کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

جلد ۲

تصنیف

حضرت مولانا سلیم اللہ خان

سابق شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

مرتبین

[illegible]

[illegible]

کشف الباری

عما في

صحیح البخاری

کتاب الایمان

په تالیفي لحاظ سره جلد نمبر ۲

تالیف:- صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

سلیم الله خان مدظله العالی

ترتیب وتحقیق:- مولانا نور البشر مدظله العالی

پښتو مترجم:- مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم،

خصوصیات

د احادیثو تخریج

دتعلیقات بخاری تخریج کول

د اسماء الر[illegible]

د ګرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل

◆ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق

د حدیث د مختلفو جملو په صورت کښې ترجمه

د شرحې ډېرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول

د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق

د مختلفو مذاهب تحقیقی بیان او بیا دمذهب حنفی ترجیح

◆ د بخاری د اردو او د عربۍ د شروحاتو خلاصه او جامع کتاب

◆ دحدیث اطراف بیان چې په بخاری کښې دا حدیث په کوم کوم ځائې کښې دي

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

۸= بَاب حَلَاوَةِ الْإِيمَانِ

۹= بَاب عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

شمیره	مضمون	صفحه

۱۰ - بَاب مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتَنِ

شمیره	مضمون	صفحه

۱۱- بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَأَنَّ الْمَعْرِفَةَ فِعْلُ الْقَلْبِ

۱۲- بَابُ مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ

۱۳- بَابُ تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ

١٤- بَابُ الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ

١٥- بَابُ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ

شميره	مضمون	صفحه

۱۶- بَابُ مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

۱۷- بَابُ إِذَا لَمْ يَكُنِ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَكَانَ عَلَى الِاسْتِسْلَامِ أَوِ الْخَوْفِ مِنَ الْقَتْلِ

شميره	مضمون	صفحه

١٨ - بَاب إِفْشَاءُ السَّلَامِ مِنَ الْإِسْلَامِ

١٩ - بَاب كُفْرَانِ الْعَشِيرِ وَكُفْرٍ دُونَ كُفْرٍ

۲۰- بَابُ الْمَعَاصِی مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِیَّةِ وَلَا یُكَفَّرُ صَاحِبُهَا بِارْتِكَابِهَا إِلَّا بِالشِّرْكِ

۲۱- باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَیْنَهُمَا﴾

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

۲۲- بَاب ظُلْمٌ دُونَ ظُلْمٍ

۲۳- بَاب عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ

شميره	مضمون	صفحه

۲۴ = باب قيام ليلة القدر من الإيمان

شميره	مضمون	صفحه

۲۵- بَابُ الْجِهَادُ مِنَ الْإِيمَانِ

۲۶- بَابُ تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ

صفحه	مضمون	شميره

٢٧- باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان

٢٨- باب الدين يسر وقول النبي صلى الله عليه وسلم أحب الدين إلى الله الحنيفية السمحة

شميره	مضمون	صفحه

٢٩- بَاب الصَّلَاةُ مِنَ الْإِيمَانِ وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ

صفحه	مضمون	شميره

۳۰ - بَابُ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

۳۳ - بَابُ الزَّكَاةِ مِنَ الْإِسْلَامِ

شميره	مضمون	صفحه

۳۴ = بَابُ اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ

شميره	مضمون	صفحه

٣٥- بَاب خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ

صفحه	مضمون	شمیره

۳۶ = بَاب سُؤَالِ جِبْرِيلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَالْإِحْسَانِ وَعِلْمِ السَّاعَةِ

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

فهرس اسماء من ترجم لهم على حروف الهجاء

شمیره	مضمون	صفحه

(تقريظات الاعلام)

....

تقريظ شيخ الحديث بدار العلوم الامدادية بشاور ونائب رئيس وفاق المدارس حضرة العلامة مولانا محمد حسن جان المدنى أطال الله عمرهم ونفعنا بعلومهم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لوليه، والصلاة والسلام على نبيه وصفيه، سيدنا محمد وآله وصحبه، على من اتبع هداه فى شؤن حياته وهديه،

وبعد فإن الجامع الصحيح للإمام البخارى رحمه الله تعالى، يمتاز بميزات قيمة من بين كتب الحديث ويعتبره العلماء أصح الكتب بعد كتاب الله تعالى وقد شرحه المشائخ بشروح نيرة مستبينة فى كل عصر حتى فاق فى ذلك على جميع كتب السنة وقد شرحه فى عصرنا هذا فضيلة الشيخ مولانا سليم الله خان المحترم حفظه الله تعالى، شرحاً مفصلاً من كل ناحية فى اللغة السائدة فى عامة البلاد ،،الأردو،، وقد ترجمه إلى لغة بشتو السائدة فى مقاطعة سرحد وافغانستان أخونا فى الله وصاحبنا مولانا شاه فيصل المحترم فى لغته الفصحى وقد أجاد فى ذلك فلله دره وعليه مثوبته وأجره.

محمد حسن جان

۱۳/۱۲/۱۴۲۷هجرى ۲۹/۱۲/۲۰۰۶م

....

تقريظ شيخ الحديث بدار العلوم اكوره ختك حضرة العلامة مغفور الله (باباجى) مدظلهم العالى وطال بقاءهم فينا

باسمه تعالى،

حامداً، مصلياً، مسلماً!

أما بعد فإن كتاب «كشف البارى شرح البخارى»، للعلامة المحقق صاحب القوة القدسية، بقية السلف، قدوة العلماء، إمام المحدثين فى هذا الزمان، مولانا سليم الله خان مدظله، شرح جامع نافع ليس فيه تطويل ممل و لا اختصار مخل، مشتمل على زبدة ما فى الزبر المتطاولة ومغنى عنها، وفيه حقائق و دقائق فائقة وتوجيهات نفيسة ومزين من نكات الأكابرين، وفيه حل معاقد وكشف المغالق وتحرير الدعاوى بأحسن ترجيح وإقامة الدلائل بأوضح وجه وترجيح الراجح بالطريق الأوكد مجتنب عن مذهب البغى والإعتساف ومصداق قول الشاعر

ففى كل لفظ روض من المنى　　　وفى كل سطر منه عقد من الدرر

وكيف لا يكون كذلك ومصنفه أجل فحول العلماء وأكملها، جامع الكمالات العلمية والعملية ومكارم العادات والأخلاق ومن كراماته مقبولية تصنيفه بين العوام والخواص فى مدة قليلة ومن كراماته وحسن إخلاصه أن أعطاه الله معاونين فاضلين جيدين فحلين فى العلم والعمر المتيقظين صاحبا القلم والتحرير الزكيين المستوقدين المدرسين فى الجامعة الفاروقية، الألمعى ابن الحسن العباسى، ونور البشر بارك الله فى علومهما وعمرهما.

لايدرك الواصف المطرى خصائصه　　　وإيك سابقاً فى كل ما وصفا

ولايحتاج ذاته الأقدس إلى التعريف والتشهير ولا كتابه الجامع على الجامع، ولكن لفرط محبتى و شوقى حررت هذه الكلمات وإن كان فيها نقصاً لقصور علمى وقلة تجربتى فى هذا الباب وأرى أن الشرح وجامعه وحياته المباركة والمعاونين له من نعم الله تعالى على المعلمين والمتعلمين فحمد الله على نعمه،

ولما كان الشرح باللغة الأردية وإن كانت هذه اللغة شائعة لكن فى الإقليم السرحدى كثيراً من المتعلمين والمعلمين لايفهمون اللغة الأردية، ولا يستفيدون منها، فلتوسيع دائرة الإستفادة إعتنى الزكى المحقق الفاضل شاه فيصل مدظله خريج وفاق المدارس والجامعة إمداد العلوم بشاور بترجمته باللغة السليمانية الفصحى البشاورية

ولقد أجاد فيها أفاد، ولله دره، والله المسئول أن يجعل سعيه مقبولاً وجهده من الباقيات الصالحات.

. أنا العبد الأحقر. مغفور الله مدرس جامعة حقانية اكوره ختك.　　۲۶ جمادى الأخرى ۱۴۲۷ هجرى.

بسم الله الرحمن الرحيم

مرتب درخواست

اللهم لك الحمد، لا أحصى ثناءً عليك أنت كما أثنيت على نفسك اللهم صل وسلم وبارك على سيدنا محمد النبى الأمى وعلى آله وصحبه وتابعيهم ومن تبعهم بإحسان من الأئمة المجتهدين والعلماء المحدثين إلى يوم الدين

الحمدلله ! دالله تعالى ډيره لويه مهرباني ده.چه هغوى صرف په خپل فضل سره خپل کمزوری بنده ته توفيق ورکړلو.چه نن د استاذ الاساتذه شيخ شيوخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب دامت فيوضاتهم وبركاتهم د صحيح بخاری د درسی افاداتو د دويم جلد عالمانو،اود علم دين طالبانواود علوم حديث د تګوپه خدمت کښې ددې د وړاندې کولوسعادت حاصلوی.

دحضرت شيخ الحديث دامت بركاتهم د درسی افاداتو نه خاص خاص مستفيدين د خپل استعداد مطابق فائده حاصلوی.خوحقيقت دا دې.چه د دې نه فائده اخستل اهل علمو دپاره اوس ممکن شو.دا درسی افادات چه دې ته ,,لآلئ مكنونه،، ونيل به بالكل صحيح وی. په اصل کښې دا د شيخ الاسلام حضرت مولانا سيد حسين احمد مدنی نورالله مرقده دعلومو او فنونواودحضرت شيخ صاحب په نيمه‌صدئ باندې دمحيط تدريسی تجربو.اود بې شميره کتابونواودحديث د شروحاتود مطالعې نچوړ دې.

په دې جلد کښې هم الحمد لله د هغه ټولو امورو التزام شوې دې.د کومو التزام چه په اولنی جلد کښې شوې وو.ددې امورو تفصيل مونږ د اولنی جلد په شروع کښې ذکر کړې دې.

دا کارلکه څنګه چه لوستونکو ته ښه معلومه ده.ډير علمی کار دې.ددې دپاره د وسيع مطالعۀ علمی پوخوالی او استحضار ضرورت دې.حالانکه احقر د ټولو خبرو نه خالی دې. ددې باوجود داسې علمی کار ته ملاتړل دخپلو مشفقو استاذانو،د دعاګانو او خاص کر د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم‌نظر عنايت، اعتماد ،توجه‌حوصله افزائی او داد ګيرنې او دعاګانو نتيجه ده.

صرف احتمال نه دې بلکه عين ممکن ده.چه په دې کښې غلطيانې شوی وی. عالمانو ته درخواست دې.چه په غلطيانو باندې د خبريدو په صورت کښې دې دا د مرتب خامی اوګڼری. اوددې غلطيانونه دې مونږ خبر کړی.اودخپلو مفيدو مشورو او تجويزونو نه دې هم مونږ مستفيد کړی.احقربه ډير احسان منونکې وی.

دكتاب د ترتیب ،تحقیق نه واخله تر کمپوزنګ پروف ریډنګ (د مسودې تصحیح) او بیا د طباعت پورې په دې ټولومرحلو کښې ما سره زما مخلص ملګرو او دوستانوچه کوم تعاون کړې دې په دې باندې زه د دوی ټولواحسان منونکې یم. اود ټولو دوستانو او معززینودپاره دعاګو یم.الله تعالی دې دوی ته علمی اوعملی ترقئ ملاؤ کړی اودوی ته دې ډیره بهترینه جزاء ورکړی.

په آخر کښې محترمو لوستونکوته درخواست کوم.چه د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم د صحت او عافیت دپاره په خصوصیت سره دعاګانې کوی. دغه شان د مرتب دپاره هم دعا کوئ.چه ددې کار زر ترزره د پوره کولو توفیق ورته ورکړی.اوپه خپل دربار کښې ورته د قبولیت شرافت ورکړی.او د صاحب تقریر دپاره د بنده دپاره اود د بنده دمورپلار دپاره.او د استاذانو او ټولو ملګرو اودوستانودپاره ئې د آخرت ذخیره اوګرځوی.آمین.

نورالبشر بن محمد نورالحق
استاذ جامعه فاروقیه
ورفیق شعبه تصنیف وتالیف جامعه

. . . .

ضروری وضاحت ازمترجم

① صرف د دویم او دریم جلد په ترجمه کښې ماسره زما محترم ورور مولانا برهان الدین صدیقی فاضل دارالعلوم کراچئ هم برخه اخستې ده.اوهغوی هم د څه حصې ترجمه کړې ده. نود خپل خان د دعا درخواست سره سره درنه د هغوی د دعا دپاره هم طلب کوم.

② په کشف الباری پښتو جلددویم وغیره کښې چه د کشف الباری د اولنو جلدونود صفحاتوپه ارقامو کومې حوالې ورکړې شوی دی.نوهغه د کشف الباری اردو دی. چونکه پورته په متن کښې دکشف الباری د جلد او باب حوالې ورکړې شوی دی ده. ددې وجې هغې ته په مراجعت کښې څه مشکل نشته.بیا هم که موقع ملاؤ شوه.نو د پښتو کشف الباری د صفحو ارقام به په کښې اولیکو

۲- بَاب مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

وراندې بيان شوې دې چه امام بخارى رحمه الله دلته په تراجم كښې كله د اسلام ذكر كړې دې او كله د ايمان .كله ئې دا موخر كړې دې او كله مقدم كړې،دا د انبساط او انشراح برقرار ساتلو دپاره د دوى تفنن دې.

په دې باب كښې هم ونيلې شى چه چونكه دلته ئې حديث كښې،،لايؤمن أحدكم،، كښې د ايمان ذكر وراندې وو .ددې وجې امام بخارى رحمه الله ،،من الإيمان،، مقدم كړلو.او په وړاندينى باب كښې د نبى ﷺ ارشاد ،،تطعم الطعام وتقرأ السلام على من عرفت ومن لم تعرف،، كښې د ايمان يا د اسلام ذكر موجود نه وو.نوځكه ئې هلته د ،،من الإسلام،، موخر كړلو. دغه شان هلته ئې ،،من الإسلام،، اووئيل.او دلته ئې ،،من الإيمان،، لفظ راوړلو . ځكه چه په وړاندينى باب كښې د اطعام طعام او قراءت سلام ذكرووو.كوم چه ظاهرى اعمال دى.اودهغې د اسلام سره تعلق دې.او دلته د محبت ذكر دې.كوم چه يو باطنى عمل دې.اود زړه سره تعلق ساتى نوځكه ئې دلته د ،،من الإيمان،، ذكر اوكړلو . ځكه چه د ايمان تعلق هم د زړه سره وى.

د ماقبل او ما بعد سره ربط تركومې پورې چه د ربط تعلق دې.نووړاندې خودلى شوى دى چه انسان دپاره خو اول ددې خبرې اهتمام كول پكار دى.چه نورو ته د تكليف رسولونه منع شى. د دې ذكر په ،،باب من سلم المسلمون من لسانه ويده،، كښې ذكرشو.او د هغې نه پس دويم نمبرددې وو.چه دې د نورو سره د مواسات او غمخوارئ معامله اوكړى. د دې ذكر په ،،تطعم الطعام وتقرأ السلام،، كښې راغلې وو.ددې نه پس اوس د مساوات ذكر دې.چه سړې كوم څيز د خپل ځان دپاره خوښوى.هغه د نورو دپاره هم خوښ كړى.نوځكه د مواسات نه پس دلته د مساوات بيان كولې شى.

[۱۳]حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَنْ حُسَيْنٍ الْمُعَلِّمِ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ (۱) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

(۱) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه المسلم ما يحب لنفسه من الخير رقم ۱۷۹ و ۱۸۰ والنسائى فى سننه فى كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم (۵۰۱۹) و(۵۰۲۰) والترمذى فى جامعه فى كتاب صفة القيامة باب (بلا ترجمة) رقم (۲۵۱۵) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ۶۶)۔

رجال الحديث

① **مسرهد**:دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل بن غرندل بن ماسك بن مستورد اسدى دې.(١)

دا هم ونيلې شى چه ددوى نوم عبد الملك بن عبدالعزيز دى.او مسدد يې لقب دې.(٢)

د حماد بن زيد ،سفيان بن عيينه،او يحى بن سعيد قطان رحمهم الله نه يې علم حاصل کړې دې اود دوى نه چه چا احاديث اوريدلى دى.په هغوى کښې ابوحاتم رازى، ابوداود، محمد بن يحى ذهلى،ابوزرعه او اسماعيل بن اسحاق رحمهم الله د غرونو پشان محدثين دى.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله د دوى په باره کښې فرمائيلى دى.چه دې ثقه او حافظ وو.د تولو نه وړاندې په بصره کښې دوى ،،مسند،، ليکلې وو.(٤)په رمضان ٢٢٨هـ کښې دوى وفات شوى وو.(٥)

② **يحى**:دا يحى بن سعيد بن فروخ القطان تميمى دې.ددوى کنيت ابوسعيد دې.(٦)

ددوى په جلالت قدر اوتوثيق باندې د ټولو اتفاق دې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى،،ثقة متقن حافظ إمام قدوة،،(٧)

د يحى انصارى ،محمدبن عجلان ،سفيان ثورى ابن ابى ذئب امام مالك او امام شعبه رحمهم الله وغيره نه ئې احاديث اوريدلى دى.

د دوى نه چه چا حديث اوريدلى دى.په هغوى کښې ددوى خپل استاذ حضرت سفيان ثورى،سفيان بن عيينه،شعبه،عبدالرحمن بن مهدى، امام احمد ، امام يحى بن معين ،امام على بن المدينى ،امام اسحاق بن راهويه،امام ابوبكر بن ابى شيبه رحمهم الله او د دوى نه علاوه نور اعلام محدثين شامل دى.(٨)

---

(١) عمدة القارى (١\١٣٩)_

(٢) تقريب التهذيب (ص.٥٢٨) قم الترجمة (٦٥٩٨)_

(٣) عمدة القارى (١\١٣٩)_

(٤) تقريب (.٥٢٨)_

(٥) تهذيب الكمال (٢٧\٤٤٧)_

(٦) تقريب (٢.٥٩١) رقم ٧٥٥٧)_

(٧) المصدرالسابق)_

(٨) عمدة (١\١٤٠)_

امام يحى بن معين رحمه الله فرمائى.چه امام يحى القطان رحمه الله شل كاله داسې تيركړى وو.چه روزانه به ئې يوقرآن پاك ختمولو [1]
اسحاق بن ابراهيم شهيدى رحمه الله فرمائى.چه ما يحى بن سعيد ا لقطان ليدلې وو.چه هغوى به د مازيگردمانځه نه پس په خپل جمات كښې د منارۀ سره ډډه لگوله.اوبيا به دوى ته مخامخ على بن المدينى،شاذكونى،عمروبن على،احمد بن حنبل او يحى بن معين رحمهم الله اودريدل.اود ماښامه پورې به ئې ترې نه د احاديثو په باره كښې تپوسونه كول.دوى به په خپله هم چاته د كيناستلو نه وئيل.اونه به په دوى كښې چاته دا همت وو.چه هغه به ناست وو.ددوى تعظيم او قدر به د هغوى په زړونوكښې دومره زيات وو[2]
په كال ۱۲۰ ﻫ كښې د دوى ولادت شوې وو.اوپه كال ۱۹۸ﻫ كښې وفات شوې وو [3]
عفان بن مسلم رحمه الله فرمائى.چه يوكس د يحى بن سعيد دوفات نه شل كاله وړاندې خوب ليدلې وو،،بشريحى بن سعيد بأمان الله يوم القيامة،، [4]

④ شعبه: دا امير المومنين فى الحديث شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الازدى دې.د دوى حالات په ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې ذكرشوې دې.

⑤ قتادة: دا قتاده بن دعامه بن قتاده بن عزيز سدوسى بصرى دې.د دوى كنيت ابوالخطاب دې.اود مور نه ړوند پيدا شوې وو.[5]
په صحابوٓ رضى الله عنهم كښې ئې دحضرت انس بن مالك،حضرت عبدالله بن سرجس ،حضرت ابوالطفيل عامربن واثله رضى الله عنهم نه احاديث اوريدلى دى.دغه شان دحضرت سعيد بن مسيب، حسن بصرى ابوعثمان او محمد بن سيرين رحمهم الله نه هم د احاديثو سماع كړې ده.[6]
ددوى نه د سلمان تيمى،ايوب سختيانى،اعمش،شعبه او اوزاعى رحمهم الله نه علاوه نورو ډيرو حضراتو كسب فيض كړې دې.[7]
ددوى په جلالت شان ،حفظ ، توثيق فضل وشرف او اتقان باندې اجماع ده.[8]
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.چه دې حافظ،ثقه،او ثبت دې.خو مدلس دې.په دوى باندې د

---

[1] تهذيب الكمال(۳۱\۳٤۰)_
[2] تهذيب الكمال (۳۱\۳٤۲)_
[3]عمدة القارى (۳۱\۱٤۰)_
[4] تهذيب الكمال (۳۱\۲٤۳)_
[5] عمدة(۱\۱٤۰)_
[6] المصدرالسابق)_
[7] المصدرالسابق)_
[8] المصدر السابق

قدري كيدو تهمت هم شته.(١)
خوددې باوجود اصحاب صحاح دوى حجت تسليم كړې دې خاص كرچه كله دوى دتحديث تصريح اوكړى.(٢) په ٦٠ﻫ يا ٦١ﻫ كښې پيدا شوې وو اوپه ١١٧ﻫ يا ١١٨ﻫ كښې وفات شوى دى.(٣)

⑤ **حسين معلم**: دوى د حسين بن ذكوان مُكتِب معلم بصرى دې.قتاده.عطاء بن ابى رباح او نافع مولى ابن عمر ﷺ نه روايت كوى.
اوددوى په شاګردانوكښې شعبه بن الحجاج،عبدالله بن المبارك.يحى القطان.او يزيد بن هارون وغيره حضرات دى.
يحى بن معين،ابوحاتم،اونسائى دوى ته ثقه ونيلى دى.(٤)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانى،،ثقة ربما وهم،،(٥)

⑥ **انس رضى الله عنه**: دا مشهوراومعروف صحابى رضي الله عنه دې.د رسول الله ﷺ خاص خادم او حضرت انس بن مالك بن نضربن ضمضم بن زيد بن حرام بن جندب بن عامر بن غنم خزرجى انصارى رضي الله عنه دې(٦)
رسول الله ﷺ ددوى كنيت ابوحمزه كيخودې وو.ځكه چه دوى د حمزه نومې يوه سبزى ډيره زياته خوښوله.(٧)
حضرت انس رضي الله عنه د نبى كريم ﷺ لس كاله خدمت كړې دې.او د نبى ﷺ نه ډير احاديث اوريدلى دى.ددوى نه يو زر دوه سوه شپږ اتيا احاديث نقل دى.په دې كښې يو سل اته شپيته احاديث متفق عليه دى.اوامام بخارى رحمه الله په درې اتيا احاديثو كښې متفرد دې.او امام مسلم رحمه الله په يو اويا احاديثو كښې متفرد دې.(٨)
دحضرت انس مور بى بى حضرت ام سليم رضي الله عنها ددوى دپاره د نبى ﷺ نه د دعا درخواست كړې وو.نو نبى ﷺ دوى په مال،اولاد او اوږد عمر دپاره اوپه دې كښې د بركت دعا كړې وه.هم دا وجه وه.چه د حضرت انس رضي الله عنه عمرد سلو نه زيات وو.په بصره كښې د ټولو صحابو نه په آخره كښې دوى وفات شوى وو.په اولاد كښې د بركت دا حال وو.چه حجاج

١) حافظ ذهبى رحمه الله په ميزان الإعتدال (٣٨٥\٣) كښې فرمانيلى دى.چه ..ورمى بالقدر.. اوپه تذكرة الحفاظ (١٢٤\١) كښې په جزم سره فرمانى.چه ..كان يرى القدر)_
٢) ميزان الإعتدال (٣٨٥\٣) رقم ٦٨٦٤)_
٣) عمدة (١٤٠\١) وتهذيب الكمال (٥١٧\٣٣)_
٤) تهذيب الكمال (٣٧٢\٦، ٣٧٣)_
٥) تقريب التهذيب (ص.١٦٦) رقم ١٣٢٠)_
٦) تهذيب الأسماء واللغات(١٢٧\١)_
٧) جامع ترمذى .كتاب المناقب باب مناقب لأنس بن مالك ﷺ رقم ٣٨٣٠)_
٨) تهذيب الأسماء (١٢٧\١)_

کله بصرۀ ته راتلو.نود حضرت انس رضی الله عنه سلو ته نزدې په خپل لاس خپل اولاد دفن کړی وو په مال کښې د برکت اثر دا وو چه ددوی باغ به په کال کښې دوه خله میوه کوله.(١)
په کال ٩٣ ھ کښې کله چه د دوی عمر یوسل دیرش کاله وو.(٢)
او بصره کښې وفات شو.امام محمد بن سیرین رحمه الله ورته غسل ورکړلو.او د بصرۀ نه یونیم فرسخ لرې په خپل کور کښې دفن کړې شو.(٣)

دلته دوه سندونه دی.دامام بخاری رحمه الله د استاذ مسدد او د هغوی د استاذ یحی.هغه ((عن شعبة عن قتادة عن أنس عن النبی صلی الله علیه وسلم)) روایت کوی.

اوبیا یحی بل استاذ حسین معلم دې.کوم چه ((حدثنا قتادة عن أنس عن النبی صلی الله علیه وسلم)) سره نقل کوی. امام بخاری رحمه الله د اولنی سند نه پس دویم سند ددې دپاره ذکر کړلو چه په اولنی سند کښې شعبة عن قتادة دې.او په دویم سند کښې ((عن حسین المعلم حدثنا قتادة)) دې.شعبه رحمه الله ،،عن،، استعمال کړې دې.په کوم کښې چه د انقطاع او اتصال دواړو احتمال شته.او حسین معلم د تحدیث صیغه استعمال کړې ده.نوځکه مصنف رحمه الله دواړه جمع نکړل بلکه جدا جدا ئې ذکر کړل.خو که دا تصریح هم نه وه.نو بیا هم ،،شعبة عن قتادة،، کښې د تدلیس څه احتمال نه وو. ځکه چه شعبه د تدلیس په مسئله کښې ډیر سخت دې.(٤)
بلکه ددوی خودا حال دې.چه قتاده اګرچه مدلس دې.خو که دوی د قتاده معنعن روایت نقل کوی.نودا ګڼړلی شی.چه قتاده په دې روایت کښې تدلیس نه دې کړې.ګنی شعبه رحمه الله به ترې روایت هیڅ کله نه کولو.یعنی د قتاده رحمه الله کوم روایت چه په ،،عن،، سره وی.که دا روایت شعبه نقل کړی.نو دا د دې خبرې ضمانت دې.چه دلته قتاده تدلیس نه دې کړې.(٥)

قوله: لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ: په تاسو کښې هیڅ څوک تر هغه وخته پورې مومن نشی جوړیدې.ترڅوچه هغه د خپل ورور دپاره هغه څیز خوښ نکړی.کوم چه دې د خپل ځان دپاره خوښوی.دا حدیث د امام ابوحنیفه رحمه الله په پنځو منتخبو احادیثو کښې یوحدیث دې.اود امام ابوداود په څلورو منتخبو احادیثو کښې یو حدیث

---

(١) عمدة القاری (١١٤٠/١) وتهذیب الأسماء (١٢٧/١)_
(٢) تهذیب التهذیب (٣٧٨/١ ، ٣٧٩)-
(٣) عمدة القاری (١٤٠/١)_
(٤) امام شعبه رحمه الله فرمائی.التدلیس أخوالکذب.. مقدمة ابن الصلاح ص.٣٥) دغه شان فرمائی. ((لأن أقع من السماء فانقطع أحب إلی من أن أدلس (سیرأعلام النبلاء (٢٢٠/٧) دوی د تدلیس په باره کښې تردې پورې بیان کړی دی ((لأن أزنی أحب إلی من أن أدلس سیر أعلام النبلاء (٢١٠/٧).
(٥) قال عبدالرحمن بن مهدی:قال شعبة کنت أتفقد فم قتادة فإذا قال سمعت أو حدثنا تحفظته وإلا ترکته أنظر سیرأعلام النبلاء (٢١٥/٧) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی...روایة شعبة عن قتادة مأمون فیها من تدلیس قتادة لأنه کان لا یسمع منه إلا ما سمعه .. فتح الباری (٥٩/١) کتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان)_

دي.كه چيرته په دې حديث باندې عمل اوكړې شي.چه كله د چا سره څه معامله كولې شي.نو سوچ كولې شي.كه زه د ده په ځائې ووم.نو آيا ما به دا څيزخوښولو.كوم چه زه دده سره كول غواړم.نود هر فساد جرړه به كټ شوې وه.د مساوات دا عمل د كمال ايمان مقتضى دي.په دې باندې د مرجئه ترديد هم اوشو.هغوى وائى.چه په طاعت باندې څه فائده نه ملاويږي.

يواشكال او د هغې جواب دلته يو اشكال كيږي.چه نبى ﷺ اوفرمائيل.چه په تاسو كښې هيڅ څوك مومن نشى جوړيدې.ترهغه وخته پورې چه ترڅو هغه د خپل ورور دپاره هغه څيز نه وى خوښ كړې. كوم چه د خپل ځان دپاره خوښوى.نو كه يو كس شرابى وى.يا غل وى نوآيا تر هغه وخته پورې به مومن نه وى.چه تر څوچه هغه د خپلو نورو ورونړو دپاره شراب او غلا خوښه نكړى.دا خبره خو د عقل نه خلاف ده.

ددې جواب دا دې چه د نسائى په روايت كښې الفاظ دا دى.((لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ مِنَ الْخَيْرِ))[1] په دې كښې ،،من الخير،،الفاظ دى.نو په اعتراض كښې د شرابو او سرقه مسئله دلته نشى چليدې.

دخپل ورور دپاره دخپل خوښ څيزخوښولو څه مطلب دې دويم اشكال دا كيږي.چه دا نبي اوفرمائيل.چه په تاسو كښې هيڅ څوك ترهغه وخته پورې مومن نشى جوړيدې.ترڅو چه دخپل ورور دپاره هغه څيز خوښ نكړى. كوم چه د خپل ځان دپاره خوښوى.ددې څه مطلب دې؟ آيا ددې مطلب دا دې.چه ده سره كوم څيز وى.چه تر څو پورې هغه بل ته ورنكړى.او په خپله خالى لاس پاتې نشى.نوترهغه وخته پورې دې مومن نشى جوړيدې؟ نودا معنى مراد اخستل خو صحيح نه دى.ځكه چه په يو ځائې كښې هم اسلام خپل منونكى په دې نه دى مكلف كړى.چه او بيا هغه هم په دې طريقه چه بغير ددې نه ايمان متحقق نشى .دغه شان دا وئيل هم صحيح نه دى.چه دده خواهش پكار دې.چه كوم څيز ما سره دې.بعينه هم دا څيز زما د ورور سره هم وى. چونكه يو څيز چه كله يو سره وى.نو هغه بل چاته نشى ملاويدلې. كه ته اووائې.چه مطلب دا دې.چه ددې نظير بل ورور ته ملاؤ شى.داصل ملاويدل مراد نه دى.نو بيا هم معنى نه صحيح كيږى.بيا خو به د هركمال او خوبئ خواهش دهر چا دپاره ضرورى وو.

نوددې جواب دا دې.چه په اصل كښې ددې حديث مفهوم باندې پوهه شئ:د حديث مفهوم دا دې چه په كومه طريقه تاسو دخپل ځان دپاره دا خواهش كوئ.چه زما عزت دې برقرار وى.ما سره دې انصاف كولې شى.كه زه څه ښه كار اوكړم.نود هغې دادګيرنه دې راته ملاؤ شى.زما دل شكننى دې اونكړې شى.زه دې د خپلو حقوقو نه محروم نكړې شم.هم دا جذبه پكار ده.چه ستا د بل ورور دپاره هم وى. چه د هغه عزت نفس برقرار وى.د هغه سره انصار كولې شى كه هغه قابل تعريف كار اوكړى چه د هغه حوصله افزائى اوكړې شى.هغه ته دې

---

[1]) سنن نسائى (٢٢٧٠) كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم ٥٠٢٠)_

هم د هغه حقوق ملاؤ شي.د حديث د مفهوم د وضاحت نه پس اوس څه اشكال نه واريږي
اوګورئ په قرآن مجيد كښې د ناپ تول په سلسله كښې د تطفيف ذكر راغلى دې.دغه شان
پوهه شه.چه په نورو معاملاتو كښې هم تطفيف كيږي.خلق د خپل ځان دپاره ددې خبرې
خواهش لرى.چه زمونږ د عزت نفس خيال دې اوساتلې شى.اود نورو خلقود عزت نفس
خيال دې ونشى ساتلې.د خپل ځا دپاره ددې مطالبه كولې شى.چه زمونږ حقوق دې مونږ ته
پوره ملاؤ شى.اود نورو د حقوقو دوى څه خيال نه ساتى.«وقس على هذا» نو لكه څنګه چه په
تول او ناپ كښې تطفيف ممنوع دې.دغه شان په دې معاملاتو كښې هم ددې نفى شوې
ده.(١)

دحديث پاک يو مقصد يوه خبره دا هم شوې ده.چه په اصل كښې ددې حديث پاک مقصد او
مدعا دا ده.چه تاسو د چا سره حسد مه كوئ.دحاسد خواهش دا وى.چه د محسود عليه سره
كوم كمال دې.هغه كمال د هغه سره باقى پاتې نشى.برابر ده كه ماته حاصل وى اوكه نه.نبى
ﷺ د «لايؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه مايحب لنفسه»عنوان اختيار كړلو.اومقصد ني ا دې.چه
تاسو د خپل ورور نه د هغه د خوبئ او صفت د زائله كولو خواهش مه كوئ.ستاسو خواهش
خو دا پكار دې.چه لكه څنګه چه الله تعالى تاسو ته نعمتونه دركړى دى.دغه شان دې د
هغه سره هم نعمتونه وى.تاسو دهغهٔ نه د هغې د زوال تمنا مكوئ.(٢)

دحديث پاک يو بل مطلب: د حديث يو مطلب داهم بيان شوې دې.چه دا ارشاد د مشورې په
باره كښې دې.كه يو كس ستا نه مشوره اوغواړى.نوخپل ځان د هغه په ځائې فرض كړه.اودا
سوچ اوكړه.كه ته دده په ځائې وې.نو د خپل ځان دپاره به دې كوم څيز خوښولو.نو چه كوم
څيز د خپل ځان دپاره خوښوې.هم د هغې مشوره وركړه.(٣)

امام غزالى ﷫ يوه واقعه ليكلې ده.چه يو كس ته چا شكايت اوكړلو.چه زما په كور كښې
مګې دى.چه ډير زيات ترې تنګ شوې يم.او ډير مو پريشانه كوى.څه كول پكار دى؟ نو
هغوى ورته مشوره وركړه.چه د مګو علاج دا دې.چه ته يوه پيشو اوساته.هغه ورته
اووئيل ما سره ويره ده.چه هسې نه د پيشو آواز واورى.اود ګاونډى كور ته لاړې نشى.
اوكوم تكليف چه ماته اوس ملاويږى.هغه به ګاونډى ته ملاويږى.نو په دې صورت كښې به
د خپل ورور دپاره د هغه څيز خوښونكې شم.كوم چه د خپل ځان دپاره نه خوښوم.(٤)

د«لايؤمن» مفهوم بهرحال دلته دكمال ايمان نفى مراد دې.او مقصد دا د.چه په كامل

---

(١) فضل البارى(١١\٣٣٤، ٣٣٥)_

(٢) امداد البارى (١٤\٣٦٤)_

(٣) فضل البارى (١١\٣٣٥) وامداد البارى (١٤\٣٦٥)_

(٤) فتح الملهم (١\٦٤٧) كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه من الخير)_

مومن كښې دا جذبه پكار ده.(١) يا دا ونيلې شي چه دا د «تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم» د باب نه دې او تنبيه او تذكير مقصود دې مطلب دا دې كه په مومن كښې دا صفت نه وى.نو د ده ايمان د څه كار نه دې؟ دايمان سره دا صفت ضرور پكار دې.ددې نه بغير يوكس د مومن ونيلو مستحق نه دې.دا «تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم» دې.(٢)

دحضرت سليمان ﷺ دعا ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾ باندې اشكال واردېږى چه هغه ددې حديث سره منافى ده.ددې نه جواب دا دې.چه مونږ د حديث كوم مفهوم او مقصد بيان كړلو.د هغې نه پس دا اشكال باقى نه پاتې كيږى دغه شان ته داسې اووايه.چه دحضرت سليمان ﷺ دعا د جواز د بيان دپاره وه.يا هغه د امورو طبيعه د قبيلې څنې وه.(٣)

۷=بَابُ حُبُّ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْإِيمَانِ

په وړانديني باب كښې «من الإيمان» مقدم كړې وو.او دلته نې «من الإيمان» موخر كړې دې.دا هم هغه تفنن دې.امام بخارى ﷫ خو اول دا ثابته كړه.چه د خلقو د ضرر نه خپل ځان بچ ساتل پكار دى.ددې نه ئې دا ثابته كړه.چه مواسات په خپل مينځ كښې كول پكار دې.او د نورو خلقو خيال ساتل او ځان خبرول پكاردى.ددې نه پس ئې مساوات بيان كړو.چه د خپل ورور دپاره هم هغه څيز خوښول پكار دى.كوم چه تاسو د خپل ځان دپاره خوښوئ.او اوس د هغې نه پس د مساوات وړاندينئ درجه بيانوى.چه د رسول الله ﷺ سره د خپل ذات نه زيات محبت كول پكار دى.

په اصل كښې د محبت مركز خو دالله تعالى ذات دې.هغه خالق،مالك رازق دې مدبر اوقيوم دې.خو الله تعالى ته د ټولو نه زيات نزدې محمد ﷺ دې.دوى په مخلوق كښې د ټولونه زيات الله تعالى ته نزدې دى.او د الله تعالى د صفاتو د ټولو نه لوئې مظهردې.نو د محبت اصل مركز د الله تعالى ذات دې.و بيا د رسول الله ﷺ ذات دې.نو د رسول الله سره محبت د خپل ذات سره د محبت نه هم زيات ساتل پكار دى.

[۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ

نبى كريم ﷺ فرمائى چه قسم دې په هغه الله دچا په لاس كښې چه زما روح دې.هيڅ څوك نشى مومن كيدې ترڅو چه دهغه په نيز زه د خپل پلار.اواولاد نه زيات محبوب نشم.

---

(١) فتح الملهم (١\٥٣٥) كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه المسلم ما يحب لنفسه من الخير)_

(٢) فيض البارى (١\٨٢) باب من الإيمان ...)_

(٣) تقرير بخارى (١\١٢٢)_

رجال الحديث

① ابواليمان: د دوى حالات په ..بدء الوحى.. د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

② شعيب: ددوى حالات هم د ..بدء الوحى.. د شپږم نمبر حديث په ضمن كښې تير شوى دى.

③ ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدنى قرشى دې.ابوعبدالرحمن ددوى كنيت دې.او ابوالزناد د كنيت په صورت كښې ددوى لقب دې.[1]

په دې باندې به دوى خفه كيدلو.خو دوى هم په دې كنيت پشان نوم باندې مشهور دى.[2]
د دوى په جلالت قدر او امامت باندې اتفاق دې.حضرت سفيان ثورى رحمه الله به دوى ته اميرالمومنين فى الحديث وئيل.ابوحاتم رحمه الله به فرمائيل.

((ثقة صاحب سنة وهوممن تقوم به الحجة إذا روى عن الثقات))[3]
ددوى شمار اگرچه په صغاروتابعينو رحمهم الله كښې كيږى.خو د دوى نه ډيرو تابعينو روايت كړې دې.او داد دوى په خصوصيات كښې ده.چه دوى د يو صحابى نه هم روايت نه دې اوريدلې.خوددې باوجود به تابعينو ددوى نه روايت كول.[4]
امام احمد رحمه الله فرمائى.چه ابوالزناد په فقه كښې د ربيعه نه پورته دې.[5]
امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه دحضرت ابوهريره رضى الله عنه په اسانيدو كښې د ټولو نه اصح سند د ((أبوالزناد عن الأعرج عن أبى هريرة رضى الله عنه)) دې.[6]
د شپږشپيته كالوپه عمر كښې په ١٣٠ ﻫ يا ددې نه پس وفات شوې دې رحمه الله.[7]

④ أعرج: دا ابوداود عبدالرحمن بن هرمز مدنى قرشى دې.دا تابعى دې.او ابوسلمه او عبدالرحمن بن القارى وغيره نه روايت كوى.ددوى نه دامام زهرى، يحى انصارى، اويحى بن ابى كثير رحمهم الله نه علاوه نوروحضراتو روايت كړې دې.ددوى په توثيق باندې د ټولواتفاق دې.[8]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((ثقة ثبت عالم))[9] په ١١٧ ﻫ كښې ددوى وفات شوې دې.[10]

---

[1] تقريب التهذيب (ص.٧٢٧) الكنى من الألقاب)_
[2] عمدة القارى (١\١٤٢)-
[3] المصدر السابق)_
[4] عمدة (١\١٤٣)_
[5] المصدر السابق)_
[6] المصدر السابق)_
[7] تقريب (ص.٢٠٢) رقم ٣٣٠٢) وعمده (١\١٤٣)_
[8] عمدة القارى(١\١٤٣)_
[9] تقريب التهذيب(٢٥٢) رقم ٤٣٢)_
[10] عمدة (١١٤٣) وتقريب (٣٥٢)_

⑤ **حضرت ابوهريره رضی الله عنه:** ددوى حالات وړاندې د شعب الايمان د حديث په ضمن كښې تير شوى دى.

[۱۵] **حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ (۱) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ**

رجال الحديث

① **يعقوب بن ابراهيم:** دا ابويوسف يعقوب بن ابراهيم بن كثير بن زيد بن افلح عبدى دورقى دې.ثقه حافظ اومتقن وو.د ليث بن سعدليدل ئې كړى دى.ابن عيينه ،يحى القطان،يحى بن ابى كثير رحمهم الله اود نورو حضراتو نه ئې حديث روايت كړې دې.د دوى نه به ددوى ورور احمد بن ابراهيم ،ابوحاتم،او ابوزرعه روايت كولو.په ۲۵۲ھ كښې دوى وفات شوى دى.(۲) رحمه الله رحمة واسعة

② **ابن عُلَيّه:** دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم (بكسر الميم وسكون القاف وفتح السين المهملة بعدها ميم) اسدى بصرى دې. دا ابن عُلَيّه په نوم باندې مشهور دې.عُلَيّه په اصل كښې د دوى د مور نوم دې.هم هغوى طرف ته منسوب دې.دوى به په دې نوم باندې خفه كيدلو.خو چونكه مشهور شوې وو پرې،ددې وجې به محدثينو رحمهم الله ورته اسماعيل بن عليه وئيل.البته امام شافعى رحمه الله چه به كله د دوى نه روايت كولو.نوفرمائيل به ئې.«أخبرنا إسماعيل الذى يقال له ابن علية»(۳)
امام شعبه رحمه الله به دوى ته سيد المحدثين وئيل.
امام احمد رحمه الله به فرمائيل «إليه المنتهى فى التثبت بالبصرة»
د دوى په جلالت شان باندې اتفاق دې.عبدالعزيزبن صهيب ،ايوب سختيانى نه علاوه د نورو محدثينو نه ئې اوريدل كړى دى.په ۱۹۳ھ يا ۱۹۴ھ كښې په بغداد كښې وفات شوې دې.(۴) رحمه الله رحمة واسعة.

---

(۱)الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الإيمان باب وجوب محبة رسول الله ﷺ .. رقم ۱۷۷و ۱۷۸) والنسائى فى سننه فى كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم (۵۰۱۷و ۵۰۱۸) وابن ماجه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ۶۷)_
(۲) عمدة القارى (۱\۱۴۵)_
(۳) شرح نخبة الفكر(۱۳۹) معرفة من نسب إلى غيره أبيه)_
(۴) عمدة القارى (۱\۱۴۵) وتقريب التهذيب (۱۰۵) رقم ۴۱۶)_

④ **عبدالعزیزبن صهیب:** دا عبدالعزیز بن صهیب بنانی بصری دې.تابعی دې. دحضرت انس رضي الله عنه نه ئې احادیث اوریدلی دی. شعبه رحمه الله به د دوی نه روایت کولو.او فرمائیل به ئې «**هو عندی إلی أنس أحب إلی من قتادة**» د دوی په توثیق باندې اتفاق دې.اصحاب اصول سته د د دوی روایات نقل کړی دی.

قاضی ایاس بن معاویه رحمه الله به خانله د عبدالعزیزبن صهیب رحمه الله شهادت قبلولو.په کال ۱۳۰هـ کښې وفات شوی دی. **رحمه الله رحمة واسعة** [1]

③ **آدم:** دوی آدم بن ابی ایاس دی.او د دوی حالات د «**باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده**»، لاندې تیرشوی دی.

⑤ **شعبه:** د دوی حالات په «**باب المسلم من سلم المسلمون..**» کښې راغلی دی.

⑥ **قتاده** رحمه الله ⑦ **حضرت انس** رضي الله عنه: ددې دواړو حالات په مخکنی باب کښې مونږ لیکلی دی.

دحدیث شرح: امام بخاری رحمه الله دلته اولنې روایت د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه نقل کړې دې.په دې کښې د "**والذی نفسی بیده لا یؤمن أحدکم حتی أکون أحب إلیه من والده وولده**" الفاظ موجود دی.

دویم روایت د حضرت انس رضي الله عنه دې.ددې ئې دوه سندونه بیان کړی دی.اولنې سند، **عبدالعزیز بن صهیب عن أنس**، په سند سره،دې.اود دویم سند ئې د ،،**عن قتادة عن أنس** رضي الله عنه،، په طریق سره نقل کړې دې.اودلته تحویل دې.[2] خو امام بخاری رحمه الله چه د حدیث کوم الفاظ نقل کړی دی.د عبدالعزیزبن صهیب په سند سره ئې نه دی نقل کړی.د قتاده د روایت الفاظ بعینه هم هغه دی.کوم چه د حضرت ابوهریره رضي الله عنه د روایت الفاظ دی.صرف په هغې کښې د «**والناس أجمعین**» زیادت دې.په خلاف د عبدالعزیزبن صهیب د روایت.په هغې کښې «**لا یؤمن أحدکم حتی أکون أحب إلیه من أهله وماله**» راغلی دی.دا الفاظ د ابوهریره رضي الله عنه د روایت مطابق نه دی.اودامام بخاری رحمه الله مقصد د ابوهریره رضي الله عنه د روایت تائید دې.هغه د «**قتادة عن أنس**» د روایت د سند په الفاظو سره کیږی.اود «**عبدالعزیز بن صهیب**» د روایت په الفاظو سره نه کیږی.ددې وجې ئې د عبدالعزیز د روایت الفاظ ذکر نکړل.[3]

---

[1]) عمدة القاری (۱۱\۱٤٥) وتقریب (۳٥۷) رقم ٤۱۰۲ـ

[2]) د تحویل پوره بحث د بدء الوحی د پنځم حدیث لاندې تیر شوې دې..عبدالعزیز بن صهیب عن أنس رضي الله عنه.. دا د روایت الفاظ نه دی.نوخکه ئې ..عبدالعزیز بن صهیب رضي الله عنه د روایت الفاظ نه دی ذکر کړې (فتح الباری (۱\٥۹)ـ

[3]) فتح الباری (۱\٥۹)ـ

په حديث پاک کښې د قسم صيغه راوړلو وجه دلته کښې يو سوال پيدا کيږي.چه نبى ﷺ قسم اوخوړلو اووې فرمائيل.چه په تاسو کښې هيڅ سړې مومن نشى کيدې.ترڅو چه زه هغه ته د پلار او اولاد نه زيات محبوب نشم.د نبى ﷺ په وينا باندې خو په هرصورت کښې يقين کولې شى نو بيا د ،،والذى نفسى بيده،، د قسم صيغه نبى ﷺ ولې استعمال کړې ده؟

ددې يو جواب خو دا ورکړې شوې دې.چه دا خبره اهمه ده.او اهمه خبره د تاکيد په طريقه ذکر کولې شى.نوځکه نبى ﷺ د تاکيد په طور ذکر کولودپاره د قسم صيغه استعمال کړله چه د قسم نه تاکيد پيدا شى.(١)

دويم جواب دا دې.چه په اصل کښې د محبت معامله لګه غوندې نازکه وى.د سړى د خپل ځان،خپل اولاد او خپل مور پلار سره زيات محبت وى.په دې محبتونو باندې د نبى ﷺ محبت غالب کول ګران کار دې.نوځکه نبى ﷺ قسم اوخوړلو.او وې فرمائيل.چه تر څو پورې د مور پلار،اولاد او ټولوپه مقابله کښې زما محبت زيات نه وى.نو تر هغه وخته پورې ستاسو ايمان صحيح نه دې.ددې اشکال لرې کولو دپاره چه د مور پلار،اولاد او ځان سره محبت غيراختيارى دې.اوپه باقى ټولو محبتونو باندې غالب وى.نود نبى ﷺ محبت به څنګه غالب شى؟ نو نبى ﷺ قسم اوکړلو. او وې فرمائيل.چه دا معمولى خبره مه ګنړئ.دا ضرورى ده.زه قسم کوم او وايم.چه ددې نه بغير کار نه کيږى.

د محبت معنى او ددې قسمونه دلته په عالمانو کښې خبرې شوى دى.چه دلته محبت نه کوم محبت مراد دې؟ اول تاسو د محبت معنى اوددې قسمونه زده کړئ. بيا به دې نه پس پوهه شئ.چه دلته د محبت کوم قسم مراد دې.

امام راغب رحمه الله نقل کړى دى.چه محبت :،،**إرادة ماتراه أوتظنه خيراً**،،ته وائى.(٢)

يعنى په کوم څيز چه ته د خير ګمان کوې.اودهغې ته اراده اوکړې.نودا محبت دې.

بيا د محبت څو قسمونه دى.

① يو محبت طبعى دې.لکه د اولاد ،مور پلار اويا خپل ځان سره محبت شو.د دې محبت منشا قرب دې.دخپل ځان سره قرب خو معلومه دې.دغه شان د خپل مور پلار سره ،ځکه چه دې د هغوى جزء دې.اود بعضيت او جزئيت د وجې د دوى سره ډير زيات نزديکت وى. دغه شان په خپل اولاد کښې هم د جزئيت او بعضيت قرابت موجود دې.نود دوى سره هم محبت زيات وى.دې محبت ته محبت طبعى وائى.اودا غير اختيارى دې.

② دې نه علاوه يوبل محبت،،محبت احسانى،، دې ،،**الإنسان عبد الإحسان**،،چه يو کس مونږ سره احسان اوکړى.مونږسره ښه سلوك اوکړى.نو زمونږدهغه سره محبت پيدا شى.چونکه احسان کوم چه د دې محبت سبب دې.هغه اختيارى فعل دې.نو ځکه دا محبت هم اختيارى دې.

③ يو محبت ..محبت جمالى.. دې.په دې کښې د محبت سبب جمال وى.او دا هم

---

(١) فتح البارى (٥٨/١) وعمدة القارى (١٤٣/١)_

(٢) المفردات فى غريب القرآن (١٠٥)_

اختياري وى.څكه چه ته په خپل اختيا باندې دغه بنكلى څيز ته گورې.د هغې آواز طرف ته غوږ اږدې.او په خپل اختيار باندې د هغه سره گډون او ربط قائم ساتې. نو هركله چه ته په خپل اختيار سره دا ټول كارونه كوې.نو وئيلى شى.چه دا محبت جمالى هم اختيارى دې.

④يومحبت دې ،،محبت كمالى،، يعنى دچا د څه كمال د وجې د هغه سره محبت كول وى. لوې لوې د كمال خاوندان تير شوى دى.اومونږ د هغوى واقعات.د هغوى د علومو او مهارتونوپه كتابونو كښې لوستنه كړې ده.دهغوى سره زمونږ محبت دې.چه دهغوى ذكر راشى.نود ادب خيال ساتو.په زړه كښې دننه هغوى ته ميلان پيدا كيږى.اوچه څوك هغوى په بدئ سره ياد كړى.نود دفاع دپاره تياريږو. اود هغوى په شان كښې گستاخئ اوريدو ته بيخى تيارنه يو.نودهغوى دكمال د وجې مونږ ته دا محبت دهغوى سره پيدا شوې دې.دا هم اختيارى دې. څكه چه مونږ د هغوى كمالات اويدلو لوستلو او په هغې كښې مو غوږ او فكر كړى دى. اودا ټول كارونه اختيارى دى.نودا محبت هم اختيارى شو.

⑤ددې نه علاوه يو بل محبت دې،،محبت عقلى،، په دې كښې دا وى.چه نفع او نقصان سړې وينى.او بيا هغه د فائدې په صورت كښې محبت كوى.لكه كه زمونږ په لاس كښې يو غټ زخم راشى.او ددې خبرې ويره وى.چه دا به ښه نشى.ود بدن نورو حصو ته به سرايت اوكړى.اومونږ به هلاك شو.نو مونږ ډاكټر ته ورشو.او هغه ته درخواست كوو.چه آپريش اوكړئ.اوهغه ورته اووائى.چه دا اوليكه.چه په آپريشن كښې څه نقصان راشى.نو زه به د هغې ذمه وار نه يم.دې ورته دا هم اوليكى.څكه چه ده ته خپله فائده په نظر راځى.اگرچه طبعاً غوښې كټ كول اود هډوكي ماتول ئې خوښ نه وى.خو چونكه په دې كښې ورته فائده په نظر راځى. نو څكه دده د دې آپريشن او د دې څيرى كولو سره عقلى محبت وى.

خلاصه دا چه د محبت پنځه قسمونه دى.

① حب طبعى② حب احسانى ③ حب كمالى④ حب جمالى⑤ حب عقلى (١)

اوس به تاسو دلته پوهه شئ.چه دلته كوم محبت مراد دې؟

قاضى بيضاوى رحمه الله فرمائى.،،المراد بالحب هنا الحب العقلى الذى هو ايثار ما يقتضى العقل السليم رجحانه وإن كان على خلاف هوى النفس،كالمريض يعاف الدواء بطبعه فينفر عنه،، (٢)

يعنى دلته د محبت نه عقلى محبت مراد دې.په كوم كښې چه د عقل سليم مقتضى ته ترجيح وركولې شى.اگرچه د خپل خواهش خلاف وى.لكه مريض چه دوائى د خپل طبعيت په اعتبار سره نه خوښوى.اوددې نه تختى.

امام خطابى رحمه الله هم فرمائى.چه دلته طبعى نه بلكه اختيارى محبت مراد دې.(٣) يعنى دا سوچ كول پكار دى.كه د نبى ﷺ مونږ تابعدارى اوكړو.اود نبى ﷺ سره محبت اوساتو.نوپه دې كښې زمونږ نفع او فائده ده.اوكه مونږ د نبى ﷺ تابعدارى اونكړو.اود دوى سره محبت

---

(١) فضل البارى (٣٣٦/١)_

(٢) فتح البارى (٦١/١) باب حلاوة الإيمان)_

(٣) فتح البارى(٥٩/١) باب حب الرسول من الإيمان)_

اونه ساتو نوزمونږ نقصان دې د دنيا فائده هم په دې كښې ده چه د نبى ﷺ تابعدارى اوكړې شى چه دا سوچ اوكړې نوته به د نبى ﷺ سره محبت شروع كړې دا محبت عقلى دې.
دلته خلقو په يوه غلط فهمئ كښې پريوځى اوهغه غلط فهمى دا ده چه كيدې شى د امام خطابى او امام بيضاوى رحمهما الله مقصد دا وى چه حب عقلى دې حاصل كړې شى او هم په دې دې قناعت او اكتفا اوكړې شى خوا خبره صحيح نه ده د هغوى منشا دا ده. چه د نبى ﷺ سره دا سوچ كول چه دوى سره محبت كول د الله تعالى سره محبت كول دى. او د نبى ﷺ سره محبت كول د دوى په تابعدارئ باندې آماده كونكې او تيزونكې ده او په ې باندې مونږ ته فائده رسى نقصان نه رسى نوچه دا سوچ اوكړى محبت به ورسره كولې شى.
بيا دې په دې كښې حب احسانى هم شامل كړې شى چه د نبى ﷺ په مونږ باندې بې شميره احسانات دى دوى مونږ د ظلمت د تيرو نه راويستې يو اود هدايت په كهولاؤ لاره باندې ئې اودرولې يو دوى مونږ دالله تعالى د حكمونو نه خبر كړى يو دوى زمونږ د خير خيګړې دپاره ډير مشقتونه زغملى دى بغير د څه لالچ نه دخپل څه ذاتى مقصد نه بغير ئې زمونږ د كاميابئ او فلاح دپاره تكليفونه برداشت كړى دى اوخپل ځان ئې په امتحاناتو كښې اچولې دې نودا حب احسانى دې ورسره هم شامل كړې شى.
بيا دې ورسره حب كمالى هم شامل كړې شى چه نبى ﷺ ته الله تعالى كوم كمالات وركړې دى. هغه د ,,بعد از خدا بزرگ توئى قصه مختصر،،مطابق په مخلوق كښې چه چاته هم دغه كمالات نه دى وركړې شوى.
دغه شان د نبى ﷺ د جمال تصوركولې شى اوحب جمالى دې ورسره هم شامل كړې شى.
نوهركله چه ته ددې حب عقلى سره حب احسانى حب كمالى او حب جمالى هم جمع كړې نوبيا به دا محبت عقلى دومره ترقى اوكړى چه محبت طبعى به هم ددې په مقابله كښې هيڅ نه وى.(١)

دحضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه واقعه اوګورئ حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه په غزوه بدر كښې موجود دې او د دوئ خوئې عبدالرحمن د كافرانود لښكرد طرفه د مقابلې دپاره اعلان كوى (چه څوك به زما مقابلې ته راوځى) نوحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه د نبى ﷺ نه اجازت غوارى. خونبى ﷺ اجازت نه وركوى.(٢) د دوى محبت عقلى ترقى كړې وه او دې مقام ته رسيدلې وو چه د محبت طبعى اقتضاء هلته باقى پاتې نه وو.

حضرت عبدالله بن عبدالله بن أبى رضي الله عنه واقعه حضرت عبدالله يو صحابى دې كوم چه د عبدالله بن ابى ابن سلول راس المنافقين خوئې وو دوى مخلص او صادق الايمان صحابى وو په يوه موقعه عبدالله بن ابى ابن سلول رئيس المنافقين اووئيل ﴿لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾

---

١) نبى ﷺ سره د محبت داهميت په باره كښې داحقرمترجم په تاليف ..دمنبرګلونه.. كښې ..په امت باندې دخپل پيغمبر ﷺ سره د مينې وجوب.. په موضوع باندې ليكلې شوې تقريرد كتلو قابل دې.
٢) الإستيعاب فى معرفة الأصحاب بهامش الإصابة-(٣٩٩،٤٠٠/١٢)_

نو نبى ﷺ ته دا خبره اورسيدله چه كهل د قران كريم په ذريعه ددې خبرې تصديق اوشو.نو حضرت عمر رضى الله عنه د نبى ﷺ نه د دې منافق د ختم وهلو اجازت اوغوښتلو.خو نبى ﷺ ورته اجازت ورنكړلو.

حضرت عبدالله رضى الله عنه نبى ﷺ ته تشريف يوړلو.او عرض ئې اوكړلو. يارسول الله! ماته معلومه شوې ده.چه تاسو د عبدالله بن ابى (زما د پلار) قتل كول غواړئ.كه ستاسو دا اراده وى.نوماته حكم اوكړئ رضى الله عنه چه زه تاسو ته دهغه سر راوړم...نبى ﷺ منع كړلو.او ورته ئې اورمائيل.مونږ به هغه سره د نرمئ معامله كوو.([1])

دلته په ځوئې كښې محبت طبعى باقى پاتې نه وو.بلكه حب عقلى چه دايمان محبت دې.هغه غالب شوې وو.

دحضرت عبدالله بن زيدبن عبد ربه واقعه دغه شان حضرت عبدالله بن زيد رضى الله عنه دې.په خوب كښې هم دوى ته د اذان كيفيت خودلې شوې وو.دوى په خپل پټى كښې كار كولو چه ځوئې ئې راغلو.نود رسول الله ﷺ د وفات خبر ئې ورته وركړلو.چه دا ئې واوريدلو.نوسمدستى ئې دعا اوكړله.اې الله په كومو سترګو چه مې د رسول الله ﷺ ليدل كړى وو...اوس د هغوى ﷺ نه پس په دې سترګو بل څيز ليدل نه خوښوم.ته زما د سترګو نظر بوځه. نو د هغوى نظر لاړلو.① دا هم هغه حب عقلى دې.كوم چه ترقى اوكړله.اوهم دې مقام ته راورسيدلو كوم ته چه حب طبعى رسيږى.

دحضرت عبدالله بن حذافه سهمى رضى الله عنه واقعه حضرت عبدالله بن حذافه رضى الله عنه به يوه موقع د روميانو سره قيد شو.اتيا كسان دوى سره وو.د روم بادشاه حضرت عبدالله بن حذافه رضى الله عنه ته اووئيل.چه ته اسلام پريږده.اونصرانيت قبول كړه.زه به تا په خپل حكومت كښې شريك كړم.حضرت عبدالله بن حذافه رضى الله عنه دې پيشكش ته لته وركړله.هغوى د حضرت عبدالله رضى الله عنه به سولئ باندې د خيژولو اوپه غشو باندې د ويشتلوحكم اوكړلو.نوهغه د سولئ سره اوتړلې شو.خودهغه په مخ باندې څه اثر نه وو.نودوى د هغه ځائې راكوز كړې شو. اوبيا ئې په يوكړى كښې د اوبو ګرمولوحكم اوكړلو.كله چه اوبه ښه په جوش شوې يو قيدى ئې په هغې كښې ورواچولو.سمدستى دهغه غوښه د بدن نه جدا شوه.اوهډوكې په كښې ښكاره كيدل شروع شو.حضرت عبدالله ته اووئيلې شو.كه اسلام نه پريږدې.اونصرانيت نه قبلوې.نوبه دې كښې به غورځولې شې.كله چه هغه د كړى طرف ته روان كړې شو.نودې په ژړا شو.هغوى دا اوګنړل.چه اوس دې اوويرېدلو.اوخپل دين به پريږدى.نو واپس ئې راؤغوښتلو.اوتپوس ئې ترې اوكړلو.چه ته ولې ژاړې.نوحضرت عبدالله بن حذافه رضى الله عنه جواب وركړلو.چه زه په دې خبره ژاړم.چه زما صرف يو روح د الله تعالى په لار كښې قربانى كيږى.افسوس چه زما سل روحونه وو.او يو يو دالله په لار كښې اخستې شو.نوهغه ډير حيران شو.او بيا ئې اووئيل.كه زما تندې دې ښكل كړلو.نو زه به تا آزاد كړم.دوى ورته اوفرمائيل.صرف مابه نه آزادوئ.بلكه زما ټول ملګرى به آزادوې.نو هغه ورسره وعده

---

[1]) سيرة ابن هشام بهامش الروض الأنف (٢\٢١٨)غزوة بنى المصطلق)۔

اوكړله. دوى د هغه د سر نه بوسه واخستله. اوټول آزاد شول. مدينې منورې ته راورسيدل. حضرت عمر رضي الله عنه ته چه كله دا واقعه معلومه شوه. نوهغوى دحضرت عبدالله تندى نه بوسه واخستله. [1]

دحضرت خبيب رضي الله عنه واقعه دحضرت عاصم بن ثابت رضي الله عنه په اميرئ كښې نبى ﷺ يوه سريه ليږلې وه. چه په هغې كښې خبيب بن عدى رضي الله عنه هم وو. تفصيلي واقعه به په مغازى كښې د غزوه رجيع په بيان كښې راشى. دلته كښې صرف دومره اوپيژنئ: چه حضرت خبيب كله كافرانو دقتل دپاره بوتل. نو ابوسفيان چه تراوسه پورې مسلمان شوې نه وو. حضرت خبيب رضي الله عنه ته اوونيل. ،،أتحب أن محمداً عندنا الآن مكانك لنضرب عنقه وأنك فى أهلك،، يعنى ته دا خوښوې چه هته په خپل كور كښې وې. او په دې وخت كښې مونږ سره محمد (ﷺ) وو. اومونږ (معاذالله) هغه قتلولو. نوحضرت خبيب رضي الله عنه ورته فرمائى. ،،والله ما أحب أن محمداً الآن فى مكانه الذى هو فيه تصيبه شوكة تؤذيه وأنا جالس فى أهلى،، يعنى په الله قسم چه زه دومره خبره هم نشم برداشت كولې. چه زه په خپل كور كښې ناست يم. او زما محبوب محمد ﷺ ته هلته په خپل مقام كښې د يوازغى تكليف اورسى. په دې باندې ابوسفيان اوونيل. ،،ما رأيت من الناس أحداً يحب أحداً كحب أصحاب محمد محمداً،، يعنى د نبى ﷺ ملگرى چه څنگه د هغوى سره محبت كوى. داسې محبت اوتعظيم مادبل چا نه دې ليدلې. [2]

ديوې صحابيه واقعه: د يوې انصارى ميرمنې واقعه قاضى عياض رحمه الله په ،الشفاء،، كښې ليكلې ده. چه د احد په ورځ د دغې ښځې خاوند. پلار، او ورور شهيدان شوى وو. كله چه هغې ته د دې ټولو د شهادت خبر ملاؤ شو. نودې تپوس اوكړلو. چه رسول الله ﷺ څنگه دې؟ نو ورته اوخودلى شو. چه الحمد لله نبى ﷺ صحيح سلامت دې. نو هغې اوونيل. چه ما ته نبى ﷺ اوښائې. كله چه ئې نبى ﷺ اوليدلو. نوبې اختياره ئې د خولې نه اووتل. ،،كل مصيبة بعدك جلل،، يعنى چه تاسو روغ رمټ ئې. نوبيا هرمصيبت وركوټې دې. [3]

دا د صحابه كرامو رضي الله عنهم هغه محبت عقلى وو. چه دې سره حب احسانى. حب كمالى، اوحب جمالى هم شامل شوې وو. دكومې په وجه چه دغه محبت داسې محبت جوړ شوې وو. چه حب طبعى ددې په مقابله كښې هيڅ نه وو.

علامه قسطلانى رحمه الله ددې محبت نوم حب ايمانى،، كيخودې دې. [4] بعضې حضرات دې ته ،،حب عشقى،، وائى. [5] ،،حب ايمانى، يا حب عشقى هغه عقلى محبت وو. كوم چه ترقى

---

[1] الإصابة (٢٩٦/٢، ٢٩٧) رقم الترجمة (٤٦٢٢)_

[2] سيرة ابن هشام على هامش ..الروض الأنف .. (١٦٨/٢، ١٦٩)_ ذكريوم الرجيع فى سنة ثلاث..)_

[3] فتح البارى (٦٤/١) سيرة ابن هشام (١٤٣/٢) غزوة أحد قبيل غزوة حمراء الأسد..)_

[4] ارشاد السارى (٩٧/١)_

[5] درس بخارى.ازعلامه عثمانى رحمه الله (١٦٦/١)_

اوكړله اودې مقام ته راورسيدلو.خكه په قرآن مجيد كښې فرمانى.﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ﴾(١) دلته كښې هم ددې څيزونوذكردې.چه كوم سره محبت طبعى كولې شى.خوهغه دايمان محبت (كه ته ورته حب ايمانى وائې. اوكه حب عشقى.ياحب عقلى) په دې طبعى محبت باندې غالب شوې وو.

دلته په حديث كښې ئې ((لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده والناس أجمعين)) فرمائيلى دى.دلته په مقابله كښې د والد او ولد محبت دې.او اشاره دې خبرې ته ده.چه هغه حب عقلى حاصلول پكار دى. دكوم حب عقلى سره چه دا ټول محبتونه جمع كولې شى.او بيا هغه ترقى كوى.دحب طبعى نه هم پورته شى.اودحب طبعى ددې په مقابله كښې هيڅ حيثيت پاتې نشى.

بعضې حضراتودا هم فرمائيلى دى.چه دلته محبت طبعى مراد دې.خكه چه مقابله د والد او ولد د محبت سره شوې دې.او دقران مجيد په آيت كښې د آباء،ابناء،اخوان ،ازواج ،عشيره،اموال،تجارت،اوكورونوسره وركړې شوې ده.اودا ټول محبتونه چونكه طبعى دى.نوځكه به دالله اود رسول د محبت نه هم طبعى مراد وى.(٢)

خوبيا به هغه اشكال راځى.چه محبت طبعى خو غير اختيارى وى. او د غيراختيارى امورو انسان نشى مكلف كولې.نوځكه غوره خبره هغه ده.كومه چه تاته د محبت د تعريف اوددې دقسمونو نه پس اوخودلې شوه.چه دلته خطابى او بيضاوى ﷺ چه څنګه محبت عقلى او اختيارى مراد اخستې دې.هلته كښې ئې ترې ته مراد واخله.خودا كوتاهى اوسستى مكوئ.چه په محبت عقلى باندې اكتفاء اوكړئ.نه بلكه منشاء او مقصد دا دې.چه د محبت عقلى سره نور محبتونه هم جمع وى.اوكله چه ورسره هغه جمع شى.نوبيا به دا محبت عقلى ترقى اوكړى.نوددې نه به محبت ايمانى اومحبت عشقى جوړ شى.اودا به په محبت طبعى باندې هم غالب شى.

د والد او ولد دتخصيص اوپه يوبل باندې دتقديم وجه دلته په روايت كښې د والد او ولد ذكردې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه چه ددې وجه دا ده.چه د عاقل په نيزد دا دواړه د اهل اومال نه اوچت دى.بلكه بعضې دخپل ځان نه هم اوچت وى.خكه خو د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په حديث كښې د ،،نفس،، ذكرنشته.(٣)

بيا په ذكرشوو رواياتوكښې د ،،والد،، ذكر وړاندې اود ولد روسته دې. او داسې روايات هم شته.چه په هغې كښې د ،،ولد،، ذكر وړاندې دې.او د ،،ولد،، روسته دې.(٤) دهريو

١) سورة توبه: ٢٤)_
٢) تقرير بخارى (١٢٣\١)_
٣) فتح البارى (٥٩\١)_
٤) ملاحظه:صحيح مسلم، كتاب الإيمان باب وجوب محبة رسول الله ...)_

توجيه كيدې شي په كوم ځائې كښې چه د ..والد.. ذكر وړاندې دې نودا ددې وجې چه والد په وجود كښې هم د ولد نه مقدم دې اوپه مرتبه كښې هم .اوپه كوم ځائې كښې چه د ..ولد.. ذكر مقدم دې نوهلته به ونيلى شى چه د شفقت اومحبت په باره كښې چونكه ولد په والد باندې مقدم وى يعنى د والد محبت چه د ولد سره څومره زيات وى نود ولد محبت د والد سره دومره زيات نه وى.نوځكه د ولد ذكرپه دې روايت كښې مقدم راغلې دې.(١)

دوالد په مفهوم كښې ام دخول بيا سوال دا پيدا كيږى چه آيا د ..والد.. په مفهوم كښې ..ام.. هم داخليږى كه نه؟ نوكه د ..والد.. نه ..من له الولد.. مراد وى.نوپه دې كښې ..ام.. هم داخله ده.بلكه ددې معنى په اعتبارسره په كښې اجداد .جدات اوددې نه د پورته سلسلهٔ خلق هم داخليږى.ځكه چه د ولادت تعلق ددې ټولو سره دې.داسې هم ونيلى شى چه په والدينوكښې صرف په پلارباندې اكتفاء اوكړې شوه.خوپه دې كښې مور هم داخله ده.(٢)

په حديث كښې د والد او ولد سره د خپل نفس ذكر ولې نشته؟ دلته كښې دا سوال هم كيږى.چه د والد اوولد سره سره د خپل نفس ذكز ولې اونكړې شو؟حالانكه د نبى ﷺ سره محبت د خپل نفس نه هم زيات ساتل ضرورى دې.

ددې جواب دا دې.چه د حضرت انس رضي الله عنه په حديث كښې د والد او ولد نه پس د،،والناس أجمعين،،الفاظ راغلى دى.ددې په عموم كښې نفس هم داخل دې.(٣)

ددې نه علاوه د حضرت عبدالله بن هشام رضي الله عنه په حديث كښې د ،،نفس،،ذكرهم شته.(٤)

ايا په حديث كښې دمحبت نه مراد تعظيم دې؟ قاضى عياض رحمه الله فرمائى.چه دلته په حديث كښې د،،لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده والناس أجمعين،،نه مراد دا دې.چه د نبى ﷺ تعظيم د والداو ولد نه زيات پكار دې.لكه چه دهغوى په نيزدا د ايمان دصحت شرط دې.

خوصاحب د،،المفهم،، دا خبره رد كړې ده.چه دتعظيم وجود دنفس ايمان دپاره ضرورى ده. بلكه دلته خبره دكمال ايمان كيږى.نوددې نه هم هغه حب ايمانى اوحب عشقى مراد ده.(٥)

دشيخ ابوالخراز رحمه الله واقعه شيخ ابوالقاسم قشيرى رحمه الله د شيخ ابوسعيد خراز رحمه الله نه نقل كړې دى.چه دوى يوځل نبى ﷺ په خوب كښې اوليدلو.اوعرض ئې اوكړلو،،يا رسول الله شغلتنى محبة الله عن محبتك،،يعنى دالله تعالى محبت زه ستا د محبت نه بند كړې يم.نو نبى ﷺ ورته اوفرمائيل ،،يامبارك من أحب الله فقد أحبنى،،ځوك چه د الله تعالى سره محبت

---

(١) فتح البارى (١/٥٩)_

(٢) المصدر السابق)_

(٣) فتح البارى (١/٥٩)_

(٤)صحيح بخارى كتاب الأيمان والنذور باب كيف كانت يمين النبى ﷺ رقم ٦٦٣٢)_

(٥) فتح البارى(١/٥٩)_

كوى نوهغه زما سره محبت كونكې دې.
يو مطلب خو ددې دا وو.چه كله ستا دالله تعالى سره محبت دې نوسنا زما سره هم محبت شته.د فكر ضرورت نشته.اود تشويش څه خبره نه ده.دالله تعالى د محبت په ضمن كښې زما محبت هم راځي.
اوددې يوبل مطلب دا هم دې.چه څوك د الله تعالى سره محبت كوى.هغه به زما سره خامخا محبت كوى.ته څنګه وائې.چه دالله تعالى محبت زه ستا د محبت نه ايسار كړې يم؟ چه دالله تعالى سره محبت كوى.هغه به زما سره څنګه محبت نه كوى.نوستا دپاره پكار دى.چه ته الله تعالى طرف ته متوجه ئې.اوددې كاراهتمام درله پكار دې.(١)
بهرحال د عرض كولومقصد دادې.چه په اصل كښې د محبت مركز خو دالله تعالى سبحانه وتعالى ذات دې.ځكه چه د محبت ټول اسباب على وجه الكمال په ده كښې موجود دى.اونبى ﷺ چونكه دالله تعالى په صفاتو موصوف دې.اوهغه دصفاتو مظهردې.دغه شان د نورټول مخلوق په مقابله كښې الله تعالى ته نزدې دې.نوځكه د نبى ﷺ سره محبت هم ضرورى شو.بيا څوك چه د نبى ﷺ په اسوه حسنه باندې چليږى.اودالله تعالى دصفاتو نقل كونكى دى.اود دوى په تعليماتو او هداياتوعمل كونكى دى.نودهغوى سره على قدرالمراتب هم هغه هومره محبت پكار دې.(٢)
دحضرت عمر رضي الله عنه واقعه په هغې اشكال اودهغې جواب دحضرت عمر رضي الله عنه واقعه ده.چه هغوى اووئيل.،،يا رسول الله لأنت أحب إلي من كل شئ إلا من نفسى،،يا رسول الله زما تاسو سره دهرڅيز نه زيات محبت دې.سوادخپل ځان نه،نونبى ﷺ اوفرمائيل،،لاوالذى نفسى بيده حتى أكون أحب إليك من نفسك،،ترهغه وخته پورې خبره نه سميږى.ترڅو پورې چه زه تاته دخپل ځان نه هم زيات محبوب نه شم.نوحضرت عمر رضي الله عنه عرض اوكړلو.اوس تاسوسره زمادخپل ځان نه هم زيات محبت شو.نونبى كريم ﷺ اوفرمائيل،،الآن ياعمر،،يعنى اوس ياعمره خبره ټيك شوه.(٣)
دلته عام طور شارحين او محدثين هم دا خبره كوى.چه په اصل كښې حضرت عمر ته د خپل ځان سره محبت د نبى ﷺ په مقابله كښې زيات نه محسوس كيدلو.كله چه ورته نبى ﷺ تنبيه وركړله.نوهغوى سوچ اوكړلو.او د سوچ او فكر نه پس په هغوى باندې دا خبره څرګنده شوه.چه زه د نبى ﷺ د عزت دپاره خپل عزت قربانى كولې شم.په كوم ځائې كښې چه د نبى ﷺ د خولې يو څاڅكې غورځيږى. هلته زه خپل ځان قربانى كولې شم.نو زما يقيناً د نبى ﷺ سره د خپل ځان نه زيات محبت دې.وړاندې دوى ته ددې څرګندتيا او

---

١) داحقرمترجم په نيزكه ددې نه داسې تعبيراوشى.چه ته دالله تعالى سره محبت كوې.نودالله تعالى هريوحكم به منې.اودالله تعالى په حكمونوكښې يوحكم دا هم دې.چه تاسودخپل پيغمبر ﷺ سره محبت كوئ.نويقينى ده چه ته به زما سره محبت كوې.
٢) فضل البارى(١١٠،٣٤،٣٤١)_
٣) صحيح بخارى كتاب الأيمان و النذورباب كيف كانت يمين النبى ﷺ رقم (٦٦٣٢)_

انشراح نه وو شوې.او كله چه نبي ﷺ دا خبره اوكړله نوهغوی سوچ اوكړلو.او د سوچ نه پس ئې انشراح صدر اوشو.[1]

خودا توجيه چه كومو شارحينو كړې ده.زړه پرې نه مطمئن كيږی.خكه چه حضرت عمر رضی الله عنه لوې مرتبې صحابی رضی الله عنه دې.چه د حضرت ابوبكرصديق رضی الله عنه نه پس د هغوی درجه ده.په ټول امت باندې هغوی ته فضيلت حاصل دې. آيا د دوی د نبي ﷺ د ذات سره د خپل خان نه زيات محبت نه وو.يقيناً وو.نوبيا ئې ،،إلامن نفس،،ولې اووئيل.

دلته به تاسوته د احنافو اصول استعمالول پكار راخی.په دې طريقه به مسئله آسانه اوسهل شی.داحنافو اصول دا دی.چه په مستثنی كښې د مستثنی منه خلاف حكم نه وی.بلكه مستثنی د مسكوت عنه په حكم كښې وی.[2]

لكه چه حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل.چه تاسو زما په نيز د هرڅيز نه محبوب ئې. وړاندې وائی.،،إلامن نفس،،خو زه د خپل ذات په باره كښې څه نشم وئيلې.په دې كښې زه خاموش يم.دا مطلب نه دې.چه تاسو سره زما د خپل ذات نه زيات محبت نه دې.خپل ذات چه څومره محبوب دې.دومره راته ته محبوب نه ئې.بلكه مراد دا دې.چه زه دخپل ذات په باره كښې څه نشم وئيلې.

په اصل كښې حضرت عمر رضی الله عنه د نبي ﷺ عاشق وو.اودمحبت دا خواهش وی.چه د محبوب د ژبې نه دا واورې.چه تالره زما سره د خپل خان نه هم زيات محبت كول پكار دې.حضرت عمر رضی الله عنه هم ددې آرزو لرله.چه نبي ﷺ اوفرمائی.چه تالره زما سره دخپل خان نه هم زيات محبت پكاردې.نو نبي ﷺ هم دغه شان اوفرمائيل. نو حضرت عمر رضی الله عنه سمدستی عرض اوكړلو.چه حضرت تاسو سره زما د خپل خان نه هم زيات محبت دې.هغه وړاندې هم وو.خو هغوی د دې اظهار اونكړلو.په دې باره كښې ئې سكوت اختيار كړلو.چه د نبي ﷺ د ژبې نه ئې د محبت د زيادت مطالبه واوريدله.نوخوند ورته ملاؤ شو.نو دهغوی دا مقصد پوره شو.اوبيا ئې صراحت اوكړلو.[3] والله سبحانه اعلم

كه د رسول الله ﷺ سره د محبت زيادت كه دنفس ايمان دپاره شرط وی اوكه د كمال ايمان دپاره ضروری اوگرځولې شی.كه دمحبت نه عقلی محبت مراد وی او كه بل محبت،خوپه هرحال كښې د مرجنه ترديد كيږی.چه محبت د رسول ﷺ كوم چه يوه نيكی ده.هغه د نفس ايمان يا د كمال ايمان فائده وركوی.[4]

---

[1]) فتح الباری(١١\٥٢٨) كتاب الأيمان والنذور باب كيف كانت يمين النبي ﷺ)_

[2]) فضل الباری(١\٣٤٢) دغه شان كشف الأسرارلعبدالعزيز البخاری (٣\١٢٢)_

[3]) فضل الباری(١\٣٤١-٣٤٢)_

[4]) امام العصرحضرت كشميری رحمه الله فرمائی.وليعلم أن حب النبي ﷺ ينبغی أن يكون من حيث ذاته الشريفة لا من حيث أنه هدانی .والقصر عليه ليس بذاك.فهو محبوب لذاته المباركة الطيبة. و محبوب لأجل [illegible] أخلاقه الكاملة أيضاً (فيض الباری ١\٨٣، ٨٤)_

٨ = بَاب حَلَاوَةِ الْإِيمَانِ

[١٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ [٢١، ٥٦٩٤، ٦٥٤٢]

د ترجمه مقصود او دماقبل سره ربط حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ،،حلاوت،، د ایمان د ثمراتو ځنی دی.چونکه په ماقبل کښې ئې دا خودلی وو.چه د نبی ﷺ سره محبت د ایمان جزء دی.اوس دا خودل غواړی.چه په دې محبت کښې په کوم څیزباندې خوږوالې او حلاوت پیدا کیږی؟(١)

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې د مرجئو ددې خیال تردید کوی.چه طاعات فائده مند نه دی.او معاصی مضر نه دی.نودا ئې ثابته کړه.چه د اعمالو په ذریعه په ایمان کښې حلاوت او خوند پیدا کیږی.دغه شان په وړاندې باب کښې ،،وآية النفاق بغض الأنصار،، حدیث نه دا ښائی.چه معاصی مضر دی.(٢)

رجال الحدیث

① محمد بن المثنى: دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید عنزی بصری دې. د ،،زمن،، په لقب سره هم مشهور دې.اصلی شهرت ددوی په نوم او کنیت سره دې.
دوی د سفیان بن عیینه.وکیع بن الجراح،اسماعیل بن علیه او قطان رحمهم الله نه احادیث اوریدلی دی.او د دوی نه علم زده کونکو کښې ابوزرعه ،ابوحاتم، محمد بن یحی ذهلی او محاملی رحمهم الله وغیره دی.
خطیب رحمه الله فرمائی.چه دوی ثقه او ثبت دی.ټول د حدیث امامان د دوی احادیث قابل احتجاج شماری.بغداد ته ئې تشریف یوړلو.اوهلته ئې د حدیث درس ورکړلو.او بیا بصرة ته واپس لاړلو.اوهلته په ٢٥٢هـ کښې وفات شو.

دوی او مشهور محدث محمد بن بشار المعروف په ،،بندار،، هم په یو کال یعنی ١٦٧هـ کښې پیدا شوی دی.اوهم په یوکال یعنی ٢٥٢هـ کښې وفات شوی دی.
داصول سته مصنفینو رحمهم الله ددوی احادیث په خپلو صحاحو کښې نقل کړی دی.(٣)

---

(١) فتح البارى(١١\٦٠)_
(٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى (ص.٣١) از حضرت شيخ الحديث قدس سره)_
(٣) عمدة القارى (١١\١٤٦) ... (ص.٥٠٥) رقم ٦٢٦٤)_

③ **عبدالوهاب الثقفى**: دوى عبدالوهاب بن عبدالحميد بن الصلت ثقفى بصرى دې.
ابو محمد ئې کنيت دې.
دوى د يحى انصارى، ايوب سختيانى او ددوى نه علاوه د نورو ډير عالمانو نه احاديث لوستى دى. ددوى نه داحاديثو په اوريدونكو كښې امام شافعى، امام احمد ،امام يحى بن معين او امام على بن المدينى رحمهم الله غوندې دعلم ستنې دى
دوى ثقه دى. البته دخپل وفات نه څه درې څلورکاله وړاندې ددوى په حافظه كښې تغير راغلې وو.
اصحاب صحاح سته ددوى داحاديثو تخريج كړې دې. په كال ۱۰۸ھ كښې پيدا شوې وو. اوپه كال ۱۹۴ھ كښې وفات شو. (۱)

④ **ايوب**: دوى ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى دې. ددوى كنيت ابوبكر دې.
دوى حضرت انس رضي الله عنه ليدلې وو. اود عمربن سلمه جزمى ،ابوعثمان نهدى، حسن بصرى، محمد بن سيرين، ابوقلابه او امام مجاهد رحمهم الله اود ډيرو محدثينو نه ئې روايت كړې دې.
دې روايت كونكى كښې پخپله حضرت محمد بن سيرين، عمروبن دينار ، قتاده، اعمش، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، حماد بن سلمه بن دينار، او حماد بن زيد بن درهم رحمهم الله دى. دغه شان امام ابوحنيفه رحمه الله هم دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. ،،ثقة ثبت حجة من كبار الفقهاء العباد،، ټولو اصحاب صحاحو ددوى نه احاديث اخستى دى.
په كال ۶۶ھ كښې پيدا شوې وو. اوپه كال ۱۳۱ ھ كښې وفات شوې وو. (۲)

⑤ **ابوقلابه**: دا مشهورتابعى رحمه الله عبدالله بن زيدجرمى دې. په خپل كنيت باندې مشهور دې. د حضرت ثابت بن قيس بن ضحاك انصارى رضي الله عنه، حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه سوا د نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم نه هم روايت كوى. ددوى په توثيق باندې د امامانو اتفاق دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. ثقة فاضل كثير الارسال،، عجلى رحمه الله فرمائى ،،فيه نصب يسير،،
په كال ۱۰۴ھ كښې د قضا په منصب نه اوتختيدلو اوپه شام كښې وفات شو (۳)

⑥ د**حضرت انس بن مالك** رضي الله عنه تذكره وړاندې تيره شوې ده.

---

(۱) عمدة القارى (۱\۱۴۶) وتقريب (ص.۳۶۸) رقم ۴۲۶۱)_
(۲) عمدة القارى (۱\۱۴۶. ۱۴۷) وتقريب (ص.۱۱۷) رقم ۶۰۵)_
(۳) عمدة القارى (۱\۱۴۷) وتقريب (ص.۳۰۴) رقم ۳۳۳۳)_

قوله ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: (١) درې څيزونه کوم چه په سړی کښې وی.نوهغه به دايمان خوند بيا مومی.

ثلاث د ،،ثلاث خصال،، يا ،،خصال ثلاث،، په تقديرکښې دی.ددې دواړو تقديرونو نه پس دا اشکال باقی نه پاتې کيږی.چه،،ثلاث،،نکره ده.دا مبتدا څنګه واقع شوې ده؟(٢)

فائده دا خبره دې معلومه وی.چه په هرځائې کښې دنکره کيدل ممنوع نه دی.بلکه نکره چونکه کاشفه نه وی.نوځکه ددې په مبتدا جوړولو کښې څه فائده نه وی. خوکه دنکره په مبتدا ګرځولوکښې څه فائده وی.نوبيا چه نکره مبتدا جوړه کړې شی په دې کښې څه اشکال نشته.

علامه رضی رحمه الله ليکلی دی،،إذا حصلت الفائدة فاخبرعن أی نكرة شئت وذلك لأن الغرض من الكلام إفادة المخاطب فإذا حصلت جاز الحكم سواء تخصص المحكوم عليه بشئ أولا،،(٣) ،،حلاوة،، خوږوالی اوشيرين ته وائی.

دلته نبی کريم صلی الله عليه وسلم د ايمان دپاره حلاوت ثابت کړې دې.دمومن چه ايمان طرف ته کوم رغبت وی.د هغې ئې د خوږ څيزسره تشبيه ورکړې ده.اودا ئې ثابته کړې ده.چه څنګه د شهدود خوږوالی احساس هغه څوك کولې شی.چه هغه په صحت روغ وی.دغه شان د ايمان د حلاوت ادراك هم هغه څوك کولې شی.څوك چه صحيح وی.دشهدود حلاوت محسوسولو دپاره جسمانی صحت لازمی دې.اود ايمان دحلاوت معلومولو دپاره روحانی صحت ضروری دې.که په يوکس د صفراء غلبه وی.نوشهد هم هغه ته تراخه ښکاری.دغه شان که روحانی صفراء په چا کښې وی.نوهغه ته د ايمان حلاوت نه محسوسيږی.هغه ته په د اوامر شرعيه په تعميل کښې مشکلات وی.که ده کښې روحانی مرض موجود نه وی.او د احکامو پوره کول دده دپاره څه ګران نه وی.

دحلاوت نه حسی حلاوت مراد دې که معنوی؟ دلتـه دا بحث شوې دې چه ددې نه حسی حلاوت مراد دې که معنوی؟

امام نووی رحمه الله فرمائيلی دی.چه عالمانو رحمهم الله ددې نه معنوی اوباطنی حلاوت مراد اخستې

---

(١) الحديث أخرجه البخاري أيضاً فی كتاب الإيمان باب من كره أن يعود فی الكفر كما يكره أن يلقى فی النار من الإيمان .رقم ٢١) (وفی كتاب الأدب باب الحب فی الله رقم ٦٠٤١) وفی كتاب الإكراه باب من اختار الضرب والقتل والهوان على الكفر رقم ٦٩٤١) والنسائی فی كتاب الإيمان وشرائعه باب طعم الإيمان رقم (٤٩٩٤) وباب حلاوة الإيمان رقم ٤٩٩١) وباب حلاوة الإسلام رقم ٤٩٩٢) والترمذی فی جامعه فی كتاب الإيمان باب (بدون ترجمة بعد باب ما جاء فی ترک الصلاة رقم ٢٦٢٤ وابن ماجه فی سننه فی كتاب الفتن باب الصبرعلى البلاء رقم ٤٠٣٣)_

(٢) فتح البارى(١\٦٠)_

(٣) شرح رضی على الكافية(١\٨٨، ٨٩)_

دي اوددې نه په طاعاتوکولوسره خوند محسوسول.اوداللہ او د رسول ﷺ د راضی کولو دپاره قربانی کول.اودې ته د دنیا په ټولوخیزونو ترجیح ورکول.دشریعت داحکامو په پوره کولوانشراح او انبساط موجود کیدل.(١)

دحضرت گنگوهی رحمه الله دخپل مرشدپه نوم خط حضرت گنگوهی رحمه الله دخپل مرشد په نوم خط اولیکلو.اوپه هغې کښې نې ورته اولیکل.چه الله تعالی په خپل فضل اورحم سره ماته درې نعمتونه راکړل.

① زما کیفیت دا دې.چه په ما باندې د مدح اومذمت څه اثرنه کیږی.که څوك مې تعریف کوی اوکه مذمت ماته ټول برابردی.

② دالله تعالی نه سوا د بل چانه د نفعې اونقصان رارسیدو ته مې څه خیال نه وی.

③ امورشرعیه ماته امور طبعیه گرځیدلی دی.(٢)

هم دا دې((استلذاذبالطاعات اوانشراح صدراوانبساط)).چه بیاتنگی نه محسوسیږی . چه سړې اوگې شی.نودهغه خوراك ته زړه کیږی.دغه شان چه کله د مونځ وخت راځی.نوطبعیت مونځ طرف ته مائله کیږی.

دحلاوت نه حسی مراد اخستل زیاته غوره ده خوابن ابی حمزه رحمه الله چاچه د بهجة النفوس،، په نوم باندې دمنتخب بخاری شرح لیکلې ده. هغوی فرمائی.چه صوفیاء کرامو رحمهم الله دلته د حلاوت نه حسی حلاوت مراد اخستې دې. اوهم دا صحیح ده.ځکه چه دوی دحدیث ظاهر بغیردڅه تاویل نه اخستې دې.هغوی فرمائی. ،،وهذا أمرلايدركه إلا من وصل إلى ذلك المقام فلا يليق إدعاء أنه غيرمراد،،

وإذالم ترالهلال فسلم لأناس رأوه بالأبصار(٣)

ترجمه: که تامیاشت اونه لیدله.نوچاچه لیدلې وی.دهغوی خبره اومنه.

تونه دیدی گے سلیمان را پس چه دانی زبان مرغان را

ترجمه: نوپه لفظ د حلاوت کښې د څه تاویل ضرورت نشته.

ذوق این باده ندانی بخدا تانه چشی

دحضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد ابادی رحمه الله یوه واقعه دحضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد آبادی رحمه الله واقعه وراندې هم تیره شوې ده.دحضرت شاه محمد اسحاق رحمه الله شاگرد وو. ډیرلوئې عالم .محدث. صوفی.او محقق وو. دوفات په وخت کښې ئې دا تاکید کړې

---

(١) عزاه النووی رحمه الله إلى العماء انظر شرحه على صحيح مسلم (٤٩\١) كتاب الإيمان باب بيان خصال من اتصف بهن وجد حلاوة الإيمان)_

(٢) مكاتيب رشيديه (ص.١٠)_

(٣) فتح الملهم (٦٣١\١)كتاب الإيمان باب بيان خصال من اتصف بهن وجه حلاوة الإيمان)_

وو چه ما سره د حديثو لوستل كوئ. نودوفات په وخت كښې ورته د صحيح مسلم وغيره كتابونو لوستل كولې شو.(١)دوى فرمائى كله چه زه سجده كوم نوداسې معلوميږى.لكه چه الله تعالى زاسره مينه اوكړله.(٢)

ښكاره خبره ده.چه الله تعالى د ټولو محبتونو مركزدې اودهغه د محبوبيت به څه وائې. اودهغه شان محبوبيت څنګه بيانولې شى.دا دانسان د طاقت خبره نه ده. كه دهغه د طرفه سرې په سجده كښې داسې خبره محسوس كړى.نوبيا دهغې سجدې دكيفيت څه اندازه لګيدې شى.غالباً دوى هم په دې خبره كښې ددې بيان كړې دې.چه دا حلاوت حسى دې.

بهرحال كوم حضرات چه دحلاوت نه معنوى حلاوت مراد اخلى.هغوى فرمائى. چه ايمان چونكه امر معنوى دې.نوددې حلاوت به هم معنوى وى.خودا حضرات فرمائى چه نه! دحلاوت لفظ چه كوم طرف ته اشاره كوى.اوددې نه چه كومه معنى متبادره ده.هغه حلاوت حسيه دې.نوهم دا به مراد اخستې شى.

قوله: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا: هغه درې خبرې چه دهغې نه پس د حلاوت ادراك كيږى.د هغې بيان ګيرى.په هغې كښې يوه خبره دا ده.چه د انسان دالله اودهغه د رسول سره محبت د ما سوا نه زيات شى.يعنى د دنيا او ما فيها نه زيات محبت نې الله او دهغه رسول سره وى.

وړاندې خودلې شوى دى.چه د محبت د اصل مركز الله تعالى دې.دالله تعالى محبت اصل دې.اودهغه د رسول محبت د دې فرع ده.نوهغه هم شامل كړې شو. تاسو په دې كښې د نورو اولياؤ او صالحانو محبت هم شاملولې شئ.

ما سواهما،، كښې ،،**هما،،** ضميرالله او رسول طرف ته راجع دې.دلته دالله تعالى او رسول دواړو ضمائرجمع كړې شوى دى.په دې باندې يواشكال كيږى.چه امام مسلم (٣)ابوداود (٤)اوامام نسائى (٥) ﷺ دحضرت عدى بن حاتم رضی اللہ عنہ نه يو روايت نقل كړې دې.چه يوكس رسول الله ﷺ ته راغلو.هغه خطبه اوونيله.او وې ونيل.،،**من يطع الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما فقد غوى،،** نو نبى ﷺ اوفرمائيل.،،**بئس الخطيب أنت قل ومن يعص الله ورسوله،،** ددې روايت نه معلوميږى.چه الله اود الله درسول ضمير يوځائې ذكركول نه دى پكار.يعنى دواړه په يوضمير كښې جمع كول نه دى پكار.اوس اشكال دا كيږى.چه دلته خو نبى ﷺ دواړه په

---

(١) تذكره حضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد آبادى (ص.٦٠، ٩١)_
(٢) نيل المراد فى السفر إلى گنج مرادآباد شامل در ارواح ثلاثه تذكره..(ص.١٢٠)_
(٣) صحيح مسلم(١\٢٨٦) كتاب الجمعة فصل فى إيجازالخطبة وإطالة الصلاة)_
(٤) سنن أبى داود كتاب الصلاة تفريع أبواب الجمعة باب الرجل يخطب على قوس رقم ١٠٩٩ وكتاب الأدب باب بلا ترجمة (بعد باب لايقال خبثت نفسى رقم ٤٩٨١)_
(٥) سنن نسائى (٢\٧٨) كتاب النكاح باب ما يكره من الخطبة)_

يوضمير كښې جمع كړى دى.بلكه الله تعالى په قرآن پاك كښې په يوځائې كښې جمع كړى دى ﴿ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴾ (١)
اوحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په حديث كښې دى ،، من يطع الله و رسوله فقد رشد ومن يعصهما فإنه لايضر إلا نفسه،،(٢)
دحضرت عدى بن حاتم رضي الله عنه دحديث په بناء د بعضې عالمانو رحمهم الله رائې دا ده.چه دممانعت روايت د جواز په رواياتو باندې مقدم دې.ځكه چه د ممانعت روايت قولى دې.اوداجازت روايات فعلى دى.اوقول ته په فعل باندې ترجيح وى. دغه شان دا روايت مانع دې.او نور روايات مجيز دى.اودممانعت روايات د اجازت په رواياتوباندې راجع وى. اوبله دا چه دا روايت ناقل عن الاصل دې.او نور روايات باقى على الاصل دى ددې مطلب دا دې.چه اصل په اشياؤ كښې اباحت دې.نوچه د كوم رواياتونه جمع فى الضمير معلوميږى. هغه به په اصل باندې حمل كولى شى.اود ممانعت روايت چونكه ناقل عن الاصل وى.نوځكه به دا ونيلى شى.چه هم ممانعت دې.چه دې ته به په اجازت باندې ترجيح وى.بله داچه د ممانعت روايت يوه قاعده كليه ده.چه داسې مه وائې.اود اباحت درواياتو نه قاعده كليه نشى مستفاد كيدې.(٣)

په خطيب باندې دانكار وجه: دامام نووى رحمه الله رائې دا ده.چه په دې خطبه وركونكى كس باندې د نبى عليه السلام دانكار وجه دا وه.چه هغه په ،،من يعصهما،، كښې داختصارنه كار واخستلو حالانكه په خطبه كښې تطويل مطلوب وى.ځكه چه ددې مقصد وعظ او زجر وى. اوپه دې كښې تفصيل مفيد وى.اونبى عليه السلام چه په كوم ځائې كښې جمع فى الضمير كړې ده.نوهغه د تعليم مقام دې.اوپه تعليم كښې ايجاز او اختصارمفيد وى.(٤)
په دې باندې اشكال كيږى.چه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت ته اشاره تيره شوه. اوهغه دخطبې په باب كښې وارد شوې دې.
ددې جواب دادې.چه ددې تعلق دنكاح خطبه سره دې.اوپه نكاح كښې ايجازمطلوب وى.(٥)
شيخ عزالدين عبدالسلام رحمه الله يوجواب دا وركړې دې.كوم چه په اصل كښې قاضى عياض رحمه الله ذكر كړې دې.هغه دا چه جمع فى الضميرد نبى عليه السلام دپاره جائز وه.اود نبى عليه السلام سره خاص وه.ځكه چه د نبى عليه السلام نه د تسويه بين الله والرسول امكان نه وو.په خلاف د

---

١) سورة الأحزاب (٥٦)_
٢) سنن أبى داود كتاب الصلاة أبواب الجمعة باب الرجل يخطب على قوس رقم ١٠٩٧، (١٠٩٨)_
٣) فتح البارى (١\٦١)_
٤) شرح نووى على صحيح مسلم (١\٢٨٦) كتاب الجمعة فصل فى إيجاز الخطبة وإطالة الصلاة)_
٥) المصدر السابق)_

نوروکسانوڅکه چه دهغوی په حق کښې دا خطره شته.چه ددوی په زړونوکښې دواړه په ضمیرکښې دجمع کولو د وجې دتسویه خیال تیرنشي.[1]

دریم جواب بعضې عالمانو ﷫ دې ته نزدې نزدې ورکړې دې.چه اصل کښې کیدې شي نبی ﷺ په هغه وخت کښې انکارکړې وو.چه په هغه ځائې کښې څوك داسې کس موجود وو.چه دهغه متعلق دا خیال وو.چه دجمع فی الضمیر په وجه به هغه ته د تسویه خیال پیدا شي.[2]

څلورم جواب دا ورکړې شوې دې.چه متکلم دخپل کلام دعموم نه خارج وی. نوممانعت دعامو خلقو دپاره دې.نبی ﷺ په دې کښې داخل نه دې.نوکه د نبی ﷺ نه جمع فی الضمیر منقول وی.نودغه روایات به د ممانعت د روایاتو سره معارض نشي ګڼړلې.[3]

پنځم جواب امام طحاوی ﷫ کړې دې.هغوی فرمائی.چه په اصل کښې نبی کریم ﷺ ددې وجې انکار اوکړلو.چه خطیب بې موقع وقف اوکړلو.ځکه چه هغه ،،من یطع الله ورسوله فقد رشد ومن یعصهما،، اووئیل.ددې دا معنی جوړه شوه.چه اطاعت او نافرمانی کونکی دواړه راشد دی.[4]

خودامام طحاوی ﷫ دا جواب محل نظر دې.ځکه چه د ابن ابی دنیا په روایت کښې دی. ((قال ومن یعص الله ورسوله فقد غوی))[5] دغه شان د مسلم په روایت کښې دی ((قل ومن یعص الله ورسوله)) ددې روایت نه متبادردا ده.چه دانکار وجه دواړه په یوضمیر د تثنیه کښې جمع کول وو .اګرچه دامام طحاوی ﷫ د جواب هم احتمال شته.خو نبی ﷺ چه ،،قل ومن یعص الله ورسوله فقد غوی،، اوفرمائیل. کوم چه جدا جدا ذکر دی.ددې نه دا په پوهه کښې راځی.چه د نبی ﷺ انکارددې وجې وو.چه خطیب دواړه په ضمیر کښې جمع کړی وو.

شپږم جواب بعضې عالمانو ﷫ دا ورکړې دې.چه په اصل کښې نبی ﷺ چه ،،ما سواهما،، کښې د جمع ضمیر راوړې دې.هغه یوه جمله ده.اوپه یوه جمله کښې د ضمیرپه ځائې د ظاهرراوړل مناسب نه دی.خود خطیب په قصه کښې دوه جملې دی.چه په هغې کښې د ضمیر په ځائې ظاهر راوړل مکروه او ناخوښه نه دی.[6]

خو په دې جواب باندې اعتراض شوې دې.چه دضمیر په ځائې اسم ظاهر راوړلو نه خودا نه

---

[1]) المصدرالسابق وفتح انباری(۱\۱٦)_

[2]) زهرالربی علی المجتبی للسیوطی (۲\۷۹)_

[3]) فتح الباری(۱\٦۲)_

[4]) فتح الملهم (۱/٦۳٦) کتاب الإیمان باب بیان خصال من اتصف بهن وجد حلاوة الإیمان)_

[5])پورته حواله)_

[6]) فتح الباری (۱/٦۱)

لازميږی.چه دضمير راوړل مکروه دی.بيا خاص کرچه دنبی ﷺ نه جمع ثابته وی.([1])البته دا وئيلی شی.چه دخطيب واقعه يوه خاص واقعه ده. دکومې نه چه عمومی حکم نشی راويستې نو ممکن ده.چه په دغه مجلس کښې داسې خلق وو.چه د هغوی په باره کښې د تسويه ويره وه.ددې وجې په هغه باندې انکاراوکړې شو.([2])

اووم جواب دا ورکړې شوې دې.چه نبی ﷺ دلته جمع فی الضمير اوکړله.اودې خبرې ته ئې اشاره اوکړله.چه کاميابی او فلاح دپاره هغه محبت ضروری او معتبر دې.کوم چه د دواړو محبتونو نه مرکب وی.دالله تعالی محبت هم ضروری دې.اود رسول ﷺ محبت هم ضروری دې هريومستقل نه دې.بلکه يوچه دبل سره مربوط وی نو دا معتبردې.

بلکه چه په خطيب باندې ئې اعتراض اوکړلو.نو نبی ﷺ دې خبرې ته اشاره اوکړله.چه «احدالعصيانين» دانسان دپاره مهلك او مضردې.که د الله تعالی نافرمانی وکړی.اوکه د رسول الله ﷺ نافرمانې اوکړی.([3])

بعضې حضراتوفرمائيلی دی.چه.په اصل کښې دالله تعالی او د رسول ﷺ د نومونو نه عدول مناسب نه دې.اګرچه د اختصارپيش نظرمقام د ضميرمقتضی وی.نبی ﷺ خطيب ته د الله او رسول مکرر راوړلو دپاره تنبيه اوکړله.([4])

حضرت علامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله د امام غزالی رحمه الله نه نقل کړې دې. چه په کومه طريقه به رسول الله ﷺ تهذيب نفوس کولو.که په انسان کښې تکبريا نفاق وی.نودهغې د ويستلو او لرې کولو دپاره به ئې علاج خودلو.يا په مانځه کښې به کوتاهی وه.نودهغې د صحيح کولودوائی به ئې خودله.اودغه شان به نبی ﷺ د تهذيب الفاظ طرف ته هم توجه کوله.چه متاسب الفاظ استعمالول پکاردی.

نبی ﷺ په يوځاې کښې فرمائيلی دی.،،لايغلبنكم الأعراب على اسم صلاتكم العشاء وإنما يسمونها العتمة لأنهم يعتمون عن الإبل أو قال بالإبل،، ([5])باندېچيانو به ،،عتمة،، وئيل.نو نبی ﷺ اوفرمائيل.چه تاسو ،،عتمة،،مه وائې.بلکه ،،عشاء،، وائې.

دغه شان دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه منقول دی.چه يوکس رسول الله ﷺ ته خطاب کولو.او وئې وئيل.،،ما شاء الله وشئت،،نبی ﷺ ورته اوفرمائيل. ،،جعلتني لله ندا،بل ما شاء الله

---

[1]) فتح البارى(۱\۶۱و ۶۲)_
[2]) فتح البارى(۱\۶۱ و ۶۲)_
[3]) فتح البارى(۱\۶۱)_
[4]) فتح البارى(۱\۶۴)_
[5]) مسند الحميدى(۲\۲۸۵) أحاديث عبدالله بكن عمربن الخطاب رضي الله عنهما رقم ۶۳۸ ومسند أحمد (۲\۱۰و۱۹) ومجمع الزوائد (۱\۳۱۴) كتاب الصلاة باب فى اسم العشاء)_

وحده،، (۱)يعنى تاخو زه دالله تعالى سره شريك جوړ كړم بلكه ،،ماشاء الله وحده،، وايه.دغه شان نې فرمائيلى دى.،،لاتقولوا ماشاء الله وشاء فلان،ولكن قولوا: ماشاء الله ثم شاء فلان،،(۲)

په دې طريقه په قرآن پاك كښې هم فرمائيلى شوى دى.﴿لَا تَقُوْلُوْا رَاعِنَا وَقُوْلُوا انْظُرْنَا﴾ (۳)،،راعنا،، مه وائى بلكه ،،انظرنا،، وائي.دصحابه كرامو په ذهن كښې هغه غلطه معنى كومه چه يهودو اخستله.(۴)هغه هرګز مراد نه وه.خود داسې لفظ استعمال كوم چه د غلطې معنى موهم وى.خلاف ادب وو.ددغه غلطې معنى د وهم نه بچ كولودپاره الله تعالى صحابه كرامو ته خبردارې وركړلو.اووې فرمائيل.چه داسې لفظ مه استعمالوئ.

دغه شان نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى.،،ولايقولن أحدكم للعنب الكرم،فإن الكرم الرجل المسلم،، (۵)يوكس دې انګورته ،،كرم،، نه وائى.ځكه چه ،،كرم،، خوپه اصل كښې مسلمان سړى ته وئيلى شى.

دا تهذيب الفاظ دې.اودا ياد ساتئ.چه دتهذيب الفاظ په سلسله كښې چه كومه نهى راغلې.نودهغې نه نهى شرعى مراد نه وى.چه په هغې سره حرمت او مكروه تحريمى ثابت كړې شى.بلكه دا د آدابوتعليم وى.اوددې معنى دا وى چه د تهذيب الفاظ په سلسله كښې چه د كوم څيز نه منع كولې شى.نودهغې استعمال خلاف اولى وى.

دلته هم چه نبى ﷺ خطيب ته ،،بئس الخطيب أنت،، فرمائيلى وو.ددې مطلب دا وو.چه تادواړه په يو ضمير كښې جمع كړل.اګرچه ددې استعمال جائز دې.ليكن خلاف اولى دې.ددې په مقابله كښې غوره دا دى.چه ته دواړه جدا جدا ذكركړې.(۶)

قوله: وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ: دويم خصلت اودويم څيزدا دې.چه كه سړې دچا سره محبت كوى.چه صرف دالله تعالى د رضا دپاره كوى.يعنى دمال ومنال.حسن اوجمال وغيره دوجې محبت نه كوى. بلكه چه د څه دينى سبب په وجه وى.مثلاً چه د چا اطاعت او تابعدارى دهغه دتقوى اود چا د علم او دين دوجې محبت وى.دا حب لله دې.

---

۱) درمنثور (۱۱/۳۵)_

۲) سنن ابى داود.كتاب الأدب باب لايقال:خبثت نفسى.رقم ۴۹۸۰)_

۳) سورة البقرة:۱۰۴)_

۴) بعضې يهوديانويوشرارت پيدا كړې وو.چه د نبى ﷺ مجلس ته به راغلل.نويه لفظ د،،راعنا،، به نې نبى ﷺ ته خطاب كولو.ددې معنى دهغوى په عبرانۍ ژبه كښې خيرې وې.اوهغوى به دا هم په دې نيت باندې وئيل.په عربۍ كښې ددې ښه معنى وه.نوځكه به مسلمانانو نبى ﷺ ته د دغه ښه معنى په نيت باندې خطاب كولو.نو الله تعالى ددې نه منع كړل.(معارف القران (۱۱/۳۸۰)_

۵) صحيح مسلم (۲/۲۳۷.۲۳۸) كتاب الألفاظ باب كراهة تسمية العنب كرماً)_

۶) فتح الملهم (۱/۶۳۷)_

يحى بن معاذ رازى رحمه الله فرمائى. ،،حقيقة الحب فى الله أن لا يزيد بالبر ولا ينقص بالجفاء،،(۱) يعنى حب فى الله دا دى چه نه دحسن سلوك دوجې په هغې كښې اضافه كيږى.اونه د بې وفائۍ په وجه په هغې كښې كمې اونقصان نه راځى.

امام مالك رحمه الله فرمائى چه ،،المحبة فى الله من واجبات الإسلام وهو دأب أولياء الله تعالى،، (د الله تعالى دپاره محبت كول دالله تعالى د احكام واجبو څنى دى.اوداولياء كرامو رحمهم الله عمل دى.

وړاندې ئې دلته دالله اود رسول محبت ذكر كړې دى.اوكله چه دالله تعالى اود رسول ﷺ محبت په ټولو محبتونوباندې غالب وى.نوښكاره خبره ده.چه د اهل الله سره كوم محبت وى.هغه به هم په اخلاص باندې مبنى وى.،،أن يحب المرء لا يحبه إلا لله،، په اصل كښې ،،أن يكون الله ورسوله أحب إليه مما سواهما،، اثردې.بيا ښكاره ده چه كله دالله تعالى اود رسول محبت غالب شى. اود اهل الله سره محبت په اخلاص باندې مبنى وى.نوبيا ښكاره ده.چه ددې نتيجه به هم دا وى.چه دسړى به دكفر نه نفرت وى.ددې وجې ئې فرمائيلى دى.چه «وأن يكره أن يعود فى الكفر كما يكره أن يقذف فى النار» يعنى كفرته واپس كيدل ورته داسې ناخوښه ښكارى.لكه چه څنګه دا نه خوښوى.چه په اور كښې اوغورځولې شى.

دا په هغه وخت كښې كيږى.چه كله د انسان په زړه كښې دالله تعالى اودهغه د رسول ﷺ محبت دومره زيات شى.چه دالله تعالى اودهغه د رسول ﷺ نه سوا هر يو څيزدهغې په مقابله كښې بې حقيقته اوهيڅ نه وى.

په حديث الباب كښې د ،،عود فى الكفر،، ذكر دې.نودا دهغه زمانې په لحاظ سره وئيلې شوې دې.چه خلقو به كفرپريخودل او په اسلام كښې به داخل شول. نو خكه دهغوى په حق كښې داسې اوئيلى شو چه ،،عود فى الكفر،، دهغوى دپاره دومره مكروه اوناخوښه كيدل پكار دى.چه لكه څنګه چه په اور كښې غورځيدل ناخوښه وى.

خوپه مونږ باندې د عود لفظ صادق نه راځى.خكه چه مونږ خو وړاندې په كفر كښې نه يو پاتې شوى.بلكه د اول نه مسلمانان راروان يو.نوپه دې صورت كښې به عود د صيرورت په معنى كښې اخستې شى.اومعنى به دا وى چه ،،يكره أن يصير إلى الكفر كما يكره أن يقذف فى النار،، يعنى كافرجوړيدل سړى ته داسې ناخوښه شى لكه څنګه چه په اور كښې غورځيدل ناخوښه ګنړى.او عود د صيرورت په معنى په قرآن كښې هم استعمال شوې دې.ارشاد دې.﴿أو لتعودن فى ملتنا﴾(۲) يعنى كافرانو دا خبره حضرت شعيب عليه السلام اودپه هغه باندې ايمان راوړونكو كسانوته كړې وه.حالانكه حضرت شعيب عليه السلام كله هم دهغوى په دين باندې نه وو

---

۱) شرح كرمانى (۱۰۱۱)

۲) پورته حواله)_

۳) سورة أعراف:۸۸ قال القرطبى رحمه الله ..أى لتصيرن إلى ملتنا.. الجامع لأحكام القرآن (۲۵۰۱۷)_

پاتې شوې.نودلته عود په معنى د صيروررت دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دحديث په يو سند كښې د ،،بعد أن أنقذه الله،، تصريح هم راغلې ده [١] دوى فرمائى.چه د انقاذ يو صورت دا دې.چه د اول نه الله تعالى د كفر نه بچ ساتلې وى.چه دمسلمان په كور كښې پيدا شوى وى.اوبيا په اسلام باندې قائم وى.دويم صورت دا دې.چه دكفر دتيرو نه په حقيقت كښې الله تعالى راويستې وى.په اولنى صورت كښې ،،عود،،د ،،صيروررت،،په معنى كښې اخستې شى.اوپه دويم صورت كښې ،،عود،، په خپله اصلى معنى باندې برقراروى.[٢]

د نبى كريم ﷺ محبوبيت حضرت مولانا شبير احمد عثمانى رحمه الله يوه خبره ليكلې ده.چه په قرآن كريم كښې په كوم كوم ځائې كښې دحضرت موسى عليه السلام ذكر راځى.نوهلته محسوسيږى چه د محبت سره دحضرت موسى عليه السلام ذكر كيږى.په يوځائې كښې خو ښكاره موجود دى ﴿وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي﴾ [٣]خود نبى كريم ﷺ په باره كښې داسې قسم مضمون ماته نه دې ملاو شوې.ددې وجې مې په زړه كښې يوخاص قسم تشويش او طلب وو.څكه چه دنبى كريم ﷺ مقام يقيناً چه د حضرت موسى عليه السلام دمقام نه اوچت دى.

فرمائى چه كله راته د قرآن كريم آيت ﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾ [٤] مخې ته راغلو.اوما په دې كښې غور اوكړلو.نوزما زړه يخ شو. ځكه چه په دې كښې وئيلې شوى دى.كه تاسو دالله تعالى سره دمحبت كولو دعوه كوئ.نوزما تابعدارى اوكړئ.كه زما تابعدارى مو اوكړله.نو يواځې دا نه چه دالله تعالى سره به ستاسود محبت دعوى مقبول او معتبره وى.بلكه زما د تابعدارئ نتيجه اوثمره به تاسو ته دا ملاو شى.چه تاسو به دالله تعالى محبوبيين جوړشئ.اولږ غوراوكړئ.چه د چا په اقتداء كولو سره نور خلق دالله تعالى محبوب جوړيږى.نو بيا به د هغه د محبوبيت څه شان وى؟ [٥] والله سبحانه وتعالى اعلم.

٩- بَاب عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

دماقبل سره ربط ددې باب چه دماقبل سره كوم ربط دې.هغه وړاندې بيان شوې دې.چه د رسول الله ﷺ سره محبت من باب الايثاردې.اودمساوات نه پس د ايثار درجه ده. اوبيا په دې كښې دترقئ صورت دا دې.چه د نبى ﷺ سره نه بلكه د دوى سره چه د چا تعلقات وى.نودهغوى سره هم محبت ساتل پكار دى.اوهم ددې دپاره امام بخارى رحمه الله د ،،علامة الإيمان حب الأنصار،،باب قائم كړلو.

---

[١] صحيح البخارى كتاب الأدب باب الحب فى الله رقم (٦٠٤١)_

[٢] فتح البارى (٦٢\١)-

[٣] سورة طه (٣٩)_

[٤] سورة آل عمران (٣١)_

[٥] فضل البارى (٣٤٦\١، ٣٤٧)_

په ترجمة الباب باندې يواعتراض اودهغې جواب اود ترجمة مقصود ددې باب په ترجمه باندې اشكال دا دې چه علامت د دى علامت نه خارج وى نودا ترجمه د كتاب الايمان سره مناسب نه ده ځكه چه امام بخارى رحمه الله خو دهغه څيزونوبيان كوى چه هغه د ايمان خصال، اعمال او شعب وى

علامه ابن المنير رحمه الله (١) ددې جواب وركړې دې چه امام بخارى رحمه الله ددې ترجمې نه دا خودل غواړى چه صرف تصديق كافى نه دې ترڅو پورې چه په اعمالو كښې دهغې نښه نه وى. دانصاروسره محبت چونكه دتصديق نښه نه ده. ځكه ئې دا ذكر كړله. بيا په دې باندې اشكال دا كيږى چه دلته خو د تصديق وغيره ذكر هم نشته. نودا مقصد بعيد معلوميږى.

مولانا محمديونس صاحب فرمائى چه زما په خيال كښې داصل اشكال جواب دا دې چه په اصل كښې علامت د ذوالعلامة تابع وى. ګورئ نه چه ګرمى د اور نښه ده. نوچه څومره اور وى. هغه هومره به ګرمى وى. نودګرمئ كمې زياتې د اور د كمى زياتى نښه ده. دغه شان اوګنړئ چه دانصارو سره محبت دايمان نښه ده. نوچه په حب انصار كښې څومره كمې زياتې وى. هغه هومره به په ايمان كښې هم كمې زياتې وى. نومصنف رحمه الله ډير په لطيفه طريقه د ترجمة الباب نه دايمان كمى زياتى ته اشاره اوكړله. والله سبحانه اعلم

[١٧] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (٢) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الْأَنْصَارِ [٣٥٧٣]

رجال الحديث

① **ابوالوليد**: دوى ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى باهلى بصرى رحمه الله دې. دامام مالك. شعبه. حمادبن سفيان بن عيينه رحمهم الله وغيره نه ئې سماع كړې ده. د دوى نه ابوزرعه. ابوحاتم. اسحاق بن راهويه. محمد بن يحى او محمد بن مسلم رحمهم الله روايت كړې دې.

علماء د جرح وتعديل دوى لره ثقه ګرخولى دى په كال ١٣٦هـ كښې پيدا شوې وو. اوپه كال ٢٢٧هـ كښې وفات شوې وو

فائده طياليسى طيالسه طرف ته منسوب دې كومه چه د طيلسان جمع ده. دوى به د طيلسان (ټوپئ) خرخولوكاركولو. (٣)

---

١) ارشاد السارى (٨٩/١)_

٢) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب مناقب الأنصار باب حب الأنصار من الإيمان رقم ٣٧٨٤ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب الدليل على أن حب الأنصار وعلى رضي الله عنه من الإيمان وعلاماته وبغضهم من علامات النفاق والنسائى فى كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان)_

٣) عمدة القارى (١٥٠/١١) وتقريب (٥٧٣) ترجمه رقم ٧٣٠١)_

④ **شعبه** دوی شعبه بن الحجاج دی.د دوی حالات وړاندې په ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، کښې تیرشوې دی.

③ **عبدالله بن عبدالله بن جبر** جبرد جیم په فتحه او د باء په سکون سره ونیلی شی.ددوی نوم اوددوی دپلار نوم یو دې.د نیکه نوم نې دمدینې خلق جابر بنائی او اهل عراق ورته جبر وائی.دوی د مدینې وو.دحضرت عمراوحضرت انس رضی الله عنهما نه نې احادیث اوریدلی دی.ددوی نه امام مالك.مسعر او شعبه رحمهم الله وغیره روایت کړې دې. دوی ثقه دی.او ددوی احادیث په صحیح بخاری.مسلم.ترمذی.ابوداود اونسائی کښې دی.(۱) رحمهم الله

④ **حضرت انس** دحضرت انس رضی الله عنه حالات مونږ وړاندې ذکر کړی دی.

قوله آية الإيمان حب الأنصار: دایمان نښه دانصاروسره محبت دې د ،،آیت،، معنی په لغت کښې ،،نښه،، ده.(۲)

ابوالبقاء عکبری رحمه الله ،،إنه الإيمان حب الأنصار،، لیکلی دی.یعنی ،،ان،، حرف مشبه بالفعل دې.اوددې نه پس ضمیر،ضمیرشان دې.،،الإيمان،، مبتدء او،،حب الأنصار،،خبر دې.(۳)

خوشارحین رحمهم الله فرمائی.چه په ټولونسخوکښې دغه شان په ټولومسانیدو او مستخرجاتوکښې ،،آية الإيمان،،دې.نود عکبری رحمه الله بیان تصحیف دې.(۴)

بیا په دې باندې اشکال هم کیږی.چه ددې صورت نه دا لازمیږی.چه ایمان په حب الانصار کښې منحصر دې.حالانکه ایمان صرف د حب الانصارپه دائره کښې منحصر او محدود نه دې.خودا اشکال په مشهور روایت ،،آية الإيمان حب الأنصار،،باندې هم راځی.ځکه چه مسند او مسند الیه معرفه دی.اوددې نه هم د حصر فائده حاصلیږی. اوبیا په بعضې روایاتوکښې دحصر سره،،الأنصار لايحبهم إلا مؤمن(۵)باندې هم واردیږی.

ددې اشکال جواب دا دې.چه دا حصرادعائی دې.لکه چه اووائې ،،زید الطالب،،چه طالب علم خوبس زید دې.ځکه چه دطلب علم وصف په ده کښې د نورو په نسبت ممتاز دې.ته به وائې.چه نور هډو طالبان نه دی.که دې خو زید دې.یا وائی ،،مافی الدار إلا زید،،په کور کښې خوبس زید دې.بل څوك نشته.حالانکه دغه ښځه اوبچی په کښې هم وی.خولکه چه د

---

(۱) عمدة(۱۱\۱۵۰) وتقریب (۳۰۹) ترجمه (۳٤۱۳)_
(۲) فتح الباری(۱\۶۳)_
(۳) فتح الباری(۱\۶۳)_
(۴) پورته حواله)_
(۵) صحیح بخاری کتاب مناقب الأنصار باب حب ا لأنصار من الإیمان رقم (۳۷۸۳)_

هغوى وجود د زيد تابع دي.مستقل وجود ئې نشته.(١)
دويم جواب دا دې.چه دا حصر اضافى دې.ددې كسانوپه اعتبارسره په حب انصار كښې ايمان منحصر دې.كوم كسان چه دانصارو سره صرف درسول الله ﷺ سره دمدد كولوپه وجه بغض ساتى.نودداسې كسانوايمان په حب انصاركښې منحصردې.ترڅو پورې چه دهغوى په زړونوكښې دانصارومحبت نه وى پيدا شوې .دوى مومنان نشى جوړيدې.ځكه په حقيقت كښې ددوې دا بغض ساتل د انصارو سره بغض ساتل نه دى. بلكه نبى كريم ﷺ سره بغض ساتل دى.(٢)
دريم جواب دا دې.چه دا دعلامات خاصه په شان دى.چه په كښې اطراد خو كيدې شى.خوانعكاس نشى كيدې.يعنى چه په كوم ځائې كښې نښه موجود وى. نو ذوالعلامه به خامخا موجود وى.خودا ضرورى نه ده.چه په كوم ځائې كښې علامات مرتفع وى.اوموجود نه وى.نود ذوالعلامه به هم وجود نه وى.(٣)
كله چه نبى ﷺ مدينې منورې ته هجرت اوكړلو.نو انصارو د دوى ﷺ سره په خپل مال اوجان سره دغمخوارئ اومواسات معامله اوكړله.هرځيزئې نبى ﷺ او كومو صحابوﷺ چه د نبى ﷺ سره هجرت كړې وو.پيش كړلو.ددې نتيجه دا شوه.چه دعربو دعلاقو خلق د انصارو دشمنان شول.دا دشمنى چونكه د نبى ﷺ سره د مدد په وجه پيدا شوې وه.نوځكه د نفاق يوه نښه اوګرځولې شوه.ځكه چه په حقيقت كښې دا دالله تعالى د رسول سره دشمنى ده.اوددې سبب په وجه د دوى سره محبت كول چونكه د رسول الله ﷺ سره محبت دې.نودا دايمان نښه اوګرځولې شوه.

انصار انصار،،يا خود ،،ناصر،، جمع ده.لكه څنګه چه ،اصحاب، د ،صاحب، جمع ده. اويا د ،،نصير،،جمع ده.لكه څنګه چه ،اشراف، د ،،شريف،، جمع ده.(٤)
انصارد اوس او خزرج د قبيلو لقب دې.اوبيا ددې اطلاق د دوى په اولاد ، خلفاؤاوموالیو باندې هم بالتبع كيږى.نبى كريم ﷺ چه كله هجرت اوكړلو.او مدينې منورې ته راغلو.نو دې دواړو قبيلو په خپل مال او جان سره د نبى ﷺ مدد اوكړلو.نوځكه نبى ﷺ دوى ته دا لقب وركړلو.اود نبى ﷺ د راتلو نه وړاندې دا خلق د ،بنو قيله، په نوم باندې مشهوراوپه دې لقب سره متعارف وو.ځكه چه قيله يوه ښځه وه.چه د هغې نه اوس او خزرج خواره شوى وو.خوكله چه نبى ﷺ ورته د انصارو لقب وركړلو.نودهغوى اولنې نوم او لقب ورك شو. نو اوس چه د انصارو اطلاق په كوم ځائې كښې هم كيږى.هم دا قبيلې به ترې مراد وى.(٥)

---

(١) فتح البارى (٦٣/١)_
(٢) فتح البارى (٦٣/١)_
(٣) پورته حواله)_
(٤) فتح البارى(٦٣/١)_
(٥) عمدة القارى (١٥١/١)_

ايا دمهاجرينو رضى الله عنهم محبت د ايمان نښه نه ده؟ دلته يو سوال پيدا كيږى. چه د انصاروسره محبت ته ئې د ايمان نښه اوونيله. او د مهاجرينو ﷺ سره محبت ته ئې د ايمان نښه نه ده ونيلې. ولې د مهاجرينو ﷺ سره محبت د ايمان نښه نه ده؟

نوددې جواب دا دې. چه په اصل كښې دمهاجرينو ﷺ معامله بالكل ښكاره او واضحه وه. چه هغوى د نبى ﷺ دخاندان سره تعلق ساتلو. اوهغوى د اسلام د ترقۍ دپاره هجرت كړې وو. اوتكليفونه ئې زغملى وو. خپل بال بچ ئې پريخودې وو. او د اسلام په وجه دربه در شوى وو. نودهغوى سره دمحبت معامله خويېخى ښكاره وه. البته دانصارو په باره كښې دا وه. چه دهغوى چونكه دنبى ﷺ د خاندان سره تعلق نه وو. اوهغوى دهجرت وغيره تكليفونه هم نه وو زغملى. نودا شبه كيدې شوه. چه كيدې شى. د ايمان نښه دمهاجرينو سره محبت وى. او د انصارو سره محبت نه وى. نو په دې وجه نبى ﷺ په خصوصيت سره د انصارو ذكر اوكړلو.

دويم جواب دا دې. چه هركله د انصاروسره محبت د ايمان نښه اوګرځولې شوه. نود مهاجرينو ﷺ سره محبت خو به په طريق اولى د ايمان نښه وى. دانصارو سره محبت د دليل په طور پيش كړې شو. چه هركله دوى د نبى ﷺ د خاندان سره تعلق هم نه ساتى. اود هجرت سختۍ ئې هم نه دى برداشت كړې. نوچه دوى سره محبت د ايمان نښه ده. نود مهاجرينو ﷺ سره محبت خويه په طريق اولى د ايمان نښه ګرځولې شى. ددې وجې صرف دانصارو ذكر راغلې دې. دمهاجرينو نه دې راغلې.

دانصارو سره محبت د ايمان اوبغض دنفاق نښه ده. په دې باره كښې يوضرورى وضاحت دلته يوه خبره د پوهيدو قابله ده. چه دلته دانصارو سره محبت د ايمان نښه اود دوى سره بغض دنفاق نښه اوګرځولې شوه. چه دانصارو سره محبت ،،من حيث أنهم أنصار الله وأنصار رسوله،، د ايمان نښه ده. اوهم په دې حيثيت سره ددوى سره دشمنى كول د نفاق نښه ده.

ددې نه معلومه شوه. كه په څه بله وجه دانصارو سره اختلاف پيښ شى. نوهغه به دنفاق نښه نه وى.

ګورئ هركله چه په جنګ جمل كښې د حضرت على ﷺ د حضرت طلحه، حضرت زبير او حضرت عائشې ﷺ سره مقابله راغلې وه. يا په جنګ صفين كښې د حضرت معاويه ﷺ سره مقابله اوشوه. نوپه هغه وخت كښې دانصارو ﷺ اكثريت د حضرت على ﷺ سره وو. دلته هرګز دا نشى ونيلې. چه په حضرت طلحه، حضرت زبير، حضرت عائشه اوپه حضرت معاويه ﷺ كښې دنفاق نښه بيا موندې شوه. ځكه چه ددې حضراتو په زړونو كښې بغض نه وو. بلكه درائې اختلاف وو. په رونړو كښې بلكه د پلار او ځوئى په مينځ كښې د رائې اختلاف وى. خوبغض نه وى.

دحضرت على ﷺ اوحضرت معاويه ﷺ په مينځ كښې د اختلاف په نوعيت باندې دلالت كونكې يوه واقعه دروم بادشاه چه كله اوكتل. چه حضرت معاويه ﷺ د حضرت على ﷺ سره په جنګ لګيا دې. نوهغه په بعضې علاقو باندې د قبضه كولو اراده اوكړله. نو حضرت معاويه ﷺ هغه ته اوليكل. ،،والله لإن لم تنته وترجع إلى بلادك لأصطلحن أنا و ابن عمي عليك ولأخرجنك

من جميع بلادك ولأضيقن عليك الأرض بما رحبت،،(١)يعنى كه تاسو منع نشونى اوخپل ملك ته واپس لاړنړئ نوزه به دخپل تره خونى سره صلح اوكړم اوبيا به تاسو دخپل ملك نه هم اوباسم اويه هغه وخت كښې به تاسو باندې زمكه تنګه كړم سره ددې نه چه دا فراخه ده.
دحضرت معاويه رضی الله عنه دا ليكل په دې خبره دلالت كوى چه دحضرت على رضی الله عنه سره د هغوى په زړه كښې بغض نه وو. والله سبحانه وتعالى اعلم.

باب (بلا ترجمة)

دا بغيرترجمة باب دې اودا اولنئ موقعه ده چه بغيرترجمة باب په كښې راغلې دې.ددې متعلق تفصيل په مقدمه كښې تيرشوې دې.دلته چونكه په اول ځل باندې دا راغلې دې نوځكه لږ په وضاحت سره ددې بيان كوم.
① بعضې عالمان رحمهم الله فرمائى چه مصنف رحمه الله سهوه شوې دې.
② بعضې حضرات فرمائى. چه دمصنف رحمه الله سهو نه ده بلكه دكاتب سهو ده. مصنف رحمه الله چه كومه ترجمه قائمه كړې وه.دكاتب نه هغه پاتې شوې ده.
③ بعضې حضرات فرمائى چه دا د راوى تصرف دې.(٢)
④ حافظ بن حجر رحمه الله په بعضې مقاماتو كښې دا وئيلى دى.چه مصنف رحمه الله قصداً بياض پريخودې دې.اود ترجمة قائمولو اراده ئې وه.خوروسته ورته موقع نه ده ملاؤ شوې.(٣)
⑤ عام شارحين رحمهم الله په داسې موقعه باندې فرمائى چه دا باب ،،كالفصل من الباب السابق،، يعنى د سابقه باب نه دا يوفصل دې.اودهغې سره دا مربوط دې.علامه كرمانى رحمه الله (٤)حافظ ابن حجر رحمه الله (٥)علامه عينى رحمه الله (٦) شيخ الاسلام زكريا انصارى رحمه الله ،علامه قسطلانى رحمه الله (٧)شيخ نورالحق رحمه الله (٨)اوشاه ولى الله رحمه الله (٩)ددې قاعدې تصريح كړې ده.حافظ ابن حجر رحمه الله تقريباً

---

(١) البداية والنهاية (١١٩/٨) ترجمة معاوية رضی الله عنه وذكرشئ من أيامه وما ورد فى مناقبه وفضائله)_
(٢) فتح البارى(٥٦١/٦) باب بلاترجمة بعد باب كنية النبى صلى الله عليه وسلم)_
(٣) فتح البارى(٥٥٨/١) كتاب الصلاة باب (بلا ترجمة بعد باب إدخال البعير فى المسجد للعلة.. دغه شان (٢٠/٨) كتاب المغازى باب بلا ترجمة بعد باب منزل النبى صلى الله عليه وسلم يوم الفتح (٢٢/٨) باب بلا ترجمة بعد باب مقام النبى صلى الله عليه وسلم بمكة زمن الفتح)_
(٤) شرح كرمانى رحمه الله (٦٤/١)
(٥) فتح البارى(٦٤/١)-
(٦) عمدة القارى(١٥٢/١)-
(٧) ارشاد السارى(٩٩/١)-
(٨) تيسيزالقارى(٢١،٢٠/١)-
(٩) مقدمة لامع الدرارى (٣٢١/١) الأصل العشرون)_

په ځلوېښتو ځايونوکښې ددې صراحت کړې دې خودا قاعده په هرځائې کښې نه چليږی په بعضې مواقعو کښې دا قاعده ګرانه ده.

⑥ حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه بعضې ځايونوکښې امام بخاری رحمه الله د تشحيذ اذهان دپاره ترجمه حذف کوی (١) دناظرينو د طبعيت تيزولو دپاره. د هغوی په ذهن کښې د جلاء پيدا کولو دپاره.دهغوی د متوجه کولو دپاره.چه تاسوسوچ اوکړئ اود مقام مناسب څه ترجمه اولګوئ خوشرط دا دې چه ترجمه مکررنه وی.اودمقام مناسب وی لکه په کتاب الطهارة کښې ئې يوه ترجمه منعقد کړې ده.،،باب من الكبائرأن لايستترمن بوله،، په دې کښې ئې د ابن عباس رضي الله عنهما حديث نقل کړې دې چه په هغې کښې د دوو کسانويه عذاب قبرکښې داخته کيدو ذکر دې.په دې پسې امام بخاری رحمه الله يوه بله ترجمه منعقد کړې ده.،،باب ماجاء فى غسل البول،، ددې لاندې ئې هم دا حديث تعليقاً ذکرکړې دې.ددې نه پس ئې يو باب بغيرترجمه منعقد کړې دې.اوپه هغې کښې ئې هم هغه دابن عباس رضي الله عنهما حديث مطولاً بالسند نقل کړې دې. اوس دلته ،،كالفصل من الباب السابق ،،قاعده نه جاری کيږی دلته کښې خو به «تشحيذالاذهان» هم ګنړلې شی.اوڅه مناسب ترجمه به مقرر کول وی.مثلاً دا به ونيلې شی.چه ،،باب كون البول موجباًلعذاب القبر،،

په دې باندې اشکال کيږی.چه دا ترجمه خو مکرر شوه.ځکه چه امام بخاری رحمه الله په ابواب الجنائز کښې په دې باندې د عذاب قبرترجمه منعقد کړې ده.

د دې جواب دا دې.چه دلته بحيثيت مسائل غسل، اودس. او طهارت. ذکر دې.اوهلته په ابواب الجنائزکښې دجنازې د مسائلوپه حيثيت ذکر دې.اودا تکرار مضرنه دې.هم د يو عنوان لاندې راوړل به مضر وو.

⑤ شيخ الهند رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله کله دتکثيرفوائد په غرض ترجمه حذف کوی.(٢) په باب کښې چه کوم روايت ذکر وی.دهغې د تيرې شوې ترجمې سره ربط هم وی.اود هغې د لاندې نور تراجم هم منعقد کيدې شی.مثلاً هم دا باب راواخله.چه امام بخاری رحمه الله اول يوه ترجمه منعقده کړې ده.،،باب علامة الإيمان حب الأنصار،، ددې نه پس باب بلاترجمه راوړی.اوددې نه پس د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه حديث نقل کوی.،،بايعوني على أن لا تشركوا بالله شيأ ولا تسرقوا ولا تزنوا ولا تقتلوا أولادكم ولاتأتو ببهتان تفترونه بين أيديكم وأرجلكم ولا تعصوا في معروف..،، ددې د ماقبل سره ربط هم دې.ځکه چه دا ونيلې شی.چه هرکله د انصارو سره محبت د ايمان نښه ده.نود معاصی اوګناهونو نه پرهيزبه په طريق اولی سره دايمان

---

(١) مقدمة لامع الدراری (١١/٣٢٨) الأصل الخامس والعشرون)۔

(٢) مقدمة لامع الدراری (١١/٣٢٩) الأصل السادس والعشرون)۔

تنبه وي. او دباب نه پس مستقله ترجمه هم قائمولې شي. مثلاً ،،الإجتناب من الكبائر من الإيمان،، يا ،،البيعة على ترك الكبائر من الإيمان،، وغيره نو امام بخاري رحمه الله د تكثير فوائد په غرض دلته ترجمه حذف كړې ده.

⑧ يوه وجه دا بيان شوې ده. چه بعضې وخت په سابقه بابونو كښې يا په باب سابق كښې يو اشكال پيدا كيږي. نو امام بخاري رحمه الله بلا ترجمه باب راوړي. او داسې يو روايت نقل كړي چه په هغې سره دهغه اشكال خاتمه كيږي.(١) لكه هم دې ځائې كښې اوګورئ چه امام بخاري رحمه الله تر اوسه پورې كوم تراجم قائم كړل. دهغې نه دا معلوميږي. چه اعمال په ايمان كښې داخل دي. په دې باندې د مرجئو ترديد خو اوشو. خو كيدې شي. چه معتزله او خوارج ددې نه خپل مسلك ثابت كول شروع كړي. نو امام بخاري رحمه الله دهغوي دخيال د ترديد دپاره باب بلا ترجمه راوړل. اوپه دې كښې ئې د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه حديث پيش كړلو په كوم كښې چه دا دي ،،ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب في الدنيا فهو كفارة له ومن أصاب من ذلك شيأ ثم ستره الله فهو إلى الله: إن شاء عفا عنه وإن شاء عاقبه،، كه الله تعالى د چا معاصي او جرائم پټ كړل. نو دالله تعالى اختيار دې. كه غواړي نو معاف به ئې كړي. اوكه غواړي نو عذاب به وركړي. نود معتزلو او خوارجو دا وينا چه مرتكب د كبيرة د ايمان د دائرة نه خارج دې غلطه ده. نو دهغوي دمسلك ترديد ئې اوكړلو.

⑨ شاه ولي الله رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په بعضې ځايونو كښې د ،،باب،، د محدثينو قول ،،ح،، په ځائې استعمالوي.(٢) ددې په كتاب بدء الوحي كښې صرف يو مثال دې. او صرف د يو باب دپاره مستقله قاعده مقرر كول بعيده معلوميږي. او هلته ددې قاعدې داستعمال نه بغير دباب صحيح توجيه كيدې شي. نو ددې څه ضرورت نه معلوميږي.

⑩ بعضې عالمان رحمهم الله فرمائي. چه امام بخاري رحمه الله د رجوع الى الاصل دپاره باب بلا ترجمه راوړي دا د مشائخو رحمهم الله په نيز مشهوره ده. او ددې وضاحت دا دې چه امام بخاري رحمه الله يوه ترجمه قائمه كړي او ددې نه پس څه ابواب يا يو يا د يو نه زيات بابونه ضمني طور تبعاً ذكر كړي. او بيا اصل ته دعود دپاره امام بخاري رحمه الله باب بلا ترجمه راوړي.(٣) لكه ،،باب فضل اللهم ربنا لك الحمد،، نه پس چه كوم باب راځي كيدې شي چه په دې كښې هم دا توجيه اوكړې شي.

⑪ يو قول دا هم دې چه امام بخاري رحمه الله بعضې وخت كښې باب بلا ترجمه د تكثير طرق دپاره هم ذكر كوي لكه چه اوس په ،،باب ما جاء في غسل البول،، كښې چه ذكر شو. ددې نه پس

---

١) تقرير بخاري (١٢٦/١)۔
٢) مقدمة لامع (٣٠٨/١) الأصل السابع)۔
٣) مقدمة لامع (٣٦٧/١) الأصل السادس والخمسون)۔

چه کوم باب بلا ترجمه راځي.علامه عینی رحمه الله لیکلی دي چه اصل باب خو وړاندینې دې.اودهغې په ذیل کښې چه کوم روایت دې.هم هغه روایت په بل سند سره ذکر کوی.([1])
په دې توجیهاتوکښې چه دسهو مصنف سهوکاتب.اوسهوراوی کوم توجیهات دي.هغه ډیرې کمزورې دي.البته د بیاض قول ګذاره کوی.ځکه چه دهغې دلیل موجود دې.چه قاضی ابوالولید باجی مالك رحمه الله د حافظ ابوذرعبدالرحیم بن احمد هروی رحمه الله نه اوهغه د ابواسحاق ابراهیم بن احمد مستملی نه نقل کوی.چه هغوی به فرمائیل.،،**انتسخت کتاب البخاری من أصله الذی کان عند صاحبه محمد بن یوسف الفربری رحمه الله فرأیت فیه أشیاء لم تتم،وأشیاء مبیضة منها تراجم لم یثبت بعدها شیأ ومنها أحادیث لم یترجم لها فأضفنا بعض ذلك إلی بعض**،،([2])په باقی توجیهاتوکښې د ټولو نه زیاته رائجه او جاری د،،**الباب کالفصل من الباب السابق**،، توجیه ده.ددې نه پس د تشخیذ اذهان توجیه ده.والله سبحانه وتعالی اعلم.
په دې مقام کښې د بلا ترجمه باب ذکر کولو مقصد دلته کښې چه امام بخاری بلا ترجمه باب منعقد کړې دې.نوددې مقصد څه دې؟
دحضرت شیخ الهند رحمه الله رائې اوس د،،باب بلا ترجمه،،د اسبابو لاندې ذکرشوه.
شراح کرام رحمهم الله عام طور دې ته،،**کالفصل من الباب السابق**،، وائي.اودماقبل ترجمه سره دا مربوط ګرځوی.
دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده.چه امام بخاری رحمه الله په ماقبل کښې دا خودلی وو.چه دانصارو سره محبت دایمان نښه ده.او اوس په دې باب کښې د حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه په حدیث کښې دې طرف ته اشاره کوی.چه حضراتو انصارو ته د انصارو لقب ورکولو ابتدائی وجه څه وه؟د حضرت عباده رضی الله عنه د حدیث نه معلومیږی.چه ددې سبب د نبی صلی الله علیه وسلم په دست راست باندې د نصرت بیعت کول وو.([3])
شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله نورالله مرقده فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله وړاندې دا خودلی وو.چه حب انصار دایمان نښه ده.اوس په دې باب کښې په دې خبره تنبیه ورکول غواړی.چه د انصارو سره محبت د ایمان نښه ولې ده؟ نود باب د روایت نه معلومه شوه.چه ددې سبب د حضرات انصارو د نبی صلی الله علیه وسلم په لاس باندې د نصرت او اعانت په غرض سره بیعت کول وو.چونکه هغوی د نبی صلی الله علیه وسلم سره د نصرت او اعانت دپاره بیعت کړې وو.نودهغوی سره محبت کول په حقیقت کښې دالله تعالی سره محبت کول دي.([4])
دحضرت شیخ الحدیث رحمه الله دا ارشاد د حضرت علامه کرمانی رحمه الله په کلام کښې هم موجود

---

[1]) مقدمة لامع (۱\۳۱۸،۳۱۹)_ الأصل السابع عشر)_
[2]) هدی الساری مقدمة فتح الباری (ص،۸) الفصل الثانی فی بیان موضوعه والکشف عن مغزاه فیه)_
[3]) فتح الباری (۱\٦٤) تقریر بخاری شریف (۱\۱۲۵)
[4]) تقریر بخاری شریف(۱\۱۲۵)_

دي هغوى چه كوم كلام كړې دې اودهغې په آخركښې ئې كومه خبره كړې ده.هغه د حضرت شيخ رحمه الله مويده ده(١)

[١٨] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِذُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَسْرِقُوا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ

[١٨، ٣٨٩٢، ٣٨٩٣، ٤٨٩٤، ٦٧٨٤، ٦٨٠١، ٦٨٧٣، ٧٠٥٥، ٧١٩٩، ٧٢١٣، ٧٤٦٨](٢)

رجال الحديث

دابواليمان او شعيب رحمهما الله حالات د باب بدء الوحى د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

دامام زهرى رحمه الله مختصر ذكرد باب بدء الوحى د دريم حديث لاندې تير شوې دې.

قوله: ابوادريس عـائذالله بن عبدالله: دوى ابوادريس خولانى دمشقى دى.دنبى ﷺ په ژوند كښې د حنين د واقعه په ورځ باندې پيدا شوې وو.

دحضرت عبدالله بن مسعود.حضرت معاذ.حضرت ابودرداء.اوحضرت عباده بن صامت رضي الله عنهم غوندې جليل القدرصحابه كرامو رضي الله عنهم نه ئې احاديث اوريدلى دى. دحضرت ابودرداء رضي الله عنه نه پس دشام عالم هم دوى وو.عبدالملك دوى د دمشق قاضى هم مقرر كړې وو.په كال ٨٠ هـ

---

١) شرح كرمانى رحمه الله () ١٠٢)_

٢) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب مناقب الأنصار باب وفود الأنصار إلى النبى ﷺ بمكة وبيعة العقبة رقم (٣٨٩٢) و (٣٨٩٣) وفى كتاب التفسير سورة الممتحنة باب إذا جاءک المؤمنات يبايعنک .. رقم (٤٨٩٤) وفى كتاب الحدود كفارة رقم (٦٧٨٤) وباب توبة السارق رقم (٦٨٠١) وفى كتاب الديات باب قول الله تعالى ..ومن أحياها .. رقم ٦٨٧٣) وفى كتاب الفتن باب قول النبى ﷺ سترون بعدى أموراً تنكرونها .. رقم ٧٠٥٥) وفى كتاب الأحكام باب كيف يباع الإمام الناس رقم ٧١٩٩ وباب بيعة النساء رقم ٧٢١٣ وفى كتاب التوحيد باب فى المشيئة والإرادة رقم ٧٤٦٨ ومسلم فى كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها والنسائى فى كتاب البيعة باب البيعة على الجهاد وباب البيعة على فراق المشرک وباب ثواب من وفى بما بايع عليه .. والترمذى فى جامعه فى كتاب الحدود باب ما جاء أن الحدود كفاره لأهلها رقم ١٤٣٩ وابن ماجه فى كتاب الحدود باب الحد كفارة رقم ٢٦٠٣)_

كښې وفات شوې وو اصحاب صحاح ستهٔ د دوی نه روايات نقل کړی دی.([1])

قوله عبادة بن صامت رضي الله عنه: دا مشهور انصاری صحابی ابوالوليد عباده بن صامت بن قيس بن اصرم انصاری خزرجی دې.

په بيعت عقبه اولى او ثانيه کښې شريك شوې وو بيا په بدر ،احد ،خندق او نورو ټولو غزاګانو کښې د نبی ﷺ سره شريك وو.دوی د انصارو په دولسو نقيبانو کښې يو وو.رسول الله ﷺ دوی او حضرت ابو مرثد غنوی رضي الله عنه ورونړه جوړ کړی وو. نبی ﷺ دوی د صدقاتو ذمه وار هم جوړ کړې وو.اهل صفه ته به دوی قرآن کريم هم خودلو.

کله چه د شام علاقه فتح شوه.نو حضرت عمر رضي الله عنه دوی او حضرت معاذ او حضرت ابوالدرداء رضي الله عنهم هلته کښې اوليږل.چه خلقوته د دين تعليم ورکړی.نو حضرت عباده په حمص کښې حضرت معالذ په فلسطين کښې اوحضرت ابودرداء رضي الله عنه په دمشق کښې ديره شول.

دحضرت عباده نه يو سل يو اتيا احاديث نقل دی.په دې کښې شپږ احاديث متفق عليه دی.اودوه احاديثوکښې امام بخاری متفرد دې.او په دو کښې امام مسلم.

د دوه اويا کالو په عمرکښې په کال ۳۴ه کښې په بيت المقدس يا رمله کښې دوی وفات شوی وو.([2])

قوله وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ: حضرت عباده رضي الله عنه په جنګ بدر کښې شريك شوې وو.اودوی په ليلة العقبه کښې د انصارو د سردارانو نه يو وو.

دانصاروپخوانۍ تاريخ: انصار په اصل کښې د يمن اوسيدونکی او د قحطان د خاندان نه وو.په يمن کښې چه کله مشهور سيلاب راغلو.چه سيل عرم ورته وائی.نودا خلق د يمن نه بهر شو.او مدينه کښې آباد شول.دا دوه ورونړه وو.اوس او خزرج.ټول انصار هم د دې دوو خاندانو څنې دی.دا خاندان چه کله يثرب ته راغلل.نودلته د.يهوديانو زبردست اقتدار او اثر وو.خواږ شا مقامات ددوی په قبضه کښې وو.او دولت او مال ورسره وو.د آل او اولاد د کثرت د وجې شل يوويشت قبيلې جوړې شوې وې . ددې وجې ئې ترلرې لرې پورې کلی آباد کړی وو.انصارڅه مودې پورې د يهودو نه جدا وو.خوچه د يهودو اثر او رسوخ ئې اوليدل نوآخر دا چه ددوی حليف جوړ شول .ترڅه وخته پورې دا حالت وو.خوبيا انصار هم زيات شو.ددوی خاندان خور شو.او اقتدار ورته حاصل شو.نويهودود آئنده حالاتو په تناظرکښې دا معاهده ماته کړه.

په يهوديانوکښې يوسردار فطيون په نوم پيدا شو.هغه ديرعياش اوبدکاره وو.هغه دا حکم جاری کړې وو.چه کله پيغله جينۍ چاته واده کيږی.نو اول به دده سره شپه تيروی.يهودو دا خبره برداشت کړې وه.خوکله چه د انصارو نوبت راغلو . نو هغوی انکار اوکړلو.

---

[1]) عمدة القاری (۱\۱۵۳) وتقريب (ص.۲۸۹) رقم (۳۱۱۵)_

[2]) تهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۵۶، ۲۵۷) وعمدة القاری (۱\۱۵۳) وتقريب (ص.۲۹۲) رقم (۳۱۷)_

په دغه زمانه کښې د انصارو سرداريو کس مالك بن عجلان وو. کله چه دهغه خور واده شوه نو هغه هم د وادهٔ په ورځ د کور نه بهرته اووتله اودخپل ورو مالك بن عجلان مخکښې بربنډه تيره شوه. مالك ته غيرت ورغلو راپاسيدلو اوخورئې ډيره ملامته کړه. هغې ورته اوونيل. تيك ده خو چه صبا ته به څه کيږی. هغه خودديې نه هم زياته د شرم خبره ده. په دويمه ورځ د رواج مطابق د مالك خورناوې کړې شوه. اود فطيون خلوت ګاه ته لاړله. نومالك هم د زنانو جامې واغوستې اوپه ملګروکښې ورسره شو. اوفطيون ئې قتل کړل. اوشام طرف ته اوتختيدلو. دلته د غسانيانوحکومت وو. او ابوجبله حکمران وو. هغه چه دا حالات واوريدل. نولوئې لښکرئې راوستل. اود اوس او خزرج سرداران ئې راؤغوښتل. او هغوی ته ئې انعامونه ورکړل. اوبيا ئې د يهوديانو سردارانو ته دعوت اوکړلو. او يو يو ئې په دهوکه باندې قتل کړل. د يهوديانو زور اوس ختم شو. اوانصارو قوت حاصل کړلو.

انصاروپه مدينه کښې اوددې نه ګيرچاپيره ډيرې قلعه ګانې جوړې کړې وې. اوس او خزرج ترڅه وخته پورې په خپل مينځ کښې متفق وو. خوبيا دعربود فطرت مطابق په خپلوکښې جنګونه شروع شول. اوسخت خونړی جنګونه اوشول. دټولو نه په آخری جنګ کښې چه جنګ بعاث ورته وئيلې شي. داسې سخته جګړه اوشوه. چه د دواړو قبيلو نامتو کسان مړه شول. اوس انصار دومره کمزوری شو. چه دوی قريشو ته قاصد اوليږل. چه مونږ خپل حليف جوړ کړئ. خوابوجهل خبره ختمه کړه.

انصاراګرچه بت پرست وو. خود يهوديانوسره يوځائې پاتې شوی وو. نوځکه د نبوت او آسمانی کتابونو نه څه ناڅه خبر وو. يهودو سره اګرچه انصارو يوقسم تربوړولی ساتله. خود هغوی دعلمی فضل اوکمال قائلين وو. کله چه به په انصارو او يهوديانو کښې جګړه وه. نو يهوديانو به وئيل. نزدې چه آخری پيغمبر به راشي. مونږ به دهغه تابعداری اوکړو. اودهغه سره به ملګری شو. او تاسو به دعاديانو او ثموديانو په شان هلاك کړو. دغه شان دمدينهٔ انصار دنبوت اونبی د بعثت نه څه ناڅه واقف وو.[1]

دانصارو داسلام راوړلو ابتداء دنبی کريم ﷺ دا معمول وو. چه د حج په ورځوکښې به د قبيلو سردارانو ته ورتلل. اود اسلام دعوت به ئې ورکولو. په يوولسم کال د نبوت چه کله د حج موسم راغلو. نود انصارو څه خلق مکې مکرمې ته راغلل. نبی ﷺ هغوی ته تشريف يوړلو. اوداسلام دعوت ئې ورته ورکړلو. اودقرآن پاك تلاوت ئې ورته اوکړلو. هغوی په خپل مينځ کښې اوونيل. په الله قسم چه دا هغه پيغمبر ﷺ دې. دکوم چه به يهوديانو ذکرکولو. ګورئ چه داسې اونشی. چه يهود تاسو نه په دې سعادت کښې وړاندې شي. نودې ټولو هم په دغه مجلس کښې ايمان راوړلو. دا شپږ حضرات وو.[2]

کله چه دويم کال راغلو کوم چه د نبوت دولسم کال وو نونبی ﷺ سره دملاقات دپاره دولس کسان حاضرشول. دا دولس کسان د نبی په خدمت کښې حاضرشول. اود شپې په منی

---

[1] دتفصيل دپاره اوګورئ سيرة النبی ﷺ (۱\۱۵۵. ۱۵۶)_

[2] سيرت ابن هشام (۱\۲۶۶. ۲۶۷) بدء اسلام الأنصار)_

کښې د عقبۀ سره نې د نبی ﷺ په لاس باندې بیعت اوکړلو. دا دانصارو اولنې بیعت وو. او دې ته ،،بیعۃ عقبہ اولی،، وائی.[1]

کله چه دا حضرات مدینې منورې ته واپس لاړل نونبی ﷺ دوی سره حضرت مصعب بن عمیر رضی الله عنه اولیږلو چه دوی ته د قرآن تعلیم ورکړی.[2]

کله چه دریم کال راغلو کوم چه د نبوت دیارلسم کال وو. نودانصارو کم او زیات اویا کسان مکې مکرمې ته راغلل. اود نبی ﷺ په لاس نې بیعت اوکړلو په دغه موقع حضرت عباس رضی الله عنه هم وو هغوی په دې موقع باندې یوه خطبه اوونیله. او وې ونیل چه محمدتاسوته درتلل غواړی. اوپه دې باندې کلک دې. که تاسو خلق د دې ذمه واری اخلئ: چه تاسو به دده پوره حفاظت کوئ. نو دربه شی. ګنی دې هم دلته په مکه کښې پریږدئ. دده خپل خپلوان به دده حمایت او حفاظت کوی. انصارو وعده اوکړه. اوددې نه پس دوی بیعت اوکړو. دې ته ،،بیعت عقبہ ثانیہ.. وائی.[3]

کله چه ټولو بیعت اوکړلو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل. چه حضرت موسی علیه السلام په بنی اسرائیلو کښې دولس نقیبان مقرر کړی وو. دغه شان زه هم د جبرئیل علیه السلام په اشاره باندې په تاسو کښې دولس نقیبان مقرر کوم. اوهغه دولسو ته مخاطب شو. او وې فرمائیل تاسودخپل قوم کفیل او ذمه وار نې.[4]

بهرحال دلته ،،وکان شهد بدراً وهو أحد النقباء ليلة العقبة،، کښې دحضرت عباده بن صامت رضی الله عنه منقبت بیان شوې دې. چه دوی په بدرکښې هم شریك شوی وو. اوددې نه علاوه په دولسو نقیبانو کښې یونقیب دې هم وو.[5]

---

[1]) سیرت ابن هشام (۱\۲۷۹)_

[2]) سیرت ابن هشام (۱\۲۶۹)_

[3]) سیرت ابن هشام (۱\۲۷۳)_

[4]) طبقات ابن سعد(۱\۲۲۲، ۲۲۳) ذکرالعقبة الآخرة وهم السبعون الذين بايعوا رسول الله ﷺ)_

[5]) یوه ضروری تنبیه: دمدینې منورې دا کسان چه اول اول نې اسلام راوړې وو. د سیرت بعضې مصنفینو رحمهم الله د دوی د قبول اسلام دا واقعه د بیعت عقبه اولی په عنوان سره کړې ده دا عنوان د سیرت کتونکودپاره په هغه وخت کښې د پریشانۍ سبب جوړیږی کله چه دوی په نورو کتابونو کښې اوګوری چه په بیعت عقبه اولی کښې دولس کسان وو ددې اختلاف روایت په سبب بعضې مصنفین په بیعت عقبه ثانیه کښې دولس کسان او بعضې درې اویا کسان ښانی. حلانکه اصلی صورت دا دې چه کومو شپږو یا اته کسانوچه په شروع شروع کښې اسلام راوړې وو. د هغوی د اسلام قبلولو واقعه ته بیعت عقبه اولی عنوان نه بلکه . . په اول کښې دانصارو اسلام قبلول. عنوان ورکول پکار دی اوپه دویم کال چه یوولس یا دولس کسان په خدمت کښې حاضر شوی وو دا بیعت عقبه اولی ده کومو کسانوچه د انصارو په اول کښې دایمان راوړلو ته د بیعت عقبه نوم ورکړې دې ددې خل بیعت ته د بیعت عقبه عنوان ورکوی یعنی یو بیعت عقبه اولی. دویم هغه بیعت عقبه چه په هغې کښې دولس کسانو ایمان راوړې وو. او دریم هغه بیعت عقبه چه په هغې کښې درې اویا کسان په اسلام مشرف شوی وو او دا درې واړه واقعات د یوکال (بقیه حاشیه په راروانه صفحه....

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ:

دلته د ،،أن رسول الله...،،نه وړاندې .قال. مقدر دې.اودا ..قال.. په ،،أن عبادة بن الصامت رضي الله عنه،، کښې د ،،أن،، دپاره خبر دې.او ،،وكان شهد بدرا وهو أحد النقباء ليلة العقبة،، جمله .جمله معترضه ده.لکه چه عبارت به داسې وی .،،أن عبادة بن صامت رضي الله عنه (وكان شهد بدرا وهو أحد النقباء ليلة العقبة) قال أن رسول الله ﷺ قال..،،اودا د محدثينو رحمهم الله عادت وی.چه په کوم ځائې کښې ..قال.. مکرر راشی.نوهلته يو حذف کوی.البته د هغې تلفظ خامخا کوی.

قوله ..عِصَابَة،،: ددې اطلاق دلسو نه ترڅلويښتو پورې کيږی.اوکله مجازاً د څلويښتو نه په زياتو باندې هم ددې اطلاق کيږی.دبدر په موقع نبی ﷺ دعا کړې وه.اودا ئې فرمائيلی وو.،،اللهم إنك إن تهلك هذه العصابة من أهل الإسلام لا تعبد في الأرض،،(١) اې الله که دمسلمانانودا جماعت هلاك شی.نوبيا زمکه به ستا عبادت کونکې څوك پاتې نشی.دلته نبی ﷺ د درې سوه اوديارلس کسانو په جماعت باندې د ،،عصابة،، اطلاق کړې دې.

دنسائی شريف په يو روايت کښې دی.چه دلته د ،،عصابة،، په ځائې د .. رهط.. لفظ هم راغلی دې.اوددې اطلاق د دريو نه واخله ترلسو پورې کيږی.

قوله بَايِعُونِي : د نبی ﷺ په لاس باندې په مختلفو طريقو بيعت شوې دې.بيعت په اصل کښې وعده او معاهده وی.چه دالله رسول يا هغه کس چه د الله د رسول تابعدار وی.دهغه پوره تابعداری اوکړې شی.

رسول الله ﷺ په مرګ باندې هم بيعت اخستې وو.(٢) ددې مطلب هم هغه بيعت على الجهاد دی.چه مونږ به د الله تعالى د دين اوچتولو دپاره د کافرانو سره جنګ کوو.تردې چه مونږ ته مرګ راشی.يا دالله تعالى دين غالب شی.

دغه شان د صلاة او زكاة د پابندئ دپاره هم نبی ﷺ بيعت اخستې دې.(٣) د فواحشو او منکراتوپه ترك باندې ئې هم بيعت اخستې وو.(٤) دغه شان د هرمسلمان په خيګړه باندې(٥)

....بقيه حاشيه د تيرمخ) د فاصلې په حساب سره په موسم حج کښې پيښې شوی دی. او کومو کسانو چه په اول کښې د انصارو داسلام قبلولو واقعه د..ابتداء اسلام انصار.. په عنوان سره ذکرکړې ده.هغوی د يوولسوکسانو بيعت ته بيعت عقبه اولی او د درې اويا کسانو بيعت ته بيعت عقبه ثانيه عنوان ورکړې دې حاشيه سيرت النبی ﷺ ازعلامه سيدسليمان ندوی رحمه الله (١٥٧١١)_

١) سنن نسائی (١٨٢١٢) كتاب البيعة باب البيعة على فراق المشرك)_

٢) سنن نسائی (١١٨٠) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم)_

٣) سنن نسائی (١٨٢١٢) كتاب البيعة باب البيعة على فراق المشرك)_

٤) كما فى حديث الباب)_

٥) سنن نسائی (١٨٠١٢) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم)_

اوپه دې خبره چه كله موقع راشي.نوكلمه دحق به ادا كوو او كتمان د حق به نه كوو.(١)
خلاصه دا چه څومره بيعتونه دى.نوپه ټولوكښې دالله تعالى دحكم په پوره كولو باندې دعمل كولو وعده كولې شي.اودا معاهده وى.چه مونږ به دالله تعالى دحكمونو پابندى كوو.ددې وجې قرآن كريم فرمائيلى دى.﴿إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ﴾ (٢) دا كوم بيعت چه د پيغمبر ﷺ سره كيږى.نوچونكه دالله تعالى داحكاماتو پوره كولودپاره كيږى.نولكه چه دا بيعت دالله تعالى سره كيږى. بيعت على الجهاد ، بيعت على الاسلام.بيعت دپاره د پابندئ د شريعت كوم چه د صوفياء كرامو ﷺ په نيزرائج دې په دې كښې د شريعت د پابندئ اود توبې الفاظ څو عام طور استعماليږى.خود موقعه اومحل په مناسبت سره بعضې وخت د خاصو خبرو ذكر په كښې هم راځى.لكه د ښځونه دبيعت اخستلو په وخت كښې دا لوظ اخستې شوې وو.چه دوى به په مړى باندې وير(ژړا) نه كوى.څكه چه په ښځوكښې عام طور د وير عادت وى. او د حضرت جرير ؓ نه د مسلمانانود خيرخواهۍ وعده اخستې شوې وه.څكه چه په هغه كښې ئې ددې خاص صلاحيت محسوس كړې وو.دې بيعت ته بيعت سلوك يا بيعت احسانى وائى.د دې مقصد د شريعت په تابعدارئ كښې دكمال په ذريعه ولايت خاصه او وصول الى الله مقام ته رسيدل دى.هم دا ذريعه ده دالله تعالى د نسبت حاصلولو،كوم خلق چه ددې نه انكاركوى.يا جاهلان دى.اويا ئې ځان په زور جاهلان كړى دى.

دحضرت عباده ؓ په حديث كښې دى.چه نبى ﷺ صحابوؓ ته اوفرمائيل چه ،،بايعونى،، نو هغوى عرض اوكړلو.,,بايعناك يارسول الله،،چونكه بيعت على الاسلام شوې وو.خونبى ﷺ بيا ,,بايعونى،، اوفرمائيل.اوبيعت ئې واخستل.حالانكه بيعت على الاسلام اخستې شوې وو. اوهلته د جهاد موقع نه وه.نوځكه دې ته بيعت احسان ونيلى شي.
يوبيعت د تبرك دپاره وى.لكه د وړوكي ماشوم ،اويا ديو لوئې بزرګ نه د تبرك په قصد بيعت واخستې شي.دغه شان دالله تعالى د ولى په لاس د توبې په غرض هم په بيعت كولو كښې څه قباحت نشته.والله اعلم
كوم كسان چه د مال اوزر يا دخپل شهرت دپاره دبيعت سلسله جارى كوى اود سنت تابعدارئ سره دهغوي څه تعلق نه وى.ددوى نه بيعت كول د ګمراهۍ او ضلالت نه سوا بل څه نه دى.ددې وجې هغه حضرات چه اهل الله وى.چه د بيعت كومه سلسله قائموى.هغوى د بيعت اجازت وركولو ډير زيات اهتمام كوى.هغوى هريوكس ته اجازت نه وركوى.څكه چه په دې سره ګمراهى او فساد خوريږى.
په حديث الباب كښې د ذكرشوى بيعت واقعه كله پيښه شوې وه؟ رسول الله ﷺ چه د كوم

---

(١) سنن نسائى (١٨٠١٢) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم)_
(٢) سورة الفتح ⑩_

بیعت په باره کښې فرمائیلی وو چه ،،بایعونی علی أن لا تشرکوا بالله شیأ،،..دا په کوم وخت کښې واقع شوې وو په دې کښې اختلاف دې
د قاضی عیاض رحمه الله اوددوی د متبعینو رائې دا ده چه دا بیعت العقبة د هجرت نه وړاندې په لیلة العقبه کښې واقع شوې وو (۱)
دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده.چه دا بیعت د لیلة العقبه په شکل یوبل بیعت دې.کوم چه د هجرت بلکه د فتح مکه نه پس واقع شوې دې.(۲) حافظ رحمه الله دا خبره په مختلفو طریقو سره مبرهن او مدلل کړې ده.
ددوی اولنې دلیل دا دې.چه د بیعت العقبه الفاظ جدا دی.او ددې بیعت الفاظ جدا دی د بیعة العقبه الفاظ ابن اسحاق رحمه الله نقل کړی دی.،،أبایعکم علی أن تمنعونی مما تمنعون منه نسائکم و أبنائکم،،(۳)
دغه شان د بخاری شریف په روایت کښې دی.،،دعانا النبی ﷺ فبایعناه فقال فیما أخذ علینا أن بایعنا علی السمع والطاعة فی منشطنا ومکرهنا وعسرنا ویسرنا..،،(۴)
دغه شان په مسند احمد اوطبرانی کښې دی.دحضرت عباده او ابوهریره رضی الله عنهما په مینځ کښې خبرې اوشوې.نوحضرت عباده رضی الله عنه اوفرمائیل.،،یا أباهریرة إنك لم تکن معنا إذ بایعنا رسول الله ﷺ علی السمع والطاعة فی النشاط والکسل،وعلی النفقة فی العسر والیسر،وعلی الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر،وعلی أن نقول فی الله تبارك وتعالی ،ولا نخاف لومة لائم فیه،وعلی أن ننصر رسول الله ﷺ إذا قدم علینا یثرب ،فنمنعه مما نمنع منه أنفسنا وأزواجنا وأبناءنا،ولنا الجنة فهذه بیعة رسول الله ﷺ التی بایعنا علیها..،،(۵)
دویم دلیل دا دې.چه ددې روایت په بعضې طرقو کښې واقع دی.،،لاننتهب،،(۶)ددې نه نهبة العساکر مراد ده.په جهاد کښې چه کله مال غنیمت جمع شی.نوپه دغه وخت کښې بعضې مجاهدین ټونګې لګول شروع کړی اولوټ مارکوی.ددې نه منع کړې شوې ده.اوجهاد مشروعیت دهجرت نه پس شوې دې.نومعلومه شوه.چه دا په لیلة العقبه کښې نه وه.بلکه دهجرت نه پس بیعت کښې شوې وو.

---

(۱) فتح الباری (۱/۶۶)_
(۲) پورته حواله)_
(۳) سیرت ابن هشام (۱/۲۷۵) البیعة الثانیة الکبری بالعقبة)_
(۴) صحیح بخاری کتاب الفتن باب قول النبی ﷺ ..سترون بعدی أمورا تنکرونها..)_
(۵) مسند أحمد (۵/۳۲۵) ومجمع الزوائد(۵/۲۲۶) کتاب الخلافة باب لا طاعة فی معصیة)_
(۶) صحیح بخاری کتاب مناقب الأنصار.باب وفود الأنصار إلی النبی ﷺ بمکة: وبیعة العقبة.رقم ۳۸۹۳)_

دريم دليل دا دي چه د نبى ﷺ سره چه دلته د كوم بيعت تذكره ده.نويه دي بيعت كښې د سورة ممتحنه د آيت ذكرپه بعضې طرقو كښې راغلې دي په بخارى كتاب الجهاد كښې دى ،،قرء هذه الأية كلها،، (١) اوپه كتاب التفسير كښې دى ،،وقرأ آية النساء (٢) اود صحيح مسلم په روايت كښې دى.،،فتلى علينا آية النساء أن لايشركن بالله شيأالخ، (٣) اودسنن نسائى په روايت كښې دى ،،ألاتبايعونى على ما بايع عليه النساء أن لا تشركوا بالله شيأ،، (٤) اود طبرانى په روايت كښې دى.،،بايعنا رسول الله ﷺ على ما بايع عليه النساء يوم فتح مكة،، (٥) اودغه شان د مسلم په روايت كښې دى ،،أخذ علينا رسول الله ﷺ كما أخذ على النساء (٦) اوښځو د حديبيه نه پس د فتح مكه په ورځ باندې بيعت كړې وو.اودا بيعت د ښځو دبيعت موافق واقع شوې وو.نوهركله چه دښځو بيعت د فتح مكې نه پس واقع شوې دې.نوښكاره ده.چه دا بيعت روسته شوې دې.

څلورم دليل دا دې چه ابن ابى خيثمه په خپل تاريخ كښې د..عمروبن شعيب عن ابيه عن جده.. په سند سره نقل كړى دى.چه ،،قال رسول الله ﷺ أبايعكم على أن لا تشركوا بالله شيأ،، (٧) ددې نه ښكاره معلومه شوه.چه حضرت عبدالله بن عمرو ﷺ په دې بيعت كښې شريك وو.اودوى د حضرت ابوهريره ﷺ داسلام قبلولوسره نزدې مسلمان شوې وو.اوحضرت ابوهريره ﷺ په اوومه هجرئ كښې مسلمان شوې وو.

دغه شان د طبرانى په يو روايت كښې دحضرت جرير ﷺ نه نقل دى.چه ،،بايعنا رسول الله ﷺ على مثل ما بايع عليه النساء،، (٨) اودحضرت جرير ﷺ اسلام ډير روسته راوړې ي. واقدى ﷫ ليكلى دى.چه دې په ١٠ ﻫ كښې مسلمان شوې وو. (٩)

بهرحال ددې ټولو دلائلو يوځائې كولو نه دا معلوميږى.چه په دې حديث كښې چه د كوم بيعت ذكردې.نوهغه دهجرت نه پس يا دفتح مكه نه پس شوې دې.اوپه اصل كښې حضرت عباده ﷺ په بيعة عقبه كښې شريك وو.اودا يواهم بيعت وو.چونكه په دې سره د اسلام د ترقئ بنياد كيخودې شو.څكه ئې ددې تذكره كوله. (١٠)

---

(١) صحيح بخارى كتاب الحدود باب الحدود كفارة رقم ٦٧٨٤)_

(٢) صحيح بخارى كتاب التفسير،سورة الممتحنة باب إذا جاءک المومنات يبايعنک رقم ٤٨٩٤)_

(٣) صحيح مسلم (٢\٧٣) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_

(٤) سنن نسائى (٢\١٨١) كتاب البيعة باب البيعة على الجهاد)_

(٥) فتح البارى (١\٦٦)_

(٦) صحيح مسلم (٢\٧٣) كتاب الحدودباب الحدود كفارات لأهلها)_

(٧) فتح البارى (١\٦٧)_

(٨) پورته حواله)_

(٩) ابن سعد ﷫ فرمائى...أسلم فى السنة التى قبض فيها النبى ﷺ. طبقات (٦\٢٢) ترجمة جريربن عبدالله)

(١٠) فتح البارى (١\٦٧)_

علامه عينى رحمه الله د حافظ ابن حجر د دلائلو ترديد كړې دې او په دې باندې ئې دليل پيش كړې دې چه دا بيعت، بيعت دليلة العقبه وو چه په دې حديث كښې د ،،وحوله عصابة،، الفاظ دى او د ،،عصابة،، تفسير په دوولسو نقيبانو سره شوې دې او د نسائى په روايت كښې د ،،رهط،، لفظ دې. د كوم اطلاق چه په لسو يا ددې نه كمو باندې كيږى كه دا بيعة العقبه نه وو بلكه بل بيعت وو. نو په دې كښې به په زرګونو خلقو شركت كړې وو. صرف د عصابه يا رهط د شركت څه سوال دې؟ (١)

دغه شان علامه عينى رحمه الله يو دليل دا پيش كړې دې چه د نسائى په روايت كښې دى ،،بايعت رسول الله ﷺ ليلة العقبة فى رهط،، الفاظ راغلى دى. ((بايعت رسول الله ﷺ ليلة العقبة فى رهط)) په دې كښې د ((ليلة العقبة)) تصريح شته. (٢) نو معلومه شوه. چه دا د اولنى بيعت ذكر دې او تر كومې پورې چه د طبرانى په روايت كښې د ،،يوم فتح مكة،، تصريح ده. نو ددې نه دا نه لازميږى. چه دا بيعت او هغه بيعت يو وي وى. بلكه كيدې شى. چه دواړه جدا جدا وى. او حضرت عباده رضي الله عنه دويم بيعت كښې هم شريك وو. كوم چه د فتح مكه په موقع باندې شوې وو. (٣)

دريم دليل علامه عينى رحمه الله دا پيش كړې دې چه د صنابحى رضي الله عنه په روايت كښې ددې بيعت ذكر داسې راغلې دې. ،،إنى من النقباء الذين بايعوا رسول الله ﷺ وقال: بايعناه على أن لانشرك بالله شيأ..(٤)

په دې روايت كښې حضرت عباده رضي الله عنه تصريح كوى. چه زه په بيعت كونكو نقيبانو كښې ووم. او بيا فرمائى. ،،بايعناه على أن لانشرك بالله..،، ددې نه معلومه شوه. چه دا بيعت په ليلة العقبه كښې شوې وو. (٥)

تر كومې پورې چه د حافظ رحمه الله په ،،لاتنتهب،، باندې داستدلال تعلق دې. نو دا حافظ رحمه الله د مال غنيمت سره خاص كړې دې او فرمائيلى ئې دى. چه دجهاد مشروعيت روسته شوې وې. نو ددې تعلق د ليلة العقبه سره نه دې. بلكه د روستنى بيعت سره دې.

علامه عينى رحمهما الله فرمائى. چه دا د مال غنيمت سره خاص كول تحكم دې. او دلغت

---

(١) عمدة القارى (١\١٥٨)_

(٢) علامه عينى او حافظ قسطلانى رحمهما الله هم دا الفاظ نقل كړى دى. خود سنن نسائى په مطبوعه نسخو كښې د ..ليلة العقبة.. تصريح چرته نشى موندې. عمدة (١\١٥٨) وارشاد السارى (١\١٠١)_

(٣) عمدة القارى (١\١٥٩)_

(٤) صحيح بخارى كتاب مناقب الأنصار باب وفود الأنصار رقم ٣٨٩٣ وصحيح مسلم (٢\٧٣) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_

(٥) عمدة (١\١٥٩)_

مخالف دي بلكه په دي ((الخهاب في المغانم وغيرها)) دواړه داخل دى.(۱)
ترکومې پورې چه د آيت د تلاوت تعلق دې اوپه هغې باندې چه حافظ رحمه الله استدلال کړې دې نوچه بيعت نساء په فتح مکه کښې شوې وو.نوعلامه عينى رحمه الله فرمائي چه د عقبه اولى د بيعت په موقع باندې د ايت تلاوت نه وو شوې.اوپه رواياتوکښې چه د آيت د تلاوت کوم ذکردې نوپه دې کښې احتمال شته.چه حضرت عباده رضي الله عنه په روستنو بيعتونوکښې شريك شوې وو.اوپه هغې کښې د آياتونو تلاوت شوې وو.دکوم ذکرچه حضرت عباده رضي الله عنه دخپل بيعت په واقعه کښې بيان کړې ده.(۲)والله سبحانه اعلم

قوله: عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا: يعنى زما په لاس باندې بيعت اوکړئ.په دې خبره چه دالله تعالى سره به څوك نه شريكوئ.
د شرك اطلاق ، شرك فى الذات شرك فى الافعال.شرك فى العبادات ټولوته شامل دې.اوكله رياء ته هم شامليږى.په حديث کښې دې ته شرك اصغرونيلې شوې دې.په ظاهره ددې نه دلته هم شرك اكبر مراد دې.ځکه چه په کتاب اوسنت کښې كله د شرك لفظ واخستې شى.نوددې نه هم دا مراد وى.علامه طيبى رحمه الله دا په شرك اصغرباندې محمول کړې دې.(۳)

قوله: وَلَا تَسْرِقُوا: اوپه دې خبره باندې چه غلا به نه کوئ.د ګناه كبيره ده.ددې سزا په قرآن کښې لاس کټ کول بيان شوى دى.(۴)

قوله: وَلَا تَزْنُوا: زنا هم ګناه كبيره ده.که زانى غيرمحصن وى.نودده سزا په قرآن کښې سل کوړې راغلى دى.(۵)اوکه محصن وى.نوپه حديث کښې ددې سزا رجم راغلې دې.پخپله نبى کريم صلى الله عليه وسلم رجم کړې دې.(۶)

---

(۱) پورته حواله)_
(۲) پورته حواله)_
(۳) فتح البارى (۱\۶۵)_
(۴) قال الله تعالى: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾(سورة المائدة\۳۸)_
(۵) قال الله تعالى: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ﴾ (سورة نور\۲)_
(۶) قال عمربن الخطاب رضي الله عنه وهو جالس على منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله قد بعث محمداً صلى الله عليه وسلم بالحق.وأنزل عليه الكتاب.فكان مما أنزل عليه آية الرجم قرأناها ووعيناها وعقلناها فرجم رسول الله صلى الله عليه وسلم ورجمنا بعده.فأخشى إن طال بالناس زمان أن يقول قائل ما نجد الرجم فى كتاب الله فيضلوا بترك فريضة أنزلها الله وإن الرجم فى كتاب الله حق على من زنى إذا أحصن من الرجال والنساء إذا قامت البينة أو كان الحبل أو الإعتراف صحيح مسلم (۲\۶۵) كتاب الحدود باب حد الزناء) درجم سره متعلقه د ټولوضرورى اوتفصيلى مباحثودپاره اوګورئ (تكمله فتح الملهم (۲\۴۱۸-۴۳۳)_

قوله ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ﴾: خپل بچی مه قتلوئ
په عربوکښې دبچو قتلولویو رواج وو.هغوی به خپل بچی ژوندي ښخول. نو نبی کريم ﷺ ددې نه منع اوکړله.خکه چه اول خوقتل جرم دې اوبيا خود ماشومانو قتل په څو وجوهو سره ډير قبيح دې اول خوددې وجې چه ماشومان بې گناه دی.دويم دا چه دا ډيرشنيع فعل دې چه ژوندې په قبرکښې دفن کولې شی.دريمه دا چه په دې کښې دقتل سره دصله رحمئ کټ کول دی.څلورمه وجه دا ده.چه ماشومان غريبانان کمزوری وی.هغوی داسې نه وی.چه مزاحمت او مقابله اوکړی. اوخپل ځان بچ کړی.هسې هم د بې گناه قتل په هرصورت کښې ناجائزدې که اولاد وی اوکه غيراولادوی.زما مطلب دا دې.چه د اولاد تخصيص د پورتنو وجوهو دوجې اوشو.گنی هسې هم عام قتل ناجائز دې.که ورکوټې وی اوکه لوئې.ماشوم وی اوکه بالغ وی.(١)

داولاد دقتل وجه اودقران عجيبه طرزبيان: ددې نه پس په دې پوهه شئ.چه عربو به د درې وجو ماشومان قتل کول.جينکئ خو به ئې د شرم د وجې قتل کولې.په قرآن پاک کښې دی.
﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ۝ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ ۚ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ۗ﴾(٢)
اوبعضې وخت به هغوی ددې ويرې په وجې بچی قتل کول.چه د لوږې د وجې به ورسره دخپل ځان د هلاکت ويره وی.الله تعالی ددې نه منع اوکړله.ارشاد فرمائی. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ ۖ﴾(٣)
اوبعضې وخت به ئې ددې وجې قتل کول.چه مونږ خو به په څه طريقه باندې گذاره اوکړو. خو زمونږ بچی به څه کوی.د بچو د لوږې ويره اواحساس به ددوی د قتل سبب گرځيدلو په دې دواړو صورتونوکښې د قتل فعل د جينکو پورې خاص نه وو.بلکه هلکان اوجينکئ تول به ئې قتل کول.الله تعالی ددې نه منع اوفرمائيله. ارشاد دې. ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ ۖ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ۖ﴾(٤)
بيا دلته سوچ اوکړئ چه الله تعالی په اول ځائې کښې ،،نرزقكم واياهم،، اوپه دويم ځائې کښې ،،نرزقهم واياكم،، ددې وجې فرمائيلی دی.چه په اولنی صورت کښې خو ورسره خپل فکر وو. نو الله تعالی هغه فکرلرې کړلو.اووې فرمائيل.چه تاسو د کومې خبرې فکر کوئ. مونږ تاسو ته هم روزی درکوو.اوخوک چه تاسو زيږولی دی.هغوی ته هم روزی ورکوو.اوپه دويم

(١) فتح البارى(١\٦٤، ٦٥) عمدة القارى(١\١٥٩)_
(٢) سورة النحل (٥٨، ٥٩)_
(٣) سورة الانعام\١٥١)
(٤) سورة اسراء:(٣١)_

صورت کښې خپل فکرخو نه وی بلکه دبچو فکروی چه ددوی په وجه به زمونږ روزی کمه شی اوهغوی به هم د لوږې اوفاقه ښکارشی نوځکه ئې اول د بچو د روزئ وعده اوکړله او ارشادئې اوکړلو ،،نحن نرزقهم وإياكم،، چه مونږ دوی ته هم روزی ورکوو اوتاسو ته هم.(۱) ددې نه د قرآن کریم په سیاق کښې د تبدیلئ عجیبه اندازه کیږی. والله اعلم

قوله وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ: اوتاسوداسې بهتان مه لګوئ کوم چه تاسودخپلو لاسونو اوښپو په مینځ کښې جوړ کړې وی بهتان هغه دروغو ته وائی کوم چه اوریدونکې چپ کړی.(۲)

بیا دلته سوال کیږی چه صرف ،،**لاتأتوا ببهتان**،، وئیل کافی وو د ،،**تفترونه**،، اود ،،**بين أيديكم وأرجلكم**،، راوړلو څه ضرورت وو؟

ددې جواب دا دې چه ددې فعل شنیع د مزید قباحت اوشناعت ښکاره کولو دپاره داطناب دا طریقه اختیار کړې شوه.(۳) بیا د ،،**بين أيديكم وأرجلكم**،، مختلف معانی بیان شوی دی.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه ددې مطلب دادې ،،**لاتأتوا ببهتان من قبل أنفسكم**،، او ،،**أيدى**،، او ،،**ارجلكم**،، د ذات نه کنایه ده.ځکه چه اکثرافعال هم ددې نه صادریږی کله داسې کیږی چه سړی ته دقولی جنایت دوجې سزا ملاویږی. خو نیلی شی ،،**هذا بما كسبت يداك**،، (۴)

یومطلب دا بیان شوې دې چه د ،،**ما بين الأيدى والأرجل**،، جوړ شوې بهتان نه زړه مراد دې اومطلب دا دې چه په خپل زړه کښې په چا باندې بهتان مه لګوئ.(۵)

امام خطابی رحمه الله فرمائی چه ،،**بين أيديكم وأرجلكم**،، نه مراد دا دې چه ،،**لاتبهتوا الناس بالمعايب كفاحا مواجهة**،، یعنی په خلقو باندې مخامخ په مخامخ بهتان مه لګوئ اودا داسې دی لکه چه وئیلی شی ،،**فعلت هذا بين يديك**،،(۶)

علامه تیمی رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې اوفرمائیلی ئې دی چه دا صحیح نه ده. ځکه چه عربیان دا خووائی چه ،،**فعلته بين أيدى القوم**،، خو دا نه وائی چه ،،**فعلته بين أرجلهم**،، ددوی نه دا چرته منقول نه دی.(۷)

---

(۱) تفسیرابن کثیر(۲\۱۸۸) سورة انعام)_
(۲) شرح کرمانی(۱\۱۰۶)_
(۳) شرح کرمانی (۱\۱۰۶)_
(۴) شرح کرمانی(۱\۱۰۶)_
(۵) شرح کرمانی(۱\۱۰۶)_
(۶) شرح کرمانی(۱\۱۰۶)_
(۷) شرح کرمانی(۱\۱۰۶)_

علامه کرمانی رحمه الله فرمائي چه دعلامه خطابی رحمه الله قول ته غلط ونیل ټیک نه دی.خکه چه دا خو صحیح دی چه ،،فعلته بين أرجلهم،، نه وائي خوپه ،،فعلته بين أيدى القوم وأرجلهم،، ونیلو کښې څه قباحت نشته.لکه چه مراد او مقصود خو د ،،أيدى،، ذکر دې.او،،ارجل،، د تاکید دپاره راوړلې شوې دې.([1])

عارف ابن ابی جمره رحمه الله فرمائي.چه کیدې شی.د ،،بين أيديكم،، نه مراد حال وی.اود ،،بين أرجلكم،، نه مراد مستقبل وی.دوی اشاره کړې ده په ،،بين أيديكم،، سره دې خبرې ته چه فی الحال هم تاسو بهتان مه لګوئ.او په ،،أرجلكم،، کښې اشاره ده روانیدو ته.اومطلب دا دې چه ددې ځائې نه بل خواه ته لاړ شئ.نوهم په مستقبل کښې په بل وخت کښې بهتان مه لګوئ.([2])

بعضې حضراتو فرمائیلی دی.چه په اصل کښې دا د بیعة النساء په باره کښې بیان شوې وو.کیدل به دا چه ښځې به زنا اوکړله.بچې به ئې اوزیږلو.اوبچې به ئې بل چاته منسوب کړلو.نو ددې نه منع کړې شول.اودا زنا به ددوی د لاسونو او پښو په مینځ کښې کیدله.خوکله چه دا د سړو دپاره استعمال کړې شوه.نو ددې د تاویل ضرورت پیښ شو.([3])

قوله: وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ: اوپه ښه کارکښې نافرمانی مه کوئ.

بعضوفرمائیلی دی.چه معروف دې ته وائی.،،ما عرف حسنه من الشارع أمرا ونهيا،،([4])یعنی د کوم څیزحسن چه د شارع نه معلوم وی.برابره ده که د امرد قبلیې ځنی وی اوکه دنهی ځنی.

اوبعضو فرمائیلی دی.چه دمعروف معنی مشهور ده.یعنی د شارع نه ددغه کار کول ثابت او مشهور وی.([5])بعضې فرمائي.چه ددې نه مراد طاعات دی.([6])

بعضوفرمائیلی دی.چه ددې نه مراد .بر. او تقوی ده.([7])

بعضو فرمائیلی دی.چه ،،هومالم ينه الشارع فيه،، یعنی هغه څیزچه په هغې کښې د شارع د طرفه نهی نه وی راغلې.([8])

---

[1]) شرح کرمانی (۱\۱۰۶)_

[2]) فتح الباری (۱\۶۵)_ وعمدة القاری (۱\۱۶۰)

[3]) فتح الباری(۱\۶۵)-

[4]) فتح الباری (۱\۶۵)_

[5]) عمدة القاری (۱\۱۵۵)_

[6]) عمدة القاری(۱\۱۵۵)_

[7]) عمدة القاری(۱\۱۵۵)_

[8]) عمدة القاری (۱\۱۵۵)_

صاحب د ،،النهايه،، ابن الاثير رحمه الله فرمائي چه ،،وهو اسم جامع لكل ما عرف من طاعة الله والتقرب إليه والإحسان إلى الناس ،وكل ما ندب إليه الشرع ونهى عنه من المحسنات والمقبحات،،(۱) يعني معروف يوه جامع كلمه ده. كومه چه ټولو امورو شرعيه ته شامل ده. برابره ده كه هغه فرائض وي اوكه مندوبات وي كه اخلاق او آداب وي اوكه هغه امور وي. دكومو نه چه شريعت مطهره منع كړې ده

بيا پوهه شئ: چه په دې كښې دې په دې خبره تنبيه وركړې شوې ده چه په مخلوق كښې دچا په داسې څيزكښې تابعداري كول چه په هغې كښې دالله تعالى نافرماني وي. جائز نه دي. ځكه چه نبي ﷺ فرمائيلي دي. ،،لاتعصوا في معروف،، دچا په ښه كار كښې مخالفت مه كوئ. نومعلومه شوه. چه په غيرمعروف كښې به نافرماني كولې شي. ځكه چه په حديث كښې راغلي دي. ،،لاطاعة في معصية الله إنما الطاعة في المعروف،،(۲)

په بعضې رواياتوكښې راغلي دي. چه ،،لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق،،(۳)

ددې حديث په بعضې طرقو كښې د ،،لاتعصوني في معروف،، الفاظ دي.(۴)

اشكال او جواب: دلته يواشكال كيږي. هغه دا چه رسول الله ﷺ صرف د معروف حكم كوى. نوبيا ئې دا څنګه اوفرمائيل. چه په نيكئ كښې زما نافرماني مه كوى.

ددې جواب دا دې. چه په اصل كښې نبي كريم ﷺ دا دې پورتني قاعدې ته د اشاره كولو دپاره فرمائيلې دي. چه ،،لاطاعة لمخلوق في معصية الخالق،،(۵)

امام نووي رحمه الله د ،،لاتعصوا في معروف،، معنى بيانوي. اوفرمائي. چه ددې معنى دا ده. ،،لاتعصوني ولاأحدأولي الأمرعليكم في المعروف،،(۶) يعني زما نافرماني مكوئ. دغه شان چه ستاسو حاكمان چه دنيكئ كوم حكم كوي. نود هغوى نافرماني مكوئ. لكه چه د معروف قيد د نبي ﷺ دپاره

---

(۱) النهاية لابن الأثير رحمه الله (۳\۲۱۶) مادة (عرف)_

(۲) صحيح مسلم (۲\۱۲۵) كتاب الإمارة باب وجوب طاعة الأمراء في غير معصية وتحريمها في المعصية وسنن نسائي (۲\۱۸۶) كتاب البيعة باب جزاء من أمر بمعصية فأطاع وسنن أبي داود كتاب الجهاد باب في الطاعة رقم ۲۶۲۵) وصحيح بخاري كتاب أخبارالأحاد باب ما جاء في إجازة خبرالواحد الصدوق رقم ۷۲۵۷)

(۳) درمنثور (۱\۱۷۷) آيت (يايهاالذين أطعنوا الله وأطيعوا الرسول واولى الامرمنكم) ومجمع الزوائد (۵\۲۲۶) كتاب الخلافة باب لا طاعة في معصية)_

(۴) صحيح بخاري كتاب مناقب الأنصار باب وفود الأنصار إلى النبي ﷺ بمكة وبيعة العقبة رقم ۳۸۹۲)_

(۵) فتح الباري(۱\۶۵)_

(۶) فتح الباري(۱\۶۵)-

نه دي بلکه د روستو راتلونکو امرانو او خليفه ګانو دپاره دي.چه په نيکئ کښې دهغوى تابعدارى لازم ده.

په دې باندې داسې پوهه شي.چه نبى ﷺ ،،لاتعصونى فى معروف،،ددې دپاره نه وو وئيلى.چه د نبى ﷺ نه ددې خبرې د صادريدو احتمال وو.چه د غيرمعروف حکم اوکړى.بلکه ددې دپاره ئې داسې وئيلى وو.چه د دوى نه پس به خلفاء راځى. او د هغوى نه پس به نور خلفاء راځى.اوهغوى به هم بيعت کوى.د نبى ﷺ نه خو ددې خبرې احتمال نشته.چه دخلاف معروف حکم به ورکړى.خو نور خلق چه روسته به بيعت اخلى.په هغوى کښې خو ددې امکان موجود دې.نو دهغوى خيال ساتلو سره نبى ﷺ وفرمائيل. ،،لاتعصونى فى معروف،،لکه څنګه چه په قرآن کريم کښې دى. ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾[1] د پيغمبر ﷺ نه د شرك د صدور څه امکان نه وى.خونورو ته تنبيه ورکول مقصود دى که دوى د شرك ارتکاب اوکړلو.نوددوى اعمال به ضائع او برباد شى.نودغه شان دلته هم يوجواب دا ورکړې شوې دې.چه ،،لاتعصونى فى معروف،، نبى ﷺ ددې وجې څکه اونه فرمائيل.چه د نبى ﷺ نه د معصيت د امر څه امکان نه وو.بلکه د سامعينو د تطييب قلوب دپاره نبى ﷺ داسې اوفرمائيل.لکه چه ددې خبرې تنبيه ئې ورکړله.چه ددوى زړونه خوشحاله کړل.چه زه تاسو ته هم د نيکئ حکم کوم.دکوم چه د شريعت نه حسن معلوم شوې وى.اود شريعت نه د کوم ثبوت وى.[2]

په حديث کښې د منهياتو په ذکرباندې اکتفاء ولې اوکړې شوه دلته دويم اشکال دا دې.چه نبى ﷺ ،،**لاتشرکوا بالله شيأ،ولاتسرقوا،ولاتزنوا،ولاتقتلوا أولادکم ولاتأتوا ببهتان تفترونه بين أيديکم وأرجلکم ولاتعصوانى معروف**،،ذکراوکړلو.دا ټول منهيات دى.د اوامرو.فرائضو واجباتو نبى ﷺ ذکراونکړل.دا خو نامکمله بيعت دې.

ددې جواب دا دې.چه دغور کولوضرورت دې.څکه چه نبى ﷺ ،،**ولاتعصوا فى معروف**،، فرمائيلى دى.ددې معنى دا ده.چه دکوم څيز زه حکم ورکوم.هغه به معروف وى.اودهغې کول به ضرورى وى.نوپه دې کښې مونځ روژه حج زکاة اوټول فرائض او واجبات راغلل.[3]

قوله فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ: کوم کس چه په تاسوکښې د دې بيعت تقاضې پوره کړى.اوپه خپلوعدو اومعاهدو باندې وفا اوکړى.نودهغه اجرپه الله تعالى باندې دې.

ياد ساتئ.چه دا وجوب استحسانى دې.وجوب حتمى نه دې.په الله تعالى باندې څه څيز

---

[1] الزمر:٦٥_

[2] عمدة القارى(١/١٦٠)_

[3] فتح البارى(١/٦٥) وعمدة القارى(١/١٦٠)_

واجب نه دي (١)هغه مختار كل دي. ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُوْنَ ﴾ (٢)
دا بيله خبره ده.چه هغه كومه خبره اوكړي.نودهغې پوره كول يقيني خبره ده. په دې تيقن باندې دلالت دپاره د ،،على،، صيغه استعمال شوې ده.لكه چه دا خودلى شى كه تاسو وعده پوره كړئ اود بيعت په مقتضى باندې عمل اوكړئ نودالله تعالى د طرفه اجر اوثواب يقينى دې الله تعالى استحساناً په خپل خان باندې دا واجب كړې دې.

قوله: وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ: كوم كس چه په دې گناهونوكښې د يوې ارتكاب اوكړى.اوبيا هغه ته په دنيا كښې سزا وركړې شى.نوهغه به دده دپاره كفاره شى.

ايا كه د شرك په وجه چاته د قتل سزا وركړې شى نودا دده دپاره كفاره كيدې شى؟ په دې باندې اشكال دا دې.چه د حديث په شروع كښې دى.،،بايعوني على أن لا تشركوا بالله شيئاً،، اود ،،فهو كفارة له،، نه معلوميږى.چه كه يوكس د شرك په وجه قتل كړې شى.نودا قتل به د مشرك دپاره معافى كونكې اودنجات ذريعه ثابته شى.حالانكه په قرآن پاك كښې دالله تعالى ارشاد دې. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (٣)

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دا حديث عام مخصوص البعض دې.او ،،ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب في الدنيا فهو كفارة له،، كښې ،ذلك، نه مراد ،،ما سوى الشرك،، دې.دشرك خو نه معافى شته.اونه ددې څه كفاره شته.ددې تخصيص هم په دې آيت ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (٤)

بعضې حضراتوفرمائيلى دى.چه د ،ذلك، اشاره د شرك نه علاوه نورو څيزونو ته ده.ځكه چه خطاب مسلمانانو ته دې.ددې تائيد دمسلم د روايت نه كيږى.په هغې كښې راځى.،،ومن أتى منكم حداً،، (٥)ښكاره ده كه د شرك په وجه چيرته قتل كړې شى.نودې ته حدنشى وئيلې.(٦)

خوپه دې جواب باندې اعتراض دې.چه په حديث كښې ،،فمن وفى،، كښې ،فاء، دپاره د ترتب د ما بعد على ما قبل باندې ده.په دې كښې تخصيص نه وى. نوددې نتيجه به دا وى.چه كوم كس دا تقاضې پوره كړى.نوالله تعالى به هغه ته اجر وركړى.اوڅوك چه په دې كښې د

---

(١) فتح البارى(١\٦٥)_
(٢) سورة الأنبياء ٢٣_
(٣) سورة النساء(٤٨. ١١٦)-
(٤) شرح نووى على صحيح مسلم (٢\٧٣) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_
(٥) صحيح مسلم (٢\٧٢) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_
(٦) فتح البارى(١\٦٥)_

كوم يو ځيز ارتكاب هم اوكړي كه هغه شرك ولې نه وى.اوپه هغه باندې په دنيا كښې سزا جارى شوه نودا به د هغه دپاره كفاره وى.
بيا چه مسلمانانوته خطاب شوې دې.نوددې نه دا نه لازميږي.چه دوى دې د شرك نه اونه ويرولى شى.لكه چه مسلمانانوته وئيلى شى.چه تاسو شرك مكوئ.د مسلم په روايت كښې د..حد..لفظ راغلې دې.
نوددې جواب دا دې.چه دلته د حد نه اصطلاحى حد مراد نه دې.ځكه چه دا خو يوعرفى حادث ځيز دې.بلكه ددې نه‌مراد قابل سزا ځيز دې.(۱)
دعلامه طيبى رحمه الله قول مونږ وړاندې ذكركړې دې.چه دلته هغوى د شرك نه شرك اصغريعنى ريا مراد اخلى.ځكه چه د شرك اكبر دپاره څه كفاره نشته. او هغوى فرمائى چه دلته ،،شيأ،،نكره راغلې ده.نوپه دې كښې دې خبرې طرف ته اشاره موندې شى.چه ځكه چه د ،،لاتشركوابالله شيأ،،د دې معنى ده،،اى شركاً اياماكان،،(۲)
خوپه دې باندې اعتراض دې.چه دشارع په عرف كښې چه چيرته هم د مطلق شرك اطلاق كيږي.نوددې‌نه مراد مقابل د توحيد يعنى شرك اكبر اخلى.په قرآن او احاديثو كښې په ډيرو ځايونوكښې دا لفظ راغلې دې.په دې باندې د شرك اكبر نه علاوه بله معنى نه منطبق كيږي.(۳)
ددې جواب دا وركولې شى.اگرچه عام طور ددې نه شرك اكبرمراد اخستې شى. خو د جمع او تطبيق دپاره كه مونږ د مجاز ارتكاب اوكړو.اوددې نه مجازاً شرك اصغرمراد واخلو. نوددې گنجائش هم شته.اوپه دې كښې څه حرج نشته.(۴)
دا جواب صحيح كيدې شو.خوپه حديث الباب كښې دى.،،ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب فى الدنيا،،چه كوم كس په دې ځيزونوكښې دكوم ځيزارتكاب اوكړي. او بيا ده ته په دې باندې په دنيا كښې سزا ملاؤ شى.نولكه چه په دې ځيزونوباندې دنياوى سزا مقرر ده.حالانكه په ريا باندې دنياوى سزا مقرر نه ده.(۵)
ددې نه معلومه شوه.چه دلته د شرك نه هم شرك اكبر مراد دې.اودا مخصوص دې يا خوپه آيت قرآنى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ سره اويا په اجماع سره.(۶)

---

۱) فتح البارى(۶۵۱۱)_
۲) الكاشف عن حقائق السنن (۱۱ ۱۴۱) رقم ۱۸)_
۳) فتح البارى(۶۵۱۱)-
۴) فتح البارى(۶۵۱۱)_
۵) فتح البارى (۶۵۱۱)_
۶) قاله العينى رحمه الله فى العمدة(۱ج۱۵۷)_

حدودکفارات دی اوکه صرف زواجر ددې نه پس پوهه شی چه ددې حدیث پاك نه معلومیږی.
چه په شریعت کښې دکومو ګناهونو حدود واقع شوی دی که دهغې حدود په دغه مرتکب باندې قائم کړې شی نودا کفاره جوړیږی امام بخاری رحمه الله په کتاب الحدود کښې په دې حدیث د ،،**باب الحدود کفارة**،، ترجمه منعقد کړې ده (۱)
امام شافعی رحمه الله په ((**کتاب الأم**)) کښې په دې حدیث باندې د ((**باب أن الحدود کفارة**)) ترجمه منعقد کړې ده.(۲)
چه دا مسئله مختلف فیها ده چه حدودکفارات دی اوکه نه.د مجاهد .زیدبن اسلم.سفیان ثوری.امام شافعی امام احمد .امام بخاری اودمحدثینو رحمهم الله رائې ده.چه حدود کفارات دی.
دسعیدبن مسیب.صفوان بن سلیم.ابومحمد البغوی او ابوعبدالله بن تیمیه . رائې د اده چه کفارات نه دی.(۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله اوصاحب د عقیدة السفارینی رحمه الله هم دا د علامه ابن حزم رحمه الله نه هم نقل کړه دی.(۴)خودا وهم دې.علامه موصوف په خپل کتاب ،،**المحلی**،، کښې تصریح کړې ده.چه حدود کفارات دی.صرف حدمحاربه کفاره نه ده.(۵)
د احنافو رحمهم الله څه مسلك دې.په دې کښې لږ غوندې اختلاف معلومیږی. اګرچه په متاخرینو کښې داختلاف تذکره نشته.علامه ابن الهمام.په فتح القدیر کښې(۶)اوهم د دوی په اتباع کښې علامه زین بن نجیم رحمه الله په البحرالرائق کښې (۷)اوعلامه علاؤ الدین سبکی رحمه الله په درمختارکښې(۸)لیکلی دی.چه زمونږ په نیزحدود کفارات اوسواترنه دی.بلکه زواجردی.
دصاحب هدایه رحمه الله دکلام نه معلومیږی.چه په حدودو کښې دوه فائدې دی. یودا چه حدود زواجر دی.اوبل داچه سواتردی.اولنی مقصد اصلی دې.اودویم مقصد ضمنی اوتبعی دې دوی فرمائی.،،**والمقصد الأصلی من شرعه الإنزجار عما یتضرر به العباد، والطهارة لیست أصلیة فیه، بدلیل شرعه فی حق الکافر**،،(۹)

---

۱) بخاری شریف (۱۰۰۳\۲)_
۲)کتاب الأم (۱۳۸\۶) کتاب الحدود وصفة النفی)_
۳) عقیدة السفارینی.(۳۲۰\۱۱) وفتح الباری(۶۸\۱)_
۴) عقیدة السفارینی (۳۲۰\۱۱) وفتح الباری(۶۸\۱)
۵) المحلی لابن حزم رحمه الله(۱۲٤\۱۱) کتاب الحدود .مسألة :هل الحدود کفارة لمن أقیمت علیه أم لا مسألة (۲۱۶۶)
۶) (۲\۵) کتاب الحدود)_
۷) (۲\۵)-
۸) (۱٥٤\۳) فاتحة کتاب الحدود)_
۹) هدایه(۳\۵) مع شرح فتح القدیر کتاب الحدود)_

صاحب دعنایه رحمه الله فرمائی چه ددې نه معلومیږی چه د حدودو دوه مقاصد دی یواصلی اوهغه ،،الإنزجارعما یتضرر به العباد،، خکه چه ددې مشروعیت عام دې.اودویم مقصد غیراصلی دې.یعنی،طهارة عن الذنوب،، (۱)

علامه ابن الهمام رحمه الله په دې دویم مقصد باندې اعتراض کړې دې.اولیکلی ئې دی،،وهو خلاف المذهب فإن المذهب أن الحد لایعمل فی سقوط إثم قبل سببه أصلاً،،(۲)یعنی داحنافو رحمهم الله مذهب دا دې چه دحددگناه په ساقطولوکښې څه کارکردګی نشته.دا صرف د زجردپاره دې.دستر دپاره نه دې.

خوحضرت کشمیری رحمه الله فرمائی.چه په بدائع باب التعزیر(۳) کښې ئې حدودوته کفارات وئیلی دی.دغه شان په ردالمختارکښې ئې د ملتقط الفتاوی نه نقل کړی دی.که په حج کښې یوکس جنایت اوکړی.اوجزاء ورکړی.نوګناه ترې ساقطه شوه.خوپه دې شرط چه عادت ئې جوړ نکړی.(۴)ګنی ګناه نه ساقطیږی.

دغه شان نجم الدین نسفی رحمه الله په التیسیر، کښې تصریح کړې ده.که حدقائم کړې شواو ددې نه پس هغه کس ددې ګناه د ارتکاب نه منع شو.نودا به دده دپاره کفاره شی(۵)

دغه شان یوحنفی عالم رحمه الله .قاضی ابوالحسن طالقانی رحمه الله دې د امام قدوری رحمه الله شاګرد او زبردست عالم دې.اود قاضی ابوالطیب طبری شافعی رحمه الله سره ئې یوځل مناظره اوشوه.په دغه مناظره کښې علامه ابوالحسن طالقانی رحمه الله دا تصریح کړې ده.چه دحدودو مشروعیت د ګناه د پټولواوستردپاره شوې دې.(۶)

---

(۱) العنایة بهامش الهدایة مع شرح فتح القدیر(۳\۵) کتاب الحدود)_

(۲) فتح القدیر(۲.۳\۵)_

(۳) بدائع الصنائع (۶۴\۷) کتاب الحدود فصل: وأما صفته أی صفة التعذیر)_

(۴) کذا فی فیض الباری(۸۲\۱) بحث نفیس فی أن الحدود کفارات أم لا والذی فی ردالمحتارهو: قال صاحب الملتقط فی کتاب الأیمان إن الکفارة ترفع الإثم وإن لم توجد منه التوبة من تلک الجنایة اهـ (انظر(۲۱۷\۲) کتاب الحج باب الجنایات)_

(۵) فیض الباری(۸۶\۱) بحث نفیس فی أن الحدود کفارات أم لا وفی ردالمحتار(۲۱۷\۲) ویؤیده (أی یوید ماقاله صاحب الملتقط ما ذکره الشیخ نجم الدین النسفی فی تفسیره ..التیسیر.. عند قوله تعالی..فمن اعتدی بعد ذلک فله عذاب الیم.. أی اصطاد بعد هذا الإبتداء (لعل الصواب الإبتلاء کما فی الحاشیة)قیل: هو العذاب فی الآخرة مع الکفارة فی الدنیا إذا لم یتب منه فإنها لا ترفع الذنب عن المصر.اهـ وهذا تفصیل حسن وتقیید مستحسن یجمع به بین الأدلة والروایات والله أعلم اهـ أی فیحعل ما فی الملتقط علی غیرالمصروما فی غیره علی المصر..)_

(۶) طبقات الشافعیة الکبری لابن السکبی(۱۸۳\۳. ۱۸۴) دامناظره دص.۱۸۳ نه تر۱۸۹ پورې خوره ده.

حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه ،،ولم یتحقق عندی ما مذهب الحنفیة بعد،،(۱)زما په نیزتر اوسه پورې دا خبره تحقیق ته نه ده رسیدلې چه داحنافو رحمهم الله په دې باره کښې څه مذهب دې.وجه دا ده.چه روسته متاخرین حضرات خودا لیکی.چه حدودو سواترنه دی زواجردی خودامام ابوحنیفه رحمه الله اوصاحبینو رحمهما الله نه په دې باره کښې څه صراحت منقول نه دې.امام طحاوی رحمه الله په مشکل الآثارکښې ددې حدیث متعلق بحث کړې دې.خودیوعلمی انداز بحث ئې کړې دې.اواختلاف وغیره ته ئې څه تعرض نه دې کړې.(نوددې نه هم معلومیږی.چه زمونږ د اسلافو نه په دې کښې اختلاف منقول نه دې)

دهغه چا دلائل چه حدود کفارات او سواترګنړی ددې حضراتویودلیل دقرآن کریم آیت دې.چه ﴿فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللَّهِ﴾(۲)ددې نه معلومیږی چه صیام شهرین توبه ده.اودا د توبې په حیثیت مقرر شوی دی.اوددې روژو نیول هم توبه ده.

دویم دلیل دحضرت عباده بن صامت رضی الله عنه دباب حدیث دې.

دریم دلیل دحضرت علی رضی الله عنه حدیث دې.چه ،،من أصاب حداً فعجل عقوبته فی الدنیا فالله أعدل من أن یثنی علی عبده العقوبة فی الآخرة،، (۳)

څلورم دلیل د حضرت ابوتمیمه هجیمی رضی الله عنه روایت دې.چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی.«إن الله عزوجل إذا أراد بعبد خیراً عجل له عقوبة ذنبه فی الدنیا وربنا تبارك وتعالی أكرم من أن یعاقب علی ذنب مرتین»(۴)پنځم دلیل دحضرت خزیمه بن ثابت رضی الله عنه حدیث دې.«من أصاب ذنباً أقیم علیه حد ذلك الذنب فهو كفارته»(۵) شپږم دلیل دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت دې.چه رسول الله فرمائیلی دی.«ما عوقب رجل علی ذنب إلا جعله الله كفارة لما أصاب من ذلك الذنب»(۶)

---

۱) فیض الباری(۱\۸۶)_

۲) سورة النساء(۹۲)_

۳) سنن ترمذی كتاب الإیمان باب ما جآء لا یزنی الزانی وهو مؤمن رقم ۲۶۲۶ وأخرجه الحاكم أیضا فی مستدركه (۱\۷) كتاب الإیمان فائدة تعجیل العقوبة فی الحدود (۲\۴۴۵) كتاب التفسیر .تفسیر حم عسق (۴\۲۶۲) خاتمة كتاب التوبة والإنابة وصححه وأقره الذهبی رحمه الله)_

۴) مجمع الزوائد (۶\۲۶۵) كتاب الحدود والدیات باب هل تكفر الحدود الذنوب أم لا قال الهیثمی وفیه هشام بن لاحق ترك أحمد حدیثه وضعفه ابن حبان وقال الذهبی قواه النسائی ولهذا الحدیث طرق فی مواضعها مجمع الزوائد (۶\۲۶۶)_

۵) مسند أحمد (۵\۲۱۴.۲۱۵) وسنن دارمی (۲\۲۲۷) كتاب الحدود باب الحد كفارة لمن أقیم علیه)_

۶) مجمع الزوائد (۶\۲۶۵) قال الهیثمی رواه الطبرانی فی الأوسط وفیه یاسین الزیات وهو متروك) دا خبره دې ښکاره وی.چه حافظ دې حدیث ته د عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما روایت ونیلې دی.حالانکه په مجمع الزوائد کښې ابن عمر دې.دغه شان دفتح الباری مصحح د فتح الباری په حاشیه کښې لیکلی دی چه د ریاض په مخطوطه نسخه کښې ..ابن عمر.. دې.والله اعلم (فتح الباری (۱\۶۸)_

اووم دلیل دحضرت خزیمه بن معمرانصاری رضی الله عنه حدیث دې.دوی فرمائی. ((رجمت إمرأة آل محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال الناس حبط عملها، فبلغ ذلك النبي صلی الله علیه وسلم فقال هو كفارة ذنوبها وتحشر على ما سوى ذلك))(۱)

څوک چه حدودو ته زواجروائی دهغوی دلائل ددې حضراتو اولنې دلیل آیت محاربه دې.﴿إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ۚ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِن قَبْلِ......﴾(۲)

په دې آیت کښې د دقطع طریق اوډاکې د مختلفوحالاتو په اعتبار سره سزا متعین شوې ده فقهاؤ ددې تریب دا خودلې دې.که دا خلق صرف د قتل مرتکب شوی وی.نو ددوی سزا دا ده.﴿أَن يُقَتَّلُوٓا۟﴾ اوکه دوی د قتل سره د مالونو د لوټ کولو هم مرتکب شوی وی.نو د دوی سزا ﴿يُصَلَّبُوٓا۟﴾ ده.چه دوی په سولئ کړې شی.اوکه دوی صرف د مالونو لوټ کړې وی.اود قتل نوبت نه وی راغلې.نو ددوی سزا ﴿تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ﴾ ده.یعنی ددوی لاسونه اوپښې دې د مختلف طرفونو نه کټ کړې شی.اوکه دوی نه قتل کړې وی.اونه د مالونو لوټ کول.خوددې تیاری ئې کړې وی.اوپه دې باندې ئې اقدام کړې وی.نوبت نه د قتل راغلی وی.اونه د مالونو لوټ کولو.نود داسې خلقو سزا ده.﴿أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ﴾ چه دوی وطن نه اوشړلی شی.(۳)

وړاندې فرمائی.﴿ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾یعنی دا سزا دوی دپاره د دنیا په اعتبار سره رسوائی ده.اوپه آخرت کښې د دوی دپاره عذاب عظیم دې.

گورئ دلته دوه ډلې خو هغه دی.څوک چه قتلولې او په سولئ کولی شی. او دوه ډلې هغه دی.کوم چه قتلولې نشی.البته پښې لاسونه ئې کټ کولې شی. او پریخودې شی.اوبله ډله هغه ده.چه د پښو لاسونو کټ کولو نه بغیرد وطن نه اوشړلی شی.په دې طریقه په دوی باندې حد جاری کولې شی.که چیرته حدود کفارات وې.نو بیا د ﴿وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾وعید ولې بیان شوې دې.دا وعید په دې خبره دلالت کوی.چه د حد جاری کیدو نه پس ددوی گناه نه ده معاف شوې.ددې وجې خو ئې فرمائیلی دی.﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِن قَبْلِ....﴾ یعنی که دوی توبه اوباسی نود آخرت گناه به ورته معاف شی

خوپه دې باندې اشکال دا دې چه د آیت محاربه د نزول په باره کښې اختلاف دې.چه دا د کفارو مرتدینو په باره کښې نازل شوې دې که د مطلق ډاکوانو په باره کښې. برابره ده که

---

(۱)مجمع الزوائد (۶\۲۶۵) وفیه یحیی بن عبدالحمید الحمانی وهو ضعیف قاله الهیثمی)_
(۲) سورة مائدة: ۳۳،۳۴)_
(۳) معارف القرآن (۳\۱۲۱)_

هغه مومن وی اوکه کافر وی (۱)

دامام بخاری رحمه الله رائي دا ده چه د مرتدينو کفارو په باره کښې دا آيت نازل شوې دې ((باب المحاربين من أهل الکفر والإرادة)) کښې امام بخاری ددې دپاهر حديث درج کړې دې (۲)
اوکه دا عام اومنلې شی لکه څنګه چه د جمهورو عالمانو رائي ده نو بيا هم دا ونيلې شی چه بيادآيت عموم دحضرت عبادة رضي الله عنه وغيره په احاديثو سره مخصوص دې يا دا چه دا حديث بيان او تفسير دآيت دې
بيا په دې آيت باندې استدلال کولوباندې اشکال دې هغه داسې چه ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن قَبْلِ.....﴾ نه چه دکومې استثناء ذکر شوې دې دهغې تعلق د مرګ دنيوی سزا سره دې څکه چه وړاندې راځی ﴿مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ﴾ يعنی چه کوم کسان ستاسو په قيد کښې د راتلو نه وړاندې توبه اوباسی نو دهغوی په باره کښې دا ارشاد دې ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (۳)
د دوی توبه به قبوله شی اود جرم سزا به په دوی باندې نشی قائمولې (۴)
بعضې حضراتو د آيت سرقه نه استدلال کړې دې ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ فَمَن تَابَ مِن بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ﴾ (۵)
په دې آيت کښې د جزاء او نکال دپاره د ((قطع أيدی)) حکم دې اونکال ونيلی شی داسې سزا ته کومه چه د عبرت دپاره ورکولې شی او د کومې نه چه زجر مقصود وی (۶)
معلومه شوه چه په حدودو کښې اصل زجر دې اوددې نه پس د توبة ذکر دې د فائې تعقيبية سره د تائبين ذکرشوې دې ددې نه معلوميږی چه د سزا نه پس دبيا د توبې ضرورت باقی پاتې دې
دغه شان د حد قذف په سلسله کښې د الله تعالی ارشاد دې ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ (۷)

---

۱) الجامع لأحکام القرآن للقرطبی (۶/۱۵۰، ۱۴۸) المسألة الأولی (فتح الباری (۱۲/۱۰۹، ۱۱۰) کتاب الحدود باب المحاربين من أهل الکفر والردة)_
۲) صحيح بخاری کتاب الحدود باب المحاربين من أهل الکفر والردة رقم (۶۸۰۲)_
۳) سورة مائده: ۳۴)
۴) معارف القرآن (۳/۱۲۲)_
۵) سوره مائده: ۳۸، ۳۹)_
۶) النهاية (۵/۱۱۷)
۷) النور: ۴)_

چه په حد قذف کښې چه کله اتیا کوړې لګولې شوې وی اوحدود کفارات دی.نو بیا د ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ استثناء د څه دپاهر ده.

دغه شان په سورة نساء کښې دی. ﴿وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا ۖ فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا﴾ (١) دلته ایذاء کومه چه د حد قائم مقام ده.هغه موجود شوې دې اود ګناه کفاره شوې ده.نو بیا د ﴿فَإِن تَابَا﴾ څه مقصد دې؟

ددې حضرات دریم دلیل د حضرت ابوامیه المخزومی رضي الله عنه روایت دې.دوی فرمائی.چه رسول الله ﷺ ته مخامخ یوکس راوستې شو.هغه د غلا اقرار کولو.خو هغه سره د غلا څه سامان نه وو ملاؤ شوې.نبی ﷺ ورته اوفرمائیل.کیدې شی تا غلا نه وی کړې.هغه کس بیا اقرار اوکړلو.دغه شان درې ځله د اقرار کولو نه پس نبی ﷺ د لاس کټ کولوحکم اوکړلو ددې نه پس هغه کس نبی ﷺ ته راوستې شو.نو نبی ﷺ ورته اوفرمائیل.((قل أستغفر الله وأتوب إليه)) هغه کس اووئیل.((أستغفر الله وأتوب إليه)) ددې نه پس نبی ﷺ دعا اوکړله.او وې فرمائیل.((اللهم تب عليه))(٢)

ددې نه معلومیږی.چه د سزا نه پس هم د توبې ضرورت باقی پاتې کیږی.

ددې حضراتو څلورم دلیل د بنو مخزوم د ښځې واقعه ده.د کومې سفارش چه حضرت اسامه بن زید رضي الله عنه کړې وو.نو نبی ﷺ د خفګان اظهارکړې وو.او فرمائیلې ئې وو.په دې حدیث کښې حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی.((فحسنت توبتها))(٣) معلومه شوه.چه د حد د جاری کولو نه پس د توبې ضرورت وی.

دغه شان د حضرت ماعز رضي الله عنه په باره کښې نبی ﷺ فرمائیلی وو.((لقد تاب توبة لو قسمت بين

---

(١) النساء١٦)_

(٢) سنن نسائی (٢\٢٥٤) كتاب قطع السارق باب تلقين السارق وسنن أبی داود كتاب الحدود باب فی التلقين فی الحد رقم (٤٣٩٨٠) وسنن ابن ماجه كتاب الحدود باب تلقين السارق رقم (٢٥٩٧) ومسند أحمد (٥\٢٩٣)_

(٣) صحيح بخاری كتاب الشهادات باب شهادة القاذف والسارق والزانی رقم (٢٦٤٨) وكتاب أحاديث الأنبياء باب (بلا ترجمة) رقم (٣٤٧٥) وكتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ باب ذكر أسامة بن زيد رضي الله عنه رقم (٣٧٣٢) وكتاب المغازی باب (بلا ترجمة) رقم (٤٣٠٤) وكتاب الحدود باب إقامة الحدود على الشريف والوضيع رقم (٦٧٨٧) باب كراهية الشفاعة فی الحد إذا رفع إلى السلطان رقم (٦٧٨٨) وكتاب الحدود باب توبة السارق رقم (٦٨٠٠) وصحيح مسلم كتاب الحدود باب قطع السارق الشريف ونحوه وسنن نسائی (٢\٢٥٥، ٢٥٦) كتاب قطع السارق باب ما يكون حرزاً وما لا يكون وسنن أبی داؤد كتاب الحدود باب فی الحد يشفع فيه رقم (٤٣٧٣) وسنن ترمذی كتاب الحدود باب ما جاء فی كراهية أن يشفع فی الحدود رقم (١٤٣٠)_

أمة لوسعتهم» (۱) دي كس داسي توبه اوويستله که چرته په ټول امت تقسيم کړې شي.نو د ټولو دپاره به کافي شي.دلته کښې نبی ﷺ ددوی د توبې باقاعده ذکر کړې دې.حالانکه په هغه باندې حد جاري شوې وو.که په حد سره ګناه معاف شوې وه.نو بيا د «**لقد تاب توبة**» ونيلو څه ضرورت وو؟

دحضرت عباده رضي الله عنه وغيره د احاديثونه جوابونه اوس يوسوال دا دې چه د حضرت عباده رضي الله عنه وغيره د احاديثو نه دا معلوميږي.چه حدود کفارات دی.نوآخر د هغې نه به جواب څه وی؟

علامه ابن همام رحمه الله جواب ورکړې دې.چه د حضرت عباده وغيره حديث به په دې حمل کولې شی.چه دغه کس د عقوبت او سزا سره سره توبه هم کړې وه خکه چه ظاهری حالت هم دا دې چه سړی ته کله سزا ورکولې شی.نو په هغه وخت کښې توبه اوباسی.اودا توبه کفاره ګرځی.دا د مسلمان د شان نه لرې خبره ده.چه هغه دې وهلی شی.اودهغه روح دې ووځی. اوهغه دې د خپلې ګناه نه توبه نه اوباسی.(۲)

دويم جواب دامام طحاوی رحمه الله د کلام نه ماخوذ دې.چه د بعضې جرمونو دوه سزا ګانې وی. دنيوی او اخروی نو کيدې شی.چه په دنيا کښې د حدودو په قائميدو سره دنياوی سزا خو ختم شی.خو اخروی سزا باقی وی.او د توبې په وجه د هغې ازاله کيږی.(۳)

او دريم جواب بعضې عالمانو دا ورکړې دې.چه په اصل کښې دا سزاګانې د «**من باب المصائب**» دی.اودا خبره په احاديثو کښې ښکاره راغلې ده.چه مصائب کفاره ده.نوددې جرمونو سزاګانوته چه کفاره ونيلې شوې ده.هغه په دې لحاظ سره ده.چه په مسلمان باندې يو مصيبت راځی.او مصيبت د ګناهونو رژونکې وی.نودا کوړې ددې ګناهونو دپاره کفاره ده. خودا ضروری نه ده.چه د کومې ګناه ده ارتکاب کړې وی.دهغې کفاره شی.(۴) بلکه ممکن ده.چه ددغه ګناه تکفير اوشی.اوداهم ممکن ده چه دځه نورو ګناهونو تکفير اوشی.

خو حافظ رحمه الله فرمائی.چه په حديث کښې «**ومن أصاب من ذلك شيأ ثم ستره الله**» الفاظ دی.د مصائبوخو دګناهونو د سترسره څه تعلق نشته.نو «**ثم ستره الله**» به څه معنی وی(۵)

حضرت کشميری رحمه الله فرمائی.چه بعضې مصائب داسې وی.چه دهغې سترمطلوب وی. لکه قبائحوته شهرت ورکول.نوپه داسې صورت کښې به د «**ثم ستره الله**» معنی صحيح شی.(۶)

---

(۱) صحيح مسلم كتاب الحدود باب من إعترف على نفسه بالزناء)_
(۲) فتح القدير(۵\۳) كتاب الحدود)_
(۳) شرح مشكل الآثار للطحاوى (۵\۴۲۶) باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ فيمن أصاب ذنباً فى الدنيا فعوقب به وفيمن أصاب ذنباً فى الدنيا فستره الله عزوجل عليه فى الدنيا وعفا عنه)_
(۴) فيض البارى(۱\۸۸)_
(۵) فتح البارى (۱\۶۸)_
(۶) فيض البارى(۱\۸۸)_

خو وړاندې مونږ دحضرت خزيمه بن ثابت رضي الله عنه حديث ذكر كړې وو په هغې كښې دى.((من أصاب ذنباً أقيم عليه حد ذلك الذنب فهو كفارته))(١)
په دې كښې دحد تصريح موجود دے.نو مصائب مراد اخستل معلومه شوه. چه صحيح نه دى.((كما صرح بذلك العلامة الكشميرى رحمه الله))(٢)

دحضرت عباده رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې تعارض اودهغې ازاله يو سوال دا دې چه د حضرت عباده رضي الله عنه وغيره د رواياتو نه معلوميږى.چه حدود كفارات دى.اود حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه يو روايت منقول دې چه نبى صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى.((ما أدرى الحدود كفارات أم لا))دا روايت د حضرت عباده رضي الله عنه د روايت سره معارض دې.
دحضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت امام بزار رحمه الله (٣)امام حاكم (٤)اوامام ابن حزم ظاهرى موصولاً نقل كړې دې(٥)((عبدالرزاق عن معمر عن ابن أبى ذئب عن سعيد المقبرى عن أبى هريرة رضي الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم))
امام بخارى رحمه الله په تاريخ كبير كښې تعليقاً ذكر كرى دى.او فرمائى.((وقال عبدالرزاق عن معمر عن ابن أبى ذئب عن سعيد عن أبى هريرة رضي الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم))(٦)
قصه دا ده.چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې اختلاف دې.چه دا حديث موصول دې اوكه مرسل. .عبدالرزاق دا موصولاً نقل كړې دې.امام دارقطنى رحمه الله فرمائى.چه ددې سند دې.((هشام عن معمر عن ابن أبى ذئب عن الزهرى أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : ما أدرى عزير كان نبياً أم لا وتبع لعيناً كان أم لا، والحدود كفارات لأهلها أم لا كما أخرجه البخارى فى تاريخه))(٧)
امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه د هشام دا روايت اصح دې.او بيا فرمائى.چه دا حديث د نبى صلى الله عليه وسلم نه ثابت نه دې.خكه چه بى صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى.((الحدود كفارة))(٨)
دارقطنى رحمه الله چه داامام عبدالرزاق د تفرد كومه دعوه كړې ده.په هغې باندې اشكال دا دې.

---

(١) مسند أحمد (٥\٢١٤، ٢١٥) وسنن دارمى (٢\٢٣٧) كتاب الحدود الحد كفارة لمن أقيم عليه)_
(٢) فيض لابارى (١\٨٨)_
(٣) كشف الأستار عن زوائد البزار للهيثمى (٢\٢١٢، ٢١٣) كتاب الحدود باب (بلا ترجمة قبل باب قتل الصبر كفارة لما قبله رقم ١٥٤٢ و١٥٤٣)
(٤) والحاكم فى المستدرك (١\٣٦) كتاب الإيمان تبع و ذوالقرنين أكانا نبيين أم لا و(٢\١٤) كتاب البيوع (٢\٤٥٠) كتاب التفسير سورة الدخان)_
(٥) والمحلى (١١\١٢٥) كتاب الحدود هل الحدود كفارة لمن أقيمت عليه أم لا؟)_
(٦) التاريخ الكبير(١\١٥٣) ترجمة محمد بن عبدالرحمن بن أبى ذئب القرشى رقم ٤٥٥)_
(٧) تاريخ كبير (١\١٥٣)_
(٨) المصدر السابق)_

چه آدم بن ابى اياس رحمه الله ددوى متابعت كړې دې.امام حاكم رحمه الله د «آدم بن أبي إياس حدثنا ابن أبي ذئب عن المقبري عن أبي هريرة رضي الله عنه» په سند سره هم دا روايت ذكركړې دې.اودا ئې «صحيح على شرط الشيخين» ګرځولې دې. حافظ ذهبى رحمه الله هم دوى سره موافقت كړې دې.(١)

دغه شان حافظ ابن حزم ظاهرى رحمه الله هم ددې حديث تصحيح كړې ده.(٢)

بهرحال كه دا روايت صحيح نه وى.بلكه معلول وى.لكه څنګه چه د امام بخارى رحمه الله او دارقطنى رحمه الله رائې ده.نو بيا ددې جواب آسان دې.چه د عبدالرزاق روايت د حضرت عباده رضي الله عنه د روايت سره معارضه نشى كولې.

اوكه دا روايت صحيح اومنلې شى.لكه څنګه چه د امام حاكم رحمه الله او ابن حزم رحمه الله وغيره رائې ده.نوبيا په دې صورت كښې به د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت د ابوعباده رضي الله عنه د روايت سره معارض وى.

ددې جواب ابن حزم او قاضى عياض رحمهما الله دا وركړې دې.چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت مقدم دې.نبى ﷺ ته اول دا معلومه نه وه.چه حدود كفارات دى اوكه نه دى؟ خو ورسته ورته دا اوخودلې شوه.چه حود كفارات دى.(٣)

په دې باندې اشكال وارديږى.چه دا خلق وائى.چه د حضرت عباده رضي الله عنه په روايت كښې چه د كوم بيعت ذكردې.هغه بيعة العقبه ده.نو دا حديث د هجرت نه وړاندې شو.او حضرت ابوهريره رضي الله عنه په اووم كال د هجرت مسلمان شوې وو.نودا حديث روستنې دې.

ابن حزم رحمه الله دا جواب وركړې دې.چه كيدې شى.د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت د مراسيل صحابو زمرې نه وى.دوى په خپله د نبى ﷺ نه نه وى اوريدلې.بلكه د داسې صحابى نه ئې اوريدلې وى.چا چه د نبى ﷺ نه د هجرت نه وړاندې اوريدلې وى.(٤)

په دې باندې اشكال كيږى.چه د حدودو مشروعيت د هجرت نه پس شوې دې.نو بيا د مشروعيت نه وړاندې دنبى ﷺ دارشاد چه «ما أدري الحدود كفارات أم لا» څه مطلب كيدې شى.

ابن حزم رحمه الله ددې دا جواب وركړې دې.چه نبى ﷺ ته د هجرت نه وړاندې دا خودلې شوې وه.چه د بعضې معاصى او جرائمو دپاره به حدود مقرركولې شى. لكه چه په دې حديث كښې نبى ﷺ ته د وخت نه وړاندې د مشروعيت نه وړاندې د دې د وجود خبر وركړې شوې وو.چه حدود به مقرر كيږى.خو ماته معلومه نه ده.چه دا به كفارات وى اوكه نه!(٥)

---

(١) مستدرك حاكم (٤٥٠\٢) كتاب التفسير .تفسير سورة الدخان)_

(٢) المحلى (١٢٥\١١)_

(٣) فتح البارى (٦٦\١)_

(٤) المحلى(١٢٥\١١)_

(٥) المصدالسابق)_

خوابن حزم رحمه الله په دې جواب کښې ښکاره تکلف دے.زړه ته په دې باندې اطمينان نه ملاويږى
حافظ ابن حجر رحمه الله د سره دا احتمال رد کړې دے.چه دا روايت به د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په مراسيلو کښې وى هغوى فرمائى.چه دوى د سماع تصريح کړې ده.نو لکه چه د دوى په نيز حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا روايت په خپله د نبى ﷺ نه اوريدلے دے.او د ٧ هجرئ نه پس يعنى داسلام راوړلو نه پس ئې اوريدلې دے.خو دوى فرمائى چه ددې باوجود د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت مقدم دے.او د حضرت عباده رضي الله عنه حديث ددې نه پس دے.(١) كما سبق تفصيله
خو علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د سماع تصريح خو اول په دې باندې محمول کيدې شى.چه اول دوى دا حديث د يو صحابى نه اوريدلے وى.او بيا ئې روسته د نبى ﷺ نه هم اوريدلے وى.ددې نه علاوه دا هم ممکن ده.چه د نبى ﷺ نه ئې بيخى هډو اوريدلے نه وى.خو د سماع تصريح ئې په دې وجې کړې وى.چه د صحابى نه اوريدلے شوې خبره قطعى او يقينى وى.((لأن الصحابة كلهم عدول))(٢)
دلته کښې دا خبره قابله د توجه ده.چه حافظ رحمه الله دا فرمائيلى دى.چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبى ﷺ نه د اوريدو صراحت کړې دے.حالانکه مونږ سره چه کوم مراجع دى.په هغې کښې په هيڅ يو کښې مونږ ته ددې تصريح نه ده ملاؤ شوې.امام حاکم دا حديث په درې اسانيدو سره نقل کړې دے.امام بزاربه دوو سندونو سره نقل کړې دے.ابن حزم دا د عبدبن حميد په واسطه سره ذکر کړې دے.(٣)
دغه شان حافظ ابن کثير رحمه الله دا حديث د ابن عساکر په حواله سره نقل کړې دے.(٤)په دې کښې په يو مقام کښې هم د سماع صراحت موجود نه دے.
بيا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ((وقد أخرجه أحمد عن عبد الرزاق عن معمر))(٥)حالانکه په مسند احمد کښې هم دا روايت نشته.
بياعلامه نورالدين هيثمى رحمه الله په مجمع الزوائد کښې (په کوم کښې چه ئې د مسند احمد احاديث زوائد هم راوړى دى) ددې روايت ذکرکړې کړې دے.او صرف د بزار حواله ئې ورکړې ده.د مسند احمد حواله ئې نه ده ورکړې.(٦)والله سبحانه أعلم وعلمه أتم وأحكم.

---

(١) فتح البارى (١|ج ۶۶)_
(٢) عمدة القارى (١|١٥٨)_
(٣) دا ټولې حوالې مونږ وړاندې په تفصيل سره ذکرکرى دى._
(٤) تفسيرابن كثير (٤|١٤٤) تفسير سورة الدخان)_
(٥) فتح البارى (١|۶۶)_
(٦) مجمع الزوائد (۶|٢۶٥) كتاب الحدود باب هل تكفر الحدود الذنوب أم لا)_

دعلامه عینی رحمه الله رجحان دې طرف ته دې چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث د صحت په هغه معیار باندې نه دې.کوم چه د حضرت عباده رضی الله عنه د حدیث دې.نو په دې دواړو کښې هډوتعارض نشته.چه جمعې او تطبیق ته ضرورت پیښ شي.(¹)

حضرت مولانا بدر عالم صاحب میرتهی رحمه الله فرمائی چه په دواړو کښې په دې طریقه تطبیق ممکن دې چه د حضرت عباده رضی الله عنه په حدیث کښې چه کوم «فهو كفارة له» دې.دا قطعی حکم نه دې.بلکه یو امر مرجو دې.او مطلب دا دې.که چرته په ده باندې حد جاری شو.نو دالله تعالی نه امید دې.چه هغه به ددې کفاره شي.د دې تائید د حضرت علی رضی الله عنه د حدیث نه کیږی.«من أصاب حدا فعجل عقوبته في الدنيا فالله أعدل من أن يثنى على عبده العقوبة في الآخرة ومن أصاب حداً فستره الله عليه وعفا عنه فالله أكرم من أن يعود إلى شئ قد عفا عنه» (²) ددې حدیث نه معلومیږی.چه حدود کفاره کیدل څه یقینی خبره نه ده.بلکه چه د الله تعالی عدل ته کتلې شي.نو دا امید کیدې شي.چه دوباره به پرې سزا نه وی.لکه څنګه چه په دنیا کښې پرې پرده اچوی.دغه شان به پرې په آخرت کښې هم پرده واچوی.او سزا به ورته ورنکړی.بنکاره خبره ده چه په حالت سترکښې هیڅ څوك هم ددې قائل نه دې.چه دده کفاره به شي.بلکه اختلاف خود حد جاری کیدو نه پس دې.(³)

دغه شان دوی فرمائی.چه په دې روایت کښې جزاء «فالله أعدل..الخ» ده.دغه شان په دې حدیث کښې دویمه جزاء «فالله أكرم من أن يعود ..الخ» ده.حالانکه د بخاری په روایت او په دې روایت کښې شرط متحد دې.لکه چه د «فهو كفارة له»کومه چه په بخاری کښې د اولنی شرط جزاء ده) معنی هغه ده.کومه چه د «فالله أعدل من أن يثنى على عبده العقوبة في الآخرة» ده.دغه شان په دویمه جمله کښې چه کومه مختلفه جزاء ده.دهغې مفهوم هم یو مآل طرف ته راجع دې.(⁴)

دحدود دکفاره کیدو او نه کیدو په باره کښې دحضرت کشمیری رحمه الله قول فیصل حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی.چه د حد جاری کولو نه پس درې حالات کیدې شي.

دحد جاری کید نه پس به یا خو محدود توبه کوی اویا به نه کوی.که توبه اونکړی.نو دوباره به یا ددې ګناه نه بچ کیږی او یا نه،که دې توبه اوباسی.نوبیا خو په اتفاق سره دا حد دده دپاره کفاره ده.اوکه توبه اونه باسی.خو ده ته عبرت حاصل شوې وی.او دوباره د داسې ګناه اعاده نه کوی.نوبیا هم دا حد کفاره ګرځی.اوکه ده توبه هم نه وی کړې.اود جرائمو د

---

¹) عمده(۱۱\۱۵۸)_

²) سنن ترمذی كتاب الايمان باب ما جآء لا يزنى الزانى وهو مؤمن رقم ۲۶۲۶)_

³) البدرالسارى حاشية فيض البارى (۱۱\۸۹ و ۹۰)_

⁴) المصدرالسابق)_

ارتكاب نه هم نه منع كيږي.نو د داسې كس دپاره حدود كفاره نه جوړيږي.(۱) والله أعلم

قوله وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ: اوكه څوك د جرائمو ارتكاب كوى.اوبيا الله تعالى په ده باندې پرده واچوى نو دې الله تعالى ته سپارلې شوې دې كه خوښه ئې شى معاف به ئې كړى.اوكه خوښه ئې شى.نوسزا به وركړى.

امام مازنى رحمه الله فرمائى.چه په دې سره د معتزلو او خوارجو دواړو ډلو ترديد كيږي.څكه چه دا دواړه فريقه وائى.چه مرتكب د كبيره د ايمان نه خارج دې.حالانكه دلته د مرتكب كبيره متعلق نبى ﷺ د معافئ اميد ساتى.اودې ((تحت المشية)) كښې داخلوى.

دغه شان په دې كښې مرجئه ترديد هم دې.دوى وائى.چه ايمان وى نو ګناهونه څه ضرر نه رسوى.حالانكه نبى ﷺ دلته فرمائى.((وإن شاء عاقبه)) الله ته اختيار دې.كه غواړى نو سزا به وركړى.(۲) والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم

۱۰ = بَابٌ مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتَنِ

امام بخارى رحمه الله باب منعقد كړې دې.چه د فتنو نه تيختنه دايمان يوه شعبه ده.

د ترجمة الباب مقصد اود ماقبل سره ربط امام بخارى رحمه الله چه تراوسه پورې د كومو امورو ذكر اوكړلو.اوهغه ايجابى او ثبوتى وو.اوس دلته دوى د يو سلبى امر ذكر كوى.چه د دين په شعبو او شاخونو كښې ((فرار من الفتن)) هم داخل دې.يعنى دخپل استوګنې ځائې پريخودل او د دين د حفاظت دپاره دشت او غر ته تلل،دا هم د دين يوه شعبه ده.(۳)

دغه شان په ماقبل كښې دا بيان شوې وو.چه انصارو د نبى ﷺ په لاس باندې بيعت اوكړلو.او هغوى ته ئې د څو څيزونو د پريخودو حكم كړې وو.اوس دا وائى .چه صرف په دغه امورو باندې اكتفا نه ده.بلكه په وخت د ضرورت دوطن پريخودل هم په دين كښې داخل دى.اودا عبادت دې.(۴)

وړاندې مونږ څو ځله بيان كړې دې.چه د بابونو مقصد د مرجئه ترديد دې. دوى وائى. ((لاتضرمع الإيمان معصية)) چه ايمان وى.نوهيڅ ګناه نقصان نه رسوى.نو امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا فرمائى.چه د مرجئو دا عقيده څنګه صحيح كيدې شى.څكه كه د معصيت څه اثر نه وو.نو بيا د فتنو نه دتختيدو څه ضرورت پيښيدلو.حالانكه په حديث

---

(۱) فيض البارى (۹۳/۱)_
(۲) فتح البارى (۶۸/۱)-
(۳) تقرير بخارى شريف(۱۳۰/۱)_

کښې په صراحت سره ذکر دی چه د فتنو نه تختیدل اوداسې ځائې ته تلل هم په دین کښې مطلوب دی په کوم ځائې باندې چه فتنې اثر انداز نه وی.

دلته امام بخاری «من الإيمان» یا «من الإسلام» نه دی فرمائیلی بلکه «من الدین» ئې فرمائیلی دی ددې وجه دا ده چه د امام رحمه الله په نیز دین.ایمان او اسلام کښې ترادف دې قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾[1] نو کوم څیز چه په دین کښې داخل وی هغه به په ایمان او اسلام کښې داخل وی.[2] په ترجمه کښې ئې د «من الإيمان» یا «من الإسلام» په ځائې «من الدین» لفظ دحدیث پاك په اتباع کښې فرمائیلې دې.[3]

[۱۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ[4] أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ [(۳۱۳۰،۳۳۰۵،۳۱۲۲) ۶۶۷۷ وانظر: ۵۸۴]

رجال الحديث

① **عبدالله بن مسلمه:** دا عبدالله بن مسلم بن قعنب قعنبی حارثی بصری رحمه الله دې. ددوی کنیت ابوعبدالرحمن دې.دامام مالك ،لیث بن سعد ،مخرمه بن بکیر ،ابن ابی ذئب رحمه الله نه روایت کوی.
ددوی په توثیق او جلالت شان باندې اتفاق دې.د موطاء په راویانو کښې یو راوی دې.ابن المدینی او یحی بن معین رحمه الله د موطاد روایت په سلسله کښې په دوی باندې څوك مقدم کړی نه دی.مستجاب الدعوات وو.امام مالك رحمه الله ته اوخودلی شو.چه عبدالله بن مسلمه راغلو ،نوامام مالك رحمه الله اوفرمائیل.«قوموا بنا إلى خير أهل الأرض»
امام بخاری او امام مسلم رحمهما الله د دوی نه ډیر احادیث نقل کړی دی.په ۲۲۱ھ کښې په

---

[1]) آل عمران:۹۱)_
[2]) فتح البارى(۶۹\۱)_
[3]) المصدرالسابق)_
[4]) الحديث أخرجه البخارى فى مواضع اخرى وانظر كتاب بدء الخلق باب خيرمال المسلم غنم يتبع بها شعف الجبال رقم ۳۳۰۰ وكتاب المناقب باب علامات النبوة فى الإسلام رقم ۳۶۰۰ وكتاب الرقاق باب العزلة راحة من خلاط السوء رقم ۶۴۹۵) وكتاب الفتن باب التعرب فى الفتنة رقم ۷۰۸۸ وأخرجه النسائى فى كتاب الإيمان وشرائعه باب الفراربالدين من الفتن (۲۷۲\۱۱) وأبوداود فى كتاب الفتن والملاحم باب ما يرخص فيه من البداوة فى الفتنه (۴۲۶۷) وابن ماجه فى كتاب الفتن باب العزلة رقم ۳۹۸۰)_

مكه مكرمه كښې وفات شوې وو.(۱) رحمه الله رحمة واسعة

④ **مالك:** دوى امام دارالهجرة عالم المدينه امام مالك بن انس بن مالك بن ابى عامربن عمروالاصبحى المدنى دې.كنيت ئې ابوعبدالله دى.
اهل السنة والجماعة په څلورو امامانومتبوعينوكښې يوامام دې.اودامام شافعى اوامام محمد رحمهما الله استاذ دې.
ددوى ولادت په مدينه كښې په ۹۳ھ كښې شوې و.او هم هلته په ۱۷۹ھ كښې د دوى وفات شوې وو په دين كښې د لويو متصبينو او حاكمانو نه لرې اوسيدل. هارون الرشيد دوى نه دحديث اوريدو دپاره دوى راوبلل.نو دوى ورته اوفرمائيل .«العلم يؤتى» چه علم ته خلق راځى. علم خلقو ته نه ورځى.هارون الرشيد دوى ته ورغلل.او ديوال سره ئې ډډه اولګوله. امام مالك رحمه الله اوفرمائيل.«يا اميرالمومنين من إجلال رسول الله إجلال العلم» يعنى اې اميرالمومنين ! د رسول الله احترام دا دې.چه دحديث احترام اوكړې شى.نو هارون الرشيد دوى ته په ادب باندې كيناستلو.بيا ورته دوى حديث واورولو.
ددوى مناقب بيشماره دى.مختلفو حضراتو دوى باندې مستقل كتابونه ليكلى دى.علامه سيوطى رحمه الله پرې «تزيين الممالك بمناقب الإمام مالك» ليكلې دې.حافظ ابن عبدالبر په «الإنتقاء» كښې ددوى تفصيل ذكر ليكلې دې.(۲)

③ **عبدالرحمن بن عبدالله:** دوى عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابى صعصعه دې.(۳)
دوى په د خپل والد عبدالله بن عبدالرحمن بن ابى صعصعه .عطابن يسار .عمروبن عبدالعزيز.او امام زهرى رحمهم الله نه روايت كولو.
او دوى نه سفيان بن عيينه. عبدالعزيز بن عبدالله بن ابى سلمه الماجشون . امام مالك. يحى بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره د حديث روايت كړې دې.(۴)
امام ابوحاتم او امام نسائى رحمهما الله دوى ته ثقه وئيلى دى.ابن ابن حبان رحمه الله هم دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې.(۵)
تنبيه سفيان بن عيينه رحمه الله ددوى نوم د عبدالرحمن په ځائې عبدالله بن عبدالرحمن بن ابى

---

(۱) عمدة القارى (۱\۱۶۱) وتقريب التهذيب (ص.۳۲۳) رقم الترجمة (۳۶۲۰)_
(۲) تقريب التهذيب (۵۱۶ رقم ۶۴۲۵۶ والأعلام للزرقانى (۵\۲۵۸)_
(۳) فتح البارى (۱\۶۹)_
(۴) تهذايب الكمال (۱۷\۲۱۶)_
(۵) تهذيب الكمال (۱۷\۲۱۷)_

صعصعه خودلې دې.[۱] ابن المدینی رحمه الله فرمائی چه دا د دوی وهم دې.[۲] امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ددوی د نوم په باره کښې دامام مالك رحمه الله نه څه اختلاف منقول نه دې.[۳]

خوابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې فرمائی چه ((وخالفهم مالك فقال: عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی صعصعة))[۴] والله أعلم.

په ۱۳۹ھ کښې دخلیفه ابوجعفر المنصور په دور خلافت کښې دوی وفات شوی دی.[۵] رحمه الله رحمة واسعة.

④ د ذکرشوی راوی والد دوی عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن آبی صعصعه دی.

امام نسائی اوابن حبان ددوی توثیق کړې دې.ددوی قر نیکهٔ په جاهلیت کښې قتل شوې وو.اوددوی نیکه حارث په غزوه احد کښې شریك شوې وو.اوپه جنګ یمامه کښې دحضرت خالد رضی الله عنه په سرکردګئ کښې جنګیدلو تردې چه شهیدشو.[۶]

ابوسعیدالخدری رضی الله عنه مشهور صحابی دې.ددوی نوم او نسب دا دې.سعدبن مالك بن سنان بن عبید بن ثعلبه بن عبید بن الابجر انصاری خزرجی .ددوی په نیکونوکښې چه ابجردې.نو دهغوی نوم خدرهٔ وو.دوی هغه طرف ته منسوب دی.

دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه پلار حضرت مالك بن سنان رضی الله عنه په غزوه احد کښې شهید شوې و. پخپله دوی هم په دې غزا کښې د شرکت دپاره تلې و.خود کم عمرئ په وجه واپس شوې وو.ددې نه پس دوی تقریباً په دولس غزاګانوکښې د نبی صلی الله علیه وسلم سره شرکت کړې وو.

حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د څلورخلفاؤ او دخپل پلار نه حدیث اوریدلی وو .اوددوی نه چه چا روایت کړې دې.په هغوی کښې د حضرت ابن عمراو حضرت ابن عباس رضی الله عنهم نه علاوه دتابعینو رحمهم الله یو لوئې شمارهم شامل دې.

دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه ټول یوولس سوه اویا احادیث نقل دی.په دې کښې شپږ څلویښت احادیث متفق علیه دی.اوامام بخاری رحمه الله په شپاړس احادیثوکښې متفرد دې اوامام مسلم په دوه پنځوس احادیثوکښې متنفرد دې.

دحضرت ابوسعیدخدری رضی الله عنه شمارپه فقهاؤ او فضلاؤ صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کیږی.حنظله بن ابی سفیان جمحی دخپلو استاذانو نه نقل کوی.چه په کم عمر صحابو کښې دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه زیات افقه او اعلم بل څوك نه وو.

---

[۱] عمدة القاری(۱۱\۱۶۱)_
[۲] المصدرالسابق)_
[۳] عمدة القاری(۱۱\۱۶۱)_
[۴] کتاب الثقات(۷\٦٤)_
[۵] تهذیب الکمال (۱۷\۲۱۷) وعمدة القاری(۱۱\۱۶۱)_
[۶] عمدة (۱\۱۶۱)_

ددوى مناقب او فضائل بې شميره دى په ۶۴ھ يا ۷۴ھ كښې د جمعې په ورځ په مدينه منوره كښې دوى وفات شوى وو او په بقيع كښې ښخ شوى وو.()

قوله قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ: رسول الله ﷺ فرمائيلى دى هغه زمانه نزدې ده چه د مسلمان غوره مال به چيلئ وى هغه به ورسره وى اود غرونو په درو اود باران په ځايونو كښې به دې خپل دين د فتنو نه بچ كوى اوتختى به.

دلته ((خيرمال المسلم)) منصوب دې كوم چه د ((يكون)) خبر واقع شوې دې. او ((غنم...)) اسم دې ددې وجې مرفوع دې د اصيلى په نسخه كښې ددې عكس دې. يعنى ((خير)) د اسم په وجه مرفوع دې او ((غنماً)) منصوب دې ځكه چه د ((يكون)) دپاره خبر واقع شوې دې.

ابن مالك فرمائى چه دلته ((خير)) او ((غنم)) دواړه مبتدا او خبر دى او مرفوع هم وئيلى شى په دې صورت كښې به د ((يكون)) ضمير ضمير شان وى.

حافظ ﷫ فرمائى چه دا نحوى توجيه خو كيدې شى خو داسې روايت منقول نه دى.()

شعف: دا د شعفة جمع ده ددې معنى د غر سوكه ده.()

قوله: مواقع القطر: يعنى هغه مقامات په كومو چه باران زيات كيږى لكه خوړونه ميدانونه او ځنګلونه وغيره.

دلته د ((غنم)) ذكر ددې وجې نه دې شوې چه په دې باندې انحصار مقصود دې چه مختصر غوندې سامان واخلى اولاړ شى.()

دغنم دتخصيص وجه: دچيلئ تخصيص ددې وجې شوې دې چه چيلئ يو داسې ځناور دې چه ((سهل الإنقياد)) وى په دې كښې عاجزى وى چه دې سره تعلق ساتى. په ده كښې به عاجزى پيدا كيږى. اوچيلئ په بوتلو كښې هم سپكه ده اوانسان كه دا اوچته كړى نو غرته لاړ شى اوخلوت نشينى اختيارولې شى بيا په چيلئ كښې خصوصى خبره دا ده چه دا ((كثير المنفعة)) ده او ((قليل المؤنة)) ده كه دې دپاره ته د دانې او ګياه انتظام اونكړې شى نو هم دا اخواه ديخواه ګرځى او ګذاره كوى بيا ددې پئ د غذا او د مشروب دواړه كار

) تهذيب الأسماء واللغات (۲۳۷/۲) وعمدة القارى (۱۶۱/۱)_

) المصدر السابق)_

) المصدر السابق)_

) درس بخارى (۱۸۱/۱)_

ورکوی اوددې ویخته په جامو کښې په کارراخی ددې نه علاوه د چیلی نسل هم زیات وی. دغذا دپاره دیوې چیلی ذبح کول هم آسان دی. په خلاف د اوښ. ځکه چه په دې کښې آسانی نشته.(۱)

قوله يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ: «بدينه» کښې «باء» سببیه ده او «من الفتن» کښې «من» ابتدائیه دې.(۲) او مطلب دا دې چه کوم کس د دین د حفاظت دپاره اوتختی

امام نووی رحمه الله فرمائی. چه په دې حدیث باندې دترجمة الباب دپاره استدلال محل د نظر دې. ځکه چه د حدیث نه دا نه لازمیږی. چه فرار په دین کښې شامل دې. بلکه دا ثابتیږی. چه فرار د صیانة للدین دپاره دې.(۳)

بعضې عالمانو جواب ورکړې دې. چه دلته دا اشکال په هغه وخت کښې کیدې شی چه په ترجمه کښې «من الدين الفرار من الفتن» کښې «من» تبعیضیه یا جنسیه اومنلې شی. اوکه «من» ابتدائیه اومنلې شی. نو بیا په روایت او ترجمه کښې مطابقت شته ځکه چه ددې معنی به دا وی. «الفرار من الفتن منشؤه الدين»(۴) اوپه حدیث کښې هم دا ذکر دی. «يفر بدينه من الفتن أى بسبب دينه»

حضرت مولانا سید فخرالدین رحمه الله فرمائی. چه د امام بخاری رحمه الله د ذوق مطابق چه دا د تبعیض دپاره اوګڼلې شی. نودا مناسب دی. اوداسې به وئیلې شی. چه دین د دوو څیزونو نه عبارت دې. یو حقیقت ایمانیه یعنی تصدیق قلبی او بل اعمال. د فتنو اثر براه راست په تصدیق باندې نه پریوځی. بلکه دا اثر د اعمالو د پریخود په صورت کښې ښکاره کیږی. د دې وجې په «يفر بدينه» کښې د دین نه مراد اعمال دی. نومعلومه شوه. چه د اعمالو حفاظت د دین اهمه شعبه ده. اوس حاصل د ترجمهٔ دا شو. چه «من شعب الدين: الفرار لأجل الدين من الفتن» یعنی «لا يكون ذلك الفرار لغرض من أغراض الدنيا بل يكون متمحضاً لأجل حفظ الدين وهو عبارة عن مجموع الأعمال الوجودية والسلبية والأفعال والتروك والفرار من التروك» والله أعلم.

د فتنه نه څه مراد دی؟ دا خبره یاد ساتل پکار دی. چه د «فتن» نه مراد په عرف د شریعت کښې دادې. چه د دینی امورو مخالفت عام شی. اود دین حفاظت ګران شی. اوددې اسباب او ذرائع مفقود شی. نو کمزورو ته اجازت دې. چه هغوی د دین د

---

۱) امداد البارى (٤٥٢\٤)_
۲) فتح البارى (٦٩\١)_
۳) المصدر السابق)_
۴) فتح البارى (٦٩\١، ٧٠)_

حفاظت دپاره اوتختی.(۱)

د فتنو د زمانې سره متعلق ارشادات نبوی د فتنو په باره کښې د رسول الله ﷺ ډير ارشادات دی نبی ﷺ فرمائيلی دی.

((بادروا بالأعمال فتناً كقطع الليل المظلم يصبح الرجل مؤمناً ويمسى كافراً أويمسى مؤمناً ويصبح كافراً يبيع دينه بعرض من الدنيا)) (۲) يعنى داسې فتنې راتلونکې دی.چه هغه به د تورې شپې د حصو پشان وی.هم په يوه ورځ کښې به داسې انقلاب راشی.چه د صبا په وخت کښې به يو سړې مومن وی او د ماښام به هغه کافر وی.يا دماښام به مومن وی.اود صبا به کافر شی.د دنيا د معمولی څيز دپاره به خپل دين خرڅوی.د داسې فتنو د راتلو نه وړاندې نيك اعمال کوئ.

په يو روايت کښې دی.**((إن بين يدى الساعة فتناً كقطع الليل المظلم ،يصبح الرجل فيها مؤمناً ويمسى كافراً ويمسى مؤمناً ويصبح كافراً القاعد فيها خير من القائم ،الماشى فيها خير من الساعى فكسروا قسيكم، وقطعوا أوتاركم، واضربوا سيوفكم بالحجارة فإن دخل يعنى-على أحد منكم فليكن كخيرابنى آدم))** (۳)

يعنى د قيامت نه وړاندې به د تورې شپې د حصو پشان فتنې راشی.سړې به د صبا په وخت کښې مومن وی.اودماښام به کافر وی.اود ماښام به مومن وی اود صبا په وخت کښې به کافر وی.په داسې موقع کښې به ناست د ولاړ په مقابله کښې ښه وی.او روان به منډه وهونکی په مقابله کښې غوره وی.نوتاسو په داسې موقع باندې خپلې ليندې ماتې کړئ.اوخپلې تورې په ګټو اووهئ.(يعنى خپلې تورې ګټوته راپريږدئ چه د استعمال قابلې پاتې نشی) اوکه په تاسوکښې په يوکس باندې فتنه راشی.نو د حضرت آدم ﷺ په دوو ځامنوکښې د هابيل کردار ادا کړئ.

دغه شان کله چه د نبی ﷺ نه تپوس اوشوچه په داسې موقع به مونږ څه کوو؟ نو نبی ﷺ ورته اوفرمائيل.**((كونوا أحلاس بيوتكم))** (۴) په خپلو کورنوکښې د ټاټ پشان پراته اوسئ.

په يوروايت کښې دی.چه نبی ﷺ فرمائيلی دی.چه داسې زمانه راتلونکې ده. چه په هغې کښې خپل دين باندې په استقامت سره صبر کونکې به داسې وی.لکه چه ده سکروټکه نيولې وی.(۵) په يو روايت کښې نبی ﷺ فرمائيلی دی.يوه زمانه به داسې راشی.چه کوم کس په دين باندې عمل کوی.نو هغه ته به د پنځوس کسانو برابر اجر ملاويږی.(۶)

---

۱) درس بخاری از شيخ الاسالم علامه عثمانی ﷺ (۱۸۱\۱)_

۲) صحيح مسلم (۷۵\۱) كتاب الإيمان باب الحث على المبادرة بالأعمال قبل تظاهر الفتن)_

۳) سنن أبى داود كتاب الفتن باب فى النهى عن السعى فى الفتنة رقم ۴۲۵۹)_

۴) سنن أبى داود كتاب الفتن باب فى النهى عن السعى فى الفتنة رقم ۴۲۶۲ .۱۲۹)

۵) سنن ترمذی كتاب الفتن باب (۷۳ رقم ۲۲۶۰. ۱۳۰)

۶) وسنن أبى داود كتاب الملاحم باب الأمر والنهى رقم ۴۳۴۱ وجامع الترمذى كتاب التفسير باب ومن سورة المائدة رقم ۳۰۵۸ وسنن ابن ماجه كتاب الفتن باب قول تعالى ((ياايها الذين آمنوا عليكم أنفسكم)) رقم ۴۰۴۱)

دلته په حديث باب کښې هم د داسې فتنو د مواقع ذکر دې چه په داسې مواقعو کښې سړی ته پکار دی چه دخپل دين د حفاظت دپاره د غر سوکو ته لاړ شی.اود باران د وريدو ځايونوته لاړ شی اوهلته په سادګۍ سره ګذاره کوی . او د خپل دين حفاظت کوی.

تنبيه دا خبره ضرور په ذهن کښې کينوئ چه دلته د رهبانيت تعليم نشی ورکولې .ځکه چه دا رهبانيت خو يو بدعت وو.کوم چه نصاراؤ پخپله ايجاد کړې وو خو بيا ئې د هغې صحيح حق ادا نکړلو . اوهغه ئې پوره نکړې شو.

رهبانيت په حقيقت کښې د حضرات انبياء عليهم السلام د اسوه حسنه نه خلاف دې. پيغمبرانو عليهم السلام به په آبادوکښې ژوند تيرول.اوپه آبادوکښې به اوسيدل.اودخلقو د اصلاح کوشش به ئې کول.هغوی نه دځنګل لاړ اختيار کړې وه .اونه ئې د غر سوکه خپل د استوګنې ځائې جوړ کړې وو.

بيا دا رهبانيت د تخليق عالم د حکمت سره هم منافی دې.الله تعالی چه انسان پيدا کړې دې. نودې ئې د تجرد ژوند تيرولو اود مخلوق خدا نه د جدا اوسيدو دپاره نه دې پيدا کړې. ځکه چه په دې کښې د نسل انقطاع ده.اونظام عالم درهم برهم کول دی.نو رهبانيت کوم چه نصاری د بدعت په صورت کښې ايجاد کړې وو.د اسلام په نيز خوښ نه دې.دلته چه څه ذکر کولې شی.نو دا وختی او د هنګامی صورت په مناسبت سره دی.که حالات داسې راشی.چه سړې په آبادۍ کښې دخپل دين حفاظت نشی کولې.نو بيا ده ته دعذر او مجبورۍ په وجه اجازت ورکړې شوې دې.چه هغه د دين د حفاظت دپاره «شعف الجبال» يا «مواقع القطر»طرف ته لاړ شی.

عزلت اوخلوت غوره دې؟ اوكه اختلاط او جلوت؟ ددې نه پس پوهه شئ چه په حديث باب کښې په دې خبره استدلال شوې دې. چه عزلت او خلوت نشنی د جلوت او اختلاط نه غوره اوبهتره ده.

که فتنې واقع کيږی.اويوسړې د فتنو په لرې کولو قادر نه وی.نو دده په ذمه د حالاتو په مناسبت سره د فتنو مغلوبه کول او لرې کول فرض عين يا فرض کفايه ده.اوکه سړې د هغې په مغلوبه کولوباندې قادر نه وی.نودهغه دپاره تنهائی او ځانلوائې اختيارول غوره او افضل دی.(۱)

اوکه د فتنو زمانه نه وی.نو بيا غوره څه دی؟ په دې کښې اختلاف دې.

امام شافعی اود نورو عالمانو ﷺ دا رائې ده.چه اختلاط غوره دی.ددې وجه دا ده.چه په دې طريقه به د مسلمانانو جمع ډيره وی.او د ډيرو فوائدو د حاصلولوموقع به ورته ملاؤ شی او ډيرداسې د نيکۍ کارونه دی.کوم چه په تنهائې او ځانلوالی کښې ګران وی.(۲)

---

(۱) عمدة القارى (۱\۱۶۳)_

(۲) المصدرالسابق)_

دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعاً نقل دی «المؤمن الذی یخالط الناس ویصبر علی أذاهم أعظم أجرا من المؤمن الذی لا یخالط الناس ولایصبر علی آذاهم» (۱) یعنی چه په خلقو کښې اوسيدل او دهغوی تکلیف زغمل او دهغوی اصلاح کول دا غوره دی ددې خبرې نه چه انسان تنهائی اختیار کړی. دويمه ډله په دې ده چه عزلت او څانلوالي غوره دې ځکه چه انسان څانله والي اختيار کړی نوددې په وجه دې د ډيرو ګناهونو نه نجات بيا مومی د غلط نظرنه بچ شی د غيبت، الزام .اوغلطوخبرو کولونه ورته حفاظت ملاؤ شی دغه شان د ګناه په مجلسونو کښې شرکت او ددې د زياتولود ګناه نه بچ کيږی يعنی د ګناهګارانو د ډلې د زيادت سبب نه ګرځی.(۲)

علامه نووی رحمه الله فرمائی «والمختار تفضيل الخلطة لمن لايغلب على ظنه الوقوع فی المعاصی» (۳) يعنی چه په خپل دين کښې ورته دنقصان ويره نه وی نو اختلاط غوره او افضل دې.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی «والمختار فی عهدنا تفضيل الإنعزال لندور خلو المحافل عن المعاصی» (۴) يعنی زمونږ په زمانه کښې عزلت اوڅانلوالې غوره اوافضل دې. ځکه چه عام مجالس ډير شاذ او نادر د ګناهونو او معاصی نه خالی وی.

علامه عينی رحمه الله فرمائی «أنا موافق له فيما قال فإن الإختلاط مع الناس فی هذا الزمان لا يجلب إلا الشرور» (۵) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

۱۱ = بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَأَنَّ الْمَعْرِفَةَ فِعْلُ الْقَلْبِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ (۶)

دعامو شارحينو رائې دا ده چه دلته دوه ترجمې دی يوه «أنا أعلمكم بالله» او دويمه «أن المعرفة فعل القلب» او آيت مباركه د دويمې ترجمې دليل دې د اولنۍ ترجمې مطلب دا دې چه زه په تاسو کښې د ټولو نه زيات عالم يم په الله تعالى باندې او په دويمه ترمه کښې خودلې شوی دی چه معرفت د زړه فعل دې.

---

(۱) سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم ۴۰۴۳ وجامع الترمذی كتاب صفة القيامة باب ۵۵ رقم ۲۵۰۷_

(۲) عمدة القاری (۱\۱۶۳)_

(۳) فتح الباری (۱۳\۴۳) كتاب الفتن باب التعرب فی الفتنة)_

(۴) شرح كرمانی (۱\۱۱۱)_

(۵) عمدة القاری (۱\۱۶۳)_

(۶) البقرة: ۲۲۵)_

دلته دا اشکال دې چه دا ترجمه په کتاب الايمان کښې ولې راغله؟دلته خو د علم او معرفت ذکر دې اودا په کتاب العلم کښې ذکرکول پکار وو

ددې جواب ورکړې شوې د.چه په اصل کښې امام بخاري رحمه الله دا دلته ددې دپاره ذکر کړې دې چه دوی په اوله ترجمه کښې د مرجئو رد کوی اوپه دویمه ترجمه کښې د کرامية.هغه په دې طريقه چه «أعلم»صيغه د اسم تفضيل ده.ددې نه ثابته شوه چه د علم مختلف درجې دی.او علم بالله ته ايمان وائی.اوهرکله چه د علم مختلفې درجې دی نو معلومه شوه.چه د ايمان به هم مختلفې درجې وی.اود ايمان مختلفې درجې به ددې وجې وی چه د اعمالو په وجه به فرق رځی.چه د چا اعمال زيات وی نودهغه ايمان به هم زيات وی اوچه د چا اعمال کم وی.د هغه ايمان به هم کم وی.نو د مرجيه رد اوشو ځکه چه دوی وائی چه د اعمالو د ايمان سره څه تعلق نشته.ددې ځائې نه معلوميږی.چه د اعمالو په کمی زياتی سره په ايمان کښې هم کمې زياتې راځی.نو اوس دا ترجمه د کتاب الايمان سره مناسب شوه.

بيا «وأن المعرفة فعل القلب»په دې سره د کرامية رد کوی.ځکه چه د هغوی وينا ده.چه په ژبه باندې «لااله إلا الله»وئيل کافی دی.امام بخاری رحمه الله فرمائی چه «لااله إلا الله»په ژبې سره وئيل کافی نه دی.ځکه چه ايمان د معرفت نوم دې.او معرفت د زړه فعل دې.نو د زړه تصديق ضروری شو.دا د عامو شارحينو خبره وه.کومه چه بيان شوه.([1])

ددې نه پس په دې پوهه شئ:چه په اصل کښې دلته يو بيان د علم دې.اوبل بيان د معرفت دې.علم او معرفت متقارب دی.اګرچه په دواړو کښې لفظاً او معنی فرق شته.خو يو دبل په ځائې استعماليدې شی.

په دواړو کښې لفظی فرق دا دې.چه د «علم»دوه معفوله وی.«علمت زيداً فاضلاً»اود معرفت يو مفعول وی.«عرفت زيداً»

په دې دواړو کښې معنوی فرق دا دې.چه معرفت دې ته وائی.چه په قوت حافظه کښې څه صفت يا څه صورت محفوظ وی.کله چه ذی صفت يا ذی صورت مخامخ راشی.نوهغه صورت په ذی صورت باندې منطبق شی.دې انطباق ته معرفت وائی.اهل کتابوته د نبی ﷺ د صفاتود سابقه کتابونو په ذريعه علم وو.کله چه نبی ﷺ تشريف راوړلو.نو هغوی دغه صفات په نبی ﷺ باندې منطبق بيا موندل.نو هغوی ته د نبی ﷺ معرفت حاصل وو.«کما قال تعالى: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ ([2])دغه شان د يهودو تقبيح او تشنيع کوی.اوقرآن پاک فرمائی ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ﴾ ([3])

---

[1]) فضل البارى(۱\۳۶۸)_

[2]) سورة البقرة:۱۴۶)_

[3]) سورة البقرة:۸۹)_

دوى ته د رسول الله ﷺ د صفاتو علم وو.اوكله چه محمد ﷺ تشريف راوړلو .نو دوى دغه صفات په نبى ﷺ باندې منطبق اوليدل.خودې بدبختو ددې باوجود كفر اوكړلو.

بهرحال د علم تعلق د ((ثبوت الصفة للذات)) سره وى.نوا په منزله د تصديق شو.((علمت زيداً فاضلاً)) زيد خو د وړاندې نه معلوم وو.اود زيد دپاره د فاضل د صفت ثبوت معلوم شو.دلته په علم كښې د صفت ثبوت د ذات دپاره اوشو.اوهم دا په تصديق كښې كيږى.چه هلته د محمول دموضوع دپاره ثبوت معلوم وى.اود موضوع او محمول په مينځ كښې د نسبت علم حاصل وى.حالانكه په معرفت كښې صرف د ذات علم وى.نو هغه په منزله د تصور دې.څكه چه په دې كښې ((عرفت زيداً)) كله اوونيلى شى.نو زيد چه يوكس دې.دهغه معرفت حاصل وى. اوبنكاره خبره ده.چه د يوكس صرف معرفت تصور دې.(١)

دلته امام بخارى رحمه الله خو اول دا نقل كړى وو.چه ((أنا أعلمكم بالله)) مطلب دا وو.چه ((أعلم)) صيغه د اسم تفضيل ده.او ((علم)) ايمان دې.اوهركله چه په علم كښې درجات مختلف دى.نو په ايمان كښې به هم درجات مختلف وى.اودايمان په درجاتو كښې اختلاف په اعمالوكښې د تفاوت په وجه دې.نوپه ايمان كښې به زيادت اونقصان راځى.اودا هم ثابته شوه.چه اعمال د ايمان جزء دې.او قابل دپاره د زيادت او نقصان هم دې.

خوپه دې باندې اعتراض كيږى.چه چا وئيلى دى.چه علم ايمان دې.ددې اعتراض د لرې كولودپاره امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل.((وأن المعرفة فعل القلب)) علم اختيارى هم وى او غير اختيارى هم.اود ايمان دپاره معرفت بالقلب ضرورى دې.يعنى هغه معرفت بالقلب كوم چه اختيارى وى.او دلته د علم نه هم دغه مراد دې.نو هركله چه د علم نه هم معرفت بالقلب اختيارى مراد دې.نوبيا دې ته ايمان وئيلوكښې څه قباحت نشته.نو مونږ دا وئيلى شو.چه علم يعنى معرفت بالقلب اختيارى كښې چونكه درجات متفاوت وى.اوهغه ايمان دې.نود ايمان درجات به هم متفاوت وى.او هركله چه د ايمان درجات متفاوت وى.نوددې وجه به هم دا وى.چه په اعمالو كښې تفاوت وى.نو معلومه شوه.چه اعمال په ايمان كښې داخل شو.بلكه د امام بخارى رحمه الله د قول مطابق اعمال د ايمان جزء دې.يا د احنافو د موقف مطابق به داسې وئيلى شى.چه اعمال دايمان اثر او ددې فرع ده.د ايمان سره ددې زور تعلق دې.او داعمالو دكمى زياتى په وجه‌په ايمان كښې د كمى زياتى حكم لګولې شى.

قوله لِقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى ﴿وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ﴾: دلته دعوى ده.((أن المعرفة فعل القلب)) او دليل داې. ﴿وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ﴾ دا آيت د ايمان (قسم) سره متعلق دې. ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيْٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ﴾(٢) او پورته د ايمان

---

(١) فضل البارى (١/٣٦٧)_

(٢) سورة البقرة:٢٢٥)_

خبره روانه وه.په دواړو كښې مطابقت نشته

حضرت شاه رحمه الله فرمائى.چه په اصل كښې په دې آيت سره امام بخارى رحمه الله «أن المعرفة فعل القلب» دا دعوى نه ثابتوى.بلكه ددې آيت نه صرف دا ثابتول غواړى.چه د «كسبت» اضافت «قلوبكم» ته شوې دې.اوهركله چ د «كسبت» نسبت «قلوب» ته شوې دې.نو معلومه شوه.چه كسب د قلب كاردې.او كسب يو فعل دې.نوګويا چه د قلب دپاره فعل ثابت شو.او هركله چه د قلب دپاره فعل ثابت شو.نو بيا كه معرفت د قلب فعل ثابت كړې شى.دا څه عجيبه خبره نه ده.(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه امام بخارى رحمه الله غالباً د مشهور تابعى زيد بن اسلم رحمه الله تفسير طرف ته اشاره كوى.هغوى فرمائى.چه ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ اَيْمَانِكُمْ﴾ مطلب دا دې.چه كه يو كس دا اوائى رضى الله عنه «أن فعلت كذا فأنا كافر» نوكه ده دا جمله هم دغه شان اووئيله.څه نيت ئې نه وو كړې.او بيا ئې هغه كار اوكړلو.نو په دې باندې په هغه مواخذه نشته.او كه په زړه كښې ئې د كافر كيدو اراده او نيت هم وو.او دده عقيده وه.چه په داسې كولوسره انسان كافر كيږى .نو په دې صورت كښې ددغه كار په كولوسره دې كافر كيږى.

لكه چه حضرت زيد بن اسلم رحمه الله د «كسبت قلوبكم» تفسير په عقيدې سره كړې دې.او عقيده او معرفت بالقلب يوځيزدې.نو «كسبت قلوبكم» نه معرفت بالقلب ثابت كيدې شى.(۲) دا توجيه د اولنئ توجيه نه وزنى ده.

حضرت شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله فرمائى.چه ددې آيت په تفسير كښې ددې نه هم زيات ښكاره د حضرت ابن عباس رضى الله عنه او امام مجاهد رحمه الله وغيره اثر دې.«هوأن يحلف على الشئ وهويعلم أنه كاذب»(۳)مطلب دا دې.كه يوسړى د يوې خبرې په كيدو باندې قسم اوخوړلو.حالانكه ده ته ددې خبرې علم اويقين وى.چه دې دروغژن دې.نو مواخذه به ئې كيږى.ګنى نه به كيږى.ګورئ دلته د كسب تفسير په علم سره شوې دې.نوځكه د مواخذه دپاره «وهويعلم أنه كاذب» ئې شرط اوګرځولو.نو معلومه شوه.چه علم او معرفت د زړه فعل دې.ځكه چه د كسب نسبت ئې قلب ته كړې دې.اود كسب نه مراد علم دې.او علم او معرفت دواړه يو ځيز دې.(۴)

فائده دلته يوه ضمنى مسئله بيانوم په دې كښې اختلاف دې.چه د ټولو نه وړاندې په

---

(۱) فيض البارى(۱\۹۵)-
(۲) فتح البارى(۱\۷)_
(۳) تفسير ابن كثير (۱\۲۶۷)_
(۴) فضل البارى(۱\۳۷۰)_

انسان باندې څه واجب شوی دی؟

آیا د ټولو نه وړاندې معرفت ضروری او واجب دی او که نظر او استدلال؟ یوه ډله ددې خبرې قائله ده چه معرفت ضروری دې او بله ډله ددې قائله ده چه نظر او استدلال اول واجب ېوې دې.(۱)

امام الحرمين رحمه الله فرمائی چه په دې دواړو کښې په حقیقت کښې څه اختلاف نشته.څکه چه د مقصود په لحاظ سره په اول فرصت کښې معرفت د ټولونه اول واجب دې. او د اشتغال او ادا په اعتبارسره قصد الی النظر اول واجب دې.سړې اول په نظر او استدلال کښې مشغول وی.بیا ددې نه پس معرفت ته اورسی.(۲)

امام الحرمين دا هم ليکلی دی.چه په دې خبره اجماع ده.چه معرفت د دلیل او برهان په ذریعه حاصلول واجب دی.(۳)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې.او فرمانیلی ئې دی.چه په اوله زمانه کښې چه به کوم کسان اسلام کښې داخلیدل.نوبغیر د څه نظراواستدلال نه به په اسلام کښې داخلیدل.ددې نه سوا که آیت قرآنی ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾(۴)

اوکه حدیث شریف چه «كل مولود يولد على الفطرة» که د نظر وړاندې کړې شی.نو نظر اواستدلال دا بحث هډو پاتې کیږی نه.لا پاتې د دې د اول واجب او آخر واجب بحث شو.(۵)

بیا عارف ابن ابی جمره رحمه الله د ابوالولید باجی مالکی رحمه الله په واسطه سره د ابوجعفر سمنانی (کوم چه د اشاعرو په اکابرینوکښې دی.او مسلکاً حنفی دې) نه نقل کړی دی.(۶) دوی فرمائی.چه دا مسئله د معتزلو د مسائلو څنی ده.په غلطئ سره د اهل سنت په مسلك کښې نقل کولې شی.(۷)

---

(۱) فتح البارى(۷۰/۱)_

(۲) المصدر السابق)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) الروم: ۳۰)_

(۵) المصدر السابق)_

(۶) الفوائد البهية(ص.۱۵۹)_

(۷) فتح البارى(۷۱/۱)_

[٢٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (١) قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا

رجال الحديث

① محمد بن سلام: دوى ابوعبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمى البيكندى دى.د ابن عيينه او ابن المبارك رحمهماالله نه ئې احاديث اوريدلى دى.اود دوى نه لويو محدثينو دامام بخارى وغيره رحمهم الله غوندې د احاديثو سماع كړې ده.(٢)

د علم په طلب كښې ئې تقريباً څلويښت زره روپۍ خرچ كړې وى.اودومره ئې بيا ددې په خورولو كښې خرچ كړى دى.(٣)

فرمائى چه ددوى مجالسو ته به پيريان هم حاضريدل.(٤) په خپله ددوى نه نقل دى.دوى فرمائى چه ماته د پنځه زرو نه زيات واړه احاديث ياد دى.(٥) په علم پسې ئې ډير سفرونه كړى دى.او په مختلفو بابونوكښې ئې تصانيف هم پريخودى دى.(٦)

د وخت به ئې څومره قدر كولو.ددې اندازه ددې نه اولګوئ.چه يوځل ئې د يو استاذ نه حديث اوريدل.د املاء په مجلس كښې د دوى قلم مات شو.چونكه د هغې په جوړولو او صحيح كولوباندې وخت لګيدلو.او حديثونه پاتې كيدل.نو آواز ئې اولګولو.چه يو قلم به په يودينار(اشرفۍ) باندې څوك راكړى؟وئيلى شى.چه ډير قلمونه دوى ته راغلل.(٧)

په كال ٢٢٥ ه كښې وفا شوې وو.(٨)

---

(١) لم يخرجه أصحاب الأصول الستة سوى البخارى رحمه الله_

(٢) عمدة القارى(١\١٦٥)_

(٣) تهذيب الكمال (٢٥\٣٤٣)_

(٤) سير أعلام النبلاء (١٠\٦٢٩)_

(٥) عمدة (١\١٦٥)_

(٦) المصدرالسابق)_

(٧) عمدة (١\١٦٥) وسير أعلام النبلاء (١٠\٦٢٩)_

(٨) تاريخ كبير بخارى (١\١١٠) وتهذيب الكمال (٢٥\٣٤٤) وسير أعلام النبلاء (١٠\٦٣٠) وعمدة القارى(١\١٦٥) وتذكرة الحفاظ (٢\٤٢٢) وخلاصة الخزرجى (ص.٣٤٠) والأعلام للزركشى (٦\١٤٦) ياد دى وى.چه په تهذيب التهذيب (٩\٣١٣) او تقريب التهذيب (ص.٤٨٢) كښې د وفات كال ٢٢٧ ذكردې كوم چه په ظاهره صحيح نه دى.

ددوى د پلار نوم ((سلام)) د لام په تخفيف سره وو.صاحب د مطالع ليكلى دى.چه د زياتو عالمانو په نيزد لام په تشديد سره دې.خوامام نووى رحمه الله ددې تعقب كړې دې.اوفرمائيلى ئې دى چه د زياتو عالمانو په نيزپه تخفيف د لام سره دې.بيا په خپله د محمد بن سلام نه ددوى د والد صاحب د نوم په باره كښې د تخفيف اللام تصريح موجودده.اوامام منذرى رحمه الله خو قاعده يو رساله ليكلې ده.او په هغې كښې دوى تشديد لام ته ترجيح وركړې ده ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ((ولكن المعتمد خلافه)) يعنى ددې مخالف قول معتمد دې.(١)

② **عبدة:** دوى عبده بن سليمان بن حاجب بن زراره كلابى كوفى دې.بعضې خلقو وئيلى دى.چه ددوى نوم عبدالرحمن دې.او عبده ئې لقب دې.

دهشام بن عروه او اعمش وغيره تابعينونه ئې سماع كړې ده.او ددوى نه امام احمد وغيره احاديث اوريدلى دى.

امام احمد رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى((ثقة ثقة وزيادة مع صلاح))

په كوفه كښې په كال ۱۸۷ھ يا ۱۸۸ھ كښې وفات شوې وو.(٢) رحمة الله عليه

د هشام ، عروه او حضرت عائشې رضى الله عنها مختصرحالات وړاندې په بدء الوحى كښې د دويم حديث لاندې تير شوى دى.

قوله كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: رسول الله ﷺ چه به كله صحابه كرامو رضى الله عنهم ته د يو څيز حكم كولو.نو د داسې اعمالوحكم به ئې كولو.چه د كومو به هغوى طاقت لرل.صحابو به عرض كولو.يا رسول الله زمونږ حالت ستاسو پشان نه دې.

په اكثرو رواياتوكښې دلته ((أمر))دوه ځله واقع شوې دې.او مطلب ددې هم هغه دې.كوم چه اوس وړاندې بيان شو.په دې صورت كښې به دويم ((أمرهم))جواب وى.

خو په بعضې رواياتو كښې په د احاديثو په نورو كتابونوكښې ((أمرهم))يو ځل راغلى دى.په دې صورت كښې به مطلب دا وى.چه چه كله به رسول الله ﷺ صحابو ته د داسې اعمالو حكم كولو.چه د كوم د كولوبه په هغوى كښې طاقت وو .نو هغوى به فرمائيل. يارسول الله مونږ ستاسو پشان نه يو.يعنى تاسو خو زمونږ د آسانتيا دپاره حكم كوئ.اود ګرانو اعمالو حكم نه راكوئ.مونږ ته خو ګرانو اعمالو ضرورت دې ستاسو په ((مغفورله))خو نه يو.

بهرحال په اولنى صورت كښې ((إذاأمرهم))شرط دې او ((أمرهم من الأعمال بما يطيقون))جواب

---

(١) فتح البارى(١|٧١)_

(٢) عمدة القارى(١|١٦٥) وتقريب (٢|٣٦٩) رقم الترجمة (٤٢٦٩)_

اول دې او «قالوا: إنا لسنا...» جواب ثانی دې.

اوپه دويم صورت كښې «إذا أمرهم من الأعمال بما يطيقون» شرط دې او «قالوا: إنا لسنا كهيئتك» جواب دې.

دلته د «بما يطيقون» نه داسې اعمال مراد دی. کوم چه تول عمر کولی شی. خکه په حدیث کښې راخی «أحب الأعمال إلى الله أدومها وإن قل»[۱] د الله تعالى په نيز د ټولو نه زيات خوښ عمل هغه دې کوم ته چه دوام حاصل وی. اګرچه هغه کم وی. نو «بما يطيقون» معنی به وی. چه کوم ټول عمر کولې شی. د نوافلو دومره اهتمام کول پکار دی. چه هغه ټول عمر کولی شی دا فرائض کوم چه شريعت مقرر کړی دی. دا ټول هغه دی. کوم چه سړې ټول عمر کولی شی.

دا په «بما يطيقون» کښې داخل دی. که ددې په باره کښې څوك اووائی. چه دا خو زمونږ په طاقت کښې نشته. اومونږ دومره نشو کولې. نو دا دده سرکشی ده. اود نفس او شيطان ګمراه کول اود غفلت په وجه دې داسې خبره کوی. ګنی الله تعالى چه کوم فرائض په ذمه باندې لګولی دی. او د کوم چه ئې مکلف جوړ کړی دی. هغه د انسان په طاقت کښې داخل دی. اودې ئې ټول عمر کولی شی.

قوله: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ: حضرات صحابه کرامو ﷺ د زیات عمل خواهش ښکاره کړلو او وې فرمائيل. حضرت مونږ ستاسو پشان نه یو. الله تعالى خو تاسو ته ټول وړاندينی او روستنی ګناهونه معاف کړی دی.

په يو اوږد حديث کښې دی. چه څه خلق د نبی ﷺ بيبيانو ته راغلل. اودنبی ﷺ د عبادت په باره کښې ئې تپوس اوکړلو. کله چه هغوی ته د نبی ﷺ د عبادت کيفيت اوخودلې شو. نو «كأنهم تقالوها» هغوی دغه عبادت کم اوګڼړل. او وې وئيل. «فأين نحن من النبي ﷺ قد غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر» بيا په هغوی کښې يوکس اووئيل. «أما أنا فأنا أصلي الليل أبداً» او دويم اوئيل. «أنا أصوم الدهر أبداً» او دريم او ئيل. «أنا أعتزل النساء فلا أتزوج أبداً» کله چه نبی ﷺ تشريف راوړلو. نو دوی ته ټولې خبرې بيان کړې شوې. نو نبی ﷺ اوفرمائې. «أنتم الذين قلتم كذا وكذا؟ أما والله إني لأخشاكم لله، وأتقاكم له، لكني أصوم وأفطر، وأصلي وأرقد، وأتزوج النساء، فمن رغب عن سنتي فليس مني»[۲]

---

[۱] صحيح مسلم (۱\۲۶۶) كتاب صلاة المسافرين وقصرها باب فضيلة العمل الدائم من قيام الليل وغيره)۔

[۲] صحيح البخارى (۲\۷۵۷) كتاب النكاح باب الترغيب فى النكاح رقم ۵۰۶۳ وصحيح مسلم (۱\۴۴۹) كتاب النكاح باب إستحباب النكاح وسنن النسائى (۲\۶۹) كتاب النكاح باب النهى عن التبتل)۔

بهرحال دې حضراتو چه څه وئيلى وو.نو په دې جذبه ئې وئيلى وو.چه د نبى ﷺ دپاره د مغفورالذنب او معصوميت ضمانت موجود دې.اود مغفرت د اعلان په وجه نبى ﷺ ته د زيات عبادت څه ضرورت نشته.او زمونږ سره څه ضمانت نشته. د دې وجې زمونږ دپاره په اعمالوکښې زيات کوشش کول پکاردې.هغوى ته احساس اوشو.چه زمونږ حصه په دين کښې ډيره کمه ده.کومه چه کيدې شى زمونږ د نجات دپاره کافى نه وى.والله اعلم

دعصمت انبياء مسئله: ددې حديث شريف نه دا معلوميږى.چه د نبيانوعليهم السلام نه د ګناهونواو عصيان صدور کيږى.

په دې خبره اجماع ده.چه پيغمبران عليهم السلام د نبوت نه وړاندې اود نبوت نه پس د کفر نه معصوم دى.د دوى نه کفر نشى کيدې.په دې خبره هم اجماع ده. چه پس د نبوت نه د دوى نه په قصد سره ګناه نشى کيدې.البته په سهو سره ترې واړه ګناهونه صادر کيدې شى که نه ،نوپه دې کښې اختلاف دې.

د اشاعرو په نيز د پيغمبرانو نه واړه ګناهونه په سهو سره څه چه په قصد سره هم صادريدې شى.د نبوت نه وړاندې هم او پس هم.حالانکه ماتريديه ددې نه مطلقاً انکار کړې دې.حافظ عراقى ،تقى الدين سبکى وابواسحاق اسفرائينى، او قاضى عياض رحمهم الله دا قول اختيار کړې دې.بيا چه څوك دا وائى.چه صغائرترې کيدې شى. هغوى دا هم وائى.چه د پيغمبرانو نه هغه صغائرنشى صادريدې.کوم چه په خست دلالت کوى.(١)والله أعلم

قوله: إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ: دلته سوال دا دې.چه ددې جملې څه مطلب دې؟ ځکه چه په دې کښې کښې د ذنب نسبت نبى ﷺ ته شوې دې.هم دا سوال د قرآن کريم په آيت باندې هم واردېږى.کوم کښې چه راغلى دى. ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (٢)په دې آيت کښې چه نبى ﷺ ته د ذنب کوم نسبت شوې دې.نو ددې نه يو جواب دا ورکړې شوې دې.چه دلته د امت ګناهونه مراد دى.(٣)

خودا جواب ډير زيات کمزورې دې.ځکه چه اګرچه بعضې مفسرينو يواحتمال داضرورذکر کړې دې.خو د احاديثو په رڼړا کښې چه کوم تفسير جمهورو مفسرينو اختيارکړې دې.هغه صحيح دې.جمهورو مفسرينودلته د ذنب نسبت نبى ﷺ ته کړې دې.ددې وجه دا ده.چه د بخارى په حديث کښې دى.چه کله د صلح حديبيه په موقع دا آيت ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ۝ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (٤) نازل شو.نوصحابو رضی الله عنهم عرض اوکړلو.«هنيئاً مريئاً لنا» يارسول الله تاسوته دې مبارك شى.دا خو ستاسود د مغفرت خبره ده.زمونږ دپاره څه دى. نو

---

١) فيض البارى مع حاشيه البدرالسارى(١١\٩٥. ٩٦) والنبراس شرح شرح العقائد(ص.٢٨٣. ٢٨٤)_

٢) سورة الفتح ٢)_

٣) التفسير القرطبى (١٦\٢٦٣)_

٤) الفتح:١ ٢)

الله تعالى آيت نازل كړلو ﴿لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾ (١) نو معلومه شوه چه صحابه كرام رضي الله عنهم كوم چه د قرآن پاك اولنى مخاطبين وو هغوى د «ليغفرلك» معنى «ليغفرلأمتك» نه ده ګنړلې دغه شان كه هغوى غلط پوهه شوى وو نو دهغوى د تپوس نه پس به نبى ﷺ ورته تنبيه وركړې وه چه تاسو غلط پوهه شوې ئي ددې معنى خو ده «ليغفرلأمتك» خونبى ﷺ ورته څه تنبيه ورنكړله .بكله د امت دپاره مستقل آيت نازل شو (٢)

دويم جواب دقاضى عياض رحمه الله دې اوشاه صاحب رحمه الله هم دا اختيار كړې دې دوى فرمائى چه يو دې معصيت او يو دې خطاء او يو دې ذنب معصيت شديد وى نافرمانئ ته وائى ددې نه كمه درجه د خطاء ده ددې معنى غلطى ده اوددې نه كمه درجه د ذنب دهٔ ددې معنى عيب دې د معصيت او خطاء نه پيغمبران عليهم السلام معصوم موى او ذنب چه كوم څيز ته وائى هغه يو معمولى څيز دې كوم چه د معصيت يا د خطا برابرنه دې البته دا د دوى دشان په اعتبارسره ددوى دپاره معيوب تصور كولې شى دا دعصمت منافى نه دې (٣)

په دې جواب باندې دا اعتراض كيږى چه په قرآن مجيد كښې ﴿إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾ (٤) راغلى دى اوپه دې كښې ټول معاصى داخل دى؟

ددې جواب دا وركولې شى چه د ذنب كومه معنى پورته بيان كړې شوه هغه په هغه وخت كښې ده كله چه دا د معصيت په مقابله كښې استعمال كړې شى اګرچه د معصيت سره تقابل نه وى نوپه دې كښې عموم هم پيدا كيږى.

دريم جواب دا وركړې شوې دې چه يو اصول دى «حسنات الأبرار سيئات المقربين»

ددې مثال باندې داسې پوهه شئ چه د خلقو دوه طبقې دى عوام او خواص د عوامو دپاره قانون وى اود هغه قانون د لاندې دفعات وى په هغوى باندې دا ذمه وارى وى چه هغوى به ددغه قانونى ددفعاتو مخالفت نه كوى خو چه كوم خواص دى نو دهغوى دپاره صرف د قانون نه بلكه د مزاج هم خيال ساتل پكاروى كوم چه د حكومت او سلطنت خواص وى د هغوى ذمه وارى صرف دا نه وى چه د قانون خلاف ورزى نه كوى بلكه د هغوى دپاره ددې پابندى هم ضرورى ده چه هغوى د بادشاه د مزاج خلاف څه حركت هم نه كوى اګرچه هغه په قانونى مواخذه كښې نه راځى.

اوګورئ حضرت يعقوب عليه السلام ﴿إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَن تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَن يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ﴾ (٥) ونيلى وو كوم چه په ظاهره د توكل خلاف وو نوځومره كلونو پورې ورته د حضرت يوسف عليه السلام د جدائې غم

---

(١) سورة الفتح (٢)_

(٢) سورة الفتح (٥) صحيح البخارى كتاب المغازى باب غزوة الحديبية رقم ٤١٧٢)_

(٣) فيض البارى (١/٩٦)_

(٤) الزمر (٥٣)_

(٥) سورة يوسف:١٣)_

زغم وړپه غاړه شو.
دحضرت موسى عليه السلام نه سوال شوى وو. ((أى الناس أعلم؟)) دهغې په جواب كښې هغوى فرمائيلى وو. ((أنا))[1] نو په هغوى باندې كوم خائي سفرونه اوكړې شول. اودحضرت خضر عليه السلام په خدمت كښې حاضر كړې شو.
د يونس عليه السلام په باره كښې په قرآن پاك كښې راځى. ﴿وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ [2] دحضرت يونس عليه السلام دا عقيده هرګز نه وه. چه دالله تعالى په هغه باندې قدرت نشته. كلا وحاشا. داسې خبره هيڅ كله نه وه. البته د هغه د عمل نه داسې مترشح كيده. نو په هغوى باندې عتاب نازل شو.
دغه شان د حضرت عبدالله بن ام مكتوم واقعه ده. هغوى به د نبى خدمت كښې حاضريدلو د نبى ﷺ خاص سړې وو. او نبى په هغه وخت كښې د قريشو د سردارانو سره د ايمان او اسلام په باره كښې خبرې كولې. نوپه دغه موقع باندې حضرت عبدالله بن ام مكتوم راغلو نو نبى ﷺ ته نامناسبه معلومه شوه. نو نبى ﷺ ورته د خفګان اظهاراوكړلو. خو د الله شرك په مقابله كښې د يو مومن سره داسې سلوك كول دالله تعالى په نيز د مواخذه سبب اوګرځيدلو. اود سورة عبس اولنى آياتونه ((عبس وتلى...)) نازل شو.[3] دلته په ((ما تقدم من ذنبك وما تأخر)) كښې مقصد هم دا دې. چه ستاسو نه چه ستاسود مقام او ستاسو د شان او ستاسو د مرتبې نه د كمې درجې كوم كارونه صادرشوى دى. اګرچه په هغې كښې څه قباحت يا غلطى او عيب نه وو. خوبيا هم الله تعالى اوفرمائيل. چه مونږ هغه تاسو ته معاف كړى دى. دهغې نه مراد ګناه نه ده. ددې وجې نه صحابه كرامو رضي الله عنهم ددې آيت نه استدلال اوكړلو. چه ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ [4]
څلورم جواب دا وركړې شوې دې چه كومو خلقو ته د مشاهده حق كيفيت حاصل وى. د هغوى دپاره د ښيښوخوړول هم ګران وى. د قضائې حاجت دپاره كيناستل ورته ګران وى. د ښيښانو سره اختلاط ورته هم مشكل وى. ځكه چه هغوى ته هروخت دا خيال وى. چه الله تعالى ماته ګورى. دا كيفيات په عامو اولياء كرامو رحمهم الله باندې هم راځى. ددې نه اندازه اولګوئ. چه د نبى ﷺ كيفيت به څنګه وو؟
په دې آيت كښې چه داسې كوم كيفيات به په نبى ﷺ باندې د مشاهده حق په وجه راتلل. او په هغې كښې د امور طبعيه پوره كولو كښې به كومه تنګى راتله. د هغې دپاره ورته اوفرمائيلى شو. چه ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ ددې نه حقيقى ذنوب مراد نه دى.[5]

---

[1] الصحيح البخارى كتاب التفسير سورة الكهف باب ((وإذا قال موسى لفتاه .. رقم ٤٧٢٥)) ـ
[2] الأنبياء (٨٧) ـ
[3] سنن ترمذى كتاب التفسيرباب ومن سورة عبس رقم ٣٣٣١) ـ
[4] روح المعانى (٢٦\٩٦) ـ
[5] امداد البارى (٤\٤٦٣) ـ

پنځم جواب دا دې چه دا خطاب د تشريف اوتكريم دې چه د قيامت په ورځ كله په ميدان حشركښې د حساب كتاب په انتظارخلق په تكليف كښې مبتلا وى. نو خلق به ددغه پريشانئ په حالت كښې حضرت آدم ﷺ ته ورشى آدم ﷺ به ورته د خپل قصور ذكر اوكړى. بيا به خلق حضرت نوح ﷺ ته ورشى هغه به هم د خپل قصر ذكر وكړى. دغه شان به نورو پيغمبرانو عليهم السلام ته ورشى او په آخر كښې به د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شى.[۱]

چونكه د مقام دا شفاعت د نبى ﷺ دپاره متعين دې چه چرته دوى هم داسې قسم عذر پيش نكړى.نو ځكه نبى ﷺ ته د «ماتقدم وما تأخر» د مغفرت سند د وړاندې نه وركړې شو.لكه چه نبى ﷺ ته د وړاندې نه دا اطمينان وركړې شو.چه تاسو د هغه وخت د شفاعت دپاره تيار شئ.اوخلقوته څه عذر مكوئ.لكه څنګه چه به نور پيغمبران عليهم السلام كوى.

شپږم جواب دا دې چه دلته د «ذنب» نه مراد اجتهادى غلطى ده.اومطلب دا دې چه ستاسو تولې هغه خطاګانې كومې چه د اجتهاد په طور ستاسو نه شوى دى.معاف دى.

اووم جواب استاذ محترم حضرت شيخ الاسلام ﷺ دا وركړې دې.دوى فرمائى چه د ستارمعنى د ستر ده.او د غفار معنى هم د ستر ده.نو د «ليغفرلك الله» معنى به دا وى چه الله تعالى ساتر يعنى مانع به وى «بين الذنب وبين النبى ﷺ» يعنى ذنب به نبى ﷺ ته نه پرېږدى. چه څنګه چه د حضرت يوسف ﷺ په باره كښې په قرآن كښې دى. ﴿كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوٓءَ وَالْفَحْشَآءَ ۚ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ﴾[۲]

د پيغمبرانو عليهم السلام دپاره الله تعالى دګناهونو او ددوى په مينځ كښې ساتر وى اود غيرنبى دپاره «بين الذنب والجزاء» دلته مراد دې چه ګناهونه به ستاسو دررسيدوته نه پرېږدى.

د «ما تقدم وما تاخر» نه څه مراد دې؟ ما د عموم دپاره ده.او«متقدم اومتأخر»د كل د احاطه نه كنايه ده.

د «ماتقدم» نه مراد قبل ازنبوت اود «ماتأخر» نه مراد بعد ازنبوت مراد دې.
يا قبل ازهجرت او بعد ازهجرت مراد دې.
يا قبل ازفتح مكه او بعد ازفتح مكه مراد دې
ددې نه علاوه نور هم ډيراقوال دى.[۳]

---

[۱] صحيح مسلم (۱۰۸/۱،۱۰۹)_ كتاب الإيمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدين من النار)_
[۲] يوسف: ۲٤)_
[۳] ددې تولواقوالودپاره اوګورئ تفسيرقرطبى(۲۶۲/۱۶، ۲۶۳)_

يوسوال اودهغې جواب د ((ماتقدم)) مغفرت خو په پوهه کښې راځي خود ((ماتأخر)) مغفرت به څنګه وي؟

ددې جواب دا دې چه د مغفرت دپاره د ګناه وجود ضروري نه دې ځکه چه د ((مغفرة)) معنی ده پټول او پرده اچول. د ((ما تقدم)) مغفرت خوښکاره دې او د ((ماتاخر)) دمغفرت به دا مطلب وي چه ستاسو او ګناهونو او ذنوب په مينځ کښې به پرده واچولې شي دې دپاره چه ستاسو نه ګناه صادرنشي.(١)

يوجواب دا ورکړې شوې دې چه د مخلوق په لحاظ سره اګرچه بعضې څيزونه ((ما تقدم)) دي او بعضې څيزونه ((ما تاخر)) دي خو دالله تعالى د علم په لحاظ سره ټول څيزونه په يووخت کښې موجود دي. ((ماتقدم)) او ((ماتاخر)) نه دي نوپه دې لحاظ سره د مغفرت وعده کړې شوې ده.(٢)

خودا جواب صحيح نه دې ځکه چه د مواخذه او محاسبه تعلق او د مغفرت تعلق د الله تعالى د علم سره نه وي بلکه د فعل د ظهور سره وي. والله اعلم

چه ټول پيغمبران عليهم السلام هرکله معصوم دي نو صرف د نبي ﷺ تخصيص ولې اوکړې شو؟ ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ چه لکه څنګه د نبي ﷺ مغفرت شوې دې.
دغه شان د نورو پيغمبرانو عليهم السلام مغفرت هم شوې دې نوپه قرآن پاك کښې الله تعالى د نبي ﷺ دمغفرت اعلان ولې کړې دې؟

ددې جواب دا دې چه چونکه د قيامت په ورځ به د محشرد سختئ نه د نجات دپاره نبي ﷺ سفارشي جوړيږي نوځکه په دنيا کښې دا اعلان اوشو چه ستاسو نه به څه تپوس نه کيږي.(٣)

قوله: فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ: نبي ﷺ به غصه شو تردې چه د غضب او غصې اثاربه د نبي ﷺ په مخ مبارك کښې ښکاره شول.

دغضب وجه نبي به عام طور غصه نه کوله البته که د فطرت نه خلاف به چه څه خبره وه نوبي ﷺ به په هغې باندې غصه کيدلو هم دا صورت دلته پيش شوې دې. دلته د اعمالو کثرت اهتمام د فطرت نه خلاف وو ځکه چه بنيادم هغه نشي پوره کولې که يو کس لوظ اوکړي چه زه به ټول عمر روژې نيسم نوهغه به په دې باندې ترڅو پورې قائم وي. يوکس دا لوظ اوکړي چه زه به ټوله شپه نفلونه کوم اواوده کيږم به نه نوهغه به په دې باندې ترڅو پورې پابند وي چه يوکس دا لوظ اوکړي چه زه به د لوندتوب ژوند تيروم اوهيڅ کله به واده

---

(١) ارشاد الساري(١\١٠٣)_
(٢) امداد الباري(٤\٤٦٤)_
(٣) فيض الباري(١\٩٦)_

نه کوم.نوهغه به ترکومې پورې د پاکدامنۍ ژوند تیروی.چونکه صحابه کرامو ﷺ داسې قسم خبرې کړې وې.اودا د فطرت انسانی خلاف وې.ځکه نبی ﷺ خفه شو.[1]

بعضې حضراتودا فرمائیلی دی.چه خفګان ددې وجې راغلې وو.چه هغوی د نبی ﷺ عمل کم ګڼړلې وو.[2]

بعضې حضراتودا فرمائیلی دی.چه نبی ﷺ ددې وجې خفه شوې وو.چه هغوی د نبی ﷺ د ګناهونو مغفرت زیرې سبب ګڼړلې وو.ځکه نبی ﷺ ته د زیات عبادت او عمل ضرورت نشته.اوزمونږ دپاره خو د زیات عبادت او نوافلواهتمام پکار دې. حالانکه دزیری اوزیدل دیو سلیم الفهم او شریف الطبع دپاره د زیادت فی العبادة سبب جوړیږی.هم دا وجه ده.کله چه حضرت عائشې ﷺ نبی ته عرض اوکړلو.اې د الله رسوله! ستاسومغفرت خو شوې دې.تاسو ولې دومره محنت کوئ. اوځان په مشقت کښې اچوئ.نونبی ﷺ ورته په جواب کښې اوفرمائیل.((أفلا أكون عبداً شكوراً))[3]

قوله: ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا: بیا نبی ﷺ اوفرمائیل په تاسوکښې دټولونه زیات ویردونکې اوزیات عالم په الله تعالی باندې زه یم.

نبی ﷺ په ((أعلمكم)) باندې قوت علمیه اوپه ((أتقاكم)) سره قوت عملیه ته طرف اشاره اوکړله.اومطلب داوو.چه په اعمالوکښې دمجاهدې کولوسبب دوه قوتونه دی.یوقوت علمیه او بل قوت عملیه،په دې دواړوکښې زه ستاسو نه زیات یم.نوددې باوجود هرکله چه زه په مجاهده کښې مبالغه نه کوم.نوتاسو څوك ئې. چه دا لار اختیاروئ.[4] **والله سبحانه وتعالى أعلم**

دحدیث باب نه مستفاد مسائل: ① ددې حدیث نه یوه فائده دا حاصله شوه.چه په اعمال صالحه سره په درجاتو کښې ترقی کیږی.اوګناهونه معاف کیږی.چونکه صحابه کرامو ﷺ چه دخپل ځان دپاره د درجود ترقۍ کومه لاره اختیار کړې وه.هغه زیادت فی العبادة وو.نو نبی په هغې باندې انکار اونکړلو.بلکه په غلو فی العبادة باندې ئې انکاراوکړلو.

② دویمه فائده ترې دا حاصله شوه.چه بنده الله تعالی څومره موفق جوړ کړی.اوده ته د څومره عبادت او اورادو کولوتوفیق ورکړی.نودهغې د برقرارساتلودپاره هغه دپاره مواظبت او پابندی پکارده.

③ دریمه فائده دا معلومه شوه.چه شارع د عزیمت او رخصت کوم حدود مقرر کړی.اودا اعتقاد ساتل پکاردی.چه کوم جهت آسان او دشریعت موافق وی.هغه اختیارول د نورو

---

[1]) فیض الباری(۱\۹۷)_
[2]) امدادالباری(٤\٤٦١، ٤٦٢)_
[3]) فتح الباری(۱\۷۱)_
[4]) فتح الباری(۱\۷۱)_

جهتونو په مقابله کښې اولی دې کوم چه په مشقت کښې غورځول کوی اودشریعت د منشاء نه خلاف وی

④ څلورمه خبره دا معلومه شوه چه په عبادت وغیره کښې میانه روی اختیارول پکاردی اوبیا په هغې باندې مداومت کول پکار دی داسې مبالغه نه چه وړاندې لاړ شی نود سره هغه عمل پریخودلوته مجبوره شی

⑤ پنځمه خبره دا معلومه شوه چه حضرات صحابه کرام ﷺ به په عبادت کښې زیات رغبت کول اود زیاتو نیکو طالبان وو

یوه فائده ددې حدیث نه دا معلومه شوه چه دشریعت خلاف ورزئ په صورت کښې خفګان کول مشروع دې بله دا که پوهه سړې غلطی اوکړی نودهغه د خبردارکولو او هوښیارولو دپاره په هغه باندې انکار کول صحیح دی

بله فائده ترې دا حاصله شوه چه سړې د ضرورت په اندازه خپل فضیلت بیانولې شی خو په دې شرط چه فخراومباهات اود تکبر ګډون په کښې نه وی

ددې حدیث نه دا هم معلومه شوه چه نبی ﷺ ته د کمال انسانیت مرتبه حاصله وه خکه چه دا کمال په قوت علمیه اوقوت عملیه پورې منحصردې اودې دواړو قوتونو ته نبی ﷺ په «أعلمكم» او «أتقاكم» سره اشاره اوکړله (۱) والله أعلم

۱۲ = بَابٌ مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ مِنَ الْإِيمَانِ

دلته د «من كره» نه وړاندې «كراهة» مصدر محذوف دې او «من الإيمان» خبر دې تقدیرد عبارت به دا وی «باب كراهة من كره العود في الكفر ككراهة الإلقاء في النار من شعب الإيمان» (۲)

د ماقبل سره ربط علامه عینی ﷫ فرمائیلی دی چه ددې باب د ماقبل سره مناسبت دا دې چه په ماقبل کښې صحابه کرامو ﷺ د نبی ﷺ نه د زیادت فی العبادة اجازت غوښتې وو اوددې وجه ښکاره ده چه حلاوت ایمان وو اوس په دې حدیث کښې هم دحلاوت اود حلاوت داسبابو بیان دې (۳)

دا هم وئیلی شی چه دا باب د ماقبل باب فائده او ثمره ده خکه چه په ما قبل کښې د الله تعالی د معرفت اوعلم بیان وو او ښکاره خبره ده چه دچا په زړه کښې څومره دالله تعالی معرفت وی نو هم هغه هومره به دهغه ایمان قوی وی اوهم هغه هومره به دهغه د کفرنه

---

۱) فتح الباری (۷۱/۱)_

۲) عمدة القاری (۱۶۷/۱)_

۳) المصدر السابق)_

نفرت اوکراهت وی.په دې باب کښې ددغه کراهت بیان دې (۱)

دا هم ونیلی شی چه امام بخاری رحمه الله ((فرار من الفتن)) ته دین ونیلی وو دلته ((فرار من الكفر)) ته هم دین وانی.نولکه څنګه چه یوکس ته ((فرار من الفتن)) پکاردی.نودغه شان هغه دپاره ((فرار من الكفر)) هم ضروری دې.(۲)

د ترجمې مقصد دا ترجمه هم د سابقه تراجمو پشان ددې مقصد دپاره منعقد شوې ده.چه د مرجئو تردید اوشی.په دې طریقه چه ایمان دپاره د قوت اوحلاوت ضرورت دې اوقوت اوحلاوت په ایمان کښې په اعمالو سره راځی.چه اعمال نه وی.نوایمان به بې خونده اوبې لذته وی.اوچه اعمال وی.نوپه ایمان کښې به حلاوت او طاقت وی نومعلومه شوه چه اعمال دایمان جزء دې.(۳)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمانی چه دامام بخاری رحمه الله عادت دې .چه دوی اضداد ذکرکوی.ددغه عادت مطابق ئې دلته دا باب ذکرکړې دې.چه څومره چه چا کښې ایمان قوی وی.نوهم هغه هومره به په هغه کښې د ایمان د ضد نه نفرت وی لکه چه دامام بخاری رحمه الله مقصددا دې.چه طاعات په ایمان کښې زیادت کوی.نود کفرنه نفرت هم دایمان د زیادت سبب دې.اودا هم دایمان یوه شعبه ده.(۴) والله أعلم

[۲۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ(۵) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَمَنْ أَحَبَّ عَبْدًا لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ [رقم۲۱]

رجال الحديث

① سلیمان بن حرب: داابوایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی واشحی بصری دی. د شعبه ،حمادین وغیره نه ئې د حدیث سماع کړې ده.اوددوی نه امام احمد ،امام ذهلی، امام حمیدی او امام بخاری احادیث اوریدلی دی.

ابوحاتم رحمه الله فرمائی چه دوی په امامانوکښې دې.تدلیس نه کوی.په رجالو باندې هم ددوی کلام شته.اود فقه سره هم مناسبت لری.د دوی تقریباً لس زره احادیث دی.ما ددوی په لاس

---

۱) امدادالباری (۴۶۸/٤)_

۲) تقریربخاری (ص.۱۳۱)_

۳) ایضاح البخاری (۲۸۱/۳)_

۴) تقریربخاری شریف (۱۳۱/۱)_

۵) ددې حدیث تخریج مخکښې د ((باب حلاوة الایمان)) لاندې تیرشوې دې

كنبې چرته كتاب نه دې ليدلې.زه بغداد كنبې د دوى درس حديث ته حاضر شوې ووم.چه دحاضرينود شمار اندازه مې اولګوله.نو تقريبا څلويښت زره وو.
دمكې قاضى هم پاتې شوې دې.په كال ۱۴۰ھ كنبې پيدا شوې وو.اوپه ۲۲۴ ھ كنبې په بصره كنبې وفات شوې وو.(۱) رحمة الله عليه.

۲ شعبه: ددې حالات د «باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» په ضمن كنبې لاندې تيرشوى دى.

۳ قتادة: ددوى حالات په «باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» دلاندې تير شوى دى.

۴ حضرت انس رضي الله عنه: ددوى حالات هم د پورتنى باب دلاندې تيرشوى دى.

په حديث مكرر كيدو باندې اعتراض اوددې جواب: دا حديث په وړاندې «باب حلاوة الإيمان» كنبې تيرشوې دې.اودلته ئې دا دوباره راوړلو. ددې په مكرر راوړلو باندې اعتراض شوې دې.
ددې جواب دا دې.اګرچه بنيادى طور دا حديث هم هغه دې.خو ددې په سند او متن كنبې فرق شته.په سند كنبې دحضرت انس رضي الله عنه نه سوا باقى ټول راويان مختلف دى.څكه چه دحديث باب راويان دې. سليمان بن حرب، شعبه، قتاده، او د سابقه حديث راويان دى محمد بن مثنى ،عبدالوهاب ثقفى ،ايوب سختيانى، او ابوقلابه جرمى رحمهم الله.
بيا په متن كنبې هم فرق دې.څكه چه په حديث الباب كنبې چه كوم درې څيزونه بيان شوى دى.د دې په شروع كنبې «من كان الله و رسوله ..» او «من أحب عبداً ..» او «من يكره أن يعود ..» اود سابقه باب په حديث كنبې په دې درې واړه ځايونو كنبې د «أن» لفظ دې.دغه شان په سابقه حديث كنبې د «بعد أن أنقذه الله» جمله نشته.اوپه دې حديث كنبې شته.ددې نه علاوه په حديث باب كنبې د «يلقى» لفظ شته.اوپه سابقه حديث كنبې د «يقذف» لفظ دې.والله أعلم
دحديث تفصيلى تشريح د «باب حلاوة الإيمان» لاندې تيره شوې ده.

۱۳ - بَاب تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ

په دې ترجمه كنبې څو مباحث دى.
اولنې بحث د ترجمې غرض: دامام بخارى رحمه الله ددې ترجمې د انعقاد نه مرجئو باندې رد دې.اودا بنائى چه مرجئه دا وائى چه دايمان دپاره داعمالو څه ضرورت نشته.كه اعمال نه وى. نوهم ايمان ته څه نقصان نه رسى.نودا ثابتوى چه دا دعوى غلطه ده.بلكه اعمال فائده رسوى.څكه چه داعمالو په وجه داهل ايمان په درجاتو كنبې تفاضل راځى. هم دا وجه ده.چه د چا اعمال زيات وى.هغه به وړاندې جنت ته داخليږى.اوكوم مسلمانان چه جهنم ته

---
(۱) عمدة القارى(۱۶۸/۱)_

ورواچولی شی.نوپه هغوی کښې به هم هغه کسان وړاندې راویستې شی.دچا اعمال چه زیات وی.(۱)
دغه شان مرجئه وائی.چه داعمالو هډو څه اثرنشته.نه په طاعت باندې څه فائده رسی.اونه په ګناه باندې څه نقصان،نوکه چرته داسې وه.نو بیا داخلق د اعمالو په وجه ولې جهنم ته اچولی شی؟ لکه څنګه چه د باب په روایت کښې ذکردی.
دمرجئو پشان په حدیث الباب سره په خوارجو او معتزلؤ باندې هم رد کیږی.هغه داسې چه د کبائرو د ارتکاب باوجود دوی د دوزخ نه راویستې شی.
حالانکه د خوارجو او معتزلؤ په نیزمرتکب د کبیرة به مخلد فی النار وی.(۲)
یا داونیلی شی.چه امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی.چه داعمالوپه وجه د اهل ایمان په ایمان کښې تفاوت او تفاضل پیدا کیږی.په دې صورت کښې به «فی» سببیه وی.اومقصد به دا وی.چه په اعمالوکښې په زیادت اونقصان سره په ایمان کښې تفاضل زیادت او نقصان راځی.(۳)
دویم بحث: دویم بحث دا دې.چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه کوم حدیث بیان کړې دې.په دې کښې د «تفاضل فی الایمان» بیان دې.ددې نه نې په «مثقال حبة من خردل من ایمان» سره تعبیر کړې دې.په دې کښې د «تفاضل فی الأعمال» ذکرنشته.نو روایت د ترجمة الباب سره مطابق نشو.
ددې جواب دا دې.چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب سره دا خودلی دی.چه په حدیث کښې د«من خردل من إیمان» کښې دایمان نه مراد اعمال دی.په دې باندې دایمان اطلاق ددې وجې کړې دې.چه په دې باندې دایمان تکمیل کیږی.اودایمان نه چه اعمال مراد اخستې شی.نوپه دې باندې هم ددې روایت دویم لفظ قرینه ده.په هغې کښې «من خردل من إیمان» په ځائې «من خردل من خیر» راغلی دی.او«خیر» وائی.عمل ته.(۴)
دریم بحث: دریم بحث دا دې.چه امام بخاری رحمه الله دکتاب الایمان په اول کښې دټولونه وړاندې چه کومه ترجمه منعقد کړې ده.په هغې کښې وو.«باب قول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الإسلام علی خمس وهو قول وفعل ویزید وینقص»نوهرکله چه امام بخاری رحمه الله دایمان د زیادت اونقصان مسئله بیان کړې ده.نودوباره ددې مسئلې بیانول څو تکراردې؟

---

(۱) تقریربخاری (۱\۱۳۲)_
(۲) تقریربخاری(ص.۱۳۲)_
(۳) عمدة القاری(۱\۱۶۸)_
(۴) فتح الباری (۱\۷۳)_

نوددې جواب دا دې چه اولنئ ترجمه خو ترجمه جامعه ده.اوراروان تراجم د هغې تفصيل اوتوضيح دى.نوپه دې باندې دتكراراشكال نه واردېږى.

دويم جواب دا دې چه امام بخارى رحمه الله هلته «يزيد وينقص» تبعاً ذكر كړې وو.اودلته ئې مستقلاً ذكر كوى.هلته «بنى الإسلام على خمس» حديث مقصود دي او ترجمة الباب ئې هم د هغې دپاره راوړې وو.اودلته زيادت او نقصان بيانول مقصود دى.

بعضې دا هم وئيلى دى.چه هلته د زيادت اونقصان تعلق داسلام سره وو. اودلته د زيادت او نقصان تعلق د ايمان سره دې.نوتكرار نشته.

څلورم بحث څلورم بحث دا دې چه امام بخارى رحمه الله وړاندې په صفحه ⑨ باندې يوه ترجمه منعقد كړې وه.«باب زيادة الإيمان ونقصانه» اعتراض دا دې چه دهغه باب مقصد هم په ايمان كښې د زيادت او نقصان بيان وو.اوكومه ترجمه چه ئې دلته منعقد كړې ده.نوددې مقصد هم دا دې.نودا خو تكرارشو.

ددې يوجواب دا دې.چه دلته په اعمالوكښې داهل ايمانو تفاوت بيانول مقصود دى.اوهلته امام بخارى رحمه الله خو په ايمان كښې يعنى نفس تصديق كښې د كمى زياتى بيان كوى.(١)

دويم جواب دا دې.چه هلته امام بخارى رحمه الله په نفس ايمان كښې د كمى اوزيادت بيان كړې دې.اوپه راروانه ترجمه كښې د مومن به په اعتبارسره د كمى اوزياتى ثبوت وركوى.(٢)

خودا جواب صحيح نه معلوميږى.ځكه امام بخارى رحمه الله ترجمه منعقد كړې ده.د «زيادة فى الإيمان ونقصانه» چه په ايمان كښې زيادت اونقصان راځى.اودمومن به په اعتبارسره خو زيادت راځى.خونقصان نه راځى.بلكه په كمى سره خو ايمان مفقود كيږى.

چونكه د مومن به نه مراد هغه امور دى.په كوموباندې ايمان راوړلو باندې چه سړې مكلف وى.نود ايمان بالله نه پس مطالبه ده.دايمان بالملائكه.اوبيا ايمان بالرسل اوبيا ايمان بالكتب اوبيا ايمان باليوم الآخراو بيا ايمان بالقدر.نوكه يوكس داسې وى.چه هغه ته اول د ايمان بالله علم وى.او بيا ورته د ايمان بالملائكه علم حاصل شى.نودده په مومن به كښې زيادت راغلو.اوچه بيا ورته د ايمان بالرسل علم اوشو نوبيا ئې په ايمان نوره اضافه اوشوه.اوچا بيا ورته د ايمان الكتب علم اوشو.نوپه ايمان كښې ئې نوره اضافه اوشوه.خوكه يوكس په ذكرشوو څيزونوكښې په يوڅيز باندې ايمان پريږدى.نوپه ايمان كښې كمى نه راځى.بلكه ايمان ختميږى.ځكه چه په كومو څيزونو باندې ايمان راوړل ضرورى دى.په هغې كښې كه په يوڅيز باندې ايمان پريخودې شى نوټول ايمان ختم شو ځكه چه د ايمان د تحقق دپاره التزام د طاعت ضرورى دې يعنى دهغه ټولوڅيزونو تسليم كول اومنل په كومو چه ايمان راوړل ضرورى وى داسې نه ده چه په بعضو ايمان راوړى اوپه بعضې رانوړى.دا

(١) فتح البارى(١٠٣/١) كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه)_

(٢) لامع الدرارى (٥٩١/١)_

خوعين كفردي ﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾ (١) نوخكه «باب زيادة الإيمان ونقصانه» كښې د مومن به په اعتبارسره په زيادت باندې حمل كول هډو صحيح نه دى اګرچه بعضې اكابرينو امامانو دا توجيه كړې ده (٢)

دريم جواب دا دې چه چونكه دايمان د زيادت او نقصان مسئله مختلف فيها ده اودامام بخارى رحمه الله دا عادت دې چه په كومه مسئله كښې اختلاف وى اوسخت اومشهور وى اودامام بخارى رحمه الله رجحان يو طرف ته وى اوبل طرف خلق زور لګوى اودلائل پيش كوى نوبيا امام بخارى رحمه الله دخپلې مدعى ثابتولو دپاره مختلفې طريقې اختياروى اوپه مختلفو ارخونوباندې خپله مدعى ثابتوى. دغه شان نې دلته په كتاب الايمان كښې مصنف رحمه الله هم دا طريقه اختياركړې ده اودا ئې په مختلف انداز سره ثابته كړې ده چه اعمال په ايمان كښې داخل دى. لكه څنګه چه په كتاب التوحيد كښې دالله تعالى د صفاتو په اثبات كښې كړى دى اودصفت كلام دپاره ئې ديرتراجم منعقد كړى دى په ابواب الخمس كښې امام بخارى رحمه الله د يوې مدعى د ثابتولو دپاره چه په خمس كښې دامام اختيار شته. څلور بابونه قائم كړى دى نودا دامام بخارى رحمه الله عادت دې چه كومه مسئله مختلف فيها وى او اختلاف په كښې شديد وى اود بل دطرف نه هم خپل زور خودلى شى نوامام بخارى رحمه الله هم خپل زور ښائى اوچه كوم طرف د دوى په نيز راجح وى هغه په مختلفوطريقو سره ثابتوى نوپه ايمان كښې د زيادت اونقصان په مختلف فيها مسئله كښې دامام بخارى رحمه الله رائې د زيادت اونقصان دثبوت په حق ده نوځكه ددې دثبوت دپاره مختلف ابواب ذكركوى. والله أعلم.

پنځم بحث پنځم بحث دا دې چه امام بخارى رحمه الله ددې باب لاندې دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه حديث ذكركړې دې اوكوم باب چه په (ص. ١١) باندې راځى يعنى «باب زيادة الإيمان ونقصانه» نوهلته ئې د حضرت انس رضي الله عنه روايت نقل كړې دې دواړه روايتونه په مضمون كښې مشترك دى.

اولنې سوال دا دې چه امام بخارى رحمه الله په دواړو باندې جدا جدا ترجمه ولې منعقده كړه.

دويم سوال دا دې چه امام بخارى رحمه الله دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه حديث په دې باب كښې ذكركړې دې اوددې الفاظ دا دى «أخرجوا من كان فى قلبه مثقال حبة من خردل من إيمان» اود حضرت انس رضي الله عنه كوم حديث چه په «باب زيادة الإيمان ونقصانه» كښې راځى نوپه هغې كښې د «وزن شعيرة من خير» او «وزن برة من خير» او «وزن ذرة من خير» الفاظ راغلى دى او «خير» عمل ته وائى نودحضرت انس رضي الله عنه حديث ددې ترجمې يعنى «باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال» سره

---

١) سورة البقرة: ٨٥ _

٢) كما جزم بذلك السندى رحمه الله فى حاشيته على صحيح البخارى انظر (٣٠/١) واختاره شيخ الهند فى تراجمه أنظر تقرير بخارى شريف (١٤٦/١) _

مناسب وو.خکه چه په دې کښې دخيريعنى دعمل ذکردې اوحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه
حديث د هغه ترجمې سره مناسب وو.کومه چه وړاندې راځي.نوچونکه دحضرت ابو سعيد
خدرى رضي الله عنه په روايت کښې د ايمان ذکروو.اوپه دې ترجمه کښې هم د ايمان د زيادت او
نقصان ذکرشوې دې.نوحضرت امام بخارى رحمه الله دحضرت انس رضي الله عنه حديث په «باب تفاضل
الأعمال» کښې اوحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه روايت په راروان «باب زيادة الإيمان ونقصانه»
کښې ولې ذکرنکړل.
دريم سوال دا دې.چه مصنف رحمه الله په دواړو ځايونوکښې يولفظ اصالةً اوبل تعليقاً ذکرکړې
دې.دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه په حديث کښې ئې د «خردل من خير» لفظ تعليقاً راوړې
دې.او«من إيمان» ئې په اصل روايت کښې ذکرکړې دې. اودحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې
ئې د «من إيمان» لفظ تعليقاً راوړې دې.او«من خير» ئې اصالةً ذکرکړې دې.
اوس سوال دا دې.چه امام بخارى رحمه الله لره پکار وو.چه دوى دحضرت ابو سعيدخدرى رضي الله عنه
حديث کښې د «من خير» لفظ اصالةً ذکرکړې وو.خکه چه دخير نه مراد عمل دې.اوپه ترجمه
کښې د اعمالو په اعتبار سره تفاضل بيانولې شى.او «من إيمان» ئې تعليقاً راوړې وې.دغه
شان دحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې ئې «من إيمان» اصالةً راوړې وې.خکه چه په نفس
ايمان کښې زيادت اونقصان بيانول مقصود دى.او«من خير» ئې تعليقاً ذکرکړې وو.
حافظ ابن حجر رحمه الله د اولنو دواړوسوالونو دا جواب ورکړې دې.چه په اصل کښې دحضرت
ابوسعيدخدرى رضي الله عنه اوحضرت انس رضي الله عنه په روايتونوکښې د دواړو خبرو احتمال شته.کيدې
شى.چه تفاضل ايمان فى الاعمال مراد وى.اوکيدې شى.چه تصديق کښې زيادت اونقصان
مراد وې.چونکه دواړه احتمالات وو.نومصنف رحمه الله په دواړو احتمالاتوباندې ترجمه قائمه
کړه.چونکه دحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې د موزوناتو تفاوت په «شعيرة، برة، ذرة» سره
بيان شوې دې.ددې وجې امام بخارى رحمه الله په ايمان قائم بالقلب کښې د کمى اوزيادت د
اظهار دپاره «زيادة الإيمان ونقصانه» ترجمه منعقده کړه.اودا ئې اوخودل.چه په تصديق کښې
کمې اوزيادت کيږى. اودحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه په حديث کښې تفاوت فى الموزونات
نشته.نوخکه ئې په دې باندې د «تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال» ترجمه قائمه کړه.(۱)
امام العصرعلامه انورشاه کشميرى رحمه الله فرمائى.چه ددې جواب نه خودا معلومه شوه.چه
دحضرت انس رضي الله عنه په روايت باندې ئې د ايمان د زيادت اونقصان ترجمه ولې قائمه کړه.خو
ددې خبرې جواب اونه شو.چه دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه په روايت باندې ئې د «تفاضل

---

۱) فتح البارى(۱۰۳\۱) كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه)-

أهل الإيمان في الأعمال» ترجمه ولې قائمه کړې شوه. (١)

حضرت شاه صاحب رحمه الله دويم جواب کړې دې.چه په اصل کښې دامام بخاری رحمه الله وړاندې دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه تفصيلی روايت دې.کوم چه امام بخاری رحمه الله په کتاب التوحيد کښې (٢) کړې دې.اوامام مسلم په کتاب الايمان کښې تخريج کړې دې.(٣)په دغه تفصيلی روايت کښې داعمالوتذکره ده.چه خلق به په موقف کښې جمع وی.بيا به الله تعالى تجلى اوکړی.خلق به په سجده پريوځی .پل صراط به اولګولې شی.خلق به د هغې نه تيريږی.بيا به جنتيان جنت او دوزخيان دوزخ ته داخل شی.بيا به جنتيان دخپلو جهنميانو وروڼرو په حق کښې الله تعالى ته عرض اوکړی.«ربنا كانوا يصومون معنا ويصلون ويحجون فيقال لهم أخرجوا من عرفتم فتحرم صورهم على النار فيخرجون خلقا كثيرا قد أخذت النار إلى نصف ساقيه وإلى ركبتيه ثم يقولون ربنا ما بقي فيها أحد ممن أمرتنا به فيقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال دينار من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها أحدا ممن أمرتنا ثم يقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال نصف دينار من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها ممن أمرتنا أحدا ثم يقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال ذرة من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها خيرا فيقول الله عز وجل شفعت الملائكة وشفع النبيون وشفع المؤمنون ولم يبق إلا أرحم الراحمين فيقبض قبضة من النار فيخرج منها قوما لم يعملوا خيرا قط قد عادوا حمما فيلقيهم في نهر في أفواه الجنة يقال له نهر الحياة فيخرجون كما تخرج الحبة في حميل السيل» (٤)چونکه په دې روايت کښې په اعمالوکښې دتفاوت بيان دې.نوځکه امام بخاری رحمه الله دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه په روايت مختصره باندې دتفاوت وتفاضل فی الاعمال باب منعقد کړو. حقيقت دا دې.چه دشاه صاحب رحمه الله دا جواب د حافظ ابن حجر رحمه الله دجواب نه اقوی اوارجح دې.(٥)

بهرحال چه د دواړو حضراتو جوابونه ملاؤ کړې شی.نودا معلوميږی.چه دحضرت انس رضي الله عنه په روايت باندې ئې ددې وجې د زيادت ونقصان فی الايمان ترجمه قائمه کړه.چه په دې کښې دتفاوت فی الايمان ذکردې.اودحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه په روايت باندې ئې د تفاضل فی الاعمال ترجمه ځکه قائمه کړه.چه د هغوی په روايت مفصله کښې د اعمالو ذکردې.

---

(١) فيض البارى(١\١٠٠)_

(٢) صحيح بخارى(٢\١١٠٧، ١١٠٨) كتاب الرد على الجهمية وغيرهم باب قول الله تعالى﴿ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة ﴾ رقم ٧٤٣٩)_

(٣) صحيح مسلم (١\١٠٢، ١٠٣) كتاب الإيمان باب رؤية المؤمنين فى الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)_

(٤)مسلم كتاب الايمان باب معرفة الرؤية)_

(٥) فيض البارى (١\١٠٠)

اوس سوال دا پاتې كيږى.چه امام بخارى رحمه الله داسې ولې اوكړلو.چه د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه په روايت كښې ئې «من خردل من ايمان» اصل اوګرځولو .او«من خردل من خير» ئې په متابعت سره ذكركړلو.اودحضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې ئې ددې په عكس باندې ذكركړل.

ددې جواب دا دې.چه په اصل كښې دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه د تفصيلى روايت نه معلومه شوه.چه په دې كښې دكوم تفاوت ذكردې.دهغې نه تفاوت فى الاعمال مراد دې. نو امام بخارى رحمه الله د «من ايمان» روايت اصل اوګرځولو.اوپه «خردل من خير» سره ئې د هغې شرح اوكړله.اودا ئې اوخودل.چه د «من ايمان» نه مراد «من خير» دې.

يا داسې اووايه.چه داعمالوپه سلسله كښې ئې د«من خير» په ځائې «من ايمان» روايت اصل اوګرځولو.نوپه دې سره امام بخارى رحمه الله د ايمان اوعمل په مينځ كښې مضبوط تعلق ښكاره كول غواړى. اوپه دې كښې د مرجئو زبردست رد دې.ځكه چه دوى د اعمالو د ايمان سره هډوتعلق منى نه.اود نبى صلى الله عليه وسلم په نيزتعلق دومره قوى دې.چه نبى صلى الله عليه وسلم په اعمالوباندې د ايمان اطلاق كوى.(۱)

اودحضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې چونكه تفاوت فى الموزونات نه تفاوت فى نفس الايمان والتصديق مراد دې.نوامام بخارى رحمه الله وړاندې «من خير» روايت ذكركړلو.اوبيا ئې تعليقاً د «من ايمان» لفظ راوړلو.اوددې شرح ئې اوكړه.(۲)والله سبحانه وتعالى أعلم.

[۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ(۳) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا أَوِ الْحَيَاةِ شَكَّ مَالِكٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً قَالَ وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرٌو الْحَيَاةِ وَقَالَ خَرْدَلٍ مِنْ خَيْرٍ[۶۱۹۲]

---

(۱) ايضاح البخارى(۳\۲۸٤، ۲۸۵)_

(۲) فيض البارى(۱\۱۰۰، ۱۰۱)_

(۳) هذا الحديث أخرجه البخارى فى كتاب التفسير ،سورة النساء باب «إن الله لا يظلم مثقال ذرة رقم ٤۵۸۱ وسورة القلم باب يوم يكشف عن ساق رقم ٤۹۱۹ وفى كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم ۶۵۶۰ و باب الصراط جسر جهنم رقم ۶۵۷٤ وفى كتاب التوحيد باب قول الله «وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة» ر قم ۷٤۳۸، ۷٤۳۹ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب رؤية المؤمنين فى الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)

رجال الحديث

①اسماعيل: دوى عبدالله بن اسماعيل بن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالك بن ابى عامر اصبحى مدنى دى.
دا د امام مالك رحمه الله خورنې دې.دوى دخپل ماما يعنى امام مالك رحمه الله نه او د خپل پلار.او ورور عبدالمجيد ،اوابراهيم بن سعد ،سليمان بن بلال.اوددوى نه علاوه د نورو حضراتو نه احاديث اوريدلى دى.
او دوى نه په روايت كونكوكښې امام بخارى ،امام مسلم،امام دارمى رحمهم الله نه علاوه نور حافظان دى.د دوى احاديث امام بخارى.امام مسلم اوابن ماجه په خپلوخپلو كتابونوكښې نقل كړې دى.اوامام نسائى د دوى تضعيف كړې دې . نو ځكه هغوى ددوى نه حديث نه دى اخستې.امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((محله الصدق وكان مغفلاً))
دامام يحيى بن معين رحمه الله نه منقول دى.دوى فرمائى.چه اسماعيل او ددوى پلار دواړه ضعيفان دى.ددوى نه دا هم نقل دى.چه ((اسماعيل صدوق ضعيف العقل ليس بذلك)) مطلب دا دې.چه دوى په حديث كښې صحيح تصرف نشى كولې.اونه دخپل كتاب نه علاوه دبل كتاب قراءت اوادا صحيح كولې شى.
ابوالقاسم لالكائى رحمه الله فرمائى.امام نسائى.چه په دې باندې كلام كړې دې. نومبالغه ئې كړې ده.دهغه مبالغې دوجې دوى متروك ګرځول لازميږى.كيدې شى .امام نسائى ته د دوى داسې حالات ښكاره شوى وى.چه هغه نورو ته نه وى ښكاره شوى.ځكه چه د نورو حضراتو د كلام نه صرف دومره معلوميږى.چه دوى ضعيف دى.
بيا دابن معين رحمه الله نه د دوى تعريف هم منقول دې.دغه شان په امام احمد اوامام بخارى رحمهما الله هم د دوى تعريف كولو.(¹)
حافظ ابن حجر رحمه الله چه ددوى په باره كښې په تقريب كښې كوم فيصله كن قول ذكركړې دې. هغه دا دې.((صدوق أخطأنى أحاديث من حفظه))(²)
حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى.چه اسماعيل بن ابى اويس امام بخارى رحمه الله ته خپل روايات وركړل.اودوى ته ئې اووئيل.چه په دې احاديثوكښې چه كوم قابل احتجاج وى.په هغې باندې نښه اولګوه.چه هغه صرف دهغه احاديثو روايت كوى.او د نورو روايت پريږدى.
د دې واقعه نه معلوميږى.چه امام بخارى رحمه الله د دوى كوم احاديث په خپل صحيح كښې نقل كړى دى.هغه منتخب اوصحيح احاديث دى.دغه شان ددې واقعه نه دا خبره هم معلوميږى. چه د صحيح بخارى نه سوا په نورو كومو كتابونو كښې چه ددوى احاديث ذكر

---

¹) عمدة القارى(١/١٦٩)_
²) تقريب التهذيب(١٠٨) رقم الترجمة ٤٦٠)_

دى.هغه قابل احتجاج نه دى.ځكه چه امام نسائى او نورو امامانو رحمهم الله دې ضعيف ګرځولې دې.البته كه ددوى متابعت موجود وى. نوقابل احتجاج كيدې شى.(١)

④ مـالك:ددوى حالات وراندې د «باب من الدين الفرار من الفتن» په ضمن كښې تيرشوى دى.

③ عمروبن يحيى المازنى:ددوى عمروبن يحيى بن عماره بن ابى حسن المازنى المدنى رحمه الله دى.دخپل پلار نه علاوه د نورو محدثينو نه روايت كوى.اوددوى نه چه چا سماع كړې ده.په هغوى كښې ديحيى بن سعيد انصارى نه علاوه نور تابعين دى.
امام ابوحاتم رازى اوامام نسائى رحمهما الله ددوى توثيق كړې دې.په كال ۱۴۰هـ كښې ئې وفات شوى دى.(٢)

④ يحيى: دوى يحيى بن عماره بن ابى حسن المازنى المدنى دى.دحضرت ابوسعيد خدرى اوحضرت عبدالله بن زيد انصارى رضى الله عنهما نه ئې احاديث اوريدلى دى. او د دوى نه ددوى خوى او امام زهرى رحمه الله احاديث اوريدلى دى.
بعضې حضراتو ددوى پلارحضرت عماره صحابى ګرځولې دې.خو دا صحيح نه ده.بلكه ددوى نيكه حضرت ابوالحسن صحابى رضى الله عنه وو.(٣)

حضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه: ددوى حالات وراندې د «باب من الدين الفرار من الفتن» په ضمن كښې تيرشوى دى.

قوله: يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ: جنتيان به جنت ته داخل شى.اوجهنميان به جهنم ته داخل شى.بيا به الله تعالى ارشاد اوفرمائى.د چا په زړه كښې چه د اورى د دانې هومره ايمان هم وى. هغه د اور نه راوباسئ. ددې نه معلوميږى.چه اعمال به تللى شى.

داعمالو وزن: دلته داعمالو دوزن مسئله نشته.خوضمناً بيانولې شى.
په دې كښې اختلاف دې.چه اعمال به تللى شى اوكه صحائف؟

دحضرت ابن عباس رضى الله عنهما (٤) وامام بخارى رحمه الله (٥) رائې دا ده.چه اعمال به تللى شى.حافظ ابن حجر رحمه الله دا د اهل سنت نه نقل كړى دى.(٦)

---

(١) هدى السارى(٣٩١)_
(٢) عمدة القارى(١\١٦٩) وتقريب (٤٢٨) رقم ٥١٣٩)_
(٣) عمدة القارى(١\١٦٩) وتقريب (٥٩٤) رقم ٧٦١٢) وتقريب (٤٠٨) رقم ٤٨٤٢)_
(٤) تفسير كبير(١٤\٢٥) وتفسيرقرطبى (١٦٦\٧)_
(٥) صحيح بخارى آخرى باب)_
(٦) فتح البارى(١٣\٥٣٨)_

دحضرت عمر رضي الله عنه نه نقل دى چه اعمال به تللى شى.(١) علامه قرطبى رحمه الله دا قول اختيار كړي دي.(٢) اوامام فخرالدين رازى رحمه الله دا قول د عامو مفسرينو رحمهم الله نه نقل كړي دي.(٣)
بلكه دوى يو روايت نقل كړي دي په كوم كښې چه د اعمالو د تللو صراحت موجود دي.(٤)
دغه شان په سنن ترمذى او مسند احمد كښې يو روايت دي.حضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنهما فرمائى چه يوكس به د قيامت په ورځ راوستې شى. اووده وړاندې به يوكم سل رجسترې پرانستې شى.هر رجستر به د سترګو دنظر په اندازه لوئې وى.بيا به ده ته اووئيلى شى چه زما فرشتوخو په تا باندې څه ظلم نه دې كړې.آيا په دې كښې داسې څه څيز شته چه ته ترې انكار كوې.هغه به اووائى .نه. بيا به يوكاغذ راوويستې شى.په هغې به كلمه شهادت وى.هغه سړې به اووائى.ددې رجسترو په مقابله كښې به ددې څه وزن وى.خوچه كله هغه كاغذ كيخودې شى.نو په ټولو رجسترو به درنه شى.(٥)
اشكال كيدې شى.چه د اعمالوصحيفې چه تللى شى.دا خو په ذهن كښې راځى.خواعمال دا خود قبيلې د اعراضو نه دى.ددې د تللو به څه صورت وى؟
په يوه زمانه كښې دا اشكال وو.خونوو تحقيقاتو دا اشكال د جرړې نه اوويستلو.آواز په ټيپ كښې محفوظ كولې شى.شمسى شعاګانې په آلاتوكښې محفوظ كولې شى.ددې پيمائش كولې شى.د حرارت او برودت تول كولې شى.دې ټولوتحقيقات دا اشكال دسرنه ختم كړلو.خوچه په كومه زمانه كښې دا تحقيقات نه وو.په هغه زمانه كښې خلقو دا جواب وركړې وو.چه دا اعراض به داجسامو په صورت كښې كړې شى.اوددې نه به جسم جوړ كړې شى.اوبيا به تللى شى.(٦)
دريم قول دا دې.چه د اعمالو خاوندان به تللى شى.(٧)
اوددې دليل په صحيحينو كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دي.((انه ليأتى الرجل العظيم السمين يوم القيامة لايزن عند الله جناح بعوضة))(٨)

---

(١) تفسيرقرطبى(۱٦٥\۷)_
(٢) المصدرالسابق)_
(٣) تفسير كبير(۱٦٥\۱٤)_
(٤) سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عما يوزن يوم القيامة فقال الصحف . تفسيركبير(۲٥\۱)_
(٥) جمع ترمذى كتاب الإيمان باب ما جآء فيمن يموت وهو يشهد أن لا إله إلا الله رقم ۲۳۹) ومسند أحمد (۲۱۳\۲)_
(٦) فتح البارى(٥۳۹\۱۳) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ونضع موازين القسط ليوم القيامة)_
(٧) تفسير ابن كثير(۲۰۲\۲) سورة الأعراف آيت (والوزن يومئذالحق)_
(٨) الصحيح البخارى كتاب التفسير سورة الكهف باب (أولئک الذين كفروا بآيات ربهم ولقائه فحبطت أعمالهم) رقم ٤۷۲۹) وصحيح مسلم (۳۷۰\۲) كتاب صفات المنافقين باب صفة القيامة والجنة والنار)_

دغه شان د نبي ﷺ نه نقل دي «لرجل أثقل فى الميزان يوم القيامة من أحد»(١)

دغه شان فرمائي «والذى نفسى بيده لهما (يعنى الساقين) أثقل فى الميزان من أحد»(٢)

خودا دواړه روايتونه په خپل ظاهر باندې نه دي محمول د صحيحينو د روايت نه بې قدري مراده اود دويم روايت نه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په نيز قدراو منزلت بيان شوې دې حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائيلي دي كيدې شي چه د بعضو اعمال تللي شي اود بعضو عمل نامې اوبعضې په خپله تللي شي (٣) والله أعلم.

قوله فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا أَوِ الْحَيَاةِ شَكَّ مَالِكٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً: بيا به د خلق د جهنم نه راويستې شي دوى به سوزيدلي او تور شوي وي بيا به د باران يعنى ژوند په نهركښې واچولي شي (امام مالك ته شك دې) نو دوى به يا داسې راټوكيږي. لكه څنګه چه تخم د خوړ په غاړه باندې راټوكيږي ولې تاسو نه ګورئ چه څنګه زيړ زيړ راټوكيږي.

«حيا» بالقصر، ددې معنى باران دې اود حياة معنى ژوند دې باران هم د ژوند سبب وي چه باران اوشي نو په زمكه كښې ژوند پيدا شي انسانانو ته روزي اوغله اوخوراك ملاؤ شي نو د زمكې د ژوند سبب هم دې اود وونو باغونود ژوند سبب هم دې نودغه شان به د انسانانو د ژوند سبب هم وي ددې وجې كه دلته د «حياة» لفظ راغلي وي نوڅه باك نشته خكه چه دغه نهربه د دې جنهميانود ژوند سبب اوګرځي ددوى بدنونه كوم چه په جهنم كښې د كوئلې پشان سوزيدلي او تور شوي وي په دې نهر كښې د غوړخولو نه پس به په هغې باندې دغوښې اوڅرمنې پيدا كيدل شروع شي اودهغوى د بدنونو حالت به ښه شي (٤)

راوى وائي چه دا يا «نهرالحياة» دې او يا «نهرالحيا» دې امام مالك څوك چه دا روايت د عمروبن يحيى مازنى رحمه الله نه نقل كوي دوى ته شك شوې دې چه «نهرالحيا» دې اوكه «نهر الحياة» دې خو وړاندې امام بخارى رحمه الله د وهيب د روايت حواله وركړې ده هغوى په دغه روايت كښې د عمروبن يحيى مازنى نه د شك نه بغير «نهرالحياة» نقل كړې دې.

بيا په دې باندې پوهه شئ چه يو «حبة» بفتح الحاء دې ددې معنى د عامې دانې ده ددې جمع «حبّ» او «حبوب» راځي اويو دې «حِبة» بكسر الحاء (٥) ددې «حبة» خصوصيت دا دې چه دې ته

---

(١) مسند أحمد(١١٤/١) مسند علي بن أبي طالب رضي الله عنه)_

(٢) مسند احمد(١١٤/١) مسند عبدالله بن مسعود رضي الله عنه)_

(٣) تفسير ابن كثير(٢٠٢/٢) سورة الأعراف آيت ﴿والوزن يومئذ الحق﴾)_

(٤) فتح البارى(٧٢/١)_

(٥) عمدة القارى(١٧٠/١)_

لره غونډې موقع ملاؤ شي.اودا چرته اونخلي. اونمې ورته ملاؤ شي.نو سمدستي راټوكيږي. نو ددې جملې معنى دا شوه چه په روانو اوبوكښې په غاړه باندې چه څنګه دا څنګلى بوټې راخيږي چه سمدستي راخيږي.نودغه شان به دا خلق هم تروتازه شي. او سمدستي به راټوكيږي.[۵۷۶۷]

قوله قَالَ وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرٌو الْحَيَاةِ وَقَالَ خَرْدَلٍ مِنْ خَيْرٍ: وهيب:دوى وهيب بن خالد بن عجلان باهلي بصرى رحمه الله دى.د ايوبختياني. ابوحازم. سلمه بن دينار. جعفر صادق. منصوربن معتمر.موسى بن عقبه. يحيى بن سعيد انصارى رحمهم الله غونډې حضراتو نه روايت كوى.

او دوى نه چه چا احاديث اوريدلى دى.په هغوى كښې اسماعيل بن عليه. ابوداود طيالسي. يحيى بن سيعدالقطان غونډې د علم ستنې دى.

امام يحيى بن معين دوى لره په دوى بصرى مشائخوكښې اهم ترين شمارى.

ابوداود طياليسى رحمه الله فرمائي.«حدثنا وهيب وكان ثقة»

امام عجلى رحمه الله دوى لره «ثقة ثبت» ګرځوى.

ابوحاتم رحمه الله فرمائي.«ما أنقى حديثه لا تكاد تجده يحدث عن الضعفاء» وئيلى شى چه دامام شعبي رحمه الله نه پس په رجالوباندې دوى نه زيات بل خوك عالم نه وو.

په كال ۱۶۵هـ يا ۱۶۹هـ كښې وفات شوې دې. رحمه الله رحمة واسعة[۱]

دوهيب دتعليقي روايت فائده. مؤلف رحمه الله د وهيب تعليقي روايت ذكركړو.اوپه دې كښې ئې په دوو خبرو باندې تبيه وركړه.يوه دا چه وهيب هم دا حديث د عمروبن يحيى نه نقل كړې دې.لكه څنګه چه ئې امام مالك نه نقل كوى.خو مالك ئې په شك سره نقل كوى. اووهيب ئې بغيرد شك نه په «الحياة» سره نقل كوى.اودا قاعده ده.چه د روايت مشكوكه په مقابله كښې روايت مجزومه راجح وى.

دويمه په دې خبره باندې تنبيه ده.چه د وهيب په روايت كښې «من خير» دې.اود مالك په روايت كښې «من ايمان» دې.اومؤلف رحمه الله د ايمان شرح په خير سره اوكړه.لكه وړاندې چه دې طرف ته اشاره تيره شوې ده.

علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي.چه د وهيب دا روايت امام بخارى په كتاب الرقاق كښې موصولاً ذكركړې دې.[۲]دا خبره خو صحيح ده.چه د وهيب روايت په كتاب الرقاق كښې موصولاً راځي.خوهلته د وهيب په روايت كښې د «من خردل من ايمان» الفاظ دى.د «من خردل من خير» الفاظ نه دى.

---

[۱]) تهذيب الكمال(۳۱\۱۶۸) رقم الترجمة (۶۷۶۹)_

[۲]) ارشاد السارى(۱\۱۰۶)

حافظ رحمه الله فرمائى چه مؤلف باندې اعتراض شوې دې چه د وهيب روايت كو چه دلته تعليقاً ذكركړې دې نودا ئې د «من خير» په الفاظو سره ذكركړې دې اوموصولاً چه ئې پخپله كوم روايت نقل كړې دې په هغې كښې د «من إيمان» الفاظ دى.(۱)

حافظ رحمه الله فرمائى چه داعتراض څه خبره نشته.ځكه چه ابن ابى شيبه په خپل منصف كښې د وهيب روايت نقل كړې دې په هغې كښې د «من خردل من خير» الفاظ دى.اودلته مصنف رحمه الله تعليقاً هم دغه روايت ته اشاره كړې ده.دكتاب الرقاق روايت ته ئې اشاره نه ده كړې.(۲)

[۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الدِّينَ (۳) [۳۴۸۸،۶۶۰۶،۶۶۰۷،۶۶۰۸]

رجال الحديث

① **محمد بن عبيدالله**:دوى ابوثابت محمدبن عبيدالله بن محمد بن زيدمدنى دى.دوى د آل عثمان مولى وو.د لويو محدثينو نه ئې داحاديثو سماع كړې ده.اود دوى دامام بخارى رحمه الله لويو محدثينو روايات اخستى دى.(۴)

حافظ رحمه الله دوى ثقه ګرځولى دى.(۵)

② **ابراهيم بن سعد**:دوى ابواسحاق ابراهيم بن سعدبن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف زهرى مدنى نزيل بالغداد دى.په ۱۱۰ھ كښې پيدا شوى وو.دخپل پلار ،امام زهرى،هشام بن عروه وغيره رحمهم الله نه ئې احاديث اوريدلى دى.اود دوى نه امام شعبه،عبدالرحمن بن

---

(۱) صحيح بخارى كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم (۶۵۶۰)_

(۲) فتح البارى(۱\۷۳)_

(۳) هذا الحديث أخرجه البخارى ههن وفى كتاب فضائل الصحابة باب مناقب عمربن الخطاب رضي الله عنه رقم ۳۶۹۱ وفى كتاب التعبير باب القميص فى المنام رقم ۷۰۰۸ وباب جر القميص رقم ۷۰۰۹ ومسلم فى صحيحه (۲\۲۷۴) كتاب الفضائل باب من فضائل عمر رضي الله عنه والنسائى فى سننه (۲\۲۶۹) كتاب الإيمان وشرائعه باب زيادة الإيمان ونقصانه والترمذى فى جامعه فى كتاب الرؤيا باب فى رؤيا النبى صلى الله عليه وسلم اللبن والقميص رقم ۲۲۸۵ ، ۲۲۸۶)_

(۴) عمدة القارى(۱\۱۷۳.) وتقريب (۴۹۴) رقم الترجمة (۶۱۱۰)_

(۵) تقريب التهذيب (۴۹۴) رقم الترجمة (۶۱۱۰)_

مهدی وغیره رحمهم الله ډیرومحدثینو رحمهم الله روایت کړې دې
امام احمد رحمه الله فرمائی «ثقة حجة تكلم فيه بلا قادح»
بغداد ته ئې تشریف اوړې وو هلته د هارون الرشید دطرفه د بیت المال نګران پاتې شوې وو په کال ۱۸۳ﻫ یا ۱۸۵ﻫ کښې وفات شوې وو
د دوی پلار سعدبن ابراهیم د تابعینوځنی وو اوپه مدینه کښې قاضی پاتې شوې وو رحمهما الله رحمة واسعة.(١)

④ **صالح**: ندوی ابومحمد یا ابوالحارث صالح بن کیسان مدنی دی.(٢)
په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې ورته د حضرت عبدالله بن زبیر، حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهم د لیدلوسعادت حاصل دې بلکه یحیی بن معین رحمه الله فرمائی چه ددې دواړو نه ورته سماع هم حاصله ده.(٣)
ددوی په ثقاهت او جلالت شان باندې اتفاق دې.(٤)
علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دوی د طلب علم شروع د لس کم سل کالو په عمر کښې کړې وه او د یو سل شپتو کالو په عمر کښې وفات شوی وی.(٥)
امام حاکم رحمه الله فرمائی چه د اویا کالو په عمر کښې دوی د علم طلب شروع کړې وو د امام زهری رحمه الله نه ئې د نوی کالو په عمر کښې احادیث اوریدلی دی. او د یو سل شپتو کالو نه په زیات عمر کښې د دوی وفات شوې دې.(٦)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی که رته د امام حاکم خبره اومنلې شی نو بیا دوی په ځوانانو صحابو رضی الله عنهم کښې ګنړل پکار دی ځکه چه دوی مدنی وو اودا هم منل پکار دی چه د نبی صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت کښې به د دوی عمر د دیرشو کالو نه زیات وو اود حاکم د قول مطابق که دوی د اویا الو په عمر کښې د علم طلب شروع کړې وی نودا منل به پکار وی چه ددې نه پس دوی تقریباً د نوی کالو نه زیات ژوندې پاتې شوې دې په دې صورت کښې خو به دوی د حضرت سعد بن ابی وقاص او حضرت عائشې رضی الله عنها نه احادیثو اوریدونکو کښې وو ځکه چه د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه وفات په ۵۵ﻫ کښې او د حضرت عائشې رضی الله عنها وفات په ۵۹ﻫ کښې شوې دې اود دوی وفات د ۱۴۰ﻫ نه پس د ۱۶۰ کالو نه په زیات عمر کښې شوې وو که وفات په ۱۴۰ﻫ کښې او عمر ۱۶۰ کاله هم اومنلې

---

(١) عمدة القاری(١\١٧٣) وتقریب (٨٩) رقم ١٧٧)_
(٢) عمدة القاری(١\١٧٣) وتقریب (٢٧٣) رقم ٢٨٨٤)_
(٣) تهذیب الکمال (١٣\٧٩) رقم ٢٨٣٤)_
(٤) عمدة القاری (١\١٧٣) وتهذیب الکمال (١٣\٨١، ٨٢)_
(٥) عمدة (١\١٧٣)_
(٦) تهذیب الکمال (١٣\٨٣) وسیر أعلام النبلاء (٥\٤٥٦)_

شی نو سن هجری او عمر کښې د ۲۰ کالو فرق دې.سن هجری کمه ده.او عمر ددې نه ۲۰ کاله زيات دې.ن که دوی د ۷۰ کالو په عمر کښې د علم طلب شروع کړې وی.نو د شلو کالو د فرق په جه به دوی پکار ده چه په ۵۰ھ کښې وو.او وفات ئې چونکه د ۱۶۰ کالو په عمر کښې ۱۴۰ھ کښې شوې دې.نو دا هم لازميږی.چه چه دوی به د ۱۵۰ هنه پس ۹۰ کاله ژوندی وو ددې ذکرشوی حساب مطابق به په ۱۰ھ کښې چه دهغې نه څومياشتې وړاندې نبی ﷺ وفات شوې وو.به د دوی عمر ۳۰ کاله وو.نو د حاکم خبره صحيح نه ده.(۱)

په ۱۴۰ھ کښې وفات شوی وو.(۲)

④ **ابن شهاب:** دوی محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهری(متوفی ۱۲۳ھ) دی. ددوی

حالات په((بدءالوحی)) کښې د دريم حديث په ضمن کښې تيرشوی دی.

⑤ **ابوامامه بن سهل:** دوی ابوامامه اسعدبن سهل بن حنيف دی.دوی د ليدلو په اعتبارسره صحابی وو.البته د نبی ﷺ نه د دوی براه راست روايت نه دې شوې.بلکه دوی د حضرات صحابه کرام ﷺ په واسطه سره روايت کوی.په کال ۱۰۰ھ کښې د دوه پنځوس کالو په عمر کښې وفات شوې وو ﷺ (۳)

⑥ **حضرت ابوسعيدخدری رحمه الله:** ددوی الات په ((باب من الدين الفرر من الفتن)) لاندې تيرشوی دی.

قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الدِّينَ:

رسول الله ﷺ فرمائی.چه يوځل زه اوده وو.ما په خوب کښې خلق وليدل.چه هغې ماته مخامخ راوستې شی.او دوی قميصونه اچولی دی په دې کښې بعضې قميصونه تر سينو پورې دی او بعضې د دې نه کم دی او عمربن الخطاب ﷺ ماته راوستې شو.دده داسې قميص وو چه هغه ده په خان پسې راښکل (يعنی ډيرښکته وو)صحابو ﷺ تپوس اوکړو. يارسول الله تاسو د دې څه تعبير کوئ.نو نبی ﷺ اوفرمائيل دين.

---

(۱) سير أعلام النبلاء (۴۵۶/۵)_

(۲) المصدر السابق)_

(۳) المصدر السابق)_

نبى كريم ﷺ دلته په خوب كښې د قميص ليدو تعبير په دين سره بيان كړې دې. كيدې شى چه دا نبى ﷺ د قرآن كريم نه استنباط كړې وى. په قران پاك كښې دى. ﴿ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ﴾[1] لكه څنگه چه د ظاهرى لباس په ذريعه انسان د بې شرمئ او عريانئ نه بچ كيږى. د يخنئ او گرمئ نه محفوظ وى. دغه شان د دين لباس هم هر قسم حفاظت كوى. اولكه څنگه چه ظاهرى لباس پټونكې دې. دغه شان تقوى او دين د ټولو بې حياگانو. فحشاء او كمزوريانو دپاره پرده ده. خلاصه دا چه لكه څنگه انسان د قميص په ذرعه بدن د گرمئ او يخنئ نه محفوظ ساتى. دغه شان ددين په ذريعه ددنيا اود آخرت د مكروهاتو نه محفوظ اوسيږى.[2] دلته د دين نه مراد اعمال دى. ددې معنى په اعتبار سره دا روايت د ترجمة الباب سره مطابق دې. چه د قميص تعبير دين دې. ناو د دين نه مراد اعمال دى. نو په قميصونوكښې خلق مختلف المراتب ليدل ددوى په اعمالوكښې په مختلف المراتب كيدو باندې دليل دې.[3] په اعمالو كښې د تفاوت په سبب د اهل ايمان په درجاتوكښې تفاوت بنائى. چه د اعمالو د ايمان سره ژور تعلق دې. نو د مرجئو خيال غلط شو. چه نه طاعت فائده رسوى اونه معصيت نقصانى دې. والله سبحانه أعلم.

بينا: دا لفظ په اصل كښې «بين» دې. په آخر كښې الف او كله «ما» زياته شى. او «بينما» وئيلې شى. اودا د ظروف زمان څنې دې.

په اصل كښې «بين» اوختونو طرف ته مضاف كيږى. دا مضاف حذف كړى او ددې په عوض كښې «الف» يا «ما» راوړى. نوددې اعراب د ظرف زمان وى.[4]

قمص: دا د قميص جمع ده.

«ثدى» د ثاء په ضمه دال په كسره او يائې مشدده سره د «ثدى» جمع ده. «ثدى» «بكسر الثاء المثلثة» هم مع راځى. د «ثدى» لفظ مذكر هم استعماليږى. او موئنث هم.[5]

بيا د «ثدى» لفظ صرف ښځو پورې خاص دې. او كه په سړو باندې هم ددې اطلاق كيږى. په دې كښې اختلاف دې. د بعضې حضراتو دا وينا ده. چه د «ثدى» د ښځو پورې خاص دې. اود سړو دپاره د «ثندوة» لفظ استعماليږى. او د نورو حضراتو وينا ده. چه د «ثدى» لفظ مشترك دې په سړى او ښځه دواړو باندې د دې اطلاق كيږى. د حديث باب نه په ظاهره هم

---

[1]) الأعراف (۲۶)_

[2]) درس بخارى (۱۹۶\۱)_

[3]) فتح البارى(۷٤\۱)_

[4]) معجم النحو (۹۱. ۹۲)_

[5]) مختار الصحاح)_

ددوى تائيد كيږى اگرچه وئيلې شى چه دلته د سرو دپاره مجازاً د «ثدى» د لفظ استعمال شوې دې ( )

يوه شبه او د هغې جواب دلته چونكه په حديث كښې د حضرت عمر رضي الله عنه فضيلت بيان شوې دې او د دوى دين كامل بلكه اكمل خودلې شوې دې په دې سره دې چاته دا شبه نه كيږى چه د دوى مقام او مرتبه د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه نه هم اوچته شوه

ددې نه جواب دا دې چه دلته نبى ﷺ صرف د درې قسمه خلقو ذكركړې دې يعنى «منها ما يبلغ الثدى ومنها ما دون ذلك» او د حضرت عمر رضي الله عنه كيفيت ئې په «وعليه قميص يجره» سره ذكركړې دې دلته د نبى ﷺ مقصود حصر نه دې خكه چه بنكاره ده مسلمانان صرف په درې قسمه نه وى بلكه د اختصار په وجه نبى ﷺ د مثال په طور يا د څه بل مصلحت په وجه صرف د دريو ذكر اوكړو.( )

بيا اختراض خو به په هغه وخت كښې صحيح وو چه حضرت صديق اكبر رضي الله عنه هم خودلې شوې وو او د هغوى قميص د حضرت عمر رضي الله عنه د قميص نه كم وو

يو جواب دا هم وركړې شوې دې چه حضرت عمر رضي الله عنه په كوم مقام او كومه مرتبه كښې خودلې شوې دې دغه مقام صرف د هغوى دپاره خاص شوې نه ده چه كنى هغه سره به په دغه مرتبه كښې څوك شريك نه وى.( )

يوجواب دا هم دې چه د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه په افضليت باندې د اهل سن والجماعت اجماع ده اودا دليل قطعى دې ( )نوپه خبر واحد باندې به اجماع ته ترجيح وى.

دا هم وئيلې شوى دى چه حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته فضيلت كلى حاصل وو كه د دې سره په جزئى فضائلوكښې چاته څه امتياز حاصل وى نودا د حضرت ابوبكرد افضليت سره څه منافى نه ده.

دلته هم د حضرت عمر رضي الله عنه يو جزئى فضيلت بيان شوې دې بيشكه د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه دا فضيلت د پسخيدو لائق دې اوكه په دې كښې ورته حضرت ابوبكرصديق هم اوپسخيږى نو څه قباحت په كښې نشته

گورئ په حديث كښې راغلى دى چه د قيامت په ورځ به درې قسمه خلق د مشكو په ډيرو باندې وى د دوى به دا حالت وى چه اولين او آخرين به هغوى ته پسخيږى يوبه په هغوى كښې موذن وى څوك چه په شپه او ورځ كښې پنځه وخته خلق مانځه طرف ته رابلى دويم هغه امام چه خلق ترې خوشحاله وى او دريم هغه كس چه غلام وى دخپل رب حق هم ادا

) مجمع بحار الأنوار(۱\۲۸۵) وفتح البارى(۱\۷۴)_

) مجمع بحار الأنوار(۱\۲۸۵)_

) المصدرالسابق)_

) عمدة القارى(۱\۱۷۵)_

كوى اود خپل مالك حق هم پوره كوى.(۱)

په دې حديث كښې اوګورئ چه چرته د موذن مرتبه او چرته د اولين او آخرين .چه ددې په عموم كښې انبياء.صديقين.او شهداء هم داخل دى تول به ورته پسخيږى آيا ددې معنى به دا وى چه موذنين د انبياؤ اوصديقينو نه هم افضل دى نه بلكه دا د موذنينو يو جزئى فضيلت دې او حضرات انبياؤ عليهم السلام ته كلى فضيلت حاصل دې دغه شان حضرت ابوبكرصديق ﷛ ته كلى فضيلت حاصل دې.

چونكه حضرت عمر ﷛ ته د خلافت د فرائضو پوره كولو يوه اوږده زمانه په لاس روغلې وه.ددې په وجه د حضرت عمر ﷛ په اعمالو كښې زيادت راغلو او د هغوى د كوششونو په نتيجه كښې اسلام ته ډير عزت ملاؤ شو.اود كافرانو ملا ماته شوه.د هغوى حوصلې اوبيللې.نوځكه د حضرت عمر ﷛ دا فضيلت جزئى فضيلت دې په دې سره د حضرت ابوبكرصديق ﷛ مرتبه نه كميږى.يوخو ددې وجې چه حضرت ابوبكرصديق ﷛ ته كوم فضيلت حاصل دې.هغه په تواتر سره ثابت دې.اود حضرت عمربن الخطاب ﷛ دا فضيلت خبر واحد دې.د متواترمقابله خبر واحد چرته كولې شى!(۲)

دويمه خبره دا هم ده.چه كله نبى ﷺ وفات شو.په هغه وخت كښې د حضرت اسامه د لښكر روانولوپه باره كښې اختلاف پيدا شو.تولو دا وئيل.چه نبى ﷺ اوس اوس وفات شوې دې.حالات ډير نازك دى.په داسې موقع دومره لوئې لښكر ليږل خپل ځان دپاره خطروته دعوت وركول دى.دا لښكر دې روان نكړې شى.په دغه موقعه حضرت ابوبكرصديق ﷛ ووچه دوى افرمائيل.دا نشى كيدې.چه رسول الله ﷺ په خپله يو لښكر روان كړې وى.او هغې ته نې په خپله ترتيب وركړې وى.اود هغې طرف نبى ﷺ پخپله مقرر كړې وى.هغه دغه طرف ته روان نكړې شى.ددې مطلب خو به دا وى.چه زمونږ دشمنان به دا اوګنړى.چه د محمد ﷺ نه پس د هغه ملګرى كم همته شول.په دوى كښې بزدلى پيدا شوه.اوس دوى د خپل پيغمبر ﷺ په فيصله باندې عمل كولوكښې شك كوى.دا خبره مونږ نشو برداشت كولې.چه دشمن ته د داسې سوچ موقع وركړو.ددې وجې دا لښكر په هر صورت كښې روانول پكار دى.اوحضرت ابوبكر ﷛ هغه لښكر روان كړل.يقينى خبره وه.چه په دشمنانو ددې ډير لوئې اثر اوشو.اوهغوى په دې پوهه شو.چه د مسلمانانود پيغمبر ﷺ دوفات نه پس په دوى كښې څه كم همتى نه ده پيدا شوې.(۳)

دغه شان كله چه نبى ﷺ وفات شو.نو استقامت چا خودلې وو؟د حضرت عمر ﷛ غوندې بهادر شخصيت دا حال وو.چه هغوى توره په لاس ولاړ وو.او دا ئې وئيل.چه چا ! اووئيل.چه محمد ﷺ وفات شو.نو د هغه څټ به قلم كولې شى.خو حقيقت دادې.چه د كومو ثابت

---

۱) امع ترمذى كتاب صفة الجنة باب (بدون ترجمة) بعد باب ما جآء فى كلام الحور العين رقم ۲۵۶۶)_

۲) عمدة القارى(۱\۱۷۵)_

۳) البداية والنهاية (۶\۳۰۴.۳۰۵) فى تنفيذ جيش أسامة بن زيد ﷛)_

قدمې ثبوت حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه وركړو هغه بل چاته نه وو كړې. راغلو د نبي ﷺ د وفات اعلان ئې اوكړو او وې فرمائيل «من كان منكم يعبد محمداً فإن محمداً قد مات ومن كان منكم يعبد الله فإن الله حي لا يموت»(١) په ټولو صحابو رضي الله عنهم كښې سكون پيدا شو.او ددې مسئلې په باره كښې چه په هغوى كښې كومه پريشانى وه.هغه پورته شوه(٢)
په كوم وخت كښې چه د منكرينو زكاة مسئله پيدا شو.نو حضرت عمربن خطاب رضي الله عنه حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه ته عرض اوكړو.«ياخليفة رسول الله ﷺ تألف الناس وارفق بهم» په دې باندې حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه چه كوم جواب وركړې دې «أجبار في الجاهلية وخوار في الإسلام إنه قد انقطع الوحي وتم الدين أينقص وأنا حي؟» د حضرت ابوبكر رضي الله عنه دا عزم اودا حوصله د دوى د كلى فضيلت دليل دې.ددې وجې به حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبكرصديق «ليلة الغار» او «يوم الردة» يادوله.او دا آرزو به ئې كوله.كاش چه زما د ټول عمر اعمال د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه د يوې ورځې او يوې شپې عمل ته اورسى.(٣)
دصلح حديبيه په موقع حضرت عمر رضي الله عنه ته د صلحې په وجه څومره پريشانى وى.اونبى ﷺ څمره په خړه سينه هغه صلح كړې وه.او نبى څورمه په وضاحت سره دا پيژندل.چه چه دا صلحه كومه چه په ظاهره ټيټيدل دى.هم دا به په حقيقت كښې د دين دترقۍ او عروج سبب جوړيږى.حضرت عمر رضي الله عنه نبى كريم ﷺ ته ورغلو. اود خپلې پريشانۍ اظهارئې ورته اوكړو.او بيا حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته ورغلو .او د خپلې پريشانۍ اظهار ئې ورته اوكړو.نو حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ورته هم هغه جوابونه وركړل.كوم چه ورته نبى ﷺ وركړى وو.(٤)
خلاصه دا چه دحضرت عمر رضي الله عنه د فضيلت كوم ذكر چه دلته راغلې دې.په دې سره د حضرت ا بوبكرصديق رضي الله عنه فضيلت نه متاثره كيږى.دا فضيلت جزئى دې.اود حضرت ابوبكر رضي الله عنه فضيلت كلى دې .والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

۱۴- بَابُ الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ

دما قبل سره ربط ددې نه وړاندې باب كښې د «تفاضل ايمان في الأعمال» بيان وو.په دې باب كښې هم ددې څيز بيان كولې شى.په كوم سره چه په ايمان كښې زيادت پيدا كيږى.او هغه حيا ده.(٥)

---

(١) صحيح بخارى (۶۴۰/۲) كتاب المغازى باب مرض النبى ﷺ ووفاته)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) مشكاة المصابيح (۵۵۶/۲) كتاب المناقب باب مناقب أبى بكر رضي الله عنه الفصل الثالث)
(٤) صحيح بخارى (۳۸۰/۱) كتاب الشروط باب الشروط فى الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب)_
(٥) صحيح بخارى (۳۸۰/۱) كتاب الشروط باب الشروط فى الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب)_

د ترجمة مقصد امام بخاري رحمه الله دا ښائي چه اعمال د جوارحو خو د ايمان جزء دي چه دې خو حيا هم كوم چه د زړه فعل دي دا هم د ايمان جزء دي او هركله چه دا د ايمان جزء دي نو ثابته شوه چه ايمان مركب دې او چه دا مركب شو نو قابل دپاره د زيادت او نقصان هم شو امام بخاري رحمه الله ((من)) تبعيضيه ګرځولې دې.

مونږ چه دلته ايمان مركب نه منو وايو چه ((من)) دلته ابتدائيه دې چه حياء دايمان نه پيدا كيږي دا د ايمان ثمره او فرع ده دې ته جزء ونيل صحيح نه دی يا داسې ونيلې شو چه حياء د كامل ايمان جزء دې او د ايمان كامل په تركيب كښې زمونږ هم څه اختلاف نشته دغه شان په دواړو صورتونو كښې د مرجئو ترديد ښكاره دې. والله أعلم

[۲۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ(١)[٥٧٦٧]

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف**: دوی عبدالله بن يوسف تنيسي دی. د دوی حالات د ((بدء الوحى)) د دويم حديث په ضمن كښې تيرشوی دی.

② **مالك بن انس**: د امام مالك رحمه الله حالات د ((باب من الدين الفرار من الفتن)) د لاندې تيرشوی دی.

③ **ابن شهاب**: دوی محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دی. د دوی حالات د ((بدء الوحى)) د دريم حديث لاندې تيرشوی دی.

④ **سالم بن عبدالله**: دوی ابوعمريا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمربن الخطاب قرشي عدوی مدنی دی. جليل القدر تابعي او د مديني منورې په اووه مشهورو فقهاو كښې يو دې.

دخپل پلار حضرت ابوايوب انصاري، حضرت رافع بن خديج، حضرت ابوهريره، حضرت عائشې رضي الله عنهم نه ئې احاديث اوريدلی دی. ددوی نه علاوه د تابعينو رحمهم الله نه ئې هم احاديث

---

١) الحديث أخرجه البخاري فى كتاب الدب أنضا باب الحياء رقم ٦١٨١ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب بيان عدد شعب الإيمان والنسائي فى سننه فى كتاب الإيمان و شرائعه باب الحياء وأبوداود فى سننه فى كتاب الأدب باب فى الحياء رقم ٤٧٩٥ والترمذي فى جامعه فى كتاب الإيمان باب ما جآء أن الحياء من الإيمان رقم ٢٦١٥ وابن ماجه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ٥٨)_

اخستی دی او د دوی نه په روایات کونکو کښې هم ډیر تابعین دی. لکه عمروبن دینار، نافع مولی ابن عمر، زهری، موسی بن عقبه، حمید الطویل، عبیدالله العمری، او صالح بن کیسان رحمهم الله وغیره

د دوی په جلالت شان، امامت، زهد او علو مرتبه باندې اتفاق دې حضرت سعید بن المسیب رحمه الله فرمائی چه د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما سره د ټولو نه زیات مشابه د دوی خوئې حضرت سالم وو او د حضرت عمر رضی الله عنه سره مشابه د دوی خوئې حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وو.

د امام اسحاق بن راهویه رحمه الله په نیز «الزهری عن سالم عن أبیه» اصح الاسانید دې.

حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به د خپل خوئې سره ډیر محبت کولو تردې چه خلقو به دوی په دې باندې ملامته کولو چه په لاره کښې به ئې ورسره کله ملاقات اوشو نو حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به خپل خوئې ښکلولو. اوفرمائیل به ئې «ألا تعجبون من شیخ یقبل شیخاً»

د ۱۰۶ هـ په آخر کښې په مدینه منوره کښې وفات شو. رحمه الله رحمة واسعة (۱)

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ: نبی کریم صلی الله علیه وسلم د انصارو نه د یوکس په خوا کښې تیر شو. هغه خپل ورور ته د حیا په وجه نصیحت کولو.

دا انصاری کس او د دوی ورور خوك وو. ددوی نوم معلوم نه دې. حافظ رحمه الله فرمائی «ولم أعرف أسم هذین الرجلین الواعظ وأخیه» (۲)

انصاری صحابی رضی الله عنه خپل ورور ته نصیحت کولو چه دومره زیاته حیا مکوه. خك چه ته داسې حیا کوې نو په دې کښې به تاته تاوان وی.

هم دا روایات وړاندې په کتاب الادب کښې په باب الحیاء کښې د احمد بن یونس په سند سره راځی. هلته د «وهو یعظ أخاه» په ځائې «وهو یعاتب أخاه» الفاظ راغلی دی. کیدې شی چه عتاب ئې هم کړې وی او نصحیت ئې ورته هم کړې وی. بعضې راویانو وعظ او نصیحت ذکرکړې دې او بعضو عتاب ذکرکړې دې. خو چونکه د حدیث مخرج یو دې ددې وجې اقرب هم دا معلومیږی چه د روایانو د تعبیر اختلاف دې. خوك چه پرې ځنګه پوهه شوې دی نو هغه هم هغه شان تعبیر کړې دې. بعضو دا ګڼرلی دی چه وعظ او نصیحت مقصود وو نو خك هغه د «یعظ» لفظ ذکر کړې دې. او بعضو دا ګڼرلی دی چه ملامته کوی ئې. نو هغه «یعاتب» نقل کړی دی. (۳)

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات (۱/۲۰۷، ۲۰۸) وعمدة القاری (۱/۱۷۵) وتقریب التهذیب (۲۲۶) رقم ۲۱۷۶)_

(۲) فتح الباری (۱/۷۴)_

(۳) المصدر السابق)_

قوله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ:

نبى كريم ﷺ اوفرمائيل دې پريږده. ځكه چه حيا خو د ايمان يوه شعبه ده.
داسې معلوميږى چا چه نصيحت كول او ملاميتا كوله.هغه په حياء باندې عالم نه وو. هغه ته په دينى اعتبارسره د حياء علم نه وو. چ په حياء كولوكښې صورة انسان خپل حق پريږدى خوپه حقيقت كښې دده په دې كښې ډيره فائده وى. ځكه چه په دې سره د ايمان په شعبه كښې ترقى كيږى.دا يوهمسلمه قاعده ده.چه كوم انسانى جوهر زيات استعماليږى. په هغې كښې طاقت پيدا كيږى.ګورئ كه يوكس په خپل لاس سره د ټولو نه زيات كار كوى.نوپه دې جوهر كښې به قوت پيدا شى.

د حياء په باره كښې تفصيلى كلام وړاندې د «باب أمور الإيمان» لاندې تير شوې دې.دلته دومره خبره نوره هم زده كړه.چه په حديث كښې دى.«إن مما أدرك الناس من كلام النبوة إذا لم تستحى فافعل ما شئت» اوپه يو روايت كښې دى.«فاصنع ما شئت»(١)
عالمان فرمائى چه ددې مطلب دا دې.چه د حياء په استحسان باندې د ټولو انبياء عليهم السلام اجماع پاتې شوې ده.حيا يو داسې څيز دې.چه عقل هم ددې د حسن اقرار كړې دې.اوددې اهميت دومره دې.چه كله هم ددې حكم نه دې منسوخ شوى.
زمونږ استاذ محترم شيخ الادب والفقه حضرت مولانا اعزاز على ﷫ د چا چه زه ډير ممنون او احسان مند يم اودخپلې كم پوهئ او غفلت باوجود چه د هغوى نه ما كوم خير كثر حاصل كړې دې.د هغې اعتراف لازمى دى.هغوى به په دې حديث كښې د نكتة په طور باندې فرمائيل.مولى صاب! دا امر د وجوب دپاره دې.كله چه په تاسو كښې بې حيائى راشى.نو بيا به تباهيانې شروع كيدل ضرورى شى.دا خود حضرت مولانا د نكتې يوه خبره وه.او يقيى ن ده.چه حالات او واقعات ددې تائيد كوى.
خو عالمانو ليكلى دى.چه دلته انشاء په معنى د خبر كښې ده.او معنى دا ده. كه تاسو حيا نه كوئ.نو بيا به خپله خوښه كوئ.(٢)
يو شاعر دې معنى طرف ته اشاره كړې ده.

إذا لم تخش عاقبة الليالى ولم تستحى فاصنع ما تشاء
فلا والله ما فى العيش خير ولا الدنيا إذا ذهب الحياء
يعيش المرأ ما استحياء بخير ويبقى العود ما بقى اللحاء

يعنى كه ته د شپو د انجام نه نه ويريږې.اوتاته شرم نه درځى.يعنى كه د شپې په تيرو كښې

---

(١) صحيح بخارى كتاب الأنبياء باب (بلا ترمة بعد باب حديث الغار) رقم (٣٤٨٣) و(٣٤٨٤) وكتاب الأدب باب إذا لم تستحى فاصنع ما شئت رقم (٦١٢٠)_
(٢) التمهيد لما فى الموطا من المعانى والأسانيد (٧٠/٢٠)_

ته د غلطو كارونو د انجام نه نه ويريږي.او و ستا نه حيا لاړه شي.نو بيا چه دې څه خوښه وى.هغه كوه.په الله قسم په هغه ژوند كښې څه خير نشته.په كوم كښې چه حيا نه وى.او په هغه دنيا كښې څه خير نشته.چه حيا تلى وى.ترڅو چه سړې شرم كو.نو هغه به د خيريت ژوند تيروى.اودا يو حقيقت دې.چه د خاښ ژوند تر هغه وخته پورې وى.ترڅو چه په دې باندې پوستكې وى.

۱۵-بَاب فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه لفظ د «باب» روايه منون دې.په دې صورت كښې به تقدير دا وى.«باب فى تفسير قوله تعالى...» او اضافت هم صحيح دې.يعنى «باب تفسير قوله تعالى...»(١)

علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه په باب باندې څه اعراب نه وى.بلكه دا به مبنى برسكون وى.«كتعديد الأسماء من غير تركيب» هغوى خو اول ددې نه انكاركړې دې.چه دا روايه منون دې.دويم هغوى فرمائى كه د روايت او درايت نه خلاف وى .نوداسې روايت مقبول نه وى.خو دومره ده.كه په كلام نبوت كښې داسې څه څيز واقع شى.نود درايت مطابق به په كښې تاويل كولې شى.(٢)

علامه عينى رحمه الله په دې خبره هم اعتراض كوى.چه حافظ رحمه الله تقدير «باب فى تفسير قوله تعالى» يا «باب تفسير قوله تعالى» راويستې دې.علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه دا حديث ددې آيت تفسير نشى كيدې.ځكه چه اول خو دا كتاب التفسير نه دې.چه امام بخارى رحمه الله د آيت تفسير بيانول غوارى.بلكه دلته خو امام بخارى رحمه الله په مرجۇ باندې رد كول غوارى.ځوك چه اعمالو ته هيڅ اهميت نه وركوى.دويمه دا چه ددې آيت په باره كښې د حضرت انس رضى الله عنه روايت دې رضى الله عنه چه دا آيت «آخر ما نزل من القرآن» دې.اوپه دې كښې څه شك نشته.چه حديث مذكور فى الباب «امرت أن أقاتل الناس...» متقدم دې.او متقدم د متاخر تفسير نشى كيدې.(٣)

خو حقيقت دا دې.چه د علامه عينى رحمه الله دا خبره كمزورى ده.ځك كه چرته د تفسير په ضمن كښې په مرجئو باندې رد كول وو.نو نو په كتاب الايمان كښې ددې تفسير په بيانولوباندې څه اعتراض نشى كيدې.امام بخارى رحمه الله د مرجئو رد كوى.او ځائې په ځائې ئې كوى.دغه شان د معتزلو، خوارجو، جهميو، كراميو رد كوى كه د يو آيت تفسير داسې وى.چه په هغې كښې په مرجئو باندې رد وى. نو په دې باندې ولې اعتراض كولې شى.چه هغه په كتاب اليمان كښې بيان كړې شى

---

(١) فتح البارى (١٧٥)_
(٢) عمدة القارى (١/ ١٧٧، ١٧٨)_
(٣) [illegible]

دغه شان عينى رحمه الله چه كومه دويمه خبره كړې ده.هغه هم صحيح نه ده.ولې دا څه ضرورى ده چه د آيت د نزول نه پس چه نبى ﷺ د هغې په تفسير كښې څه حديث بيان كړى.نو هغې ته به تفسير ونيلې شى.بلكه دا هم كيدې شى چه نبى ﷺ اول يوه خبره كړې وى.او روسته د هغې مطابق آيت نازل شوې وى.نو د نبى ﷺ دغه متقدم ارشاد ددې آيت دپاره په منزله د تفسير كيدې شى.

د ترجمة الباب د حديث سره مناسبت امام بخارى رحمه الله د ترجمة لاندې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حديث «قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ» تخريج كړې دې.په آيت مترجم بها او روايت مذكوره كښې مناسبت دا دې.چه په آيت كښې د توبې ذكر دې.او د توبې نه مراد «توبة عن الشرك والكفر» ده.دكوم نه چه په روايت كښې په شهادت توحيد و رسالت سره تعبير شوې دې.دغه شان په آيت كښې ئې ﴿فخلوا سبيلهم﴾ فرمائيلى دى.اود تخلية السبيل نه هم هغه مراد دې.كوم نه چه په حديث كښې په «عصموا منى دمائهم وأموالهم» سره تعبير كړې دې.يعنى د شرك او كفر نه توبه ويستلو او د توحيد رسالت شهادت وركولو او مونځ كولو او زكاة وركولو سره د انسان جان او مال محفوظ كيږى.او ددې لاره پرانستې شى.يعنى ن ده ته به څوك تعرف نه كوى.

د ترجمې مقصد امام بخارى رحمه الله په دې ترجمې سره په مرجئ باندې رد كړې دې.څوك چه د اعمالو د اهميت نه انكار كوى.امام بخارى رحمه الله فرمائى چه د اعمالو دومره زيات اهميت دې.چه د توبه عن الشرك والكفر سره سره ئې اقامت صلاة او ايتاء الزكاة هم د تخليه سبيل عصمت مال و دم دپاره موقوف عليه اوګرځوله.(١)

دغه شان دا هم ونيلى شى.چه امام بخارى رحمه الله بالاشاره د صلاة او زكاة په ايمان كښې د داخليدو استدلال كړې دې.ځكه چه تخليه سبيل يعنى عدم تعرض او عصمت د مال او دم ئې د توبه عن الكفر والشرك يعنى د توحيد او رسالت د اقرار سره سره په اقامت صلاة او ايتاء الزكاة باندې مرتب كړې دى.اود انسان جان او مال محفوظ كيږى.په ايمان سره.نو معلومه شوه چه دا څيزونه په ايمان كښې داخل دې.(٢)

....

---

(١) فتح البارى(١ ٧٥) وعمدة القارى(١١٧٨)_
(٢) ارشاد السارى(١٠٨)_

[٢٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُسْنَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو رَوْحٍ الْحَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذٰلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللّٰهِ[٢٧٨٦]

رجال الحديث

① عبدالله بن محمد المسندي: د دوى حالات د «باب أمور الدين» په ضمن كښې تيرشوى دى.

② ابورح الحرمي بن عمارة: د دوى كنيت ابو روح دې او «حرمي» د نسبت په وزن اسم علم دې. د پلار نوم ئې عماره او د نيكه نوم ئې «نابت» وو. د يو قول مطابق «ثابت» وو. د دوى كنيت ابوحفصه وو. نابوروح الحرمى بن عماره بن ابى حفصه نابت يا ثابت العتكى البصرى امام شعبه، شداد بن سعيد او قرة بن خالد سدوسي وغير نه ئې احاديث روايت كړى دى او د دوى په شاګردانوكښې على بن ابن المدينى. ابراهيم بن محمد بن عرعره ، عبدالله بن محمد مسندى. عبيدالله بن عمر قواريرى، محمدبن بشار بندار. عمروبن على الفلاس او محمدّ بن ابى بكر مقدمى وغيره رحمهم الله دى. (١)

امام يحيى بن معين رحمه الله دوى «صدوق» ګرځولى دى. (٢)

امام ابوحاتم رحمه الله دوى د عبدالصمد بن عبدالوارث او وهيب بن جرير په درجه كښې ګرځولى دى. (٣) ابوحاتم عبدالصمد بن عبدالوارث او وهب بن جرير دواړه «صدوق» او «صالح الحديث» ګرځولى دى. (٤) ابن حبان رحمه الله دوى په ثقاتو كښې ذكر كړى دى. (٥) دغه شان امام دارقطنى رحمه الله دوى ثقه ګرځولى دى. (٦)

د دوى احاديث د جامع ترمذى نه سوا په باقى تولو امهات الكتب كښې موجود دى. (٧)

---

(١) تهذيب لكمال (٥\٥٥٦، ٥٥٧) ترجمه (١١٦٩)_

(٢) المصدر السابق)_

(٣) المصدر السابق)_

(٤) تهذيب الكمال (١٨\١٠٢) (٣١\١٢٣)_

(٥) كتاب الثقات لابن حبان (٨\٢١٦)_

(٦) سنن دارقطنى (١\١٨١) باب التيمم رقم ٢٢)_

(٧) عمدة القارى(١\١٧٩) وتقريب (٢،١٥٦) رقم الترجمة (١١٧٨)_

په كال ٢٠١ هـ كښې دوى وفات شوى وو (١)

تنبيه علامه كرمانى رحمه الله ته ددوى په ترجمه كښې يو عجيب و غريب وهم لاحق شوې دې دوى فرمائى چه «أبو روح.. كنيته واسمه ثابت و ،،الحرمى... نسبته وهو ابن عمارة..» (٢) لكه چه دوى فرمائى چه «الحرمى» د دوى حرم طرف ته نسبت دې او د دوى نوم ثابت «بالثاء المثلثة» دې ټاو كنيت ئې ابو روح دې حالانكه مونږ وړاندې بيان كړې دې چه ابو روح د دوى كنيت دې او «الحرمى» د نسبت په وزن باندې د دوى نوم دې او د دوى د نيكه نوم «نابت» وو «بالنون بعدها ألف وبعدها باء موحدة ثم تاء مثناة» يا «ثابت» بالثاء المثلثة» دې. د نيكه كنيت ئې ابوحفصه دې.

ددې وهم سبب دا معلوميږى چه په اصل كښې علامه كرمانى رحمه الله چرته دا ليكلې شوې كتلى دى. «الحرمى بن عمارة بن أبي حفصة واسمه نابت» نو علامه دا ګنړلى دى چه د «اسمه» ضمير حرمى ته راجع دې. او دوى د نابت په ځائې ثابت لوستې دې. او دا ئې د دوى نوم ګرځولې دې او حرمى ئې د نسبت په صورت كښې ليدلې دې او نسبت ئې ګرځولې دې حالانكه ددوى حرم طرف ته نسبت كول ممكن نه دى. ځكه چه د دوى ولادت پروريش او بيا استوګنه او ددې نه پس وفات په بصره كښې شوى دى.

ترڅو پورې چه د نابت او ثابت اختلاف دې نو نابت «بانون صحيح قول دې اګرچه د ثابت قول هم موجد دې (٣) والله أعلم.

① **شعبه**: د دوى حالات د «باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» د لاندې تير شوى دى

② **واقد بن محمد**: دوى واقد بن محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن خطاب العدوى المدنى دى. دوى د صفوان بن سيم، عبدالله بن ابى مليكه، محمد بن المنكدر، نافع مولى ابن عمر رضي الله عنه او د خپل پلار محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن خطاب رضي الله عنه نه روايت كوى. د دوى په شاګردانو كښې امام شعبه، د دوى ورور عاصم بن محمد بن زيد او ددوى خوئې عثمان بن واقد عمرى دى.

امام احمد، امام يحيى بن معين او امام ابوحاتم رحمهم الله دوى لره ثقه ګرځولى دى.

③ **محمد بن زيد**: دوى محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن خطاب عدوى مدنى دى. دوى د خپل نيكه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت كوى.

دوى د خپل نيكه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه علاوه د حضرت سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل،

---

(١) المصدر السابق_

(٢) شرح كرمانى (١/١٢١)_

(٣) فتح البارى (١/٧٥) وعمدة القارى (١/١٧٩)_

عبدالله بن زبیر ،عبدالله بن عباس او عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنهم نه احادیث اوریدلی دی بیا د دوی په شاګردانوکښې امام اعمش.بشاربن کدام او ددوی خونې دی.
امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی.دوی ثقه وو.دغه شان ابوحاتم او ابن حبان رحمهما الله هم دوی لره ثقه ګرخولی دی.
ددوی احادیث د صحاح سته تولو مصنفینو رحمهم الله نقل کړی دی.(۱)

④حضرت عبدالله بن عمررضی الله عنهما:ددوی حالات د کتاب الایمان په شروع کښې د «دعاوکم ایمانکم»لاندې تیر شوی دی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ:

«أمرت»مجهول صیغه ده.چونکه فاعل مشهور او معروف ې.ځکه نه دې ذکر شوې. وجه دا ده.چه نبی ﷺ ته حکم کونکې د الله تعالی نه سوا بل څوك نشی کیدې.نو تقدیریه دا وی.
«أمرني الله بأن أقاتل...»دغه شان که صحابی رضی الله عنه اووائی .«أمرنا»نوددې مطلب به دا وی.چه نبی ﷺ مونږ ته حکم کړې دې.ځکه چه هم نبی ﷺ د هغوی دپاره مشرح او بیانونکې وو.البته که په تابعینوکښې څوك «أمرنا بکذا»اووائی.نوبه دې کښې د امر کونکی نه یقینی طور صحابی مراد نشی کیدې .بلکه یو احتمال دې.(۲)
بهر حال دلته نبی ﷺ فرمائی.چه ماته حکم شوې دې.چه زه خلقو سهر قتال کوم.تردې چه د دې خبرې ګواهی ورکړی.چه د الله تعالی نه سوا بل څوك معبود نشته.او محمد ﷺ د الله تعالی رسول دې.مونځ قائموی.او زکاة ورکوی.کله چه دا درې واړه کارونه اوکړی.نو زما نه نې خپله وینه او خپل مال محفوظ کړل.مګر د اسلام په کښې .او ددوی حساب په الله تعالی دې.

یو اشکال او د هغې جواب په دې باندې اشکال کیدې شی.چه دا حدیث څنګه صحیح کیدې شی. حالانکه د حضرات شیخینو رضی الله عنهما د منکرینو زکة په باره کښې کله مناظره شوې وه.نو حضرت عمر رضی الله عنه فرمانیلی وو .«کیف تقاتل الناس وقد قال رسول الله ﷺ «وقد قال رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ» په دې باندې

) تهذیب الکمال (۲۵:۲۲۶. ۲۲۸)_
) تهذیب الکمال (۲۵:۲۲۶. ۲۲۸)_

حضرت ابوبكر رضي الله عنه فرمائيلي وو. «والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة، فإن الزكاة حق المال»([1])
سوال دا دې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما سره چه دا حديث موجود وو.نو هغوى خپل پلار حضرت ابوبكر رضي الله عنه سره مناظرې ته ولې پريخودو.اودا روايت ئې ورته ولې نه بيانولو.او دا ئې ورته ولې نه بيانول.چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم چه لكه څنګه د ترمقاتلۀ دپاره شهادت توحيد او رسالت، ضرورى ګرځولې دې.نودغه شان ئې اقامت صلاة او ايتاء الزكاة هم ضرورى ګرځولې دې. اوبيا هركله چه حضرت ابوبكر رضي الله عنه چه په قياس باندې استدلال كولو.اودا ئې اوفرمائيل.

«والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة فإن الزكاة حق المال»فرمائيل.نوحضرت ابن عمر رضي الله عنهما ددوى تائيد ولې اونكړلو.اودا ئې ولې بيان نكړل.چه په حديث پاك كښې په صراحت سره دا موجود دى.چه عصمت د مال او دم د توحيد او رسالت اقرار سره سره په اقامت صلاة او ايتاء الزكاة باندې هم موقوف دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله ددې دا جواب وركړې دې.كيدې شى.چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د مناظرې په وخت كښې موجود نه وو.اوكه موجود وو.كيدې شى. چه دا روايت ورته په دغه وخت كښې ياد نه وو.اودا هم ممكن ده.چه روسته ئې دا روايت د شيخينو رضي الله عنهما نه نقل كړې وى.([2])
د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د وفات نه پس د اهل عرب اود دوى د ارتداد صورتونه په دې كښې د لږ غوندې زيات وضاحت دپاره د مرتدينو متعلق څه تفصيل بيانوم.چه معلومه شى.چه د نبى صلى الله عليه وسلم دوفات نه پس د ارتداد څنګه صورت وو.اود شيخينو رضي الله عنهما د خبرو تعلق د كوم سره وو؟
د بخارى شريف په كتاب الزكاة كښې راځى.چه كله نبى صلى الله عليه وسلم وفات شو.نو په عربو كښې ارتداد خور شو.په هغه وخت كښې صديق اكبر رضي الله عنه د مرتدينو خلاف لښكر ليږلو.نو حضرت عمر رضي الله عنه منع كړو.او دا ئې اووئيل.ته دهغه كسانو سره قتال كوې.چه «لا إله إلا الله» وائى.او ددې په وج د حديث په نص سره دوى محفوظ المال والدم دى.نو بيا دوى ته د تعرض څه ګنجائش نشته.حضرت ابوبكر رضي الله عنه اوفرمائيل.«والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة فإن الزكاة حق المال»تردې چه د حضرت عمر رضي الله عنه سينه پرانستې شوه.او هغوى د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه سره موافقت اوكړو.([3])
د علامه خطابى.ابن حزم او قاضى عياض رحمهم الله وغيره د كلام كتلو نه معلوميږى.چه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د وفات نه پس خلق په پنځو قسمونو كښې تقسيم شوى وو.
د ټولو نه لنى جماعت خو په دين باندې قائم وو.دويم نمبر باندې هغه ډله وه.چه ټول شريعت ئې منل.خو صرف د زكاة نه ئې انكار كولو.ددې نه پس دريمه ډله هغه وه.كمه چه مرتده شوې وه.او د دين اسلام نه اوړيدلې وه.بيا ددوى لاندې دوه ډلې وې.يو خو هغه خلق

---

[1] صحيح بخارى كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة رقم ١٣٩٩ و ١٤٠٠)_
[2] فتح البارى(٧٦/١)_
[3] صحيح بخارى كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة رقم ١٣٩٩ و ١٤٠٠)_

وو چا چه د نبوت کاذبه تابعداری کړې وه.لکه مسیلمه کذاب.اسعود عنسی.سجاح او طلیحه وغیر.او دویمه ډله هغه وه.کومه چه د خپل پلار نیکه دین ته واپس شوه او پنځم برخه مختصره ډله وه.کومه چه نه یو خوا وه.او نه بل خوا .بلکه د غالبې ډلې په انتظار کښې وه.چه څوك غالب شي.د هغوی سره به شي.()

علامه ابن حزم رحمه الله هغه خلق په یوه ډله کښې شمار کړي دي.چه مرتد شوی وو.نو په دې طریقه د هغوی په نیز څلور قسمونه جوړیږی.که د مرتدینو دواړه قسمونه دا جدا شمار کړې شي.و دا ټول پنځه قسمونه شول.()

حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه چه د مرتدینو خلاف لښك تیا کړلو.نو حضرت عمر رضی الله عنه پرې اعتراض اوکړلو.او دا ئې اوونیل.«کیف تقاتل الناس وقد قال رسول الله ﷺ أمرت أن أقاتل الناس حتی یقولوا لا إله إلا الله فمن قالها فقد عصم مني ماله ونفسه إلا بحقه وحسابه علی الله» او دا خلق «لا إله إلا الله» وائی.

په دې باندې خو اتفاق دې.چه دحضراتِ شیخینو رضی الله عنهما مناظره د هغه کافرانو په باره کښې نه وه.څوك چه د خپل پلار نیکه دین ته واپس شوی وو.او نه د هغه کافرانو په باره کښې وه.څوك چه د نبوت کاذبه د مدعیانو تابعدار شوی وو.بلکه دا مناظره د منکرین زکاة په باره کښې وه.

اوس دلته اشکال دا دې.چه زکاة د اسلام په فرائضو کښې دې.که څوك ددې نه انکار اوکړی نو مرتد کیږی.ځکه چه د دین په ضروریاتو کښې د یو امر ضروری نه انکار کول ارتداد دې نو هرکله چه دا خلق مرتد شول.نو بیا حضرت عمر رضی الله عنه ته دا اشکال ولې راغلو.چه هغوی حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه سره مناظره شروع کړه.

حضرت مولانا گنگوهی رحمه الله ددې دا جواب کړې دې.او هم دا حضرت شیخ الحدیث غوره کړې دې.چه په اصل کښې د منکرین زکاة دوه ډلې وې.یوه ډله خو د فرضیت نه منکره وه.چه د زکاة د فرضیت نه منکره شوې وه.او دویمه ډله د فرضیت قائله وه.خو د زکاة د ادا کوول نه ئې انکار کولو.او دا ئې وئیل.چه د زکاة ورکول د نبی ﷺ په زمنه پورې خاص وه.ځکه چه الله تعالی فرمائیلی دی ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ ۗ﴾()نبی ﷺ ته په خصوصیت سره په دې آیت کښې د صدقې اخستلو.او بیا د تطهیر او د تزکیه حکم شوې دې د هغوی خیال وو چه مونږ به په خپله زکاة ورکوو.

) فتح الملهم (١١٠٩١١. ١٩١) کتاب الإیمان باب الأمر بقتال الناس حتی یقولوا لا إله إلا الله إلخ وشرح نووی علی صحیح مسلم (٣٨\١١)_

) فتح المهلهم (١١٠٩١١)_

) سورة التوبة :١٠٣)_

ددې دواړو قسمه ډلو ذکر علامه ابی په شرح د مسلم کښې کړې دے[1]
حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائي چه د حضرات شيخينو رضي الله عنهما مناظره په اول قسم کښې نه وه ځکه چه مطلقاً د فرضيت زکاة نه انکار کړې وو بلکه په دويم قسم کښې وه حضرت صديق اکبر رضي الله عنه د هغوی د بغاوت په وجه په هغوی باندې د حملې کولو جواز قائل و.او حضرت عمر د کلمې وئيلو په وجه او د تاويل کوونکو په وجه هغوی معصوم المال والدم ګرځول[2]
خو عام شراح کام خطابی، قاضی عياض، امام نووی او علامه عينی رحمهم الله وغيره دا وائی چه د مطلقاً منکرين زکاة په باره کښې مناظره شوې وه.[3]
په دې باندې اعتراض کيدې شی چه مطلقاً د منکرين زکاة په باره کښې څنګه مناظره کيدې شوه.که نن هم څوك د زکاة د فرضيت نه انکار اوکړی.نوهغه کافر،مرتد او مباح الدم ګرځی. **ددې جواب** امام خطابی او د دوی په اتباع کښې نورو حضراتو دا ورکړې دې چه زمونږ او د هغوی په زمانه کښې فرق و.چونکه د هغوی زمانه د نزول وحی او شريعت سره نزدې وه.او په هغې کښې د نسخې اوتبديلئ احکام جاری و..اوبله دا چه هغوی چونکه قريب العهد بالاسلام وو.اود دين د امورو نه پوره خبر نه و..نو ددې وجې د هغوی عذر قبول کړې شو.اودهغوی تکفير اونکړې شو.خو د هغې په عکس نن صبا معاملې مختلف ده.اوس دين خور شوې دې.په مسلمانانو کښې د زکاة د فرضيت علم هر خاص اوعام ته شوې دې.ددې فرضيت د مسلمانانو عالم هم پيژنی.او جاهل هم.نو که نن څوك ددې د فرضيت نه انکار اوکړی.دهغه عذر به قبول نه وی.والله أعلم[4]

ايا د ذمی او معاهد سره قتال کولې شی؟ ددې حديث نه معلومه شوه چه څوك د «لا إله إلا الله محمد رسول الله» قائل وی.مونځ کوی.او زکاة ورکوی.نو هغه سره به قتال نشی کولې .او د باقی ټولو سره به قتال کولې شی.
په دې باندې دا اشکال کيږی.که څوك جزيه ورکوی.نودهغه سره قتال نشی کولې دغه شان ځکه سره چه معاهده شوې وی.د هغه سره هم قتال نشی کوليې.او د دې حديث تقاضا دا ده.چه د هرکس دې قتال کولې شی.مګر دا چه د توحيد او رسالت قائل وی. موځ کوی.او زکاة ورکوی.

---

[1] شرح أبی (١\١٠٤) كتاب الإيمان أحاديث أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إله الله)_
[2] لامع الراری (١١\١١٥. ١٢) كتاب الزكاة)_
[3] شرح نوی علی صحیح مسلم (١\٣٨. ٣٩) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس .. وأعلام الحديث للخطابی (١\٧٤) وعمدة القاری (٨\٢٤٤) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)_
[4] أعالم الحديث للخطابی (١\٧٤٢) كتاب الزكاة باب وجوب الزكة وعمدة القاری (٨\٢٤٧) وشرح نوی علی صحیح مسلم (١\٣٩)_

ددې اشکال عالمانو شپږ جوابونه ورکړي دی. ① یو جواب علامه طیبی دا ورکړې دې چه کیدې شی چه دا حدیث په ابتدا کښې وی اود جزیه اومعاهدې حکم روسته راغلی وی.(١)
② دویم جواب دوی دا ورکړې دې چه ممکن ده.چه دا حدیث عام مخصوص منه البعض وی او«أمرت أن أقاتل الناس..» کښې د «ناس» نه ټول خلق مراد نه وی.لکه څنګه چه په ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ کښې دی.چه ټول جنات او ټول انسانان عبادت نه کوی.دغه شان دلته د«الناس»نه مودی الجزیه اومعاهد مخصوص مراد وی.(٢)
③ دریم جواب علامه طیبی رحمه الله دا ورکړې دې.چه د جموعه شهادتین.اقامت صلاة او ایتاء الزکاة نه اعلاء کلمة الله اود دین غلبه او د مخالفینو اظهارعجز مراد دې.دا مقصود په بعضې خلقوکښې په قول اوفعل سره حاصلیږی.اوپه بعضوکښې د جزیه په ورکولوباندې حاصلیږی.اوپه بعضوکښې په معاهدې سره حاصلیږی.(٣)
④ یوجواب دا ورکړې شوې دې.چه دا م دې.خوددې نه خاص خلق مراد دی.په دې صورت کښې به د «الناس»نه مشرکان مراد وی.(٤)
په دې جواب کښې اودعلامه طیبی رحمه الله په دویم جواب کښې فرق دا دې.چه هلته «الناس» عام مخصوص منه البعض دی.یعنی لفظ عام دې.اوددې نه بعضې یعنی مودی الجزیه او معاهد مخصوص مراد دې.اوپه دې جواب باندې به مطلب دا وی.چه لفظ د «ناس» خو عام دې.خو ددې نه مخصوص خلق مراد دی اوهغه مشرکن دی.نو اوس مطلب دا راووتلو.چه مشرکانو سره د قتل او قتال حکم شته.البته دا چه ایمان راوړی.مونځ کوی.او زکاة ورکوی.اود مودی الجزیه سره ددې تعلق نشته.ځکه چه جزیه د مشرك نه نشی اخستې.خو دا خبره دې معلومه وی.چه دا مسئله مختلف فیها ده.
امام شافعی اوامام احمد رحمهما الله خو ددې خبرې قائل دی.چه جزیه د اهل کتابو نه اخستې شی برابره خبره ده که عربی وی اوکه عجمی.(٥)
امام مالك رحمه الله فرمائی چه په عجموکښې به د هر کافر نه جزیه اخستې شی که عربی وی اوکه عجمی.که تغلبی وی اوکه کتابی یا غیر کتابی وی البه ددوی په نیز د مرتد نه جزیه نشی اخستې.(٦)

---

(١) الکشاف عن حقائق السنن(١\١٢٩) کتاب الإیمان الفصل الأول)_
(٢) الکشاف (١\١٢٨)_
(٣) الکشاف عن حقائق السنن (١\١٢٨)_
(٤) شرح کرمانی (١\١٢٢)_
(٥) الجامع لأحکام القرآن للقرطبی (٨\١١٠)_
(٦) تفسیر قرطبی (٨\١١٠)_

امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چه دهرکافر نه به جزیه اخستې شي برابره ده که مشرك وي او که اهل کتاب وي او په عربو کښې به صرف د اهل کتابو نه جزیه اخستې شي د مشرك نه به نشي اخستې (۱) لکه چه امام ابوحنیفه رحمه الله د عجمیانو په مسئله کښې د امام مالك رحمه الله سره دي او د عربو په مسئله کښې د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله سره دي

دا جواب په کوم کښې چه د «ناس» نه مشرکان مراد اخستې شوي دي صرف دامام شافعي او امام احمد رحمهما الله په مسلك باندې منطبق کیږي ددې نورو امامانود مسلك مطابق ددې جواب دا ورکولې شي چه جزیه ادا کونکې عارضي او وختي طور د جزیه په سبب محفوظ کیږي اوکه جزیه ورکول پریږدي نوددې لاندې هغه هم راځي نوهغه همیشه دپاره محفوظ نه شو بلکه د یو عارض په وجه محفوظ شو

یو اعتراض دا کیږي چه معاهده خو هر کس سره کیږي لکه څنګه چه کتابي سره کیږي دغه شان مشرك سره هم کیږي اودا شرعي قاعده ده چه معاهد ته تعرض نشي کولې نو اوس که حدیث د مشرکانو سره خاص کړې شي نو مطلب به دا راوځي چه د هر مشرك سره دې قتال او قتال کولې شي البته دا چه هغه ایمان راوړي حالانکه که مشرك معاهد وي نو ده سره مطلقاً قتال نشي کولې

ددې جواب دا دې چه معاهده د تاخیر القتال دپاره وي د ترك القتال دپاره نه وي او د حدیث پاك نه دا معلومیږي چه قتال به ترك کولې نشي دا ترې نشي راوتلې چه قتال به موخر کولې نشي (۲)

⑤ پنځم جواب نې دا ورکړې دې چه «أمرت أن أقاتل الناس» کښې د قتال مراد عام دې که واقعة قتال وي اوکه ددې قائم مقام وي یعنی جزیه وغیره (۳)

⑥ شپږم جواب دا دې چه اصل مقصود دا دې چه په ټوله دنیا کښې اسلام خور شي ددې یو صورت خو دا دې چه ټول مسلمانان شي او دویم صورت دا دې چه جزیه ادا کوي څکه چه د جزیې په ادا کولو کښې د ورکونکی ذلت وي او هیڅ یو کس د ذلت اختیارولو ته تیار نه وي نو جزیه ورکونکی ته به دا خیال راځي چه دا ټول مصیبت د کفر په وجه برداشت کوم نو هم دا کفر پریږده او ایمان راوړه لکه چه جزیه ادا کول د اسلام راوړلو سبب دې (۴)

اوترڅو پورې چه د معاهد تعلق دې نو د هغه سره د تاخیر قتال معامله ده د ترك قتال نه ده (۵) کما مر سابقاً، حافظ ابن حجر رحمه الله دا آخري جواب د ټولو نه غوره ګرځولې دې

---

(۱) احکام القرآن للجصاص (۳\۹۱) باب أخذ الجزیة من أهل الکتاب_

(۲) فتح الباري (۱\۷۷)_

(۳) شرح کرماني (۱\۱۲۲)_

(۴) الکاشف عن حقائق السنن (۱\۱۲۸، ۱۲۹)_

(۵) فتح الباري (۱\۷۷)_

زنديق او دده حكم ددې حديث نه په دې باندې استدلال کړې شوې دې چه د زنديق توبه مقبوله ده.

دزنديق تعريف بعضوخلقو کړې دې چه «المبطن للكفر المظهر للإسلام كالمنافق»(١) بعضو وئيلى دى «من لا دين له»(٢)

صاغانى رحمه الله نقل کړې دى چه دا د «زن دين» نه معرب دې(٣) يعنى د ښځو پشان مذهب او دين لرونکې، دا د ښځو عادت وى چه په زړه کښې ئې يو څه وى او په ژبه ئې بل څه وى.

د زنديق توبه قبليږى او که نه؟ په دې کښې د عالمانو پنځه اقواله دى.

① يو قول دا دې چه دده توبه مطلقاً قبول ده.هم دا د امام شافعى رحمه الله صحيح او منصوص قول دې.

② دويم قول دا دې چه دده توبه او دده رجوع الى الاسلام معتبر نه ده.البته که دده رجوع ربنتيا وى نو عندالله به دده دپاره نفع بخش وى.دا د مالکيانو قول او د امام شافعى رحمه الله يوه (وجه) ده.د امام ابوحنيفه رحمه الله نه ددې دواړو اقوالو مطابق يو يو قول منقول دې.

③ که د داعيانو څخې وى نو دده توبه مقبوله نه ده.البته د عوامو توبه به قبوله وى.دا هم د شوافعو يوه .. وجه.. ده.

④ څلورم قول دا دې که زنديق د قتل دپاره گرفتار شو او اوس توبه کوى نو دده توبه قبوله نه ده.او که د مخکښې نه ئې توبه اوکړله.او بيا په ده باندې د صدق فى التوبه علامات هم ښکاره شو نو دده توبه به معتبر وى.دا د امام مالک رحمه الله يو قول او د امام شافعى رحمه الله يوه .. وجه.. ده.

⑤ يو قول دا دې چه يو ځل دده توبه قبول ده.که بار بار توبه کوى.نو مقبول نه ده. دا هم د شوافعو يوه ..وجه.. ده.

ياد ساتئ چه د اقوالو دا اختلاف د هغه زنديق په باره کښې دې.کوم چه ښکاره مسلمان وى او په باطن کښې ئې کفر پټ کړې وى.او ددې علم په دې طريقه کيدې شى.چه دده په کفر باندې څه شواهد معلوم شى.يا پخپله دې اقرار اوکړى.(٤)والله اعلم.

د تارک صلات حکم اوس ددې نه پس په مسئله پوهه شئ:که يو سړې مونځ په دې وجه پريږدى.چه هغه ددې د فرضيت قائل نه دې.نو هغه په اتفاق د مسلمانانو کافر او مباح الدم دې.(٥)

---

(١) مجمع بحار الأنوار(٢\٤٣٨)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) تاج العروس (٦\٣٧٣)_
(٤) عمدة القارى(١\١٨٢)_
(٥) المغنى لابن قدامة (٢\١٥٦) باب الحكم فيمن ترک الصلاة)_

خوكه د تكاسل او تهاون په وجه ئې پريږدي.د سستئ او كاهلئ په وجه ئې نه كوي.نو دده په باره كښې اختلاف دې.په دې كښې دعالمانو څلور اقوال دي:
امام احمد بن حنبل رحمهما الله ، په شوافعو كښې د منصورفقيه نه علاوه نور ډير حضرات، عبدالله بن المبارك او اسحاق بن راهويه وغيره فرمائي.چه دا سړې مرتد شو.او د ردت په وجه به دې قتلولې شي.(١)
امام مالك او امام شافعي رحمه الله فرمائي.چه دا سړې مرتد نشو.خو د كوم جرم ارتكاب ئې چه كړې دې.د هغې سزا دا ده.چه دې قتل كړې شي.(٢)
ابن شهاب زهري، امام ابوحنيفه، امام مزني او داؤد ظاهري رحمهم الله فرمائي.چه دې به نشي قتلولې.بلكه په زبردست قيد كښې به اچولې شي.او سزا به وركولې شي.(٣) «يسجن فيضرب حتى يتوب أو يموت»
علامه ابومحمد ابن حزم ظاهري رحمه الله فرمائي.چه مونځ نه كول يو منكر امر دې.او د منكر ازاله د «من رأى منكم منكراً فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه»(٤) په وجه واجب ده.او ددې صورت دادې.چه د منكر مرتكب ته به
تاديبي سزا وركولې شي.او تاديبي كوړې په حديث كښې لس وارد شوي دي.نو كله چه مونځ نه كوي.نو هغه ته به لس كوړې لګولې شي.كه مونځ اوكړي.نو فبها . اوكه نه كوي.نو دا يو نوې منكر اوموندې شو.نو بيا به لس كوړې لګولې شي.دغه شان به مسلسل وهلې شي.او د مونځ تلقين به ورته كولې شي.يا به دې مونځ كوي.يا دې مړشي.خو د مړ كولو قصد به نشي كولې.بيا دا تاديبي سزا به تر هغه وخته پورې جاري وي.تركومه پورې چه د مونځ وخت باقي وي.خو كله چه د مونځ وخت اوځي.نو چونكه ددوي په نيز چه كوم مونځ د وخت تيريدلو په وجه فوت شي.د هغې قضاء ممكن نه ده.(٥) په دې وجه اوس ددې مونځ دپاره تاديب نشته.البته دويم مونځ د كوم وخت چه اوس داخل شوې دې.د هغې دپاره به تاديبي سزا شروع كولې شي.او دا سزا به چونكه د مونځ په وختونو كښې وي.نو د نمر د زوال نه پس به د تارك صلاة وهل تكول شروع كولې شي.او تر نيمې شپې پورې به شروع

---

(١) المجموع شرح المهذب (١٦/٣)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣)المغنى لابن قدامة (١٥٦/٢) والمجموع (١٦/٣) والمحلى(٣٧٦/١١)_
(٤) صحيح مسلم (٥١/١) كتاب الإيمان باب بيان كون النهى عن المنكر من الإيمان .. وسنن نسائى (٢٦٩/٢) كتاب الإيمان وشرائعه باب تفاضل أهل ا لإيمان .. وسنن أبى داود كتاب الصلاة باب الخطبة يوم العيد رقم ١١٤٠) وسنن ترمذى كتاب الفتن باب ما جاء فى تغيير المنكرباليد أوباللسان أو بالقلب رقم ٢١٧٢) وسنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الأمر بالمعروف والنهى عن المنكر.رقم (٤٠١٣)
(٥) المحلى(٢٣٥/٢) وأما من تعمد ترك الصلاة حتى خرج وقتها)_

وى.ددې نه پس چونكه ددوى په نيز د مونځ وخت نشته.(١) نو تر صبا پورې به وهل موقوف كولې شى.او د صبا راختلو نه پس به بيا د سحر مونځ دپاره وهلې شى.كه مونځ اوكړى.نو ډيره ښه ده.گنى وهلې به شى.تردې چه نمر راوخيژى.د نمر راختلو نه پس به وهل موقوف كولې شى.ځكه چه زواله پورې د هيڅ فرض وخت نه دې.(٢)

د ارتداد د قائلينو دليلونه: امام احمد رحمه الله چه قصداً مونځ پريخودونكې كافر گرځوى.او ارتداداً د قتل حكم لگوى.ددوى او ددوى د متبعينو استدلال د نبى كريم ﷺ د هغه ارشاداتو نه دې.په كومو كښې چه ترك صلاة باندې د ذمې د براءت او د كفر اطلاق شوې دې.لكه ارشاد دې.((إن بين الرجل و بين الشرك والكفر ترك الصلاة))(٣)

اود حضرت بريده رضى الله عنه مرفوع حديث دې.((إن العهد الذى بيننا و بينهم الصلاة، فمن تركها فقد كفر))(٤)

حضرت ابوالدرداء رضى الله عنه فرمائى.((أوصانى خليلى ﷺ أن لا تشرك بالله شيئاً وإن قطعت و حرقت، ولا تترك صلاة مكتوبة متعمداً، فمن تركها متعمداً فقد برئت منه الذمة، ولا تشرب الخمر فإنها مفتاح كل شر))(٥)

كوم حضرات چه د تارك صلاة دنه كافر كيدو قائل دى.هغوى دا وائى.چه ترك صلاة معصيت دې.كفر نه دې.او په كومو احاديثو كښې چه د كفر اطلاق شوې دې.هغه خو يا په مستحل باندې محمول دې.يا دهغې نه مراد دا دې.چه دده فعل د كافرانو د فعل سره مشابه دې.يا دا مطلب دې.چه د مؤمن علامت خاصه مونځ دې.كه يو مؤمن مونځ پريږدى.نو په ده كښې او كفر كښې به هيڅ څيز فارق نه وى.هم ددې ترك صلاة په وجه سړې د كافر مشابه كيږى.دده فعل د كافرانو پشان كيږى.(٦)

د امام مالك او امام شافعى رحمهما الله استدلال: بيا امام مالك او امام شافعى رحمهما الله چه ددې خبرې قائل دى.چه تارك صلاة نه كافر كيږى.البته د ترك صلاة په وجه به دې حداً قتل كولې شى.ددوى ږومبې استدلال خو د آيت قرآنى نه دې. ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

---

١) المحلى (١٦٤\٣) أوقات الصلاة)_

٢) المحلى (٣٧٩\١١، ٣٨٠) مسئله تارك الصلاة عمداً)_

٣) صحيح مسلم (٦١\١) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق الكفر على من ترك الصلاة .. وسنن نسائى (٨١\١) كتاب الصلاة باب الحكم فى تارك الصلاة.. وسنن أبى داود كتاب السنة باب رد الإرجاء رقم ٤٦٧٨ وسنن ترمذى كتاب الإيمان باب ما جاء فى ترك الصلاة رقم ٢٦١٨، ٢٦٢٠) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جاء فيمن ترك الصلاة رقم ١٠٧٨)_

٤) سنن نسائى (٨١\١) كتاب الصلاة باب الحكم فى تارك الصلوات وجامع ترمذى كتاب الإيمان باب ما جاء فى ترك الصلاة رقم ٢٦٢١) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جاء فيمن ترك الصلاة رقم ١٠٧٩)_

٥) سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم ٤٠٣٤)_

٦) شرح نووى على صحيح مسلم (٦١\١) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق إسم الكفرعلى من ترك الصلاة)_

وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ ﴾(١) په دې آيت كښې د سبيل د تخليئه دپاره د شرك او كفر نه توبه. او اقامت د صلاة او ايتاء زكاة لازم گرځولې شوې ده.نوكه څوك مونځ قائم نكړى نو د قتل نه به نه بچ كيږى.

دغه شان ددې حديث باب نه هم ددوى استدلال دې چه په دې كښې دى چه «قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ»

په دې حديث كښې د عصمت دماء او اموال دپاره شهادت د توحيد او رسالت. اقامت صلاة او ايتاء زكاة ضرورى گرځولى شوى دى.نوكه يوكس مونځ قائم نكړى.نو هغه به محفوظ الدم او محفوظ المال نه وى. يعنى دې به بې دريغه قتلولې شى.

تركومه پورې چه دده د نه كافر كيدو تعلق دې.نو دا حضرات د حضرت عباده بن الصامت رضي الله عنه د روايت نه استدلال كوى.هغوى فرمائى.چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل .«خمس صلوات كتبهن الله عزوجل على العباد، فمن جاء بهن لم يضيع منهن شيئاً إستخفافاً بحقهن، كان له عندالله عهد أن يدخله الجنة، و من لم يأت بهن فليس له عندالله عهد، إن شاء عذبه و إن شاء أدخله الجنة»(٢) په دې حديث كښې تارك صلاة تحت المشيئت داخل كړې شوې دې.كه چرې الله تعالى اوغوارى. نو دوى ته به سزا وركوى.اوكه اوغوارى.نو په جنت كښې به داخل كړى.كه دې كافر شو.نو جنت ته د داخليدو به څه مطلب وى؟

د مذكوره دلائلو جواب: امام نووى رحمه الله طرف ته د تارك صلاة د قتل په سلسله كښې دا استدلال منسوب دې.(٣) چه په حديث باب كښې دا وئيلى شوى دى.چه خلقو سره د قتال حكم دې. خو داچه د توحيد او رسالت شهادت وركړى.مونځ اوكړى.او زكاة وركړى .ددې نه معلومه شوه.چه كوم كس مونځ نه كوى.هغه سره به قتال كولې شى.

خو دا استدلال ضعيف دې.چه دا علامه ابن دقيق العيد ,,چه دا يو ډير لوئې شافعى عالم دې.. ضعيف گرځولې دې.هغه فرمائى.چه د داسې حديثونو نه په قتل باندې استدلال غلط دې.ځكه چه قتال او قتل دوه جدا جدا څيزونه دى.د قتال معنى د جنگ كولو ده.د وژلو نه ده.او د قتل معنى د وژلو ده.او په حديث كښې قتال راغلې دې.دا به د قتل په معنى كښې نشى اخستلې.(٤)

---

(١) التوبة:٥)_

(٢) موطا امام مالک كتاب الصلاة الليل باب الأمربالوتر رقم ١٤. وسنن نسائى (١/٨٠) كتاب الصلاة باب المحافظة على الصلوات الخمس وسنن إبن داود فى كتاب الوترباب فيمن لم يوتر رقم ١٤٢٠ وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جآء فى فرض الصلوات الخمس والمحافظة عليها رقم (١٤٠١)

(٣) عمدة القارى (١/١٨١)_

(٤) درس بخارى از شيخ الاسلام علامه شبيراحمد عثمانى (١/٢٠٢)_

ددې بهترين شاهد د حديث هغه الفاظ دى کوم نې چه د سترې په باب کښې فرمائيلې دى.«إذا كان أحدكم يصلي فلا يدع أحداً يمر بين يديه وليدرأه ما استطاع فإن أبى فليقاتله فإنما هو شيطان» (۱) يعنى كله چه په تاسو كښې څوك مونځ كوى.نو څوك دې دخپلې مخې نه تيريدو ته نه پريږدى اوچه څومره كيدې شى.هغه دې دفع كوى اومنع كوى.كه بيا هم هغه نه منع كيږى بلكه د تيريدو قصد ئې كړې وى.نو هغه سره دې قتال اوكړى.ځكه چه هغه شيطان دې

صفا ظاهره ده.چه دلته د قتال نه قتل مراد نه دې.دغه شان په «أمرت أن أقاتل» كښې د قتال نه هم قتال مراد دې.قتل مراد نه دې.لكه چه د تارك الصلاة قتل د حديث نه ثابت نه دې.ددې وجې د تارك صلاة د قتل دپاره په دې حديث باندې استدلال كول صحيح نه دى.

دويم دليل د قرآن كريم آيت دې.﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ﴾(۲)په دې آيت كښې د مقاتله نه هر ګز قتل مراد نه دې.دغه شان به تارك صلاة سره قتال كولې شى.خو قتلولې به نشى.هم دا وجه ده.ه امام بيهقى رحمه الله د مام شافعى رحمه الله قول نقل كړې دې.«ليس القتال من القتل بسبيل قد يجوز أن يحل قتال المسلم ولا يحل قتله»(۳) يعنى قتال او قتل دواړه يو څيز نه دې.د قتال د جواز نه د قتل جواز نه لازميږى.ځكه چه داسې كيدې شى.چه قتال جائز وى.او قتل نا جائز وى.

اوس حاصل دا شو.چه د تارك صلاة سره جنګيږئ.قتال ورسره كوئ.كه د يو كلى خلقو په اتفاق سره مونځ پريخودلو.نوامام به د هغوى سره قتال كوى.ددې په باره كښې د امام ابوحنيفه رحمه الله نه څه صراحت نشته.البته د امام محمد رحمه الله نه نقل دى.كه د كلى خلق آذان پريږدى.نو د وخت امام به د هغوى سره قتال كوى.دغه شان تارك ختنه سره به هم امام د وخت قتال كوى.(۴) نوهركله چه داذان او ختنه غوندې څيزونو په پريخودو سره دا حكم دې.حالانكه دا د مونځ نه په كمه درجه كښې دى.نود مونځ په پريخود خو به په طريق اولى سره ورسره قتال كولې شى.خلاصه دا چه د تارك صلاة قتل ددې حديث نه نه ثابتيږى.

د علامه ابن دقيق العيد رحمه الله پشان علامه ابن حزم ظاهرى رحمه الله هم دا استدلال رد كړې دې.(۵)

دا خبره دې معلومه وى.چه امام نووى رحمه الله غوندې محقق كس ته ددې استدلال نسبت كول

---

(۱) صحيح مسلم (۱۹٦/۱) كتاب الصلاة باب سترة المصلى والندب إلى السترة والنهى عن المرور بين يدى المصلى ..)_

(۲) الحجرات:۹)_

(۳) سنن كبرى للبيهقى (۱۸۸/۸) كتاب قتال أهل البغى باب الخلاف فى قتال أهل البغى)_

(۴) فتح الملهم (۱۹۲/۱) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس حتى يقولوا:لا إله إلا الله)_

(۵) المحلى لابن حزم (۳۷۸/۱۱) مسألة تارك الصلاة عمداً حتى يخرج وقتها)_

صحيح نه معلوميږى چه هغوى به د تارك صلاة د قتل دپاره په حديث باب كښې په لفظ د «أقاتل» سره استدلال كړې وى.ځكه چه هغوى خو به دومره فرق پيژنى.چه قتال يو څيز دې اوقتل بل څيزدې.بيا د امام شافعى رحمه الله قول به هم د هغوى نه پټ نه وى.نو هغوى طرف ته ددې استدلال نسبت كول صحيح نه معلوميږى.البته ددې حديث نه هغوى د تارك الصلاة سره په قتال كولو باندې استدلال ضرور كړې وى.خو هغه استدلال په «أقاتل» سره نه دې.بلكه په «فإذا فعلوا ذلك عصموا منى دمائهم وأموالهم» سره دې.() لكه چه د دوى په نيز د عصمت مال و جان دواړو ترتب به په هغه وخت كښې وى.كله چه دا درې واړه امور متحقق شى يعنى عصمت دجان او مال به هله وى.چه اقرارد شهادتينو.اقامت صلاة اوايتاء الزكاة درې واړه وى.نو چه يوجزء فوت شى.نو عصمت به هم فوت كيږى.

وړاندې تفصيل دې.كه اولنې جزء فوت شى.نو مجموعه د عصمت به فوت وى.نه به دده جان محفوظ وى.اونه به ئې مال محفوظ وى.اوكه دويم جزء يعنى صلاة فوت شى.نوپه دغه وخت كښې به د مال عصمت منتفى نه وى.بلكه د دم عصمت به ختم شى.اوكه دريم جزء يعنى ايتاء الزكاة فوت شى.نوعصمت دمال به ختم شى.د دم عصمت نه پورته كيږى.كله چه درې واړه وى.نوهرڅه به وى.اوكه درې واړه نه وى.نو څه به هم نه وى.نه به عصمت د دم وى.اونه به عصمت د مال وى.اوكه يو جزء صلاة فوت شى.نوعصمت د دم به پورته شى.اوكه ايتاء الزكاة فوت شى.نو عصمت د مال به ختم شى.()

ددې تقرير په صورت كښې اګرچه د ابن دقيق العيد اوابن حزم رحمهما الله تقرير څه فائده نه وركوى.البته احناف څنګه چه د تارك الصلاة دقتل منكر دى.هغوى دا وئيلى شى.چه دلته په حديث كښې د تارك الصلاة د معصوم او محفوظ الدم مطلب دادې.چه ده سره به مقاتله كولې شى.

دغه شان دا هم وئيلى شى.چه احناف هم دده دغيرمعصوم الدم قائل دى.ځكه چه داحنافو په نيز دده حكم دا دې.چه دې به په سخت قيد كښې واچولې شى.او سزا به وركولې شى.

«حتى يتوب أو يموت» () مراد دا دې.چه تارك الصلاة زمونږ په نيز هم معصوم الدم نه دې.فرق صرف دومره دې.چه نور امامان مهلت نه وركوى.بلكه سمدستى د قتل حكم وركوى.او امام ابوحنيفه رحمه الله مهلت وركوى .او فرمائى.چه سخت سخت ئې اووهئ.د مرګ پرواه ئې مكوئ.پريږدئ چه مړ شى.خو تادى مكوئ.په قيد كښې ئې واچوئ.وږې ئې ساتئ.دومره ئې

) شرح نووى على صحيح مسلم (۶۱/۱) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق إسم الكفرعلى من ترك الصلاة والمجموع شرح المهذب (۱۷/۳) كتاب الصلاة فرع فى مذاهب العلماء فيمن ترك الصلاة تكاسلاً مع إعتقاده وجوبها)_

) درس بخارى (۲۰٤/۱)_

) ردالمحتار (۲۵۹/۱) كتاب الصلاة)_

اووهي:چه وينه ترې روانه شي اوبيا ني هم جان محفوظ نه دي «حتى يتوب أو يموت» ترخوپورې چه دآيت قرآنى ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾(١) تعلق دې نو يقيناً چه ددې نه په ظاهره هم دا معلوميږى چه تارك الصلاة قتل كړى.خكه چه په دې بنكاره د «أقتلوا»لفظ دې.هم دا وجه ده چه علامه ابن قيم رحمه الله هم په دې آيت باندې د تارك الصلاة په قتل باندې استدلال كړې دې (٢)

ددې جواب دا دې چه په آيت كښې د «أقتلوا»نه مراد قتل نه دې بلكه قتال دې.ددې اولنى قرينه دا ده.چه حديث باب مقتبس دې د سورة براءت ددې آيت نه اوپه آيت كښې دقتل ذكردې.اوپه حديث كښې دقتال ذكردې.نواوس دوه صورتونه دى يا خو په آيت كښې د قتل نه قتال مراد واخستې شى.او حديث ددې تفسير اوګرخولې شى.اويا چه په حديث كښې د قتال كوم لفظ راغلې دې.د هغې نه د آيت په وجه قتل مراد واخستې شى.عقلى قرائن دا بنائى.چه په ايت كښې قتال مراد دې.خكه چه حديث د آيت مفسر او شرح وى.نولكه چه نبى ﷺ تنبيه وكړه.چه په آيت كښې د قتل صبراً مراد نه دې بلكه قتال مراد دې.اوداسې تجوزات په لغت كښې شائع دى.

دويمه قرينه دا ده.چه د تارك الزكاة د قتل هيڅوك قائل نه دى.البته كه تارك الزكاة يوه ډله وى.نوبيا امام ته د هغوى سره د قتال او محاربې حكم دې.اودا مسئله اجماعي ده اوهركله چه په تارك الزكاة باندې دعدم قتل اجماع ثابته شوه. نواوس به ګورو.چه په قرآن پاك كښې د تخليه سبيل كوم درې شرطونه مذكور دى.په هغې كښې زكاة هم شته .نوكه په آيت كښې لفظ دقتل هم په خپله معنى باندې واخستې شى.نوتارك الزكاة قتل ترې هم لازميږى.حالانكه تول په دې متفق دى.چه دده د قتل حكم نشته.نوخامخا به دا منل وى.چه په آيت كښې هم قتال مراد دې.او حديث به د آيت تفسير اوګرخولې شى.ددې نه دامام بخارى رحمه الله دقت نظرمعلوميږى.چه په ترجمة الباب كښې ني آيت راوړلو.او ددې لاندې ني «أمرت أن أقاتل الناس»حديث راوړلو ددوى مطلب دا دې چه خپل اشكال لرې كړى او پوهه شى.چه په آيت كښې لكه چه لفظ د «قتل» دې خو مراد ترې «قتال» دې.لكه څنګه چه حديث باب ددې وضاحت اوكړلو.(٣)

داحنافو رحمهم الله استدلال احناف دتارك الصلاة په عدم قتل باندې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حديث باندې استدلال كوى «قال رسول الله ﷺ لايحل دم امرئ مسلم يشهد أن لا إله إلا

---

(١) التوبة:٥)_

(٢) فتح الملهم (١\١٩٥) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله)_

(٣) درس بخارى(١\٢٠٣،٢٠٤)_

الله وأنى رسول الله إلا بإحدى ثلاث النفس بالنفس، والثيب الزانى والمفارق لدينه التارك للجماعة)[۱] په دې حديث شريف كښې دا خودلې شوى دى چه صرف په درې صورتونو كښې د يو مسلمان وژل جائزدى يا خوچه بل څوك قتل كړى نوبه قصاص كښې به دې قتل كولې شى يا محصن زنا اوكړى نو رجم كولې به شى.ياد دين نه مرتدشى نو د ارتداد په وجه به قتلولې شى.

دامام احمد او امام شافعى رحمهما الله خوندوره مناظره د تارك صلاة دتكفير اوعدم تكفير په باره كښې دامام احمد او امام شافعى رحمهما الله په مينځ كښې د يوې مناظرې ذكربه دلته د خوند نه خالى نه وى.

وائى چه امام احمد رحمه الله يوځل دامام شافعى رحمه الله سره د تارك صلاة په باره كښې مناظره اوكړه.امام شافعى رحمه الله د هغوى نه تپوس اوكړو آيا د تارك صلاة تكفير به كولې شى؟نو امام احمد رحمه الله اوفرمائيل.آو.د ده تكفير به كولې شى. امام شافعى رحمه الله ترې تپوس اوكړو نو بيا به دې څنګه مسلمانيږى؟ هغوى ورته جواب وركړو.چه كلمه اووائى.نو مسلمان به شى.امام شافعى رحمه الله ورته اوفرمائيل.هغه كس خو كلمه وائى.د كلمې نه خو منكر نه دې.نو امام احمد رحمه الله اوفرمائيل.چه مونځ اوكړى.نو مسلمان به شى.امام شافعى رحمه الله ورته اوفرمائيل .د كافر مونځ خو نه صحيح كيږى.او نه د مونځ په ذريعه هغه په اسلام كښې داخليدې شى.په دې باندې امام احمد رحمه الله چپ شو.[۲]

قوله: إلا بحق الإسلام: خوبه حق داسلام... يعنى دا خبره نه ده.چه چونكه ته كلمه وائې.مونځ كوې.او زكاة وركوې.نو اوس ته بيخى معصوم شوې.داسې نه ده.بلكه ددې تولو كارونو باوجود كه تا غلا اوكړه.نو ستا لاس به كټ ككولې شى.كه قتل عمد دې اوكړو.نو په قصاص كښې به قتل ته كولې شې.كه په چا دې په دروغه د زنا تهمت ا ولګولو.نو اتيا كوړې به درته لګولې شى.دغه شان په بل څه جرم باندې په تا باندې تعزيرى سزا جارى كولې شى.لكه چه د ((إلا بحق الإسلام))مطلب دا شو.چه شهادت د توحيد او رسالت ،اقامت د صلاة او ايتاء الزكاة سره سرې معصوم الدم ګرځى.خودا ده.چه هم اسلام ددې د قتل حكم وركړى.لكه قاتل د نفس .يا محصن زناكار.نو د اسلام باوجود به دې قتل كولې شى.[۳]

---

[۱]) صحيح بخارى كتاب الديات باب قول الله تعالى ﴿أن النفس بالنفس والعين بالعين﴾ رقم ۶۸۷۸ وصحيح مسلم (۲\۵۹) كتاب القسامة باب ما يباح به دم المسلم وسنن نسائى (۲\۱۶۴، ۱۶۵) كتاب المحاربة باب ذكر ما يحل به دم المسلم وسنن أبى داود كتاب الحدود باب الحكم فيمن إرتد رقم ۴۳۵۲ وسنن ترمذى كتاب الديات باب ما جاء لا يحل دم إمرئ مسلم إلا بإحدى ثلاث رقم ۱۴۰۲ وسنن ابن ماجه كتاب الحدود باب لا يحل دم إمرئ مسلم إلا فى ثلاث رقم ۲۵۳۴)_

[۲]) طبقات الشافعية الكبرى(۱\۲۲۰) مناظرة بين الإمام الشافعى وأحمد رحمهما الله)_

[۳]) ارشاد السارى(۱\۱۰۸)_

قوله وحسابهم على الله: اود دوى حساب الله تعالى ته حواله دي

يعني مونږ خو د ظاهر مكلف يو.نو كه څوك په ظاهره مسلمان وى.نو هغه سره به د مسلمانانو پشان سلوك او معامله كوو.اوكه مسلمان نه وى.نو د مسلمانانو پشان معامله به ورسره نه كوو.اګرچه هغه په باطن كښې هرڅنګه وى. ځكه چه مونږ د باطن مكلف نه يو.باطن الله تعالى ته حواله دي.(١)

فائده ((على)) عموماً دوجوب دپاره راځى.دلته د((على))استعمال شوي دي. حالانكه په الله تعالى باندې خو د چا حساب واجب نه دي.نه جزاء او سزا واجب ده.اونه ثواب واجب دي.په الله تعالى باندې هيڅ څيز واجب نه دي.نو ددې وجې مونږ وايو ((وحسابهم موكول إلى الله))

يعني ددوى حساب كتاب الله تعالى ته حواله دي.البته د((على))د استعمال حكمت به دا وى.لكه چه اشاره شوې ده.چه د دوى حساب كتاب متحقق الوقوع دي.ددې د واقع كيدو يقينيت په وجه ددې نه په لفظ د((على)) سره تعبير اوكړې شو.كوم چه د وجوب دپاره راځى.

١٢=بَاب مَنْ قَالَ إِنَّ الإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾(٢) وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ۞ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾(٣) عَنْ قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَقَالَ ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ﴾(٤)

دا باب د هغه كس د مسلك په بيان كښې دي.څوك چه دا وائى.چه ايمان خو بس عمل دي دعمل نه څه مراد دي؟ په دې كښې د عالمانو درې اقوال دى.

① حضرت ګنګوهى او حضرت انورشاه كشميرى رحمهما الله فرمائى.چه ددې نه عمل قلب مراد دې.(٥) ② علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه ددې نه اعمال جوارح مراد دى.(٦)

③ اود شراح كرامو دا رايه ده.چه ددې نه ټول اعمال د قلب او د جوارح مراد دى.(٧)

---

(١) ارشاد السارى(١/١٠٨)_
(٢) الزخرف:٧٢_
(٣) الحجر:٩٢_
(٤) الصافات:٦١_
(٥) لامع الدرارى (١/٥٦١.٥٥٢) وفيض البارى(١/١٠٩)_
(٦) حاشية السندى على صحيح البخارى(١/٢٢)
(٧) عمدة القارى(١/١٨٣.١٨٤)

د ترجمې مقصد حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د سلفو نه یو اشکال لرې کړې دې او هغه دا دې چه د سلفو نه منقول دی «الإیمان قول وعمل» اشکال دا کیږی چه دا بیخی د بداهت نه خلاف خبره ده ځکه چه ایمان خو د تصدیق قلبی نوم دې امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د هغې جواب طرف ته اشاره کړې ده او دا ئې خودلی دی چه سلف خو دا وائی چه ایمان د عمل نوم دې خو ددې نه عمل قلبی یعنی تصدیق باطنی مراد دې نو د هغوی قول د بداهت نه خلاف نشو (۱)

خو د ترجمې نه دا غرض دمولف رحمه الله د مخکنو او روستنو بابونود تصریح نه خلاف دې امام بخاری رحمه الله په مختلفو بابونوکښې دا ثابته کړې ده چه اعمال صلاة، زکاة او جهاد وغیره په ایمان کښې داخل دی نو بیا دا ونیل چه مولف د عمل نه تصدیق قلبی او عمل قلب مراد اخلی او دا ښائی چه سلفو د عمل نه مراد عمل قلب یعنی تصدیق اخستې دې دا په خپله د خپلو تصریحاتو نه خلاف دې.

حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه ایمان صرف د علم او معرفت نوم نه دې. ځکه چه دا معرفت خو د جحود سره هم جمع کیدې شی بلکه ایمان د عمل قلب نوم دې یعنی په زړه سره تسلیمول او په زړه سره منل ایمان دی (۲)

علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې گنړو خایونوکښې په ایمان باندې د عمل عطف شوې دې او عطف په مغایرت باندې دلالت کوی نو ددې نه دا شبه کیدې شوه چه اعمال د ایمان نه خارج دی نوامام بخاری رحمه الله دا شبه لرې کړه او دا ئې اوخودل چه اعمال په ایمان کښې داخل دی او داعمالو چه په ایمان باندې کوم عطف شوې دې نو دا د قبیلې د عطف الخاص علی العام څنې دې چه مقصود ئې استیفاء او استقصاء دې د مغایرت په غرض باندې عطف نه دې شوې او ددې دلیل مولف دا پیش کړې دې چه الله تعالی د جنت حاصلول په عمل باندې مرتب کړې دې او دا بیخی ښکاره خبره ده چه جنت صرف په ظاهری عمل نه مرتب کیږی بلکه په ایمان باندې مرتب کیږی نواوس معنی دا راووته چه د جنت حصول لکه څنګه چه په ایمان قلبی باندې وی دغه شان په ظاهری اعمالو باندې هم وی نو لکه چه امام بخاری رحمه الله دا اوخودل چه په عطف سره په ایمان او عمل کښې مغایرت مقصود نه دې بلکه دا تخصیص بعد التعمیم دې (۳)

دعامو شارحینو رحمهم الله رائې دا ده چه دلته عمل عام دې که عمل جوارح وی او که عمل قلب وی لکه چه د امام بخاری رحمه الله مقصد په دې ترجمې سره دا خودل دی چه عمل په ایمان کښې داخل دې هرڅنګه عمل چه وی دا خبره مولف د آیت مذکوره او روایت د مجموعې نه

(۱) لامع الدراری (۱/۱۱ د ۵۶۲)_
(۲) فیض الباری (۱/۱۰۹. ۱۱۰)_
(۳) حاشیة السندی (۱/۲۲. ۲۳)_

ثابته كړه او د دوى مقصد په هغه خلقوباندې رد دې څوك چه وائى «الإيمان قول بلا عمل» هغوى د ايمان تعريف كوى چه دا دقول لسان نوم دې د قول قلب نوم نه دې عمل د ايمان نه خارجوى ()

دا هم وئيلى شى چه امام بخارى رحمه الله په جهميو باندې رد هم كوى څوك چه صرف معرفت ته كه اختيارى وى او كه غير اختيارى وى ايمان وائى نو هركله چه امام بخارى رحمه الله دا اوخودله چه ايمان خو د عمل نوم دې نوددې نه معلومه شوه چه په ايمان كښې د كوم معرفت اعتبار شوې دې هغه اختيارى دې د معرفت اختيارى نه بغيرپه دې باندې د عمل اطلاق نه صحيح كيږى نو د جهميو خيال هم غلط شو ()

امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې درې آياتونه پيش كړى دى.

اولنې ايت ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ () په دې آيت كښې دا وئيلې شوى دى چه دا جنت كوم چه تاسو ته ملاويږى دا د عمل په وجه دې او ټولو ته علم دې چه جنت د ايمان په وجه ملاويږى او هركله چه جنت د ايمان په وجه ملاويږى او دلته ئې د عمل په وجه وئيلى دى نو معلومه شوه چه د عمل نه مراد ايمان دې او ﴿بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ او د ﴿بما كنتم تؤمنون﴾ په معنى دى نوكه ايمان نه وى او اعمال ډير وى هم جنت نه ملاويږى خو كه دلته ايمان وى او يو عمل هم نه وى نو جنت ملاويږى كه د اول نه وى او كه په آخر كښې وى بهرحال د جنت د تلو دارومدار په اصل ايمان باندې دې او په ايمان باندې د عمل اطلاق ددې وجې شوې دې چه د ايمان تعلق ظاهر وى برابره ده كه داسې وى چه «إطلاق الجزء على الكل» وى او كه «إطلاق الفرع على الأصل» وى په دې سره به د مرجئو ترديد اوشى.

جنت ته ميراث ولې وئيلې شوې دې؟ دلته يو اشكال خو دا دې چه په دې آيت كښې جنت نه ميراث وئيلې شوې دې چه جنت به تاسو ته په ميراث كښې دركولې شى سوال دا دې چه ميراث خو هغې ته وائى چه كله د چا خپل نزدې رشته دار وفات شى او تركه پريږدى نو هغه تركه د هغه خپلو خپلوانو ته په ميراث كښې ملاويږى په جنت كښې خو دا خبره نشته هلته څوك وفات شوى دى؟ او د چا په ملك كښې وو؟ چه د هغه په وفات سره اوس اهل ايمان ته په ميراث كښې ملاويږى؟

عالمانو ددې مختلف جوابونه وركړى دى

① يو جواب دا وركړې شوې دې چه دلته اصل كښې د عطاء جنت تشبيه د ميراث سره وركړې شوې ده () او په دوو خبرو كښې تشبيه وركړې شوې ده

) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى (۳۳، ۳٤)

) عمدة القارى (۱/۱۸۳، ۱۸٤)

) الزخرف: ۷۲)

) الكشاف للزمخشرى (٤/۲٦۳)

يوه دا چه ميراث هغه وى چه په هغې كښې دوام وى يوكس ته چه كوم څيز په وراثت كښې ملاؤ شى نو هغه هميشه دپاره د هغه شى په هغې كښې فسخ. اقاله .ابطال او انكار نه وى.دغه شان چه كله جنت ملاؤ شى نو هميشه دپاره به وى.ددې په عطاء كښې فسخ. اقاله ابطال او انكار څه هم نه وى

دويمه خبره دا ده چه ميراث كله وارث ته ملاويږى په دې كښې تصرف كولو كښې به جنتيان آزاد وى.چه څنگه تصرف غواړى په دوى به هيڅ قسم پابندى نه وى ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِيٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ﴾ (١)

③علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په حديث كښې راغلى دى چه په جنت او جهنم دواړو ځايونو كښې د هرمومن او كافر دپاره ځائې وى كوم خلق چه جنت ته لاړ شى نو هغوى ته به په جهنم كښې هغه ځايونه اوخودلى شى.كوموكښې چه به كافران وى اودا به ورته اوونيلى شى كه ايمان نه وې.نو تاسو به دلته وئى.نو هغوى به دالله تعالى شكر ادا كړى چه هغه مونږ ته هدايت كړې وو.او د جهنم د عذاب نه ئې بچ كړو.دغه شان به كافرانو ته د هغوى د جنت ځايونه اوخودلى شى. كوم چه مومنانو ته ملاؤ شوى وى.اوكله چه هغوى د جنت محلات اوگورى.نو افسوس به كوى.هغوى به پريشانه شى چه كاش مونږ ايمان راوړې وې.او مونږ ته د جنت دا ځائې ملاؤ شوې وې.اگرچه دلته مورث (بفتح الراء) كافر دې چه دده حصه په جنت كښې وه.خو د كفر په وجه هغه ده ته ملاؤ نشوه نو هغه مومن طرف ته منتقل شوه.(٢)

③ دويمه خبره علامه عينى رحمه الله دا كړې ده.چه دلته مورث (بفتح الراء) الله تعالى دې.دا جنت د الله تعالى ملك وو.هغه تاسو ته دركړلو.لكه چه تشبيها ئې د اعطاء خداوندى نه په ميراث سره تعبيراوكړو.اوونيلى شوى دى.چه لكه څنگه ميراث مورث ته نه واپس كيږى.دغه شان كله چه الله تعالى دا جنت وركړى نوبيا به ئې واپس نه اخلى (٣)

③ قاضى بيضاوى رحمه الله فرمائى.چه دلته ئې د ميراث اطلاق په وجه كړې دې چه لكه څنگه مورث مړشى.خودهغه تركه باقى وى دغه شان د اهل جنت عمل خو ختم شو خود هغې جزاء او ثواب دجنت په صورت كښې باقى دې.نوځكه مجازا ئې ترې په ميراث سره تعبير اوكړو.لكه چه ميراث د مورث د وفات نه پس باقى وى.نودغه شان جنت كوم چه به د ثواب په صورت كښې وى.هغه به د عمل ختميدو نه پس هم باقى وى.(٤)

③ حضرت دغه عبدالقادر رحمه الله فرمائى چه ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ د

) سورة حم سجدة:(٣١)_

)درمنثور (٣\٨٥) آيت د ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعملون ؛ وعمدة القارى (١\١٨٤)_

) عمدة القارى(١\١٨٤)_

) تفسير بيضاوى مع حاشية شيخ زاده (٤\٣٠٤)_

حضرت آدم ﷺ به اعتبار سره ونيلې شوى دى يعنى «الموروث هو أبونا آدم ﷺ» ځكه چه په اول كښې جنت هغوى ته ملاؤ شوې وو بيا هغوى د جنت نه اوويستې شو او دنيا ته ئې تشريف راوړلو اواوس به په آخره كښې د هغوى اولاد ته دا جنت وركولې شى.(١) دا بيله خبره ده چه حضرت آدم ﷺ به هم په جنت كښې وى خو بهرصورت دهغوى اولاد ته وركولې شى لكه څنګه چه ميراث د پلار اولاد ته ملاويږى نوځكه پرې د ميراث اطلاق اوشو

په ايت مذكوره او حديث كښې تعارض او ددې دفعيه دلته دويم اشكال دا كيږى چه په حديث كښې راغلى دى چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى «لن يدخل أحدا عمله الجنة قالوا ولا أنت يا رسول الله؟ قال: لا، ولا أنا إلا أن يتغمدني الله بفضل ورحمة»(٢)

نو په حديث كښې خودا ونيلې شوى دى چه د عمل په بنياد څوك جنت ته نشى تلې او په آيت كښې دا دې چه د عمل په وجه باندې جنت ملاويږى.

ددې اشكال هم عالمانو ﷺ ډير جوابونه وركړى دى.

① يو جواب دا وركړې شوې دې چه دلته «باء» د سبب دپاره نه ده بلكه د مصاحبت او ملابست دپاره ده په سببيت كښې خو دا وى چه سبب د مسبب دپاره دليل جوړيږى او مسبب په سبب باندې موقوف وى دلته كښې دا صورت مراد نه دې چه ستاسو عمل د جنت تلو دپاره دليل او موقوف عليه دې اوعمل په وجه به جنت ته داخليږئ بلكه دا د مصاحبت او ملابست دپاره ده اومطلب دا دې چه ستاسود عمل سره به تاسو ته جنت ملاويږى دا جنت به ستاسو عمل سره مصاحب او ملابس وى تاسو ته دا جنت د عمل سره دركولې شى ولې دركولې شى نو دا د الله تعالى كار دې دهغه رحمت او احسان دې په عمل باندې ددې ملاويدل موقوف نه دى اونه عمل ددې د ملاويدو دليل دې اوس اشكال ختم شو ځكه چه په حديث كښې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى «لن يدخل أحدا عمله الجنة» هلته د سببيت نفى ده او دلته په آيت ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ كښې چه څه ونيلې شى دلته سببيت نه دې بلكه مصاحبت او ملابست دې.(٣)

② بعضې حضرات فرمائى چه په آيت كښې «باء» د مقابلې دپاره ده چه جنت د عمل په مقابله كښې خو دې خو په عمل باندې موقوف نه دې عمل ددې دپاره دليل نه دې مطلب دا شو چه ستاسو په عمل كښې دومره صلاحيت نشته چه دا د جنت دپاره حقيقى سبب جوړ شى ستاسو اعمال ددې قابل نه دى چه په دې باندې د جنت استحقاق پيدا شى دا خو د الله

---

(١) موضح القرآن (تفسير آيت «ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعملون»)_

(٢) صحيح بخارى كتاب المرضى باب تمنى المريض الموت رقم ٥٦٧٣ وكتاب الرقاق باب القصد والمداومة على العمل رقم ٦٤٦٣) و(٦٤٦٤) وصحيح مسلم (٢\٣٧٦، ٣٧٧) كتاب صفة المنافقين باب لن يدخل أحد الجنة بعمله بل برحمة الله تعالى)_

(٣) عمدة القارى (١\١٨٤)_

تعالى رحمت او فضل دې چه هغه ستاسو عمل قبول کړو او تاسو ته ئې په انعام کښې جنت درکړو.(١)

④ يوجواب دا هم کيدې شي چه ته «باء» هم د سببيت دپاره واخلي او د ﴿بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ معنى لکه څنګه چه په اول کښې خودلې شوې ده. ﴿بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ شي او عمل په معنى د ايمان شي. نوبيا څه اشکال نه راځي. ځکه چه دا خو ښکاره ده. چه د نفس ايمان نه بغير جنت نشي ملاويدې. اودا هم ښکاره ده چه نفس ايمان وي. نو ضرور به ملاويږي. دا نشي کيدې چه نفس ايمان موجود وي. او جنت دې ملاؤ نشي. که په اول کښې ملاؤ شي. نوهم اوکه په اول کښې نه وي. نو په آخر کښې به ملاويږي. بهر حال د ايمان مقتضى جنت دې. اودا د نفس ايمان په بنياد ملاويږي. نوکه دلته نفس ايمان مراد واخستې شي. او با چه د سببيت دپاره اوګرځولې شي. په دې کښې څه قباحت هم نشته. والله أعلم.

قوله: وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ عَنْ قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: څه عالمانو ﷺ د الله تعالى د دې ارشاد ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ تفسير په «عن قول لا إله إلا الله» سره کړې دې.

ددې نه وړاندې دى. ﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ ۝ كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ۝ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ۝ فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ۝ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝﴾(٢)

يعنى مونږ چه دې کافرانو ته مختلف نعمتونه ورکړى دى. دې طرف ته مه ګوره. اومه په دوى باندې غم کوه. البته مومنانو دپاره خپل اړخ نرم ساته. او ورته اووايه. چه زه ښکاره ويريونکې يم. اوتاسو ته ښايم. چه عذاب به خامخا نازليږي. لکه څنګه چه مونږ په هغه خلقو باندې نازل کړې وو. چاچه د الله تعالى احکام ئې حصې حصې کړل. يعنى قرآن پاک ئې ټکړې ټکړې کړو. نوستا په پروردګار قسم چه مونږ به ضرور ددوى نه ددوى د اعمالو تپوس کوو.

چونکه دلته د وړاندې نه د کافرانو ذکر راروان وو. نوځکه ډيرو سلفو ﷺ د ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ تفسير په «لا إله إلا الله» سره کړې دې.

بيا په دې قول «لا إله إلا الله» کښې عموم دې. برابره ده که قول بالقلب مراد واخستې شي. اوکه قول باللسان. که قول بالقلب مراد واخستې شي. نو بيا د کراميو ترديد هم کيږي. او که قول باللسان واخستې شي. نوبيا به دا ونيلې شي. چه د قول باللسان نه مراد هغه قول دې. کوم چه مع التصديق وي. د تصديق قلب نه بغير صرف د ژبې ګواهئ لره څه اعتبار نشته.

---

(١) عمدة القارى (١\١٨٤)_

(٢) الحجر: ٨٨-٩٣_

﴿لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعٰمِلُوْنَ﴾(۱)

دلته د «مثل هذا» نه مراد «الفوز العظيم» دې كوم چه ماقبل ذكر شوې دې.او «الفوز عظيم» نه مراد جنت دې.نو مطلب دا شو چه د جنت دپاره عمل كوئ.دا خپل هدف جوړ كړئ.او مقصد اوګرځوئ ښكاره ده.چه د جنت دپاره ئې كوم عمل اصل ګرځولې دې.نو هغه دايمان عمل دې.نود ﴿فليعمل العاملون﴾ معنى دا شوه.«فليؤمن المؤمنون» اودلته د عمل اطلاق په ايمان باندې شوې دې. امام بخارى رحمه الله هم دا خودل غواړى.

[۲۶] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَا حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ فَقَالَ إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ[۳۴۷]

رجال الحديث

① **احمد بن يونس**: دوى احمد بن عبدالله بن يونس بن عبدالله بن قيس تميمى يربوعى كوفى دى.ابوعبدالله ئې كنيت دې.ددوى د پلار نوم عبدالله دې.خود نيكه په نسبت يعنى احمد بن يونس سره مشهور شوې دې.وئيلې شى.چه داد فضيل بن عياض رحمه الله مولى وو دوى دامام مالك.ابن ابى ذئب .ليث بن سعد او فضيل بن عياض رحمهم الله نه علاوه د نورو حضراتو نه احاديث اوريدلى دى.

او د دوى په شاګردانوكښې ابوزرعه.ابوحاتم.ابراهيم حربى. بخارى مسلم او ابوداود رحمهم الله دى.ابوحاتم رحمه الله فرمائى.«كان ثقة متقناً»

امام احمد رحمه الله دوى ته د شيخ الاسلام لقب وركړې دې.د څلورنوى كالو په عمر كښې په ربيع الثانى كښې په كال ۲۲۷ھ كښې وفات شوې وو. رحمه الله رحمة واسعة(۲)

② **موسى بن اسماعيل**: دوى ابوسلمه موسى بن اسماعيل منقرى تبوذكى بصرى دى. د دوى حالات په «بدء الوحى» كښې د څلورم حديث لاندې تيرشوى دى.

③ **ابراهيم بن سعد**: دوى د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه كروسې دې ددوى حالات د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» حديث لاندې تيرشوى دى.

④ **ابن شهاب**: دوى امام زهرى رحمه الله دى.ددوى حالات وړاندې د «بدء الوحى» د دريم

---

(۱) الصافات:۶۱)_

(۲) عمدة القارى(۱۱/۱۸۶) وتقريب (ص.۸۱) رقم ۶۳)_

حديث لاندې تير شوى دى.

⑤ سعيد بن المسيب: دوى امام التابعين، فقيه الفقهاء، احد فقهاء السبعة حضرت سعيد بن المسيب بن حزن بن ابى وهب بن عمروبن عائذ بن عمران بن مخزوم بن يقظه بن مره قرشى مخزومى رحمه الله دى. دده پلار او نيكه دواړه صحابيان رضى الله عنهما وو. د مكې د فتحې په موقع ئې اسلام قبول كړې وو.

په مسيب كښې يا مفتوح هم وئيلې شى. او مكسور هم. فتحه مشهور ده. اګرچه په خپله د حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه نقل دى. چه دوى به د فتحة په وئيلو باندې خفه كيدلو.

سعيد بن المسيب رحمه الله د حضرت عمر رضى الله عنه د خلافت نه دوه كاله پس پيدا شوې وو. يو قول دا دې چه څلور كاله پس پيدا شوې وو.

دوى د حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت على، حضرت سعدبن ابى وقاص، حضرت ابن عباس، حضرت ابن عمر، حضرت جبيربن مطعم، حضرت عبدالله بن زيد بن عاصم، حضرت حكيم بن حزام، حضرت معاويه، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوموسى اشعرى، حضرت صفوان بن اميه، حضرت مسور بن مخرمه، حضرت جابربن عبدالله، حضرت ابوسعيد خدرى، حضرت زيد بن ثابت، حضرت عثمان بن ابى العاص، حضرت ابوهريره، حضرت عائشې او حضرت ام سلمې رضى الله عنهم نه علاوه د نورو ډيرو صحابو رضى الله عنهم نه احاديث اوريدلى دى.

ددوى نه په روايت كونكو كښې ډير لوئې لوئې عالمان تابعين دى. لكه عطاء بن ابى رباح، محمد الباقر، عمروبن دينار، يحيى الانصارى، امام زهرى رحمهم الله وغيره.

ددوى په امامت، جلالت شان او علم او فضيلت او وجوه خير كښې په تقدم باندې د ټولو عالمانو رحمهم الله اتفاق دې.

محمدبن يحيى بن حبان فرمائى. «كان رأس أهل المدينة فى دهره، المقدم عليهم فى الفتوى سعيدبن المسيب، ويقال له فقيه الفقهاء»

امام قتاده رحمه الله فرمائى. «ما رأيت أحداً أعلم بحلال الله وحرامه من سعيد بن المسيب رحمه الله »

امام مكحول رحمه الله فرمائى. چه زه د علم په طلب كښې ټوله دنيا كښې ګرځيدلې يم. خود حضرت سعيدبن المسيب رحمه الله نه لوئې عالم ما نه دې ليدلې.

على بن المدينى رحمه الله فرمائى «لا أعلم أحداً فى التابعين أوسع علماً من سعيد بن المسيب» دغه شان فرمائى «وهو عندى أجل التابعين»

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى. «أفضل التابعين سعيد بن المسيب رحمه الله »

حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله چه به كله هم څه فتوى وركوله. نو فرمائيل به ئې. «اللهم سلمنى وسلم منى»

ابوحاتم رحمه الله فرمائى. «ليس فى التابعين أنبل من سعيد بن المسيب رحمه الله ، وهو أثبتهم فى أبى هريرة رضى الله عنه»

حافظ فرمائي چه دحضرت ابوهريره رضی الله عنه داحاديثو د ټولو نه لوئي عالم حضرت سعيد بن المسيب و. اودوی د حضرت ابوهريره رضی الله عنه خوم وو.
حضرت سعيدبن المسيب رحمه الله به سرکاري تنخواه نه اخستله بلکه د تيلو کاروبار به ئې کولو دوی څلوېښت حجونه کړی وو.
خلاصه دا چه د حضرت سعيدبن المسيب رحمه الله د دين ،افضل اوشرف، امامت فی العلم او جلالت شان په باره کښې دسلفو اوخلفو ټولواتفاق دې.()

تنبيه امام نووی رحمه الله فرمائي.() چه امام احمد بن حنبل وغيره دوی لره فضل التابعين ګرځولي دي.نودا د علوم شريعت په اعتبار سره دی.ګنی مطلق افضليت حضرت اويس قرنی رحمه الله ته حاصل دې.د چا په باره کښې چه په مسلم شريف کښې مرفوع حديث دې چه حضرت عمر رضی الله عنه فرمائيل.((سمعت رسول الله صلی الله عليه وسلم يقول:إن خير التابعين رجل يقال له أويس،وله والدة وكان به بياض، فمروه فليستغفر لكم))()
دحضرت سعيدبن المسيب رحمه الله وفات په کال ۹۳ھ يا ۹۴ھ کښې شوې دې.دغه کال ته ((سنة الفقهاء)) وئيلې شي.ځکه چه په دې کښې ډير فقهاء وفات شوی وو.والله أعلم()
حضرت ابوهريره رضی الله عنه :د دوی تفصيلی حالات وړاندې په کتاب الايمان کښې د ((باب أمور الايمان)) لاندې تيرشوی دی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ فَقَالَ إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ: د نبی کريم صلی الله عليه وسلم نه دا تپوس څو ځله ګڼروحضراتو کړې دې او نبی صلی الله عليه وسلم هريو ته مختلف جواب ورکړې دې.ددې تفصيل وړاندې په ب((باب إطعام الطعام من الإسلام)) لاندې تيرشوې دې.
په دې حديث کښې تاسو ګورئ چه په دويمه درجه کښې جهاد ذکر شوې دې او ددې نه پس حج،حالانکه ترتيب ددې په عکس پکار وو.ځکه چه جهاد فرض کفايه دې.اوحج د اسلام رکن دې.او فرض عين دې.
ددې يو جواب قاضی عياض رحمه الله ورکړې دې.دوی فرمائي.چه دا د ابتدائی وخت قصه وه.دجهاد فرضيت وړاندې شوې وو.او دحج فرضيت ورسته شوې دې. نوځکه ئې جهاد

()دا ټول تفصيل دتهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۱۹، ۲۲۱.) نه ماخوذ دی.
()المصدر السابق.
() صحيح مسلم (۲\۳۱۱) كتاب الفضائل باب من فضائل أويس القرنی رحمه الله.
() تهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۲۰).

مقدم كړې دې.(١)

دا هم كيدې شى چه دا د هغه وخت مسئله ده كله چه جهاد مستقل ركن وى.يعنى الله دې نكړى كه كافران حمله اوكړى.نود هركس په حق كښې جهاد فرض عين ګرځى.اوپه حج باندې مقدم كيږى.(٢)

يا ددې وجې جهاد مقدم كړې شوې دې.چه د حج نفع لازمى ده.اودجهاد نفع متعدى ده.(٣)

حج مبرور بعضې حضرات فرمائى چه حج مبرور حج مقبول ته وائى.او بعضې عالمان رحمهم الله فرمائى. چه ((المبرور الذى لايخالطه إثم))

بعضې حضرات وائى((المبرور الذى لا رياء فيه))(٤)والله أعلم.

د حديث شريف د ترجمة الباب سره مطابقت امام بخارى رحمه الله په دې روايت سره صرف دا خودل غوارى.چه په حديث پاك كښې د نبى ﷺ نه تپوس اوشو.چه((أى العمل أفضل))نو نبى په جواب كښې فرمائى .((إيمان بالله))معلومه شوه.چه ايمان عمل دې.د عمل نه سوا بل څيز نه دې.او هم دا ترجمه ده.(٥)والله سبحانه وتعالى أعلم.

١٧=بَابُ إِذَا لَمْ يَكُنْ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَكَانَ عَلَى الِاسْتِسْلَامِ أَوْ الْخَوْفِ مِنْ الْقَتْلِ

لِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾(٦) فَإِذَا كَانَ عَلَى الْحَقِيقَةِ فَهُوَ عَلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾(٧)

دلته امام بخارى رحمه الله ((إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة))اوفرمائيل.دا جمله شرطيه ده.ددې جزاء ذكر نه ده.بيا په آخركښې ((فإذا كان على الحقيقة فهو على قوله جل ذكره)) كښې جزاء موجود ده.سوال دا دې.چه د اولنۍ جملې جزا ولې نشته؟

اكثر شارحين رحمهم الله دلته يوتقرير كوى.خوپه هغه تقريرد پوهيدو دپاره د هغې نه وړاندې دوه خبرې د تمهيد په طور باندې زده كړئ.

---

(١) شرح نووى (٦٣١١) كتاب الإيمان باب بيان كون الإيمان بالله تعالى أفضل الأعمال)_

(٢) عمدة القارى(١٨٩١١)_

(٣) المصدرالسابق)_

(٤) فتح البارى(٧٨١١. ٧٩)_

(٥) عمدة القارى(١٨٦١١)_

(٦) الحجرات:١٤)_

(٧) آل عمران:١٩)_

يو خودا چه دلته «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة» كښې لفظ د «حقيقت» اکثرشارحين ﷺ د مجاز په مقابله کښې اخلي.اودا فرمائي.چه دلته د حقيقت نه مراد حقيقت شرعيه دې. مجاز شرعي مراد نه دې.

دويمه خبره دا ده.چه امام بخاري ﷺ دلته کومه ترجمه قائمه کړې ده.په دې سره د دوی مقصد ديو اعتراض دفع کول دی.هغه دا چه ته دا وائې.چه ايمان او اسلام متحد دی.او د قرآن مجيد په دې آيت کښې دی ﴿ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا ﴾ دې نه معلوميږی.چه ايمان او اسلام متحد نه دی

ددې آيت شان نزول دا دې.چه د بنو اسدځه خلق د قحط سالئ په زمانه کښې خپلوځاروو اوبال بچ سره مدينې منورې ته راغلل.او د نبي ﷺ مخامخ ئې دا احسان کولو.چه مونږ بغيرد قتال نه ايمان راوړې دې.اوس مونږ پريشان يو.مونږ سره امداد اوکړئ.ددوی په باره کښې دا آيت نازل شو.(۱) ښکاره ده.چه ددې اعرابو نه د ايمان نفي شوې ده.خو ددې اسلام ثابت کړې شوې دې.چه ايمان خو په تاسو کښې نشته.البته تاسودا وئيلې شئ:چه مونږاسلام قبول کړې دې.ددې نه معلوميږی.چه ايمان او اسلام يو څيز نه دې.

د اکثروشارحينو ﷺ رائې دا ده.چه دامام بخاری د دې ترجمة الباب نه مقصود ددې اعتراض لرې کول دی.نو شارحينو ﷺ دا تقرير کړې دې.چه اسلام په دوه قسمه وی.يو هغه اسلام کوم چه په حقيقت شرعيه باندې مبنی وی.او هم دا اسلام عندالشرع اوعندالله معتبردې.يعنی چه په رښتينې زړه ئې اسلام قبول کړې وی.ناوانقياد باطنی ئې اختيار کړې وی.او يو اسلام هغه دې.چه په هغې کښې صرف استسلام ظاهری او انقياد صوری وی.د مال په طمع کښې يا د قتل د ويرې په وجه سړې په ظاهره کلمه اووائی.او مسلمان شی.اود ايمان او اسلام حقيقت شرعيه په ده کښې موجود نه وی.

دې حضراتو دامام بخاری ﷺ د دې ترجمې تقدير د عبارت دا بيان کړې دې. «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة الشرعية بل كان على الإستسلام الظاهرى والإنقياد الصورى لأجل الخوف من القتل وطمع المال : فهو ليس بمتحد مع الإيمان بل هو مغاير له لقوله تعالى ﴿ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا ﴾

وإذا كان على الحقيقة الشرعية المعتبرة عند الشرع فهو على قوله جل ذكره ﴿ إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ﴾ أى فهو متحد مع الإيمان» دين او اسلام ﴿ إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ﴾ سره متحد دی.اودامام بخاری ﷺ په نيز لکه څنګه چه وړاندې تير شو دين اوايمان متحد دی .او قاعده ده.چه «متحد المتحد متحد» نتيجه دا راووته.چه اسلام او ايمان متحد دی.هم دا دامام بخاری ﷺ

---

۱) درمنثور (۶/۱۰۰) الحجرات)_

په دې ځائې كښې مقصود دې (۱)

دامام العصر حضرت علامه انور شاه كشميرى رحمه الله رائې حضرت علامه انورشاه كشميرى ﷫ دلته يو بل تقرير كړې دې.هغوى دلته حقيقت د مجاز په مقابله كښې نه دې اخستې بلكه حقيقت ئې په معنى د نفس الامر او واقع اخستې دې.دغه شان هغوى دا ترجمه د څه اعتراض يا سوال جواب نه دې ګرځولې بلكه هغوى فرمائيلى دى.چه دامام بخارى ﷫ ددې ترجمې نه دلته د يوې مستقلې مسئلې بيانول مقصود دى.چه كوم اسلام معتبر نافع او منجى عندالله دې.اوكوم غير معتبر اوغيرنافع دې.نوهغوى فرمائيلى دى. چه كوم اسلام واقعى او نفس الامرى نه وى.يعنى په صدق دل او استسلام او دباطن په انقياد سره نه وى.بلكه د طمعې يا ويرې نه صرف رسمى او اسمى استسلام او صرف ظاهرى او صورى انقياد وى.نوهغه عندالله غيرمعتبر او غيرنافع دې. ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ كښې هم دا اسلام مراد دې.او كله چه اسلام واقعى اونفس الامرى وى. يعنى په صميم قلب او صدق نيت سره استسلام او د باطن انقياد وى.نوهغه اسلام معتبر. مرضى عندالله او منجى اونافع دې.او ﴿إِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ﴾ كښې هم دا اسلام مراد دې.په دې تقرير سره تقديرد عبارت داسې شو.((اذا لم يكن الإسلام على الحقيقة أى فى الواقع ونفس الأمربل كان على الإستسلام الظاهرى بسبب الخوف من القتل فلا ينفع لقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ واذا كان الإسلام على الحقيقة أى فى الواقع ونفس الأمرفهوعلى قوله جل ذكره ﴿إِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ﴾ أى فهو المعتبر والمرضى عندالله والمنجى والنافع فى الآخرة))(۲)

كه غور اوكړې شى.نود حضرت شاه صاحب او نوروعامو شارحينو په تقرير كښې لفظى فرق دې.اصلى اومعنوى څه فرق نشته.نتيجه د دواړو يوه ده.

د دواړو په تقريرونو كښې يو فرق دا دې.چه حضرت شاه صاحب حقيقت په معنى د واقع او نفس الامر اخستې دې.اوعامو شارحينوحقيقت په مقابله د مجاز كښې اخستې دې.دويم فرق دا دې.چه عامو شارحينودا باب د سوال مقدر جواب ګرځولې دې.اوحضرت شاه صاحب ﷫ دا يوه مستقله مسئله ګرځولې ده.

مآل او نتيجه د دواړو يوه ده.ځكه چه واقعى او نفس الامرى اسلام هم په هغه وخت كښې وى.كله چه د اسلام حقيقت شرعيه متحقق وى.ګنى نه به وى.

سوال دا دې.چه حضرت شاه صاحب د عامو شارحينو دتقرير نه عدول ولې اوكړو.حالانكه مآل اونتيجه د دواړو يوه ده.

ددې وجې داخودلې شوې ده.چه دعامو شارحينو په تقريربانديې اشكال واردېږى.چه هركله داسلام حقيقت شرعيه متحقق نه دې.نو بيا شارع ﷺ دوى دپاره اسلام څنګه ثابت كړې

---

(۱) فضل البارى (۱/۳۹۶، ۳۹۷)_

(۲) فيض البارى (۱/۱۱۰و ۱۱۱)_

دي اودا ئې ښكه فرمائيلى دى ﴿وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾
خوهم دا اشكال دحضرت شاه صاحب په تقريرباندې هم واردېږى.چه هركله ددغه اعرابو اسلام واقعى، معتبر،مرضى عندالله او منجى اونافع نه وو.نودهغوى دپاره ښكه الله تعالى ﴿وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾ اوفرمائيل.([1])
دريمه رائې: دريمه رائې بعضې حضراتو پيش كړې ده.چه دلته امام بخارى رحمه الله داعتراض جواب نه وركوى.بلكه داسلام دوه حيثيتونه بيانوى.
يوداسلام حيثيت صرف د دنياوى احكامو په اعتبار سره دې.اوبل حيثيت ئې د دنيوى احكامو سره سره د اخرت داحكامو په اعتبار سره هم دې.
نو وائى.چه كله اسلام په حقيقت باندې نه وى.نوهغه اسلام به صرف په دنيوى احكامو كښې معتبراومعتدبه وى.اوكله چه اسلام په حقيقت باندې وى. نو هغه به عندالله اوپه آخرت كښې هم معتبر،مرضى اومعتد به وى.
په دې تقرير به تقديرى عبارت داسې وى.

((اذا لم يكن الإسلام على الحقيقة بل كان على الإستسلام الظاهرى أوالخوف من القتل فيعتد به فى الأحكام الدنيوة لقول تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ فإذا كان على الحقيقة فهو على قوله جل ذكره ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ أى فهو مرضى ومعتد به عند الله تعالى))
ددې حضراتو په تقرير برابره ده كه د حقيقت نه حقيقت شرعيه مراد واخستې شى.لكه ښكه چه اكثرو شارحينو اخستې دې.اويا د حقيقت نه مراد نفس الامر واخستې شى.لكه ښكه چه حضرت شاه صاحب رحمه الله اخستې ده.نوپه سره څه فرق نه پريوځى.([2])
دعلامه سندهى رائې: دعلامه سندهى رحمه الله رائې دا ده.چه امام بخارى رحمه الله د نافع اوغيرنافع بحث نه دې چيړلې.بلكه دوى خو دا ښائى.چه د اسلام دوه اطلاقات دى.يو اطلاق حقيقى يعنى چه اسلام اووائى.او ددې نه حقيقت شرعيه مراد وى.دا خو دايمان مرادف دې.او ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ كښې هم دا ذكر دې.اودويم اطلاق ددې په استسلام او انقياد باندې كيږى. برابره ده كه دغه استسلام او انقياد د طمع فى الغنيمة په وجه وى.يا د قتل د ويرې د وجې وى.اوهم دا اسلام په آيت كريمه ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ كښې وارد دې.
علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه دامام بخارى رحمه الله مطلب دا دې.كه د اسلام نه ددې حقيقت شرعيه مرادفه للايمان مراد نه شى.بلكه اسلام د استسلام او انقياد په معنى كښې واخستې شى.اوهغه استسلام اوانقياد د طمع فى الغنيمة يا خوف من القتل نه ناشى وى.نو په باندې د اسلام اطلاق جائز دې.دليل په دې آيت كريمه ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ دې.اعرابو د اسلام دعوه كړې وه.اوپه هغوى كښې د ايمان حقيقت نه وو.او دا اووئيلى شو.چه تاسو

---

[1] فضل البارى(١١/٣٩٨)_
[2] فضل البارى(١١/٣٩٩)_

«أسلمنا» وائي يعني په تاسو کښې ايمان نشته.
علامه موصوف فرمائي.چه داسلام ددې دواړو اطلاقاتو معلوميدونه پس په نصوصو کښې چه په ظاهره کوم تعارض په نظر راځي.هغه ختم شو.په دې طريقه چه چرته اسلام عين دين ګرځولې شوې دې.نو هلته اسلام حقيقي او ددې حقيقت شرعيه مراد دې.او چرته چه په اسلام او ايمان کښې فرق کړې شوې دې.هلته اسلام لغوي مراد دې يعني ظاهري استسلام اوانقياد،کوم چه مجاز شرعي دې.

ددې نه پس په دې پوهه شئ:چه علامه سندهي رحمه الله فرمائي.«أوالخوف من القتل» دا په «استسلام» باندې معطوف نه دې.ځکه چه دا دهغې مقابل نه دې. بلکه ددې معطوف عليه محذوف دې.اوهغه د استسلام علت دې.تقدير د عبارت به دا وي.«وكان على الإستسلام لطمع في الغنيمة أوالخوف من القتل»[۱]والله اعلم.

دشيخ الاسلام شبيراحمد عثماني رحمه الله رائې په تيرو شوو ټولو تقريرونو کښې يوه خبره مشترکه ده.چه دغه اعرابيان کوم چه دنبي ﷺ په خدمت کښې حاضر شوي وو.منافقان شمارکړې شوي دي.

علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله فرمائي.چه دامام بخاري رحمه الله ددې ترجمې نه مقصود هم هغه د ايمان او اسلام مراتب بيانول دي.او هغوي دا ښائي.چه دايمان او اسلام ډير مراتب دي.اوپه هغې کښې په خپل مينځ کښې تفاوت دې.

ددې خبرې زده کولو دپاره اول دوه خبرې زده کړئ.

① اولنئ خبره خو دا ده.چه په آيت کريمه ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾ کښې د سلف مفسرينو اختلاف دې.چه په دې آيت کښې د اعرابو دپاره اسلام ثابت کړې شوې دې.او د دوی نه د ا يمان نفي شوې ده.اودوی بې ايمانه ګرځولی شوی دی.اوکه د دوی نه د مطلق ايمان نفي نه ده شوې.بلکه دايمان د يوخاص مقام نفي ترې شوې ده.که اول مراد وي.نودا اسلام دهغوي دپاره غيرنافع دې.په دې به ورته اجر او ثواب نه ملاويږي.او که دويم مراد وي.نو نافع به وي.اوپه دې به ورته اجراوثواب ملاويږي.

دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حسن بصري، ابن سيرين،ابراهيم نخعي، محمد الباقر، حمادبن زيد،امام احمد بن حنبل، سهل بن عبدالله تستري، اوابوطالب مکی رحمهم الله وغيره ډيرو مفسرينو هم دا رائې ده.چه اسلام دهغوي په حق کښې مفيد دې.اوپه هغې باندې به اجراو ثواب ملاويږي.هغوي ته منافقان نه دي وئيلی شوي.

② اودويم قول چه په دې آيت کښې د اسلام نه مراد ظاهري اطاعت او انقياد دې .کوم چه په څه طمع باندې مبني وي.ياد خان د ويرې د وجې هغه ښکاره کولې شي.علامه ابن تيميه رحمه الله ليکلي دي.چه هم دا دامام بخاري، محمدبن نصر مروزي رحمهما الله رائې ده.حافظ ابن

---

[۱])حاشية السندي على صحيح بخاري (۱\۲۳و ۲۴)_

كثير رحمه الله هم په خپل تفسير كښې ليكلى دى.چه دامام بخارى په نيزدا اعراب منافقان وو.(۱)
علامه ابن تيميه اول قول اختيار كړى دې.اوپه دې باندې ئې تفصيلى كلام كړى دې.او
هغوى د اسلام د معتبر كيدو درې دليلونه پيش كړى دى.

① اولنې دليل خو دا دې.چه الله تعالى ددې عرابيانو سره كوم انداز خطاب اختيار كړې
دې.هغه د منافقانو د انداز خطاب نه بيخى جدا دې.دوى سره ډير د نرمئ انداز اختيار كړې
شوې دې.ارشاد شوې دې. اعرابيان وائى.«آمنا» ته ورته اووايه. «لم تؤمنوا» بلكه دا وائې
﴿أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ ددې په خلاف دمنافقانوپه باره كښې سخت انداز اختيار
كړې شوې دې.ارشاد دې.
﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ۞ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ۞ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ۞﴾ (۲) دغه
شان په بل ځائې كښې دى. ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ
وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ۞﴾ (۳)

② دويم دليل دا دې.چه الله تعالى، داسې ارشاد كړې دې.﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾
تراوسه پورې ايمان ستاسو په زړونوكښې نه خلط شوې.دلتهٔ «لما» استعمال شوې دې.او
ددې استعمال د داسې امردپاره كيږى.كوم چه لا تراوسه پورې واقع شوې نه وى.خو ددې د
واقع كيدو اميد وى.اوددې انتظار وى.لكه «قام الأمير ولما يركب» كښې وائى.چه امير
اودريدلې دې.خو تراوسه پورې په سورلئ نه دې سورشوې.خودده د سوريدو انتظار كولې
شى.او زر به سور شى.
ددې نه معلومه شوه.چه ايمان دهغوى په زړونو كښې نه وو داخل شوې.خودهغې د داخليدو
توقع او اميد وو.الله تعالى چه اعرابو ته دا اوفرمائيل.چه تاسو﴿آمَنَّا﴾ مه وائې. بلكه
﴿أَسْلَمْنَا﴾ وائې.دا صرف ددې وجې چه اعرابو د خپل خان دپاره داسې مرتبه ثابته كړې وه.
كومه چه تر اوسه پورې هغوى ته نه وه حاصله. يعنى رسوخ فى الايمان.نو الله تعالى د هغې
نفى اوكړه.چه تاسو ته دا مقام نه دې حاصل.البته تاسو پاس شوې ئې.او د اسلام په احاطه
كښې راغلې ئې.

③ دريم دليل دا دې.چه الله تعالى وړاندې فرمائى﴿وَإِن تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ
شَيْئًا﴾ كه تاسو د الله او د هغه د رسول اطاعت اوكړئ.نو ستاسو په اعمالو كښې به څه

---

(۱) تفسيرابن كثير(۲۱۹/٤) سورة الحجرات)_
(۲) سورة بقرة:۸-۱۰)_
(۳) سورة منافقون:۱)_

كمې اونکړی.يعنی د تولو اجراو ثواب به تاسو ته ملاؤ شی.دا پخپله ددې خبرې دليل دې.چه د هغوی اطاعت مقبول دې.حالانکه د منافق څه اطاعت مقبول نه وی.

دويمه خبره دا ده.چه امام بخاری رحمه الله دا کوم ارشاد فرمائيلې دې.چه ((إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة)) دلته د حقيقت نه مراد د حقيقت هغه معنی مراد نه ده..کومه چه د مجاز په مقابل کښې وئيلې شی.بلکه ددې نه حقيقت په معنی د کمال مراد ده.لکه څنګه چه د ابن حبان په حديث کښې دی.((لايبلغ عبد حقيقة الإيمان حتى يحب للناس مايحب لنفسه من الخير))([1])

دغه شان د يو صحابی رضی الله عنه حارثه نه نبی صلی الله عليه وسلم تپوس اوکړو.((كيف أصبحت ياحارثة؟))نو هغوی جواب ورکړ((أصبحت مؤمنا حقا)) نبی صلی الله عليه وسلم اوفرمائل.((أنظر ما تقول فإن لكل قول حقيقة فما حقيقة إيمانك)) نو هغوی جواب ورکړو.((عرفت نفسى من الدنيا فأسهرت ليلى وأظمأت نهارى وكأنى أنظر عرش ربى بارزا وكأنى أنظر إلى أهل الجنة يتزاورون فيها وكأنى أنظر إلى أهل النار يتضاغون فيها))([2])يعنی زما نفس د دنيا نه اوريدلې دې.زما شپه په شوګيره کښې او زما ورځ په لوږه کښې تيريږی.صورت دا دې.چه لکه زه د خپل رب عرش ښکاره وينم.او زه اهل جنت وينم.چه د يو بل زيارت کوی.او اهل جهنم په چغو سورو کښې وينم.نبی صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل.((يا حارثة عرفت فالزم)) اې حارثه ! يقينی تا د ايمان حقيقت پيژندلې دې.هم په دې باندې قائم اوسه.

په دې حديث باندې علامه نور الدين هيثمی رحمه الله د ((باب فى حقيقة الإيمان وكماله))ترجمه قائمه کړې ده.([3])

دغه شان مخکښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما قول تيرشوې وو.((لايبلغ العبد حقيقة التقوى حتى يدع ما حاك فى الصدر))([4])په دې درې واړه احاديثو کښې (په کومو کښې چه اولنی دوه مرفوع دی.او آخرې يو حديث موقوف دې) د حقيقت معنی کمال دې.

---

[1])الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (١\٤٠٠) كتاب الإيمان باب ما جاء فى صفات المؤمنين .ذكر البيان بأن نفى الإيمان عمن لا يحب لأخيه ما يحب لنفسه إنما هو نفى حقيقة الإيمان لا الإيمان نفسه رقم ٢٣٥)_

[2])المعجم الكبير للطبرانى (٣\٢٦٦و ٢٦٧) رقم ٣٣٦٧) وكشف الأستار عن زوائد البزار (١\٢٦) رقم ٣٢ كتاب الإيمان باب حقيقة الإيمان وكماله)) ښکاره دې وی.چه په معجم طبرانی کښې دا حديث د حارث بن مالك نه مروی دې.او هم په حديث کښې ((كيف أصبحت يا حارث)) دی ((حارثة)) نه دی علامه هيثمی رحمه الله په مجمع الزوائد(١\٥٧)كتاب الإيمان باب فى حقيقة الإيمان وكماله)) کښې ((عن الحارث بن مالك الأنصارى أنه مر بالنبى صلى الله عليه وسلم فقال له كيف أصبحت يا حارثة)) نقل کړی دی.او د مسند بزار په روايت کښې دا حديث د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دې.((وقد نقله الهيثمى فى المجمع أيضاً (١\٥٧) او په دې کښې ((أن النبى صلى الله عليه وسلم لقى رجلاً يقال له حارثة...)) فتنبه..)_~

[3])مجمع الزوائد (١\٥٧) كتاب الإيمان)_

[4])ابتداء د كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم بنى الإسلام على خمس..)_

اوس ددي نه پس په دي پوهه شي.چه حافظ ابن كثير او علامه ابن تيميه رحمهما الله د امام بخاري رحمه الله طرف ته دا نسبت كړي دي.چه د هغوى په نيز دا آيت د منافقانو په باره كښې دې.ددې تصريح چرته هم مونږ ته ملاو نشوه.خكه چه د بخارى په كتاب التفسير كښې د سورة حجرات لاندې ددې آيت تفسيرنشته.كه دې حضراتو صرف د امام بخاري رحمه الله دا ترجمه كتلې وى.او دا حكم ئې لګولې وى.نو دا يقينى نه ده.چه آيت د ضعفاء المسلمين په حق كښې اومنلې شى.لكه څنګه چه د محققينو او اكثرو مفسرينو رائې ده. ددې ترجمې مطلب ښيخى ښكاره دې.

خلاصه دا چه د امام بخاري رحمه الله مسلك هم د جمهورو مفسرينو او محققينو عالمانو رحمهم الله مطابق دې.او هغوى ددې ترجمې نه دا خودل غواړى.چه ايمان كښې د زيات او نقصان په اعتبار سره مراتب متفاضله دى.او بعضې مرتبې دومره كمزورې وى.چه هغه وى نو هم د دې كس نه د ايمان نفى جائز ده.يعنى دده ايمان دومره كمزورې وى.چه هغه په تعبير كښې كالعدم ګرځولې شى.اګرچه فى نفسه په ده كښې ايمان موجود وى.لكه څنګه چه يو كس د سختې بيمارئ په وجه ډير كمزورې شوې او تپ شوې وى.نو خلق وائى.چه په ژوندونى مړې دې.حالانكه په هغه كښې اوس هم ساه موجود وى.د هغه په مال كښې ميراث نشى جارى كيدې.او نه د هغه د ښځې سره نكاح جائز وى.غرض په ډيرو احكامو كښې هغه ژوندې شمارلې شى.او په واقع كښې هم فى نفسه تراوسه پورې په هغه كښې روح موجود وى.خو د ډير ضعف او كمزورئ په وجه خلقو هغه كالعدم شمارلې وى.او مړ ورته وائى.تردې چه شريعت هم هغه ته په دې نظر كتل شروع كړى.هم دا وجه ده.چه په مرض الموت كښې د وصيت او اقرار وغيره مسائل فى الجمله كښې هم دا نظر معتبر دې.د حديث الفاظ «وقد كان لفلان» په دې شاهد دى.

دغه شان امام بخاري رحمه الله دلته هم دا ثابتول غواړى.چه د ايمان بعضې مراتب دومره ناقص .كمزورې او ضعيف وى.چه هغه موجود وى.بيا هم ترې د ايمان مطلق نفى كولې شى.لكه څنګه چه په دې آيت ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ كښې ئې نفى شوې ده. دا خلق فى نفسه مومنان وو.خو ضعفاء المومنين وو.د هغوى ايمان كمزورې او ضعيف وو.لكه چه هډو كښې ايمان نه وى.د هغوى نه ئې د مطلق ايمان نفى كړې ده.چه ﴿قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا﴾ دى.هم په دې آيت كښې ئې د ايمان د نفى علت ته هم اشاره كړې ده.چه ﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ يعنى تراوسه پورې ستاسو په زړونو كښې ايمان مضبوط شوې نه دې.خكه دا كالعدم دې

ددې تقرير په بناء به د دې ترجمې مطلب دا وى. «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة أى على وجه الكمال وكان على الإستسلام أو الخوف من القتل أى بل كان الإسلام على وجه الإستسلام الظاهرى بسبب طمع أو على وجه الخوف من القتل يعنى قبل الإسلام بسبب من الأسباب على وجه الخلوص ليس فيه رائحة النفاق لكن الإسلام بعد الآن على الظاهر و الجلود فقط ولما يدخل الإيمان فى القلوب ولم تخالط قلبه بشاشة الإيمان فهو فى أدنى مراتب الإيمان كأنه على شرف الموت وبه رمق حتى إنه يصح أن ينفى عنه إسم الإيمان لأنه لم

يبلغ حد المطلوب والمرضى عندالله لقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا..﴾ الآية فإن هذه الأعراب كانوا مؤمنين خالصين لم تكن فيهم النفاق لكن إيمانهم الآن على الظاهر والجلود ولما يدخل الإيمان فى قلوبهم ولم تخالط بشاشة القلوب فكان إيمانهم فى أدنى مرتبة الإيمان حتى إن الله تعالى نفى منهم إسم الإيمان وإن كانوا شاملين فى مطلق الإيمان وإذا كان الإسلام على الحقيقة أى على وجه الكمال ورسوخه يعنى وجاوز إسلامه الحاجز ورسخ فى جذر القلوب وخالطت قلبه بشاشة الإيمان وفيه مراتب ومدارج لا تعدو لا تحصى فهو على قوله جل ذكره ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ أى فهو على مرتبة الإيمان وهو لحرى أن يطلق عليه إسم الإيمان والجدير بأن يسمى بالدين المرضى لأنه بلغ مبلغ المطلوب والمرضى عندالله فإن المراد بالإسلام فى هذه الآية الاسلام الحقيقى الراسخ فى جذر القلوب،،

حاصل د كلام دا دا شو.چه مونږ دا خبره نه منو.چه دا آيت د منافقانو په باره كښې نازل شوې دې.اونه مونږ دا خبره منو.چه دلته امام بخارى د څه سوال جواب وركوى.چه د اسلام هغه درجه عندالله معتبر ده.كوم چه حقيقت شرعيه او نفسى الامرى او واقعى ده.اود اسلام هغه درجه عندالله معتبر نه ده.كومه چه لفظى ،اسمى صورى او ظاهرى وى.بلكه مولف رحمه الله ددې ترجمة الباب نه دا ثابتول غواړى.چه د اسلام مختلف مراتب دى.يو ددې ابتدائى درجه ده.په دې درجه كښې دې دومره كمزورې وى.چه دا موجود وى.هم ترې د ايمان نفى كولې شى. لكه چه هلته أيمان نشته.حالانكه ايمان موجودوى.خو د نشتوالى په درجه كښې وى.دا تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم ده.اودويم كمال ايمان دې.او ددې لاندې ډيرې مختلف درجات دى.حضرت امام بخارى رحمه الله د اسلام مختلف درجات ثابت كړل.دايمان مختلف ئې اوخودل.ځكه چه د هغوى په نيز ايمان او اسلام مترادف دى.(١) والله سبحانه وتعالى أعلم وأحكم.

[٢٧] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (٢) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدٌ جَالِسٌ فَتَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا فَسَكَتُّ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ

---

(١) د تفصيل دپاره اوګورئ فضل البارى (١\٣٩٩ و ٤٠٣)۔

(٢) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الزكاة أيضاً باب قول الله تعالى ﴿لا يسألون الناس إلحافاً﴾ رقم ١٤٧٨ ومسلم فى صحيحه (١\٨٥) فى كتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف على إيمانه لضعفه .. و (١\٣٣٧ و ٣٣٨) كتاب الزكاة باب إعطاء المؤلفة ومن يخاف على إيمانه إن لم يعط .. والنسائى فى سننه (٢\٢٦٦) كتاب الإيمان وشرائعه باب تاويل قول الله عزو جل ﴿قالت الأعراب آمنا..﴾ وأبوداود فى سننه فى كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ٤٦٨٣ و ٤٦٨٥)۔

لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي وَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللَّهُ فِي النَّارِ وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ [ر:۳۰۸]

رجال الحديث

① ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى دې.ددوى حالات په ((بدء الوحى)) كښې د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

② شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه دې.دوى حالات هم په ((بدء الوحى)) كښې د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

③ زهرى: د امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى مدنى رحمه الله مختصر تذكره د ((بدء الوحى)) د دريم نمبر حديث لاندې تيره شوې ده.

④ عامربن سعد بن ابى وقاص: دوى د مشهور صحابى حضرت سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه ځوئې دې.په صحابو كښې ئې د خپل پلار نه علاوه د حضرت عثمان ،حضرت جابربن سمره او نورو صحابو رضي الله عنهم نه روايت كړې دې.او د دوى نه حضرت سعيد بن المسيب،سعدبن ابراهيم او امام زهرى وغيره د حديث روايت كړې دې.

ثقه او كثير الحديث وو.په ۱۰۳ھ يا ۱۰۴ھ كښې په مدينه كښې وفات شوې وو. په اصول سته كښې د دوى د رواياتو تخريج شوې دې.(¹) رحمه الله تعالى.

⑤ سعد: دوى د نبى ﷺ مشهور صحابى رضي الله عنه احد العشرة المبشرين بالجنة د ايران فاتح .د عراق ګورنرحضرت سعدبن ابى وقاص بن مالك بن وهيب بن عبد مناف بن زهره بن كلاب الزهرى دى.ابواسحاق ددوى كنيت دې.،حضرت عمر رضي الله عنه چه په خپل مرض الوفات كښې دخليفه منتخب كولودپاره دكومو شپږو صحابو رضي الله عنهم انتخاب كړې وو.په هغوى كښې يودې هم دې.قديم الاسلام وو.د ځلورو يا شپږو كسانو نه پس ئې د اوولس كالو په عمر كښې اسلام راوړې و..دالله تعالى په لار كښې دټولو نه وړاندې تير ويشتې او وينه بيونكې دوى وو.د فارس الاسلام په لقب سره مشهوروو.د نبى ﷺ سره ئې دجنګ بدر،احداوخندق نه علاوه په نورو ټولو غزاګانو كښې هم شركت كړې دې.

نبى ﷺ د احد په ورځ دوى ته فرمائيلى وو.((ارم فداك أبي وأمي)) امام زهرى رحمه الله به فرمائيل: حضرت سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه د احد په ورځ يوزر غشې ويشتې وو.دحضرت عثمان رضي الله عنه

(¹) عمدة القارى (۱۹۲/۱)، رقم ۳۰۸۹)_

د شهادت نه پس حضرت سعد رضی الله عنه دمسلمانانو په خيل مينځ کښې چه څومره جنګونه شوى وو دهغې نه ئې ډډه کړې وه په يو کښې ئې هم شرکت نه وو کړې.
مستجاب الدعوات وو ددوى د استجاب دعا واقعه په بخارى کښې موجود ده.(۱)
دحضرت سعد بن ابى وقاص رضی الله عنه نه دوه سوه اويا احاديث نقل دى په دې کښې پنځلس متفق عليه دى په پنځو احاديثو کښې امام بخارىؒ او په اتلسو کښې امام مسلم متفرد دې.
ددوى نه په روايت کونکو کښې حضرت ابن عمر حضرت ابن عباس حضرت جابر بن سمره حضرت سائب بن يزيد او حضرت عائشه رضی الله عنهم دى.
په تابعينوکښې د دوى خوئې محمد ،ابراهيم،عامر،مصعب ددوى لور عائشه او ډيرو حضراتو ددوى نه د حديثو روايت کړې دې.
د مشهور قول مطابق په کال **۵۵ھ** کښې د مدينه منوره نه اووه يا لس ميله لرې په مقام عقيق کښې وفات شوى وو.اود مينې منورې په مقبره بقيع کښې دفن شوى وو.
د وفات په وخت کښې دوى يوه زړه د ورئ چغه راوويسته.اووې فرمائيل ما په دې کښې کفن کړئ.ځکه چه د بدر دجنګ په موقع ما دا چغه اغوستې وه.اود نن ورځې دپاره ما دا پټه کړې وه.(۲) رضی الله عنه وأرضاه وجعلنا ممن يحبه
تنبيه په صحيح بخارى کښې دى.چه يو ځل د نبى ﷺ په خدمت کښې يوې ميرمنې (ښځې) يو نقش دار څادر په خپله جوړ کړې وو پيش کړو.او عرض ئې اوکړو .چه دا ما خاص ستاسو دپاره جوړ کړې دې.نبى ﷺ ته ضرورت هم وو.نبى ﷺ کورته دننه تشريف يوړو.او هغه څادر ئې د لنګ په طور سره واچولو.يوصحابى رضی الله عنه هغې ته ګوتې وراورې.هغه ئې خوښ شو.او عرض ئې اوکړو.يا رسول الله دا څادر څومره ښکلې دې.دا ماته راکړئ.نبى ﷺ هغه څادر هغه ته ورکړو.نورو صحابو رضی الله عنهم په هغه باندې انکاراوکړو.چه تاته معلومه ده.چه نبى ﷺسوال کونکې خالى لاس نه واپس کوى.نبى ﷺ ته ددې ضرورت هم وو.ځکه ئې واچولو.خو تا ترې بيا هم هغه څادر اوغوستلو؟هغوى اووئيل.په اصل کښې زه دا څادر په خپل کفن کښې استعمالول غواړم.ددې وجې ما د دوى نه اوغوستو.(۳)
دا څادر غوستونکې څوک وو؟ د دوى په باره کښې شارحينو رحمهم الله درې اقوال ليکلى دى.يوقول دا دې.چه دا حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه وو.دويم قول دا دې.چه دا حضرت

---

(۱) يوکس دحضرت سعدبن ابى وقاص رضی الله عنه په باره کښې شکايت کړې وو.چه دوى دجهاددپاره نه ځى مال غنيمت په انصاف سره نه تقسيموى.اونه فيصله صحيح کوى.حضرت سعدبن ابى وقاص رضی الله عنه چه دا واوريدو.نو وې فرمائيل.((اللهم إن كان عبدك هذا كاذبا قام رياء وسمعة فأطل عمره وأطل فقره وعرضه بالفتن)) نودا درې واړه خيرې هغه کس ته اولګيدلې.اوګورئ.صحيح بخارى (۱۰۴/۱) كتاب الأذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم فى الصلوات كلها فى الحضر والسفروما يجهرفيها وما يخافت)
(۲) تهذيب الأسماء واللغات (۲۱۳/۱، ۲۱۴) وتقريب (۲۳۲) رقم ۲۲۵۹)_
(۳) صحيح بخارى شريف (۱۷۰/۱) كتاب الجنائز باب من إستعد الكفن فى زمن النبى ﷺ فلم ينكر عليه)_

سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه وو.او دريم قول دا دې چه دا اعرابی صحابی وو.خو دريم قول د سند په لحاظ سره ضعيف د.[1]

اوس صرف دوه قوله باقي پاتې شو.كه هغه كس حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه وی.نوبيا خو څه اشكال نشته.اوكه هغه كس حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه وو .نودا اشكال كيدې شی چه هغوی د كفن دپاره صرف د څڅې ذكر كړې و.د ازار ذكر ئې نه دې كړې. خو ونيلې شی چه دلته صرف د وړئ د څڅې ذكردې.څكه چه ددې معامله پته وه.او د څادر معامله ممكن ده چه پته نه وه.نوځكه ئې د هغې د ذكر باقاعده ضرورت اونه ګنړلو .والله أعلم.

قوله: أن رسول الله ﷺ أعطى رهطاً وسعد جالس: چه رسول الله ﷺ يوې ډلې ته تحفې وركړې.اوحضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه ناست وو.

د«رهط»اطلاق د دريو نه واخله تر لسو كسانو باندې كيږی.قزاز رحمه الله فرمائی.چه كله ددې نه په زياتو باندې هم ددې اطلاق كيږی.[2]

قوله: فترك رسول الله ﷺ رجلاً هو أعجبهم إلي: نورسول الله ﷺ يو سړې پريخودو.هغه ماته د ايمان او اسلام او نيكئ په اعتبارسره د ټولونه زيات خوښ وو.

دا كس كوم چه نبی ﷺ پريخودو.اوهغه ته ئې څه ورنكړو.ددوی نوم حضرت جعيل بن سراقه ضمری وو.[3]

قوله: فقلت يارسول الله مالك عن فلان؟: ما عرض اوكړو يا رسول الله تاسو باندې څه اوشو.چه د فلانی نه تاسو اعراض كوئ.په كتاب الزكاة كښې هم دا روايت راروان دې.په هغې كښې دی. «فقمت إليه فساررته فقلت مالك عن فلان»چه زه اودريدم.او ما رسول الله ﷺ ته په پټه اووئيل.يارسول الله چه تاسو د فلانی نه ولې اعراض كوئ.ددې نه معلومه شوه.چه د مشر په خبره څه اعتراض وی.نو په پټه دې ورته ونيلې شی.څكه چه په مشرانو باندې په مجلس كښې اعتراض كولو سره انتظام خرابيږی.نظم او نسق بربادېږی.ددې نه دا هم معلوه شوه.چه چاته څه نصيحت كول وی.نوخانله دې ورته كولې شی.څكه چه دا خو هم دخيرخواهئ خبره وه.چه حضرت تاسو داسې كس پريږدئ.كوم چه ماته د ټولونه زيات مستحق ښكاری.[4]

قوله: فوالله إني لأراه مؤمناً: په الله قسم چهماته خو دې مومن ښكاری.يا زه ئې مومن ګنړم.

---

[1] فتح الباری(١٤٣\١٣. ١٤٤) وعمدة القاری(٦٢\٨)_

[2] فتح الباری(٧٩\١١)_

[3] سماه الواقدی فی المغازی فتح الباری(٨٠\١١)_

[4] فتح الباری(٨٠\١١)_

((أراه)) كښې په همزه باندې ضمه يا فتحه ده.؟ علامه قرطبي رحمه الله فرمائي.چه همزه د ضمې سره ضبط شوې ده.نو په دې صورت كښې به دا د ((أظن)) په معنى كښې وى.(١)

امام نووى رحمه الله فرمائي.چه دا لفظ ((أراه)) بفتح الهمزة دې.او ((أراه)) د ((أعلم)) په معنى باندې دې اوپه همزه باندې ضمه جائز نه ده.ځكه چه په دې صورت كښې به دا د ((أظن)) په معنى كښې وى.حالانكه په حديث كښې وراندې راځى.((ثم غلبنى ما أعلم منه)) بيا صرف يو ځل نه بلكه دوه درې ځله دوى مسلسل ددې خبرې اعاده كړې ده.كه هغوى ته په خپله خبره باندې يقين نه وو.نو اصرار به ئې ولې كولو.معلومه شوه.چه حضرت سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه دخپل علم او يقين په وجه دا وئيل.چه زه دې مومن پيژنم.(٢)

خو په دې باندې اشكال كيدې شى.چه دلته د((ما أعلم)) معنى د((ما أظن)) وى .ځكه چه د علم اطلاق په ظن غالب باندې هم كيږى.لكه چه په آيت كريمه كښې دى. ﴿ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنٰتٍ﴾(٣)

بيا كه دا اومنلې شى.چه دلته د علم او يقين كيفيت دې.خوممكن ده.چه ددې مقدمات ظنى وى.ځكه چه انسان په يقين سره دچا متعلق دانشى پيژندې .چه دې مومن دې.د ظن او گمان درجه ورته حاصليږى.نو په دې صورت كښې به مسئله هم نظرى پاتې كيږى.يقينى نه(٤)

اگرچه په حديث كښې لفظ د ((إن))او لام تاكيد په دې خبره دلالت كوى.چه دوى يقينى خبره كوى.لكه چه هغه ديقين درجې ته رسيدلې وى.

((أراه)) بضم الهمزة د ((أظن)) په معنى اخستلونه بعضې عالمانودا استنباط كړې دې.چه په امرمظنون باندې قسم كيدې شى.

خودا استنباط صحيح نه دې.ځكه چه دلته په مظنون باندې قسم نه دې.بلكه د ظن په وجدان باندې قسم دې.مظنون يقينى نه دې.خود ظن وجود يقينى دې.په كوم چه هغوى قسم خوړلې وو.

قوله: فقال أومسلماً: تولو شارحينو رحمهم الله دا لفظ((أو)) بسكون الواو ضبط كړې دې.اوبعضې حضراتو دا ((أو)) بفتح الهمزه والواو ضبط كړې دې.او همزه ئې استفهاميه او واو ئې عاطفه گرځولې دې.لكه چه په دې صورت كښې ددې معطوف عليه محذوف دې. اوتقدير د عبارت دا دې.((أتقول هذا و كونه مسلماً أظهر يا أتقوله مومنا ولا تقوله مسلماً))

---

(١) فتح البارى(١١٠/٨٠)_
(٢) شرح نووى (١١/٨٥) كتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف على إيمانه)_
(٣) سورة الممتحنة:١٠)_
(٤)فتح البارى(١١٠/٨٠)_

خوقاضي عياض رحمه الله دا قول غلط گرځولې دې.(١)

بيا «أو» بسكون الواو يا خو د تنويع دپاره دې لكه چه دوى دا خودل غوښتل چه ايمان يو باطني څيز دې او ددې محل زړه دې.د كوم چه انسان ته خبر نه وى.نوپه داسې څيز باندې قسم خوړل او جزم او يقين سره څنګه حكم لګوې؟ كيدې شي چه صرف مسلم وى.مومن نه وى كه په جزم او يقين سره حكم لګول وى.نود مسلمان كيدو حكم اولګوه.دمومن كيدو حكم مه لګوه.اوداسې وايه.«إني لأراه مسلماً» يا «أو» د تشريك دپاره دې يعنى په يقين سره د مومن كيدو حكم مه لګوه.څكه چه تاسو ته ددې څه خبر دې؟بلكه په تردد سره د «مومناً» سره د «أومسلماً»لفظ زياتى كړه.اوداسې وايه.«إني لأراه مومناً أو مسلماً»(٢)

«أو» عاطفه دپاره د تنويع او «أو» عاطفه دپاره د تشريك په دې كښې فرق ښكاره دې د تنويع په صورت كښې به صرف يولفظ وى.يعنى د «مومناً» په ځائې به «مسلماً» وى.او د تشريك په صورت كښې به دواړه الفاظ د تردد په طور وى.د «مؤمناً» د لفظ سره به د «أومسلماً» اضافه وى.(٣)

خوددې دواړو احتمالاتو په يو حديث سره ترديد كيږى.كوم چه ابن الاعرابى په خپل معجم كښې روايت كړې دې.په هغې كښې د «أو» په ځائې د «بل» لفظ راغلې دې.په هغې كښې دى «لاتقل مؤمن بل مسلم»(٤) معلومه شوه.چه په حديث باب كښې «أو» د بل په معنى د پاره د اضراب دې.(٥)

تنبيه: په فيض البارى كښې د «أومسلماً» تشريح كوى.اوليكى «وقرأه الشيخ العينى رحمه الله بهمزة الإستفهام وواو العطف»(٦)

دغه شان په فضل البارى كښې دى.چه علامه حافظ بدرالدين عينى رحمه الله دا بفتح الواو ضبط كړې دې.او «أومسلماً» همزه د استفهام دپاره دې.او واود عطف دپاره ..(٧) خود ډير لټون باوجود په عمدة القارى كښې راته دا خبره ملاؤ نشوه. بلكه د حديث الباب د تشريح د

---

١) فتح البارى(١/١٩٤)_
٢) فتح البارى(١/٨٠)_
٣) فضل البارى(١/٤٠٤، ٤٠٥)_
٤) فتح البارى(١/٨٠)_
٥) المصدر السابق)_
٦) فيض البارى(١/١١٢)_
٧) عمدة القارى(١/١٩٤)_

لاندې د هغوی عبارت دا دی.«قال القاض هو بسكون الواو على أنها، أو، التى للتقسيم والتنويع أو للشك والتشريك ومن فتحها أعطأ وأحال المعنى»(١) بيا هم دا حديث په كتاب الزكاة كښې د «باب قول الله تعالى: لايسألون الناس إلحافاً» لاندې هم راغلې دې.خوپه دې كښې هغوی داسې قسم څه تشريح نه ده کړې.فتنبه

ايا په دې حديث سره د حضرت جعيل نه د ايمان نفى كيږى؟ بيا صاحب تحرير د «أو مسلماً» نه دا استنباط کړې دې.چه نبى ﷺ د دې کس نه دايمان نفى کړې ده.(٢)

امام نووى رحمه الله فرمائى.په دې كښې داسې څه خبره نشته.چه نبى ﷺ د ده دايمان نفى کړې ده.بلكه دايمان قطعى حكم لګولو نه نهى ده.اودا تاكيد دې.چه داسلام لفظ وئيل غوره دى.ځكه چه داسلام تعلق دظاهرسره وى.اودايمان تعلق دباطن سره وى.بيا هم په دې حديث كښې د نبى ﷺ دا مبارك الفاظ چه «وغيره أحب إلى منه» د دوى په ايمان باندې دلالت كوى.(٣)

علامه كرمانى رحمه الله په دې جواب باندې اوپه «أو مسلماً» د دې په تشريح باندې اعتراض کړې دې.كه د«أو مسلماً» هم دا تشريح وى.كومه چه امام نووى رحمه الله کړې ده.يعنى چه ايمان او اسلام جدا جدا څيزونه دى.دايمان تعلق باطن سره دې.اود اسلام تعلق ظاهرسره دې.نوبيا خو حديث دمؤلف دترجمې مطابق نه دې.ځكه چه په ترجمه كښې خو دا مقصود دې.چه اعمال ايمان دې.دغه شان بيا نبى ﷺ چه د حضرت سعد رضي الله عنه خبره رد كړه.نوددې څه فائده هم نه پاتې كيږى.(٤)

داولنى اشكال نه جواب دا دې.چه امام بخارى خپله ترجمه د «أومسلماً» نه ثابته كړه.هغه داسې چه نبى ﷺ په ظاهره دايمان نفى کړې ده.خو د اسلام اثبات ئې کړې دې.اواسلام هم دعمل نوم دې.

اود دويم اشكال جواب دا دې.چه د نبى ﷺ د رد كولوفائده ښكاره ده.اوهغه فائده دا ده.چه كله دچا په باره كښې په يقين سره يوه خبره معلومه نه وى.نوقطعى حكم لګول نه دى پكار، بلكه داسې خبره كول پكار دى.چه دهغې علم ورته وى.تا ته دچا د باطنى ايمان په باره كښې څه علم دې؟ددې حكم لګول نه دى پكار.ظاهر داطاعت نوم دې.نوهم ددې حكم لګوه.

قوله: فَسَكَتُّ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ

---

(١) عمدة القارى (١\١٩٤)_

(٢) شرح نووى)_

(٣) شرح نووى (١\٨٥)_

(٤) شرح كرمانى (١\١٣٠)_

لِمَقَالَتِي وَعَادَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: زه د لږ ساعت دپاره چپ پاتې شوم.بیا په ما باندې دغه خیال غالب شو د کوم چه وړاندې نه ماته علم وو.نو ما دوباره خپله خبره اوکړه او عرض مې اوکړو .یارسول الله په تاسو باندې څه شوی دی.چه تاسو د فلانی کس نه ډډه کوئ.؟ په الله قسم چه زه خو دې مومن وینم.نبی ﷺ اوفرمائیل.«او مسلماً»بیا لږ وخت پس هغه خیال ماته بیا راغلو.او هغې په ما باندې غلبه اوکړه.ما هغه خبره دوباره اوکړه.نبی ﷺ دا خل هم هغه خبره دوباره اوکړه.

په صحیح بخاری کښې د کتاب الزکاة په روایت کښې په بل سند سره ددې نه پس دا الفاظ دی.«أقبل أی سعد»دا د «أقبل»صیغه هم کیدې شی.چه د باب افعال نه د امر صیغه وی.«أقبل»په دې صورت کښې به مطلب دا وی.چه اې سعد ما طرف ته متوجه شه.څه چه زه وایم.هغه واوره.اودا هم کیدې شی.چه د «قبول»نه وی.د امر صیغه «اقبل»او مطلب دا وی.چه اې سعد څه چه زه وایم.هغه قبول کړه.(۱)

د مسلم شریف په بعضې سندونوکښې د «أقتالاأی سعد»الفاظ راغلی دی. (۲)اې سعد ولې د جنګ اراده دې ده.چه ته باربار دا خبره کوې.اوپه خپله خبره ټینګ ولاړ یې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه په مسلم شریف کښې «اقتالاأی سعد»الفاظ هم مروی دی.(۳)
دا الفاظ زمونږ سره په مطبوعه د مسلم شریف په نسخوکښې نه دی.خو دا لفظ یا خو د باب افعال مصدر دې.اومفعول مطلق دې.تقدیرد عبارت دا دې. «أقبل علی إقبالاً» یعنی اې سعد زما طرف ته ښه متوجه شه.اویا دا د «إقبالاً» نه دې.یعنی همزه داستفهام دې.او «قبالاً»د باب مفاعله نه مصدر دې.او مطلب دا دې.«أتقابلني قبالاً بهذه المعارضة»(۴) آیا په دې معارضه سره زما مقابله کول غواړې.والله أعلم.

قوله ثُمَّ قَالَ يَاسَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللّٰهُ فِي النَّارِ: بیا نبی ﷺ اوفرمائیل.اې سعد بعضې وخت کښې زه یوکس ته څه ورکړم. حالانکه دده نه بغیر بل کس دده په مقابله کښې زما زیات خوښ وی.مطلب دا چه دا مه ګنړه.چاته چه زه ورکوم.نوهغه به زما زیات خوښ او محبوب وی.اوچه څوک پریږدم.نوهغه به مې خوښ نه وی.بلکه کله ددې په عکس وی.چاته په ورکولو کښې مصلحت وی.اوهغه

---

(۱) فتح الباری(۳۴۳/۳) کتاب الزکاة باب قول الله تعالی «لا یسألون الناس إلحافا»_
(۲) صحیح مسلم (۸۵/۱) کتاب الإیمان باب تألف قلب من یخاف علی إیمانه)_
(۳) فتح الباری(۳۴۳/۳)_
(۴) فتح الباری(۳۴۳/۳)_

دا که ده ته ورنکړې شي.نو دې اسلام ته نزدې نه راځي. بلکه جهنم ته به غورځولې شي.اوزه دجهنم نه د بچ کولو دپاره داسې کوم.اوپه هغه باندې خرچ کوم.چه د اسلام سره ئې تعلق پيدا شي.او په مزه مزه کلك مسلمان شي.

دحضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه د اصرار وجه دلته اشکال دا کيږي.چه کله په اول خل نبي ﷺ دې منع کړ.نو حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه په دويم خل او په دريم خل اصرار ولې کولو؟

ددې اشکال جواب دا دې.چه په اصل کښې په حضرت سعد رضی الله عنه باندې د هغوی د خيګړې جذبه غالبه وه.اود هغه دپاره دومره شفقت وو.چه د هغې د غلبې په وجه د خيګړې او شفقت په وجه ئې د نبي ﷺ خبرو طرف ته داسې توجه اونکړه. لکه څنګه چه پکار وه.په دې وجه هغوی خپله خبره بار بار اعاده کړه.

د نبي کريم ﷺ د «اومسلماً» وئيلو سره د ترديد وجه دويم اشکال دا دې.چه حضرت جعيل رضی الله عنه يو ممتاز صحابي وو.د هغوی د ايمان په خپله نبي ﷺ تعريف اوکړو.محمد بن هارون رويانی رحمه الله په خپل مسند کښې په صحيح سند سره د ابوسالم جيشانی رحمه الله په واسطه د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه نقل کړی دی.چه رسول الله ﷺ د حضرت جعيل رضی الله عنه په باره کښې زما نه تپوس اوکړو.«کيف ترى جعيلاً؟»ته جعيل رضی الله عنه باندې څنګه ګمان کوې.ما ورته عرض اوکړو.«کشکله من الناس يعني المهاجرين»زه دې د نوور مهاجرينو په شان يو عام مهاجر ګنړم.بيا نبي ﷺ د يو بل کس په باره کښې تپوس اوکړو.«فكيف ترى فلاناً؟»فلانې کس څنګه ګنړې؟ نو ما عرض اوکړو.«سيد من سادات الناس»هغه خو په لويو او سردارانو خلقو کښې دې.نو نبي ﷺ اوفرمائيل.«فجعيل رضی الله عنه خير من ملأ الأرض من فلان»[1]که د داسې کسانو نه ټوله دنيا ډکه شي.نوهم حضرت جعيل رضی الله عنه ددې ټولو نه غوره دې.نوهرکله چه حضرت جعيل رضی الله عنه ته د نبي ﷺ په نيز دا مقام حاصل وو .نو دهغوی دپاره پکارده .چه په دې باندې څه اعتراض نه وو.چه حضرت سعد رضی الله عنه په ده باندې د مومن اطلاق اوکړو.

ددې نه جواب دا دې.چه د نبي ﷺ دا انکار د حضرت جعيل رضی الله عنه دپاره نه وو .بلکه څنګه چه وړاندې بيان اوشو.چه دا انکار د حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه په طرز کلام باندې وو. ښکاره ده.چه ايمان يو پټ څيز دې.زړه د هغې محل دې. هريوکس ته ددې علم نه وی.بيا د نبي ﷺ په موجودګئ کښې دا زړه ورتيا کول چه په پوره يقين سره دا وئيل چه «فوالله إني لأراه مومناً» مناسب نه وو.لکه چه نبي ﷺ حضرت سعد رضی الله عنه ته د خبرو کولوطريقه ښائی.چه په دې پټو څيزونوباندې داسې په يقين سره قسم کول او فيصله کول صحيح نه ده.

يوخل ديو انصاری ماشوم وفات شو نوحضرت عائشې رضی الله عنها د نبي ﷺ وړاندې دا اووئيل.

---

[1] عمدة القاري (۱/۱۹۵) وفتح الباري (۱/۸۰)_

«طوبى لهذا عصفور من عصافيرالجنة لم يعمل السوٌ ولم يدركه» نو نبي ﷺ په دې باندې زورنه ورکړه.او وې فرمائيل.«اوغيرذلك ياعائشة»[۱]دلته ګوري د انصاري صحابي ﷺ ماشوم وفات شوې دې.اود مسلمانانوماشوم که وفات شي.نودده په جنتي کيدو باندې اجماع ده.[۲] خو ددې باوجود نبي ﷺ په حضرت عائشه ﷺ باندې انکار اوکړو.دلته کښې هم هغه اصلاح مقصود ده.چه خبره په سوچ اوفکرسره کول پکار دي.په داسې پټو خبرو کښې داسې حتمي او يقيني دعوه کول د ادب نه خلاف اونامناسب دي.والله أعلم.

دوه اصلاحات دلته نبي ﷺ د حضرت سعد ﷺ د دوو غلطو اصلاح کړې ده.يوه خو هم دا لفظي غلطي کومه چه اوس ذکر شوه.دويمه غلطي دا وه.چه حضرت سعد ﷺدا ګنړل چه نبي ﷺ مال وغيره هغه چاته زيات ورکوي .څوك چه ددوي خوښ وي.او چاته چه نه ورکوي نو هغوي د نبي ﷺ نه وي خوښ او محبوب نه وي.د حضرت سعد ﷺ ددې خيال اصلاح نبي ﷺاوکړه.او وې فرمائيل.چه ګوره که زه چاته نه ورکوم.نو ددې وجه دا نه وي.چه هغه زما خوښ نه دي.او چاته چه ورکوم.نو هغه زما خوښ دې. بلکه چه چاته ورکوم .نوپه دې کښې د هغه خيګړه پټه وي.او چاته چه نه ورکوم.نو د هغه په ايمان باندې زه اعتماد کوم.[۳]

«يكب»د باب نصر نه دي.ددې معنى ده.پړ مخې غورځول.دا متعدي دې. او کله چه د باب افعال نه راشي.نو لازمي وي.اودا د الفاظ غريبه څنې دي.چه د زيادت نه پس په معنى کښې کمې پيدا شي.اوچه ترڅوپورې لفظ کم وو.نو معنى ئې زياته وه.چه د باب مجرد نه وو.نو متعدي وو.اوچه کله د مزيد نه شو.نولازم شو.[۴]

قوله <u>وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ</u>: دا روايت د يونس بن يزيد ايلي. صالح بن کيسان،معمربن راشد او ابن اخي الزهري ﷺ نه مروي دې. او دا څلور واړه حضرات په خپل خپل سند سره دا حديث د امام زهري ﷺ نه روايت کوي.

د يونس بن يزيد ايلي روايت عبدالرحمن بن عمر الزهري الملقب به «رسته» په کتاب الايمان کښې موصولاً تخريج شوې دې.[۵]د يونس بن يزيد حالات په بدء الوحی کښې د پنځم حديث لاندې تير شوي دي.

---

[۱] صحيح مسلم (۲\۳۳۷) کتاب القدر باب معنی : کل مولود يولد على الفطرة وحکم موتى أطفال الکفار وأطفال المسلمين وسنن نسائي (۱\۲۷۶) کتاب الجنائز باب الصلاة على الصبيان)_

[۲] شرح نووی على صحيح مسلم (۲\۳۳۷)_

[۳] عمدة القاری(۱\۱۹۵) وفتح الباری (۱\۸۰)_

[۴] عمدة (۱\۱۹۳) وفتح الباری(۱\۸۱)_

[۵] فتح الباری (۱\۸۱) تغليق التعليق (۲\۳۲، ۳۳)_

د صالح بن کیسان رحمه الله روایت وړاندې په بخاري کښې په کتاب الزکاة کښې موصولاً تخریج شوې دې (۱) د صالح بن کیسان حالات په کتاب الایمان کښې د «باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال» لاندې تیرشوی دی.

د معمربن راشد رحمه الله حدیث امام احمد (۲) او امام حمیدی رحمه الله (۳) کښې تخریج کړې دې اودامام معمربن راشد رحمه الله حالات په بدء الوحی کښې دپنځم حدیث لاندې تیر شوی دی.

دابن اخی الزهری روایت په مسلم شریف کښې موصولاً مروی دې.(۴)

ابن اخی الزهری دوی دامام زهری وراره محمد بن عبدالله بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری مدنی رحمه الله دی.(۵) دوی دخپل محترم تره امام زهری رحمه الله نه احادیث اوریدلی دی. اود دوی نه په روایت کونکو کښې یعقوب بن ابراهیم .دراوردی او قعنبی رحمهم الله دی.(۶) ابن ابی حاتم رحمه الله ددوی په باره کښې فرمائی. «لیس بالقوی یکتب حدیثه»(۷)

ابن معین رحمه الله فرمائی چه دوی ضعیف دی.(۸)

ابن معین رحمه الله دا هم فرمائی «لیس بذلك القوی»(۹)

ددې اقوالو په وجه بعضې حضراتو په امام بخای او امام مسلم رحمهما الله باندې دا اعتراض کړې دې.چه دوی د داسې ضعیف راوی روایات په خپلو کتابونو کښې ولې نقل کړی دی؟ خو حقیقت دا ددې.چه دی معمولی غوندې کمزورې ضرور دې.خو د دوی په باره کښې د توثیق اقوال هم منقول دی.امام ابواود رحمه الله فرمائی «ثقة سمعت أحمد یثنی علیه»(۱۰)

امام یحی بن میعن رحمه الله نه دا هم مروی دی. «هو أمثل من أبی اویس»(۱۱)

امام ذهلی رحمه الله دامام زهری په شاګردانوکښې دوی په دویمه طبقه یعنی محمد بن اسحاق او فلیح په درجه کښې شمار کړی دی.اودا ئې ذکرکړی دی.چه د دوی درې احادیث داسې

---

(۱) صحیح بخاری کتاب الزکاة باب قول الله تعالی:(لایسألون الناس إلحافا) رقم ۱۴۷۸)_

(۲) مسند أحمد(۱\۱۷۶) مسند سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه)_

(۳) مسندالحمیدی (۱\۳۷) أحادیث سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه رقم ۶۸و ۶۹)_

(۴) مسلم شریف (۱\۳۷) کتاب الإیمان باب تألف قلب من یخاف علی إیمانه)_

(۵) تقریب (۴۹۰) رقم ۶۰۴۹)_

(۶) عمدة القاری (۱\۱۹۶)_

(۷) هدی الساری (۴٤۰) الفصل التاسع فی سیاق أسما من طعن فیه من رجال البخاری)_

(۸) المصدرالسابق)_

(۹) المصدرالسابق)_

(۱۰) المصدرالسابق)_

(۱۱) عمدة (۱\۱۹۶) وهدی الساری(٤٤۰)_

دی. چه د هغې اصل نه ملاویږی.(۱)
دلته د غور خبره دا ده.چه امام زهلی رحمه الله دامام زهری رحمه الله د احادیثو د ټولو نه لوئي پیژندونکې وو.هغوی د دوی د ټولو احادیثو خودنه کړې ده.په کومو باندې چه دمحدثینو رحمهم الله د طرفه انکار ثابت دې.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه په ظاهره چه کومو حضراتو د دوی تضعیف کړې دې.نو هغوی هم ددې احادیثو په بنیاد باندې کړې دې.د کوم ذکر چه امام ذهلی رحمه الله کړې دې.(۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د دوی یو څو احادیث په صحیح بخاری کښې دی.او ددې متابعت موجود دې.(۴)
علامه عینی رحمه الله فرمائی.د دوی د خوی په لمسون باندې ددوی غلامانو دې قتل کړې وو.(۵) امام نووی رحمه الله ددوی د وفات کال ۱۵۲ھ خودلې دې.(۶) رحمه الله رحمة واسعة

۱۸ = بَابُ إِفْشَاءُ السَّلَامِ مِنَ الْإِسْلَامِ

وَقَالَ عَمَّارٌ ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ))

د ترجمې مقصود امام بخاری رحمه الله لکه څنګه چه وړاندې ډیر اعمال کوم د فرائضو د قبیلې څنی وو.یا د واجباتو دقبیلې.د ایمان جزء خودلې دې.اوداایمان ترکیب ئې ثابت کړې دې.اوددې قابل للزیادة والنقصان زاروان دی.دغه شان دلته هم دا بنائی.چه افشاء السلام یو داسې عمل دې.کوم چه مسنون دې.فرض یا واجب نه دې.دا هم په اسلام کښې داخل دې.اوداایمان یوجزء دې.اود مرجئو دا خبره چه داعمالو دایمان سره څه تعلق نشته.غلطه ده.بیا چونکه دامام بخاری رحمه الله په نیز اسلام دایمان سره یو یا متلازم دی.نوهرکله چه دا داسلام جزء ثابت شو.نوښکاره ده.چه د ایمان دپاره به هم جزء وی.
د افشاء السلام مطلب دې.چه مطلقاً د سلام خورول چه په دې کښې د څه وخت یا د سړی قید نه وی.یعنی یوسړې برابره ده که خپل وی اوکه پردې او اجنبی وی.که د بل وطن وی.اوکه دخپل وطن.هریوته دې سلام کولې شی.دغه شان دوخت هم څه قید نشته.هروخت په هرځائې کښې سلام کولې شی.(د مستثنیانو وجوهات نور دی)

---

(۱) هدی الساری(ص.۴۴۰)_
(۲) هدی الساری(۴۴۰)_
(۳) المصدرالسابق)_
(۴) المصدرالسابق)_
(۵) عمدة (۱۹۶/۱)_
(۶) المصدرالسابق)_

حضرت عماربن ياسر رضي الله عنه دوى مشهور صحابى ابواليقظان عماربن ياسربن عامربن مالك بن كنانه عنسى رضي الله عنه دى.

ددوى پلارياسر دخپلو دوو ورونړو حارث او مالك سره د يمن نه مكې ته د خپل ورور په لټون كښې راغلى وو.دواړه ورونړه حارث اومالك خو يمن ته واپس شول.خوياسرهم په مكه كښې پاتې شو.اود ابوحذيفه بن المغيره حليف شو. ابو حذيفه دخپلې وينځې سميه بنت خياط نكاح هم دده سره اوكړه.دكومې نه چه حضرت عمار رضي الله عنه په ۵۷ ق‌ھ كښې پيدا شو.اوابوحذيفه دې آزاد كړو.دا حضرات د ابوحذيفه د مرګه پورې يوځائې وو.ددې نه پس چه كله نبى ﷺ مبعوث شو.نو حضرت ياسر،حضرت سميه او حضرت عمار رضي الله عنه په اسلام مشرف شول.

چونكه په اول كښې ئې اسلام راوړې وو.ددې وجې ورته د كافرانود طرفه ډير تكليفونه رسولى شول.اودوى په صبر اوشكرسره هرڅه زغمل.دې حضراتو ته چه به كله تكليفونه وركولى شول.اونبى ﷺ به ددوى په خواه كښې تيرشو.نو نبى ﷺ به ورته فرمائيل.«صبرا يا آل ياسر فإن موعدكم الجنة»(١)

حضرت سميه رضي الله عنها ته د حق په لاره كښې د ټولو نه اول د شهادت شرافت ملاؤ شوې دې.دالله تعالى دشمن ابوجهل دوى په شرمګاه كښې په نيزه باندې اووهله.د هغې د وجې دا شهيده شوه.

حضرت عمار رضي الله عنه حبشې طرف ته هم هجرت كړې وو.اود مدينې دهجرت سعادت ورته هم حاصل وو.د بدراواحد نه واخله په ټولو غزاګانو كښې شريك پاتې شوې دې.

په اسلام كښې د ټولو نه اول جمات جوړونكې هم دوى دى.

فضائل اومناقب د دوى په باره كښې نبى ﷺ فرمائيلى دى.«إن الجنة تشتاق إلى ثلاثة علي وعمار وسلمان رضي الله عنهم»(٢)

يوځل دوى د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضرشو.اود داخليدو اجازت ئې اوغوښتلو.نبى ﷺ ئې آواز اوپيژندلو.نو وې فرمائيل.«مرحبا بالطيب المطيب»(٣)

دغه شان نبى ﷺ فرمائيلى دى.«ملئ عمار إيمانا إلى مشاشه»(٤)مشاش په اصل كښې د نرم هډوكى سرته وائى.اومطلب دا دې چه حضرت عمار رضي الله عنه د سرنه واخله تر پښو پورې ټول ايمان دې.ايمان ددوى د بدن هريواندام ته رسيدلې دې.

---

(١) مستدرك للحاكم (۳\۳۸۳) كتاب معرفة الصحابة باب ذكر مناقب عماربن ياسر رضي الله عنه_

(٢) جامع ترمذى كتاب المناقب باب مناقب سلمان الفارسى رضي الله عنه رقم (۳۷۹۷)_

(٣) جامع ترمذى كتاب المناقب باب مناقب عماربن ياسر رضي الله عنه رقم (۳۷۹۸)_

(٤) سنن ابن ماجه المقدمة باب فضل عماربن ياسر رضي الله عنه رقم (۱۴۷)_

نبي ﷺ فرمائيلي دی.((من أبغض عمارا أبغضه الله ومن عادی عمارا عاداه الله))(۱)
دحضرت عمارمناقب بې شميره دی.د نبی ﷺ د پیشنگوئ مطابق (۲)
د جنگ صفين په موقع په ۳۷هـ کښې دوی شهيدشوی وو.درې نوی کاله ددوی عمر
وو.ددوی نه تقريباً دوه شپيته احاديث مروی دی.(۳)((رضي الله عنه وأرضاه))

قوله: ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: حضرت عمار ﷺ فرمائی درې خيزونه داسې دی چه کوم کس دا جمع کړی. نودې دايمان جمع کونکې دې.يعنی دا درې صفات چه په کوم مومن کښې موجود وی.نوهغه به کامل الايمان وی.

قوله: الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ: په دې کښې دا هم کيدې شی.چه ((من))په معنی د((فی)) وی.لکه څنگه چه په قرآن پاک کښې دی.﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ ﴾(۴)

اوپه دې کښې((من))ابتدائيه هم گرځولې شی.په دې صورت کښې به دلته((نفسك))د فاعل په معنی وی.يعنی انصاف داسې پکاردې.چه هغه ستا دنفس نه پيدا شوې وی.ستا زړه تا په هغې باندې اماده کونکې وی.بعضې وخت کښې داسې وی.چه سړې ددې وجې انصاف کوی. که انصاف اونکړی.نوافسر به مې ملامته کړی.او اوبه نيوې شم.بدنامی به مې اوشی. او شهرت به مې خراب شی. دلته دا فرمائی چه د افسر ويره يا د بدنامئ ويره دې د انصاف کولو باعث نشی. بلکه پکارده چه ستا نفس تا په انصاف کولوباندې اماده کړی.

اوکه د((فی))په معنی باندې وی.نو((نفسك))به د مفعول به په درجه کښې وی.او ددې مطلب به دا وی.چه د خپل ذات په باره کښې تا دپاره دانصاف نه کار اخستل پکار دی.بعضې وخت کښې داسې وی.چه سړې د نورو په حق کښې خو انصاف کوی.خوچه کله ئې خپله خبره راشی.نوبيا انصاف نه کوی.بلکه خپل نفس سره دمحبت په وجه د ده خيال ساتی. نو دلته ونيلې شی.چه تالره پکار دی.چه دخپل ذات په باره کښې هم دانصاف نه کار واخلې. خپل نفس آزاد پريخودل نه دی پکار.بلکه پکارده چه دې ماموراتو باندې عمل کونکې او د منهياتو نه ځان ساتونکې وی.

قوله: وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ: سلام تولې دنيا دپاره استعمالول.
مطلب دا دې.چه د کشراومشر.مالداراوغريب تولوته سلام کوه.په دې کښې د دوست ياچه

---

(۱) تاريخ بغداد (۱۵۲/۱۱) ومسند أحمد(۹۰/۱٤) ومستدرک للحاکم (۳۸۹/۳)_
(۲)نبی ﷺ د دوی په باره کښې فرمائيلی وو أبشر عمار تقتلک الفئة الباغية.. سنن ترمذی کتاب المناقب باب مناقب عماربن ياسر ﷺ رقم ۳۸۰۰_
(۳) دا تول تفصل په تهذيب الکمال (۲۱/۲۱۵، ۲۲۷) اوالأعلام للزرکلی (۳۶/۵) نه اخستی شوی دی_
(۴) سوة الجمعة ۹_

دوست نه وی. که پیژنګلو وی. اوکه نه وی. څه فرق نه دی کول پکار.
شریعت دسلام اچول د سلام دجواب نه غوره ګرځولي دي.حالانکه ابتداء بالسلام سنت ده.او رد د سلام واجب دي.اوقاعده دا ده چه فرض د واجبو نه غوره دی.او واجب د سنتو نه افضل دی.خودلته ابتداء بالسلام کوم چه سنت دی د رد السلام نه کوم چه واجب دی.غوره دی.د سلام جواب ورکول څکه واجب دی.چه د سلام جواب نه ورکولو باندې د سلام اچونکی زړه ماتیږی.اودسلام جواب نه ورکونکی تکبر ښکاره کیږی.اوتکبر او د زړه ماتول دواړه ناجائز دی.

قوله: وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ: اودغریبۍ او فقیرۍ باوجود خرچ کول

د «اقتار» معنی د «افتقار» ده.وئیلی شی.«اقتر الرجل اذا افتقر» بیا دلته «من» خو د «فی» په معنی کښې دې.اومطلب دا دې.چه کله قحط سالی وی. اوخلق په فقرکښې اخته وی.په دغه صورت کښې د انفاق نه کار اخله.

دویم صورت دا هم کیدې شی.چه دا د «عند» په معنی وی.اود «انفاق عند الاقتار» مطلب به دا وی.چه کله انسان په غریبۍ کښې اخته وی.نوپه هغه وخت کښې هم انفاق کول پکار دی.څکه چه په دغه حالت کښې الله تعالی په رزق کښې برکت اوچوی.اوزیادت په کښې کوی.په قرآن مجید کښې ارشاد دې.﴿ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّآ آتَاهُ اللَّهُ ﴾ (۱) کوم کس چه غریب وی.هغه دپاره خرچ کول پکار دی.دهغه مال نه کوم چه لږ دیر الله تعالی ده ته ورکړې وی.دغه شان ارشاد دې. ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَآ آتَاهَا﴾ (۲) ددې نه معلومه شوه.که یوکس غریب وی.اوبیا هم دالله تعالی په لارکښې خرچ کوی.نوالله تعالی به دده په رزق کښې برکت واچوی. او فقیری به ئې په مالدارۍ بدله کړی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه د حضرت عمار رضی الله عنه دا اثر دایمان ټولونیکو ته شامل دې. څکه چه دا دایمان خصال یا خو بدنی دی.اویا مالی،په دې اثرکښې چه د انفاق کوم لفظ راغلې دې.دا مالی خصلتونوته اشاره ده.کوم چه په الله تعالی باندې بهروسه ده او زهد دی.اوکم اومیدنو لره متضمن دی.

یا د خصال بدنی تعلق به یا دالله تعالی سره وی.اویا به د بندګانوسره وی. نو د حقوق الله طرف ته اشاره کولودپاره اووئیلی شو.«الانصاف من نفسك» اوحقوق العباد طرف ته د اشارې کولودپاره اووئیلی شو.«وبذل السلام للعالم» (۳)

دعماربن یاسر رضی الله عنه د اثر تخریج دحضرت عمار رضی الله عنه دا اثر امام احمد بن حنبل رحمه الله په کتاب

---

(۱) سورة الطلاق :۷)_
(۲) المصدر السابق)_
(۳) عمدة القاری(۱۹۸\۱)_

الايمان كښې امام عبدالرزاق په خپل مصنف كښې (۱) ابن حبان په ((روضة العقلاء)) كښې او يعقوب بن شيبه په خپل مسند كښې موصولاً نقل كړې دې.(۲)
بيا دا اثر په مسند بزاركتاب العلل لابن ابى حاتم او شرح السنة للبغوى كښې دعبدالرزاق په حواله مرفوعاً نقل دې.(۳)
امام بزاردې واسطې ته غريب ونيلى دى.امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى.چه دا اثرمرفوع روايت كول صحيح نه دى.(۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.كه د فن حديث په اعتبارسره اوكتې شى. نو مرفوع روايت معلول دې.ځكه چه امام عبدالرزاق په آخر عمركښې متغيرشوې وو.اود مسند بزار اوكتاب العلل راوى حسن بن عبدالله كوفى دغه شان د شرح السنة راوى احمد بن كعب واسطى دامام عبدالرزاق نه هم په آخرى عمر كښې استفاده كړې وه.البته دا خبره ده.چه دحضرت عمار رضى الله عنه دا قول اگرچه په دوى باندې موقوف دې.خو دا د مرفوع په حكم كښې دې ځكه چه دا خبره داسې ده.كومه چه رائې سره نشى وئيلې.(۵)

[۲۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ [ر:۱۲]

رجال الحديث

قوله قتيبه بن سعيد: دوى شيخ الاسلام راوية الاسلام ابورجاء قتيبه بن جميل بن طريف ثقفى دى. ابن عدى فرمائى.چه د دوى نوم يحيى دې.اوقتيبه ئې لقب دې.حافظ ابن منده رحمه الله فرمائى.چه د دوى اصلى نوم على دې.
دوى په ۱۴۸ھ يا ۱۴۹ ھ يا ۱۵۰ھ كښې پيدا شوى وو.دوى دامام مالك. ليث بن سعد شريك .حماد بن زيد.اوبوعوانه .ابن لهيعه .اوعبدالله بن المبارك رحمهم الله وغيره نه استفاده كړې ده.اود دوى نه روايت كونكو كښې امام حميدى. نعيم بن بن حماد.امام احمد بن حنبل.يحيى بن معين .على بن المدينى.ابن نمير .اوبكربن ابى شيبه .امام بخارى. امام مسلم.امام ابوداود .امام نسائى.اوامام ترمذى رحمهم الله غوندې اساطين حديث شامل دى.

---

۱) مصنف عبدالرزاق (۱۰\۳۸۶) كتاب الجامع باب إفشاء السلام رقم (۱۹۴۳۹)_
۲) تغليق التعليق(۲\۳۶، ۳۷)_
۳) فتح البارى(۱\۸۳)_
۴) فتح البارى(۱\۸۳)
۵) المصدر السابق)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دوی ثقه اوثبت دی

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي.«قتيبة ثقة»

امام نسائي رحمه الله فرمائي.«ثقة صدوق»

دامام قتیبه دپلار صاحب بیان دې چه ما رسول الله ﷺ په خوب کښې اولیدلو .چه ددوی په لاس مبارك كښې یوه صحیفه ده.ما عرض اوکړو.اې دالله رسوله په دې صحیفه کښې څه دی؟ نو هغوی راته اوفرمائیل.په دې کښې دعالمانو ﷺ نومونه دی.ماورته عرض اوکړو.ما ته ئې راکړئ.چه زه په کښې دخپل خوی نوم اوګورم.ماچه په هغې کښې اوکتل.نوپه هغې کښې ددوی نوم وو

دوی په کال ۲۴۰ھ کښې وفات شوی وو.(۱)

دلیث بن سعد ،یزید بن ابی حبیب.ابوالخیراوحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه حالات وړاندې د «باب إطعام الطعام من الإسلام» لاندې تیرشوی دی.

قوله: أيُّ الإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ: داحديث باب بعينه وړاندې په باب «إطعام الطعام من الإسلام» کښې تیرشوې دې.هلته دامام بخاری رحمه الله استاذ عمروبن خالد تميمي وو.اودلته قتيبه بن سعيد دې.امام بخاری رحمه الله د تکثیرطرق په غرض باندې خپل دواړه استاذان جدا جدا ذکرکړی دی.اودا دامام بخاری رحمه الله عادت دې.چه دوی یوحدیث مکرر نه راوړی.چه څرتـه ضرورت پینښیږی.نوهلته دتکثیر طرق په غرض په سند کښې تبدیلی راولی.

دلته دا اشکال کیدې شی.چه هرکله صرف تکثیرد طرق مقصودوو.نودا خو داسې هم ممکن وه.چه یوځل ئې ترجمه منعقد کړې وه.اودا ئې فرمائیلی وو.«باب إطعام الطعام والسلام من الإسلام»اوددې لاندې ئې د خپلو دواړو شیوخو احادیث نقل کړی وو.خوداسې ئې نه دی کړی.

علامه کرمانی رحمه الله دا جواب ورکړې دې.چه ممکن ده.چه عمروبن خالد دا حدیث د«إطعام الطعام» په ضمن کښې ذکرکړې وی.اوقتیبه د ,,سلام،،لاندې ذکر کړې وی. نو د خپلو استاذانو په تابعدارئ کښې امام بخاری رحمه الله په دې باندې جدا جدا ترجمه قائمه کړه ده.(۲)

خودا جواب صحیح نه معلومیږی.ځکه چه اول خو ددې نه دا لازمیږی.چه د اول نه دا ثابته وی.چه ددې دواو استاذانو مدون کتابونه موجود وی.په کوموکښې چه دوی د اطعام الطعام او سلام بابونه قائم کړی وی.اودهغې لاندې ئې دا حدیث ذکرکړی وی.حالانکه چه کومو

---

(۱) سيرأعلام النبلاء (۱۱\۱۳. ۲۴) وتهذيب الكمال (۲۳\۵۲۳) وتقريب التهذيب (ص.۴۵۴) رقم ۵۵۲۲) وعمدة القارى(۱\۱۹۹)_

(۲) شرح كرمانى (۱\۱۳۴)_

كسانود دوى حالات ليكلى دى.نو په هغوى كښې چا هم ددې ذكر نه دى كړې.
بيا د دې نه دا هم لازميږى.چه امام بخارى رحمه الله دتراجمو په وضع كښې د نورو تقليد كوى.حالانكه دا خبره معلومه او مشهوره ده.چه دوى د تراجمو په وضع كښې دچا تقليد نه كوى.بلكه د احاديثو نه پخپله مسائل مستنبط كوى.اوپه هغې تراجم منعقد كوى.
بيا كه د علامه كرمانى رحمه الله خبره اومنلې شى.اودا تسليم كړې شى.چه يقينا ددې دواړو استاذانو په دې بابونو باندې تصنيفات شته.نوبيا هم دمصنف رحمه الله دپاره دهغې جمع كول ممكن دى.نوسوال بعينه برقرار پاتې كيږى.
بهرحال داونيلې شى.چه په ظاهره دامام بخارى رحمه الله د طريقې نه دا معلوميږى.چه دوى شعب ايمان شمارل غواړى.نوځكه دهرې شعبې دپاره جدا جدا باب قائموى.(١)والله أعلم

١٩ = بَاب كُفْرَانِ الْعَشِيرِ وَكُفْرٍ دُونَ كُفْرٍ

دكفرلغوى معنى دكفرلغوى معنى پټول دى.وئيلى شى.((كفريكفر كفراً: ستراً))
شپې ته كافر وائى.((لأنه يستربظلمته كل شئ))سمندر ته هم كافر وائى.((لستره مافيه))زميندار ته هم كافر وائى.((لستره البذر فى الأرض))
((كفريكفر كفراً وكفوراً وكفراناً)) كفركول.دا دايمان ضد اونقيض دې.په دې كښې هم د نعمت پټول اود هغې حق نه ادا كول دى.كافرد الله تعالى نعمت پټوى. اودهغې نه انكار كوى.دهغه ربوبيت كوم چه د هغه خاص صفت دې.هغه پټوى. او غيرته دهغې نسبت كوى.لكه چه دا وائى.ربوبيت دالله تعالى خاص صفت نه دې. نور هم په دې شريك دى.(٢)
علامه راغب اصفهانى رحمه الله فرمائى.((والكفران فى جحود النعمة أكثراستعمالاً والكفرفى الدين أكثر والكفور فيهما جميعاً))(٣)
د كفراطلاقات ددې نه پس په دې پوهه شئ:چه په شريعت كښې دكفردوه دوه اطلاقه دى يواطلاق خوپه كفرحقيقى.كفراصلى اوكفربالله باندې كيږى.ددې صورت دا دې .چه انسان د هغه څيزونو قصداً عمداً انكار اوكړى.كوم چه په ايمان كښې ضرورى وى.لكه دالله تعالى د ربوبيت نه انكار اوكړى.ياد فرشتو يا دآخرت د ورځې نه انكار اوكړى.
ددې دويم اطلاق ددې نه په ښكته درجه يعنى په معاصى اوګناهونو باندې كيږى.دا كفر فرعى غير اصلى دې.د اولنى په وجه سړى دايمان د دائرې نه اوځى. اود دويم قسم په ارتكاب سره دايمان نه نه اوځى.اودا هغه كفر دې.دكوم چه په حاديثوكښې په معاصى

---

(١) فتح البارى(١\٨٢)_
(٢) لسان العرب (٥\١٤٤.١٤٧)_
(٣) مفردات القرآن (٤٣٤)_

باندې اطلاق شوې دې رسول الله ﷺ فرمائيلي دي «سباب المسلم فسوق وقتاله كفر»[1] دلته قتال ته كفر وئيلې شوې دې

دغه شان ارشاد دې «بين الرجل وبين الشرك ترك الصلاة»[2] په بعضې رواياتو كښې دى «من ترك الصلاة متعمداً فقد كفر جهاراً»[3]

دغه شان نياحت ته كفر وئيلې شوې دې ارشاد دې «اثنتان فى الناس هما بهم الكفر: الطعن فى النسب والنياحة على الميت»[4]

كه د يوسړى قدرت كيږى اوبيا هم دې حج اونكړى نود داسې كس په باره كښې د نبى ﷺ ارشاد دى «فلا عليه أن يموت يهودياً أو نصرانياً»[5]

په دې ټولو رواياتوكښې هم دا كفر غيراصلى مراد دې كوم ته چه كفر دون كفر هم وئيلى شى دلته په دې ټولو رواياتوكښې دا تاويل شوې دې چه دلته دكفراطلاق په هغه كس باندې شوې دې ځوك چه دا څيزونه حلال ګنړى يا دلته د كفراطلاق په دې معنى شوې دې چه «فعل فعل الكفر» يا «فإنه قد قارب الكفر»

ددې تاويلاتو اوس څه ضرورت پاتې نشو بلكه دا به وئيلى شى چه د كفر ډيرې مرتبې او درجې دى په دې كښې بعضې درجې د ايمان نه ويستونكى دى. اودا دكفردټولونه اوچته درجه ده اونورې هغه مرتبې دى چه دايمان نه ويستونكې نه دى.

دغه شان په شرك كښې هم تفصيل دې يوشرك هغه دې چه هغه مخرج عن الملة دې هم ددې په باره كښې الله تعالى فرمائيلى دى ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ﴾[6] اود قرآن كريم په يوبل آيت كښې ارشاد دې ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَآءَ رَبِّهٖ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَّلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهٖٓ اَحَدًا﴾[7] په دې كښې د شرك نه مراد ..ريا.. ده كومه چه مخرج عن الملة نه ده دا شرك دون شرك دې.

الملة نه ده دا شرك دون شرك دې[8] په دې كښې د شرك نه مراد ..ريا.. ده كومه چه مخرج عن الملة نه ده دا شرك دون شرك دې.

---

[1] صحيح بخارى كتاب الإيمان باب خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر رقم ٤٨)_
[2] صحيح مسلم (٦١\١) كتاب الإيمان بب بيان إطلاق إسم الكفر على من ترك الصلاة)_
[3] مجمع الزائد(٢٩٥\١) كتاب الصلاة باب فى تارك الصلاة وفيض القدير بشرح الجامع الصغير (١٠٢\٦)_
[4] صحيح مسلم (٥٨\١) كتاب الإيمان باب إطلاق إسم الكفرعلى الطعن فى النسب والنياحة)-
[5] جامع الترمذى كتاب الحج باب ما جاء فى التغليظ فى ترك الحج رقم ٨١٢)_
[6] النساء: ٤٨، ١١٦)_
[7] سورة الكهف :١١٠)_
[8] سورة الكهف :١١٠)_

هم دغه حال د ظلم هم دې.په دې كښې يوهغه دې.كوم چه مخرج عن الملة دې. كوم چه د قرآن پاك په آيت ﴿وَالْكٰفِرُوْنَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ﴾(۱) كښې بيان شوې دې.حالانكه د ظلم يوه درجه هغه ده.كومه چه مخرج عن الملة نه ده.تردې چه د هغې نسبت پيغمبرانوعليهم السلام ته هم شوې دې.لكه څنګه چه د حضرت آدم ﷺ قول دې. ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا﴾(۲)

دغه شان د حضرت يونس ﷺ دعا ده. ﴿لَّآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحٰنَكَ اِنِّيْ كُنْتُ مِنَ الظّٰلِمِيْنَ﴾(۳) په دې دواړو آياتونوكښې دظلم نه مراد ظلم دُون ظلم دې.هغه ظلم مراد نه دې.كوم چه مخرج عن الملة دې.

دغه شان د نفاق په باره كښې هم تفصيل دې. يونفاق هغه دې.كوم چه په ﴿اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾(۴) كښې بيان شوې دې.اودا مخرج عن الملة دې.اوپه ((أربع من كن فيه كان منافقاً خالصاً))(۵) كښې د نفاق نه مراد ..نفاق دون نفاق مراد دې.مخرج عن الملة نفاق مراد نه دې.

خلاصه دا چه په كفركښې هم اعلى درجه وى.كوم چه د اسلام د دائرې نه ويستونكې ده.او نور درجات ښكته كوى.كوم چه داسلام نه خارجونكې نه وى.دغه شان شرك، ظلم.نفاق كښې هم اعلى درجې وى.كومې چه مخرج عن الملة وى.اوددې نه ښكته نورې ډيرې درجې وى.كومې چه د اسلام نه خارجونكې نه وى.

دايمان او كفرمثال دنور او ظلمت پشان دې.په قرآن مجيد كښې آيت دې. ﴿اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ﴾(۶) دلته د ظلمات نه مراد كفردې.اود نور نه مراد ايمان دې. لكه څنګه چه په محسوساتوكښې ورځ صرف نور دې.اوشپه صرف تيارۀ ده. نودغه شان ايمان صرف نور دې.اوكفرصرف تيارۀ ده.بيا په دې محسوساتوكښې هم يوه درجه هغه ده.چه نه صرف نور وى.اونه صرف تيارۀ وى.لكه د صبا صادق د راختونه پس نه صرف تيارۀ باقى پاتې كيږى.اونه صرف نور.دصرف نور راتلل خود نمر راختوسره راځى.اود ظلمت محضه خاتمه د صبا په راختو سره كيږى. اوس په مينځ كښې چه دا يوه نيمه ګټه ده.نودا د نور او ظلمت نه مخلوط ده. شريعت هم د صبا په مانځه كښې دجهرى قرات حكم كړې دې.اودا وخت ئې د شپې حصه ګرځولې ده.اود روژه دار دپاره ئې د صبا راختونه پس خوراك حرام كړې دې.حالانكه روژه د ورځې عبادت دې.او ورځ د نمر په راختو سره

---

(۱) البقرة: ۲۵۴)_

(۲) الأعراف :۲۳)_

(۳) الأنبياء :۸۷)_

(۴) النساء:۱۴۵)_

(۵) صحيح البخارى (۱۰/۱) كتاب الإيمان باب علامة المنافق)_

(۶) البقرة:۲۵۷)

شروع كيږى لكه چه من وجه په دې كښې شپه ده.او من وجه په كښې ورځ ده.نودغه شان اوګڼړه چه ايمان نور محض دې اوكفر ظلمت محض دې.خولكه څنګه چه د ورځې او شپې په مثال كښې د نور محضه او ظلمت محضه په مينځ كښې يوه حصه هغه هم ده.كومه چه نه نور محضه ده.اونه ظلمت محضه.بلكه ددې حيثيت بين بين دې.دغه شان د ايمان او كفرپه مينځ كښې هم يوه بين بين درجه ده.

يوسړى د «لااله إلا الله محمد رسول الله» اقرار ښه په اخلاص او د زړه په يقين سره كوى.خو ورسره ورسره د ګناه ارتكاب هم كوى.نود تصديق او اقرار سره سره د ګناهونو په دې ارتكاب كښې ايمان كوم چه نور محضه دې.اوكفر كوم چه ظلمت محضه دې.د دواړه ګډون په وجود كښې راځى.

بيا دا اختلاط لكه څنګه چه په مومن كښې وى.دغه شان په كافر كښې هم وى.ګورئ حضرت اشج عبدالقيس ﷺ د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضرشو.دمسلم په روايت كښې دى.چه نبى ﷺ اوفرمائيل.«إن فيك لخصلتين يحبهما الله الحلم والإناة»(١) په يو روايت كښې دى.چه هغوى تپوس اوكړو.«أقديماً كانا أم حديثاً» چه دا خويونه په ما كښې دوړاندې نه موجود وو.كه نه اوس پيدا شوى دى؟نو نبى ﷺ ورته اوفرمائيل.«بل قديماً» چه دا خصلتونه د وړاندې نه موجود وو.نوهغه دالله تعالى شكرادا كړو.او وئې وئيل.«الحمدلله الذى جبلنى على خلتين يحبهما»(٢) ښكاره ده.چه حلم او اناة دواړه خوبن خصلتونه دى.دكوموچه اسلام ترغيب وركړې دې.اودا په كافركښې موجود دى.د وينا مطلب دا دې.چه دايمان او كفرپه مينځ كښې داسې ډير درجات دى.چه په هغې كښې د ايمان سره دكفر درجات اوشاخونه هم موجود وى.اودكفرسره دايمان شاخونه هم موجود وى.

يواشكال اودهغې جواب دلته يوسوال دا دې.كه په مومن كښې د كفرخصلت راشى.نود«فقد كفر»حكم لګوى.اودا وائى.«كفر دون كفر»خوكه په كافركښې د ايمان خصلت راشى.نو هلته د «فقد آمن»حكم نه لګوى.؟

ددې يومعقول جواب دې.هغه دا چه ايمان نوم دې د روحانى صحت او تندرستئ.اوكفرنوم دې د روحانى مرض اوبيمارئ.چه په بدنى صحت اوبيمارئ باندې قياس كړې شى.

ګورئ يوكس من كل الوجوه روغ دې.خوددې باوجود دسردچكرشكايت ورته پيدا شى.هغه دا وائى.چه زه بيمار يم.حالانكه دهغه لاس صحيح وى.زړه ئې صحيح سالم وى.معده ئې صحيح وى.په يواعتبارسره هم ده كښې مرض نه وى.صرف په يو اعتبارسره په ده كښې مرض پيدا شوې دې.اوخلق وائى.چه فلانې بيمار دې.نودغه شان چه په مومن كښې من

---

(١) صحيح مسلم (١\٣٥) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ...)_

(٢) مسندأحمد(٤\٢٠٦) ومجمع الزوائد (٩\٣٨٧) كتاب المناقب باب ماجاء فى الأشج ورفقته ﷺ (٥\٦٤) كتاب الأشربة باب جواز الإنتباذ فى كل وعاء)_

جميع الجهات ايمان موجود دې.كه د ترك صلاة په وجه په ده كښې بيمارى پيدا شى.نو د «فقد كفر» اطلاق به پرې كيدې شى.

خوچه كله يوسړې بيمار وى.داسې چه دده په لاس باندې زخم وى.په غوږ ئې درد وى.د زړه حركت ئې هم غيرمعتدل وى.اود سردچكرشكايت ورته هم وى.په څواعتباراتو سره دې ناجوړه دې خو متيازې ئې بيخى صحيح دى.اواجابت ئې بيخى صحيح دې.دده په معده كښې څه فرق نشته.نو من جميع الجهات د مرض نه پس كه په ده كښې يوه جهت صحيح هم وى.نوآياده ته څوك صحتمند وائى؟نه وائى.نودغه شان چه يوسړې كافروى.اومن جميع الجهات روحانى بيماراو په روحانى مرض كښې اخته وى.نوكه په ده كښې دايمان يوخصلت يا روحانى صحت راشى.نوپه ده باندې د «فقد آمن»اطلاق نه كيږى.

دلته امام بخارى رحمه الله «كفران العشير وكفر دون كفر» اوونيل دوى دا ښائى.چه كفران العشيرهم په حقيقت كښې كفر دون كفركښې داخل دې.خكه چه لكه څنګه وړاندې بيان شوې دې چه كفرپه اصل كښې پټولو ته وائى.په الله تعالى باندې كفركونكې دالله تعالى دنعمتونو پټولو مرتكب كيږى.لكه چه ښځه د خاوند نافرمانى كوى.نودا هم د خاوند د نعمتونو او احساناتو د پټولو مرتكبه كيږى.نوپه دې كښې هم ستر موجود دې.خوپه دواړوكښې د استعمال په اعتبارسره فرق كولې شى.چه د كفراطلاق په كفربالله باندې كيږى.اوددې نه لاندې مرتبې دى.په هغې باندې د كفردون كفر اطلاق كيږى.دكفران اطلاق په كفر بالله باندې نه كيږى.بلكه په كفردون كفرباندې كيږى.

عشير: دفعيل په وزن د«معاشر» په معنى دې.لكه څنګه چه «أكيل» د مؤاكل په معنى دې. معاشرت ، مخالطت ته اوملازمت ته وائى.دلته مراد خاونددې.چا سره چه ښځه ژوند تيروى.(١)

بيا په «كفر دون كفر» كښې كوم «دون» دې.نو ددې دوه معانى راځى.كله دغير په معنى راځى. اوكله «أدنى من الشئ» په معنى كښې استعماليږى.علامه راغب اصفهانى رحمه الله په مفردات القرآن كښې په دواړو معانيوكښې على سبيل التسواء د قرآنى آياتونو لاندې راوړې دې.(٢) حافظ ابن حجر رحمه الله «دون»د اقرب په معنى كښې راجع ګرځولې دې.(٣) اوعلامه كشميرى رحمه الله د «غير» په معنى كښې راجع ګرځولې دې(٤) لكه چه دحافظ رحمه الله په نيزدلته د كفر مختلف مراتب بيانول مقصود دى.اوعلامه كشميرى رحمه الله په نيز دكفرد مختلفو قسمونو په ګوته كول مقصود دى.

---

١) عمدة القارى(١\٢٠٠)_
٢) المفردات فى غريب القرآن(ت١٧٦)_
٣) فتح البارى(١\٨٧) كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم)_
٤) فيض البارى(١\١١٤)_

حضرت شاه صاحب چه ((دون)) د ((غير)) په معنى اخستې دى نو ددې دپاره ئې څو قرائن ذكر كړى دى

اولنۍ قرينه :هغوى د باب روايت بيان كړې دې خكه چه په روايت كښې دى.((أريت النار فإذا أكثرأهلها النساءيكفرن: قيل أيكفرن بالله ؟قال يكفرن العشيرويكفرن الإحسان)) نبى ﷺ چه كله زنانو ته د كفرنسبت اوكړو.نوصحابو رضي الله عنهم تپوس اوكړو چه ددې نه كفربالله مراد دې.نو نبى ﷺ دا جواب ورنكړو.چه كفربالله مراد دې اوكه نه دې البته دا ئې اوفرمائيل چه ((يكفرن العشير)) حضرت شاه رحمه الله فرمائى.چه ددې نه معلومه شوه.چه دا دكفربالله يو بل قسم دې.دكوم په باره كښې چه صحابو رضي الله عنهم تپوس كړې وو.نو نبى ﷺ ((كفران العشير)) اوفرمائيل او د ((يكفرن بالله)) تائيد ئې اونكړو.نومعلومه شوه.چه كفران العشيرد كفر جدا قسم دې.نوكفربالله او كفران العشيرد يوبل نه جدا جدا دى.

بله قرينه حضرت شاه صاحب رحمه الله دا بيان كړې ده.چه په بعضې نسخوكښې د((كفر دون كفر)) په ځائې ((كفر بعد كفر)) راغلى دى.دا د ((بعد)) لفظ په دې دلالت كوى.چه ((دون)) په معنى كښې د ((غير)) په معنى دې.يعنى بعديت په غيريت باندې دلالت كوى.چونكه د ((بعد)) لفظ په يوه نسخه كښې راغلې دې.نوچه دواړه نسخې يوبل سره مطابق شى.نود ((دون)) نسخه به د ((غير)) په معنى كښې اخستې شى.

دريمه قرينه شاه صاحب رحمه الله دا بيان كړې ده.چه په آيت كريمه ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (١)كښې په اتفاق سره دون په معنى دغير كښې دې.نوهركله چه په آيت كښې دون په معنى د ،،غير،، دې.نو په ((كفردون كفر)) كښې به هم ((دون)) په معنى د ((غير)) كښې اخستې شى.

څلورمه قرينه ئې دا بيان كړې ده.چه وړاندې ترجمه راځى.((باب المعاصى من أمرالجاهلية ولايكفرصاحبها بارتكابها إلا بالشرك)) يعنى دمعاصى په ارتكاب سره سړى ته كافر نشى وئيلې.البته دا چه دې د شرك ارتكاب اوكړى.نوپه دې صورت كښې به ده ته كافر وئيلې شى.حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائى.كه په كفركښې مختلف مراتب اوګرځولې شى.نودا كيدې شى.چه دكفر يوقسم هغه دې.چه د هغې په ارتكاب سره سړى ته كافر وئيلې شى. اوبل قسم هغه دى.دكوم په ارتكاب سره چه ورته كافر نشى وئيلې.حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائى.كه په كفركښې دغه شان دوه قسمه اونشى ګرځولې بلكه يوقسم په مختلفو مرتبو كښې اوګرځولې شى .نوپه عاصى باندې دكافرپه اطلاق كښې تحجر ولې دې؟حالانكه هم ديوې نوع مبداء داشتقاق په دې كښې موجود ده.اوپه كوم ځائې كښې چه مبتدا د اشتقاق

---

(١) النساء:٤٨، ١١٦)

موجود وي نوهلته پكار ده چه د عمل مشق اوكړي.(١)

خودحضرت شاه صاحب رحمه الله په دې ټول تقرير باندې اعتراض شوې دې. علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله فرمائي چه زما په نيزد حافظ رحمه الله مذهب مختار دې. يعني چه «دون» په معنی د «أقرب» او «أدون» په معنی د ښكته درجې اوپست اوكمتردې.

اولنئ وجه دا ده. چه ددې ترجمې نه دامام بخاري رحمه الله كوم اصل مقصود دې. اود څه د وجې چه ئې دا ترجمه په كتاب الايمان كښې ذكر كړې ده. اوذكركول ئې مناسب وو. هغه دا ده چه په كفركښې مراتب بيان كړي. اوددې په ضد يعني ايمان كښې په مراتبو باندې استدلال اوكړي. اودا مقصود په هغه وخت كښې حاصليدې شي. اوچه د «غير» معنى واخستې شي نو دا مقصود نشي حاصليدې. ځكه چه دغير په صورت كښې مغايرت ثابتيدې شي. خو مقصود نه حاصليږي. بيا مصنف رحمه الله د كتاب الايمان په شروع كښې دايمان په بابونوكښې دايمان مختلفې مرتبې ثابتې كړې. نواوس په «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» او «باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة..» كښې هم دا ثابت كړل. نواوس مناسب دا معلوميږي. چه دلته په كفركښې د مراتبو بيانول مقصود وي. مغايرت مقصودنه وي.

بله وجه دا ده. كه چرته «دون» په معنى د «غير» شي. نوبيا به د «كفردون كفر» معنى دا وي. چه يوكفر مغاير وي دبل كفر نه. اومغايرت په دواړو صورتونو كښې متحقق كيږي. برابره ده كه اول غټ وي ا ودويم وركوټې. يا اول وركوټې اودويم غټ. بهرصورت يودبل مغاير دې. ددې وجې د «كفردون كفر» اطلاق په وركوټي اوغټ كفرباندې كيدې شي. خوچه «دون» په معنى د «غير» واخستې شي. نوخلاف مقصودهم په دې كښې داخليږي. ځكه چه كوموحضراتو د «كفردون كفر» جمله استعمال كړې ده. ځكه چه هغوي مقصود هم دا دې. چه د كفر اكبر لاندې دكفرنورې درجې هم دي. دا مقصود نه دې. چه يوكفرد بل كفربيخي مغاير دې. (كوم چه د «دون» په معنى د «غير» اخستلو حاصل دې) په خلاف دمعنى اقرب، يعني ښكته. معمولي. اوادنى درجې والا. نوپه دې صورت كښې به دا معنى وي. چه يوكفر دبل كفر نه ادنى اوكمتردې. نوهم ددې اطلاق په وجه به صرف په وركوټي كفرباندې كيږي. په لوئې كفرباندې به نه كيږي.

دريمه وجه دا ده. چه «اقرب» او «ادون» د دې اصلي معنى ده. نوخلاف الاصل طرف ته دتګ څه ضرورت نشته.(٢)

ترڅو پورې چه دحضرت شاه صاحب رحمه الله د قرائنو تعلق دې. نود اولنئ قرينې نه جواب دا دې. چه كفران العشيرد كفرنه سوا يوبل مستقل نوع ګرځول دې ته څه ضرورت نشته. بلكه دا كفربالله طرف ته يوه پوړئ ده. اود يوې كمې درجې شعبه ده. هم دا وجه ده. چه كله

---

(١) فيض الباري (١/١١٦. ١١٧)_

(٢) فضل الباري (١/٤١٩)_

صحابو ﷺ «أيكفرن بالله» اوونيل اوتپوس ئې اوكړو نو نبى ﷺ دهغې نفى نه ده كړې بلكه دهغې دنفى اواثبات نه ئې سكوت اختيار كړو او «يكفرن العشير» ئې اوفرمائيل يعنى په ظاهر كفر بالله نه كوى. خو دديّ په مبادى او ددې په يوه شعبه كښې اخته دى.

په دويمه قرينه كښې حضرت شاه صاحب رحمه الله د «كفر بعد كفر» نسخه پيش كړې ده. نودا قرينه زمونږ دپاره زياته فائده منده ده. خكه چه «قبل» او «بعد» عام طور دمراتبو خودلو دپاره راځى.

په دريمه قرينه حضرت شاه صاحب رحمه الله د مفسرينو اجماع اواتفاق نقل كړې دې چه په ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ﴾ كښې «دون» په معنى د «غير» دې.

خو حقيقت دا دې چه ددې قول نسبت هم حضرت شاه رحمه الله ته مشكوك ښكارى. خكه چه اجماع خو لويه خبره ده. يو مفسر هم په دې مقام كښې دون په معنى دغير كښې راجع نه دې گرخولې. امام راغب ددې آيت په تفسير كښې دون په معنى د «اقل» خودلې ده اوبيا ئې صيغه د «قيل» په تمريض سره د «غير» په معنى بيان كړې ده. فرمائى. «وقوله ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ﴾ أى ما كان أقل من ذلك وقيل ما سوى ذلك..»[1]

خلورمه قرينه حضرت شاه صاحب رحمه الله چه وړاندې كوم باب راځى. «باب المعاصى من أمر الجاهلية ولا يكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك» پيش كړې ده. چه د كفريو هغه قسم دې چه دهغې ارتكاب سره سړى ته كافر وئيلى شى. اويو هغه قسم دې. د كوم په ارتكاب سره چه سړى ته كافر نشى وئيلې. نوددې جواب دا دې چه لكه څنګه دانواعو په اختلاف سره داطلاقاتو اختلاف وى. اود احكامو هم مختلف مراتب وى. نودغه شان په يو قسم څيز كښې د مراتبو په اختلاف سره هم د اطلاق اختلاف راتلې شى. اومختلف احكام پرې مرتب كيدې شى.[2]

«كفر دون كفر» دچا قول دې؟ دلته دا بحث دې چه «كفر دون كفر» دچا الفاظ دى؟

حافظ ابن حجر رحمه الله دا دحضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله قول گرخولې دې. دوى فرمائى. «واما قول المصنف: وكفر دون كفر، فأشار إلى أثر رواه أحمد فى كتاب الإيمان من طريق عطاء بن أبى رباح وغيره»[3]

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائى. چه ابن كثير رحمه الله د ابن عباس رضى الله عنهما نه داقول نقل كړې دې. كيدې شى چه حافظ صاحب رحمه الله ته ددې علم نه وى شوې. ددې وجې هغوى ددې قول نسبت عطاء ته كړې دې.[4]

---

[1] المفردات فى غريب القرآن (ص۱۷۶)_
[2] فضل البارى (۱/۴۲۰، ۴۲۲)_
[3] فتح البارى (۱/۸۳)_
[4] فيض البارى (۱/۱۱۴)_

خوعلامه شبيراحمدعثماني رحمه الله فرمائي چه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د «كفر دون كفر» الفاظ بعينه مروى نه دى بلكه د هغوى نه د ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ﴾[1] په تفسير كښې «أى كفر لاينقل عن الملة» منقول دى. ددې مطلب دا دې چه كفرور كوټي اوغټ وى نوغټ كفرد ملت نه ويستونكې دې اوور كوټې د ملت نه ويستونكې نه دې. معلومه شوه چه دكفرانواع اواقسام دى. اوهم ددې نه حضرت عطاء استنباط كړې دې او «كفر دون كفر» ئې فرمائيلى دى. دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم ددې مفهوم يوه بله جمله هم منقول ده. «هو بهم كفر ليس كالكفر بالله وملائكته ورسله» يعنى دا عمل دكفريوه شعبه ده. ددې جملې نه هم «كفر دون كفر» مستنبط كيږى.

ددې تقريرنه ښكاره ثابته شوه چه د «كفر دون كفر» ماخذخود حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې خوبيخى دا الفاظ د هغوى نه منقول نه دى. دا الفاظ هم دعطاء دى. كوم چه هغوى د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دقول نه مستنبط كړې او اخذ كړې دى. نوځكه حافظ رحمه الله دا الفاظ هم عطاء ته منسوب كړى دى. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته ئې نه دى منسوب كړى.

باقى چه كومه دا خبره اوشوه چه حافظ رحمه الله ته به د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د كلام علم نه وو. زما په نيزصحيح نه ده. صرف توهم دې. ځكه چه پخپله چه وړاندې لاړ شې نو په «باب ظلم دون ظلم» كښې حافظ دابن عباس رضي الله عنهما د قول حواله وركړې ده. چه دا د ابن عباس رضي الله عنهما د قول نه ماخوذ دې. معلومه شوه. چه د ابن عباس رضي الله عنهما قول حضرت حافظ رحمه الله ته وړياد وو. اودحضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله نه صرف دا جمله منقول نه ده. بلكه داسې قسم درې جملې ترې منقول دى. «كفر دون كفر، ظلم دون ظلم، نفاق دون نفاق»[2]

خودواقعي حقيقت هم دا دې. چه د «كفر دون كفر» قول هم د ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې. اوصرف استنباط نه بلكه صراحة دهغوى نه منقول دى. لكه څنګه چه امام حاكم په مستدرك كښې روايت نقل كړې دې. «عن طاوس قال قال ابن عباس رضي الله عنهما إنه ليس بالكفر الذى يذهبون إليه، إنه ليس كفرا ينقل عن الملة ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ﴾ كفر دون كفر»[3]

دغه شان علامه سيوطى رحمه الله په درمنثور كښې نقل كړى دى. «وأخرج سعيد بن منصور، والفريابى وابن المنذر وابن ابى حاتم والحاكم وصححه والبيهقى فى سننه عن ابن عباس رضي الله عنهما فى قوله ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ

---

[1] المائدة: ٤٤)_

[2] فضل البارى(١١٢١١، ٤١٣، ٤١٣)_

[3] مستدرك للحاكم (٣١٣١٢) كتاب التفسير. تفسيرسورة المائدة قال الحاكم هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه قال الذهبى فى تلخيص المستدرك: صحيح)_

أَنزَلَ اللهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴾ ﴿ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴾ [1] ((قال كفر دون كفر وظلم دون ظلم وفسق دون فسق))

معلومه شوه چه دا قول د حضرت عطاء استنباط نه دې بلکه دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه منقول دې.البته دا خبره ده.چه حافظ ابن کثیردا قول ددې ایاتونو په تفسیرکښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه دې نقل کړې. والله أعلم.

د ترجمې مقصود امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره دا بیانوی چه دکفرمختلف درجات دی.یوه په کښې دکفر د ټولو نه لويه درجه ده اوددې نه لاندې نورې ډيرې درجې دی.نوهرکله چه د کفر مختلف درجات دی.نودغه شان به ددې د ضد يعنی ايمان هم مختلف درجات وی.ځکه چه دا قاعده ده.چه کله د يو څيز مختلف درجات وی.نودهغې د ضد به هم مختلف درجات وی.نوکه کفرراشی.نو اصلی ايمان چه ((ايمان بالله والملائكة والكتب والرسل)) به هم ځی.اوکه ايمان اصلی راشی.نوکفر به هم ځی.دغه شان که ((كفر دون كفر)) راشی.نوددې په مقابله کښې چه دايمان کوم خصلت وی.هغه به ختم شی.دخاوند ناشکرئ ته په حديث کښې کفران وئيلی شوی دی.اودا کفرګرځولې شوې دې.اودا ((كفر دون كفر)) دې.نوکه ناشکری راشی. نو دکفريوه شعبه به راشی.اود ايمان يوه شعبه يعنی دخاوند د نعمت شکربه ختم شی.نولکه څنګه چه دکفر مختلف درجات دی.نودغه شان به د ايمان هم مختلف درجات وی.

لکه چه امام بخاری رحمه الله تراوسه پورې د ايمان اواسلام مختلف درجات ثابت کړل.اود مختلفو مراتبو دااثبات نه دامام بخاری رحمه الله مقصود دا وو.چه ايمان مرکب دې.اودا قابل للزيادت والنقصان دې.اوس امام بخاری رحمه الله دايمان ضد بيانوی.چه په کفرکښې مختلف درجات دی.اوهرکله چه په کفرکښې مختلف درجات دی.نودغه شان به ددې په ضد يعنی ايمان کښې هم مختلف درجات وی. اوچونکه په ايمان اوکفرکښې يا تقابل تضاد دې.اويا تقابل عدم وملکه.که تقابل تضاد واخستې شی.نو کفراو ايمان ضدين دی.اوکه تقابل دعدم وملکه اومنلې شی.نو ايمان اوکفر به متقابلين وی.اود ضدينو او متقابلينو قانون دا دې.چه ديو ضد او متقابل دپاره چه کوم حکم ثابتيږی.هغه به د بل ضد اومتقابل دپاره هم ثابتيږی.نوهرکله چه په کفرکښې مختلف درجات دی.په ايمان کښې به هم مختلف مراتب او درجات وی.اول په مثبت انداز کښې امام بخاری رحمه الله خپله مدعا پيش کوله.او اوس په منفی انداز کښې خپله مدعا پيش کوی.

قوله: فِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [ر:۲۹۸]

حضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه مشهور صحابی دې.د دوی حالات وړاندې د ((باب من الدين

[1] الدر المنثور فی التفسير بالمأثور(۲/۲۸۶) سورة المائدة)_

«الفرار من الفتن» لاندې تيرشول.
دلته چه امام بخارى رحمه الله دحضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه كوم حديث ته اشاره كړې ده.دا هغه حديث دې كوم چه امام بخارى رحمه الله په كتاب الحيض كښې راوړې دې.«يامعشر النساء تصدقن فإني أريتكن أكثر أهل النار فقلن ولم يارسول الله قال تكثرن اللعن وتكفرن العشير»(١)
قاضى ابن العربى رحمه الله فرمائى.دا احتمال هم شته.چه ددې نه مراد د حضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه يوبل حديث «من لم يشكر الناس لم يشكر الله»(٢) مراد وى.(٣)
خوحافظ ابن حجراو علامه عينى رحمهما الله ددې خبرې ترديد كړې دې. اوفرمائيلى ئې دى.چه دا خبره لرې ده.اوظاهرهم دا دې.چه ددې نه د كتاب الحيض حديث ته اشاره ده.دغه شان د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما په حديث الباب كښې د «يكفرن العشير» د الفاظو نه هم ددې تائيد كيږى.(٤)

[٢٩]: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ يَكْفُرْنَ قِيلَ أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ [٣٢١، ٧١٥، ١٠٠٤، ٣٠٢٠، ٤٩٠١]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ: دعبدالله بن مسلمه قعنبى رحمه الله حالات وړاندې د «باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيرشوى دى.

قوله: عَنْ مَالِكٍ: دامام مالك بن انس رحمه الله حالات هم په وړاندينى باب كښې تيرشوى دى.

قوله: عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: دوى ابواسامه يا ابوعبدالله زيدبن اسلم قرشى عدوى مدنى دى.دحضرت عمر رضى الله عنه مولى او مشهور فقيه دې.دوى دخپل پلار، حضرت عمر،حضرت انس، حضرت جابر،حضرت سلمه بن الاكوع رضى الله عنهم وغيره نه احاديث نقل كړى دى.اوددوى نه په روايت كونكو كښې د دوى خوني اسامه بن زيد،ايوب سختيانى،اسماعيل بن عياش، امام زهرى،امام مالك،اومعمر وغيره رحمهم الله دى.

---

(١) صحيح بخارى (١\٤٤) كتاب الحيض باب ترک الحائض الصوم رقم ٣٠٤)_
(٢) جامع ترمذى كتاب البر والصلة باب ما جآء فى الشكر لمن أحسن إليک رقم ١٩٥٥)_
(٣) فتح البارى (١\٨٣)_
(٤) فتح البارى (١ج ٨٣)_

امام احمد بن حنبل رحمه الله ابوزرعه، ابوحاتم، محمد بن سعد ،امام نسائی، او ابن خراش رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولی دی.

يوځل دوی حديث اورول، نو يوکس ترې تپوس اوکړو، «يا أبا أسامة ممن هذا؟» نو دوی ورته جواب ورکړو، «يا ابن أخي ما كنا نجالس السفهاء ولا نحمل عنهم الأحاديث»

د دوی شخصيت ډير د رعب وو، چه ترڅو پورې به نې حديث بيانول، نو په خپله خوښه به نې بيانول، اوچه کله به چپ شو، نو بيا چا کښې به دا همت نه وو چه به نې ورته د حديث اورولو درخواست کړې وې.

ددوی په زرين اقوالو کښې دی، «ابن آدم اتق الله يحبك الناس وإن كرهوا»([1])

د دوی به باقاعده په مسجد نبوی کښې حلقه وه، حضرت علی بن الحسين رحمه الله د نورو مجلسونو نه تيريدلو، اود دوی په حلقه کښې به کيناستلو، يوځل نافع بن جبير رحمه الله دوی ته اووئيل، «تخطى مجالس قومك إلى عبد عمر بن الخطاب رضي الله عنه» چه ته د خپل قوم د مجلسونو نه تيريږې، اود حضرت عمربن الخطاب دغلام مجلس کښې کينې، نو دوی ورته جواب ورکړو «إنما يجلس الرجل إلى من ينفعه في دينه» چه سړې د هغه چا سره کينی، چه د چانه ورته په دين کښې فائده رسی.([2]) دوی په کال ۱۳۶هـ کښې وفات شوی وو.([3]) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

قوله: عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ: دوی ابومحمد عطاء بن يسار هلالی مدنی اودام المومنين حضرت ميمونې رضي الله عنها مولی وو.

دوی دحضرت ابی بن کعب، اسامه بن زيد، جابر بن عبدالله ،عبدالله بن عمر، عبدالله بن عمروبن العاص، عبدالله بن عباس، عبدالله بن مسعود رضي الله عنهم نه علاوه د نورو ډيرو صحابو رضي الله عنهم اوتابعينو رحمهم الله نه دحديثو روايت کړې دې.

اود دوی نه چه چا روايت کړې دې، په هغوی کښې حبيب بن ابی ثابت، زيد بن اسلم، صفوان بن سليم، او عمروبن دينار رحمهم الله وغيره دی.

امام يحيى بن معين ،امام ابوزرعه، اوامام نسائی رحمهم الله د دوی په باره کښې فرمائی، «ثقة»

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی، «كان ثقة كثير الحديث»

حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی، «ثقة فاضل صاحب مواعظ وعبادة»

ددوی د وفات په باره کښې مختلف اقوال دی، راجح قول دا دې چه ددوی وفات په کال ۹۴هـ کښې شوې دې.([4])

---

[1]) ددوی تولو تفصيلاتو دپاره اود زيات تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۱۰\۱۲، ۱۸)_

[2]) التاريخ الكبير للبخاری (۳\۳۸۷) رقم ۱۲۸۷)_

[3]) المصدر السابق)_

[4]) تهذيب الكمال (۲۰\۱۲۵، ۱۲۷) وتقريب التهذيب (ص۳۹۲، رقم ۴۶۰۵)_

قوله: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما: ترجمان القرآن، ابن عم رسول الله ﷺ، حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ددوی مختصر حالات مونږ وړاندي ((بدء الوحي)) کښي د دريم حديث لاندي ذکر کړی دی. البته دلته په يوه اهمه فائده باندي ځان پوهه کړئ.

يوه اهمه فائده دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما شميريه وړو صحابوﷺ کښي کيږی. ځکه چه دوی دهجرت نه دري کاله وړاندي پيدا شوي وو. د نبی ﷺ د وفات په وخت کښي ددوی عمر صرف ديارلس کاله وو. زيات وخته پوري دنبی ﷺ د صحبت نه براه راست فيضياب شوي نه دي. ددي وجي دوی زيات روايات د نورو صحابوﷺ نه اوريدلي شوی دی. اودا په مراسيلو کښي شمارلي شی. وړاندي مونږ په څو ځايونو کښي بيان کړي دي چه مراسيل صحابهﷺ په اتفاق سره مقبول دی.

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما براه راست د نبی ﷺ نه څومره احاديث اوريدلی دی. په دي کښي اختلاف دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه دغندر د روايت مطابق حضرت ا بن عباس رضی الله عنهما د نبی ﷺ نه براه راست صرف نهه احاديث اوريدلی دی.[۱]

امام يحيی القطان رحمه الله فرمائی. چه صرف دلسو احاديثو سماع ثابته ده.[۲]

امام غزالی رحمه الله په ((المستصفی)) کښي ليکلی دی. ((**قيل أنه لم يسمع من رسول الله ﷺ إلا أربعة أحاديث لصغرسنه**)).[۳]

حافظ رحمه الله فرمائی. چه دا خبره قابل دنظر ده. ځکه چه صرف په صحيحينو کښي داسي احاديث لس دی. په کومو کښي چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د سماع تصريح کړي ده. دغه شان په دي مقدار باندي هغه احاديث دی. په کومو کښي چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د نبی ﷺ د فعل د مشاهدي ذکر کړي دي. اوبيا ئې هغه بيان کړی دی. دغه شان په دي شمار باندي هغه احاديث دی. کوم چه دصريح په حکم کښي دی. بيا دا تفصيل صرف د صحيحينو د رواياتو متعلق دي. ځکه چه د صحيحينو نه علاوه د حديثو په نورو کتابونو کښي داسي قسم احاديث راغلی دی.[۴]

ابن قيم رحمه الله فرمائی. چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما براه راست د نبی ﷺ نه شلو ته نزدي احاديث اوريدلی دی.[۵]

---

[۱] تهذيب التهذيب (۲۷۹/۵) ترجمة عبدالله بن عباس رقم ۴۷۴)_

[۲] المصدر السابق)_

[۳] المستصفی (۱۷۰/۱) المرسل مقبول عندمالک وأبی حنيفة رحمهما الله)_

[۴] تهذيب ا لتهذيب(۲۷۹/۵)_

[۵] الوابل الوصيب و رافع الكلم الطيب (ص.۱۲۶) وتهذيب سنن أبی داود (۲۵۰/۳)كتاب الصيام باب الرخصة فی ذلک (أی فی الإحتجام للصائم)_

صاحب دخلاصه علامه صفى الدين احمد خزرجى رحمه الله ليكى «سمع من النبى ﷺ خمسة وعشرين حديثاً وباقى حديثه من الصحابة رضي الله عنهم» (۱)

قوله قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيتُ النَّارَ: (۲) نبى كريم ﷺ اوفرمائيل ماته جهنم اوخودلې شو. دا دجهنم دخودلو واقعه ياد معراج ده يا د خوب اويا د كسوف؟ والله اعلم ظاهره داده چه دكسوف واقعه ده. خكه چه امام بخارى رحمه الله دصلاة الكسوف په باب كښې هم دا حديث نقل كړې دې.

قوله فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ: نوهلته زيات شمارد ښځو وو ددې نه معلوميږى چه په جهنم كښې به ښځې زياتې وى.خوامام بخارى رحمه الله په بدء الخلق كښې نقل كړى دى. «لكل واحد منهم زوجتان» (۳) چه دهريو به دوه بيبيانې وى ددې نه حضرت ابوهريره رضي الله عنه په دې خبره باندې استدلال كړې دې.چه ښځې به په جنت كښې د سړو په نسبت زياتې وى. (۴)

ددې تعارض په جواب كښې حضرت شاه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى.چه د «لكل واحد منهم زوجتان» نه مراد «من الحور العين» دى. (۵) لكه څنګه چه هم بخارى شريف كښې دا قيد په بله واسطه كښې دې.(۶) نو دحورعين د كثرت نه دا نه لازميږى.چه په جنت كښې به د دنيوى ښځو زيادت وى.

خوپه دې باندې اشكال دې.چه د طبرانى په روايت كښې دى.«إن أدنى أهل الجنة يسعى على

---

(۱) خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجي (ص،۲۰۳)_

(۲) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الصلاة باب من صلى وقدامه تنور أو نار أو شئ مما يعبد فأرا به الله رقم ۴۳۱ وفى كتاب الأذان باب رفع البصر إلى الإمام فى الصلاة رقم ۷۴۸ وفى كتاب الكسوف باب صلاة الكسوف جماعة رقم ۱۰۵۲ وفى كتاب بدء الخلق باب صفة الشمس والقمر رقم ۳۲۰۲ وفى كتاب النكاح باب كفران العشير رقم ۵۱۹۷ ومسلم فى صحيحه (۱\۲۹۸و۲۹۹ كتاب الكسوف والنسائى فى سننه (۱\۲۲۱) كتاب الكسوف باب قدر القراءة فى صلاة الكسوف وأبوداود فى سننه فى كتاب الصلاة باب من قال أربع ركعات رقم ۱۱۸۱و(۱۱۸۳)والترمذى فى جامعه فى كتاب الصلاة باب ما جاء فى صلاة الكسوف رقم ۵۶۰)

(۳) صحيح بخارى(۱\۴۶۰) كتاب بدء الخلق باب ما جآء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

(۴) په صحيح مسلم كښې دمحمد بن سيرين رحمه الله نه روايت دې.((إما تفاخروا وإما تذاكروا.الرجال فى الجنة أكثرأم النساء فقال أبوهريرة رضي الله عنه أولم يقل أبوالقاسم ﷺ إن أول زمرة تدخل الجنة على صورة القمرليلة البدروالتى تليها على صورة أضوء كوكب درى فى السماء لكل إمرئ منهم زوجتان إثنتان يرى مخ سوقهما من وراءاللحم وما فى الجنة غرب (۲\۳۷۹) كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها)_

(۵) فيض البارى(۴\۹) كتاب بدءالخلق باب ما جاء فى صفة الجنة)_

(۶) صحيح بخارى(۱\۴۶۱) بدءالخلق باب ما جآء فى صفة الجنة..)_

زوجتين من نساء الدنيا»[۱] دغه شان ابن عساكر رحمه الله د حضرت حاطب بن ابى بلتعه رضي الله عنه روايت نقل كړې دې «سمعت رسول الله ﷺ يقول: يزوج المؤمن فى الجنة ثنتين وسبعين زوجة سبعين من نساء الآخرة وثنتين من نساء الدنيا»[۲] دغه شان حافظ رحمه الله د ابويعلى رحمه الله په حواله سره د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث نقل كړې دې. «فيدخل الرجل على ثنتين وسبعين زوجة مما ينشئ الله وزوجتين من ولد آدم»[۳]

په دې ټولو احاديثو كښې تصريح ده چه «زوجتين من نساء الدنيا» به وى. دحور العين نه به نه وى. نو اشكال دوباره راغلو. چه هر كله ديو جنتى دوه ښځې وى. نو بيا خو به دښځو شمار د سړو نه زيات وى. نو دا وينا څنګه ټيك شوه. چه په جهنم كښې به د ښځو شمار زيات وى.

ددې يو جواب دا وركړې شوې دې. چه په حديث كښې چه دا دى. چه «فإذا أكثر أهلها النساء» يا «فرأيت أكثر أهلها النساء» الفاظ راغلى دى. نو دا دهغه وخت د شاهدې مطابق وو. چه تراوسه پورې د ښځو شمار زيات دې. په دې حديث كښې دټولو ښځو ذكر نه دې. اونه دټولو زمانو په اعتبار سره ذكر شوې دې. نو ددې حديث د «لكل واحد منهم زوجتان» سره څه تعارض نشته.[۴]

دويم جواب دادې. چه «أكثر أهل النار» دا د ابتداء په اعتبار سره. اود سزا خوړلو نه پس چه جنت ته لاړې شى. نو بيا «أكثر أهل الجنة» شى.[۵] دريم جواب دا دې. چه ښځې «أكثر أهل النار» به بالقوة وى. خو الله تعالى به ئې معاف كړى. اودوى به «أكثر أهل الجنة» شى.[۶]
خلاصه دا چه په جهنم كښې د ښځو اكثريت په وجه په جنت كښې ددوى د كثريت نه نفى نه لازميږى. نو دحضرت ابوهريره رضي الله عنه د «لكل واحد منهم زوجتان» نه دا استدلال بيخى صحيح دې. چه په جنت كښې به د ښځو اكثريت وى.
البته دلته دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په استدلال باندې ديو بل حديث په وجه اشكال كيږى. دكوم الفاظ چه دا دى. «أن رسول الله ﷺ قال: إن أقل ساكنى الجنة النساء»[۷] په حديث كښې د ښځو د «أكثر أهل الجنة» صراحة نفى ده. نو دحضرت ابوهريره رضي الله عنه استدلال څنګه صحيح شو؟

---

[۱]) مرقاة شرح مشكاة (۳۲۰\۱۳) باب صلاة الخسوف_
[۲]) درمنثور (۳۹\۱۱)_
[۳]) فتح البارى (۳۲۵\۶) كتاب بدء الخلق باب ما جاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة)_
[۴]) فيض البارى (۹\۱٤)_
[۵]) مرقاة المفاتيح (۳۲۰\۱۳)_
[۶]) مرقاة المفاتيح (۳۲۰\۱۳)_
[۷]) صحيح مسلم (۳۵۲\۲) كتاب الذكر والدعاء والتوبة والإستغفار باب أكثر أهل الجنة الفقراء وأكثر أهل النار النساء)_

ددې جواب دا دې چه محققينو عالمانو ﷺ دا حديث روايت بالمعنى گرخولې دې او فرمائيلى ئې دى چه په اصل كښې يو راوى چه هغه حديث كتلې دې په كوم كښې چه د ښځو «أكثر أهل النار» ذكر راغلې دې نودا استدلال ئې ترې كړې دې چه ښځې به «أقل ساكنى أهل الجنة» وى (١) والله أعلم.

يو اشكال اودهغې جواب دبخارى په هغه روايت باندې اشكال دلته دا كيږى په كوم كښې چه «ولكل امرئ زوجتان من الحور العين» راغلى دى په دې باندې دا اشكال كيږى چه په جنت كښې به دهرجنتى صرف دوه حورې وى حالانكه په نورو رواياتو كښې دى چه د اويا نه به زياتې حورې ملاويږى بلكه په بعضې رواياتو كښې د پنځو سوو حورو ذكردې او په بعضې رواياتو كښې د سلو حورو تذكره ده.(٢) نودا تعارض به څنګه لرې كولې شى؟

ددې جواب دا دې چه د پنځو سوو حورو ذكر ابوالشيخ په كتاب العظمة كښې كړې دې حالانكه حافظ عراقى رحمه الله دهغوى نه د سلو حورو تذكره نقل كړې ده اوهم ددې سلو حورو ذكر ابونعيم په حليه كښې هم كړې دې.(٣) حقيقت دا دې چه دا احاديث قوى نه دى هم دا وجه ده چه حافظ ابن قيم رحمه الله فرمائى «ليس فى الأحاديث الصحيحة زيادة على زوجتين سوى ما فى حديث أبى موسى الأشعرى رضى الله عنه إن فى الجنة لخيمة من لؤلؤة له فيها أهلون يطوف عليهم»(٤)

اوكه دا احاديث صحيح اومنلى شى نوجواب دا دې چه زوجتين كم مقدار دې چه كم ازكم به ورته دوه حورې ملاويږى.(٥) يا د «زوجتين» نه تثنيه مراد نه ده بلكه تكثيراوتعظيم مراد دې لكه څنګه چه په «لبيك وسعديك» كښې تثنيه مراد نه ده.(٦)

د دې نه علاوه دا هم وئيلى شوى دى چه دوه حورې به ډير د اوچتې درجې وى لكه څنګه چه شهزادګئ وى اوباقى به عامې حورې وى اوبيا به په دې حوروكښې دجنتيانو په اعتبارسره كمې زياتې كيږى بعضې جنتيانو ته به اويا اويا دوه اويا حورې ملاويږى او بعضو ته به سل او بعضو ته به پنځه سوه. والله يضاعف لمن يشاء والله أعلم.

قوله: يكفرن: يعنى ښځې ناشكرى كوى.

---

(١) فتح البارى (٣٢٥\٦)_

(٢) ددې رواياتو دپاره اوګورئ درمنثور (١\٣٩١، ٤٠) وإتحاف السادة المتقين (١٠\٥٤٥، ٥٤٧) صفة الحورالعين والولدان)_

(٣) إتحاف السادة المتقين (١٠\٥٤٦)_

(٤) فتح البارى (٣٢٥\٦) كتاب بدء الخلق باب ما جاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

(٥) فتح البارى (٣٢٥\٦)_

(٦) المصدر السابق)_

قوله قِيلَ أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟: اوونیلی شو. یا رسول الله ایا دالله تعالی ناشکری کوی؟

قوله قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ: نبی ﷺ اوفرمانیل. دخاوند ناشکری کوی. ددې نه معلومه شوه چه ((کفر دون کفر)) مراد دې. او دکفر مختلف درجات دی.

قاضی ابن عربی رحمه الله په دې مقام کښې یوه نکته لیکلې ده. دوی فرمائی چه دلته ئې کفران العشیر د یوې دقیقې نکتې دوجې ذکرکړې دې. هغه دا ده. چه نبی ﷺ فرمانیلی دی ((لو أمرت أحداً أن يسجد لأحد لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها))(۱)

لکه چه دخاوند حق ئې دالله تعالی دحق سره ملاؤ کړلو. نوچه دچا حق دومره زیات وی. چه دده حق دالله تعالی دحق سره ذکرکولې شی. اوبیا دده په حق کښې ښځه کوتاهی کوی. نودداسې ښځې نه څه امید کیدې شی. چه هغه به دالله تعالی په حق کښې کوتاهی نه کوی. نوځکه ئې دخاوند په حق کښې دکوتاهۍ کولونه په کفرسره تعبیر اوکړو.(۲)

قوله وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْأَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ: یعنی ښځې د احسان ناشکری کوی. که ته په دوی کښې دچا سره ټول عمراحسان کوې. اوبیا څه معمولی غوندې دناخوښۍ خبره راشی. نووائی چه ما تا سره چرته هم دخیر ورځ نه ده لیدلې. ماته په دې کور کښې څه ملاؤ شو. چه دکوم وخت نه راغلې یم. نومصیبتونه دی. اوزه یم. وغیره وغیره.

په حدیث کښې داختصارمسئله حدیث باب د یواوږد حدیث ټوکړه ده. کوم چه امام بخاری رحمه الله په کتاب الکسوف کښې په تفصیل سره ذکر کړې دې. ددې نه معلومیږی. چه مصنف رحمه الله د حدیث داختصار د جواز قائل دې.(۳) دې ته ((خرم)) وائی.

په دې مسئله کښې اختلاف دې. چه په حدیث کښې اختصار جائز دې اوکه نه دې. دعالمانو رحمهم الله په دې مسئله کښې څلور مذاهب دی.

① یومسلك خودا دې. چه دا مطلقاً جائز نه دې. ځکه چه دا د روایت بالمعنی د باب نه دې. کومو حضراتو چه روایت بالمعنی ناجائزګرځولې دې. هغوی اختصارفی الحدیث هم ناجائز ګرځولې دې.

② دویم مسلك دا دې. چه مطلقاً جائز دې. که دې ته روایت بالمعنی وائې. اوکه نه وائې. خو دا جوازپه داسې صورت باندې مقید دې. چه دمحذوف حصه دمذکور حصې سره داسې

---

۱) سنن ابن ماجه كتاب النكاح باب حق الزوج على المرأة رقم (۱۸۵۲) ورقم ۱۸۵۳ وسنن أبى داود كتاب النكاح باب حق الزوج على المرأة رقم ۲۱۴۰ وسنن دارمى كتاب الصلاة باب النهى أن يسجد لأحد رقم ۱۴۶۳ و ۱۴۶۴ ومستدرك حاكم (۱۷۲/۴) كتاب البر والصلة باب حق الزوج على الزوجة)_

۲) فتح الباری (۸۳/۱)_

۳) فتح الباری (۸۴/۱)_

تعلق نه وی.په کوم سره چه د حذف په وجه په معنی کښې خلل راځی لکه چه مستثنی منه ذکر کړی او مستثنی حذف کړې شی.که داسې قسم خلل وی.نو بیا په اتفاق سره اختصارفی الحدیث جائز نه دې.

③ که هغه روایت یو ځل مکمل روایت کړې شوې وی.برابره ده که اختصارکونکی راوی مکمل روایت کړې وی یا بل چا.نوبیا په دې روایت کښې اختصار جائز دې.ګنی نه دې.

④ څلورم قول دا دې.که دحدیث په ماقبل اومابعدکښې داسې تعلق وی.چه د اختصار کولو په صورت کښې په معنی کښې خلل راځی.نواختصارکول جائزنه دی.ګنی دعالم کس دپاره چه دکلام د مدارجو نه خبر وی.اختصارکول جائز دی

په دې کښې دا آخری قول یعنی څلورم قول یعنی جمهورومسلك دی.(۱)

امام نووی رحمه الله د قاضی عیاض رحمه الله نه نقل کړی دی.چه امام مسلم رحمه الله مطلقاً د جواز قائل دې.(۲)

امام مسلم طرف ته ددې قول نسبت کول وهم دې.بلکه دوی دجمهورو دقول پشان د عارف اوعالم دپاره دجواز قائل دې.دې طرف ته هغوی اشاره کړې ده.((أو أن نفصل ذلك المعنى من جملة الحديث على اختصاره إذا أمكن))(۳)په دې کښې چه دامکان کوم قید لګولې شوې دې.په دې کښې هم دې طرف ته اشاره ده.والله أعلم.

۲۰=بَابُ الْمَعَاصِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ وَلَا يُكَفَّرُ صَاحِبُهَا بِارْتِكَابِهَا إِلَّا بِالشِّرْكِ

لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ))(۴)

جاهلیت: امام نووی دجاهلیت تشریح کوی.او فرمائی.((والمراد من الجاهلية ما كان في الفترة قبل الإسلام))(۵)

خویه دې باندې اشکال کیږی.چه امام بخاری رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړی دی.

---

(۱) مقدمة فتح الملهم (۸۳) فروع لها تعلق بالرواية بالمعنى)_

(۲) شرح نووی علی صحيح مسلم(۱\۳)_

(۳) مقدمة صحيح مسلم (۱\۳)_

(۴) النساء:۴۸۰)_

(۵) شرح نووی علی صحيح مسلم (۱\۷۰) كتاب الإيمان باب تحريم ضرب الخدود وشق الجيوب والدعاء بدعوى الجاهلية وتهذيب الأسماء واللغات (۳\۵۷) مادة (جبل)_

دوى فرمائى ((سمعت أبى يقول فى الجاهلية أسقنا كاسا دهاقا))[1] وحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دهجرت نه درې كاله وړاندې د نبوت په لسم كال پيدا شوې وو.

دغه شان امام بخارى رحمه الله دعمروبن ميمون رحمه الله نه نقل كړى دى. ((رأيت فى الجاهلية قردة اجتمع عليها قردة قد زنت فرجموها فرجمتها معهم))[2] اوعمروبن ميمون تابعى رحمه الله دې.[3]

دغه شان امام مسلم دصحيح مسلم په مقدمه كښې ليكلى دى. ((وهذا ابوعثمان النهدى وأبورافع الصائغ وهما ممن أدرك الجاهلية))[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام نووى رحمه الله په يقين سره دا خبره كړې ده.چه د جاهليت نه په هرمقام كښې دبعثت نه وړاندې زمانه مراد وى.حافظ رحمه الله فرمائى.چه په دې تعميم كښې نظردې.ځكه چه وړاندې كوم اقوال مونږ ذكركړل.په دې كښې يوقول دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.اوهغوى دبعثت نه پس پيدا شوى وو.دغه شان عمروبن ميمون .ابوعثمان نهدى اوابورافع تابعين دى.نودا يقين صحيح نه دې.چه دجاهليت اطلاق صرف په ماقبل البعثت باندې كيږى.

حافظ رحمه الله فرمائى.چه دجاهليت اطلاق په څو زمانو باندې كيږى.

① يواطلاق په هغه زمانه كيږى.كومه چه ((ما بين مولد النبى صلى الله عليه وسلم الى مبعثه)) نودا ((باب أيام الجاهلية))نه هم دا مراد دې.

② يواطلاق هغه دې.په كوم باندې چه امام نووى رحمه الله جزم كړې دې.يعنى د ما قبل البعثت زمانې ته جاهليت وائى.

③ كله ددې اطلاق په ماقبل فتح مكة باندې هم كيږى.

④ كله دجاهليت نه مراد پخپله د مبتلى به د اسلام نه وړاندې زمانه مراد وى. او كله چه هغه مسلمان شى.نودهغې نه لرې شى.[5] والله أعلم

اوس ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ.چه دلته د امر نه مراد جاهليت يعنى دكفر د زمانې څيزونه دى.دې ته جاهليت ځكه وائى.چه هغه خلق د جهالت په تيرو كښې وو.هغوى سره د علوم نبوت رنړا نه وه.اصل علم خوهغه دې.كوم چه دالله تعالى اودهغه د رسولانو نه حاصل شى.اوكوم چه ددې خلاف وى.هغه سراسر جهل دې.

دترجمة الباب مقصود په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله دا ښائى.چه دكوم څيزنه چه مونږ په

---

[1]) صحيح بخارى(۱\۵٤۱) كتاب بنيان الكعبة باب أيام الجاهلية)_

[2]) صحيح بخارى(۱\۵٤۳) بنيان الكعبة باب القسامة فى الجاهلية)_

[3]) تهذيب الكمال(۲۲\۲٦۱و ۲٦۷)_

[4]) مقدمة صحيح مسلم(۱\۲۳)_

[5]) فتح البارى(۷\۱٤۹) كتاب مناقب الأنصار باب أيام الجاهلية)_

سابقه ترجمه كښې په ((كفر دون كفر)) سره تعبير كړې وو كومه چه د كفر حقيقى نه ښكته درجه ده.دا ټول معاصى دى اودجاهليت داموروخنى دى.خو ((لايكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك)) يوسړې ددې په ارتكاب سره نه كافر كيږى ځكه چه معاصى په ارتكاب سره د كفرسوال نه پيدا كيږى.الله تعالى فرمائى. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ (۱) مادون الشرك الله تعالى د مشيت لاندې ګرځولې دې.كه الله تعالى اوغواړى.نوهغه به معاف كړى.معاصى ټول په مادون الشرك كښې داخل دى.اودكفراوشرك دپاره د معاف كيدو ګنجائش نشته.والله تعالى أعلم

دحضرت شيخ الهند رحمه الله رائې حضرت شيخ الهند فرمائى.چه په دې باب كښې دوه ترجمې دى.((المعاصى من أمرالجاهلية)) اوبله ترجمه ((ولايكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك)) په دې مقام كښې مقصود اوله دې.دويمه ترجمه ئې د تقديرى دخل د دفع كولو دپاره راوړې ده. مطلب دا دې.چه لكه څنګه د ابواب سابقه نه معلومه شوه.چه اعمال خيرد امور ايمانيه څخې دې.اوپه ايمان كښې داخل دى.نودغه شان معاصى دجاهليت امر دې.يعنى په امور شركيه كښې شمارلى شى.دابواب سابقه نه د نيكئ داعمالو حاجت او ضرورت ثابتيدلو.اوس د دې باب نه د معاصى قباحت اومضرت ثابت شو.اوپه دې سره په مرجئو باندې رد اوشو.خودا ويره وه.چه كيدې شى.ددې ترجمې نه معتزله او خوارج فائده واخلى.نوځكه مؤلف روسته ((ولايكفر صاحبها بارتكابها)) اوفرمائيل. اوبطور دفع ئې د هغوى دروازه بنده كړه. چه دخوارجو پشان به د معصيت په ارتكاب سره دهغه دكفرحكم نشى لګولې.يا د معتزلو پشان به دې د ايمان نه خارج نشى ګرځولې

بيا ((لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ)) د اولنئ ترجمې سره متعلق دې.او((قول الله)) د دويمې ترجمې دليل دې.اوددې نه پس ئې دحضرت ابوذر رضي الله عنه حديث ذكركړې دې.كوم چه ښكاره ترجمې سره مطابق اومربوط ښكارى.بيا چه كله دا خيال اوكړى.چه په دې واقعې سره دحضرت ابوذر رضي الله عنه په كمال ايمانى كښې د شك كولو ګنجائش نشته.پخپله نبى صلى الله عليه وسلم هغه ته دتجديد ايمان حكم نه وو كړې.اونه ئې هغه ضعيف الايمان ګرځولې وو.حالانكه د معصيت ارتكاب ترې شوې وو.نومعلومه شوه.چه خوارج او معتزله چه مرتكب د معصيت دايمان نه خارج ګرځوى.په هيڅ صورت كښې صحيح نه دى.اودغه شان د ابوذر رضي الله عنه د حديث د ترجمې د دويم جزء سره هم مطابقت راځى.ځكه چه په دې باب سره دمرجئو .خوارجواو معتزلو بطلان ثابت شوې دې

---

(۱) النساء:۴۸، ۱۱۶)_

بيا امام بخاری رحمه الله «بارتكابها» اووئيل اوداعتقاد صورت ئې راوئيستلو .ځکه که څوك دمعاصی اعتقاد کوی.نوهغه به داعتقاد معصيت يعنی دهغې د صحيح ګنړلو دوجې کافر شی.خودا دهغه معاصی حکم دې.دکوم معصيت کيدل چه په نص صريح اوقطعی سره ثابت شوې وی.اودکوم څيزپه معصيت کيدو کښې چه اختلاف وی.هغه په دې کښې داخل نه دې.

يواشكال اودهغې ازاله امام بخاری رحمه الله د «ولايكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك» باندې د دليل په طور. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾[1] پيش کړې دې.په دې باندې اعتراض کيږی.چه په آيت کښې خودلی شوی دی.چه دشرك بښنه نه کيږی.اوددې نه سوا د نوروګناهونو بښنه کيږی. کوم چه دشرك نه کم وی سوال دا دې.چه بخشش لکه څنګه چه دمشرك نه کيږی. دغه شان دکافرهم نه کيږی.حالانکه شرك اوکفريو نه دې.داسې کيدې شی.چه کافر دې وی.او مشرك دې نه وی.مثلاً دا چه څوك الله تعالی نه منی.نوهغه به شريك څه اومنی. نو بنکاره ده.چه دې کافرخو دې.خومشرك نه دې.حالانکه بخښنه دده هم نه کيږی.نوبيا ئې د «لايغفر أن يشرك به» سره «لايغفر أن يكفر به» ولې اونه وئيل؟

ددې يوجواب دا دې.چه په دې مقام کښې خو دشرك غيرمغفورکيدو ذکر دې.اوترڅوچه دکفر دغيرمغفور کيدو تعلق دې.نودهغې دلائل په نورو آياتونو کښې ذکردی.ديوآيت نه دټولومسائل ثابتيدل ضروری نه دی.[2]

دويم جواب دا دې.چه دلته د مادون الشرك د مغفرت امکان موجود دې.اوچه ما دون الكفرپه معنی د ادنی اوکم باندې واخستې شی.نومعنی به دا شی.چه د شرك نه لاندې چه څومره ګناهونه دی.هغه معاف کيدې شی.اودكفر بعضې صورتونه خو شرك دې.لکه عبادت دبتانو.سجده غيرالله ته.هغه خوپه آيت کښې داخل دی.اوکوم صورتونه چه شرك نه دې.نوهغه چونکه د شرك نه لوئې ګناهونه دی.نوځکه دهغې غيرمغفورکيدل په دلالة النص سره ثابت شو.چه هرکله شرك نه معاف کيږی.نوددې نه لويه ګناه به څنګه معاف شی.[3]

دريم جواب دا دې.چه دشرك دوه معانی دی.يوه خوددې حقيقی معنی ده. او بل مطلق کفر ته وائی.کوم چه شرك اوکفردواړو ته شامل دې.په روح المعانی کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم دا دريم احتمال نقل کړې شوې دې.[4]

څلورم او اصلی جواب دا دې.چه په شرك اوکفرکښې اګرچه دعموم خصوص مطلق نسبت دې.خود مصداق په اعتبارسره د نبی صلی الله عليه وسلم په زمانه کښې په دې کښې فرق نه وو.څوك چه به

---

[1] النساء:٤٨، ١١٦)_

[2] بيان القرآن(١\١٢٢)_

[3] بيان القرآن (١\١٢٢)_

[4] المصدرالسابق)_

مشرك وو.هغه به كافر وو.اوخوك چه به كافروو.هغه به مشرك وو.په مصداق كښې داتحاد په وجه ئې دلته كفر جدا ذكرنكړو.

ددې تفصيل دا دې.چه دنبى ﷺ په زمانه كښې به كافران يا عام مشركان وو .يا به مجوس وو.اويا به يهود او نصارى وو.په دې كښې ديهودواو نصارى په باره كښې اشكال كيدې شى.چه دوى ته مشرك څنګه ونيلى شى؟

نوپوهه شى.چه نصارى اګرچه د دوى دعوى د توحيد وه.خو قرآن كريم ددوى شرك پيش كړې دې.فرمائى. ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوٓا إِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ﴾

(۱)دوى په حقيقت كښې دتثليث منونكى وو.اوپه دروغه او دهوكه باندې د توحيد ثابتولو كوشش كوى.

دغه شان ديهودو په باره كښې قرآن كريم كښې صفا صفا وينا ده.چه ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ﴾(۲)يهودهم كافران وو.څكه چه هغوى به د نبى ﷺ د نبوت نه انكاركولو.اود نبى ﷺ د نبوت نه انكار كونكې بداهةً كافر دې.خو ورسره ورسره مشرك هم دې.څكه چه حضرت عزير ﷺ ئې دالله تعالى خوئې ګڼړلو.

نن صبا يهوديان وائى.چه مونږ خو حضرت عزير ﷺ دالله تعالى خوئې نه ګڼړو.خو د دوى د انكار نه دا نه لازميږى.چه د قران د نازليدو په وخت كښې چه كوم يهود وو.هغوى هم د حضرت عزير ﷺ دالله تعالى خوئې نه ګڼړلو.يقيناً هلته داسې يهود موجود وو.چا چه حضرت عزير ﷺ دالله تعالى خوئې ګڼړلو، .ګنى په كومه بې باكۍ سره چه يهودواو نصارو په اسلام باندې اعتراضات كړې وو.چه هغې ته اوكتې شى.نودا خبره په عقل كښې نه راځى. چه قرآن كريم به څه غلطه دعوه كړې وى.اوهغوى به په هغې باندې اعتراض نه وى كړې. (نوهركله چه د هغوى اعتراض نشته.معلومه شوه.چه په هغوى كښې به دا عقيده موجود وه.ازمترجم) (۳)

بهرحال ثابته شوه.چه دهغه زمانې يهود اونصارى چه څنګه كافر وو.دغه شان مشركان هم وو.حاصل دا چه د نبى ﷺ په زمانه كښې چه دمصداق په اعتبارسره په كفراوشرك كښې اتحاد وو.نوقرآن پاك صرف دشرك ذكراوكړو.د كفرد ذكر كولو ئې څه ضرورت نه وو ګڼړلې.

......

---

(۱) المائدة:۷۳)_

(۲) التوبة:۷۳)_

(۳) د تفصيل دپاره اوګورئ فضل البارى (۱/۴۲۴، ۴۲۸)_

۲۱ = باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾ فَسَمَّاهُمُ الْمُؤْمِنِينَ

دا آيت زمونږ په نسخوکښې خو «باب المعاصي من أمرالجاهلية» د لاندې ذكر دې دابوذرپه روايتونو كښې داسې دې.اوابومحمداصيلى په خپل روايت كښې دا دمستقلې ترجمې سره ذكركړې دې.اودهغې نه پس ئې دحضرت ابوبكره رضي الله عنه حديث ذكركړې دې.() كه دې ته مستقله ترجمه اووئيلې شي.نودا به د سابقه ترجمې تكمله شي.

بهرحال مصنف رحمه الله اول دا بيان كړې وو.چه دمعاصى په ارتكاب سره څوك نه كافر كيږى.البته دشرك په ارتكاب سره كافر كيږى.اوس هم دا خبره په دليل سره بيانوى چه ګورئ دالله تعالى ارشاد دې. ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾() كه دمسلمانانو په دوو ډلوكښې جنګ اوجدال.قتل اوقتال اوشى.نو د دوى په مينځ كښې روغه راولئ.دوه ډلې چه په يوبل باندې تورې چلوى.الله تعالى دوى ته مومنان وئيلى دى.حالانكه د مومن سره قتال كفر دې.په حديث كښې دى.«سباب المسلم فسوق وقتاله كفر»() نومعلومه شوه.چه مومن دمعاصى په وجه نه كافركيږى.هم دا خبره امام بخارى رحمه الله كوى. اوفرمائى. «فسماهم المؤمنين» الله تعالى دوى ته يعنى طائفتين متاتلتين ته مومنان وئيلى دى.ددې نه معلومه شوه.چه كوم كس د زړه نه تصديق اوپه ژبه اقرار كوى.نوداسې كس ته على الاطلاق مومن وئيلى شى.هم دا داحنافواومتكلمين رحمهم الله رائې ده. ()خوعام طورسلف وائى. چه داسې كس ته مطلقاً مومن خووئيلې شى.خومومن مطلق نشى وئيلې.داسې كس مومن خو دې.خوپه ده باندې د قيد نه بغير د مومن اطلاق صحيح نه دې.بلكه په قيد سره به ده ته مومن ناقص الايمان وئيلې شى.()

تركومې پورې چه دمصنف رحمه الله على الاطلاق د «فسماهم المؤمنين» وئيل دى.كيدې شى.چه دا د فريق اول دپاره مويد اوګنړلې شى.ځكه چه مصنف رحمه الله صرف ..المومنين.. ذكركړې دى.خوسلفو دا وئيلى شى.چه دمصنف رحمه الله ټول ابواب كوم چه دوى په ټول كتاب كښې خواره كړى دى.هغه په دې خبره دلالت كوى.چه د معصيت مرتكب مومن خو دې.خوكامل مومن نه دې.بلكه ناقص الايمان دې.ځكه چه په ايمان كښې كمال خود اعمالو په وجه

) فتح البارى(۱\۸۵)_
) الحجرات:۹)_
) صحيح بخارى كتاب الإيمان باب خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لايشعر رقم ۴۸)_
) شرح الفقه الاكبر(ص.۱۰۲.۱۰۳) مطبوعه دارالكتب العلمية بيروت ۱۴۰۴هـ ۱۹۸۴)_
) مجموع فتاوى شيخ الاسلام أحمد بن تيمية (۱۵۱\۳)

راخى نوحقيقى او مطلق مومن خو هغه دي چا سره چه د تصديق اواقرار سره سره اعمال هم وى.اوچا سره چه اعمال نه وى نوهغه مطلق مومن نه دي.بلكه مومن ناقص الايمان دي.والله اعلم بحقيقة الأمر.

[۳۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ الْمُبَارَكِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ وَيُونُسُ عَنِ الْحَسَنِ عَنِ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هٰذَا الرَّجُلَ فَلَقِيَنِي أَبُو بَكْرَةَ فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ قُلْتُ أَنْصُرُ هٰذَا الرَّجُلَ قَالَ ارْجِعْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ هٰذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ [۶۶۷۲،۶۴۸۱]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ الْمُبَارَكِ: دوى ابوبكرعبدالرحمن بن المبارك بن عبدالله بن عيشى طفاوى رحمه الله دى. داسماعيل بن عليه،حماد بن زيد او يحيى القطان رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوى.ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى.امام ابوداود او نور لوئي محدثين رحمهم الله دى.

امام ابوحاتم رحمه الله د دوى په باره كښې فرمائى.چه دوى ثقه دى.

امام ابن حبان رحمه الله هم دوى په خپل كتاب الثقات كښې ذكركړې دى.

په ۲۲۸ھ يا ۲۲۹ھ كښې وفات شوى وو.(١) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ: دوى حماد بن زيد بن درهم ازدى بصرى دى.ددوى كنيت ابواسماعيل دې.اوددوى نيكه دسجستان نه په قيد كښې راغلې وو.

په ۹۸ھ كښې پيدا شوې وو.دايوب سختيانى،ثابت بنانى،عمروبن دينار ،يحيى القطان ،اوابن سيرين رحمهم الله نه علاوه د نورو ډيرو محدثينو رحمهم الله نه ئې علم حديث حاصل كړې دې.او ددوى نه په روايت كونكوكښې سفيان ثورى ،سفيان بن عيينه،عبدالله بن المبارك،يحيى القطان.اوامام وكيع رحمهم الله وغيره دى.

امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى.((الأئمة فى الحديث أربعة،الأوزاعى، ومالك بن أنس وسفيان الثورى وحماد بن زيد))

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى.((حماد بن زيد أحب إلينا من عبدالوارث حماد بن زيد من أئمة المسلمين من أهل الدين والإسلام وهو أحب إلى من حماد بن سلمة))

---

(١) تهذيب الكمال(۱۷\۳۸۲، ۳۸۴) وخلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجى (ص،۲۳۴) وتقريب التهذيب (ص،۲۴۹) رقم الترجمة (۳۹۹۶) وعمدة القارى(۱\۲۱۰)_

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى. ((حماد بن زيد فى أيوب أكبر من كل من روى عن أيوب))
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى. ((حماد بن زيد بن درهم ويكنى أبا إسماعيل وكان عثمانياً وكان ثقة ثبتاً حجة كثير الحديث))
امام حماد بن زيد ته بعضې كسانو ضرير ليكلى دى.چه داول نه دوى نابينا وو.نودوى به ټول احاديث په يادو باندې اوږول.البته بعضې حضراتودا ليكلى دى.چه په آخرى عمر كښې نابينا شوې وو.
حماد بن زيد رحمه الله ترشلو كالو پورې دايوب سختيانى رحمه الله سره وو. او دا هغوى نه به ئې فيض حاصلول. خالد بن خداش رحمه الله فرمائى. ((كان حماد بن زيد من عقلاء الناس وذوى الألباب))
حضرت حماد بن زيد فرمائى. ((لئن قلت، إن علياً أفضل من عثمان لقد قلت إن أصحاب رسول الله ﷺ قد خانوا))
دجمعې په ورځ په لسم رمضان ۱۷۹ھ كښې وفات شوى وو.(۱)

قوله: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ: دوى ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى دى.دوى حالات وړاندې په كتاب الايمان كښې د ((باب حلاوة الإيمان)) لاندې تير شوى وو.

قوله: وَيُونُسُ: دوى ابوعبيد يونس بن عبيدالله بن دينار عبدى بصرى دى.دحضرت حسن بصرى، محمد بن سيرين، اوعطاء رحمهم الله وغيره به ئې دحديث روايت كولو. او د دوى نه هشيم، شعبه، يزيد بن زريع وغيره محدثينو رحمهم الله دحديث روايت كړې دې.
هشام بن حسان رحمه الله فرمائى. ((ما رأيت أحداً يطلب العلم يريد به وجه الله تعالى إلا يونس بن عبيد))
امام احمد، ابوحاتم، اونورو عالمانو رحمهم الله ددوى توثيق كړې دې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. ((ثقة ثبت فاضل ورع)) په ۱۳۹ھ يا ۱۴۰ھ كښې وفات شوى وو.(۲) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: عَنِ الْحَسَنِ: دوى مشهور تابعى حسن بصرى رحمه الله دى.ددوى شجره نسب دا ده. ابوسعيد الحسن بن ابى الحسن يسار بصرى رحمه الله.
ددوى پلار يسار دحضرت زيد بن ثابت. يا دجابر بن عبدالله يا د جميل بن قطبه يا دابواليسر مولى وو.ددوى د مور نوم خيره وو.هغه د ام المومنين حضرت ام سلمه رضى الله عنها ازاده كړې وينځه

---

(۱) تهذيب الكمال (۲۳۹\۷) وعمدة القارى (۱۱\۲۱۰) وتقريب التهذيب (ص.۱۷۸) رقم ۱۴۹۸) وخلاصة التهذيب للخزرجى (ص.۹۲)_

(۲) ددوى د تفصيلى واقعاتو اوحالاتو دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۳۲\۵۱۷، ۵۳۴) وعمدة القارى (۱۱\۲۱۰) وخلاصة الخزرجى (ص.۴۴۱) وتقريب التهذيب (ص.۶۱۳) رقم ۷۹۰۹)_

وه.() حضرت حسن بصرى رحمه الله چه كله پيدا شو.نو حضرت عمر رضي الله عنه په خلافت كښې دوه كاله باقى وو.د پښ زودولو په زمانه كښې به اكثر داسې كيده.چه ددوى مور به دڅه كار دپاره بهرته تلې وه.اودوى به ژړل.نوحضرت ام سلمه رضي الله عنها به د لوبولو دپاره ددوى په خوله كښې خپل تې وركړلو.نو ئيلى شى.چه په هغې كښې به پې راوتل.اودوى به څكل.دحضرت حسن بصرى رحمه الله د حكمت او فصاحت هم دا وجه خودلې شى.()

حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى.چه مونږ په خراسان كښې جهاد كړې وو. په دې موقع مونږ سره درې سوه صحابه كرام رضي الله عنهم وو.دوى دحضرت عبدالله بن عمر ،حضرت انس،حضرت قيس بن عاصم رضي الله عنهم وغيره صحابه كرامو نه احاديث اوريدلى دى.()

هشام بن حسان رحمه الله فرمائى.چه حضرت حسن بصرى رحمه الله يوسل ديرش صحابه كرام ليدلى وو.()

دحضرت انس رضي الله عنه نه ديوې مسئلې په باره كښې تپوس اوشو.نو هغوى ورته اوفرمائيل.«سلوا مولانا الحسن» خلقو ورته اووئيل.«يا أباحمزة نسألك تقول: سلوا الحسن مولانا؟» مونږ ستاسو نه تپوس كوو.اوتاسو راته دحسن بصرى رحمه الله نه دتپوس كولو وائې.نو حضرت انس رضي الله عنه اوفرمائيل.«سلوا مولانا الحسن فإنه سمع وسمعنا فحفظ ونسينا»()

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.«كان الحسن رحمه الله جامعاً عالماً رفيعاً فقيهاً ثقة حجة مأموناً ناسكاً كثير العلم فصيحاً جميلاً وسيماً»()

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«ثقة فقيه فاضل مشهور»()

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«سيد التابعين فى زمانه بالبصرة كان ثقة فى نفسه حجة رأساً فى العلم والعمل عظيم القدر وقد بدت منه هفوة فى القدر لم يقصدها لذاتها فتكلموا فيه فما إلتفت إلى كلامهم لأنه لما حوقق عليه تبرأ منها... نعم كان الحسن كثير التدليس فإذا قال فى حديث عن فلان ضعف احتجاجه() ولا سيما عن قيل

() تهذيب الكمال (٦\٩٥-٩٧)_

() المصدر السابق)_

() تهذيب الكمال(٦\١٢٤)_

() عمدة القارى (١\٢١٠)_

() تهذيب الكمال(٦\١٠٤)_

() طبقات ابن سعد(٧\١٥٧)_

() تقريب التهذيب(١٦٠) رقم ١٢٢٧)_

()كذا فى ميزان الإعتدال(١\٥٢٧) قال محققه هذا فى هه وفي س وخ. غير مقروءة ..قلت ولعل الكلمة ضعف أحتجاجه ..كذا فى هامش خلاصة الخزرجى (ص.٧٧) نقلاً عن الميزان)_

إنه لم يسمع منهم كأبي هريرة رضي الله عنه ونحوه، فعدوا ما كان له عن أبي هريرة رضي الله عنه جملة المنقطع» والله أعلم، [1] يعنى حضرت حسن بصرى رحمه الله په بصره كښې دخپلې زمانې سيدالتابعين وو. في نفسه ثقه اودعلم اوعمل په اعتبارسره ډير داوچتې اولونې درجې خاوند وو. دتقديرپه باره كښې ددوى نه بغيرد قصد نه يوه غلطى شوې و. خكه څه حضراتو ددوى په باره كښې كلام كړې دې دكوم چه څه اعتبارنشته. خكه چه دوى ت د دې خبرې تحقيق شوې وو نوهغوى ښكاره د براءت اظهاركړې وو. البته دا خبره ده. چه حضرت حسن رحمه الله به ډيرزيات تدليس كولو. نوچه په كوم حديث كښې دوى داسې اووائى. «عن فلان» نوپه هغې باندې استدلال كمزورې كيږى. بيا خاص كرچه كله عنعنه د داسې كس نه وى. دچا په باره كښې چه دحديث امامانو تصريح وى چه د دوى دهغه سره ملاقات نه دې شوې. لكه حضرت ابوهريره رضي الله عنه وغيره، نوددوى هغه روايات كوم چه «عن أبي هريرة رضي الله عنه» په عنوان سره مروى دى. هغه په منقطعاتو كښې شماردى.

محمدبن سعد رحمه الله فرمائى. «وكان ما أسند من حديثه و روى عمن سمع منه فحسن حجة وما أرسل من الحديث فليس بحجة» [2]

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى. «ومرسلات الحسن البصري التي رواها عنه الثقات صحاح ما أقل ما يسقط منها» [3] يعنى دحضرت حسن رحمه الله مرسلات كوم چه د ثقاتو نه مروى دى. هغه ټول صحيح دى. ډيركم په هغې كښې داسې دى. چه هغه ساقط اوناقابل احتجاج دى.

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى. «كل شيء قال الحسن: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وجدت له أصلاً ثابتاً ما علا أربعة أحاديث» [4]

يوځل دوى حديث اورول، اووې فرمائيل. «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم» نوهيثم بن عبيد عرض اوكړو. «فلوكنت تسنده إلى من حدثك» كه تاسو دهغه كس ذكر هم كولو. چا چه تا ته حديث اورولى وى. نو څومره به ښه وه. نوحضرت حسن بصرى رحمه الله ورته اوفرمائيل. «أيها الرجل ما كذبنا ولا كُذبنا ولقد غزونا غزوة إلى خراسان ومعنا فيها ثلاث مائة من أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم» [5]

يونس بن عبيد رحمه الله فرمائى. چه ما دحضرت حسن بصرى رحمه الله نه تپوس اوكړو. «يا أبا سعيد، إنك تقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنك لم تدركه؟» نوحضرت حسن رحمه الله اوفرمائيل «يا ابن أخي، سألتني عن

---

[1]) ميزان الإعتدال (١\٥٢٧)_

[2]) طبقات ابن سعد(٧\١٥٧. ١٥٨)_

[3]) تهذيب الكمال(٦\١٢٤) وتهذيب التهذيب(٢\٢٦٦)_

[4]) تهذيب الكمال(٦\١٢٤)_

[5]) تهذيب الكمال(٦\١٢٤)_

شئ ما سألنى أحد قبلك ولولا منزلتك منى ما أخبرتك إلى لى زمان كما ترى ، وكان لى عمل الحجام — كل شئ سمعتنى أقول قال رسول الله ﷺ فهو عن على بن أبى طالب رضي الله عنه هو إلى لى زمان لا أستطيع أن أذكر عليا» [1]

حافظ ابن حجر رحمه الله نقل كوى. «قال البزار كان يروى عن جماعة لم يسمع منهم فيتجوز ويقول حدثنا وخطبنا يعنى قومه الذين حدثوا وخطبوا بالبصرة» [2]

په ۱۱۰ھ كښې وفات شوې وو. لس كم سلو كالوته نزدې عمر ئې وو. په صحاح سته كښې ددوى روايات مروى دى. [3] رحمه الله رحمة واسعة [4]

قوله عَنِ الأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ: دوى ابوبحر د احنف بن قيس بن معاويه بن حصين تميمى سعدى دى. احنف د دوى لقب دې. اصلى نوم ئې ضحاك يا صخر دې.

دنبى ﷺ زمانه ئې رالاندې كړې وه. خونبى ﷺ سره ئې صحبت نه دې شوې. البته د نبى ﷺ نه ددوى دپاره غائبانه دعا منقول ده.

ددې تفصيل دا دې چه حضرت احنف بن قيس رحمه الله د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه كښې طواف كولو، چه د بنوليث يوسړى ددوى لاس اونيولو. او ورته ئې اووئيل. «ألا أبشرك؟» آيا تاته زيرې نه دركوم. په دې باندې دوى اوفرمائيل. «بلى» نوهغه ورته اووئيل. تاته به ياد وى. كله چه نبى ﷺ زه ستاسو قوم بنو سعد ته د دعوت دپاره اوليږم. اوزه لاړم ستاسو قبيلې ته مې دعوت وركړو. نوتا اووئيل. «إنه ليدعو إلى خير وما أسمع إلا حسنا» زه چه نبى ﷺ ته راغلم. نو توله قصه مې ورته بيان كړه. نو نبى ﷺ اوفرمائيل. «اللهم اغفر للأحنف» احنف بن قيس رحمه الله فرمائى. «فما شئ عندى أرجى من ذلك»

حضرت احنف بن قيس رحمه الله په حلم كښې ډيرمشهور وو. كله چه دوى حضرت عمر رضي الله عنه ته راغلو. نوترېوكال پورې هغوى په ده باندې بنه ازمېښتونه اوكړل. اوبه آخركښې ئې ورته اووئيل. ما په تاباندې يوكال ازمېښتونه اوكړل. ستاسو ظاهرمې اوتلل. ماته په تاسوكښې صرف خيربه نظرراغلو. اميد دې چه ستاسوباطن به هم د ظاهرپشان وى.

حاكم رحمه الله فرمائى چه دوى «مرو الروذ» فتح كړې وو. ددوى په لښكر كښې حضرت حسن بصرى اومحمد بن سيرين رحمهما الله هم وو.

ددوى دوفات په موقعه حضرت مصعب بن زبير رحمه الله راملاؤ وهلې. اوتوره دهغوى په بدن

---

[1] المصدر السابق)_
[2] تقريب التهذيب(ص. ۱۶۰) رقم ۱۲۲۷)_
[3] المصدر السابق)_
[4] دحضرت حسن بصرى رحمه الله د تفصيلى حالاتو دپاره اوگورئ طبقات ابن سعد(۱۵۶/۷، ۱۷۸) وتهذيب الأسماء واللغات (۱۶۱/۱۱، ۱۶۲) وسير أعلام النبلاء (۵۶۳/۴، ۵۸۸) وتهذيب الكمال(۹۵/۶، ۱۲۶)_

پورې لګيدله.د هغوی په بدن باندې څه څادرهم نه وو اوبې اختیاره به ئې ونیل.((ذهب الیوم الحزم والرأی))چه نن د احتیاط او رائې خاتمه اوشوه
امام محمدبن سعد رحمه الله دوی د بصرې په طبقه اولی کښې شمار کړی دی. اوفرمائیلی ئې دی.((وکان ثقة مأمونا في الحديث))دغه شان عجلی رحمه الله فرمائی. ((بصری تابعی، ثقة))
په کال ۶۷ھ کښې وفات شوې وو.(۱) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: قَالَ ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هٰذَا الرَّجُلَ: احنف بن قيس رحمه الله فرمائی.زه ددې سړی د مدد دپاره لاړم.
ددې کس نه مراد حضرت علی رضي الله عنه دې.څکه هم په صحیح بخاری کښې په کتاب الفتن کښې روایت دې.((أريد نصرة ابن عم رسول الله))(۲) اودمسلم په روایت کښې دی.((أريد نصر ابن عم رسول الله ﷺ يعني عليا))(۳)
دا د جنګ جمل واقعه ده.کومه چه په ۳۶ھ کښې شوې وه.(۴)

قوله: فَلَقِيَنِي أَبُوبَكْرَةَ: ماته ابوبکره رضي الله عنه ملاؤ شو.

قوله: حضرت ابوبکره رضی الله عنه: دوی مشهور صحابی حضرت نفیع بن الحارث بن کلده رضي الله عنه دی.بعضې حضراتو نفیع بن مسروح رضي الله عنه خودلې دې.(۵)
دطائف دغزوې په موقعه باندې کله چه نبی اکرم ﷺ اعلان اوکړو.چه دطائف کوم غلام چه مونږ ته راغلو.هغه به آزاد وی.نودوی د یوې چرخې (هغه څیزچه د کوهی نه پرې اوبه راویستې شی) په ذریعه د طائف د قلعې نه راکوزشو.چرخۍ ته په عربئ کښې ((بکرة)) وائی.ددې وجې د ابوبکره په کنیت سره مشهور شو.(۶)
امام احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی.((كان من خيار أصحاب النبي ﷺ))(۷)
حافظ ابونعیم فرمائی.((كان رجلا صالحا ورعا))(۸)

---

۱) تهذيب الكمال(۲\۲۸۲. ۲۷۸) وخلاصة الخزرجى (ص.٤٤) وعمدة القارى(۱\۲۱۱) وتقريب (ص.۹۶) رقم ۲۸۸)_
۲) صحيح بخارى كتاب الفتن باب إذا إلتقى المسلمان بسيفيهما رقم ۷۰۸۳)_
۳) صحيح مسلم كتاب الفتن وأشراط الساعة باب إذا توجه المسلمان بسيفهما رقم ۲۸۸۸)_
۴) دتفصيل دپاره اوګورئ البداية والنهاية (۱۷\۲۳۰. ۲٤٥) إبتداء واقعة جمل)_
۵) تهذيب الكمال(۳۰\۵) وسير أعلام النبلاء (۳\۵)_
۶) المصدر السابق)_
۷) تهذيب الكمال(۳۰\۶)_
۸) المصدار السابق)_

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى.((وكان من فضلاء الصحابة رضي الله عنهم))(1)

حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى.((لم ينزل البصرة أفضل من أبي بكرة وعمران بن حصين رضي الله عنهما))(2)

حافظ ذهبى رحمه الله ليكى.((سكن البصرة وكان من فقهاء الصحابة رضي الله عنهم))(3)

حضرت ابوبكره رضي الله عنه به هم د نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم پشان هر وخت د دين دپاره فكر مند وو.

ددوى قول دي.((إني أخشى أن أدرك زمانا لا أستطيع أن آمر بمعروف ولا أنهى عن منكر وما خير يومئذ))(4)

د ورع او احتياط ئې دا كيفيت وو.چه زياد يوځل ديوكس نه دهغه لرګى اوغوستل .هغه كس دځرڅولو نه انكار اوكړو.زياد په زور باندې واخستل.اود بصرې دجمات په چبوتره كښې ئې اولګول.حضرت ابوبكره رحمه الله په هغې كښې ترهغه وخته پورې مونځ اونكړو. ترڅو پورې چه ئې هغه لرګى لرې كړى نه وو.(5)

دوفات په وخت كښې ئې وصيت ليكلې وو((هذا ما أوصى به نفيع الحبشي مولى رسول الله ﷺ وهو يشهد أن الله ربه، وأن محمداً نبيه، وأن الإسلام دينه، وأن الكعبة قبلته، وأنه يرجو من الله ما يرجوه المعترفون بتوحيده، المقرون بربوبيته الموقنون بوعده ووعيده، الخائفون لعذابه ،المشفقون من عقابه، المؤملون لرحمته إنه أرحم الراحمين))(6)

په ۵۱هـ يا ۵۲هـ كښې وفات شوى وو.او ددوى د وصيت مطابق حضرت ابوبرزه اسلمى رضي الله عنه ددوى جنازه اوكړه.(7)(8)

---

(1) الإصابة (٥٧٢\٣)_

(2) سير أعلام النبلاء(١٠\٣)_

(3) سير أعلام النبلاء (٦\٣)_

(4) سير أعلام النبلاء (٧\٣)_

(5) سير أعلام النبلاء (٧\٣)_

(6) تهذيب الكمال(٨\٣٠)_

(7) تهذيب الكمال(٩\٣٠) وتقريب التهذيب(ص.٥٦٥) رقم ٧١٨٠)_

(8) يوخبرداري: بعضې دنتيجې نه ناخبره خلقو دحضرت ابوبكره رضي الله عنه په يوحديث كوم چه په صحيح بخارى وغيره كښې مروى دې. باندې تحقيق كړې دې.((لن يفلح قوم ولو أمرهم إمرأة)) اودحضرت ابوبكره رضي الله عنه په حق كښې ئې د ډيرې زرورتيا نه كاراخستې دې.دوى ته ئې غيرعادل او فاسق ونيلى دى.

په اصل كښې ددې بنياد يوه واقعه ده.چه خلاصه ئې دا ده.چه حضرت ابوبكره رضي الله عنه شبل بن معبد .اونافع بن الحارث د حضرت عمر رضي الله عنه مخامخ د مغيره بن شعبه رضي الله عنه خلاف ګواهي وركړه.چه دوى د يوې ښځې سره زنا كړې ده.دې كسانوصحيح ګواهي وركړه.البته چه زيادت ګواهي وركوله نودځه شكونو اظهارئې اوكړو.په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه دحضرت زياد نه سوا په باقى

دري کسانو باندي حد قذف جاري کړو بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل که تاسو توبه اوباسئ نوآئنده دپاره به زه ستاسوګواهي قبلوم کنی نه.نونافع او شبل بن معبد د توبي اظهاراوکړو او حضرت ابوبکره په خپل موقف باندي قائم وو اوهلته هغوی د توبي اظهاراونکړو

ددي واقعه په بنیاد باندي ((عورت کی حکمرانی اوابوبردہ کی روایت)) د بنځي حکمرانی او حضرت ابوبکره رضی اللہ عنہ مصنف لیکی

قذف په شریعت کښي په یقین سره حرام دي په دي وجه دا ګناه کبیره ده دقاذف سزا اتیا کوړي دی.دده ګواهي همیشه دپاره مردود شی.اودي فاسق ګرځولي شی دي په دنیا اوآخرت کښي د دردناکي سزا مستحق وی البته دا چه توبه اوباسی.نودده ګواهي قبلولي شی اودي فاسق نشی ګنړلي.خودامام ابوحنیفه رحمہ اللہ مسلك دا دي چه دتوبي ویستلو نه پس هم دي مردود الشهادت دي.البته دي به فاسق نشی ګنړلي

بیا دځوآیاتونوذکر کولو نه پس لیکی حضرت عمر رضی اللہ عنہ دشریعت اسلامی عین مطابق د ټولوخلقو په وړاندي چه په هغوی کښي دحضرت علی رضی اللہ عنہ غوندي دفقه ادراك کونکي صحابه هم موجود وو دمقدمي سماعت کړي وو.کله چه ګواهي پوره نشوه.نود قرآن پاك د نص قطعی مطابق ئي په دروغه تهمت لګونکوته سزا ورکړه.اوپه هغوی ئي توبه اوویستله چاچه توبه اوویسته دهغوی ګواهي آئنده دپاره مقبوله شوه.اوچاچه د توبي ویستلو نه انکار اوکړو نودهغوی ګواهي مردوده شوه.دقران احکام ښکاره دی.په کوموکښي چه د تاویل څه ګنجائش نشته

وړاندي لیکی.دحضرت ابوبکره رضی اللہ عنہ واقعه په تاریخ اسلام کښي منفرد حیثیت لري.چونکه هغه د توبي ویستلو نه انکاراوکړو.نوپه هغه باندي دقرآن حکیم بیان کړي دري واړه سزاګاني نافذ کیږی.یعنی اتیا کوړي.دشهادت مردود کیدل.اوفاسق ګرځول.دحدیث د راوی دپاره عدالت شرط دي اودمحدثینو رحمہم اللہ په نیز ټول صحابه کرام رضی اللہ عنہم عدول دی.خوفسوق د عدل ضد دی.دحضرت عمر رضی اللہ عنہ د فیصلي په موجودګی کښي.اود قرآن حکیم د نص قطعی مطابق حضرت ابوبکره عدول نه پاتي کیږی

بیا ..دبحث خلاصه.. په عنوان سره لیکی

ددي حدیث اولني راوی حضرت ابوبکره رضی اللہ عنہ د قرآنی هدایاتو عین مطابق حضرت عمر رضی اللہ عنہ مردودالشهادة ګرځولي وو یعنی ددوی ګواهي ئي همیشه دپاره رد کړه اود قرآنی تعلیمات مطابق هغه عادل هم پاتي نشو

دلته دغورقابله خبره دا ده چه مصنف مذکور د ذکرشوي واقعه په بنیاد د نبی ﷺ صحابی فاسق ګرځولي دي اوبیا دهغوی دعدالت باقی نه پاتي کیدو چه کومه نظریه ئي پیش کړي ده.هغه ترکوم حده پوري صحیح ده؟

حقیقت دا دي چه عصمت خود حضرات انبیاء علیهم السلام سره خاص دي حضرات صحابه کرام رضی اللہ عنہم دپاره عصمت نشته ددوی نه ګناه صادریدي شی اویقینی ده چه د بعضو صحابو رضی اللہ عنہم نه لوئي ګناهونه صادر شوی دی خو تر نن ورځي پوري دهغه ګناهونو د صادریدو په وجه نه خو چاد نبی ﷺ په صحابی باندي د فاسق حکم لګولي دي.اونه دعلوم حدیث په امامانو کښي د کلیه نه دچا صحابی استثناء کړي ده

دحضرات صحابه کرامو رضی اللہ عنہم عدالت اجماعی دي په دوی کښي دچا استثناء نشته.په دي پاکو نفسونوباندي یا په دوی کښي په یوصحابی رضی اللہ عنہ باندي د فاسق حکم لګول یا دفسق تهمت

لګول خپل آخرت بربادول دي.

ددې وجه دا ده چه دحضرات صحابه کرامو ﷺ تعديل خودالله تعالى د طرفه دې.حافظ سيوطي رحمه الله فرمائي. ((الصحابة كلهم عدول من لابس الفتن وغيرهم بإجماع من يعتدبه قال تعالى ﴿ وكذلك جعلناكم أمة وسطة ﴾ أي عدولاً وقال تعالى ﴿ كنتم خير أمة أخرجت للناس .. ﴾ والخطاب فيها للموجودين حينئذ .. (تدريب الراوى (٢١٤\٢))..

علامه ابن اثيرجزري رحمه الله فرمائي دغه شان په قرآن كريم كښې ارشاد دې ((الصحابة رضى الله عنهم أجمعين جميعهم عدول بتعديل الله تعالى ورسوله ﷺ لا يحتاجون إلى بحث عن عدالتهم وعلى هذا القول معظم المسلمين من الأئمة والعلماء من السلف والخلف (جامع الأصول (١٣٣\١)

امام نووى فرمائي.((ولهذا إتفق أهل الحق ومن يعتد به فى الإجماع على قبول شهاداتهم و رواياتهم وكمال عدالتهم رضى الله عنهم أجمعين (شرح نووى على صحيح مسلم (٢٧٢\٢))..

دغه شان په قرآن كريم كښې ارشاد دې ﴿ محمد رسول الله والذين معه أشداء على الكفار رحماء بينهم.. وعدالله الذين آمنو وعملوا الصالحات منهم مغفرة وأجراً عظيما ﴾ (الفتح :٢٩)..

دغه شان ارشاد دې.﴿ والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار والذين اتبعوهم بإحسان رضى الله عنهم ورضوا عنه وأعد لهم جنات تجرى تحتها الأنهار خالدين فيها أبداً ذلك الفوز العظيم ﴾ التوبة:١٠٠)..

دغه شان ارشاد دې.﴿ لا يستوى منكم من أنفق قبل الفتح وقاتل أولئك أعظم درجة من الذين أنفقوا من بعد وقاتلوا. وكلاً وعدالله الحسنى ﴾ (الحديد:١٠)..

په دې آيتونو كښې ټول صحابه كرام ﷺ جنتيان ګرځولى شوى دى.خكه چه په يويل آيت مباركه كښې دى.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ*لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ*لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ (الأنبياء:١٠١و ١٠٣).

نبي كريم ﷺ فرمائيلى دى. ((لاتسبوا أصحابى فوالذى نفسى بيده لو أن أحدكم أنفق مثل أحد ذهباً ما أدرك مد أحدهم ولا نصيفه صحيح بخارى (٥١٨\١) كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ .. باب قول النبى ﷺ لوكنت متخذاً خليلاً رقم ٣٦٧٣)..

دنبى ﷺ ارشاد دې.((إذا رأيتم الرجل ينتقص أحدا من أصحابى فقولوا لعنة الله على شركم)) (جامع ترمذى كتاب المناقب باب بلا ترجمة قبل باب فضل فاطمة بنت محمد ﷺ (رقم ٣٨٦٦))..

بيا دامت په دې باندې هم اجماع ده.چه چا ته د دې خبرې اجازت نشته چه دصحابه كرامو تنقيص يا په هغوى كښې نقص اولټوى بلكه دهغوى دمحاسنو ذكركولو اوهغوى په خپل مينځ كښې د جنګونونه نظراړول ضرورى دى

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائي. ((إذا رأيت الرجل ينتقص أحداً من أصحاب النبى ﷺ فاعلم أنه زنديق وذلك أن الرسول ﷺ حق والقرآن الكريم حق وما جاء به حق وإنما أدى إلينا ذلك كله :الصحابة وهولاء الزنادقة يريدون أن يجرحهم ليبطلوا الكتاب والسنة فالجرح بهم أولى)..

دغه شان امام احمد رحمه الله فرمائي. ((ثم أصحاب رسول الله ﷺ بعد هولاء الأربعة خير الناس لا يجوز لأحد أن يذكر شيأ من مساويهم ولا يطعن على أحد منهم بعيب ولا نقص فمن فعل ذلک قد وجب تاديبه وعقوبته ليس له أن يعفو عنه بل يعاقبه ويستتبه فمن تاب قبل منه وإن ثبت أعاد عليه العقوبة وخلده في الحبس حتى يموت أو يراجع))

شيخ الاسلام ابن تيميه رحمه الله ليکلي دي. ((وهذا مما لا نعلم فيه خلافاً بين أهل الفقه والعلم من أصحاب رسول الله ﷺ والتابعين لهم بإحسان وسائرأهل السنة والجماعة فإنهم مجمعون على أن الواجب الثناء عليهم والإستغفار لهم والترحم عليهم والترضي عنهم وإعتقاد محبتهم وموالاتهم وعقوبة من أساء فيهم القول _ الصارم المسلول على شاتم الرسول (ص.۵۸۰) الأدلة من السنة على عدم جواز سب الصحابة رضي الله عنهم))..

امام تيميه رحمه الله دتول اهل سنت والجماعت عقيده بيانوي.اوليکي.

((ويقولون هذه الآثار المروية في مساويهم منها ما هو كذب ومنها ما زيد فيها ونقص وغير وجهه والصحيح منه هم فيه معذورون إما مجتهدون مصيبون .وإما مجتهدون مخطئون وهم مع ذلک لا يعتقدون أن كل واحد من الصحابة معصوم من كبائر الإثم و صغائره بل يجوز عليهم الذنوب في الجملة ولهم من الفضائل والسوابق ما يوجب مغفرة ما يصدر منهم حتى إنهم يغفر لهم من السيئات ما لا يغفر لمن بعدهم))

اوترکومې پورې چه د ګواهۍ ورکولو واقعه تعلق دې.نوددې په باره کښې وئيلی شي.چه دحضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه نه دا ګناه نه وه شوې.خوچه چا ليدلي وو.هغه غلط شوی وو.په هغوی کښې نافع اوشبل بن معبد خپله ګواهی دروغ کړه.خوحضرت ابوبکره رضي الله عنه ته په خپل موقف باندې دومره يقين وو.چه هغوی خپل ځان دروغژن نکړلو.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله ليکي.((لم يقبل منه أبوبكرة ما أمره به لعلمه بصدقه عند نفسه والله أعلم)) فتح البارى (۵\۲۵۸) كتاب الشهادات باب شهادة القاذف والسارق والزاني)) حدقذف د شهادت د نصاب نه پوره کيدو په وجه باندې جاري شو.هم دا وجه وه.چه حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه دحضرت عمر رضي الله عنه په خدمت کښې عرض اوکړو. ((إشفني من الأعبد)) يعنی ددې غلامانو نه بدله واخله.اوزړه پرې يخ کړه.نوحضرت عمر رضي الله عنه ورته اوفرمائيل ((أسكت أسكت الله فاک. والله لو تمت الشهادة لرجمناک بأحجارک (البداية والنهاية (۸۲\۷)_

دکومې واقعه په بيان چه مصنف مذکور دوی لره مردود الشهادة ګرځولي وو.ددې واقعه روايت کونکي روايات څه واني.لږ خودا هم اوګورئ.

دروايت په آخري الفاظو باندې غوراوکړئ.حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله چه دا واقعه ذکرکوی.نود حضرت ابوبکره دانکار ذکرکولونه پس په آخر کښې فرمائي. دا په ظاهره هم په دې خبره باندې تنبيه ورکولوپاره ده.چه څوک ددې واقعه په وجه په هغوی باندې طعن اونکړی

دې طرف ته د اشارې کولوپاره حافظ ابن کثير رحمه الله ددې واقعه نقل کولونه پس ليکي

داخبره دې ښکاره وی.چه حضرت ابوبکره رضي الله عنه دلته دحضرت عمر رضي الله عنه په وړاندې دخپل ځان دروغژن کولونه انکارکړې وو.خوددې نه داچرته لازميږی.چه هغوی به توبه نه وی کړې.مهلب واني.بيا دا چه کله مونږ د معزز ترين کس په باره کښې څه الزام واورو. نوبيا خواول دهغې د انکار کوشش کوو اوکه يقيني طور ثابته شي.نوبيا دبهتر نه بهتر تاويل کوو.آيا د رسول الله ﷺ د دې

صحابى رضي الله عنه دومره حق هم نشته چه مونږ په هغوى باندې حسن ظن اوكړو اودهغوى د څه لعزش څه مناسب تاويل اوكړو حافظ ابن حجرهيثمى مكى رحمه الله فرمائى ((والواجب أيضاً على كل من سمع شيأ من ذلك أن يتثبت فيه ولا ينسبه إلى أحد منهم بمجرد رؤيته في كتاب أو سمعه من شخص بل لا بد أن يبحث عنه حتى يصح عنده نسبته إلى أحدهم فحينئذ الواجب أن يلتمس أحسن التاويلات (الصواعق المحرقة ص.١٢٩))..

ددې نه علاوه محقق مذكور دې خبرې ته هم خيال نه دې كړې چه دا واقعه په ۱۷ھ كښې واقع شوې وه.اودحضرت ابوبكره وفات د صحيح قول مطابق په ۵۲ھ كښې شوې وو آيا په دې دومره موده كښې به هغوى ته د توبې توفيق نه وى ملاؤ شوې.چا څه ښه ونيلى دى

وعين الرضا عن كل عيب كليلة كما أن عين السخط تبدى المساويا ❁❁

افسوس چه محقق مذكور هغه وصيت دنظرونه اندې ساتلې وو.كوم چه حضرت ابوبكره رضي الله عنه په آخرى وخت كښې ليكلې وو.

((هذا ما أوصى به نفيع الحبشى مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يشهد أن الله ربه وأن محمدا نبيه وأن الإسلام دينه وأن الكعبة قبلته وأنه يرجو من الله ما يرجوه المعترفون بتوحيده والمقرون بربوبيته. الموقنون بوعده ووعيده الخائفون لعذابه و المشفقون من عقابه والمؤملون لرحمته إنه أرحم الراحمين (تهذيب الكمال (٨\١٣٠))..

په آخركښې مونږ دحضرات صحابه كرامو د عدالت په باره كښې د مفتى اعظم پاكستان مولانامفتى محمد شفيع قدس الله روحه يو جامع او قول فيصل ذكركوو.دوى په معارف القرآن كښې ذكر كوى. (معارف القرآن (٨\٦١٠ و ١٠٧) كښې فرمائى.

علامه آلوسى په روح المعانى كښې فرمائيلى دى.په دې باره كښې حق خبره هغه ده كوم طرف ته چه جمهور عالمان رحمهم الله تلى دى.چه صحابه كرام رضي الله عنهم معصوم نه دى ددوى نه ګناه كبيره هم صادريدې شى.كوم چه فسق دې. اودهغه ګناه په وخت كښې به دهغوى سره هم هغه معامله كولې شى.دكومې چه هغوى مستحق وى.يعنى شرعى سزا به پرې جارى كولې شى اوكه كذب وى. نوددوى شهادت به رد كولې شى.خود اهل سنت والجماعت عقيده د قرآن اوسنت د نصوصو په وجه دا ده.چه دصحابى نه ګناه كيږى.ليكن داسې صحابى رضي الله عنه نشته.چه د ګناه نه د توبې ويستو په وجه پاك شوې نه وى.قرآن كريم على الاطلاق د دوى په باره كښې د رضى الله عنهم فيصله اورولې ده.فرمائى. ((رضى الله عنهم ورضوا عنه))اوالله تعالى رضا د ګناهونومعافئ نه بغيرنشى راتلې. لكه چه قاضى ابويعلى رحمه الله فرمائيلى دى.چه رضا دالله تعالى يو صفت قديمى دى.هغه ددې اعلان صرف دهغه چا دپاره كوى.دچا په باره كښې چه هغه پيژنى.چه د دوى وفات به په موجبات رضا باندې وى. (كذا فى الصارم المسلول لابن تيمية)

خلاصه دا چه د صحابه كرامو رضي الله عنهم په عظيم الشانه دله كښې د يوڅو په شميركسانو نه ګناه صادره شوې هم ده.خوهغوى ته سمدستى د توبې توفيق هم نصيب شوې دې.الله تعالى دنبى صلى الله عليه وسلم د صحبت په وجه هغوى داسې ګرځولى وو چه شريعت دهغوى طبيعت جوړ شوې وو.خلاف شرع څه كاريا ګناه صادريدل به ډيرشاذ اونادر وو.دهغوى نيك اعمال.په نبى كريم صلى الله عليه وسلم او دين اسلام باندې خپل ځانونه قربانول اوپه هركاركښې دالله تعالى اودهغه د رسول اتباع دهغوى د ژوند وظيفه وه

قوله فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ: حضرت ابوبكره رضي الله عنه تپوس اوكړو دكوم خائې اراده دې ده؟

قوله قُلْتُ أَنْصُرُ هٰذَا الرَّجُلَ: ما ورته اوونيل دددې كس د مددپه اراده باندې راوتې يم.

قوله قَالَ ارْجِعْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا إلخ: هغوى راته اوفرمائيل واپس شه خكه چه ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلى دى چه فرمائيل ئې چه كله دوه مسلمانان په خپل مينځ كښې توري راوباسى نوقاتل اومقتول د دواړو ځائې جهنم دې.

دحديث باب نه استدلال په دې طريقه دې چه دوه مسلمانان چه په خپل مينځ كښې اخته دى د گناه كبيرې ارتكاب كوى خوددې باوجود نبى كريم ﷺ ورته مسلمانان وائى نو د معتزلوٌ خيال هم غلط شو چه سړې د گناه كبيرې په ارتكاب سره د ايمان نه خارجيږى او د خوارجو خيال هم غلط ثابت شو چه سړې كافر كيږى اودمرجئو ترديدخودې خكه چه دوى معصيت مضر نه گنړى نوپه حديث كښې داور وعيد ذكرشوې دې.

اودهغوى داسې عبادات كول چه دهغې نظيره پخوانو امتونوكښې نه ملاويږى ددې بې شميره نيكواعمالواوفضائلو كمالاتو په مقابله كښې كه په ټول عمركښې دهغوى نه يوه نيمه گناه څرگنده شى هغه پخپله ختموى.

بله دالله تعالى او د هغه د رسول ﷺ محبت او عظمت او د معمولى گناه په وخت كښې د هغوى خوف او خشيت او سمدستى توبه ويستل بلكه خپل ځان سزا ته وړاندې كول كله خپل ځان د مسجد نبوى په ستن پورې تړل وغيره د حديثو په رواياتو كښې معروف او مشهور دى اود حديث په حكم د گناه نه توبه ويستونكې داسې دې چه ده هيڅ گناه كړې نه وى د قرآن پاك د ارشاد مطابق ((نيك اعمال او حسنات پخپله د گناهونو دپاره كفاره گرخى «إن الحسنات يذهبن السيات» بيا خصوصا چه د هغوى نيكئ د عامو خلقو پشان نه وى بلكه د هغې دا حال وى كوم چه ابوداود او ترمذى د حضرت سعيد بن زيد نه نقل كړې دى ((والله لمشهد رجل منهم مع النبى ﷺ يغبر فيه وجهه خير من عمل أحدكم ولو عمّر عمر نوح)) په الله قسم په دوى كښې د يو كس د نبى ﷺ سره په جهاد كښې شريكيدل چه په هغې كښې د هغه په مخ باندې گرد غوبزيدلې وى ستاسو د ټول عمر دعبادت او طاعت نه غوره دې اگرچه ده ته دنوح ﷺ عمر ملاؤ شى خكه چه دهغوى نه د گناه د صادريدو په وخت كښې هغوى سره هم د هغه سزا معامله كولې شوه كومه چه د دغه جرم دپاره وه خو ددې باوجود روسته چا دپاره دا جائز نه دى چه په هغوى كښې چاته منافق اووائى خكه كه د نبى ﷺ په زمانه كښې د يو صحابى نه يوه گناه موجب فسق هم شوې وى اوپه هغه وخت كښې هغه ته فاسق هم ونيلې شوى وى خو ددې نه دا جواز نه معلوميږى چه هغه فسق دهغه دپاره جارى اوگنړلې شى او معاذ الله فاسق ورته اوونيلى شى (كذا فى الروح)

اللهم إهدنا الصراط المستقيم ،وارزقنا حب رسولك العظيم،عليه أفضل الصلوات والتسليم،وحب أصحابه خيرة الخلق بعد الأنبياء وأحشرنا معهم برحمتك يا أرحم الراحمين أمين.)_

كه په مسلمانانو كښې اختلاف پيدا شي نواعتزال اختيارول پكار دى اوكه يوې الى سره كيدل؟
ددې حديث نه معلومه شوه چه دحضرت ابوبكره رضي الله عنه رائې دا وه چه كله مسلمانان په خپل مينځ كښې مختلف شي نودټولونه جدا كيدل پكار دى په دې مسئله كښې اختلاف دې.
دصحابه كرامو رضي الله عنهم يوه لويه ډله حضرت سعدبن ابى وقاص، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوبكره، حضرت محمد بن مسلمه، حضرت ابوسعيد خدرى. او حضرت عمران بن حصين رضي الله عنهم ددوى رائې دا ده چه مطلقاً خانله اوسيدل پكار دى.
بيا په دې كښې اختلاف دې چه مدافعت دې كولې شى كه نه؟ دحضرت ابوبكره رضي الله عنه دا رائې ده چه مدافعت دې هم نشى كولې. اودحضرت عمران بن حصين. اوحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما رائې دا ده چه مدافعانه جواب دې وركړې شى.
دغه شان په دوى كښې د يوې ډلې رائې دا ده چه په كورونوكښې دې كينى. او بعضو راې دا ده چه په كوم ښاركښې فتنه وى هغه دې پريږدى اوبل خائې ته دې لاړ شى.(۱)
خود جمهورصحابو رضي الله عنهم اوتابعينو رحمهم الله رائې دا ده چه كه محق اومبطل كښې امتياز نه وى نوپه هغه وخت كښې هم دا طريقه اختيارول پكار دى. هيڅ چا سره ډله كيدل نه دى پكار. اوكه دحق اوباطل امتياز وى نواهل حق سره دې ملګرې شى اواهل باطل سره دې قتال اوكړې شى. ځكه چه الله تعالى فرمائيلى دى. ﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ﴾(۲)
اوترڅوپورې چه د منعې احاديث دى په كوموكښې چه دقتال نه منع شوې ده. نوهغه خويا دحق اوباطل په عدم امتياز باندې محمول دى اويا په دې خبره محمول دى چه په فريقينو كښې يوفريق هم د دينى مقصد دپاره نه جنګيږى.(۳)
ايا د جمل په واقعه كښې صحابه كرام رضي الله عنهم د دنيوى مقصددپاره جنګيدل دلته اشكال دا دې چه حضرت ابوبكره رضي الله عنه حضرت احنف بن قيس رحمه الله كوم چه دحضرت على رضي الله عنه د مدد دپاره روان وو. حضرت ابوبكره رضي الله عنه ورته دنبى صلى الله عليه وسلم دغه ذكرشوې حديث واوروِل. اوهغه ئې منع كړلو. حالانكه هلته يوطرف ته حضرت على رضي الله عنه او بل طرف ته حضرت عائشه حضرت طلحه، اوحضرت زبير رضي الله عنهم وو. ښكاره ده چه په حديث باب كښې كوم وعيد بيان شوې دې دهغې نه هغه خلق مراد دى. څوك چه د نفسانى اغراضو دپاره قتال كوى. اودڅه دنياوى مقصد د حاصلولودپاره جنګيږى. ذكرشوى صحابه كرام رضي الله عنهم هرګز ددې حديث مصداق نه دى. ځكه چه حضرت على رضي الله عنه هم د انفع للاسلام او اصلح للدين دپاره جنګيدلو. اوددوى مقابل حضرت عائشه، حضرت طلحه او حضرت زبير رضي الله عنهم هم مقلد د اسلام اصلاح او خير

---

(۱) عمدة القارى(۱\۲۱۲) وفتح البارى(۱۳\۳۱) كتاب الفتن باب تكون فتنة القاعد فيها خيرمن القائم (۱۳\۳۳، ۳٤) كتاب الفتن باب إذا إلتقى المسلمان بسيفهما وشرح نووى على صحيح مسلم (۲\۳۸۹) كتاب الفتن وأشراط الساعة)_
(۲) الحجرات:۹)_
(۳) عمدة القارى(۱\۲۱۲) وفتح البارى(۱۳\۳۱، ۳۳، ۳٤)_

وو څه ذاتي غرض يا دنياوي فائده نه وه.نوسوال دا دې چه بيا حضرت ابوبكره رضي الله عنه دوى نه ولې د واپس كيدو حكم كوى اوپه استدلال كښې حديث مذكور پيش كوى

ددې جواب دا دې چه وړاندې د حضرت ابوبكره رضي الله عنه مسلك خودلې شوې دې چه هغوى د فتنې په موقعه د پوره اعتزال قائل وو.حضرت ابوبكره رضي الله عنه احنف بن قيس رحمه الله ته دا حديث ددې دپاره واورولو.چه ددې د ظاهرى الفاظو نه مرعوب شى اوپه دې جنګ كښې د شركت اراده پريږدى

دحضرت ابوبكره رضي الله عنه مقصد هرګز دا نه وو چه دكوموكسانو په مينځ كښې دا جنګ كيږى هغوى ټول ددې حديث مصداق دى.بلكه د هغوى مقصد دا وو چه په دې جنګ كښې څومره كسان شريكيږى.نوهومره به ددې جنګ اور خوريږى.اوپه نقصاناتوكښې به زيادت كيږى.نوزيات نه زيات كوشش دې د دې خبرې اوكړى شى چه خلق په دې كښې شريك نشى.چونكه احنف بن قيس رحمه الله نې په دې جنګ كښې د شركت نه منع كول غوښتل.نوځكه نې ورته د نبى صلى الله عليه وسلم داسې الفاظ بيان كړل.چه هغه واورى.اودې سمدستى مرعوب شى اوپه جنګ كښې د شركت كولونه منع شى

اوترڅوپورې چه ددې خبرې تعلق دې چه دجنګ جمل شركاء ددې حديث مصداق وو اوكه نه؟ نودا بيخى بله خبره ده.حضرت ابوبكره رضي الله عنه به پيژندل.چه دوى ددې حديث مصداق نه دى.دغه شان هغوى ته ددې خبرې هم پوره علم وو.چه حضرت احنف بن قيس رحمه الله به هم دا غلطى نه كوى.چه دا حضرات به ددې حديث مصداق اوګڼړى.اوحقيقت هم دا دې چه هغوى دغه حضرات ددې حديث مصداق نه وو ګڼړلى.ځكه چه په جنګ جمل كښې خوهغوى دهيڅ ډلې سره شريك نشو.خوچه كله د جنګ صفين واقعه راغله.نوحضرت احنف بن قيس رحمه الله په هغې كښې شريك شو.اودحضرت على رضي الله عنه سره ملګرې شو اودحضرت معاويه رضي الله عنه سره نې قتال اوكړو.نومعلومه شوه چه هغوى هم دا حضرات ددې حديث مصداق نه ګڼړل.()

دصحابو رضى الله عنهم د مشاجراتو په باره كښې د امت موقف دحضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم په مينځ كښې چه كوم واقعات پيښ شوى وو.د هغې په باره كښې د اهل السنت والجماعت موقف دا دې چه اول خودې دغه واقعات د طعن او تشنيع په حيثيت سره نشى بيانولې اوبيا دې د دغه حضراتو په باره كښې حسن ظن ساتلې شى اودهغوى نه چه كوم جنګ صادرشوې دې دهغې په باره كښې دې تاويل كولې شى چه هغوى دګناه په قصد يا د څه دنياوى مقصد دپاره جنګ نه وو كړې بلكه د ټولو وړاندې د دين ترقى وه.ددې وجې په هغوى باندې قتال لازم شوې وو په هغوى كښې يوفريق مصيب وى اوبل فريق مخطى معذور.ځكه چه د اجتهاد نه پس داداسې خطاء شوه چه په هغې باندې ګناه خو لويه خبره

) فتح البارى(۱/۸۶) وارشاد السارى(۱/۱۱۷)_

ده بلكه اجر ملاويږي.(١)

بيا دامام طبري رحمه الله رائې خو داده چه په دوی کښې محق څوك وو اومخالف څوك وو.په دې کښې توقف کول پکار دی دیوتعین نه دی کول پکار.

خوجمهور رحمهم الله رائې دا ده چه په تعین کښې څه حرج نشته دوارو ډلو اجتهاد کړې وو.او حضرت علی رضی الله عنه په خپل اجتهاد کښې په حق وو اود دوی مخالفین په خطاء وو (٢)والله أعلم.

قوله فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ: قاتل اومقتول دواړه به جهنم ته ځی

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه داهل السنت والجماعت په نیزددې مطلب دا دې که الله تعالی سزا ورکول غواړی.نو سزا ورکولې شی.ددې دواړو اصل بدله هم دا ده دا بیله خبره ده که الله تعالی دواړه معاف کوی.نومعاف کولې شی.(٣)

بیا «فالقاتل والمقتول فی النار» په هغه صورت محمول دې چه دتاویل سائغ نه بغیرقتال وی.مثلاد څه گناه په کار یا په داسې بله معامله باندې قتال وی.نودا حکم دې(٤)

قوله فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ: ماعرض اوکړو ای رسول الله دقاتل جهنم ته تلل خو په ذهن کښې راځی.خو مقتول ولې جهنم ته غورځولې شی؟

قوله قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ)):(٥) نبی ﷺ اوفرمائیل هغه دخپل ملگری دقتل کولو کلك قصد کړې وو

ددې نه معلومه شوه.چه لکه څنگه د معصیت ارتکاب د گناه موجب دې.دغه شان کلکه اراده هم موجب د مواخذه ده.او آیت کریمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾(٦)نه هم دا معلومیږی.

---

(١) په دې کښې هغه حدیث ته اشاره ده چه مجتهد اجتهاد اوکړی اودې حق ته اورسیدلو نوده دپاره دوه اجرونه دی.اوکه په خپل اجتهاد کښې خطاء شو.نوددده د کوشش اوسعی یو ثواب ورته بیاهم ملاویږی کما فی کتب أصول الفقه فی جواز الإجتهاد.ازمترجم شاه فیصل)_

(٢) عمدة القاری(١\٢١٢) وشرح نووی علی صحیح مسلم (٢\٢٧٢) کتاب فضائل الصحابة رضی الله عنهم (٢\٣٩٦) کتاب الفتن وأشراط الساعة)_

(٣) عمدة القاری(١\٢١٢)_

(٤) عمدة القاری(١\٢١٢) وإرشاد الساری(١\١١٧)_

(٥) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب الدیات باب قول الله تعالی: «ومن أحیاها » رقم ٦٨٧٥) وفی کتاب الفتن باب إذا إلتقی المسلمان بسیفیهما رقم ٧٠٨٣ ومسلم فی صحیحه (٢\٣٨٩) کتاب الفتن وأشراط الساعة والنسائی فی سننه (٢\١٧٥) کتاب المحاربة باب تحریم القتل وأبوداود فی کتاب الفتن باب النهی عن القتال فی الفتنة رقم ٤٢٦٨) وابن ماجه فی سننه فی کتاب الفتن باب إذا إلتقی المسلمان بسیفیهما رقم ٣٩٦٥)_

(٦) النور: ١٩_

امام نووی رحمہ اللہ دامام مازری رحمہ اللہ نه نقل کړی دی.هغوی فرمائی.چه دقاضی ابوبکربن الطیب رحمہ اللہ مذهب هم دا دې.که د ګناه اراده په زړه کښې پخه وی نوپه دې باندې مواخذه شته.اوترخوپورې چه په حدیث کښې د ((إن الله تجاوز لی عن أمتی ما وسوست به صدورها مالم تعمل أوتکلم))(۱) دغه شان بل حدیث ((إذا هم عبدی بسیئة فلا تکتبوها علیه فإن عملها فاکتبوها سیئة وإذا هم بحسنة فلم یعملها فاکتبوها حسنة فإن عملها فاکتبوها عشرا))(۲) اودغه شان دنورو احادیثو تعلق دې نودا ټول احادیث په دې صورت باندې محمول دی.چه قصد کلك نه وی.دقصد نه بغیر ئې خیال په زړه کښې تیرشی.(۳) امام مازری رحمہ اللہ فرمائی چه دا د قاضی ابوبکر رحمہ اللہ مسلك دې حالانکه ډیرفقهاء اومحدثین رحمہم اللہ د دوی مخالفت کړې دې اوهغوی د ذکرشوو احادیثو په ظاهرباندې استدلال کړې دې اودا مسلك ئې اختیارکړې دې چه ترخو پورې فعل صادر شوې نه وی.نو صرف خیال او عزم باندې مواخذه نشته.(۴)

قاضی عیاض رحمہ اللہ فرمائی.چه دعامة السلف.فقهاؤ .محدثینو اواکثراهل علم مسلك هم هغه دې.کوم چه قاضی ابوبکر رحمہ اللہ بیان کړې دې.البته عالمانو رحمہم اللہ ددې تصریح کړې ده.چه په کوم عزم باندې مواخذه شته.اوهغه د ګناه په طور لیکلی شی.هغه صرف عزم دې.اوپه دې باندې مواخذه شته.په هغه ګناه باندې مواخذه نشته.چه په هغې باندې عزم نه وی.څکه چه دمعصیت ارتکاب خو نه دې شوې.(۵)

امام نووی رحمہ اللہ فرمائی.چه په عزم د قلب باندې مواخذه په نصوصو د شریعت سره ثابته ده.لکه آیت کریمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾(۶) دغه شان دالله تعالی ارشاد دې﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾(۷) ددې نه علاوه نور هم ډیر آیاتونه دی. یا حسد. احتقارالمسلمین. وغیره اعمال دکومو تعلق چه د زړه سره دې.د هغې په حرمت باندې د شریعت نصوص ناطق دی.اوپه دې باندې په مواخذه باندې د عالمانو رحمہم اللہ اجماع هم ده.معلومه شوه.چه په عزم مصمم باندې مواخذه شته.(۸)

---

۱) صحیح بخاری کتاب العتق باب الخطاء والنسیان فی العتاقة والطلاق ونحوه رقم ۲۵۲۸ کتاب الطلاق باب الطلاق فی الإغلاق.. رقم ۵۲۶۹ وکتاب الأیمان والنذور باب إذا حنث ناسیاً فی الأیمان رقم ۶۶۶۴ وصحیح مسلم (۷۸/۱) کتاب الإیمان باب بیان تجاوزالله تعالی عن حدیث النفس والخواطر..)_

۲) صحیح مسلم (۷۸/۱) کتاب الإیمان باب بیان تجاوز الله تعالی عن حدیث النفس والخواطر..)_

۳) شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۸/۱)_

۴) شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۸/۱)_

۵) شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۸/۱، ۷۹)_

۶) سورة النور:۱۹)_

۷) سورة الحجرات:۱۲)_

۸) شرح نووی (۷۹/۱)_

خوعلامه شبيراحمدعثماني رحمه الله فرمائى چه زما په نيزپه عزم باندې ترهغه وخته پورې مواخذه نشته ترڅوچه په هغې باندې عمل نه وى شوې «حريص» كوم چه په حديث كښې ذكردې د دې په باره كښې زما په پوهه كښې راځى چه ددې مرتبه دعزم نه پورته ده اوپه دې باندې عذاب ضرور شته.دحريص مطلب دا دې چه دې كوشش اوكړى اسباب پوره كړى اوپه كوشش كښې لګيا وى.اودا دعزم نه پورته مرتبه ده په عزم كښې حب يا حسد وغيره داخلول صحيح نه دى.ځكه چه هغه داخلاق رذيله دقبيلې ځنى دى دهغې تعلق د باطن او قلب سره دې هغه د عزم معصيت د مشهورې معنى سره شاملولې نشى هم دا مفهوم دې ددې آيت ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ دا حب داشاعت فحش. د عذاب سبب دې.دعزم نه دې.(۱)

دقصد مراتب بعضې عالمانو رحمهم الله دقصد پنځه مرتبې بيان كړى دى اودا ئې فرمائيلى دى.چه په دې كښې څلورمرتبې خو معفو عنهادى.البته آخرى مرتبه قابل مواخذه ده لكه ځنګه چه د جمهورو مذهب دې.دغه پنځه مرتبې يوشاعرداسې بيان كړى دى.

مراتب القصد خمس : هاجس ذكروا : فخاطر، فحديث النفس فاستمعا

يليه هم ، فعزم ، كلها رفعت : سوى الأخير ففيه الأخذ قد وقعا

يعنى دقصداوهاجس ارادى پنځه مراتب دى.① هاجس.② خاطر.③ حديث النفس④ هم ⑤ عزم.دا ټول معاف دى.په دې كښې مواخذه نشته.سوادآخرى مرتبې يعنى عزم نه.ځكه چه په دې كښې مواخذه شته.

① هاجس: دا د قصد اولنۍ درجه ده.چه يوڅيز په زړه كښې راشى.اوسمدستى ختم شى

② خاطر:دا د قصددويمه درجه ده.چه يوڅيز په زړه كښې راشى. او ايسارشى. خو زړه څه فيصله نه وى كړې.

③ حديث النفس:دا د قصد دريمه درجه ده.چه يوه خبره په زړه كښې راشى. او ايساره شى.اوزړه په فعل اوترك كښې متردد وى.يوطرف ته ميلان نه وى.

④ هم:دا څلورمه درجه ده.چه په دې كښې فعل يا ترك ته ميلان خو وى.خوپه دې كښې پوخوالې نه وى.

⑤ عزم:دا آخرى درجه ده.چه په دې كښې صرف ميلان نه وى.بلكه پوخوالې هم وى.اوهم په دې باندې مواخذه ده.(۲)والله أعلم.

---

۱) فتح الملهم (۱\۲۷۸) كتاب الإيمان باب بيان تجاوزالله تعالى عن حديث النفس والخواطر - درس بخارى (۱\۲۲۲) وفضل البارى(۱\٤۲۸)_

۲) په قصد او اراده باندې دمواخذې او عدم مواخذې باندې د تفصيل دپاره اوګورئ.(فتح البارى(۱۱\۳۲۳. ۳۲۹) كتاب الرقاق باب من هم بحسنة أو سيئة وفتح الملهم (۱\۲۷٦. ۲۷۹) كتاب الإيمان باب بيان تجاوز الله تعالى عن حديث النفس والخواطر - والتعليق الصبيح (۱\٥۹) باب فى الوسوسة)_

[٣١] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنْ الْمَعْرُورِ قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمْ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ [٢٤٠٧، ٥٧٠٣]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: د سيلمان بن حرب رحمه الله حالات د «باب من كره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الإيمان» لاندې تيرشوي دي.

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: دوى شعبه بن حجاج رحمه الله دى ددوى حالات وړاندې د «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيرشوي دي.

حَدَّثَنَا واصل الأحدب: دوى واصل بن حيان احدب اسدى كوفي دى دابراهيم نخعي. زرين بن حبيش. قاضي شريح. شقيق بن سلمه. امام مجاهد. معروربن سويد. اوابوبرده رحمهم الله وغيره نه ئې د حديث روايت كړې دې.

اود دوى نه په روايت كونكوكښې. سفيان ثورى. شعبه بن الحجاج. مسعربن كدام. زهيربن معاويه. عطاء بن مسلم اومهدى بن ميمون رحمهم الله وغيره دي.

امام يحيى بن معين. ابوداود اونسائى رحمهم الله دوى لره ثقه ګرځولى دى.

ابوحاتم رحمه الله فرمائى. «صدوق صالح الحديث»

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة ثبت»

په كال ١٢٠ هـ كښې وفات شوې وو. اصحاب صحاح سته ددوى نه د احاديثو تخريج كړې دې. (١)

عَنْ الْمَعْرُورِ: دوى ابواميه معروربن سويداسدى كوفي دى. دوى د كوفې په ثقات تابعينو رحمهم الله كښې دى دحضرت خريم بن فاتك. حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت عمربن الخطاب. حضرت ابوذرغفارى. اوام المومنين حضرت ام سلمي رضي الله عنهم نه روايت كوى.

د دوى نه روايت كونكى امام اعمش. عصام بن بهدله. واصل احدب. مغيره بن عبدالله يشكرى رحمهم الله وغيره دى

---

(١) تهذيب الكمال(٣٠\٤٠٠، ٤٠١) وعمدة القارى (١\٢٠٥) وخلاصة الخزرجي. (٤١٤) وتقريب (ص.٥٧٩) رقم ٧٣٨٢)_

ابوحاتم رحمه الله فرمائی ما دوی په شپږ شلو کالو په عمرکښې لیدلې وو په هغه وخت کښې هم ددوی دسرا او ږیرې وخته تور وو

یحیی بن معین او ابوحاتم رحمهما الله دوی لره ثقه ګرخولی دی ابن حبان هم دوی په کتاب الثقات کښې ذکرکړی دی

دشپږ شلو کالو په عمرکښې وفات شوې وو اصحاب اصول ستة ددوی نه روایات اخستی دی.[1]

قَالَ لَقِيتُ أَبَاذَرٍ: [2] دوی مشهورصحابی ابوذرغفاری رضي الله عنه دی ددوی په نوم اوبیا ددوی د پلار په نوم کښې ډیر اختلاف دې داصح قول مطابق د دوی نوم جندب بن جناده وو.

حضرت ابوذر رضي الله عنه په څلورم نمبر ایمان راوړې وو دوی پخپله فرمائی «أنا رابع الإسلام» دیو قول مطابق پنځم سړې وو چه ایمان ئې راوړې وو په مکه معظمه کښې په اسلام باندې مشرف شوې وو اوبیا دنبی صلی الله علیه وسلم په اجازت باندې خپلې ته واپس شو اوهلته ئې د دعوت کار کولو روسته ئې مدینې منورې ته هجرت اوکړو. قدیم الاسلام وو خوپه هجرت کښې د تاخیرپه وجه په بدر، احد اوخندق کښې نه وو شریك شوې

ددوی فضائل بې شمیره دی نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی «ما أقلت الخضراء ولا أظلت الغبراء أصدق من أبي ذر»[3]

دحضرت بریده رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی «أمرت أحب أربعة من أصحابي، وأخبرني الله أنه يحبهم» نوحضرت بریده رضي الله عنه تپوس اوکړو یا رسول الله دغه څوك دی؟ نبی صلی الله علیه وسلم ورته اوفرمائیل «علی، وأبوذر، وسلمان، والمقداد»[4]

حضرت علی رضي الله عنه فرمائی «سمعت النبي صلی الله علیه وسلم يقول: أعطي كل نبي سبعة نجباء ورفقاء وأعطيت أنا أربعة عشر نجيباً ورفيقاً» په دوی کښې د حضرت ابوذر رضي الله عنه ذکر هم کړې دې.[5]

---

[1]) تهذیب الکمال (۲۸\۲۶۲و ۲۶۳) وعمدة القاری (۱\۲۰۵) وخلاصة الخزرجي. (ص.۳۹۷) وتقریب (ص.۵٤۰) رقم ۶۷۹۰)-

[2]) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه ی کتاب العتق باب قول النبی صلی الله علیه وسلم العبید إخوانکم فأطعموهم مما تأکلون رقم (۲۵٤۵) وفی کتاب الأدب باب ما ینهی عن السباب واللعان رقم ۶۰۵۰) ومسلم (۲\۵۲) کتاب الإیمان باب صبة الممالیک – وأبوداود فی سننه فی کتب الأدب باب فی حق المملوک رقم ۵۱۵۷) ۵۱۵۸) والترمذی فی جامعه فی کتب البر والصلة باب ما جآء فی الإحسان إلی الخدم رقم ۱۹٤۵) وابن ماجه فی سننه فی کتاب الأدب باب الإحسان إلی الممالیک رقم ۳۶۹۰)_

[3]) سنن ترمذی کتاب المناقب باب مناقب أبي ذر رضي الله عنه رقم ۳۸۰۱) و(۳۸۰۲)_

[4]) مسند أحمد(۵\۳۵۱)_

[5]) جامع ترمذی کتاب المناقب باب مناقب الحسن ولاحسین رضي الله عنهما رقم ۳۷۸۵)_

حضرت علی رضي الله عنه فرمائی ((أبوذر رضي الله عنه وعاء ملئ علماً))[۱]

ابوداود فرمائی ((كان يوازي ابن مسعود في العلم))[۲]

دحضرت ابوذر رضي الله عنه داحاديثو پوره شمار دوه سوه اتيا (۲۸۰) دي په دې کښې دولس احاديث متفق عليه دی اوامام بخاری رحمه الله په دوو حديثو کښې اوامام مسلم په نورلس حديثو کښې متفرد دی [۳] والله أعلم.

دوی په زهداو تقوی .صدق اوعفاف.علم اوعمل کښې ډيرلوړ مقام حاصل کړې وو بنکاره به ئې د حق اظهارکولو.په امربالمعروف اونهی عن المنکرکښې دوی چرته هم د ملامتيا ګرد ملامتيا پوراه نه ده ساتلې.

دالله تعالی په لارکښې به ئې ډيرخرچ کولو اومال جمع کول ئې نه خوښولو

دوی اول په مدينه منوره کښې اوسيدلو او بيا شام ته لاړو.اوبيادحضرت عثمان رضي الله عنه په مشوره ربذة ته لاړلو.نبی کريم صلى الله عليه وسلم هم دې طرف ته اشاره کړې وه. حضرت اسماء رضي الله عنها فرمائی.چه حضرت ابوذر رضي الله عنه په د نبی صلى الله عليه وسلم خدمت کولو .اوکله چه به د خدمت نه اوزګار شو جمات ته به لاړلو.اوهم جمات ئې خپل کور جوړ کړې وو.يوځل نبی صلى الله عليه وسلم جمات ته داخل شو.اودې ئې په زمکه باندې ملاست اوليدلو.نبی صلى الله عليه وسلم دوی په خپله پښه مبارکه باندې اوخوزولو.دوی راپاسيدل.نبی صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.دلته خوب کوې.نودوی ورته عرض اوکړو.زما کورخو هم دا ده.نور په کوم ځائې کښې اوده شم.نبی صلى الله عليه وسلم دوی سره کيناستل اووې فرمائيل.((كيف أنت إذا أخرجوك منه؟)) يعنی ستا به څه حال وی.کله چه ته د دې ځائې نه ويستلې شې. دوی عرض اوکړو.زه به شام ته لاړ شم.نبی صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.چه د شام نه هم اوويستې شې.بيا به څه کوې.نودوی عرض اوکړو.دوباره به مسجد نبوی د خپلې استوګنې ځائې جوړ کړم.نونبی صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.چه ددې ځائې نه يوځل بيا اوويستې شې؟نو دوی عرض اوکړو.چه زه به بيا خپله توره راواخلم.اوترمرګه پورې به جنګيږم.

نو نبی ورته اوفرمائيل.((أدلك على خير من ذلك؟))دوی عرض اوکړو.((بلى بأبي أنت وأمي يارسول الله))

نبی صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل.((تنقاد لهم حيث قادوك حتى تلقاني وأنت على ذلك)) يعنی خلق چه تا کوم

---

[۱]) سير أعلام النبلاء (۲\۶۰) وتهذيب الكمال (۳۳\۲۹۷)_

[۲])تهذيب الكمال (۳۳\۲۹۷)

[۳]) امام نووی رحمه الله د مسلم د منفرد احاديثو شمار اوولس خودلې دې اوعلامه عينی رحمه الله هم د دوی اتباع کړې ده.اوګورئ تهذيب الأسماء واللغات (۲\۲۲۹) وعمدة القاری(۱\۲۰۵) اوصاحب د خلاصة الخزرجی په خلاصه کښې (ص.۴۴۹) اوحافظ ذهبی رحمه الله په سير أعلام النبلاء (۲\۷۵) کښې نورلس ذکرکړی دی په کوموکښې چه امام مسلم منفرد دې اوپه (ذخائرالمواريث في الدلالة على مواضع الحديث)) (۳\۱۶۲.۱۹) کښې دی اود شيخ محمد فواد عبدالباقی دتحقيق کرده مسلم د فهرست نه په تتبع او تلاش سره يوويشت دوويشت احاديث راوځی.په کوموکښې چه امام مسلم منفرد دې.

ځائي په نلو باندې مجبوره کوی. هلته لاړ شه. تردې چه هم په دغه حال کښې ته ماسره ملاؤ شې (۱)

حضرت ابوذر رضي الله عنه په غزوه تبوك کښې دخپلې څه مجبورئ د وجې د نبی صلی الله علیه وسلم سره شرکت نشوکولې روسته چه کله ورته سورلی ملاؤ نشوه نو په خپله شا باندې ئې سامان بار کړل اوپیدل روان شو. د نبی صلی الله علیه وسلم په صحابو رضي الله عنهم کښې چا د لرې نه ددوی صورت اولیدلو نو عرض ئې اوکړو یارسول الله څوك سړې راروان دې نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل. «کن أباذر» خلقوچه په غور سره اوکتل. نو واقعی هغه ابوذر رضي الله عنه وو. په دغه موقع باندې نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل. «رحم الله أباذر یمشی وحده ویموت وحده ویبعث وحده» (۲)

څه موده پس څه وخت چه دوی په ربذه کښې وو. اود وفات وخت ئې راغلو. نو دوی خپلې بی بی اوخادم ته اوفرمائیل. زمادمرګ نه پس چه زما دغسل او تکفین نه فارغ شئ نوما په لاره باندې کیږدئ. کومه اوله قافله چه په دې ځائې باندې تیریږی. نو هغوی ته اووائې چه دا ابوذر رضي الله عنه دې.

هم داسې اوشوه. چه د هلته نه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د اهل کوفې د یوې قافلې سره تیریدل، هغوی ته اوخودلی شو. چه دا د حضرت ابوذر رضي الله عنه جنازه ده. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په ژړا شو. اودائې اوفرمائیل. «رحم الله أباذر یمشی وحده ویموت وحده ویبعث وحده» نوهغوی د دوی جنازه اوکړه. اودفن ئې کړو. (۳)

دحضرت ابوذر رضي الله عنه شمار په عالمانو صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې کیږی. حضرت عمر رضي الله عنه دوی د قراء په درجه کښې ګرځولې وو. په علم کښې دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د درجې وو. په ۳۲ھ کښې وفات شوې وو. رضی الله عنه وأرضاه (۴)

قوله: بِالرَّبَذَةِ: د راء اوباء موحده په فتحې سره. اوددې نه پس ذال معجمه مفتوحه. د مدینې منورې نه درې میله لرې داهل عراق دمیقات ذات عرق سره نزدې دیوځائې نوم دې. (۵)

قوله: وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ: اویوه حله دشوی اویوه حله ددوی غلام اغوستې وه.

---

(۱) مسند أحمد (۶\۴۵۷)_

(۲) السیرة النبویة لابن هشام (۲\۳۱۹) عزوة تبوک)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) د تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ ((سیر أعلام النبلاء (۲\۴۶. ۷۸) وطبقات ابن سعد (۴\۲۱۹. ۲۳۷) وحلیة الأولیاء (۱\۱۵۶. ۱۷۰) وتهذیب الکمال (۳۳\۲۹۴. ۲۹۸) وخلاصة الخزرجی (ص.۴۴۹) وعمدة القاری (۱\۲۰۵) وتقریب (ص.۶۳۸) رقم ۸۰۸۷)_

(۵) عمدة القاری (۱\۲۰۶)_

حُله وانى لنګ او څادر ته.چه دواړه د يوجنس څنى وى (١)

امام بخارى رحمه الله په كتاب الادب كښې هم دا روايت نقل كړې دې.دهغې الفاظ دا دى.((رأيت عليه بردا وعلى غلامه بردا فقلت له لوأخذت هذا فلبسته كانت حلة وأعطيته ثوبا آخر))(٢)

دا سماعيلى په روايت كښې دى.((أتيت أباذر فإذا حلة عليه منها ثوب وعلى عبده منها ثوب))(٣)

دمسلم په روايت كښې دى.((فقلنا يا أباذر لوجمعت بينهما كانت حلة))(٤)

دابوداود روايت كښې دى.((يا أباذر:لوأخذت الذى على غلامك فجعلته مع الذى عليك لكانت حلة))(٥)

لكه چه په حديث الباب اونورو رواياتوكښې يوقسم تعارض دې.څكه چه د حديث باب مطابق په دوى كښې هريوباندې پوره حله وه.او د نورو رواياتونه معلوميږى چه دهريو حله نه وه.بلكه صورت دا وو.چه دحضرت ابوذر رضى الله عنه په بدن باندې يوه جامه وه.اوهم دهغه جنس نه يوه جامه دده دغلام سره وه.لكه چه پوره حله دڅا سره هم نه وه.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه په دواړه قسم رواياتوكښې د تطبيق صورت دا كيدې شى چه دحضرت ابوذر رضى الله عنه په بدن باندې يوه جامه وه.كومه چه ښه قيمتى وه.اوبله كپړه هغوى: لنګ په طور لاندې اغوستې وه.كومه چه هم دهغې دجنس څنى وه.خوزړه او ورسته وه.هم دا صورتحال دده د غلام هم وو.نواوس به د ((لوأخذت هذا فلبسته كانت حلة)) يا ددې پشان دنورو الفاظو مطلب به دا وى.چه ((لوأخذت البرد الجيد فأضفته إلى البرد الجيد الذى عليك وأعطيت الغلام البرد الخلق بدله، لكانت حلة جيدة)) لكه چه دامام بخارى د كتاب الادب په روايت كښې چه كوم ((لوكانت حلة)) راغلى دى.نويه هغې كښې تنوين دتعظيم دپاره دې.اومطلب دا دې چه ((كانت حلة كاملة الجودة)) والله أعلم.(٦)

قوله فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذٰلِكَ: ما دې سبب معلوم كړو چه تاسو دخپل غلام سره مساوات فى اللباس ولې اختيار كړې دې؟

قوله فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا: وې فرمائيل.ما يوسړى ته بد رد وئيلى وو.

---

(١) النهاية (٤٣٢\١)_

(٢) صحيح بخارى كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٥٠)_

(٣) فتح البارى(٨٦\١)_

(٤) صحيح مسلم (٥٢\٢) كتاب الأيمان باب صحبة المماليك)_

(٥) سنن أبى داود كتاب الأدب باب فى حق المملوك رقم ٥١٥٧)_

(٦) فتح البارى(٨٦\١)_

((سابهت)) د باب مفاعله نه دې په دې کښې چه د مشارکت خاصیت وی. مطلب دا دې چه هغه ماته څه ونیلی وو او ما هغه ته څه ونیلی وو او په دغه ونیلو کښې ما هغه ته دهغه د مور ذکر کړې وو.

قوله فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ: ماهغه ته دهغه دمور پیغور ورکړې وو اوهغه ته مې دهغه دمور په حبشیت باندې پیغور ورکړې وو. په یو روایت کښې دی چه ما هغه ته ((یا ابن السوداء)) ونیلی وو.()

حافظ ابن حجر رحمه الله نقل کړی دی چه دغه کس چاته چه پیغور شوې وو حضرت بلال رضی الله عنه وو. د ولید بن مسلم په روایت کښې منقطعا هم دا مروې دی.()

قوله فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ: ماته نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل. اې ابوذر! تا ده ته دده د مور په حبشیت باندې پیغور ورکړو. ته خو داسې کس ئې. چه په تا کښې جاهلیت دې.

علامه کرمانی رحمه الله لیکلی دی. چه حضرت ابوذر رضی الله عنه حضرت بلال رضی الله عنه ته د هغه دمور په حبشیت باندې پیغور ورکړو. نوحضرت بلال رضی الله عنه نبی صلی الله علیه وسلم ته په ګیله لاړلو. نبی صلی الله علیه وسلم حضرت ابوذر رضی الله عنه راغوښتلو. او ورته ئې اوفرمائیل. ((شتمت بلالاً وعيرته بسواد أمه)) نوحضرت ابوذر رضی الله عنه جواب ورکړو. ((نعم)) نبی صلی الله علیه وسلم ورته اوفرمائیل. ((ما كنت أحسب أنه بقى فى صدرك من كبر الجاهلية شئ)) یعنی زما دا ګمان نه وو. چه ستاسو په زړه کښې به د جاهلیت د تکبر نه تراوسه پورې څه څیز پاتې شوې وی. حضرت ابوذر رضی الله عنه سمدستی په زمکه پریوتلو او خپل مخ ئې په زمکه کیخودو. اووې ونیل. ((والله لا أرفع خدى منها حتى يطأ بلال خدى بقدميه)) یعنی په الله قسم چه زه به ترهغه وخته پورې د زمکې نه خپل مخ اوچت نکړم. ترڅوچه حضرت بلال زما په مخ باندې خپل قدمونه نه وی کیخودې. نو حضرت بلال رضی الله عنه د قدم کیخود نه پس دوی خپل مخ اوچت کړو.()

دمسلم شریف په روایت کښې دی.() چه کله نبی صلی الله علیه وسلم دوی ته اوفرمائیل. ((إنك امرؤ فيك جاهلية)) نوهغوی عرض اوکړو. ((على حال ساعتى من الكبر؟)) مطلب دا دې چه ددې باوجود چه زه د دومره عمر شوم. او د اسلام قبلولو نه پس څومره زیاته موده تیره شوه ددې باوجود په

() كما فى فتح البارى (۸۶/۱)_
() فتح البارى (۸۶/۱)_
() شرح كرمانى (۱۴۰/۱، ۱۴۱)_
() (مسلم (۵۲/۲) كتاب الإيمان باب صحبة المماليک)_

ماكښې د جاهليت خوئې بوئې شته؟نو نبي ﷺ ورته اوفرمائيل ((نعم)) تراوسه پورې په تا کښې دجاهليت خوئې بوئې شته.اوهم ددې اثردې چه تا ده ته د مور دحبشيت پيغور ورکړو معلومه شوه.چه دمخفي مرضونولکه کبر ددې علم سړى ته په خپله نه کيږى. بلکه د کامل شيخ اومربى د ګوته کولوضرورت وى.دشيخ په اصلاح سره ددې مرضونوازاله کيږى.والله أعلم.

بهرحال په حديث کښې ((إنك إمرؤ فيك جاهلية)) نه امام بخارى رحمه الله په دې استدلال کوى چه معاصى داموږجاهليت ځنې دى.اوجاهليت ((کفردون کفر)) دې په حضرت ابوذر رضي الله عنه کښې ددې باوجود چه دا خوئې موجود وو.هم نبى ﷺ هغه د ايمان نه خارج نکړو.نومعلومه شوه چه د کبيرې په ارتکاب سره سړې د ايمان نه خارجيږى نه.(١)

علامه کرمانى رحمه الله فرمائى.چه ددې حديث نه د مصنف رحمه الله استدلال مشکل دې.ځکه چه تعيير ګناه کبيره نه ده.خوارج په صغائرو سره تکفير نه کوى. (٢)

د دې جواب دا دې.چه نورو حضراتو ددې تصريح کړې ده.چه دخوارجو په نيز ټول ګناهونه کبائر دى.د صغائر اوکبائرو فرق داهل سنت والجماعت دې.

اوکه اومنلې شى.چه خوارج د صغيرې اوکبيرې فرق کوى.نود مصنف رحمه الله د طرفه دا جواب دې.چه د روايت نه دومره ضرور معلوميږى.چه معاصى د امور جاهليت ځنې دى.اوهم دا د منصف رحمه الله دعوه ده.البته ددوى دويمه دعوه چه ((ولايکفرصاحبها بإرتکابها)) ده.ددې ثبوت د حضرت ابوبکره رضي الله عنه د حديث نه کيږى. والله أعلم.

قوله إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ: ستاسو وروڼه ستاسوخادمان دى.

خول ..خادمانوته وائى.دا دواحد په طور هم استعماليږى.اوددې اطلاق په مذکر اومؤنث دواړو باندې کيږى.په دې صورت کښې ددې واحد ((خائل)) راځى.

دا خو يا د تخويل نه ماخوذ دى.چه معنى ئې تمليك ده.لکه چه د خول معنى مملوك شوه.

اويا د ((تخوّل)) نه ماخوذ دې.دکوم معنى چه اصلاح کول دى.لکه چه ((خول)) خادمانو او غلامانو ته ددې وجې وائى.چه دوى په صحيح طريقه باندې کار کوى.(٣)

بيا د((إخوانکم خولکم)) ترکيب کښې دا احتمال هم شته.چه ((إخوانکم)) خبر مقدم دې.او((خولکم)) مبتدا موخره ده.په دې صورت کښې دخبر تقديم د اخوت داهميت داظهار دپاره دې.اودا هم احتمال دې.چه دا دواړه لفظونه خبر وى. او د هريوپاره مبتدا محذوف وى.لکه چه تقديربه دا وى.((إخوانکم هم خولکم))

---

(١) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى(ص.٣٥)_

(٢) شرح الكرمانى(١\١٤٠)_

(٣) النهاية :٢٨٨) ومجمع بحار الأنوار(١٢٤\٢)_

علامه زركشى رحمه الله دا دواړه لفظونه منصوب ګرځولی دی اوتقدير ئې راويستې دې. ((احفظوا إخوانكم خولكم))ابوالبقاء دا د ټولو نه غوره توجيه ګرځولې ده خودبخارى په يو روايت كښې ((إخوانكم هم خولكم)) راغلى دى دكوم نه چه د رفع تقدير راجح كيږى.()

خلاصه دا چه ستاسودا خادمان ستاسو ورونړه دى.اوهركله چه دوى ستاسو ورنړه دى. نو دوى سره د وروولۍ سلوك كول پكار دې.هم ددې وروولۍ د اهميت ښكاره كولودپاره ((إخوانكم)) په ((خولكم)) مقدم كړې شوې دې.()

قوله جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ: الله تعالى دوى ستاسودلاسونو اوتصرف لاندې ګرځولى دى

قوله فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ: دكوم كس لاندې چه دده ورور وى.نوهغه ته دهغه څه نه خوراك وركول پكار دى دڅه نه چه هغه په خپله خوراك كوى.اودهغه څه نه اغوستل .پكار دى.كومې جامې چه په خپله اغوندى.

ددې حديث په بنياد د ابن حزم رحمه الله دا رائې ده.چه خپل غلام دهغه څه نه خوراك وركول واجب دى.كوم چه سړې پخپله خورى اګركه يوه نونمړۍ وى.دغه شان دهغه جامو نه غلام ته اغوستول هم واجب دى.كومې چه سړې په خپله اغوندى.اګرچه داخترپه موقع باندې وى.()

خوامام نووى رحمه الله فرمائى.((والأمر بإطعامهم مما يأكل وإلباسهم مما يلبس محمول على الإستحباب لاعلى الإيجاب وهذا بإجماع المسلمين))() يعنى غلام ته چه دهغه خوراك نه د خوراك حكم دې كوم چه مولى په خپله خورى.دغه شان د هغه پوشاك اغوستولوحكم دې.كوم چه مولى په خپله استعمالوى.نودا حكم په استحباب باندې محمول دې.اوايجاب باندې نه دې.اوپه دې باندې د ټولومسلمانانو اجماع ده

اوترڅوپورې چه حضرت ابوذر رضى الله عنه د عمل اوحديث باب تعلق دې.نوپوهه شئ.چه دحضرت ابوذر رضى الله عنه نه چه كوم لغزش شوې وو.چه هغوى د ((ابن السوداء)) پيغور وركړې وو. نو هغې متعلق كله چه هغه د نبى صلى الله عليه وسلم نه حديث واوريدو.نونه يواځې دا چه دهغه نه ئې خپله غلطى معاف كړه.بلكه ددې سره سره هغوى دخپل كمال تقوى اوپرهيزګارۍ د وجه دغلامانوسره د پوره مساوات عمل هم كولو.كوم چه انفرادى طورپو افضل عمل دې.ګنى دحديث باب

) ارشاد السارى (۱۱۶/۱)_

) فتح البارى (۱۷٤/۵)-

) المحلى لابن حزم رحمه الله (۹۲۵۰) مسألة :وفرض على السيد أن يكسو مملوكه ومملوكته مما يلبس.. (۱۰۹۷، ۹۸) مسألة وينفق الرجل والمرأة على ممالیکهما ....)_

) شرح نووى على صحيح مسلم (۵۲/۲) كتاب الإيمان باب صحبة المماليک)_

مفهوم خو دا دې چه د خپلو ماتحتو سره د مواسات عمل وی.مساوات لازم نه دي.[1]

په یوبل حدیث کښې دی ((إذا صنع لأحدکم خادمه طعامه ثم جاء به وقد ولی حره ودخانه فلیقعده معه فلیأکل فإن کان الطعام مشفوها قلیلاً فلیضع فی یده منه أکلة أو أکلتین))[2]

دغه شان په یوبل حدیث کښې راغلی دی ((للمملوك طعامه وکسوته بالمعروف))[3]

معلومه شوه چه دعرف مطابق دغلام دپاره طعام اوکسوة واجب ده البته که دعرف نه پوره یوکس خپل غلام ته خوراك څکاك اواغوستول کوی.نودا تطوع ده واجب نه دی.[4] والله أعلم.

خلاصه دا چه د جمهوروعالمانو رحمهم الله په نیزدماتحتو سره دمواسات حکم ضروری دې او مساوات حکم عمومی حکم نه دې.ځکه چه ددې په وجه به بیا تول نظام ګډ وډ شی په مواسات کښې نظام هم بنه پاتې کیږی.اوتطییب قلب هم وی.د نوروخیال ساتلوسره نظم هم برقرار پاتې کیږی.اوکه دمساوات عمومی طور حکم ورکړې شی نوددې په وجه به په نظم کښې فرق راشی.البته که یوکس انفرادی طور په مساوات باندې عمل کوی نو بیا بنه عمل دې.اوپه هغه باندې انکار نشته.اونه په دې سره عام فساد پیدا کیږی.

والله سبحانه وتعالی أعلم.

۲۲ = بَاب ظُلْمٌ دُونَ ظُلْمٍ

د ترجمة الباب مقصد اودماقبل سره ربط امام بخاری رحمه الله په وړاندې باب کښې : ((کفر دون کفر)) ذکرکړې وو. اودا ئې خودلی وو.چه په کفرکښې درجات اومراتب مختلف دی.نودغه شان به د دې په نقیض یعنی ایمان کښې هم مراتب اودرجات مختلف وی.اوکله چه په ایمان کښې درجات او مراتب مختلف وی.نودې ته به مرکب وئیلی شی.اوزائد اوناقص به ورته هم وئیلی شی.دغه شان دلته په ((ظلم دون ظلم)) کښې هم دا بنائی چه دا ظلم هم دایمان نقیض دې اوپه ظلم کښې هم مختلف مراتب دی.نوظلم دون ظلم ثابت شو اوایمان چونکه ددې نقیض دې.نودغه به په ایمان کښې هم دمراتبو اودرجاتو تفاوت ثابت شی.

دا خبره په نوروالفاظو کښې داسې زده کړئ چه دلته ((دون)) په معنی د ادنی او اسفل دې اوددې مطلب دا دې چه ظلم یوکلی څیزدې اوددې لاندې ډیر افرادی دی.بعضې اعلی دی اوبعضې ادنی دی.هم دا دامام بخاری رحمه الله د طرز موافق هم دې.ځکه چه دهغوی رائې دا ده.چه ایمان کوم چه اصل دې هغه خو تصدیق اواقراربالسان دې اویو ددې فرع ده.په کوم

---

[1]) المصدرالسابق_

[2]) صحیح مسلم (۵۲/۲) کتاب الأیمان باب صحبة الممالیک)_

[3]) موطا امام مالک کتاب الإستیذان باب الأمر بالرفق بالمملوک رقم ۴۰)_

[4]) فتح الباری(۱۷۴/۵) کتاب العتق باب قول النبی ﷺ العبید إخوانکم فأطعموهم مما تأکلون)_

سره چه دايمان تكميل كيږى. هغه فرع اعمال دى دغه شان د امام بخارى رحمه الله رائي دا هم ده چه د كفر، شرك او ظلم يو اصل دې اوهغه دې كفربالله كوم چه د ايمان بالله ضد دې.اويو ددې فرع ده كوم چه معاصى دى په كوم سره چه په كفركښې قوت اوزيادت راځى دا تول خو كفردې خويواصل دې اويوفرع ده داصل په ارتكاب سره سړې به دايمان نه خارجيږى اودفرع په ارتكاب سره دكفر په يوه شعبه كښې داخليږى كافرنه ګرځى. لكه چه امام بخارى رحمه الله دلته دا ښانى چه دظلم مراتب مختلف دى ددې د ټولو نه اوچته مرتبه خوشرك دې. دكوم په وجه چه سړې مومن نه پاتې كيږى او ددې لاندې ډيرې مرتبې دى چه دهغې په ارتكاب سره سړې دايمان نه نه خارجيږى. البته په ده كښې دكفرشاخونه اوشعبې راځى.(١)
علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله دترجمې د انعقاد نه مقصود دا دې چه دايمان تكميل په اعمالو سره كيږى اوپه ايمان كښې دګناهونو په ارتكاب سره نقصان پيدا كيږى په هغې سره سړې په كفركښې نه داخليږى.اود معاصى د صغراوكبر په اعتبارسره په خلقوكښې تفاوت او اختلاف پيدا كيږى (٢)

[۳۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ح قَالَ وحَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[۳۱۸۱، ۳۲۴۵، ۳۲۴، ۴۳۵۳، ۴۴۹۸، ۶۵۲۰، ۶۵۳۸]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ: دوى ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى باهلى بصرى رحمه الله دى دوى مختصرحالات مخكښې د «باب علامة الإيمان حب الأنصار» لاندې تيرشوى دى.

قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: د امام شعبه بن الحجاج رحمه الله تذكره وړاندې په «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده.

ح قَالَ وحَدَّثَنِي بِشْرٌ: دا «حاء» دلته چه واقع شوې ده.كه دا حاء دتصنيف جزء وى.نودا حائې تحويل ده.دكوم تفصيل چه تيرشوې دې.اوكه وروسته چا زياتى كړې وى.نوحافظ ابن حجراوعلامه عينى رحمهما الله فرمائى چه دوه احتماله دى.كيدې شى حائې د تحويل وى اودا هم كيدې شى چه خاء معجمه وى كوم چه دامام بخارى رحمه الله رمز دې.خوپه دې بانديې اشكال كيږى چه دحاء تحويل د اصل كتاب په يوراوى كښې د داخلولو څه ضرورت

---

(١) اوګورئ فتح البارى (٨٧/١) وعمدة القارى (٢١٣/١)_
(٢) عمدة القارى (٢١٣/١)_

دي.راوى دمولف په كتاب كښې دخپل طرف نه د څه څيز داخلول نشى كولې اوچه كوم څيزداخلوى.نوهغه ښكاره كوى

دوه اهمې فائدې ① بهرحال دلته امام بخارى رحمه الله حديث باب په دوو سندونو سره نقل كوى.په يوسند كښې ددوى استاذ ابوالوليد دې.كوم چه دامام شعبه شاګردې.اوپه بل سند كښې ددوى استاذ بشربن خالد عسكرى دې.دوى دمحمد بن جعفرغندرپه واسطه سره د امام شعبه نه روايت كوى.كله چه اولنې سند عالى دې.اودويم سند د هغې په مقابله كښې نازل دې.چونكه محمد بن جعفرالمعروف بغندر.دامام شعبه نه په روايت كولوكښې اثبت دې.ددې وجې امام بخارى د سندعالى باوجود سندنازل هم ذكركړلو.

② دويمه اهمه فائده دا ده.چه دامام بخارى تقريباً عادت مطرده دې.چه كله دوى تحويل كوى.نود دويم سند الفاظ ذكركوى.اود اول سند الفاظ په بل ځائې كښې راوړى.دلته ئې هم داسې كړې دى.چه دحديث الفاظ دسند ثانى دى.اوداول سند الفاظ په كتاب الانبياء كښې راخى.البته بعضې وخت كښې داسې هم كيږى.چه تحويل كوى.اود اول سند الفاظ نقل كوى.اود سند ثانى الفاظ په كتاب كښې په بل ځائې ذكركوى.داسې مثالونه ډير كم دى

بِشْرُبْنُ خَالِدٍأَبُومُحَمَّدٍالْعَسْكَرِيُّ: دوى ابومحمدبشربن خالد عسكرى فرائضى دى.دوى د شبابه بن سوار . محمدبن جعفرغندر.وليدبن عقبه.شيبانى.يحى بن آدم.اويزيد بن هارون رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.اودوى په شاګرانوكښې امام بخارى.امام مسلم .امام ابوداود .نسائى اوامام محمد بن اسحاق بن خزيمه رحمهم الله وغيره دى.

امام نسائى رحمه الله دوى ثقه ګرځوى.

امام ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«ثقة يغرب»

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.«وكان ثقة مأمونا»

په بخارى مسلم ابوداو اونسائى كښې ددوى روايات دى.

په كال ۲۵۳هه يا ۲۵۵ه كښې وفات شوى وو. رحمه الله تعالى(۱)

قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ: دوى ابوعبدالله محمد بن جعفر هذلى دى.د غندر په لقب سره مشهور دى.

د حسين معلم.سعيدبن ابى عروبه.سفيانين.شعبه.ابن جريج.اومعمربن راشد رحمهم الله وغيره نه ئې دحديث روايت كړې دې.

---

۱) تهذيب الكمال(۱۱۷\۴. ۱۱۸) وعمدة القارى(۱\۲۱۳) وتقريب التهذيب (۱۲۳) رقم ۶۸۴) وخلاصة الخزرجى(ص.۴۸)_

ددوى په شاګردانوکښې امام احمدبن حنبل، امام ابن المدينى، امام ابن معين، امام اسحاق بن راهويه، اوامام قتيبه رحمهم الله غوندې جبال حديث دى

ابوحاتم رحمه الله فرمائى «كان صدوقاً وكان مؤدباً وفي حديث شعبة ثقة» ابن حبان دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى اوليکلي ئې دى «كان من خيار عباد الله على غفلة فيه»

محمد بن جعفرغندرامام شعبه بن الحجاج ربيب (پركتي) وو هغوى ددوى نه شلوكالو پورې مسلسل استفاده كوله دهغوى په احاديثوكښې دوى د ټولونه اثبت وو عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى «غندر في شعبة أثبت مني»

امام عبدالله بن مبارك رحمه الله فرمائى «إذا اختلف الناس في حديث شعبة فكتاب غندر حكم بينهم»

امام ابن معين رحمه الله فرمائى «كان من أصح الناس كتاباً وأراد بعضهم أن يخطئه فلم يقدر عليه»

امام على بن مدينى رحمه الله فرمائى «هو أحب إلي من عبد الرحمن في شعبة»

عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى «كنا نستفيد من كتب غندر في حياة شعبة»

محمد بن جعفر رحمه الله به دعبادت خاص ذوق لرلو، امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى دوى د پنځوس كالو راسې په صوم داؤدى باندې عمل كونكې وو، يوه ورځ به ئې روژه نيوله اوبله ورځ به ئې كوژه كوله

امام ابن معين رحمه الله فرمائى، چه امام محمد بن جعفرغندر به د مينارې دپاسه كيناستلو اود فقيرانوكښې به ئې د زكاة پيسې تقسيمولې، كله چه به د دوى تپوس اوشونو فرمائيل به ئې «أرغب الناس في إخراج الزكاة»

دغندرلقب ورته امام ابن جريج رحمه الله وركړې دې په اصل كښې واقعه دا وه چه حضرت ابن جريج رحمه الله بصرى ته تشريف يوړلو، اوهلته ئې دحضرت حسن بصرى رحمه الله يوحديث بيان كړو نو خلقو پرې انكاراوكړو، چه مونږ خودا حديث نه دې اوريدلې هغوى ورته اووئيل په دې كښې دانكارڅه وجه ده، زه د عطاء بن ابى رباح رحمه الله سره شل كاله پاتې شوې يم ددې باوجود به يوكس دهغوى يوداسې حديث واورولو چه هغه به مانه وو اوريدلې په دغه موقع باندې د ابن جريج په مخكښې محمد بن جعفر رحمه الله ډيرشور جوړ كړې وو نوابن جريج رحمه الله دوى ته خطاب اوكړو، او ورته ئې اووئيل «أسكت يا غندر» دهغه وخت نه دوى د غندر په لقب سره مشهور شو.

غندر د غين په ضمې اونون په سكون او دال په فتحه او ضمې سره دې اوددې نه پس راء مهمله . اهل حجاز هغه چاته غندروائى چه زيات شور كوى

په كال ۱۹۳ھ يا ۱۹۴ھ كښې وفات شوى وو (۱)

---

(۱) تهذيب الكمال(۲۵\۵-۹) وعمدة القارى(۲۱۳، ۲۱۴) وتقريب (۴۷۲) رقم (۵۷۸۷) وخلاصة الخزرجى (ص۳۳۰، ۳۳۱)_

عَنْ سُلَيْمَانَ: دوی ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی دی چه د اعمش په لقب سره مشهور دی.
دوی د حضرت انس رضی الله عنه زیارت کړې وو. البته د هغوی نه د دوی سماع ثابته نه ده.
دزید بن وهب .ابووائل .ابراهیم تیمی .او شعبی رحمهم الله وغیره نه د حدیثو روایت کوی.
اود دوی نه روایت کونکو کښې شعبه. سفیان ب. زادنه او وکیع وغیره دی.
امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی .امت محمدی ته په محفوظ طریقه د علم رسونکی خلور حضرات دی. په هغوی کښې یوسلیمان بن مهران اعمش رحمه الله دې.
قاسم بن عبد الرحمن رحمه الله فرمائی .((هذا الشيخ أعلم الناس بقول عبدالله بن مسعود رضی الله عنه))
سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی .((سبق أعمش أصحابه بأربع خصال، كان أقرئهم للقرآن وأحفظهم للحديث وأعلمهم بالفرائض وذكر خصلة أخرى))
زهیربن معاویه رحمه الله فرمائی .((ما رأيت أحدا أعقل من الأعمش ومغيرة))
امام احمد رحمه الله فرمائی ((أبواسحاق وأعمش رجلا أهل الكوفة))
امام شعبه رحمه الله فرمائی .((ما شفاني أحد ما شفاني الأعمش)) یعنی په حدیثو کښې دامام اعمش رحمه الله په شان بل چا زما تشفی نه ده کړې.
امام شعبه رحمه الله چه به کله د امام اعمش رحمه الله ذکرکولو .نود هغوی د صدق اودیانت په وجه به ئې ((المصحف، المصحف)) وئیلو.
احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی .((كان ثقة ثبتاً في الحديث))
دامام یحیی القطان رحمه الله په وړاندې چه به کله دامام اعمش رحمه الله ذکراوشو .نو فرمائیل به ئې .((كان من النساك وكان محافظاً على الصلاة في جماعة، وعلى الصف الأول)) دغسې دوی به فرمائیل ((هو علامة الإسلام))
امام وکیع رحمه الله فرمائی .چه امام اعمش د اویا کالوعمر ته نزدې شوې وو. خود هغوی نه تکبیر اولی چرته فوت شوې نه وو.
عبدالله بن داود خریبی فرمائی .په کومه ورځ چه امام اعمش وفات شو .په هغه ورځ ددوی نه زیات عبادتګذار څوك نه وو.
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی .((الأعمش ثقة))
امام نسائی رحمه الله فرمائی .((ثقة ثبت))
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی .((ثقة حافظ، عارف بالقراءات ورع لكنه يدلس))
امام ذهبی رحمه الله فرمائی .((أحد الأئمة الثقات عداده في صغار التابعين، ما نقموا عليه إلا التدليس))
مغیره رحمه الله فرمائی .((أهلك أهل الكوفة أبو إسحاق وأعيمشكم هذا))

حافظ ذهبی رحمه الله په دوی باندې تبصره کوی.اوفرمائی.((کأنه عفی الروایة عمن جاء وإلا فالأعمش عدل صادق ثبت صاحب قرآن وسنة یحسن الظن بمن یحدثه و یروی عنه ولا یمکننا أن نقطع علیه بأنه علم ضعف ذلك الذی یدلسه فإن هذا حرام))

دغه شان دوی فرمائی.((وهو یدلس وربما دلس عن ضعیف ولا یدری به فمتی قال حدثنا فلا کلام ومتی قال عن تطرق إلیه احتمال التدلیس إلا فی شیوخ له أکثر عنهم کإبراهیم وابن ابی وائل وأبی صالح السمان، فإن روایته عن هذا الصنف محمولة علی الإتصال))یعنی دوی به تدلیس کولو اوتدلیس به ئې هم کله د ضعیف راوی نه کولو.خودوی به خبر نه وو.نوکه دوی په ((حدثنا))سره حدیث روایت کړی نو ددې په قبولیت کښې څه کلام نشته.اوکه په عنعنه سره روایت اوکړی نوپه دې کښې دتدلیس احتمال شته.البته دا چه دهغه شیوخو استاذانو چه دې دهغوی نه زیات احادیث بیانوی.نو ددوی نه د عنعنه کولوباوجود به دا په سماع باندې محمول وی.والله أعلم.

امام اعمش رحمه الله د ۶۱ھ په اوائلو کښې پیدا شوې وو.اوپه ۱۴۷ھ یا ۱۴۸ھ کښې وفات شوی وو. رحمه الله تعالی رحمة واسعة[1]

عَنْ إِبْرَاهِيمَ: دوی دکوفې مشهور تابعی فقیه.ابوعمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن اسود نخعی رحمه الله دی.ددوی مورملیکه بنت یزید ده.اودعبدالرحمن بن یزید خور وه[2] دخپلو دواړو ماماګانو نه علاوه ئې دحضرت عبیده سلمانی.اوهمام بن الحارث .علقمه بن قیس نخعی.اومسروق بن الاجدع رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیثو کړې دې.[3]

ددوی نه په روایت کونکوکښې حکم بن عتبه،حماد بن ابی سلیمان. بیدالیامی اوامام اعمش رحمهم الله وغیره دی.[4] امام اعمش رحمه الله فرمائی.((کان ابراهیم صیرفی الحدیث))[5]

امام شعبی رحمه الله فرمائی.((أما أنه ماترك أحداً أعلم منه أو أفقه منه قلت: القائل هوشعیب بن الحجاب ولا الحسن ولا ابن سیرین ؟ قال: ولا الحسن ولا ابن سیرین، ولا من أهل البصرة ولا من أهل الكوفة ولا من أهل الحجاز، وفی روایة ولا بالشام))[6]

---

[1] تهذیب الکمال(۱۲\۷۶، ۹۲) وعمدة القاری(۱\۲۱٤) ومیزان الإعتدال(۲\۲۲٤) رقم ۳۵۱۷) و تقریب(ص.۲۵٤) رقم ۲۶۱۵) وخلاصة الخزرجی(ص.۱۵۵)_

[2] تهذیب الکمال(۲\۲۳۳، ۲۳٤)_

[3] تهذیب الکمال(۲\۲۳٤) وخلاصة الخزرجی(۲۳.) وعمدة القاری(۱\۲۱٤)_

[4] المصادر السابقة)_

[5] تهذیب الکمال(۲\۲۳۸) وسیر أعلام النبلاء (٤\۵۲۱)_

[6] تهذیب الکمال(۲\۲۳۸) وسیر أعلام النبلاء(٤\۵۲۷)_

مغيره بن مقسم رحمه الله فرمائي. ((كنا نهاب من إبراهيم كما يهاب من الأمير))(١)
امام اعمش رحمه الله فرمائي چه امام نخعي رحمه الله به همشيه دپاره د شهرت او نام نمود نه ځان بچ ساتلو. تردې چه دستني وغيره سره به نې د درس حلقه نه جوړوله.(٢)
احمدبن عبدالله عجلي رحمه الله فرمائي. ((لم يحدث عن أحد من أصحاب النبي ﷺ وقد أدرك جماعة ورأى عائشة رؤيا وكان مفتي أهل الكوفة هو والشعبي في زمانهما وكان رجلا صالحا فقيها متوقيا قليل التكلف))(٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي. ((ثقة إلا أنه كان يرسل كثيرا))(٤)
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي. ((إبراهيم بن يزيد النخعي أحد الأعلام يرسل عن جماعة))(٥)
دغه شان فرمائي. ((استقر الأمر على أن إبراهيم حجة وأنه إذا أرسل عن ابن مسعود وغيره فليس ذلك بحجة))(٦) يعني ابراهيم نخعي في نفسه حجت دې. البته چه كله مرسل روايت اوكړي. نو دده مرسل روايت حجت نه دې. برابره ده كه دابن مسعود رضي الله عنه نه ارسال اوكړي. اوكه د بل چانه.
خودحافظ ابن حجر رحمه الله دا قول محل داشكال دې. ځكه چه يحيى بن معين رحمه الله فرمائي ((مراسيل نخعي أحب إلي من مراسيل شعبي))(٧) اودامام شعبي رحمه الله د مراسيلو په باره كښې امام عجلي رحمه الله فرمائي. ((ومرسل الشعبي صحيح لا يكاد يرسل إلا صحيحا))(٨)
بيا امام ترمذى رحمه الله په كتاب العلل كښې دامام اعمش رحمه الله نه نقل كوى. ((قلت لإبراهيم النخعي أسند لي عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فقال إبراهيم إذا حدثتك عن رجل عن عبدالله فهو الذي سميت، وإذا قلت قال عبدالله فهو عن غير واحد عن عبدالله))(٩) مطلب دا دې. كه ابراهيم نخعي رحمه الله د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه مسنداً روايت كوى. نو د دې مطلب به دا وى. چه صرف په دې يو سند سره دغه مروى دې. اوكه مرسلاً روايت كوى. نوددې مطلب به دا وى. چه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه دا حديث څو كسانو روايت كړې دې.
په دې بنياد باندې حافظ ابن رجب رحمه الله فرمائي. ((وهذا يقتضي ترجيح المرسل على المسند لكن عن

---

(١) خلاصة الخزرجي(ص.٢٣) وسير أعلام النبلاء (٥٢٢\٤)_
(٢) خلاصة الخزرجي(ص.٢٣)_
(٣) تهذيب الكمال(٢٣٧\٢) وتهذيب التهذيب (١٧٧\١)_
(٤) تقريب التهذيب(ص.٩٥) رقم ٢٧٠)_
(٥) ميزان الإعتدال(٧٥\١)_
(٦) ميزان الإعتدال(٧٤\١)_
(٧) تهذيب الكمال(٢٣٨\٢) وتهذيب التهذيب(١٧٧\١) وسير أعلام النبلاء (٥٢٢\٤)_
(٨) تهذيب الكمال(٣٥\١٤) ترجمة عامر بن شراحيل الشعبي وخلاصة الخزرجي(ص.١٨٤)_
(٩) كتاب العلل للترمذي في آخر كتابه الجامع (٢٣٧\٢)_

النخعی خاصة فیما أرسله عن ابن مسعود خاصة وقد قال أحمد فی مراسیل النخعی لا بأس بها وقال ابن معین مرسلات ابراهیم صحیحة إلا حدیث تاجر البحرین وحدیث الضحك فی الصلاة وقال أیضاً إبراهیم أعجب إلی مرسلات من سالم والقاسم وسعید بن المسیب»(١)

دغه شان حافظ ابوسعید علائی فرمائی «هو مکثر من الإرسال وجماعة من الأئمة صححوا مراسیله وخص البیهقی بما أرسله عن ابن مسعود رضی الله عنه»(٢)

ددې عبارتونو او نصوصونه معلومه شوه چه دابراهیم نخعی مراسیل مطلقاً رد کول صحیح نه دی بیا خاص کرکله چه هغوی د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه ارسال کوی ځکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «وکان بصیراً بعلم ابن مسعود رضی الله عنه واسع الروایة فقیه النفس کبیر الشأن کثیر المحاسن رحمه الله تعالی»(٣)

په آخری عمر کښې دحجاج بن یوسف دطرفه ددوی لټون جاری وو اودوی پټ شوی وو. هم په دغه حالت کښې اول دحجاج بن یوسف اوبیا وریسې څه وخت پس ددوی وفات اوشو(٤)

په آخری وخت کښې ډیر پریشانه وو. خلقو ترې تپوس اوکړو چه ولې څه خطره درته پیښه شوې ده. دوی ورته اوفرمائیل. په دې وخت کښې چه زه کومې لونې خطرې سره مخامخ یم. ددې نه لویه خطره بله کومه کیدې شی. اوس به زما د رب قاصد راشی. اوزما خانې خویه یا جنت شی. اویا به جهنم شی. په الله قسم زما خواهش دا دې چه زما روح ترقیامته پورې په حلق کښې وی.(٥)

په کال ۹٦هـ کښې وفات شوی وو. رحمه الله رحمة واسعة(٦)

عَنْ عَلْقَمَةَ: دوی د کوفې مشهور تابعی فقیه. امام ابوشبل علقمه بن قیس بن عبدالله بن مالك نخعی دی. دوی دابراهیم نخعی رحمه الله د مور اود ماما اسود بن یزید او عبدالرحمن بن یزید تره وو.

دنبی اکرم صلی الله علیه وسلم په ژوند کښې پیدا شوې وو. خونبی صلی الله علیه وسلم ئې نه وو لیدلی. ددې وجې ددوی شمار په مخضرمینو کښې کیږی.

دعلم دپاره ئې سفرونه کړی وو. د حضرات خلفاء راشدینو نه علاوه دحضرت سلمان، حضرت ابوالدرداء، حضرت خالد بن ولید، حضرت حذیفه، حضرت خباب، حضرت عائشې، حضرت

---

(١) انظر تعلیقات محقق کتاب تهذیب الکمال(٢\٢٣٩، ٢٤٠)_

(٢) تهذیب الکمال(١\١٧٨، ١٧٩)_

(٣) سیر أعلام النبلاء (٤\٥٢١)_

(٤) تهذیب الکمال(٢\٢٣٧) وحاشیة تهذیب الکمال(٢\٢٤٠)_

(٥) سیر أعلام النبلاء (٤\٥٢٨)_

(٦) سیر أعلام النبلاء (٤\٥٢٧) وتهذیب الکمال(٢\٢٤٠) وتقریب (ص.٩٥) وخلاصة الخزرجی (ص.٢٣)_

سعد. حضرت عمار. اوحضرت ابومسعود بدرى رضي الله عنه وغيره نه ئې نه د حديث روايت كړې دې په كوفه كښې مقيم شوې وو. اودحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه سره ئې صحبت اختيار كړې وو. تردې چه دعلم او عمل روښانه مناره ترې جوړه شوه. لويو لويو عالمانو رحمهم الله ددوى نه علم فقه حاصل كړه. او ددوى نوم لرې لرې پورې خور شو.

د دوى نه چا چا استفاده كړې ده. په هغوى كښې حضرت امام ابراهيم نخعى. امام شعبى. سلمه بن كهيل. ابووائل شقيق بن سلمه او ابواسحاق سبيعى. رحمهم الله وغيره ډيرحضرات دى.

ددوى اولاد وغيره نه وو. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ددوى كنيت ,,ابوشبل،، كيخودې وو. حضرت علقمه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دټولو نه خاص ترين شاګرد وو. تردې چه په اخلاقو اوعاداتو كښې هم دهغوى سره مشابه وو.

هم دا وجه ده چه رباح ليثى رحمه الله فرمائى. ((فإذا رأيت علقمة فلا تضرك أن لا ترى عبدالله فإنه أشبه الناس به هدياً وسمتاً))

دنوم نهاداوشهرت نه به لرې لرې اوسيدو. عبدالرحمن بن يزيد رحمه الله فرمائى. چه مونږ حضرت علقمه ته عرض اوكړو. كه تاسو په جمات كښې كيني. اومونږ ستاسونه هلته استفاده كوو نودا به ښه وى. نودوى اوفرمائيل. زما دا نه ده خوښه. چه خلق ماطرف ته اشاره كوى. اووائى چه دا علقمه دې. خلقو ورته اووئيل كه تاسو اميرانو اوحاكمانو ته تلئ راتلئ. نوستاسو به ډير قدر وو. دوى ورته اوفرمائيل. ((أخاف أن ينتقصوا مني أكثر مما أنتقص منهم))

قرآن كريم به ئې ډير په خوږ آواز لوستل. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دوى نه دقرآن پاك د لوستلو مطالبه كوله. اوهغوى به اوريدلو. اوفرمائيل به ئې. ((زدنا فداك أبي وأمي فإني سمعت رسول الله ﷺ يقول: إن حسن الصوت زينة القرآن))

قابوس بن ابوظبيان دخپل پلار نه تپوس اوكړو. چه ته دنبى ﷺ دصحابو رضي الله عنهم مجلسونه پرېږدې. اودحضرت علقمه په مجلس كښې كينې. نوابوظبيان ورته جواب وركړو. چه ما په خپله د نبى ﷺ صحابه كرام رضي الله عنهم ليدلى دى. چه دده نه به ې تپوس كولو. اواستفاده به ئې ترې كوله امام احمدبن حنبل رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى. ((ثقة من أهل الخير))

امام يحيى بن معين رحمه الله دوى لره ثقه ګرځولى دى.

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى. ((ثقة ثبت فقيه عابد))

حضرت علقمه رحمه الله وصيت كړې وو چه كله زما د زنكدن وخت شى. نوداسې كس ماسره كينوئ چه ما ته د ((لا إله إلا الله)) تلقين كوى. اودوفات نه پس ما زر دفن كړئ. خلقو كښې اعلان مكوئ. هسې نه چه د جاهليت طريقه شى.()

) سير أعلام النبلاء (٤\٥٣. ٦١) وتهذيب الكمال (٢٠\٣٠٠. ٣٠٨) وتقريب التهذيب (ص.٣٩٧) رقم (٤٦٨١) وخلاصة الخزرجي (ص.٢٧١)-

د دوی وفات د ۶۰ هـ یا ۷۰ هـ نه پس شوې وو رحمه الله تعالی رضی عنه وأرضاه،

عَنْ عَبْدِ اللهِ: (دوی مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبیب هذلی رضی الله عنه دی. ابو عبدالرحمن ددوی کنیت دې

په سابقین اولینوکښې ددوی شمارکیږي په بدر وغیره غزاګانوکښې شریک شوې وو دحبشې او مدینې دواړه هجرتونه ئې کړی دی په عالمانوصحابورضی الله عنهم کښې وو ددوی نه په صحابورضی الله عنهم اوتابعینو رحمهم الله کښې یوجم غفیرعلم حاصل کړې دې

په حضرات صحابه کرامورضی الله عنهم کښې حضرت ابوموسی اشعری، حضرت ابوهریره حضرت ابن عباس، حضرت ابن عمر، حضرت عمران بن حصین، حضرت جابر، حضرت انس، حضرت ابوامامه رضی الله عنهم وغیره ددوی نه روایت کړې دې

په حضرات تابعینو رحمهم الله کښې چه کومو حضراتو ددوی نه استفاده کړې ده. هغوی کښې دا حضرات مشهور دی، حضرت علقمه، اسود مسروق، عبیده، ابووائله، قیس بن ابی حازم رحمهم الله وغیره.()

دحضرت عمر رضی الله عنه نه ئې وړاندې اسلام راوړې وو. په خپله فرمائی «لقد رأيتني سادس ستة وما على ظهر الأرض مسلم غيرنا» ()

ددوی موربی بی هم صحابیه رضی الله عنها وه. هغوی نه به ام عبد ونیلی شی. هم په دې نسبت سره دوی ته هم ابن ام عبد رضی الله عنه ونیلی شی.()

دوی دواړو موراوخوی د نبی صلی الله علیه وسلم سره خصوصی تعلق ساتل. حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه فرمائی «قدمت أنا وأخي من اليمن فمكثنا حيناً ما نرى ابن مسعود رضی الله عنه وأمه إلا من أهل البيت من كثرة دخولهم ولزومهم له» ()

) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه فی كتاب الأنبياء أيضاً باب قول الله تعالى: ﴿ واتخذالله إبراهيم خليلاً رقم ۴۳۶۰ وباب قول الله تعالى: ﴿ ولقد آتينا لقمان الحكمة .. رقم ۳۴۲۸) و(۳۴۲۹) وفی كتاب التفسير تفسير سورة الأنعام باب قوله: ﴿ ولم يلبسوا إيمانهم بظلم﴾ رقم ۴۶۲۹ وسورة لقمان باب قوله: ﴿ لاتشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم﴾ رقم ۴۷۷۶ وفی كتاب إستتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فی الدنيا والآخرة رقم ۶۹۱۸ وباب ما جاء فی المتأولين رقم ۶۹۳۷ ومسلم فی صحيحه (۱\۷۷) كتاب الإيمان باب صدق الإيمان وإخلاصه والترمذی فی جامعه فی كتاب تفسير القرآن ومن سورة الأنعام رقم ۳۰۶۷-

) سيرأعلام النبلاء (۱\۴۱۶، ۴۶۲) وتهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۸۹) وتهذيب الكمال(۱۶\۱۲۱، ۱۲۶)_

) المستدرک للحاکم(۳\۳۱۳)_

) سيرأعلام النبلاء(۱\۴۶۲) وتهذيب الأسماء واللغات(ت۱\۲۸۸)-

) صحيح بخاری(۱\۵۳۱) كتاب المناقب باب مناقب عبدالله بن مسعود (۲\۶۲۹) كتاب المغازی باب قدوم الأشعريين وأهل اليمن وصحيح مسلم(۲\۲۹۲) كتاب الفضائل باب من فضائل عبدالله بن مسعود وأمه رضی الله عنهما)

په سفركښې به د نبى ﷺ پنړې مباركې ،مسواك ،بستره د اودس سامان د دوى سره وو په عامو ورځو كښې به هم دوى نبى ﷺ ته پنړې اچولې اوكله چه به نبى ﷺ پنړې اوويستلې نو دوى به هغه دخپلو لستونړو په جيب كښې اچولې.(١)

دبدر په ورځ چه كله ابوجهل دوو وړو ماشومانو زخمى كړو.نونبى ﷺ هم دوى دهغه د قتل كولو دپاره اوليږل.دوى ددې امت فرعون قتل كړلو.نبى ﷺ دوى ته دجنت زيرې وركړو.

د نبى ﷺ سره د ربط اوتعلق اندازه ددې نه اولګوئ چه پخپله فرمائى ((علمنى رسول الله ﷺ وكفى بين كفيه، التشهد كما يعلمنى السورة من القرآن(٢)

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه نبى ﷺ ماته حكم اوكړو چه زه هغوى ته قرآن كريم واوروم.ماورته عرض اوكړو.يارسول الله زه تاسو ته قرآن پاك اولولم.حالانكه په تاسوباندې خو قرآن نازل شوې دې.نو نبى ﷺ راته اوفرمائيل.زه دبل د خولې نه قرآن اوريدل خوښوم.نوما سورة نساء شروع كړه.كله چه دې ځائې ته راورسيدم.﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴾نو نبى ﷺ زه اودرولم.اوراته ئې اوفرمائيل.پس دومره كافى دې چه هغوى ته مې اوكتل.نودهغوى د سترګو نه اوښكې جارى وې.(٣)

دوى پخپله فرمائى((والذى لااله غيره، ما من كتاب الله سورة إلا أنا أعلم حيث نزلت وما من آية إلا أنا أعلم فيما نزلت ولوأعلم أحداً هوأعلم بكتاب الله منى تبلغه الإبل لركبت إليه))(٤)

يوځل نبى ﷺ دحضرت ابوبكراوحضرت عمر رضي الله عنهما په خواه كښې تيرشو. اوحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قرآن لوستلو.نبى ﷺ اوفرمائيل.((من أحب أن يقرأ القرآن غضاً كما أنزل فليقرأ قراءة ابن ام عبد)) بياحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په دعا كښې مشغول شو.((اللهم إنى أسألكم إيماناً لا يرتد ونعيماً لا ينفد ومرافقة نبيك محمد ﷺ فى أعلى جنان الخلد)) نبى ﷺ ددوى په دعا باندې فرمائيل.((سل تعط))(٥)

حضرت حذيفه رضي الله عنه فرمائى.چه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په اخلاقو، عاداتو ،قضاء او

---

(١) طبقات ابن سعد(٣\١٥٣)_

(٢) صحيح بخارى كتاب الإستيذان باب الأخذ باليدرقم ٦٢٦٥ وصحيح مسلم (١\١٧٤) كتاب الصلاة باب التشهد فى الصلاة)_

(٣) صحيح بخارى (٢\٧٥٥) كتاب فضائل القرآن باب من أحب أن يسمع القرآن من غيره وباب قول المقرئ للقارئ حسبک و(٢\٧٥٦) باب البكاء عند قراءة القرآن بوصحيح مسلم (١\٢٧٠) كتاب فضائل القرآن باب فضل إستماع القرآن ..)__

(٤) صحيح مسلم (٢\٢٩٣) كتاب الفضائل باب من فضائل عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وأمه رضي الله عنها)_

(٥) مسند أحمد(١\٤٤٥، ٤٥٤)_

خطبه وغيره كښې نبى ﷺ مشابه وو دغه شان فرمائى «ولقد علم المتهجدون من أصحاب محمد ﷺ أن عبدالله من أقربهم عندالله وسيلة يوم القيامة (قال الذهبي ﷫ كذا قال المتهجدون ولعله المجتهدون)»(١)

حضرت عمربن الخطاب ﷛ دوى كوفې ته اوليږلو اودكوفې خلقو ته ليکلى وو «بعثت إليكم عماراً أميراً وعبدالله بن مسعود معلماً و وزيراً وهما من النجباء من أصحاب رسول الله ﷺ ومن أهل بدر فاقتدوا بهما وقد آثرتكم بعبدالله على نفسى»(٢)

حضرت عمر ﷛ دحضرت ابن مسعود ﷛ په باره كښې فرمائى «كنيف(٣) ملئ علماً»(٤) چه دوى يو لوئ لوښې دې چه د لبالب (دسرنه ويخه پورې د) علم نه ترمره پورې ډك دې.

يوځل حضرت عبدالله بن مسعود ﷛ بيمارشو نوحضرت عثمان ذوالنورين ﷛ ئې بيمارپرسئ ته تشريف يوړلو.

تپوس ئې ترې اوكړو «ماتشتكى؟» تاسوته څه تكليف دې؟

وې فرمائيل «ذنوبى» ماته زما دګناهونود احساس تكليف دې

تپوس ئې ترې اوكړو «فماتشتهى؟» تاسوڅه خواهش دې؟

وې فرمائيل «رحمة ربى» زه دخپل پروردګارد رحمت طلبګاريم.

تپوس ئې تراوكړو «ألا آمرلك بطبيب؟» آيا زه ستا دپاره د طبيب انتظام اوكړم

وې فرمائيل «الطبيب أمرضنى» زما دپاره به د طبيب څه انتظام اوكړئ اصل طبيب خوزه بيمار كړې يم.

تپوس ئې اوكړو «ألا آمرلك بعطاء؟» آيا ستاسودپاره د څه پيسو بندوبست اوكړم

وې فرمائيل «لاحاجة لى فيه» ماته ددې څه ضرورت نشته.

حضرت عثمان ﷛ اوفرمائيل كه تاسوته ضرورت نه وى نوستاسو نه پس به ستاسود لونړو دپاره ېكار راشى.

حضرت ابن مسعود ﷛ اوفرمائيل تاسوته زما د لونړو په باره كښې د فقيرئ ويره ده داسې خبره نه ده څكه چه ماهغوى ته روزانه د شپې د سورة واقعه د لوستلو تلقين كړې دې اوما د رسول الله ﷺ نه اوريدلى دى چه هغوى فرمائيلى دى.

---

(١) سير أعلام النبلاء (٤٧٠/١)۔

(٢) تهذيب الأسماء واللغات (٢٩٠/١)۔

(٣) وهو تصغير تعظيم للكنف بمعنى الوعاء انظر النهاية لابن الأثير (١٠٥/٤)۔

(٤) تهذيب الأسماء واللغات (٢٩٠/١) وسير أعلام النبلاء (٤٩١/١)۔

«من قرأ سورة الواقعة كل ليلة لم تصبه فاقة أبداً»(١)

دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ټول اته سوه اته څلویښت احادیث مروی دی په دې کښې څلورشپیته متفق علیه دی. اوامام بخاری رحمه الله په یوویشت احادیثوکښې متفرد دې او امام مسلم په پنځه دیرش احادیث کښې متفرد دې.

په ٣٢هـ یا ٣٣هـ کښې دوی وفات شوی وو.(٢) رضی الله عنه وأرضاه(٣)

فائده دا خبره دې یاده وی چه دحدیث صحت او ضعف په اصل اسناد باندې وی. کوم سند چه څومره شرائطو لره جامع وی. نوهم هغه هومره به په هغې کښې قوت راځی اوپه کوم سندکښې چه د شروط دصحت نه څومره کمې راځی. نوهم هغه هومره به هغه حدیث ضعیف وی. ددې وجې په یوخاص سند باندې د اصح الاسانید اطلاق کول نه دی پکار. خوبیا هم بعضې اکابرینو رحمهم الله په بعضې اسنادو باندې د اصح الاسانید اطلاق کړې دې.(٤) په داسې اسانیدوکښې یوسند دا هم دې. په کوم سره چه حدیث باب مروی دی. «عن الأعمش عن ابراهیم، عن علقمة، عن عبدالله» امام یحیی بن معین رحمه الله دې سند لره اصح الاسانید گرځولې دې.(٥)

قوله قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی. چه کله دا آیت نازل شو ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نود رسول الله ﷺ صحابو رضی الله عنهم عرض اوکړو. په مونږ کښې به څوك وی. چه هغه به ظلم نه وی کړې؟

مطلب دا چه آیت ظاهری معنی ئې اوکتله. نوصحابه کرام رضی الله عنهم اوویریدل. چه په دې کښې امن او اهتداء صرف دهغه کسانودپاره ده. چه دخپل ایمان سره ظلم ملاو نکړی. اوپه مونږ کښې به څوك داسې وی. چه دهغه نه به څه ناڅه ظلم نه وی شوې. نوددې آیت مطابق مونږ دامن او هدایت نه محروم شو.

---

(١) تهذيب الأسماء واللغات (٢٩٠\١١) وحديث من قرأ ... أخرجه أبوعبيد في فضائله وابن الضريس والحارث بن أبي أسامة وأبويعلى. وابن مردويه. والبيهقي في شعب الإيمان عن ابن مسعود رضي الله عنه قاله السيوطي في الدرالمنثور (١٥٣\٦) فاتحة سورة الواقعة)-

(٢) تهذيب الأسماء واللغات (٢٨٨\١١) وخلاصة الخزرجي (٢١٤) وقال الذهبي رحمه الله في سيرأعلام النبلاء (٤٦٢\١١) وله عند بقي بالمكرر ثماني مائة وأربعون حديثاً والله أعلم)-

(٣) د تفصيلى حالاتو دپاره اوګورئ. طبقات ابن سعد. (٢٤٢\٢. ٣٤٤) و(١٥٠\٣. ١٦١) و(١٣\٦ و ١٤) وتهذيب الأسماء واللغات (٢٨٨\١١. ٢٩٠) وسير أعلام النبلاء (٣٦١\٣)_

(٤) مقدمة ابن الصلاح (ص.٨) النوع الأول معرفة الصحيح)_

(٥) تقريب مع (٧٧\١. ٧٨) ومقدمة ابن الصلاح (ص.٨)_

دحضرات صحابه كراموﷺ د ويرې سبب صحابه كرامﷺ ولې اوويردل.ددې وجه مونږ اوس اوخودله البته مختلفو حضراتو ددې مختلف تعبيرات كړى دى

① امام خطابى رحمه الله فرمائى«إنما قالت الصحابة هذا القول لأنهم التفتوا من الظلم ظاهرة الذى هو الإفتيات بحقوق الناس أو الظلم الذى ظلموا به أنفسهم من ركوب معصية أواتيان محرم كقوله عزوجل ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ﴾ الآية وذلك حق الظاهر فيما كان يصلح له هذا الإسم ويحتمله المعنى عندهم ولم تكن الآية نزلت بتسمية الشرك ظلماً وكان الشرك عندهم أعظم من أن يلقب بهذا الإسم فسألوا رسول الله ﷺ عن ذلك...»[1]

يعنى حضرات صحابه كراموﷺ دظلم هغه مطلب واخستلو.كوم چه عام دې. يعنى دخلقو حق اخستل،يا دمعاصى اوحرامو ارتكاب كول اوپه خپل ځان ظلم كول.ددې حضراتو په نيز دا لفظ هم ددې معنى دپاره ظاهر وو.اوصرف ددې معنى په دې كښې احتمال وو.په هغه وخت كښې داسې آيت نه وو نازل شوې.چه شرك ته ئې د ظلم نوم وركړې وو.بيا دهغوى په نيز دشرك مقام ددې نه اوچت وو. چه هغې ته د ظلم نوم وركړې شى.ددې وجې هغوى ويريدل.اود نبى ﷺ نه ئې د تفصيل تپوس اوكړو.

② حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ظاهره خبره داده.چه صحابه كراموﷺ ..ظلم.. عام ګڼړلې وو.ځكه چه دا نكره ده.چه د نفى لاندې واقع شوې ده.اوكومه نكره چه د نفى لاندې راشى.هغه د عموم فائده وركوى.نوهغوى دا اوګڼړله.چه د ظلم هرفرد به مراد وى.اودا ناممكن ده.ځكه چه پيغمبران عليهم السلام نه سوا يوكس هم د ظلم دهرفرد نه بچ كيدل ناممكن دى.اوهركله چه هركس نه د ظلم تحقق كيږى.نود آيت دتصريح مطابق بيا به نه هغه ته امن ملاويږى.اونه به ده ته هدايت حاصليږى. ددې وجې حضرات صحابه كرامﷺ اوويريدل.نو نبى ﷺ هغوى ته اوخودل.چه دلته د ظلم نه دټولونه اعلى فرد مراد دې.او ..ظلم.. كښې تنوين دپاره د تعظيم دې.اوددې قرينه د سورة لقمان آيت دې.په كوم كښې چه الله تعالى فرمائى.

﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ په دې آيت كښې شرك ته ظلم عظيم وئيلې شوې دې.[2]

په ايت كښې د ظلم نه د شرك مراد اخستلو قرينه څه ده؟ دعالمانو رحمهم الله په مينځ كښې په دې باندې بحث شوې دې.چه آيا په دې تفسيرباندې چه د ظلم نه مراد شرك دې.څه قرينه دلالت كوى.اوكه نبى ﷺ دخپل طرف نه تفسير كړې دې؟

بعضې حضرات فرمائى.چه دا سوال كول نامعقول دې.ځكه چه پخپله نبى ﷺ صاحب وحى وو.پخپله دمتكلم دطرفه په هغوى باندې وحى راتله.دوى اولنى مخاطب وو.هغوى ته هرڅه ښكاره وو.هغوى ته دقرينې څه ضرورت وو؟.قرينه خو د ړوند د همسا پشان ده.كومه چه

---

[1] أعلام الحديث للخطابى (١/١٦٢، ١٦٣)_
[2] فتح البارى (١/٨٨)_

دضرورت په وجه اخستې شي بينا نه د همسا څه ضرورت دې؟

خومحققين حضرات ﷺ فرمائي چه دا خبره ټيك ده چه نبى ﷺ ته د څه قرينې ضرورت نه وو خوكه څه قرينه هم موجود شي نوپه دې كښې څه قباحت دې؟

حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوى اوحضرت مولانا رشيد احمد گنگوهى رحمهما الله فرمائي. چه په دې آيت كښې چه د ظلم نه مراد شرك مراد اخستې شي.په دې باندې لفظ د ،،لبس،، دې كوم چه په دې خبره دال دې.چه دلته د ظلم نه مراد عام معاصى نه دى بلكه شرك مراد دې.ځكه چه د ،،لبس،، معنى ده.دوه څيزونه په خپل مينځ كښې داسې خلط كول چه دهغې په مينځ كښې امتياز باقى پاتې نشى.دې ته وائى.اودا په هغه وخت كښې كيدې شى چه د دواړو محل يو وى. او دمحل اتحاد په ايمان او شرك كښې كيدې شى.ځكه چه قلب لكه څنگه چه د ايمان محل دې.دغه شان د شرك محل هم دې.حالانكه د نورو معاصى محل اكثراندامونه وى.قلب دهغې محل نه وى.ځكه نبى ﷺ دالله تعالى د مراد تعين په شرك سره اوكړو.مثلاً د شربت جوړيدو دپاره ضرورى دى.چه چينى او اوبه دواړه په يومحل كښې وى.كه دواړه په دوو گلاسونوكښې جدا جدا وى.نوهلته خلط نه وى.كوم چه د شربت جوړيدو دپاره ضرورى وى.

دا حضرات فرمائي.هركله چه نې دلته لفظ د «لبس» اووئيل.نومعلومه شوه. چه ايمان او ظلم دواړه به دواړه په يومحل كښې وى.اودا خبره ثابته شوې ده.چه محل دايمان قلب دې لكه څنگه چه نصوص په دې باندې ناطق دى.ځكه به د ظلم نه مراد هم هغه ظلم وى. دكوم محل چه زړه دې.اودكوم ظلم محل چه زړه دې.هغه شرك دې.دمعاصى تعلق اكثرد جوارحو سره وى.نولكه چه دا لفظ د «لبس» په دې باندې قرينه ده.چه دلته د ظلم نه مراد شرك دې. خوچونكه قرينه قطعى الدلالت څيز نه وى.بلكه ددې خلاف څيز ته هم ذهنونه متوجه كيدې شى.نوپه دې مقام كښې لكه چه جوارح او قلب دواړه جدا جدا محلونه دى.خوچه دا دواړه جدا جدا محل شمارل.دا يوه دقيقه مسئله ده.كه يوكس دا دواړه مجازاً او توسعاً په يوكس كښې محل واحد شماركړى.نوپه دې صورت كښې هم خلط متحقق كيږى.صحابه كرام ﷺ هم دا اوگنړل.اوهغوى په شبه كښې پريوتل.خونبى ﷺ داصل حقيقت خيال اوساتلو.اووې خودل چه شرك مراددې.(۱)

دايت د تفسير په سلسله كښې د معتزلو موقف اودهغې ترديد علامه زمخشرى ددې آيت لاندې ليكلى دى ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ﴾ دى. **لم يخلطوا ايمانهم بمعصية تفسقهم وابى تفسير الظلم بالكفر لفظ اللبس**»(۲)مطلب دا دې چه په آيت كښې كوم ظلم راغلې دې.ددې نه مراد معاصى دى.شرك اوكفر ترې مراد نه دې.ځكه چه دلته لفظ د ،،لبس،، استعمال شوې

---

(۱) لامع الدرارى (۱\۵۷۲،۵۷۳) وفضل البارى(۱\٤۳۳)

(۲) الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل (۲\٤۳) سورة الأنعام)_

دي.دكوم معنى چه گډ وډ کول دى. چونکه ايمان اوکفردواړه ضدين دى.په دواړوکښې اجتماع ممکن نه ده.نود اختلاط سوال نه پيدا کيږى.اوهرکله چه اختلاط ممکن نه دې.نود ظلم نه د شرك اوكفر معنى اخستلو په ځاې به معاصى مراد اخستې شى.چونکه په دې آيت كښې داسې خلق چه دخپل ايمان سره ظلم خلط کوى غيرمامون او غيرمهتدى ګرځولى شوى دى نوونيلې به شى.چه مرتكب د كبيرې به خارج عن الايمان اومخلد فى النار وى

بيا چونکه په حديث كښې د ظلم تفسير په صراحت سره په شرك سره شوې دې ددې دپاره معتزلو دا ونيلى دى.اوحديث ئې رد كړې دې.چه دا خبرواحد دې اودعقل نه خلاف دې.د هغوى په خيال كښې لكه څنګه چه دا حديث د عقل نه خلاف دې دغه شان د قرآن كريم ددې آيت نه هم خلاف دې.ځکه چه دايمان اوكفر خلط اولبس محال دې.ځکه چه لبس اوخلط په هغه وخت كښې متحقق كيږى.چه د دواړو محل يو وى اوايمان اوشرك چونكه ضدين دى.اوضدينو اجتماع په محل واحد كښې په يووخت كښې ناممكن ده.نوهركله چه فى نفسه دايمان او شرك لبس محال شو.نودظلم تفسير په شرك سره څنګه كيدې شى؟

اهل سنت والجماعت يو الزامى جواب وركړې دې.اوونيلې ئې دى.چه تاسو وائې.چه دايمان او شرك اجتماع محال ده.اودا اجتماع د نقيضينو ده.نوموږ ستاسو نه دا تپوس كوو.كه ايمان اوشرك نقيضين دى.نوبيا ستاسو په نيز خو معصيت هم د ايمان نقيض دې.دارتكاب معصيت په وجه سړې دايمان نه خارجيږى.نوبيا دايمان اومعصيت اجتماع څنګه ممكن ده؟ اوبيا ددې چه په قرآن كريم كښې د ﴿وَلَمْ يَلْبِسُوٓا إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ نفى شوې ده.ددې فائده څه ده؟كله چه اجتماع ممكن نه ده.نوددې نفى به عبث ګرځولې شى

دغه شان كه حديث ته خبر واحد اوونيلى شى.نودهغه نص قرآنى به څه جواب وى.په كوم كښې چه په صراحت سره ايمان او شرك جمع كړې شوې دې. فرمائى. ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِٱللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ﴾([1])

كه معتزله دا جواب وركړى.چه دلته د ايمان نه د دې لغوى معنى يعنى تصديق بالقلب مراد ده.چه محل ئې قلب دې.اودا د معصيت سره جمع كيدې شى.ځکه چه ددې محل جوارح دى.

نوهم دا جواب موږ هم وركولې شو.چه ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ كښې دايمان نه ددې لغوى معنى يعنى صرف تصديق مراد دې.اوشرك دايمان شرعى ضد دې.ددې سره نشى جمع كيدې.دايمان لغوى سره جمع كيدې شى.نواوس به د آيت مطلب دا شى.چه كوموخلقو يقين كړې دې.چه الله تعالى موجود دې.هغه خالق اومالك دې.هغه د ټولونه لوئې دې په دې طريقه چه دهغه د يقين سره د شرك ملاوټ نه وى.مثلاً داسې قسم عقيده نه لرى.چه الله تعالى خو د ټولونه لوئې دې.اود هغه سره واړه واړه معبودان هم شته.چاته چه

---

[1] سورة يوسف:۱۰۶)_

په تكوينياتوكښې په څه درجه د مستقل نفاذ اختيار شته.حالانكه د مشركين مكه عقيده هم دا وه.يا دالله تعالى متعلق ئې عقيده تړوله صحيح وى.خوپه تشريع كښې دچا دپاره مستقل اختيار ثابت كرى.لكه يهود او نصارى چه د احبارواو رهبانيانو دپاره ثابتوى.نو كوم كس چه ايمان راوړى.اوهغه په هغه طريقه اومنى. اوبيا دې تسليم سره دداسې قسم شرك بيخى ملاوټ اونكړى.نوصرف هغه خلق مامون او مهتدى كيدې شى.اوكه په الله تعالى باندې د يقين كولوباوجود شرك نه پريږدى.لكه څنګه چه دمشركانو حالت وو.وڅنګه چه يهودواو نصاراؤ كولو.نوهغه يقين نه ايمان شرعى دې.اونه دهغې په ذريعه امن او هدايت نصيب كيدې شى.

معلومه شوه چه د ظلم معنى شرك واخستې شى.دا خبره نه د عقل نه خلاف ده.اونه دقرآن كريم خلاف لازميږى.بلكه چه دشرك معنى واخستې شى.نو د آيت معنى بيخى بناسته او بې اعتراضه سمون خورى.

ددې نه علاوه كه چرته د دې حديث نه قطع نظراوكړې شى.نوبيا هم چه سياق اوسباق ته نظراوكړې شى.نودا متعين كيږى چه دلته د ظلم نه مراد شرك دې.

ددې تفصيل دا دې چه ددې آيت نه د وړاندې ركوع په شروع كښې د شرك د رد بيان دې ﴿ قُلْ أَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا ﴾

(١) بيا هم ددې مضمون په تائيد كښې دحضرت ابراهيم عليه السلام واقعه ذكرشوې ده﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً﴾ (٢) ددې لاندې دهغوى دخپل پلار سره مكالمه ذكرشوې ده اوبيا دتوحيد په موثرانداز كښې اظهاربيان دې.وړاندې دحضرت ابراهيم عليه السلام په خپل قوم باندې انكار ذكرشوې دې.چاچه دوى سره حجت بازى كوله ﴿ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ ۚ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ ﴾ (٣) ددې نه پس حضرت ابراهيم عليه السلام د استعجاب په طور فرمائى ﴿ وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا ﴾(٤) ددې نه پس بطور تبكيت فرمائى﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ﴾ (٥)

حضرت ابراهيم عليه السلام اووفرمائيل.ما ولې ويروئ.غور اوكرئ.چه چاته ويره پكار ده.هغه چاته چه دالله تعالى سره شرك كوى؟ يا څوك چه هغه د توحيد علمبردار دې.اوس اوبنائې.چه امن د چا دپاره پكار دې.اوهد ويرې څوك مستحق دې؟دلته د فريقنو مصداق ښكاره دې.چه يو حضرت ابراهيم عليه السلام دې.اوبل دهغوى قوم دې.څوك چه په شرك كښې اخته وو.اوحضرت

---

١) سورة الأنعام: ٧١)_
٢) سورة الأنعام: ٧٤)_
٣) سورة الأنعام: ٨٠)_
٤) سورة الأنعام: ٨١)
٥) سورة الأنعام: ٨١)

ابراهيم عليه السلام ني هم هغه طرف ته رابللو خکه چه خبره دلته هم ددغه خلقو سره کیږی.اود پورتنو ټولو آیاتونو مخاطبین هم دغه خلق دی.نود فریقینو مصداق دلته یقیني طورمتعین دی چه یوحضرت ابراهیم عليه السلام دی.چه توحید طرف ني رابلل کولو اودویمه ډله دهغوی قوم وو چه په شرك کښي اخته وو.ددغه فریقینو په باره کښي استفسار کولي شی.چه ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ﴾ هم ددي استفسار په جواب کښي الله تعالى فرمائی ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ اوس پخپله په غورسره اوګورئ چه دلته د ظلم نه څه مراد اخستل پکار دی.نوښکاره ده.چه ټوله رکوع د شرك په بیان کښي ده.اوهم په دي باره کښي سوال اوجواب ذکرکولي شی.ددي نه بیخي ښکاره کیږی چه دلته د ظلم نه مراد شرك دي ګڼلی دسوال د جواب سره مطابقت نه راخی.

بیا که چیرته مونږ د لږ وخت دپاره دا خبره اومنو.چه دلته دظلم نه مراد معصیت دي شرك نه دي.نوبیا هم د معتزلو دا دعوه نه ثابتیږی چه مرتکب د کبیره مخلد فی النار دي.

ددي وجه دا ده.چه په «وَهُمْ مُهْتَدُونَ» کښي دوه احتماله دی.یو «أمن من الدخول في العذاب» یعنی دنفس عذاب نه په امن کیدل.اوبل «أمن من الخلود في العذاب» یعنی د همیشه عذاب نه په امن کیدل.معتزله دخپل مسلك دپاره په دي آیت باندي په هغه وخت کښي استدلال کولي شی.چه په ﴿أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ﴾ کښي په یقین سره دا متعین کړی.چه دلته د ..امن.. نه «أمن من الخلود» مراد دي.اومعتزله دا په یقین سره نشی ثابتولي.خکه چه دلته دویم احتمال «أمن من الدخول» هم دي.کوم چه په دي خبره باندي دلالت کوی.چه مرتکب د کبیرې مونږ د «دخول في النار» مستحق ګڼړو.حالانکه د معتزلو دعوه د خلود فی النار ده.دکوم چه په یقین سره اثبات دلته نشی کیدي.(١) والله أعلم بالصواب.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ:(٢) یعنی کله چه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم اوویریدل.اوهغوی سره فکرشو.نوتپوس ني اوکړو.چه په مونږ کښي به څوك داسي وی.چه هغه به ظلم نه وی کړي.نوالله تعالى آیت نازل کړو.﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾

ددي سیاق نه معلومیږی.چه د آیت د نزول سبب د صحابه کرامو رضي الله عنهم تپوس اواستفسار وو.حالانکه ددي حدیث د نورو طرقو نه معلومیږی.چه د ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ آیت ددي نه وړاندي نازل شوي وو.خکه چه په صحیح بخاری کتاب التفسیر د روایت الفاظ دا دی.

«إنه ليس بذاك ألا تسمع إلى قول لقمان لابنه ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾»(٣)

---

(١) دا ټول تفصیل د فضل البارى (١/٤٣٤و ٤٣٦) نه ماخوذ دي.
(٢) سورة لقمان:١٣.
(٣) صحیح بخاری.(٢/٧٠٤)کتاب التفسیر تفسیر سورة لقمان باب قوله ﴿لاتشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم﴾

دغه شان د دواړو په سياق كښې تعارض راځي.
په دې دواړوسياقونوكښې د جمع اوتطبيق صورت دا دې چه كله صحابه كرامو ﷺ اشكال اوكړو.نوهم په هغه وخت كښې سمدستي دسورة لقمان آيت نازل شو.نو نبي ﷺ صحابه كرامو ﷺ ته جواب وركړواودا تعبير ئې اختيار كړو.«إنه ليس بذاك ألا تسمع إلى قول لقمان..»() والله أعلم.

علامه شبيراحمدعثماني رحمه الله د دې دواړو په مينځ كښې داسې تطبيق كړې دې.چه په حديث مبارك كښې د«فأنزل الله» اطلاق توسعاً شوې دې.لكه څنګه چه مونږ يو زناكاره وايو.چه ستاسو په حق كښې الله تعالى دا آيت نازل كړې دې.﴿ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِيْ فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ﴾
يا يوغل ته اووئيلې شي.چه ستا په حق كښې دا حد الله تعالى نازل كړې دې﴿ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْا أَيْدِيَهُمَا ﴾هرسړې په دې پوهيږى.چه ددې نه مراد دا دې.چه ته هم ددې آيت مصداق ئې.اوستاد معاملې فيصله اوحكم ددې آيت نه معلوميږى.حالانكه آيت د زنا اود غلا د نن نه تقريباً څوارلس سوه كاله وړاندې نازل شوى دى.په دې ځائې كښې هم د «فأنزل الله»نه هم دا مراد دې.چه تاسوته كومه شبه يا اشكال راغلو.نو ددې اشكال فيصله ددې آيت نه معلوميږى.() والله أعلم.

دحديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت: دحديث دترجمة الباب سره څنګه مطابقت دې؟ نوحضرت علامه عيني رحمه الله فرمائي.چه صحابه كرامو ﷺ معاصي ظلم اوګڼړل.اونبي ﷺ كفراوشرك ظلم اوګرځولو .نومعلومه شوه.چه بعضې ظلم كفر دې اوبعضې ظلم كفر نه دې.په دې سره د مراتبو فرق په پوهه كښې راځي.او«ظلم دون ظلم»ثابتيږى.()
شيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثماني رحمه الله فرمائي.چه د مطابقت د اثبات دپاره دومره لرې تلو ته ضرورت نشته.په ﴿ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ ﴾ كښې د «عظيم» لفظ په مراتبو باندې صراحةً دلالت كوى.ددې نه معلوميږى.چه وركوټي ظلم هم شته.كوم چه «مادون الشرك» دې.() والله أعلم.

() فتح البارى(١\٨٨)_
() فضل البارى(١\٤٣٢)_
() عمدة القارى(١\٢١٣)_
() فضل البارى(١\٤٣٣)_

۲۳ = بَاب عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ

منافق د نفاق نه اسم فاعل دې نفاق وائى دباطن د ظاهر نه مخالفت ته. دشرع په اصطلاح كښې نفاق دا دې چه سړې په ظاهره مسلمان وى اوپه باطن كښې كافر وى.(١)
ددې دوه ماخذ خودلى شوى دى

① ياخودا د ..نفق.. نه ماخوذ دې اونفق سورنګ ته وائى لکه څنګه چه سړې په سورنګ كښې ورننوځى اوبل طرف ته اوځى دغه شان منافق هم په ظاهره ځان مسلمان ښكاره كوى اوپه باطن كښې كښې كفرپټوى اوپه دننه لاره كښې د ايمان نه اوځى.(٢)

②يادا د ..نافقاء.. نه ماخوذ دې اونافقاء دصحرا د مږې سوړې ته وائى په اصل كښې صحرائى مږه چه كومه سوړه جوړوى نود هغې دوه سرونه وى په يوطرف په سوړه كښې ورننوځى اوددې بلې سوړې خوله لږه غونډې پټه وى اوبيخى چه دواړو طرفونو ته سوړې وى د دې په ځائې داسې وى چه دپاسه پرې د خاورې لږه غونډې حصه باقى وى نوښكاره خولې ته ئې قاصعاء وائى اوكومه چه پټه وى هغې ته ..نافقاء.. وائى كله چه ښكارى راشى نو مږه د قاصعاء په ذريعه دننه ورځى اونافقاء په خپله خوله په زوره سره اووهى په هغې باندې چه كومه لږه غونډې خاوره وى هغه لرې شى اوهغه د دننه نه راوباسى دغه شان منافق په ظاهرى لاره په ايمان كښې داخليږى اوپه باطنى لاره د ايمان نه اوځى.(٣)

دترجمې مقصود امام نووى رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله ددې ترجمې نه مقصود دا خودل دى چه په معاصى سره په ايمان كښې كمې راځى لكه څنګه چه په طاعاتو سره په ايمان كښې زيادت راځى.(٤)

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دا خودل غواړى چه د نفاق ډيرې نښې دى اوس چه په چا كښې څومره نښې وى هغه هومره به هغه منافق وى نود نفاق مختلفې مرتبې دى لكه څنګه چه د كفر اوظلم مختلف مراتب دى بعضې مرتبې خوداسې دى چه دهغې په ارتكاب سره سړې دايمان نه بهرته اوځى لكه چه د زړه نه په الله تعالى باندې ايمان نه ساتى اګرچه په ظاهره باندې خپل ځان مومن ښكاره كوى اوبعضې مرتبې داسې دى چه دهغې په ارتكاب سره سړې دايمان نه نه خارجيږى البته دا ده چه په هغې كښې دمنافقانو بعضې صفات راځى لكه «كذب في الحديث ،أخلاف في الوعد، خيانت في الأمانة، غدر في المعاهدة، فجورفي الخصومة» دا اوصاف په احاديثو كښې ذكرشوى دى.(٥)

---

(١) فتح البارى(١\٨٩)_
(٢) النهاية في غريب الحديث (٥\٩٨) ومعجم مقاييس اللغة (٥\٤٥٥)_
(٣) المصدرالسابق)_
(٤) فتح البارى(١\٨٩)_
(٥) شرح كرمانى(١\١٥٢)_

دا هم ممکن ده چه د باب نه دامام بخاری رحمه الله د مرجئو تردید وی هغه داسې چه ګوری تاسو وائي چه معصیت مضر نه دي اودلته بعضې ګناهونه د نفاق نښې خودلی شوی دی نبی ﷺ د داسې صفاتوپه حاملینوباندې دمنافق حکم لګولې دې نودا خبره چه معصیت مضرنه دې غلطه ده که چیرته معصیت مضر نه وو نو په دوی به د منافق حکم نشو لګولي.(١)

[٣٣] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ [٢٥٣٦،٢٥٩٨،٥٧٤٤]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ: دوی ابوالربیع سلیمان بن داؤد عتکی زهرانی بصری نزیل بغداد دی.د امام مالك. فلیح بن سلیمان. حماد بن زید. ابوعوانه. اواسماعیل بن جندب رحمهم الله وغیره نه ئې روایت کوی.

امام بخاری. امام مسلم. امام ابوداؤد. امام احمد اوامام اسحاق رحمهم الله ددوی نه احادیث نقل کړی دی.

امام یحیی بن معین. ابوزرعه. ابوحاتم. اونسائی رحمهم الله دوی لره ثقه ګرځولې دي

عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمه الله فرمائی: «تكلم الناس فيه وهو صدوق» یعنی محدثینو رحمهم الله په ده باندې کلام کړې دې. خودې صدوق دي.

خوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ثقة لم يتكلم فيه أحد بحجة» یعنی دوی ثقه دی. په دوی باندې په دلیل سره چا هم کلام نه دې کړې.

په ٢٣٤ هـ کښې وفات شوی وو.(٢)

قوله: قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ: دوی ابواسحاق بن جعفربن ابی کثیرانصاری زرقی مدنی دی. د اهل مدینې قاری وو.

دوی د سهیل بن ابی صالح. علاء بن عبدالرحمن بن یعقوب. عبدالله بن دینا. نافع بن مالك بن ابی عامر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی. اوددوی نه روایت کونکوکښې قتیبه بن علی بن حجر. یحیی بن یحیی رحمهم الله وغیره دی.

امام احمد. ابوزرعه. اونسائی رحمهم الله فرمائی،، ثقة،،

---

(١) فضل البارى (١\٤٣٧)-

(٢) تهذيب الكمال (١١\٤٢٣، ٤٢٥) وعمدة القارى (١\٢١٨) وخلاصة الخزرجى (١٥١) وتقريب التهذيب (٢٥١) رقم ٢٥٥٦)_

محمدبن سعد رحمه الله فرمائى: «ثقة وهو من أهل المدينة قدم بغداد فلم يزل بها حتى مات وهو صاحب الخمس مائة حديث التي سمعها منه الناس»
اصحاب اصول ستة ددوى نه احاديث نقل كړى دى.
دوى په بغداد كښې په كال ۱۸۰ هـ كښې وفات شوې وو ()

قوله قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهَيْلٍ: دوى ابوسهيل نافع بن مالك بن ابى عامراصحبى تيمى مدنى رحمه الله دى كوم چه د بنو تيم حليف اودامام مالك رحمه الله تره وو
دحضرت انس بن مالك، حضرت سهل بن سعد الساعدى، حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهم نه دغه شان دحضرت سعيدبن المسيب، حضرت على بن الحسين، حضرت عمربن عبدالعزيز، حضرت قاسم بن محمد بن ابى بكر الصديق اودخپل پلار مالك بن ابى عامر اوابوبرده بن ابى موسى الاشعرى رحمهم الله نه ئې دحديثو روايت كړې دې.
ددوى نه اسماعيل بن جعفر بن ابى كثيرسليمان بن بلال، عبدالعزيزدرآوردى، امام مالك او امام زهرى رحمهم الله وغيره محدثين روايت كړې دې.
امام احمد، ابوحاتم، اونسائى رحمهم الله دوى لره ثقه گرخولى دى. ابن حبان رحمه الله دوى په خپل كتاب كښې ثقه گرخولى دى. اصحاب اصول سته ددوى نه روايات نقل كړى دى.
د ۱۴۰ هـ نه پس ددوى وفات شوې دې.() رحمه الله تعالى.

عَنْ أَبِيهِ: دوى ابوانس مالك بن ابى عامر اصبحى مدنى دى. ابومحمد هم ددوى كنيت دې. دوى دامام مالك رحمه الله نيكه وو.
دحضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت طلحه بن عبيدالله، حضرت ابوهريره، او حضرت عائشې رضي الله عنهم نه ئې دحديثو روايت كړې دې.
ددوى نه ددوى خوى انس بن مالك بن ابى عامر، ربيع او ابوسهيل، نه علاوه سالم ابو النضر، سليمان بن يسار، اومحمد بن ابراهيم تيمى رحمهم الله روايت كړې دې
محمدبن سعد رحمه الله فرمائى: «كان ثقة وله أحاديث صالحة» عجلى رحمه الله فرمائى: «مدنى تابعى ثقة»
امام نسائى هم ددوى توثيق كړې دې.
د صحيح قول مطابق ددوى وفات په ۷۴ هـ كښې شوې دې. اوواقدى رحمه الله فرمائى چه ددوى وفات په ۱۱۲ هـ كښې د اويا يا دوه اويا كالو په عمركښې شوې دې.

() تهذيب الكمال(۳\۵۶- ۶۰) وعمدة القارى(۱\۲۱۸) وخلاصة الخزرجى (ص۳۳۰) وتقريب التهذيب (۱۰۶) رقم ۴۳۱)_
() تهذيب الكمال(۲۹\۲۹۰، ۲۹۱) وعمدة القارى (۱\۲۱۸) وخلاصة الخزرجى(ص۳۹۰) وتقريب (ص۵۵۸) رقم ۷۰۸۱)_

خوحافظ منذری رحمه الله فرمائی چه دا خبره بیخی غلطه ده ددې په غلطئ کښې څه شک نشته.ځکه چه دوی دحضرت عمر رضی الله عنه اودهغوی نه روسته حضراتو نه د حدیث روایت کړې دې.که په ۱۱۲ھ کښې د دوه اویا کالو په عمرکښې ددوی وفات اومنلې شی.نوددوی پیدائش به په ۴۰ھ کښې منل پکاروی.حالانکه دحضرت عمر رضی الله عنه شهادت په ۲۳ھ کښې شوې دې اودحضرت عثمان رضی الله عنه شهادت په ۳۵ھ کښې شوې دې.اودحضرت طلحه بن عبیدالله رضی الله عنه شهادت د جنګ جمل ۳۶ھ په موقع شوې دې اوددوی سماع ددې ټولو حضراتو ثابته ده.

علامه عینی رحمه الله د واقدی رحمه الله دقول د صحت دپاره دا تاویل کړې دې. چه واقدی چه څه ونیلی دی.چه «توفی ثنتی عشرة ومائة وهو ابن سبعین أو اثنتین وسبعین سنة» په دې کښې ..سبعین.. په اصل کښې د..تسعین.. تصحیف دې.اویه اصل کښې ..تسعین .. دې که د دوی پیدائش نوی یا دوه نوی کالو په عمر کښې اومنلې شی.نو د دوی د پیدائش کال به ۲۰ھ وی. (۱)خوښکاره ده.چه په دې صورت کښې دحضرت عمر رضی الله عنه مطلق رؤیت ثابتیږی.د روایت ثبوت مشکل دې.والله أعلم.

قوله: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: (۲) دحضرت ابوهریره رضی الله عنه تفصیلی حالات وړاندې د «باب أمورالإیمان»لاندې تیر شوی دی.

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د نبی ﷺ نه نقل کوی.چه نبی ﷺ فرمائیلی دی.د منافق نښې درې دی.

دلته «آیة» مفرد دې.اومبتدء ده.او«ثلاث» خبر دې په ده کښې تعدد دې. اودا قاعده ده چه په مفرد او جمع کښې او په مبتدا او خبر کښې مطابقت ضروری وی.دلته په مبتدا او خبر په مینځ کښې د افراد او جمعې په اعتبارسره مطابقت نشته.

ددې یو جواب دا دې.چه دلته د «آیة» نه مراد جنس دې.نو د «ثلاث» حمل په «آیة» باندې صحیح دې.ابوعوانه رحمه الله په خپل صحیح کښې د «علامات المنافق» په الفاظو سره روایت نقل

---

(۱) تهذیب الکمال(۲۷\۱۴۸، ۱۵۰) وعمدة القاری(۱\۲۱۸، ۲۱۹) وخلاصة الخزرجی (ص۳۶۷) وتقریب(۵۱۷) رقم ۶۴۴۳) دا خبره دې یاده وی.چه په خلاصة الخزرجی کښې ددوی د وفات په باره کښې لیکلی دی.قیل توفی سنة أربع وتسعین..کیدې شی.چه دا د سبعین نه تصحیف وی، والله أعلم)

(۲) الحدیث أخرجه البخاری فی کتاب الشهادات باب من أمر بإنجاز الوعد رقم ۲۶۸۲ وفی کتاب الوصایا باب قول الله عزوجل ﴿ من بعد وصیة یوصی بها أو دین ﴾ رقم ۲۷۴۹ وفی کتاب الأدب باب قول الله تعالی ﴿ یاایهاالذین آمنو اتقوا الله وکونوا مع الصادقین ﴾ رقم ۶۰۹۵ ومسلم فی صحیحه (۱\۵۶) کتاب الإیمان باب خصال المنافق والنسائی فی سننه (۲\۲۷۰) فی کتاب الإیمان وشرائعه باب علامة المنافق والترمذی فی جامعه فی کتاب الإیمان باب ما جاء فی علامة المنافق رقم ۲۶۳۱)_

كړي دي (١)

بعضې حضراتو دا جواب ورکړې دې چه د ((ثلاث)) مطلب دا دې چه دا درې واړه يو ځائې شي نو يوه نښه ده.(٢)خودا جواب لرې دې ظاهره دا ده چه درې واړه جدا جدا مستقل طور د نفاق نښې دی.والله أعلم.

قوله: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ: کله چه خبرې کوی نو دروغ وائی.

قوله: وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ: اوکله چه وعده اوکړی نو وعده ماتوی.

که د((وعد)) لفظ که مفعول ذکرکړې شی نوخيراوشردواړه کښې استعماليږی اوکه مفعول حذف کړې شسی نو ((وعد))د خير دپاره او ((إيعاد))او((وعيد))د شر دپاره استعماليږی.(٣)

البته ابن الاعرابی رحمه الله وائی چه د((إيعاد)) استعمال دخيردپاره هم کيږی خودا کله کله وی.(٤)

بيا دلته په يوه بله خبره باندې پوهه شئ:چه وعده خلافی په هغه وخت کښې مذموم او د نفاق نښه ده.کله چه د وعدې کولو په وخت کښې د وعدې د مخالفت اراده وی.که د وعدې په وخت کښې ئې د پوره کولو نيت وی.او روسته د څه مجبورئ په وجه ئې پوره نکړې شی.نودا نقصان نه دې.په سنن ابی داؤد او جامع ترمذی کښې د حضرت زيد بن ارقم رضي الله عنه نه روايت دې.((إذا وعد الرجل أخاه ومن نيته أن يفي له فلم يف ولم يجئ للميعاد فلا إثم عليه))(٥) اللفظ لأبي داود.

دغه شان د حضرت سلمان فارسی رضي الله عنه نه مرفوعاً مروی دی.((وإذا وعد وهو يحدث نفسه أنه يخلف))(٦)

---

(١) فتح البارى(١\٨٩) وشرح كرمانى(١\١٤٧)-

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) قال الفراء:يقال وعدته خيراً ووعدته شراً فإذا أسقطوا الخير والشر قالوا فى الخير والوعد. والعدة- وفى الشر الإيعاد والوعيد كذا فى مختار الصحاح (٧٢٨) وعمدة القارى(١\٢٢٠)_

(٤) عمدة القارى(١\٢٢٠)_

(٥) سنن أبى داود كتاب الأدب باب فى العدة رقم ٤٩٩٥ وجامع ترمذى كتاب الإيمان باب ما جاء فى علامة المناق رقم ٢٦٣٣) ددې حديث په سند کښې ابوالنعمان او ابو وقاص دی.دې دواړو په باره کښې امام ترمذی فرمائی.((ولا يعرف أبوالنعمان ولا أبو وقاص وهما مجهولان))-

(٦)معجم طبرانى كبير(٦\٢٧٠) رقم ٦١٨٦) ومجمع الزوائد (١\١٠٨) كتاب الإيمان باب فى النفاق وعلاماته وذكر المنافقين) ددې حديث په سند کښې هم ابوالنعمان او ابو وقاص دی.کوم چه مجهول دی.تعجب دې چه حافظ ابن حجر رحمه الله دا دواړه په تقريب التهذيب (٦٧٩و ٦٨٢) کښې مجهول گرځولی دی اوددې باوجود په فتح البارى کښې ليکی (١\٩٠) وإسناده لا بأس به ليس فيهم من أجمع على تركه))_

قوله وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ: اوكله چه ده سره امانت كيخودې شى نوخيانت كوى.

بعضې عالمانودا درې واړه علامات د نفاق نبنه ګرځولو دپاره يوه نكته بيان كړې ده چه د دين انحصار په درې څيزونو باندې دې قول فعل او نيت.نو په فساد قول باندې ،،كذب،، سره او په فساد فعل باندې ئې په ،،خيانت،، سره او په فساد نيت باندې ئې په ،،اخلاف وعده،، تنبيه وركړه (١)

ددې حديث سره متعلقه څه ابحاث د راروان حديث په تشريح كښې راځى

[۳۳]حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ [۲۳۲۷، ۳۰۰۷]

رجال الحديث

قوله حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ: دوى قبيصه بن عقبه بن محمد بن سفيان السوائى كوفى دى.ابوعامر ئې كنيت دې.(٢)

د اسرائيل بن يونس،حماد بن سلمه ،سفيان ثورى،شعبه،فطربن خليفه،مالك بن مغول او د ابو رجاء رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.(٣)

دوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى،اما احمد بن حنبل،محمود بن غيلان، او عباس دورى رحمهم الله وغيره محدثين عظام دى.

دوى په زهد او ورع، صلاح او استغناء باندې موصوف وو.حفص بن عمر رحمه الله فرمائى.((ما رأيت مثل قبيصة بن عقبة ما رأيته مبتسماً قط من عباد الله الصالحين))(٤)

دهناد بن السرى رحمه الله وړاندې چه به كله ددوى ذكر اوشو.نو په ژړا به شو.او فرمائيل به ئې.((الرجل الصالح))(٥)

جعفربن حمدويه رحمه الله بيان كوى.چه مونږ د قبيصه د دروازې سره ولاړ وو. زمونږ سره دلف

---

(١)فتح البارى (١\٩٠)_

(٢) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨١)و ٤٨٣) وخلاصة الخزرجى(٣١٤)_

(٣) المصدر السابق)_

(٤) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٧)_

(٥) المصدر السابق)_

بن ابى دلف هم وو او دهغه سره ډير خادمان هم وو هغه دروازه اوټكوله قبيصه په راووتلو كښې وخت اولګولو نو خادمانو دوباره آواز وركړو او وې ونيل «ابن ملك الجبل على الباب وأنت لا تخرج إليه» چه دا ئې واوريدو نو قبيصه راووتلو په داسې حالت كښې چه د هغوى د څادر په پلوسكى پورې د روټئ ټكرې وې چه راغلو نو وې فرمائيل «رجل قد رضي من الدنيا بهذا ما يصنع بابن ملك الجبل؟» يعنى كوم كس چه قناعت اختيار كړى وى دچا ګذاره چه په دې ټكرو باندې كيږى هغه به د شهزاده نه څه واخلى؟ ددې نه پس ئې اوفرمائيل «والله لا حدثته» په الله قسم زه ده ته احاديث نه اوروم اوبيا ئې ورته واونه رول. (١)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى «كثير الغلط وكان ثقة صالحاً لا بأس به» (٢)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «هو ثقة إلا في حديث الثورى» (٣)

دغه شان دوى فرمائى «ليس بذاك القوى وقال ثقة في كل شئ إلا في سفيان» (٤)

ابن القطان رحمه الله فرمائى «يروى عبد الحق في أحكامه لقبيصة ولا يعرض له وهو عندهم كثير الخطأ» (٥)

امام احمد رحمه الله فرمائى «كان صغيراً لا يضبط وكان صالحاً ثقة» (٦)

ددې اقوالو خلاصه دا ده چه عالمانو د رجالو رحمهم الله ده لره «كثير الغلط، كثير الخطأ، ضعيف في حديث الثورى» ګرځولې دې.

تركومې پورې چه د سفيان ثورى رحمه الله په حديث كښې دضعف خبره ده نو دا ددې وجې قابل تسليم نه ده. چه ددوى عمر په هغه وخت كښې شپاړس كاله وو. كله چه دوى د سفيان ثورى رحمه الله نه سماع كوله. اومسلسل درې كاله ئې د هغوى نه سماع كړې وه (٧) اوښكاره خبره ده چه دشپاړس كالو عمرد تحصيل حديث دپاره كم نه دې.

اوبيا كومو كسانو چه دوى لره د سفيان ثورى رحمه الله په حديث كښې ضعيف ګرځولې دې نو ورسره بعضې نورو محدثينو رحمهم الله ددوى توثيق هم كړې دې او دسفيان ثورى رحمه الله نه ئې روايت كول معتبر ګرځولى دى. ابو حاتم رحمه الله فرمائى «لم أر من المحدثين من يحفظ ويأتي بالحديث

---

(١) تهذيب الكمال (٢٣\٤٨٨)_

(٢) ميزان الإعتدال (٣\٣٨٣)_

(٣) المصدر السابق)_

(٤) المصدر السابق)_

(٥) ميزان الإعتدال (٣\٣٨٤)_

(٦) المصدر السابق)_

(٧) تهذيب الكمال (٢٣\٤٨٨) وميزان الإعتدال (٣\٣٨٤)_

على لفظه لايغيره سوى قبيصة وأبي نعيم في حديث سفيان...»(١)

دفريابى رحمه الله نه تپوس اوشو «رأيت قبيصة عند سفيان؟» نو هغوى اوونيل «نعم رأيته صغيرا» مطلب دا دې كله چه هغوى د سفيان ثورى رحمه الله نه سماع كوله نو وركوټى وو. ددې وجې به ددوى روايت قبول نه وى. ابوزرعه رحمه الله فرمائى. چه ما دا خبره محمدبن عبدالله بن نمير رحمه الله ته ذكركړه نو هغوى اوفرمائيل. «لوحدثنا قبيصة عن النخعي لقبلنا منه» يعنى د سفيان ثورى رحمه الله نه خو ددوى سماع ثابته ده. ددوى نه لوئى عالم چه حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله دې كه قبيصه دهغه نه هم روايت اوكړى. مونږ به ئې قبلوو.(٢)

امام ابوداود فرمائى. «كان قبيصة لايحفظ ثم حفظ بعد»(٣)

د فضل بن سهل رحمه الله بيان دې. «كان قبيصة يحدث بحديث سفيان على الولاء درسا درسا حفظا»(٤)

امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ليس به بأس»(٥)

امام اسحاق بن سيارنصيبى رحمه الله فرمائى(٦)

تركومې چه دكثيرالغلط والخطاء تعلق دې نو حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «بل هو محتج به عندهم موثق مع وجود غلطه»(٧)

بيا كه دسفيان ثورى رحمه الله په احاديثو كښې دوى لره ضعيف هم ګڼړلې شى. نو دا څه نقصان نه دې. ځكه چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «من كبار شيوخ البخارى أخرج عنه أحاديث عن سفيان الثورى، وافقه عليها غيره»(٨) يعنى ددوى دكومو احاديثو تخريج چه امام بخارى رحمه الله كړې دې. نو دهغې احاديثو موافقت او متابعت نورو كړې دې. په دې مقام كښې امام شعبه رحمه الله د دوى متابع دې. «كما سيأتى»

دصحيح قول مطابق په ١١٥هـ كښې دوى وفات شوى دى.(٩) رحمه الله رحمة واسعة

---

١) ميزان الإعتدال(٣\٣٨٣) و تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٦)_

٢) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٥) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤)_

٣) هدى السارى(ص.٤٣٦) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وتهذيب الكمال(٢٣\٤٨٦)_

٤) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٧) وهدى السارى(٤٣٦)_

٥) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٧) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وهدى السارى(ص.٤٣٦)_

٦) ما رأيت من الشيوخ أحفظ من قبصية بن عقبة)) () ميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وتهذيب الكمال ٢٣\٤٨٦)_

٧) ميزان الإعتدال(٣\٣٨٤)_

٨) هدى السارى(ص.٤٣٦)-

٩) عمدة القارى(١\٢٢٣) وتقريب التهذيب(٤٥٣) رقم ٥٥١٣)_

قوله قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ: دوى مشهور امام حديث تبع تابعى ابوعبدالله سفيان بن سعيد بن مسروق ثورى كوفى رحمه الله دى.

د زيادبن علاقه.حبيب بن ابى ثابت.اسود بن قيس.حمادبن ابى سليمان او زيد بن اسلم رحمهم الله غوندې په سوونو اساطين علم نه ئې حديث حاصل كړى دى.

پخپله ددوى نه د روايت كونكو شمار زرګونو ته رسى دوى مستقل د يو فقهى مكتب فكرامام وو.د مذاهب اربعه پشان ددوى په مذهب باندې هم عمل كولې شوخو روسته ددوى متبعين ختم شول.اومذاهب اربعه ته الله تعالى دوام نصيب كړو

ددوى په جلالت قدر.كثرت علوم.صلابت دين.توثق وامانت.زهد وصلاح او حفظ واتقان باندې د تولوعالمانو رحمهم الله اتفاق دې.

امام شعبه.سفيان بن عيينه.ابو عاصم النبيل.يحيى بن معين رحمهم الله نه علاوه نورو حضراتو هم دوى لره «أمير المؤمنين في الحديث» ګرځولى دى

امام عبدالله بن المبارك رحمه الله فرمائى.«كتبت عن ألف ومئة شيخ ماكتبت عن أفضل من سفيان»

حافظه ئې ډيره مضبوطه وه.كومه خبره چه به ئې يوځل واوريده.هغه به ورته هميشه ډيره ياده وه.پخپله فرمائى.«ما استودعت قلبي شيأقط فخانني»

امام شعبه رحمه الله فرمائى.«إن سفيان ساد الناس بالورع والعلم»

قبيصه بن عقبه رحمه الله فرمائى.«ما جلست مع سفيان مجلساً إلا ذكرت الموت وما رأيت أحداً كان أكثر ذكراً للموت منه»

يوسف بن اسباط رحمه الله فرمائى چه سفيان ثورى رحمه الله دماخستن دمانځه نه پس ماته اوفرمائيل. چه ماته د اودس دپاره لوټه راكړه.ماورته لوټه وركړه هغوى د خپل ښى لاس باندې لوټه اونيوله.اوخپل ګس لاس ئې په خپله سينه باندې كيخودو زه خولاړم اوده شوم.اود صبا راختو نه پس چه ما اوكتل.نوهغوى هم په دهغه حالت كښې وو ماهغوى ته عرض اوكړو.حضرت صبا راختلې دې.نو وې فرمائيل.ما دهغه وخت نه تراوسه پورې د آخرت په باره كښې سوچ كولو.

سفيان ثورى رحمه الله به د امراء او حاكمانو نه هميشه دپاره اجتناب كولو اوعلمى وقارئې هميشه دپاره حفاظت كولو

يوكس دوى سره څه اشرفۍ اوليدې.نو وې ونيل «تمسك هذه الدنانير» نو دوى اوفرمائيل «أسكت فلولا هذه الدنانير لتمندل بنا هولاء الملوك»

ددوى په زرينو اقوالو كښې دى.«أحب أن يكون صاحب العلم في كفاية فإن الآفات إليه أسرع والألسنة إليه أسرع» يعنى پكار ده.چه صاحب علم اسوده حال وى. ځكه چه مصيبتونه ده طرف په تيزۍ سره راځى.اوپه ده باندې اعتراضونه هم زر شروع كيږى

بهرحال ددوى فضائل اومناقب بيشميره دى خطيب بغدادى رحمه الله بيخى صحيح وبلى دى.«كان إماماً من أئمة المسلمين وعلماً من أعلام الدين مجمعاً على أمانته بحيث يستغنى عن تزكيته مع الإتقان والحفظ والمعرفة والضبط والورع والزهد»

ابوجعفرمنصورچه كله د حج دپاره مكې ته روان شو.نوهغه خپل نوكرانوته اووئيل چه سفيان ثورى رحمه الله بنديوان كړئ.اوپه سولئ ئې كړئ.نود پهانسئ تختته تياره كړئ شو.او دوى د نيولودپاره اعلان اوشو په هغه وخت كښې د دوى سر د فضيل بن عياض رحمه الله په غيږ كښې وو اودواړه پښې ئې د سفيان بن عيينه رحمه الله په غيږ كښې وې دغه دواړه حضراتو دوى ته عرض اوكړو.ابوعبدالله دالله دپاره تاسو پټ شئ.الله دې نكړى.چه په تاسو مصيبت راشى. نوپه مونږ تولوپورې به دشمنان خندا كوى.چه دا ئې واوريدل نوحضرت سفيان ثورى رحمه الله پاسيدلو.د بيت الله غلاف ئې اونيولو.اوقسم ئې اوخوړلو.چه ابوجعفربه مكې ته نه داخليږى. نو بيا څه وو.«رب أشعث مدفوع بالأبواب لو أقسم على الله لأبره» (١) مصداق جوړ شو ابوجعفر منصورمكې ته ورنزدې شوې وو.لاداخل شوې نه وو.چه مړ شو.

ددوى پيدائش په ٩٧ هـ كښې شوې وو.او وفات ئې په ١٦١ هـ كښې شوې وو.

سعيربن خمس، فرمائى.چه د وفات نه پس ما سفيان ثورى رحمه الله په خوب كښې اوليدو چه: يوې ونې نه بلې ونې ته الوزى.اودا آيت وائى.﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴾ (سورة الزمر:٧٤)_ رحمه الله تعالى رحمة واسعة (٢)

قوله عَنْ الْأَعْمَشِ: دامام اعمش حالات وړاندې د«باب ظلم دون ظلم»لاندې تيرشوى دى

قوله عَنْ عَبْدِاللَّهِ بْنِ مُرَّةَ: دوى عبدالله بن مره همدانى .خارفى.كوفى دې دوى تابعى دى. د حضرت عبدالله بن عمر،حضرت براء بن عازب رضي الله عنهم نه به ئې روايت كولو او ددوى نه د حديث اوريدونكوكښې امام اعمش.اومنصوربن المعتمر رحمهما الله وغيره دى امام يحيى بن معين.ابوزرعه.اونسائى رحمهم الله دوى لره ثقه كرخولى دى

ابن سعد رحمه الله فرمائى.«كان ثقة وله أحاديث صالحة» عجلى رحمه الله فرمائى.«تابعى ثقة» ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.

په ١٠٠ هـ كښې وفات شوى وو (٣) **رحمه الله تعالى.**

---

١) صحيح مسلم (٢\٣٢٩) كتاب البر والصلة باب فضل الضعفاء والخاملين)_

٢) د ذكرشووحالاتودغه شان دنورو زياتى تفصيل دپاره اوګورئ سيرأعلام النبلاء (٧\٢٢٩، ٢٧٩) وتهذيب الكمال(١١\١٥٤و ١٦٩) وعمدة القارى(١\٢٢٣) وخلاصة الخزرجى(١٤٥) وتقريب التهذيب (٢٤٤) رقم ٢٤٤٥) والأعلام للزركلى(٣\١٠٤، ١٠٥)_

٣) طبقات ابن سعد(٦\٢٩٠) وتهذيب الكمال(١٦\١١٤) وخلاصة الخزرجى(٢١٤) وعمدة القارى(١\٢٢٣) ... (٣٤٠ ...)_

عَنْ مَسْرُوقٍ: دوى مشهور مخضرم تابعى رحمه الله .امام ابوعائشه.مسروق بن الاجدع بن مالك بن اميه وداعى همدانى كوفى دى.

دوى دنبى ﷺ په زمانه كښې په اسلام مشرف شوى وو خونبى ﷺ سره د ملاقات سعادت ورته نه وو نصيب شوې عمروبن معديكرب ددوى ماما وو ددوى پلار د يمن په مشهورو شهسوارانوكښې وو.

ونيلى شى چه په وړكوتوالى كښې چا دې غلا كړې وو اوبيا ملاؤ شو او بوتلې وو ددې وجې ددوى نوم مسروق كيخودې شو.

حضرت عمر رضي الله عنه ددوى د پلار نوم د ..اجدع.. په ځاې ..عبدالرحمن.. كيخودې وو نود مسروق نوم په سركارى ديوان كښې ..مسروق بن عبدالرحمن،، وو.

دوى د كبارصحابه كرامو رضي الله عنهم ليدل كړى دى.اودهغوى نه ئې احاديث اوريدلى دى دحضرت ابوبكرصديق.حضرت عمرفاروق.حضرت عثمان.حضرت على. حضرت عبدالله بن عمر. حضرت عبدالله بن عمرو.حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت زيد بن ثابت. حضرت ابى بن كعب.حضرت خباب بن ارت.حضرت معاذ بن جبل.حضرت مغيره بن شعبه، حضرت معقل بن سنان اشجعى.حضرت عائشې.حضرت ام رومان او دحضرت ام سلمې رضي الله عنهم نه روايت حاصل كړى دى.

البته على بن المدينى رحمه الله فرمائى دى چه په حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه پسې دوى مونځ كړې دې.اودحضرت عثمان رضي الله عنه نه د دوى څه روايت نشته.

او د دوى نه چه چا روايت كړې دې په هغوى كښې ابراهيم نخعى.انس بن سيرين.ابووائل شقيق بن سلمه.عبدالرحمن بن عبدالله بن مسعود.عبيدبن فضله .مكحول شامى. اودهغوى اهليه قميربنت عمرو. رحمهم الله دى.

مره رحمه الله فرمائى.((ماولدت همدانية مثل مسروق))

امام شعبى رحمه الله فرمائى.((ماعلمت أن أحداً كان أطلب للعلم فى أفق من الآفاق من مسروق))

ددوى شميردحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په هغه قابلوشاګردانوكښې دې.چاچه به خلقو ته علم وركولو.اوحديث اوروَل.

ډيرزيات عبادت ګزاراود شپې تهجدګزار وو.ددوى بى بى فرمائى چه دومره زيات عبادت به ئې كولو.چه پښې به ئې اوپړسيدې.كله كله به چه ما د دوى حالت ته كتل.نو د رحم په وجه به پرې ژړا راتله.

دوى داسې حج كړې وو.چه د ټول حج په دوران كښې په ملاسته خوب نه وو كړې.بس په سجده كښې ئې چه به ئې څومره خوب كولې شو.هغه هومره به ئې كولو.

حضرت عائشې رضي الله عنها دوى له خپل ځوئې ګرځولې وو.نودام المومنين رضي الله عنها په نوم باندې دوى د خپلې لور نوم هم عائشه كيخودې وو.دخپلې دې لورهره خبره به ئې منله.اوخواهش به ئې وړله پوره كولو.يوه ورځ په ډيرو سختو ګرمو ورځوكښې دوى روژه وو.ددوى لور راغله.او وې ونيل.باباجانه تاسو اوځكئ.اوروژه ماته كړئ.دوى ترې تپوس اوكړو.لورې ته داسې ولې

کوڵ غواړي نوهغې ورته اووئیل باباجانه په تاسو باندې ماته رحم راځي غواړم چه تاسو ته
څه آرام ملاؤ شي.نو دوی ورته اووئیل لوړې زه ددې ورځې دا تکلیف د هغه ورځې د آرام
دپاره برداشت کوم چه په هغې کښې به یوه ورځ د پنځوس زره کالوبرابر وی.
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائی.«ثقة لايسأل عنه مثله»
امام على بن المدينى رحمه الله فرمائی.«ما اقدم على مسروق أحداً من أصحاب عبدالله»
امام عجلى رحمه الله فرمائی.«كوفى تابعى ثقة»
امام محمدبن سعدرحمه الله فرمائی.«كان ثقة وله أحاديث صالحة»
په کال ۶۲ھ یا ۶۳ھ کښې دوی وفات شوی وو.(۱) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.
قوله: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو:(۲) دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنه حالات
وړاندې په کتاب الايمان «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تیرشوی دی.
قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ..إلخ: نبی
کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی.څلور خصلتونه داسې دی.چه په کوم کس کښې موجود شی.هغه به
خالص منافق وی.
یواشکال اودهغې جواب: دباب اولنې حدیث کوم چه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دی.په هغې
کښې دنفاق درې نښې ذکرشوی دی.اودحضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنه په دې
حدیث کښې څلورخصلتونه ذکرشوی دی.لکه چه د دریو اوڅلورو په مینځ کښې تعارض دې
علامه قرطبی رحمه الله ددې نه دا جواب کړې دې.چه دا «من باب التجدد فى العلم» د قبیلې څخه
دې. یعنی نبی صلی الله علیه وسلم ته اول د دریو علم ورکړې شوې وو.اوبیا د څلورو.(۳)
حافظ ابن حجررحمه الله فرمائی.چه په دواړو احادیثوکښې تعارض نشته.ځکه چه په دې کښې
یو زیاتی مذموم خصلت کوم چه په کمال نفاق باندې دلالت کوی.ددې نه دا نه لازمیږی.چه
دا هم د نفاق نښه ده.ځکه چه ممکن ده.چه اصلی نښې درې وی.اودزیاتی خصلت په وجه

---

(۱) تهذيب الكمال(۲۷\٤٥١. ٤٥٧) وطبقات ابن سعد(٦\٧٦. ٨٤) وسيرأعلام النبلاء(٤\٦٣ و٦٩) وعمدة القارى(١\٢٢٣) وخلاصة الخزرجى(ت ٣٧٤) وتقريب التهذيب(٥٢٨) رقم ٦٦٠١)_
(۲) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ٢٤٥٩ وفى كتاب الجزية والموادعة باب إثم من عاهد د ثم غدر رقم ٣١٧٨ ومسلم فى صحيحه (١\٥٦) كتاب الإيمان باب خصال المنافق والنسائى فى سننه (٢\٢٧٠) كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة المنافق وأبوداود فى سننه فى كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ٤٦٨٨ والترمذى فى جامعه فى كتاب الإيمان باب ما جاء فى علامة المنافق رقم ٢٦٣٢)_
(۳) فتح البارى(١\٨٩)_

باندې په دې نفاق کښې خلوص پیدا کیږی مطلب دا دې چه دریې خو دنفس نفاق نښې دی اوچه څلورمه ورسره ملاؤ شی نو دخلوص نفاق نښه ترې جوړه شی (١)

یوجواب دا هم ورکولې شی چه مفهوم دعدد معتبر نه دې ځکه چه عدد اقل دعدد اکثر نفی نه کوی (٢)

یوجواب داهم ورکولې شی چه په مسلم شریف کښې دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې په یوطریق کښې د «من علامات المنافق» الفاظ راغلی دی (٣) ددې نه معلومیږی چه په درې یا څلورو کښې انحصار مقصود نه دې بلکه دموقع اومحل په مناسبت سره کله نبی ﷺ د درې نښو بیانولوضرورت محسوس کړې دې اودرې نښې ئې بیان کړی دی اوکله ئې د څلورو خصلتونو ضرورت محسوس کړې دې او څلور ئې بیان کړی دی (٤)

په دواړوحدیثونوکښې د ذکرشوی مجموعی نښنو شمار ددې نه پس پوهه شی چه امام قرطبی اوامام نووی رحمهما الله فرمائی چه ددې دواړو احادیثو د جمع کولونه مجموعی طور دنفاق پنځه نښې جوړیږی.دوه نښې په دواړو حدیثونو کښې مشترک دی یو «کذب فی الحدیث» اودویم «خیانت فی الأمانة» اودابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې «اخلاف فی الوعد» زیاتی دې اودحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه په حدیث کښې «غدر فی المعاهدة» او «فجور فی الخصومة» زیاتی دی.(٥)

بیا دلته په دې باندې هم پوهه شی چه امام بخاری رحمه الله کله دا حدیث په «کتاب المظالم» (٦) اوپه «کتاب الجزیة» (٧) کښې ذکرکړی دی.نوهلته ئې د «إذا أوتمن خان» په ځائې «إذا وعد أخلف» ذکرکړې دې.دغه شان امام مسلم هم په خپل صحیح کښې د «أمانت» په ځائې «اخلاف وعد» ذکرکړې دې.(٨)

په دې صورت کښې به مجموعی نښې پنځه وی.ځکه چه دواړه حدیثونه «کذب فی الحدیث»

---

١) فتح البارى (١\٨٩و ٩٠)_
٢) شرح كرمانى (١\١٥١)_
٣) صحيح مسلم (١\٥٦) كتاب الإيمان باب خصال المنافق)_
٤) فتح البارى (١\٩٠)_
٥) فتح البارى (١\٩٠)_
٦) باب إذا خاصم فجر.رقم ٢٤٥٩) -
٧) باب إثم من عاهد ثم غدر رقم ٣١٧٨) -
٨) صحيح مسلم (١\٥٦)_

او «إخلاف وعد» كښې دی. اود حضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث كښې «خیانة فی الأمانة» زیاتی دي. اود حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما روایت كښې دواړه یعنی «غدر فی المعاهدة» او «فجور فی الخصومة» زیاتی دي

امام نووی رحمه الله فرمائی چه «وإذا عاهد غدر» په «وإذا أؤتمن خان» كښې داخل دی.(۱) په دې طریقه ټولې څلورښتې شوې

علامه كرمانی رحمه الله فرمائی كه چیرته داسې ادخال وی نوبیا ټولې هم درې ښتې پكار دی څكه چه «كذب فی الحدیث، إخلاف وعد، غدر فی المعاهدة» دا درې واړه د قول سره تعلق ساتی نواصلی ښتې «كذب فی الحدیث، إخلاف وعد، او غدر فی المعاهدة» دا درې واړه دقول سره تعلق ساتی نواصلی ښتې «كذب فی الحدیث، خیانة فی الأمانة، فجور فی الخصومة» دی.(۲)

بلكه «فجور فی الخصومة» هم په «كذب فی الحدیث» كښې داخل دې نوپه دې طریقه دوه ښتې پاتې شوې. یو «كذب فی الحدیث» اوبل «خیانة فی الأمانة».

خوچونكه په دې كښې د هريو مستقل حیثیت دې اودهر یو قباحت هم ډیر زیات دې. ددې وجې په عرف كښې دا جدا جدا ګڼړلې شی.(۳) نومناسب دا دی چه دا په یوبل كښې داخل نكړې شی.

البته چه دا په یوبل كښې مدغم كړې شی نوبیا هم هغه صورت مناسب معلومیږی. كومه چه وړاندې تیر شو چه اعمال یاخود قول سره تعلق ساتی اویا د فعل سره. اویا نیت سره. په فساد قول كښې «كذب فی الحدیث» او «فجور فی الخصومة» داخل دی. اوپه «فساد فعل» كښې «خیانة فی الأمانة» او «غدر فی المعاهدة» اوپه فساد نیت كښې «فساد نیت. اخلاف فی الوعد» والله سبحانه أعلم.

ایا چه ذكرشوې ښتې په مومن كښې موجود شی نوهغه به په حقیقت كښې منافق وی؟ دلته یوغټ سوال دا دې چه ذكرشوی خصلتونه كله په مون كښې هم موجود وی. دخوارجو او معتزلو خو به څه نه وائی. څكه چه دا خلق خو د معصیت په ارتكاب سره سرې سمدستی د ایمان نه اوباسی. خواشكال په اهل سنت والجماعت باندې دې. څكه چه ددې دواړو حدیثونو ظاهر دا وائی چه داسې كس منافق دې. څكه چه په ده كښې دنفاق خویونه اوخصلتونه موجود دی. حالانكه په اتفاق سره دغه كس دایمان نه خارج نه دې. اوده ته منافق نشی ونیلې؟ ددې اشكال مختلف جوابونه وركړې شوی دی

---

(۱) شرح نووی علی صحیح مسلم(۱/۵٦) كتاب الإیمان باب خصال المنافق)_
(۲) شرح كرمانی(۱/۱۵۱)_
(۳) المصدر السابق)_

① امام العصرحضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله خودا فرمائى چه دعلامت په موجودوالى سره د صاحب علامت وجود نه لازميږى كورئ حرارت د بدن د تبې علامت وى خودا ضرورى نه ده چه كله بدن گرم وى نوتبه به وى بعضې وخت په نمر كښې زيات وخت كيناستو سره هم بدن گرميږى حالانكه هغه تبه نه وى (١)

② دشيخ الاسلام علامه ابن تيميه رحمه الله دتحقيق مطابق چه دنفاق خصلتونه په مومن كښې موجود شى ددې نه منافق كيدل نه لازميږى لكه څنگه چه دكفربعضې افراد كله په مومن كښې موجود شى نوددې نه دهغه كافركيدل نه لازميږى نودغه شان د نفاق هم مختلف درجې دى لكه چه دلته د «نفاق دون نفاق» بيان دې دايمان سره ددې اجتماع ممكن ده په دواړو كښې تضاد نشته چه جمع ئې ممكن نه ده (٢)

③ امام نووى رحمه الله فرمائى چه داكثرومحققينوعالمانو رحمهم الله په رائې كښې ددې معنى دا ده چه دا خصلتونه دنفاق خصلتونه دى اوكوم كس چه په دې متصف وى هغه د منافقانو سره مشابه دې اودهغوى اخلاق خپلونكې به گنړلې شى ددې نه دكفرانوهغه نفاق مراد نه دې كوم چه به په «في الدرك الأسفل من النار» وى په دې صورت كښې به د نفاق نه حقيقى نفاق مراد وى خوكلام به په تشبيه باندې محمول وى اود نبى ﷺ د ارشاد مطلب چه «كان منافقاً خالصاً» مطلب به دا وى چه «كان شديد التشبيه بالمنافقين» (٣)

④ امام ترمذى رحمه الله فرمائى چه «معنى هذا عند أهل العلم نفاق العمل وإنما كان نفاق التكذيب على عهد رسول الله ﷺ» (٤) يعنى دلته د نفاق نه. نفاق عملى مراد دې نفاق تكذيب يعنى «نفاق فى العقيدة» مراد نه دې.

دا جواب امام قرطبى اوحافظ ابن حجر رحمهما الله خوښ كړې دې (٥)

⑤ امام خطابى رحمه الله فرمائى چه ددې نه مقصود انذاراوتحذيردې يعنى دمسلمانانو ويرول مقصود دى چه ددې خصلتونه عادیان جوړ نشى دامطلب نه دې كه په دې خصلتونو كښې يوخصلت اتفاقى طور څرگند شى نوددې په وجه پرې دنفاق حكم لگولې شى (٦)

⑥ بعضې عالمان رحمهم الله فرمائى چه ددې نه مراد اعتياد دې يعنى كه يوكس ددې خصلتونه

---

(١) فيض البارى (١٢٤\١)_
(٢) فيض البارى (١\ ١٢٤)_
(٣) شرح نووى على صحيح مسلم (١\٥٦) كتاب الايمان باب خصال المنافق)_
(٤) جامع ترمذى كتاب الإيمان باب ماجاء فى علامة المنافق رقم ٢٦٣٢)_
(٥) فتح البارى (١\٩٠، ٩١)_
(٦) أعلام الحديث للخطابى (١\١٦٥)_

عادی شی نوهغه منافق دې ځکه چه همیشه دپاره په دې خصلتونوعمل کول دمنو کار دې دمومن د شان نه دا خبره دلرې ده چه همیشه دپاره دروغ وائی همیشه دپاره وعده ماتوی همیشه دپاره خیانت کوی اوکنځلې کوی (١)

د اعتیاد اوعموم دا معنی دکوم ځائې نه راوخی

علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه دلته ئې جمله شرطیه د «إذا» سره مقترنه راوړې ده کوم چه «تحقق وقوع عادة» باندې دلالت کوی نومطلب دا شو چه ددې خصلتونو وقوع یعنی طور بطور عادت کیږی.(٢)

امام خطابی رحمه الله فرمائی چه د «إذا» لفظ دتکرار فعل مقتضی دې اوکله چه دفعل صدور بار بار کیږی.نوهغه دده عادت جوړ شی د عادت جوړیدونه پس په ده باندې د منافق اطلاق کیدې شی.البته داعتیاد نه بغیرد نفاق صفت ممکن نه وی.نوځکه منافق نشی ګرځولې (٣)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه د اعتیاد اوعموم دپاره د «إذا» په لفظ اوانه اخستل تطویل دې.مناسب دا دی.چه داسې اووئیلی شی.چه دحذف مفعول نه دعموم معنی راوخی.لکه چه د «إذا حدث كذب» مطلب دا دې.چه «إذا حدث في كل شيء كذب فيه» یا «إذا وجد ماهية التحديث كذب»(٤)

④علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه ددې نه نفاق شرعی مراد نه دې بلکه نفاق عرفی مراد دې.یوشرعی نفاق دې.یعنی چه دپورته نه اسلام ظاهروی.اودننه ئې کفر پټ کړې وی او بل نفاق عرفی دې.چه په ظاهراوباطن کښې ئې عمل برابر نه وی.بلکه بعضې وخت د ایمان قلبی عملاً مخالفت کیږی.نودلته هم دغه عرفی نفاق مراد دې.ایمان شرعی مراد نه دې.(٥)

⑤بعضې حضرات فرمائی.دحدیث په الفاظوکښې اګرچه عموم دې.خوددې خاص اومعین شخص مراد وو.(٦)

ترکومې پورې چه دعمومی تعبیرتعلق دې.نوددې وجه دا ده.چه د نبی ﷺ دا عادت مبارکه وو.چه کله به ئې څوک په غلطئ باندې اولیدلو.نودخصوصی خطاب په ځائې به ئې عمومی

---

(١) أعلام الحديث (١\١٦٥) وفتح الباري(١\٩٠)_

(٢) الكاشف عن حقائق السنن (١\١٩١) كتاب الإيمان باب الكبائروعلامات النفاق الفصل الأول رقم الحديث ٥٥)_

(٣) أعلام الحديث للخطابي(١\١٦٨)_

(٤) شرح كرماني(١\١٤٨)_

(٥) شرح كرماني(١\١٤٩)_

(٦) أعلام الحديث للخطابي(١\١٦٦) وفتح الباري(١\٩١) وعمدة القاري(١\٢٢٢)_

خطاب كولو مثلاً داسې به نې فرمائيل «ما بال أقوام يفعلون كذا» (١)
ددې عمومي تعبيرپه اختيارولوكښې حكمت اومصلحت دا وو چه په خصوصى خطاب سره صرف دمخصوص كس اصلاح كيږى اوپه عمومي خطاب سره د نورو خلقو د ويرولو سره سره په خصوصيت سره ددغه كس داصلاح فائده حاصليږى
⑥ عطاء بن ابى رباح او سعيد بن جبير رحمهما الله نه منقول دى چه د دې نه دعهد نبوت منافقان مراد دى حضرت حسن بصرى رحمه الله هم دې قول ته رجوع كړې ده (٢)
ونيلى شى چه يوكس دحج دپاره د بصرې نه مكې ته لاړلو هلته نې دحضرت حسن بصرى رحمه الله قول دعطاء رحمه الله په وړاندې نقل كړو چه هغوى فرمائى «من كان فيه ثلاث خصال لم أتحرج أن أقول إنه منافق» يعنې چه په چا كښې دا درې خويونه موجود وى دهغه په باره كښې زه دمنافق كيدو حكم لګوم اوپه دې حكم لګولوكښې زه څه حرج يا ويره نه كوم حضرت عطاء رحمه الله چه كله دا خبره واوريده نودهغه كس په ذريعه نې حضرت حسن بصرى رحمه الله ته دا اوليږلو «إن عطاء يقرئك السلام ويقول لك ما تقول فى بنى يعقوب عليه السلام إخوة يوسف عليه السلام إذ حدثوا فكذبوا، ووعدوا فأخلفوا، وأوتمنوا فخانوا، أفكانوا منافقين؟» يعنې چه په چا كښې دا خصلتونه وى نوهغه به منافق وى نوبيا دحضرت يعقوب عليه السلام د ځامنو په باره كښې به څه حكم وى هغوى دروغ ونيلى وو وعده خلافى نې كړې وه اوپه امانت كښې نې خيانت كړې وو آيا په هغوى به د منافقت حكم لګولې شى؟
كله چه دا خبره حضرت حسن بصرى رحمه الله ته اورسيده نوهغوى دخپلې خبرې نه رجوع اوكړه او وې فرمائيل «جزاك الله خيراً» بيا نې اوفرمائيل «إذا سمعتم منى حديثاً فاصنعوا مثل ما صنع أخوكم حدثوا به العلماء فما كان منه صواباً فحسن وما كان غير ذلك ردوا على جوابه» (٣)
بيا دا قول چه ددې حديث تعلق دعهد نبوت دمنافقانوسره دې دحضرت عبدالله بن عمر اوحضرت عبدالله بن عباس رضى الله عنهم نه هم منقول دې (٤)
مقاتل بن حيان رحمه الله فرمائى چه ما حضرت سعيدبن جبير رحمه الله ته اوونيل دې حديث زما آرام او اطمينان برباد كړې دې ځكه چه دا ټول خصلتونه يا بعضې خصلتونه په ماكښې دى حضرت سعيدبن جبير رحمه الله ورته اوفرمائيل هم دا اشكال ماته هم وو نوزه حضرت عبدالله بن عمر اوحضرت ابن عباس رضى الله عنهم ته ورغلم اوخپله مدعا مې ورته عرض كړه چه دا نې واوريده نوهغوى په خندا شول او وې فرمائيل هم دا فكرمونږ سره هم شوې وو نومونږ

---

(١) عمدة القارى (١/٢٢٢)_
(٢) شرح نووى على صحيح مسلم (١/٥٦)_
(٣) شرح كرمانى (١/١٤٩)_
(٤) شرح نووى على صحيح مسلم (١/٥٦)_

نبي ﷺ ته خپل اشکال پیش کړلو نبي ﷺ چه زمونږ خبره واوریده نو مسکې شو اوون فرمائیل په دې حدیث کښې ستاسوځه ذکر نشته ځکه چه ما کوم ((إذا حدث كذب)) ونیلی دې په دې کښې هغه آیت ته اشاره ده په کوم کښې چه ونیلی شوی دی. ﴿ وَاللّٰهُ یَشْهَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِیْنَ لَکٰذِبُوْنَ ﴾ () دغه شان د ((وإذا وعد أخلف)) مصداق تاسو خلق نه نې بلکه هغه کس دې دچا په باره کښې چه دا آیت نازل شوې دې ﴿ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِیْ قُلُوْبِهِمْ اِلٰی یَوْمِ یَلْقَوْنَهٗ بِمَاۤ اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوْهُ ﴾ () په اصل کښې ثعلبه به حاطب یوکس وو هغه نبي ﷺ ته راغلو. اوعرض ئې اوکړو چه یارسول الله زما دپاره دعا اوکړه چه الله تعالی ماته مال راکړی. نبي ﷺ دهغه د باربار ونیلو نه پس دعا اوکړه نو الله تعالی هغه ته ښه مال ورکړو څه موده پس نبي ﷺ دوه کسان هغه ته اولیږل چه زکاة ترې واخلی نو هغه ددې نه انکار اوکړو. اودا ئې اوونیل چه ماته خودا جزیه معلومیږی. زه پخپله د رسول الله ﷺ سره خبره کوم. کله چه نبي ﷺ ته دا خبره معلومه شوه. نو وې فرمائیل ((ویح ثعلبة بن حاطب)) په دې باندې دا آیت نازل شو ﴿ وَمِنْهُمْ مَّنْ عٰهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰىنَا مِنْ فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَکُوْنَنَّ مِنَ الصّٰلِحِیْنَ ۝ فَلَمَّاۤ اٰتٰىهُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوْا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَّهُمْ مُّعْرِضُوْنَ ۝ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِیْ قُلُوْبِهِمْ اِلٰی یَوْمِ یَلْقَوْنَهٗ بِمَاۤ اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوْهُ وَبِمَا کَانُوْا یَکْذِبُوْنَ ۝ ﴾ ()

کله چه دا آیاتونه نازل شول. نو دهغه خپلوانو هغه ملامته کړو. اودا ئې ورته اوونیل چه ستا په باره کښې دقرآن پاك دا آیاتونه نازل شوی دی. هغه اوویریدلو. او په منډه منډه نبي ﷺ ته راغلو. اودزکاة مال ئې پیش کړل. نو نبي ﷺ ورته اوفرمائیل. زه الله تعالی ددې د قبلولو نه منع کړې یم. اوس هغه ښه ژړا اوفریاد شروع کړو. اوپه خپل سر ئې خاورې اچولې. نبي ﷺ اوفرمائیل. په دې کښې دچا څه قصوردې. تول هرڅه ستا خپل عمل دې. تا زما خبره اونه منله. چه سزا ئې دا شوه.

بیا هغه دحضرت ابوبکرصدیق ؓ په زمانه کښې زکاة پیش کړلو. خودرسول الله ﷺ خلیفه هغه رد کړو. اودهغې د قبلولو نه ئې انکار اوکړو. دحضرت عمر ؓ په زمانه کښې ئې هم د زکاة مال پیش کړو. خوحضرت عمر ؓ هم دهغې د قبلولونه انکار اوکړو. تردې چه دحضرت عثمان ؓ په زمانه کښې هغه مړ شو. ()

لکه په ((وإذا وعد أخلف)) سره اشاره هغه کس ته ده. بیا نبي ﷺ اوفرمائیل. اوما چه کوم ((وإذا أوتمن خان)) ونیلی وو. نو دهغې کښې ﴿ اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَیْنَ اَنْ

() سورة المنافقون:۱)_

() سورة التوبة:۷۷)_

() سورة التوبة:۷۵و ۷۷)_

() الدر المنثورفی التفسیر بالمأثور(۳/۲۶۰و ۲۶۱)-

يَحۡمِلۡنَهَا﴾(۱) ته اشاره ده. تاسو خلق ددې بولوخصلتونو نه خلاص ئې.(۲)
خوحافظ بن حجر رحمه الله فرمائي چه په دې سلسله کښې کوم احادیث پیش کولی شي. هغه ټول ضعیف دی. که په دې کښې یوحدیث هم صحیح ثابت شي نوبیا به د حدیث محمل متعین شي (۳) والله سبحانه وتعالى أعلم.

قوله تَابَعَهُ شُعۡبَةُ عَنِ الۡأَعۡمَشِ : دامام شعبه رحمه الله روایت کوم چه دامام اعمش رحمه الله نه مروی دې. امام بخاری رحمه الله موصولا په کتاب المظالم کښې ذکرکړې دې.(۴)

ترکومې پورې چه د حدیث الباب تعلق دې نوچونکه دا د «قبیصة بن عقبه عن سفیان» په طریق سره مروی دې. ددې وجې امام یحی بن معین رحمه الله دا سند ضعیف ګرځولې دې. ځکه چه دهغوی وینا دا ده. چه قبیصه د سفیان ثوری رحمه الله نه په ماشوموالی کښې سماع کړې ده. ددې وجې دوی غلطی کوی.(۵)

امام نووی رحمه الله فرمائي. چه امام بخاری رحمه الله دلته د قبیصه په وساطت سره کوم روایت نقل کړې دې. دا اصالة نه دې. بلکه د متابعت او استشهاد دپاره ئې نقل کړې دې.(۶)

په دې باندې علامه کرمانی رحمه الله اشکال کړې دې. چه دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حدیث «آية المنافق ثلاث» دپاره متابع ګرځول صحیح نه دی. ځکه چه په دواړو حدیثونوکښې لفظاً اومعناً مخالفت دې. لکه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې د «ثلاث» ذکردې. اود حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما په روایت کښې د «أربع» ذکردې. دغه شان د «أربع» په حدیث کښې د «خالصاً» زیادت دې. نودا متابع ګرځول صحیح نه دی. بلکه اصالةً امام بخاری رحمه الله دا درج کړې دې.(۷)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي. چه علامه کرمانی رحمه الله ته دلته غلط فهمی شوې ده. چه دوی دحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما روایت دحضرت ابوهریره رضی الله عنه د روایت دپاره متابع ګرځوی. حالانکه داسې نه ده. ځکه که چیرته داسې وه. نودې ته بیا شاهدوئیل پکار وو. متابع نه. بلکه امام نووی رحمه الله چه دې ته متابع وئیلې دې. دهغې منشا دا ده. چه دا حدیث د حضرت قبیصه

---

(۱) سورة الأحزاب :۷۲۔
(۲) شرح کرمانی(۱۴۹/۱)۔
(۳) فتح الباری(۹۱/۱)۔
(۴) کتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ۲۴۵۹)۔
(۵) فتح الباری(۹۱/۱) مخکښې د قبیصه بن عقبه رحمه الله حالات په تفصیل سره تیرشوی دی.)۔
(۶) فتح الباری(۹۱/۱)۔
(۷) شرح کرمانی (۱۴۹/۱)

رحمه الله نه علاوه د سفيان ثورى رحمه الله نه نورو حضراتو هم نقل كړې دي په مسلم شريف كښې وكيع رحمه الله د سفيان ثورى رحمه الله نه ددې روايت كړې دې اودقبيصه نې متابعت تامه كړې دې(١)
دغه شان دامام اعمش نه امام شعبه اوجرير رحمهما الله نقل كړې دې(٢)په دې طريقه د قبيصه متابعت ناقص كيږى.خكه چه دا حديث د قبيصه د طريق نه په نورو قوى سندونو سره ثابت دې ددې وجې كه د قبيصه رحمه الله په طريق كښې بالفرض كه ضعف هم وى نوبيا هم دا متابع گرځولې شى اوپه دې كښې څه حرج نشته(٣)
خوداخبره دې ښكاره وى چه د قبيصه رحمه الله دا حديث ضعيف گرځول صحيح نه دى خكه چه وړاندې مونږ دوى په حالاتوكښې په تفصيل سره ذكر كړل چه دوى ثقه او محتج به راوى دې.بله دا چه په بخارى كښې ددوى د ټولو رواياتو موافقت نورو حضراتوكړې دې والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم.

۲۴=بَابٌ قِيَامُ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنَ الْإِيمَانِ

د ابواب سابقه سره ربط اومناسبت علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه امام بخارى رحمه الله په كتاب الايمان كښې دامور الايمان بيان كولو.چه په كښې ((باب إفشاء السلام من الإسلام)) نه پس نې د كفرمراتب بيانول شروع كړل.خكه چه كفردايمان ضد دې.اويوڅيز په خپل ضد سره ښه ښكاره كيږى.نوپه مينځ كښې نې څو ابواب استطراداً دكفرذكركړل اواوس دوباره امورالايمان ته واپس كيږى.

دغه دوى فرمائى.چه ((باب إفشاء السلام من الإسلام))او((باب قيام ليلة القدر من الإيمان)) كښې په دې اعتبارسره مناسبت شته.چه ((باب إفشاء السلام من الإسلام)) كښې إفشاء دسلام دامور الايمان نه گرځولې شوې ده.اوپه ليلة القدركښې هم افشاء السلام وى فرشتې مومنانوته سلام كوى.دالله تعالى ارشاد دې ﴿سَلٰمٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ﴾(٤)
دماقبل سره داسې هم مناسبت ښكاره كولې شى چه ددې نه وړاندې د منافقانو ذكر راغلې وو.دهغوى صفت دې ﴿وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى يُرَآءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾(٥)

---

(١) صحيح مسلم (١\٥٦) كتاب الإيمان باب خصال المنافق)_
(٢) شعبة عن أعمش د روايت دپاره ا وگورئ ((صحيح بخارى كتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ٢٤٥٩) اود (جرير عن الأعمش)) د روايت دپاره اوگورئ- صحيح بخارى كتاب الجزية والموادعة باب إثم من عاهد ثم غدر رقم ٣١٧٨)_
(٣) فتح البارى(١\٩١)_
(٤) سوة القدر:٥) وعمدة القارى(١\٢٢٥)_
(٥) النساء:١٨٢)_

اوپه دې باب کښې په ليلة القدر کښې هم دقيام ذکر دې کوم چه يو ګران کار دې اودمنافق دوس کارنه دې ځکه چه په ليلة القدر کښې دقيام شوق داهل ايمان وی منافقين ددې شوق نه ساتی دا هم ونيلی شی چه په ماقبل کښې دنفاق دعلاماتو ذکر وو اودلته دايمان د علامت يعنی قيام ليلة القدربيان دې

[۳۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ[۱۹۰۱،۱۸۰۲]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: دابواليمان الحكم بن نافع بهرانی حمصی تذکره په ..بدء الوحی.. کښې د شپږم حديث لاندې ذکرشوې ده

قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ: دابوبشرشعيب بن ابی حمزه قرشی اموی رحمه الله حالات هم د ..بدء الوحی.. شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوی دی

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ: دوی عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دی ددوی تذکره مونږ په کتاب الايمان کښې د «باب حب الرسول من الإيمان» لاندې ذکرکړې ده

عَنِ الْأَعْرَجِ: دوی عبدالرحمن بن هرمز اعرج مدنی قرشی دی.ددوی ذکرهم د «باب حب الرسول من الإيمان» لاندې تيرشوې دې.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه: (۱) دحضرت ابوهريره رضی الله عنه تفصيلی حالات په «باب أمور الإيمان» کښې د «شعب الإيمان» لاندې تير شوی دی.

---

(۱) الحديث أخرجه البخاري في هذا الكتاب باب تطوع قيام رمضان من الإيمان رقم ۳۷ وباب صوم رمضان إحتساباً من الإيمان رقم ۳۸ وفي كتاب الصوم باب من صام رمضان إيماناً وإحتساباً ونية رقم ۱۹۰۱ وفي كتاب صلاة التراويح باب فضل من قام رمضان رقم ۲۰۰۸ و۲۰۰۹ وفي كتاب فضل ليلة القدرباب فضل ليلة القدر رقم ۲۰۱٤ ومسلم في صحيحه(۱\۲۵۹) كتاب صلاة المسافرين باب الترغيب في قيام رمضان وهو التراويح والنسائي في سننه (۱\۳۰۷) كتاب الصيام باب ثواب من قام رمضان وصامه إيماناً وإحتساباً وأبوداودفي سننه في كتاب الصلاة باب تفريع أبواب شهر رمضان باب في قيام شهر رمضان رقم ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲) والترمذي في جامعه في كتاب الصوم باب الترغيب في قيام رمضان وما جاء فيه من الفضل رقم ۸۰۸) وابن ماجه في سننه كتاب إقامة الصلاة باب ما جاء في قيام شهر رمضان رقم ۱۳۲۶) وفي كتاب الصيام باب ما جآء في فضل شهر رمضان رقم ۱٦٤۱)

قوله قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: رسول الله ﷺ فرمائيلي دى.كوم كس چه په ليلة القدر كښې په ايمان او احتساب سره قيام اوكړى.نو دده مخكښې گناهونه به معاف شي.

دقيام نه مراد دلته دعبادت دپاره مستعد اوتياريدل دى.لكه څنګه چه په ﴿ قُمْ فَأَنذِرْ ﴾ كښې هم دا معنى ده.

دليلة القدروجه تسميه قدركه دتقدير نه وى.نو ددې شپې په ((قدر))سره د نامداركولو وجه به دا وى.چه په دې شپه كښې فرشتوته ددې كال سره متعلق د تقديراتو علم وركولې شي يعنى په دغه كال كښې چه كوم حوادث پيښيږى.يعنى مرګ او ژوند.عروج او زوال.مالدارى اوفقيرى وغيره وغيره.دا ټولې خبرې په دې شپه كښې فرشتو ته خودلې شى.ددې وجې دې ته ((ليلة القدر)) وئيلى شى.

دقدرمعنى دعزت هم ده.لكه چه د ((ليلة القدر))معنى شوه د عزت شپه.

دا عزت د شپې سره هم متعلق كيدې شى.په دغه وخت كښې به مفهوم دا وى.چه دا شپه دټولو شپو نه ممتاز ده.اود ټولو شپونه زيات وزن لرى.اودا عزت دعبادتګذارسره هم متعلق كيدې شى.په دې صورت كښې به مطلب دا وى.چه په دې شپه كښې د عبادت ګذار ډير عزت كولې شى. دغه شان ددې عزت تعلق دنفس عبادت سره هم كيدې شى.يعنى په دې شپه كښې چه كوم عبادت كيږى.هغه د نورو ټولوشپود عبادت په مقابله كښې دعزت او قدر وړدې.(١)

بيا دليلة القدر په باره كښې دعالمانو ﷺ ډيراختلاف دې.كوم چه به انشاء الله مونږ په كتاب الصوم په آخره كښې چرته چه امام بخارى رحمه الله د ليلة القدربابونه ذكركړى دى.هلته په تفصيل سره بيان كړو.

د ((ايمانا واحتسابا)) مطلب عامو شارحينو ﷺ دايمان او احتساب مطلب دا بيان كړې دې.چه دايمان نه خو متعارفه معنى مراد ده.يعنى فى نفسه دغه كس مومن وى.په الله او دهغه په رسول ايمان راوړى.اوددوى په وعدو يقين ساتى.اوداحتساب د شرط مطلب دا دې.چه كوم طاعت كوى.په هغې كښې مقصود دالله تعالى رضا اودهغه ثواب وى. دنيوى مال اومتاع يا جاه اوجلال مقصود نه وى.اونه ريا اوسمعت وى.(٢)

خوشيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى.چه زما په نيزبه دې كښې صرف دومره خبره مقصود نه ده.چه دې مومن وى.اودهغه عقائدصحيح وى. اوپه دې كښې ريا وغيره نه وى.بلكه ددې نه وړاندې يوه مرتبه مقصود ده.

---

(١) فضل البارى(١\٤٤٥)_

(٢) شرح كرمانى(١\١٥٣. ١٥٤)_

هغه دا چه ايمان او احتساب دعين عمل په وخت كښې محرك اوباعث وى. يعنى هغه كس چه په كوم محنت اومشقت فعل كوى.نوهغه كوم محرك اوداعى دې چه هغه ددې فعل سبب جوړ شو.بالفعل دغه دواړه څيزونه دده په ذهن كښې مستحضروى.اودهغې استحضارد فعل دپاره منشاء او باعث جوړ شوې وى.اوهم دا خيال دعين فعل په وخت كښې دې دغه طرف ته راكاږى.دا نه چه صرف د رسم اورواج او عادت په طور سره صرف د ذمه وارئ پوره كولودپاره فعل كوى.

اوس دا څيز داولنى مطلب نه يوزياتى څيزدې.څكه چه كيدې شى يوكس فى نفسه مومن وى.دده عقائد صحيح وى.اونيت ئې هم صحيح وى.خود عين فعل په وخت كښې ده ته دغه څيزونه مستحضر نه وى.چه په دې عمل باندې دالله تعالى اودهغه د رسول حكم دې.او دهغه دطرفه د اجراوثواب وعده ده.اودغه څيزونه ددې فعل دپاره باعث اومنشا جوړه نشى. اونه دا څيزونه د دغه فعل كولوطرف ته رابنكل كوى.بلكه چه وخت كله راشى نود ډيوټئ ادا كولو په طور باندې كاركوى.اګرچه په دغه كښې ئې هم نيت صحيح وى.فاسد نه وى.

مثلاً يوهلك دې.هغه رنځور وى.اودده پلار ډاكټر وى.اوبه هغه باندې ډيرمهربان اوشفيق وى.اوپلارخپل خوئي بيماراووينى.نود شفقت اومهربانئ نه ورته اووائى بچيه ته په فلانى وخت كښې دا دوائى استعمالوه.نوته به صحتمند شې.اوزه به تاته انعام هم دركړم.نوپه شروع كښې چه كله هغه دوائى استعمالوى نودعين شروع په وخت كښې به هغه ته ددې خبرې استحضار وى.چه د دوائى په خوراك كښې زما دپلاردحكم منل دى.اودهغه خوشحالى ده.اودانعام اميد هم وى. دې وجې وائى. راوړئ چه دوائى اوخورم.خوانسانى فطرت دې.چه كله څو ورځې داسې اوكړى.نواوس يوڅيزعادت جوړ شى.د وخت په راتلو د ډيوټئ په طور هغه عادت پوره كوى.

هم دغه حال زمونږ دمونځ روژې وغيره دې.مونږ دمونځ كولوپه وخت كښې دا سوچ نه كوو.چه دا دالله تعالى حكم پوره كول دى.ددې په كولوبه مونږ ته دالله تعالى رضا اوخوشحالى حاصله شي.اومونږ ته به روحانى صحت ملاؤ شى.مونږ خو بس يوعادت پوره كوو. اومونځ كوو.دغه شان روژه هم زمونږ عادت جوړ شوې دې.چه كله رمضان راشى.نو مونږ دخپل عادت مطابق روژې نيسو.

حضرت شيخ الاسلام رحمه الله فرمائى.چه دلته د ((ايماناً واحتساباً))قيد مطلب دا دې.چه ((قيام ليلة القدر))د عادت په بناء باندې نه وى.بلكه ددې عمل دپاره ايمان اواحتساب محرك او داعى وى.اودعمل په وخت كښې دا څيزونه مستحضر وى. نوپه دې سره به يقيناً په ثواب كښې زيادت كيږى.(¹)والله أعلم.

په شرط اوجزا كښې د صيغود اختلاف وجه بيا دلته د ((من يقم ليلة القدر ايماناً واحتساباً غفرله ما تقدم من ذنبه))كښې د شرط په ځائې ((يقم))د مضارع صيغه ده.اوجزا ((غفرله))دماضى

¹) فضل البارى(١\٤٤٥و ٤٤٦)_

صيغه ده اودا مختلف فيه مسئله ده چه شرط د مضارع صيغه وی اوجزاء د ماضی صيغه وی. فراء رحمه الله ددې اجازت ورکړې دې اوابن مالك رحمه الله ددوی متابعت کړې دې او جمهورو نحاتود ضرورت په وجه ددې اجازت ورکړې دې عام اجازت ئې نه دې ورکړې (١)

کوم حضرات چه دا جائزګرځوی هغوی په آیت کریمه ﴿إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾ (٢) اوحدیث باب باندې استدلال کوی.

په آیت باندې داسې استدلال دې اګرچه ((إن نشأ)) شرط دې اوددې جزاء ((ننزل)) دې کوم چه مضارع ده اوچه دواړه مضارع وی نوپه دې کښې څه کلام نشته خو وړاندې ((فظلت)) کښې ماضی صيغه ده.د دې عطف په ((ننزل)) باندې دې لکه چه دا دهغې تابع دې او د جزاء تابع هم جزاء وی.(٣)

اوترکومې پورې چه دحدیث باب تعلق دې نوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې باندې استدلال زما په نیز کمزورې دې.ځکه چه زه ګنړم چه په دې کښې د راویانوطرفه تصرف شوې دې.ځکه چه دحضرت ابوهریره رضي الله عنه نه کوم روایات په دې باره کښې مشهور دی په هغې ټولوکښې شرط اوجزاء په دواړو مقاماتوکښې دمضارع صيغې دی امام نسائی رحمه الله دخپل استاذ محمد بن علی بن میمون رحمه الله په واسطه ،امام بخاری رحمه الله د شیخ ابوالیمان رحمه الله په دې سند سره روایت نقل کړې دې په هغې کښې په شرط اوجزاء کښې څه تغاير نشته بلکه په دواړو ځایونوکښې د مضارع صيغې دی.او((من يقم ليلة القدر يغفرله)) الفاظ مروی دی.(٤)معلومه شوه.چه دحدیث مخرج یودې.د راوی د تصرف په وجه تبدیلی راغلې ده.(٥)

که د راوی تصرف اونه منلې شی.نودحدیث تخریج د فراء اوابن مالك رحمهما الله په قول باندې منل دی.اوپه دې صورت کښې به مقام شرط کښې مضارع اوپه مقام د جزاء دماضی صيغه راوړلو نکته هغه وی.کومه چه علامه کرمانی رحمه الله لیکلې ده.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه په دې حدیث کښې ئې ((من يقم)) فرمائیلی دی.اوددې نه پس چه کوم احادیث راځی.نوپه هغې کښې د ماضی په صيغو سره ((من قام رمضان)) او ((من صام رمضان ..)) ذکردی.په دې کښې نکته دا ده چه قیام رمضان اوصیام رمضان متحقق الوقوع دی.نوددې دپاره هغه صيغې استعمال کړې شوې.کومې چه په تحقق الوقوع باندې

---

١) همع الهوامع شرح جمع الجوامع للسيوطى(٥٨/٢)_
٢) الشعراء:٤)_
٣) فتح البارى(٩١/١)_
٤) فتح البارى(٩١/١) وتحفة الأشراف (١٧٤/١٠) رقم ١٣٧٣٠)_
٥) فتح البارى(٩١/١، ٩٢)-

دلالت کوی اود ليلة القدرقيام غير متيقن دي ددې وجې نې ددې نه د مضارع په صيغې سره تعبير اوکړو اوبيا په جزاء کښې دماضي دصيغې استعمال کښې دې طرف ته اشاره ده چه جزاء متحقق الوقوع ده (۱)

د «ما تقدم من ذنبه» نه کوم ګناهونه مراد دی؟ د ماتقدم نه صغائرمراد دی اوکه کبائرهم په دې کښې داخل دی؟ په دې کښې اختلاف دې

امام الحرمين، امام نووی اونور فقهاء ﷺ فرمائی چه ددې نه صرف صغائرمراد دی.(۲) حافظ ابن عبدالبر رحمه الله هم دا قول اختيارکړې دې (۳) قاضي عياض رحمه الله دا قول اهل سنت طرف ته منسوب کړې دې.(۴)وجه دا ده چه د کبائرو دمعاف کيدو دپاره اصل قاعده توبه ده اګرچه ممکن ده چه الله تعالى په خپل فضل او کرم سره بغيرد توبې نه نې معاف کړی خودابن المنذر رحمه الله رائې دا ده چه کيدې شی صغائراوکبائرټول معاف شی.(۵)

ابن عبدالبر رحمه الله دخپلو بعضې معاصرينو نه هم دا نقل کړی اوبيا نې په هغوی باندې رد کړې دې فرمائی «وهذا جهل بين، وموافقة للمرجئة فيما ذهبوا إليه من ذلك وكيف يجوز لذى لب أن يحمل هذه الآثار على عمومها وهو يسمع قول الله تعالى ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا﴾ وقوله تبارك وتعالى ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ فى آى كثيرة من كتابه»(۶)

مطلب دا دې چه داحاديثو عموم په وجه ددې خبرې قائل کيدل چه په دې سره به کبائر معاف شی ښکاره جهالت دې اودا دمرجئو مسلك دې دغه شان دوی فرمائی «ولوكانت الطهارة والصلاة وأعمال البر مكفرة للكبائر، والمتطهر المصلى غير ذاكر لذنبه الموبق، ولاقاصد إليه، ولا حضره فى حينه ذلك أنه نادم عليه، ولا خطرت خطيئة المحيطة به بباله، لما كان لأمر الله عزوجل بالتوبة معنى، ولكان كل من توضأ وصلى يشهد له بالجنة بإثرسلامه من الصلاة وإن إرتكب قبلها ماشاء من الموبقات الكبائر، وهذا لا يقوله حد ممن له فهم صحيح وقد أجمع المسلمون أن التوبة على المذنب فرض والفروض لا يصح أداء شئ منها إلا بقصد ونية واعتقاد أن لا عودة فأما أن يصلى وهو غير ذاكر لما إرتكب من الكبائر ولا نادم

---

۱) شرح کرمانی (۱/۱۵۳)_

۲) أوجزالمسالک (۲/۲۹۰) الترغيب فى الصلاة فى رمضان)_

۳) التمهيد لما فى المؤطاء من المعانى والأسانيد (۴/۴۴-۴۹) حديث تاسع لزيدبن أسلم (۷/۱۰۶) حديث رابع لابن شهاب عن أبى سلمة)_

۴) شرح نووى على صحيح مسلم (۱/۱۲۱) كتاب الطهارة باب فضل الوضوء والصلاة عقبه)_

۵) أوجزالمسالک (۲/۲۹۰)_

۶) التمهيد (۴/۴۴)_

على ذلك، فمحال وقد قال رسول الله ﷺ الندم توبة وقال ﷺ الصلوات الخمس والجمعة إلى الجمعة كفارة لما بينهن ما اجتنبت الكبائر»(۱)

بعضي عالمان ﷺ فرمائي چه په اصل كښې خو صغائر مراد دى.خوكيدې شى.چه دچا صغائر نه وى يا ډيرې كمې وى نوممكن ده.چه په كبائروكښې تخفيف اوشى.(۲)
خوحقيقت دا دې.چه قاعده جدا څيزدې اوعدل اواحسان جدا څيزدې.قاعده خو هم دغه ده.چه كله سړې توبه اوباسى.نومعافى كيږى ګنى نه كيږى.خودخسرود مهربانواو د شاهى احساناتو معامله جدا خبره ده.كه الله تعالى سبحانه وتعالى دچا په قيام ليلة القدرباندې دهغه د كبائرومعافى اوكړى.نوڅوك تپوس كولووالا شته؟ البته دا خبره شته.چه قيام خو هم قيام وى.داسې قيام وى.چه په هغې باندې الله تعالى خوشحاله شى.ګناهونه پرې معاف كيږى.خويه دې اعتماد باندې داسې هرګز نه دى كول پكار.چه ګناه كوى.يا ګناه كوى.اوتوبه نه اوباسى.دا څومره د بې حيائي خبره ده.چه د رب كريم نافرمانى كوى.اوهغه ته دپښيمانتيا څټ نه ښكته كوى!!

د ترجمة الباب اثبات دحديث نه ترجمة الباب داسې ثابتيږى.چه دڅيز كوم اثروى.هغه د هغې څيز سره ملحق وى.چونكه دلته قيام دايمان اثردې.اوپه دې باندې مرتب دې.نوځكه دا دايمان سره ملحق كولې شى.اودې جزء ګنړلې شى.په دې طريقه چه «قيام ليلة القدر» ثابته شى.چه دا د امورالايمان څنى دې.(۳)

علامه كرمانى ﷺ فرمائى.چه «إيماناً واحتساباً» يا مفعول له دې.اويا تمييز دې.كه تميز اومنلې شى.نومطلب به دا وى.چه كوم كس «على وجه الايمان والإحتساب» قيام اوكړى.دده مغفرت به كيږى.اوښكاره ده.چه كوم قيام على وجه الايمان وى.نوهغه پخپله ايمان وى.اوكه مفعول له اومنلې شى.نومطلب به دا وى. چه «من قام للحصول على الإيمان» ظاهره ده.چه كوم كاردايمان دحصول دپاره كيږى. هغه ايمان وى.يعنى دايمان شعبه وى.(۴)
علامه عينى ﷺ فرمائى.چه دا تمييز يا مفعول له ګرځول صحيح نه دى.البته چه حال اوګرځولې شى.نوبيا ټيك دې.اود ترجمې اثبات داسې كيږى.چه ترجمه يعنى «قيام ليلة القدر» د «غفران الذنوب» سبب دې.اوكوم عمل چه د غفران الذنوب سبب وى.هغه دايمان د شعبوڅنى وى.(۵)

---

(۱) التمهيد(۱۴\۴۴. ۴۵)_
(۲) أوجز المسالك(۱۲\۲۹۰)_
(۳) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى (ص.۳۶)_
(۴) شرح كرمانى(۱\۱۵۴)_
(۵) عمدة القارى(۱\۲۲۶. ۲۲۷)_

حضرت شاه ولى الله رحمه الله فرمائى چه دا مفعول مطلق دے او «من يقم ليلة القدر ايماناً» دا دے مطلب دا دے چه «من يقم ليلة القدر قياماً ايماناً» ښکاره ده چه قيام په ايمان سره موصوف کولے شی نو قيام د امور الايمان څخه دے ( ) والله اعلم.

٢٥ = بَابُ الْجِهَادُ مِنَ الْإِيْمَانِ

دذکرشوی باب دماقبل اومابعد بابونوسره تعلق ددې باب نه دامام بخارى رحمه الله مقصد ښکاره دې چه دوى د امور الايمان تذکره کوى اوجهاد هم د ايمان په شعبوکښې يو شعبه ده ددې وجې ددې باب د ماقبل بابونوسره مناسبت ښکاره دې

خودلته سوال دا دې چه امام بخارى رحمه الله وړاندې «باب قيام ليلة القدر من الايمان» قائم کړلو اودې نه پس ئې دا باب قائم کړلو او روسته مسلسل «باب تطوع قيام رمضان من الايمان» او «باب صوم رمضان احتساباً من الايمان» قائم کړى دى په «قيام ليلة القدر» و «قيام رمضان و صيام رمضان» کښې خومناسبت ښکاره دې په مينځ کښې ئې د «الجهاد من الايمان» ترجمه ولې قائمه کړه؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په دې سره امام بخارى رحمه الله دې طرف ته اشاره کوى چه سړى لره پکاردى چه دليلة القدر په تحصيل کښې مجاهده اوکړى لکه څنګه چه مجاهد فى سبيل الله مجاهده کوى. دغه شان دې طرف ته هم اشاره ده چه ضرورى نه ده چه په مجاهده سره ليلة القدر حاصل شى لکه څنګه چه مسلمان په جهاد کښې شرکت کوى ددهٔ مطلوب شهادت وى خوبعضې وخت شهادت حاصل شى اوبعضې وخت حاصل نشى

بهرحال د «قيام ليلة القدر» اوجهاد کښې مناسبت دا دې چه په دواړوکښې مجاهده ده او په دواړو کښې دمقصود لټون دې کله مقصود حاصل شى اوکله حاصل نشى بيا دا سې هم مناسبت دې چه په ليلة القدر کښې قيام کونکې په هرحال کښې ماجوردې اوکه موافقت دليلة القدر هم اوشى نوبه اجرکښې نورزيادت کيږى دغه شان مجاهد هم په هرصورت کښې ماجوردې اوکه مقصود يعنى شهادت ورته هم حاصل شى نوبيا ورته نورزيات اجر ملاويږى.

بهرحال امام بخارى رحمه الله د ذکرشوى مناسبت په وجه ..جهاد.. ضمناً او استطراداً ذکر کړو اوبيا قيام رمضان او صيام رمضان طرف ته ئې عود اوکړو. دقيام رمضان ذکرلکه چه عموم بعد الخصوص دې. اوبيا چونکه د صيام تعلق د تروك سره دې اوقيام دافعالو سره تعلق لرى. نوځکه ئې قيام په صيام باندې مقدم کړو اوددې وجې هم چه قيام په شپه کښې وى اوصيام په ورځ کښې. اوليل په نهارباندې مقدمه ده.( )

) رسالة شرح تراجم أبواب صحيح بخارى مطبوعة مع صحيح بخارى ١٤ باب تطوع قيام رمضان من الايمان)
) فتح البارى (١/٩٢)_

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې امام بخاری رحمه الله چه د «قیام لیلة القدر» د باب نه پس د «جهاد» باب قائم کړې دې نو یه دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه په قیام لیلة القدر کښې مجاهده مع النفس ده او یه جهاد کښې جهاد مع الکفار دې لکه چه د جهاد مع الکفار دارومدار په جهاد مع النفس سره دې که نفس د مرضیات الهیه تابع وی نو د کافرو سره به جهاد هم کولې شی کوم چه حقیقی جهاد دې په قرآن پاك کښې نې جهاد حقیقی د جهاد مع النفس نه پس ذکر کړې دې ارشاد خداوندی دې ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَوٰةَ﴾ (۱)

په مکه معظمه کښې به کافرانو مسلمانانو ته ډیر تکلیفونه ورکول او یه دوی به نې ظلمونه کول. مسلمانان به د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضریدل او اجازت به نې غوښتل چه مونږ د کافرو سره او جنګیږو او د هغوی نه د ظلم بدله واخلو نبی ﷺ به مسلمانان د جنګ نه منع کول چه اوس لا د جهاد حکم نه دې شوې صبر کوئ او د معافی نه کار اخلئ او فرمائیل به نې چه د مونځ او زکاة کوم حکم تاسو ته شوې دې د دې پابندی کوئ ځکه چه ترڅو پورې سړې د الله تعالی په اطاعت کښې د خپل نفس سره د مجاهدې کولو او بدنی تکلیفونو برداشت کولو چل نه وی ورغلې او د خپل مال د خرچ کولو عادت ئې نه وی جوړ شوې نو د هغه د پاره جهاد کول او د خپل ځان قربانول ډیر ګران وی د تعلیم دا حصه په جهاد مع النفس باندې مشتمل وه د کومې چه د جهاد مع الکفار نه وړاندې تلقین شوې وو.

د لته هم امام بخاری رحمه الله د غه قرآنی ترتیب طرف ته اشاره کړې ده چه وړاندې د قیام لیلة القدر په ذریعه د خپل نفس سره جهاد اوکړئ او خپل ځان د جهاد مع الکفار د پاره تیار کړئ او بیا به د جهاد مع الکفار نمبر راشی. (۲)

دا هم ممکن ده چه امام بخاری رحمه الله د قیام لیلة القدر او صوم رمضان او قیام رمضان بابونو یه مینځ کښې د «جهاد» باب قائم کړلو دې طرف ته نې اشاره اوکړه چه که په رمضان کښې جهاد واقع شی نو دا به د زیات اجر او ثواب موجب وی. والله أعلم.

[۳۶] حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ بْنُ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ انْتَدَبَ اللَّهُ عزوجل لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ أَوْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ وَلَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ

[۲۶۳۵و ۲۷۴۱و ۲۹۵۵و ۷۰۱۹و ۷۰۲۵و انظر ۲۳۵و ۲۶۴۴]

---

(۱) سورة النساء: ۷۷_
(۲) فضل الباری (۱/۴۴۷، ۴۴۸)_

رجال الحديث

حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ: دوى ابوعلى حرمى بن حفص بن عمر عتكى بصرى دى دابان بن يزيد عطار، حماد بن سلمه، اوعبدالواحد بن زياد رحمهم الله وغيره نه ئې احاديث اوريدلى دى
دوى نه امام بخارى، ابراهيم بن اسحاق حربى، ابوبكر احمد بن محمد اثرم، عباس دورى، اوعمروبن على فلاس رحمهم الله وغيره ډيرو حضراتو روايت كړې دې
ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى
حافظ ذهبى اوحافظ ابن حجر رحمهما الله دوى لره ثقه ګرځولى دى
په ۲۲۳ھ يا ۲۲۶ھ كښې وفات شوى وو.(۱) رحمه الله رحمة واسعة.

قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ: دوى عبدالواحد بن زياد عبدى بصرى دى كنيت ئې ابوبشر يا ابوعبيده دې.
د ليث بن ابى سليم، عاصم بن كليب، او يونس بن عبيد رحمهم الله وغيره نه ئې روايت كړې دې
او دوى نه ابوداود طيالسى، عبدالرحمن بن مهدى، عفان بن مسلم، قتيبه بن سعيد، مسدد بن مسرهد، اويونس مودب رحمهم الله نه علاوه نورو ډيرو كسانو روايت كړې دې (۲)
په دوى باندې بعضې حضراتو كلام كړې دې امام يحيى بن سعيد القطان رحمه الله فرمائى «ما رأيته يطلب حديثاً بالبصرة ولا بالكوفة قط وكنت أجلس على بابه يوم الجمعة بعد الصلاة أذاكره حديث الأعمش لايعرف منه حرفاً» (۳)
ابوداود رحمه الله فرمائى: «عمد عبد الواحد إلى أحاديث كان يرسلها الأعمش فوصلها بقول حدثنا الأعمش حدثنا مجاهد فى كذا وكذا» (۴) عثمان بن سعيد رحمه الله دامام يحيى بن معين رحمه الله نه نقل كړې دى چه هغوى فرمائيل: «ليس بشئ» (۵)
خوحقيقت دا دې چه دا ثقه راوى دې محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: «وكان ثقة كثير الحديث» (۶)

---

۱) تهذيب الكمال(۵\۵۵۳و ۵۵۵) والكاشف (۱\۲۱۳) وعمدة القارى(۱\۲۲۹) وتقريب التهذيب(۱۵۶) رقم الترجمة (۱۱۷۷) وخلاصة الخزرجى(ص۵۵) _
۲) تهذب الكمال(۱۸\۴۵۰، ۴۵۲) _
۳)ميزان الإعتدال(۲\۶۷۲) _
۴) المصدر السابق) _
۵) المصدر السابق) _
۶) طبقات ابن سعد(۷\۲۸۹)

امام ابوزرعه،اما ابوحاتم،امام نسائی،امام ابوداود،امام عجلی،اوامام دراقطنی رحمهم الله ددوی توثيق كړی دی.(1)

تردې چه امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی.«لاخلاف بينهم أنه ثقة ثبت»(2)

حافظ ابن عدی رحمه الله فرمائی «وعبدالواحد من أجلة أهل البصرة وقد حدث عنه الثقات المعروفين بأحاديث مستقيمة عن الأعمش وغيره وهو ممن يصدق في الروايات»(3)

ابن القطان فاسی رحمه الله فرمائی.«ثقة لم يعتل عليه بقادح»(4) يعنی ثقه وو.په دوی كښې څه علت قادحه نه وو.

تركومې پورې چه دامام يحی بن معين رحمه الله فرمان دې.«ليس بشئ» نود هغوی مقصود دهغوی ضعيف ګرځول نه دی.بلكه دوی د اعمش په نورو شاګردانوكښې كمزورې ګرځولې دی.اګرچه فی نفسه دوی ثقه دی.هم دا وجه ده.چه كله دامام يحيی بن معين رحمه الله نه تپوس اوشو.«من أثبت أصحاب الأعمش؟» نوهغوی جواب وركړو.«بعد سفيان وشعبة أبومعاوية الضرير،وبعده عبدالواحد بن زياد»(5)

دغه شان عثمان بن سعيددرامی رحمه الله دامام يحی بن معين رحمه الله نه تپوس كړې وو.«أبوعوانة أحب إليك أوعبدالواحد بن زياد؟» نوهغوی ورته جواب وركړې وو.«أبوعوانة أحب إلى وعبدالواحد ثقة»(6)

بيا دحديث اعمش په باره كښې چه كوم اعتراضات دی.نودهغې په باره كښې دا وئيلی شی.چه دغه اعتراضات قابل قبول نه دی.خكه چه ددې تقاضا دا ده.چه دوی ته دامام اعمش رحمه الله روايات ياد نه وو.خوچونكه دوی صاحب كتاب وو.اوهم دكتاب نه به ئې دامام اعمش رحمه الله داحاديثو روايت كولو.نوځكه دا علت قادحه نه دې.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«وهذا غيرقادح لأنه كان صاحب كتاب وقد احتج به الجماعة»(7)

البته ددوی په باره كښې دائمه جرح وتعديل توثيق اوكلام ته چه اوكتلې شی.نود محتاط اوداعتدال خبره هم هغه معلوميږی.كومه چه حافظ رحمه الله په «تقريب التهذيب» كښې كړې

---

(1) تهذيب الكمال(۱۸\۴۵۳و ۴۵۴) وهدی الساری(۴۲۲)_

(2) هدی الساری(۴۲۲)_

(3) الكامل لابن عدی(۵\۱۰۰)_

(4) تهذيب التهذيب(۶\۴۳۵) وفتح الباری(۱\۹۳)_

(5) تهذيب الكمال(۱۸\۴۵۳)_

(6) المصدرالسابق)_

(7) هدی الساری(۴۲۲)

ده چه «ثقة لى حديثه عن الأعمش وحده مقال» (۱) دوى ثقه دى البته داعمش نه په روايت كولو كښې كه دې متفرد وى نوپه دې كښې كلام كولې شى. والله أعلم.

په كال ۱۷۶هه كښې يا ددې نه پس ددوى وفات شوې وو (۲) رحمه الله تعالى.

قَالَ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ: دوى عماره بن القعقاع بن شبرمه ضبى كوفى دى. دعبدالله بن شبرمه ورارهٔ وو خودخپل ترهٔ نه په عمركښې دغه شان په مرتبه كښې هم اوچت وو

دوى داخنس بن خليفه ضبى. حارث عكلى. عبدالرحمن بن ابى نعيم بجلى. اوابوزرعه بن عمروبن جريرنه روايت كوى.

ددوى نه په روايت كونكوكښې هم ددوى شيخ حارث عكلى دې ددوى نه علاوه سفيانين. اعمش. شريك بن عبدالله. عبدالواحد بن زياد اوجريربن عبدالحميد رحمهم الله وغيره دى

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى چه ددوى تقريباً ديرش احاديث دى

امام يحى بن معين اوامام نسائى دوى لره ثقه گرځولى دى.

ابوحاتم رحمه الله فرمائى. «صالح الحديث»

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دى

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة أرسل عن ابن مسعود» (۳)

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ بْنُ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ: دې دحضرت جريربن عبدالله بجلى رضي الله عنه نمسى دې. ددوى دنوم په باره كښې ديراقوال دى. هرم. عبدالله. عبدالرحمن. عمرو. جرير. دا ټول نومونه خودلى شوى دى. دوى په خپل كنيت سره مشهور وو.

دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص. حضرت معاويه. حضرت ابوهريره. اودخپل نيكه حضر عبدالله بجلى رضي الله عنهم نه د حديثو روايت كوى.

اودوى نه روايت كونكوكښې ددوى ترهٔ ابراهيم بن جريربن عبدالله بجلى. حارث عكلى. طلق بن معاويه. ابراهيم نخعى. عبدالله بن شبرمه ضبى. عمارة بن القعقاع. اوفضيل بن غزوان ضبى رحمهم الله دى.

واقدى رحمه الله فرمائى چه دوى حضرت على رضي الله عنه ليدلې وو. حضرت ابوهريره رضي الله عنه سره به هروخت وو اودخپل نيكهٔ نه ئې احاديث اوريدلى دى. دوى په تابعينو عالمانوكښې دى.

ابراهيم نخعى رحمه الله يوځل حضرت عمارة بن القعقاع رحمه الله ته اووئيل. «إذا حدثتنى فحدثنى عن أبى زرعة فإنى سألته عن حديث ثم سألته بعد ذلك بسنة ولى رواية سنتين فما أخرم منه حرفاً»

---

(۱) تقريب (۳۶۷) رقم ۴۲۴۰)_

(۲) المصدر السابق)_

(۳) دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۲۱/ ۲۶۴) وعمدة القارى (۱/ ۲۲۹) والكاشف (۲/ ۳۰۴) وتقريب (۴۰۹) رقم ۴۸۵۹) وخلاصة الخزرجى (۲۸۰ و ۲۸۱)_

امام يحيى بن معين رحمه الله او ابن خراش رحمهما الله دوى له ثقه ګرځولى دى. دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله هم د دوى توثيق کړې دې.(١) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله سَمِعْتُ أَبَاهُرَيْرَةَ رضى الله عنه عن النبى ﷺ قَالَ: د حضرت ابوهريرة تذکره په ((باب أمور الإيمان)) کښې د ((الإيمان بضع وستون شعبة)) لاندې تيره شوې ده.

قوله انْتَدَبَ اللّٰهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ: الله تعالى د هغه کس ذمه وارى اخستې ده چه چه د هغه په لار کښې اوځى

((انتدب)) د باب افتعال نه دې په دې کښې د مطاوعت خاصيت دې. وئيلى شى ((ندبت فلانا لكذا فانتدب)) يعنى ما فلانې زاوبلل نو هغه دعوت قبول کړلو (٢) اوس به د ((انتدب الله)) معنى به وى. ((أجاب الله إلى غفرانه))(٣)

د دې معنى تعبير شارحين د دې د تفسير ((سارع بثوابه وحسن جزائه)) نه کوى.(٤)

او کيدې شى چه ((انتدب)) د ((تكفل)) په معنى کښې وى. د بخارى په يو روايت کښې د ((انتدب)) په ځائې ((تكفل)) راغلى دى.(٥)

او د مسلم شريف په روايت کښې د ((تضمن)) لفظ هم راغلې دې.(٦)

---

(١) تهذيب الكمال (٣٢٣\٣٣. ٣٢٦) والكاشف (٣٣٧\٣) رقم ٨١٠٣) وعمدة القارى (٢٢٩\١) وتقريب (ص. ٦٤١) رقم (٨١٠٣) وخلاصة الخزرجي (٤٥٠)_

(٢) الحديث قد أخرجه البخارى فى كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فى سبيل الله رقم ٢٧٨٧ وباب تمنى الشهادة رقم ٢٧٩٧ وباب الجعائل والحملان فى السبيل رقم ٢٩٧٢ وفى كتاب فرض الخمس باب قول النبى ﷺ أحلت لكم الغنائم رقم ٣١٢٣ وفى فاتحة كتاب التمنى باب ما جآء فى التمنى ومن تمنى الشهادة رقم ٧٢٢٦ و٧٢٢٧ وكتاب التوحيد باب قوله تعالى: ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين رقم ٧٤٥٧ وباب قول الله تعالى((قل لو كان البحر مداداً لكمات ربى لنفد البحر قبل أن تنفد كلمات ربى ولو جئنا بمثله مدداً رقم ٧٤٦٣ وأخرجه مسلم (١٣٣\٢. ١٣٤) فى كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله والنسائى فى سننه (٥٥\٢) كتاب الجهاد باب ما تكفل الله عزو جل لمن جاهد فى سبيله وفى (٢٧١\٢) كتاب الإيمان وشرائعه باب الجهاد وابن ماجه فى سننه فى كتاب الجهاد باب فضل الجهاد فى سبيل الله رقم ٥٧٢٣)_

(٣) مختار الصحاح (.٦٥١)_

(٤) النهاية (٣٤\٥)_

(٥) فتح البارى(٩٣\١)_

(٦) صحيح بخارى (٤٤٠\١) كتاب الجهاد باب قول النبى ﷺ أحلت لكم الغنائم رقم ٣١٢٣)_

(٧) صحيح مسلم (١٣٣\٢) كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله)-

قوله لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي: دې په ما باندې ایمان او په رسولانو باندې تصدیق راوباسی

مطلب دا دې چه مجاهد کوم چه دالله تعالی په لار کښې اوځی نو ځغه باندې بل څه وجه باعث نه وی بلکه په الله تعالی باندې ایمان او د رسولانو د تصدیق د وجې راوځی.

دلته ایمان مرفوع دې اود «لایخرجه» فاعل دې ددې حدیث په بل سند کښې «ایماناً» په نصب سره دی په دې صورت کښې به «ایماناً» مفعول له ګرځولې شی اوتقدیر د عبارت به دا وی «لایخرجه مخرج الاالایمان بی» یعنی ده لره د ایمان په وجه څوک راویستونکې راوباسی (۱)

بیا علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه وړاندې په بعضې نسخو کښې د «وتصدیق برسلی» په ځائې «أوتصدیق برسلی» دی (۲) د «أو» په صورت کښې اشکال کیدې شی چه د ایمان بالله دپاره تصدیق بالرسل لازمی دې اود دواړو کیدل ضروری دې نو بیا ئې «أو» ولې اوفرمائیلی شو.

علامه کرمانی رحمه الله جواب ورکړی چه دا «او» د مانعة الخلو دپاره دې کوم چه د جمع نه مانع نه دې (۳)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې د «أو» روایت ثابت نه دې نو د جواب ورکولو تکلف ته ضرورت نشته (۴) بیا خاص کرچه کله «أو» د مانعة الخلو دپاره اوګرځولې شی نو د دواړو په مینځ کښې لزوم نه ثابتیږی.

البته دا ممکن ده چه دا «أو» د شك دپاره وی یعنی په دې کښې شك دې چه راوی «الایمان بی» یا «الاتصدیق برسلی» وئیلی دی.

بهرحال د ایمان بالله دپاره تصدیق بالرسل لازم دې د تصدیق بالرسل نه بغیر په الله تعالی باندې صحیح ایمان نشی حاصلیدې اود تصدیق بالرسل دپاره ایمان بالله ضروری دې ځکه هغوی په الله تعالی باندې د ایمان راوړلو دعوت ورکوی.

قوله أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ أَوْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ: یعنی الله تعالی دهغه کس کفالت کړې دې څوك چه دهغه په لار کښې اووتلو چه دې به د اجر سره راواپس کوی او یا به ئې د غنیمت سره راواپس کوی یا به دې جنت ته داخلوی.

---

(۱) فتح الباري (۱\۹۳) وشرح نووی علی صحیح مسلم (۲\۱۳۳) کتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فی سبیل الله)_

(۲) شرح الکرمانی (۱\۱۵۵)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) فتح الباري (۱\۹۳)_

«أرجع» مجرد دې. د باب ضرب نه استعماليږي. کله چه ددې مصدر يعنې رجوع وي نودا لازم وي اوکله چه ددې مصدر رجع وي نودا متعدي وي.(١) دلته متعدي دې.
ددې جملې حاصل دا دې چه کوم کس صرف دالله تعالى د رضا دپاره دايمان بالله او تصديق بالرسل سره ميدان جهاد ته لاړشي. نوياخو به شهيد شي. اوجنت ته به لاړ شي. اويا به ژوندې پاتې شي او واپس به راشي. په دې صورت کښې به ورسره يا اجر وي. اويا به مال غنيمت وي.
يو اشکال ددې خو مطلب دا شو. که مجاهد ژوندې راواپس شو. نوده سره به په دوو ځيزونو کښې صرف يو ځيز وي. يا به ورته اجر ملاويږي. اويا به مال غنيمت ورته ملاويږي. حالانکه داسې کيږي. چه مجاهد صرف اجر سره واپس کيږي. مال غنيمت ورته نه وي حاصل شوي. اوکله داسې کيږي چه غنيمت سره واپس شي. اواجر ورسره هم وي. ځکه چه کله مجاهد دالله تعالى د رضا دپاره د اعلاء کلمة الله په غرض جنګيږي. نوبهرحال هغه ته به دده په جهاد باندې اجر ملاويږي.
نوددې درې جوابونه ورکړې شوي دي.
دعلامه کرمانی رحمه الله **جواب** علامه کرمانی رحمه الله دا ارشاد فرمائيلې دې چه دا «أو» د مانعة الخلو دپاره دې. يعنې په دواړو کښې به يو خامخا وي. اودواړه جمع کيدې شي.(٢)
د ابن عبدالبر، قرطبي اوتورپشتي رحمهم الله رائې حافظ ابن عبدالبر، اوعلامه قرطبي رحمه الله رائې دا دې چه دا «أو» په معنى د «واو» دې. هم دې قول ته حافظ فضل الله تورپشتي رحمه الله ترجيح ورکړې ده.(٣) اوددې قرينه دا ده. چه د مسلم شريف په يو سند کښې «يحيى بن يحيى عن مغيرة بن عبدالرحمن عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة» په واو سره يعنې «أجر وغنيمة» نقل دي.(٤) دغه شان په نسائی کښې «الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضي الله عنه» په سند کښې او «عطاء بن ميناء عن أبي هريرة رضي الله عنه» په روايت کښې په «واو» سره راغلى دى.(٥) بيا په ابوداود کښې دحضرت ابوامامه رضي الله عنه د روايت الفاظ دا دى. «.. رجل خرج غازيا في سبيل الله فهو ضامن على الله حتى يتوفاه فيدخله الجنة أو يرده بما نال من أجر وغنيمة»(٦)

---

(١) تاج العروس (٣٤٨\٥)_
(٢) شرح کرمانی (١٥٦\١)_
(٣) فتح الباری (٨\٦) کتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فی سبيل الله)_
(٤) صحيح مسلم (١٣٣\٢) کتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فی سبيل الله)_
(٥) سنن نسائی (٥٥\٢) کتاب الجهاد باب ما تکفل الله عزوجل لمن جاهد فی سبيله)_
(٦) سنن سنن أبی داود فی کتاب الجهاد باب فضل الغزو فی البحررقم ٢٤٩٤)_

حافظ ابن حجررحمه الله فرمائی که دا روایات ثابت شی نوبیابه دا متیعن شی چه ((أو)) په معنی د ((واو)) کښې دي (١)

خوحافظ ابن حجررحمه الله په دې جواب باندې دا اشکال کړې دی چه کوم مجاهد ژوندې واپس راشی نوهغه به داجر اوغنيمت دواړو سره واپس راشی حالانکه په بعضې وخت کښې سړې بغيرد غنيمت نه واپس راشی.(٢)

ددې دا جواب ورکړې شوې دې چه د اجر اوغنيمت دواړو په يو خائې راوړلو مطلب دا دې چه فی الجمله دواړه په يوخائې راشی.اوس ددې دوه صورتونه دی.يو صورت خو دا دې چه دواړو سره واپس راشی.اودويم صورت دا دې چه په دې دواړو کښې په يوسره واپس راشی. يعنی اجر سره راشی.(٣)

دحافظ ابن حجررحمه الله جواب دحافظ ابن حجررحمه الله رائې دا ده چه په اصل کښې د غنيمت سره کوم اجر وی.هغه لږ وی.ددې وجې ددې تذکره نه ده شوې.امام مسلم د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه مرفوعاً يو روايت دا نقل کړې دې((ما من غازية تغزو فی سبيل الله فيصيبون الغنيمة إلا تعجلوا ثلثي أجرهم من الآخرة ويبقى لهم الثلث، وإن لم يصيبوا غنيمة تم لهم أجرهم))(٤)

يعنی که د مجاهدينويو لښکر د جهاد دپاره لاړ شی.اوغنيمت سره واپس راشی.نودوی ته دوه حصې اجرپه دنيا کښې ملاويږی.اويوه حصه ئې آخرت ته باقی پاتې شی.اوکه جهاد اوکړی.د غنيمت نه بغير راواپس شی.نود دوی ټول اجر آخرت دپاره ذخيره شی.(٥)

خو په دې دا اشکال دې.چه ددې مطلب خو دا دې چه غنيمت ملاويدل د ثواب د نقصان سبب دې.حالانکه نبی صلی الله علیه وسلم د غنيمت حلالوالې په خائې د احسان کښې ذکرکړی دی.(چه دا په دې امت باندې دالله تعالى احسان دې.ازمترجم) اوخپل خصوصيت ئې بيان کړې دې. نبی صلی الله علیه وسلم فرمائيلی دی.((وأحلت لی الغنائم ولم تحل لأحد من قبلی))(٦)

دويم اشکال دا دې.چه بيا خو ددې حديث په رڼرا کښې د اهل احد درجه د اهل بدر نه اوچته ده.څکه چه اهل بدرته غنيمت ملاؤ شوې وو.اواهل احد ته نه وو ملاؤ شوې.

---

(١) فتح الباری(٨/٦) کتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فی سبيل الله)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) أنظرشرح نووی على صحيح مسلم (١٣٣/٢) کتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فی سبيل الله)_

(٤) صحيح مسلم (١٤٠/٢) کتاب الإمارة باب بيان قدر ثواب من غزا فغنم ومن لم يغنم وسنن النسائی (٥٦/٢) کتاب الجهاد باب ثواب السرية التی تحقيق وسنن أبی داود کتاب الجهاد باب فی السرية تحقيق رقم ٢٤٩٧ وسنن ابن ماجه کتاب الجهاد باب النية فی القتال رقم ٢٧٨٥ وأحمد فی مسنده (١٦٩/١)_

(٥) فتح الباری(١٦٩/٦)_

(٦) صحيح بخاری(٤٧/١) کتاب التيمم)_

بعضې خلق د اشكالاتو نه ويريدلى دى.اودا ني ونيلى دى.چه ((مامن غازية تغزوا فى سبيل الله فيصيبون الغنيمة إلا تعجلوا ثلثى أجرهم من الآخرة)) دا حديث ضعيف دې.ځكه چه په دې كښې يو راوى ابوهانى حميد بن هانى مجهول دې.(۱)

خودا خبره صحيح نه ده.هم دا وجه ده.چه امام نووى رحمه الله فرمانيلى دى.دوى مجهول ګرځول غټه غلطى ده بلكه دوى مشهور ثقه راوى دې ددوى نه ليث بن سعد ،حيوه بن شريح او ابن وهب نه علاوه نورو ډيرو خلقو روايت كړې دې.ددوى د توثيق دپاره دا خبره كافى ده.چه امام مسلم په خپل صحيح كښې ددوى په حديث باندې استدلال كوى.(۲)

بيا ابوحاتم رحمه الله دوى په باره كښې فرمائى.((صالح))(۳)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.((ليس به بأس))(۴)

امام دراقطنى رحمه الله فرمائى.((لابأس به))بيا فرمائى.((ثقة))(۵)

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى.((هوعندهم صالح الحديث لابأس به))(۶)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى((ثقة))(۷)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.(۸)

بعضې خلق دا وائى.چه ددې نه هغه غنيمت مراد دې.كوم چه په ناجائزه طريقه باندې اخستې شوې وى.خودا خبره ددې وجې غلطه ده.چه بيا خو به ورته ثلث اجر هم نه ملاويږى. بلكه هيڅ اجر به ورته نه ملاويږى.(۹)

بعضې خلق وائى.چه ددې نه دجهاد هغه سفر مراد دې.چه په هغې كښې د ابتداء نه د اعلاء كلمة الله نيت نه وى.اوبيا روسته په كښې اخلاص پيدا شوې وى.

خو دا جواب هم صحيح نه دې.ځكه كه نيت صحيح نه وى.نواجر به مطلقاً نه ملاويږى.اوكه نيت ني صحيح شى.نوبيا به ورته پوره اجر ملاويږى.په اول كښې د نيت د فساد اوبه آخر

---

(۱) حكاه قاضى عياض رحمه الله عن بعضهم كما فى شرح النووى على صحيح مسلم (۱۴۰/۲) كتاب الإمارة باب بيان قدر ثواب من غزا فغنم ومن لم يغنم)_

(۲) شرح النووى على صحيح مسلم (۱۴۰/۲)_

(۳) تهذيب الكمال (۴۰۲/۷) وتهذيب التهذيب (۵۱/۳)_

(۴) المصدر السابق)_

(۵) المصدر السابق)_

(۶) تهذيب التهذيب (۵۱/۳)_

(۷) الكاشف(۲۵۸/۱)_

(۸) الثقات لابن حبان (۱۴۹/۴)_

(۹) فتح البارى (۹/۶) كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فى سبيل الله)_

كښې د نيت د صحت دوجې نه د ثلثين او ثلث تقسيم صحيح نه دې.بيا خاص كر په غزواتو
كښې د اجردارومدار په «لايخرجه الاايمان بى وتصديق برسلى» باندې دې ددې نه دا معلوميږي.
چه د سفر د شروع نه د نيت اخلاص ضروري دې. (١)

داولنى اشكال صحيح جواب داولنى اشكال صحيح جواب دا دې چه «حل الغنائم» يقيناً د
نبى ﷺ خصوصيت دې.اونبى ﷺ دا خبره د مدح په مقام كښې ذكركړې ده خودا امر مباح
دې.اودا ضروري نه ده.چه امرمباح دې د ثواب د حاصلولو سبب وى.دا صحيح ده.چه الله
تعالى زمونږ عجز اوضعف ته كتلى دى.اوغنيمتونه ئې زمونږ دپاره حلال كړى دى.لكه
څنګه چه په حديث كښې راغلى دى(٢) خوددې نه دا چرته معلوميږي چه ددې په وجه به اجر
اوثواب هم زيات وى.اوكمې به په كښې نه راځى.د دنيا د حاصليدو نه پس د اجر كميدل
يوه معقوله خبره معلوميږي.(٣)

د دويم اشكال جواب اوترڅو پورې چه د اهل بدراواهل احد اشكال دې.نوددې جواب دا
دې. چه د اهل احد او اهل بدر په مينځ كښې د تقابل په ځائې د اهل بدر په خپل مينځ
كښې تقابل پكار دې.مطلب دا دې.چه خود د اهل بدر د دوو حالتونو په مينځ كښې موازنه
كول پكار دى.اوكتل پكار دى.كه هغوى ته غنيمت نه وو ملاؤ شوې.نوبيا به دهغوى اجر
څومره وو؟

مثال په طورداسې پوهه شه.چه د غنيمت نه بغيرد بدرى اجر شپږ سوه دې.اود احدى اجر
بغيرد غنيمت نه سل دې.نوبدرى ته چونكه غنيمت ملاؤ شوې دې.ددې وجې دده اجر د
شپږو سوو ثلث يعنى دوه سوه به وى.نوښكاره ده.چه دا دوه سوه كومه چه د بدرى اجر
دې.هغه د احدى دهغه اجر په دوچند دې.كوم چه د غنيمت نه بغيرهغه ته ملاؤ شوې وو.(٤)

ولولا أن أشق على أمتى ما قعدت خلف سرية: كه ما سره دا ويره نه وه.چه زما
امت به په مشقت كښې اخته شى.نوزه به د يولښكرنه هم بغيرګډونه نه ووم پاتې شوې.په
هره سريه كښې به مې شركت كولو.خود مشقت د ويرې د وجې زه په هره سريه كښې شركت
نه كوم.

د مشقت وجوه ① يومشقت خو دا دې.كه نبى ﷺ د جهاد دپاره تلو.نود مدينې منورې په
انتظامى امورو اومعاملاتو كښې به تعطل پيدا شوې وو.څكه چه نبى ﷺ په خپله موجود نه
وو.نو روسته چه كوم واقعات راتلل.اوكوم حالات واقع كيدل دهغې فيصله اوتصفيه به

---

(١) المصدرالسابق۔

(٢) قال رسول الله ﷺ فلم تحل الغنائم لأحد من قبلنا ذلك بأن الله رأى ضعفنا وعجزنا فطيبها لنا أخرجه مسلم فى صحيحه (٢\٨٥) كتاب الجهاد والسيرباب تحليل الغنائم لهذه الأمة خاصة۔

(٣) فتح البارى (٦\٩١)۔

(٤) المصدرالسابق)۔

خنګه کیده؟نود معاملاتوددې تعطل په وجه به خلق په مشکل اوپریشانئ کښې وو

④دویمه وجه دا کیدې شی.که نبی ﷺ په خپله جهاد ته تشریف اوړلو.نوددې مطلب به دا وو.چه د امیر دپاره په جهاد کښې شرکت ضروری دې.نو روسته چه کوم خلفاء راتلل دهغوی دپاره به ګرانه وه.چه هغوی به په هرجهاد کښې وتل.اوښکاره خبره ده.چه په دې کښې مشقت دې.

④دریمه وجه دا کیدې شی.چه نبی ﷺ به کله جهاد ته تشریف اوړلو.نوپه اهل ایمان کښې به څوك هم په مدینه منوره کښې ایساریدو باندې راضی نه وو.په هغوی کښې به د هریو دا خواهش وو.چه هغه د نبی ﷺ سره په جهاد کښې شریك شی.اوچه ټولو د تلو خواهش کولو. نو د ټولو دپاره به په سورلئ انتظام کول ګران وو.اوتکلیف اومشقت به پیش کیدلو.قرآن مجید دې ذکرکړې دې﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾[1]

دې حضراتو به د نبی ﷺ سره په مدینه منوره کښې شرکت غوستل.خود دوی دپاره به انتظام کول ګران وو.ددې خیال ئې ا وساتلو.اوپه بعضو مواقعوکښې نبی ﷺ لښکر سره تشریف یونړلو.چه دوی ته څه اطمینان اوتسلی اوشی.که مونږ لانړلو.نو نبی ﷺ خو هم نه دې تلې. اوکه نبی ﷺ په هره موقع باندې تشریف اوړلو.نو د دوی د بې چینئ ،خفګان او پریشانئ څه اندازه باقی نه وه.نوځکه نبی ﷺ اوفرمائیل.

«لولا أن أشق علی أمتی ماقعدت خلف سریة»[2]

سریه هغه لښکرته وائی.چه په هغې کښې زیات نه زیات څلور سوه کسان وی.[3] د سریه وجه تسمیه دا ده.چه دا د «سری» نه ماخوذ ده.ددې معنی ده،، ښه څیز،، چونکه په سریه کښې هم چانړشوی کسان لیږلی شی.نوځکه ورته ،،سریه،، وائی.[4]

بیا په اصطلاح کښې په غزوه او سریه کښې فرق مشهور دې.چه غزوه هغه جنګ ته وائی چه په هغې کښې نبی ﷺ پخپله موجود وی.اوسریه هغه لښکر ته وائی.چه هغوی سره نبی ﷺ پخپله تشریف فرما نه وی.[5] والله أعلم.

قوله وَلَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ:

زما ارمان دې.چه زه د الله تعالی په لارکښې قتل کړې شم.اوبیا راژوندې کړې شم.بیا قتل کړې شم.او بیا راژوندې کړې شم.ا.بیا زه دالله تعالی په لارکښې شهید کړې شم.

---

[1]) التوبة:۹۲)_

[2]) د دې ټولوتوجیهاتو دپاره اوګورئ (فضل البارى (۱۱\۱۴۹، ۴۵۰)_

[3]) النهایه لابن الأثیر (۲\۳۶۳)_

[4])المصدر السابق_

[5]) کشاف إصطلاحات الفنون (۲\۱۰۹۹) مادة الغزو)_

دلته کښې اشکال دې هغه دا چه د نبی ﷺ مرتبه خو د شهیدانو د مرتبې نه زیاته اوچته ده.
نو بیا نبی ﷺ د شهادت ارمان ولې کولو
خودا څه عجیبه خبره نه ده.ځکه چه په بعضې وختونوکښې لونې سړی ته د معمولی معمولی څیزونو خواهش هم وی.ګوری یوکس ته مخامخ بریانی (په روژو کښې مالګه مصالحه مرچکئ وغیره واچوی.اوګه وډ ئې کړی) قورمه اومتنجن (یوقسم خوږ پولاؤ) اوبنه بنه څیزونه موجود وی.ددې باوجود هغه وائی.اچار اوچتهی راوړی.نوددې بنه قسم خوراکونو په مقابله کښې د اچار اوچتهی څه حیثیت دې؟ خوهغه بیا هم د اچار اوچتهی مطالبه کوی
نبی ﷺ ته چه الله تعالی کوم مقام اومرتبه ورکړې ده.هغه په څوڅوچنده د شهادت د مرتبې نه اعلی او اوچت دې.خوشهادت هم اګرچه ددوی دمقام نه کم دې هم د فضیلت یوڅیز ضرور دې.نوځکه نبی ﷺ ددې تمنا کړې ده.(۱)
ددې نه علاوه د نبی ﷺ ددې تمنا کولو مقصود د شهداؤ اجر اوثواب حاصلول نه دی ځکه چه اجراوثواب خو نبی ﷺ ته د شهادت نه بغیرهم ددې نه زیات ملاؤ شوې ده.بلکه حقیقت حال دا دې.چه نبی ﷺ د شهادت تمنا ددې دپاره اوکړله.چه په دې کښې یوخاص لذت دې

وہ کم ہیں تڑپنے میں جنہیں ملتی ہے لذت
یوں آپ کی شمشیر کے بسمل تو بہت ہیں

که د شهادت مرتبه حاصلول ئې مقصود وو.نویوځل شهید کیدل به کافی وو.خونبی ﷺ چه باربار د شهادت تمنا کوی.نودا په دې خبره دال دې.چه په شهادت کښې یوخاص خوند دې.کوم چه نبی ﷺ یوځل نه بلکه باربارحاصلول غواړی.(۲)
بیا د نبی ﷺ ددې تمنا یوه وجه دا هم کیدې شی.چه بیشکه د نبوت مقام او مرتبه اوددې اجر او ثواب ډیر زیات دې.خود شهادت هم ډیرلوئې مقام او فضیلت دې. د نبی ﷺ ارشاد دې.چه د شهید د وینې نه زمکه وچه شوې هم نه وی.چه حورې دې اوچت کړی.(۳)
د شهیدانو روحونه تولـه ورځ په جنت کښې چرته چه ئې خوښه وی ګرځی راګرځی.او د شپې د عرش سره زوړندو قنادیلو سره هغوی ته ځائې ملاویږی.(۴)
دغه شان بې شمیره فضیلتونه الله تعالی د شهادت اوشهید دپاره مختص کړی دی.(۵)

---

(۱) فضل الباری (۴۵۰\۱)_
(۲) المصدرالسابق)_
(۳) عن أبی هریرة ﷺ عن النبی ﷺ قال ذکر الشهداء عندالنبی ﷺ فقال لاتجف الأرض من دم الشهید حتی تبتدره زوجتاه ..أخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الجهاد باب فضل الشهادة فی سبیل الله (۲۷۹۸)_
(۴) انظرالصحیح لمسلم (۱۳۵\۲) کتاب الإمارة باب فی بیان أرواح الشهداء فی الجنة ...)_
(۵) الدرالمنثور(ص ۹۴\۲تا ۱۰۰) د (ولاتحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله أمواتا) کښې،

نوکه نبی ﷺ ددې فضیلتونو اومناقبوپه وجه د شهادت تمنا کړې وی.نوپه دې کښې ځه قباحت یا تعجب نشته.

ایا د نبی ﷺ د شهادت تمنا کولوسره د کفر غلبه لازمیږی دلته یوسوال دا دې چه په دې حدیث کښې نبی ﷺ باربار د شهادت تمنا کوی.اوشهادت ملاویږی کافرانوسره په جنګ کولو.نولکه چه نبی ﷺ دا تمنا کوله.چه کفر دې همیشه دپاره باقی وی.؟

دا سوال ډیرسطحی دې.ځکه چه د حدیث مقصد دجهاد اوشهادت عظمت،مزیت اوفضیلت اظهار دې دا عنوان د جهاد عظمت بیانول اودشهادت فضیلت ښکاره کولودپاره اختیار کړې شوې دې ددې نه دا تمنا کول چه نبی ﷺ د کفرد بقاء تمنا هم کوله.ډیرلغو اوباطل اعتراض دې.

بیا تکوینی طور دا معلومه ده.چه کفربه په ترقیامته پورې باقی وی.نوکه ددې په وجه نبی ﷺ د شهادت فی سبیل الله تمنا کړې وی.نوبیا نبی ﷺ ته د کفرد تمنا نسبت څنګه صحیح کیدې شی.ځکه چه نبی ﷺ خو ددې وجې تمنا کړې ده.چه کفربه هسې هم ترقیامته پورې باقی وی.

دغه شان دا هم وئیلی شوی دی.چه نبی ﷺ د کفرد بقاء دپاره نه بلکه دامت په خلقو کښې د شهادت شوق پیدا کولو دپاره دا فرمائیلی دی.(۱) والله أعلم.

۲۲=بَابُ تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ

د ترجمې مقصد: امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه قیام رمضان خو تطوع ده.دا دایمان یوه شعبه ده.په دې سره امام بخاری رحمه الله دوو خبرو طرف ته اشاره اوکړله.یوه دا چه قیام رمضان سنت دې. واجب نه دې.دویمه دا چه لکه څنګه طاعات مفروضه په ایمان کښې داخل دی.دغه شان عبادات مندوبه هم داخل دی.

عبادات مندوبه په ایمان کښې داخل دی که نه؟ دا مسئله مختلف فیها ده..اهل سنت والجماعت طاعات مفروضه ومندوبه ټول په ایمان کښې داخل ګڼړی.اود معتزلو یوه ډله دا وائی.چه طاعات مفروضه په ایمان کښې داخل دی.خوطاعات مندوبه نه دی داخل.(۲)

امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه کښې د «تطوع» لفظ زیاتی کړلو.اودې اختلاف طرف ته ئې اشاره اوکړه.اود اهل سنت تائید ئې کړې دې

[۳۷] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [۲۰۰۸، ۲۰۰۹]

---

(۱) فضل الباری (۱/۴۵۲)۔

(۲) الأبواب والتراجم (۳۶) از حضرت شیخ الحدیث قدس سره)۔

رجال الحديث

حدثنا اسماعيل: دوی اسماعيل بن ابی اویس مدنی دې.ددوی حالات وړاندې په باب «تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» کښې تيرشوی دی.

قال حدثني مالك: دامام مالك رحمه الله حالات په «باب من الدين الفرار من الفتن» کښې تيرشوی دی.

عن ابن شهاب: دوی امام زهری رحمه الله دی.ددوی حالات په بدء الوحی کښې د دریم حديث لاندې تيرشوی دی.

عن حميد بن عبدالرحمن: دوی د مشهورصحابی احدالعشرة المبشرة حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه خوئې دې.د دوی کنيت ابوابراهيم دې.بعضو ابوعبدالرحمن خودلې دې. او بعضوابوعثمان ذکرکړې دې.ددوی مور ام کلثوم بنت عقبه بن ابی معيط ده.دا د حضرت عثمان مورشريکه خور وه.اوبيخی په اول کښې ئې د مکې مکرمې نه مدينې منورې ته هجرت کړې زنانوکښې ده.(۱)

دوی د خپل پلارحضرت عبدالرحمن بن عوف. اوخپلې مور حضرت ام کلثوم نه علاوه د حضرت ابن عباس،حضرت عبدالله بن عمر،حضرت عبدالله بن عمرو،حضرت ابوهريره، حضرت ابوسعيدخدری رضي الله عنهم وغيره نه احاديث اوريدلی دی.

اوددوی نه چه چا روايت کړې دې.نوپه هغوی کښې سعدبن ابراهيم،صفوان بن سليم، اسماعيل بن محمد بن سعدبن ابی وقاص،عبدالرحمن بن هرمزالاعرج اوامام زهری رحمهم الله وغيره حضرات دی.(۲)

احمدبن عبدالله عجلی،اب، زرعه ، او ابن خراش رحمهم الله ددوی په باره کښې فرمائی «ثقة»(۳)

محمدبن سعد دامام واقدی رحمه الله نه نقل کړی دی.چه «وكان ثقة عالماً كثيرالحديث»(۴)

واقدی رحمه الله فرمائی.چه ددوی وفات په مدينه منوره کښې په کال ۹۵ھ کښې شوې دې.(۵)

ابن سعد رحمه الله فرمائی.چه بعضې عالمانو ددوی د وفات کال ۱۰۵ھ نقل کړې دې.خودا غلط دې.(۶)

---

(۱) تهذيب الكمال(۷\۳۷۸.. ۳۷۹)_

(۲) المصدرالسابق)_

(۳) تهذيب الكمال(۷\۳۸۰)

(۴) طبقات ابن سعد(۵\۱۵٤)_

(۵)طبقات ابن سعد (۵\۱۵۵) دغه شان اوگورئ (حاشية تهذيب الكمال (۷\۳۸۱)_

(۶) المصدرالسابق)_

عن أبي هريرة رضي الله عنه: (۱) دحضرت ابوهريره تفصيلي حالات په «باب أمور الايمان» كښې تير شوي دي.

قوله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من قام رمضان إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه: يعنى نبى ﷺ فرمانيلى دى. كوم كس چه په رمضان كښې په ايمان اودثواب په نيت سره قيام اوكړى. نودده ټول مخكښى ګناهونه به معاف كړې شى

ددې حديث سره د متعلقه مباحثو تشريح وړاندې په «من يقم ليلة القدر إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه» لاندې تيره شوې ده.

۲۷ = باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان

د قيام رمضان په صوم رمضان باندې د تقديم څو وجوه امام بخارى رحمه الله فرمائى چه احتساب يعنى دالله تعالى نه د اجر اوثواب طلبولو دپاره د رمضان روژه نيول دايمان شعبه ده.

دلته سوال دا دې چه امام بخارى رحمه الله د «صوم رمضان» ترجمه د «قيام رمضان» نه پس ذكر كړه. حالانكه صوم فرض دې اوقيام رمضان سنت دې. دصوم فرضت ددې خبرې متقاضى دې چه وړاندې ئې د دې ترجمه راوړې وې. او ورسته ئې د قيام رمضان ترجمه منعقد كړې وې.

ددې سوال جواب مونږ وړاندې د باب «الجهاد من الإيمان» په شروع كښې ذكر كړې دې. خودلته لږ په تفصيل سره ذكر كولې شى.

① د دې يوجواب دا دې چه قيام رمضان فعلى عبادت دې. اوصوم رمضان تركى عبادت دې اود ترك نمبر د فعل نه پس وى. نوځكه ئې اول فعلى عبادت ذكر كړلو. اوبيا ئې تركى عبادت ذكر كړو. (۲)

② دويم جواب دا دې چه قيام رمضان په شپه كښې وى. او صوم رمضان په ورځ كښې وى. اول قيام كيږى. اوبيا صوم، ګورئ نه چه كله د رمضان مياشت اوليدې شى. نواول تراويح كولې شى ځكه چه اول شپه وى. نوځكه ددې عبادت ادا كولې شى. اوبيا روژه نيولې شى ځكه چه د شپې نه پس د رمضان اولنې تاريخ وى. اودهغې عبادت ادا كولې شى. نو چونكه د زمانې په لحاظ سره قيام رمضان په صوم رمضان باندې مقدم دې. نوځكه منصف رحمه الله په ذكر كښې هم مقدم كړلو. (۳)

③ دريم جوا دا دې چه قيام رمضان سنت دې. اوصوم رمضان فرض دې. اوپه فرائضو كښې

---

(۱) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت باب قيام ليلة القدر من الإيمان) فارجع إليه إن شئت)_

(۲) فتح البارى (۱/ ۹۲)_

(۳) المصدر السابق)_

عام طور داخليدل په سنتو سره كيږى لكه چه قيام رمضان په منزله د سنت قبليه دى خكه مصنف رحمه الله دا وړاندې ذكر كړلو (١)

④ څلورم جواب دا دې چه قيام رمضان د روژې تمهيد دې خكه چه د روژې بوه حصه تراويح دى اويه دې كښې تهجد ،ذكر ،نوافل دعا وغيره هم داخل دى ښكاره خبره ده چه كله څوك قيام كوى نود پيشمنى وخت به راخى نو په دې طريقه به دا قيام د روژې تمهيد شى اوتمهيد وړاندې وى خكه امام بخارى رحمه الله قيام رمضان وړاندې او صوم رمضان روسته ذكر كړه (٢) والله أعلم

[٣٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [١٩١٠، ١٨٠٢]

رجال الحديث

ابن سلام: دوى محمدبن سلام بيكندى رحمه الله دى .ددوى حالات وړاندې دكتاب الايمان كښې د ((باب قول النبى ﷺ أنا أعلمكم بالله وأن المعرفة فعل القلب)) لاندې تيرشوى دى.

محمدبن فضيل: دوى ابوعبدالرحمن محمدبن فضيل بن غزوان بن جريرضبى كوفى دې .دوى دمغيره بن مقسم ضبى ،مختاربن فلفل ،بيان بن بشر احمسى رحمهم الله اوددوى نه علاوه د نورو حضراتونه احاديث اوريدلى دى.

اودوى نه چه چا روايت كړې دې په هغوى كښې امام سفيان ثورى رحمه الله هم دې چه د دوى نه لوئې دې .د ده نه علاوه امام احمد ،امام اسحاق بن راهويه اوعمروبن على الفلاس رحمهم الله غوندې حضرات دى .(٣)

امام نسائى رحمه الله فرمائى .((ليس به بأس)) (٤)

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى .((صدوق من أهل العلم)) (٥)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى ((شيخ)) (٦)

---

(١) امدادالبارى (٤\٥٩٥)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) تهذيب الكمال (٢٦\٢٩٣، ٢٩٦) وخلاصة الخزرجى (٣٥٦) وعمدة القارى (١\٢٣٤)_

(٤) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٧) وخلاصة الخزرجى (٣٥٦)_

(٥) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٧)_

(٦) المصدرالسابق)_

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ((ثقة))[1]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ((وکان من علماء هذا الشأن))[2]
امام احمد رحمه الله فرمائی ((کان یتشیع وکان حسن الحدیث))[3]
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ((وکان ثقة کثیر الحدیث متشیعاً وبعضهم لایحتج به))[4]
امام ابوداود فرمائی ((کان شیعیاً محترقاً))[5]
حافظ صفی الدین خزرجی رحمه الله فرمائی. ((شیعی غال باطنه لایسب))[6]
علامه سمعانی رحمه الله فرمائی ((وکان یغلوفی التشیع))[7]
د محمدبن فضیل رحمه الله په باره کښې چه کوم اقوال ذکرشول ددې خلاصه دا ده چه دوی په حدیثو کښې امام اوحافظ وو. د دوی په احادیثوباندې لویو لویو عالمانو رحمهم الله اعتماد کړې دې البته ددوی په باره کښې چه کومه جرح ده.هغه دا ده چه دوی شیعه وو.اوبیا بعضې حضراتو دوی لره کټرشیعه ګرځولي دي.
خوحقیقت دا دې چه دوی غالی شیعه نه وو.بلکه صرف حضرت علی رضی الله عنه به ئې غوره ګڼلو اوحضراتو شیخینو رضی الله عنهما به ئې تعظیم کولو.اوحضرت عثمان رضی الله عنه به ئې په ترحم سره ذکرکولو.
هم دا وجه ده.چه د حضرت امام احمد رحمه الله په قول ((وکان یتشیع)) باندې چه امام ذهبی رحمه الله تبصره کوی.نو فرمائی. ((قلت کان متوالیاً فقط))[8]
دغه شان دامام ابوداود رحمه الله په قول ((کان شیعیاً محترقاً)) باندې حافظ ذهبی رحمه الله تبصره کوی.اوفرمائی ((قلت تحرقه علی من حارب أونازع الأمر علیاً رضی الله عنه وهومعظم للشیخین رضی الله عنهما))[9]
دامام محمد بن سعد رحمه الله په قول ((وبعضهم لایحتج به)) باندې تبصره کوی.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ((إنما توقف فیه من توقف لتشیعه))[10] یعنی په دوی باندې چه چا د عدم اعتماد اظهار

---

[1] المصدرالسابق)_
[2] تذکرة الحفاظ (۳۱۵\۱)-
[3] تهذیب الکمال(۲۹۷\۲۶) وتذکرة الحفاظ (۳۱۵\۱) وسیر أعلام النبلاء (۱۷٤\۹)_
[4] طبقات ابن سعد(۳۸۹\۶)_
[5] تهذیب الکمال(۲۹۷\۲۶) وتذکرة الحفاظ (۳۱۵\۱) وسیر أعلام النبلاء (۱۷٤\۹)_
[6] خلاصة الخزرجی(۳۵۶)_
[7] الأنساب للسمعانی (۱۱\٤)_
[8] تذکرة الحفاظ(۳۱۵\۱)_
[9] سیر أعلام النبلاء(۱۷٤\۹)_
[10] هدی الساری(٤٤۱)_

كړې دې.نو هغه ددوی د تشيع د وجې دې.خوددوی تشيع د غلو حد ته نه وو رسيدلې.اونه دوی د تشيع داعی وو.نوځکه دا طعن نشی قبلولې

دا خبره دې ياده وی.چه بعضې حضراتو د يحيی حمانی نه نقل کړې ده.چه محمدبن منکدر پلار وائی.ما خپل خونې محمدبن فضيل رحمه الله ته دشپې نه واخله تر صبا پورې په دې خبره باندې زورنه ورکړه.چه ته په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې ترحم اوکړه.خو ده انکار کولو (۱)

خودا واقعه صحيح نه معلوميږی.ځکه چه امام يحيی بن معين رحمه الله نقل کوی.چه زه د محمد بن فضيل رحمه الله سره ناست ووم.چه يوکس راغلو اواوونيل چه مروان فزاری دا وائی چه ستاسو پلار تولـه شپه دا کوشش اوکړلو.چه تاسو د حضرت عثمان رضی الله عنه په حق کښې د استغفار کلمات اووائې.خوتاسو برابر انکار کولو.په دې باندې حضرت محمد بن فضيل رحمه الله اوفرمائيل.((لا والله ماعلم الله هذا منی قط،وما ذكرت عثمان رضی الله عنه قط إلا بخير)) (۲)

دغه شان ابوهاشم د محمد بن فضيل رحمه الله نه نقل کوی.چه دوی فرمائيلی دی ((رحم الله عثمان رضی الله عنه ولا رحم الله من لايترحم عليه)) (۳)

دغه شان فرمائی.((ورأيت عليه آثار أهل السنة والجماعة رحمه الله تعالی)) (۴)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی((وقد احتج به أرباب الصحاح)) (۵)

حافظ ذهبی رحمه الله ددوی د شاګردانو يو فهرس ذکرکړې دې.اوددې نه پس ئې په دوی باندې يوه جامع تبصره کړې ده.فرمائی.((حدث عنه أحمد وأبوعبيد، وعدد كثير وهم غفير، على تشيع كان فيه،إلا أنه كان من علماء الحديث والكمال عزيز)) (۶)

خلاصه دا شوه.چه محمدبن فضيل ثقه راوی دې.ددوی د رواياتوپه قبلولو کښې توقف نه دې پکار،اوترڅو پورې چه د دوی د تشيع خبره ده.نو اول خودا چه دوی داعی نه وو.اوبيا شيعيت هم ددوی معمولی وو.په دوی کښې غلو نه وه.بلکه د ابوهاشم د قول مطابق په دوی باندې د اهل سنت والجماعت آثار ښکاره وو.والله أعلم

امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه د دوی وفات په کال ۱۹۵ھ کښې شوې وو.(۷)

---

(۱) سير أعلام النبلاء (۹\۱۷۴)_

(۲) حاشية تهذيب الكمال(۲۶\۲۹۷)_

(۳) هدی الساری(۴۴۱)_

(۴) المصدرالسابق)_

(۵) سيرأعلام النبلاء(۹\۱۷۵)_

(۶) سيرأعلاء النبلاء (۹\۱۷۳)_

(۷) التاريخ الكبيرللبخاری(۱\۲۰۸) رقم الترجمة (۶۵۲)_

④ يحيى بن سعيد: دوى مشهور تابعى محدث يحيى بن سعيد بن قيس بن عمرو الانصارى المدنى دى. ددوى تذكره اګرچه د وړاندينى حديث په ضمن كښې راغلې ده خو هلته چونكه ډير اختصار وو. نوخكه دلته لږ غوندې په تفصيل سره ددوى بيان كوو
يحيى بن سعيدانصارى رحمه الله په خپله زمانه كښې عالم او قاضى او دفقهاء سبعه خاص شاګرد وو. ددوى ولادت د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه په زمانه كښې شوې وو.()
دوى دحضرت انس بن مالك. سائب يزيد. او ابوامامه بن سهل رضي الله عنهم نه علاوه حضرت سعيد بن المسيب. قاسم بن محمد. عراك بن مالك رحمهم الله نور ډيرو حضراتو نه احاديث اوريدلى دى.() .
ددوى نه چه كومو حضراتو احاديث اوريدلى دى. دهغوى فهرس هم ډير اوږد دې د دوى خپل شيخ حضرت امام زهرى رحمه الله نه علاوه د هشام بن عروه. حميد الطويل. ايوب سختيانى. عبيدالله بن عمر. امام شعبه. امام مالك. امام سفيان ثورى. سفيان بن عيينه. حمادبن زيد. حمادبن سلمه. جريربن حازم. جريربن عبد الحميد. عبدالله بن المبارك او يحيى القطان رحمهم الله دى.()
محمد بن سعد رحمه الله فرمائى. «وكان ثقة كثير الحديث حجة ثبتاً»()
امام احمد رحمه الله فرمائى. «يحيى بن سعيد الانصارى أثبت الناس»()
سعيدبن عبدالرحمن جمحى رحمه الله فرمائى «ما رأيت أحداً أقرب شبها بابن شهاب من يحيى بن سعيد الأنصارى ولولا هما لذهب كثير من السنن»()
على بن مدينى رحمه الله فرمائى «لم يكن بالمدينة بعد كبار التابعين أعلم من ابن شهاب ويحيى بن سعيد الأنصارى وأبي الزناد وبكير بن عبدالله بن الأشج»()
دغه شان دوى فرمائى. «أصحاب صحة الحديث وثقاته ومن ليس فى النفس من حديثهم شئ أيوب بالبصرة ومنصور بالكوفة ويحيى بن سعيد بالمدينة وعمرو بن دينار بمكة»()

() سير أعلام النبلاء (۵\۴۶۸)_
() تهذيب الكمال (۳۱\۳۴۷. ۳۴۹) وخلاصة الخزرجى (۴۲۴)_
() تهذيب الكمال (۳۱\۳۴۹-۳۵۱) وسير أعلام النبلاء (۵\۴۷۰) وتذكرة الحفاظ (۱\۱۳۷) وخلاصة الخزرجى (۴۲۴)_
() تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۱)_
() تذكرة الحفاظ (۱\۱۳۸) وسير أعلام النبلاء (۵\۴۷۱) وتهذيب الكمال (۳۱\۳۵۶)_
() تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۲)_
() تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۳)_
() تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۵)

محمد بن عبدالله عمار موصلی رحمه الله فرمائی «موازين أصحاب الحديث من الكوفيين والمدنيين عبدالملك بن أبي سليمان، وعاصم الأحول وعبيدالله بن عمر، ويحيى بن سعيد الأنصاری»[1]

امام يحيى القطان رحمه الله په اهل حجاز کښې يحيى بن سعيد انصاری رحمه الله باندې چاته هم فوقيت نه ورکوی کله چه د هغوی نه تپوس اوشو چه امام زهری رحمه الله ته هم فوقيت نه دې حاصل؟ نو هغوی اوفرمائيل «الزهری يختلف عنه ويحيى بن سعيد لم يختلف عنه»[2]

امام احمد ابوخيثمه، يحيى بن معين، ابوزرعه، اوابوحاتم رازی رحمهم الله فرمائی «ثقة»[3]

امام عجلی رحمه الله فرمائی «مدنی تابعی ثقة، وكان له فقه وكان رجلاً صالحاً»[4]

امام نسائی فرمائی «ثقة ثبت»[5]

دغه شان فرمائی «ثقة مأمون»[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی «يحيى يوازی الزهری»[7]

سفيان ثوری رحمه الله فرمائی «كان يحيى بن سعيد الأنصاری، أجل عند أهل المدينة من الزهری»[8]

جرير بن عبدالحميد رحمه الله فرمائی «لم أر من المحدثين إنساناً كان أنبل عندی من يحيى بن سعيد الأنصاری»[9]

د دوی ژوند په اول کښې ډير په سختئ کښې تيريدو. خو خليفه ابوجعفر منصور دوی عراق ته راوغوښتلو. اوهلته ئې قاضی مقرر کړلو. ددې نه پس سختی ختمه شوه. خو ددوی په حالاتو کښې څه تبديلی رانغله. هم دا وجه ده. چه محمد بن القاسم هاشمی رحمه الله فرمائی «كان يحيى بن سعيد خفيف الحال، فاستقضاه ابوجعفر وارتفع شأنه فلم يتغير حاله فقيل له فی ذلك فقال من كانت نفسه واحدة لم يغيره المال»[10]

---

[1] المصدر السابق)_
[2] المصدر السابق)_
[3] تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۶)_
[4] المصدر السابق)_
[5] المصدر السابق)_
[6] المصدر السابق)_
[7] تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۳)_
[8] المصدر السابق)_
[9] تهذيب المال (۳۱\۳۵۲)_
[10] تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۷)_

دغه شان امام مالك رحمه الله فرمائي ((ما خرج منا أحد إلى العراق إلا تغير غير يحيى بن سعيد، ولم يوجد مثل ماكان عليه إلا يحيى بن سعيد))[1]

تولو اصحاب سته ددوی احادیث نقل کړی دی.[2]

په کال ۱۴۳ھ یا ۱۴۴ھ یا ددې نه پس وفات شوې دې.[3] رحمه الله تعالى.

ابوسلمه: دوی دحضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه خوئې دې. اود مدینې منورې په اووه فقهاؤ کښې یو دې. اومشهورتابعی محدث دې.[4]

امام مالك رحمه الله فرمائي. ددوی دا کنیت هم ددوی نوم دې.[5] حالانکه بعضې نورو فقهاؤ ددوی نوم عبدالله خودلې دې. اوبعضې نورو حضراتو ددوی نوم اسماعيل بیان کړې دې.[6]

په ۲۰ھ نه روستو پيدا شوی وو.[7]

دخپل پلار حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه نه ئې روایت کړې دې. خو کم دی. ځکه چه دوی واړه وو. چه پلار ئې وفات شوې وو.[8]

---

[1] المصدر السابق)_

[2] تهذيب الكمال(٣١\٥٣٩)_

[3] تهذيب الكمال(٣١\٣٥٨) وخلاصة الخزرجي (٤٢٤) وتقريب (٥٩١) رقم ٧٥٥٩)_

[4] تهذيب الأسماء واللغات (٢\٢٤٠)_

[5] تذكرة الحفاظ (١\٦٣) وتهذيب الكمال(٣٣\٣٧٥)_

[6] تهذيب الكمال (٣٣\٣٧١) وسيرأعلام النبلاء (٤\٢٨٧) قال النووى والصحيح المشهور هو الأول انظر تهذيب الأسماء واللغات (٢\٢٤٠)_

[7] ولد سنة بضع وعشرين قاله الذهبى فى السير(٤\٢٨٧) وانظر التقريب (٦٤٥) رقم الترجمة (٨١٤٢)_

[8] سيرأعلام النبلاء (٤\٢٨٧) وقال سبط ابن العجمى الحلبى ((قال ابن معين والبخارى لم يسمع من أبيه شيأ انظر حاشيته على الكاشف للذهبى (٢\٤٣١))..

دغه شان امام على بن المدينى. امام احمد. يحيى بن معين. ابوحاتم. يعقوب بن شيبه. اوابوداود رحمهم الله فرمائي. چه دوی د خپل پلار نه کوم روایت کوی. نوهغه مرسل وی. ځکه چه دوی دخپل پلار نه سماع نه ده کړې. (تهذيب التهذيب (١٢\١١٧))..

خو په دې باندې اشکال کیږی. چه امام نسائی د نضربن شیبان په سند سره ددوی نه نقل کړی دی. په کوم کښې چه دوی د خپل پلار نه روایت کوی. اوپه هغې کښې صیغه د تحدیث ده. ((سنن نسائی. (١\٣٠٨) كتاب الصيام باب ثواب من قام رمضان وصامه إيماناً وإحتساباً ذكر إختلاف يحيى بن ابى كثير والنضربن شيبان فيه)) د دې نه معلومیږی. چه ددوی دخپل پلار نه سماع ثابته ده)..

ددې جواب دا دې. چه دې حدیث ته امام نسائی خطا وئیلې ده. فرمائي. ((قال ابوعبدالرحمن هذا خطأ والصواب أبوسلمة عن أبى هريرة رضي الله عنه.)) هم دا وجه ده. چه حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي ((لم يسمع من أبيه وحديث النضربن شيبان فى سماع أبى سلمة عن أبيه لايصححونه)) تهذيب التهذيب (١٢\١١٧)_

د دوی نه علاوه دحضرت عبدالله بن سلام، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت جابر، حضرت ابوسعید خدری، حضرت ابواسید، حضرت معاویه بن الحکم حضرت ربیعه بن کعب حضرت عائشې اوحضرت ام سلمې رضي الله عنهن نه علاوه نورو صحابوﷺ نه ئې سماع کړې دے.(١)

په تابعینو کښې حضرت عطاء بن ابی رباح، عروه بن زبیر، بشیربن سعید، اوحضرت عمربن عبدالعزیز رحمهم الله نه روایت کوی.(٢)

ددوی نه چه چا روایت کړې دې په هغوی کښې امام شعبی، عبدالرحمن الاعرج، عراك بن مالك، عمروبن دینار، ابوحازم، زهری، یحی الانصاری اویحیی بن ابی کثیر رحمهم الله نه علاوه نورو ډیرو حضراتو احادیث روایت کړې دی.(٣)

ابن سعد رحمه الله فرمائی. «كان ثقة فقيهاً كثير الحديث».(٤)

ابواسحاق رحمه الله فرمائی. «أبوسلمة في زمانه خير من ابن عمر في زمانه».(٥)

ابوزرعه رحمه الله فرمائی. «ثقة إمام».(٦)

ابراهیم بن عبدالله بن قارظ رحمه الله دامام زهری رحمه الله نه نقل کوی. «لقد تركت رجلين من قومك لا أعلم أكثر حديثاً منهما عروة بن الزبير وأبوسلمة بن عبدالرحمن».(٧)

امام زهری رحمه الله فرمائی «أربعة من قريش وجدتهم بحوراً: عروة بن الزبير، وابن المسيب، وابوسلمة وعبيدالله بن عبدالله».(٨) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «وكان من كبار أئمة التابعين غزير العلم ثقة عالماً».(٩)

دغه شان دوی فرمائی. «كان طلابة للعلم فقيهاً مجتهداً كبير القدر رحمة».(١٠)

هیثم بن عدی رحمه الله فرمائی. چه دوی په کال ٩٤ھ کښې وفات شوی وو.(١١)

---

(١) تهذيب الأسماء واللغات (٢٤١\٢) وتهذيب الكمال (٣٧١\٣٣، ٣٧٢) وسير أعلام النبلاء (٢٨٧\٤)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) المصدر السابق)_
(٤) تهذيب الأسماء (٢٤١\٢) وتهذيب الكمال (٣٧٤\٣٣) وسير أعلام النبلاء (٢٨٧\٤)_
(٥) سير أعلام النبلاء (ق\ص٨٨)-
(٦) تهذيب الكمال (٣٧٥\٣٣) وسير أعلام النبلاء (٢٨٩\٤)_
(٧) تهذيب الكمال (٣٧٥\٣٣) وسير أعلام النبلاء (٢٨٩\٤)_
(٨) تهذيب الكمال (٣٧٥\٣٣) وسير أعلام النبلاء (٢٨٩\٤) وتذكرة الحفاظ (٦٣\١)_
(٩) تذكرة الحفاظ (٦٣\١)_
(١٠) سير أعلام النبلاء (٢٨٧\٤)_
(١١) تهذيب الكمال (٣٧٦\٣٣) وسير أعلام النبلاء (٢٩٠\٤)_

ابن سعد رحمه الله فرمائي چه ددوى وفات د دوه اويا كالو به عمر كښې په مدينه منوره كښې په كال ۹۴ هـ كښې شوې وو (١)

او امام واقدى رحمه الله فرمائيلى دى. «مات سنة أربع ومائة وهو ابن أثنتين وسبعين سنة» (٢)

حافظ ذهبى رحمه الله د واقدى قول ضعيف كړې دې. (٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

دحضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلى حالات د «باب أمور الإيمان» په ضمن كښې تير شوى دى.

قوله قَالَ رسول الله ﷺ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَلَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: (٤) رسول الله ﷺ فرمائيلى دى. كوم كس چه په رمضان كښې په ايمان او احتساب سره روژه اونيسى. نو دده مخكښې ټول ګناهونه به معاف شى.

دلته تاسو د حديث په الفاظو كښې ګورئ چه د «من صام رمضان» سره «إيماناً واحتساباً» قيد لګولې شوې دې. دغه شان د تيرشوى باب په حديث كښې هم «من قام رمضان..» سره «إيماناً واحتساباً» قيد موجود دې. حالانكه په ترجمه كښې امام بخارى رحمه الله صرف د «من صام رمضان» حديث سره د «احتساباً» قيد لګولې دې. اود «من قام رمضان..» په حديث كښې دا قيد نشته. ددې تفريق څه وجه ده؟

ددې جواب دا دې چه خود د قيام رمضان هئيت مذكردې. كوم چه طلب اواحتساب يادوى. اوبه روژه كښې چونكه پريخودل وى. د خوراك څكاك او جماع، نوځكه دا په هئيت مذكره باندې نه دې. نوځكه په كوم ځائې كښې ئې د تراويح او قيام رمضان ذكركړې وى. نوهلته ئې د احتساباً قيد ئې په ترجمه كښې نه دې لګولې. ځكه چه دغه عمل په خپله د احتساب دپاره مذكر دې. او كوم ځائې كښې چه ئې د صوم رمضان ترجمه قائمه كړې ده. نو د احتساباً قيد ئې په ترجمه كښې ذكركړې دې. (٥)

....

---

(١) تهذيب الأسماء (٢٤١\١٢) وتهذيب الكمال (٣٧٦\٣٣)_

(٢) تهذيب الكمال (٣٧٦\٣٣) وسير أعلام النبلاء (٢٩٠\١٤)_

(٣) سير أعلام النبلاء (٢٩٠\١٤)_

(٤) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت باب قيام ليلة القدر من الإيمان)_

(٥) إمداد البارى (٥٩٥\١٤)_

۲۸ - باب الدین یسر وقول النبی صلی الله علیه وسلم أحب الدین إلی الله الحنیفیة السمحة

ما قبل سره ربط امام بخاری رحمه الله په «تطوع قیام رمضان من الإیمان» او «صوم رمضان إحتساباً من الإیمان» نه پس د «الدین یسر» ترجمه قائمه کړه.په دې کښې ئې د قرآن مجید د اسلوب اتباع کړې ده.دالله تعالی ارشاد دې. ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيٓ أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنٰتٍ مِّنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ (۱) چونکه د رمضان د روژو د ذکر نه پس وړاندې ئې ﴿يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ فرمائیلی دی.ددې وجې امام بخاری رحمه الله ددې خیال ساتلې دې او دا ترجمه ئې د «صوم رمضان إحتساباً من الإیمان» نه پس دلته قائمه کړې ده.(۲)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ماقبل او دې باب کښې مناسبت په دې طریقه دې چه په صوم رمضان کښې د «یسر» معنی موجود ده.څکه چه مسافر اومریض ته د رمضان روژې روستو کولو اجازت شته.په خلاف د مونځ ،دغه شان د شیخ فانی په حق کښې خو صوم بیخی ساقط شوې ده.اوددې په ځائې په ده باندې فدیه لازمیږی.په خلاف د مانځه څکه چه دا نه معاف کیږی. ښکاره ده.چه دا «یسر» دې.بیا صوم په دوولسو میاشتو کښې صرف یوه میاشت وی.او مونځونه په شپه او ورځ کښې پنځه وخته کولې شی.دا هم «یسر» دې.د صوم دې یسر طرف ته متوجه کولو دپاره امام بخاری رحمه الله دلته د «الدین یسر» باب قائم کړو.(۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ماقبل کښې امام بخاری رحمه الله کوم احادیث ذکرکړل.په هغې کښې د ،،قیام،، صیام، او ،،جهاد،، ذکر وو.دا ټول دمشقت کارونه دی.او ښکاره ده چه د مشقت کار کول او دهغې پابندی کول عام طور ګران وی.داسې اعمال پابندئ سره کولونه طبیعت کښې سستی او فتور پیدا کیږی.او سړې عمل پریږدی.بیا نتیجه دا راویستې شی.چه داسې مشکل او ګران اعمال کول خو ډیر ګران دی.چونکه دا د دین اعمال دی.ددې وجې وئیلی شی.چه دین ګران دې.نو امام بخاری رحمه الله د «الدین یسر» باب قائم کړو.اوددې لاندې ئې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث چه «الدین یسر» دې.ذکر کړو.اوددې غلط فهمئ ازاله ئې اوکړه.اودا ئې اوفرمائیل.چه شریعت ددې اعمالو ترغیب خو ورکړې دې. او ددې

---

(۱) سورة البقرة:۱۸۵_

(۲) درس بخاری از شبیر احمد عثمانی رحمه الله (۲۴۲ وفضل الباری (۱\۴۵۶، ۴۵۹) والأبواب والتراجم از علامه محمد ادریس کاندهلوی رحمه الله (۱۰۷)_

(۳) عمدة القاری(۱\۲۳۴، ۲۳۵)_

حکم خو نې ورکړې دې.خوبه دې باندې په اعتدال او ميانه روۍ سره عمل کول مقصود دې.مشکل اوګرانوالې په هغه وخت کښې وی.چه کله سړې ميانه روی او اعتدال پرېږدی.شريعت خو د اعتدال او ميانه روۍ اختيارولو حکم ورکړې دې.نو سړی لره د خپل قوت مناسب کوشش کول پکار دی.دومره زياته مجاهده دې نه کوی.چه کوم لږاو مختصرعمل نې کولو.دهغې نه هم پاتې شی.په دين کښې يسر دې عسر نه دې.(۱)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه په دې باب کښې د معتزلو او خوارجو تشدداتو طرف ته تعريض دې.ځکه چه دوی دين دومره سخت کړې وو.تردې که د يو وخت مونځ نې پرېخود.نو د ايمان نه خارج شو .يا کافر شو.نو امام بخاری رحمه الله فرمائی چه دين دومره سخت نه دې.لکه څومره چه دوی سخت کړې دې.بلکه دين آسمان دې.(۲)

کتاب الايمان سره ددې باب مناسبت: امام بخاری رحمه الله ددې نه وړاندې شعب ايمانيه بيان کړې.او اوس دلته فرمائی.چه دين آسان دې.په ظاهره دا د ايمان شعبه نه ده.نو بيا د کتاب الايمان سره ددې څه مناسبت دې؟

ددې جواب دا دې.چه «الدين يسر» اګرچه شعب ايمانيه څنې نه ده.خو ددې د کتاب الايمان سره تعلق خامخا شته.ځکه چه په «الدين» کښې الف لام د عهد دپاره دی.اوددې نه مراد دين اسلام دې.لکه چه دلته د دين اسلام نه په يسر سره تعبير شوې دې.اود دين اسلام يسر يقيناً د اعمالو په يسر باندې مبنی دې.ځکه چه اعمال سهل او آسان دی.ځکه به دين اسلام هم آسان وی.او دا ثابته شوې ده.چه د اعمالو د ايمان سره ژور تعلق دې.ددې په عسر سره په دين کښې عسر راځی.او ددې په يسر سره په دين کښې يسر راځی.

د امام بخاری رحمه الله د نقطه نظر نه دا معلوميږی.چه دا اعمال د دين جزء دې. اوهر کله چه اعمال د دين جزء دې.اوپه اعمالوکښې يسر دې.نو په دين کښې به هم يسر وی.

قوله: وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ: يعنی د نبی کريم ﷺ فرمان دې.چه د الله تعالی په نيز د ټولو نه غوره دين هغه دې.کوم چه نيغ او آسان وی.مطلب دا دې.چه د الله تعالی په نيز د دين ټول اعمال اواحکام خو محبوب دی.البته چه په دې کښې کوم آسان وی.هغه ورته زيات خوښ دې.يا دا مطلب دې.چه الله تعالی ته ټول دينونه محبوب دی.خوبه دې کښې هغه دين زيات خوښ دې.کوم چه د حنيفيت او آسانتيا په صفتونو موصوف وی.(۳)

---

(۱) فتح البارى (۹۵/۱)_

(۲) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى (۳۶ وإمداد البارى (۵۹۸/٤) وتقرير بخارى شريف (۱۴۱/۱، ۱۴۲)_

(۳) فتح البارى(۹۳/۱، ۹٤)_

قوله حنيفية: دا د «حنيف» طرف ته منسوب دې.اوحنيف هغې ته وائي.چه د ټولو نه ختم شي.الله تعالى طرف ته متوجه شي.اوصرف الله تعالى طرف ته مائله شي.(١)

د حنيف لفظ په قرآن پاك كښې د حضرت ابراهيم عليه السلام دپاره استعمال شوې دې.(٢)

حضرت ابراهيم عليه السلام ته د حنيف وئيلو وجه هم دا ده.چه دوى په خپله زمانه كښې د ټولونه اولنې توحيد پرست وو.كورنۍ پريخودې وو.پلار نې پريخودې وو. وطن او قوم نې پريخودې وو.صرف حضرت لوط عليه السلام نې خان سره كړې وو. اوهجرت نې كړې وو.ددې نه پس ورته د حضرت هاجره بى بى دخپل خوى سره په يوه دشت بيابان ميدان كښې د پريخودو حكم شوې وو.نو سمدستى نې حكم اومنل.په حديث كښې دى.چه حضرت ابراهيم عليه السلام كله بى بى هاجره پريخوده.نو هغې ورته اووئيل.دا تاسو چه مونږ دلته خانله پرېږدئ.نو دا دالله تعالى په حكم سره دى.اوكه په خپلې رائې سره؟ نو ابراهيم عليه السلام ورته اوفرمائيل.د الله تعالى په حكم سره،نو هغې ورته اووئيل.څه اوس تاسو تلې شئ.څه پرواه نشته.(٣)

بيا د ذبحې معامله راپيښه شوه.نوځنګه ثابت قدم په كښې اوختلو.په څومره سوالونو باندې ئې حضرت اسماعيل عليه السلام غوستې وو.خوچه كله دالله تعالى حكم راغلو.نوبغيرد څه سوچ نه ئې هغه پوره كړو.(٤)

كله چه نمرود په اور كښې واچولو،نوجبرئيل عليه السلام ورته اووئيل. مونږ درسره مدد اوكړو.دوى ورته جواب وركړو.«أما إليك فلا وأما إلى الله فبلى»(٥) دغه شان په بخارى كښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دى. «كان آخر قول إبراهيم عليه السلام حين ألقي في النار حسبي الله ونعم الوكيل»(٦)

---

(١) الحنيف :هو المائل إلى الإسلام الثابت عليه والحنيف عند العرب من كان على دين إبراهيم عليه السلام وأصل الحنف الميل كذا فى النهاية(١\٤٥١)_

(٢) قال الله تعالى:﴿ما كان إبراهيم يهودياً ولا نصرانياً ولكن كان حنيفاً مسلماً (آل عمران:٦٧) وقال الله تعالى:﴿ إن إبراهيم كان أمة قانتاً لله حنيفاً ولم يكن من المشركين ﴾(النحل\١٢٠)_

(٣) صحيح بخارى شريف (١\٤٧٤) كتاب الأنبياء باب بلا ترجمة بعد باب قول الله عزو جل ﴿ واتخذالله إبراهيم خليلاً ﴾ كښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه يو اوږد حديث كښې دى.((ثم جاء بها إبراهيم وبابنها إسماعيل وهى ترضعه حتى وضعها عندالبيت عند دوحة فوق زمزم فى أعلى المسجد وليس بمكة يومئذ أحد وليس بها ماء فوضعهما هنالک ووضع عندهما جراباً فيه تمر وسقاء فيه ماء ثم قفى إبراهيم عليه السلام منطلقاً فتبعته أم إسماعيل عليه السلام فقالت يا إبراهيم أين تذهب وتتركنا فى هذا الوادى الذى ليس فيه أنيس ولا شئ؟ فقالت له ذلک مراراً وجعل لا يلتفت إليها فقالت له آلله أمر ک بهذا ؟ قال نعم قالت إذن لا يضيعنا..))_

(٤) د واقعه د تفصيل دپاره اوګورئ قصص القرآن (١\٢٣٥، ٢٤٠) حضرت اسماعيل عليه السلام)_

(٥) ذكره بعض السلف كما حكاه الحافظ ابن كثير رحمه الله فى تفسيره (٣\١٨٤)_

(٦) صحيح البخارى (٢\٦٥٥) كتاب التفسير سورة آل عمران باب إن الناس قد جمعوا لكم ..الآية)_

دحضرت ابراهيم عليه السلام هرقسمه امتحان اوشو او دوی په هر امتحان کښې کامیاب شو دی ته ئې فرمائيلى دى. ﴿ وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ﴾ (۱) اوفرمائيلى ئې دى ﴿ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ (۲)

شيخ فريدالدين عطار رحمه الله دا واقعه څومره په ښه انداز کښې بيان کړې ده

از يکے و وز همه يکسوئے باش یک دل ویک قبله ویک روئے باش (۳)

هم د يو ذات نه سوال کوه.اودباقي ټولونه ډډه اوکړه.صرف يو ذات طرف ته متوجه شه.د توجه قبله هم هغه دې چه زړه دې چرته خطا نشي.

بهرحال حضرت ابراهيم عليه السلام ټولې دنيا ته لته ورکړه.او الله تعالى طرف ته متوجه شو ځکه ورته حنيف وئيلې شي.د هغوی د اتباع نبی ﷺ ته حکم شوې دې ﴿ ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ﴾ (۴) دغه شان دالله ئې فرمائيلى دى. ﴿ قُلْ صَدَقَ اللَّهُ ۗ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ﴾ (۵) تعالى ارشاد دې.﴿ وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ﴾ (۶) دغه شان نبی ﷺ فرمائيلى دى.((إنى لم أبعث باليهودية ولا بالنصرانية ولكنى بعثت بحنفية سمحة)) (۷)

دغه شان ئې فرمائيلى دى.((إنى أرسلت بحنيفة السمحة)) (۸)

قوله: السمحة: ددې معنى ((سهلة)) ده.(۹) دې ته ((سهلة)) او ((سمحة)) ځکه وائی چه په دې کښې د بنی اسرائيلو د دين پشان تشديدات نشته.حضرات مفسرينو رحمهم الله ليکلى دى چه په بنی اسرائيلو باندې پنځوس مونځونه فرض شوی وو.په زکاة کښې دهغوی نه د څلورمې حصې مطالبه وه.که په جامه به ئې پليتی اولګيده.هغه به ئې کټ کوله.په هيره به په دنيا کښې سزا ورکولې شوه.دګناه کولو په صورت کښې به ورباندې بعضې حلال خوراکونه حراميدل.هغوی به د خنزير او شادو په شکل کښې مسخ کولی شول.(۱۰)

---

(۱) البقرة : ۱۲٤)_
(۲) البقرة : ۱۳۱)_
(۳) درس بخاری از شيخ الاسلام علام شبير احمد عثمانى رحمه الله (۲٤۳)_
(٤) النحل:۱۲۳)_
(٥) آل عمران:۹٥)_
(٦) البقرة:۱۳٥)_
(۷) مسند أحمد (۵/۲۶۶) من حديث أبى أمامة)_
(۸) مسند أحمد (۶/۱۱۶، ۲۳۳) من حديث عائشة #)_
(۹) فتح البارى (۱/۹٤)_
(۱۰) التفسير الكبير للرازى (۷/۱۵۶و ۱۵۷)_

اوهغوى توبه به ترهغه وخته پورې نه قبليده ترڅوچه به ئې خپل ځان قتل كړې نه وو.(١)
شريعت محمديه د افراط او تفريط په مينځ مينځ كښې دى دلته نه بيخى ازادى ده اونه بيخى مواخذه.اومطالبه ده اوبه دې كښې چه كوم احكام تكليفيه دى هغه داسې دى چه انسان په كښې آسانى برداشت كولې شى په هغه باندې بوج نه غورزيږى
په بخارى شريف كښې د معلقاتو نوعيت دا حديث د هغه احاديثوڅخنى دې كوم چه امام بخارى په خپل صحيح كښې تعليقاً درج كړى دى. داسې قسم احاديث په دوه قسمه دى بعضې خو هغه احاديث دى كوم چه ئې صرف تعليقاً راوړى دى په خپل صحيح كښې ئې چرته هم موصولاً نه دى ذكر كړى اودويم قسم هغه احاديث دى كوم چه امام بخارى په يوځاى كښې تعليقاً ذكركړى دى خوپه بل ځاى كښې ئې موصولاً ذكر كړى دى
دا دويم قسم احاديث د بخارى د شرط موافق دى اوددې تعليقاً راوړلو غرض ئې دا وى چه امام بخارى رحمه الله باربار هم په يوصورت كښې د يوحديث د نقل كولونه احتراز كوى اوبله دا چه بعضې وخت كښې ئې اختصاراوتخفيف مقصود وى نوغواړى چه په مختصره طريقه تولې خبرې اوكړى.نوددې په ځاى چه پوره حديث سنداًاومتناً ذكركړى هغه مختصر ذكر كوى اوكوم احاديث چه صرف تعليقاً ذكركوى.اود خپل كتاب په بل ځاى كښې هغه موصولاً نه ذكر كوى.نوهغه دامام بخارى رحمه الله د شرط مطابق نه وى (٢) داسې احاديث لكه څنګه چه مونږ د كشف البارى په مقدمه كښې ذكر كړى دى. ټول يوسل يوكم شپيته (١٥٩) دى او هغه تعليقات كوم چه په بل ځاى كښې ذكر شوى دى.د هغې شمار يوزر درې سوه يوڅلويښت دى.(٣)
دذكرشوى تعليق تخريج دا حديث اګرچه امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې چرته موصولاً نه دې ذكر كړې .خوپه خپل بل كتاب «الأدب المفرد» (٤)كښې او دغه شان امام احمد رحمه الله په خپل مسند كښې هم دا حديث د محمدبن اسحاق عن داود بن الحصين عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما كښې موصولاً تخريج كړې دې.«قيل لرسول الله ﷺ أى الأديان أحب إلى الله ﷺ قال الحنيفية السمحة»(٥)

---

(١) الدرالمنثور(١\٣٧٧)_
(٢) هدى السارى مقدمة فتح البارى (١٥، ١٦) الفصل الثالث (ص.١٧) الفصل الرابع)_
(٣) فتح البارى(١\٩٤) وتغليق التعليق (٢\٤١)_
(٤) فتح البارى(١\٨٤) وتغليق التعليق (٢\٤١)_
(٥) قال الحافظ رحمه الله فى فتح البارى (١\٩٤) وإسناده حسن)..
وقال أيضاً وهكذا رواه عبدالأعلى وعبدالرحمن بن مغراء وعلى بن مجاهد وغيرهم عن محمد بن اسحاق ولم أره من حديثه إلا معنعناً وله شاهد من مرسل صحيح الإسناد قال ابن سعد فى الطبقات أنا عارم بن الفضل ثنا حماد بن زيد .ثنا معاوية بن عياش الجرمى .عن أبى قلابة .فذكره فى قصة.(بقيه حاشيه په راروان مخ..

[۳۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (١) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ

يعنى نبى ﷺ فرمائيلى دى.بيشكه دين آسان دې په دين كښې كه څوك سخته لار پيدا كړى.نو دين به هغه مغلوب كړى.نو خكه د افراط او تفريط نه بغير صحيح او د اعتدال لار اختيار كړئ.كه په پوره افضل باندې نشئ تلې.نو د هغې سره نزدې نزدې اوسئ.د ثواب په اميد باندې خوشحاله اوسئ.او نورو ته هم خوشخبرى اوروئ.چه دالله تعالى دپاره په اخلاص سره د عمل كولو مقام ډير اوچت دې اګرچه هغه عمل لږ ولې نه وى.د صبا دوخت نه اود مانبام د وخت نه او د شپې د آخرى څه حصې نه مدد واخلئ.يعنى په دې وختونو: خوشحالئ كښې دالله تعالى عبادت كوى.

رجال الحديث

① عبدالسلام بن مطهر: مطهر د تطهير نه د اسم مفعول په وزن دې.(٢) دوى ابوظفر بفتح الظاء المعجمة والفاء (٣) عبدالسلام بن مطهر بن حسام بن مصك بكسر الميم وفتح الصاد المهملة وتشديد الكاف الأزدى البصرى دى.(٤)

دوى دامام شعبه،جريربن حازم، مبارك بن فضاله،موسى بن خلف العمى اوسليمان بن المغيره ﷺ نه دحديثو روايت كوى.(٥)

...د تيرمخ بقيه حاشيه) وله شاهد آخر صحيح مرسل أيضاً .. عن عمربن عبدالعزيزعن أبيه ..عن النبى ﷺ رواه أحمد فى الزهد ورواه عبدالله بن احمد فى زيادات الزهد .. و رواه البزار فى مسنده من حديث عمربن عبدالعزيز عن أبيه جده وفى إسناده عبدالعزيز بن أبان وهو متروک ولم يخرج الحديث عن كونه مرسلاً لأن مروان جد عمربن عبدالعزيز لا يصح له صبحة ولا سماع

وله شاهد آخرمرسل عند عبدالرزاق وفى الباب عن عائشة وابى بن كعب و جابر وابن عمر وأبى أمامة وأبى هريرة وأسعد بن عبدالله الخزاعى ﷺ وغيرهم انظر تغليق التعليق (٢\٤١، ٤٣)_

(١) قوله :عن أبى هريرة ﷺ الحديث أخرجه البخارى أيضا فى كتاب المرضى باب تمنى المريض الموت رقم ٥٦٧٣ وفى كتاب الرقاق باب القصد والمداومة على العمل رقم ٦٤٦٣ وأخرجه النسائى فى سننه (٢\٢٧٢) فى كتاب الإيمان وشرائعه باب الدين يسر وانظر الصحيح لمسلم (٢\٣٧٦، ٣٧٧) كتاب صفة المنافقين باب لن يدخل أحد الجنة بعمله بل برحمة الله تعالى)_

(٢) عمدة القارى (١\٢٣٦)_

(٣) فتح البارى (١\٩٤)_

(٤) فتح البارى (١\٩٤) وتهذيب الكمال (١٨\٩١) والكاشف (١\٦٥٣) وسير أعلام النبلاء (١٠\٤٣٦)_

(٥) تهذيب الكمال (١٨\٩٢) وخلاصة الخزرجى (ص٢٣٨) وسير أعلام النبلاء (١٠\٤٣٦)_

د دوى نه امام بخارى، امام ابوداود، ابوحاتم، ابراهيم حربى او ابوخليفه مكى رحمهم الله وغيره د حديث روايت كړې دې (١)

امام ابوحاتم رحمه الله د دوى په باره كښې فرمائى: ((صدوق)) (٢)
ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دى. (٣)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: ((عبدالسلام بن مهطر بن مصك بن ظالم بن شيطان، الإمام الثقة أبوظفر الأزدى البصرى...)) (٤)

دغه شان دوى په ((الكاشف)) كښې هم دوى ته ثقه ونيلى دى. (٥)

په رجب ٢٢٤ﻫ كښې وفات شوى وو، حالانكه د دوى عمرلس كم سلو كالو ته رسيدلې وو. (٦)

④ **عمربن على:** دوى عمربن على بن عطاء بن مقدم بروزن محمد (٧) **المقدمى بضم الميم وفتح القاف وتشديد الدال المهملة المفتوحة وبعدها ميم** (٨) البصرى دې. د دوى كنيت ابوحفص وو. (٩)

دوى د هشام بن عروه، ابوحازم، خالد الحزاء، اسماعيل بن ابى خالد، اعمش، سفيان ثورى رحمهم الله وغيره نه روايت د حديث كوى.
د دوى په شاګردانو كښې حضرت امام احمد، عمروبن على، ابن المدينى، خليفه بن خياط او محمد بن بشاربندار رحمهم الله وغيره حضرات دى. (١٠)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى: ((لايحتج به)) (١١)

---

(١) تهذيب الكمال (١٨\٩٢) وسير أعلام النبلاء (١٠\٤٣٦) وخلاصة الخزرجى (ص.٢٣٨)_
(٢) تهذيب الكمال (١٨\٩٣) وخلاصة الخزرجى (٢٣٨) وسير أعلام النبلاء (١٠\٤٣٦)_
(٣) كتاب الثقات لإبن حبان (٨\٤٢٨)_
(٤) سير أعلام النبلاء (١٠\٤٣٦)_
(٥) الكاشف (١\٦٥٣) رقم ٣٣٧٣)_
(٦) تهذيب الكمال (١٨\٩٣) وتقريب التهذيب (٣٥٥) رقم ٤٠٧٥) والكاشف (١\٦٥٣) رقم ٣٣٧٣ وسير أعلام النبلاء (١٠\٤٣٧)_
(٧) المغنى (ص.٧٤) وشرح الكرمانى (١\١٦٠)_
(٨) المغنى (ص.٧٧)_
(٩) تهذيب الكمال (٢١\٤٧٠، ٤٧١)_
(١٠) تهذيب الكمال (٢١\٤٧١، ٤٧٢) وسير أعلام النبلاء (٨\٥١٣) وتهذيب التهذيب (٧\٤٨٥، ٤٨٦)_
(١١) سير أعلام النبلاء ((٨\٥١٣). وميزان الإعتدال (٣\٢١٤)_

امام ابن معين رحمه الله فرمائي «لم أكتب عنه شيأ وأصله واسطي نزل البصرة وكان يدلس وما كان به بأس»[1]

امام ابن عدى رحمه الله فرمائي «ولعمر بن على أحاديث حسان وأرجو أنه لابأس به»[2]

امام ابن سعد رحمه الله فرمائي «وكان ثقة وكان يدلس تدليسا شديدا وكان يقول سمعت وحدثنا ثم يسكت ثم يقول هشام بن عروة والأعمش»[3]

امام عفان بن مسلم رحمه الله فرمائي «كان عمر بن على رجلا صالحا ولم يكونوا ينقمون عليه شيأ غير أنه كان مدلسا وأما غير ذلك فلا، ولم أكن أقبل منه حتى يقول حدثنا»[4]

امام عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله فرمائي «سمعت أبي وذكر عمر بن على فأثنى عليه خيرا وقال كان يدلس»[5]

امام دارقطني رحمه الله دوى لره «من الرفعاء الثقات» گرځولى دى.[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي «ثقة وكان يدلس شديدا»[7]

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي «رجل صالح موثق يدلس»[8]

دغه شان حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي «ثقة شهير لكنه رجل مدلس»[9]

دغه شان دوى فرمائي «الإمام الحافظ الحجة المدلس»[10]

د دې ټولو اقوالو خلاصه دا ده چه دا راوى ثقه اوقابل احتجاج دې. البته صرف امام ابوحاتم دوى «لايحتج به» گرځولې دې.

امام ابوحاتم رحمه الله چه دوى رد کړې دې نو ددې وجه هم دا ده چه دوى به تدليس کولو او تدليس هم دومره زيات چه د «سمعت» او «حدثنا» الفاظ به ئې استعمالول. اوبيا به چپ شو او بيا ئې براه راست د مروى عنه شيخ په ځائې پورته څوک ثقه راوى ذکر کولو.[11] که د دوى

[1] تهذيب الكمال (٢١\٤٧٣) والكامل لابن عدى (٥\٤٥) والضعفاء الكبير للعقيلى (٣\١٧٩)_
[2] الكامل (٥\٤٦)_
[3] الطبقات الكبرى لابن سعد (٧\٢٩١)_
[4] طبقات ابن سعد (٧\٢٩١) وتهذيب الكمال (٢١\٤٧٣)_
[5] الضعفاء الكبير للعقيلى (٣\١٧٩) وتهذيب الكمال (٢١\٤٧٢) والكامل لابن عدى (٥\٤٥)_
[6] سنن دارقطنى (١\١٧٢) كتاب الطهارة باب أحاديث القهقهة فى الصلاة وعللها)_
[7] تقريب التهذيب (٤١٦) رقم ٤٩٥٢)_
[8] الكاشف (٢\٦٧) رقم ٤٠٨٩)_
[9] ميزان الإعتدلال (٣\٢١٤)_
[10] سير أعلام النبلاء (٨\٥١٣)_
[11] طبقات (٧\٢٩١)_

تدليس نه وو د دوى په نيز به هم دې ثقه او قابل استدلال وو خپله بيان كوى «محله الصدق، ولولا تدليسه لحكمنا له إذا جاء بزيادة غير أنا نخاف أن يكون أخذه من غير ثقة»( ) يعنى په حقيقت كښې خود دوى مقام صدق دې كه تدليس نه وو نود دوى ..زيادت.. به قابل قبول وو چونكه تدليس به نې كولو خكه ددوى په څه زيادت باندې اعتماد نشى كولې بيا چه كله د چا ضعيف نه نقل وى.

ددې نه معلومه شوه چه دامام ابوحاتم رحمه الله په نيزباندې هم ددوى هغه روايات قابل قبول او د استدلال قابل دى په كوموكښې چه د نورو متابعت موجود وى.

هم دا وجه ده چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «قد احتمل أهل الصحاح تدليسه ورضوا به»( )

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «ولم أر له فى الصحيح إلا ما توبع عليه واحتج به الباقون»( )

په كال ۱۹۰ هـ يا ۱۹۲ هـ كښې دوى وفات شوى وو ( ) رحمه الله رحمة واسعة.

④ **معن بن محمد الغفارى:** دوى معن بن محمد بن معن بن نضله بن عمرو غفارى دى.( )

دسعيد مقبرى او حنظله بن على اسلمى نه دوى روايت كوى.( )

ددوى نه چه چا روايت كړې دى په هغوى كښې عبدالله بن عبدالله اموى. عبدالملك بن جريج، عمروبن على مقدمى او ددوى خوئې محمد بن معن غفارى رحمه الله دى ( )

امام بخارى ددوى تذكره په تاريخ كبير كښې كړې ده.( )

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «مقبول»( )

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ثقاتو كښې ذكر كړى دى.( )

⑤ **سعيد بن ابى سعيد المقبرى:** دوى ابوسعد سعيد بن ابى سعيد كيسان مقبرى مدنى

) تهذيب الكمال (۲۱\۴۷۳) وميزان الإعتدال (۳\۲۱۴)_
) سير أعلام النبلاء (۸\۵۱۴)_
) هدى السارى (۴۳۱)_
) تهذيب الكمال (۲۱\۴۷۴)_
) تهذيب الكمال (۲۸\۳۴۱) وتقريب التهذيب (۵۴۲) رقم ۲۸۲۲ والكاشف (۲\۲۸۴)_
) تهذيب الكمال (۲۸\۳۴۱) وخلاصة الخزرجى (۳۸۴)_
) تهذيب الكمال (۲۸\۳۴۱)_
) التاريخ الكبير (۷\۳۹۰) رقم ۱۶۹۹)_
) تقريب التهذيب (۵۴۲) رقم ۲۸۲۲)_
) الثقات لابن حبان (۷\۴۹۰)_

دى ددوى د پلار ابوسعيد نوم كيسان وو.اودوى په مدنيه منوره كښې د بنو ليث بن بكر د يوې ښځې مكاتب وو.[1]
ددوى نسبت مقبرى د ميم فتحه ،اوقاف سكون ،اوباء ضمه ده.دديې نه پس راء مهمله او په آخر كښې يائې نسبتى ده.بعضې حضراتو په باء باندې فتحه لوستې ده.[2] كوم چه مقبرې طرف ته منسوب دې.دا نسبت په اصل كښې دوى د والد ابوسعيد دې.[3] دوى ته مقبرى ولې وئيلى شى.په دې كښې څو اقوال دى.

① بعضې حضرات فرمائى.چه دوى به په مدينه منوره كښې د ((مقبره بنى دينار)) نگرانى اوحفاظت كولو.دوى ته دا خبر رسيدلې وو.چه ددې مقبرې نه به شپيته زره جنتيان كسان پاسيږى.[4]

② بعضې حضرات فرمائى.چه دوى د قبرستان منجور وو.څكه ورته مقبرى وائى [5]

③ بعضې حضرات فرمائى.چه د دوى كور د مقبرې سره نزدې وو.ددې وجې د نسبت په وجه مقبرى شو.[6]

④ بعضې حضراتو فرمائيلى دى.چه حضرت عمر رضي الله عنه دوى ته د قبر كنولو كار حواله كړې وو.ددې وجې روته مقبرى وائى.[7]

علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه څه لرې نه ده.چه دا تولې خبرې جمع شوى وى.چه منجور هم وو.اود دوى كور د مقبرې سره نزدې هم وو.اودوى د قبر كنولو په كار باندې مامور هم وو ددې ټولووجوهو نه ده ته مقبرى وائى.[8]

حضرت سعيدبن ابى سعيد مقبرى رحمه الله په صحابو رضي الله عنهم كښې دحضرت انس،حضرت جابربن عبدالله حضرت سعدبن ابى وقاص،حضرت عبدالله بن عمر،حضرت معاويه بن ابى سفيان،حضرت ابوسعيدالخدرى ،حضرت ابوهريره،حضرت حضرت عائشې اوحضرت ام سلمې رضي الله عنهن نه

---

[1] تهذيب الكمال (١٠\٤٦٧) وتهذيب الأسماء واللغات (١\٢١٩)_
[2] الأنساب للسمعانى (٥\٣٦١و ٣٦٢) وتهذيب الأسماء واللغات (١\٢١٩) وعمدة القارى(١\٢٣٦)_
[3] عمدة القارى(١\٢٣٦)_
[4] الأنساب للسمعانى (٥\٣٦٢)_
[5] عمدة القارى(١\٢٣٦)_
[6] تهذيب الأسماء واللغات (١\٢١٩) وعمدة القارى(١\٢٣٦)_
[7] المصدرالسابق)_
[8] عمدة(١\٢٣٦) البته حافظ ذهبى رحمه الله د سعيدبن ابى سعيد المقبرى تذكره ليكى. او فرمائى.((كان يسكن بمقبرة البقيع)) لكه چه يوه پنځمه وجه دا ده.چه د بقيع سره ددوى استوگنه وه.څكه ورته مقبرى وائى.والله أعلم.سير أعلام النبلاء (٥\٢١٦)_

احاديث روايت كړى دى.(١)

البته دحضرت عائشې رضي الله عنها او ام سلمې رضي الله عنها نه د دوى روايات مرسل دى.څكه چه د دوى سره دده ملاقات ثابت نه دې.(٢)

بيا په تابعينو رحمهم الله كښې دخپل پلارحضرت ابوسعيدمقبرى،عوره بن زبير .ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله نه علاوه د نورو حضراتو نه دوى روايت كړې دې.(٣)

د دوى نه چه چا روايت كړې دې په هغوى كښې امام مالك،ليث بن سعد، شعبه بن الحجاج،محمد بن اسحاق،يحيى بن سعيدانصارى،اومحمدبن عبد الرحمن بن ابى ذئب رحمهم الله غوندې ډيرحضرات دى.(٤)

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى.((ليس به بأس))(٥)

امام على بن مدينى،محمد بن سعد،عجلى،ابوزرعه،نسائى،عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمهم الله فرمائى..))ثقة))(٦)

ابن خراش زياتى دا فرمائى.((ثقة جليل أثبت الناس فيه الليث بن سعد))(٧)

ابوحاتم رازى رحمه الله فرمائى.((صدوق))(٨)

واقدى رحمه الله فرمائى.((كان قد كبرحتى اختلط قبل موته بأربع سنين))(٩)

يعقوب بن شيبه فرمائى((قد كان تغير وكبر واختلط قبل موته يقال بأربع سنين حتى استثنى بعض المحدثين عنه ما كتب عنه فى كبره مما كتب قبله فكان شعبة يقول حدثنا سعيد المقبرى بعد ما كبر))(١٠)

ددې ټولواقوالوخلاصه دا شوه.چه د حديث د دې ټولوامامانو رحمهم الله په نيزدوى ثقه اوقابل احتجاج راوى دې.البته په آخرى عمركښې كله چه ددوى وفات ته څلورکاله پاتې شو.ددوى په حافظه كښې فرق راغلو.نود تغيرنه پس چه كوم احاديث دى.هغه به قبول نه وى.

---

(١) تهذيب الكمال(١٠\٤٦٧، ٤٦٨)_

(٢) تهذيب الكمال(١٤\٤٠) وتقريب التهذيب (٢٣٦) رقم ٢٣٢١)_

(٣) تهذيب الكمال(١٠\٤٦٨٩، ٤٦٩)_

(٤) المصدرالسابق)_

(٥) الكاشف (١\٤٣٧) رقم ١٨٩٦) وتهذيب الكمال(١٠\٤٦٩)_

(٦) تهذيب التهذيب (١٤\٣٨٠ وتهذيب الكمال(١٠\٤٧٠) وسيرأعلام النبلاء(٥\٢١٦)_

(٧) تهذيب الكمال(١٠\٤٧٠) وتهذيب الكمال(١٤\٣٨٤)_

(٨) تهذيب التهذيب(١٤\٣٨) وتهذيب الكمال(١٠\٤٧٠) وسيرأعلام النبلاء (٥\٢١٦)_

(٩) تهذيب الكمال(١٠\٤٧٠)_

(١٠) المصدرالسابق)_

خوحقيقت دا دې چه د دوى په جلالت شان او ثقاهت باندې باندې اتفاق دې ((كما قاله النووى وابن حجر))[1]

اوترڅو پورې چه د دوى د اختلاط تعلق دې نود اختلاط ذكرصرف واقدى كړې دې اوابن سعد .يعقوب بن شيبه اوابن حبان د واقدى اتباع كړې ده.اوباقى چه څومره دحديث ناقدين دى.هغوى ددوى د مختلط كيدو او متغيركيدونه انكار كوى.[2]

بيا د دوى د تحديث بعدالاختلاط والكبر ذكر صرف امام شعبه كړې دې. هغوى فرمائى ((أخبرنا سعيد بن ابى سعيد المقبرى وكان قد كبر))[3]

خوحافظ ابن عدى رحمه الله دوى په خپل كتاب ((الكامل فى ضعفاء الرجال)) كښې د دوى د ذكركولونه پس فرمائى.((وإنما ذكرت سعيد المقبرى فى جملة من إسمه سعيد،لأن شعبة يقول :ثنا سعيد بعد ما كبر وأرجو أن سعيد(كذا فى الأصل سعيد وهو خطأ والصواب سعيداً) من أهل الصدق وقد قبله الناس وروى عنه الأئمة الثقات من الناس وما تكلم فيه أحد إلا بخير))[4]يعنى ما د دوى ذكر په دې كتاب كښې چه (دضعيفو راويانو سره خاص دې) كړې دې.نو ددوى وجه دامام شعبه قول دې چه ((حدثنا سعيد بعد ما كبر))كنى زما رائې دا ده.چه سعيد مقبرى داهل صدق څنې دې.خلقو دې قبول كړې دې.ائمه ثقات محدثين د دوى نه روايت كوى.چا هم د خيرنه سوا د دوى ذكر نه دې كړې.

دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله ته هم په دې خبره باندې يقين دې.چه دوى د اختلاط نه پس د حديث څه روايت نه دې كړې.دوى فرمائى.((ما أحسبه روى شيأ فى مدة إختلاطه وكذلك لا يوجد له شئ منكر))[5]

يعنى نه خو دوى په مدة د اختلاط كښې څه روايت كړې دې.اونه د دوى په احاديثو كښې څه منكر روايت موجود دې.

دغه شان دوى فرمائى.((ما أحسب أن أحداً أخذ عنه فى الإختلاط فإن ابن عيينة أتاه فرأى لعابه يسيل،فلم يحمل عنه))[6]

---

[1]) قال النووى رحمه الله فى تهذيب الأسماء (٢١٩\١) واتفقوا على توثيقه وقال ابن حجر رحمه الله فى هدى السارى(ص.٤٠٥) مجمع على ثقته)_

[2]) هدى السارى(٤٠٥)_

[3]) الكامل لابن عدى(٣٩١\٣)_

[4])الكمال (٣٩١\٣. ٣٩٢)_

[5]) سير أعلام النبلاء (٢١٧\٥)_

[6]) ميزان الإعتدال(١٤٠\٢)_

حافظ ذهبی رحمه الله هم په دې وجه مطلقاً توثيق كوى اوفرمائى «ثقة حجة شاخ ووقع فى الهرم ولم يختلط»(١) بيا دامام يحيى بن معين رحمه الله نه مروى دى «أثبت الناس فيه ابن أبي ذئب»(٢) اودابن خراش رحمه الله قول دې «أثبت الناس فيه الليث بن سعد»(٣) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «أكثر ما أخرج له البخارى من حديث هذين عنه وأخرجه أيضاً من حديث مالك وإسماعيل بن أمية وعبيدالله بن عمر العمرى وغيرهم من الكبار وروى له الباقون ولم يخرجوا من حديث شعبة عنه شيأ»(٤) يعنى امام بخارى رحمه الله چه په خپل صحيح كښې د دوى كوم روايات تخريج كړى دى. نوپه دې كښې اكثرهم د دې دواړو په واسطه سره دى. كوم چه په ددوى په رواياتوكښې «أثبت الناس» دى. ددوى نه علامه امام مالك. اسماعيل بن اميه. عبيدالله بن عمر عمرى. وغيره دحديث د لويو راويانو په واسطو سره هم روايات شته. بيا باقى حضرات يعنى سنن اربعه كښې هم د دوى روايات شته. په دوى كښې په چا كښې هم د شعبه رحمه الله واسطه نشته. چه دهغوى په رواياتوكښې بعد الاختلاط د روايت كونكوصراحت موجود وى.

اوتركومې پورې چه دامام شعبه رحمه الله د رواياتو تعلق دې. نوپه هغې كښې دوه احاديث داسې دى. په كومو كښې چه دوى بعدالاختلاط د روايت كونكو تصريح كړې ده. يو «حديث الإزار» دې. «ما أسفل من الكعبين من الإزار فهو فى النار» او دويم حديث «لأن يطأ أحدكم على جمر خيرله من أن يطأ على قبر» دې.

نوحافظ ابن عدى رحمه الله فرمائى چه «وليس لشعبة عن سعيد المقبرى غير هذين الحديثين، الأول حديث الإزار مشهور والحديث الثانى، يأتى به الجارود عنه»(٥) يعنى شعبه د سعيدالمقبرى رحمه الله نه صرف دوه حديثونه روايت كوى. يوحديث الازاردې. كوم چه مشهور دې. نوپه دې كښې د اختلاط څه اثر نشته. اوبل حديث «لأن يطأ... الخ» دې. اودا د شعبه رحمه الله نه صرف جارود بن يزيد روايت كوى. اوجارود بن يزيد ضعيف بلكه كذاب راوى دې.(٦)

نوخلاصه دا شوه. چه سعيد مقبرى كبير السن اوضعيف شوې ضرور وو. خو مختلط شوې نه وو. اوكه اختلاط پرې راغلې هم وى. خود تغير نه پس د هغوى نه څوك روايت كونكې

---

(١) ميزان الإعتدال(١٣٩/٢)_
(٢) هدى السارى(٤٠٥)_
(٣) هدى السارى(٤٠٥) وقد سبق نقله عن تهذيب الكمال وتهذيب التهذيب وسير أعلام النبلاء)_
(٤) هدى السارى(٤٠٥)_
(٥) الكامل لابن عدى(٣٩١/٣)_
(٦) قال الذهبي رحمه الله في الميزان(٣٧٤/١) كذبه أبوأسامة وضعفه على وقال يحيى ليس بشئ. وقال أبوداود غير ثقة. وقال النسائى والدارقطنى متروك وقال ابوحاتم كذاب ...)_

ښتنه یې په صحیحینو نکه په صحاح ستة کښې د شعبه د واسطې نه بغیر بل چا ددوی نه حدیث نه دی نقل کړی. والله أعلم.

ددوی وفات په مدینه منوره کښې شوې وو. د وفات په کال کښې ئې ډیر اقوال منقول دی خو راجح دا دې چه په ۱۲۳ هـ یا ۱۲۵ هـ کښې وفات شوی دی.(۱)

⑤ د حضرت ابوهریره رضي الله عنه حالات په کتاب الایمان کښې د «باب أمور الإيمان» لاندې تیر شوی دی.(۲)

قوله إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ: په «الدين» کښې الف لام دپاره دعهد دې. مراد ترې اسلام دې او «يسر» مصدر دې او ددې حمل په «الدين» باندې کيږي نو یا خو دا حمل په مبالغه باندې محمول دې لکه څنګه چه «زيد عدل» کښې مبالغه ده. په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه دین تول بس آسان دې او یا «يسر» د «ذو يسر» په معنی کښې دې. نو د «الدين ذو يسر» مطلب به دا وی چه دین اسلام د آسانتیا دین دی.(۳)

دین په کوم حیثیت سره اسان دې؟ په دین کښې چه کوم یسر بیان شوې دې. نو دا یسر خود نورو دینونو په مقابله کښې دې. چه په نورو دینونو کښې تشدیدات او افراد او تفریط دې او اسلام دهغې په مقابله کښې آسان دې. او د افراد او تفریط نه هم دا دین خالی دې. «كما سبق تفصيل ذلك قريباً».

دغه شان یسر په خپله د دین اسلام د اعمالو په اعتبار سره هم دې. چه د دین په احکامو کښې عزائم هم دی او رخصتونه هم. یعنی څه اعمال هغه دی. کوم چه د عزیمت په درجه کښې دی او څه اعمال هغه دی. کوم چه د رخصت په مرتبه کښې دې. چه کوم اعمال د رخصت په درجه کښې راځي نو په هغې کښې خو بس آسانی ده. ځکه چه رخصت په یسر باندې مبني وی. او کوم اعمال چه د عزیمت په درجه کښې راځي. نو په هغې کښې هم چونکه د میانه روئ او اعتدال خیال ساتلې شوې دې نو ددې وجې وئیلې شی. چه دین اسلام دخپلو احکامو په اعتبار سره د آسانتیا دین دې.

د اسلام د اعمالو د آسانتیا څه تفصیل او وضاحت باندې د اسې پوهه شئ:

چه یوه سلسله د الله تعالی د نعمتونو ده. او یوه د عباداتو سلسله ده. الله تعالی انعام کوی او بنده عبادت کوی. که د الله تعالی په نعمتونو باندې نظر واچولې شی. نو دا بیحده او بې حسابه دی. ﴿وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾(۴)

---

(۱) تهذيب الكمال (۱۰\۴۷۲) والكاشف (۱\۴۳۷) رقم ۱۸۹۶_

(۲) كشف الباري (۱\۶۵۹، ۶۶۳)_

(۳) فتح الباري (۱\۹۳)_

(۴) ابراهيم: ۳۴ والنحل: ۱۸)_

ګوري کله چه ماشوم د مور په خيټه کښې په دريو تيرو کښې وی.() نوالله تعالى هلته هم دده د تربيت اهتمام کوی.اوکله چه بيا دنيا ته راشی نودده د خسماني او تربيت ټول انتظامات پوره کړی په هغه وخت کښې هغه نه خبرې کولې شی اونه اشاره کولې شی.اونه دخپلو ضروریاتو اظهارکولې شی خوالله تعالى د مور په صورت کښې ده ته يوه داسې هستی ورکړی څوك چه دده دپاره د رحمت مجسمه وی.چه دده معمولی تکليف هم نشی برداشت کولې الله تعالى دهغې په سينوکښې پی پيدا کړی.اوددې په زړه کښې مهربانی پيدا کړی.هغه د ګرمی يخنی.لوږې تندې.بيمارئ اوپريشانئ. د هرڅيزنه د حفاظت دپاره خپل ځان په خطره کښې اچوی.دا ټول دالله تعالى احسانات دی.

بيا دده د ژوند دپاره د هوا ضرورت وی.د اوبو ضرورت وی.دجامو او خوراك ضرورت وی.دعلاج معالجې ضرورت وی.دا ټول څيزونه ورته ملاويږی.

بيا دې د تربيت څومره مرحلو نه تير شی.اودالله تعالى د بې حسابه اوبې شميره نعمتونو نه په هره ګهړئ کښې فائده اخلی.تردې چه خوان.طاقتوراو مضبوط سړې ترې جوړ شی.بيا په دغه وخت کښې هم دالله تعالى نعمتونه مسلسل ده سره وی.دا ټول دالله تعالى هغه انعامات او احسانات دی.چه ددې شمارنشی کيدې.

ددې نعمتونو تقاضا خو دا وه.چه په هروخت کښې بغيرد څه فترت او انقطاع نه دالله تعالى شکر ادا کولې شو.اود عباداتو سلسله قائمه ولې.خوکومه د عباداتو سلسله چه ده هغه څومره معمولی او آسانه ده.دهغې اندازه په آسانتيا سره لګولې شی.

نوکوم ذات چه مونږ ته وجود راکړې دې.رزق ئې راکړې دې.اود تربيت ذمه واری ئې اخستې ده.چه هغه وحده لاشريك اوګڼرلې شی.بس هم د هغه د خالقيت اومالکيت منلو حکم دې.اوبه نورو ايمانياتو باندې يقين ساتلو.اوهغه په زړه کښې د کينولوحکم ورکړې شوې دې.

بيا مونځ راواخلی.ددې په ځائې چه په هر وخت کښې ئې عبادت کول فرض کړې وو نوصرف پنځه مونځونه ئې فرض کړی دی.اوپه دې کښې ئې هم د هغه وختونوانتخاب کړې دې.چه دسړی طبيعت په کښې پريشانه نه وی.په څلورويشت ګهنټونه د مونځونو وختونه نفی کړې شی.نوپه مشکله سره يوه ګنټه يوه نيمه ګنټه جوړيږی.لکه چه الله رب العزت د څلورويشت ګنټوعبادت فرض کولو په ځائې صرف يوه نيمه ګنټه په خپل دربار کښې دحاضرئ دپاره مقررکړې ده.اوپه نور ټول وخت کښې ئې د کاروبار،آرام او راحت کولواجازت ورکړې دې. ښکاره خبره ده.چه دا يسر دې.

بيا که څوك رنځور وی.نودهغه دپاره اودس کول ضروری نه دی.بلکه د تيمم کولواجازت ورته شته.() اوکه رنځو وی په ولاړه مونځ نشی کولې.نوپه ناسته د مونځ کولو اجازت

() إشارة إلى قوله تعالى. يخلقكم فى بطون أمهاتكم خلقاً بعد خلق فى ظلمات ثلاث﴾الزمر:۶)_

() قال الله تعالى:﴿ وإن كنتم مرضى أو على سفر أوجآء أحدمنكم من الغائط اولامستم ا لنساء فلم تجدوا ماءً فتيمموا صعيداً طيباً فامسحوا بوجوهكم وأيديكم﴾ النساء:۴۳)_

وركړې شوې دې.اوكه په ناسته باندې هم د مونځ كولوقدرت نه وی.نو په ملاسته دې كوی.(١)

دجمات د پابندئ نه هم دې مستثنی دې.او دجماعت پابندی هم په ده باندې لازم نه ده.(٢) بيا كه يوكس په سفركښې وی.نوهم دده دپاره خاص رعايتونه دی.سنن مؤكده دده دپاره غيرمؤكده شی.(٣)څلور ركعته مونځ دده په حق كښې دوه ركعته شی.(٤) كه يوكس په سورلئ سور دې.اوهغه نفل كول غواړی.نودهغه دپاره د استقبال قبلې شرط ختم كړې شوې دې.(٥)

دغه شان د زكاة معامله هم توله په آسانتيا باندې مبنی ده.چه په هريوكس باندې دا فرض نه دې.بلكه ضروری ده.چه دې د نصاب مالك وی.اودمال يو خاص مقدار دده په ملكيت كښې وی.اوپه هرقسم مال باندې هم نه دې واجب .بلكه ددې دپاره د نامی كيدو شرط دې.دغه شان د وجوب په كال كښې يو ځل وی.چه په مال پوره يوكال تيرشی.نو زكاة فرض شی.ګنی نه به وی.بيا نوره آسانتيا دا شوې ده.چه ټول اخراجات اوقرضې چه اوويستې شی.نودهغې نه پس كه نصاب باقی پاتې شی.زكاة به فرض وی.ګنی نه به وی.بيا چه كوم زكاة وركولې شی.هغه هم ټول مال نه دې.بلكه ددې صرف څلويښتمه حصه ده.(٦) بيا اجراوثواب ئې په هغه صورت كښې زيات مقرر كړې دې.چه د زكاة په مال باندې سړې د خپلو خپلوانو سره مدد اوكړی.يعنی چه د چا خيال ساتل په ده باندې لازم وو.هم په هغوی باندې د استعمال اجازت ئې وركړې دې.(٧)

د رمضان المبارك روژې دی.نوپه دې كښې هم څومره رعايتونه دی.اوڅومره يسردې.په ټول

---

(١) بدائع الصنائع (١٠٥/١، ١٠٦)_ فصل أركان الإصلاة)_

(٢) بدائع الصنائع (١٥٥/١) فصل وأما بيان من تجب عليه الجماعة)_

(٣) قال ابن نجيم ﷬ واختلفوا فی ترک السنن فی السفر.فقيل الأفضل هوالترک ترخيصاً وقيل الفعل تقرباً وقال الهندوانی الفعل حال النزول والترک حال السير.وقيل يصلی سنة الفجرخاصة وقيل سنة المغرب أيضاً وفی التجنيس والمختار أنه إن كان حال أمن وقرار يأتی بها لأنها شرعت مكملات والمسافر إليه محتاج وإن كان حال خوف لا يأتی بها لأنه ترک بعذر البحر الرائق (١٣٠/٢) باب المسافر)_

(٤) البحرالرائق (١٢٨/٢) وغيره)_

(٥) كنزالدقائق وشرحه البحرالرائق (١٦٤/٢) باب الوتروالنوافل)_

(٦) بدائع الصنائع (٤/٢، ٣٢، ٥٠، ٥١)_

(٧) قال فی الدرالمختار:ولا إلی من بينهما ولاد قال الشامی وقيد بالولاد لجوازه لبقية الأقارب كالإخوة والأعمام والأخوال الفقراء بل هم أولی لأنه صلة وصدقة وفی الظهيرية ويبدأ فی الصدقات بالأقارب ثم الموالی ثم الجيران ولودفع زكاته إلی من نفقته واجبة عليه من الأقارب جاز إذا لم يحسبها من النفقة الدرالمختار مع ردالمختار(٦٩/٢) كتاب الزكاة باب المصرف)_

کال کښې صرف يوه مياشت روژې فرض دی.(۱)او هغه هم صرف په ورځ کښې فرض دی.په شپه کښې دخوراك څکاك پوره آزادی شته.(۲) اوحکم دې.چه پيشمنې اوکړئ.او روژه اونيسئ.(۳)که يوسړې بيمار وی.نود جوړيدونه پس هغه ته د روژې نيولواجازت شته.دغه شان د مسافر دپاره هم دا ګنجائش شته.چه درمضان نه پس قضا راوړی.(۴)

حج راواخله.په ټول ژوند کښې صرف يوځل فرض شوې دې.(۵)اودا هم په هغه خلقوچه هغوی سره ډير مال وی.چه دکور خرچه ترې لرې کړی.اوهغه دپاره تګ راتګ ممکن وی.لاره د امن وی.سختئ اومشکلات نه وی.نوپه ده باندې حج فرض.دې.ګنی نه دې.(۶)

معلومه شوه.چه دالله تعالى د طرفه د نعمتونو کومه سلسله ده.هغه بې حسابه ده.اودهغې په مقابله کښې عبادات ډيرکم دی.اوبياپه دې عباداتوکښې خوبس آسانتيا اوآسانتيا ده.(۷)

قوله: وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ: څوك چه په دين کښې شدت اختيارکړی.اوپه دې باندې غلبه کول غواړی.نو دين به په ده باندې غلبه کوی.((يشاد))عامل نصب ((لن))په وجه منصوب دې.دا د باب مفاعله څنې دې.ددې معنى د مقابلې ده(۸)

((أحد)) دا لفظ د ((يشاد))فاعل دې.دابن سکن په روايت کښې او د اصيلی په بعضې رواياتو کښې دا لفظ راغلې دې.اسماعيلی او ابونعيم او ابن حبان رحمهم الله هم ددې حديث په طرقو

---

(۱) قال الله تعالى ﴿ فمن شهد منكم الشهر فليصمه﴾البقرة:۱۸۵)_

(۲) قال الله تعالى ﴿ وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر ثم أتموا الصيام إلى الليل﴾ (البقرة:۱۸۷)_

(۳) عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم تسحروا فإن فى السحور بركة صحيح البخاری(۱\۲۵۷) كتاب الصوم باب بركة السحور من غير إيجاب)_

(۴) قال الله تعالى:﴿فمن كان منكم مريضاً أو على سفر فعدة من أيام أخر﴾ البقرة:۱۸۴)_

(۵) عن ابن عباس رضي الله عنهما أن الأقرع بن حابس سأل النبى فقال يا رسول الله الحج فى كل سنة أو مرة واحدة؟ قال بل مرة واحدة فمن زاد فهو تطوع رواه أبوداود فاتحة كتاب المناسك باب فرض الحج رقم (۱۷۲۱)_

(۶) عن أنس رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم فى قوله تعال﴿ولله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلاً ﴾ قال قيل: يا رسول الله مالسبيل؟ قال الزاد والراحلة وراه الحاكم فى المستدرک (۱\۴۴۲) فى كتاب المناسك باب السبيل: الزاد والراحلة وقال هذا حديث صحيح عى شرط الشيخين ولم يخرجاه وقد تابع حمادبن سلمة سعيداً على روايته عن قتادة وأقره الذهبى وقال الكاسانى رحمه الله وأما تفسير الزاد والراحلة فهو أن يملك ممن المال مقدار ما يبلغه إلى مكة ذاهباً وجائياً راكبا لا ماشياً بنفقة وسط لاإسراف فيها ولا تقتير فاضلاً عن مسكنه وخادمه وفرسه وسلاحه وثيابه وأثاثه ونفقة عياله وخدمه وكسوتهم وقضاء ديونه .. بدائع (۲\۱۲۲)_

(۷) فضل البارى (۱\۴۵۹- ۴۶۰)_

(۸) والمشادة بالتشديد- المغالبة يقال :شاده إذا قاواه كذا فى فتح البارى(۱\۹۴)_

كښې د «أحد» لفظ ذكركړې دې اوپه بعضې نسخوكښې دلته د «أحد» لفظ موجود نه دې نولكه چه په دې صورت كښې به د «يشاد» فاعل مذكور نه وى. اوداسې به ګڼړلې شى چه چونكه فاعل معلوم دې نوځكه دا حذف كړې شو ()

بيا ددې نه پس په «الدين» كښې اختلاف دې بعضې حضرات خودا مرفوع لولى اوالن يشاد» فعل مجهول ګرځوى اودا مفعول مالم يسم فاعله ګرځوى او بعضې دا منصوب لولى او «لن يشاد» فعل معروف ګرځوى او «الدين» مفعول ګرځوى ()

صاحب دمطالع رحمه الله ليكلى دى () چه په اكثرو رواياتوكښې «الدين» مرفوع دې ددې په مقابله كښې امام نووى رحمه الله فرمائى چه په اكثرو رواياتوكښې الدين منصوب دې ()

په دواړوا قوالوكښې دجمعې اوتطبيق صورت دا دې چه صاحب د مطالع د خپلې علاقې خلقو يعنى د مغاربو روايت نقل كړې دې اوامام نووى رحمه الله د خپلې علاقې دخلقو يعنى مشارقو روايت نقل كړې دې «فلاتعارض بين النقلين» ()البته د مسند احمد حديث «فإنه من يشاده هذا الدين يغلبه» ()نه د نصب تائيد كيږى. والله أعلم.

نبى كريم ﷺ فرمائى. كوم كس چه په دين كښې شدت اختياركړى اوپه دين باندې غلبه كول غواړى نواودا غواړى. چه د دين ټول اعمال من كل الوجوه پوره ادا كړى. اوهميشه دپاره په عزيمت عمل كوى نودين به په ده باندې غالب كيږى. يعنى داسې كس به مغلوبه شى. اوپه لږو ورځو كښې به بيا په اعمالوكښې كوتاهى شروع كړى.ځكه چه قاعده دا ده. كله چه په نفس باندې زيات بوج واچولې شى. نوځو ورځو پورې خو اوچليږى. اوددې نه پس يودم متنفر شى. او سركشى اختياركړى نواعتدال او ميانه روى اختيارول ضرورى دى.

ګورئ كه څوك دا سوچ اوكړى چه زه صائم الدهراوقائم الليل جوړيږم او د تجرد ژوند اختياروم نوهغه به تركومې پورې داسې كوى. دمسلسل قيام او صيام په وجه به په ده كښې كمزورى زياتيږى. اوعمل به نشى پوره كولې. نوميانه روى اختيارول پكار دى. ځكه چه هغه عمل غوره دې. كوم باندې چه مداومت اوكړې شى. اګرچه په مقدار كښې كم ولې نه وى.

() فتح البارى(١/٩٤)_
() فتح البارى(١٩٤)_
() هوإبراهيم بن يوسف بن أدهم الوهرانى الحمزى أبوإسحاق بن فرقول عالم بالحديث من أدباء الأندلس انظر الرسالة المستطرفة (ص.١٢٩) والأعلام للزركلى(١/٨١. ٨٢)_
() فتح البارى(١/٩٤)_
() عمدة القارى(١/٢٣٨) وفتح البارى(١/٩٤)_
() [illegible] (١٠/٣٥٠) من حديث بريدة الأسلمى رضي الله عنه)_

د الله تعالى ارشاد دي ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ ( )

په دې آيت مباركه كښې د رسول الله ﷺ صفت بيان شوې دې چه د دوى حال په تورات اوانجيل كښې مكتوب دې ددوى شان دا وو چه امر بالمعروف اونهى عن المنكر ئې كولو. دطيباتو حلالونكې او خبائثو حرامونكې وو اوهغه بوج كوم چه زمونږ نه په وړاندينى امتونو باندې باروو دهغې اوچتونكې او پورته كونكې وو اودغه شان د هغه بيړو خلاصونكې هم وو. كومې چه په دوى باندې وې.

د يهوديانو د نافرمانو اوشرارت په وجه بعضې هغه طيبات هم په هغوى حرام شول كوم چه دوى دپاره حلال وو. اودوى دخپل شرارت په وجه دخپل خان دپاره بعضې خبائث حلال كړى وو. الله تعالى فرمائى ﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ﴾ ( ) حالانكه نبى ﷺ د طيباتو دحلت اعلان كړې دې.

معلومه شوه. چه په شريعت محمدى كښې عسر بيخى نشته. بس يسر او يسر دې. دا خبره الله تعالى بيان كړې ده ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ ( ) يعنى ستاسويه دين كښې څه تنګى نشته.

نولازم ده. چه په دين كښې د تشديداتو اختيارول نه دى پكار. چه دې خبره دې نوبت نه اورسى. چه سړې د اصلى عمل نه هم پاتې شى. نود ميانه روئ او اعتدال اختيارول ضرورى دى. ګنى چه د دين په معاملاتواواحكاماتو كښې سختى اختياركړې شى. نويه خپله به مغلوب شى.

خوددې دا مطلب نه دې. چه سړې اعلى او اكمل پريږدى. اويه دې باندې عمل نه كوى. بلكه ددې مطلب دا دې. چه د افراط نه دې احتراز كوى. افراط يو څيز دې. ( ) اود اولى او اكمل اختيارول بل څيز دې.

دمثال په توګه كه يوكس بيمار وى. اوس ده دپاره د تيمم كولوشرعاً اجازت شته. خوكه دې غواړى چه زه د تيمم په ځائې غسل كوم. نوكيدې شى چه د غسل په وجه د ده بيمارى نوره زياته شى. نوكوم لږ غوندې اعمال چه د تيمم په ادا كولوباندې ده هغه ادا كولى شو. دهغې نه به هم عاجز شى. چونكه شريعت ده ته د تيمم اجازت وركړې دې. اوغسل دده دپاره نقصانى دې. نوكه دې تيمم پريږدى. اوغسل اوكړى. نودې ته افراط وئيلى شى. اودا مذموم دې.

) سورة الأعراف:١٥٧)_

) سورة النساء:١٦٠)_

) سورة الحج:٧٨)_

) فتح البارى(١\٩٤)_

اوكه يوسړي داسې وى.چه دې په اعلى او اكمل باندې عمل كول غواړى. اوشريعت په دې باندې څه پابندى نه وى لګولې.لكه مسح على الخفين مباح ده.كه كول غواړى نو مسح دې اوكړى.اوكه كول نه غواړى.نونه دې كوى. خوغسل الرجلين افضل اوغوره دى.نوكه صحتمند سړې وى.اود اوبو استعمال ده ته تكليف نه رسوى.اواوبه هم په آسانتيا سره ملاويږى.اوهغه ددې خبرې اهتمام كوى.چه د مسح على الخفين په ځائې غسل الرجلين كوى. نوپه دې كښې څه حرج نشته.والله أعلم.

په مسند احمد كښې يو روايت دې.((إن هذا الدين متين فأوغلوا فيه برفق))(١) ((الإيغال))معنى ده.

((دخول فى الشيء)) يعنى دا داين ډير مضبوط دې.په دې كښې په نرمۍ او آسانتيا سره ورداخليدل پكار دى.مطلب دا دې.چه سړې لره پكار دى. چه دخپل نفس سورلۍ سره نېه سلوك اود نرمۍ معامله كوى.اوكه يوكس په دې باندې ډير زيات بوج واچوى.نويبا به دهغه مسافر پشان شى.چه هغه سورلۍ ته د هغې د طاقت نه زياته منډه وركړى.نو نه منزل مقصود ته اورسى.اونه سورلى پاتې شى.ځكه چه كيدې شى.سورلى عاجزه شى.اوناجوړه با مړه شى.نوځكه سړى ته پكار دى.چه داعتدال او ميانه روۍ لار اختيار كړى.

قوله: فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا: يعنى نيغه لاراختيار كړئ.اونزدې نزدې څئ.

د ((سددوا)) مطلب دا دې.چه نيغه او صحيح طريقه اختياركړئ.چه نه په كښې افراط وى اونه په كښې تفريط وى.(٢)

((قاربوا))حافظ ابن حجرؒ فرمائى.چه ددې معنى دا ده.كه تاسو په اكمل باندې عمل نشى كولې.يا داعتدال په طريقه پوره نه چليږئ.نوكم ازكم دا كوشش كوئ.چه هغې سره نزدې نزدې ئې.(٣) علامه تيمى ؒ فرمائى.چه د((قاربوا))دوه معانى كيدې شى.

يوه معنى دا ده.چه ((قاربوا فى العبادة ولا تباعدوا فيها فإنكم إن باعدتم فى ذلك لم تبلغوه)) يعنى په عباداتوكښې ميانه روى اختياركړئ.په دې كښې مبالغه مكوئ. ځكه كه مبالغه مو اوكړه. نومنزل ته به اونه رسئ: اوپه صحيح طريقه به ئې پوره نكړې شئ.

دويمه معنى د ((قاربوا)) ده ((ساعدوا)) يعنى معاونت او مدد كول.ونيلى شى.((قاربت فلاناً)أى ساعدته)) يعنى ما دهغه سره مدد اوكړو.اوس مطلب دا شو .چه د دين په معاملاتوكښې د يوبل سره مدد كوئ.په دې كښې اولنۍ معنى ددې مقام سره زياته مناسب ده.(٤)

---

١) مسندأحمد(١٩٩\٣) من أحاديث سيدنا أنس بن مالك ؓ_

٢) فتح البارى(٩٥\١)_

٣) فتح البارى(٩٥\١) وعمدة القارى(٢٣٧\١)_

٤) شرح الكرمانى(١٦٢\١)_

قوله: وَأَبْشِرُوا: زيري قبول كړئ اوخوشحاله شئ.
دا لفظ يا خو دباب افعال نه د امر صيغه ده.اوهمزه قطعى دي.اويا دا د باب نصر نه د امر صيغه ده.په دې صورت كښې به ددې همزه وصلى وى.قطعى به نه وى.معنى په دواړو صورتو كښې يوه ده.(١)خواولنئ معنى زياته راجحه ده.څكه چه كثيرالاستعمال هم دا ده.
د حديث ددې جملې مطلب دا دې.چه «أبشروا بالثواب على العمل الدائم وإن قل» يعنى تاسو ته زيرې دې.په دوام سره عبادت كولوكښې ثواب زيات دې. اګرچه عمل كم وى.لكه چه نبى ﷺ هغه كس ته زيرې وركوى.څوك چه په اكمل باندې د عمل كولونه عاجز وى.اګرچه هغه عاجز كيدل قصداً نه وى.نوبيا به هم ده ته پوره اجر ملاويږى.دده په ثواب كښې به څه كمې نشى كيدې.(٢)

قوله: وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ: اودصبا اومابنام او د شپې په آخرى حصه كښې په خپل طاعت،عبادت او نوروكارونوكښې مدد حاصل كړئ.
«غدوة»دغين په فتحه د «غدو» نه اسم مره،دې.ددې معنى د ورځې په اوله حصه كښې تلو ته وائى.او دغين په ضمې سره «مابين صلاة الغداة إلى طلوع الشمس»وخت ته ونيلې شى.(٣)
«روحة»دا د «رواح»نه اسم مره،دې.د زوال نه پس تلو ته وائى.(٤)
«دلجة» بضم الدال وفتحها وإسكان اللام،،دا د «إدلاج»باب افعال نه هم اسم دې.اود «إدلاج»باب افتعال نه هم اسم دې.كه د «أدلج» باب افعال نه وى. نوددې معنى د شپې په اوله حصه كښې تلل دى.اوكه د «أدلج» باب أفتعال نه وى.نود دې معنى د شپې په آخرى حصه كښې تلل دى.اوبعضې حضراتو ونيلى دى.چه «دلجة» په ټوله شپه كښې تلو ته وائى.(٥)
شيخ الاسلام علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى.په دې جملوباندې انسان په پابندئ سره عمل اوكړو.نو ولې ترې جوړيدې شى.خبره ئې خلاصه كړې ده.چه دا درې وختونه بس دى.
مولانا ګنګوهى رحمه الله فرمائى.د ډيرشو كالوتجربې نه پس معلومه شوې ده. چه كوم څيز څومره ګران وى.ډيرپه آسانتيا سره حاصليدې شى.اوبيا ئې دا حديث واورول، «واستعينوا بالغدوة والروحة وشيء من الدلجة»څوك چه غواړى.نوددې تجربه دې اوكړى.بيا دې اوګورى.چه

---

(١) شرح كرمانى(١\١٦٢)_
(٢) فتح البارى(١\٩٥)_
(٣) النهاية (٣\٣٤٦)_
(٤) مختارالصحاح (ص،٢٦٢)_
(٥) النهاية فى غريب الحديث والأثر(٢\١٢٩) وشرح الكرمانى(١\١٦٢)_

څه كيفيت دې (١)
علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى چه زړه د ټولو اندامونو بادشاه دې.كه دې مضبوط وى نوټول اندامونه به په خپلو كارونوكښې چست او چابك وى.اوكه دا بادشاه كمزورې شى نوباقى اندامونه څه هم نشى كولې.هركارد زړه په طاقت سره كيږى.اودزړه ته طاقت په مانځه او د الله تعالى په ذكرسره ملاويږى.د نبى ﷺ په دې ارشاد كښې د مونځونو وختونو ته اشاره ده.نبى ﷺ د تقويت قلب دا عمل په مختلفو وختونو باندې تقسيم كړې دې كوم چه په ټوله شپه او ورځ كښې د فرح او نشاط وختونه دى دټولونه اول د صبا وخت دې.د خوشحالئ په وختونوكښې د ټولونه زيات هم دا وخت دې.د شپې په آرام كولو سره د ټولې ورځې ستومانتيا او سترې والې ختم شى.اوانسان په هرحيثيت سره تروتازه شى.دويم وخت «دوحة» د زوال نه پس دې.په قيلولة كولو سره په دې كښې هم د سترې والى بوج كم شى.دريم وخت د دلجة دې.كوم چه د خوشحالئ په ټولو وختونوكښې خپل خصوصيت لرى.په اولنى وخت كښې د صبا مونځ په دويم وخت كښې د ماسپخين اومازيګرمونځ او په دريم وخت كښې د ماښام او ماخستن مونځ دې.نبى ﷺ دا د استعانت طريقه په مقصد كښې دكاميابئ دپاره خودلې ده (٢)
علامه كرمانى رحمه الله وغيره ليكلى دى.چه نبى ﷺ لكه چه يومسافر ته خطاب كولو.چه هغه دخپل نشاط(خوشحالئ) د وختونو خيال دې ساتى.او سفر دې كوى.دصبا په وخت كښې انسان تازه وى.اودهغه وخت هم يخ وى.دغه شان د زوال نه پس هم ګرمى كمه شى.اود تازګئ وخت په مزه مزه زياتيږى.اودې سره سره تازګى هم زياتيږى.دغه شان د شپې په آخرى حصه كښې تازګى وى.څكه چه انسان تر دهغه وخته پورې څه خوب كړې وى.نفس ته دهغه حق ملاؤ شوې وى. نولكه چه رسول الله ﷺ انسان د ژوند مسافرګرځوى.اودا ورته ښائى چه لكه څنګه د دنيا مسافرد خپل نشاط د وختونو خيال ساتى.اوپه هغې كښې سفر كوى.دغه شان اې د دين مسافروتاسوهم د نشاط د وختونو خيال ساتئ.اوخپل دينى أعمال هم په دې وختونو كښې كوئ.(٣)والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم.
يواشكال اودهغې جواب په دې حديث باندې يواشكال دا كيدې شى.چه دا حديث د عمربن على مقدمى په واسطه سره نقل شوې دې.اود ده په باره كښې د ائمه اورجال حديث اتفاق دې.چه سخت مدلس دې (٤)اوبيا دلته دې عنعنه كوى.نوددې تقاضا دا ده.چه دا روايت دې صحيح نه وى.

---

١) فضل البارى(١/٤٦٣)_
٢) فضل البارى(١/٤٦٤)_
٣) شرح كرمانى(١/١٦٢)_
٤) ددې باب په شروع كښې مونږ دده په حالاتوكښې دده د تدليس كيفيت بيان كړې دې.فارجع إليه إن شئت)_

د دې جواب دا دې چه اول خو چه په صحيحينوكښې ځومره مدلسين عنعنه كوى.هغه په سماع باندې محمول دى.(١)

بيا عمربن على مقدمى په دې روايت كښې د سماع تصريح هم كړې ده. كومه چه ابن حبان روايت كړې ده.(٢) هم دا وجه ده چه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((قد إحتمل أهل الصحاح تدليسه ورضوابه))(٣) دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((ولم أرله فى الصحيح إلا ماتوبع عليه))(٤)

يوبل اشكال اودهغې جواب دلته يواشكال دا هم شوې دې چه دا روايت د ((معن بن محمد عن سعيد المقبرى)) په سند سره مروى دې.اوسعيد په آخرى عمركښې مختلط شوې وو.

علامه عينى رحمه الله فرمائى((سماع معن عن سعيد كان قبل إختلاطه ولولم يصح ذلك عند البخارى لما أودعه فى كتابه الذى سماه صحيحاً))(٥)

خو وړاندې مونږ د سعيدمقبرى په حالاتوكښې تفصيلاً او تحقيقاً بيان كړى دى چه سعيدمقبرى معمر او كبيرالسن ضرور ګرځيدلې وو.خومختلط شوې نه وو اوكه اختلاط راغلې هم وو.نودتغير نه پس د دوى نه چا روايت نه دې كړې .والله أعلم.

٢٩ = بَابُ الصَّلَاةُ مِنَ الْإِيمَانِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾(٦) يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ

لفظ د ((باب)) مرفوع دې.اودمبتدا محذوف ((هذا)) دپاره خبردې.اوبه لفظ د باب باندې تنوين وئيل هم جائز دى اوبغيرتنوين نه مضاف ګرځول هم صحيح دى.

((الصلاة))مرفوع دې.ځكه چه دا مبتدا ده.((من الإيمان))د دې دپاره خبر دې كه باب مضاف اوګنړلې شى.نو هم به ((الصلاة)) مرفوع وئيلى شى.ځكه چه د ..باب.. مضاف اليه صرف لفظ د ،،الصلاة،، نه دې.بلكه د ،،الصلاة من الإيمان،، پوره جمله ددې دپاره مضاف اليه ده.

بيا د ((قول الله تعالى)) عطف په ((الصلاة))باندې دې.ځكه مرفوع دې.خودا په هغه صورت كښې دې.چه په ((باب))باندې تنوين اووئيلى شى.اودا مضاف اونشى ګرځولې.اود تنوين نه

---

(١) عمدة القارى(١١/٢٣٦)_
(٢) فتح البارى(١/٩٤) وعمدة القارى(١/٢٣٦)_
(٣) سيرأعلام النبلاء(٨/٥١٤)_
(٤) هدى السارى(٤٣١)_
(٥) عمدة القارى(١/٢٣٦)_
(٦) البقرة:١٤٣

بغير ونيلو په صورت کښې به «قول الله..» د مضاف اليه په کيدو باندې مجرور وی.[1]

د ترجمة الباب دماقبل بابونو سره ربط: د ذکرشوی باب دماقبل سره ربط په دې طريقه دې چه وړاندې د استعانت بالاوقات ذکر راغلې وو.چه په دې درې وختونوسره په عبادت کښې مدد حاصل کړئ.اوپه دې وختونوکښې دټولونه افضل بدنی عبادت چه کوم ادا کيږی.پنځه مونځونه دی.دکومو په ادا کولوکښې په دې وختونوسره مدد حاصليدې شی. نوځکه په دواړو بابونوکښې مناسبت او ربط بيخی ښکاره دې.[2]

د دې نه علاوه داسې هم ونيلی شی.چه دماقبل باب «باب الدين يسر» ضمناً او استطراداً راوړې وو.اوامام بخاری رحمه الله د شروع نه شعب ايمانيه بيانوی. نو د دې ضمنی باب نه پس دوباره شعب ايمانيه بيانوی.نوپه «باب الصلاة من الإيمان» او«صام رمضان إحتساباً من الإيمان» کښې مناسب لتول پکاردی.دا مناسبت بيخی ښکاره دې.چه دواړه دعظيم بدنی عباداتو ځنی دی.[3]

دترجمة الباب مقصد:د ترجمة الباب مقصد وړاندې ضمناً بيان شو.چه په اصل کښې امام بخاری رحمه الله شعب ايمانيه شماری.چونکه ددې نه وړاندې باب ئې تبعاً د خاص مصلحت دپاره ذکرکړې وو.نواوس بيا شعب ايمانيه طرف ته رجوع کوی.اودا خبره چه مونځ دايمان شعبه ده.بيخی ښکاره خبره ده.بلکه مونځ ددې اهم ترينه شعبه ده.دتوحيد او رسالت داقرار نه پس د مونځ درجه ده.امام بخاری رحمه الله چه لکه څنګه د نورو تراجمو په ذريعه تنبيه ورکړې وه.چه هغه دايمان په شعبو کښې دی.دغه شان دلته هم د «صلاة» په باره کښې هم تنبيه ورکوی.[4]

دا هم ممکن ده.چه دامام بخاری رحمه الله ددې ترجمې د انعقاد نه په امام ابوحنيفه رحمه الله باندې رد کول مقصود وی.ځکه چه هغوی اعمال په ايمان کښې داخل نه ګڼری.نوامام بخاری رحمه الله دلته «الصلاة من الإيمان» اوونيل.اودا ئې ثابته کړه.چه مونځ د ايمان يوجزء دې.ځکه چه په دې کښې «من» د تبعيض دپاره دې. اوددې نه دا هم معلومه شوه.چه ايمان مرکب دې.اعمال په دې کښې داخل دی.بيا چونکه د مونځ ادا کولوکيفيات دهرکس په باره کښې مختلف وی.نو ځکه په دې سره په ايمان کښې د کمی او زيادت ثبوت هم اوشو.

وړاندې ئې د قرآن کريم آيت ذکرکړې دې.چه ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ په دې باندې د ټولو محدثينو رحمهم الله اتفاق دې.چه د ايمان نه مراد صلاة دې. او شان نزول هم په دې باندې دلالت

---

[1]) عمدة القاری(۲۳۹/۱)_

[2]) المصدرالسابق)_

[3]) فتح الباری(۹۵/۱) کتاب الإيمان باب الدين يسر، وعمدة القاری(۲۳۹/۱)_

[4]) عمدة القاری(۲۳۹/۱)_

كوى.(زريه مونږ شان نزول ذكر كړو.) نو په مونځ باندې دايمان اطلاق د «اطلاق الكل على الجزء» د قبيل نه دې.( )

خو مونږ په جواب كښې وئيلى شو چه په «الصلاة من الإيمان» كښې من تبعيضيه نه دې بلكه ابتدائيه دې اومطلب دا دې چه مونځ دايمان د متعلقاتو او ثمراتو څخه دې.
اوترڅو پورې چه په آيت كښې په مانځه باندې دايمان د اطلاق تعلق دې. نو ددې په باره كښې وئيلى شى چه د «اطلاق الكل على الجزء» د قبيلې څخه نه دې.د «اطلاق الأصل على الفرع» د قبيلې څخه دې.
بيا وراندې مونږ د كتاب الايمان په مباحثوكښې په تفصيل سره هغه ټولې خبرې بيان كړى دى په كوموكښې چه داهل حق اهل سنت والجماعت اختلاف دې. حقيقت دا دې چه د اهل حق په مينځ كښې كوم اختلاف دې چه هغه د لفظى اختلاف سره مشابه دې.ځكه چه جمهوردرې وراره أمامان چه دا فرمائى.چه اعمال په ايمان كښې داخل دى.هغوى ددې سره دا هم وائى.چه د اعمالو تارك د ايمان نه خارجيږى نه،البته د ترك اعمالو په وجه هغه مستحق د مواخذة دې.حضرت امام ابوحنيفه رحمه الله چه دا فرمائى.چه اعمال په ايمان كښې داخل نه دى.هغوى هم دا فرمائى.چه تارك د اعمالو مستحق د مواخذة دې.اوكه دده په تقديركښې وى.ده ته به عذاب ملاويږى.
البته دلته دا وئيلى شى.چه امام بخارى رحمه الله دلته د مرجئو ترديد كوى. ځوك چه د اعمالو داهميت نه بيخى منكر دى.والله أعلم.

د ايت كريمه شان نزول: آيت كريمه ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه دا مروى دې.چه كعبه قبله كړې شوه.اوبيت المقدس ته به مونځ كولې شو ددې نه وراندې څه كسان وفات شوى وو.په كوموكښې چه ابوامامه اسعدبن زرارة،اوبراء بن معرور رضي الله عنهما وو.( ) كله چه كعبه دوباره قبله اوګرځولې شوه.نوددې حضراتو خپلوان د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضرشول. اوعرض ئې اوكړو.

( ) تقريربخارى (۱۱\۱۴۲)_

( ) وفى العمدة (۱۱\۲۴۰) منهم سعدبن زرارة،وأبوامامة أحد بنى النجار والبراء بن معرور أحد بنى سلمة ففيه تحريفان :الأول: أنه أسعد بن زرارة،لا سعد بن زرارة،فإنه هوالذى مات قبل تحويل القبلة من بيت المقدس إلى الكعبة،والتحريف الثانى:أنه زاد ههنا واو العطف قبل أبوامامة ويعلم من ذكل أن الذين ماتوا هم ثلاثةرجال. والحق أنه اثنان .ابوامامة كنيته اسعد بن زرارة .فلذلك أتى بقوله ((أحد بنى النجار)) توضيحاً فالصواب.منهم أسعد بن زرارة وأمامامة أحد بنى النجار والبراء بن معرور أحد بنى سلمة)..
قال الحافظ فى الفتح (۱۱\۹۸) والذين ماتوا بعد فرض الصلاة وقبل تحويل القبلة من المسلمين عشرة أنفس فبمكة .. وبأرض الحبشة .. ومن الأنصار بالمدينة : البراء بن معرور- بمهملات- وأسعد بن زرارة و هو الذى ذكره أصحاب السير أنه توفى فى شوال على رأس تسعة أشهر (بقيه حاشيه په راروان مخ....

چه «يارسول الله توفى إخواننا وهم يصلون إلى القبلة الأولى وقد صرفك الله تعالى إلى قبلة إبراهيم عليه السلام فكيف بإخواننا فى ذلك» يعنى يارسول الله زمونږ ډيرو رونړو اولنۍ قبلې بيت المقدس ته مونځونه كړى وو.اوس الله تعالى تاسو ته د حضرت ابراهيم عليه السلام قبلې ته د مخ كولوحكم اوكړو.نو زمونږ ددغه ورونړو د مونځونو به څه حكم وى. يا دهغوى په ثواب كښې خوبه څه كمې نه كيږى.نوپه دې باندې دا آيت نازل شو.چه كله تاسو بيت المقدس طرف ته مونځونه صرف دالله تعالى د رضا دپاره اود ايمان په تقاضا باندې دعمل كولودپاره كړى دى.نوستاسو هغه مونځونو په اجراوثواب كښې به څه كمې نشى راوستې.(١)

يواشكال اودهغې جواب دلته يواشكال دې.هغه دا چه آخر صحابه كرامو رضى الله عنهم ته د تحويل قبلې په وجه په مونځوكښې اشكال ولې پيښ شوې وو.اود تردد اصلى بنياد څه وو.

دحضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه منقول دى.چه په اسلام كښې د ټولونه اولنۍ نسخ د قبلې شوې وه.(٢)

صحابه كرام رضى الله عنهم د نسخې نه واقف نه وو.د نسخې په اول ځل پيښ شوې وو. نو پكارده چه هغوى ته اشكال پيښ شوې وو.چه دكومو نورو حضراتو په ژوند كښې دا حكم نه وو راغلې.نودهغوى به څه حال وى؟

خوصحيح دا ده.چه د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما دا ارشاد دهغوى دخپل علم مطابق وو.ځكه چه دنسخې صورت ددې نه وړاندې هم پيښ شوې وو.(٣)

اوس اشكال نور هم قوى كيږى.چه هركله ددې نه وړاندې هم د نسخې صورت پيښ شوې وو.اوپه دې كښې څه قسم تردد نه وو.نوپه دې كښې دا صورت ولې راپيښ شو؟

.....د تيرمخ بقيه) من الهجرة ومسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم يومئذ يبنى وذلك قبل بدر كما فى الطبقات الكبرى لابن سعد (٦١١\٣) والإصابة فى تمييز الصحابة (٣٥\١) والإستيعاب بهامش الإصابة (٨٣\١) وقدنقل فيه ما نقلناه آنفاً من أنه توفى فى شوال على رأس تسعة أشهر .. إلا أن فى الإستيعاب .. على رأس ستة أشهر..فليحرر)....

وأما سعد بن زرارة فهو أخو أسعد بن زرارة المذكور فقد ذكره أبوحاتم والباوردى وابن شاهين فى الصحابة كما فى الإصابة (٢٧\٢) ولم يذكر الحافظ ابن حجر رحمه الله تاريخ وفاته وإنه لو كان صحابيا فهو غير مشهور حتى قالابن عبدالبر فى الإستيعاب (٤٢\٢) وأخشى أن لا يكون أدرك الإسلام لأن أكثرهم لم يذكره)_

(١) عمدة القارى(٢٤٠\١) وجامع البيان فى تفسير القرآن للطبرى(١١\٢) والدرالمنثور(١٤٦\١) وتفسير عثمانى(ص٢٨٠)_

(٢) قال على بن طلحة عن ابن عباس رضى الله عنهما كان أول ما نسخ من القرآن القبلة:تفسيرالقرآن العظيم لابن كثير(١٩٢\١) وأخرجه البيهقى فى سننه الكبرى (١٢\١) كتاب الصلاة باب إستبيان الخطأ بعد الأجتهاد)_

(٣) قال الشيخ هبة الله بن سلامة فى رسالته الناسخ والمنسوخ.إعلم ان اول النسخ فى الشريعة أمر الصلاة ثم أمرالقبلة ثم الصيام الأول ثم الإعراض عن المشركين .. إنظرروائع البيان فى تفسير آيات الأحكام للشيخ محمد على الصابونى (١٠٤\١)_

دحضرت شيخ الهند رحمه الله جواب حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه داحاديثو په توله ذخيره كښې داسې د دوو موقعو ذكر دې يوخودا دتحويل قبلې موقع وه اوبله د حرمت خمر په موقع باندې دا سوال پيدا شوې وو صحابو رضي الله عنهم عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ بعضې كسان په جنګ بدر اوجنګ احد كښې شهيدان شوى وو دهغوى په خيټوكښې شراب موجود وو اګرچه شراب روسته حرام شوى وو خوبيا هم دا سوال شوې وو دهغې په جواب كښې دا آيت نازل شو ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا....الخ﴾(١)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه دا دواړه څيزونه داسې ووچه ددې نسخ دترقب اوانتظار نه پس وه مسلمانانوته اندازه وه چه اوس صبا يا بل ته به حكم رالګولې دې نو د خمر په باره كښې د ټولو نه اول دا آيت نازل شوې وو ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ (٢) كله چه حضرت عمرفاروق رضي الله عنه دا آيت واوريدلو نو وې ونيل ((اللهم بين لنا فى الخمربياناً شافياً)) ددې نه پس دا آيت نازل شو. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾ (٣) ددې نه پس حضرت عمر رضي الله عنه هم هغه خبره اوكړه.چه ((اللهم بين لنا فى الخمربياناً شافياً)) ددې نه دا معلومه شوه چه خلقو ته انتظار وو.چه حرمت به خامخا راځي.اود حرمت آخرى حكم رالګولې دې نوبيا په دريم ځل دا آيت نازل شو.﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۞ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ۞﴾ (٤) كله چه دا آيت نازل شو نو هله حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل.((انتهينا انتهينا)) (٥) اوس انتظارختم شو.

بلكه په شعب الايمان دبيهقى كښې يو روايت كښې پخپله د نبى ﷺ نه دې خبرې طرف ته اشاره منقول ده.چه شراب به روسته حرام شي حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائي

---

(١) سورة المائدة ٩٣\ والحديث أخرجه النسائى فى سننه الكبرى (٦\٣٣٧) كتاب التفسير.سورة المائدة باب قوله تعالى ﴿ إنما الخمر والميسر... ﴾ طولاً عن ابن عباس رضي الله عنهما وفيه فقا ناس هى رجس فى بطن فلان قتل يوم بدر وفلان قتل يوم أحد فأنزالله عزوجل ﴿ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا إذا ما إتقوا وآمنو وعملوا الصالحات ﴾) وانظر الدرالمنثور (٢\٣١٥)_

(٢) البقرة:٢١٩)_

(٣) النساء:٤٣)_

(٤) المائدة:٩٠. ٩١)_

(٥)سنن النسائى (٢\٣٢٢) كتاب الأشربة باب تحريم الخمر وانظر السنن لابى داؤد كتاب الأشربة باب فى تحريم الخمر رقم ٣٦٧٠ والجامع للإمام الترمذى كتاب التفسير باب ومن سورة المائدة رقم ٤٩و ٣٠) والدرالمنثور فى التفسير سورة المائدة (١\٢٥٢)_

«قام رسول الله ﷺ فقال: يا أهل المدينة إن الله يعرض على الخمر تعريضاً لا أدرى لعله سينزل فيها أمر...»(١)
دغه شان په تحويل قبله كښې هم شوى وو. دلته هم قرائن موجود وو. ددې وجې هر كس هر وخت كښې په انتظار وو چه دا دې د تحويل قبلې حكم راغلو. امام طبرى رحمه الله روايت كړې دې «عن ابن عباس رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ لما هاجر إلى المدينة وكان أكثر أهلها اليهود أمره الله عزوجل أن يستقبل بيت المقدس ففرحت اليهود فاستقبلها رسول الله ﷺ ستة عشر شهراً فكان رسول الله ﷺ يحب قبلة إبراهيم عليه السلام فكان يدعو وينظر إلى السماء فأنزل الله عزوجل: ﴿قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ﴾ الآية»(٢)
په دې پوره واقعه په اختصارسره داسې پوهه شى چه اول د مسلمانانو قبله خانه كعبه وه. ددې نه پس د امتحان دپاره څو ورځې (شپاړس يا اوولس مياشتې) بيت المقدس قبله اوګرځولې شوه. اوبنكاره ده چه امتحان په هغه څيزكښې وى. كوم چه په نفس باندې ګران وى. الله تعالى فرمائى. ﴿وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيْرَةً اِلَّا عَلَى الَّذِيْنَ هَدَى اللّٰهُ﴾(٣) يعنى دا خبره ګرانه ده. مګر په هغه كسانو نه ده. چاته چه الله تعالى هدايت كړې وى. په عامو مسلمانانو باندې خودا خبره خكه ګرانه شوه. چه په هغوى كښې زيات قريش وو. اودقريشو د كعبې په فضيلت باندې اعتماد وو. نو هركله چه دهغې په خلاف حكم ورته اوشونو ګران وو ورته، خوبه زړه كښې ئې خيال پاتې وو. اوخواصو ته خكه ګران وو. چه دا حكم د ملت ابراهيمى خلاف دې اودوى په ملت ابراهيمى مامور وو. الله تعالى فرمائيلى دى. ﴿مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا﴾(٤) اواخص الخواص چه چا ذوق سليم لرلو. اوچاته چه د مراتبوپه پيژندګلو كښې امتياز كولوصلاحيت وركړې شوې وو. هغوى دا ترقى معكوس ګنړله. خو دهغوى نه پورته چاته چه الله تعالى د حكمتونو اواسرارو ته د رسيدو علم وركړې وو. او چا چه حقيقت بيت المقدس او حقيقت خانه كعبې ته دخپل فراست په نور كښې كتل. كوم چه الله تعالى دوى ته وركړې وو. هغوى دا جدا جدا ګنړل. هغوى ته ددې علم وو. چه نبى ﷺ دټولو پيغمبرانو عليهم السلام جامع دې. او ددوى رسالت ټول جهان او ټولو امتونو ته شامل دې. نوځكه په حكمت الهى كښې دا ضرورى ده. چه بيت المقدس ته استقبال هم د څو ورځو دپاره ضرور اوكړې شى. ددې وجې هغوى څه پريشانه نه وو. كله چه امتحان اوشو. اودالله تعالى حكمت پوره شو. نوحكم اوشو چه اوس كعبې طرف ته مخ كوئ. نوچونكه د وړاندې نه انتظار وو. اوخلقوګنړل چه قبله به بدليږى. اود نبى كريم ﷺ آرزو هم دا وه. كومه چه پوره شوه. اودالله تعالى د حكمت تقاضا هم وه. خكه چه څنګه ورته حكم ملاؤ شو. نو سمدستى ئې تعميل اوكړو.
خلاصه دا چه د بيت الله قبله ګرځولو كنړ وجوهات دى.

---

(١) شعب الإيمان باب (٤١٥) رقم (٥٥٦٩) باب فى المطاعم والمشارب)_
(٢) جامع البيان للطبرى (١٣/٢)_
(٣) البقرة: ١٤٣)_
(٤) سورة الحج: ٧٨)

اولنی وجه دا چه ددې خبرې نه قطع نظر چه مکه معظمه د نبی ﷺ وطن وو. اود وطن سره اود وطن د هرڅيز سره طبعاً محبت وی.نبی ﷺ دټولو پيغمبرانوعليهم السلام سردار جوړ کړې شوې وو.اوددوی دا سرداری په عالم بالا ر کښې مقرر شوې وه.د دوی ددې شان په لحاظ سره قبله هم هغه پکار وه.چه په هغې کښې د اوليت او سيادت شان وی.په قرآن کرآن کريم کښې د بيت الله د واوليت په باره کښې ارشاد دې ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ﴾(١)

② دويمه وجه دا ده.چه بيت الله ته (د جعرافې په لحاظ سره) مرکزيت حاصل دې. په بعضې رواياتوکښې راغلی دی.چه بيت الله د زمکې په نوم باندې قائم دې (٢)چونکه بيت الله د زمکې په وسط باندې واقع دې.اوهرڅيزخپل مرکز طرف ته بالطبع مائل وی ددې وجې بيت الله ته د نبی ﷺ د زړه رجحان د طبعيت عين مطابق او د عقل سليم عين موافق دې.
بيا يواځې دا نه چه بيت الله ته د اوليت او مرکزيت حاصل دې بلکه د مبدا عالم کيدو سره سره دا مداردعالم هم دې.په قرآ کريم کښې دې ته ﴿قِيَامًا لِّلنَّاسِ﴾(٣)
ونيلی شوی دی.يعنی بيت الله د دنيا دپاره د قيام او ثبات وه ده.د نبی ﷺ ذات په ټول جهان کښې د اوليت او دکمالاتو د مرکزيت شان لری.دغه شان د نبی ﷺ وجود د دنيا د بقاء دپاره سامان هم دې.اود مرکز د مرکز سره مناسبت ښکاره دې.بيت الله د ظاهر مرکز دې.اونبی ﷺ د باطن مرکز دې.

③ دريمه وجه دا ده.چه ددوی ملت ابراهيمی دې.اودحضرت ابراهيم عليه السلام قبله خانه کعبه وه.دملت په اعتبارسره هم مناسبت دا وو.چه بيت الله د نبی ﷺ قبله وی.

④ څلورمه وجه دا ده.چه د بيت الله په قبله جوړولوکښې د عربو تاليف وو.ځکه چه داهل عرب قبله بيت الله وه.او د نبی ﷺ د ټولونه وړاندې دعوت رسول هم دوی ته وو.
صحابه کرامو رضی الله عنهم ته دا ټوله نقشه د سترګو وړاندې وه.اوهغوی ته دا خبره ښه معلومه وه.چه دځو مصلحتونو په وجه عارضی طور بيت المقدس ته د مخ کولوحکم شوې دې.ګنی اصلی قبله خو خانه کعبه ده.هغسې هم د ﴿فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾(٤)نه پس پوره يقين پيدا شو. که نن نه وی صبا ته به مخامخ بيت الله قبله ګرځی
هم دا وجه وه.چه کله بيت الله ته د استقبال حکم راغلو اودا عارضی قبله منسوخ کړې شوه. نواشکال پيښ شو.چه زمونږ دهغه مونځونو به څه حکم وی کوم چه عارضی قبلې طرف ته ادا شوی دی.هغه به د مفضول قبلې طرف ته د ادا کولو په وجه مفضول وی؟بيا چه کوم کسان ژوندی دی.نوهغه خو چه استقبال دقبلې اوکړی.نوتدارك او تلافی کولې شی.خوچه

---

(١) سورة آل عمران:٩٦_
(٢) قال الرازی فی التفسير الكبير (١٠٦\٤) قالو:الكعبة سرة الأرض ووسطها)_
(٣) قال الله تعالى(جعل الله الكعبة البيت الحرام قياماً للناس .. المائدة (٩٧)_
(٤) البقرة:١٤٤)

كوم كسان وفات شوى دى دهغوى به څه انجام وى؟نوآيت نازل شو چه الله تعالى دايمان ضائع كونكې نه دې.
غرض دا چه د نسخې په وجه اشكال نه وو راغلې بلكه چونكه د ناسخ ترقب اوانتظار وو او دا خبره هغوى ته معلومه وه چه بيت المقدس عارضى اومفضوله قبله ده.ددې وجې د معاملې نوعيت هم دا وو.چه دهغې نه اشكال پيدا شو.والله أعلم.(١)

قوله يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ: دلته امام بخارى رحمه الله د «ايمانكم» تفسير په «صلاتكم» سره اوكړو او ورسره ئې د «عندالبيت» اضافه هم اوكړه.ددې وجې دلته لوې اشكال پيدا شوې دې.خكه چه د رواياتو نه معلوميږى.چه نبى ﷺ كله مدينې منورې ته هجرت اوكړو نو شپاړس يا اوولس مياشتې ئې بيت المقدس ته استقبال كړې وو (٢) بيا ئې خانه كعبې ته استقبال اوكړو.په دغه دوران كښې څه صحابه كرام رضي الله عنهم وفات شوى وو.په دې باره كښې بعضې يهودو په مسلمانانو باندې اعتراض اوكړو اود بعضې مسلمانانو په زړونوكښې شبه پيدا شوه.چه داستقبال قبلې نه وړاندې زمونږ كوم مسلمانان ورنړه وفات شوى دى.دهغوى د مونځونو به څه حال وى.يعنى بيت المقدس ته چه كوم مونځونه شوى وو په هغوى كښې هغوى ته تردد پيښ شو.نوالله تعالى د تسلىٰ دپاره دا آيت نازل كړو ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ چه حاصل ئې دا دې چه په مدينه منوره كښې بيت المقدس ته كوم مونځونه شوى دى.الله تعالى به هغه ضائع نكړى.
په دې صورت كښې په ظاهره دامام بخارى رحمه الله تفسير صحيح نه معلوميږى.خكه چه كله: بيت لفظ مطلقاً اووئيلى شى.نو مراد ترې بيت الله يعنى خانه كعبه وى.په قرآن پاك كښې دى.﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً﴾(٣)
خوچه بيت الله مراد واخستې شى.نو په دې صورت كښې به دترجمة الباب حاصل دا وى.چه تاسو كوم مونځونه خانه كعبې ته كړى دى.هغه به ضائع نشى.په دې صورت كښې په سوال او جواب كښې څه مناسبت نه پاتې كيږى.

بيا دا چه دا تفسيردهغه روايت نه هم خلاف دې.په كوم كښې چه ددې تفسيرپه «صلاتكم إلى بيت المقدس» سره شوې دې.(٤)

---

(١) درس بخارى (١/٢٥١، ٢٥٣) وإيضاح البخارى (٤/٣٥٦، ٣٦٢)_
(٢) كما فى حديث الباب_
(٣) سورة الأنفال:٣٥_
(٤) كما أخرج الطيالسى عن طريق شريك، وجريج عن أبى إسحاق عن البراء قال مات قوم كانوا يصلون نحو بيت المقدس فأنزل الله عزوجل ﴿ وما كان الله ليضيع إيمانكم﴾ أى صلاتكم إلى بيت المقدس (مسند أبى داود الطيالسى ص،٩٨ رقم ٧٢٢ وانظرالسنن الكبرى للنسائى (٦/٢٩١) كتاب التفسير باب قوله تعالى:﴿ قد نرى تقلب وجهك فى السماء فلنولينك قبلة ترضاها﴾ رقم ١١٠٠٣)_

ددې اشکال څو جوابونه ددې اشکال څو جوابونه ورکړې شوی دی.

① بعضې حضراتو دا وئیلی دی چه دلته تصحیف شوې دې په اصل کښې ((لغیر البیت)) وو په کتابت کښې دغلطۍ په وجه ((عند البیت)) شوې دې.[1]

په دې تاویل سره خو به عبارت صحیح شی خوچه ترکومې پورې دتصحیف دعوه ده نوهغه بغیر دلیل نه ده. ځکه چه دبخاری شریف په ټولونسخوکښې دا لفظ هم داسې دې.[2] که په یوه نسخه کښې هم دا لفظ وو نو مونږ به منلی وو. چه په نورو نسخوکښې غلطی شوې ده.

② دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه ((عند)) د ((إلی)) په معنی دې اود ((بیت)) نه مراد ((بیت المقدس)) دې. اوس دعبارت مطلب دا شو. ((صلاتکم إلی بیت المقدس)).[3]

③ امام نووی رحمه الله فرمائی چه دا عبارت مشکل دې. ځکه ((صلاتکم إلی بیت المقدس)) وئیل پکار وو. ځکه چه هم دا دامام بخاری رحمه الله مراد دې. ځکه به دوی په دې کلام کښې تاویل کولې شی. چه دامام بخاری رحمه الله په قول ((عند البیت)) کښې خود بیت نه مراد بیت الله دې اود ((عند البیت)) نه مراد دبیت الله د ګاونډ علاقه ده. یعنی مکه مکرمه. اومطلب دا دې چه کوم مونځونه تاسو دبیت الله په جوار کښې یعنی بیت المقدس ته ادا کړی دی الله تعالی به هغه ضائع نکړی.[4]

خو په دې توجیه سره هم اشکال نه ختمیږی. ځکه چه سوال خو په مونځونو کښې دې کوم چه په مدینه منوره کښې بیت المقدس طرف ته شوی وو. نو په ((صلاة بمکة)) سره به اشکال څنګه ختم شی.

④ علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه دا ټول اشکال ځکه راغلو چه ((عند البیت)) د ((صلاتکم)) متعلق ګرځولې شوې دې. حالانکه دا د ((لیضیع)) سره متعلق دې. او تقدیر دکلام دا دې ((وماکان الله لیضیع صلاتکم قبل إستقبال البیت أی عند إستقبال البیت لایبطل صلاتکم حین إستقبلتم البیت فإن إستقبال البیت خیر فلایترتب علیه فساد الأعمال السابقة والله تعالی أعلم)).[5]

مطلب دا دې چه د بیت الله د استقبال دحکم نه وړاندې چه تاسو کوم مونځونه کړی دی. د بیت الله داستقبال حکم راتلونه پس الله تعالی هغه مونځونه نه ضائع کوی ځکه چه استقبال بیت یو امر خیر وو. نودا به د سابقه اعمال خیرد ضیاع دپاره څنګه سبب اوګرځی؟

خود علامه سندهی رحمه الله دا توجیه دتکلف نه خالی نه ده. اونه په دې توجیه باندې څه قرینه شته.

---

[1] نقله فی الفتح(۱\۹۶)_
[2] فتح الباری(۱\۹۶)_
[3] إمداد الباری(٤\۶۰۹)_
[4] شرح کرمانی(۱\۱۶۳)_
[5] حاشیة [illegible] خاری(۱\۲۸. ۲۹)_

⑤ حافظ ابن حجر رحمه الله دامام نووى رحمه الله دتوجيه سره نزدې نزدې توجيه بيان كړې ده البته هغوى ددې تقرير په بل انداز كښې كړې دې فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله نظر په عمق اودهغوى مقاصد ډير ژور وى.

هغه دا چه لكه څنګه دامام بخارى رحمه الله د «ايضيع ايمانكم» تفسير مقصود دې دغه شان دهغوى د نظر وړاندې په يوه بله اختلافى مسئله كښې داصح قول په ګوته كول هم مقصود دى.
په دې خبره كښې اختلاف دې چه دهجرت نه وړاندې كوم طرف ته په مانځه كښې استقبال كولې شو.

① نوبعضې حضرات فرمائى چه نبى ﷺ بيت المقدس ته استقبال كړې وو.[1]

بعضې آثارهم داسې وارد دى. دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه منقول دى «أول ما نسخ من القرآن فيما ذكر لنا والله أعلم شأن القبلة تبارك وتعالى: ﴿ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ﴾ فاستقبل رسول الله فصلى نحو بيت المقدس وترك البيت العتيق فقال الله تعالى: ﴿ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ﴾ يعنون بيت المقدس فنسخها فصرفه الله تعالى إلى البيت العتيق فقال الله تعالى ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ﴾»[2]
ددې اثرنه معلومه شوه چه اول به نبى ﷺ خانه كعبې ته مخ كول اومونځ به ئې كولو، روسته بيت المقدس ته د استقبال حكم راغلوخكه چه په دې كښې دى. «فصلى نحو بيت المقدس وترك البيت العتيق» دا دې خبرې لره مستلزم ده چه اول دوى بيت الله ته مخ كولو اوبيا ئې هغه پريخوده. اوبيت المقدس ته ئې مخ كول شروع كړو.

② دويم قول دا دې چه نبى ﷺ به د هجرت نه وړاندې بيت المقدس ته استقبال كولو.[3]
بيا په دې كښې اختلاف دې چه نبى ﷺ به بيت المقدس ته مخ كولو نوبيت الله ته به ئې نې هم استقبال كولو. اوكه بيت الله ته به ئې استدبار كولو؟[4]
كه چرته نبى ﷺ استدبار كولو نوبه ظاهره معلوميږى چه دوى به ميزاب طرف ته شا كړې اودريدلو. خكه چه ميزاب رحمت د شمال طرف ته دې. اوهم دې طرف ته بيت المقدس دې.
اوكه دوى بيت الله ته استدبار نه كولو. نوبيا به د ركنين يمانيين مينځ كښې اودريدلو. خكه

---

[1]) قال ابن عبدالبر رحمه الله: وقال آخرون: إنما صلى رسول الله ﷺ أول ما إفترضت عليه الصلاة إلى الكعبة ولم يزل يصلى إلى الكعبة طول مقامه بمكة ثم لما قدم المدينة صلى إلى بيت المقدس ثمنية عشر شهراً (وفى الأصل ثانية عشر وهو تحريف) أ. ستة عشر شهراً ثم صرفه الله إلى الكعبة) التمهيد لما فى الموطا من المعانى والأسانيد(۱۷\۴۹، ۵۰)_

[2]) المستدرک على الصحيحين للحاكم (۲\۲۶۷، ۲۶۸) كتاب التفسير والسنن الكبرى للبيهقى (۲\۱۲) كتاب الصلاة باب إستبيان الخطاء بعد الإجتهاد)_

[3]) التمهيد لإبن عبدالبر(۱۷\۴۹) وفتح البارى(۱\۹۶)_

[4]) فتح البارى(۱\۹۶)_

چه دا طرف جنوب ته واقع دې.په دې صورت كښې به خانه كعبه ددوی او بيت المقدس په مينځ كښې واقع وه(١)

امام محمدبن سعد رحمه الله هم دا صورت د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل كړې دې(٢) اوهم دا حافظ ابن حجر رحمه الله اختياركړې دې.خكه كه اولنې صورت اومنلې شي نو حافظ رحمه الله فرمائي چه په دې صورت كښې به نسخ القبله مرتين لازميږی.خكه چه وړاندې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اثر تيرشوې وو.چه د هجرت نه وړاندې دوی خانه كعبې ته مونځ كولو.اوبيا وړته بيت المقدس ته د مونځ كولوحكم اوشو.اودبيت الله قبله منسوخه شوه.اوبيا چه كله نبی ﷺ مدينې منورې ته هجرت اوكړو.نودوباره بيت المقدس قبله منسوخه شوه اوبيت الله قبله جوړه كړې شوه.نومعلومه شوه چه نسخ څو خله واقع شوې ده.اوهركله چه د نسخې دتعدد نه خان ساتل ممكن وی.نود نسخ تكرارثابتولوته څه ضرورت نشته.(٣)

هركله چه په دې خبره باندې پوهه شوئ.نواوس په دې باندې پوهه شئ:چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه امام بخاری رحمه الله «عندالبيت» اووئيل.نودې خبرې ته ئې اشاره اوكړه.«ان الصلاة لما كانت عندالبيت كانت إلى بيت المقدس» يعنی په مكه مكرمه كښې چه كله نبی ﷺ د كعبې په ګاونډ كښې وو.په هغه وخت كښې به بيت المقدس ته مونځ كولې شو اګرچه كعبې ته استدباريه هغه وخت كښې هم نه وو.

خويه دې باندې بيا هم هغه اشكال واپس راځي.كوم چه دامام نووی رحمه الله په ذكركړې توجيه باندې كيدل.چه په اصل كښې سوال اوجواب خو دهغه مونځونو په باره كښې وه.كوم چه په مدينه منوره كښې بيت المقدس طرف ته شوی وو.دمكې معظمې د مونځونوپه باره كښې نه وو.نوچه «عندالبيت» ئې اووئيل.ددې د دغه متعلقه شبهې سره د تعلق څه مطلب دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې جواب وركوی.«واختصر على ذلك إكتفاءً بالأولية لأن صلاتهم إلى غير جهة البيت وهم عندالبيت إذا كانت لا تضيع فأحرى أن لا تضيع إذا بعدوا عنه» (٤)يعنی امام بخاری رحمه الله چه عندالبيت اووئيل. نوپه دې سره صرف دمكې دمونځونوپه ذكر باندې اكتفا اوكړه.خكه چه دمكې معظمې مونځونه په دې اعتبارسره چه د بيت الله په ګاونډ كښې ادا كيږی.د مدينې منورې د مونځونو نه غوره دی.نوددې ادنی په ذكرسره هغوی اكتفاء اوكړه.يعنی پكار دا وه.چه د بيت الله په جواركښې چه اوسيږی.اودې ته مخ كړې شی.ددې په ځائې دا مقصود جوړه كړې شی.اوبل طرف ته مخ كولې شی.چه داسې اونشی.خوچونكه دالله تعالى حكم دې.چه بيت المقدس طرف ته مخ كړې شی.اومونځونه ادا كړې شی.ددې وجې د بيت الله په جوار كښې د كيدو باوجود دې په ځائې په استقبال كښې بالذات د بيت المقدس قصد

---

(١) شرح الزرقانی علی موطا الإمام المالک(١\٣٩٧) كتاب القبلة باب ما جاء فی القبلة)_

(٢) طبقات ابن سعد(١\٢٤٣) ذكر صرف القبلة عن بيت ا لمقدس إى الكعبة والتمهيد (١٧\٤٩)_

(٣) فتح البارى(١\٩٦)_

(٤) فتح البارى(١\٩٦)-

اوكړې شو.لكه چه د بيت الله هم خيال ساتلى شى. خو ضمنا اوتبعا د داسې مونځونو په باره كښې امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه دا مونځونه ضائع نه دى اوكله چه بيت الله سره دې طرف ته دمخ كولو په خائې بل طرف مقصود جوړ كړې شى.او مونځونه ورته ادا كولې شى.اوهغه نه ضائع كيږى. نو دكعبې نه لرې د مدينې منورې مونځونه به ولې ضائع كيږى. والله اعلم.

خلاصه دا چه امام بخارى رحمه الله ((عندالبيت)) اوونيل.دوو فائدو ته ئې اشاره كړې ده

① يوه فائده دا چه په ابتدائى زمانه د تحويل كښې ارجح الاقوال ته اشاره اوكړې شوه.چه: هجرت نه وړاندې په مكه معظمه كښې بيت المقدس طرف ته تحويل شوې وو.اوهغه هم په دې طريقه چه دوى به مونځ خو بيت المقدس ته كولو.خوبيت الله به ئې په مينځ كښې ساتلو.چه بيت الله ته مواجه هم فوت نشى.

② دويمه فائده دا اوشوه.چه مدينې منورې ته د راتلونه پس چه بيت المقدس ته كوم مونځونه شوى دى.په هغې په طريق اولى سره حكم ثابت دې.چه هركله په مكه معظمه كښې اوسيږى.اوبيت الله كومه چه اصلى قبله ده.دهغې په ګاونډ كښې بيت المقدس ته شوى مونځونه نه ضائع كيږى.نود بيت الله نه لرې په مدينه منورې كښې چه كوم مونځونه بيت المقدس ته ادا شوى دى.هغه به ولې ضائع شى.

لكه چه د حافظ په نيز تقديردكلام دا دې.((يعنى صلاتكم التى صليتموها عند البيت إلى بيت المقدس))([1])

دحافظ د تحقيق حاصل دا شو.چه نبى ﷺ په مكه معظمه كښې بيت المقدس ته په استقبال باندې مامور وو.خودوى د بيت الله د استقبال هم خيال ساتلو.اوس چه كله ئې مدينې منورې ته تشريف يوړلو.نو بيت الله ته د استقبال امكان باقى پاتې نشو.ځكه چه د مدينې منورې نه بيت ا لمقدس شمال طرف ته دې.اود مكه معظمه جنوب طرف ته.نوځكه به ئې هلته صرف استقبال د بيت المقدس كولو.

دحافظ رحمه الله په دې تحقيق سره داحاديثو په مينځ كښې تطبيق هم كيدې شى.اونسخ القبلة مرتين منل هم نه لازميږى.

خودلته يواشكال دا كيږى.چه حديث د امامت جبرئيل عليه السلام ([2])كوم چه د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه مروى دې.په بعضې طرقوكښې راغلى دى.((أمنى جبرئيل عند باب البيت))([3])چه

---

[1]) المصدرالسابق)-

[2])انظرالسنن لأبى داود كتاب الصلاة باب فى المواقيت رقم ٣٩٣ و ٣٩٤ والجامع للترمذى كتاب الصلاة باب ما جاء فى مواقيت الصلاة رقم ١٤٩ وانظر أيضاً نصب الرأية (٢٢١/١ و ٢٢٦) كتاب الصلاة باب المواقيت والتلخيص الحبير (١٧٣/١ و ١٧٤) كتاب الصلاة باب أوقات الصلاة رقم ٢٤٢)_

[3]) قال الحافظ فى التلخيص الحبير(١٧٣/١) رواه الشافعى هكذا .. وهكذا رواه البيهقى والطحاوى فى مشكل الآثار بهذا اللفظ)-

حضرت جبرئيل عليه السلام د بيت الله د دروازې سره مونځ کړې وو په دې صورت کښې صرف کعبې ته استقبال کيدې شی
ددې حديث په رنړا کښې دا خبره فيصله کيږی چه اول کعبه قبله ګرځولې شوې وه بيا دا منسوخ کړې شوې وه اوبيت المقدس قبله جوړه کړې شوه روسته چه مدينې منورې ته لاړل نودوباره بيت الله قبله مقررکړې شوه په دې لحاظ سره دوه خله نسخ منل لازمی دی.
ترکومې پورې چه د نسخې د تکرارتعلق دې نودا په هرځائې معيوبه خبره نه ده.دا په هغه وخت کښې معيوبه ګڼړلې شی چه څه حکمت په کښې نه وی اوکه حکمت وی نودنسخې په تکرار کښې څه عيب نشته.هم دا وجه ده چه صرف د قبلې په باره کښې نه بلکه په څو نورو مسائلو کښې هم بعضې حضرات د نسخې قائل دی.قاضی ابن العربی رحمه الله فرمائی ((نسخ الله القبلة مرتين ونكاح المتعة مرتين وتحريم الحمر الأهلية مرتين ولا أحفظ رابعاً وهو سبحانه يمحو ما يشاء ويثبت وينسخ الله ما أراد ويبدل ولا يبدل القول لديه))[1]

علامه زرقانی رحمه الله فرمائی((وزاد غيره والوضوء مما مست النار)) يعنی دابن العربی رحمه الله نه علاوه نوروحضراتو په ((وضوء مما مست النار)) کښې هم تکرار د نسخې منلې دې[2]
بعضې حضراتو د ((كلام فى الصلاة)) مسئله هم په دې مسائلوکښې شمار کړې ده.په کوموکښې چه نسخ مکرر شوې ده.

البته کوم حضرات چه دتکرار نسخ فی القبله ددې قائل نه دی دهغوی د طرفه ((أمنى جبريل عليه السلام عند باب البيت)) هغه توجيه مناسب معلوميږی.کومه چه علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله کړې ده.دوی فرمائی:زما په ذهن کښې يوه بله خبره راځی.چه په اول کښې نبی ﷺ څه خاص قبلې ته په مخ کولوباندې مامور نه وو.نه د بيت الله په استقبال اونه د بيت المقدس په استقبال.بلکه دوی ته اختيار وو.لکه څنګه چه ډير احکام داسې دی.چه په ابتداء داسلام کښې دهغې څه تحديد او تعين نه وو.روسته تحديد او تعين اوشو.خويه هغه وخت کښې نبی ﷺ د فطرت د تقاضې مطابق بيت الله ته مونځونه کول.چونکه قريشو د پخوا زمانې راسې د خانه کعبې احترام کولو.او د ټولو نه لويه خبره دا وه.چه پخپله دحضرت ابراهيم عليه السلام او روسته په ملت ابراهيمی کښې هميشه دپاره خانه کعبه قبله پاتې شوې ده.اوچونکه نبی ﷺ هم په ملت ابراهيم باندې وو.ددې وجې نبی ﷺ فطرتی طور دې طرف ته مائل وو.او دوی به هم دې طرف ته مونځ کولو.اوس چونکه نبی ﷺ د خپلې فطرتی تقاضې مطابق خانه کعبه قبله ګرځولې وه.او دوی هم دې طرف ته مونځ کولو.لکه چه دالله تعالی د طرف نه خاص دې طرف ته په استقبال باندې مامور نه وو نوکله چه ورته حضرت جبريل عليه السلام امامتی وکړه.نو هم دې طرف ته مونځ اوکړو.کوم طرف ته چه نبی ﷺ هميشه دپاره مونځونه

---
[1]) عارضة الأحوذی (١٣٩\٢) أبواب الصلاة باب ما جاء فى إبتداء القبلة)_
[2]) شرح الزرقانی علی الموطاء(٣٩٧\١) كتاب القبلة باب ما جاء فى القبلة)-

كول.څكه چه دالله تعالى د طرفه خو متعين قبله نه وه.د مودې راسې هم دا حال وو.چه نبى ﷺ به خانه كعبې ته استقبال كولو.خودالله تعالى د طرفه مامور نه وو.بلكه د فطرت دتقاضا مطابق به دا عمل كيدلو.د هجرت نه درې كاله وړاندې نبى ﷺ بيت المقدس ته په استقبال باندې مامور شو.(۱) په تعين د قبله كښې هم دا د ټولو نه اولنې دالله تعالى حكم وو.نوبيا نبى ﷺ هغه صورت اختيارکړلو.چه دواړو طرفونو ته به ئې استقبال كولو.لكه څنګه چه د حضرت ابن عباس رضي الله عنه په روايت كښې تيرشو.اودا صورت په مكه معظمه كښې بغير د څه تكلف نه ممكن وو.بيا چه كله نبى ﷺ مدينې منورې ته تشريف يوړو.نودلته د جمعې صورت ممكن پاتې نشو.څكه چه اهل مدينه په اعتبارسره د كعبې او بيت المقدس طرفونه يو بل ته مخامخ دى.نواوس دالله تعالى په حكم باندې عمل پاتې شو.يعنى استقبال بيت المقدس،خودفطرتى د تقاضې په وجه ئې په زړه كښې شوق وو.بيت الله قبله مقرر كړې شى.نوددې نه پس تحويل د قبلې اوشو.

دالله په فضل په دې تقرير سره ټول اشكالات لرې شول.نه په دې د تكرار نسخ ضرورت پيښيږى.څكه چه ما اووئيل.چه په ابتداء كښې به نبى ﷺ استقبال د كعبې كولو.نوهغه دالله تعالى حكم نه وو.بلكه د نبى ﷺ فطرى جذبه وه.اونه دحضرت ابن عباس رضي الله عنه په حديث «أمني جبريل عليه السلام عند باب البيت» سره څه اشكال راځى.څكه چه روايت د ابن عباس رضي الله عنه كښې د نبى ﷺ دهغه عمل ذكر دې. كوم چه نبى ﷺ د مكې د اوسيدو په ژوند كښې نبى د استقبال بيت المقدس دحكم نه پس اختيار كړې وو.اوامام جبريل عليه السلام واقعه د دې نه څو كاله وړاندې ده.(۲)

علامه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى.چه بيت الله او بيت المقدس ته د مونځونو ادا كولو عمل د تقسيم بلاد په اصولو باندې مبنى دې.كله چه نبى ﷺ مكه معظمه كښې اوسيدل.نوخانه كعبې ته ئې مخ كولو.څكه چه د مكې خلق دحضرت اسماعيل عليه السلام اولاد وو.او د هغوى قبله بيت الله وه.اوكله چه نبى ﷺ مدينې منورې ته تشريف يوړلو.نو دوى بيت المقدس ته استقبال اوكړو.څكه چه په مدينه كښې اهل كتاب يهود آباد وو.اودهغوى قبله بيت المقدس وو.دا دواړه د پخوا زمانې راسې قبلې راروانې وې.مكه دحضرت اسماعيل عليه السلام قربانګاه وه.اوبيت المقدس دحضرت اسحاق عليه السلام قربانګاه وه.اودواړه مقدس ځايونه دى.بيا دتقسيم بلاد د عمل د نبى ﷺ اختيارى هم كيدې شى.اوپه امر خداوندى هم كيدې.

په دې صورت كښې نه تكرارد نسخې لازميږى.اونه داصرف اجتهادى معامله جوړيږى.(۳)

---

(۱) داستقبال قبلې حكم د الله تعالى په حكم سره شوې وو.اوكه د نبى ﷺ په اجتهاد سره،ددې تفصيل وړاندې راتلونكې دې.

(۲) فضل البارى(۱\۴۷۵) و درس بخارى(۱\۲۵۴، ۲۵۶)_

(۳) فيض البارى(۱\۱۳۲، ۱۳۳)_

[۴۰] حدثنا عمرو بن خالد قال حدثنا زهير قال حدثنا أبو إسحاق عن البراء[1] أن النبي صلى الله عليه وسلم كان أول ما قدم المدينة نزل على أجداده أو قال أخواله من الأنصار وأنه صلى قبل بيت المقدس ستة عشر شهرا أو سبعة عشر شهرا وكان يعجبه أن تكون قبلته قبل البيت وأنه صلى أول صلاة صلاها صلاة العصر وصلى معه قوم فخرج رجل ممن صلى معه فمر على أهل مسجد وهم راكعون فقال أشهد بالله لقد صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل مكة فداروا كما هم قبل البيت وكانت اليهود قد أعجبهم إذ كان يصلي قبل بيت المقدس وأهل الكتاب فلما ولى وجهه قبل البيت أنكروا ذلك قال زهير حدثنا أبو إسحاق عن البراء في حديثه هذا أنه مات على القبلة قبل أن تحول رجال وقتلوا فلم ندر ما نقول فيهم فأنزل الله تعالى وما كان الله ليضيع إيمانكم

[۶۸۲۵، ۴۲۲۲، ۴۲۱۶، ۳۹۰]

رجال الحدیث

① عمرو بن خالد: دوی ابوالحسن عمرو بن خالد بن فروخ بن سعید تمیمی حنظلی جزری حرانی مصری دی.([2])

دوی دحماد بن سلمه. لث بن سعد. ابن لهیعه. ﷺ وغیره ډیرولویو محدثینونه روایت کوی.([3])

اودوی نه سماع کونکو کښې امام بخاری ﷺ محمد بن یحیی ذهلی. او ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی ﷺ غوندې محدثین دی.([4])

---

[1]) قوله عن البراء ﷺ :الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الصلاة باب قول الله تعالى: ﴿ واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى﴾ رقم ۳۹۹) وفي كتاب التفسير.سورة البقرة باب سيقول السفهاء من الناس ما ولاهم عن قبلتهم التي كانوا عليها رقم ۴۴۸۶ وباب ﴿ولكل وجهة هو موليها فاستبقوا الخيرات﴾ رقم ۴۴۹۲ وفي كتاب أخبارالآحاد بّب ما جاء في إجازة خبرالواحد الصدوق في الأذان والصلاة والصوم والفرائض والأحكام رقم ۷۲۵۲ ومسلم في صحيحه في (۱\۲۰۰) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة والنسائي في سننه (۱\۸۴و ۸۵) كتاب الصلاة باب فرض القبلة (۱\۱۲۱و ۱۲۲) كتاب القبلة باب إستقبال القبلة والترمذي في جامعه في كتاب الصلاة باب ما جاء في إبتداء القبلة رقم ۳۴۰ وفي كتاب التفسير باب ومن سورة البقرة رقم ۲۹۶۲ وابن ماجه في سننه في كتاب إقامة الصلاة والسنة باب القبلة رقم ۱۰۱۰)_

[2]) فتح الباري (۱\۹۶) وعمدة القاري(۱\۲۴۱) وتهذيب الكمال ت(۲۱\ ۶۰۱)_

[3]) تهذيب الكمال(۲۱\۶۰۱، ۶۰۲) وخلاصة الخزرجي (۲۸۸) والكاشف (۲\۷۵) رقم ۴۱۴۹)_

[4]) المصادرالسابقة)-

اما ابوحاتم رحمه الله فرمائی ((صدوق))([1])

عجلی رحمه الله فرمائی ((مصری ثبت ثقة))([2])

امام بخاری رحمه الله فرمائی ((مات بمصر سنة تسع وعشرين ومائتين))([3])

تنبيه دا خبره دې معلومه وی چه د بخاری په بعضې نسخوکښې په دې ځائې کښې د عمروبن خالد (مع الواو) په ځائې عمربن خالد (بدون الواو) راغلې دې دا تصحيف دې په قدماؤ کښې ابوعلی غسانی رحمه الله په دې باندې تنبيه کړې ده د عمربن خالد په نوم راوی دامام بخاری په شيوخو يا رجالوکښې خولږې خبره ده د صحاح سته په رجالوکښې هم د چه راوی نوم عمربن خالد نشته.([4])

البته د عمروبن خالد په نوم باندې دوه راويان نور دی

يو عمروبن خالد قرشی کوفی نزيل واسط دې کوم چه متروک دې بلکه بعضې حضراتو کذاب گرځولې دې او دې د ابن ماجه په رجالوکښې دې.([5])

دويم عمروبن خالد ابوحفص اعشی دې دې منکر الحديث دې اودده هيڅ روايت د اصول سته په يوکتاب کښې هم نشته.([6])

② **زهير**: دوی زهير- بالتصغير-([7]) بن معاويه بن حديج (بضم الحاء المهملة وفتح الدال المهملة وبالجيم)([8]) بن الرحيل (بضم الراء المهملة وفتح الحاء المهملة)([9]) بن زهيربن خيثمه جعفی کوفی دی ددوی کنيت ابوخيثمه دې.([10])

دوی دحميد الطويل، زياد بن علاقه، ابوحازم سلمه بن دينار، اعمش، سليمان تيمی،

---

[1]) تهذيب الكمال(٢١\٦٠٣)_

[2]) تهذيب الكمال(٢١\٦٠٣) والكاشف(٢\٧٦) رقم ٤١٤٩ وخلاصة الخزرجی (ص.٢٨٨)_

[3]) التاريخ الكبير(٦\٣٢٧) رقم ٢٥٤٢)_

[4]) فتح الباری(١\٩٦) وعمدة القاری(١\٢٤١)_

[5]) تهذيب ا لكمال(٢١\٦٠٣، ٦٠٦) وتقريب التهذيب(ص.٤٢١)_

[6]) تهذيب الكمال(٢١\٦٠٧، ٦٠٦) وتقريب (ص.٤٢١)_

[7]) عمدة القاری(١\٢٤١)_

[8]) عمدة ا لقاری(١\٢٤١) وخلاصة الخزرجی (ص.١٢٣)_

[9]) عمدة القاری(٢٤١) وتوضيح المشتبه لابن ناصرالدين الدمشقی (٤\٢٩) والمغنی للفتنی (ص.٣٣) دا خبره دې معلومه وه چه صاحب د ((خلاصة تذهيب تهذيب الكمال)) د ..الرحيل.. په ضبط سره ليکلې دی ..بجيم مصغر.. يعنی لفظ ..رجيل.. دې د جيم سره نه چه د حاء مهملة سره. خودا خبره د تولومراجع او مصادرو نه خلاف ده فتنبه

[10]) تهذيب الكمال(٩\٤٢٠، ٤٢١) وعمدة القاری(١\٢٤١) وسيرأعلام النبلاء(٨\١٨١)_

سماك بن حرب، سهيل ابى صالح، ابواسحاق سبيعى، منصور بن المعتمر، او موسى بن عقبه رحمهم الله وغيره حضراتو نه د حديثو روايت كړې دې
او ددوى نه دحديثو اوريدونكو په نومونوكښې امام يحيى القطان، يحيى بن آدم، عمروبن خالد شعيب بن حرب مدائنى او ابونعيم رحمهم الله وغيره ډيرحضرات دى (١)
امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى. «كان من معادن الصدق» (٢)
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى. «ثقة» (٣)
امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى «ثقة مأمون» (٤)
امام نسائى فرمائى. «ثقة ثبت» (٥)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «كان من أوعية العلم صاحب حفظ وإتقان» (٦)
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى. «زهير أحفظ من إسرائيل وهما ثقتان» (٧)
يوځل شعيب بن حرب د زهير او شعبه په طريق سره يو حديث واورلو او په سند كښې ئې زهيرمقدم كړو. ددوى نه خلقوتپوس اوكړو. چه تاسو زهيرپه امام شعبه باندې مقدم كوئ په دې باندې شعيب بن حرب رحمه الله اوفرمائيل. «كان زهير أحفظ من عشرين مثل شعبة» يعنى امام زهير د شعبه په مقابله كښې يوپه شل چنده زيات حافظ دې. (٨)
معاذبن معاذ رحمه الله فرمائى. «إذا سمعت الحديث من زهير لا أبالى أن لا أسمعه من سفيان الثورى» (٩)
دوى به د حديث د تثبت دومره خيال ساتلو. چه عام طور به ئې يوحديث د استاذ نه دوه ځله اوريدل. حميد الرؤاسى فرمائى. «كان زهير إذا سمع الحديث من المحدث مرتين كتب عليه فرغت» يعنى كله چه به ئې د استاذ نه حديث دوه ځله واوريدلو. نو په هغه حديث به ئې د نښې په طورسره اوليكل. چه ددې حديث د يادولو او تثبت نه زه فارغ شوم (١٠)

---

(١) داستاذانو اوشاګردانود تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال (٩/٤٢١، ٤٢٣) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨١) ـ
(٢) تهذيب الكمال (٩/٤٢٤) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨٣)_
(٣) تهذيب الكمال (٩/٤٢٤) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨١)_
(٤) المصدر السابق)_
(٥) المصدر السابق)_
(٦) سير أعلام النبلاء (٨/١٨١)_
(٧) سير أعلام النبلاء (٨/١٨٢)_
(٨) تهذيب الكمال (٩/٤٢٣، ٤٢٤) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨٢)_
(٩) سير أعلام النبلاء (٨/١٨٢) وتهذيب الكمال (٩/٤٢٣)_
(١٠) سير أعلام النبلاء (٨/١٨٢)_

سفیان بن عیینه رحمه الله خپل یو شاګرد ته فرماني: «علیك بزهیر بن معاویة فما بالكوفة مثله»[1]
خوکوم روایات چه زهیربن معاویه د ابواسحاق سبیعي رحمه الله نه روایت کوي نو په هغې باندې محدثین اظهار د اعتماد نه کوي ترڅوپورې چه بل ثقه راوي دده متابعت نه وي کړې. هم دا وجه ده چه امام احمد رحمه الله فرماني: «زهیر فیما روی عن المشایخ ثبت بخ بخ، وفي حدیثه من أبي إسحاق لین، سمع منه بأخرة»[2]

امام ابوزرعه رحمه الله فرماني: «ثقة إلا أنه سمع من أبي إسحاق بعد الاختلاط»[3]

امام ابوحاتم رحمه الله فرماني: «زهیر أحب إلي من إسرائیل في كل شيء إلا في حدیث أبي إسحاق .. وزهیر ثقة متقن صاحب سنة تأخر سماعه من أبي إسحاق»[4]
د دوی پیدائش په ۹۵ھ کښې شوې وو. او د وفات په باره کښې ۱۷۲ھ ۱۷۳ھ ۱۷۴ھ او ۱۷۷ھ مختلف اقوال ملاویږي.[5] حافظ ذهبي رحمه الله ۱۷۳ھ ته ترجیح ورکړې ده.[6] رحمه الله
تنبیه: دزهیربن معاویه مبحوث عنه روایت هم د ابواسحاق په طریق سره مروي دې. او اوس نې وړاندې مونږ ذکر اوکړو. چه چونکه د زهیر سماع د ابواسحاق نه دهغوی د اختلاط نه پس شوې وه. ددې وجې محدثین رحمهم الله ددوی داسې روایات ضعیف ګرځوي.
خودا خبره دې معلومه شوه. چه هم په بخاري کښې کښې ددې متابعت سفیان ثوري او د ابواسحاق نمسی اسرائیل کړې دې.[7] نو روایت باب بې غباره دې. څه قسم اشکال پرې نشته. والله أعلم.

③ <u>ابواسحاق</u>: دوی ابواسحاق عمروبن عبدالله بن عبید سبیعي (بفتح السین المهملة وكسر الباء المنقوطة بواحدة وسكون الیاء المنقوطة من تحتها باثنتین وفي آخرها العین المهملة)[8] کوفي دې. ددوی د نیکه نوم بعضې حضراتود عبید په ځائې علي او بعضې حضراتو ابوشعیرة

---

[1]) سیر أعلام النبلاء (۸\۱۸٤) وتهذیب الكمال (۹\٤۲٤)_
[2]) تهذیب الكمال (۹\٤۲٤)_
[3]) تهذیب الكمال (۹\٤۲٤) وسیر أعلام النبلاء (۸\۱۸٤)_
[4]) تهذیب الكمال (۹\٤۲٤ و ٤۲٥)-
[5]) تهذیب الكمال (۹\٤۲٥) وتقریب التهذیب (۲۱۸.) رقم ۲۰٥۱)_
[6]) الكاشف (۱\٤۰۸) رقم ۱۶۶۸) وسیر أعلام النبلاء (۸\۱۸٤)_
[7]) أنظرلما تابعه علیه سفیان كتاب التفسیر سورة البقرة باب ﴿ولكل وجهة هو مولیها﴾ رقم ٤٤۹۲) وانظرلما تابعه علیه إسرائیل كتاب الصلاة باب قول الله تعالی ﴿واتخذوا من مقام إبراهیم مصلی﴾ رقم ۳۹۹) وكتاب أخبار الآحاد باب ما جاء في إجازة خبر الواحد رقم ۷۲٥۲)_
[8]) كتاب الأنساب للسمعاني (۱۳\۲۱۸)_

خودلې دې.اود ابوشعيرة نوم ،،ذوالخمد همدانى،، دې.(۱)

سبيعى، سبع بن صعب بن معاويه طرف ته منسوب دې.(۲) حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((لم أظفر له بنسب متصل إلى السبيع وهو من ذرية سبيع بن صعب بن معاوية ...))دې.(۳) يعنى ابواسحاق بن سبيعى رحمه الله اگرچه د سبيع بن صعب په اولاد كښې دې.خوماته د سبيع پورې دده متصل نسب نامه ملاؤ نشوه.

بيا دې كوفې په يوه محله كښې دا قبيله استوګنه شوه.څكه ددغه محلې نوم ،،سبيع،، شو.(۴)

دحضرت عثمان رضى الله عنه په دور خلاف كښې دوه كاله باقى وو.په هغه وخت كښې دوى پيدا شو.(۵)

دوى د حضرت على بن ابى طالب،حضرت اسامه بن زيد ،اوحضرت مغيره بن شعبه رضى الله عنهم زيارت كړې دې.خوددې حضراتو نه ددوى سماع ثابته نه ده.(۶)

البته په حضرات صحابه كرامو رضى الله عنهم كښې د حضرت ابن عباس،حضرت ابن عمر،حضرت عبدالله بن زبير،حضرت معاويه،حضرت عمروبن يزيد خطمى ، حضرت نعمان بن بشير، حضرت عمروبن الحارث،حضرت عمروبن حريث،حضرت زيدبن ارقم،حضرت براء بن عازب،حضرت سلمان بن صرد ،حضرت حارثه بن وهب،حضرت عدى بن حاتم،حضرت جابربن سمره،حضرت رافع بن خديج ،حضرت عروه بارقى ،حضرت ابوجحيفه،حضرت عماربن روميه ،حضرت خالد بن عرفطه،حضرت جريربن عبدالله،حضرت اشعث بن قيس ،حضرت حبشى بن جناده،حضرت سلمه بن قيس،حضرت مسور بن مخرمه،حضرت ذوالجوشن ،حضرت عبدالرحمن بن ابزى رضى الله عنهم اوددې نه علاوه د نورو ډيرو صحابه كرامو رضى الله عنهم نه روايت كوى.(۷)

په حضرات تابعينو رحمهم الله كښې د ډيرو حضراتو نه دوى سماع كړې ده. چه په هغوى كښې حضرت عمروبن ميمون،اسود بن يزيد ،عوف بن مالك، مسروق،عبدالرحمن بن يزيد، عبدالرحمن بن الاسود ،سعيد بن جبير اوامام شعبى رحمهم الله وغيره دى.(۸)

---

(۱) تهذيب الكمال(۲۲\۱۰۲و ۱۰۳)_
(۲) تهذيب الكمال(۲۲\۱۰۳)_
(۳) سيرأعلام النبلاء(۵\۳۹۲، ۳۹۳)_
(۴) الأنساب للسمعانى(۳\۲۱۸)_
(۵) سيرأعلام النبلاء(ت۵\۳۹۳)_
(۶) تهذيب الأسماء واللغات (۲\۱۷۱) وتهذيب الكمال(۲۲\۱۰۳،۱۰۸)_
(۷) المصادرالسابقة)_
(۸) المصادرالسابقة)_

د دوى نه په روايت كونكو كښې سليمان تيمى، اعمش، اسماعيل بن ابى خالد، قتاده، شريك بن عبدالله منصوربن المعتمر، سفيان ثورى، يوسف بن ابى اسحاق سبيعى، يونس بن ابى اسحاق سبيعى، اسرائيل بن يونس، زهيربن معاويه، ابوبكربن عياش، اوزاعى رحمهم الله وغيره دى (١)

امام احمدبن حنبل، يحيى بن معين او امام نسائى رحمهم الله فرمائى: ((ثقة)) (٢)

امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى: ((كوفى تابعى، ثقة سمع ثمانية وثلاثين من أصحاب النبى ﷺ)) (٣)

ابوحاتم رحمه الله فرمائى: ((ثقة وهو أحفظ من أبى اسحاق الشيبانى، ويشبه الزهرى، فى كثرة الرواية واتساعه فى الرجال)) (٤)

دامام شعبه رحمه الله نه چا تپوس اوكړو آيا د ابواسحاق سبيعى رحمه الله د امام مجاهد نه سماع حاصله ده؟ نو هغوى جواب وركړو: ((ماكان يصنع بمجاهد؟ كان هو أحسن حديثاً من مجاهد رحمه الله، ومن الحسن وابن سيرين)) (٥)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: ((وكان رحمه الله من العلماء العاملين ومن جلة التابعين)) (٦)

دغه شان فرمائى: ((وكان طلابة للعلم كبير القدر)) (٧)

على بن مدينى رحمه الله فرمائى: ((حفظ العلم على الأمة ستة فلأهل الكوفة: أبواسحاق والأعمش ولأهل البصرة قتادة ويحيى بن ابى كثير، ولأهل المدينة الزهرى، (٨) ولأهل مكة عمرو بن دينار)) (٩)

على بن المدينى رحمه الله فرمائى: ((روى أبواسحاق عن سبعين رجلاً أو ثمانين رجلاً لم يرو عنهم غيره، وأحصيت مشيخته نحواً من ثلاثمائة شيخ، وقال على فى موضع آخر: أربع مائة شيخ)) (١٠)

---

(١) تهذيب الأسماء واللغات (١٧١\٢ و ١٧٢) وتهذيب الكمال (١٠٨\٢٢ و ١١٠)_
(٢) تهذيب الكمال (١١٠\٢٢) وسير أعلام النبلاء (٣٩٩\٥)_
(٣) تهذيب الكمال (١١١\٢٢)_
(٤) تهذيب الكمال (١١١\٢٢)_
(٥) تهذيب الكمال (١١١\٢٢ و ١١٢) وسير أعلام النبلاء (٣٩٨\٥)_
(٦) سير أعلام النبلاء (٣٩٣\٥)_
(٧) المصدر السابق_
(٨) سير أعلام النبلاء (٣٩٩\٥)_
(٩) ذكره الذهبى فى التاريخ كما فى هامش سير أعلام النبلاء (٣٩٩\٥)_
(١٠) تهذيب الكمال (١١١\٢٢) وسير أعلام النبلاء (٣٩٤\٥)_

دعبادت خاص كرد تلاوت ئې زيات ذوق لرلو فضيل بن عياض رحمه الله فرمائى «كان أبو إسحاق يقرأ القرآن فى كل ثلاث»[1] هم پخپله فرمائى «ما أقلت عينى غمضاً منذ أربعين سنة»[2]

هم ددوى د سروزرو په اوبو دليكلو قابل قول دې «يامعشر الشباب اغتنموا يعنى قوتكم وشبابكم قلما مرت بى ليلة إلا وأنا أقرأ فيها ألف آية وإنى لأقرأ البقرة فى ركعة وإنى لأصوم الأشهر الحرم، وثلاثة أيام من كل شهر، والاثنين والخميس»[3]

دغه شان دوى فرمائى «ذهبت الصلاة منى وضعفت وإنى لأصلى فما أقرأ وأنا قائم إلا بالبقرة وآل عمران»[4]
علاء بن سالم عبدى فرمائى چه ابواسحق سبيعى دخپل وفات نه دوه كاله وړاندې ډېر كمزورې شوې وو تردې چه بغيرد سهارې نه به اودريدې نشو خوچه كله به اودريدو نو يوزر (۱۰۰۰) آياتونه به ئې وئيل.[5]
بيا دوى د زهد او عبادت ،علم او پرهيزګارئ سره سره په جهاد كښې هم حصه اخستله.
پخپله فرمائى «غزوت فى زمن زياد يعنى ابن أبيه — ست غزوات أو سبع غزوات»[6]
غرض دا چه ابواسحاق سبيعى رحمه الله يو جليل القدر ثقه تابعى عالم وو په اصول سته كښې ددوى روايات موجود دى.[7] امام نووى رحمه الله فرمائى «وأجمعوا على توثيقه وجلالته»[8]
البته د مغيره قول دې «ما أفسد حديث أهل الكوفة غير أبى إسحاق والأعمش»[9]
اول خودا جرح مبهمه ده اوچه تعديل وى نودجرحې مبهمې څه حيثيت نه وى.[10]
بيا دويمه خبره داده چه حافظ ذهبى رحمه الله د مغيره رحمه الله دا قول نقل كوى اوليكى «قلت لا يسمع قول الأقران بعضهم فى بعض وحديث أبى إسحاق محتج به فى دواوين الإسلام ويقع لنا من عواليه»[11]

---

[1]) سير أعلام النبلاء (٣٩٤\٥)_
[2]) سير أعلام النبلاء (٣٩٦\٥)_
[3]) سير أعلام النبلاء (٣٩٧\٥)_
[4]) المصدر السابق)_
[5]) المصدر السابق)_
[6]) سير أعلام النبلاء (٣٩٥\٥)_
[7]) تهذيب الكمال (١١٣\٢٢)_
[8]) تهذيب الأسماء واللغات (١٧٢\٢)_
[9]) ميزان الإعتدال (٢٧٠\٣) وسير أعلام النبلاء (٣٩٩\٥)_
[10]) قال الحافظ فى نزهة النظر (ص.١٣٦) والجرح مقدم على التعديل وأطلق ذلك جماعة ولكن محله إن صدر مبيناً من عارف بأسبابه لأنه إن كان غير مفسر لم يقدح فى من ثبتت عدالته)_

يعنى داقرانواو د يوې زمانې دخلقو قول به دخپلې زمانې دخلقو خلاف نشى اوريدې. اوپه ابواسحاق باندې په معتمدو كتابونوكښې اعتماد دليل نيولې شوې دې. او مونږ ته ددوى عالى سند احاديث هم ملاؤ شوى دى.

په دوى باندې دويم اعتراض دا شوې دې چه دوى په آخرى عمركښې مختلط شوى وو(١) نوددوى نقل كړى احاديث قابل داحتجاج نه دى پكار.

نوددې جواب دا دې چه اول خود مختلط داحاديثو په باره كښې تفصيل دا دې كه دماقبل الاختلاط اومابعدالاختلاط په احاديثوكښې تميز نشو كيدې نوپه هغې كښې به توقف كولې شى.اوكه امتياز په كښې كيدې شى.نوكوم احاديث چه د قبل الاختلاط وى.هغه به مقبول وى.(٢)

دابواسحاق د رواياتوپه باره كښې فيصله ده.چه كومو راويانو ترې بعد الاختلاط احاديث اوريدلى دى.اوكومو راويانو قبل الاختلاط.(٣)

بيا حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((وهوثقة حجة بلانزاع وقد كبروتغيرحفظه تغيرالسن ولم يختلط))(٤) يعنى دې ثقه دې.اوبغيردځه نزاع او جګړې نه حجت دې. د بوډاتوپ عمرته رسيدلې وو.اود دوى په حافظه كښې د عمردتقاضا مطابق لږ ډير فرق راغلې وو.خوپه احاديثوكښې اختلاط ترې نه ووشوې.

دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((لا أنه شاخ ونسى ولم يختلط))(٥) يعنى دوى بوډا شوى وو.اوځه هيره ترې شروع شوې وه.خوداختلاط مرتبې ته نه وو رسيدلې.

حافظ ابن حجررحمه الله فرمائى.((أحد الأعلام الأثبات قبل إختلاطه ولم أرفى البخارى من الرواية عنه إلاعن القدماء من أصحابه كالثورى وشعبة لا عن المتأخرين كابن عيينه وغيره،احتج به الجماعة))(٦) يعنى ابواسحاق سبيعى رحمه الله د لويو عالمانو رحمهم الله څنى وو.داختلاط نه وړاندې ،،ثبت،،وو.په بخارى شريف كښې ماته ددوى د زړو شاګردانو روايات ملاويږى.لكه سفيان ثورى او امام شعبه رحمهماالله وغيره.اود دوى د متاخرينو شاګردانو مثلاً ابن عيينه وغيره روايات په

---

١) قال الحافظ فى التقريب (ص.٤٢٣) ثقة مكثر عابد من الثالثة إختلط بأخره)_

٢) قال الحافظ فى النزهة (ص.٩١) والحكم فيه أن ما حدث به قبل الإختلاط إذا تميز قبل وإذا لم يتميز توقف فيه)_

٣) نوكوموپه شمارخوكسانوچه ددوى نه بعد الاختلاط رواياتونه اخستى دى. محدثينو رحمهم الله دهغوى تعين اوتصريح كړې ده.اوګورئ تهذيب الكمال (١٢٢/١١٠) وتهذيب التهذيب(٨/٦٤، ٦٥) وميزان الإعتدال(٣/٢٧٠)_

٤) سيرأعلام النبلاء(٥/٣٩٤)_

٥) ميزان الإعتدال(٥/٢٧٠)_

بخاری شریف کښې نشته.
ذکرشوې حدیث باب اگرچه د زهیربن معاویه عن ابی اسحاق په طریق سره مروی دې.او زهیرددوی د روستنو شاگردانوکښې دې.خومونږ وړاندې تنبیه وکړې ده.چه ددوی د روایت متابعت شوې دې

دویم اعتراض په دوی باندې شوې دې.چه دا مدلس دې.(١) بیا په حدیث باب کښې د سماع تصریح هم نشته
ددې جواب دا دې.چه دسفیان په طریق کښې د ابواسحاق د حضرت براء بن عازب نه د سماع تصریح موجود ده.(٢)دابواسحاق سبیعی رحمه الله وفات په ۱۲۶هـ یا ۱۲۷هـ یا ۱۲۸هـ یا ۱۲۹هـ کښې شوې وو.(٣)والله أعلم.

(٣) **البراء رضی الله عنه**:دا مشهور صحابی براء - **بفتح الباء الموحدة والراء المهملة المخففة وبعدها ألف ممدودة**(٤)بن عازب (٥)بن الحارث بن عدی انصاری حارثی اوسی دی.کنیت ئې ابوعماره دې. اوبعضې حضراتو ابوعمرو ونیلې دې اوبعضو ابوالطفیل..(٦)
دوی د نبی کریم ﷺ نه علاوه دحضرت ابوبکرصدیق.حضرت عمرفاروق. حضرت علی بن ابی طالب.حضرت بلال.حضرت ثابت بن ودیعه انصاری.حضرت حسان بن ثابت.اود حضرت ابوایوب رضی الله عنهم نه روایت کړې دې.(٧)

---

(١) قال ابن حبان فی کتاب الثقات (١٧٧\٥) وکان مدلساً وقال الحافظ فی تهذیب التهذیب(٨\٦٦) وکذا ذکره فی المدلسین حسین الکرابیسی وأبوجعفرالطبری.وقال علی بن المدینی رحمه الله فی العلل قال شعبة سمعت أبا إسحاق یحدث عن الحارث بن الأزمع بحدیث فقلت له سمعته منه؟ فقال حدثنی به مجالد عن الشعبی قال شعبة وکان أبوإسحاق إذا أخبرنی عن رجل قلت له هذا أکبر منک فإن قال نعم.علمت أنه لقی وإن قال أنا أکبر منه ترکته)_
(٢) صحیح بخاری کتاب التفسیر سورة البقرة باب ﴿ ولکل وجهة هو مولیها﴾ رقم ٤٤٩٢) وعمدة القاری(١\٢٤٢)_
(٣) تهذیب الأسماء (٢\١٧٢) وتهذیب الکمال(٢٢\١١٢) وسیرأعلام النبلاء(٥\٤٠٠) وخلاصة الخزرجی (ص.٢٩١) وتقریب التهذیب(ص.٤٢٣) رقم ٥٠٦٥) والکاشف (٢\٨٢) رقم (٤١٨٥)_
(٤) المغنی (ص.٩) وقال العینی رحمه الله فی العمدة علی المشهور وقال النووی فی تهذیب الأسماء واللغات (١\١٣٢)وحکی فیه القصر)_
(٥) بالعین المهملة والزای کما فی المغنی (ص.٥٠) وشرح ا لکرمانی(١\١٦٣) صحابی .ذکره ابن سعد فی الطبقات (٤\٣٦٥) قال العینی رحمه الله فی العمدة (١\٢٤٢) ولیس فی الصحابة عازب غیره ولا فیهم البراء بن عازب سوی ولده)_
(٦) تهذیب الأسماء واللغات (١\١٣٢) وتهذیب الکمال(٤\٣٤و ٣٥)_
(٧) تهذیب الکمال(٤\٣٥و ٣٦)_

د دوی نه په روایت کونکوکښې حضرت عبدالله بن یزید خطمی.اب.جحیفه وهب بن عبدالله السوائی رضی الله عنهم نه علاوه ډیرتابعین رحمهم الله دی.چه په هغوی کښې امام شعبی.ابن ابی لیلی.اوابواسحاق سبیعی رحمهم الله وغیره مشهور دي.[١]

دوی دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما همزولي وو.[٢] د بدر په موقع د کم عمرئ په وجه شریك شوي نه وو.[٣] البته ددي نه پس ئي په ټولوغزاګانوکښې شرکت کړي دي.[٤]

دابوعمروشیبانی رحمه الله د قول مطابق هم دوی د ((ری)) فاتح دي.دحضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه سره د ((تستر)) په غزا کښې شریك وو.د صفین.جمل اوقتال خوارج په موقعو باندي دحضرت علی رضی الله عنه سره ملګري وو.[٥] په آخره کښې ئي په کوفه کښې استوګنه اختیار کړي وه.[٦]

د دوی نه درې سوه پنځه احادیث مروی دی.په کوم کښې چه متفق علیه دوه ویشت احادیث دی.اوبخاری انفرادی احادیث پنځلس اود مسلم انفرادی احادیث شپږ دی.[٧] دوی د مصعب بن زبیر په زمانه کښې د ۷۱ ه یا ۷۲ه کښې وفات شوی وو.[٨] رضی الله عنه وارضاه

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْقَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ: یعنی نبی کریم صلی الله علیه وسلم چه د ټولونه وړاندې کله مدینې منورې ته تشریف یوړلو.نودټولونه وړاندې دخپلونیکونو(دموردطرفه) یا ماماګانوکره ډیره شو.کوم چه د انصارونه وو.

په دې جمله کښې د((کان أول ماقدم..))پوره جمله د لفظ((أن))دپاره خبر دې اوپه محل د رفع کښې دې.بیا ((أول)) بنا برظرفیت منصوب دې.اوپه ((ماقدم)) کښې ..ما.. مصدریه

---

[١] تهذیب الکمال(٣٦/١٤و ٣٧)_

[٢] أخرجه ابن سعد فی طبقاته (٣٦٨/٤) بسنده عن البراء رضی الله عنه .. وأنا وعبدالله بن عمر رضی الله عنهما لدة.. وانظر تقریب التهذیب(١٢١) رقم ٦٤٨)_

[٣] عن البراء رضی الله عنه قال إستصغرت أنا وابن عمر یوم بدر. رواه البخاری فی صحیحه فی کتاب المغازی باب عدة أصحاب بدر رقم ٣٩٥٥ و٣٩٥٦ وابن سعد فی طبقاته (٣٦٧/٤و ٣٦٨)_

[٤] عمدة القاری (٢٤٧/١) وتهذیب الأسماء (١٣٢/١) وأخرج البخاری فی صحیحه (٦٤٢/٢) فی خاتمة کتاب المغازی باب کم غزالنبی صلی الله علیه وسلم عن أبی إسحاق قال حدثنا البراء قال غزوت مع النبی صلی الله علیه وسلم خمس عشرة وانظر المسند لأبی داود الطیالسی رحمه الله (ص.٩٨) رقم ٧٢ وطبقات ابن سعد(٣٦٨/٤) والإصابة (١٤٢/١)_

[٥] الإصابة (١٤٢/١) وعمدة القاری(٢٤٢/١) وتهذیب الأسماء (١٣٣/١)_

[٦] طبقات ابن سعد(٣٦٨/٤) والإصابة (١٤٢/١) وتهذیب الأسماء (١٣٢/١)_

[٧] خلاصة الخزرجی (ص.٤٦) وعمدة القاری(٢٤١/١، ٢٤٢) وتهذیب الأسماء (١٣٢/١)_

[٨] طبقات ابن سعد (٣٦٨/٤) وخلاصة الخزرجی (ص.٤٦) وتهذیب الأسماء (١٣٢/١) وتقریب التهذیب (ص.١٢١) رقم ٦٤٨) وتعلیقات تهذیب الکمال (٣٥/١٤)_

دي «المدينة» د «قدم» فعل دپاره مفعول فيه دي او د «نزل على أجداده» جمله د «كان» دپاره خبردې اوددې اسم «ضمير» دې كوم چه نبى ﷺ ته راجع كيږى او په «من الأنصار» كښې «من» بيانيه دې نوتقديرد عبارت داسې شو «أن النبى ﷺ كان أول قدومه المدينة نزل...»[1]

قوله نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْقَالَ أَخْوَالِهِ مِنْ الْأَنْصَارِ: دوى دخپلونيكونو (دمورد طرفه) يا ماماگانوكره ډيره شو. كوم چه د انصارو نه وو.

دلته «أو» دشك دپاره دې او دا شك ابواسحاق ته شوې دې.[2]

دلته د «أجداد» او «أخوال» نه براه راست د نبى ﷺ نيكونه (دمورد طرفه) يا ماماگان مراد نه دى خكه چه ددوى موربى بى آمنه بنت وهب قريشيه وه بلكه دلته ددوى د نيكه عبدالمطلب نيكونه او ماماگان مراد دى.[3] خكه چه د دوى پلارهاشم په مدينه منوره كښې د بنى عدى بن نجاركښې واده كړې وو.[4]

د نبى كريم د قرنيكه هاشم د نكاح واقعه د نبى كريم ﷺ قرنيكه هاشم مدينې منورې ته تلى وو. هلته ئې د د بنوعدى بن نجارديوې ښخې سره (چه دهغې نوم سلمى بنت عمرو وو) د نكاح اراده پيدا شوه. هغه اول د أحيحه بن الجلاح په نكاح كښې وه. دوى د ممتاز او منفردو صفاتومالكه ميرمن وه. په خپل خاندان او خپل قوم كښې ورته سيادت اوشرافت حاصل وو. ددې وجې هغې د نكاح دپاره شرط كيخودو چه د ناخوښئ اوخفگان په صورت كښې به دې ته د خپل خاوندنه دجدا كيدو اختيار وى.

بهرحال دهاشم بن عبدمناف سره ددوى نكاح اوشوه. او هلته عبدالمطلب پيدا شو.

عبدالمطلب د نبى ﷺ د نيكهٔ اصلى نوم نه وو. بلكه ددوى اصلى نوم شيبة الحمد وو. هاشم د شام دسفرپه دوران كښې وفات شو. دهغوى نه پس «سقايه» او «رفاده» يعنى حاجيانوته اوبه وركول او دهغوى ملمستيا كول. ددې ذمه وارى دهغوى ورور مطلب بن عبدمناف باندې راغله.

مطلب دخپل وراره د راوستلو دپاره مدينې منورې ته لاړو. نوسلمى بنت عمرو ورسره د خوى د پريخود نه انكار اوكړو. هغوى پوهه كړه چه زما وراره په يوپردى قوم كښې تربيت حاصلوى. اوبالغ كيږى. مونږ دعزت شرافت اوسيادت خاوندان يو. دخلقوذمه وارياني په مونږ باندې دى. دده دپاره دده قوم. خاندان او ښار ددې ځائې نه غوره دې.

---

[1] عمدة القارى (۱\۲۴۳)_

[2] فتح البارى (۱\۹۶)_

[3] المصدرالسابق)_

[4] المصدرالسابق وسيرت ابن هشام مع الروض الأنف (۱\۹۵)_

يوطرف ته شيبه(مطلب) خپل ترۀ ته اووئيل چه زه دخپلې مورداجازت نه بغيرنشم تلې.ددې نه پس ورته مور اجازت ورکړو.اودوی خپل وراره په خپله سورلۍ باندې ځان سره روسته سوړ کړو او روان شو.کله چه د قريشوخلقو شيبه په داسې حال کښې اوليدو.نووې وئيل مطلب دا غلام اخستې دې.نوخلقو شيبه دعبدالمطلب په نوم باندې يادول شروع کړل. او مطلب به وئيل.((ويحكم إنما هو ابن أخي هاشم)) يعني دې زما د وروهاشم خونې دې.(¹)

خلاصه دا شوه.چه دلته د اجداد يا اخوال نسبت کوم نبی ﷺ ته شوې دې.نو دا مجازاً دې حقيقة نه دی.

په دې مقام کښې دويم مجاز دا هم دې.چه د اجداد اواخوال نه مراد بنومالك بن نجاردی او ددوی د نيکۀ ماماخيل بنوعدی بن النجار وو.کوم چه دمالك عدی ورو وو.ددې وجې هغه ته هم نيکونه يا ماماخيل اووئيلی شو.يا ورته ددې وجې اووئيلی شو.چه د دواړوکورونه نزدې نزدې وو.(²)

بيا دلته دې دا خبره هم ښکاره وی.چه د اجداد يا اخوال په لفظ کښې د راوی شك دې.خوپه دواړه کښې ښکاره ده.چه څه تعارض نشته.ځکه چه دنکيه کور هم دماماګانوکور وی.(³)

قوله: وَأَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا: يعني نبی ﷺ بيت المقدس طرف ته شپاړس يا اوولس مياشتو پورې مونځونه کول.

((بيت المقدس)) په ،،المقدس،، کښې دوه لغته مشهور دی.

يودا چه دا د ((مَفْعِل)) په وزن مصدرميمی يا ظرف مکان دې.دويم لغت دا دې.چه دا د باب تفعيل نه داسم مفعول صيغه ده.(⁴)

بيا دا په اضافت سره هم مستعمل دې.په دې صورت کښې به دا د ((اضافة الموصوف إلى الصفة)) دقبيلې څنی وی.لکه څنګه چه په ((مسجد الجامع)) کښې هم دا صورت دې.دغه شان ((البيت المقدس)) هم مستعمل دې.په دې صورت کښې به موصوف اوصفت وی.بهرحال ددې مفهوم هغه ځائې دې.چرته چه دګناهونونه تطهيراوپاکی حاصليږی.(⁵)

علامه کرمانی رحمه الله ((المقدس)) په صيغه د اسم فاعل ازباب تفعيل احتمال هم ذکرکړې دې.

---

¹) دتفصيل دپاره اوګورئ السيرة النبوية لابن هشام مع الروض الأنف للسهيلی(۱\۹۵)_

²) فتح الباری(۱\۹۶) وعمدة القاری(۲۴۳)_

³) تقرير بخاری شريف(۱\۱۴۳)_

⁴) شرح کرمانی(۱\۱۶۴) والنهاية (۲۳\۴و ۲۴) وعمدة القاری(۱\۲۴۲) وتهذيب التهذيب الأسماء واللغات(۳\۱۰۹) حرف القاف فصل فی أسماء المواضع)_

⁵) المصادر السابقة)_

دکوم مفهوم چه هم ښکاره دي.(۱)

بيت المقدس ته د استقبال موده په رواياتوکښې په دې خبره کښې اختلاف دې چه نبی ﷺ دهجرت نه پس څومره موده بيت المقدس ته استقبال کړې وو.

دبخاری شريف په ټولو رواياتوکښې په تردد سره «ستة عشر شهراً أو سبعة عشر شهراً» راغلی دی (۲) دمسلم شريف يو روايت د بخاری پشان په تردد سره راغلې دې اوبل روايت په جزم سره «ستة عشر شهراً» راغلې دې.(۳)

په سنن نسائی کښې هم يو روايت په تردد سره (۴)

اوبل روايت کښې «ستة عشر شهراً» په جزم سره د الفاظ راغلی دی.(۵)

په جامع ترمذی کښې هم د بخاری شريف پشان په تردد سره الفاظ راغلی دی.(۶) اوپه مسند احمد، معجم کبيرطبرانی او بزارکښې هم په يو روايت کښې په جزم سره «ستة عشر شهراً» الفاظ راغلی دی.(۷)

اومعجم طبرانی اوبزارپه دويم روايت کښې په جزم سره «سبعة عشر شهراً» الفاظ راغلی دی.(۸) ددې رواياتونه علاوه څه بعضې نور روايات هم دی.چه په هغې کښې په بعضو کښې د اتلس مياشتو (۹) په بعضو کښې د دوو کالو (۱۰) اوپه بعضو کښې د دیارلسو مياشتو (۱۱) په

---

(۱) شرح کرمانی(۱\۱٦٤) وعمدة القاری(۱\۲٤۲)_

(۲) روايت دباب اوکتاب الصلاة باب قول الله تعالى:﴿ واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى ﴾ رقم ۳۹۹) وکتاب التفسيرسورة البقرة باب ﴿ سيقول السفهاء من الناس..﴾ رقم ٤٤٨٦) وباب ﴿ ولكل وجهة هو موليها ﴾ رقم ٤٤۹۲) وکتاب أخبارالآحاد باب ما جاء فی إجازة خبرالواحد الصدوق ..) رقم ۷۲۵۲)_

(۳) صحيح مسلم (۱\۲۰۰) کتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة)_

(۴) سنن نسائی.(۱\۸۵) کتاب الصلاة باب فرض القبلة)_

(۵) سنن نسائی(۱\۱۲۱، ۱۲۲) کتاب القبلة باب إستقبال القبلة)_

(۶) جامع ترمذی کتاب الصلاة باب ما جاء فی إبتداء القبلة رقم ۳٤۰) وکتاب التفسيرباب ومن سورة البقرة رقم ۲۹٦۲)_

(۷) مسندأحمد(۱\۲۵۰و ۳۵۷) أحاديث سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وکشف الأستارعن زوائد البزار (۱\۲۱۰ و ۲۱۱) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة رقم ٤۱۸) ومجمع الزوائد (۲\۱۲) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة)

(۸) کشف الأستار (۱\۲۱۰) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة رقم ٤۱۷) ومجمع الزوائد(۲\۱۳و ۱٤) کتاب الصلاة باب ماجاء فی القبلة)_

(۹) أخرجه ابن ماجه فی کتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ۱۰۱۰)_

(۱۰) حکاه الحافظ فی الفتح (۱\۹۷) والعينى فی العمدة (۱\۲٤۵)_

(۱۱) رواه ابن جريرفی جامع البيان(۲\٤)_

بعضو كښې په تردد سره دنهو يا لسو مياشتو (۱)اوپه بعضوكښې صرف د دوو مياشتو (۲) تصريحات ملاويږى.
په دې كښې د شپاړسو مياشتو يا د اوولسو مياشتو يا په تردد سره شپاړس يا اوولس مياشتو روايات صحيح دى.اوباقى روايات ضعيف دى.(۳)
تركومې پورې چه د شپاړسو يا د اوولسواوشپاړسو مياشتودتردد او شك د رواياتوتعلق دې.نوپه هغې كښې جمع ممكن ده.
حافظ ابن حجر رحمه الله په دې كښې د تطبيق دا صورت اختيار كړې دې.چه «من جزم بستة عشر لفق من شهر القدوم وشهرالتحويل شهراً وألغى الزائد ومن جزم بسبعة عشر عدهما معاً ومن شك تردد فى ذلك»(۴)
مطلب دا دې.چه چونكه نبى ﷺ په دولسم ربيع الاول مدينې منورې ته هجرت كړې وو او رسيدلې وو.بيا په بل كال دصحيح قول مطابق د رجب په نصف كښې دتحويل قبلې حكم راغلې وو.(۵)د دولسم ربيع الاول نه ترپنځلسم رجب پورې د شمارولو يوصورت دا دى.چه د دولس ربيع الاول نه پس څومره ورځې دى.هغه هم واخستې شى.اود رجب پنځلس ورځې هم واخستې شى.چه جمع كړې شى.اوكسر ترې حذف كړې شى.نوچه حساب اولګولې شى.دا تولې شپاړس مياشتې جوړيږى.
اوكه د ربيع الاول روځې پوره مياشت حساب كړې شى.اود رجب پنځلس ورځې هم پوره مياشت حساب كړې شى.نوبيا تولې اوولس مياشتې جوړيږى.
نواوس دحافظ رحمه الله وغيره حضراتود توجيه مطلب دا دې.چه په كومو رواياتوكښې د شپاړس مياشتوذكر راغلې دې.نوپه هغې كښې دهجرت د مياشتې د ورځو او د تحويل قبلې د مياشتې د ورځو حساب لګولې شوې دې. او چه څومره ورځې دمياشتې نه زياتې جوړيدې هغه ئې ترې حذف كړى دى.لكه چه د ربيع الاول اورجب دواړه مياشتې ئې ملاؤ كړى دى.يوه مياشت ئې شماركړې ده.اوباقى د ربيع الثانى نه واخله تر جمادى الثانى دا تولې پنځلس مياشتې جوړيږى.په دې طريقه ددې رواياتو مطابق مدينې منورې ته د رسيدو نه پس د استقبال قبلې توله مودة شپاړس مياشتې جوړيږى.
اوپه كومو رواياتوكښې چه داوولس مياشتو ذكردې.په هغې كښې د قدوم مدينې مياشت اود تحويل قبلې مياشت جداجدا مياشتې شمارلى شوى دى.په دې طريقه د ربيع الاول نه

---

(۱) كما فى الفتح (۱\۹۷) والعينى فى العمدة (۱\۲۴۵)_
(۲) انظرفتح البارى (۱\۹۷)_
(۳) المصدرالسابق)_
(۴) فتح البارى (۱\۹۶)_
(۵) فتح البارى (۱\۹۶و۹۷)_

واخله تر رجب پورې تولې اوولس مياشتې جوړيږي
اوبيا چه په كومو رواياتوكښې په شك اوتردد سره شپاړس يا اوولس مياشتې خودلې شوى دى په حقيقت كښې دهغې راويانوچه كله كتلى دى.چه په يو اعتبارسره دې مودې ته شپاړس مياشتې وئيلې شى اوپه بل اعتبارسره ورته اوولس مياشتې وئيلې شى.نوهغوى په «أو» سره تعبيركړې دې

د تحويل قبلې حكم په كومه مياشت كښې راغلې وو؟ بيا ددې رواياتوپه بنياد په عالمانو رحمهم الله كښې هم اختلاف پيدا شوې دې. چه د تحويل قبلې حكم په كومه مياشت كښې شوې وو؟
جمهورعالمان رحمهم الله فرمائى.چه د رجب په نيمه ۲هـ كښې تحويل قبله شوې وه.(۱) هم دا امام حاكم رحمه الله دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه په صحيح سند سره نقل كړى دى.(۲)ددې قول مطابق تحويل د قبلې په اوولس مياشتوكښې شوې وو.لكه چه دوى د قدوم او د تحويل مياشتې جدا جدا شمارلى دى.
موسى بن عقبه رحمه الله فرمائى.چه د تحويل قبلې حكم په جمادى الثانيه كښې راغلې وو.(۳) ددې قول مطابق استقبال دبيت المقدس شپاړس مياشتې بيان شوې دې.(۴)څكه چه د قدوم او تحويل مياشتې جدا جدا شمار كړې شى. نو ددې نه شپاړس مياشتې جوړيږى.
اود محمد بن حبيب د قول مطابق تحويل د قبلې په نصف شعبان كښې شوې وو.(۵)ددې قول تائيد دهغه روايت نه كيږى.په كوم كښې چه د استقبال بيت المقدس موده اتلس مياشتې بيان شوى دى.(۶) څكه چه شهرقدوم او شهر تحويل جدا جدا شمار كړې شى.نو د دې نه اتلس مياشتې جوړيږى. ابن حبان رحمه الله فرمائى.چه دتحويل قبلې حكم اوولس مياشتې او درې ورځې پس راغلې وو.(۷)
حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن حبان رحمه الله دقول توجيه كړې ده.چه ددې نه شپاړس مياشتې او درې ورځې جوړيږى.اوولس مياشتې اودرې ورځې نه جوړيږى .څكه چه دوى دجمهورو دقول (چه تحويل دقبلې درجب نيمې ته شوې وو. اوددوى قدوم په ربيع الاول كښې شوې وو) ذكركولو نه پس فرمائى.«وقال ابن حبان سبعة عشر شهراً وثلاثة أيام وهو مبني على أن القدوم في ثاني عشر شهر ربيع الأول»(۸) اود ربيع الاول د دولس تاريخ نه د دويم كال رجب پنځلسم تاريخ پورې شپاړس

---

۱) فتح البارى(۱\۹۷) وعمدة القارى(۱\۲۴۵)_
۲) المصادر السابقة)_
۳) المصادر السابقة)_
۴) أخرجه ابن ماجه فى كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ۱۰۱۰)_
۵)المصادر السابقة)_
۶) خرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ۱۰۱۰)
۷) فتح البارى(۱\۹۷) وعمدة القارى(۱\۲۴۵)_
۸) فتح البارى(۱\۹۷)_

میاشتې اودرې ورځې جوړيږي.
البته علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دابن حبان رحمه الله قول په هغه قول باندې مبنى دې دکوم مطابق چه تحويل په نصف شعبان کښې شوې وو.په دې صورت کښې بنکاره ده.چه ټوله موده اوولس میاشتې او درې ورځې جوړيږي.(١)والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

نبی کریم ﷺ بيت المقدس ته استقبال په قرانى حكم باندې کړې ووکه په خپل اجتهاد سره؟

نبی کریم ﷺ چه بيت المقدس ته کوم مونځونه کول.هغه ئې په خپلې رائې سره کړی وو.اوکه دقرآن په حکم سره.

دشوافع حضراتو رحمهم الله دواړه قولونه دی.لکه څنګه چه ماوردی رحمه الله په «الحاوی» کښې نقل کړی دی.(٢)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی.چه داکثرو عالمانو رحمهم الله رائې دا ده.چه نبی ﷺ په خپل اجتهاد او رائې سره داسې کړی وو.(٣)د نبی ﷺ مقصود ديهودو تاليف قلب وو.نبی ﷺ به دا سوچ کړې وی.که زه ددوی قبلې طرف ته استقبال اوکړم.نودوی به زما دین طرف ته مائل شی خو يهوديان ډيرسخت مزاجه اوتنګ نظروو.هغوی نبی ﷺ ته چرته مائل کيدل.کله چه نبی ﷺ ته دا اندازه اوشوه.چه ددې تاليف په وجه هغوی اسلام طرف ته نه مائل کيږی.نودنبی ﷺ زړه دا غوښتل شروع کړل.چه دخپل پلار(حضرت ابراهيم عليه السلام) قبلې طرف ته متوجه شی.خوچونکه د نبی ﷺ اجتهاد باقی پريخودې شوې وو.نودالله تعالی دطرفه حكم راغلو.ددې وجې نبی ﷺ په خپلې ارادې سره بيت المقدس نه وو پريخودې.بلکه دالله تعالی دحکم انتظار ئې کولو.په دې انتظارکښې به نبی ﷺ آسمان طرف ته نظرپورته کول.هم دا الله تعالى په آيت كريمه ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾(٤) کښې ذکرکړه.اوددې نه پس الله تعالى بیا د بيت المقدس قبله منسوخ کړه. اوكعبه ئې قبله اوګرځوله.(٥)

ددې تقریر نه معلومه شوه.چه بيت المقدس الله تعالى قبله مقررکړې وه. او بيت المقدس کومه چه نبی کریم ﷺ دخپل طرف نه قبله جوړه کړې وه.هغه منسوخ کړه.په دې سره دا لازمه شوه.چه په قرآن سره د سنت نسخ کيږی.

بیا دلته دوه بحثونه دی.

① اول دا چه په احكام شرعيه کښې نسخ کيدې شی که نه؟

---

(١) عمدة القارى(٢٤٥/١)_
(٢) حكاه النووى فى شرح مسلم (٢٠٠/١) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة)_
(٣) المصدرالسابق)_
(٤) البقرة: ١٤٤)_
(٥) جامع البيان في تفسير القرآن (١٣/٢) القول فى تأويل قوله تعالى ﴿قد نرى تقلب وجهك..﴾)_

۲ دويم دا چه نسخ السنة بالقرآن جائزده كه نه؟

اولنى بحث د نسخ د واقع كيدو امكان په دې مسئله كښې داهل حق په مينځ كښې خو هډو اختلاف نشته.البته يهود دا وائى چه دالله تعالى په احكامو كښې.اودالله تعالى په كلام كښې نسخ نشى كيدې.ځكه چه دنسخ منلو مطلب دا دى.چه الله تعالى ته د وړاندې نه د دويم حكم پته نه وه.ځكه كه چيرته الله تعالى ته د دويم حكم علم وو.نو داول نه به ئې دويم حكم نازل كړې وو.اودې ځيزته «بداء» وائى.يعنى چه د يوځيز په باره كښې د وړاندې نه علم نه وى.روسته ورته دهغې علم اودهغې په مصلحتونو باندې علم اوشى او.«بداء» دالله تعالى په حق كښې محال ده.ځكه چه دا خو نعوذ بالله دالله تعالى جهل لره مستلزم ده.(۱)

خوحقيقت دا دې.چه په قرآن اوحديث كښې په احكام خداوندى كښې د نسخې واقع كيدل ثابت دى.الله تعالى فرمائيلى دى.﴿مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا﴾(۲)

بيا دنسخ په امكان او وقوع باندې دا ډير لوئې دليل دې.چه دنبى ﷺ په نبوت باندې يقينى دلائل قائم دى.اوچه ترڅو پورې شرائع سابقه منسوخ اونه ګنړلې شى.نود نبى ﷺ نبوت نشى ثابت كيدې.نومعلومه شوه.چه د نسخ قائل كيدل لازمى اوضرورى ځيزدې.(۳)

ددې نه علاوه په شرائع سابقه كښې هم نسخ واقع شوې ده.هم په تورات كښې دى.چه حضرت آدم ﷺ ته حكم شوې وو.چه هغوى دخپلو لونړو نكاح دخپلو ځامنو سره اوكړى. او روسته دا حكم په اتفاق سره منسوخ شوې دې.(۴)

دغه شان دحديث مبحوث عنه نه هم ښكاره معلوميږى.چه د هجرت نه وړاندې بيت المقدس قبله وه.بيا هغه منسوخ شوه.اوكعبه قبله اوګرځولې شوه.

تركومې پورې چه د يهوديانود اعتراض تعلق دې.چه دنسخ نه دا معلوميږى. چه الله تعالى وړاندې كوم حكم مناسب ګنړلې وو.روسته ورته (معاذالله) دخپلې غلطۍ احساس اوشو. اوهغه ئې واپس كړو.نودا ډيرسطحى قسم اعتراض دې.اولږ غوركولونه پس ددې غلطى ښكاره كيږى.

ځكه چه نسخ مطلب د رائې بدليدل نه دى.بلكه په هرزمانه كښې دهغه دور مناسب احكامات وركول دى.دناسخ كاردانه وى.چه هغه منسوخ غلط اوګرځوى .بلكه دهغه كار دا وى.چه دحكم د مودې نفاذ متعين كړى.دا اوښائى . چه اولنې حكم ترڅومره مودې پورې نافذ وو.ترهغه مودې پورې هغه مناسب وو. خواوس دحالاتود تبديلۍ په وجه د نوى حكم

---

(۱) التفسير الكبير للرازى(۳\۲۲۷) تفسير آيت (مانَنسخ من آية أوننسها) المسألة الخامسة وعلوم القرآن (۱۵۹و ۱۶۰) باب چهارم ناسخ ومنسوخ)۔

(۲) البقرة:۱۰۶)_

(۳) تفسير كبير(۳\۲۲۷)-

(۴) المصدر السابق)_

ضرورت دې.كوم كس چه هم په مناسب فكرسره غور اوكړى.نوهغه دې نتيجې ته د رسيدو نه بغيرنشى پاتې كيدې.چه دا تبديلى دحكمت الهى عين مطابق ده.اودې ته په هيڅ اعتبارسره عيب نشى ونيلې.حكيم هغه نه وى.چه په هرقسم حالاتوكښې يوقسم نسخه وركوى.بلكه حكيم هغه وى.چه د مريض اومرض د حالت په بدليدو باندې ژورسوچ كوى او د هغې مناسب سره سره په نسخه كښې تبديلى راولى.

ګورئ په مخلوقات كښې داسې وى.چه يوحكم اوقانون چه جارى كړى.نوكله خو هغه ددې وجې بيا منسوخ كوى.چه ددې قانون په تولوارخونو باندې غورنه وو شوې.اوس دڅه وخت تيريدو نه پس غلطى ښكاره شوه.ددې وجې د دغه قانون منسوخ كولوته خبره اورسيده.او يا دا وجه وى.چه داسې قسم حالات راتلونكى وى.كوم چه دقانون جوړونكو اوجارى كونكو په علم كښې نه وو.څه وخت تيريدو نه پس په حالاتوكښې داسې تبديلى راغله.چه هغه قانون نشى چليدې.ځكه په قانون كښې تبديلى كوى.

بل طرف ته الله تعالى خو عليم اوخبيرذات دې.دهيڅ څيز هيڅ يوارخ دهغه نه پټه نه وى.اونه د راروانو حالاتونه هغه بې خبره دې.ددې وجې دا ممكن نه ده.چه نسخ د څه لاعلمئ په بنياد باندې ياد غلطئ ښكاره كيدو په وجه اوشى.

البته دنسخ مثال باندې داسې پوهيدې شئ.چه يوهوښياراوقابل حكيم د مريض معائنه اوكړه.اودمرض تشخيص وكړو.اوس حكيم صاحب ته معلومه شوه. چه دده دپاره په اولنو پنځلسو ورځو كښې فلانئ نسخه فائده منده ده.اود روستو دپاره فلانئ نسخه فائده منده ده.اوس هغه هوښيارطبيب يوصورت خودا اختيارولې شى.چه پنځلس ورځې دا نسخه استعمال كړه.اوددې نه پس دومره ورځې دا بله نسخه استعمال كړه.خوحكيم اوحاذق طبيب په خپل مريض باندې ذهنى دباؤ اچولوپه ځائې دا اوكړى.چه هغه ته يوه دارو وركړى.اودا ورته اووائى.چه پنځلس ورځو پورې دا دوائى استعمال كړه.اوددې نه پس ماته ځان اوښايه.اوپنځلس ورځې پس هغه مريض ته دويمه دوائى وركړى.نودنسخې دا تبديلئ دهرچا په نيز هم عيب نه بلكه هوښيارتيا اوپه مصلحت حكمت باندې مبنى ګڼرلې شى.

دغه شان دالله تعالى په علم كښې هم يو حكم تريوې مودې پورې مقرر وى. د هغې په باره كښې د وړاندې نشى خودلې.ددغه مودې تيريدو نه پس د مصلحت او حكمت په مقتضا باندې الله تعالى دويم حكم وركوى.دا ديوحكم منسوخ كول اوبل حكم وركول دالله تعالى په كمال علم اوكمال حكمت باندې مبنى وى.

اودا خبره صرف شرعى احكامو پورې مخصوص نه ده.دكائنات ټوله كارخانه هم په دې اصولوباندې روانه ده.الله تعالى خپل حكمت بالغه سره په موسمونو كښې تبديلى راولى.كله يخنى كله ګرمى.كله پسرلې كله خزان.كله باران كله خشك سالى.دا ټول تغيرات دالله تعالى دحكمت بالغه عين مطابق دى.اوكه يوكس دې ته ،،بداء،، وائى.اودا اعتراض كوى.چه په دې سره معاذالله دالله تعالى په رائې كښې تبديلى راتلل لازميږى.چه هغوى په يووخت كښې يخنى خوښه كړې وه.او ورسته ورته دخپلې غلطئ احساس اوشو.اودهغې په

خانې نې ګرمې کړه نوهغه ته به په د احمق نه سوا بل څه ونیلې شی.هم دغه معامله د شرعی احکامو د نسخ هم ده.چه دې ته ((بداء)) ونیل اودا عیب ګنړل ډیره لویه کوتاه نظری اودحقانقونه ناواقفیت دې.

بیا دې دلته یوه خبره دا هم معلومه وی چه مونږ مخکښې ذکرکړی دی.چه د نسخ په امکان کښې دا هل اسلام څه اختلاف نشته.نودغه شان په وقوع کښې هم څه اختلاف نشته.البته په معتزلو کښې صرف د ابومسلم اصفهانی رائې دا ده.چه د نسخ امکان شته.خوپه قرآن کریم کښې چرته هم نسخ نه ده واقع شوې.

خوحقیقت دا دې چه دا موقف د دلائلو په لحاظ سره ډیرکمزورې دې.اوکه دا رائې اختیار کړې شی.نوددې نه پس د قرآن کریم په بعضې آیاتونوکښې د داسې تاویلاتوضرورت پیښیږی.کوم چه د اصول تفسیرنه بیخی خلاف دی.

په اصل کښې چه کوم کسان په قرآن کریم کښې د نسخ قائل نه دی.نودهغوی په زړونوکښې دا خبره ناسته ده.چه نسخ یوقسم عیب دې.دکوم نه چه قرآن کریم خالی ساتل پکار دی. حالانکه نسخ عیب ګنړل دعقل کمزوری ده.

بیاعجیبه دا ده.چه ابومسلم اصفهانی اودده متبعین عام طور د یهودیانو پشان ددې خبرې نه انکار نه کوی.چه دالله تعالی په ډیرواحکاموکښې نسخ واقع شوې ده.بلکه هغوی صرف دا وائی.چه په قرآن کریم کښې نسخ نشته.اوس که نسخ عیب وی.نوپه غیرقرآنی احکامو کښې دا عیب ولې پیدا شوې دې؟حالانکه هغه هم دالله تعالی احکام دی.اوکه دا عیب نه وی.نو کوم څیز چه د قرآنی احکامو نه سوا په نورو کښې عیب نه وی.نوپه قرآنی احکامو کښې ولې عیب ګرځولې شی؟

حاصل د کلام دا دې.چه دجمهورو اهل اسلام په نیز احکام شرعیه برابره ده که قرآنی احکام وی. اوکه غیرقرآنی.په دې کښې یواځې دنسخ امکان نه بلکه واقع شوې هم ده.اوپه یهودو کښې بعضې خو بیخی دامکان نه انکارکوی. او بعضې صرف د واقع کیدو نه انکار کوی. او جمهوراهل اسلام په دې خبره متفق دی.چه دنسخ صرف امکان نه بلکه وقوع هم شته. البته په معتزلو کښې صرف ابومسلم اصفهانی اودهغه متبعینوکښې د یو څو اهل تجدد رائې دا ده.چه دنسخ وقوع په نورشرعی احکاموکښې شته.البته په قرآن کریم کښې د نسخ وقوع نشته.والله أعلم.

دویم بحث نسخ السنت بالقران جائز ده که نه؟ په دې بحث باندې د پوهیدلو نه وړاندې په دې پوهه شی.چه دنسخې څلورصورتونه دی.

① نسخ الکتاب بالکتاب.② نسخ السنة بالسنة.

③ نسخ الکتاب بالسنة.④ نسخ السنة بالکتاب.

په دې كښې اولنۍ صورت يعنى نسخ الكتاب بالكتاب متفق عليه دې.(۱) البته لكه څنګه چه مونږ وړاندې بيان كړې دې.په دې كښې اختلاف ضرور شته.چه په قرآن كريم كښې نسخ واقع شوې ده كه نه ده.نوجمهور اهل سنت ددې قائل دى.اوابومسلم اصفهانى معتزلي اودهغه څه متبعين ددې نه انكاركوى.

دويم قسم نسخ السنة بالسنة دى.ددې څلور صورتونه دى.

① نسخ المتواتر بالمتواتر ② نسخ الآحاد بالآحاد ③ نسخ الآحاد بالمتواتر ④ نسخ المتواتر بالآحاد.

ظاهريه اوطوفى حنبلى خود هر صورت د جواز قائل دى.اوجمهور ﷺ داولنو درې صورتونو د جواز قائل دى.البته د څلورم صورت يعنى نسخ المتواتر بالآحاد ددې نه انكار كوى (۲) څكه چه متواترقطعى وى.اوخبرواحد ظنى.اوظنى دقطعى دپاره ناسخ نشى جوړيدې.څكه چه ناسخ دپاره پكارده.چه كم ازكم د منسوخ سره برابر وى.الله تعالى فرمانيلى دى. ﴿مَانَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْنُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍمِّنْهَا اَوْمِثْلِهَا﴾ (۳)

په دې باندې اشكال كيږى.چه احناف بعضې وخت حديث صحيح په حديث حسن باندې منسوخ كوى.حالانكه د صحيح درجه د حسن نه پورته ده.

ددې جواب دا دې.چه دخبرواحد او په ظنيت كښې دواړه سره برابر دى.(كه حديث حسن دې اوكه حديث صحيح دواړه ظنى اواخبار آحاد دى)اوكيدې شى.چه حديث حسن په بعضې قرائنو سره د حديث صحيح دپاره ناسخ شى.والله أعلم.

---

(۱) أصول البزدوى مع كشف الأسرار(۳\۱۷۵و ۱۷۶)..
وقال الكلوذانى الحنبلى يجوز نسخ القرآن بالقرآن والسنة المتواترة بمثلها والآحاد بالآحاد التمهيد فى أصول الفقه ۲\۳۶۸) وقال محققه فى تعليقاته كل هذا بالإتفاق بين القائلين بالنسخ كما قال الآمدى فى الأحكام (۳\۱۴۶) ..
دغه شان اوګورئ الإعتبارفى الناسخ والمنسوخ من الآثارللحازمى (ص.۹۹) مسائل النسخ)_

(۲) قال ابن النجارالحنبلى فى شرح الكوكب المنير(۳\۵۵۹و ۳۶۱و۵۶۲) ويجوز نسخ قران ونسخ سنة متواتر بمثلهما ونسخ سنة بقرآن ونسخ آحادمن السنة وهى الحديث غير المتواتربمثله أى بحديث غيرمتواتر.ونسخ آحاد بمتواترويجوز عقلاً لا شرعاً نسخ سنة متواترة بآحاد عند الجمهور وحكاه بعضهم إجماعاً وقال الطوفى من أصحابه والظاهرية يجوز واختارهذا القول الباجى ولكن فى زمن النبى ﷺ وقال لايجوز بعده إجماعاً لأنه ﷺ كان يبعث الآحاد بالنسخ إلى أطراف البلاد قال ابن قاضى الجبل: واختاره أيضاً القرطبى المالكى.
وقال ابن الحاجب فى مختصر المنتهى مع شرحه بيان المختصر (۲\۵۳۵) يجوز نسخ القرآن بالقرآن كالعدتين والمتواتر بالمتواتر والآحاد بالآحاد والآحاد بالمتواتر.وأما نسخ المتواتر بالآحاد فنفاه الأكثرون.
واحتج المصنف على عدم جواز نسخ الخبر المتواتر بالآحاد بأن الخبر المتواتر مقطوع والآحاد مظنون والمظنون لا يقابل المقطوع بل يطرح المظنون ويعمل بالمقطوع)_

(۳) البقرة:۱۰۶)_

دريم قسم نسخ الكتاب بالسنة ده.په دې کښې اختلاف دې.
دجمهورو فقهاؤ اومتكلمينو ﷺ په نيز دا جائز دې دامام شافعی ﷺ محققينو ملګروهم دا مذهب دې.
امام شافعی ﷺ په خپلو عاموکتابونوکښې ليکلى دى.چه دا صحيح نه ده.هم دا داكثرو محدثينو ﷺ قول دې.
بيا دمانعينواختلاف دې.بعضې وائی.چه عقلاً هم دا صحيح نه ده دامام شافعی ﷺ ظاهر مذهب هم دا دې.اوهم دا د حارث محاسبى.عبدالله بن سعيد اوقلانسى ﷺ رائې ده. اود امام احمد بن حنبل ﷺ نه يو روايت هم دا دې.
بعضې نورحضرات فرمائی.چه عقلاً خوجائزده.البته په شريعت کښې واقع شوې نه ده.که په شريعت کښې ددې څه مثال موندې شو.نوبيا به جائز وه.دابن شريح په دوو روايتونوکښې يو روايت دا دې.
څلورم قسم نسخ السنة بالكتاب دې.په دې کښې هم اختلاف دې.جمهورخو قائل دی.نوکوم حضرات چه د نسخ الكتاب بالسنة قائل دی.نودهغوی نه علاوه هغه حضرات هم د نسخ السنة بالكتاب قائل دی.کوم چه د نسخ الكتاب بالسنة قائل نه دی.په دوی کښې عبدالقادر بغدادی اوابوالمظفرسمعانی هم دی.اوامام شافعی ﷺ د اولنۍ مسئلې پشان دلته هم د جواز نه انکار کړې دې.
دا خبره دې ياده وی.چه امام شافعی ﷺ په بعضې مقاماتوکښې داسې کلام کړې دې. چه دهغې نه عدم جوازمعلوميږی.اوبعضې ځايونو د کلام نه جواز مفهوم کيږی.هم ددې وجې نه دهغوی ملګرودهغوی نه دواړه اقوال نقل کړی دی.(۱) والله أعلم.

قوله: وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ: نبی ﷺ دتولونه وړاندې دمازيګرمونځ کړې وو.

تحويل دقبلې په کوم جمات کښې اوپه کوم مونځ کښې شوې وو؟ تحويل دقبلې د ماسپخين په مانځه کښې شوې وو.يا د مازيګرپه مانځه کښې.دغه شان په مسجد نبوی کښې شوې وو.که په مسجدالقبلتين .کښې؟په دې کښې اختلاف دې.
د واقدی.ابن سعد .اوابن الجوزی ﷺ رائې دا ده.چه تحويل په مسجد القبلتين کښې د ماسپخين په مانځه کښې شوې وو.واقعه داسې پيښه شوه.چه نبی کريم ﷺ د بشرين براء بن معرور د مورد زيارت دپاره دهغوی قبيلې بنوسلمه ته تشريف اوړې وو.هغوی ددوی دپاره روټۍ تياره کړه.اوهلته دماسپخين دمانځه وخت شو.نبی ﷺ دوه رکعته مونځ ورکړې وو.چه

---

(۱) د نسخ په دې څلوروصورتونوکښې دتفصيل اود مبسوط دلائلودپاره أصول البزدوی مع شرح كشف الأسرار(۳\۱۷۵و ۱۸۶) باب تقسيم الناسخ والتمهيد فی أصول الفقه (۲\۳۶۸و ۸۷) والإعتبارفی الناسخ والمنسوخ من الآثار(۹۹و۱۰۹) وبيان المختصرشرح مختصر المنتهى لابن الحاجب (۲\۵۳۵و ۵۵۱) والرسالة للإمام الشافعی (۱۰۶-۱۱۳) إبتداء الناسخ والمنسوخ وشرح الكواكب المنير(۳\۵۵۹ و ۵۶۳)_

دتحويل حكم راغلو نونبي ﷺ كعبې طرف ته مخ كړو.[۱]

دحضرت عماره بن روبيه رضی الله عنه نه مروى دى چه «كنا مع النبي ﷺ في إحدى صلاتي العشي حين صرفت القبلة فدار ودرنا معه في ركعتين»[۲]

امام بزار رحمه الله دحضرت انس رضی الله عنه نه روايت نقل كړې دې. «انصرف رسول الله نحو بيت المقدس وهو يصلي الظهر وانصرف بوجهه إلى الكعبة»[۳]

امام طبرانى هم دا مفهوم په خپل سند سره دحضرت انس رضی الله عنه نه نقل كړې دې.[۴]
ددې تولورواياتونه معلوميږى. چه تحويل د قبلې دماسپخين په مانخه كښې شوې وو خو دې رواياتوكښې يوروايت هم د ضعف نه خالى نه دې.[۵]
دبعضې عالمانو رحمهم الله رائې دا ده. چه تحويل خودماسپخين په مانخه كښې شوې وو البته دا حضرات دا وائى. چه په مسجدالقبلتين كښې نه بلكه په مسجد نبوى كښې دتحويل قبلې حكم راغلې وو. اونبى ﷺ خپل مخ كعبې طرف ته كړو. هم دا دعلامه سيوطى اوعلامه آلوسى رحمهما الله رائې ده.[۶]

ددې حضراتودليل دحضرت ابوسعيد بن المعلى رضی الله عنه روايت دې. دوى فرمائى. «كنا نغدو للسوق على عهد رسول الله ﷺ فنمر على المسجد فنصلي فيه، فمررنا يوماً ورسول الله ﷺ قاعد على المنبر فقلت لقد حدث أمر فجلست فقرأ رسول الله ﷺ ﴿قد نرى تقلب وجهك في السماء﴾ حتى فرغ من الآية قلت لصاحبي تعال نركع ركعتين قبل أن ينزل رسول الله ﷺ لنكون أول من صلى فتوارينا فصليناثم نزل رسول الله ﷺ فصلى للناس الظهر يومئذ»[۷]

---

[۱]) طبقات ابن سعد(۱\۲٤۱و۲٤۲) ذكر صرف القبلة عن بيت المقدس إلى الكعبة وأوجزالمسالك (٤\۹٥)
[۲]) أخرجه ابن أبى داود بسند ضعيف قاله الحافظ فى الفتح (۱\٥۰۳) كتاب الصلاة باب التوجه نحوالقبلة حيث كان وأخرجه ابن سعد فى طبقاته (۱\۲٤۳) عن عمارة بن أوس)_
[۳]) كشف الأستارعن زاندالبزار(۱\۲۱۲) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة رقم ٤۲۰) ومجمع الزوائد (۲\۱۳) باب ما جاء فى القبلة قال الهيثمى وفيه عثمان بن سعيد ضعفه يحيى القطان وابن معين وأبوزرعه ووثقه أبونعيم الحافظ وقال أبوحاتم شيخ)_
[۴]) فتح البارى(۱\٥۰۳ كتاب الصلاة باب التوجه نحوالقبلة حيث كان)_
[۵]) قاله الحافظ فى الفتح (۱\٥۰۳)_
[۶]) روح المعانى (۲\۱۰) وأوجزالمسالك (٤\۹٥) ما جاء فى القبلة)_
[۷]) السنن الكبرى للنسائى (۶\۲۹۱) كتاب التفسيرسورة البقرة باب قوله تعالى:﴿ قدنرى تقلب وجهك فى السماء فلنولينك قبلة ترضاها﴾ رقم ۱۱۰۰٤۰)_

حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائى «والمشهور أن أول صلاة صلاها إلى الكعبة صلاة العصر» يعنى مشهوره دا ده چه اولنئ مونځ كوم چه نبى ﷺ دتحويل قبلې نه پس كعبې ته كړې وو.هغه د مازيګر مونځ وو.فرمائى.هم دا وجه ده چه اهل قبا ته په دغه ورځ دتحويل قبلې علم اونشو.بلكه په راروانه ورځ دصبا په مانځه كښې اوشو.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.تحقيق دا دې چه تحويل قبلې نه پس چه نبى ﷺ كوم اولنئ مونځ كعبې ته كړې وو.هغه دماسپخين مونځ وو.اودا مونځ نبى ﷺ د بنو سلمه په جمات كښې كړې وو.كوم ته چه نن هم مسجدالقبلتين وائى.دوى هلته د براء بن معرور دوفات په باره كښې تشريف اوړې وو.(٢)

دا مونځ نبى ﷺ دوه ركعته بيت المقدس طرف مخ كړې ادا كړى وو.او باقى دوه ركعته ئې بيت الله ته مخ كړې ادا كړى وو.اوپه مسجد نبوى ﷺ كښې چه نبى ﷺ د تولونه اولنئ كوم مونځ ادا كړې وو.هغه د مازيګر وو.(٣)

دحافظ ابن حجر رحمه الله په دې تقريرسره د واقدى وغيره په بياناتو اومختلفو رواياتو مينځ كښې تطبيق كيږى.

قوله: وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ: دنبى ﷺ سره څه كسانو مونځ ادا كړو.بيا دوى سره چه چا مونځ كړې وو په هغوى كښې يوكس اووتل.اودجمات دخلقو په خواه كښې تيرشو.هغه خلق په ركوع كښې وو.يعنى په مانځه كښې مشغول وو.

نوروخلقو ته دتحويل قبلې خبروركونكې څوك وو؟ دنبى ﷺ سره چه ئې مونځ كړې وو.اوبيا وتلې وو.دا څوك وو؟بعضې عالمان رحمهم الله فرمائى چه دا عبادبن بشربن قيظى رضى الله عنه وو.(٤)

اوبعضې عالمان رحمهم الله فرمائى.دا دوى عبادبن نهيك (بفتح النون وكسر الهاء) وو.(٥)

---

(١) تفسيرالقرآن العظيم(١/١٩٣)_

(٢) فتح البارى(١/٩٧) كښې دحضرت براء بن معرور د خوى بشردوفات ذكردې.حالانكه دا صحيح نه ده.ځكه چه د قبلې دتبديلئ نه وړاندې چه څوك وفات شوى وو.هغه براءبن معرور وو دهغه خوئې نه وو.هم په دې باب كښې دآيت كريمه د نزول لاندې ذكر راغلې دې چه دتحويل قبلې نه وړاندې په انصاروكښې د دوو حضراتو وفات واقع شوې وو.يواسعد بن زراره.اوبل هم دا حضرت براء بن معرور وو رضى الله عنه اوحضرت براء بن معرور رضى الله عنه خوئې دحضرت بشروفات د غزوه خيبر نه پس شوې وو.فتنبه الإصابة (١/١٥٠)_

(٣)فتح البارى (١/٩٧)_

(٤) كما رواه ابن منده من حديث تويلة بنت أسلم كذا فى فتح البارى(١/٩٧) والأصابة (٢/٢٦٣)_

(٥) فتح البارى(١/٩٧) والإصابة (٢/٢٦٦) والسعاية (٢/٩٢)_

داولنى نوم تصريح تويله (١) بنت اسلم يا مسلم انصاريه حارثيه رضي الله عنها په روايت كښې راغلى دى.هغوى فرمائى.((جاء رجل من بنى حارثة يقال له عباد بن بشر بن قيظى فقال إن النبى ﷺ قد استقبل البيت الحرام فتحولوا إليه))(٢)

د دويم جمات نه كوم جمات مراد دې؟ بيا په دې روايت كښې چه كوم روايت وارد شوې دې چه هغه ديوجمات په خلقو تيرشو.ددې جمات نه كوم جمات مراد دې؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دا واقعه دبنومسلمه دجمات وه.(٣)

خوبه دې جواب باندې دا اعتراض دې چه كله نبى ﷺ پخپله مسجد بنوسلمه كښې يعنى ذوالقبلتين كښې موجود وو.نوبيا يوكس ته دبنومسلمه دجمات خلقو ته د خبر وركولو څه ضرورت وو؟

حقيقت دا دې چه حافظ رحمه الله د بنوسلمه دكوم جمات نوم ليكلې دې.دا دهغوى خپل ګمان دې.كوم چه ئې په ،،قيل،، سره وئيلى دى.اوددې ئې څه سند هم نه دې ذكر كړې.صحيح دا ده.چه د بنوحارثه دجمات واقعه ده.لكه څنګه چه توليه بنت د اسلم رضي الله عنها په روايت كښې تصريح موجود ده.هغه فرمائى.((صلينا الظهر أو العصر فى مسجد بنى حارثة فاستقبلنا مسجد إيلياء فصلينا ركعتين))(٤)

يواشكال اودهغې جواب: دلته يواشكال بل كيږى.هغه دا چه په كتاب الصلاة كښې دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما روايت راځى.په هغې كښې دى.((بينا الناس بقباء فى صلاة الصبح إذ جاءهم آت..))(٥)ددې روايت نه معلوميږى.چه راتلونكى كس بنوعمروبن عوف ته خبر وركړې وو.كوم چه په قباء كښې آباد وو.اوهغوى دصبا مونځ كولو.

دلته د حافظ ابوالفضل بن طاهر رحمه الله دنقل مطابق خبر وركونكې كس عبادبن بشر رضي الله عنه وو.(٦) اوس په دې رواياتوكښې تعارض راځى.چه آيا د بنوحارثه جمات ته خبر وركونكې كس

---

(١)ددې نوم تويله (نون سره مصغراً) هم راغلې دې.او تويله (تائے مثناة فوقانيه) سره هم راغلې دې.فتح البارى (٩٧\١) كښې ((طويلة)) واقع دې.او (٥٠٣\١) كښې ((ثويلة)) (بالثاء المثلثة) واقع دې.دا دواړه غلط دى.اوګورئ (الإصابة (٢٥٦\٤و ٢٥٧) و(٤٢٠\٤) حافظ په ((الإصابة)) كښې ((نويلة)) (بالنون) راجح ګرځولې دې)_

(٢) الإصابة (٢٦٣\٢) والتمهيد(٤٦\١٧)_

(٣) قال الحافظ رحمه الله فى الفتح (٩٧\١)وأهل المسجد الذين مر بهم قيل هم من بنى سلمة..)_

(٤) رواه الحافظ أبوبكربن مردويه كما فى تفسيرابن كثير(١٩٣\١) وأبوحاتم فى تفسيره كما فى الفتح (٥٠٣\١)_

(٥) صحيح بخارى كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة رقم ٤٠٣)_

(٦) فتح البارى(٥٠٦\١) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة)_

عباد بن بشر رضی الله عنه وو. اوکه دمسجد قباء مخبر وو؟ بیا دا چه دا د مازیگردمونځ واقعه وه اوکه دصبا دمونځ.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د حضرت براء په حدیث باب کښې چه دجمات دخلقو ذکردې هغه بنوحارثه وو. چونکه هغوی په مدینه منوره کښې دننه اوسیدل. ځکه هغوی ته د مازیګرپه مانځه کښې خبر ملاؤ شو. اوهغوی ته خبر ورکونکې عبادبن بشریا عبادن بن نهیک رضی الله عنهما وو. دحضرت براء رضی الله عنه په حدیث باب کښې هم ددې ذکردې.

دقباء خلق چونکه د مدینې منورې نه بهراوسیدل. ددې وجې هغوی ته به خبر رسیدو کښې روستوالې اوشو. په دویمه ورځ دصبا په مونځ کښې هغوی ته خبر اوشو. هغوی ته دخبر رسونکی نوم معلوم نه دې. په ظاهره دعبادبن بشر رضی الله عنه نه علاوه بل صحابی رضی الله عنه معلومیږی. ځکه چه عباد بن بشر رضی الله عنه د بنوحارثه سره تعلق ساتلو. اود مسلم په روایت کښې اهل قباء ته د خبر ورنکونکی کس ذکر «رجل من بني سلمة» په الفاظوسره راغلې دې. دحضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې دی. «فمر رجل من بني سلمة وهم ركوع في صلاة الفجر وقد صلوا ركعة ..»(۱) اودا خبره یقینی ده. چه بنو حارثه اوبنو مسلمه دواړه جدا جدا قبیلې دی.(۲)

خلاصه دا شوه، چه دتحویل قبلې حکم دټولو نه وړاندې دماسپخین په مانځه کښې راغلې وو. په دغه وخت کښې نبی صلی الله علیه وسلم په مسجد ذوالقبلتین کښې وو. چه دمانځه په حالت کښې نبی صلی الله علیه وسلم اوټولومونځګذارو کعبې طرف ته مخ کړل.(۳)

ترکومې پورې چه دحضرت ابوسعیدبن المعلی رضی الله عنه د روایت تعلق دې. دکوم نه چه معلومیږی. چه دتحویل حکم دماسپخین په مانځه کښې په مسجد نبوی کښې راغلې وو. نوداحدیث مونږ د دویمې ورځې په واقعه باندې حمل کولې شو. یعنی مطلب دا دې چه حضرت ابوسعیدبن المعلی رضی الله عنه ته د تحویل قبلې داول نه علم نه وو. په دویمه ورځ کله چه نبی صلی الله علیه وسلم د څه ضرورت دپاره د ماسپخین نه وړاندې خطبه ورکوله. په هغې کښې د تحویل قبلې ذکر هم راغلو. اوآیت مذکوره ئې هم واورولو. په دغه وخت کښې دوی مسجد نبوی ته راورسیدل. اودا ئې اوګنړل. چه دا حکم اوس نازل شو. نود «أول من صلى» جوړیدو دپاره ئې خپل ملګری سره یوځائې مونځ اوکړو. ددې نه پس نبی صلی الله علیه وسلم دماسپخین دمونځ امامتی ورکړه. کومه چه ښکاره خبره ده. خانه کعبې طرف ته ئې مخ کړې وو. اومونځ ئې کړې وو.

چه دا احتمال موجود وی. نوددې باوجود دا حدیث ددې خبرې دپاره د دلیل په طور پیش کول صحیح نه دی. چه اولنې مونځ په مسجد نبوی کښې دماسپخین شوې وو. حالانکه د صحیح بخاری په روایت کښې اولنې مونځ د مازیګرخودلې شوې دې.

---

(۱) صحیح مسلم (۱/۲۰۰) کتاب المساجد باب تحویل القبلة من القدس إلى الكعبة)_

(۲) فتح الباری(۱/۵۰۶) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة)-

(۳) كما حكاه ذاك ... الطبقات (۱/۲۴۱و ۲۴۲) ذكر صرف القبلة عن بيت المقدس إلى الكعبة)_

ددې نه پس په مسجد نبوی کښې پوره مونځ دمازیګرخانه کعبې طرف ته شوې دې(۱)په دې مونځ کښې د بنوحارثه امام (۲)عبادبن بشر رضي الله عنه وو.دوی چه د مانځه نه فارغ شونو زر راووتلو.اودخپل قوم جمات ته اورسیدلو.هغه وخت هلته مونځ کیدو.هغوی مونځګذارو ته خبر ورکړو چه قبله بدله شوې ده.نوخلقو هم په هغه وخت کښې خپل طرف بدل کړل(۳)

چونکه مسجد بنی عمروبن عوف د مدینې منورې نه بهر په قبا کښې وو.دغه حضراتو ته په دغه ورځ خبر اونه رسیدل.په دویمه ورځ د بنو سلمه یو سړې دصبا په مانځه کښې قبا ته اورسیدل. اوهغه خلقو ته ئې د قبلې بدلیدو خبر اورسولو(۴) په دې طریقه په ټولو روایاتو کښې تطبیق راځی.والعلم عندالله سبحانه.

تنبیه: حافظ ابن حجر رحمه الله دلته اوبه کتاب الصلاة کښې دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه د حدیث په تحقیق کښې هم دا ذکرکړی دی چه دا کس حضرت عبادبن بشر رضي الله عنه یا عباد بن نهیک رضي الله عنه وو.(۵) خوچه کله د بخاری په آخر کښې «کتاب أخبار الآحاد» ته رسیدلې دې نو لیکی. «وقد تقدم شرحه فی کتاب العلم وفی أبواب إستقبال القبلة أیضاً وبینت هناک أن الراجح أن الذی أخبر فی حدیث البراء رضي الله عنه بالتحویل لم یعرف إسمه»(۶) یعنی روسته بیانیږی.چه دحدیث براء رضي الله عنه د مخبر نوم معلوم نه دې.حالانکه پخپله دحافظ رحمه الله دتحقیق مطابق هلته عبادبن بشر رضي الله عنه مراد دې.البته دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما په روایت کښې چه دکوم مخبر ذکردې.حافظ رحمه الله دهغوی په باره کښې دلاعلمۍ اظهار کړې دې.(۷) فانتبه والله سبحانه أعلم.

داهل قباء د منسوخ قبلې طرف ته د مونځ د ادا کولوحکم: د وړاندینی تقریرنه تاسو ته معلومه شوه.چه تحویل دماسپخین په مانځه کښې شوې وو. اهل قباء په دغه ورځ د مازیګر،ماښام اوماخستن مونځ بیت المقدس طرف ته کړی وو. تردې چه په دویمه ورځ د صبا په مانځه کښې ورته خبر کیږی.

اوس سوال دا دې.چه دهغوی دهغه مونځونو به څه حکم وی.کوم چه هغوی منسوخ قبلې ته کړی وو آیا دهغې د راګرځولې حکم به ورته شوې وو.اوکه دهغوی دپاره به اعاده لازم نه وه.

---

(۱) کما فی حدیث الباب)_

(۲) وکان یوم بنی حارثة کذا فی الإصابة(۲\۲۶۳)_

(۳) کما فی حدیث تویلة بنت أسلم عند ابن مردویه وابن أبی حاتم انظرتفسیر ابن کثیر(۱\۱۹۳) وفتح الباری (۱\۵۰۳)_

(۴) یدل علی ذلک ما رواه مسلم فی صحیحه (۱\۲۰۰) کتاب المساجد باب تحویل القبلة من القدس إلی الکعبة)_

(۵) فتح الباری(۱\۹۷) و(۱\۵۰۶)_

(۶) فتح الباری(۱۳\۲۳۸) کتاب أخبارالآحاد باب ما جاء فی إجازة خبرالواحد الصدوق..)_

(۷) فتح الباری(۱\۵۰۶)_

په دې مسئله كښې دواړه قولونه دى البته په دې كښې اختلاف نشته چه د منسوخ كيدو نه پس او دحضرت جبريل عليه السلام د تبليغ نه وړاندې حكم نه لازميږى
امام طحاوى رحمه الله فرمائى چاته چه دعوت نه وى رسيدلې اوهغه ته د فرضيت خداوندى علم نه وى اونه دا ممكن وى چه دچا نه علم حاصل كړى په داسې صورت كښې دهغه په ذمه فرض نه لازميږى (۱)

په دارالحرب كښې داسلام قبلونكى حكم ددې خانې دعالمانو رحمهم الله په مينځ كښې دا اختلاف پيدا شوې دې چه كوم كس په دارالكفر كښې يا د دارالاسلام په اطرافواومضافاتوكښې مسلمان شوې وى اوپه هغه خانې كښې داسې بل څوك موجود نه وى دچا نه چه دشريعت علم حاصليدې شى اونه هغه ته دا معلومه وى چه الله تعالى كوم څيزونه فرض كړى دى دځه مودې نه پس هغه ته د هغې د فرضيت علم اوشى نودهغه په ذمه به د مونځونو قضا وى كه نه؟
دامام مالك ، شافعى اوڅو نورو حضراتو رحمهم الله رائې دا ده چه دده روژو او مونځونو قضا به دده په ذمه لازم وى خكه چه هغه دمعلومولودپاره په وتلو اوپه كوشش كولو قادر وو
امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى چه دده په ذمه به دغه عبادات اوفرائض په هغه وخت كښې لازم وى كله چه هغه ددې باوجود چه دعلم حاصلول ممكن وو خوده كوشش نه وى كړې او كوتاهى ئې كړې وى اوكه ده ته داسې كس نه وى رسيدلې دچا نه چه ده د شريعت علوم حاصلولى شول نود هغه په ذمه څه لازم نه دى (۲) والله أعلم

قوله فَقَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ مَكَّةَ فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ: هغوى اووئيل زه الله تعالى گواه جوړوم او وايم چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره مكې مكرمې ته مخ كړې مونځ كړې دې هغوى ټول هم په دغه حالت كښې بيت الله طرف ته تاؤ شول

ددې تاويدو صورت د تويله بنت اسلم رضى الله عنها په حديث كښې راغلې دې «فتحول النساء مكان الرجال والرجال مكان النساء» (۳)
په ظاهره دا صورت شوې وو چه كله د بيت المقدس په خانې بيت الله شريف قبله جوړه كړې شوه نونبى صلى الله عليه وسلم دخپل خانې نه اخوا شوه اودجمات آخرى حصې ته راغلو اوسړى دښځو ځايونو ته لاړل اوښځې دسړو ځايونوته خكه چه بيت المقدس شمال كښې دې اومكه معظمه جنوب كښې په مينځ كښې مدينه منوره وه نوكله چه به ئې بيت ا لمقدس طرف ته مخ كولو نونبى صلى الله عليه وسلم به دجمات شمالى ديوال ته مخ په لورمونځ وركولو اوكله چه كعبه ددوى

(۱) عمدة القارى (۱\۲٤۷و۲٤۸)_
(۲) عمدة القارى (۱\۲٤۸)_
(۳) تفسيرابن كثير (۱\۱۹۳) والإصابة (٤\۲۵۷)_

قبله مقرركړې شوه نو خواه مخواه نبی ﷺ دخپل ځائې نه اخوا شو اودهغې مخالف طرف جنوبی ديوال طرف ته لاړلو اوهغې طرف ته ئې مخ كړو اوا ودريدلو اوښځې دسرو ځائې نه اوسرى دښځو ځائې ته لاړل.(١)

ايا په مانځه كښې په مخ كړځولوسره عمل كثيرنه راځى؟ تاسو ګورئ چه په دې صورت كښې امام دخپل ځائې نه ځى.اومخامخ ديوال طرف ته منتقل كيږى.دغه شان په مقتديانو كښې سرى دښځو ځائې ته اوښځې د سړو ځائې منتقل كيږى. اګرچه سرى مقتديان په خپل ځائې ولاړ وى.نوترڅه حده پورې خپل مخ بدلولې شى.خوڅه نه څه عمل هغوى هم ضرور كوى.اوامام اوښځودپاره خودخپل ځائې په بدلولوكښې د ډيرعمل ضرورت وى نوآيا دا عمل مفسد د مانځه نه دې؟

ددې څوجوابات وركړې شوى دى.

① يوجواب دا وركړې شوې دې.چه دا دهغه وخت واقعه ده.چه عمل كثيرمفسد د صلاة نه وو.② دويم جواب دا دې.چه هغه مشى اوعمل مفسد دصلاة وى.چه هغه متوالى اوپرله پسې وى.حالانكه دلته مشى متوالى نه وه.بلكه په توقف سره وه.

③دريم جواب چه زړه پرې مطمئن كيږى.هغه دا دې چه عمل كثيراګرچه مفسد د صلاة دې.خوددې نه د ضرورت مواضع مستثنى دى.ګورئ د محدث دپاره «بناء» جنازه ترهغه وخته پورې چه په مينځ كښې كلام نه وى شوې حالانكه د بناء دپاره هغه د مشى اودس وغيره اعمال كوى.دغه شان دلته هم دا د مواضع ضرورت څنى دې.نواجازت به وى ځكه چه قاعده ده.«الضرورات تبيح المحظورات» بيا خاص كرپه داسې موقع خوددې اعتراض هډو ضرورت نشته.چه دا عمل د نبى ﷺ اوصحابه نه صادرشوې دې.(٢)

ديوكس په خبر باندې قطعى قبله پريخودل څنګه جائز شو؟ دلته په حديث باب كښې تاسوګورئ.چه يوكس دجمات خلقو په خواه كښې تيريږى. اودا خبر وركوى چه قبله بدله شوه.اوددغه يوكس په خبر باندې يقين كوى .اوټول مونځګذار خپل مخ بل طرف ته اړوى اوس سوال دا دې.چه دبيت المقدس قبله خوپه يقينى دليل سره ثابته وه صحابه كرامو ﷺ نبى اكرم ﷺ په خپلو ستركوباندې بيت المقدس طرف ته په استقبال كولوباندې ليدلې وو.نوصرف ديوكس په خبرباندې دې حضراتوقطعى قبله څنګه پريخوده اوكعبې طرف ته ئې مخ كړل؟

ددې جواب دا دې.چه خبر واحدكه محتف بالقرائن وى.يعنى هغې سره قرائن شامل شى نوهغه د قطعيت فائده وركوى (٣)

---

(١) فتح البارى(١١\٥٠٧) كتاب الصلاة باب ماجاء فى القبلة)۔
(٢) فتح البارى(١١\٥٠٧) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة او السعاية فى كشف ما فى شرح الوقاية (٢\٩٣٦٢)
(٣) نزهة النظرفى توضيح نخبة الفكر(٢٤\١٢٧)_

دلته اوګورئ صحابه کرامو رضي الله عنهم ته دا معلومه وه چه د نبی کریم ﷺ خواهش اوآرزو بلکه ډیرخواهش اوآرزو دا ده چه بیت الله قبله جوړه کړې شی اوبیا دهغه مناسبتونو هم هغوی ته علم وو. کوم چه د نبی ﷺ د خانه کعبې سره وو ددې وجې هغوی ته دا معلومه شوه چه دا حکم خامخا راتلونکې دې ددې وجې دا محتف بالقرائن وو اوپه دې سره د قطعیت فائده حاصله شوه ددې وجې صحابه کرامو رضي الله عنهم ديوکس په خبر باندې عمل اوکړو والله أعلم.(١)

آیاچه د خارج نه دیوغیرتلقین اوشی اوپه هغې باندې عمل اوشی په دې مونځ نه فاسدیږی؟ دلته یوه خبره دا ده چه دخارج نه یوکس مونځګذارته تلقین اوکړی اوهغه پرې عمل اوکړی. نوپه دې سره مونځ فاسدیږی. حالانکه دلته دخارج نه یوکس د بنو عمروبن عوف په جماعت کښې یعنی مسجد قباء کښې اومسجد بنی حارثه کښې مونګذارته دا ښائی چه قبله بدله شوې ده. خپل مخ واړوئ. اوخلقوهغه دهغه کس تلقین قبلول کړو اوخپل مخونه ئې بیت الله ته واړول. آیا په دې باندې مونځ فاسد نشو؟

ددې جواب دا دې. که یوکس دخارج نه مونځګذار ته څه هدایت ورکړی او مونځګذاردهغه په هدایت باندې بغیردځه چون چراء اوبغیرد سوچ غورنه عمل اوکړی نومونځ فاسدیږی. اوکه دهغه په هدایت باندې مونځګذارپخپله عمل اوکړی. اودغورکولونه هغه ته خپله غلطی معلومه شی. اوبیا هغه ددې اصلاح اوکړی. نوپه داسې صورت کښې مونځ نه فاسدیږی.(٢)

دلته به هم دا صورت راپیښ شوې وی. چه چونکه د داسې حکم د راتلو امید وو ددې وجې دخبر ملاویدونه پس به هغوی سوچ کړې وی. چه دخبرپه صحت باندې ئې یقین راغلې وی نوبیا به ئې خپل مخونه اړولی وی. والله أعلم بالصواب.

قوله: وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَهْلُ الْكِتَابِ: یهودوته نبی ﷺ په هغه وخت کښې خوښ وو. په کوم وخت کښې چه نبی ﷺ بیت المقدس طرف ته مخ کولو. اواهل کتاب هم خوشحاله وو.

یعنی دیهودو دا خبره خوښه وه. چه نبی ﷺ بیت المقدس طرف ته مونځ کوی. ځکه چه بیت المقدس دهغوی قبله وه.

دلته په «وأهل الكتاب» کښې «أهل» مرفوع دې. اوددې عطف په «اليهود» باندې دې. سوال دا

---

(١) فتح الباري (١/٥٠٧) كتاب الصلاة باب ماجاء في القبلة)_

(٢) قال ابن العابدين رحمه الله في ردالمحتار (١/٤٢٢) وفي القنية قيل لمصل منفرد تقدم فتقدم بأمره أو دخل فرجة الصف فتقدم المصلى حتى وسع المكان عليه فسدت صلاته وينبغي أن يمكث ساعة ثم يتقدم برأى نفسه وعلله في شرح القدوري بأنه إمتثال لغير أمرالله تعالى)..

وقال في الدرالمختار (١/٤٥٩و ٤٦٠) .. لوإمتثل أمرغيره .فقيل له تقدم فتقدم أو دخل فرجة الصف أحد فوسع له فسدت بل يمكث ساعة ثم يتقدم برأيه قهستاني معزياً للزاهدي)_

دي چه داهل كتابونه كوم خلق مراد دي؟قرين قياس دا دي چه داهل كتاب نه نصارى مراد دى خواشكال دا دي كه انصارى مراد وى نود يهودو د خوشحاليدو يوه جائزه وجه دا وه چه دهغوى دقبلې استقبال كولې شو. خو د نصارى دخوشحالئ دپاره په دې كښې څه سامان نه وو ځكه چه دهغوى قبله بيت المقدس نه وو بلكه بيت اللحم وو. كوم چه دهغه ځائې نه جنوبى طرف ته واقع وو.

خوونيلى شى چه نبى ﷺ بيت المقدس ته مخ كولو.نويه دې كښې نصارو ته په دوو وجوهو خوشحالى كيدې شوه.

يوه وجه خودا چه كوم كس په مدينه كښې بيت المقدس ته مخ كوى.نودهغه مخ تبعاً بيت اللحم ته هم راځى.ځكه چه دمدينې منورې نه دواړه په يوطرف وو.

دويمه وجه دا ده.چه نصارى هم د دين موسوى اودتورات د احكامو مامور وو.ځكه چه په انجيل كښې احكام ډير كم وو.زياتې قصې اومواعظ وو.نوځكه د قوانينواواحكامو اصل مجموعه د نصارو دپاره تورات وو.چونكه د اهل تورات قبله هم بيت المقدس وو.نوځكه نصارى ورسره هم خوشحاله شول.

دنصارو دخوشحالئ يوه وجه دا هم كيدې شى.چه داسلام په مقابله كښې ټول امتونه يو دى.نصارى دا سوچ كولو.چه زمونږ قبله دې متعين نه وى.خوچه كومه قبله دمسلمانانو دپاره د سكون باعث وه.چه هغه خو هم جوړه نشى.

اوكه د«أهل كتاب»نه نصارى مراد نه وى.نوبيا به بيا عطف الخاص على العام وى.اوپه دې صورت كښې به د ..يهود.. نه مراد عوام اوداهل كتاب نه مراد ديهودوعالمان وى.اوداهل كتاب نه هغه يهود هم مراد كيدې شى.كومو چه اسلام قبول كړې وو.يا داسلام قبلونكى جوړيدل.دهغوى دخوشحالئ يوه وجه دا هم كيدې شوه.چه هغوى ته دخپل ايمان دپاره يوه نښه ملاؤ شوه.ځكه چه د نبى ﷺ د نبوت په نښوكښې يوه نښه دا هم وه.چه دځه ورخودپاره به د بيت المقدس استقبال هم كوى.(١)

علامه كرمانى رحمه الله وئيلى دى چه دا هم كيدې شى.چه په «وأهل الكتاب» كښې واو د ..مع.. په معنى وى.اوددې نه روسته دمفعول معه په وجه منصوب وى.اوس به تقديرد عبارت دا وى.«كان يصلى نحو بيت المقدس مع أهل الكتاب» يعنى يهودو ته به دا ښنه معلوميده. چه نبى ﷺ د اهل كتاب يعنى يهوديانوسره بيت المقدس ته مونځ كوى علامه كرمانى رحمه الله فرمائى «وهذا هو الأظهر لو صح رواية النصب»(٢)

---

(١) ددې تولوتفصيلاتو دپاره اوګورئ شرح كرمانى(١\١٦٥) وفتح البارى(١\٩٧) وعمدة القارى(١\٢٤٤) وفضل البارى(١\٤٧٦) وإيضاح البخارى(٤\٣٦٣)-

(٢) [illegible] (١\١٦٨) [illegible] القارى(١\٢٤٤)_

قوله: فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ: بيا كله چه نبي ﷺ بيت الله طرف ته مخ كړو نويهودو اعتراض كول شروع كړو. دانكار دا صورت هم كيدې شي چه د دوى تراوسه پورې كوم عمل وو. يا به هغه صحيح وو.اويا چه اوس څه كوى.دا به صحيح وى.نوكه د ماضى عمل ئې صحيح وو.نواوس چه كوم عمل كوى.دا غلط دې اوكه دا عمل صحيح وى.نوبيا د ماضى عمل به غلط وو.

ددې جواب دا دې.چه تراوسه پورې نبي ﷺ دالله تعالى په حكم باندې بيت المقدس ته مخ كولو اوپه دې استقبال كښې ستاسوتاليف مقصود وو خوددې نه پس الله تعالى بيت الله قبله اوگرځوله.څكه چه ستاسودپاره تاليف مفيد نشو. اوكعبه چونكه د نبي ﷺ د جدامجد حضرت ابراهيم عليه السلام قبله ده.او د هغوى قبله پاتې شوې ده.نونبي ﷺ دخپل مورث اعلى قبلې طرف ته واړولې شو.

د انكاردا صورت هم كيدې شي.چه هغوى وئيلې وى.دوى بيت المقدس ولې پريخودو او خانه كعبه ئې قبله جوړه كړه.حالانكه بيت المقدس خودانبياء سابقينوعليهم السلام قبله وه. ددې جواب دا دې.چه بيت المقدس اگرچه دانبياء بنى اسرائيل عليهم السلام قبله وه.خو خانه كعبه دحضرت ابراهيم او حضرت اسماعيل عليهما السلام قبله ده.نودواړه د پيغمبرانوعليهم السلام قبلې شوې.اوكعبې ته ددې وجې هم ترجيح حاصل ده.چه دا د محمد ﷺ جدامجد حضرت اسماعيل اوحضرت ابراهيم عليهما السلام قبله پاتې شوې ده.والله أعلم.

قوله: قَالَ زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا: علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه په دې كښې يواحتمال خو دا دې.چه امام بخارى رحمه الله دا دتعليق په طورذكركړې وى.اودا احتمال هم شته.چه د حديث سابق د لاندې دا داخل وى.بيا خاص كركله چه حرف عطف مقدرمنل هم جائز اوگرځولې شى.((كما هومذهب بعض النحاة)) (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله په جزم سره فرمائيلى دى.چه دا دحديث سابق د لاندې دې.امام بخارى رحمه الله دخپل عادت مطابق حرف عطف حذف كړې دې.اودا ئې ذكركړې دې.كوموحضراتوچه دا تعليق گرځولې دې.دهغوى نه غلطى شوې ده. څكه چه امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسيركښې دا ټكره د پورتنى حديث سره «عن أبي نعيم عن زهير» په طريق سره مكمل نقل كړې دې.(۲)

علامه عينى رحمه الله اول خو په علامه كرمانى رحمه الله باندې رد كړې دې.چه هغوى تقديرحرف عطف منلې دې.اودا ئې مسند گرځولې دې.حالانكه دصحيح مذهب مطابق د حرف عطف تقدير صحيح نه دې.

---

(۱) شرح الكرمانى (۱/۱۶۵)_

(۲) فتح البارى (۱/۹۸)

اوبيا ئې په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې په دې طريقه رد كړې دې چه هغوى دتعليق احتمال بيخى رد كړې دې علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې كښې هيڅ شك نشته چه دې صورت هم د تعليق دې اودمعلق كيدو احتمال هم موجود دې خكه چه په دې تكړه كښې اوپه ماقبل حديث كښې داسې څه څيز نشته كوم چه لازمى طور دواړه يوګرځول ضرورى وى اوتركومې پورې چه په تفسيركښې هم په يوسياق سره د ذكركولوتعلق دې نودهغې نه دا نه لازميږى چه په دې مقام كښې تعليق نه دې.

زهيربن معاويه چه دلته دحضرت براء رضى الله عنه حديث ذكركړې دې ددې تخريج امام ترمذى او ابوداود د ابن عباس رضى الله عنهما نه كړې دې (١) «قال لما وجه النبى ﷺ إلى الكعبة قالوا: يارسول الله ﷺ كيف بإخواننا الذين ماتوا وهم يصلون إلى بيت المقدس فأنزل الله تعالى ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾» (اللفظ للترمذى) ددې تخريج ابن حبان هم په خپل صحيح كښې كړې دې (٢) اوامام حاكم رحمه الله په مستدرك (٣) كښې كړې دې.

قوله: أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا: يعنى د بيت المقدس نه بيت الله طرف ته دقبلې بدليدو نه وړاندې څه حضرات وفات شوى وو اوقتل كړې شوى وو

د «انه» ضمير، ضمير شان دې اود «مات» فعل، فاعل، «رجال» دې په مينځ كښې «قبل أن تحول» دفعل اوفاعل په مينځ كښې دجمله معترضه په طور سره ده. اود «قتلوا» عطف په «مات» باندې دې اود «القبلة» نه مراد «القبلة المنسوخة» يعنى بيت المقدس مراد ده. (٤)

دفرضيت صلاة نه پس اوتحويل قبلې نه مخكښې چه كوم حضرات وفات شوى وو هغه ټول لس كسان وو په هغوى كښې د دريوكسانو وفات، عبدالله بن شهاب زهرى، مطلب بن ازهر زهرى، او سكران بن عمروعامرى رضى الله عنهم په مكه كښې شوې وو اودپنځوحضراتو، حطاب حاء مهملې سره- بن حارث جمحى، عمروبن اميه اسدى، عبدالله بن حارث سهمى، عروه بن عبدالعزى عدوى، اوعدى بن نضله عدوى رضى الله عنهم وفات په حبشه كښې شوې وو. اود دوو حضراتو حضرت براء بن معرور اواسعدبن زراره رضى الله عنهما وفات دچا تعلق چه د مدينې د انصارو سره وو په مدينه كښې شوې وو.

په دغه موده كښې يوكس اياس بن معاذ شهلى رضى الله عنه هم وفا شوې وو. خو دهغوى اسلام

---

(١) سنن أبى داود كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ٤٦٨٠) وجامع ترمذى كتاب التفسيرباب ومن سورة البقرة رقم ٢٩٦٤)_

(٢) مواردالظمآن إلى زوائد ابن حبان(ص.٤٢٥) كتاب التفسير.سورة البقرة رقم ١٧١٨)_

(٣) مستدرك للحاكم(٢٦٩\٢) كتاب التفسير)_

(٤) عمدة القارى(٢٤٨\١و٢٤٩)_

(٥) عمدة القارى(٢٤٩\١)_

مختلف فیه دي.(۱)

یاد ساتی: چه دلته د «مات رجال» سره «وقتلوا» هم ونیلی شوی دی د «قتلوا» دا لفظ د زهیرد طریق نه سوا په بل طریق کښې نشته بلکه په ټولو روایتونو کښې د «موت» ذکر راغلې دې.(۲)

ددې وجې علامه عینی رحمه الله فرمائي. «فیحتمل أن تکون هذه غیر محفوظة»(۳) یعنی ددې خبرې احتمال شته چه دا لفظ غیرمحفوظ وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ماته چرته هم داخبر نه دې ملاؤ شوې چه د تحویل قبلې نه وړاندې یومسلمان هم قتل شوې وی. خودعدم ذکرنه عدم وقوع نه لازمیږی ددې وجې که دا لفظ د «قتلوا» محفوظ وی. نو به دې به محمول وی. چه په دغه موده کښې څه غیرمعروف مسلمانان قتل شوی وو. دهغوی د نومونو اهتمام ځکه نه دې کړې شوې چه په هغه زمانه کښې د تاریخ زیات اهتمام نه وو.

حافظ رحمه الله فرمائي. چه ماته په مغازی ابن اسحاق کښې د یوکس سویدبن الصامت ذکرملاؤ شوې دې. ابن اسحاق رحمه الله فرمائي. چه دا کس نبی ﷺ سره دهغه وخت نه وړاندې ملاؤ شوې وو. کله چه انصارد نبی ﷺ سره په عقبه اولی کښې ملاؤ شوی وو. نبی ﷺ هغه ته د اسلام دعوت ورکړو. په دې باندې هغه اووئیل. «إن هذا القول حسن» ددې نه پس هغه مدینې منورې ته واپس شو. اوهلته د «بعاث» (په باء ضمه اوعین مهمله مفتوحه اوددې نه پس الف اوپه آخرکښې ثائې مثلثه) (۴) کښې قتل شوې وو. دا دهجرت نه وړاندې واقعه ده. دده قوم به وئیل. «لقد قتل وهومسلم» (۵) کیدې شی چه د «قتلوا» دا کس مراد وی.(۶)

خوعلامه عینی رحمه الله فرمائي. چه اول خودا ټول کلام په هغه وخت کښې دې. چه دا لفظ محفوظ وی. اوددې محفوظ کیدل یواحتمالی امردې. اوپه احتمال باندې حکم لګول صحیح نه دی.

اوبیا ترکومې پورې چه دحافظ رحمه الله ددې قول تعلق دې. چه په هغه وخت کښې تاریخ زیات اهتمام نه وو. نودا نشی منلې. ګوریْ نه د فرضیت صلاة نه پس اود تحویل قبلې نه وړاندې په کوم ملک کښې اوپه کوم ښارکښې څوک په خپل مرګ مړه شوی وو. دهغې هم څومره اهتمام سره ذکرشوې دې. نوکه څوک په دغه وخت کښې قتل شوی وو. نویقیناً دهغې ذکربه هم په یقین سره زیات په اهتمام سره وې. ځکه چه خپل مرګ د قتل نه یقیناً غیرمعمولی دې.

---

(۱) فتح الباری(۱\۹۸) وعمدة القاری(۱\۲۴۹)_

(۲) المصادرالسابقة)_

(۳) عمدة القاری(۱\۲۴۹)_

(۴) معجم البلدان(۱\۴۵۱)_

(۵) السیرة النبویة لابن هشام (۱\۲۶۵و ۲۶۶)_

(۶) فتح الباری(۱\۹۸)_

اوترکومې پورې چه د سويدبن الصامت دواقعه تعلق دې.نوهغه دليل جوړول دې وجې صحيح نه دی.چه ددغه کس اسلام متفق عليه نه دې.بيا بله دغور خبره دا ده.چه دلته:
«قتلوا»صيغه د جمعې ده.اوهغه صرف يوکس دې.ديوکس دپاره دجمعې دصيغې استعمال څنګه صحيح کيدې شی؟
بيا دلته دا خبره هم دغور قابله ده.چه دصغاني وغيره د تصريح مطابق ..بعاث.. د مدينې منورې نه د دوو ورځو په مسافت باندې يوځائې دې.چرته چه په جاهليت په زمانه کښې اوس اوخزرج جنګ شوې وو.په هغه وخت کښې اسلام نه وو.په داسې زمانه کښې ديوکس په قتل باندې څنګه استدلال کولې شی.چه دهغه قتل په هغه وخت کښې شوې وو.کله چه بيت المقدس قبله وه.()
حافظ ابن حجر دخپلې زمانې دبعضې فضلاؤ په حوالې سره ليکی.چه ممکن ده:
«قتلوا»نه مراد په مکه معظمه کښې ضعيفه مسلمانان مراد وی.لکه دعمار مور پلار.
حافظ فرمائی.چه دا مراد اوګرځولې شی.نوددې دپاره ددې ثبوت ضروری دې.چه دهغوی شهادت داسراء نه پس يعنې د فرضيت صلاة نه پس شوې وو.()والله أعلم

قوله: فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ:
مونږ ته نه معلوميده.چه مونږ د داسې خلقوپه باره کښې څه اووايو.آيا دهغوی په ثواب کښې خوبه څه کمې نه وی راغلې.نوالله تعالی دا آيت نازل کړو.
دذکرشوی آيت شان نزول اوددې سره متعلقه ټولوتفصيلاتوباندې په ترجمة الباب کښې وړاندې کلام شوې دې.

۳۰ = بَابُ حُسْنُ إِسْلَامِ الْمَرْءِ

دماقبل سره ربط: حافظ ابن حجر دماقبل باب «الصلاة من الإيمان» او باب «حسن إسلام المرأ» په مينځ کښې دامناسبت بيان کړې دې.چه په ماقبل باب کښې دصحابه کرامو ددينی حرص دهغوی دشغف ذکروو.چه هغوی سره دا فکرپيدا شوې وو.چه قبله خو بدله شوه.زمونږ دهغه ورونړو په څه کيږی.چاچه اولنې قبلې ته مونځونه کول.آيا دهغوی په ثواب کښې خوبه کمې نه وی راغلې.دامام بخاری ذهن ددې ځائې نه دتحريم خمر واقعه نه

() عمدة القاری(۱\۲٤۹)..
معلومه دې وی.چه علامه عينی په حافظ باندې رد په دې طريقه کړې دې.چه د ((بعاث)) واقعه دجاهليت په زمانه کښې راغلې وه.اودسويدبن الصامت قتل د بعاث په موقع شوې وو.اوپه سيرت ابن هشام (۱\۲۶۶) کښې دی.((وکان قتله قبل يوم بعاث)) چه د سويد قتل د يوم بعاث نه وړاندې شوې وو په دې طريقه دعلامه عينی اشکال نور هم سختيږی.والله أعلم.)_
() فتح الباری(۱\۹۸)_

منتقل شو چه هم داسې قسم اشکال دتحریم خمریه واقعه کښې هم پیښ شوې وو چه دشراب څکلواول اجازت وو او روسته دهغې حرمت نازل شو.خوپه دغه دوران کښې بعضې صحابه کرام ﷺ وفات شوی وو اوبعضې شهیدان شوی وو اودهغوی په خیټوکښې شراب موجود وو.دهغوی حال به څه وی؟ په هغې باندې آیت نازل شوې وو ﴿لَيۡسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٞ فِيمَا طَعِمُوٓاْ إِذَا مَا ٱتَّقَواْ وَّءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ثُمَّ ٱتَّقَواْ وَّءَامَنُواْ ثُمَّ ٱتَّقَواْ وَّأَحۡسَنُواْۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ﴾[1] په هغې کښې ذکرراغلې وو چه دمحسنينوپاره د ویرې څه خبره نشته دغه شان دالله تعالی ارشاد دې﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجۡرَ مَنۡ أَحۡسَنَ عَمَلًا﴾[2] یعنی الله تعالی د نیکانو خلقودعمل ثواب نه ضائع کوی.صحابه کرام ﷺ خو نیك عمل کونکی وو دهغوی عمل به ولې ضائع کیږی. نوددې احسان نه انتقال د ذهن اوشو.اوترجمه ئې قائمه کړه «باب حسن إسلام المرء»[3]

حافظ ﷫ چه کوم مناسبت بیان کړې دې.دا ډیر لرې مناسبت دې.ددې نه غوره توجیه هغه ده.کومه چه علامه عینی ﷫ بیان کړې ده.هغوی فرمائی.چه وړاندې د «الصلاة من الإیمان» ذکروو.اوپه دې باب کښې «من حسن إسلام المرء» ذکردې.اودا معلومه ده. چه «لایحسن إسلام المرء إلا بإقامة الصلاة» چه په مانځه سره د سړی په اسلام کښې حسن راځی.نوپه دې طریقه په دواړو بابونوکښې مناسبت موجود شو.[4]

د ترجمة الباب مقصد دترجمة الباب مقصد دمعمول مطابق په ایمان کښې دزیادت اونقصان اثبات دې. او ورسره ورسره په مرجئو،معتزلواوخوارجوباندې رد هم دې.

ترکومې چه په ایمان کښې زیادت اونقصان تعلق دې.نوپه دې باندې داسې پوهه شئ.چه یودې اسلام اویو دې په ددې حسن،داسلام معنی ده.اطاعت.نوکه د ظاهرسره په باطن کښې هم اطاعت وی.نوپه اسلام کښې یوقسم حسن پیدا شو. اوکه دې سره مزیدانشراح پیدا شی.نوپه اسلام کښې دحسن نوره اضافه هم اوشی. اوکه دطاعاتواواعمال صالحه په ذریعه په ایمان کښې نورنورانیت اوورحانیت پیدا شی.نوددې حسن به نورهم زیات شی.غرض دا چه اسلام حسن قبلوی. او دحسن مختلف مراتب دی.ددې نه معلومه شوه.چه په اسلام کښې کمې اوزیاتې کیږی.اواسلام او ایمان یوځیزدې.نوهرکله چه په اسلام کښې تفاوت ثابت شو.نوپه ایمان کښې هم ثابت شو.والله أعلم.

دمرجئوتردید په دې طریقه کیږی.چه چونکه داسلام حسن په اعمالو سره راځی.اوپه دې

---

[1] المائدة:۹۳)_
[2] الکهف:۳۰)_
[3] فتح الباری(۹۸|۱)قبیل باب حسن إسلام المرء)_
[4] عمدة القاری(۲۴۹|۱)

حسن كنبې په اعمالوكنبې دتفاوت په وجه كمې زياتې راځي.نودا ثابته شوه.چه اعمال دايمان او اسلام دپاره جزء دي.نوپه دې طريقه د مرجئو هم ترديداوشو.ځكه چه دهغوئ په نيزداعمال په وجود اونه وجود كښې څه فرق نشته.

دمعتزلو اوخوارجوترديد داسې دې.چه په اعمالوكنبې د زيادت په صورت كښې به د اسلام او ايمان په حسن كنبې زيادت كيږي.او په اعمالو كنبې به كمى راځى.دايمان اواسلام نفى نه كيږي. والله أعلم بالصواب.

[٣١] قَالَ مَالِكٌ أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ (١) أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ.

رجال الحديث

① مالك:دوى امام مالك بن انس رحمه الله دى.ددوى حالات د«باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيرشوى دى.

② زيدبن اسلم:ددوى حالات د«باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تيرشوى دى.

③ عطاءبن يسار:دوى حالات وړاندې «باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تيرشوى دى.

④ حضرت ابوسعيدالخدرى رضى الله عنه: ددوى حالات وړاندې «من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيرشوى دى.

قَالَ مَالِكٌ:دا تعليق دې.ځكه چه دبخارى رحمه الله دامام مالك رحمه الله نه سماع ثابته نه ده.امام بخارى رحمه الله دلته دا تعليقاً ذكركړې دې.اوبيا ئې دا په خپل كتاب كنبې موصولاً چرته هم نه دې ذكركړې.د داسې رواياتوشماريوسل يوكم شپيته دى.لكه څنګه چه مونږ دكشف البارى په مقدمه كنبې ذكركړى دى.(٢)

علامه ابن حزم رحمه الله فرمائى.چه دا چونكه معلق روايت دې.اوپه تعليق كنبې انقطاع وى. نودا انقطاع به قادح وى.اودا به صحيح نشى ګرځولې.(٣)

خوعلامه عينى رحمه الله فرمائى.چه دعلامه ابن حزم رحمه الله خبره صحيح نه ده. ځكه چه دا اګرچه دلته تعليقاً مروى دې.ليكن په ګنړو طرقو سره دا موصولاً مروى دې.امام بخارى رحمه الله

---

(١) الحديث أخرجه النسائى فى سننه (٢٦٦/٢و ٢٦٧) كتاب الإيمان وشرائعه باب حسن إسلام المرء)_

(٢) كشف البارى(١٥٨/١) مقدمة الكتاب تعداد روايات بخارى)_

(٣) عمدة القارى(٢٥٠/١)_

دشهرت د وجې هغه طرق ذكر نكړل. بله دا چه دامام بخاري رحمه الله عادت اوطريقه معلومه ده. چه دوى بغيرد ثبوت اود تثبت نه په جزم سره روايت نه نقل كوى. اوبيا دلته دوى «قال مالك» فرمائيلى دى. په جزم سره روايت كوى. بيا هرمنقطع قادح فى الصحة خو نه وى. نوپه ذكرشوى روايت باندې اگرچه اصطلاحاً د انقطاع اطلاق كولې شى. خوپه حقيقت كښې دمتصل په حكم كښې دې. خكه چه دا روايت صحيح دې.[1]

دا تعليق ابوذرهروى رحمه الله په بعضونسخوكښې [2] امام نسائى په خپل سنن كښې[3] امام اسماعيلى رحمه الله په خپل مستخرج كښې [4] امام بزارپه خپله مسندكښې [5] امام بيهقى په شعب الايمان كښې [6] امام دارقطنى رحمه الله په غرائب مالك كښې [7] حسن بن سفيان رحمه الله په خپل مسند كښې[8] اوامام اسماعيل بن عبدالله سمويه رحمه الله په خپلو ..فوائد.. كښې [9] نقل كړې دې.

دوه اشكالات اوهغې جوابونه په دې سند باندې يواشكال خودا كيږى. چه دا روايت معن بن عيسى رحمه الله د «مالك عن زيد عن عطاء عن أبي هريرة رضي الله عنه» په طريق سره نقل كوى. لكه چه په دې خبره كښې شك دې. چه دا روايت د حضرت ابوسعيد رضي الله عنه نه مروى دې. اوكه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه؟ [10]

دويم اشكال دا دې. چه سفيان بن عيينه رحمه الله دا روايت د «زيدبن أسلم عن عطاء» په طريق سره مرسلاً نقل كوى. په هغې كښې نه دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه ذكرشته. اونه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه [11] امام بزار رحمه الله فرمائى. «لانعلم رواه عن زيدبن أسلم عن عطاء عن أبي سعيد إلا مالك»[12]

---

[1]) المصدرالسابق)_
[2]) كما فى الفتح (۹۸\۱) والعمدة (۲۵۰\۱) وتغليق التعليق(۴۴\۲) وهدى السارى(ص.۲۰)_
[3]) سنن نسائى (۲۶۶\۲و ۲۶۷) كتاب الإيمان وشرائعه باب حسن إسلام المسلم)_
[4]) فتح البارى(۹۸\۱) وعمدة القارى(۲۵۰\۱) وهدى السارى(.۲۰) وتغليق التعليق(۴۴\۲و ۴۵)-
[5]) المصادرالسابقة)_
[6]) شعب الإيمان للبيهقى (۵۸\۱و ۵۹) باب الدليل على أن الإيمان والإسلام على الإطلاق وعبارتان عن دين واحد رقم ۲۴)_
[7]) فتح البارى(۹۹\۱) وعمدة القارى(۲۵۰\۱) وهدى السارى (ص.۲۰) وتغليق التعليق(۴۵\۲و ۴۸)_
[8]) المصادرالسابقة)_
[9]) تغليق التعليق (۴۶\۲) وهدى السارى(ص.۲۰)-
[10]) فتح البارى(۹۹\۱) وعمدة القارى(۲۵۰\۱) وتغليق التعليق(۴۸\۲)_
[11]) المصادالسابقة)_
[12]) تغليق التعليق(۴۶\۲)_

ترکومې پورې چه داوئنی اشکال تعلق دی نوهغه ددې وجې قابل اعتنا، نه دې چه امام دارقطنی رحمه الله فرمائیلی دی معن بن عیسی کوم چه دا روایت د حضرت ابوسعیدخدری رضی الله عنه په ځائې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل کوی دا د نورو ټولو طرقو نه خلاف دې.خکه چه کم نه کم نهه حضرات ،ابن وهب،ولیدبن مسلم،طلحه بن یحیی،زیدبن شعیب،اسحاق بن فروی، سعید زبیری،عبدالله بن نافع،ابراهیم المختار،اوعبدالعزیزبن یحیی رحمهم الله د «مالك عن زید،عن عطاء عن أبي سعید» په طریق باندې اتفاق کوی نو د معن بن عیسی طریق شاذ دې.دکوم چه څه اعتبار نشته.(۱) ددې نه علاوه چه د معن بن عیسی نه روایت کونکې راوی هم ضعیف دې.(۲)
بیا ترکومې پورې چه دوصل اوارسال تعلق دې نودا هم قادح نه دې.خکه چه سفیان بن عیینه رحمه الله اګرچه ثقه دې.خوامام مالك رحمه الله د اهل مدینې داحادیثو په معامله کښې اتقن او احفظ دې نود نورو په مقابله کښې به ددوی قول ته ترجیح وی اوددوی تفرد دکوم طرف ته چه امام بزار رحمه الله اشاره کړې ده.هغه به هیڅ مضر نه وی.(۳)
هم دا وجه ده.چه خطیب بغدادی رحمه الله «الرواة عن مالك» کښې لیکی.«هذا الحدیث ثابت من حدیث مالك»(۴)اوابن بطال رحمه الله فرمائی «هوحدیث مشهور من روایة مالك في غیرالموطا»(۵)

قوله إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا: بنده چه کله مسلمان وی.اودده اسلام حسن وی.یعنی هغه بنه مسلمان جوړ شی.نوالله تعالی دهغه هرهغه ګناه معاف کړی.کومه چه هغه کړې وی.

قوله: زَلَفَهَا: علامه خطابی رحمه الله فرمائی.چه «زلف»«ازباب تفعیل»او«أزلف»«ازباب إفعال» دواړه یوه معنی لری.یعنی «أسلفها وقدمها»(۶)
صاحب محکم ابن سیده رحمه الله لیکلی دی.«زلفه»(مخففاً ازباب نصر) او «زلّفه» (مشدداً ازباب تفعیل)ددې معنی ده.«قدمه»،اود «ازلفه»«ازباب افعال»معنی«قربه» راځی.(۷)
ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ.چه زمونږ په نسخوکښې «زلفها» دې.په دې کښې اختلاف دې.چه دا بالتخفیف دې اوکه بالتشدید؟

---

(۱) تغلیق التعلیق(۲/۴۸) وفتح الباری(۱/۹۹) وعمدة القاری(۱/۲۵۰)_
(۲) تغلیق التعلیق(۲/۴۸)_
(۳) فتح الباری(۱/۹۹) وعمدة القاری(۱/۲۵۰) وتغلیق التعلیق(۲/۴۹)_
(۴) تغلیق التعلیق(۲/۴۷) وفتح الباری(۱/۹۹) وعمدة القاری(۱/۲۵۰)-
(۵) عمدة القاری(۱/۲۵۰)_
(۶) عمدة القاری(۱/۲۵۱)_
(۷) المصدرالسابق)_

صاحب دمشارق بالتخیف ضبط کړی دی او امام نووی رحمه الله بالتشدید.[1] والله أعلم.

په حدیث باب کښې دامام بخاری رحمه الله تصرف ددې حدیث دوه حصې دی یوه حصه خودا ده کومه چه ستاسو وړاندې ده اوبله حصه امام بخاری رحمه الله حذف کړې ده پوره حدیث داسې دې «إذا أسلم العبد فحسن إسلامه کفر الله عنه کل سیئة کان زلفها وکتب له کل حسنة کان زلفها..»[2] لکه چه امام بخاری رحمه الله ددې دویم جزء یعنی «وکتب له کل حسنة کان زلفها» کومه چه کتابت حسنه سره متعلق ده حذف کړې ده.

دکتابت حسنه سره د متعلقه حصې حذف کولووجه بعضې عالمانو رحمهم الله فرمائیلی دی چه امام بخاری رحمه الله د کتابت حسنه سره متعلقه حصه ځکه حذف کړې ده چه هغه د قواعدخلاف وه یعنی داسلام راوړلو نه پس د سیئاتو معاف کیدل خو ښکاره خبره ده او په نصوص کښې مصرحه ده.[3] ودمسلمانیدو په صورت کښې دکفر دزمانې اعمال حسنه باندې د اجر او ثواب ترتب دا د قواعدو خلاف خبره ده.[4]

په طاعاتو، قرباتو، اوعباداتو د اجراوثواب ترتب دا خبره چه دا د قواعدو نه خلاف ده په دې باندې د پوهیدو دپاره اول په یوه مقدمه باندې ځان پوهه کړئ. ګورئ درې څیزونه دی طاعات. قربات او عبادات. په طاعاتو کښې دثواب حصول په موافقة الامرباندې موقوف وی ځکه چه د طاعاتو حقیقت هم دا موافقة الامر دې.[5] په قرباتو کښې ثواب په هغه وخت کښې حاصلیږی چه متقرب ته د «من یتقرب إلیه» معرفت حاصل وی او په عباداتو کښې ثواب په هغه وخت کښې وی چه دمعرفت سره نیت هم وی.[6]

دطاعت مثال دالله تعالی دمعرفت حصول دې. اوکافردالله تعالی دمعرفت حاصلولو مامور دې نوکه ده د الله تعالی معرفت حاصل کړو. ده ته به اجراوثواب ملاویږی

دقربت مثال صدقات نافله دی. دلته صرف د متقرب الیه معرفت کافی دې

دعباداتومثال صلاة. زکاة. صوم اوحج وغیره دی په دې اموروکښې د متقرب الیه د معرفت سره سره نیت هم ضروری دې

اوس په دې باندې پوهه شئ چه کافرته نه معرفت حاصل دې اونه ده د نیت څه اعتبار شته که ده ته دالله تعالی معرفت حاصل وو. ده به کفر ولې کولو بیا هرکله چه هغه د معرفت

---

[1] المصدر السابق)۔

[2] تغلیق التعلیق (۴۵/۲) وسنن نسائی (۲۶۶/۲ و ۲۶۷) کتاب الإیمان وشرائعه باب حسن إسلام المسلم)۔

[3] کما سیأتی تفصیله قریباً إن شاء الله تعالی)۔

[4] فتح الباری (۹۹/۱) وعمدة القاری (۲۵۲/۱)۔

[5] شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۶/۱) کتاب الإیمان باب بیان حکم عمل الکافر إذا أسلم بعده)۔

[6] شرح نووی (۷۶/۱) وفتح الباری (۹۹/۱) وعمدة القاری (۲۵۲/۱) وکشف الباری (۲۶۶/۱)۔

نه خالي دي.كوم چه د قربت دپاره موقوف عليه ده. نو عبادت ته به څنګه رسي.كوم ځاي کښې چه يوه درجه پورته بله ده.يعني د معرفت نه پس د نيت وجود هم شرط دي.معلومه شوه.چه دکافرد قرباتو او عباداتو څه اعتبار نشته.

د کفر په زمانه کښې په اعمال حسنه باندې داجراوثواب ترتب خلاف قواعد نه دی ډيرو زياتومحققينوپه دې خبره باندې کلام کړې دې.د کفر په زمانه کښې په اعمال حسنه باندې ترتب دثواب خلاف قواعد دې.دا حضرات فرمائي.چه دا خبره صحيح نه ده.ځکه چه خلاف قاعده خودا خبره ده.چه په زمانه دکفرکښې کوم نيك اعمال اوشي.په هغه وخت کښې هغه ليکلي شي.حالانکه دحديث نه دا نه ثابتيږي.بلکه د حديث نه دا ثابتيږي.که په زمانه دکفرکښې بعضې اعمال صالحه اوکړي.اوبيا مسلمان شي.نواوس به دغه اعمال مرضيه شمارلي شي.اوپه زمانه داسلام کښې هغه اعمال صالحه ليکل کوم چه په زمانه دکفرکښې شوي وو.د قواعدو خلاف نه دی.دغه شان دا هم کيدې شي.چه دا اعمال غيرمعتبر وو خو داسلام په برکت الله تعالى هغه قبول کړي.اوپه هغې باندې داجراوثواب ترتب اوکړي.ديوې دلې رايه ده.که کافرپه حالت دکفرکښې نيك اعمال کړي وي.اوبيا هغه مسلمان شي نوهغه ته به په دغه اعمال صالحه باندې اجراوثواب ملاويږي. (۱)

امام نووي رحمه الله فرمائي.چه دمحققينو رحمهم الله په دې باندې اجماع ده.که کافرد تقرب الى الله دپاره ښه اعمال کړي وي.لکه صدقات،صله رحمي،اواعتاق وغيره،اوبيا هغه اسلام راوړي.نودا ټول اعمال به ليکلي شي.اوکه داسلام په حالت کښې ورته مرګ راشي نوپه دې به ورته اجراوثواب هم ملاويږي.نودا خبره خلاف عقل هم نه ده.اوپه شريعت کښې دا خبره راغلې هم ده.(لکه چه مونږ به ئې وړاندې ذکراوکړو) نوددې خبرې قبولو ضروري دی.اودې ته دقواعدنه خلاف وئيل دمنلو خبره نه ده.(۲)

ترکومې پورې چه دهغه فقهاؤ دقول تعلق دی.څوك چه دا وائي.چه دکافرهيڅ عبادت صحيح نه دې.اوکه هغه اسلام راوړي.نوهم دهغې شمارنه کيږي.نودهغوي مراد دا دې چه د دنياوي احکامو په اعتبارسره دهغې څه اعتبارنشته.باقي پاتې شوه دا خبره چه په دې به په آخرت کښې ثواب وي اوکه نه؟ دفقهاؤ په قول کښې دې سره څه تعرض نشته.(۳)بيا دا هم يوحقيقت دې.چه دکافرد بعضې اعمالوپه دنيا کښې هم اعتبارشته.که دکافره په ذمه کفاره ظهار لازمه شي.اوهغه هم په حالت دکفرکښې کفاره ادا کړي.نودا به دهغه دپاره کافي وي.داسلام راوړلونه پس په ده باندې دهغې اعاده لازم نه ده.(۴)

---

۱) عمدة القارى(۲۵۳/۱)-

۲) عمدة القارى(۲۵۳/۱) وفتح البارى(۹۹/۱)_

۳) شرح نووى على صحيح مسلم(۷۷/۱) وعمدة القارى(۲۵۳/۱)_

۴) المصادر السابقة)_

ابراهیم حربی، ابن بطال، قرطبی، اوابن منیر رحمهم الله هم ددې قائل دی.[۱]
ابن المنیر رحمه الله فرمائی چه دقواعدوخلاف خودا خبره ده چه په زمانه د کفرکښې هغه اولیکلې شی اوترکومې پورې چه ددې صورت تعلق دې چه الله تعالی دهغه د اسلام راوړلو نه پس په نیکوکښې دهغه نیکواعمالو د ثواب زیادت اوکړی.کوم چه ده په حالت دکفر کښې کړې وی نوددې دپاره څه مانع موجود نشته.لکه څنګه چه دالله تعالی دپاره په دې خبره کښې څه مانع نشته.چه په یوبنده باندې بغیردڅه عمل نه فضل اوکړی.ګورئ هغه کس ته پوره ثواب ملاویږی.کوم کس چه د بیمارئ یا دڅه عذر په وجه خپل معمولات ادا نکړې شی. هرکله چه الله تعالی دمعدوم عمل ثواب لیکلې شی نود موجود عمل ثواب به ولې نشی لیکلې؟ اګرچه په هغې کښې شروط نه وی.[۲]
ابن بطال رحمه الله فرمائی.چه الله تعالی ته هرقسم اختیارشته.چه په خپلو بندګانو باندې څه قسم فضل اوکړی.چاته داعتراض کولوڅه حق نشته.[۳]

دکفردزمانې په نیکو اعمالو داسلام راوړلو نه پس د اجراوثواب دترتیب دلائل په زمانه دکفر کښې چه کوم اعمال حسنه شوی وی.په هغې باندې داجراوثواب دحصول دلائل لاندې دی.

① اولنې دلیل خوهم دا د ابوسعید خدری رضی الله عنه حدیث باب دې.کوم چه په دې مسئله کښې صریح دې.[۴]

② دویم دلیل دحضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه روایت دې.هغوی فرمائی.«یارسول الله أرأیت أشیاء کنت أتحنث بها فی الجاهلیة من صدقة أوعتاقة ومن صلة رحم فهل فیها من أجر؟ فقال النبی ﷺ أسلمت علی ماسلف من خیر» اودمسلم په روایت کښې دی «أسلمت علی ما أسلفت من خیر»[۵] یعنی په ماضی کښې چه تاسوکوم نیک اعمال کړی دی.تاسودهغې سره مسلمانان شوی یئ یعنی هغه اعمال عبث نه ځی.
خوکوم حضرات چه دکفرد زمانې اعمال غیرمعتبرګنړی.هغوی ددې روایت په باره کښې فرمائی.چه ددې حدیث مطلب دا کیدې شی.چه تاسو دکفرپه زمانه کښې کوم ښه خصلتونه اوخویونه اختیارکړی وو.اوښه ښه اعمال موکړی وو. د هغې په وجه تاسو ته ملکه حاصله

---

[۱] عمدة القاری (۲۵۳/۱) وفتح الباری (۹۹/۱و ۱۰۰)_
[۲] عمدة القاری (۲۵۳/۱) وفتح الباری (۱۰۰/۱)_
[۳] شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۷/۱) وفتح الباری (۱۰۰/۱) وعمدة القاری (۲۵۳/۱)_
[۴] وقد سبق تخریج الحدیث سابقاً مفصلاً)_
[۵] انظر الصحیح البخاری کتاب الزکاة باب من تصدق فی الشرک ثم أسلم رقم (۱۴۳۶) وکتاب البیوع باب شراء المملوک من الحربی وهبته وعتقه رقم ۲۲۲۰) کتاب العتاق باب عتق المشرک رقم ۲۵۳۸) وکتاب الأدب باب من وصل رحمه فی الشرک ثم أسلم رقم ۵۹۹۲) والصحیح لمسلم (۷۶/۱) کتاب الإیمان باب بیان حکم عمل الکافر اذا أسلم بعده)_

شوي ده اوس دهغه ملكهٔ په وجه تاسو په اسلام كښې هم نفع اخلئ نو كه د كفر په زمانه كښې مو صدقات كول نو اوس دهغې ملكه پيدا شوې ده چه د اسلام په زمانه كښې به هم هغه ملكه تاسو صدقه كولو ته اماده كوى يا غلامان مو آزادول نو اوس په اسلام كښې به هم دهغې تقاضا وى.(١)

بعضې حضراتو ددې دويم مطلب بيان كړې دې هغوى فرمائى چه ددې حديث مطلب دا دې چه تاسو د كفر په زمانه كښې كوم نيك اعمال كړى دى په هغې باندې ستاسو تعريف كيږى تاسو دهغې په وجه ثناء جميل حاصله كړې ده. خلقو ستاسو مدح او تعريفونه كړى دى هغه بنه تعريفونه به تاسو ته اوس په اسلام كښې هم حاصل وى.(٢)

بعضې حضراتو ددې دا تاويل كړې دې چه «أسلمت ببركة ما أسلفت» يعنى دهغه نيكو اوبنه اعمالو په وجه تاته د مسلمانيدو توفيق ملاؤ شو. «لأن المبادئ عنوان الغايات» خكه چه ابتدائى آثار د عاقبت دليل او عنوان وى. مشهوره ده چه نيكى. نيكى راكاږى. نو دبنه اعمالو په وجه طبعيت ايمان طرف ته خى.(٣)

بعضې حضرات فرمائى چه ددې مطلب دا دې دهغه اعمالو په بركت تاسو ته په اسلام كښې رزق واسع ملاويږى.(٤)

خو دا ټول معانى او تاويلات دتبادر نه خلاف دى كه يوكس خالى الذهن وى. او دا حديث اووائى يا ئې واورى نو سمدستى به هغه په ذهن كښې هم دا راخى چه دكفر په زمانه كښې كوم نيك اعمال شوى وى دمسلمانيدونه پس به دهغې اعتبار وى په دې صورت كښې به ددې معنى دا وى چه «أسلمت مع ما أسلفت» تا دهغه نيكو اعمالو سره مسلمان شوې ئې كوم چه دې په تيره شوې زمانه كښې كړى دى. يعنى هغه به عبث او ضائع كيږى نه.

③ دريم دليل دمسلم شريف يو حديث دې حضرت عائشې ﷻ نبى كريم ﷺ ته عرض اوكړو. «يارسول الله ابن جدعان كان فى الجاهلية يصل الرحم ويطعم المسكين فهل ذاك نافعه؟ قال ﷺ لا ينفعه إنه لم يقل يوماً رب اغفرلى خطيئتى يوم الدين»(٥) يعنى ابن جدعان به د جاهليت په زمانه كښې صله رحمى هم كوله. مسكينانو ته به ئې روټئ هم وركوله آيا دا اعمال به دهغوى دپاره نافع وى. نبى ﷺ اوفرمائيل دا به نافع نه وى. خكه چه هغه يوه ورځ هم دا نه وو وئيلى چه «رب اغفرلى خطيئتى يوم الدين» ددې مطلب حضرات محدثين دا بيانوى چه چونكه هغه په بعث

---

(١) شرح النووى على صحيح مسلم(٧٦/١) وفتح البارى (٣٠٢/٣) كتاب الزكاة باب من تصدق فى الشرك ثم أسلم
(٢) المصادر السابقة)_
(٣) شرح نووى(٧٧/١) وفتح البارى(٣٠٢/٣) وعمدة القارى(٢٥٣/١)_
(٤) فتح البارى(٣٠٢/٣)-
(٥) صحيح مسلم(١١٥/١)كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على الكفر لاينفعه عمل)_

بعدالموت باندې ايمان نه ساتلو ددې وجې هغه كافر وو اودكفرپه حالت كښې مړ شوې وو.
اودكفرپه حالت كښې په مرګ سره دا اعمال فائده نه ورکوی.([1])
معلومه شوه.كه هغه ((رب اغفرلي خطيئتي يوم الدين))ونيلي وو يعنی كه هغه په آخرت باندې
ايمان راوړلو.نودهغه نيك اعمال به دهغه په حق كښې ليكلى شول اودهغې ثواب به ورته
ملاويدل.والله سبحانه وتعالىٰ أعلم.
دكفردزمانې په معاصى او جرائمو به داسلام راوړلونه پس مواخذه وى بيا په زمانه دكفركښې
چه نې كوم ګناهونه اومعاصى كړې وى.آيا د اسلام قبلولونه پس به په هغې باندې مواخذه
وى اوكه كهاته به ختمه وى؟
جمهورعالمان ﷭ چه په هغوى كښې ائمه ثلاثه يعنى امام ابوحنيفه.امام مالك اوامام
شافعى ﷬ هم داخل دى.ددوى رائې دا ده.كه كافرد زړه په اخلاص سره مسلمان شى نود
كفرسره معاصى هم ختميږى.([2])
اوامام احمدبن حنبل ﷫ ([3]) په شوافعوكښې ابوعبدالله حليمى ﷫ ([4]) او ابوبكربيهقى ﷫
([5])اوپه ظاهريه كښې ابومحمدبن حزم ﷫ ([6])اواحنافو ﷬ په متاخرينوكښې علامه انورشاه
كشميرى ﷫ ([7])رائې دا ده.چه په دې كښې تفصيل دې.كه داسلام نه پس لكه څنګه چه ده
د كفر نه توبه اوويستله.دغه شان نې د ګناهونو نه هم توبه اوويستله.نواسلام لكه څنګه چه
دكفرهادم دې.دغه شان به دګناهونو جرائموهم هادم وى.اوكه صرف دكفر نه نې توبه
اوويستله.اوپه معاصى اوجرائموكښې اوس هم مشغول وو.نوبيا به وړاندينى ګناهونه نه
معاف كيږى.اود روستنو جرائموسره به ترې د وړاندينو ګناهونو هم تپوس كيږى.

---

[1]) شرح نووى على صحيح مسلم(١١٥١١)_
[2]) أنظرفتح الملهم (٢٧٢١١) كتاب الإيمان باب كون الإسلام يهدم ما قبله وكذا الحج والهجرة وفيه تفصيل حسن فراجعه لزاماً)_
[3]) فتح البارى(٢٦٦١١٢و ٢٦٧) كتاب إستتابة المرتدين باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فى الدنيا والآخرة)
[4]) المصدرالسابق وشعب الإيمان للبيهقى(٥٨١١) باب الدليل على أن الإيمان والإسلام على الإطلاق عبارتان عن دين واحد)_
[5]) قال البيهقى فى سننه الكبرى (١٢٣١٩) كتاب السير.باب ترك أخذ المشركين لما أصابوا) بعد ذكر حديث ابن مسعود ﷛ وكأنه جعل الإيمان كفارة لما مضى من كفره وجعل العمل الصالح بعدكفارة لما مضى من ذنوبه سوى كفره)_
[6]) قال ابن حزم فى ..المحلى.. (٣٩١١) مسألة :ومن عمل فى كفره عملا سيئاً ثم أسلم فإن تمادى على تلك الإساءة حوسب وجوزى فى الآخرة بما عمل من ذلك فى شركه وإسلامه)-
[7]) فيض البارى(١٣٥١١و ١٣٦)_

امام احمد رحمه الله اود دوی د متبعینو رحمهم الله، دلائل امام احمداوددوی هم خیال عالمانو رحمهم الله
په صحیحینو کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په یو روایت باندې استدلال کړې
دې «**قال قال رجل یا رسول الله ﷺ أنواخذ بما عملنا فی الجاهلیة قال: من أحسن فی الإسلام لم یواخذ بما عمل فی الجاهلیة ومن أساء فی الإسلام أخذ بالأول والآخر**»(١)
دمسلم شریف په یوروایت کښې دی «**ومن أساء أخذ بعمله فی الجاهلیة والإسلام**»(٢)
ددې حدیث نه معلومه شوه.چه کوم کس په زمانه داسلام کښې ګناهونه اختیارکړی هغه به د کفرد زمانې په معاصی اوجرائمو باندې هم نیولې شی
ابن حزم ظاهری رحمه الله دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په حدیث باندې استدلال کړې دې.«**إن ناسا من أهل الشرك قتلوا فأكثروا، وزنوا فأكثروا، ثم أتوا محمدا ﷺ فقالوا: إن الذی تقول وتدعو إلیه لحسن، ولو تخبرنا أن لما عملنا كفارة، فنزلت ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ۝ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ۝ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾**»(٣)
ابن حزم رحمه الله فرمائی.چه په دې آیت کښې الله تعالی داعمال سیئه اسقاط په ایمان. عمل توبه اوعمل صالح باندې مرتب کړې دې.نوکه د مسلمانیدو نه پس عمل صالح نه کوی. بلکه د کفرد زمانې پشان په ګناهونوکښې اخته وی.نودهغه زمانې په ګناهونوبه هم مواخذه وی.(٤)
دجمهورود طرفه دذکرشوو دلائلوجواب جمهورعالمان رحمهم الله دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د روایت په جواب کښې فرمائی.چه دا حدیث محتمل دې.د یو محتمل روایت په وجه نورټول روایات مقید کول صحیح نه دی.
① په دې کښې اولنې احتمال هغه دې.کوم چه امام طحاوی رحمه الله بیان کړې دې. دکوم خلاصه چه دا ده.چه د «**احسان فی الإسلام**» معنی دا ده.چه داسلام زمانه لاندې کړی.اومسلمان شی.اود «**إساءت فی الإسلام**» معنی دا ده.چه داسلام زمانه لاندې کړی.اواسلام قبول نکړی.(٥)

---

(١) صحيح البخاری کتاب إستتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم باب إثم من أشرک بالله وعقوبته فی الدنيا والآخرة رقم ٦٩٢١) وصحيح مسلم (٧٥١١) کتاب الإيمان باب هل يؤاخذ بأعمال الجاهلية)_
(٢) صحيح مسلم و المصدر السابق)_
(٣) صحيح البخاری (٧١٠١٢و ٧١١) کتاب التفسير.سورة الزمر.باب قوله ﴿ياعبادی الذين أسرفوا على أنفسهم لا تقنطوا من رحمة الله..﴾ وصحيح مسلم (٧٦١١) کتاب الإيمان باب كون الإسلام يهدم ما قبله وكذا الحج والهجرة وسنن النسائی الصغری(١٦٣١٢) کتاب المحاربة باب تعظيم الدم وسنن النسائی الكبری (٤٤٦١٦) کتاب التفسير.سورة الزمر.باب قوله تعالى:﴿ياعبادی الذين أسرفوا على أنفسهم﴾ رقم ١١٤٤١) وسنن أبی داود کتاب الفتن والملاحم باب فی تعظيم قتل المؤمن رقم ٤٢٧٣و ٤٢٧٤)_
(٤) المحلى لابن حزم(٣٦١١)_
(٥) شرح مشكل الآثار للطحاوی(٤٤٢١١و٤٤٣)_

② دويم احتمال ابوحاتم بن حبان بستى(١) عبدالملك بونى (٢)قرطبى(٣) اوامام نووى رحمه الله (٤) بيان كرى دى.دا حضرات فرمائى چه «إحسان فى الإسلام» دا دې چه د زړه په اخلاص سره اسلام كښې داخل شى او«إساءت فى الإسلام» دا دې چه په ظاهره مسلمان وى اوپه باطن كښې منافق وى

③ مهلب.اوامام طبرى رحمهما الله دا احتمال بيان كړې دې چه «إحسان فى الإسلام» دا دې چه دمسلمانيدو نه پس په اسلام قائم پاتې شى او«إساءت فى الإسلام» دا دې چه د مسلمانيدو نه پس بيرته مرتد شى.(٥)

دامام بخارى رحمه الله رجحان هم دې طرف ته معلوميږى خكه چه دوى دا حديث په «كتاب إستتابة المرتدين» كښې راوړې دې.والله أعلم.

④ ددې حديث څلورم مطلب امام خطابى رحمه الله بيان كړې دې چه دلته د مواخذه نه مراد تعذيب نه دې.بلكه د جاهليت جرائم ئې ورته ورياد كړى دى.اويوقسم زجراوزورنه وركول مقصود دى.(٦)مطلب دا دې چه ده ته به دا وئيل شى.چه اې بې غيرته دااسلام نه وړاندې هم تا دا جرائم كول.اودمسلمانيدونه پس هم ته دا جرائم كوې اسلام ته ددې جرائمونه منع نكړې تاته حيا اوشرم نه راځى.!!

تركومې پورې چه د ابن حزم رحمه الله په آيت قرآنى ﴿إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ په مفهوم باندې د استدلال تعلق دې.نواول خودا وئيلى شى.چه ددې مفهوم هم هغه دې كوم چه د

---

(١) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (١٠٥\٢) باب الإخلاص وأعمال السر وقد بوب على هذا الحديث بقوله ..ذكرالأخباربأن المرء المسلم ينفعه إخلاصه حتى يحبط ماكان قبل الإسلام من السيئة وأن نفاقه لا تنفعه معه الأعمال الصالحة)_

(٢) فتح البارى(٢٦٦\١٢) كتاب إستتابة المرتدين .. باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فى الدنيا والآخرة)_

(٣) المصدرالسابق)_

(٤) شرح نووى على صحيح مسلم(٧٥\١) كتاب الإيمان باب هل يؤاخذبأعمال الجاهلية)_

(٥) فتح البارى(٢٦٦\١٢)_

(٦) قال الخطابى رحمه الله فى أعلام الحديث(٢٣١١\٤و ٢٣١٢) ظاهر هذا الحكم خلاف ما أجمعت عليه الأمة من أن الإسلام يجب ما قبله قال الله تعالى:﴿ قل للذين كفرو إن ينتهوا يغفرلهم ما قد سلف﴾ ووجه هذا الحديث وتأويله أنه إذا أسلم مرة لم يواخذ بما كان سلف من كفره ولم يعاقب عليه وإن أساء فى الإسلام غاية الإساءة وركب أشد ما يكون من المعاصى ما دام ثابتاً على إسلامه وإنما يوخذ بما جناه فى الإسلام من المعصية ويعير بما كان منه فى الكفر ويبكت به كأنه يقال له أليس قد فعلت كيت وكيت وأنت كافر؟ فهلا منعك إسلامك من معاودة مثله.إذا أسلمت؟ ثم يعاقب على قدر ما يستحقه من المعصية التى إكتسبها فى الإسلام ولايجوز أن يعاقب عقوبة الكفارلأن المسلم لا يخلدفى الناروالكافرمخلد فيها أبداً)_

حدیث ((ومن أساء أخذ بعمله فی الجاهلیة والإسلام)) دې او په دې کښې هغه ټول تاویلات کیدې شی کوم چه وړاندې تیرشول

دویمه خبره دا ده چه ابوحیان ((الا من تاب..)) استثناء منقطع ګرځولې ده.(١)نو ((الا)) د ((لکن)) په معنی کښې دې او ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ مبتدا ده.او ﴿فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ دهغې خبردې.(٢)د دې تاویل نه پس دابن حزم رحمه الله ټول استدلال ختمیږی.ځکه چه دهغوی د استدلال بنیاد د استثنا په اتصال باندې دې. اوکله چه استثناء منقطع شوه اود ماقبل سره متعلق نه ده.بلکه مستقل کلام دې. نود سیئات داسقاط دپاره د ایمان او اسلام نه سوا توبه او عمل صالح ددې دپاره موقوف علیه نشی ګرځولې. والله أعلم.

د جمهورو دلائل ① دجمهورو یودلیل خود قرآن پاک دا آیت دې ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ (٣) ددې آیت نه معلومه شوه.که دکفرنه منع شو اواسلام ئې قبول کړو نومخکنی ټول ګناهونه اوجرائم به ورته معاف شی.

بعضې حنابلو په آیت کښې تاویل کړې دې.چه دسابقه نصوص په رڼړا کښې ددې نه مراد ((ماقد سلف مما انتهوا عنه)) دې.یعنی هغه سابقه ګناهونه به ئې معاف شی.دکومونه چه دې منع شوې دې.اوتوبه ئې ویستې ده.ځکه چه توبه وائی. ((ندامت علی الذنب إقلاع عن الذنب)) او ((عزم علی عدم العود)) ته،اوس که یوکس مسلمان شی.اودعدم عود الی الفاحشه عزم نه لری.نو دده توبه مکمل نه ده.نوپه سابقه فواحش اومعاصی باندې به دده مواخذه کولې شی.

خوددې جواب دا دې چه آیت د محتمل روایاتوبه بناء باندې مقید کول صحیح نه دی.

ترکومې پورې چه دده د توبې نه قبلیدو تعلق دې.نودا خبره ځکه صحیح نه ده.چه د توبې دا ټول شرائط دمسلمان دپاره دی.دکافر صرف مسلمانیدل د ټولو ګناهونه معاف کیدو دپاره کافی دی.هغه چه اسلام راوړی.نوداسې معصوم شی. لکه چه نن پیدا شوې دې.د نصوص نه هم دا مستفاد کیږی.((کما سیأتی))

② دویم دلیل دحضرت عمروبن العاص رضی الله عنه حدیث دې.چه نبی ﷺ فرمائیلی دی.((أما علمت یا عمرو أن الإسلام یهدم ما کان قبله؟)) (٤) په دې روایت کښې مطلقاً دماقبل ټولو ګناهونو د منهدم کیدو ذکر راغلې دې.

---

(١) کما فی روح المعانی(١٩\٤٩)_

(٢) وقرنت الجملة بالفاء لوقوعها خبراً عن الموصول کما فی قولک الذی یأتینی فله درهم انظرروح المعانی (١٩\٤٩) وانظر أیضاً بیان القرآن (١٤\٥٨)_

(٣) سورة الأنفال:٣٨)_

(٤) صحیح مسلم (١\٧٦) کتاب الإیمان باب کون الإسلام یهدم ما قبله وکذا الحج والهجرة)_

③دریم دلیل دحضرت اسامه ﷺ قصه ده (۱) په کوم کښې چه دا راغلی دی چه دوی یو کس د «لاإله إلا الله» ونیلو نه پس قتل کړې وو نونبی ﷺ دخفگان اظهار اوکړو اووې فرمائیل.
«أقتلته بعد ما قال لاإله إلا الله» دوی به معذرت پیش کولو خو نبی ﷺ به هم دا ارشاد کولو.
«أقتلته بعدما قال لاإله الا الله» حضرت اسامه ﷺ فرمائی «حتی تمنیت أنی لم أکن أسلمت قبل ذلك الیوم» زما دا تمنا پیدا شو چه کاش ددې نه وړاندې زه مسلمان شوې نه ووم
ددې نه معلومیږی چه دصحابه کرامو ﷺ په ذهنونوکښې دا خبره پریوتې وه چه اسلام سابقه گناهونه ختموی. والله أعلم.

قوله: وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ: ددې نه پس به برابر په برابر معامله کیږی. اوددې صورت به دا وی چه د یوې نیکئ په بدله کښې به لس نیکئ ملاویږی. دا خو اولنئ درجه ده. اوچه اوچتیږی. نواووه سوو ته رسی.
گورئ دا داسلام حسن او دسړی اخلاص دې چه یوه نیکی د یونه متجاوز شی اولس بلکه اووه سوو ته رسی.
ایا په نیکئ کښې صرف د اووه سوو پورې زیادت کیږی؟ دلته یوسوال دا پیدا کیږی چه ددې حدیث نه معلومیږی چه زیادت تراووه سوو پورې کیږی. حالانکه په آیت قرآنی کښې دی.
﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (۲) ددې نه معلومیږی چه د اووه سوونه هم زیاتیدې شی.
دحدیث باب په رڼړاکښې د بعضې عالمانو ﷺ دا رائې ده چه زیادت صرف اووه سوو پورې کیږی. ددې نه زیات نه کیږی. اوترکومې چه د آیت قرآنی تعلق دې نودهغې مفهوم د دوی په نیز دا دې چه د «یضاعف» نه د اووه سوو زیادت مراد دې خکه چه اگرچه دالله تعالی په مشیت اواختیارکښې دی چه ددې نه زیاته اضافه اوزیادت اوکړی خوچه کومه اضافه کولې شی هغه به د اووه سوو پورې وی.
حالانکه دجمهورو عالمانو ﷺ دا رائې ده چه دیوې نیکئ په اووه سوو پورې تحدیدلازمی نه دې. ددې نه زیاته اضافه هم کیدې شی. (۳) دحضرت ابن عباس ﷺ په حدیث کښې دی.

---

۱) انظرصحیح بخاری (۶۱۲/۲) کتاب المغازی باب بعث النبی ﷺ أسامة بن زیدإلی الخرقات من جهینة (۱۰۱۵/۲) کتاب الدیات باب قول الله (ومن أحیاها..) وصحیح مسلم (۶۷/۱و ۶۸) کتاب الإیمان باب تحریم قتل الکافر بعد قوله ((لاإله إلا الله))وسنن أبی داود کتاب الجهاد باب علی ما یقاتل المشرکون رقم ۲۶۴۳)_

۲) سورة البقرة:۲۶۱)_

۳) فتح الباری(۱۰۰/۱) وعمدة القاری(۲۵۲/۱)_

«كتبها الله له بها عنده عشر حسنات إلى سبعمائة ضعف إلى أضعاف كثيرة»[1]

دغه شان ابن ابى عاصم النبيل رحمه الله په «كتاب العلم» كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث نقل كړي دي «إن الله تعالى يعطي بالحسنة ألفى ألف حسنة»[2] يعنى الله تعالى د يوې نيكۍ په بدله كښې شل لاكهه نيكۍ وركوى

په يو حديث كښې دى «من تصدق بعدل تمرة من كسب طيب ... ولا يقبل الله إلا الطيب .. فإن الله يتقبلها بيمينه ثم يربيها لصاحبه كما يربي أحدكم فلوه حتى تكون مثل الجبل»[3]

يعنى كوم كس چه خپلې پاكې حلالې ګټې نه د قجورې يوه حصه صدقه كړى نو الله تعالى هغه په خپل ښى لاس سره قبلوى اوبيا د هغې تربيت كوى اوبيا هغه زياتوى او د هغې خصمانه كوى لكه څنګه چه په تاسو كښې يو كس د آسپې د بچې خصمانه كوى تردې هغه قجوره يا د هغې برابرڅيز د غرهومره شى ښكاره ده.كه قجوره د غرهومره زياتيدې شى نو په هغې كښې به صرف داوه سوو اضافه نه كيږى بلكه ددې نه به زياته اضافه كيږى.والله اعلم

قوله وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهَا: او ګناه به صرف يوه ګناه ګڼړلې شى په هغې كښې به اضافه نه كيږى.البته د الله تعالى په اختيار كښې دى چه هغه معاف كړى په دې صورت كښې به هغه يوه ګناه هم نه پاتې كيږى

الله تعالى ډير رحيم او كريم دې د مومن سره د الله تعالى خاص رعايت وى.تردې چه د قيامت په ورځ به داسې هم وى چه د سړى ګناهونه به معاف كړى او د هغې په ځاى به ورله نيكۍ اوليكلى شى

د حضرت ابوذر رضي الله عنه نه مروى دى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى «عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا الْجَنَّةَ وَآخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا رجل يؤتى به يوم القيامة فيقال أعرضوا عليه صغار ذنوبه فيقال عملت يوم كذا وكذا : كذا وكذا؟ فيقول نعم لا يستطيع أن ينكر، وهو مشفق من كبار ذنوبه أن تعرض عليه فيقال له فإن لك مكان كل سيئة حسنة فيقول رب قد عملت أشياء لا أراها ههنا فلقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم ضحك حتى بدت نواجذه»[4]

---

[1]) والحديث بتمامه :عن ابن عباس رضى الله عنهما عن النبى صلى الله عليه وسلم فيما يروى عن ربه قال قال إن الله تعالى كتب الحسنات والسيئات ثم بين ذلك فمن هم بحسنة فلم يعملها كتبها الله له عنده حسنة كاملة فإن هو هم بها فعملها كتبها الله له بها عنده عشر حسنات إلى سبع مائة ضعف إلى أضعاف كثيرة ومن هم بسيئة فلم يعملها كتبها الله له عنده حسنة كاملة فإن هو هم بها فعملها كتبها الله له سيئة واحدة)) صحيح البخارى (٢\٩٦٠و ٩٦١)كتاب الرقاق باب من هم بحسنة أو سيئة وانظر الصحيح لمسلم (١\٧٨) كتاب الإيمان باب بيان تجاوز الله تعالى عن حديث النفس ..)_

[2]) عمدة القارى(١\٢٥٢)_

[3]) صحيح البخارى(١\١٨٩) كتاب الزكاة باب الصدقة من كسب طيب)_

[4]) صحيح مسلم (١\١٠٦) كتاب الإيمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدين من النار وجامع الترمذى كتاب صفة جهنم باب منه بعد باب ما جاء أن للنار نفسين وما ذكر من يخرج من النار من أهل التوحيدرقم ٢٥٩٦)

یعنی کله چه الله تعالی دهغه واړه ګناهونه د هغه وړاندې پیش کړی.نوهغه به ویره محسوس کړی چه دا خو زما واړه ګناهونه دی.کوم چه یوپه یومحفوظ دی اولوی ګناهونه به وروستو شمارلې شی.معلومه نه ده.چه دهغې نه پس به زما څه حشر وی.خوالله تعالی به په خپل فضل اوکرم سره دهغه ګناهونه په نیکو بدل کړی.اوس به دهغه حوصله زیاته شی اوعرض به اوکړی.چه یا الله ما خو نور لوئې لوئې ګناهونه کړی وو زه هغه دلته نه وینم هغه ته به دا امید وی چه دهغې په بدله کښې به هم نیکئ راکړې شی

[۴۲]حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ() قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا

رجال الحدیث

①اسحاق بن منصور:دوی ابویعقوب اسحاق بن منصور بن بهرام (۲)کوسج تمیمی مروزی نیشاپوری دی.

حاکم رحمه الله فرمائی.چه دوی په مرو کښې پیدا شوی وو.اوددوی خسمانه په نیشاپور کښې شوې وه.هم هلته ددوی اولاد خوارهٔ شوی وو.اووفات شوی وو. د حدیث په امامانوکښې یوامام اوپه زاهدانوکښې یوزاهد وو.دسنتو سخت پابند وو.(۳)

دعلم دتثبیت به ئې ډیر زیات اهتمام کولو.وئیلې شی.چه دوی د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه څه مسائل لیکلې وې.چا ورته اووئیل.چه امام احمد رحمه الله په دې مسائلوکښې د بعضو نه رجوع کړې ده.دوی سمدستی هغه ټول مسائل په یوه تیله کښې واچول.اوپه خپل شا باندې بارکړل.اوبغداد ته پیدل روان شو.چه هلته اورسیدل.نودوباره ئې امام احمد رحمه الله ته هغه مسائل وړاندې کړل.هغوی دهغې بیا تائید اوکړو.امام احمد رحمه الله ته ددوی دا عمل ډیر زیات خوښ شو.(۴)

دوی دامام احمد ،اسحاق بن راهویه،ابوالیمان الحکم بن نافع،سفیان بن عیینه،ابوداود طیالسی،عبدالرزاق بن همام،عفان بن مسلم ،یحیی بن سعید القطان،او یزیدبن هارون رحمهم الله نه داحادیثو روایت کړې دې.(۵)

() الحدیث أخرجه مسلم فی صحیحه (۷۸\۱) فی کتاب الإیمان باب بیان تجاوز الله تعالی عن حدیث النفس)

(۲) قال النووی : بکسرالباء الموحدة .والمشهور فتح باء بهرام انظ شرح الکرمانی (۱۷۰\۱) وعمدة القاری (۲۵۳\۱) والمغنی (ص.۱۲۰)

(۳) تهذیب الکمال(۴۷۷\۲)_

(۴) المصدرالسابق)_

(۵) تهذیب الکمال(۴۷۴\۲و ۴۷۶)_

اوددوى نه په روايت كونكوكښې دابوداود رحمه الله نه سوا داصول سته تولو مصنفينو. ابراهيم بن حربى. عبدالله بن احمدبن حنبل. ابوزرعه. اوابوحاتم رازى رحمهم الله وغيره حضرات دى.(١)

امام مسلم رحمه الله فرمائى «ثقة مأمون أحد الأئمة من أصحاب الحديث»(٢)

امام نسائى رحمه الله فرمائى «ثقة ثبت»(٣)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى «صدوق»(٤)

خطيب بغدادى رحمه الله ليكى «كان فقيهاً عالماً وهوالذى دون عن أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه: المسائل»(٥)

امام بخارى رحمه الله فرمائى په جمادلى الاولى ٢٥١هـ كښې د گل په ورځ دوى وفات شوى وو او په راروانه د نبې په ورځ دفن شوى وو (٦) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ عبدالرزاق: دوى ابوبكرعبدالرزاق بن همام بن نافع صنعانى يمانى دى. په ١٢٦هـ دوى پيدا شوى وو.(٧)

دوى د اسرائيل بن يونس. ثوربن يزيد. سفيان ثورى. سفيان بن عيينه. عبدالله بن المبارك. امام اوزاعى. فضيل بن عياض. مالك بن انس. مثنى بن الصباح. معمربن راشد. ابومعشر نجيح بن عبدالرحمن اوهشيم بن بشير رحمهم الله وغيره نه سماع دحديث كړې ده.(٨)

اوددوى نه په سماع كونكوكښې امام احمد. امام اسحاق بن راهويه. اسحاق بن منصور. ابوخيثمه. زهيربن حرب. سفيان بن عيينه (دا ددوى په شيوخوكښې هم دى) سليمان بن داود الشاذ كونى وعباس بن عبدالعظيم عنبرى. على بن المدينى. محمدبن يحى ذهلى. معتمربن سليمان (دې ددوى په شيوخوكښې دې)وكيع بن الجراح (دا دوى په اقرانوكښې دې) اويحيى بن معين رحمهم الله وغيره ډيرمحدثين دى.(٩)

---

١) تهذيب الكمال(٤٧٦\١٢)_
٢) تهذيب الكمال(٤٧٦\١٢)_
٣) المصدرالسابق)_
٤) المصدرالسابق)_
٥) تهذيب الكمال(٤٧٧\١٢)-
٦) التاريخ الصغير(ص.٢٣٨) والتاريخ الكبير(٤٠٤\١١) رقم ١٢٩١) وتهذيب الكمال(٤٧٧\١٢) وعمدة القارى(٢٥٣\١١) والكاشف للذهبى(٢٣٩\١١) رقم ٣٢٢) وتقريب التهذيب(١٠٣) وخلاصة الخزرجى(٣٠)
٧) تهذيب الكمال (٦١\١٨) وسيرأعلام النبلاء(٥٦٥\٩)_
٨) تهذيب الكمال (٥٢\١٨و ٥٤)_
٩) تهذيب الكمال (٥٤\١٨و ٥٦)_

دامام احمدبن حنبل رحمه الله نه احمدبن صالح مصرى رحمه الله تپوس اوكړو «رايت احداً احسن حديثاً من عبدالرزاق؟» نوهغوى جواب وركړو «لا»(١)

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى «عبدالرزاق أحد من ثبت حديثه»(٢)

ددوى استاذ معمربن راشد رحمه الله فرمائى «وأما ابن همام فإن عاش فخليق أن تضرب إليه أكباد الإبل»(٣) يعنى ددوى استاذ ددوى د طالبعلمئ په زمانه كښې پيشنگوى كړې وه كه دې ژوندې پاتې شو نوددې قابل دې چه دلرې لرې نه به خلق ده ته رارسيږى

هشام بن يوسف رحمه الله فرمائى «كان عبدالرزاق أعلمنا وأحفظنا»(٤)

امام ذهلى رحمه الله فرمائى «وكان أيقظهم فى الحديث وكان يحفظ»(٥)

د ائمه رجال اومحدثين عظام رحمهم الله ددې نقولونه معلومه شوه چه حافظ عبدالرزاق بن همام صنعانى رحمه الله په محدثينو رحمهم الله كښې يوډير لوئې امام د حديث په حافظانوكښې ډيرلوئې حافظ وو.د احاديثو د روايت په سلسله كښې په دوى باندې د محدثينو رحمهم الله اعتماد وو.

البته بعضې حضراتوددوى دحافظې په باره كښې كلام كړې دې دغه شان څه حضراتو په دوى باندې د تشيع الزام هم لګولې دې.دغه شان ددوى نه د أهل بيتو په فضائلوكښې اودڅه نورو حضراتوپه مناقبوكښې منكر روايات هم مروى دى.

ابن حبان رحمه الله فرمائى «وكان ممن جمع وصنف وحفظ وكان ممن يخطئ إذا حدث من حفظه على تشيع فيه»(٦)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «ثقة حافظ منصف شهير عمى فى آخر عمره فتغير وكان يتشيع»(٧)

امام نسائى رحمه الله فرمائى «فيه نظر لمن كتب عنه بأخرة وروى عنه أحاديث مناكير»(٨)

تركومې پورې چه د حافظې د تغيرتعلق دې.نودا يوحقيقت دې چه ددوى حافظه په آخرى عمركښې متغيره شوې وه.په آخرى عمركښې چه به كله دوى حديث بيانولو نوپه هغې كښې به ئې غلطى كوله.ددې وجې دهغه حضراتو د روايت اعتبارنه دى كول پكار.چه ددوى نه په آخرى عمر كښې روايت كړې دې.

---

(١) تهذيب الكمال(٥٧\١٨) وسير أعلام النبلاء(٥٦٩\٩)_

(٢) تهذيب الكمال(٥٧\١٨) وتهذيب التهذيب(٣١١\٦)_

(٣) المصدرالسابق وتهذيب التهذيب(٣١٢\٦)_

(٤) سير أعلام النبلاء(٥٦٦\٩- ٥٨٠) وتهذيب الكمال(٥٨\١٨) وتهذيب التهذيب(٣١٢\٦)-

(٥) تهذيب التهذيب(٣١٤\٦) وهدى السارى(٤١٩)_

(٦) الثقات لابن حبان(٤١٢\٨)_

(٧) تقريب التهذيب(ص.٣٥٤) رقم ٤٠٦٤)_

(٨) ميزان الإعتدال(٦١٠\١٢)_

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی: «أتينا عبد الرزاق قبل المائتين وهو صحيح البصر ومن سمع منه بعد ما ذهب بصره فهو ضعيف السماع»[1]

دغه شان د یحیی بن معین رحمه الله نه چه کله عبدالله بن احمد رحمه الله تپوس اوکړو «تنقش السن من عبد الرزاق؟» نو هغوی جواب ورکړو: «أما حيث رأيناه فما كان بلغ الثمانين نحو من سبعين»[2] يعنې څه وخت چه مونږ دهغوی نه احاديث اوريدل.هغه وخت کښې هغوی اتيا کالوته نه وو رسيدلی بلکه اويا سره نزدې نزدې وو.

بيا دمختلط د رواياتوپه باره کښې محدثينو رحمهم الله اصول بيان کړی دی.چه کوموحضراتو قبل الاختلاط روايتونه نقل کړی دی.هغه مقبول دی.اوچا چه بعدالاختلاط روايات نقل کړی دی.هغه مردود دی.دامام عبدالرزاق رحمه الله احاديث هم مميز دی.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «احتج به الشيخان في جملة من حديث من سمع منه قبل الاختلاط،وضابط ذلك من سمع منه قبل المائتين فأما بعدها فكان قد تغير»[3]

دلته دا خبره هم په ذهن کښې اچول پکار دی.چه امام عبدالرزاق رحمه الله د «المصنف» سره نوروکتابونوتصنيف د اختلاط نه وړاندې کړې دې.نوداختلاط په وجه په دې کتابونوکښې د يوکتاب روايت رد کول ټيک نه دی.هم دا وجه ده.چه امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی «من سمع من الكتب فهو أصح»[4]

دامام احمد رحمه الله قول دې.«من سمع منه بعد ما عمي فليس بشئ وما كان في كتبه فهو صحيح وما ليس في كتبه فإنه كان يلقن فيتلقن»[5]

هم امام احمد رحمه الله فرمائی.«كان يتعاهد كتبه»[6]

دامام بخاری رحمه الله قول هم دې.«ما حدث من كتابه فهو أصح»[7]

ترکومې پورې چه د تشيع تعلق دې.نودا حقيقت دې.که په امام عبدالرزاق کښې که څه تشيع وو.نوهغه داسې نه وو.چه دطعن سبب جوړشوې وو.ځکه چه هغه بدعت سبب د ضعف

---

[1] تهذيب الكمال(١٨\٥٨) وسير أعلام النبلاء(٩\٥٦٥) وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)_

[2] كتاب الضعفاء الكبير للعقيلي (٣\١٠٨) وسير أعلام النبلاء(٩\٥٧٠)_

[3] هدى الساري(٤٠٩ و ٤٢٠)_

[4] تهذيب الكمال(١٨\٥٨) وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)_

[5] هدى الساري(٤١٩)_

[6] تهذيب الكمال(١٨\٥٧) وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)_

[7] التاريخ الكبير(٦\١٣٠) وسير أعلام النبلاء(٩\٥٧١) وميزان الإعتدال(١٢\٦١٠)_

دې چه دهغې متصف داعی هم وی.اوبیا که اومنلې شی چه هغه متشیع وو.نودهغوی ددې نه رجوع هم ثابته ده.

دامام احمد رحمه الله نه دهغوی خوئي عبدالله بن احمد رحمه الله تپوس اوکړو «عبدالرزاق کان يتشيع ويفرط في التشيع؟» نوهغوی جواب ورکړو.«أما أنا فلم أسمع منه في هذا شيأ ولكن كان رجلاً تعجبه أخبار الناس أوالأخبار»(١)يعني ماته دهغوی د شيعيت په باره کښې څه علم نشته.البته دا ده چه هغوی د خلقو دواقعاتو سره شوق زيات ساتل.اوهغه به ئې نقل کولې.کيدې شی.په داسې واقعاتوکښې داسې څه خبره راغلې وی.په کومو باندې چه دهغوی په تشيع باندې استدلال کړې شوې وی.

پخپله دامام عبدالرزاق رحمه الله نه منقول دی.«والله ما انشرح صدری قط أن أفضل علياً على أبي بكر وعمر، رحم الله أبابكر، و رحم الله عمر، و رحم الله عثمان، و رحم الله علياً، من لم يحبهم فما هو مؤمن وقال أوثق عملي حبي إياهم»(٢)

دغه شان دهغوی نه دا هم منقول دی «أفضل الشيخين بتفضيل علي رضي الله عنه إياهما على نفسه ولولم يفضلهما لم أفضلهما كفى بي إزراء أن أحب علياً ثم أخالف قوله»(٣)

بيا امام احمد رحمه الله نقل کړی دی.چه امام عبدالرزاق د شيعيت نه رجوع کړې وه.حافظ ابن حجر رحمه الله د عبيدالله بن موسى رحمه الله په حالاتوکښې ليکلی دی.«ترکه أحمد لتشيعه وقد عوتب أحمد على روايته عن عبدالرزاق فذكر أن عبدالرزاق رجع»(٤)يعني امام احمد رحمه الله چه کله عبيدالله بن موسى دتشيع په وجه باندې پريخودو.نوپه هغوی باندې اعتراض اوشو.چه تاسو د عبدالرزاق نه ولې روايتونه کړی دی.په دې باندې هغوی اووئيل.چه امام عبدالرزاق د شيعيت نه رجوع کړې وه.(٥)

دا خبره دې معلومه وی.چه دامام عبدالرزاق په باره کښې د بعضې نورو حضراتو نه کلام منقول دې.

---

(١) تهذيب الكمال(٦٠\١٨) وتهذيب التهذيب(٣١٣\٦) وميزان الإعتدال(٦١٠\٢) وسيرأعلام النبلاء(٥٧٠\٩)۔

(٢) تهذيب الكمال(٦٠\١٨) وتهذيب التهذيب(٣١٣\٦) وسير أعلام النبلاء(٥٧٤\٩)۔

(٣)المصادرالسابقة والكامل لابن عدى(٣١٢\٥)۔

(٤) تهذيب التهذيب(٥٣\٧)۔

(٥) قال الشيخ محمد عوامة حفظه الله تعال:والتشيع فى عرفهم محبة على رضي الله عنه وتقديمه على الصحابة إلا أبا بكروعمر.فإن قدمه عليهما رضى الله عنهم جميعاً كان غالياً فى تشيعه وعلى رضي الله عنه مقدم عند أهل السنة على الصحابة جميعاً إلا أبابكروعمر وعثمان رضي الله عنهم حسبما تقرر رأيهم عليه فيكون خلاف عبدالرزاق مع غيره فى تقديم على رضي الله عنه على عثمان أولاً كذا فى تعليقاته على الكاشف للذهبى(٦٥٢\١)۔

سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی «أخاف أن يكون من الذين ضل سعيهم في الحياة الدنيا»[1]
دغه شان عباس بن عبدالعظیم عنبری رحمه الله فرمائی «والله الذي لا إله إلا هو إن عبدالرزاق كذاب والواقدي أصدق منه»[2]
هم دې عباس بن عبدالعظیم د زیدبن المبارک نه نقل کړی دی «کان عبدالرزاق کذابا یسرق الحدیث»[3]
ترکومې پورې چه دسفیان بن عیینه رحمه الله دقول تعلق دې نولکه څنګه چه ښکاره ده چه دا جرح مبهم وی هغوی ددې څه وجه نه ده ذکرکړې دې اوکومه جرح چه مبهم وه اودهغې په مقابله کښې دائمه جرح والتعدیل نه دهغه راوی په باره کښې تعدیل اوتوثیق منقول وی نوداسې جرح مقبول نه وی.
بیا ممکن ده چه ددوی د قول اعتماد هم هغه تشیع وو کوم چه مونږ اوس رد کړو نوځکه دا قول دهغوی په حق کښې جارح نه دې
عباس بن عبدالعظیم چه په قسم سره دوی ته کذاب وئیلی دی نوحفاظو دحدیث دا قول رد کړې دې
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «هذا ما وافق العباس عليه مسلم بل سائر الحفاظ وأئمة العلم يحتجون به إلا تلك المناكير المعدودة في سعة ما روى»[4]
دغه شان دوی فرمائی «بل والله ما بر عباس في يمينه ولبئس ما قال يعمد إلى شيخ الإسلام ومحدث الوقت ومن احتج به كل أرباب الصحاح وإن كان له أوهام مغمورة وغيره أبرع في الحديث منه فيرميه بالكذب ويقدم عليه الواقدي الذي أجمعت الحفاظ على تركه؟ فهو في مقالته هذه خارق للإجماع بيقين»[5]
هم دا الزام زیدبن المبارک هم لګولې وو نودهغې جواب هم په دې کښې راغلو په اصل کښې داسې معلومیږی چه زیدبن المبارک. ته امام عبدالرزاق د یوې جملې په وجه نه ناخوښه شوې وو په هغې باندې دوی دهغوی کتابونه اوشلول اودهغه ځائې نه لاړل. دهغې نه پس هغوی دامام عبدالرزاق په حق کښې خپله دغه ذکرشوې رائې قائمه کړه.
پوره واقعه امام عقیلی رحمه الله په کتاب الضعفاء کښې ذکرکړې دې «کان زيد بن المبارك قد لزم عبدالرزاق فأكثر عنه ثم خرق كتبه ولزم محمد بن ثور، فقيل له في ذلك فقال كنا عند عبدالرزاق فحدثنا

---

[1]) الضعفاء الكبير للعقيلي (١٠٩/٣) وميزان الإعتدال (٦١٠/٢) وسير أعلام النبلاء (ت ٥٧١/٩)۔
[2]) الضعفاء للعقيلي (١٠٩/٣) وميزان الإعتدال (٦١١/٢) وتهذيب التهذيب (٣١٤/٦) وسير أعلام النبلاء (٥٧١/٩) والكامل لابن عدي (٣١١/٥)_
[3]) تهذيب التهذيب (٣١٥/٦) وسير أعلام النبلاء (٥٧٤/٩)_
[4]) ميزان الإعتدال (٦١١/٢)_
[5]) سير أعلام النبلاء (٥٧١/٩ و ٥٧٢)_

بحديث معمر عن الزهرى عن مالك بن أوس بن الحدثان.. الحديث الطويل فلما قرأ قول عمر لعلى والعباس فجئت أنت تطلب ميراثك من ابن أخيك وجاء هذا يطلب ميراث إمرأته حيث قال عبد الرزاق إنظروا إلى الأنوك يقول تطلب ميراثك من ابن أخيك ويطلب هذا ميراث زوجته من أبيها لا يقول رسول الله ﷺ قال زيد بن المبارك فلم أعد إليه ولا أروى عنه)

يعنى عبدالرزاق د اميرالمومنين سيد حضرت عمرالفاروق رضي الله عنه په باره كښې د «أنوك» شنيع لفظ استعمال كړو.اوګستاخى ئې اوكړه ددې وجې ئې دهغوى نه روايتونه اخستل پريخودل.

حافظ ذهبى رحمه الله په دې واقعه باندې تبصره كوى.اوفرمائى.عبدالرزاق چه دحضرت عمر رضي الله عنه په حق كښې داسې شنيع لفظ استعمال كړو.نو ډيره بده ئې كړې ده حالانكه كه هغه تبصره كوله.نوپكارده چه داسې ئې وئيلې وو.«قال أميرالمؤمنين عمرالفاروق» اګرچه هغوى ته ددې تبصرې كولوحق هم نه وو.ځكه چه اول خو دحضرت عمر رضي الله عنه مقام اودهغوى عزت اوعظمت منلې شوې دې.بيا دا چه حضرت عمر رضي الله عنه دشان مصطفى ﷺ نه زيات خبر وو.روسته راتلونكى دهغوى پشان څنګه كيدې شى.بيا حضرت عمر رضي الله عنه دلته مقام عنومت اوبنوت (يعنى دميراث احكام) بيانول.په دې مقام باندې «رسول الله ﷺ» وئيل مناسب نه وو. ځكه چه د ميراث استحقاق دحضرت عباس رضي الله عنه دهغوى دتره ولى اودحضرت فاطمې رضي الله عنها د لورتوب په وجه ظاهرولې شو.د رسالت په وجه نه.ددې وجې حضرت عمر رضي الله عنه د ميراث په مسئله كښې د ميراث اصطلاح استعمال كړه.په كوم كښې چه څه قباحت نه وو.ددې وجې د عبدالرزاق دا رائې بيخى غلطه وه.

خوددې باوجود ددې واقعه په بنياد هغه بيخى مجروح ګرځول او«كذاب يسرق الحديث» وئيل ورته صحيح نه دى.دوى فرمائى.«وبكل حال فنستغفر الله لنا ولعبد الرزاق فإنه مأمون على حديث رسول الله ﷺ صادق»()

دامام عبدالرزاق رحمه الله په احاديثو باندې دمحدثينو رحمهم الله ځومره اعتماد وو.ددې اندازه ددې واقعه نه لګولې شى.

ابوصالح محمدبن اسماعيل ضرارى رحمه الله فرمائى.كله چه مونږ امام عبدالرزاق رحمه الله ته دهغوى نه دحديث اوريدو دپاره صنعاء ته اورسيدو.نوهلته راته دچانه معلومه شوه.چه

() الأنوك الأحمق والجمع النوكى كذا فى لسان العرب (۱۰\۵۰۱)_
() الضعفاء الكبير للعقيلى(۳\۱۱۰)_
() سير أعلام النبلاء(۹\۵۷۲و ۵۷۳) قال الذهبى فى ميزان الإعتدال(۲\۶۱۱) فى هذه الحكاية إرسال والله أعلم بصحتها ولا أعترض على الفاروق رضي الله عنه فيها فإنه تكلم بلسان قسمة التركات)-

زمونږ لویو محدثینو. یحیی بن معین او احمد بن حنبل رحمهما الله د هغوی نه احادیث اوریدل پریخی دی. او دا چه دا حضرات هغه نه خوښوی. کله چه مونږ دا واوریدل. نو مونږ ډیر زیات خفه شو. نو هسې مو دومره خرچه اوکړه. سفر مو اوکړو او مشقت مو برداشت کړو. هم په دغه وخت کښې د حج زمانه راغله. زه مکې مکرمې ته اورسیدم. هلته مې د امام یحیی بن معین رحمه الله سره ملاقات اوشو. ما ورته اووئیل. اې ابوزکریا! مونږ اوریدلی دی چه تاسو عبدالرزاق احادیث پریخی دی. او د هغه نه مو اعراض کړې دې. نو هغوی اووئیل «یا ابا صالح لو ارتد عبدالرزاق عن الإسلام ما ترکنا حدیثه»([1]) یعنی که عبدالرزاق والعیاذبالله مرتد شی. نو بیا هم د هغوی احادیث دومره قوی دی. چه مونږ هغه نه پریږدو.

خلاصه دا چه امام عبدالرزاق بن همام رحمه الله په ائمه حدیث کښې یو جلیل القدر ثقه امام دې. البته د هغوی په حافظه کښې په آخری عمر کښې تغیر راغلې وو. د دې وجې د هغوی هغه روایات قابل قبول نه دی. کوم چه هغوی د ٢٠٠ ھ نه پس کړی دی. د دغه شان د هغوی نه څه منکر احادیث هم مروی دی. کوم چه حفاظ حدیث په ګوته کړی دی.

ترکومې پورې چه د هغوی د شیعیت تعلق دې. نو اول خو هغه ثابت نه دی. او که ثابت هم شی. نو مضر نه دی.

حافظ ابن عدی رحمه الله د هغوی په باره کښې خپله کومه رائې لیکی. هغه ډیر معتدل او قول فیصل دې. هغوی فرمائی. «ولعبد الرزاق أصناف وحدیث کثیر، وقد رحل إلیه ثقات المسلمین وأئمتهم وکتبوا عنه ولم یروا بحدیثه بأسا إلا أنهم نسبوه إلی التشیع، وقد روی أحادیث فی الفضائل مما لا یوافقه علیها أحد من الثقات فهذا أعظم ما رموه به من روایته لهذه الأحادیث ولما رواه فی مثالب غیرهم مما لم أذکره فی کتابی هذا وأما فی باب الصدق فأرجوا أنه لا بأس به إلا أنه قد سبق منه أحادیث فی فضائل أهل البیت ومثالب آخرین مناکیر»([2])

په شوال ٢١١ ھ کښې وفات شوی وو.([3]) رحمه الله رحمة واسعة

③ **معمر**: دوی معمر بن راشد ازدی دی. د دوی مختصر حالات د «بدء الوحی» کښې د شپږم نمبر حدیث لاندې تیر شوی دی.([4])

④ **همام**: دوی همام بن منبه [اسم فاعل از تفعیل]([5]) بن کامل بن سیبح [بکسر السین المهملة

---

[1]) الضعفاء الکبیر للعقیلی (١١٠\٣) ومیزان الإعتدال (٦١٢\٢) وسیر أعلام النبلاء (٥٧٣\٩) وتهذیب التهذیب (٣١٤\٦) والکامل لابن عدی (٣١١\٥)_

[2]) الکامل فی ضعفاء الرجال لابن عدی (٣١٥\٥)-

[3]) تهذیب الکمال (٦١\١٨) والتاریخ الکبیر (١٣٠\٦) والثقات لابن حبان (٤١٢\٨) وطبقات ابن سعد (٥٤٨\٥)

[4]) کشف الباری (٤٦٥\١ و [illegible])_

[5]) المغنی فی ضبط أسماء الرجال (ص [illegible])

وسكون التحتية وبجيم وقيل بفتح السين[1] يماني صنعاني [2] ابناوى [3] دى.د دوى كنيت بوعقبه دې وهب بن منبه.معقل بن منبه.اوغيلان بن منبه د دوى ورنړه دى.
همام بن منبه دحضرت عبدالله بن زبير.حضرت عبدالله بن عباس.حضرت عبدالله بن عمربن الخطاب.حضرت معاويه بن ابى سفيان.اوحضرت ابوهريره رضي الله عنهم وغيره نه روايت كړې دې
ددوى نه ددوى ورو وهب بن منبه.اووراوه عقيل بن معقل منبه.على بن الحسن اومعمربن راشد رحمهم الله روايت كوى.[4]
ابن حبان رحمه الله دوى په ،،ثقات،، كښې ذكركړى دى.[5]
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمانى.((ثقة))[6]
امام عجلى رحمه الله فرمانى.((يمانى تابعى ثقة))[7]
دا هغه همام بن منبه رحمه الله دې.دچا حديثوكتابچه د ،،**صحيفه همام بن منبه**،، په نوم سره مشهوره وه.دا صحيفه دوى براه راست د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه اوريدلې اوليكلې وه.
د دې احاديثو د ضبط واقعه امام احمد رحمه الله بيان كړې ده.چه همام بن منبه به هميشه دپاره په جهاد كښې شركت كولو.اودخپل ورور وهب بن منبه رحمه الله دپاره به ئې كتابونه اخستل.هغوى په مدينه منوره كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په مجلسونوكښې ناسته اختياركړه.اوهلته ئې دا احاديث واوريدل.اودا ئې ضبط كړل.دا يوسل څلويښتو ته نزدې احاديث وو.د معمربن راشد ملاقات ددوى سره په يمن كښې په هغه وخت كښې اوشو.كوم وخت چه هغوى ډيركمزورى شوى وو. تردې چه دهغوى وريځې دهغوى په سترګوباندې راغلې وې.په داسې وخت كښې معمر رحمه الله دهغوى نه دا صحيفه واوريده.كيفيت ئې دا وو.چه كله به په اورولو اورولوهمام رحمه الله ستړې شو.نومعمرباقى احاديث هغوى ته واورول[8]

---

[1] المغنى(ص.٤١)_
[2] الصنعاني:نسبة إلى صنعاء مدينة باليمن بزيادة النون فى آخره والقياس أن يقال صنعاوى ومن العرب من يقوله .فأبدلوا من الهمزةالنون كذا فى العمدة (٢٥٤\١١)_
[3] الأبناوى بفتح الهمزة وسكون الباء الموحدة وفتح النون نسبة إلى الأبناء وهم قوم باليمن من ولد الفرس الذين جهزهم كسرى مع سيف بن ذى يزن إلى ملك الحبشة فغلبوا الحبشة وأقاموا باليمن وقال أبوحاتم بن حبان كل من ولد باليمن من أولادالفرس وليس من العرب يقال أبناوى وهم الأبناوبون كذا فى العمدة(٢٥٤\١١)
[4] تهذيب الكمال(٢٩٨\٣٠و ٢٩٩)_
[5] كتاب الثقات لابن حبان(٥١٠\٥)_
[6] تهذيب الكمال(٢٩٩\٣٠)-
[7] تهذيب التهذيب(٦٧\١١)_
[8] تهذيب الكمال(٢٩٩\٣٠) وسير أعلام النبلاء(٣١٢\٥)_

دا صحيفه امام عبدالرزاق د معمرنه روايت كوله اومعمربن دهمام بن منبه اوهغه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت كوله
امام احمد رحمه الله (دوى دامام عبدالرزاق بن همام رحمه الله خاص شاگرد وو) دا ټوله صحيفه په خپل مسندكښې نقل كړې ده.په مسنداحمدكښې ددې ټولو احاديثو تعداد يوسل شپږديرش دى ددې صحيفه يوه مخطوطه نسخه كومه چه حافظ احمد بن يوسف سلمى نيشاپورى متوفى (۲۶۴هـ) روايت دې په مكتبه ظاهريه دمشق كښې شته. مشهورمحقق ډاكټرمحمدحميدالله حيدرآبادى ددې مخطوطه تحقيق كړې دې. اوپه ۱۳۷۲هـ مطابق ۱۹۵۳م كښې ئې په دمشق كښې شائع كړې وه. جزاه الله تعالى خيراً.

محمدبن سعد رحمه الله فرمائي.چه ددوى وفات په ۱۳۱هـ كښې شوې وو(۱)
امام بخارى رحمه الله دعلى بن المدينى رحمه الله په واسطه سره نقل كړى دى.چه دهمام بن منبه وفات په ۱۳۲هـ كښې شوې وو.(۲)والله أعلم، رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑤ دحضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلى حالات كتاب الايمان د ((باب أمور الإيمان)) لاندې تيرشوى دى.(۳)

قوله: إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا: كله چه په تاسوكښې يوكس په خپل اسلام كښې ښه والې اوخوبيانې پيدا كړى.اواطاعت اختياركړى.نوهرهغه نيك كاركوم چه هغه كوى.دلس چند نه واخله تراووه سوو پورې ليكلى شى.اوهربدعمل چه هغه كوى.نوهغه صرف يو ليكلى شى.
ددې حديث سره متعلق ټول تفصيلات په مخكنى حديث كښې تيرشوى دى.

۳۱=بَاب أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ

د مخكنى باب سره ددې باب ربط حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه ددې باب د مخكنى باب سره مناسبت داسې دې. چه په ماقبل كښې داسلام دحسن بيان وو.او اوس دلته حدبندى كولې شى. چه په اسلام كښې دحسن تصوركولونه پس دې داسې نه وى.چه يوكس په اعمالوكښې دغلو اوتجاوز عن الحدود ارتكاب شروع كړى.څكه كه تجاوزعن الحدود اوغلواختيار كړې شى.نوپه آخركښې به دسترى والى د وجې عمل بيخى پريږدى. ددې وجې

---

(۱) تهذيب الكمال(۳۰/۱۳۰۰) وطبقات ابن سعد(۵/۴۴۵) خودطبقات په مطبوعه نسخه كښې ((مات سنة إحدى أواثنتين ومائة)) دا الفاظ ډاكټربشار عواد معروف محقق تهذيب الكمال نقل كوى.او ليكى (وهو تحريف)_
(۲) التاريخ الكبير(۸/۲۳۶) رقم ۲۸۴۷)_
(۳) كشف البارى (۵۹۱/۱و ۶۶۳)_

دلته دا اوخودلې شوه چه بیشکه داعمالو په ذریعه په اسلام کښې حسن راځی خومیانه روی اختیار کړی اومداومت اختیار کړی نوهله به هغه حسن قائم پاتې شی (١)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ماقبل کښې داسلام دپاره دحسن یعنی «امتثال اوامر، اجتناب عن النواهی اوشفقة علی خلق الله» بیان وو او اوس په هغې باندې د مداومت اومواظبت بیانول مطلوب دی.خکه چه کله چه بنده مداومت اومواظبت اختیار کړی نودالله تعالی په محبت کښې زیادت کیږی اوداسلام حسن دائمی وی (٢) دا مناسبت زیات ښکاره دې

دترجمة الباب مقصد حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله ددې ترجمې نه مقصد دا دې چه دایمان اطلاق په عمل باندې صحیح دې خکه چه ترجمه ئې قائمه کړې ده «أحب الدین إلی الله أدومه» دین دعمل په معنی دې اومطلب دا دې چه دالله تعالی په نیزدټولونه محبوب عمل هغه دې په کوم باندې چه مداومت اوشی ددې نه معلومه شوه چه اعمال په دین کښې داخل دی.اودمصنف رحمه الله په نیزدایمان،اسلام اودین اطلاق په یوحقیقت باندې کیږی.نوهرکله چه دا ثابته شوه چه اعمال په دین کښې دی نوپه ایمان او اسلام کښې داخلیدل ئې هم ثابت شو.(٣)

ابن بطال رحمه الله فرمائی چه د ترجمة د انعقاد نه دامام بخاری رحمه الله مقصود په مرجئو باندې رد دې چه تاسو وائې چه داعمالو د ایمان او دین سره څه تعلق نشته.حالانکه دلته عمل ته دین وئیلې شوې دې اوپه دې باندې د مداومت ترغیب ورکړې شوې دې (٤)

[٤٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ (٥) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةُ تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ [١١٠٠، وانظر: ١٨٦٩]

---

(١) فتح الباری (١٠١١١)_

(٢) عمدة القاری (٢٥٥١١)_

(٣) فتح الباری (١٠١١١)_

(٤) شرح کرمانی (١٧٣١١)_

(٥) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب التهجد باب ما یکره من التشدید فی العبادة رقم (١١٥١) ومسلم فی صحیحه (٢٦٧١١) کتاب صلاة المسافرین باب فضیلة العمل الدائم من قیام اللیل وغیره .. والنسائی فی سننه (١٤٣١١) کتاب قیام اللیل وتطوع النهار باب الإختلاف علی عایشة رضی الله عنها فی إحیاء اللیل وابن ماجه فی سننه فی کتاب الزهد باب المداومة علی العمل رقم (٤٢٣٨)_

رجال الحديث

① **محمدبن مثنى**: دوى ابوموسى محمدبن المثنى بن عبيد عنزى بصرى دى ددوى حالات مخكښې د «كتاب الإيمان، باب حلاوة الإيمان» لاندې تيرشوى دى

② **يحيى**: دوى مشهورمحدث امام يحيى بن سعيدالقطان تميمى رحمه الله دى ددوى حالات د «كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تيرشوى دى

③ **هشام**: ددوى حالات په كشف البارى (۱/۲۹۱اردو) كښې مختصراغلى دى. خو چونكه دوى دصحاح سته په اهم ترينو راويانوكښې دې. ددې وجې لږ په تفصيل سره ددوى حالات دوباره ذكركولى شى. دوى هشام بن عروه بن الزبيربن العوام قرشى اسدى مدنى رحمه الله دى. ددوى كنيت ابوالمنذر دې. بعضې حضراتو ئې كنيت ابوعبدالله ذكركړې دې.[1]

دحضرت انس، حضرت جابربن عبدالله، حضرت سهل بن سعد، حضرت ابن عمر رضي الله عنهم زيارت ئې كړې دې. خوروايت ئې ترې نه دې كړې. دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په باره كښې خو دا هم منقول دى. چه هغوى دهشام په سر باندې لاس رابنكلې وو. اودعا ئې ورته كړې وه.[2]

په صغارتابعينوكښې ددوى شماركيږى.[3] دخپل پلارعروه نه علاوه ئې دخپل تره عبدالله بن زبير رضي الله عنه دخپلې بى بى فاطمه بنت المنذر، عبدالله بن عروه بن الزبير، ابن شهاب زهرى، يزيدبن رومان، عبدالرحمن بن القاسم بن محمدبن ابى بكرالصديق، ابوالزبير محمدبن مسلم مكى، اوابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله نه روايت كړى دى.[4]

ددوى نه روايت كونكوكښې امام شعبه، امام مالك، سفيان ثورى، اسرائيل بن يونس، اسماعيل بن عليه، ايوب سختيانى، حمادبن زيد، حمادبن سلمه، داود بن نصيرطائى، عبدالله بن المبارك، وكيع بن الجراح اويحيى بن سيعدالقطان رحمهم الله وغيره مشهور محدثين دى.[5]

امام عجلى رحمه الله فرمائى. «كان ثقة».[6]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى. «وكان ثقة ثبتا كثيرالحديث حجة».[7]

---

[1]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۲و ۲۳۳)_

[2]) المصدرالسابق وسيرأعلام النبلاء(۶\۳۵)_

[3]) هدى السارى(ص.۴۴۸)-

[4]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۳و ۲۳۴)_

[5]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۴و ۲۳۷)-

[6]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۸)_

[7]) طبقات ابن سعد (ج۷.ص۳۲۱))-

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى «ثقة إمام الحديث»[1]

ابن حبان فرمائى «كان حافظا متقنا ورعا فاضلا»[2]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «الإمام الثقة شيخ الإسلام....»[3]

او هم دوى فرمائى. «أحد الأعلام حجة إمام»[4]

دغه شان دوى فرمائى. «الإمام الحافظ الحجة...»[5]
په هشام بن عروه باندې امام مالك، يعقوب بن شيبه او ابوالحسن بن القطان رحمهم الله كلام كړې دې. ابوالحسن بن القطان رحمه الله فرمائيلى دى. «هو وسهيل بن أبى صالح إختلطا وتغيرا»[6]
يعنى ددوى په حافظه كښې دومره تغير راغلې وو چه هغه مختلط (گډ وډ) شوې وو.

دغه شان يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى. «ثبت، ثقة، لم ينكر عليه شئ إلا بعد ما صار إلى العراق، فإنه إنبسط فى الرواية عن أبيه، فأنكر ذالك عليه أهل بلده، والذى يرى أن هشاما يسهل لأهل العراق أنه كان لا يحدث عن أبيه إلا بما سمعه منه، فكان تسهله أنه أرسل عن أبيه مما كان يسمعه من غير أبيه عن أبيه»[7]
يعنى د هشام اصل عادت دا وو چه هغه به د خپل پلار نه براه راست(بې واسطې) اوريدلى شوى احاديث روايت كول. خو كله چه هغه عراق ته لاړو نو هلته ئې د عراق خلقو دپاره څه داسې آسانى اوكړله. چه بعضې هغه احاديث كوم چه دوى د خپل پلار نه براه راست نه وو اوريدلى. خو دچا په واسطې سره ئې اوريدلى وو. اسې احاديثو كښې به دوى واسطه حذف كوله. او براه راست به ئې د خپل پلار نه روايت كول.

دغه شان عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى. «كان مالك لا يرضاه... بلغنى أن مالكا نقم عليه حديثه لأهل العراق، قدم الكوفة ثلاث مرات، قدمة كان يقول: ،،حدثنى أبى قال: سمعت عائشة رضي الله عنها،، وقدم الثانية فكان يقول: ،، أخبرنى أبى عن عائشة،، وقدم الثالثة فكان يقول: ،، أبى عن عائشة رضي الله عنها،، يعنى يرسل عن أبيه»[8]

---

[1] تذكرة الحفاظ للذهبى(۱\۱۴۴) وتهذيب الكمال(۳۰۲۳۸) وسير أعلام النبلاء(۶\۳۵)_
[2] الثقات لابن حبان (ج۵.ص۵۰۲))-
[3] سير أعلام النبلاء.(ج۶.ص۳۴))-
[4] ميزان الإعتدال (ج۴.ص۳۰۱))-
[5] تذكرة الحفاظ(ج۱.ص۱۴۴))
[6] ميزان الإعتدال (ج۴.ص۳۰۱) وسير أعلام النبلاء.(ج۶.ص۳۵)-
[7] تهذيب الكمال(ج۳۰.ص۲۳۸)-
[8] اوگورئ. سير أعلام النبلاء.(ج۶.ص۳۵). وتهذيب الكمال(ج۳۰.ص۲۳۹). وميزان الإعتدال (ج۴.ص۳۰۲). وهدى السارى(ص۴۴۸))-

ترکومې یوړې چه د ابوالحسن بن القطان رحمه الله د کلام تعلق دې چه هغه مختلط شوې وو نو حافظ ذهبی رحمه الله ددوی زبردست رد کړې دې دوی په میزان الاعتدال کښې فرمائی «أحد الأعلام حجة إمام لكن في الكبر ناقص حفظه، ولم يختلط أبداً، ولا عبرة بما قاله أبوالحسن إبن القطان من أنه وسهيل بن أبي صالح إختلطا و تغيرا، نعم، الرجل تغير قليلاً، ولم يبق حفظه فهو في حال الشبيبة، فنسي بعض محفوظه أو وهم، فكان ماذا؟ أهو معصوم من النسيان؟ ولما قدم العراق في آخر عمره حدث بجملة كثيرة من العلم، في غضون ذلك يسير أحاديث لم يجودها، و مثل هذا يقع لمالك، ولشعبة، ولوكيع، ولكبار الثقات، فدع عنك الخبط، وذر خلط الأئمة الأثبات بالضعفاء و المختلطين، فهشام شيخ الإسلام، ولكن أحسن الله عزاءنا فيك يا إبن القطان»(١)

د حافظ ذهبی رحمه الله د کلام خلاصه دا ده چه د هشام په حافظه کښې بالکل آخری عمر کښې لږ ډیر تغیر ضرور راغلې وو خو هغه د ..مختلط.. درجې ته نه وو رسیدلې دا تغیرهم د بوډاتوب په وجه لازمیږی ځکه دا خبره بالکل ښکاره ده. چه د ځوانۍ په زمانه کښې کومه زبردسته حافظه وی هغه د بوډاتوب په زمانه کښې نه وی ترکومې پورې چه آخری عمر کښې په عراق کښې د بعضو داسې حدیثونو تعلق دې چه هغې کښې څه خامیانې او خرابیانې) وی نو د داسې خامیانو نه خو لوئې لوئې ثقات ائمه هم خالی نه وی. لکه چه داسې وهمونه د امام مالک. امام شعبه او امام وکیع بن الجراح رحمهم الله پشان د علم حدیث بادشاهانو ته هم لاحق شوی وو نو د داسې معمولی وهمونو په وجه ثقات ضعیفانو او مختلطینو سره ملاوول هیڅ کله هم مناسب نه دی.

هم دا خبره دوی په ..سیر اعلام النبلاء.. کښې هم لیکلې ده بلکه په دې کښې دا زیادت هم شته چه «وما هذا التغير بضار أصلاً، وإنما الذي يضر الإختلاط، وهشام فلم يختلط قط، هذا أمر مقطوع به، و حديثه محتج به في الموطا، والصحاح، و السنن، فقول إبن القطان: «إنه اختلط» قول مردود مرذول، فأرني إماماً من الكبار سلم من الخطإ و الوهم، فهذا شعبة، وهو في الذروة، له أوهام، و كذالك معمر، والأوزاعي، ومالك رحمهم الله»(٢)

یعنی مطلق تغیر مضر او قادح نه دې بلکه مضر او قادح ..اختلاط.. دې او د هشام په باره کښې دا امر فیصله شوې او یقینی دې چه هغه د ژوند په هیڅ مرحله کښې ..مختلط.. شوې نه وو هم دا وجه ده چه ددوی د حدیثونو نه په موطا. کتب صحاح. او په سنن کښې استدلال او احتجاج شوې دې نو د ابن القطان رحمه الله قول چه هغه مختلط شوې وو نا قابل قبول دې ترکومې پورې چه د معمولی وهم تعلق دې نو ددې نه د شعبه .معمر. اوزاعی او مالک رحمهم الله پشان امامان هم محفوظ نه دی

---

(١) ميزان الإعتدال (ج٤،ص٣٠١،٣٠٢)-

(٢) سير أعلام النبلاء (ج٦،ص٣٥،٣٦)-

ترکومې پورې چه د یعقوب بن شیبه رحمه الله دا وینا ده چه دوی به واسطه حذف کوله.او د خپل پلار نه به ئې ارسالاً روایت کولو.نو دا تدلیس دې.(١) خو یاد ساتئ چه دوی همیشه تدلیس نه کولو.ددوی عادت مستقل د تدلیس نه وو: بلکه کله کله به ئې داسې کول.لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة فقیه ربما دلس»(٢) یعنی دې ثقه دې اوفقیه دې.کله کله به ئې تدلیس کولو.

حافظ ذهبی رحمه الله د یعقوب بن شیبه ددې قول نقل کولو نه پس فرمائی «فی حدیث العراقیین عن هشام أوهام تحتمل، کما وقع فی حدیثهم عن معمر أوهام»(٣) یعنی د عراق خلق چه د هشام نه کوم روایات نقل کوی.هغې کښې معمولی اوهام دی.چه دا برداشت کیدې شی.هم دغه شان اوهام د معمر په روایتونو کښې هم دی.کوم چه د عراق خلق ددوی نه روایت کوی.

بیا ترکومې پورې چه د عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمه الله د قول تعلق دې چه امام مالک رحمه الله به دا نه خوښول.او دوی به د هغوی په حدیثونو تنقید کولو.کوم چه به دعراق خلقو روایت کول.نو دا تنقید هم د هغه وهمونو او نا آشنا تدلیس په وجه وو.کوم چه به هغوی کولو.داسې وهمونه هم قادح (او قابل د جرحې) نه دی.او داسې تدلیس هم قابل د برداشت دې.

هم دا وجه ده.چه حافظ رحمه الله ددوی ذکر هغه مدلسینو کښې کړې دې.کومو چه به کله کله تدلیس کولو.او ددوی تدلیس برداشت کولې شی.(٤)

د مذکوره ټول تقریر او اقوالو خلاصه دا شوه.چه د هشام بن عروه رحمه الله ثقاهت. تثبت. او فقاهت مجمع علیه دې.په آخری عمر کښې ددوی په حافظه کښې معمولی تغیر ضرور پیدا شوې وو.خو هغه د اختلاط په درجه کښې نه وو. البته هغه به کله کله تدلیس کولو.خو دا تدلیس داسې نه دې.چه ددوی روایاتو دپاره قادح جوړ شی.هم دا وجه ده.چه سره د امام مالک رحمه الله، ټولو مشهورو د حدیثو مصنفینو ددوی روایات د احتجاج او استدلال په طور پخپلو کتابونو کښې لیکلی دی.والله اعلم.

په عامو حالاتو کښې هم په قول او فعل کښې ددوی د صدق عادت وو.ددې اندازه دهغه واقعې نه کیږی.کومه چه ددوی په حالاتو کښې اصحاب د سیر او تراجمو رانقل کړې ده.چه: خلیفه منصور هشام بن عروه ته اوونیل.چه ای ابو المنذر! تاسو ته هغه ورځ یاده ده په کومه ورځ چه زه سره د خپلو رونړو تاسو ته راغلې ووم.تاسو د یو لرګی په پیالې کښې ستوان اوبو کښې ګډ کړی وو.او تاسو څکل؟ مونږ چه کله ستاسو نه اووتلو.نو زمونږ پلار مونږ ته اوونیل.چه ددې لوئې حضرت د حقوقو خیال ساتئ.ځکه چه ترکومې پورې دې

---

(١) قاله الحافظ فی هدی الساری(ص٤٤٨))-

(٢) تقریب التهذیب(ص٥٧٣ رقم:٧٣٠٢))-

(٣) سیر أعلام النبلاء(ج٦ص٤٦))-

(٤) تعریف أهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس(ص١٨) او اوګورئ:تعلیقات الشیخ محمد عوامة علی الکاشف للذهبی (ج٢،ص٣٣٧))-

ژوندي دي.ستاسو په قوم کښې به څه نا څه خير وى.هشام اوفرمائيل.چه اميرالمؤمنين ماته دا واقعه بالکل ياده نه ده.
کله چه دوى د منصور د دربار نه اووتل.نو چا دوى ملامته کړل.او وې ونيل. چه تاسو هم عجيبه يئ! اميرالمؤمنين تاسو ته داسې واقعه يادوى.چه ددې په حواله سره تاسو نور قربت حاصلولې شو خو تاسو صفا انکار کوئ.هشام بن عروه اوفرمائيل.چه هرکله ماته دا واقعه ياده نه ده.نو زه ولې ووايم.چه ماته ياده ده.د الله تعالى خو زما سره دا معامله ده.چه صرف صدق سره ئې خير ايخودې دې.(١)
ابوجعفر منصور به ددوى ډير زيات اکرام کولو.يو ځل هشام بن عروه د خليفه منصور لاسونه ښکلول اوغوښتل.نو خليفه اوونيل.«ياابن عروة! إنا نكرم ذالك، إنا نكرمك عنها ونكرمها عن غيرك»(٢)يعنى اى ابن عروه! مونږ ته دا خوښه نه ده.چه زمونږ لاسونه ښکل کړې شى.په اصل کښې مونږ خپل لاسونه ددې قابل نه ګڼړو.چه تاسو دا ښکل کړئ.او نور خلق ددې قابل نه ګڼړو.چه هغوى دا لاسونه ښکل کړى.په دې وجه مونږ تاسو ددې نه بچ کوو.او دا ستاسو نه سوا د نورو خلقو نه بچ کوو.
په ١٤٥ ه يا ١٤٦ه يا ١٤٧ه کښې ددوى وفات په بغداد کښې اوشو. رحمه الله رحمة واسعة(٣)
③ **عروة:** د حضرت عروه رحمه الله حالات هم په ..کشف البارى رومبى جلد ..(٢٩١/١١ اردو) کښې په ډير مختصر انداز کښې مونږ ذکرکړى دى.خو چونکه دا د حديث په راويانو کښې اساطين (پښان د ستنو) دى.په دې وجه ددوى حالات لږ تفصيل سره دلته ذکرکولې شى.
دا مشهور تابعى د مدينې منورې په فقهاءِ سبعه (٤)کښې يو فقيه، حضرت عروه بن الزبير بن العوام بن خويلد بن اسد بن عبدالعزى بن قصى قرشى اسدى مدنى دې.ابوعبدالله ددوى کنيت دې.(٥)

---

(١) تاريخ بغداد(ج١٤.ص٣٩) و وفيات الأعيان لابن خلكان (ج٦.ص٨١) و سيرأعلام النبلاء (ج٦.ص٤٤. ٤٥) و تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٣٩))-
(٢) تاريخ بغداد(ج١٤.ص٣٩)وتهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٣٩. ٢٤٠) و سيرأعلام النبلاء(ج٦.ص٤٩)) ووفيات الأعيان(ج٦.ص٨١. ٨٢))-
(٣) تاريخ بغداد(ج١٤.ص٤١. ٤٢) وتهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٤٠. ٢٤١)و سيرأعلام النبلاء (ج٦.ص٤٦)و وفيات الأعيان(ج٦.ص٨٠))-
(٤) وهم سعيد بن المسيب، وعروه بن الزبير.والقاسم بن محمد، وعبيدالله بن عبدالله بن عتبة بن مسعود، وخارجة بن زيد، وسليمان بن يسار، وفى السابع ثلاثة أقوال.فقيل:سالم بن عبدالله بن عمر، وقيل:أبوسلمة بن عبدالرحمن، وقيل: أبوبكر بن عبدالرحمن بن الحارث بن هشام.كذا فى تهذيب الأسماء واللغات للنووى(ج١ ص١٧٢) ترجمة خارجة بن زيد)-
(٥) تهذيب الأسماء(ج١.ص٣٣١) وتهذيب الكمال(ج٢٠.ص١١. ١٢) وغيره كتب تراجم)-

الله تعالى دوى ته لوئى نسبى او خاندانى شرف وركړې وو.د نبى كريم ﷺ په ..حوارى.. عشره مبشره كښې يو جليل القدر صحابى حضرت زبيربن العوام رضي الله عنه ددوى پلار محترم.د رسول كريم ﷺ خليفه صديق اكبر رضي الله عنه ددوى نيكه (د مور پلار) وو.او ذات النطاقين حضرت اسماء بنت ابى بكر الصديق رضي الله عنها ددوى مور محترمه.او حضوراكرم ﷺ ددوى ماما(د ترورخاوند) او حضرت عائشه رضي الله عنها ددوى ترور ده.(١)

دوى د خپل پلار حضرت زبير بن العوام. د خپلې مور اسماء بنت ابى بكر الصديق.د خپلې ترور حضرت عائشه. حضرت سعيد بن زيد. حضرت على بن ابى طالب. سهل بن ابى حثمه. سفيان بن عبدالله الثقفى. حضرت جابر.حضرت حسن. حضرت حسين.محمد بن مسلمه. حضرت ابوهريره. حضرت ابن عباس. حضرت زيد بن ثابت. حضرت ابوايوب انصارى. حضرت مغيره بن شعبه. حضرت اسامه بن زيد.حضرت معاويه. حضرت عمرو بن العاص. حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص. حضرت ام هانى بنت ابى طالب. او د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه علاوه د نورو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم نه هم روايت كوى.(٢)

ددوى نه په روايت كونكو خلقو كښې ددوى د ځامنو يحى. عثمان. هشام. او د محمد نه علاوه سليمان بن يسار. ابوسلمه بن عبدالرحمن. ابن شهاب زهرى . صفوان بن سليم. ابوالزناد. صالح بن كيسان. او محمد بن المنكدر رحمهم الله وغيره ډير محدثين دى.(٣)

د اصح قول مطابق په ۲۳ھ كښې ددوى ولادت شوې دې.(٤)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى:«كان ثقة كثير الحديث فقيهاً عالماً(٥) مأموناً ثبتاً»(٦)

امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى:«مدنى تابعى ثقة وكان رجلاً صالحاً، لم يدخل فى شئ من الفتن»(٧)امام زهرى رحمه الله فرمائى:«عروة بحر لاينزف»(٨)

هشام بن عروه رحمهما الله فرمائى:«والله ما تعلمنا جزء أمن ألف جزء، وفى رواية: من ألفى جزء- من أحاديثه]-(٩)

---

(١) اوګورئ عمده القارى(ج١.ص٣٨) بدء الوحى)_
(٢) سيراعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢١، ٤٢٢) وتهذيب الكمال(ج٢٠.ص١٢، ١٤))-
(٣) سير اعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢٢)وتهذيب الكمال(ج٢٠.ص١٤، ١٥))-
(٤) سير أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢٢))-
(٥) كذا فى السير(ج٤.ص٤٢٢) وتهذيب الكمال(ج٢٠.ص١٥) والكاشف(ج٢.ص١٨، رقم:٣٧٧٥)وتهذيب الأسماء واللغات(ج١.ص٣٣٢) وخلاصة الخزرجى(ص٢٦٥))-
(٦) (ألطبقات لإبن سعد(ج٥.ص١٧٩) وفى المطبوع من كتاب الطبقات:.. عالياً..(بالياء بعد اللام) ولعله تصحيف من .. عالماً.. كما فى المراجع الأخرى التى سبقت آنفاً.والله أعلم)-
(٧) تهذيب الكمال(ج٢٠.ص١٥، ١٦) و سير أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٣٣، ٤٣٦))-
(٨) تهذيب الكمال(ج٢٠.ص١٦) وسير أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٣٦) والتاريخ الكبير(ج٧.ص٣١))-
(٩) و تهذيب الكمال(ج٢٠.ص١٦)وسير أعلام النبلاء(ج٤.ص٤٢٥)و التاريخ الكبير(ج٧.ص٣٢))-

پخپله حضرت عروه بن الزبير رحمه الله فرمائى «ما ماتت عائشة حتى تركتها قبل ذالك بثلاث سنين»[1] يعنى د حضرت عائشي رضي الله عنها د وفات نه درې کاله وړاندې پورې ما ددوى ټول حديثونه اوريدلى وو

حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله فرمائى «ما أحد أعلم من عروة ابن الزبير، وما أعلمه يعلم شيئاً أجهله»[2]

امام زهرى رحمه الله فرمائى «كان عروة بحراً لا تكدره الدلاء»[3] يعنى حضرت عروه رحمه الله يو لوئې سمندر وو. په ډولچو سره هغه ګنده کيدونکې نه وو.

سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائى «كان أعلم الناس بحديث عائشة ثلاثة: ألقاسم بن محمد، و عروة بن الزبير، وعمرة بنت عبدالرحمان»[4]

عبدالرحمن بن حميد بن عبدالرحمن بن عوف فرمائى چه زه خپل پلار سره جمات ته داخل شوم اومې کتل چه ډير زيات خلق د يو سړى ګيرچاپيره راجمع دى. زما پلار ماته اوونيل چه خويه! اوګوره دا څوك دې؟ ما اوکتل نو هغه عروه بن الزبير وو. ما خپل پلار ته په ونيلو کښې تعجب ښکاره کړو. نو هغوى اوفرمائيل «يا بني لا تعجب، فوالله لقد رأيت أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنهم ليسألونه»[5]

هشام بن عروه رحمه الله فرمائى «ما سمعت أحداً من أهل الأهواء يذكر عروة إلا بخير»[6]

حضرت عروه بن الزبير رحمه الله چه څنګه د فقهې او حديث بحرزخار (لوئې سمندر) وو. نو ددې سره سره د زهد او تقوى، عبادت او طاعت، او د صبر او تحمل هم يو لوئې مثال وو. ددوى په يوه خپه کښې داسې تکليف پيدا شو. چه د هغې کټ کول او جدا کول لازمى شو په دغه موقعه باندې دوى د صبر او تحمل، د ذکروانابت، اود رضا بالقضاء يوه لويه مظاهره اوکړله. ټولو أصحاب سير د دوى واقعه ذکر کړې ده. مونږ دلته اختصار سره دا ذکرکوو

حضرت عروه بن الزبير رحمه الله خپل خوئى محمد بن عروه خان سره کړو. او وليد بن عبدالملك ته لاړل محمد بن عروه دغه کار دپاره غوجل (دخاروو تړلو خانې) ته لاړو. هلته يو خاروى دوى اووهلو ددوى هم په دغه وخت وفات اوشو. د حضرت عروه رحمه الله پخپله خپه باندې يوه دانه راوختله. ددې تکليف زيات شو. د طبيبانو (ډاکټرانو) سره مشوره اوکړې شوه. نو ټولو

---

[1] وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٤) و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٧)) -
[2] و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٧) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٥)) -
[3] و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٨) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٥) وتهذيب الأسماء (ج ١، ص ٣٣٢)) -
[4] و تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٨) وتهذيب الأسماء (ج ١، ص ٣٣٢)) -
[5] تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ١٨، ١٩) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٢٥)) -
[6] تهذيب الكمال (ج ٢٠، ص ٢١) وسير أعلام النبلاء (ج ٤، ص ٤٣٣)) -

په اتفاق سره رائې ورکړله چه د خپې کټ کولو نه بغير خلاصي نشته کله چه طبيبان راجمع شو اوکار شروع شو نو طبيبانو اوونيل چه مونږ تاته لږ شان شراب څکول غواړو. دوی جواب ورکړو چه زه د صحت حاصلولو دپاره حرام څيز نه استعمالوم. دوی اوونيل چه بنه ده. مونږ تاته د خوب راوستلو دوائي درکوو نو دوی اوفرمائيل «ما احب ان اسلب عضواً من اعضائي وأنا لا اجد ألم ذالك فاحتسبه» دغه شان ئې د خوب راوستلو دوايئ نه هم انکار اوکړو بيا څه اجنبي قسمه خلق ئې اوکتل نو دوی تپوس اوکړو چه دا څوك دی؟ اوونيلې شو چه دا خلق ددې عمل په دوران ستاسو د نيولو دپاره راغلي دي. څکه ممکن ده چه تکليف د نا قبل برداشت شي. دوی اوفرمائيل ما ته اميد دې چه ددې ضرورت به نه راپيښيږي. بيا دوی په تسبيح و تهليل کښې مشغوله شو او طبيبانو خپل کار شروع کړو مخکښې ئې څه حصه په چاقو سره کټ کړله. بيا ئې هډوکې د آرې په ذريعه کټ کړو په دې دوران کښې دوی په تکبيراو تهليل کښې مشغوله وو. هيڅ جزع فزع (او فرياد) ئې اونکړو تردې چه ددې عمل په دوران خليفه وليد بن عبدالملك هلته چا سره خبرې کولې طبيبان د خپل عمل نه فارغ شو او خليفه ته خبر هم اونشو بيا ګرم تيل راوړلی شو او د وينې بندونو دپاره په دې کښې خپه کيخودې شوه. په دې موقعه دوی بندې بې هوشي راغله په هوش کښې راتلو سره ئې د مخ نه خولې اوچې کړې. او وې فرمائيل «لقد لقينا من سفرنا هذا نصباً» کله چه دوی خپل کټ کړې شوی قدم ته اوکتل نو پخپلو لاسونو کښې ئې التبه پلټه کړو او وې فرمائيل «أما والذي حملني عليك، إنه ليعلم أني ما مشيتُ بكِ إلى حرام، أو قال معصية»

په داسې موقعه دوی ته د خپل ځوئې د حادثاتي مرګ اطلاع ملاو شوه خو هغوی په قضاء راضي پاتې شو. د جزع فزع هيڅ کلمه ئې د ژبې نه اونبنکله. کله چه مدينې منورې ته اورسيدو. نو د الله تعالى شکر ئې ادا کړو. وې فرمائيل «أللهم كان لي بنون سبعة، فأخذت واحداً، وأبقيت لي ستة، وكان لي اطراف أربعة، فأخذت طرفاً و أبقيت ثلاثة، ولئن ابتليت لقد عافيت، ولئن أخذت لقد أبقيت»(۱)

د عبادت داسې ذوق وو چه روزانه به ئې مصحف ته په کتلو څلورمه حصه قرآن تلاوت کولو. بيا ئې د شپې دا په مانځه کښې لوستلو. البته په کومه شپه چه ددوی خپه کټ کړې شوه په دغه شپه ئې دا معمول پوره نکړې شو حالانکه نور معمولات ئې په دغه ورځ هم پرې نخودل.

هشام بن عروه فرمائي. «كان يصوم الدهر كله إلا يوم الفطر، ويوم النحر، ومات وهو صائم»(۲)

---

۱) اوګورئ. وفيات الأعيان (ج۳. ص۲۵۵. ۲۵۷) وتهذيب الكمال (ج۲۰. ص۲۰. ۲۱) و سير أعلام النبلاء (ج۴ ص ٤٢٩-٤٣١)-

۲) تهذيب الكمال (ج۲۰. ص۲۱)-

قاضي ابن خلکان رحمه الله ليکي چه دحضرت معاويه رضي الله عنه په عهد خلافت کښې په مسجد حرام کښې د عبدالملك بن مروان، عبدالله بن الزبير، مصعب بن الزبير او د عروه بن الزبير رحمه الله اجتماع اوشوه.هر يو د خپلې تمنا او آرزو اظهار اوکړو

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه اوفرمائيل.. زما آرزو دا ده.چه په حرمين شريفين باندې زما حکومت وي.او ماته خلافت ملاو شي..

مصعب بن الزبير اوفرمائيل.. زما آرزو دا ده.چه د عراقينو حکومت ماته ملاو شي.او د قريشو دوه د ټولو نه شريفې او عقلمندې ښځې سکينه بنت الحسين او عائشه بنت طلحه پخپله نکاح کښې راولم..

عبدالملك بن مروان اووئيل.زما آرزو دا ده.چه زه د ټولې زمکې مالك جوړ شم.او د معاويه رضي الله عنه خليفه زه جوړ شم..

حضرت عروه بن الزبير رحمه الله اوفرمائيل.«لست فى شئ مما أنتم فيه، منيتى الزهد فى الدنيا، والفوز بالجنة فى الآخرة، و أن أكون ممن يروى عنه هذا العلم»، يعنى ما ته د هغه څيزونو هيڅ تمنا نشته دکومو چه تاسو تمنا کوئ.زما آرزو خو دا ده.چه د دنيانه بې رغبته اوسيږم.په آخرت کښې د جنت کاميابي ملاو شي.او ددې علم يعنى د حديثو روايت زما نه اوکړې شي.

د خدائې کول هم داسې اوشو.چه هر يو ته د هغه آرزو ملاو شوه.عبدالملك بن مروان به وئيل. «من سره أن ينظر إلى رجل من أهل الجنة فلينظر إلى عروة بن الزبير»[1]

ددوى د وفات په باره کښې مختلف اقوال دى.چه په هغې کښې اصح قول ٩٣ﻫ او ٩٤ﻫ دې.[2] والله اعلم. رحمه الله تعالى و رضى عنه وجزاه عن العلم وأهله خيراً»۔

⑤ **عائشه رضي الله عنها**: دا ام المؤمنين حضرت عائشه الصديقه بنت حضرت ابوبکر الصديق رضي الله عنهما ده.ددوى مختصرحالات د «بدء الوحى» د دويم حديث لاندې تير شوى دى.[3]

قوله: عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ:

يعنى حضوراکرم صلى الله عليه وسلم حضرت عائشه رضي الله عنها خواته تشريف راوړو.دوى سره په دغه وخت يوه ښځه وه..

---

[1] اوګورئ:وفيات الأعيان(ج٣.ص٢٥٨) وسيرأعلام النبلاء(ج٤.ص١٤١)ترجمة مصعب بن الزبير (ج٤.ص٤٣١) ترجمة عروه بن الزبير. وفيه ذكر ابن عمر. وقد تمنى المغفرة)۔

[2] اوګورئ: الكاشف للذهبى(ج٢.ص١٨) رقم(٣٧٧٥)وسيرأعلام النبلاء(ج٤.ص٤٣٤)و تهذيب الكمال(ج٢٠.ص٢٣. ٢٤)وطبقات إبن سعد(ج٥.ص١٨٢)و وفيات الأعيان(ج٣.ص٢٥٨))۔

[3] اوګورئ:كشف البارى(ج١.ص٢٩١.٢٩٥) د حضرت عائشې رضى الله عنها تفصيلى حالاتو دپاره اوګورئ: طبقات إبن سعد(ج٨.ص٥٨. ٨١)وحلية الأولياء(ج٢.ص٤٣)و تاريخ الإسلام للذهبى (ج٢.ص٢٩٤)والبدايه والنهاية(ج٨.ص٩١. ٩٤)و تهذيب التهذيب(ج١٢.ص٤٣٣. ٤٣٦)و شذرات الذهب (ج١.ص٦١. ٦٣) وسير أعلام النبلاء(ج٢.ص١٣٥. ٢٠١))۔

امام بخارى رحمه الله په كتاب التهجد كښې هم دا روايت نقل كړې دې په هغې كښې «كانت عندى إمرأة من بنى أسد»، راغلى دى (١)حالانكه مسلم شريف كښې د امام زهرى رحمه الله په طريق سره روايت رانقل دې هغې كښې دى «أن الحولاء بنت تُويت بن حبيب بن أسد بن عبد العزى مرت بها وعندها رسول الله ﷺ فقلت: هذه الحولاء بنت تويت....»(٢)معلومه شوه چه دا ښځه حولاء بنت تويت ده ددوى تعلق د حضرت خديجه رضي الله عنها قبيلې سره دې.(٣)
دلته يو اشكال دا كيږى چه د حديث باب نه معلوميږى چه دا حولاء بنت تويت د حضرت عائشې رضي الله عنها سره ناسته وه په دې حال كښې حضوراكرم ﷺ تشريف راوړو حالانكه د زهرى روايت كوم چه امام مسلم نقل كړې دې هغې كښې دى «مرت بها وعندها رسول الله ﷺ» په ښكاره دواړو حديثونو كښې تعارض دې. لكه چه ددې احتمال اظهار هم شوې دې چه دا دوه مختلف قصې وى.او د كومې ښځې ذكر چه په دې دواړو حديثونو كښې راغلې دې دا يوه ښځه نه وى.بلكه دوه جدا جدا ښځې وى.(٤)او دا احتمال هم ښكاره كړې شوې دې چه قصې دواړه جدا جدا دى.خو ښځه هم هغه يوه ده.ګويا ددې سره واقعه دوه ځله راپيښه شوې ده.(٥)
خو علامه عينى او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه نه خو قصې جدا جدا دى او نه ښځې جدا جدا دى.خو دا روايت بالمعنى دې.اصل روايت محمد بن نصر په.. قيام الليل.. كښې د..محمد بن اسحاق عن هشام.. طريق سره نقل كړې دې.هغې كښې دى «مرت برسول الله ﷺ الحولاء بنت تويت»(٦)
يعنى.. حولاء بنت تويت رضي الله عنها د حضور ﷺ په خواكښې تيره شوه..د تطبيق صورت دا دې چه دا حولاء بنت تويت رضي الله عنها مخكښې د حضرت عائشه رضي الله عنها سره وه.كله چه حضوراكرم ﷺ حضرت عائشې رضي الله عنها خواته تشريف يوړو.نو هغه پاسيدله او لاړه.كله چه تلله. نو د حضور ﷺ په خواكښې تيره شوه.په دې طريقه د حديث باب «أن النبى ﷺ دخل عليها وعندها إمرأة» مفهوم هم صحيح كيږى.چه په شروع كښې دا ښځه د حضرت عائشې رضي الله عنها سره ناسته وه.او د مسلم د روايت «مرت بها وعندها رسول الله ﷺ» معنى هم صحيح كيږى.ځكه چه دا د

---

(١) صحيح بخاري..كتاب التهجد.. باب ما يكره من التشديد فى العبادة(رقم:١١٥١))-
(٢) صحيح مسلم(ج١.ص٢٦٧) كتاب صلاة المسافرين. باب فضيلة العمل الدائم)-
(٣) فتح البارى(ج١.ص١٠١))-
(٤) فتح البارى(ج١.ص١٠١) و عمدة القارى(ج١.ص٢٥٦))-
(٥) پورتنى حواله جات)-
(٦) پورتنى حواله جات)-

هغه وخت ذکر دي کله چه حضور ﷺ راغي. اود حضرت عائشي رضي الله عنها سره کيناستلو او هغه د حضرت عائشي رضي الله عنها د خوانه پاسيدله او لاړله. کله چه تلله نو د حضور ﷺ په خواکښې تيره شوه چه دا محمد بن نصر مروزی په ((مرت برسول الله ﷺ الحولاء بنت تويت)) الفاظو سره ذکر کړي ده (١) والله اعلم.

قوله قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةُ تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا: دوی (ﷺ) تپوس اوکړو چه: ښځه څوك ده؟ حضرت عائشي رضي الله عنها جواب ورکړو چه دا فلانئ ښځه ده. بيا دوی د هغوی د مونځ سره د شوق ذکر اوکړو.

د ((فلانة)) لفظ چونکه د علم موئث نه کنايه دې په دې وجه غير منصرف دې (٢)

((تذکر)) د مضارع معروف نه د واحد موئث غائب صيغه ده. او ددې ضمير حضرت عائشي رضي الله عنها طرف ته راجع دې (٣) مطلب دا دې چه حضرت عائشي رضي الله عنها ددوی د مونځ کيفيت. ددې اوګدوالي وغيره ئې ذکرکړو. ځکه چه دا مونځ سره په ډير زيات شوق سره موصوفه وه. مونځونه به ئې ډير کول. ترڅو چه ددې شناخت به د مونځ په ذريعه کيدلو.

په بعضو نسخو کښې ((يذکر)) (د واحد مذکر غائب مضارع مجهول) روايت راغلي دې (٤) اوس به ددې مطلب دا وی. چه دا ښځه داسې وه. چه ددوی مونځ ډير مشهور وو. خلقو به ددوی د مونځ ډير ذکرکولو.

د دويمې نسخې مطابق ددوی په باره کښې د تعريفی کلماتو صدور به د خلقود طرفه ګنړلې شي. او په رومبی صورت کښې به ددوی د تعريفی کلماتو صدور د حضرت عائشه رضي الله عنها نه ګنړلې شي.

دحضرت عائشي رضي الله عنها نه د تعريفی کلماتو د صدور منلو په صورت کښې اشکال کيږی. دوی دهغوی په مخکښې ښتګه تعريف اوکړو. حالانکه ددې ممانعت په حديث کښې وارد شوی دې؟ (٥)

ابن التين رحمه الله فرمائی. ممکن ده. چه حضرت عائشي رضي الله عنها ته ددوی په باره کښې مکمل

---

(١) اوګورئ: عمدة القاری (ج١. ص٢٥٦) و فتح الباری (ج١ص١٠١)).

(٢) فتح الباری (ج١.ص١٠١) وعمدة القاری (ج١.ص٢٥٦)).

(٣) فتح الباری (ج١.ص١٠١) وعمدةالقاری (ج١.ص٢٥٧)).

(٤) پورتني حواله جات).

(٥) عن أبي بكرة رضي الله عنه قال: مدح رجل رجلاً عند النبي ﷺ قال ويحك! قطعت عنق صاحبك! قطعت عنق صاحبك! مراراً. إذا كان أحدكم مادحاً صاحبه لا محالة فليقل: أحسب فلاناً. والله حسيبه. ولا أزكی علی الله أحداً. احسبه. إن كان يعلم ذاك. كذا وكذا.. صحيح مسلم (ج٢. ص٤١٤) كتاب الزهد. باب النهي عن المدح إذاكان فيه إفراط و خيف منه فتنة على الممدوح، و راجعه لأحاديث أخر في هذا الموضوع).

اطمینان وی چه د تعریف په وجه به په دوی کښې هیڅ اثر نه کیږی په دې وجه ئې د هغوی په وړاندې تعریف اوکړو (١)

خو حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله د حسن بن سفیان د مسند په حواله د.. حماد بن سلمه عن هشام.. طریق سره روایت نقل کړې دې «کانت عندی إمرأة، فلما قامت قال رسول الله ﷺ: من هذه یا عائشة؟ قلت یا رسول الله، هذه فلانة، وهی أعبد أهل المدینة» (٢) ددې نه معلومیږی چه دا تعریف دهغوی په وړاندې نه وو شوې. والله اعلم

قوله قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ: ..نبی کریم ﷺ اوفرمائیل بس کړه! په کومو اعمالو چه د همیشوالی طاقت وی هغه لازم اونیسئ..

«مه» اسم فعل دې. چه د «اکفف» په معنی کښې دې او دا په یو خبره باندې د زجر دپاره استعمالیږی. دلته دا هم ممکن ده چه خطاب حضرت عائشې رضی الله عنها ته وی اومقصود دا وی چه ددې ښځې تعریف مه کوه. او دا هم ممکن ده چه د عمل بما لا یطاق (د وس نه د بهر عمل) زجر مقصود وی. (٣)

بیا دلته اګرچه مقام ښځو ته د خطاب دې نو «علیکن بما تطقن» ونیل پکار وو خو چونکه حکم د پوره امت دپاره عام کول مقصود وو په دې وجه ئې سړی غالب کړل او ښځې ئې په دې کښې شاملې کړلې. او وې فرمائیل «علیکم بما تطیقون» (٤)

بیا د «علیکم بما تطیقون» وئیلو تقاضا خو ښکاره ده. چه په هغه اعمالو باندې د اقتصار حکم دې. د کوم چه طاقت وی. او ددې مفهوم دا دې چه هغه اعمال اونکړې شی. کوم چه د طاقت نه بهر وی. قاضی عیاض رحمه الله فرمائی ممکن ده چه دا حکم صرف ‹‹صلاة اللیل›› سره مخصوص وی. یعنی د ‹‹صلاة اللیل›› په سلسله کښې داسې انداز اختیار نکړې شی چه دهغې روستو طاقت نه وی. او دا احتمال هم شته. چه دا حکم صرف د ‹‹صلاة اللیل›› نه وی بلکه ټولو احکام شرعیه ته عام وی. (٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه اګرچه د حدیث باب د ورود سبب مونخ دې خکه چه د حولاء بنت تویت رضی الله عنها د مانځه کیفیت مخې ته د راتللو نه پس حضور ﷺ دا ارشاد فرمائیلې وو. خو د حدیث شریف الفاظ عام دی. او اعتبار د الفاظو دعموم وی. خصوصاً هم ددې تعمیم

---

(١) فتح الباری (ج ١. ص ١٠١) وعمدة القاری (ج ١. ص ٢٥٧)).
(٢) پورتنی حواله جات).
(٣) فتح الباری (ج ١. ص ١٠٢) وعمدة القاری (ج ١. ص ٢٥٦)).
(٤) فتح الباری (ج ١. ص ١٠٢) و عمدة القاری (ج ١. ص ٢٥٧)).
(٥) پورتنی حواله جات)

په لحاظ سره د ،،علیکن....،، ونیلو په ځاني د ،،علیکم....،، تعبیر اختیار کړې شوې دې[1]
والله اعلم

قوله فَوَاللّٰهِ: ..په خدائي..

ددې نه عالمانو دا استنباط کړې دې چه د استحلاف نه بغیر حلف اخستل جائز دی خصوصا کله چه په دینی امورو کښې د یو امر فخامت شان (او عظمت) بیانول مقصود وی یا ددې ترغیب ورکول مقصود وی یا د یو محزور (ممنوع) نه متنفره کول مقصود وی.[2]

قولـه لَا یَمَلُّ اللّٰهُ حَتّٰی تَمَلُّوا: ..الله تعالی ثواب تر هغه وخته پورې نه قطع کوی ترکومې پورې چه تاسو ناراسته نه شئ او عمل پرې نږدئ.

،،ملّ یملّ،، د باب ..سمع.. ځنې دې..ملال.. وائي د یو څیز د خوښولو او رغبت کولو نه پس د نفس ددې نه متنفر کیدل. او دا ګران ګنړل.[3] دا خو په انسانانو کښې کیږی خکه چه دا یو انفعالی کیفیت دې خو بالاتفاق الله تعالی دپاره دا کیفیت یا صفت محال دې خکه چه الله تعالی د انفعالاتو نه پاک دې[4]

اوس چه دلته الله تعالی دپاره د .. ملال.. لفظ استعمال کړې شوې دې. د دې په باره کښې د امام اسماعیلی. امام ابن عبدالبر. او د محققینو وینا دا ده. چه د مشاکلت او ازدواج په طور باندې دلته الله تعالی دپاره د .. ملال.. لفظ استعمال شوې دې لکه څنګه چه د الله تعالی ارشاد دې ﴿وَجَزٰٓؤُا سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾[5] یعنی د بدئ بدله هم ددې پشان بدی ده. دلته د .. سیئة.. اطلاق حقیقتا نه دې بلکه مشاکلت کړې شوې دې خکه چه د سیئه بدله سیئه نه ده خکه چه د بدلې په طور چه کومه بدی اوکړې شی هغه حقیقتا نه وی صرف صورتا بدی وی دغه شان د الله تعالی ارشاد دې ﴿فَاعْتَدُوْا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰی عَلَیْکُمْ﴾[6] یعنی ..چه په تاسو زیاتې اوکړو نو تاسو هم په هغوی زیاتې اوکړئ لکه څنګه چه هغوی کړې دې.. مطلب دا دې که کافران د مکې په حرم کښې. د حرمت په میاشت کښې. او ستاسو د احرام په حالت کښې په جنګ رضامند شی نو تاسو هم د هیڅ حرمت خیال مه ساتئ. دلته د اسلام د منکرینو د .. اعتداء.. په جواب کښې کومه د حق کاروائی ده هغې ته هم .. اعتداء.. ونیلې شوې ده حالانکه دا په حقیقت کښې اعتداء نه ده محض صورتا اعتداء ده.

---

[1] فتح الباری (۱۰۲/۱)_
[2] فتح الباری (ج۱.ص۱۰۲))
[3] فتح الباری (ج۱.ص۱۰۲))
[4] پورتنی حواله)
[5] الشوری: ۴۰)
[6] البقرة ۱۹۴)

دلته د الله تعالى د ..ملال.. نه ثواب قطع كول مراد دى. ثواب قطع كول د الله تعالى .. ملال.. سره تعبير كړى شو چه بنده د ملال په وجه عمل قطع كوى په دې باندې د ثواب انقطاع مرتب كيږى ځكه چه ملال د عمل قطع كولو سبب دې او عمل قطع كول د ثواب قطع كولو سبب دې په دې وجه ثواب قطع كولو باندې د ملال اطلاق اوكړې شو (١)

علامه هروى رحمه الله فرمائى چه د «لا يمل الله حتى تملوا» مطلب دې «لا يقطع منكم فضله حتى تملوا سؤاله فتزهدوا فى الرغبة إليه»(٢)

بعضې حضرات فرمائى چه ددې معنى ده «لا يتناهى حقه عليكم فى الطاعة حتى يتناهى جهدكم»(٣) يعنى ترکومې پورې چه ستاسو طاقت باقى دې تر هغه وخته پورې به د هغه حق په تاسو باندې وى.

دا ټول تاويلات په دې صورت كښې دى كله چه .. حتى.. ددې په اصل معنى يعنى د غايت انتهاء دپاره واخستلې شى حالانكه بعضو حضراتو دا د انتهائې غايت په معنى كښې نه دې اخستې.

لكه چه بعضو حضراتو د «لا يمل الله حتى تملوا» معنى كړې ده «لا يمل الله إذا مللتم» يعنى كه سترى شئ نو بيا هم الله تعالى ته ..ملال.. نه راځى. (٤) په كلام دعربو كښې ددې ډير مثالونه ملاويږى لكه وئيلې شى «لا أفعل كذا حتى يبيض القار» يا وئيلې شى «لا أفعل كذا حتى يشيب الغراب» يعنى كه قار (تاركول\ تور تيل) سپين شى نو بيا به هم اونكړم دغه شان كه كارغه سپين شى بيا به هم دا كار اونكړم.

دغه شان د بليغ سړى په باره كښې وئيلې كيږى «لا ينقطع حتى ينقطع خصومه»(٥) يعنى كه دده په مقابله كښې خلق خاموش شى بيا هم دې نه خاموشه كيږى. دا مطلب نه دې چه كله دده مقابل خاموش شى نو دې هم خاموش كيږى. ځكه چه په دې صورت كښې به ده له په هغوى باندې هيڅ فضيلت نه حاصليږى.

---

(١) اوګورئ: التمهيد(ج١.ص١٩٤. ١٩٥) و أعلام الحديث للخطابى(ج١.ص١٧٣) و فتح البارى (ج١.ص١٠٢)وعمدة القارى(ج١.ص٢٥٧))-

(٢) فتح البارى(ج١.ص١٠٢))-

(٣) نقله الخطابى فى أعلام الحديث(ج١.ص١٧٤) و إبن حجر فى الفتح(ج١.ص١٠٢) والعينى فى العمدة(ج١.ص٢٥٧))-

(٤) اوګورئ:أعلام الحديث للخطابى(ج١.ص١٧٣. ١٧٤) فتح البارى(ج١.ص١٠٢)و عمدة القارى (ج١.ص٢٥٧))-

(٥) قال الحافظ:و هذا المثال أشبه من الذى قبله. لأن شيب الغراب ليس ممكناً عادةً. بخلاف الملل من العابد.. فتح البارى(ج١.ص١٠٢))-

علامه مازرى رحمه الله فرمائى چه ،،حتى،، دلته د .. واو.. په معنى كښې دې نو د ((لايمل الله حتى تملوا)) معنى به دا وى چه ((لايمل الله وتملون)) گويا چه د الله تعالى نه د ملال نفى اوكړې شوه او خلقو دپاره دا ثابت كړې شوې دې (۱)

بعضو خلقو ونيلى دى چه ..حتى.. د ..حين.. په معنى كښې دې او مطلب دا دې ((لايمل الله حين تملون)) (۲)

ابن حبان رحمه الله پخپل .. صحيح.. كښې فرمائى ((لا يسأم الله حتى تسأموا من ألفاظ التعارف التى لا يتهيأ للمخاطب أن يعرف القصد فيما يخاطب به إلا بهذه الألفاظ)) (۳) يعنى دا د هغه قسم متعارف الفاظو څنې دى چه ددې مراد هم ددې الفاظو نه بغير پيژندل زمونږ دپاره ممكن نه دى وجه دا ده چه د عقائد الهيه دتعبير دپاره زمونږ سره متعين بالكل متعين الفاظ نشته ځكه چه زمونږ د الفاظو لمنه ډيره تنګه ده.په دې وجه چه مونږ كله ددې عقائدو تعبير كوونو ددې دپاره هم هغه الفاظو استعمالوو.كوم چه مونږ پخپل عرف كښې استعمالوو

ابن حبان رحمه الله په ټولو متشابهاتو كښې هم دا مذهب اختيار كړې دې (۴) والله اعلم

قوله وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَادَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ: ..د الله تعالى په نيز هغه عمل زيات محبوب دې.په كوم چه عمل كونكې مداومت او هميشوالې اوكړى..

د ،،إليه،، ضمير لكه څنګه چه دترجمې نه ښكاره دې.الله ﷻ طرف ته راګرځى .هم دې څنې كښې دمستملى په روايت كښې د ،،إلى الله،، تصريح موجود ده (۵) ددې نه علاوه اسحاق بن راهويه پخپل مسند كښې د ،،عبدة عن هشام،، په طريق سره. امام بخارى او مسلم د ،،أبو سلمه عن عائشة،، طريق سره. اومسلم د .. قاسم عن عائشة.. طريق سره دغه شان روايت نقل كړې دې.ترجمة الباب هم ددې روايتونو مطابق قائم دې (۶)

حالانكه د هشام نه روايت كونكو نورو راويانو د ،،إليه،، ضمير حضوراكرم ﷺ طرف ته راګرځولې ې.لكه څنګه چه امام بخارى رحمه الله په .. كتاب الرقاق.. كښې د .. مالك عن

---

۱) فتح البارى(ج۱.ص۱۰۲))-

۲) فتح البارى(ج۱.ص۱۰۲) قال العينى رحمه الله فى العمدة(ج۱.ص۲۵۷) و حكى الماوردى أن ..حتى.. ههنا بمعنى ..حين.. أو بمعنى الواو. وهذا ضعيف جدا..)-

۳) أنظر: ..ألإحسان بترتيب صحيح ابن حبان(ج۲.ص ۶۴). ذكر الإخبار عما يجب على المرء من الرفق فى الطاعات و ترك الحمل على النفس ما لا تطيق..)-

۴) فتح البارى(ج۱.ص۱۰۲))-

۵) فتح البارى(ج۱.ص۱۰۲))-

۶) فتح البارى(ج۱.ص۱۰۲.۱۰۳))-

هشام.. په طریق کښې ددې تصریح کړې ده.()
خو یاد ساتئ چه په دواړو روایتونو کښې هیڅ تعارض نشته ځکه چه کوم څیز د الله تعالی په نیز خوښ وی هغه به د الله تعالی د رسول په نیز لازماً محبوب وی.()
ابن الجوزی رحمه الله فرمائی چه د دائمی عمل خوښیدو دوه وجې دی.① یوه داچه کوم سړی عمل شروع کولو نه پس بیا پریږدی.نو هغه ګویا د وصال حاصلیدو نه پس اعراض کوی.په دې وجه هغه د مذمت مستحق کیږی.هم دا وجه ده.چه دهغه سړی په باره کښې وعید وارد شوې دی.کوم چه د یو آیت یادولو نه پس بیا هیروی.حالانکه ددې د یادولو نه وړاندې هغه د وعید او مذمت مستحق نه وو.
② دویمه وجه دا ده.چه په خیر باندې همیشوالې کونکې ګویا داسې دې. لکه چه یوکس هر وخت خدمت دپاره حاضر او تیار ولاړ وی.ښکاره ده.یو هغه سړې دې چه هغه روزانه په یو متعین وخت کښې حاضریږی.او یو هغه سړې دې چه هغه یوه ورځ مکمل حاضری ورکوی بیا مستقل غائب وی.یقیناً چه په دواړو کښې به لوئې فرق وی.()
امام نووی رحمه الله فرمائی.چه په قلیل عمل کښې د دوام فائده دا ده.چه د ذکر .مراقبې. اخلاص. او اقبال علی الله پشان د طاعاتو سلسله همیشه جاری وی.په خلاف دهغه عمل کوم چه ګران وی.چه د هغې سلسله ډیره پورې نه چلیږی.بیا نتیجه دا راوځی چه هغه لږ چه همیشه وی.زیاتیږی.او د هغه ډیر نه چه منقطع شی.ډیر زیاتیږی.()والله اعلم

۳۲ = بَاب زِيَادَةِ الإِيمَانِ وَنُقْصَانِهِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ (الکهف:۱۳) ﴿وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا﴾ (المدثر:۳۱) ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾ (المائدة:۳) ((فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمَالِ فَهُوَ نَاقِصٌ))

د وړاندې سره ربط او مناسبت وړاندې امام بخاری رحمه الله په اعمالو کښې دوام .. احب الی الله .. کیدل بیان کړی وو.او اوس ئې باب قائم کړې دې.د .. ایمان د نقصان او د زیادت.. او په دې کښې هیڅ شك نشته.چه د اعمالو په دوام سره ایمان کښې زیاتوالې کیږی.او په همیشوالی پریخودو سره ایمان کښې کمې راځی.وړاندې د مداومت او همیشوالی ترغیب او تلقین وو.او د هغې په نتیجه کښې چونکه ایمان کښې زیاتوالې کیږی.او په همیشوالی پریخودو سره ایمان کښې نقصان راځی.په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا ترجمه قائم کړې ده.

() پورتنۍ حواله)-
() مخکنۍ حواله)-
() تیره حواله)-
() شرح النووی علی صحیح مسلم(ج۱.ص ۲۶۶) کتاب صلاة المسافرین. باب فضیلة العمل الدائم)-

بيا زياتې او كمې د امام بخارى او د محدثينو د جماعت په نيز واضح دي. كوم حضرات چه د زيادت او نقصان قائل نه دى. د هغوى د رائې مطابق هم دلته په ايمان كښې زيادت او نقصان منلې كيدې شى. البته ددوى په نيز نفس ايمان كښې د زيادت او نقصان په ځائې به صفت ايمان كښې زيادت او نقصان مراد وى. يعنى په انشراح او بشاشت كښې زياتې او كمې. يا به د ايمان د نور زياتې او كمې مراد وى.(۱) و الله اعلم.

د ترجمې مكرر كيدو اشكال او د هغې جواب امام بخارى رحمه الله د كتاب الايمان ابتداء په ((**باب قول النبى ﷺ: بنى الإسلام على خمس وهو قول وفعل، ويزيد وينقص**)) سره كړې ده. ګويا په زيادت او نقصان باندې وړاندې باب قائم شوې دې. اوس دلته ((**باب زيادة الإيمان ونقصانه**)) وئيل عين تكرار دې.

هم دا اشكال په ((**باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال**)) كښې راپيښ شوې وو. هلته ددې جواب وركړې شوى دى. د هغې خلاصه دا ده. چه ① د ((**بنى الإسلام على خمس الخ**)) ترجمه. ترجمهٔ جامعه ده. او راروان تراجم ددې تفصيل او توضيح دې.

② دويم جواب دا دې. چه په شروع د ,, كتاب الايمان،، كښې د زيادت او نقصان بحث تبعاً او ضمناً ذكر كړې شوې وو. او په ((**باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال**)) او په دې باب كښې استقلالاً ذكركړې شوې دې. (د((**باب تفاضل أهل الإيمان**)) او د((**باب زيادة الإيمان ونقصانه**)) په مينځ كښې د تكرار اشكال روستو ختمولې شى)

خكه چه په شروع د ,, كتاب الايمان،، كښې اصل مقصود د ايمان تركيب ثابتول وو. لكه چه امام بخارى رحمه الله په ((**وهو قول وفعل**)) وئيلو سره دتركيب دعوه كړې وه. بيا ئې ((**يزيد وينقص**)) ضمناً او تبعاً ذكركړل. هم دا وجه ده. چه امام بخارى رحمه الله كوم روايت د حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما پيش كړې دې. هغه په تركيب دلالت كوى. خو په زيادت او نقصان نه كوى خو دا جواب څه كمزورې شان دې. خكه چه ښكاره هم دا ده. چه هلته امام بخارى رحمه الله درې دعوې كړې وې:

① ((**بنى الإسلام على خمس.....**)) ② ((**وهو قول وفعل**)) ③ ((**ويزيد وينقص**)) په دې كښې هره يوه دعوه روستو راتلونكې دعوې دپاره علت دې. چه ((**بنى الإسلام....**)) د ((**وهو قول وفعل**)) دپاره، او ((**وهو قول وفعل**)) د ((**يزيد وينقص**)) دپاره علت دې. يا داسې اووئيلې شى. چه هره روستو راتلونكې دعوه په وړاندينۍ دعوې باندې متفرع او د هغې نتيجه جوړيږى. لكه كله ئې چه ((**بنى الإسلام...**)) اووئيل. نو په دې باندې ((**وهو قول وفعل**)) مرتب او متفرع شو. او كله ئې چه ((**وهو قول وفعل**)) اووئيل. نو په دې باندې ((**يزيد وينقص**)) مرتب او متفرع شو.

---

(۱) عمدة القارى (ج ۱. ص ۲۵۸))-

ددې تقرير نه معلومه شوه چه «يزيد وينقص» تبعاً او ضمناً نه دې بلکه اصلاً او استقلالاً ذکرکړې شوې دې.نو بهتره دا ده چه داسې اووئيلې شي چه ③ په اصل کښې امام بخاری رحمه الله هلته د اسلام متعلق درې دعوې کړې وې ①«بنى الإسلام على خمس.....»②«وهوقول و فعل»③«ويزيد وينقص» په دې کښې..هو..ضمير او د «يزيد وينقص» ضميرونه اسلام طرف ته راګرځي اګرچه د امام بخاری رحمه الله په نيز ايمان او اسلام متحد يا متلازم دی خو مرجنه ته ددې وئيلو موقعه ملاويدله.چه هلته تاسو ترکيب او زيادت او نقصان تاسو په اسلام کښې ثابت کړې دې.او مونږه ترکيب او زيادت او نقصان انکار د ايمان په باره کښې کوو د ايمان په باره کښې تاسو زيادت او نقصان نه دې ثابت کړې امام بخاری رحمه الله ددې دپاره دا عنوان کيخودو «باب زيادة الإيمان ونقصانه» چه مونږ په ايمان کښې هم زيادت او نقصان ثابتوو.کله چه په ايمان کښې زيادت او نقصان راشي.نو ښکاره ده چه ترکيب به هم راځي.والله اعلم.

بيا اشکال کيږی.چه وړاندې امام بخاری رحمه الله د زيادت او نقصان د بحث دپاره مستقلاً د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» ترجمه منعقد کړې ده.او اوس دلته «باب زيادة الإيمان ونقصانه» کښې بعينه هم هغه مسئله مستقلاً ذکر کوی.نو دا تکرار دې؟

ددې اشکال جواب هم د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» د شرح لاندې مونږ وړکړې دې د هغې خلاصه دا ده: ① يو جواب دا دې.چه په دې باب کښې اعمالو کښې د اهل ايمان تفاوت بيانول مقصود دی.او دلته پخپله ايمان يعنی په نفس تصديق کښې کمې او زياتې بيان کړې شوې دې.[1]

② دويم جواب دا ورکړې شوې دې.چه هغه باب کښې د نفس ايمان کمې او زياتې بيان کړې شوې دې.او دلته ئې د مؤمن به په اعتبار سره کمې او زياتې ثابت کړې دې.[2]

③ دريم جواب دا دې.چه چونکه دايمان کمی زياتی مسئله مختلف فيها ده.او د امام بخاری رحمه الله عادت دې.چه په کومه مسئله کښې اختلاف وی.او سخت او مشهور وی.او د امام بخاری رحمه الله رجحان يو طرف ته وی.او د بل طرف خلق دلائل پيش کوی.نو امام بخاری رحمه الله د خپلې دعوې ثابتولو دپاره د تعبير مختلفې طريقې اختياروی.او ددې يوې مسئلې ثابتولو دپاره مختلف انداز سره، مختلف بابونه قائموی.دلته هم دوی دغه شان کړی دی.والله اعلم.

---

[1] فتح الباری(ج۱.ص۱۰۳))-

[2] لامع الدراری(ج۱.ص۵۹۱) والأبواب والتراجم لصحيح البخاری(۳۷).ددې جواب سره متعلق تفصيل دپاره شاته د ..باب تفاضل أهل الإيمان فی الأعمال..تشريح ته رجوع اوکړئ.)-

د حافظ ابن حجر رحمه الله رجحان په دې کښې رومبنی جواب طرف ته دې چه دلته په نفس تصديق کښې کمې او زياتې بيانول مقصود دی (١)
اوس که دا اومنلې شي نو مسئله به اختلافي وی.ددې تفصيل وړاندې د.. کتاب الايمان.. په ابتداء کښې تير شوې دې.چه جمهور محدثين په دې کښې د کمې زياتی قائل دی.خکه چه تصديق د باطني عقيدې نوم دې.او عقيده د زړه غوټې ته وائي او غوټه که سسته وی او کله مضبوطه وی.او دا ممکن ده.چه تصديق کښې کمې او زياتې دغه د زياتوالی او مشاهدې په اعتبار سره اوشی.په قرآن کريم کښې الله تعالی فرمائی ﴿أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِ إِيمَانًا﴾ (٢)ددې نه هم زياتوالې په اعتبار د معانئې او مشاهدې ثابتيږی
حالانکه د امام ابوحنيفه رحمه الله او د عامو متکلمينو رائې دا ده.چه په ايمان يعنی نفس تصديق کښې کمې او زياتې نه کيږی.
دا حضرات فرمائی چه په نصوصو کښې چه تصديق کښې کوم کمې زياتې معلوميږی هغه په ذاتياتو کښې د کمی او زياتی په لحاظ سره نه دې.بلکه د خارجی امورو په اعتبار سره دې. د اعمال صالحه په ذريعه ايمان کښې جلاء (رڼړا) اوقلب کښې نورانيت پيدا کيږی زړه کښې انشراح (فراخی) حاصليږی.ددې انشراح.رڼړا او نورانيت په وجه سړی ته دا معلوميږی. چه ايمان کښې اضافه اوشوه. حالانکه ايمان خو نفس تصديق دې.هغه خو پخپل حال دې.البته په دې کښې څه رڼړا او نورانيت پيدا شوې دې.
شيخ الحديث مولانا محمد يونس صاحب رحمه الله فرمائی چه .. د انصاف خبره دا ده.چه ئكه څنګه د اعمالو په اعتبار سره ايمان کښې کمې او زياتې کيږی.پخپله تصديق کښې هم کمې او زياتې کيږی.خکه چه تصديق د زړه د غوټې نوم دې.او د غوټې مضبوطه او کمزورې کيدل ښکاره خبره ده.يوه غوټه خو داسې وی.چه دا خو بچې هم کلاوولې شی او بله غوټه داسې وی.چه دا يو پهلوان هم نشی کلاوولې.
دغه شان کافر پخپله عقيده کښې دومره کمزورې وی.چه دا په معمولی خبرې سره متزلزل (خويولې) کيدې شی.او هغه د خپلې نظرئې او خيالاتو نه اړولې کيدې شی.او دويم ډله په مقابل کښې دومره پوخ وی.چه هغه په هيڅ شان سره د خپلې رائې نه اوړيدو ته تيار نه وی هم دا حال د مسلمان دې.چه يو مسلمان د دومره کمزورې عقيدې والا وی. چه هغه په معمولی خبره د خپل ځائې نه اخوا کيږی.دمال په لالچ سره دين بدلوی او په بعضو وختونو کښې د تورې د ويرې نه دين بدلوی لکه څنګه چه عام طور دفتنو په موقعو کښې کيږی.او بعضې دومره پاخه او سخت وی چه نه د مال لالچ هغوی د دين نه اړولې شی.اونه د تورې يره هغه د خپل ځائې نه خوزولې شی والعلم عندالله سبحانه
خو حقيقت دا دې.چه په نفس تصديق کښې کمې زياتې ممکن دې.ترکومې پورې چه

---

(١) اوګورئ: فتح الباري(ج١.ص١٠٣، ١٠٤)).
(٢) سورة التوبة:١٢٤)

تصديق د غوټې او د زړه د عقد په معنى کښې د کيدو او ددې د مضبوط او کمزور کيدو تعلق دې نو دا د زړه د عقد د مضبوطئ او کمزورئ د اوصافو څخنې دې.دا ددې عقد په ذات او نفس کښې تبديلي او کمي زياتې نه دې کله کله داسې مواقع او حالات راپيښيږي چه د زړه د عقد په اوصافو کښې کمې اوکمزوري راځي او کله ددې په اوصافو کښې مضبوطي پيدا کيږي

البته ددې خبرې نه انکار نشته.چه دا غوټه او د زړه عقد بالکل کلاويږي اوکله نه کلاويږي کله چه دمسلمان د زړه عقد کلاويږي.نو کفر طرف ته منتقل کيږي.او کله چه د کافر د زړه عقد کلاويږي.نو دا بل ملت طرف ته منتقل کيږي. نو د اوصافو د کمې زياتې په وجه په نفس تصديق کښې د کمې زياتې قائل کيدل صحيح نه معلوميږي.والله اعلم

وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى ﴿وَزِدْنٰهُمْ هُدًى﴾ (الكهف: ١٣) ﴿وَيَزْدَادَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِيْمَانًا﴾ (المدثر: ٣١) ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ (المائدة: ٣) ((فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمَالِ فَهُوَ نَاقِصٌ))

امام بخاري رحمه الله دلته درې آيتونه ذکر کړي دي.ړومبي دواړه آيتونه د کتاب الايمان په شروع کښې تير شوي دي.خو دلته دوی دغه دواړه آيتونه د تمهيد په طور ذکر کړي دي په اصل کښې امام بخاري رحمه الله په ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ [1] سره د خپلې مدعا يعنى د ايمان زيادت او نقصان ثابتول غواړي .خو په دې سره د ايمان زيادت او نقصان نصاً نه ثابتيږي. نو امام بخاري رحمه الله د تمهيد په طور ړومبي دواړه آيتونه ذکرکړي دي.چه په دې کښې د ايمان او هدايت زيادت صراحتاً او نصاً مذکور دې.او کوم څيز چه قابل د زيادت وي هغه قابل د نقصان هم وي.ځکه چه زيادت او نقصان د اضافي امورو څخنې دې. هرکله چه په ړومبي دوو آيتونو سره دا معلومه شوه.چه په ايمان او هدايت کښې زياتوالې کيدې شي.نو استلزاماً دا هم معلومه شوه.چه په دې کښې کمی هم کيږي.بيا په دريم آيت کښې د کمال ذکر دې.او د کمال مقابل نقص دې.معلومه شوه.چه کمال په معنى د .. الزيادة.. دې.هم دا د امام بخاري رحمه الله د ارشاد((فإذا ترك شيئاً من الكمال فهو ناقص)) مطلب دې.

حاصل دا دې.چه په ړومبي دوو آيتونو سره نصاً د ايمان او هدايت زياتوالې معلوميږي.او استلزاماً نقص (هم ثابتيږي).او په دريم آيت کښې هم دا د زياتوالي کمال سره تعبير کړې شوې دې.ځکه چه د کمال مقابل نقص دې.ځکه که کمال پريخودلې شي.نو نقص به پيدا کيږي.نو معلومه شوه.چه د کمال نه مراد زياتوالې دې.والله اعلم

هم دا مضمون حافظ رحمه الله په دې طريقه بيان کړې دې.چه چونکه په ړومبي دواړه آيتونه د توطنه او تمهيد په طور راوړلی شوي دي.او ددې نه زياتوالی نصاً مستفاد کيږي.چه دا نقص ته مستلزم دې.حالانکه په دريم آيت کښې چه د ..کمال.. کوم ذکر دې.هغه د زيادت په معنى کښې صريح نه دې.بلکه صرف د نقص معنى ته مستلزم دې.او د نقص دا استلزام

---

[1]) المائده-٣)_

د زیادت قبلولو مستدعی دې.په دې وجه امام بخاری رحمه الله په ((فاذا ترك شيئاً من الكمال فهو ناقص)) وئیلو سره ددې تشریح فرمائیلې ده.او هم ددې نکتې په وجه ئې د دریم آیت او رومبی دواړو آیتونو ذکر کولو په انداز کښې تفاوت کړې دې چه د رومبی دواړو په شروع کښې ئې ،، وقول الله تعالى،، اوفرمائیل.او د دریم آیت په شروع کښې ئې ،، وقال،، اوفرمائیل.(۱)

یو اشکال او دهغې جواب بعضو عالمانو دلته اشکال کړې دې.چه په ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ د ایمان په کمی او زیاتی باندې استدلال کول صحیح نه دې.په دې وجه چه دا یو محتمل آیت دې.خکه کیدې شی.چه په دې آیت کښې د ،،اکمال،، نه ((اظهار الحجة على المخالفين)) مراد وی.یعنی د مخالفینو په مقابله کښې حجت اسلام غالب کول.اودا هم کیدې شی.چه د دا((اظهار أهل الدين على المشركين)) په معنی کښې وی.یعنی مسلمانان دغیرمسلمو په مقابله کښې غالب کول.په دې دواړو صورتونو کښې د امام بخاری رحمه الله مدعا نه ثابتیږی.خکه چه په دې کښې د ایمان د کمی او زیاتی معنی نشته.

البته د ،، اکمال،، په معنی کښې یو دا احتمال هم شته.چه ددې نه اکمال د فرائضو مقصود وی.په دې صورت کښې ددوی مدعا ثابتیږی.خو ددې معنی د اختیارولو په صورت کښې دا لازمیږی.چه تر اوسه پورې دین ناقص وو.او څومره صحابهٔ کرام رضی الله عنهم هم چه ددې آیت د نزول نه مخکښې مخکښې وفات شوی دی.تول ،،العیاذ بالله،،ناقص الایمان وو.حالانکه دا خبره صحیح نه ده.ایمان په هره موقعه کامل پاتې شوې دې؟

ددې اشکال جواب دا دې.چه قرآن کریم د الله جل جلاله یو جامع کلام دې.نو کیدې شی.چه دا تولې معانې مراد وی.

په دریمه معنی چه کوم اشکال کیږی.د هغې جواب دا دې.چه نقص یو اضافی څیز دې.د نقص یو صورت هغه دې.کوم چه قابل د مذمت دې.او یو صورت هغه دې.کوم چه قابل د مدح وی.

قابل د مذمت نقص هغه دې.کوم چه اختیاری وی.لکه یوکس ته دا علم شته. چه زما په ذمه ددې فرائضو او واجباتو ادا کول دی.بیا هغه په قصد سره دا پریږدی.

او ددې په مقابله کښې دویم قسم کوم چه قابل د مدح او تعریف دې.هغه نقص دې.کوم چه غیر اختیاری دې.لکه یوکس ته د فرائضو او ذمه دارئ علم نه وې شوې.یا علم شوې وی.خو هغه غیر مکلف وی.د نقص دا صورت قابل د مذمت خو څه جوړیږی.چه په دې جهت سره قابل د مدح هم دې.چه ددې سړی زړه مطمئن کیږی.او ددې خبرې منتظر وی.چه روستو به کوم احکام راځی.مونږ به هغه منو.د حضرات صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم شان هم دا وو.چه دوی په حضوراکرم صلی الله علیه وسلم باندې ایمان راوړو.او ورسره ئې دا عزم هم کړې وو.چه روستو به

---

(۱) اوګوری: فتح الباری(ج۱.ص۱۰۴)-

كوم څه په تاسو نازليږى هغه به منو او د کومو اعمالو چه مونږه مکلف کولې شو په هغې باندې به مونږه عمل کوو «لوزيد لقبل ولوكلف لعمل» د دوى شان وو.

بهرحال دلته د.. اکمال.. نه مراد اکمال د فرائضو دې خو ددې نه نه لازميږى چه کله شريعت ناقص پاتې شوې وى بلکه شريعت مخکښې هم کامل وو او س اکمل شو. دا داسې ده لکه وئيلې شى چه دين محمدى د دين عيسوى او دين موسوى نه اکمل دې حالانکه هغه شريعتونه هم پخپله زمانه کښې هم کامل وو خو شريعت محمديه پخپله زمانه کښې د هغې نه اکمل دې. ځکه چه کومه د خوبئ (خصلت) خبره هغه شريعتونو کښې وه د هغې سره زياتى نورې د خوبيانو (او خصلتونو) خبرې په دې کښې جمع کړې شوى دى.(١)

٤٣- حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ (٢) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِيمَانٍ مَكَانَ مِنْ خَيْرٍ [أنظر: ٧٥١٠، ٧٥٠٩]

رجال الحديث

①**مسلم بن ابراهيم:** دا مسلم بن ابراهيم القصاب ازدى فراهيدى بصرى دې. ابوعمرو د دوى کنيت دې.(٣) شحام نوم سره هم مشهور دې.(٤)

د عبدالله بن عون، قره بن خالد، مالك بن مغول، سعيد بن ابى عروبه، هشام دستوائى، شعبة بن الحجاج او د مبارك بن فضاله رحمهم الله وغيره نه ئې روايت کړې دې.(٥)

---

(١) اوګورئ: فتح البارى (ج١.ص١٠٤)-

(٢) ألحديث اخرجه البخارى فى صحيحه أيضاً. فى كتاب التفسير.سورة البقرة. باب قول الله تعالى: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ رقم(٤٤٧٦) وفى كتاب الرقاق. باب صفة الجنة والنار.برقم(٦٥٦٥) وفى كتاب التوحيد. باب قول الله تعالى ﴿لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ رقم(٧٤١٠)و باب قول الله تعالى ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ﴾ رقم(٧٤٤٠)و باب كلام الرب عزوجل يوم القيامة مع الأنبياء وغيرهم .رقم(٧٥٠٩)و(٧٥١٠) وباب ماجاء فى قوله عزوجل: ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا﴾ رقم(٧٥١٦) ومسلم فى صحيحه(ج١.ص١٠٨. ١٠٩) كتاب الإيمان. باب إثبات الشفاعة و إخراج الموحدين من النار.و الترمذى فى جامعه فى كتاب صفة جهنم. باب ما جاء أن للنار نفسين. وما ذكر من يخرج من النار من أهل التوحيد. و إبن ماجه فى سننه. فى كتاب الزهد. باب ذكر الشفاعة. رقم(٤٣١٢))-

(٣) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٨٧))-

(٤) طبقات ابن سعد(٣٠٤/٧)_

(٥) اوګورئ: تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٨٧. ٤٨٩) وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٥))-

ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری. امام ابوداؤد. یحی بن معین. نصر بن علی. امام عبدالله بن عبدالرحمن دارمی. ابوزرعه. ابوحاتم. او ابومسلم کجی رحمهم الله وغیره ډېر ائمه محدثین دی (۱)

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی، ،ثقة مأمون،،(۲)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ،،ثقة صدوق،،(۳)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة كثير الحديث،،(۴)

امام حبان رحمه الله فرمائی ،،وكان من المتقنين،،(۵)

علامه سمعانی رحمه الله فرمائی ،،من الثقات المتقنين،،(۶)

امام عجلی رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة عمي بأخرة،،(۷)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ،،ثقة مأمون مكثر عمي بأخرة،،(۸)

دا مسلم بن ابراهیم بصری دې د طلب حدیث په سلسله کښې د بصرې نه کله هم او نه وتلو (۹) ددې باوجود محدثینو دوی په .. مکثرینو.. کښې شمار کړې دې لکه څنګه چه د شاته نقلونو نه معلومیږی.

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی «ما رحل مسلم إلى أحد، وكتب عن قريب من ألف شيخ....»(۱۰)

پخپله فرمائی «كتبت عن ثمان مائة شيخ، ما جزت الجسر»(۱۱) یعنی ما د اتو سوو شیوخو نه حدیثونه روایت کړی دی. ما ته د بصرې د پل نه اوړیدل لازمی شو.

د علم جرح ئې دومره زیات ووچه په کثرت سره ئې د ښځو نه هم روایتونه اوکړل لکه امام عجلی رحمه الله فرمائی چه ،،و روى عن سبعين إمرأة،،(۱۲)

---

(۱) تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۸۹. ۴۹۰) وسير أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۵))-

(۲) تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۹۰)وسير أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۵)والكاشف)_

(۳) تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۹۱) وسير أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۶)وتهذيب التهذيب(ج۱۰.ص۱۲۲))-

(۴) الطبقات لابن سعد(ج۷.ص۳۰۴))-

(۵) الثقات لابن حبان(ج۹.ص۱۵۷))-

(۶) ألأنساب للسمعانی(ج۴.ص۳۵۷) نسبت ..فزاهيدی..)-

(۷) تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۹۰. ۴۹۱)وتهذيب التهذيب(ج۱۰.ص۱۲۲) وسير أعلام النبلاء (ج۱۰.ص۳۱۶))-

(۸) تقريب التهذيب(ص۵۲۹)رقم(۶۶۱۶))-

(۹) الكاشف(ج۲.ص۲۵۷)رقم(۵۴۰۵))-

(۱۰) تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۹۱) وسير أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۵))-

(۱۱) پورتنی حواله جات،-

(۱۲) تهذيب الكمال(ج۲۷.ص۴۹۱)وسير أعلام النبلاء(ج۱۰.ص۳۱۶)والخلاصة للخزرجی(ص۳۷۴))-

د حديث په نشر و اشاعت كښې دومره مصروف وو چه د واده حاجت هم رانغلو پخپله فرمائى ((ما أتيتُ حلالاً ولا حراماً قط))(١)

ابوحاتم رحمه الله فرمائى ((كان لا يحتاج إليه، يعني الجماع))(٢) يعنى دوى دعلم نه داسې خپل مشغله جوړه كړې وه چه د سرو د فطرى خواهش تقاضا ئې ختمه شوې وه

دوى په ۱۳۳ھ كښې پيداشوى وو او په ۲۲۲ھ كښې وفات شو (٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ **هشام:** دا ابوبكر هشام بن ابوعبدالله سنبر بصرى دستوائى دې (٤)

((دستوا، بفتح الدال و سكون السين المهملتين، وضم التاء ثالث الحروف، وفتح الواو، وفي آخرها الألف (٥) وقيل: بفتح التاء المثناة من فوق(٦) په اهواز كښې د يو وړوكى شان كلى نوم دې (٧) چونكه هشام بن ابى عبدالله به د هغه ځائې نه درآمد شوې كپړې خرڅولې په دې وجه هغه ته دستوائى.. ونيلې شى.(٨)

دوى د يحي بن ابى كثير، قتاده، ايوب سختيانى، حماد بن ابى سليمان فقيه ،ابوالزبير، عبدالله بن ابى نجيح او د عاصم بن بهدله رحمهم الله وغيره نه د حديثو علم حاصل كړې دې (٩)

ددوى په شاګردانو كښې ددوى د دوو ځامنو معاذ بن هشام او د عبدالله بن هشام نه علاوه امام شعبه، ابن المبارك، يزيد بن زريع، اسماعيل بن عليه يحي القطان، وكيع بن الجراح، عبدالرحمن بن مهدى، يزيد بن هارون، ابوداوٗد طيالسى، او ابونعيم الفضل بن دكين رحمهم الله وغيره ډير اساطين (د دين د ستنو پشان عالمان) د علم حديث شامل دى (١٠)

امام شعبه بن الحجاج رحمه الله فرمائى ((كان هشام الدستوائي أحفظ مني عن قتادة))(١١) او فرمائى ((هشام الدستوائي أعلم بحديث قتادة مني وأكثر مجالسة له مني))(١٢)

---

(١) تهذيب الكمال(ج٢٧،ص٤٩١)وتهذيب التهذيب(ج١٠،ص١٢٢)وسير أعلام النبلاء(ج١٠،ص٣١٦))-
(٢) سير أعلام النبلاء(ج١٠،ص٣١٦)و تهذيب الكمال(ج٢٧،ص٤٩١))-
(٣) طبقات ابن سعد(٣٠٤/٧) والثقات لابن حبان(١٥٧/٩))-
(٤) تهذيب الكمال(ج٣،ص٢١٥، ٢١٦))-
(٥) الأنساب للسمعانى(ج٢،ص٤٧٦))-
(٦) تقريب التهذيب(ص٥٧٣)رقم(٧٢٩٩))-
(٧) الأنساب للسمعانى(ج٢،ص٤٧٦)و تهذيب الكمال(٢١٦/٣٠) والكاشف(ج٢،ص٣٣٧)رقم(٥٩٦٩)
(٨) پورتنى حواله جات)-
(٩) تهذيب الكمال(ج٣٠،ص٢١٦)وسير أعلام النبلاء(ج٧،ص١٤٩، ١٥٠))-
(١٠) تهذيب الكمال(ج٣٠،ص٢١٦، ٢١٧)وسير أعلام النبلاء(ج٧،ص١٥٠))-
(١١) تهذيب الكمال(ج٣٠،ص٢١٨)وسير أعلام النبلاء(ج٧،ص١٥٠)وهدى السارى(ص٤٤٨))-
(١٢) تهذيب الكمال(ج٣٠،ص٢١٨)وسير أعلام النبلاء(ج٧،ص١٥٠))-

د ابن عليه رحمه الله نه معلى بن منصور رحمه الله د بصرې د حفاظو په باره کښې تپوس وکړو، دوى د بصرې په حفاظو کښې د هشام دستوائى رحمه الله ذکر هم اوکړو (١)

امام وکيع رحمه الله فرمائى: «حدثنا هشام الدستوائى، وكان ثبتاً» (٢)

يحي بن سعيد القطان رحمه الله چه به کله د هشام نه حديث اوريدلو نو بيا به دوى نه د بل حديث د بل چا نه د اوريدو پرواه نه وه (٣)

ابوداؤد طيالسى رحمه الله فرمائى: «كان هشام الدستوائى أمير المؤمنين فى الحديث» (٤)

د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه چه کله د امام اوزاعى رحمه الله او د هشام رحمه الله په باره کښې تپوس اوکړې شو: «أيهما أثبت فى يحيى بن أبى كثير» چه د يحي بن ابى کثير په حديثونو کښې په دوى دواړو کښې کوم يو زيات مضبوط دې؟ نو دوى جواب ورکړو «الدستوائى لا تسأل عنه أحداً، ما أرى الناس يروون عن أحد أثبت منه مثله عسى، و أما أثبت منه فلا» (٥) يعنى دوى جواب ورکړو چه دستوائى زيات مضبوط دې. ددوى په باره کښې دچا نه دتپوس ضرورت نشته زه نه پيژنم چه د دوى نه زيات د يو مضبوط راوى نه خلق روايت کوى. ددې پشان کيدې شى څوک وى. خو ددوى نه څوک زيات شى. هيڅ څوک داسې نشته

او امام احمد رحمه الله فرمائى: «أكبر من فى يحيى بن أبى كثير من أهل البصرة هشام الدستوائى» (٦)

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى: «هشام الدستوائى ثبت» (٧)

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «هشام الدستوائى بصرى، ثقة ثبت فى الحديث» (٨)

خلاصه دا چه هشام دستوائى رحمه الله د صحاح سته د ثقه ترين راويانو کښې دې. ددوى په ثقاهت او تثبت باندې هيڅ چا کلام نه دې کړې. خصوصاً د يحي بن ابى کثير او قتادة رحمهما الله په حديثونو کښې خو دوى ته ددې حضراتو په ټولو شاګردانو باندې فوقيت حاصل دې. البته بعضو خلقو ده لره .. قدرى.. ګرځولې دې. لکه څنګه چه

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: «وكان ثقة ثبتاً فى الحديث حجة، إلا أنه يرى بالقدر» (٩)

---

(١) پورتنى حواله جات.)-
(٢) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٩)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١))-
(٣) پورتنى حواله جات.)-
(٤) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٠)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١) والكاشف(ج٢.ص٣٣٧) رقم (٥٩٦٩) وخلاصة الخزرجى(ص٤١٠))-
(٥) تهذيب الكمال(ج٣٠. ٢٢٠)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١)او اوګورئ هدى السارى(ص٤٤٨))-
(٦) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٠) وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١))-
(٧) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٠))-
(٨) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢١)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١)وهدى السارى(ص٤٤٨))-
(٩) الطبقات لابن سعد(ج٧.ص٢٧٩))-

دغه شان امام عجلی رحمه الله فرمائی «کان یقول بالقدر، ولم یکن یدعوالیه»[1]
دغه شان د امام یحیي بن معین رحمه الله نه هم دا خبره نقل کیږی.[2]
خو اول د هشام دستوائی رحمه الله په باره کښې حافظ رحمه الله دا یو قول نقل کړې دې.چه هغوی د خپلې فاسدې عقیدې نه رجوع کړې وه.[3]
دویمه خبره دا ده.چه مونږه بار بار ذکرکړی دی چه ..بدعت.. مطلقاً د روایت قبلولو دپاره قادح نه دې بلکه دهغه مبتدع روایت رد کولې شی.چه هغه داعی هم وی.[4]حالانکه هشام رحمه الله نه چه کومو حضراتو ..قدری.. ونیلی دی هغوی ددې خبرې اقرار کوی.چه هغه داعی نه وو.
لکه چه د امام عجلی رحمه الله قول تیر شوې دې.«ولم یکن یدعوالیه».
دغه شان د امام یحیي بن معین رحمه الله نه حافظ محمد بن البرقی رحمه الله تپوس اوکړو «أرایت من یری بالقدر یکتب حدیثه؟» نو امام یحیي بن معین رحمه الله جواب ورکړو.«نعم، قد کان قتادة، وهشام الدستوائی، سعید بن أبی عروبة، وعبدالوارث، وذکر جماعة، یقولون بالقدر، وهم ثقات، یکتب حدیثهم، مالم یدعوالی شیء»[5]
هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله ددوی تصدیق کړې دې.او فرمائیلې ئې دی.«أحد الأثبات، مجمع علی ثقة وإتقانه....»[6] ددې نه پس چه ابن سعداو عجلی رحمهما الله کوم ددوی په باره کښې کلام کړې دې.هغه ئې نقل کړې دې.او ددې الزام غیر معتبر کیدل ئې په دې طریقه ښکاره کړی دی.فرمائی:«قلت: إحتج به الأئمة»[7]یعنی په دوی چه د ..بدعت.. کوم الزام دې.هغه قادح او د روایت قبلولو نه مانع نه دې.په دې وجه ټولو ائمة حدیث ددوی

---

[1] تهذیب الکمال(ج ٣٠.ص ٢٢١) وسیر أعلام النبلاء(ج٧.ص ١٥١))-
[2] قاله الذهبی فی المیزان(ج ٤.ص ٣٠٠)رقم(٩٢٢٩))-
[3] میزان الإعتدال(ج ٤.ص ٣٠٠)رقم(٩٢٢٩))-
[4] قال الذهبی رحمه الله فی السیر(ج٧.ص ١٥٤):.....فیجمع تصرفات أئمة الحدیث تؤذن بأن المبتدع إذا لم تبح بدعته خروجه من دائرة الإسلام. ولم تبح دمه.فإن قبول ما رواه سائغ. وهذه المسألة لم تتبرهن لی کما ینبغی. والذی اتضح لی منها أن من دخل فی بدعة. ولم یعد من رؤوسها ولا أمعن فیها: یقبل حدیثه. کما مثل الحافظ أبو زکریا. أی یحی بن معین. بأولئک المذکورین. وسیأتی فی المتن قریباً. وحدیثهم فی کتب الإسلام لصدقهم وحفظهم..)-
[5] وسیر أعلام النبلاء(ج٧.ص ١٥٣. ١٥٤))-
[6] هدی الساری(ص ٤٤٨))-
[7]

روايات قبول كړي دى او دهغې نه ئې استدلال كړې دې والله اعلم

هشام دستوائى رحمه الله ډير زيات نرم زړه او د اخلاص مالك وو د خپل نفس به ئې همېشه محاسبه كوله

امام محمد بن سعد رحمه الله ليكلى دى چه كله به د شپې ډيوه مړه شوه نو هشام رحمه الله به بستره باندې زبيدو ددوى كور والا چه به كله ډيوه اولګوله نو دوى ته به آرام كيدو يو ځلې ددوى بى بى په دې باره كښې ددوى نه تپوس اوكړو نو وې فرمائيل «إنى إذا فقدت السراج ذكرت ظلمة القبر»[١] يعنى چه ډيوه مړه شى او تياره جوړه شى نو ماته د قبر تياره رايادېږى بيا ماته آرام نه راځى

دومره زيات به ئې ژړل چه ددې په وجه ئې نظر ختم شوې وو بس ستركې به ئې كلاوې وې خو څه به ئې نه ليدل[٢]

پخپله به ئې وئيل «ليتنا نتجو لا علينا ولا لنا»[٣] كاش! معامله برابر سرابر شوې وه او په خه طريقه خلاص شوې وې!!

امام شعبه رحمه الله به فرمائيل «ما من الناس أحد أقول: إنه طلب الحديث يريد به الله، إلا هشام صاحب الدستوائى.....»[٤]

د دومره زيات اخلاص باوجود به ئې د خپل نفس احتساب په دې طريقه كولو چه پخپله به ئې فرمائيل «والله ما أستطيع أن أقول: إنى ذهبت يوما قط أطلب الحديث أريد به وجه الله عزوجل»[٥]

دهشام دستوائى رحمه الله د وفات په باره كښې مختلف اقوال منقول دى راجح دا دې چه په ١٥٤هـ كښې ددوى وفات شوې دې[٦] رحمه الله تعالى رحمة واسعة _

③ **قتادة:** دا مشهور تابعى محدث حضرت قتاده بن دعامه سدوسى رحمه الله دې د دوى مختصر حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې تير شوى دى

④ **انس:** دا د حضوراكرم ﷺ خادم خاص حضرت انس بن مالك رضى الله عنه دې ددوى مختصر حالات هم شاته د ،،باب الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې ذكر شوى دى

---

[١] ألطبقات(ج٧.ص٢٧٩)و تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٢)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))-

[٢] تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٢)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))-

[٣] تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٨)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))-

[٤] سير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٠)و تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٨))-

[٥] وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))-

[٦] اوګورئ تهذيب الكمال مع حاشيه(ج٣٠.ص٢٢٢. ٢٢٣)والأنساب للسمعانى(ج٢.ص٤٧٦)و طبقات ابن سعد(ج٧.ص٢٨٠)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٥)والكاشف مع التعليق(ج٢.ص٣٣٧) رقم(٥٩٦٩)و تقريب التهذيب(ص٥٧٣)رقم(٧٢٩٩) وخلاصة الخزرجى(ص٤١٠))-

قوله قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ: کوم کس چه لا اله الا الله ونیلي وی او دده په زړه کښې د اوربشې برابر خیر (ایمان) وی نو یوه نه یوه ورځ به ضرور د جهنم نه راوخی او کوم کس چه کلمه ونیلي وی او دده په زړه کښې د غنمو برابر خیر یعنی ایمان وی نو هغه به ضرور دجهنم نه راوخی دغه شان چه کوم کس کلمه وئیلي وی او دهغه په زړه کښې د ذرې برابر خیر یعنی ایمان وی نو هغه به د جهنم نه ضرور راوخی.

..یخرج.. د مجرد نه د معروف صیغه ده دا .. یخرج.. (د باب افعال نه مجهول) هم ونیلې شوې دې ددې تائید دهغه روایت نه کیږی په کوم کښې چه ،،أخرجوا،، صیغه راغلې ده (١)

په دې حدیث کښې چه د ..خیر.. کومې مختلف درجې ،،شعيرة، برة،، او ،،ذرة،، سره تعبیر کړې شوی دی. ددې نه د عمل مختلفې درجې مراد دی او که د تصدیق؟ په دې کښې اختلاف دې.

د علامه مهلب بن ابی صفره رحمه الله رائې دا ده چه په دې سره د اعمالو مختلفې درجې بیان کړې شوی دی او ددې نسبت قلب طرف ته کړې شوې دې. خکه چه عمل په نیت باندې موقوف دې او دا د قلب فعل دې (٢)

د بعضو نورو حضراتو رائې دا ده ممکن ده چه ددې نه د تصدیق مختلفې درجې مراد وی ددې قرینه داده چه د ټولو درجو اضافت قلب طرف ته شوې دې او په تصدیق کښې په زیادت د علم او مشاهدې سره اضافه کیږی. (٣) والله اعلم.

ذرة: دا لفظ د ذال معجمه فتحې او په راءِ مشدده سره دې حالانکه د شعبه په روایت کښې کوم چه امام مسلم رحمه الله نقل کړې دې. (٤) هغوی دا ،، ذرة،، (بضم الذال المعجمة و تخفيف الراء المهمله) ونیلې دې. کوم چه تصحیف دې. (٥)

بیا د ،،ذرة،، مختلفې معانې بیان کړې شوی دی یو قول دا دې چه په موزونی څیزونو کښې د ټولو نه کمتر څیز ته وائی.

دویم قول دادې چه ذره هغې بوسری (ریزې) ته ونیلې شی کوم چه په شعاع کښې په نظر راځی.

---

(١) فتح الباری (ج ١. ص ١٠٤) عمدة القاری (ج ١. ص ٢٦٠) وشرح الکرمانی (ج ١. ص ١٧٤)).

(٢) فتح الباری (ج ١. ص ١٠٤) وعمدة القاری (ج ١. ص ٢٦١) و شرح الکرمانی (ج ١. ص ١٧٥)).

(٣) بورتنی حواله جات)

(٤) صحيح مسلم (ج ١. ص ١٠٩) كتاب الإيمان. باب إثبات الشفاعة و إخراج الموحدين من النار.)

(٥) فتح الباری (ج ١. ص ١٠٤))

دريم قول دا دې چه ورکوټی میری ته وائی.
د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دی چه که ته په خاورو کښې لاس اولګې او خپل لاس اوڅنډې نو د لاسونو نه چه کوم دوړیږی هغه به ذره وی.
یو قول دا هم دې چه د څلورو ذرو ملاویدو نه پس یو ،، خردل،، جوړیږی.(١)
بیا په دې حدیث کښې د ،،لاإله إلا الله،، نه مراد پوره کلمه ده لکه وئیلې شی چه ((قرأت: قل هوالله أحد)) اوددې نه پوره سورت مراد وی نو دا اشکال کیدل پکار نه دی چه په ،،لاإله إلا الله،، کښې صرف توحید دې د رسالت اقرار نشته په دې وجه به دده نجات د ایمان بالرسالة نه بغیر څنګه کیږی؟ چونکه ،،لاإله إلا الله،، د کلمې عنوان دې نو پوره کلمه مراد ده چه په دې کښې رسالت او رسول سره د ملاو شوو ټولو عقائدو بیان داخل دې.(٢) والله أعلم.

قوله: قَالَ أَبُوعَبْدِاللهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِيمَانٍ مَكَانَ مِنْ خَيْرٍ: د ابو عبدالله نه مراد پخپله امام بخاری رحمه الله دې په بعضو نسخو کښې ،،قال أبوعبدالله،، موجود نه دې بلکه په ،،وقال أبان.....،، وئیلو سره ددې تعلیق ذکرکړې شوې دې.(٣)
دا حدیث د امام بخاری رحمه الله د تعلیقاتو څخه دې چه دا امام حاکم رحمه الله پخپل کتاب ،، کتاب الاربعین،، کښې د ،،أبوسلمة موسى بن إسماعيل قال حدثنا أبان.....،، طریق سره موصولاً روایت کړې دې.(٤) دغه شان امام بیهقی رحمه الله هم د حاکم رحمه الله طریق سره پخپل ،،کتاب الاعتقاد،، کښې موصولاً نقل کړې دې.(٥)

د مذکوره تعلیق مقصد ددې تعلیق ذکرکولو سره د امام بخاری رحمه الله دوه بنیادی مقصدونه دی
① **یو مقصد** خو دا دې چه د حضرت انس رضي الله عنه دا حدیث کوم چه دهشام طریق سره نقل دې هغې کښې قتاده د حضرت انس رضي الله عنه نه عنعنه سره روایت کوی او قتاده مدلس دې ددوی عنعنه مقبول نه ده تر هغه وخته پورې چه د تحدیث صراحت ملاو نشی دلته چه امام بخاری رحمه الله د ابان کوم طریق نقل کړې دې په دې کښې قتاده د حضرت انس رضي الله عنه نه روایت کولو

---

(١) ددې ټولو اقوالو دپاره اوګورئ: فتح البارى(ج١.ص١٠٤) و عمدة القارى(ج١.ص٢٦٠))-
(٢) فتح البارى(ج١.ص١٠٤) وعمدة القارى(ج١.ص٢٦٠))-
(٣) عمدة القارى(ج١.ص٢٦١))-
(٤) عمدة القارى(ج١.ص٢٦١)و فتح البارى(ج١.ص١٠٤) وهدى السارى(ص٢٠) و تغليق التعليق (ج٢.ص٤٩))-
(٥) هدى السارى(ص٢٠) وتغليق التعليق(ج٢.ص٥٠))-

سره د تحدیث صراحت کړې دې نو د حضرت انس رضي الله عنه دا حدیث بې غباره (او محفوظ) دې.
ددې مقصد دپاره ئې دویم طریق سره ددې متابعت ذکر کړې دې.[1]

② دویم مقصد دا دې چه د هشام دستوائی رحمه الله په طریق کښې ،،من خیر،، دې.
او د ابان رحمه الله په طریق کښې ،، من ایمان،، دې مؤلف رحمه الله دا اوښودل چه دهشام په روایت کښې د ،،خیر،، نه مراد ،،ایمان،، دې لکه څنګه چه د ابان په روایت کښې واقع شوې دې.[2]
ددې دوارو مقصدونو نه علاوه د متابعت یوه عمومی فائده تقویت هم وی نو دلته دا متابعت تقویت دپاره هم ګرځولې شی.[3]

یو اشکال او دهغې جواب دلته دا اشکال کیږی چه امام بخاری رحمه الله مخکښې د عنعنې روایت ذکرکړو بیا ئې تحدیث والا طریق نقل کړو دغه شان ئې مخکښې د ،،من خیر،، والا روایت نقل کړو ددې نه پس ئې د ،،من ایمان،، تفسیر والا روایت ذکر کړو دومره اوږده طریقه ئې ولې اختیار کړله؟ حالانکه دا ممکنه وه چه اصلاً ئې د ابان طریق سره موصولاً حدیث نقل کړې وې چه هغې کښې دتحدیث تصریح هم شته او د ..ایمان تصریح هم؟!
ددې جواب دا دې چه اصل کښې د هشام په روایت کښې اګرچه عنعنه ده خو هغه د ابان په مقابله کښې اوثق او احفظ دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله دهشام روایت وړاندې نقل کړو او د ابان روایت ئې متعابعة ذکرکړو په دې طریقه اصلاً د اتقن او اضبط راوی روایت راغلو او استشهاداً هغه روایت ذکر کړې شو په کوم کښې چه د تحدیث صراحت او د مخکنی حدیث تفسیر دې.[4] والله أعلم.

رجال الحدیث

① **ابان**: دا ابو یرید ابان بن یزید عطار بصری دې.[5]
دا دحضرت حسن بصری، عاصم بن بهدله، عبیدالله بن عمر القواریری، عمرو بن دینار، قتاده بن دعامه، مالك بن دینار، هشام بن عروه، یحي بن سعید انصاری او یحي بن ابی کثیر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.[6]
ددوی نه ابوداوٗد طیالسی، سهل بن بکار، عبدالله بن المبارك، عبیدالله بن موسی، عفان

---

[1] فتح الباری (ج۱.ص۱۰۵) وعمدة القاری(ج۱.ص۲۶۱))-
[2] پورتنی حواله جات.)-
[3] عمدة القاری(ج۱.ص۲۶۱))-
[4] فتح الباری(ج۱.ص۱۰۵) وعمدة القاری(ج۱.ص۲۶۱))-
[5] تهذیب الکمال(۲۴۱۲)وسیر أعلام النبلاء(ج۷۱۱۳۴) وغیره کتب رجال))-
[6] تهذیب الکمال(۲۴۱۲)وسیر أعلام النبلاء(ج۷۱۲۳۴) وتهذیب التهذیب(ج۱۱۰۱))-

بن مسلم. مسلم بن ابراهيم. ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسی. وكيع بن الجراح. يحي القطان. او يزيد بن هارون رحمهم الله روايت كوى ()

امام احمد رحمه الله فرمائی «ثبت في كل المشايخ» ()

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی «ثقة» ()

امام نسائی رحمه الله فرمائی «ثقة» ()

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائی «كان عندنا ثقة» ()

امام عجلی رحمه الله فرمائی «بصری ثقة، وكان يرى القدر ولا يتكلم فيه» ()

ابن شاهين ددوى توثيق كړې دې ()

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې ()

ابوحاتم رحمه الله فرمائی «صالح الحديث» ()

ددې اقوالو نه معلومه شوه چه ابان بن يزيد عطار ثقه راوى دې البته په دوى باندې بعضو محدثينو كلام هم كړې دې لكه:

د امام عجلی رحمه الله قول اوس تير شو «وكان يرى القدر ولا يتكلم فيه».

خو ددې جواب بالكل واضح دې خكه چه دوى پخپله تصريح هم اوكړله چه هغوى به په دې سلسله كښې هيڅ بحث نه كولو او وړاندې بار بار مونږ ذكر كړى دى چه .. بدعت .. په هغه صورت كښې قادح وى كله چه صاحب د بدعت داعى هم وى.

دغه شان ابن عدى رحمه الله دوى پخپل كتاب .. الكامل .. كښې ذكركړى دى او ددوى بو خو غريب حديثونه ئې نقل كړى دى ددې نه پس هغوى فرمائيلى دى «وأبان بن يزيد العطار، له

) تهذيب الكمال(٢٥\٢)وتهذيب التهذيب(ج١٠١\١) وسير أعلام النبلاء(ج٤٣٢\٧))-

) تهذيب الكمال(٢٥\٢)وتهذيب التهذيب(ج١٠١\١) وسير أعلام النبلاء(ج٤٣٢\٧) والكاشف(ج٢٠٧\١)رقم(١١١) وخلاصة الخزرجى(ص١٥) وهدى السارى(ص٣٨٧))-

) تهذيب الكمال(٢٥\٢)وتهذيب التهذيب(ج١٠١\١) وهدى السارى(ص٣٨٧) وسير أعلام النبلاء(ج٤٣٢\٧))-

) تهذيب الكمال و تهذيب التهذيب وسير أعلام النبلاء ..پورتنى حواله جات..)-

١٠١\١٠٠))-

١٠٢) وسير أعلام النبلاء(ج٤٣٢\٧))-

)-

روايات غير ما ذكرت، وهو حسن الحديث، متماسك، يكتب حديثه، وله أحاديث صالحة من قتادة وغيره، وعامتها مستقيمة، وأرجو أنه من أهل الصدق»[1]

د ابن عدى رحمه الله دا مذكوره عبارت اګرچه په توثيق باندې دلالت کوى. خو چونکه د دير زيات توثيق الفاظ نه دى. د کوم چه هغه يقيناً چه مستحق وو. په دې وجه حافظ ذهبى رحمه الله ددې عبارت نقل کولو نه پس ليکلى دى: «قلت: بل هو ثقة حجة، ناهيك أن أحمد بن حنبل ذكره، فقال: كان ثبتاً في كل المشايخ، وقال ابن معين والنسائي: ثقة»[2]

بيا ابن الجوزى رحمه الله هم دوى په کتاب الضعفاء کښې ذکر کړې دې. او د کديمى په طريق ئې نقل کړى دى. چه يحي بن سعيد القطان به ددوى نه روايت نه کولو.[3]

خو دا جرح بالکل مردود ده. ځکه چه اول خو دا جرح مبهم ده. ځکه دا معلومه نه ده چه يحي القطان رحمه الله به ولې روايت نه کولو؟ ددې هيڅ وجه نه ده بيان کړې شوې.

دويمه خبره دا چه کديمى پخپله ضعيف[4] او غيرمعتمد دې.[5]

دريمه خبره دا ده. چه د کديمى بالکل خلاف امام يحي بن معين رحمه الله ددوى توثيق کړې دې. فرمائى: «ثقة كان يحي بن سعيد يروى عنه»[6]

حافظ ذهبى رحمه الله په ابن الجوزى رحمه الله باندې د خپل خفګان اظهار کړې دې. ددوى ترديد ئې کړې دې. او فرمائيلى ئې دى: «وقد أورده أيضاً العلامة أبو الفرج ابن الجوزي في الضعفاء، ولم يذكر فيه أقوال من وثقه وهذا من عيوب كتابه: يسرد الجرح ويسكت عن التوثيق»[7]

---

[1] الكامل فى ضعفاء الرجال(ج۱،ص ۳۹۰، ۳۹۱))-

[2] ميزان الإعتدال(ج۱،ص۱۶))-

[3] اوګورئ: ميزان الإعتدال (ج۱\۱۶) وتهذيب التهذيب(ج۱\۱۰۲) وسير أعلام النبلاء(ج۷\۴۳۲))-

[4] قال الحافظ في هدى السارى(ص۳۸۷): وهذا مردود، لأن الكديمى ضعيف..وانظر تقريب التهذيب (۵۱۵)رقم(۶۴۱۹))-

[5] قال الذهبي في الميزان(ج۱،ص۱۶):... روى الكديمى، وليس بمعتمد: سمعت علياً يقول سمعت يحى بن سعيد قول: لا أروى عن أبانا العطار..وقال ابن حجر في تهذيب التهذيب(۱\۱۰۲) والكديمى ليس بمعتمد.. وقد أسلفنا قول ابن معين، أن القطان كان يروى عنه، فهو المعتمد.والله أعلم))-

[6] تهذيب الكمال(۲\۲۵)وتهذيب التهذيب(ج۱\۱۰۱) وهدى السارى(ص۳۸۷) وقال الذهبي في سير أعلام النبلاء (ج۷،ص۴۳۲) بعد ما نقل عن طريق الكديمى عن ابن المدينى عن القطان أن ليس أبانا،و قال لا أحدث عنه فإن صح هذا فقد كان لا يروى عنه.ثم روى عنه، وتغير اجتهاده.فقد روى عباس الدورى عن يحى بن معين قال: مات يحى بن سعيد، وهو يروى عن أبان بن يزيد))-

[7] ميزان الإعتدال(ج۱،ص۱۶).هذا وقد نقل الحافظ ابن حجر قول الذهبي هذا في تهذيب التهذيب(۱\۱۰۲) من غيرعزو إليه ولا إشارة له، وكأنه من كلامه، وقد نبّه على ذالك الدكتور بشار عواد معروف في تعليقاته على تهذيب الكمال(۲\۲۵))-

بيا دلته دا وضاحت هم ضروري دې چه امام بخاري رحمه الله ددوی نه ډير کم روايتونه نقل کړی دی او هر څائې کښې ئې ددوی روايتونه استشهاداً نقل کړی دی.(١)البته صرف په يو مقام باندې ددوی يو روايت موصولاً راغلې دې چه په هغې کښې هغوی فرمائی: ((قال لنا مسلم بن إبراهيم: حدثنا أبان.....))(٢)والله أعلم.

ددوی وفات د ۱۶۰ھ نه پس (يعنی په دويمه صدئ کښې د شپيتو او اويا د لسو په مينځ کښې) شوې دې.(٣)رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

فائده ,,ابان،، منصرف دې او که غير منصرف؟ په دې کښې اختلاف دې:

علامه عيني رحمه الله فرمائی چه ددې وزن ،، فعال،، دې پس دا منصرف دې او د دې په شروع کښې چه کومه همزه ده هغه اصلي ده.هم دا صحيح او مشهور قول دې.اکثر حضرات هم ددې قائل دی.حالانکه ابن مالك نحوی رحمه الله فرمائی چه دا غيرمنصرف دې.ځکه چه دا ,,افعل،، په وزن دې گويا په دې کښې د غير منصرف دوه سببونه وزن فعل او علميت موجود دی.(٤)

تنبيه دې باب سره متعلق ضروری تفصيلات په ،،باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال،، کښې تير شوی دی.ددې باب ،،پنځم بحث،، ته ضرور مراجعت کول پکار دی.

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ حَدَّثَنَا أَبُو الْعُمَيْسِ أَخْبَرَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ (٥) أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ

---

(١) هدى السارى(ص٣٨٧) وفتح البارى(ج٥،ص٣) كتاب الحرث والمزارعة باب فضل الزرع والغرس إذا أكل منه.)-

(٢) صحيح بخارى، كتاب الحرث والمزارعة، باب فضل الزرع و الغرس إذا أكل منه.)-

(٣) اوگورئ حاشيه د :الكاشف لسبط ابن العجمى(ج١،ص٢٠٧)، تقريب التهذيب(ج وخلاصة الخزرجى (ص١٥)

(٤) عمدة القارى(ج١،ص٢٦١)، وقال الزبيدى فى تاج العروس(ج٩،ص١١٧ مادة: أبن): و أبان كسحاب، مصروفة، اسم رجل، وهو ,,فعال،، والهمزة أصلية كماجرى عليه المصنف (أى الفيروز آبادى صاحب القاموس) وحققه الدمليني، و ابن مالك، وجزم به ابن شيب الحرانى فى جامع الفنون، وأكثر النحاة والمحدثين على منعه من الصرف للعلمية والوزن، وبحث المحققون فى الوزن، لأنه إذا كان ماضياً فلا يكون خاصاً، أو اسم تفضيل فالقياس فى مثله ,,أبين،، وقال بعض ائمة اللغة: من لم يعرف صرف ,,أبان،، فهو أتان، نقله الشهاب رحمه الله فى شرح الشفا))-

(٥) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه فى كتاب المغازى، باب حجة الوداع، رقم(٤٤٠٧)وفى كتاب التفسير، سورة المائدة، باب ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ .....الخ﴾ رقم(٤٦٠٦) وفى فاتحة كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة، رقم(٧٢٦٨)و مسلم فى صحيحه(ج٢، ص٤١٩، ٤٢٠) فواتح كتاب التفسير، والنسائى فى سننه(ج٢،ص٤٣) كتاب مناسک الحج، باب ماذكر فى يوم عرفة، وفى (٢٦٩١٢) كتاب الإيمان وشرائعه، باب زيادة الإيمان، والترمذى فى جامعه، فى كتاب التفسير، باب ومن سورة المائدة، رقم(٣٠٤٣))-

المُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا قَالَ أَيُّ آيَةٍ قَالَ ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ [۶۸۴۰،۴۳۳۰،۴۳۴۵]

حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه ته د يهودو يو سړى اووئيل چه اى اميرالمؤمنين! ستاسو په كتاب كښې يو داسې آيت دې كه هغه په مونږ يهوديانو باندې نازل شوې وې نو په دغه ورځ به مونږ اختر كړلو. حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل هغه كوم يو آيت دې؟ وې وئيل چه هغه ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ.....الخ﴾ والا آيت دې يعنى ما نن ورځ ستاسو دپاره ستاسو دين مكمل كړو. او خپل نعمت مې په تاسو باندې تمام كړو. او ستاسو دپاره ما دين اسلام خوښ كړو. حضرت عمر رضی الله عنه جواب وركړو. چه مونږ ته هغه ورځ هم معلومه ده. او هغه ځائې هم معلوم دې. كوم ځائې چه دا آيت په حضوراكرم صلی الله علیه وسلم باندې نازل شوې وو هغوى صلی الله علیه وسلم په عرفات كښې ولاړ وو. او هغه د جمعې ورځ وه.

رجال الحديث

① **الحسن بن الصباح:** دا ابوعلى الحسن بن الصباح ،، بتشديد الباء الموحدة،،(۱) بن محمد البزار ،، بزاى بعدها راء(۲) الواسطى ثم البغدادى دې.(۳)

دا دامام احمد بن حنبل، جعفر بن عون، سفيان بن عيينه، على بن المدينى او وكيع بن الجراح رحمهم الله وغيره د ډيرو لويو محدثينو نه روايت كوى.(۴)

ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابوداؤد، امام ترمذى، ابراهيم حربى، ابويعلى موصلى، او حسن بن سفيان رحمهم الله وغيره ائمه حديث دى.(۵)

امام احمد رحمه الله فرمائى.((ثقة، صاحب سنة))(۶)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((صدوق، وكانت له جلالة عجيبة ببغداد، كان أحمد بن حنبل يرفع من قدره ويجله))(۷)

---

(۱) عمدة القارى(ج۱،ص۲۶۲))-
(۲) پورتنۍ حواله)-
(۳) تهذيب الكمال(۱۹۱\۶)-
(۴) تهذيب الكمال(ج۶،ص۱۹۲.۱۹۱) وسير أعلام النبلاء(۱۹۲\۱۲)وغيره.)-
(۵) تهذيب الكمال(۱۹۲\۶و۱۹۳) وسير أعلام النبلاء(۱۹۳\۱۲))-
(۶) تهذيب الكمال(۱۹۳\۶) والكاشف(۳۲۶\۱) رقم(۱۰۳۸)وسير أعلام النبلاء(۱۹۴\۱۲) وتهذيب التهذيب (۲۹۰\۱۲) ميزان الإعتدال (۴۹۹\۱) والخلاصة(ص۷۹))-
(۷) تهذيب الكمال(۱۹۴\۶) ، الكاشف(۳۲۶\۱) رقم ۱۰۳۸) وتذكرة الحفاظ(۴۷۶\۲) ميزان الإعتدال (۴۹۹\۱)

ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[1]
دحسن بن الصباح تقريباً تولو ائمه محدثينو توثيق كړې دې.البته امام نسائى رحمه الله پخپل كتاب الكنى كښې ددې په باره كښې ليكلى دى.،، ليس بالقوى،، حالانكه د خپلو شيوخو نمونه ئې شمار كړې.او فرمائيلى ئې دى.«بغدادى صالح»[2]
حافظ ابن حجر رحمه الله د امام نسائى رحمه الله قول ،، ليس بالقوى،، نقل كړې دې. او فرمائيلى ئې دى.«هذا تليين هين، وقد روى عنه البخارى و أصحاب السنن إلا إبن ماجه، ولم يكثر عنه البخارى»[3]
مطلب دا دې.چه امام نسائى رحمه الله كوم تضعيف كړې دې.دا معمولى تضعيف دې.چه ددې تحمل (برداشت) كيدې شى.خصوصاً كله چه په استثناء د ابن ماجه، د امام بخارى رحمه الله سره نورو اصحاب سنن ددوى د رواياتو نه استدلال كړې دې.بيا امام بخارى رحمه الله چه ددوى نه كوم روايات اخستې دى.هغه ډير كم دى.
حسن بن الصباح په عبادت او صلاح او تقوى كښې مشهور وو.لكه چه حافظ ابن قريش محمد بن جمعه رحمه الله فرمائى.«وكان أحد الصالحين»[4]
ابو العباس سراج رحمه الله فرمائى.«كان من خيار الناس ببغداد»[5]
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى.«ما يأتى على ابن البزار يوم إلا وهو يعمل فيه خيراً، ولقد كنا نختلف إلى فلان المحدث، وسماه، قال: وكنا نقعد نتذاكر الحديث إلى خروج الشيخ، و ابن البزار قائم يصلى إلى خروج الشيخ، وما يأتى عليه يوم إلا وهو يعمل فيه الخير»[6]
په ٢٤٩ﻫ كښې ددوى وفات شوې دې.[7] رحمة الله عليه _
② **جعفر بن عون:** دا جعفر بن عون عمرو بن حريث قرشى مخزومى كوفى دې.ابو عون ددوى كنيت دې.[8]

---

[1]) كتاب الثقات(١٧٦\٨))-
[2]) تهذيب الكمال(١٩٤\٦)وتهذيب التهذيب(٢٩٠\٢) ميزان الإعتدال (٤٩٩\١))-
[3]) هدى السارى(ص٣٩٧) وقال فيه(ص٤٦١):..الحسن بن الصباح البزار: تعنت فيه النسائى..)-
[4]) تهذيب الكمال(١٩٤\٦) وتهذيب التهذيب(٢٩٠\٢)-
[5]) وتهذيب التهذيب(٢٩٠\٢) وسير أعلام النبلاء(١٩٤\١٢) و ميزان الإعتدال (٤٩٩\١)-
[6]) تهذيب الكمال(١٩٣\٦-١٩٤وتذكرة الحفاظ(٤٧٦\٢وسير أعلام النبلاء(١٩٣\١٢)_
[7]) كتاب الثقات لابن حبان (١٧٣\١)تهذيب الكمال(١٩٤\٦و ١٩٥)وتذكرة الحفاظ(٤٧٦\٢) وسير أعلام النبلاء(١٩٥\١٢)-
[8]) تهذيب الكمال(٧٠\٥و ٧١) وسير أعلام النبلاء(٤٣٩\١و ٤٤٠)وغيره)-

د امام ابو حنیفه، سفیان ثوری، اعمش، مسعر بن کدام، یحیٰ بن سعید انصاری او دهشام بن عروه رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.[1]

ددوی نه اسحاق بن راهویه، اسحاق کوسج، حسن بن الصباح البزار، ابوخیثمه زهیر بن حرب او احمد بن الفرات رحمهم الله وغیره دیرو د اهل علمو حدیثونه روایت کړی دی.[2]

امام احمد رحمه الله فرمائی: «رجل صالح لیس به بأس»[3]

امام یحیٰ بن معین رحمه الله فرمائی: «ثقة»[4]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: «صدوق»[5]

ابن حبان[6] او ابن شاهین[7] رحمهما الله دوی لره په «ثقاتو» کښې ذکر کړې دې.

ابن قانع رحمه الله فرمائی: «کان ثقة»[8]

حافظ ذهبی رحمه الله هم دوی لره «ثقه» ګرځولې دې.[9]

محمد بن سعد رحمه الله فرمائی: «وکان ثقة کثیر الحدیث»[10]

دغه شان ابن خلفون او عجلی رحمهما الله هم دوی لره ثقه ګرځولې دې.[11]

په ۲۰۶هـ یا ۲۰۷هـ کښې تقریباً ۹۷ کالو په عمر کښې ددوی وفات اوشو.[12] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة۔

---

[1]) تهذیب الکمال(۵/۷۱) وسیر أعلام النبلاء(۱/۴۴۰))-
[2]) تهذیب الکمال۵/۷۱و۷۲)وسیرأعلام النبلاء(۹/۴۴۰)_
[3]) تهذیب الکمال(۵/۷۲) وسیرأعلام النبلاء(۱/۴۴۰) وتهذیب التهذیب(۲/۱۰۱)_
[4]) تهذیب الکمال(۵/۷۳) وتهذیب التهذیب(۲/۱۰۱) وخلاصة الخزرجی(۶۳)_
[5]) تهذیب الکمال(۵/۷۳) وسیرأعلام النبلاء(۱/۴۴۰) وتهذیب التهذیب(۲/۱۰۱)_
[6]) کتاب الثقات(۶/۱۴۱)_
[7]) وتهذیب التهذیب(تهذیب التهذیب(۲/۱۰۱)_
[8]) پورتنئ حواله.)-
[9]) الکاشف للذهبی(۱/۲۹۵)رقم(۷۹۶))-
[10]) طبقات إبن سعد (۶/۳۹۶)-
[11]) تعلیقات علی تهذیب الکمال(۵/۷۳)_
[12]) تهذیب الکمال(۵/۷۳) وسیر أعلام النبلاء(۱/۴۴۰، ۴۴۱) وتهذیب التهذیب(۲/۱۰۱) والکاشف للذهبی(۱/۲۹۵)کتاب الثقات لابن حبان (۶/۱۴۱) تقریب التهذیب(ص۱۴۱) رقم(۹۴۸) والخلاصة(ص۶۳))-

⑫ ابوالعميس: دا ابوالعميس عتبه بن عبدالله بن عتبه بن عبدالله بن مسعود الهذلى المسعودى الكوفى دى.[1]

د امام عامر بن شراحيل شعبى، عبدالله بن عبدالله بن جبر انصارى، ابن ابى مليكه، قيس بن مسلم جدلى او د ابو اسحاق سبيعى رحمهم الله وغيره نه ئې حديث حاصل كړو.[2]

د دوى نه جعفر بن عون، حفص بن غياث، ابو اسامه، سفيان بن عيينه، شعبه، ابو نعيم او وكيع بن الجراح رحمهم الله روايت كړې دې.[3]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: «ثقة»[4]

امام يحي بن معين رحمه الله هم دوى لره ,, ثقه،، ګرځولې دې.[5]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى: «صالح الحديث»[6]

ابن سعد رحمه الله فرمائى: «وكان ثقة»[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «ثقة»[8]

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «كوفي ثقة»[9]

ابن حبان رحمه الله هم دوى لره په ,, كتاب الثقات،، كښې ذكر كړې دې.[10]

حافظ ذهبى رحمه الله په ,, تهذيب،، كښې ليكلى دى: «موته قريب من موت الأعمش» او د امام اعمش رحمه الله وفات په ۱۴۸ھ كښې شوې دې. او علامه سراج الدين ابن الملقن رحمه الله فرمائيلى دى چه د دوى وفات په ۱۲۰ھ كښې شوې دې.[11] والله أعلم، رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

⑬ قيس بن مسلم: دا ابو عمرو قيس بن مسلم جدلى[12] عدوانى كوفى دې.[13]

---

[1] تهذيب الكمال(۱۹\۳۰۹)_
[2] تهذيب الكمال(۱۹\۳۰۹و۳۱۰) سيرأعلام النبلاء(۷\۲۰)_
[3] تهذيب الكمال(۱۹\۳۱۰) سيرأعلام النبلاء(۷\۲۰)_
[4] تهذيب الكمال(۱۹\۳۱۰) سيرأعلام النبلاء(۷\۲۰)_
[5] پورتنۍ حواله.)-
[6] پورتنۍ حواله.)-
[7] الطبقات لابن سعد(۶\۳۶۶)-
[8] تقريب التهذيب(ص.۳۸۱) رقم ۴۴۳۲)_
[9] تعليقات على تهذيب الكمال(۱۱۹\۳۱۰)_
[10] كتاب الثقات(۷\۲۶۹))-
[11] اوګورئ حاشيه دالكاشف لسبط ابن العجمى رحمه الله (۱\۶۹۶)رقم(۳۶۶۴))-
[12] دا جديله قبيلې طرف ته نسبت دې. اوګورئ: الأنساب للسمعانى(۳\۱۲، ۳۱))-
[13] تهذيب الكمال(۲۴\۸۱))-

دا د حضرت طارق بن شهاب رضی الله عنه نه علاوه د سعید بن جبیر، مجاهد، عبدالرحمن بن ابی لیلی، حسن بن محمد الحنفیه او د ابراهیم بن جریر بن عبدالله بجلی رحمهم الله نه د حدیثو روایت کوی (١)

ددوی نه په احادیثو اوریدونکو کښې سفیان ثوری، امام ابوحنیفه، مسعر بن کدام، ابوالعمیس، امام اعمش او ابراهیم بن محمد بن المنتشر رحمهم الله وغیره دی (٢)

امام احمد رحمه الله فرمائی ((ثقة فی الحدیث)) (٣)

امام یحیی بن معین او ابو حاتم رحمهما الله فرمائیلی دی ((ثقة)) (٤)

امام نسائی رحمه الله فرمائی ((ثقة وکان یری الارجاء)) (٥)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ((وکان ثقة ثبتا له حدیث صالح)) (٦)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ((ثبت)) (٧)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ((کتاب الثقات)) کښې ذکر کړې دی (٨)

امام عجلی رحمه الله فرمائی ((کوفی ثقة)) (٩)

امام یعقوب بن سفیان رحمه الله فرمائی ((ثقة ثقة وکان مرجئاً)) (١٠)

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی ((کان مرجئاً)) (١١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ((ثقة رمی بالارجاء)) (١٢)

ددوی وفات په ١٢٠ھ کښې اوشو (١٣) رحمه الله تعالی رحمة واسعة۔

---

(١) تهذیب الکمال (٨٢/٢٤)۔
(٢) پورتنی حوالی۔
(٣) تهذیب المکمال (٨٢/٢٤) وتهذیب التهذیب (٤٠٣/٨)۔
(٤) تهذیب الکمال (٨٣/٢٤) وتهذیب التهذیب (٤٠٤/٨))۔
(٥) پورتنی حواله۔
(٦) طبقات إبن سعد (ج٣١٧/٦)۔
(٧) الکاشف (١٤١/١٢) رقم (٤٦١٦))۔
(٨) کتاب الثقات لابن حبان (ج٣٢٦/٧)۔
(٩) وتهذیب التهذیب (ج٤٠٤/٨)۔
(١٠) پورتنی حواله۔
(١١) تهذیب الکمال (٨٢/٢٤) وتهذیب التهذیب (٤٠٤/٨) وسیر أعلام النبلاء (١٦٥/٥))۔
(١٢) تقریب التهذیب (٤٥٨) رقم (٥٥٩١))۔
(١٣) الطبقات لابن سعد (٣١٧/٦) وکتاب الثقات لابن حبان (٣٢٦/٧) و تهذیب الکمال (٨٣/٢٤) وغیره۔

تنبيه دا خبره په ذهن كښې كينول پكار دى.چه د صاحب بدعت روايت هغه مردود وى.كله چه هغه داعي وى.دلته د قيس بن مسلم په باره كښې تقريباً دټولو ائمه رجال اتفاق دې.چه هغه ثقه وو.البته بعضو حضراتو دوى براه راست ،، مرجى،، گرځولي دي.او بعضو حضراتو د،، رمى بالإرجاء،، تعبير اختيار كړې دې.خو يوكس هم دوى لره په «دعاة الى البدعة» كښې نه دې شمار كړې.والله اعلم.

⑤ **طارق بن شهاب:** دا حضرت طارق بن شهاب بن عبد شمس كوفى بجلى احمسى رضي الله عنه دې.ابو عبدالله ددوى كنيت دې.[1]

دوى د خلفاءِ اربعه نه علاوه د حضرت بلال، حضرت حذيفه، حضرت خالد بن الوليد، حضرت رافع بن عمرو طائى، حضرت سعد بن ابى وقاص، حضرت سلمان فارسى، حضرت كعب بن عجره، حضرت مقداد بن الاسود، حضرت ابو سعيد خدرى، او د حضرت ابو موسى اشعرى رضي الله عنهم نه روايت حديث كړې دې.[2]

ددوى نه روايت كونكوكښې ابراهيم بن مهاجر، اسماعيل بن ابى خالد، سليمان احول، سماك بن حرب او قيس بن مسلم جدلى رحمهم الله وغيره حضرات تابعين دى.[3]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.«ليست له صحبة».[4]

حالانكه حقيقت دا دې.چه دوى د جاهليت زمانه هم موندلې ده.او د اسلام زمانه هم. د حضوراكرم ﷺ زيارت ئې كړې دې.خو د هغوى(ﷺ) نه هيڅ حديث نه دې اوريدلې.نو كوم روايتونه چه ددوى د حضوراكرم ﷺ نه براه راست رانقل دى.هغه د صحابو د مراسيلو د قبيل څخه دي.[5]چه دا بالاتفاق مقبول دى.(كما مر غير مرة)

پخپله فرمائى.«رأيت رسول الله ﷺ وغزوت في خلافة أبى بكر في السرايا وغيرها».[6]

په يو بل طريق كښې دى.«وغزوت في خلافة أبى بكر وعمر، بضعاً وأربعين، بين غزوة وسرية».[7]

دغه شان ددوى نه نقل دى.«قدم وفد بجيلة على النبى ﷺ فقال: ابدأ بالأحمسيين، ودعالنا».[8]

---

[1] تهذيب الكمال(٣٤١\١٣)وغيره)-

[2] تهذيب الكمال(٣٤٢\١٣) وتهذيب الأسماء واللغات للنوى(١\ ٢٥١) طبقات إبن سعد (٦\٦٦))-

[3] تهذيب الكمال(٣٤٢\١٣) وتهذيب التهذيب(٥\٣))-

[4] الاصابة(٢٢٠\٢) وتهذيب التهذيب(٥\٤))-

[5] اوګورئ: تهذيب الكمال(٣٤١\١٣) والإصابة(ج٢.ص٢٢٠) وتهذيب التهذيب(٥\٤)وتهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥١) وخلاصة الخزرجى(ص١٧٨))-

[6] مسند أبى داؤد الطيالسى(ص ١٨٠)رقم(١٢٨٠))-

[7] طبقات إبن سعد (ج٦\٦٦))-

[8] مسند أبى داؤد الطيالسى(ص١٨١))-

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي: «قد رأى النبي ﷺ ولم يسمع منه شيئاً»[1]

امام يحي بن معين او عجلي رحمهما الله دوى ,, ثقه ,, گرځولي دي.[2]

ددوى وفات په ۸۲هـ يا ۸۳هـ يا ۸۴هـ كښې شوې دې بعضو حضراتو ۱۲۳هـ سن وفات نقل كړې دې چه دا صحيح نه دې.[3]

تنبيه دا وضاحت ضرورى دې چه كوم سړى ته د صحابى كيدو شرف حاصل شى. هغه ته دچا دتعديل ضرورت نه وى. ځكه چه الله تعالى پخپله هغه عادل ګرځولي دې.[4]

ولته د ابن معين او عجلي رحمهما الله قول د هغه مفروضې په صورت كښې نقل كړې شوې دې كوم چه ابو حاتم رحمه الله فرمائي. چه دوى ته د ,, صحبت ,, شرف حاصل نه دې اګرچه حقيقت دا دې چه پخپله ابوحاتم رحمه الله دا خبره منى چه د حضرت طارق بن شهاب رضي الله عنه نه صراحت سره نقل دى چه دوى د حضوراكرم ﷺ زيارت كړې دې.[5] والله أعلم.

⑥ **عمر بن الخطاب:** دا حضرت عمر بن الخطاب بن نفيل بن عبدالعزى عدوى دې. ابوحفص ددوى كنيت دې.

دوى په فقهاو صحابو كښې يو فقيه، ثانى الخلفاء الراشدين، او د عشره مبشره څنې دې په خلفاو كښې دټولو نه مخكښې دوى ته د ,, اميرالمؤمنين ,, لقب وركړې شو.

دوى د څلويښتو كسانو نه روستو په اسلام مشرف شو.[6] ددوى په اسلام راوړلو سره اسلام او اهل اسلام ته تقويت حاصل شو. د بدر نه واخله په ټولو غزواتو او مشاهدو كښې شريك پاتې شوې دې. د حضرت ابوبكر رضي الله عنه نه پس دوى خليفه منتخب شو. ددوى په عهد (زمانه خلافت) كښې ډير ملكونه فتح شو.

د ذوالحجه ۲۳هـ په آخر آخر كښې دوى باندې ابولؤلؤه مجوسى وار اوكړو. چه ددې په نتيجه كښې دوى شهيد شو. او په محرم ۲۴هـ كښې ددوى تدفين په حجره مباركه كښې د حضوراكرم ﷺ او د خپل پيشوا حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه په اړخ كښې عمل كښې راغې.

---

[1] تهذيب الكمال(۱۳\۳۴۲)وتهذيب التهذيب(ج۵\۴) والإصابة(ج۲.ص۲۲۰))-

[2] تهذيب الكمال(۱۱\۳۴۲)وتهذيب التهذيب(ج۵\۴))-

[3] اوګورئ: الثقات لابن حبان (ج۱۳\۲۰) تهذيب الكمال(۱۳\۳۴۳)وتهذيب التهذيب(ج۵\۴) تقريب التهذيب(ص۲۸۱)، وخلاصة الخزرجى(ص۱۷۸) وعمدة القارى(ج۱ص۲۶۲))-

[4] انظر الفصل الثالث فى بيان حال الصحابة من العدالة. من مقدمة الإصابة(ج۱.ص۹، ۱۲))-

[5] اوګورئ: الإصابة (ج۲.ص۲۲۰) تهذيب الكمال(۵\۴))-

[6] كذا فى خلاصة الخزرجى(ص۲۸۲)و قيل: بعد أربعين رجلاً وعشر نسوة. وقيل بعد خمسة وأربعين رجلاً و إحدى عشرة إمرأة. كذا فى صفة الصفوة لابن الجوزى(ج۱.ص۷۲۳، ۲۷۴))-

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي «كان إسلام عمر فتحاً، وكانت هجرته نصراً، وكانت إمارته رحمة»

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه چه د تدفين نه فارغ شو نو وې فرمائيل «ذهب اليوم بتسعة أعشار العلم» يعني حضرت عمر رضي الله عنه دعلم په لسو حصو كښې نهه حصې خپل ځان سره يوړلې ددوی نه تقريباً پنځه سوه او يوكم ځلويښت حديثونه نقل دی چه په دې كښې لس متفق عليه دی بيا په نهه حديثونو كښې امام بخاری رحمه الله متفرد دې او په پنځلسو احاديثو كښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې (١)

ددوی فضائل او مناقب بې شماره ده (٢) رضی الله عنه وأرضاه_

سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ: دا هم دغه شان يعنی ،، سمع جعفر بن عون،، ليكلې كيږی خو په وئيلو كښې ،،أنه سمع.....،، وئيلې كيږی د محدثينو عادت دې چه په داسې موقعه باندې كتابتاً ،،أنه،، حذف كوی البته نطقاً او قراءة (په وئيلو كښې) دا ښكاره كوی لكه څنګه چه عام طور د ،،حدثنا،، او ،،أخبرنا،، نه وړاندې ،،قال،، كتابتاً حذف كوی. خو نطقاً ددې قراءت ضرور كوی. (٣)

أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ: يعنی په يهودو كښې يو سړی حضرت عمر رضي الله عنه ته اووئيل

مسدد رحمه الله پخپل مسند كښې. امام طبرانی رحمه الله په معجم اوسط كښې او ابن جريرطبری رحمه الله پخپل تفسير (٥) كښې دا روايت نقل كړې دې.ددوی په طريق كښې ددې سړی د نوم تصريح موجود ده.چه دا كعب احبار وو. (٦)

خو بيا اشكال كيږی.چه امام بخاری رحمه الله هم دا روايت په كتاب المغازی كښې نقل كړې دې په هغې كښې ذكر دی.«أن أناساً من اليهود....» (٧) دغه شان دوی چه په كتاب التفسير كښې كوم روايت نقل كړې دې.هغې كښې ،،قالت اليهود،، الفاظ دی.(٨) نو د حديث باب او د

---

(١) طبقات إبن سعد (ج٣/٢٧٠))-

(٢) دا ټول تفصيلات د خلاصة الخزرجي(ج١.ص٢٨٢) نه ماخوذ دی)-

(٣) ددوی تفصيلی حالاتو دپاره اوګورئ: طبقات إبن سعد (ج٣/٢٦٥-٣٧٦)وحلية الأولياء(١/٣٨-٥٥)وصفة الصفوة(١/٢٦٨-٢٩٣) و تهذيب الأسماء واللغات(ج٢.ص٣-١٥) تهذيب الكمال(٢١/٣١٦-٣٢٦)وتهذيب التهذيب(ج٧/٤٣٨-٤٤١) وخلاصة الخزرجی(ص٢٨٢))-

(٤) فتح الباری(١/١٠٥)و عمدة القاری(١/٢٦٣))-

(٥) جامع البيان في تفسير القرآن(٦/٥٣-٥٤)

(٦) فتح الباری(١/١٠٥)و عمدة القاری(١/٢٩٣)) _

(٧) صحيح البخاری.كتاب المغازی. باب حجة الوداع.رقم(٤٤٠٧))_

(٨) صحيح البخاری . كتاب التفسير .سورة المائدة. باب﴿اليوم أكملت لكم دينكم.....الخ﴾ رقم:(٤٦٠٩))-

مغازي او تفسير روايت په مينځ كښې تعارض راځي.

نو جواب دا دې چه ددې روايتونو په مينځ كښې هيڅ تعارض نشته.ځكه چه تطبيق ممكن دې.ددې صورت دا دې.چه سوال كونكې خو په حقيقت كښې كعب احبار وو.البته ددې سوال كولو په وخت دغه وخت د يهودو يو جماعت وو.چه د هغوى په نمائندګئ كولو سره دوى دا خبره كړې وه.په حديث كښې چه «أن رجلا من اليهود» ونيلې شوى دى.په دې كښې حقيقي نسبت قائل طرف ته دې.او په باقى دواړو روايتونو كښې چه د قول نسبت ،، يهودو ،، طرف ته كوم شوې دې.هغه په دې وجه چه هم دغه خلقو خبره كول غوښتل.او دهغوى نمائندګى كعب احبار كوله.(١)والله أعلم.

قوله يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا قَالَ أَيُّ آيَةٍ قَالَ ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾: يعني اې اميرالمؤمنين! ستاسو په كتاب (قرآن كريم) كښې يو داسې ايت دې.كه دا ايت په مونږه يهودو باندې نازل شوې وې.نو دغه ورځ به مونږه اختر جوړ كړې وو.حضرت عمر رضي الله عنه تپوس اوكړو.هغه كوم يو آيت دې؟ نو وې ونيل. ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ....﴾

مطلب دا دې.چه په دې آيت كښې الله ﷻ دې امت ته ډير لوئې اعزاز وركړو.او په ده باندې ئې د خپل خاص انعام ذكر اوفرمائيلو.يو خو دا چه ستاسو دين ئې مكمل كړو.په دې طريقه ئې د دين اسلام د كمال زيرې وركړو.دويم ئې د نعمت د اتمام ذكر اوكړو.چه په تاسو باندې مونږه خپل نعمت مكمل كړو.او بيا ئې دټولو نه آخر كښې دا اوفرمائيل. ﴿وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ يعنى ستا په دين اسلام سره زه راضي يم.دا زما خوښ دين دې.ګويا په ټولو آسمانى دينونو كښې د ين اسلامى الله تعالى منتخب كړې دې.دا دومره لوئې بشارت چه په كومه ورځ ملاو شوې دې.كه مونږ ته داسې بشارت ملاو شوې وې.نو مونږه به د دغه ورځې دومره تعظيم كولو.چه ددې ورځې نه به مو اختر جوړ كړې وې.

قوله: قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ: حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل.مونږ ددغه ورځې او دهغه مقام نه ښه خبر يو.چه په كومه ورځ او په كوم مقام باندې به نبى كريم ﷺ باندې دا آيت نازل شو.په دغه وخت هغوى په عرفات كښې ولاړ وو.او د جمعې ورځ وه.

ايا د حضرت عمر رضي الله عنه جواب، سوال سره مطابقت لرى په ښكاره د حضرت عمر رضي الله عنه جواب د سائل سوال سره مطابقت نه لرى.ځكه چه سائل پخپل سوال كښې ونيلى وو.چه مونږ به دا ورځ اختر جوړه كړې وه.حالانكه حضرت عمر رضي الله عنه په جواب كښې د زمان او مكان

(١) فتح البارى ... عمدة القارى (١/٢٦٣))_

معلوميدو خبره.ذکر کړې ده.په جواب کښې دا ونيل پکار وو.چه مونږ ته هغه وخت او هغه مقام معلوم دې.او زمونږ دپاره هغه ورځ د اختر ورځ ده؟

ددې جواب دا دې.چه په اصل کښې د حضرت عمر رضی الله عنه د جواب مطلب دا دې.چه دجمعې ورځ او د عرفې ورځ زمونږ په نيز اختر شمارلې کيږی.په دې وجه مونږ هم په دې آيت باندې د خوشحالۍ اظهار کوو.په حديث باب کښې چه د حضرت عمر رضی الله عنه کوم جواب منقول دې هغه مختصر دې.حالانکه د ،،إسحق عن قبيصه،، په طريق سره چه کوم روايت منقول دې.هغې کښې تفصيلی جواب موجود دې.چه حضرت عمر رضی الله عنه جواب ورکړو.« قد علمت اليوم الذی أنزلت فيه ، والمكان الذی أنزلت فيه يوم جمعة ويوم عرفة بحمد الله لنا عيدٌ» (١) دغه شان په دې طريق کښې حافظ ابن حجر رحمه الله د طبری او طبرانی په حوالې سره الفاظ نقل کړی دی.« وهما لنا عيدان»(٢) دغه شان امام ترمذی رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روايت نقل کړې دې.«قرأ ابن عباس: ﴿اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الإسلام دينا﴾ وعنده يهودی فقال: لو أنزلت هذه الآية علينا لاتخذنا يومها عيداً، فقال ابن عباس: فإنها نزلت في يوم عيدين: في يوم الجمعة ويوم عرفة»(٣) يعنی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما جواب ورکړو.چه دا آيت خو په هغه ورځ نازل شوې دی.چه زمونږ يو خو څه چه دوه اخترونه وو. جمعه هم وه.او عرفه هم وه.چه دا تفصيلی روايات مخې ته وی.نو په سوال او جواب کښې د عدم مطابقت اشکال ختميږی.

ورځ د عرفې ئې څنګه اختر اوګرځوله؟ بيا دلته اشکال کيږی.چه ورځ د جمعې اختر ګرځول صحيح دی.ځکه چه دا د هفتې په ورځو کښې د اختر ورځ ده.خو ورځ دعرفې خو د اختر ورځ نه ده.بلکه د اختر ورځ خو يوم النحر (د قربانۍ ورځ) ده؟

ددې جواب دا دې.چه د عرفې د ورځې نه پس چه کومه ورځ راځی.هغې نه پس متصلاً ورځ د قربانۍ راځی.نو ورځ د قربانۍ د عرفې ورځې سره متصل او ملاو ده.او څه څيز سره چه نزدې او متصل کوم څيز وی.هغې ته هم ددغه څيز حکم ورکولې شی.لکه څنګه چه حديث کښې وارد شوی دی.« شهرا عيد لا ينقصان: رمضان و ذوالحجة» (٤) ذوالحجه خو ،،مياشت د اختر،، ده.خو رمضان خو،، مياشت د اختر،، نه ده.د ،،اختر مياشت،، خو د شوال مياشت

---

(١) تفسير طبری(٥٣١٦ و ٥٤)

(٢) فتح الباری(١٠٥١١)

(٣)جامع ترمذی(١٣٤١٢)، کتاب التفسير،باب ومن سورة المائدة،رقم(٣٠٤٤)

(٤) صحيح البخاری،کتاب الصوم باب: شهرا عيد لاينقصان،رقم(١٩١٢)والصحيح لمسلم(٣٤٩١١) کتاب الصيام، باب معنی قوله ﷺ، شهراعيد لا ينقصان، وسنن ابوداؤد، کتاب الصوم، باب الشهر يکون تسعاً وعشرين، رقم(٢٣٢٣)، وجامع الترمذی، کتاب الصوم، باب ماجاء: شهرا عيد لا ينقصان،رقم(٦٩٢) و سنن ابن ماجه، کتاب الصيام، باب ماجاء فی شهری العيد، رقم(١٦٥٩)

ده په دې حديث كښې نبى كريم ﷺ رمضان ،، داختر مياشت،، ځكه ګرځولې ده.ځكه چه اختر ددې سره متصل دې دغه شان ورځ د عرفې چونكه ورځ د نحر سره متصل ده. نو هم دا ورځ د اختر ګرځولې شوې ده. (١)

بيا چونكه د آيت نزول د صحيح روايت مطابق د مازيګر نه پس شوې وو.په دې وجه پخپله ورځ د عرفې اختر جوړه نكړې شوه.ځكه چه د اختر تحقق د اول د ورځې نه كيږى.د آخر د ورځې نه نه كيږى.په دې وجه فقهاء وائى چه «رؤية الهلال بالنهار لليلة المستقبلة» يعنى د اختر په ورځ (د زوال نه روستو) كه د سپوږمۍ رؤيت متحقق شى.نو دا به د راروانې ورځې سپوږمۍ ګڼرلې شى. (٢)

د عرفې ورځ .د اختر ورځ ګرځولو وجه دا هم كيدې شى.چه ورځ د قربانۍ ورځ د اختر ده.خو د عرفې ورځ هم د خلقو دپاره خصوصاً د حاجيانو دپاره ورځ د اختر ده.ځكه چه په دې ورځ د حج اصل ركن ،، وقوف عرفه،، اداكيږى.د حاجيانو د دعاګانو په بركت سره د خلقو ګناهونه معاف كيږى.د حاجيانو مراتب او درجې اوچتيږى.په دې وجه دا ورځ هم په حقيقت كښې د اختر ورځ ده.(٣)والله اعلم.

٣٣ =بَاب الزَّكَاةُ مِنْ الْإِسْلَام

وَقَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ البينه:٥)

تيرو شوو بابونو سره ربط: لكه څنګه چه امام بخارى رحمه الله په مخكښو نورو ايمانى شعبو باندې مستقل تراجم قائم كړى دى.او د «الصلاة من الإيمان» او د «الجهاد من الإيمان» تراجم ئې راوړلى دى.هم دغه شان ئې دا ترجمه هم قائم كړې ده. (٤)

ددې نه وړاندې ئې بدنى عبادات ذكركړى وو.او اوس مالى عبادات ذكر كوى. (٥) بيا د مذكوره ترجمې نه وړاندې امام بخارى رحمه الله «الصلاة من الإيمان» ذكر كړو.او،، صلاة ،، سره متعلق ابواب ئې ذكركړى دى.او ددې نه پس اوس «الزكاة من الإسلام» ذكركوى.ځكه چه ،،صلاة وزكاة،، توامين دى.او په قران او حديث كښې ددې ذكرعام طورباندې يوځائې كيږى. بيا خاص طور باندې ددې باب ما قبل باب«زيادة الإيمان ونقصانه» سره خاص مناسبت دې.

---

(١)فتح البارى(١٠٥\١)
(٢) أنظر عمدة القارى(٢٦٤\١)
(٣) أنظرشرح النووى على صحيح مسلم(٤٢٠\١٢) كتاب التفسير . وعمدة القارى(١٢٦٤)
(٤)اوګورئ: فتح البارى(١٠٦\١)
(٥)فضل البارى(٤٩٨\١)، ايضاح البخارى(٣٨١\٤) _

چه وړاندې ښودلې شوي وو چه اعمالو سره ايمان کښې زيادت متحقق کيږي او د اعمالو ترک سره نقصان لازميږي اوس په مذکوره باب کښې دا بيان کړې شوي دي چه زکاة ادا کول د اسلام جزء دې نوکله چه زکاة اداکيږي نو اسلام به کامل وي او که ددې ادائيگی نه کيږي نو ناقص به وي [1] والله اعلم

د ترجمة الباب مقصود د مذکوره ترجمة الباب مقصود هم اعمال د ايمان جزء گرځول او د ايمان ترکيب ثابتول دي گويا امام بخاري رحمه الله په ،، **الزکاة من الإسلام**،، ونيلو سره دا ښودلې ده چه زکاة په اسلام کښې داخل دې او اسلام او ايمان يو دې نو زکاة په ايمان کښې داخل او ددې شعبه شوه [2]

دغه شان د مرجئه ترديد هم مقصود کيدې شي چه هغوی اعمالو ته هيڅ وقعت او حيثيت نه ورکوی امام بخاري رحمه الله ثابته کړله چه اعمال د دين شعبې او اجزاء دی ددې نه بغير دين او ايمان ناقص کيږي [3] والله أعلم۔

قوله ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾: دوی ته دا حکم ورکړې شوې وو چه دوی يکسويئ او اخلاص سره صرف د الله تعالى عبادت اوکړي او د مونځ پابندی اوکړي او زکاة ادا کړي هم دا سيدها او مستحکم دين دې.

﴿وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ کښې ﴿الْقَيِّمَةِ﴾ د ،، المستقيمة،، په معنی کښې دې [4] او دا د ،، الملة،، صفت دې ،،أی دين الملة المستقيمة،، [5] او د ،، ذالك،، اشاره عبادت خالص د الله دپاره. اقامت صلاة، او زکاة ورکولو طرف ته ده [6] معلومه شوه چه دا ټول څيزونه په دين اسلام کښې داخل دی نو د مصنف ترجمه ثابته شوه.

بيا چونکه امام بخاري رحمه الله وړاندې د صلاة مسئله ذکرکړې ده په دې وجه ئې دې آيت کښې صرف ،،زکاة،، باندې ترجمه قائم کړې ده [7] والله أعلم۔

---

[1] عمدة القارى (٢٦٤/١) ۔
[2] اوګورئ ايضاح البخارى (٣٨١/٤) و تقرير بخارى شريف (١٤٧/١) ۔
[3] فضل البارى (٤٩٨/١) و إيضاح البخارى (٣٨١/٤) ۔
[4] فتح البارى (١٠٦/١) وعمدة القارى (٢٦٤/١) ۔
[5] عمدة القارى (٢٦٤/١) ۔
[6] پورتنئ حواله ۔
[7] فتح البارى (١٠٦/١) وعمدة القارى (٢٦٤/١) ۔

- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهَيْلِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ ( )يَقُولُ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنْ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ [١٨٩١، ٢٦٧٨، ٦٩٥٦]

رجال الحديث

① **اسماعيل:** دا ابوعبدالله اسمعيل بن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالك بن ابى عامر اصبحى مدنى دي. دا د امام مالك رحمه الله خورئي دي ددوى حالات وړاندې د ،، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال،، لاندې تير شوى دى.

② **مالك بن انس:** دا امام دارالهجرة مالك ابن انس بن مالك بن ابى عامر بن عمرو اصبحى مدنى دي. ددوى حالات ،، باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندې تير شوى دى.

③ **ابوسهيل بن مالك:** دا ابوسهيل نافع بن مالك بن ابى عامر اصبحى تيمى مدنى دي. د امام مالك رحمه الله تره دي. ددوى حالات هم وړاندې د ،، باب علامة المنافق،، لاندې تير شوى دى.

④ **ابيه،،:** دا ابو انس او ابو محمد مالك بن ابى عامر بن عمرو اصبحى مدنى دي. دا د امام مالك رحمه الله نيكه (د پلار پلار) دي. ددوى حالات هم د،، باب علامة المنافق،، لاندې تير شوى دى.

) الحديث اخرجه البخارى ايضاً فى فاتحة كتاب الصوم. باب وجوب صوم رمضان. رقم(١٨٩١) وفى كتاب الشهادات. باب كيف يستخلف؟ رقم(٢٦٧٨) وفى كتاب الحيل. باب فى الزكاة و أن لا يفرق بين مجتمع ولا يجمع بين متفرق خشية الصدقة. رقم(٦٩٥٦) و مسلم فى صحيحه (٣٠١١) فى كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التى هى أحد أركان الإسلام. رقم(١٠٩، ١١٠) و النسائى فى سننه (٧٩١١) فى كتاب الصلاة باب كم فرضت فى اليوم والليلة (٢٩٧١١) و فى كتاب الصيام. باب وجوب الصيام. (٢٧١١٢) فى كتاب الإيمان وشرائعه. باب الزكاة و أبوداؤد فى سننه. فى كتاب الصلاة باب فرض الصلاة. رقم(٣٩١، ٣٩٢) ـ

⑤ **طلحه بن عبيدالله:** دا مشهور صحابى حضرت طلحه بن عبيدالله بن عثمان بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم بن مره بن كعب بن لوئ بن غالب قرشى تيمى مدنى دې.ابومحمد ددوى كنيت دې.(١)

دوى د هغه لسو خوش نصيبو صحابه كرامو ﷺ خنې دې.كومو ته چه نبى كريم ﷺ د جنت خوشخبرى وركړې وه.د هغه اتو حضراتو خنې دې.چاته چه په اسلام كښې د وړاندې والى سعادت ملاو دې.په هغه پنځو كسانو كښې دې.چاچه د حضرت ابوبكر صديق ﷺ په لاسونو اسلام قبول كړې دې.او د شورى په هغه شپږو كسانو كښې دې.دچا نه چه د رضامندئ په حالت كښې حضوراكرم ﷺ ددې دنيا نه رخصت شو.(٢)

دوى د حضوراكرم ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبكر صديق او د حضرت عمر بن الخطاب ﷺ نه روايت كوى.(٣)

ددوى نه په روايت كونكو كښې ددوى د خامنو يحى، موسى، او عيسى نه علاوه سائب بن يزيد، مالك بن اوس بن الحدثان، ابوعثمان نهدى، قيس بن ابى حازم، مالك بن ابى عامر اصبحى، عامر بن شراحيل شعبى، احنف بن قيس. ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف ﷺ وغيره حضرات دى.(٤)

دوى په غزوهٔ بدر كښې عملاً نه وو شريك شوى.خو حضوراكرم ﷺ دوى ته هم په غنيمت كښې حصه وركړې وه.او د اجر خوشخبرى ئې هم وركړې وه.او د غزوهٔ احد نه واخله په باقى ټولو غزواتو او مشاهدو كښې شريك شوې دې.(٥)

د غزوهٔ احد چه به كله هم ذكر راتلو.نو حضرت ابوبكرصديق ﷺ به ددوى جان نثارئ او قربانيانې يادولې.او فرمائيل به ئې چه«ذاك كله يوم طلحة»(٦)

سخاوت ددوى فطرت جوړ شوې وو.حضوراكرم ﷺ دوى په ،،طلحة الخير، طلحة الجود،، او ،،طلحة الفياض،، نوم سره ياد كړى دى.(٧)

---

١) تهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥١، ٢٥٢) وتهذيب الكمال(١٣، ٤١٢) وغيره_
٢) حواله بالا._
٣) تهذيب الكمال(١٣\٤١٣) _
٤) تهذيب الكمال(١٣\٤١٣) و تهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥٢) و سيرأعلام النبلاء(١\٢٤) _
٥) تهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥٢) _
٦) مسند أبى داؤد الطيالسى(ص٣) أحاديث أبى بكر الصديق ﷺ)_
٧) عن موسى بن طلحة عن أبيه قال:لما كان يوم أحد سماه النبى ﷺ طلحة الخير. وفى غزوة ذى العشيرة طلحة الفياض. ويوم خيبر: طلحة الجود. سيرأعلام النبلاء(ص٣٠) _

قبیصه بن جابر ؒ فرمائی «صحبت طلحة، فما رأیت أعطی لجزیل مال من غیر مسألة منه»( ) یعني د حضرت طلحه ؓ په صحبت کښې پاتې شوې يم ما بغیر د سوال نه ددوی نه زیات خوک ورکونکې نه دې کتلې.

حضور کریم ﷺ فرمائیلي دي «أوجب طلحة» ( )او هم دوی فرمائیلي دي «طلحة ممن قضی نحبه»( )

یوځل حضوراکرم ﷺ حضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت علي، حضرت طلحه او حضرت زبیر ؓ په حراء غر باندې اوختل هلته یو ګټې حرکت شروع کړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل «اهدأ، إنما علیك نبی أو صدیق أو شهید»( )

د حضرت طلحه بن عبیدالله ؓ نه اته دیرش حدیثونه نقل دي چه په دې کښې دوه حدیثونه متفق علیه دي او په دوو حدیثونو کښې امام بخاری ؒ متفرد دې او په دریو حدیثونو کښې امام مسلم ؒ متفرد دې ( )

د جمل واقعې په موقعه باندې په لسم د جمادی الاولی ۳۶ﻫ کښې دوی شهید شو.( )

ددوی د تدفین نه څه دیرش کاله پس ددوی لور خپل پلار په خوب کښې اوکتلو چه هغه د زمکې د لوندوالی شکایت کوی. دغه وخت قبر اوکنستلې شو او د هغه ځائې نه بل ځائې ته منتقل کړې شو او دفن کړې شو. ددوی د سر د ویښتو هغه حصه کومې سره چه د زمکې لوندوالې لګیدلې وو معمولی شان متاثر شوې وه. باقی هیڅ قسمه تغیر ئې په پوره بدن کښې نه وو راغلې ( ) رضی الله عنه وأرضاه_

قوله: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ: د اهل نجد نه یو سړې کوم د ویښتو والا. د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو ددوی د آواز بنبناهټ خو اوریدې شو خو دغه سړی څه وئیل هیڅ پوهه کښې نه راتلل تردې چه هغه نزدې شو نو هغه د اسلام په باره کښې د نبی کریم ﷺ نه څه تپوس کولو

( ) سیر أعلام النبلاء(۱\۳۰) _
( ) جامع ترمذی. کتاب المناقب.باب مناقب طلحة بن عبیدالله ؓ. رقم(۳۷۳۸) _
( ) جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب طلحة بن عبیدالله ؓ رقم(۳۷٤۰) _
( ) جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب عثمان بن عفان ؓ رقم(۳۶۹۶) _
( ) تهذیب الأسماء واللغات(۱\۲۵۲) وخلاصة الخزرجی(ص۱۸۰) _
( ) تهذیب الأسماء(۱\۲۵۲) خلاصة الخزرجی(ص۱۸۰) _
( ) تهذیب الأسماء(۱\۲۵۲)و قیل:إن الذی رأی فی المنام رجل أتی ابنته عائشة. و أخبرها بما رأی. والله أعلم. انظر تهذیب الکمال(۱۳\٤۲۳) _

د ،،رجل،، نه څوک مراد دي؟ په حدیث باب کښې چه د کوم ،، رجل مبهم،، ذکر راغلې دې د هغه په باره کښې ابن عبدالبر، ابن بطال، قاضی عیاض، ابن العربی او منذری رحمهم الله فرمائي چه دا ضمام بن ثعلبه دې (۱). علامه سهیلی رحمه الله هم ددې تصریح کړې ده.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ددې حضراتو د قول بنیاد په دې خبره دې چه امام مسلم رحمه الله د حضرت طلحه رضی الله عنه د مذکوره حدیث نه فورا پس د حضرت انس رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې چه په دې کښې د ضمام بن ثعلبه قصه مذکور ده.په دواړو حدیثونو کښې یو څو څیزونه مشترک دی.دواړو خایونو کښې سائل باندیچی دې.دغه شان په آخر کښې «لا أزيد على هذا ولا أنقص» هم دواړو خایونو کښې وارد شوي دي.(۳)
خو امام قرطبی، شیخ الاسلام سراج الدین بلقینی، امام نووی، حافظ ابن حجر، او علامه عینی رحمهم الله وغیره شارحینو په نیز دا دواړه واقعې جدا جدا دی. د دوی وینا دا ده چه دواړوحدیثونو سیاق هم مختلف دې.او د دواړو سائلینو سوالات هم متباین دی.(۴) والله اعلم

قوله: مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ: ،، نجد،، اوچتې زمکې ته وائی.د نجد په مقابله کښې ،،غور،، دې.ښکته زمکې ته وائی.دې ته ،،تهامه،، وائی.دلته د نجد نه د حجاز او عراق په مینځ کښې اوچته حصه مراد ده.(۵)

قوله: ثَائِرَ الرَّأْسِ: د ،،ثائر،، لفظ مرفوع هم وئیلې شی.او منصوب هم، که مرفوع وی نو د ،،رجل،، صفت به ګرځولې شی.ځکه چه اضافت لفظیه دې.په دې وجه دا نکره دې او د ،،رجل،، صفت جوړیدو کښې هیڅ مانع نشته.اوکه منصوب وی.نو دا به د ،،رجل،، نه حال ګرځولې شی.ځکه چه ذوالحال نکره مخصصه ده.په دې وجه دا حال جوړول صحیح دی.(۶)
بیا په ،، ثائر الراس،، کښې د ،،راس،، نه یا خو د مبالغې په طور ،،شعر،، مراددې او یا ،،محل،، وئیلو سره حال مراد اخستې شوې دې.ځکه چه ،،راس،، د ویختو راختلو محل دې.(۷)

---

(۱) اوګورئ شرح الزرقانی علی مؤطا الإمام مالک(۱/۳۵۷) جامع الترغیب فی الصلاة.و هدی الساری (ص۲۵۰) و أوجز المسالک(۳/۲٤٤) ـ
(۲) الروض الأنف(۲/۳۳۹) قدوم ضمام بن ثعلبة وافدا عن بنی سعد بن بکر) ـ
(۳) فتح الباری(۱/۱۰٦) ـ
(٤) اوګورئ: هدی الساری(ص۲۵۰) وشرح الزرقانی (۱/۳۵۷) و أوجزالمسالک(۳/۲٤٤ و۳۲۵) وفتح الباری(۱/۱۰٦) وعمدة القاری(۱/۲٦۷) ـ
(۵) عمدة القاری(۱/۲٦٦) ـ
(٦) عمدة القاری(۱/۲٦٦و۲٦۷) وفتح الباری(۱/۱۰٦) ـ
(۷) فتح الباری(۱/۱۰٦) ـ

قوله يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ: ,,يسمع،، او ,,يفقه،، كښې دوه روايتونه دى يو به واحد مذكر غائب مجهول صيغې سره. په دې صورت كښې د ,,يسمع،، نائب فاعل ,,دوى صوته،، وى او د ,,يفقه،، نائب فاعل به ,,مايقول،، وى.دويم روايت د جمع متكلم معروف صيغې سره دې په دې صورت كښې به ,,دوى صوته،، د ,,نسمع،، مفعول وى او ,,مايقول،، به د ,,نفقه،، مفعول وى په دې دواړو روايتونو كښې د جمع متكلم روايت زيات مشهور دې (١)

,,دَوِىّ،، (بفتح الدال، وكسر الواو، وتشديد الياء التحتانية) ضبط كړې شوې دې البته بعضو حضراتو په ضمې د دال سره هم ضبط كړې دې (٢)

علامه خطابى رحمه الله د ,,دوى،، تشريح كولو كښې فرمائى «صوت مرتفع متكرر لا يفهم» (٣) يعنى دا ,,دوى،، هغه اوچت آواز دې چه هغې كښې تكرار وى او په پوهه كښې نه راځى

قوله وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ: يعنى بنبناهټ خو اوريدې شو خو هغه څه وائى هغه خبره په پوهه كښې نه راتلله.دا بانديچې سرې وو.د خپل قوم د طرفه نمائنده جوړ شوې وو او راغلې وو.په ظاهر كښې دا سړې د مخصوصو سوالونو تپوسونو دپاره راليږلې شوې وو چه ددې رټه (ګوټه) ئې لګولې او راروان وو چه كوم يو سوال هيرنشى چه د كومو تپوس كول پكار دې.د هغې ټولو تپوس اوكړى

قوله حَتَّى دَنَا: ترڅو چه هغه نزدې راغې.دا د ,,لايفقه،، غايت دې يعنى دده خبره په پوهه كښې نه راتله.ترڅو چه هغه نزدې راغې.نو دده خبره په پوهه كښې راغله.

قوله فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ: نوهغه د اسلام متعلق سوال كولو.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه د اسلام نه مراد شرائع او احكام داسلام دى.نو د ,,شهادتين،، ذكر ئې ځكه اونكړو چه هغوى ته معلومه وه.چه دا سړې د شرائع اسلام په باره كښې تپوس كول غوښتل.(٤)

او فرمائى.دا احتمال هم شته.چه ددې سړى سوال حقيقت داسلام سره متعلق وى.په دې صورت كښې د ,,شهادتين،، ذكركول پكار وو.نو ددې تاويل دا كيدې شى.چه ممكن ده.د ,,شهادتينو،، دوى ذكر كړې وى.خو حضرت طلحه رضى الله عنه چونكه لرې وو ځكه ئې اوريدلې نه

---

(١) فتح البارى(١/١٠٦). وعمدة القارى(١/٢٦٧) -

(٢) عمدة القارى(١/٢٦٦)وفتح البارى(١/١٠٦) -

(٣) عمدة القارى(١/٢٦٦)وفتح البارى(١/١٠٦)-

(٤) شرح الكرمانى(١/١٨١) -

وى حالانكه دا هم ممكن ده چه د .. شهادتينو.. د شهرت په وجه ئې د نقل كولو ضرورت نه وى گنړلې (١)

خو علامه عينى رحمه الله په دې باندې اشكال كړې دې او فرمائيلى ئې دى كه د حقيقت داسلام په باره كښې سوال وې نو د .. شهادتينو.. ذكر به خامخا وو. تركومې پورې چه د حضرت طلحه رضي الله عنه ددې جزء د نه اوريدو يا د ضرورى نه گنړلو تعلق دې نو دا ډيره لرې (خبره) ده او د رسول صلى الله عليه وسلم يو صحابى طرف ته بې دخه وجې د تقصير (كوتاهئ) نسبت كول دى حالانكه دوى ټولو حضراتو دا معلومه ده چه د رسول كريم صلى الله عليه وسلم د حديث رسولو څومره اهميت دې او په څومره قدرې په دې باندې اجر و ثواب مرتب كيږى (٢)

حقيقت دا دې چه علامه كرمانى رحمه الله كوم احتمال ذكر كړې دى ددې امكان ضرور شته خو اقرب هغه خبره ده كومه چه علامه عينى رحمه الله فرمائى چه اصل سوال د اسلام د شرائعو او د احكامو متعلق وو والله اعلم

قوله فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ: نبى كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو چه په شپه او ورځ كښې پنځه مونځونه د شرائع اسلام څخې دى.

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په ،، **خمس صلوات**،، باندې رفع، نصب، جر درې واړه اعراب ونيلې كيدې شى.

رفع ځكه چه دا د مبتداء محذوف دپاره خبر واقع دې يعنى ،، **هى خمس صلوات**،، يا ،، **شرائع الإسلام خمس صلوات**،، دا هم ممكن ده چه دخبر مخذوف دپاره مبتداء اوگرخولې شى يعنى ،، **من شرائع الإسلام خمس صلوات**،،.

دنصب ونيلو وجه دا كيدې شى چه د ،،**خذ**،، يا ،،**هاك**،، يا ددې پشان د يو فعل دپاره مفعول اوگرخولې شى

او دجر ونيلو صورت به دا وى چه په ،، **فإذا هو يسأل عن الإسلام**،، كښې كوم ،،**الإسلام**،، دې ددې نه بدل اوگرخولې شى هسې هم دلته د ،،**خمس صلوات**،، نه وړاندې د ،، **إقامة**،، لفظ محذوف دې چه ددې په وجه حقيقت كښې ټولو صورتونو كښې ،، **خمس صلوات**،، د مضاف اليه كيدو په وجه حالت جرى كښې دې (٣)

---

١) پورتنئ حواله.

٢) عمدة القارى(١/٢٦٧) ـ

٣) عمدة القارى(١/٢٦٧) ـ

خو د بدل جوړولو صورت صحیح نه معلومیږی ځکه چه ملا علی قاری رحمه الله فرمائی چه ① رومبی خو روایت سره ددې تائید نه کیږی لکه څومره چه هم تصحیح شده نسخې دی په هغې کښې یوه کښې هم د جر روایت نشته ② دویمه خبره دا ده چه بدل او مبدل منه دواړه د یو سړی په کلام کښې وی په جدا جدا کلام کښې نه وی حالانکه دلته ،، فإذا هو یسأل عن الإسلام،، د راوی کلام دې او ،، خمس صلوات،، د نبی کریم ﷺ کلام دې. (١) والله اعلم۔

قوله فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: دغه سړی اوښيل چه ما باندې ددې پنځو مونځو نه علاوه نور هم څه فرض شته؟ نبی کریم ﷺ اوفرمائيل نشته خو که ته نفل کول غواړې نو کولې شی.

دلته به د دوو مسئلو تحقیق کیږی یو دا چه وتر واجب دی او که نه؟ دویمه مسئله دا ده چه د نفل مونځ شروع کولو نه پس ددې پوره کول واجب دی اوکه نه؟

دوتر د وجوب بحث حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی د حدیث باب نه معلومیږی چه په شپه ورځ کښې صرف پنځه مونځونه فرض دی نو دا حدیث د هغه حضراتو خلاف دې څوک چه وتر، یا د فجر دوه رکعتونه یا صلاة الضحی یا د اختر مونځ یا د ماښام نه روستو دوو رکعتونو نه واجب واثی. (٢)

احناف د وتر د وجوب قائل دی.

د شوافعو استدلال د حدیث باب نه دې چه په دې کښې صرف پنځه مونځونه فرض ګرځولی شوی دی که وتر ته واجب اووئيلې شی نو شپږ مونځونه به شی.

احناف ددې جواب ورکوی چه ① ممکن ده چه دا حدیث د وتر د وجوب د حکم نه وړاندې وی نو ددې نه په عدم وجوب باندې استدلال صحیح نه دې. (٣)

هم دا وجه ده چه علامه شوکانی رحمه الله فرمائی چه «وفي جعل هذا الحديث دليلاً على عدم وجوب ما ذكر، نظر عندي، لأن ما وقع في مبادئ التعليم لا يصح التعلق به في صرف ما ورد بعده، وإلا لزم قصر واجبات الشريعة بأسرها على الخمس المذكورة، وإنه خرق للإجماع، وإبطال لجمهور الشريعة، فالحق أنه يؤخذ بالدليل المتأخر إذا ورد مورداً صحيحاً، ويعمل بما يقتضيه من وجوب أو ندب أو نحوهما» (٤)

یعنی ددې حدیث نه د ذکر شوو مونځونو په عدم وجوب باندې استدلال کول زما په نیز محل نظر (او قابل اعتراض) دی ځکه چه دا حدیث ابتدائی حکم سره متعلق دې او د روستو واردیدونکو احادیثو په مقابله کښې د ابتدائی حکم والا حدیث نه استدلال صحیح

---

(١) اوګورئ: مرقاة المفاتيح (٨٦/١) ـ

(٢) فتح البارى (١٠٧/١) ـ

(٣) مرقاة المفاتيح (٨٦/١) ـ

(٤) نيل الأوطار (٣٣٦/١) كتاب الصلاة. باب افتراضها ومتى كان؟

نه دي ګنې پوره شريعت به په دې پنځو مونځونو کښې منحصر کول لازمي شي بلکار ده چه دا خرق اجماع ده او د اکثرو شريعتونو باطلونکې خبره ده حقه دا ده چه کله صحيح طور باندې يو دليل وارد شوې وي نو هغه اختيارول پکار دي او ددې نه چه د وجوب يا ندب يا کوم حکم هم مستفاد شي هغې باندې عمل کول پکار دي

④ دا هم ممکن ده چه په حديث باب کښې د وتر ذکر په دې وجه اونکړې شو چه دا د ماسخوتن دتوابعو څخې دى لکه څنګه چه ملا على قارى رحمه الله تصريح کړې ده (). څکه چه ددې دپاره مستقل وخت نشته بلکه د ماسخوتن وخت ددې دپاره وخت دې ددې دپاره اذان او اقامت هم نشته بلکه د ماسخوتن اذان او اقامت ددې دپاره کافى کيږى

③ يو جواب دا هم ورکيدې شى چه حديث باب د حنفيانو خلاف نه دې څکه چه حنفيان وتر شپږم فرض نه ګرځوى بلکه ددې د وجوب قائل دى که دا ئې فرض ګرځولې نو په ،،خمس صلوات...،، سره اعتراض کيدې شو او په فرض او واجب کښې ډير فرق دې ()

د وتر د وجوب متعلق په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراض او د هغې جواب امام محمد بن نصر مروزى رحمه الله پخپل کتاب ،،**قيام الليل**،، کښې يو حکايت نقل کړې دې چه يو سړې د امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله په خدمت کښې حاضر شو او تپوس ئې اوکړو چه په شپه او ورځ کښې څومره مونځونه فرض دى؟ نو دوى جواب ورکړو چه پنځه مونځونه فرض دى بيا ئې تپوس اوکړو چه د وترو په باره کښې ستاسو څه رائې ده؟ آيا دا فرض دى او که نه دى؟ وې فرمائيل فرض دى. (يعنى عملاً فرض دى) بيا ئې تپوس اوکړو چه د فرض مونځونو تعداد څومره دې. دوى اوفرمائيل پنځه دى. وې ونيل چه په شمار ئې راته اوښايئ. دوى په شمار وراوخودل چه سحر، ماسپښين، مازيګر، ماښام، ماسخوتن، تپوس ئې اوکړو وتر فرض دى او که سنت دى؟ وې فرمائيل چه فرض دى. بيا ئې تپوس اوکړو چه څومره مونځونه فرض دى. وې فرمائيل پنځه دى. هغه آخر کښې عاجزه شو او وې ونيل ،،**فأنت لاتحسن الحساب**،، يعنى تا له ښه حساب نه درځى. دا ئې اوونيل او لاړلو. ()

په اصل کښې دا مسکين د امام اعظم رحمه الله په خبره پوهه نشو دوى په اصل کښې دا ښودل غوښتل چه وتر د ماسخوتن د توابعو څخې دې او ضرورى دې. دوى **فرمائيل** چه د فرضو دوه **قسمونه** دى. يو اعتقادى او دويم عملى. کوم ځائې چه امام اعظم رحمه الله پنځه فرض اوښودل ددې مقصد اعتقادى وو. او کوم ځائې ئې چه شپږ اوفرمائيل د هغې مراد عملى وو.

د يوسف بن خالد سمتى رحمه الله واقعه هم داسې قسم واقعه د يوسف بن خالدسمتى (د امام ابوحنيفه رحمه الله شاګرد) هم ده. دا هم د امام ابوحنيفه رحمه الله شاګر نه وو جوړ شوې چه د امام

) اوګورئ: مرقاة المفاتيح(١١/٨٦)

) اوګورئ: أوجز المسالک(٢/٣٤٦) _

) اوګورئ: فتح الملهم(١/٥٠٠)کتاب الإيمان، باب الصلوات التى هى احد أركان الإسلام._

ابوحنيفه رحمه الله نه ئې د وتر په باره كښې تپوس اوكړو دوى اوفرمائيل واجب دى. يوسف بن خالد سمتي اوونيل ،، كفرت يا أبي حنيفة ،، اى ابوحنيفه! تا كفر اوكړو. هغه دا اوګڼړله چه امام ابوحنيفه رحمه الله وتر فرض ګڼړى. او ګويا چه د فرائضو د پنځو نه د زيات كيدو دعوه كوى.

خو امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى: «أيهولني إكفارك إياي، وأنا أعرف الفرق بين الواجب والفرض، كفرق ما بين السماء والأرض» يعنى ته زما تكفير كوې. ما يرول غوارې؟ حالانكه ماته د فرض او واجب په مينځ كښې داسې فرق معلوم دې. لكه څنګه چه په د آسمان او زمكې په مينځ كښې فرق دې. ددې نه پس امام ابوحنيفه رحمه الله فرق بيان كړو. او هغه مطمئن شو. روستو هغه د امام ابوحنيفه رحمه الله د شاګردانو په حلقه كښې شامل شو. او د بصرې په اعيان فقهاو كښې دده شمار اوشو.(١)

په ظاهره به امام ابوحنيفه رحمه الله دا فرق بيان كړې وى. چه شرعى دلائل څلور قسمه دى.

① قطعى الثبوت. قطعى الدلالة ② ظنى الثبوت ظنى الدلالة ③ قطعى الثبوت. ظنى الدلالة ④ ظنى الثبوت قطعى الدلالة

كوم ځائې چه دواړو طرفو ته قطعيت وى. د هغې نه به د امر په طرف كښې ،،فرضيت،، او د نهى په طرف كښې ،،حرمت،، لازم وى. او كوم ځائې چه دواړو طرفو ته ظنيت وى. هلته به ددېنه استحباب او سنيت ثابتيږى. او چرته چه يو طرف كښې قطعيت او دويم طرف كښې ظنيت وى. نو هلته په طرف د امر كښې د وجوب يا د سنت مؤكده ثبوت كيږى او په طرف د نهى كښې د كراهت تحريمى ثبوت كيږى.

غالباً امام ابوحنيفه رحمه الله به دا فرق بيان كړې وى. چه د وترو ثبوت دليل ظنى سره دې. په دې وجه دا واجب دې. او ددې درجه د فرض نه كمه ده. والله اعلم.

④ دا هم ممكن ده. چه نبى كريم ﷺ دلته د هغه مونځونو ذكر كړې وى. كوم چه قطعى الثبوت دليلونو سره ثابت دى. يعنى د مطلقه كامله مونځونو ذكر ئې كړې دې. د وترو ذكر ئې ځكه اونكړو. ځكه چه ددې ثبوت ظنى دلائلو سره دې. چونكه دا په مطلقه مونځونو كښې داخل نه دې. او ددې دلائل قطعى نه دى. په دې وجه نبى كريم ﷺ ددې ذكر اونكړو.

⑤ بيا دلته دا خبره هم د غور قابله ده. چه د وتر د وجوب په قول كښې صرف امام ابوحنيفه رحمه الله متفرد نه دې. بلكه نور امامان هم ددې قائل دى. البته دومره فرق دې. چه امام اعظم رحمه الله په ،،وجوب،، سره تعبير كړو. حالانكه بعضو حضراتو هم د ،،وجوب،، تعبير اختيار كړې دې. او څه نورو حضراتو ددې د مؤكد كيدو په بل يو عنوان سره ذكر كړل.

لكه چه د حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت حذيفه رحمهما الله ، ابراهيم نخعى، يوسف بن خالد سمتى (شيخ الشافعى)، امام مجاهد ، سحنون، اصبغ بن الفرج، او قاضى ابوبكر بن العربى رحمه الله نه د ،،وجوب،، قول نقل دې.(٢)

---

(١) اوګورئ: بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع (٢٧١/١) كتاب الصلاة. فصل فى الصلاة الواجبة.-

(٢) عمدة القارى (١١/٧) كتاب الوتر. باب ليجعل آخرصلاته وتراً.-

دغه شان د سعيد بن المسيب، ابو عبيده بن عبدالله بن مسعود. اوضحاك رحمهم الله نه هم د وجوب قول منقول دې.(١)

د امام مالك رحمه الله نه منقول دی چه «من تركه أدب وكانت جرحة فى شهادته»(٢)

امام احمد رحمه الله فرمائى. «من ترك الوتر عمداً فهو رجل سوء ولا ينبغى أن تقبل له شهادة»(٣)

امام شافعى رحمه الله د سحر د سنتو او د وترو په باره كښې فرمائى. «ولا أرخص لمسلم فى ترك واحدة منهما وإن لم أوجبهما»(٤)

معلومه شوه چه وتر ضروری گرځولو كښې ټول حضرات د امام ابوحنيفه رحمه الله سره شريك دی.نوكه حديث باب سره د وترو د وجوب او ضروری كيدو نفى كيږی.نو د ټولو په ذمه ددې جواب لازم دې.

⑨ بيا روستو په دې حديث كښې د زكاة په سلسله كښې صرف د ..زكاة.. ذكر دې د صدقة الفطر ذكر نشته.حالانكه صدقة الفطر امام شافعى رحمه الله فرض گرځوى (٥) بيا به په دې حديث كښې د تاويل كولو ضرورت راپيښيږى.چه دا د زكاة د توابعو څنې دې.

حالانكه د غور كولو خبره ده.چه وتر د ماسخوتن د مونځ تابع گرځول بالكل واضح دی.حالانكه صدقة الفطر د زكاة د توابعو څنې گرځول بالكل د تبادر او اصولو خلاف دې.بيا څه وجه ده.چه وتر د ماسخوتن د توابعو څنې نشى گرځولې كيدې او صدقة الفطر د زكاة د توابعو څنې گرځيدې شى؟

اوكه داسې اووئيلى شى.چه د صدقة الفطر فرضيت روستو شوې دې.نو بعينه هم دا جواب مونږ د وترو د وجوب په باره كښې هم وركولې شو.چه ددې وجوب روستو شوې دې.

پاتې شو د وترو د وجوب د دلائلو وغيره تعلق، نو ددې ذكر به انشاءالله مونږه د ..وترو.. په بحث كښې كوو.

د نفل عبادت شروع كولو نه پس ددې پوره كول واجب دی اوكه نه؟ او كه فاسد ئې كړى نو قضاء به لازم وى اوكه نه؟ دې مقام سره متعلق دويمه اهمه مسئله دا ده.چه د يو نفل عبادت شروع كولو نه پس ددې ماتول جائز دى.اوكه ددې پوره كول لازم او ضرورى دى.بيا د فاسد كولو په صورت كښې به دده په ذمه ددې عبادت قضاء لازم وى اوكه نه؟

د امام مالك رحمه الله رائې دا ده.چه د نفل عبادت شروع كولو نه پس. د عذر نه بغير ددې ماتول جائز نه دی.كه څوك ئې عمداً فاسد كړى نو دده په ذمه به قضاء لازم وى.البته كه د څه عذر

---

(١) پورتنئ حواله.

(٢) حواله بالا.

(٣) اوګورئ:المغنى لابن قدامة(٤٥٢/١) حكم صلاة الوتر ووقتها.

(٤) كتاب الأم(١٤٢/١)باب فى الوتر.

(٥) اوګورئ:فتح البارى(٣٦٧/١و٣٦٨).

په وجه مجبوره شي نو ددې نفل عبادت ماتول هم اجازت شته او ددې قضاء لازم ده.(١)
د امام ابوحنيفه رحمه الله په نيز د عذر نه بغير د ماتولو اجازت نشته البته که دعذر په وجه وي او که بغير د عذر نه. که مات ئې کړي نو په دواړو صورتونو کښې به قضاء لازم وي.(٢)
د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله په نيز د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازم نه دی.د ماتولو نه پس بيا ددې قضاء لازم نه ده.(٣)
البته دامام احمد رحمه الله په نيز د عالمانو د اختلاف نه د وتلو دپاره قضاء راوړل مسنون دی.(٤)
تنبيه دلته ددې خبرې لحاظ پکار دې چه د نفلي حج او نفلي عمرې په باره کښې دټولو اتفاق دې چه د شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازميږي.او د فساد په صورت کښې ددې قضاء هم د ټولو په نيز لازميږي.(٥)
تنبيه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دلته د مسئلې مدار د ،،لاإلاأن تطوع،، د استثناء په نوعيت کښې دې.که دا مستثنی متصل اوګرځولې شي نو دا د حنفيانو دليل دې او که مستثنی منقطع اوګرځولې شي.نو د حنفيانو دليل نه جوړيږي. د شوافعو رائې هم دا ده چه دلته استثناء متصل نه ده.بلکه منقطع ده.په دې صورت کښې به مطلب دا وي.چه ((لايجب عليك شيءإلاإن أردت أن تطوع، فذالك لك)) يعنی ددې پنځو مونځونو نه علاوه بل هيڅ څيز واجب نه دې.البته که ته تطوع کول غواړې نو ددې تاته اختيار دې.
معلومه شوه چه ددې حديث نه د نفل پوره کول واجبيدل. يا د فاسد کولو په صورت کښې ددې قضاء لازميدل نه ثابتيږي.نو ددې دپاره د مستقل دلائلو ضرورت دې چه هغه دا دی.
په سنن نسائی کښې دی.((أن النبي ﷺ كان أحياناً ينوى صوم التطوع، ثم يفطر))(٦)

---

(١) اوګورئ:أوجز المسالک(٣\٣٢٧). جامع الترغيب فی الصلاة. و مؤطا امام مالک(١\٣٠٦و٣٠٧) کتاب الصيام. باب الصيام التطوع._
(٢) أوجز المسالک(٣\٣٢٧) _
(٣) حواله سابقه._
(٤) حواله بالا._
(٥) پورتنۍ حواله._
(٦) الحديث لم أجده بهذا اللفظ فی سنن النسائي.ولعل الحافظ ذكر معنى الحديث الذى فی سننه. (١\٣١٩)فی کتاب الصيام. باب النية فی الصيام. والإختلاف على طلحة بن يحی بن طلحة. فی خبرعائشة فيه :..عن عائشة قالت:دخل عليّ رسول الله ﷺ يوماً. فقال:هل عندکم من شئ؟ فقلت لا. قال: فإني صائم. ثم مر بی بعد ذالک اليوم. وقد أهدى اليّ حيس. فخبأت له منه. وکان يحب الحيس. قالت: يا رسول الله. إنه أهدی لنا حيس. فخبأت لک منه. قال: أدنيه. أما إنی قد أصبحت و أنا صائم. فأكل منه.. وفيه طريق أخرى لهذا الحديث. ولكن ليس في ظاهره ما يستدل به الشافعية فإن قوله ﷺ.. إني قد أصبحت و أنا صائم..... معناه: إني قد أصبحت و أنا أريد الصوم. ولم يشرع فی الصوم. ويستأنس على ذالک بقوله ﷺ.. فإني صائم.. لما لم يجد عندها شيئاً يتناوله. والله اعلم. _

دغه شان په بخاری کښې دی چه حضرت جویریه بنت الحارث رضی الله عنها ته نبی کریم ﷺ د روژې ماتولو حکم فرمائیلې وو حالانکه هغې د جمعې په ورځ روژه شروع کړې وه.(۱)معلومه شوه چه د نفل عبادت شروع کولو سره ددې اتمام نه لازمیږی.دا خبره خو د روژو په باره کښې د نص نه معلومه شوه او په باقی نفلی عباداتو کښې به دا حکم قیاس سره ثابتولې شی (۲)والله اعلم

خو د حافظ رحمه الله استدلال ډیر زیات کمزورې دې:① ځکه چه دوی ددې مسئلې مدار د استثناء په نوعیت باندې ګرځولې دې حالانکه د مسئلې مدار په دې استثناء باندې نه دې بلکه په نورو دلائلو باندې دې.چه ددې ذکر به ان شاء الله مونږه ډیر زر اوکړو.البته دا استثناء د یو تائید حیثیت لری.

② حافظ رحمه الله چه کوم دوه روایتونه ذکرکړی دی.په هغې کښې د قضاء راوړلو نفی نشته بلکه سکوت دې.د هغوی دا خبره د دلیل په طور پیش کول چه .. قضاء نه لازمیږی.. صحیح نه ده.

③ په دې دواړو روایتونو کښې ړومبی روایت کښې خو دومره تصریح هم نشته.چه هغوی به روژه نیولو نه پس ماتوله.بلکه د «كان أحياناً ينوى صوم التطوع ثم يفطر» ظاهری الفاظو په لحاظ سره ددې معنی قوی امکان شته.چه دوی به د روژې نیولو اراده کوله.خو بیا به ئې نه شروع کوله.

④ په دې روایاتو کښې که دا اومنلې شی.چه دوی به روژه ماتوله.او حضرت جویریه رضی الله عنها ته ئې د روژې ماتولو حکم ورکړې وو.نو په دې سره دا نه لازمیږی.چه دا عمل د عذر نه بغیر شوې وی.

ځکه چه علامه عینی او علامه زرقانی رحمهما الله لیکلی دی.چه عین ممکن ده. چه ددوی روژه ماتول د څه عذر په وجه وی.(۳)دغه شان ئې چه حضرت جویریه رضی الله عنها ته د روژې ماتولو کوم حکم ورکړې وو.هغه په دې وجه وی.چه هغوی د نبی کریم ﷺ د اجازت نه بغیر روژه نیولې وی او نبی کریم ﷺ د خپل څه ضرورت په وجه هغوی ته د روژې ماتولو حکم ورکړې وی.(۴)او دا هم ممکن ده.چه نبی کریم ﷺ چونکه د جمعې په ورځ د منفرداً روژې ساتلو نه منع فرمائیلې وه.او هغوی دغه شان د جمعې په ورځ روژه ساتلې وه.چه نه ئې خو ددې نه

---

۱) عن جويرة بنت الحارث رضى الله عنها أن النبى ﷺ دخل عليها يوم الجمعة. وهى صائمة فقال: أصمت أمس؟ قالت لا. قال:تريدين أن تصومى غداً؟ قالت لا. قال:فأفطرنى. أخرجه البخارى فى كتاب الصوم، باب صوم يوم الجمعة. و إذا أصبح صائماً يوم الجمعة فعليه أن يفطر._

۲) اوګورئ:فتح البارى(۱۱\۱۰۷) _

۳) عمدة القارى(۱۱\۲۶۸)، شرح الزرقانى على الموطا(۱۱\۳۵۸)، جامع الترغيب فى الصلاة، _

۴) شرح الزرقانى(۱۱\۳۵۸) _

مخکښې يعنې د زيارت په ورځ روژه ساتلې وه او نه ئې ددې نه روستو د خالي په ورځ د روژې نيولو اراده وه په دې وجه نبي کريم ﷺ حکم ورکړو چه روژه ماته کړه (١)

⑤ علامه زرقاني رحمه الله فرمائي چه دا دواړه واقعې کومې چه حافظ رحمه الله ذکر کړې دي جزئي واقعات دي چه ددې نه عمومي حکم نه مستنبط کيږي حالانکه ددې په خلاف هغه دلائل هم موجود دي دکومونه چه کلي قوانين مستنبط کيږي (٢) لکه څنګه چه به اوس مونږه ذکر کوو د شوافعو يو دليل د حضرت ام هاني رضي الله عنها حديث دې چه په هغې کښې دوی د نبي کريم ﷺ څخلو شوو اوبو څکلو دپاره روژه ماته کړې وه روستو چه کله نبي کريم ﷺ ته اطلاع اوشوه نو نبي کريم ﷺ اوفرمائيل «الصائم المتطوع أمير نفسه، إن شاء صام، وإن شاء أفطر» (٣)

خو دا حديث قابل د استدلال نه دې لکه چه صاحب د ،، الجواهر النقي،، ثابت کړې دي چه دا حديث اسناداً او متناً مضطرب دې (٤) حافظ زيلعي رحمه الله فرمائي «وفي سنده إختلاف وفي لفظه إختلاف» (٥) دغه شان امام نسائي رحمه الله په سنن کبرى کښې په دې باندې تفصيل سره کلام کړې دې او ثابت کړې ئې دي چه ددې حديث نه استدلال صحيح نه دې (٦) اوکه بالفرض دا حديث صحيح هم وي نو ددې مطلب دا دې چه نفلي روژې نيونکي ته اختيار وي چه روژه نيسي اوکه نه نيسي ترکومې پورې چه د روژې نيولو او د عذر نه بغير د ماتولو خبره ده نو ددې نه دا خبره نه ثابتيږي او نه په دې حديث کښې د قضاء نفي شته (٧) والله اعلم.

د حنفيانو دلائل: ① په قرآن کريم کښې د الله تعالى ارشاد دې ﴿وَلَا تُبْطِلُوٓا۟ أَعْمَٰلَكُمْ﴾ (٨)

---

(١) كما ورد في حديث البخاري الذي سبق تخريجه قريباً. ـ

(٢) أنظر شرح الزرقاني (٣٥٨١١). ـ

(٣) أخرجه الترمذي في سننه. في كتاب الصوم. باب ماجاء في إفطار الصائم المتطوع. رقم (٧٣١ و ٧٣٢) و أبوداؤد في سننه. في كتاب الصوم. باب في الرخصة في ذالك. رقم (٢٤٥٦). وأبوداؤد الطيالسي في مسنده (ص ٢٢٥) رقم (١٦١٨) و أحمد في مسنده ٣٤٣) والحاكم في المستدرك (٤٣٩١١) صوم التطوع. والبيهقي في سننه الكبرى (٢٧٦١٤) كتاب الصيام. باب صيام التطوع والخروج منه قبل تمامه و النسائي في سننه الكبرى (٢٤٩١٢ و ٢٥٢) كتاب الصيام. باب الرخصة للصائم المتطوع أن يفطر. وذكر اختلاف الناقلين لحديث أم هاني في ذالك) رقم (٣٣٠٢، ٣٣٠٩)

(٤) حاشية نصب الرايه (٤٦٩١٢) أحاديث الفطر في التطوع) ـ

(٥) نصب الرايه (٤٦٩١٢)ـ

(٦) اوګورئ: السنن الكبرى للنسائي (٢٥١١٢ و ٢٥٢) ـ

(٧) ددې حديث سره متعلق زياتي تفصيل دپاره اوګورئ: إعلاء السنن (١٤١١ و ١٤٢) كتاب الصوم. باب وجوب قضاء صوم التطوع إذا أفسده) ـ

(٨)

ددې مطلب دا دې چه کوم عمل تا شروع کړې دې.هغه مه باطلوه.دلته د يو نفل عبادت شروع کولو نه د وړاندې حکم بيان نکړې شو.بلکه ددې د شروع کولو نه د روستو حکم دې. چه هرکله دې شروع کړو نو اوس نې مه باطلوه.نوکه يو سړې نفل شروع کړی.نو ددې د باطلولو ممانعت دې.او ددې پوره کول واجب دی.که باطل نې کړی.نو د وجوب ترک کولو په وجه به ددې قضاء لازم وی.(١)

② صاحب د بدائع د ملك العلماء علامه کاسانی رحمه الله د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددې حيثيت بيان کړې دې.چه دا د نذر پشان دې.گويا چه د نذر دوه قسمونه دی.يو نذر قولی . او بل نذر فعلی يو کس ژبې سره وائی ،، لله علىّ كذا،، نو د الله تعالى د حرمت قائم ساتلو دپاره ئې چه کوم نفل عبادت پخپل ځان باندې لازم کړلو.هغه به واجب وی.هغه فرمائی.چه لکه څنګه ددې قولی نذر په وجه نفلی عبادت لازميږی.دغه شان که يو کس عملاً او فعلاً يو نفلی عبادت شروع کړو.نو دا نفل شروع کول هم د الله تعالى دپاره دی.نو د الله تعالى دنوم حرمت به دلته هم باقی ساتل ضروری وی.او ددې عبارت پوره کول به واجب وی.او د فاسد کولو په صورت کښې به قضاء لازم وی.(٢) حضرت علامه انورشاه کشمیری رحمه الله د صاحب بدائع استدلال د ټولو نه غوره ګرځولې دې.(٣)

③ د حنفيانو د مسلك تائيد ددې خبرې نه هم کيږی.چه د ټولو امامانو اجماع ده.چه د نفلی حج او نفلی عمرې شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازميږی.او د فاسدکولو په صورت کښې قضاء لازميږی.نو د مونځ او روژې شروع کولو نه پس به هم پوره کول واجب وی.او د فاسد کولو په صورت کښې به قضاء راوړل لازم ګرځولې شی.(٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې.چه په حج باندې قياس کول صحيح نه دی.ځکه چه د حج دا خصوصيت دې.چه که دا فاسد شی.نو باقی اعمال او مناسك نشی پريخودې.بلکه دا پوره کوی.حالانکه د نورو عبادتونو د فاسد کيدو په صورت کښې ددې د مکمل کولو حکم نشته.او نفلی حج په دې اعتبار سره هم ممتاز دې.چه د فرض حج پشان په دې کښې هم کفاره لازميږی.(٥)

خو حقيقت دا دې.چه د فاسد حج باقی اعمال ادا کولو باندې چونکه نص وارد دې.(٦)په دې وجه ددې په پوره کولو او بيا په قضاء راوړلو باندې خو اجماع ده.خو د نورو عبادتونو په

---

(١) بدائع الصنائع (٢٩٠/١) فصل فى صلاة التطوع) _

(٢) المصدرالسابق) _

(٣) فيض البارى(١٣٨/١ وأنوار البارى(١٥٢/٢) _

(٤) عمدة القارى(٢٦٨/١) _

(٥) فتح البارى (١٠٧/١) _

(٦) نصب الرأية (١٢٥/٣ . ١٢٧) كتاب الحج باب الجنايات فصل فى حكم من جامع قبل الوقوف) _

دې باندې قیاس کولو نه هیڅ مانع موجود نه دې .ځکه چه ددې حج د تطوع او نفل کیدو په وجه نور عبادات په دې باندې قیاس کیدې شی خصوصاً ځکه چه د نورو دلائلو په رڼړا کښې د نفلی عبادتونو د پوره کولو وجوب معلومیږی.او د فساد په صورت کښې د قضاء لزوم هم معلومیږی. البته د فاسد حج پوره کول چه لازم دی باقی عبادات په دې باندې ځکه نشی قیاس کیدې.ځکه چه ددې د پوره کولو وجوب نص سره ثابت شوې دې او دا غیر مدرك بالقیاس دې په دې وجه د باقی عبادتونو فاسد کیدو په صورت کښې ددې پوره کول مونږ لازم نه ګرځوو .صرف قضاء ضروری ګرځوو والله اعلم

④ امام احمد، امام مالك، ابوداؤد، ترمذی، نسائی او ابن حبان رحمهم الله د حضرت عائشې رضی الله عنها نه روایت نقل کړې دې.«أن عائشة وحفصة زوجی النبی ﷺ أصبحتا صائمتین متطوعتین، فأهدی لهما طعام، فأفطرتا علیه، فدخل علیهما رسول الله ﷺ قالت عائشة: فقالت حفصة، و بدرتنی بالکلام، وکانت بنت أبیها، یا رسول الله إنی أصبحت أنا وعائشة صائمتین متطوعتین، فأهدی إلینا طعام، فأفطرنا علیه، فقال رسول الله ﷺ، اقضیا مکانه یوماً آخر» (۱)(اللفظ لمالك رحمه الله)

⑤ دغه شان دارقطنی د حضرت ام سلمه رضی الله عنها په باره کښې نقل کړی دی.«أنها صامت یوماً تطوعاً، فأفطرت، فأمرها رسول الله ﷺ أن یقضی یوماً مکانه» (۲)

خو ابن الجوزی رحمه الله دا حدیث ذکرکړې دې.او نا قابل احتجاج ئې ګرځولې دې.(۳)

⑥ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی.«یقضی یوماً مکانه» (۴)

⑦ د حضرت انس بن سیرین رحمه الله نه نقل دی.«أنه صام یوم عرفة فعطش عطشاً شدیداً، فأفطر فسأل عدة من أصحاب النبی ﷺ فأمروه أن یقضی یوماً مکانه» (۵)

---

(۱) الموطا للمالك (۳۰۶/۱) کتاب الصیام باب قضاء التطوع وأبوداود فی سننه فی کتاب الصوم با من رأی علیه القضاء رقم ۲۴۵۷ والترمذی فی جامعه فی کتاب الصوم باب ما جاء فی إیجاب القضاء علیه رقم ۷۳۵ والنسائی فی سننه الکبری (۲۴۷/۲، ۲۴۹) رقم ۳۲۹۰، ۳۳۰۱) والإحسان بترتیب صحیح ابن حبان (۲۱۱/۶) کتاب الصوم باب ذکر الأمر بالقضاء لمن نوی صیام التطوع ثم أفطر رقم ۳۵۰۸ وموردالظمآن (۲۳۶) کتاب الصیام باب فی الصائم المتطوع یفطر رقم (۵۱) ـ

(۲) ذکره الزیلعی رحمه الله فی نصب الرأیة (۴۶۷/۲) کتاب الصوم أحادیث الفطر فی التطوع ولم أجد فی سنن الدارقطنی رغم بحثی الطویل والله أعلم) ـ

(۳) انظر العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة (۵۴۴/۲) کتاب الصیام باب حدیث فیمن أفطر من تطوع رقم(۸۹۴)ـ

(۴) رواه ابن أبی شیبة (۲۹/۳) کتاب الصیام باب فی الرجل یصوم تطوعاً ثم یفطرقال الماردینی رحمه الله فی الجوهر النقی (۲۷۷/۴) وهذا سند صحیح) ـ

(۵) أخرجه ابن ابی شیبة فی مصنفه (۲۹/۳) قال الماردینی فی الجهر (۲۷۷/۴) وهذا سند علی شرط الشیخین ما خلا التیمی فإنه أخرج له أصحاب الأربعة ووثقه أبن سعد وابن سفیان والدارقطنی) ـ

⑧ په حديث باب كښې د ،،إلا أن تطوع،، الفاظو نه هم د حنفيانو تائيد كيږى.

علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چه په دې جمله كښې د ،،ما تطوع به،، نه علاوه د بل څه څيز د وجوب نفى شوې ده او د نفى نه استثناء د اثبات فائده وركوى نو چونكه د شروع فى التطوع د وجوب څوك هم قائل نه دى نو دلته دا متعين ده چه ددې نه مراد «إلا أن تشرع فى التطوع» وى او دا معلوميږى چه كوم سړى نفل شروع كړى وى د هغه په ذمه لازم دى چه دا مكمل كړى (١)

علامه طيبى رحمه الله د علامه قرطبى رحمه الله دا استدلال رد كړې دې او فرمائيلى ئې دى «هذا مغالطة لأن هذا الإستثناء من وادى قول الله تعالى ﴿وَلَا تَنكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ وقوله تعالى: ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ﴾

يعنى دلته استثناء منقطع ده او مطلب دا دې چه «لا يجب عليك شئ قط إلا أن تطوع، وقد علم أن التطوع ليس بواجب، فيلزم أن لا يجب عليه شئ قط»(٢)

د حنفيانو د استدلال حاصل دا دې چه دوى ،،إلا أن تطوع،، كښې استثناء متصل ګرځوى او فرمائى چه تطوع اګرچه ابتداء كښې واجب نه دى خو د شروع كولو نه پس ددې پوره كول واجبيږى حالانكه شافعيه دا استثناء منقطع ګرځوى اوفرمائى چه تطوع نه ابتداء واجبيږى او نه بقاء واجبيږى.

خو حقيقت دادې چه د علامه طيبى رحمه الله اعتراض صحيح نه دې ځكه چه دا خبره د مسلماتو څنې ده چه په استثناء كښې اصل اتصال دې انقطاع اصل نه ده.(٣) تركومې پورې چه دا په استثناء باندې محمول كيدې شى انقطاع باندې به محمول كول صحيح نه وى ددې داصل كيدو اقرار حافظ ابن حجر رحمه الله پخپله فرمائى لكه چه هغوى ليكى «فمن قال: إنه متصل، تمسك بالأصل»(٤)

البته حافظ ابن حجر رحمه الله ددې د متصل منلو په صورت كښې دا اعتراض كړې دې چه ددې متصل ګرځول ځكه صحيح نه دى چه مستثنى د متصل كيدو په صورت كښې، مستثنى په مستثنى منه كښې داخليږى او ددې د جنس څنې كيږى حالانكه دلته داسې نه ده ځكه چه مستثنى منه خو فرائض دى او مستثنى منه واجب دى د دواړو جنس يو نه دې نو د

---

(١) فتح البارى (١٠٧/١)-
(٢) الكاشف عن حقائق السنن (١٣٦/١) كتاب الإيمان) _
(٣) أصول البزدوى مع شرح كشف الأسرار(١٣١/٣) باب بيان التغير) _
(٤) فتح البارى(١٠٧/١) _

واجبو استثناء به د فرض نه منقطعه گرځولې شی متصل به نه وی (١)
ددې جواب ملا علی قاری رحمه الله ورکړې دې چه په اصل کښې دواړه فرض دی البته په دې کښې یو فرض عملی کېدو سره سره اعتقادی هم دې او دویم فرض اعتقادی نه دې بلکه صرف عملی دې نو د فرض کېدو په اعتبار سره د دواړو جنس یو شو په دې وجه دلته استثناء متصل منل پکار دی (٢)
حافظ ابن حجر رحمه الله په دې مقام باندې یو اعتراض بل کړې دې هغه دا چه د حنفیانو استدلال په ،،إلا أن تطوع،، سره صحیح نه دې ځکه چه دا استدلال هغه وخت صحیح کېدې شی کله چه دا اومنلې شی چه د استثناء من النفی نه د اثبات فائده حاصلیږی حالانکه د حنفیانو په نیز د استثناء من النفی نه د اثبات فائده نه حاصلیږی بلکه د مستثنی حکم مسکوت عنه وی (٣)
شیخ الاسلام علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه د استثناء من النفی نه د اثبات فائده نه حاصلیدل، دا د بعضو حنفیانو مسلك ضرور دې خو د جمهور حنفیانو په نیز چه په دوی کښې امام فخرالاسلام بزدوی رحمه الله او ددوی متبعین دی چه د ،،إلا،، نه روستو کښې د نقیض حکم لګی که اثباتاً وی او که نفیاً وی هم دا رائې زیاته قوی او معقوله ده علامه ابن الهمام رحمه الله ددې خبرې تصریح هم کړې ده او ددې دلائل ئې هم ښه بیان کړی دی (٤)
بیا ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی که اومنلې شی چه د استثناء من النفی نه د اثبات فائده نه حاصلیږی او دا چه دلته استثناء منقطع ده بیا هم د حنفیانو استدلال په دې جمله باندې موقوف نه دې ځکه چه ددوی استدلال خو اصل د آیت او بیا د اجماع نه دې چه حدیث باب ئې د آیت او اجماع مطابق معنی باندې محمول کړې دې او د استثناء من النفی نه چه د اثبات دفائدې حاصلیدو کومه خبره ده هغه خو مخالفینو ته د الزام ورکولو دپاره ده چه اوګورئ! ستاسو په نیز خو د استثناء من النفی نه د اثبات فائده حاصلیږی بیا ولې تاسو دا مستثنی متصل نه ګرځوئ؟ (٥)
یو سوال او د هغې جواب دلته یو سوال دا کیدې شی چه که دلته ،،إلا أن تطوع،، مستثنی متصل اوګرځولې شی نو بیا روستو د زکاة د بیان نه پس کوم ،،لا إلا أن تطوع،، راروان دې هغې کښې هم متصل ګرځول پکار دی حالانکه هلته بالاتفاق منقطع دې؟

---

١) المصدر السابق) _
٢) مرقاة المفاتیح (١\٨٧)-
٣) فتح الباری(١\١٠٧)) _
٤) فتح الملهم (١\٥٠٢، ٥٠٣) کتاب الإیمان باب بیان الصلوات التی هی أحد أرکان الإسلام بحث إتمام العبادة بعد الشروع فیها ولو کانت نفلاً) _
٥) مرقاة المفاتیح (١\٨٧)

ددې جواب دا دې چه مونځ او روژه په زكاة باندې قياس كول صحيح نه دى. ځكه چه په زكاة كښې د ابتداء او انتهاء هيڅ صورت نشته تركومې پورې چه زكاة مستحق پورې اونه رسولې شى نه ادا كيږى كله چه اورسيږى نو ادا كيږى په دې كښې چونكه امتداد نشته په دې وجه د زكاة په معامله كښې مستثنى متصل كيدې نشى.ددې مجبورئ په وجه مستثنى منقطع منلې شوې ده.ځكه چه دا مجاز دې چه دا د ضرورت په وخت منلې كيږى او په مونځ روژه كښې هيڅ مجبورى نه وى په دې وجه به هلته مستثنى متصل منلې كيږى. بيا دويمه خبره داده چه په زكاة كښې هيڅ نظم او ترتيب نه وى بلكه وركونكى ته اختيار وى چه څه نن وركړى او څه صباله وركړى.په خلاف د مونځ او روژې. چه په دې كښې اختيار نه وى.چه نن يو ركعت اوكړې شى.او صباله دويم ركعت ادا كړې شى.يا نن د نيمې ورځې روژه اونيولې شى.او صباله د نيمې ورځې. نو په مونځ او روژه كښې چونكه اتصال او ترتيب دې.په دې وجه به په دې كښې مستثنى متصل منلې كيږى.او په زكاة كښې انفصال كيدې شى.په دې وجه به په دې كښې مستثنى منقطع ګرځولې كيږى.(١)

د حنفيانو دمذهب وجوه ترجيح علامه عينى رحمه الله فرمائى.((**ولو وقع التعارض بين الأخبار فالترجيح معنا لثلاثة أوجه: أحدها اجماع الصحابة، والثانى أن أحاديثنا مثبتة وأحاديثهم نافية، والمثبت مقدم، والثالث أنه احتياط فى العبادة فافهم**))(٢)

يعنى د حنفيانو د مسلك د تعارض منلو په صورت كښې درې وجوه ترجيح دى.① رومبئ خبره د صحابو رضى الله عنهم اجماع ده.② دويمه خبره دا ده.چه زمونږ مستدل روايات مثبت دى. او دهغوى روايات يا خو نافى دى.يا ساكت دى.او مثبت ته په نافى او ساكت باندې ترجيح حاصل وى.③ دريمه خبره دا ده.چه دا دعبادت معامله ده.او په دې كښې په قضاء راوړلو كښې احتياط دې.والله اعلم.

قوله قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ:نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.د رمضان المبارك روژې هم په فرائضو كښې داخل دى.دغه سړى تپوس اوكړو چه آيا په ما باندې ددې روژو نه علاوه هم څه فرض دى؟ وې فرمائيل.چه نه. خو كه دا نفلى ساتل غواړې.نو ساتلې شې.ابتداء كښې اختيار دې.خو په شروع كولو سره به دا واجب كيږى.

ايا د ،،رمضان،، لفظ سره د ،،شهر،، لفظ استعمالول ضرورى دې؟ په حديث باب كښې ،،رمضان،، سره لفظ د ،،شهر،، استعمال نكړې شو.ددې نه دا خبره معلومه شوه.چه دا د ،،شهر،، لفظ استعمالولونه بغير جائز دې.(٣)

---

(١) إمدادالبارى (٦٦٩/١٤) ــ

(٢) عمدة القارى (٢٦٨/١١) ــ

(٣) عمدة القارى (٢٦٩/١١) ــ

اصل کښې په دې کښې د عالمانو درې اقواله دی.

① د جمهورو محققینو په نیز ,, رمضان،، د ,, شهر،، لفظ نه بغیر استعمالول بغیر د کراهته جائز دی (۱) هم دا د اکثرو حنفیانو رائې ده.(۲)

② مالکیان د کراهت قائل دی.هم دا د امام مجاهد او حسن رحمهما الله نه ضعیف سند سره او د امام عطاء نه نقل دی.(۳)

③ د قاضی ابوبکربن الطیب باقلانی او د ډیرو شوافعو مذهب دا دې که دې لفظ سره څه قرینه داسې وی چه دهغې نه دامعلومه شی چه ,,رمضان،، وئیلو سره میاشت مراد اخستلې شوې ده بیاخو لفظ د ,,رمضان،، بغیر د کراهت نه د ,,شهر،، لفظ نه بغیر استعمالولې شی. گنی مکروه دې.(۴) والله اعلم.

قوله: قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: رسول الله ﷺ هغه ته د زکاة ذکر اوفرمائیلو.چه زکاة هم د اسلام د فرائضو څنې دې.نو دغه سړی اووئیل.چه د زکاة نه علاوه هم په ما باندې څه فرض شته؟ نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه نا، سوا ددې نه چه څه نفلی د الله په لاره کښې ورکړې.

دلته د ,,قال،، فاعل ,,الراوی،، دې.بیا د «وذکر له رسول الله ﷺ الزکاة» تعبیر اختیار کړې شوې دې.ددې وجه په ښکاره د راوی احتیاط دې.ځکه ممکن ده.چه راوی ته د نبی کریم ﷺ الفاظ بعینه یاد نه وی پاتې شوې.په دې وجه ئې دې الفاظو سره تعبیر اوکړو.(۵)

امام نووی رحمه الله فرمائی.چه د ,,لا إلا أن تطوع،، الفاظو نه د زکاة نه سوا د هرقسمه مالی حق د وجوب نفی کیږی.(۶)

علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی.که دا خبره اومنلې شی.نو د صدقة الفطر د وجوب هم نفی کیږی.حالانکه شوافع ددې د فرضیت قائل دی.نو ددوی دپاره ددې اشکال نه خلاصونکې هم هغه دې.کوم چه حنفیانو د وترو د وجوب په سلسله کښې پیش کړې دې. والله اعلم.(۷)

---

(۱) عمدة القاری(۱۰\۲۶۵) وفتح الباری (۴\۱۱۳) کتاب الصیوم باب هل یقال رمضان أو شهر رمضان ومن رأی کله واسعاً)

(۲) أوجز المسالک (۵\۷) کتاب الصیام باب ما جاء فی رؤیة الهلال للصیام والفطر فی رمضان) _

(۳) فتح الباری(۴\۱۱۳) عمدة القاری ۱۰\۹\۲۶۵) _

(۴) حواله جات بالا) وأجز المسالک (۵\۶، ۷) _

(۵) أوجزالمسالک (۳\۳۲۹) جامع الترغیب فی الصلاة) _

(۶) شرح النووی علی صحیح مسلم (۱\۳۰) کتاب الإیمان باب بیان الصلوات التی هی أحد أرکان الإسلام) _

(۷) فتح الملهم (۱\۵۰۳)

په دوو حديثونو كښې تعارض او ددې دفعيه لكه څنګه چه مونږه وړاندې بيان كړى دى.چه امام طحاوى رحمه الله د،،لا إلا أن تطوع،، نه په دې خبره باندې استدلال كړې دې.چه په مال باندې سوا د زكاة نه بل څه واجب نه دى.هم په دې مفهوم باندې د حضرت فاطمه بنت قيس رضي الله عنها مرفوع حديث. امام ابن ماجه رحمه الله پخپل سنن كښې نقل كړې دې.«ليس فى المال حق سوى الزكاة»[1]
ددې بالكل په عكس امام ترمذى رحمه الله د حضرت فاطمه بنت قيس رضي الله عنها نه روايت نقل كړې دې.«إن فى المال لحقاً سوى الزكاة»[2]
دحضرت فاطمه بنت قيس رضي الله عنها دا روايت محدثينو په متعارضو احاديثو كښې شمار كړې دې.لكه چه بعضوددې نه ديو روايت صحت انكاركړې دې.اوبعضوحضراتوتطبيق كړې دې امام بيهقى رحمه الله فرمائى.چه زمونږ اصحاب يعنى شوافعو پخپلو كتابونو كښې تعليقاً ،، ليس فى المال حق سوى الزكاة،،والا روايت ذكر كړې دې.خو ماته د دې هيڅ سند ياد نه دې.[3]
په اصل كښې امام بيهقى رحمه الله د سنن ابن ماجه روايت مطالعه نكړې شو.په دې وجه دوى دهغې د صحت انكار كړې دې.
كومو حضراتو چه دې دواړو روايتونو كښې تطبيق وركړې دې.هغوى فرمائى.چه په،،ليس فى المال حق سوى الزكاة،، كښې چه د كوم حق انكار دې.د هغې نه دائمى حق مراد دې.او پاتې شو د نورو حقوقو تعلق كوم چه وختى طور باندې واجبيږى.هغه په نورو نصوصو سره ثابتيږى.لكه چه علامه منادى رحمه الله د،، ليس فى المال حق سوى الزكاة،، په شرح كښې فرمائى:« كفكاك الأسير، وإطعام المضطر، وسقى الظمآن، وعدم منع الماء و الملح والنار، وإنقاذ محترم أشرف على الهلاك، ونحو ذالك.قال عبد الحق : فهذه حقوق قام الإجماع على وجوبها وإجبار الأغنياء عليها»[4]
مطلب دا دې.چه دا ټول حقوق د زكاة نه علاوه دى.حالانكه ددې په وجوب باندې اجماع ده.خو ښكاره ده.چه دا څيزونه دائمى او متعين نه دى.او زكاة دائمى او متعين څيز دې.نو په دواړو نصوصو كښې تعارض او تدافع نشته.والله اعلم.
په حديث باب كښې ئې فريضه د حج ولې ذكر نكړله؟ تاسو ګورئ چه په روايت د باب كښې د ،،حج،،ذكر نشته.حالانكه دا بالاتفاق د اركان اسلام او د دين د فرائضو څنې دې؟ ددې مختلف جوابونه وركړې شوى دى.

---

[1] سنن ابن ماجه (١٢٨) كتاب الزكاة باب ما أدى زكاته ليس بكنزرقم ١٧٨٩) _
[2] جامع الترمذى (١٤٣١١) كتاب الزكاة باب ما جآء أن فى المال حقاً سوى الزكاة) _
[3] السنن الكبرى للبيهقى (٨٤١٤) كتاب الزكاة باب الدليل على أن من أدى فرض الله فى الزكاة فليس عليه أكثر منه إلا أن يتطوع سوى ما مضى فى الباب قبله) _
[4] فيض القديرشرح الجامع الصغير(٤٧٢١٢) _

① يو جواب دا دې. چه په دې طريق كښې اختصار دې.ګنى نبى كريم ﷺ د حج ذكر هم فرمائيلې وو ددې دليل دادې چه ددې حديث په دويم طريق كښې راغلى دى.«فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام»[1]ګويانبى كريم ﷺ داسلام دټولو شرائعواو احكام ذكر اوفرمائيلو.[2]

② دويم جواب دا دې.چه دا په اصل كښې د راويانو تصرف دې.بعضو راويانو بعضې څيزونه ذكركړل.او نورو راويانو دا پريخودل.او نور څيزونه ئې ذكركړل ګويا كوم كس ته چه كومه حصه ياده شوه.د هغې ذكر ئې اوكړو.او په دې طريقه دې روايت كښې د حج ذكر رانغلو.ګنى نبى كريم ﷺ دا هم ذكر فرمائيلې وو.[3]

③ بعضې عالمان حضرات فرمائى.چه داسې بې بنياد طور باندې راويانو طرف ته نسبت كول صحيح نه معلوميږى.بلكه دلته به دا وئيلې شى.چه تر اوسه پورې چونكه حج فرض شوې نه وو.په دې وجه دې روايت كښې د حج ذكر رانغلو.[4]

په دې خبره داسې پوهه شئ.چه نبى كريم ﷺ پخپلو مختلفو ارشاداتو كښې اركان د اسلام بيان كړل.بيا ئې په دې كښې په بعضو ارشاداتو كښې څه اركان ذكركړل.او په بعضو كښې ئې د نورو اركانو، دا اختلاف د راويانو د تصرف او ددوى په حفظ او ضبط كښې د كمى زياتى په بنياد سره نه دې.بلكه پخپله په دې احاديثو كښې دا اختلاف موجود دې.او ددې نه د اركانو د فرضيت په تاريخ باندې دلالت مقصود دې.

مثلاً د ټولو نه وړاندې د كلمې دعوت وركړې شو.بيا په مكه مكرمه كښې د ليلة الاسراء په موقعه باندې مونځونه فرض شو.بيا د هجرت نه روستو زكاة او روژه فرض شوه.بيا په آخر كښې د مشهور قول مطابق ٦ﻫ كښې او د تحقيقى قول مطابق ٩ﻫ كښې د حج فرضيت نازل شو.

اوس چه كله د نبى كريم ﷺ په بعضو ارشاداتو كښې د بعضو اركانو ذكر كولې شى.او د بعضو اركانو ذكر نه كيږى.ددې وجه هم دا وى.چه د ذكر شوو اركانو حكم راغلى دې.او د متروكه اركانو اوسه پورې حكم نه دې نازل شوې.عادت مبارك هم دا وو كه د اركانو بيان مقصود وو.نو د ټولو اركانو ذكر به ئې فرمائيلې وو.كوم چه فرض شوى دى.حج تر اوسه پورې نه وو فرض شوې.په دې وجه دا ذكر نكړې شو.او د دعوت په موقعه به ئې د شهادتينو نه پس د مونځ او زكاة ذكر فرمائيلو.

دلته هم دا صورت دې.چه دې سړى ته ئې د اسلام په اركانو كښې د مونځ او د زكاة او د روژې حكم وركړو.خو د حج فرضيت چونكه تر اوسه پورې نه وو نازل شوې.په دې وجه ئې ددې ذكر اونه فرمائيلو.والله اعلم.

---

[1]) صحيح بخارى كتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان رقم (١٨٩١) ـ

[2]) فتح البارى (١٠٧/١) ـ

[3]) شرح النووى على صحيح مسلم (٣٠/١) وعمدة القارى (٢٦٩/١) ـ

[4]) عمدة القارى (٢٦٩/١) وفتح البارى (١٠٧/١) ـ

④ دا هم ممکن ده چه چونکه دغه سړی د خپل خان په باره کښې تپوس کولو او دده دحال نه نبی کریم ﷺ ته علم شوې وو چه په ده باندې حج واجب نه دې په دې وجه نبی کریم ﷺ د سره دحج ذکر اونه فرمائیلو (١)

قوله قَالَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ: راوی فرمائی چه بیا دغه سړی دا ونیل او شاته شو چه په خدائې قسم! زه به نه په دې باندې اضافه کوم او نه به کمی کوم نبی کریم ﷺ اوفرمائیل که دې سړی رښتیا ونیلی دی نو دا کامیاب دې.

ایا د مذکوره فرائضو نه علاوه نور واجبات ادا کول ضروری نه دی؟ دلته یو سوال دا دې چه دې سړی ددې کارونو نه د زیاتی د بل کار کولو نه انکار کړې دې او په دې باندې نبی کریم ﷺ د ،، فلاح،، بشارت ورکړې دې نو آیا نور واجبات ادا کول فلاح د پاره ضروری نه دی؟

ددې جواب دا دې چه ممکن ده اوسه پورې بل څه څیز واجب شوې نه وی په دې وجه ئې د بل څه څیز ذکر اونکړو او دا هم ممکن ده چه نبی کریم ﷺ د سائل او د حاضرینو رعایت ساتلې وی والله اعلم.

ایا ،،فلاح،، دپاره د منهیاتو پریخودل ضروری نه دی؟ دغه شان یو اشکال دلته دا هم کیږی چه نبی کریم ﷺ دلته د منهیاتو نه د بچ کیدو حکم اونه فرمائیلو او دې سړی سوا د مذکوره احکامو نه د نورو کارونو د کولو نه انکار کړې دې ددې مطلب دا شو چه دده په ذمه د منهیاتو نه بچ کیدل هم لازم نه دی ددې جواب ابن بطال رحمه الله دا ورکړې دې چه ممکن ده چه دغه وخت فرائض د نهی نه وی نازل شوې (٢)

په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله د تعجب اظهار کوی لیکی چه دا څنګه ممکن ده؟ حالانکه ددوی په نیز دا سائل ضمام بن ثعلبه رضی الله عنه دې او ددوی په باره کښې دا فیصله ده چه په ۵ھ کښې یا ددې نه روستو راغلې وو حالانکه د اکثرو منهیاتو احکام ددې نه وړاندې نازل شوی وو (٣)

حافظ رحمه الله فرمائی صحیح جواب دا دې چه په حقیقت کښې نبی کریم ﷺ د منهیاتو ذکر هم فرمائیلې وو چه هغه دلته ذکر نه دې دا اجمالاً د اسماعیل بن جعفر په روایت کښې په «فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام» (٤) الفاظو سره بیان کړې شوی دی.

---

(١) عمدة القاری (٢٦٩/١)_

(٢) فتح الباری (١٠٨/١) وفت الباری (١٠٨/١)_

(٣) صحیح بخاری کتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان)_

(٤) إكمال المعلم شرح صحيح مسلم (٨٠/١)_

خو علامه أبى رحمه الله د حافظ رحمه الله جواب رد کړې دې او فرمائيلى ئې دى چه «فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام» يو اجمالى روايت دې چه ددې تفصيل هم هغه دې کوم چه د ،، خمس صلوات،، او ،، زكاة،، او د ،، صيام،، عنواناتو سره ذکر شوې دې نو د ،، شرائع الإسلام،، نه ټول اوامر او نواهى په دې حديث کښې مراد اخستل صحيح نه دى (١) والله اعلم.

حافظ رحمه الله حه کوم جواب ورکړې دې هغه پخپل ځائې مناسب دې خو علامه أبى رحمه الله چه په دې کښې کومه خطره ښکاره کړې ده هغه هم لرې نه ده په دې وجه صحيح جواب هم هغه معلومیږى کوم چه ابن بطال رحمه الله ورکړې دې چه دا روايت هغه زمانې سره متعلق دې کله چه د نهى د فرائضو نزول نه وو شوې البته په دې صورت کښې به سائل لره ضمام بن ثعلبه گرځول صحيح نه وى بلکه بل څوك سړې به وى او دا واقعه به بالکل د شروع وى والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

ايا د سنن رواتب پریخودو گنجائش شته؟ په حديث باب کښې تاسو گورئ چه نبى کريم ﷺ صرف په فرائضو باندې د فلاح حکم مرتب کړې دې حالانکه فرائضو سره سره سنن هم مطلوب دى؟

په نورو الفاظو کښې داسې پوهه شئ چه دغه سړى «لا أزيد على هذا ولا أنقص» وئيلى دى چه په دې باندې نبى کريم ﷺ ،، أفلح إن صدق،، اوفرمائيل چه په ،، لا أنقص،، باندې د فلاح ترتب په پوهه کښې راځى خو په ،، لا أزيد،، باندې د فلاح مرتب کولو بالکل په پوهه کښې نه راځى بلکه په دې باندې به د فلاح مرتب کولو دا مطلب وى چه د سنتو پریخودو ترغيب ورکولې کیږى؟

① بعضو عالمانو خو ددې جواب ورکړې دې چه د «أفلح إن صدق» تعلق د «لا أنقص» سره دې «لا أزيد» سره نه دې (٢) خو د عبارت د سياق نه ددې جواب تائيد نه کیږى.

② امام نووى رحمه الله فرمائى چه نبى کريم ﷺ ددې سړى دپاره په دې وجه د ،، فلاح ،، حکم مرتب کړې دې چه ده فرائض ادا کړى دى په دې کښې داخبره نشته چه که اضافه اوکړى نو فلاح به نه حاصليږى ځکه چه دا خبره معلومه ده چه هرکله صرف په واجباتو ادا کولو سره فلاح حاصليدل يقينى دى نو واجباتو سره سره که څوك په مندوباتو باندې هم عمل اوکړى نو يقيناً په درجه اولى به دده دپاره فلاح ثابتيږى (٣)

امام نووى رحمه الله فرمائى چه که يو کس صرف فرائض مکمل طور باندې ادا کړى نو هغه

---

(١) نقله النووى فى شرحه لصحيح مسلم (٣٠/١) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التى هى أحد أركان الإسلام)
(٢) شرح نووى على صحيح مسلم (٣٠/١) _
(٣) المصدر السابق) _

دپاره فلاح يقيني ده.د فلاح دپاره د سنتو او مندوباتو پخپله ضرورت نشته.(١) البته انسان چونكه د سرنه تر خپو پورې تولې خاميانې دی.دده نه فرائض كمال درجې سره نشی ادا كيدې.په دې وجه ددې دتكميل دپاره مخكنی او روستنی سنت مشروع شوی دی.
خلاصه دا چه د نبی كريم ﷺ ددې سړی دپاره صرف په فرائضو او واجباتو ادا كولو باندې د .. فلاح.. خوشخبری وركول بالكل په حقه وو.كوم سړې چه فرائض او واجبات مكمل طور باندې ادا كوی.د فلاح د حصول دپاره په ده باندې د سنتو او مندوباتو ادا كول لازم نه وی.او د سنتو وغيره د پريخودو په وجه به دې گنهگار نه وی.اگرچه هغه سړې به د زياتې فلاح مالك وی.ځوك چه ددې سنتواو مستحباتو هم التزام كوی.
علامه أبی رحمه الله فرمائی.چه د امام نووی رحمه الله د جواب نه دا معلوميږی.چه د سنتو د پريخودو باوجود به ده ته فلاح حاصليږی.ځكه چه د فرائضو پوره كولو په وجه هغه گنهگار پاتې نشو.خو اصل اشكال دا نه دې.بلكه اشكال خو دا دې.چه د فرائضو نه كوم زياتی سنت او مستحبات دی.د هغې په پريخودو باندې فلاح مرتب كولو سره د سنتو پريخودو ترغيب او تشويق لازميږی.(٢)
③ علامه قرطبی رحمه الله فرمائی.چه نبی كريم ﷺ ددې سړی دپاره د هميشوالی په طور سنت پريخودل جائز او نه گرځول.البته چونكه هغه د اسلام زمانې سره ډير نزدې وو.په دې وجه ئې د واجباتو په بيان او هم په دې باندې د فلاح مرتب كولو باندې اكتفاء كړې ده.او د سنتو او مندوباتو ذكر ئې موخر كړې دې.چه هغه مطمئن شی.او په كلاو زړه سره د خير كارونو طرفته رغبت پيدا شی.بيا به دغه وخت د سنتو او مندوباتو ادا كول دده دپاره آسان شی.(٣)
④ علامه طيبی رحمه الله فرمائی.ممكن ده چه د «لا أزيد على هذا ولا أنقص» نه په تصديق او قبول كښې غلبه مراد وی.«أی قبلت كلامك قبولاً لا مزيد عليه من جهة السؤال، ولا نقصان فيه من جهة القبول» يعنی زه ستا خبره مكمل طور باندې قبلوم.په يو سوال كښې به هم اضافه نه كوم.او نه به په عمل كولو كښې كمی كوم.(٤)
⑤ علامه ابن المنير رحمه الله فرمائی.ممكن ده.چه د «لا أزيد على هذا ولا أنقص» تعلق تبليغ سره وی. ځكه چه هغه د يو قوم د طرفه ددې كار دپاره راليږلې شوې وو.چه د اسلام د شرائعو علم حاصل كړی.او د خپل قوم خلقو ته ئې اوښائی.نو اوس به ددې جملې مطلب دا وی.چه زه به په تبليغ كښې كمې زياتې نه كوم.تاسو چه ځنگه بيان كړی دی.او ځومره دې بيان كړی

---

(١) إكمال إكمال المعلم شرح مسلم (٨٠/١) _
(٢) شرح الزرقانی على الموطا (٢٥٩/١) _
(٣) شرح الطيبی (١٣٣/١) تحت شرح حديث أبی هريرة رضي الله عنه رقم ١٤ _
(٤) شرح الطيبی (١٣٢/١) رقم ١٤ وفتح البارى (١٠٨/١) _

دى بغير د څه كمى زياتى نه. دغه شان چه لاړ شم نو خلقوته به ئې بيانوم.(۱)

⑥ بعضو عالمانو فرمائيلى دى.چه د«لا أزيد على هذا ولا أنقص» مطلب دا دې.چه زه به د فرائضو په صفاتو كښې هيڅ تبديلى نه كوم.مثلاً دا چه د ماسپښين په مونځ كښې به د يو ركعت كمى اوكړې شى.يا د ماښام په مانځه كښې د يو ركعت كمى اضافه اوكړې شى.داسې به نه كوم.(۲)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله مذكوره درې واړه احتمالات رد كړى دى.ددې وجه دا ده.چه د اسمعيل بن جعفر په روايت كښې د «لا أتطوع شيئاً ولا أنقص مما فرض الله على» الفاظ وارد شوى دى.(۳)

ددې نه معلومه شوه.چه نه خو دا د تصديق او قبول نه كنايه ده.او نه بغير د كمى زياتى نه د تبليغ او ابلاغ نه كنايه ده.او نه ددې فرائضو تعداد زياتول يا كمول مراد دى.بلكه ددې صفا معنى دا ده.چه زه به صرف په فرائضو باندې اكتفاء كوم.نوافل به نه ادا كوم.(۴)

علامه باجى مالكى رحمه الله د امام مالك او اسمعيل بن جعفر رحمهما الله ددې دواړو طرقو په مينځ كښې موازنه كړې ده.او د امام مالك رحمه الله طريق ته ئې ترجيح وركړې ده.هغه فرمائى.چه د امام مالك رحمه الله روايت اصح دې.ځكه چه هغه د اسمعيل په مقابله كښې احفظ دې.او نورو راويانو ددوى متابعت هم كړې دې.او ممكن ده.چه اسمعيل روايت بالمعنى كړې وى.(۵)

خو په دې طريقه ترجيح اختيارول صحيح نه معلوميږى.ځكه چه ترجيح هغه ځائې كښې اختيارولې شى.كوم ځائې چه جمع او تطبيق ممكن نه وى.حالانكه دلته جمع ممكن ده.لكه چه علامه باجى رحمه الله پخپله فرمائى.«ولو صح احتمل المعنى لا أتطوع بشىء ء ألتزمه واجباً»(۱) يعنى كه د اسمعيل روايت ثابت شى.نو ددې معنى به دا وى.چه زه به د كوم څيز د واجب په طور التزام كوم.نو هغه به تطوع نه جوړوم.مطلقاً د تطوع نه انكار نه دې.

⑤ دا توجيه هم ممكن ده.چه نوافل او مستحبات او سنن رواتب په حقيقت كښې فرائضو دپاره د مكملاتو حيثيت لرى.دا څه مستقل جدا څيز نه دې.نو د ،،لا أزيد على هذا،، سره هيڅ تعارض نه دې.ځكه چه نوافل او سنت خو په فرائضو كښې داخل دى.څه زياتې څيز نه دې.

---

(۱) فتح البارى (۱۰۸/۱) _

(۲) شرح الطيبى (۱۳۲/۱) رقم الحديث ١٤) وفتح البارى (۱۰۸/۱) _

(۳) صحيح بخارى كتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان رقم ۱۸۹۱) _

(۴) فتح البارى (۱۰۸/۱) وأوجز المسالك (۳۳/۱۳) _

(۵) شرح الزرقانى (۳۵۹/۱) وأوجز المسالك (۳۳/۱۳) _

(۶) المصادر السابقة) _

په دې وجه چه كله دې سړى «لا أزيد على هذا ولا أنقص» اووئيل.نو نبى كريمﷺ نكير اونه فرمائيلو.بلكه اجازت ئې وركړو.او د فلاح خوشخبرى ئې واوروله.(١)

⑧ امام العصر علامه كشميرى رحمه الله فرمائى.ممكن ده چه نبى كريمﷺ د ټولو فرائضو او شرائعو په باره كښې هدايت فرمائيلې وو.ددې نه پس سنن مؤكدات وغيره پاتې كيږى.چه د هغې مقرر كول او متعين كول.د نبى كريمﷺ د آخرى لمحاتو پورې شوى دى.هم دهغې په باره كښې نبى كريمﷺ دغه سړې مستثنى اوګرځولو.اودا د شارع عليه السلام منصب وو.ددې په ثبوت كښې ډير واقعات ملاويږى:

لكه چه نبى كريمﷺ د يو سړى دپاره په قربانۍ كښې د يوكال نه د كم عمر چيلۍ اجازت وركړو.او وې فرمائيل.چه ستا نه پس به بل سړى دپاره اجازت نه وى.(٢)

دغه شان يو سړى د رمضان روژه د جماع په وجه ماته كړله.نبى كريمﷺ د غلام آزادولو.بيا د شپيتو روژو نيولو، بيا شپيتو مسكينانو ته د خوراك خوړلو حكم وركړو.خو هغه به عذر كولو.بيا نبى كريمﷺ د كفارې كجورې وركړلې.چه دا صدقه كړه.هغه اووئيل.حضورا زما نه زيات مسكين په مدينه طيبه كښې نشته.نبى كريمﷺ اوفرمائيل.هم ته ئې خرچ كړه.خو دغه شان به بل چا دپاره جائز نه وى.(٣)

غرض دا چه ددې واقعاتو پشان دلته هم دا ممكن ده.چه نبى كريمﷺ دا سړې د سنتو نه مستثنى ګرځولې وى.(٤)

علامه كشميرى رحمه الله فرمائى.چه ددې توجيه په وجه دا ونه ګڼړئ.چه نبى كريمﷺ به په فرائضو او واجباتو كښې هم څوك مستثنى كولى شو.لكه څنګه چه علامه سيوطى رحمه الله ګڼړلې دى.

امام ابوداؤد رحمه الله پخپل سنن كښې د حضرت فضاله رضي الله عنه حديث نقل كړې دې.هغه فرمائى

---

(١) أوجزالمسالك (٣٣١\١) _

(٢) قال ابن ابى عدى خطبنا رسول الله ﷺ فقال لا يذبحن أحد قبل أن نصلى فقام إليه خالى وقال يارسول الله هذا يوم اللحم وفيه كثير قال ابن أبى عدى مكروه وإنى ذبحت نسكى قبل ليأكل أهلى وجيرانى وعندى عناق لبن خيرمن شاتى لحم فاذبحها؟ قال نعم ولا تجزىء جذعة عن أحد بعدك وهى خير نسكتك أخرجه أحمد فى مسنده ٢٩٧\٤، ٢٩٨) _ منسد البراء بن عازب رضي الله عنه) _

(٣) انظر سنن أبى داودكتاب الصوم باب كفارة من أتى أهله فى رمضان (رقم(٢٣٩٠ ، ٢٣٩٥) وزاد الزهرى فى رواية وإنما كان هذا رخصة له خاصة فلو أن رجالاً فعل ذالك اليوم لم يكن له بد من التكفير أخرجها أبوداود فى كتاب الصوم باب كفارة من أتى أهله فى رمضان رقم(٢٣٩١) . تنبيه: قال الزيلعى رحمه الله فى نصب الرأية (٤٥٣\٢) وقوله فى الكتاب (أى فى الهداية) تجزئك لا تجزىء احداً بعدك لم أجده فى شئ من طرق الحديث) _

(٤) فيض البارى (١٣٧\١) وأنوارالباى (١٥٣\٢) _

«علمنى رسول الله فكان فيما علمنى و حافظ على الصلوات الخمس، قال: قلت إن هذه ساعات، لى فيها أشغال، فمرنى بأمر جامع إذا أنا فعلته أجزأ عنى، فقال: حافظ على العصرين، وما كانت من لغتنا، فقلت و ما العصر؟ فقال: صلاة قبل طلوع الشمس وصلاة قبل غروبها»[1]

علامه سيوطى رحمه الله ددې حديث لاندې فرمانيلى دى.چه كيدې شى.سائل دپاره نبى كريم صلى الله عليه وسلم د سائل دپاره درې فرض مونځونه معاف كړې وى.او د عام حكم نه ئې مستثنى ګرځولې وو دا خبره صحيح نه ده.ځكه چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم د خپل خصوصى امتياز په وجه دا كولى شو.چه دچا دپاره د نجات او فلاح مدار صرف ادا كول اوښائى.او هم دا حديث د فضاله رضى الله عنه محمل دې.خو د فرائضو نه مستثنى كولو اختيار ثابتول مشكل دى.[2]

لكه چه امام بيهقى رحمه الله ددې تاويل كوى.فرمائى.«كأنه أراد ،، والله أعلم،، حافظ عليهن فى أوائل أوقاتهن، فاعتذر بالأشغال المفضية إلى تاخيرها عن أوائل أوقاتهن، فأمره بالمحافظة على هاتين الصلاتين، بتعجيلهما إلى أوائل وقتيهما، وبالله التوفيق»[3]

يعنى نبى كريم صلى الله عليه وسلم چه كله د ټولو نه مخكښې دوى ته «حافظ على الصلوات الخمس» اوفرمائيل.او د مونځونو د پابندئ حكم ئې وركړو.نو ددې مطلب دا وو. چه ددې مونځونو پخپلو مستحب وختونو كښې په شروع كښې د ادا كولو اهتمام كوه.خو كله چه دوى عذر پيش كړو.چه زما بعضې مصروفيات داسې دى.چه د اول وختونو التزام به زما دپاره مشكل وى.تاسو زما دپاره د خصوصى رعايت صورت راوباسئ.نو نبى كريم صلى الله عليه وسلم د ،،عصرين،، يعنى د سحر او د مازيګر په باره كښې هم دا تاكيدپخپل حال اوساتلو.البته د باقى مونځونو په باره كښې ئې رعايت اوفرمائيلو.چه په دې كښې څه تاخير اوشى.نو هيڅ باك نشته.خو مطلقاً معاف نه دى.

④ حضرت مولانا محمد ادريس صاحب كاندهلوى رحمه الله فرمائى.چه بعضو عالمانو د «لا أزيد ولا أنقص» مطلب بيان كړې دې.چه «لا أزيد على هذا السؤال، ولم يبق لى فيها سألت: إشكال وشك، حتى أحتاج إلى زيادة السؤال، ولا أنقص منه، أى لا أترك شيئاً مما أمرتنى به، بل آتى بجميعه»[4] مطلب دا دې.چه زما سوالونه ختم شو.هيڅ شك او شبه پاتې نشوه. په دې وجه به زياتى سوالونه نه كوم.او كوم څه چه تاسو حكم فرمائيلې دې.په هغې به مكمل عمل كوم.د خپل طرفه به هيڅ قسمه تبديلى نه كوم.دا هم دغه شان ده.لكه څنګه چه قرآن كريم كښې ارشاد دې.

---

[1] سنن أبى داود (۶۱/۱) كتاب الصلاة باب المحافظة على الصلوات رقم ۴۲۸) _

[2] انظر فيض البارى (۳۸/۱) وأنوار البارى (۱۵۳/۲) _

[3] السنن الكبرى للبيهقى (۴۶۶/۱) كتاب الصلاة باب من قال هى (الصلاة الوسطى) الصبح) _

[4] التعليق الصبيح (۳۱/۱) _

﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ﴾ (١)

⑩ بعضې حضرات فرمائي چه اصل كښې ددې قول تعلق اعتقاد سره دې چه كوم څيزونه تاسو فرض ګرځولي دي هغې دپاره به زه د فرض عقيده ساتم او كوم څيزونه چه تاسو نفل ګرځولي دي هغه به عقيدتاً نفل ګڼرم په دې عقيده كښې به هيڅ تبديلي ، زياتې يا كمې نه كوم (٢)

⑪ او حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه كله كله مقصود د يو څيز نفي وي خو ورسره ورسره ددې د ضد نفي هم كولې شي داسې صرف د كلام د تحسين يا د تاكيد او مبالغې دپاره كولې شي لكه چه د اخستلو او خرڅولو په وخت بائع يو نرخ ښائي نو اخستونكې تپوس كوي چه په دې كښې به څه كمې زياتې نه كيږي ښكاره ده چه دلته كمې مقصود دې زياتې مقصود نه دې دغه شان بائع ددې په جواب كښې وائي كمې او زياتې هيڅ به نه كيږي دغه شان د يوڅيز د تللو په وخت اخستونكې بائع ته وائي په ښه شان ئې اوتله چه كمې زياتې درنه اونشي دلته هم د كمولو نفي كول مقصود وي كه څه زياتې وركړي نو مشتري به ئې هيڅ چرې منع نكړي دغه شان دلته كښې مقصود ،،لاأنقص،،دې د ،،لاأزيد،، ذكر صرف د كلام دتحسين يا د ،، لاأنقص،، د تاكيد دپاره دې چه پوره پوره به ئې ادا كوم ذره برابر به هم كمې نه كوم (٣)

په قرآن كريم كښې د الله تعالى ارشاد دې ﴿ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ (٤)
يعنى كله چه ددوى مقرر وخت راشي نو نه به يو ساعت شاته كيدې شي او نه به وړاندې كيدې شي.

دلته مشهور اشكال دې چه نيته راشي نو دغه وخت ،، استيخار،، خو عقلاً ممكن دې نو ددې نفي كول صحيح ده او مفيد هم ده مګر ،، استقدام،، خو عقلاً دسره ممكن نه دې ځكه چه دا محال دې چه يو سړې د نن نه دوه كاله يا څلور كاله وړاندې مړ شي ددې نفي هيڅ فائده نشته ځكه چه ددې عقلاً تصور هم نشي كيدې؟

حضرات مفسرينو ددې مختلف جوابونه وركړى دى خو د ټولو نه غوره جواب هم دا دې چه اصل مقصود د ﴿فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ﴾ والا نفي ده او ﴿وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ د كلام د تحسين يا تاكيد دپاره راوړلې شوې دې (٥) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

---

(١) يونس:١٥) ـ
(٢) قاله الباجى ،كذا فى شرح الزرقانى على الموطا (٣٥٩/١) ـ
(٣) فضل البارى (٥٠٥/١) ـ
(٤) يونس: ٤٩) ـ
(٥) فضل البارى(٥٥/١) ـ

ايا د امر خير په پريخودو باندې قسم خوړل صحيح دی؟ دلته يو اشكال دا كيږي چه ده ،،لا أزيد ولا أنقص،، ونيلو سره حلف (قسم) هم قسم خوړلې دې ګويا مطلب دا شو چه په خدائې قسم! چه زه به زياتي تطوع وغيره نه كوم. سوال دا دې چه مدار د نجات او فلاح اګرچه فرائض دی خو تطوع يود خير امر دې. ددې په پريخودو باندې ئې ولې قسم او خوړلو؟

ددې جواب دا دې چه د امر خير په پريخودو باندې حلف اوچتول هغه وخت ممنوع دی. كله چه د امر خير پريخودل، او ددې نه بچ كيدل د كراهت په وجه، يا د سنت نه بې رغبتۍ په وجه سره وی. كه د فرصت نه كيدو په وجه يا د مشغولتيا په وجه وی. نو ممنوع نه دې.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ((ذالك مختلف باختلاف الأحوال والأشخاص)) يعنی دا ممانعت مطلقاً نه دې. بلكه د مختلف احوالو په اعتبار سره دې. دغه شان دمختلفو اشخاصو (او افرادو) په اعتبار سره ددې ممانعت ختميدې هم شي.(٢) والله اعلم

قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ: نبی كريم ﷺ اوفرمائيل. كه دا سړې رشتيا وائی. نو كامياب دې. ددې حديث په بعضو طرقو كښې د ،،أفلح وأبيه إن صدق،، الفاظ راغلی دی.(٣)

ايا د غير الله قسم خوړل صحيح دی؟ په دې باندې اشكال دا دې. چه نبی كريم ﷺ د غير الله د قسم خوړلو نه منع فرمائيلې ده. ارشاد ئې فرمائيلې دې چه ((ألا إن الله ينهاكم أن تحلفوا بآبائكم، فمن كان حالفاً فليحلف بالله، وإلا فليصمت)) دغه شان د نبی كريم ﷺ ارشاد دې. ((من حلف بغير الله فقد كفر أو أشرك))(٤) نو بيا ئې ،،وأبيه،، څنګه ارشاد اوفرمائيلو؟

عالمانو ددې مختلف جوابونه وركړی دی: ① بعضې حضرات فرمائی. چه دا الفاظ د هغه كلماتو څخې دی. د كومو نه چه ظاهری معنی مقصود نه وی. لكه چه يوه ښځه تكليف رسونكې يا منحوسه وی. نو اهل عرب وائی. ((،،عقری،، أی عقرها الله)) (الله تعالې دې ددې ګونتې (خپې) ماتې كړی). دغه شان ((،،حلقی،، أی حلقها الله)) (يعنی الله تعالی دې دا ګنجې كړی). يا ((تربت يمينك)) (ستا لاس دې په خاورو كښې ككړ شی) وئيلې شی. دلته هم دغه شان د ،،وأبيه،، نه حلف مقصود نه دې.(٥)

---

(١) حواله جات بالا۔
(٢) فتح الباری (١٠٨١١)۔
(٣) صحيح مسلم (٣٠١١) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التی هی أحد أركان الإسلام)۔
(٤) صحيح البخاری (٩٨٣١٢) كتاب الأيمان والنذور باب لاتحلفوا بآبائكم)۔
(٥) فتح البای(١٠٧١٩١) عمدة القاری(٢٦٩١١)۔

④ بعضې عالمان فرمائى چه دلته مضاف محذوف دې تقدير د عبارت داسې دې،،ورب أبيه،، نو دا د غيرالله حلف نه دې.(١)

③ بعضې حضرات فرمائى چه دا د نبى كريم ﷺ خصوصيت دې يعنى هغوى دپاره جائز دى بل چا دپاره اجازت نشته.(٢)

علامه زرقانى رحمه الله فرمائى. چه په پلارانو سره د قسم خوړلو ممانعت د غيرالله د تعظيم د يرې نه شوې دې.او د نبى كريم ﷺ په باره كښې د غيرالله د تعظيم توهم او تصور هم ممكن نه دې.په دې وجه هغوى دپاره د ممانعت حكم پاتې نشو.(٣)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله د خصوصيت والا قول باندې اعتراض كوى. فرمائى.،، ويحتاج إلى دليل،،(۴)يعنى د خصوصيت منلو دپاره د خصوصى دليل ضرورت دې.

④ حافظ ابوالقاسم سهيلى رحمه الله د خپلو بعضو مشائخو رحمهم الله نه نقل كړى دى چه په ،،و أبيه،، كښې اصل كښې تصحيف دې.په دې طريقه چه په اصل كښې ،، والله،، وو.كاتب د دواړو لامونو سرونه واړه كړل.د نقطو چونكه خاص اهتمام نه وو.په دې وجه دا ،،وأبيه،، اووئيلې شو.(۵)

خو علامه قرطبى رحمه الله دا توجيه منكر ګرځولې ده.فرمائى.چه «إنه يخرم الثقة بالروايات الصحيحة»(٦)يعنى داسې احتمالات د صحيح رواياتو د ثقاهت دپاره نقصان ده دى.

⑤ علامه قرافى رحمه الله ددې اشكال نه د خلاصې دپاره د.،،وأبيه،، د ورود د سره انكار كړې دې.لكه فرمائى.چه په موطا كښې چونكه دا لفظ نشته.په دې وجه دا لفظ د سره ثابت نه دې.(٧)

خو ددوى قول باطل دې.خكه چه د يو لفظ په موطاكښې نه كيدل، ددې نه د نه ثابتيدو دليل نه دې. حالانكه دا لفظ په معتبر طرقو سره ثابت دې.(٨)

---

(١) فتح البارى(١٠٧/١١) وعمدة القارى (٢٧٠/١١) _

(٢) المصادرالسابقة) _

(٣) شرح الزرقانى(٣٥٩/١١)-

(۴) فتح البارى(١٠٧/١١) وعمدة القارى(٢٧٠/١١) _

(۵) فتح البارى(١٠٧/١١، ١٠٨) _

(٦) المصدرالسابق) _

(٧) المصدرالسابق) _

(٨) المصدرالسابق)

① بعضې حضرات فرمائي چه د داسې قسمه حلف وړاندې ممانعت نه وو.روستو دا حلف منسوخ شو.د نبي كريم ﷺ د حلف واقعه وړاندې ده.د ممانعت نه روستو نه ده.(١)
خو دا جواب حافظ فضل الله توربشتي رحمه الله رد كړې دې.علامه انورشاه كشميرى رحمه الله ددوى كلام نقل كړې دې.فرمائي چه هغوى فرمائيلي دى.چه بعضو حضراتو دلته د نبي كريم ﷺ او د صحابة كرامو رضي الله عنهم نه كوم قسمونه منقول دى.په دې كښې او د ممانعت والا حديثونو كښې د تطبيق وركولو دپاره د نسخ دعوه كړې ده.خو دا ددې عالمانو خطاء ده.ځكه چه نسخ په داسې ځيزونو كښې كيږي.كوم چه په حد د جواز كښې وى.او په روايت كښې حلف د غير الله شرك ګرځولې شوې دې.شرك په هرحالت كښې او هميشه دپاره حرام پاتې شوې دې.او كومې خبرې چه په دين كښې اخلاص پيدا كونكى دى.او توحيد د شرك جلى او خفى د شبهاتو نه لرې كونكى دى.هغه په ټولو دينونو كښې ضرورى او واجب پاتې شوى دى.نو د نسخ والا جواب بالكل صحيح نه دې.(٢)
علامه توربشتي رحمه الله فرمائي.چه ددې بهتر جواب دا دې.چه دا ،، وأبيه،، دسره حلف نه دې.بلكه دوى دا لفظ صرف د كلام د مضبوطوالى دپاره استعمال كړې دې.(٣)
پاتې شوه دا خبره چه نبي كريم ﷺ ته د نورو خلقو په نسبت د نور هم زيات احتياط ضرورت وو.چه د داسې كلماتو تلفظ هم اونه فرمائي.بيا هم دوى ځو ځو ځله داسې كلمات ارشاد فرمائيلي دى.نو ښكاره دا ده.چه دا كلمات به هغوى د ممانعت نه وړاندې فرمائيلي وى.او ددې نه پس به ئې بالكليه ددې نه هم احتراز فرمائيلې وى.چه نور ناخبره خلق ددې نه په څه غلط فهمئ كښې مبتلا نشى.(٤) والله اعلم.
⑤ امام العصر حضرت علامه كشميرى رحمه الله فرمائي.چه دټولو نه غوره جواب د روم فاضل حسن چلپي رحمه الله د مطول په حاشيه كښې وركړې دې.(٥) او علامه ابن عابدين شامى رحمه الله هم دا د ،،رد المحتار،، په شروع كښې نقل كړې دې.(٦)ددې جواب خلاصه دا ده چه:
،،لعمرى،، وغيره پشان د قسم الفاظو نه ممكن ده.چه د قسم صورت مراد وى.او ددې نه صرف د كلام تاكيد مقصود وى.ځكه چه دا صورى قسم د كلام د تاكيد دپاره د ټولو نه زيات موثر دې.او د شرعى قسم د تاكيد په مقابله كښې په دې كښې احتياط هم دې.ځكه

---

(١) فتح البارى(١٠٧/١١) وعمدة القارى(٢٦٩/١١) _
(٢) البدرالسارى إلى فيض البارى(١٣٩/١١) وأنوارالبارى(١٥٧/١٢) _
(٣) المصادرالسابقة) _
(٤) أنوارالبارى (١٥٧/١٢) والبدرالسارى حاشيه فيض البارى(١٤٠/١١) _
(٥) حاشية المطول لحسن الچلپى (٣۶) منشورات الرضى .قم، ايران) _
(٦) ردالمحتار على الدر المحتار.فواتح الكتاب(١٣/١، ١٤) _

چه شرعي قسم پوره كول ضروري او واجب وي. دلته شرعي قسم مراد نه دې. او نه غير الله ته په عظمت او لوئې شان كښې الله تعالى سره تشبيه وركول مقصود دى. چه د «من حلف بغير الله فقد أشرك» ممانعت، مخالفت لازم شي.

حاصل دا چه په ،، وأبيه،، كښې لغوى او صورى قسم دې. شرعى قسم نه دې. د رومبى نه مقصود كلام ښائسته كول، او مؤكد كول وى. د محلوف به هيڅ تعظيم مقصود نه وى او په دويم قسم سره د كلام تاكيد سره سره د محلوف به تعظيم هم مقصود وى. ممانعت په دې دويم قسم كښې دى. رومبى كښې نه دې. (١)

امام العصر علامه كشميرى رحمه الله فرمائى. چه ددې لغوى قسم ممانعت اگرچه نشته. خو زما په نيز ددې نه هم د منع كيدو ضرورت دې. چه خلق په دې معامله كښې د كوتاهئ نه كار وانخلى. (٢)

تر كومه پورې چه ددې خبرې د ثبوت تعلق دې. چه لغوى قسم سره صرف د كلام تاكيد. او ښائست مقصود وى. د محلوف به تعظيم ملحوظ نه وى. نو ددې دليل دا دې. چه د ډيرو شاعرانو په كلام كښې د دشمنانو او مذمومو خلقو دپاره هم ددوى د پلارانو سره د حلف طريقه مستعمل شوې ده. ښكاره ده. چه د چا هجو (ذم بيانول) مقصود وى. يا د هغوى د بدو ذكر وى. نو په داسې مقام باندې د ،، وأبيه،، يا ،، وأبيهم،، پشان الفاظو نه ددوى تعظيم هيڅ كله مقصود نشى كيدې. البته د كلام تزئين (او ښائست) ملحوظ كيدې شى. لكه چه د ابن مياده شعر دې:

أظنت سفاها من سفاهة رأيها — لأهجوها لما هجتنى محارب

فلا و أبيها، إننى بعشيرتى — ونفسى عن ذاك المقام لراغب (٣)

(يعنى محارب چه كله زما هجو اوكړه. (زما بد ئې اووئيل). نو هغه د خپلې ناپوهتيا او جهالت په وجه باندې دا اوگنړل. چه زه به دهغه هجو كوم. نه نه! زه خپل خان او خپل خاندان ددې حركت نه ډير اوچت گنړم).

په قرآن كريم كښې د وارد شوو قسمونو په باره كښې د قاضى بيضاوى m تحقيق. حضرت علامه كشميرى رحمه الله د قاضى بيضاوى رحمه الله نه په قرآن كريم كښې د وارد شوو قسمونو په سلسله كښې يو تحقيق رانقل كړې دې. د هغې حاصل دا دې چه: قرآن كريم كښې الله تعالى څومره قسمونه هم ذكر كړى دى. ښكاره ده. چه په هغې كښې الله تعالى ته د هغې تعظيم مقصود نه دې. بلكه هلته مقصد دغه څيزونه د شهادت په طور پيش كول دى. چه د روسنو

---

(١) البدر السارى (١١\١٣٩) وأنوار البارى (١٢\١٥٧) _
(٢) أنوار البارى (١٢\١٥٨) _
(٣) البدرى السارى (١١\١٤٠) وأنوار البارى (١٢\١٥٨) _

ذکر کیدونکی څیز ثبوت او وضاحت ددې په رڼرا کښې اوشی.هلته چه د فقهاو په نیز چه د معروف حلف کوم صورت دې.هغه مقصود نه دې.(۱)

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی.چه د قاضی بیضاوی رحمه الله دا تحقیق ډیر ښه دې.ددې د منلو په صورت کښې به دا منل ضروری وی.چه غلطی د نحویانو نه کیږی.چه هغوی دا ،، واو،، هم د قسم په واو کښې داخل کړې دې.چه په دې سره معهود .. واو.. طرف ته ذهن ګرځیږی.که ددې په ځائې نې دا .. واو.. ..واو د شهادت.. ګرځولې وې نو هیڅ اعتراض به نه کیدو.او نه به داصل حقیقت په پیژندلو کښې هیڅ مشکل راپیښیدو.(۲)،، والله أعلم و علمه أتم وأحکم،،_

۳۴ = بَاب اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ

د ذکر شوی باب د ماقبل سره مناسبت ددې نه وړاندې د،،باب الزکاة من الإسلام،، ذکر وو.ددې نه پس ،،اتباع الجنائز،، ذکر کولو کښې دې طرف ته اشاره کیدې شی.چه لکه څنګه چه زکاة سره د مسلمانانو فقیرانو حقوق ادا کولې شی.دغه شان .. اتباع الجنائز.. سره هم د مسلمانانو حق ادا کولې شی.(۳)

یا دا اووایئ.چه دواړو بابونو کښې دا قدر مشترك دې.چه زکاة هغه مسلمان ته ورکولې شی.چه هغه معذور او مجبور وی.او د احتیاج په وجه د مری پشان دې.او عام طور باندې مړې هم مجبور او لاچار وی.(۴)

علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه په دواړو بابونو کښې مناسبت په دې طریقه دې.چه د انسان دوه حالتونه وی.حالت د ژوند او حالت د مرګ، په مخکنی باب کښې د دین دهغه ارکانو ذکر دې.کوم چه بغیر د واسطې نه په عمل کښې راوستلې شی.او ثواب حاصلولې شی.او په دې باب کښې هغه ثواب ذکر کړې شوې دې.کوم چه په واسطې د مړو ژوندو ته ملاویږی.(۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله د ایمانی شعبو ذکر فرمائی.تقریباً د اکثرو تراجمونه فارغ شو.اوس دوی په آخر کښې هم په دې سلسله کښې ،،بَاب اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيمَانِ،، قائم کړې دې.ځکه چه دا دټولونه آخری عمل دې.کوم چه مومن سره په دنیا کښې راپیښیږی.(۶)

---

(۱) أنوارالباری(۱۵۸\۲) والبدرالساری(۱۴۱\۱) _
(۲) المصادرالسابقة)
(۳) إمدادالباری(۶۷۹\۴) _
(۴) المصدرالسابق) وفضل الباری(۵۰۸\۱) _
(۵) عمدة القاری(۲۷۰\۱) _
(۶) فتح الباری(۱۰۸\۱)

حافظ رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله ،،باب أداء الخمس من الإيمان،، ددې نه هم مؤخر کړې دې.چه ددې وجه به زه روستو بيان کړم.(۱) خو حافظ رحمه الله ددې وجه چرته هم نه ده ذکر کړې شيخ الحديث مولانا محمد يونس صاحب مظاهري رحمه الله فرمائي.چه ددې توجيه زما په ذهن کښې دا راځي.چه اصل کښې جهاد کښې غنيمت راځي.او ددې نه خمس اوبنکلې کيږي.او قاعده دا ده.چه د جهاد ختميدو نه پس دټولو نه وړاندې شهيدان دفن کولې شي.او ددې نه پس غنيمتونه تقسيميږي.او خمس وغيره اوبنکلې کيږي.چونکه د خمس اداکول په ميدان جهاد کښې د شهيدانو د دفن کولو نه پس کيږي.په دې وجه امام بخاري رحمه الله د ،،اتباع الجنائز،، د ترجمې نه پس د ،،أداء الخمس،، ترجمه قائم کړې ده.والله تعالى اعلم.

۴۷_ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ الْمَنْجُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ(۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ (مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنْ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ. [۱۳۶۰،۱۳۶۱]

رجال الحديث

① **احمد بن عبدالله بن علي المنجوفي**: دا ابوبکر احمد بن عبدالله بن علي بن سويد بن منجوف سدوسي منجوفي بصري دې.کله اختصار کولو سره علي بن عبدالله بن منجوف هم ونيلې کيږي.(۳)

دوی د روح بن عباده، سعيد بن عامر ضُبعي، ابوداؤد طيالسي، ابو عاصم ضحاك بن

---

۱) المصدر السابق) _

۲) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه في كتاب الجنائز. باب فضل إتباع الجنائز رقم ۱۳۲۳ وباب من انتظر حتى تدفن رقم ۱۳۲۵ ومسلم في صحيحه (۳۰۷/۱) كتاب الجنائز باب في حصول ثواب القيراط بالصلاة على الميت والقيراطين بالرجوع بعد دفنه والنسائي في سننه (۲۷۵/۱) كتاب الجنائز باب فضل من تبع جنازة وفي (۲۷۱/۲) وكتاب الإيمان وشرائعه باب شهود الجنائز وأبوداود في سننه في كتاب الجنائز باب فضل الصلاة على الجنائز وتشييعها رقم(۳۱۶۸ و۳۱۶۹)والترمذي في جامعه في كتاب الجنائز باب ما جاء في فضل الصلاة على الجنازة رقم(۱۰۴۰) وابن ماجه في سننه في كتاب الجنائز باب ما جاء في ثواب من صلى على جنازة ومن انتظر دفنها رقم ۱۵۳۹) _

۳) تهذيب الكمال(۳۶۵/۱) وتهذيب التهذيب(۴۸/۱) _

مخلد، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالملک قریب اصمعی، او یحي بن سعید القطان رحمهم الله وغیر نه روایت د حدیث کوی.[1]

ددوی نه امام بخاری، امام ابوداؤد، امام نسائی، محمد بن اسحاق بن خزیمه، او یحي بن محمد صاعد رحمهم الله وغیره روایت کوی.[2]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[3]

ابن اسحاق الحبال رحمه الله فرمائی: ،،بصری ثقة،،[4]

امام نسائی رحمه الله فرمائی: ،،صالح،،[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: ،،صدوق،،[6]

په ۲۵۲هـ کښې ددوی وفات شوې دې.[7] رحمة الله علیه.

④ **روح:** دا ابومحمد روح (بفتح الراء المهملة) بن عباده (بضم العین المهملة) بن العلاء بن حسان بن عمرو بن مرثد قیسی بصری دې.[8]

دوی د اسامه بن زید مدنی، حسین معلم، عوف اعرابی، علی بن سوید بن منجوف، سعید بن ابی عروبه، حجاج الصواف، حماد بن سلمه، حماد بن زید، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، شعبه بن الحجاج، محمد بن عبدالرحمن بن ابی ذئب، مالک بن انس، امام اوزاعی، او ابن جریج رحمهم الله وغیره نه حدیث حاصل کړی دی.[9]

ددوی نه د مدحدثینو یو لوئې جماعت فیض حاصل کړې دې چه په دې کښې ابراهیم بن دینار، ابراهیم بن سعید جوهری، ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، احمد بن عبدالله منجوفی، اسحاق بن راهویه، اسحاق بن منصور الکوسج، حسن بن الصباح البزار، حجاج بن الشاعر، حسن بن علی الحلوانی، ابو خیثمه زهیر بن حرب، عبدالله بن محمد المسندی، ابو قلابه عبدالملک بن محمد الرقاشی، عبد بن حمید، علی بن المدینی، او یعقوب بن

---

[1] المصدر السابق) _

[2] المصادر السابقة)

[3] الثقات لابن حبان(۸/۳۰۱) _

[4] تهذیب التهذیب(۱۱/۴۸) _

[5] تهذیب الکمال (۱۱/۳۶۶) وتهذیب التهذیب (۱۱/۴۸) والکاشف (۱۱/۱۹۷) رقم ۴۹ وخلاصة الخزرجی (ص.۸)

[6] تقریب التهذیب (ص.۸۱) رقم ۵۸) _

[7] تهذیب الکمال (۱۱/۳۶۶) وغیره کتب رجال) _

[8] تهذیب الکمال(۱/۲۳۸) وغیره)-

[9] تهذیب الکمال(۱/۲۳۹) وسیر أعلام النبلاء (۹/۴۰۲، ۴۰۳) _

شيبه سدوسى رحمه الله وغيره دى.[1]

محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.،،وكان ثقة إن شاء الله،،[2]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،الحافظ الصدوق الإمام.....،،[3]

ذهبى رحمه الله ليكلى دى.،،ثقة مشهور، حافظ من علماء أهل البصرة،،[4]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[5]

حافظ ا بن حجر رحمه الله فرمائى.،،ثقة فاضل له تصانيف،،[6]

حافظ خطيب بغدادى رحمه الله فرمائى.«وكان كثير الحديث، وصنف الكتب في السنن والأحكام، وجمع التفسير، وكان ثقة»[7]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.«صدوق وليس به بأس، حديثه يدل على صدقه.....»[8] دغه شان ددوى نه نقل دى.،، روح بن عبادة صدوق ثقة،،[9]

امام احمد رحمه الله فرمائى.«لم يكن به بأس، لم يكن متهما بشئ من هذا، يعني الكذب»[10]

امام ابن المدينى رحمه الله فرمائى.«من المحدثين قوم لم يزالوا في الحديث، لم يشغلوا عنه نشأوا، فطلبوا، ثم صنفوا، ثم حدثوا، منهم: روح بن عبادة»[11]

خلاصه دا چه روح بن عبادة رحمه الله د جمهورو محدثينو او د جرح او تعديل امامانو په نيز ثقه او فاضل محدث دې.

البته بعضو حضراتو په دوى باندې كلام كړې دې.خو عام طور باندې محدثينو داسې كلام رد كړې دى.لكه چه د امام يحي القطان رحمه الله په باره كښې ونيلې شى.چه دوى د روح په باره كښې كلام كړې دې.

---

[1] تهذيب الكمال (١٠٤٠٢،٢٤١) وسير أعلام النبلاء (٩١٤٠٣) _

[2] طبقات ابن سعد(٧١٢٩٦) _

[3] سير أعلام النبلاء(٩١٤٠٢) _

[4] ميزان الإعتدال (٢١٥٨) _

[5] الثقات لابن حبان(٢٤٣١) _

[6] تقريب التهذيب(٢١١) رقم ١٩٦٢) _

[7] تاريخ بغداد(٤٠١١) رقم ٤٥٠٣) _

[8] سير أعلام النبلاء (٩١٤٠٤) وتاريخ بغداد(٨١٤٠٤) _

[9] تاريخ بغداد(٨١٤٠٦) _

[10] تاريخ بغداد(٨١٤٠٥) _

[11] تاريخ بغداد (٨١٤٠٣،٤٠٤)وتهذيب الكمال(٩١٢٤٢) _

خو يحي بن معين رحمه الله ددوى ترديد كړې دې.او فرمائيلې ئې دى.«باطل، ما تكلم يحى القطان فيه بشئ هو صدوق»(١)
دغه شان د عبدالله قواريرى نه منقول دى.چه دوى به د روح بن عباده نه روايت نه كولو.
امام يحي بن معين رحمه الله ددوى ترديد كوى.فرمائى چه «القواريرى يعنى عبيدالله يحدث من عشرين شيخاً من الكذابين، ثم يقول، لا أحدث من روح بن عبادة»(٢)
مطلب دا دې.چه د عبيدالله قواريرى دا وئيل جرح نه ده.چه زه د روح بن عباده نه روايت نه كوم خكه چه ددوى مقام داسې نه دې.چه ددوى قول قبول كړې شى.خكه چه دې خو د شلو دروغجنو شيخانو نه روايت كوى.دوى دپاره په روح باندې د جرح كولو څه جواز جوړيږى؟
دغه شان عفان بن مسلم هم په دوى باندې جرح كړې ده.فرمائيلى ئې دى.«هو أحسن حديثاً عندى من خالد بن الحارث، و أحسن حديثاً من يزيد بن زريع، فلم تركناه يعنى كأنه يطعن عليه»مطلب دا دې.چه عفان بن مسلم په دوى باندې جرح كولو كښې فرمائيلى دى.چه دوى د خالد بن الحارث او يزد بن زريع نه غوره دى.ددې باوجود مونږ هغه پريخودو.آخر څه خبره خو به وى!!
دا كلام ابو خيثمه رحمه الله رد كړې ده.فرمائيلى ئې دى.«ليس هذا بحجة كل من تركته أنت ينبغى أن يترك؟» يعنى دا خو څه حجت او دليل نه دې.چه كوم كس تاسو پريږدئ.هغه دې نا قابل اعتبار جوړ شى.
يعقوب بن شيبه رحمه الله ددې واقعې نقل كولو نه پس فرمائيلى دى.«و أحسب أن عفان لو كان عنده حجة مما يسقط بها روح بن عبادة لاحتج بها فى ذالك الوقت»(٣) يعنى كه په دې موقعه باندې عفان بن مسلم سره څه يقينى او خاص دليل وې.نو ضرور به ئې ذكر كړې وې.خو چونكه څه داسې خبره نه وه.په دې وجه ئې پيش نكړې شوه.
بيا دلته دا وضاحت هم ضرورى دې.چه يعقوب بن شيبه د عفان بن مسلم په باره كښې نقل كړى دى.چه دوى روح بن عباده روستو قوى گرځولې دې.(٤)
دغه شان د عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله نه په يو سند كښې د وهم په بنياد باندې ددوى نه جرح منقول ده.حافظ ذهبى رحمه الله په دې باندې تبصره كولو كښې فرمائى:«و هذا تعنت و قلة إنصاف فى حق حافظ قد روى ألوفاً كثيرة من الحديث، فوهم فى إسناد، فروح لو أعطانى عدة أحاديث فى سعة علمه:

---

(١) تاريخ بغداد (٤٠٤١٨) وتهذيب الكمال(٢٤٢١٩) وسير أعلام النبلاء(٤٠٤١٩) _
(٢) تاريخ بغداد(٤٠٣١٨) وتهذيب الكمال(٢٤٣١٩) وسير أعلام النبلاء(٤٠٤، ٤٠٥) وميزان الإعتدال(٥٩١٢)
(٣) تاريخ بغداد (٤٠٣١٨) وتهذيب الكمال(٢٤٣١٩، ٢٤٤) وسير أعلام النبلاء (٤٠٥١٩) _
(٤) ميزان الإعتدال(٥٩١٢) _

لاتختفى له ذالك، أسوة نظرائه ولسنا نقول: إن رتبة روح فى الحفظ و الإتقان كرتبة يحى القطان، بل ماهو بدون عبدالرزاق ولا أبى النضر»[1]

حاصل د مطلب دا دي چه روح بن عباده صرف د يو حديث په سند كښې د وهم په وجه مجروح ګرځول د تشدد انتهاء ده.او ددوى په حق كښې سختيه نا انصافى ده.چه هغه په زرګاو حديثونه نقل كوى.ددوى نه صرف په يو كښې نه. كه په ګڼړو احاديثو كښې هم غلطى شوې وه.نو ددوى په مثل د نورو محدثينو پشان به دا هم قبلولې شو.خو زمونږ ددې دفاع مطلب دا نه دې.چه دا د يحي القطان د مرتبې دې.بلكه مونږ خو صرف دا وايو چه امام عبدالرزاق او د ابو النضر نه كمتر هم نه دې.

دغه شان ابوحاتم رازى رحمه الله فرمائى.،،لايحتج به،،[2]
خو ښكاره ده.چه دا قول د جرح او تعديل هغه تولو امامانو په مقابله كښې حجت نشى جوړيدې.كومو چه ددوى توثيق او تعديل كړې دې.او دا ئې مقبول ګرځولې دې

دغه شان امام نسائى رحمه الله فرمائى.،، روح ليس بالقوى،،[3]
خو اول خو د نورو محدثينو په مقابله كښې ددې هم څه خاص اهميت نشته. بيا ددې خبرې لحاظ ساتل هم پكار دى.چه ممكن ده.چه امام نسائى رحمه الله دوى ته،،ليس بالقوى،،ونيلو سره د قوت او وثاقت اعلى درجه كښې كيدو نه انكار كړې وى.او ددې خبرې نه هيڅ څوك انكار نه كوى.هم دا وجه ده.چه حافظ ذهبى رحمه الله د امام نسائى رحمه الله قول نقل كوى.او فرمائى چه «قلت نعم، عبدالرحمن بن مهدى أقوى منه، وأما هو، فصدوق صاحب حديث»[4]
په آخر كښې مونږ د خلاصې په طور د حافظ ابن حجر رحمه الله كلام نقل كوو.چه په دې سره به واضحه شى.چه روح بن عباده د محتج به راويانو څنې دې.هغه فرمائى.«وكان أحد الأئمة وثقه على بن المديني، ويحى بن معين، ويعقوب بن شيبة، و أبوعاصم، وابن سعد، و البزار، وأثنى عليه أحمد وغيره، وكان عفان يطعن عليه، فرد ذالك عليه ابوخيثمة فسكت عنه، وقال أبو مسعود: طعن عليه إثنا عشر رجلاً فلم ينفذ قولهم فيه قلت، القائل ابن حجر، احتج به الأئمة كلهم»[5]
د روح بن عباده رحمه الله وفات په ۲۰۵ھ يا ۲۰۷ھ كښې اوشو.رومبې قول اصح دې.[6] والله اعلم.رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

---

[1] سير أعلام النبلاء (۹/۴۰۹) _
[2] ميزان الإعتدال (۲/۵۹) _ وسير أعلام النبلاء.(۹/۴۰۶)
[3] المصادر السابقة) _
[4] ميزان الإعتدال(۲/۵۹) _
[5] هدى السارى(ص.۴۰۲) _
[6] تهذيب اكمال(۲۴۵/۱) وتاريخ بغداد(۴۰۶/۱) وغيره كتب رجال) _

④ **عوف**:دا عوف بن ابی جمیلة العبدی الهجری البصری دې.ابوسهل ددوی کنیت دې.د عوف اعرابی په نوم سره مشهور دې دې د اعرابو ځنې نه وو.[1] ددوی د فصاحت په وجه [2] يا په اعرابو کښې دتللو په وجه دوی ته اعرابي ونيلې شی.[3]
ددوی د پلار ابوجمیله نوم بعضو حضراتو رزینه خودلې دې.او بعضو حضراتو بندویه یاد کړې دې.او د بعضو حضراتو وینا ده.چه ددوی د پلار نوم خو رزینه ده.او بندویه ددوی د پلار نوم دې.[4]
دوی حدیثونه د اسحاق بن سوید عدوی، انس بن سیرین، محمد بن سیرین، حسن بصری، ابو رجاء العطاردی، ابوالعالیه، ابو عثمان نهدی، ابو نضره عبدی، علقمه بن وائل بن حجر او د سعید بن ابی الحسن بصری رحمهم الله وغیره نه اوریدلی دی.[5]
ددوی نه د حدیثو علم حاصلونکو کښې اسحاق بن یوسف الارزق، اسماعیل بن علیه، بشرین المفضل، روح بن عباده، شعبه بن الحجاج، ابو عاصم ضحاك بن مخلد، عبدالله بن المبارك، عثمان بن الهیثم المؤذن، فضیل بن عیاض، محمد به جعفر بن غندر، محمد بن عبدالله انصاری، معتمر بن سلیمان، نضر بن شمیل، هوذه بن خلیفه، یحي بن سعید القطان، یزید بن زریع، ابوزید انصاری نحوی او ابوسفیان حمیری رحمهم الله وغیره دی.[6]
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.،،ثقة صالح الحديث،،[7]
امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[8]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،صدوق صالح،،[9]
امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ثقة ثبت،،[10]
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.،،وكان ثقة كثير الحديث وقال بعضهم يرفع أمره ويقول: إنه ليجيئ عن

---

[1]) تهذيب اكمال(٤٣٧\٢٢) _
[2]) فتح البارى(١٠٩\١) وعمدة القارى(٢٧١\١) _
[3])قال الإمام برهان الدين سبط ابن العجمى :إنما قيل له الأعرابى لدخوله درب الأعراب قاله ابن دقيق العيد حاشية الكاشف (١٠١\٢) _
[4]) تهذيب الكمال(٤٣٧\٢٢، ٤٣٨)
[5]) تهذيب الكمال(٤٣٨\٢٢ والكاشف (١٠١\٢) رقم ٤٣٠٩)
[6]) تهذيب الكمال(٤٣٩\٢٢)
[7]) تهذيب اكمال(٤٤٠\٢٢) وتهذيب التهذيب(١٦٧\٨)
[8]) المصادر السابقة)
[9]) المصادر السابقة)-
[10]) المصادر السابقة) والكاشف (١٠١\٢) رقم ٤٣٠٩) _

الحسن بشئ ما يجئ به أحد»(۱)

مروان بن معاويه رحمه الله فرمائي.«كان يسمى الصدوق»(۲)

محمد بن عبدالله انصارى رحمه الله فرمائي.«وكان يقال له: عوف الصدوق»(۳)

امام ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړى دې.(۴)

عوف اعرابى باوجود د ثقه او صالح كيدو قدرى وو.او په دوى كښې څه معمولى تشيع هم وه.لكه محمد بن سعد رحمه الله فرمائي.«وكان يتشيع»(۵)

محمد بن عبدالله انصارى رحمه الله فرمائي.«رأيت داؤد بن أبي هند يضرب عوفاً الأعرابي ويقول: ويلك يا قدرى، ويلك يا قدرى»(۶)

بندار رحمه الله فرمائي.«والله لقد كان عوف قدرياً رافضياً شيطاناً»(۷)

د حضرت عبدالله بن المبارك رحمه الله نه نقل دى.«والله ما رضى عوف ببدعة، حتى كانت فيه بدعتان: كان قدرياً وكان شيعياً»(۸)

خو چونكه په دې خپل بدعت كښې غلو كونكې او داعى نه وو.(۹)

او ددوى په صدق و امانت باندې اتفاق وو.په دې وجه اصحابو د اصول سته اونورو محدثينو ددوى روايات قبول كړى دى.او قابل د استدلال او احتجاج ئې شمار كړى دى.

لكه چه امام مسلم رحمه الله د خپل صحيح په مقدمه كښې قول فيصل ذكركړې دې.هغه فرمائي «إذا وازنت بين الأقران كابن عون و أيوب السختياني، مع عوف بن أبي جميلة و أشعث الحمراني، وهما صاحبا الحسن وابن سيرين، كما أن ابن عون و أيوب صاحباهما، إلا أن البون بينهما و بين هذين بعيد في كمال الفضل و صحة النقل، وإن كان عوف و أشعث غير مدفوعين، عن صدق و أمانة عند أهل العلم...»(۱۰)

---

۱) طبقات ابن سعد(۷\۲۵۸)

۲) تهذيب الكمال(۲۲\۴۴۰) وتهذيب التهذيب(۸\۱۶۷)

۳) المصادر السابقة _

۴) الثقات لابن حبان (۷\۲۹۶) _

۵) الطبقات لابن سعد(۷\۲۵۸) _

۶) ميزان الإعتدال(۳\۳۰۵) وتهذيب التهذيب(۸\۱۶۷)

۷) ميزان الإعتدال(۳\۳۰۵) وتهذيب التهذيب(۸\۱۶۷)

۸) ميزان الاعتدال(۳\۳۰۵) وتهذيب التهذيب(۸\۱۶۷)

۹) قال العباس الدورى سمعت رجلاً سأل روح بن عبادة فقال أبا محمد عوف الأعرابى كان يتشيع ؟ فسكت روح هنيهة ثم قال والله لقد كان يذكر فضائل عثمان كثيراً (تاريخ الدورى(۲\۴۶۰) كذا فى تعليقات تهذيب الكمال(۲۲\۴۴۰)

۱۰) مقدمة صحيح مسلم (۱\۴)

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ،،إحتج به الجماعة،، (۱)
په ۱۴۶ھ يا ۱۴۷ھ كښې ددوى وفات اوشو (۲)

④ **الحسن:** دا مشهور تابعى حضرت ابو سعيد الحسن بن ابى الحسن يسار بصرى دې.
ددوى تفصيلى حالات په ،،باب المعاصي من أمر الجاهلية،، كښې تير شوى دى.

⑤ **محمد:** دا مشهور تابعى عالم، امام، شيخ الاسلام ابوبكر محمد بن سيرين انصارى بصرى دې.ددوى پلار سيرين دعين التمر نه قيدى راغلې وو.حضرت انس رضي الله عنه دوى مكاتب جوړ كړل.په بدل كتابت ادا كولو سره دا آزاد شو.د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه آزادې شوې وينځې سره ددوى نكاح اوشوه.(۳)
ددې نكاح خصوصيت دا وو.چه صفيه رخصتىٔ په وخت دريو ازواج مطهراتو تياره كړله. خوشبو ئې اولګوله.او دعاګانې ورته اوكړې.او په دې كښې نكاح كښې اتلس بدرى صحابه كرام رضي الله عنهم شريك شو.حضرت ابى بن كعب رضي الله عنه دعا اوكړله.او باقى حضراتو به آمين وئيلې.(۴)
د امام محمد بن سيرين رحمه الله ولادت د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت په آخر كښې اوشو.كله چه ددوى د خلافت دوه كاله باقى وو.(۵) او دوى تقريباً د ديرشو صحابه كرامو زيارت كړې دى.(۶)
امام محمد بن سيرين رحمه الله د حضرت انس، حضرت جندب بن عبدالله بجلى،حضرت حذيفه بن اليمان، حضرت حسن بن على بن ابى طالب، حضرت رافع بن خديج، حضرت زيد بن ثابت، حضرت ثمره بن جندب، حضرت عبدالله بن الزبير، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عدى بن حاتم، حضرت معاويه بن ابى سفيان، حضرت ابوبكره، حضرت ابوهريره، او د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنهم نه علاوه په تابعينو كښې د عبيده سلمانى، قاضى شريح، عكرمه مولى ابن عباس، علقمه بن قيس نخعى، د خپل رور معبد بن سيرين او د خپلې خور حفصه بنت سيرين رحمهم الله نه حديثونه روايت كړى دى.(۷)
ددوى نه خالد حذاء، اشعث بن سوار، ايوب سختيانى، ثابت بنانى، جرير بن حازم، دواؤد بن ابى هند، ربيع بن صبيح، سليمان تيمى، عاصم احول، امام شعبى، عبدالله بن شبرمه،

---

۱) هدى السارى(۴۳۳)
۲) طبقات ابن سعد(۲۵۸\۷) وتهذيب الكمال(۴۴۱\۲۲ وغيره)
۳) تهذيب الأسماء واللغات (۸۳\۱) ووفيات الأعيان (۱۸۱\۴) وطبقات ابن سعد(۱۹۳\۷)
۴) المصادرالسابقة)
۵) تذكرة الحافظ (۷۸\۱) وسيرأعلام النبلاء (۶۰۷\۴) وتهذيب الأسماء (۸۳\۱) ووفيات الأعيان (۱۸۲\۴) والثقات لإبن حبان(۳۴۹\۵)
۶) تهذيب الكمال(۳۴۸\۲۵) سيرأعلام النبلاء (۶۰۷\۴) وتهذيب الأسماء(۸۳\۱)
۷) تهذيب الكمال(۳۴۵\۲۵، ۳۴۷) وسيرأعلام النبلاء (۶۰۶\۴) وتذكرة الحفاظ(۷۸\۱) وتهذيب الأسماء (۸۳\۱)

عبدالله بن عون، امام اوزاعی، عمران القطان، عوف اعرابی، قتاده بن دعامه، مالك بن دينار، هشام بن حسان، یونس بن عبید، او ابوهلال راسبی ﷺ نه علاوه ډير حضراتو علم حديث حاصل كړې دي.(١)

دوی چه د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه کوم روایتونه کوی په هغې کښې عام طور باندې ،،نبئت عن ابن عباس،، وائی. د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه چونکه ددوی سماع نشته په دې وجه داسې ټول روايتونه غير موصوله دی. او په مينځ کښې د عکرمه مولی ابن عباس واسطه ده.(٢)

بعضو حضراتو ددوی د حضرت عمران بن حصين رضی الله عنهما نه د سماع انکار کړې دې. خو ددوی دا انکار صحيح نه دی.(٣)

د امام محمد بن سیرین رحمه الله په ثقاهت او جلالت او امامت باندې اتفاق دې. دوی د احاديث بالمعنی روایت کولو هم قائل نه وو. بلکه بلفظه به ئې روايت کولو.(٤)

هشام بن حسان رحمه الله به فرمائيل.«حدثنی أصدق من أدرکت من البشر: محمد بن سيرين»(٥)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.«محمد بن سيرين من الثقات»(٦)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(٧)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.«بصری، تابعی، ثقة وهو من أروی الناس عن شريح وعبيدة»(٨)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.«وکان ثقة، مأموناً، عالياً، رفيعاً، فقيهاً، اماماً، کثير العلم، ورعاً»(٩)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.«ثقة، حجة کبير العلم، ورع، بعيد الصيت»(١٠)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.« وکان فقيهاً، اماماً، غزير العلم، ثقة، ثبتاً، علامة فی التعبير، رأساً فی الورع»(١١)

---

١) المصادر السابقة)
٢) تهذيب الكمال(٣٤٩\٢٥) وتهذيب الأسماء (٨٣\١) وطبقات ابن سعد(١٩٤\٧)
٣) حاشية ابن العجمي وتعليقات الشيخ محمد عوامة على الكاشف للذهبي(١٧٨\٢، ١٨٠)
٤) طبقات ابن سعد(١٩٤\٧) وتهذيب الكمال(٣٤٩\٢٥، ٣٥٠)
٥)تهذيب الكمال(١٢٥ ٣٥٠) وسير أعلام النبلاء (٦٠٨\٤)
٦) تهذيب الكمال(٣٥٠\١٢)
٧) المصادر السابقة)
٨) المصادر السابقه)_
٩)طبقات ابن سعد(١٩٣\٧)
١٠)الكاشف (١٧٨\٢) رقم ٤٨٩٨)
١١) تذكرة الحفاظ (٧٨\١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((ثقة، ثبت، عابد، كبير القدر، كان لايرى الرواية بالمعنى))(١)
امام محمد بن سيرين رحمه الله چه لكه ځنګه په حديث كښې د جبال علم(لويو عالمانو) څخه وو دغه شان په زهد او تقوى. خشيت الهى. خوف آخرت. كثرت عبادت او احتياط فى الدين كښې د لوئې شان مالك وو

امام محمد بن جرير طبرى رحمه الله بالكل صحيح فرمائيلى دى.((كان ابن سيرين فقيهاً، عالماً، ورعاً، أديباً، كثير الحديث، صدوقاً، شهد له أهل العلم، والفضل، بذالك، وهو حجة))(٢)
امام ابن سيرين رحمه الله ته الله تعالى د خوبونو د تعبير خاص ملكه وركړې وه. په دې سلسله كښې ددوى ډير واقعات مشهور دى. (٣) ددوى يو كتاب هم د .. تعبيرمنام.. په موضوع سره چاپ شوې دې.چه ددې نوم ابن النديم .. تعبير الرؤيا .. ليكلې دې (٤) او صاحب د كشف الظنون او صاحب د هدية العارفين په .. جوامع التعبير .. كښې ليكلى دى (٥) دلته ددې وضاحت هم ضرورى دې. چه د خوبونو د تعبير په موضوع باندې ددوى طرف ته منسوب د ،، منتخب الكلام في تفسير الأحكام،، نوم سره هم يو كتاب چاپ شوې ملاويږى.چه دا په حقيقت كښې ددوى نه دې.(٦)
په شوال ١١٠ھ كښې ددوى وفات اوشو.(٧).. رحمه الله تعالى رحمة واسعة۔
⑥ د حضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلى حالات د ،،باب أمور الإيمان،، لاندې تير شوى دى.(٨)

قوله: حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عوف اعرابى د حسن بصرى او محمد بن سيرين نه روايت كوى.او حسن بصرى او محمد بن سيرين دواړه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت كوى.
وړاندې په ،،باب المعاصى من أمر الجاهلية،، كښې د حضرت حسن بصرى رحمه الله د حالاتو لاندې دا خبره تيره شوې ده.چه د حضرت حسن بصرى رحمه الله سماع د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه ثابت نه ده.
البته محمد بن سيرين رحمه الله ته ددوى نه د سماع شرف حاصل دې.دلته د امام بخارى رحمه الله

---

(١) تقريب التهذيب(٤٨٣) رقم (٥٩٤٧)
(٢) سيرأعلام النبلاء (٦١١/٤)
(٣) د يو څوواقعاتو دپاره اوګورئ سيرأعلام النبلاء (٦١٧/٤، ٦١٨)
(٤) كتاب الفهرست لابن النديم (ص.٣٧٨)
(٥) كشف الظنون (٦١١/١) وهدية العارفين(٧/٦)
(٦) سيرأعلام النبلاء للزركلى (١٥٤/٦)
(٧) وفيات الأعيان (١٨٢/٤) وطبقات ابن سعد(٢٠٦/٧) وغيره كتب رجال)
(٨) كشف البارى(ج١/٦٥٩، ٦٦٣)

اعتماد د محمد بن سيرين رحمه الله په روايت باندې دې.خو چونكه عوف اعرابى رحمه الله په دې روايت نقل كولو كښې د دواړو ذكر كوى.په دې وجه امام بخارى رحمه الله هم دواړه ذكر كړل

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنْ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ: يعنى رسول الله ﷺ اوفرمائيل.چه كوم سړې ايمان او احتساب.يعنى د ثواب په اميد او يقين سره د يو مسلمان جنازې پسې شاته لاړ شى.هغه سره د مونځ كولو او دفن نه د فارغ كيدو پورې پاتې شى.نو هغه به دوه قيراطه ثواب اخلى او واپس كيږى به.

«اتباع» په عرف كښې شاته تللو ته وائى.هم ددې نه بعضو عالمانو استدلال كړې دې او فرمائيلى ئې دى.چه په جنازو كښې مړى پسې شاته تلل افضل دى.اوهم داد حنفيانو مسلك دې.

جنازې پسې شاته تلل افضل دى اوكه وړاندې په دې مسئله كښې اختلاف دې.چه په جنازو كښې مړى پسې شاته تلل افضل دى.اوكه وړاندې تلل افضل دى: ① دسفيان ثورى رحمه الله په نيز دواړو صورتونو كښې اختيار دې.هيڅ صورت ته په بل باندې افضليت حاصل نه دې.امام بخارى رحمه الله هم دې رائې طرف ته مائل دې. ② امام احمد او امام مالك رحمهما الله فرمائى.چه پيدل تلونكې به وړاندې ځى.او سور به شاته ځى. ③ د امام شافعى رحمه الله په نيز كه سور وى او كه پيدل وى.مطلقاً وړاندې تلل افضل دى. ④ د امام ابوحنيفه رحمه الله په نيز مطلقاً شاته تلل افضل دى.[1]

د فقهاو دلائل: دامام سفيان ثورى رحمه الله استدلال د حضرت انس رضى الله عنه د اثر نه دې.هغه فرمائى «انما أنت مشيع، فامش إن شئت أمامها، وإن شئت خلفها، وإن شئت عن يمينها، وإن شئت عن يسارها»[2]

د امام احمد او امام مالك رحمهما الله دليل غالباً د حضرت مغيره بن شعبه رضى الله عنه روايت دې.

«أن النبى ﷺ قال: الراكب يسير خلف الجنازة، والماشى خلفها، وأمامها، وعن يمينها، وعن يسارها قريباً منها.....»[3]

د حضرت امام شافعى رحمه الله او ددوى د اصحابو استدلال د حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما روايت نه دې.«رأيت النبى ﷺ وأبابكر وعمر يمشون أمام الجنازة»[4]

---

[1] دمذاهبو د تفصيل دپاره اوګورئ (التعليق الممجد على مؤطاء الإمام محمد (ص.١٦٨) أبواب الجنائز باب المشى بالجنائز ولامشى معها وأوجز المسالك (٤|٢٠٨. ٢٠٩) المشى أمام الجناة)

[2] مصنف عبدالرزاق (٣|٤٤٥) كتاب الجنائز. باب المشى أمام الجنازة)

[3] سنن أبى داود كتاب الجنائز. باب امشى أمام الجنازة رقم ٣١٨٠)

[4] سنن النسائى (١|٢٧٥) كتاب الجنائز مكان امشاى من الجنازة وسن أبى داود كتاب الجنائز باب المشى أمام الجنازة رقم ٣١٧٩) وجامع الترمذى كتاب الجنائز باب ما جاء فى المشى أمام الجنازة رقم ١٠٠٧ (و١٠٠٨. ١٠٠٩) وسنن ابن ماجه كتاب الجنائز باب ما جاء فى المشى أمام الجنازة رقم ١٤٨٢)

حضرات شوافع دا هم فرمائي چه جنازه اوړونکي په اصل کښې شفعاء دي.او شفعاء د مشفوع له وړاندې ځي.نو د جنازې نه وړاندې تلل به افضل وي.(١)
د حضرت امام ابوحنيفه رحمه الله او ددوی د اصحابو استدلال د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مرفوع روايت نه دې.((**الجنازة متبوعة ولا تتبع وليس منا من تقدمها**))(٢)
په يو طريق کښې ددوی الفاظ دا دی.((**انما هي متبوعة وليست بتابعة وليس معها من تقدمها**))(٣)
دغه شان د طاؤس رحمه الله نه نقل دی.((**ما مشى رسول الله ﷺ في جنازة حتى مات، إلا خلف الجنازة و به نأخذ**))(٤)
د حضرت علي رضي الله عنه نه نقل دی.((**إن فضل الماشي خلفها على الذي يمشي أمامها كفضل صلاة الجماعة على الفذ....**))(٥)
ترکومې پورې چه د حضرت انس رضي الله عنه د اثر تعلق دې.چه په دې کښې هر طرف ته د تللو اختيار ورکړې شوې دې.نو دا د جواز د بيان دپاره دې.چه ددې ټول قائل دی.پاتې شو د افضليت تعلق نو ددې دپاره چونکه نور روايات وارد شوی دی.په دې وجه به دا روايات فيصل ګرځولې شی.
دغه شان د مغيره بن شعبه رضي الله عنه روايت هم په بيان جواز باندې محمول دې.ددې نه هم د افضليت ثبوت نه کيږی.
د حضرت امام شافعي رحمه الله مستدل روايت کوم چه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل دې.په دې باره کښې کلام دې.ځکه چه امام ترمذی رحمه الله تصريح کړې ده.چه دا حديث مرفوع نه دې.بلکه د امام زهری رحمه الله نه مرسلاً نقل دې.او هم دا اصح دې. (٦) او شوافع عام طور باندې مراسيل حجت نه مني.
او که قابل د استدلال اومنلې شي.نو ددې نه د افضليت اثبات نشي کيدې. بلکه په بيان جواز باندې محمول کيدې شي.دغه شان په دې کښې تاويل هم کيدې شي.چه دځه عذر په وجه ئې داسې کړې وی.لکه څنګه چه د حضرت علي رضي الله عنه نه منقول دی.عبدالرحمن بن ابزاء فرمائي:((**كنت مع علي في جنازة قال: وعلي آخذ بيدي، ونحن خلفها، وأبوبكر وعمر يمشيان أمامها، فقال،**

---

(١) بدائع الصنائع (١\٣١٠) فصل في حمله على الجنازة)
(٢) جامع الترمذي كتاب الجنائز باب ما جاء في المشى خالف الجنازة رقم(١٠١١)
(٣) مصنف عبدالرزاق (٣\٤٤٦) باب المشى أمام الجنازة رقم ٦٢٦٥) وسنن أبي داود كتاب الجنائز. باب إسراع الجنازة)وسنن ابن ماجه كتاب الجنائز باب ماجاء في المشى امام الجنازة رقم(١٤٨٤)
(٤) مصنف عبدالرزاق (٣\٤٤٥) باب المشى أمام الجنازة رقم (٦٢٦٢)
(٥) مصنف عبدالرزاق (٣\٤٤٦)رقم ٦٢٦٣)
(٦) قال الترمذي في جامعه في كتاب الجنائزباب ما جاء في السمى أمام الجنازة وأهل الحديث كلهم يرون أن الحديث المرسل في ذالك أصح .وقال النسائي تفي سننه (١\٢٧٥) هذا خطأ والصواب مرسل)

إن فضل الماشي خلفها على الذي يمشي أمامها، كفضل صلاة الجماعة على صلاة الفذ، وإنهما ليعلمان من ذلك ما أعلم، ولكنهما لا يحبان أن يشقا على الناس»( )

بيا دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پكار دى.چه حضرات شوافعو جنازې سره تلونكى خلق كوم شفعاء ګرخولى دى.دا خبره په پوهه كښې نه راځى.ځكه ددې مطلب خو دا دې چه مړې د مجرم په طور پيش كولې شى.په دې صورت كښې خو مناسب دا وه چه ده لره ئې په زړو شليدلو كپړو كښې په خراب حالت كښې، خيرن (ګله وړ) ويخته بوتللې.بيا په مونځ كولو كښې هم ئې ده لره شاته ايخودو.مخې ته ئې نه ايخودو. حالانكه د شريعت حكم دې چه په ښه طريقه اولامبوئ.صفا ستره ئې كړئ.ښائسته او نوې كپړې ورته واغوستوئ.خوشبو ورته اولګوئ.او د كور نه ئې ښه په تعظيم او عزت او احترام سره يوسئ.بيا ئې دمونځ په وخت هم مخې ته ايږدي.او د مغفرت په دعاګانو وغيره كښې هغه سره خپل ځان هم شاملوى.په دې طريقه ئې د آخرت په سفر باندې رخصتوى.د خپلو خلقو نه يو ايمانداره بنده د الله تعالى په دربار كښې خپل ځان دپاره هم د آخرت توښه ګنړى.او وړاندې ئې ليګى.او هغه ته وداع (توښه) وائى.نو ښكاره ده.چه په داسې موقعه باندې شاته كيدل مناسب دى.هغه لره د شاته ايخودو خبره خو قلب موضوع ده!!

ددې نه علاوه د جنازې وړونكو په شاته كيدو كښې د نورو شرعى مصلحتونو هم لحاظ ساتلې كيږى. مثلاً دا چه په داسې صورت كښې به جنازه د خلقو مخې ته وى.چه ددې نه به قدم په قدم عبرت حاصليږى.چه دې پرون څومره د اختيار خاوند وو.نن دې څنګه مجبوره او لاچاره دې.چه د نورو په سهارا(او مدد) د الله تعالى په دربار كښې حاضريږى.صباله به زمونږه هم دا حال وى.په دې موقعه به د تقوى او د آخرت د ياد حصول زيات نه زيات وى.د قيامت حالات. او په مړى باندې د راتلونكو كيفياتو تصور به هم كيږى.او ده د سختو منزلونو د آسانتيا او د ګناهونو د معافئ به مسلسل دعاګانې كوى.بيا د شاته تللو په صورت كښې كه ضرورت راپيښ شى.نو امداد هم سهولت سره كولې شى.ښكاره خبره ده.چه جنازه شاته كيخودې شى.نو په دې اندازه استحضار. احساس او ددې فوائد نشى حاصليدى.(٢) والله اعلم.

د حديث باب نه په مذكوره مسئلې باندې استدلال احنافو حضراتو پخپل مسلك باندې د حديث باب د جملې ،،من اتبع،، نه هم استدلال كړې دې.ځكه چه د ،،اتبع،، يوه معنى د شاته تللو هم ده.( )

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ددې نه استدلال صحيح نه دې.ځكه چه د ،،تبع،،او د،، اتبع،، يوه معنى خو ،،مشى خلفه،، ده.خو دويمه معنى ئې دده سره تلل دى.كه وړاندې ځى.او

( ) مصنف عبدالرزاق (٣\٤٤٦) رقم ٦٢٦٣)

(٢) أنوار البارى(١٢\١٦١. ١٦٢)

( ) ... (١١\٢٧٣)

که روستو خې لکه چه د ،،تبعه،، معنی دا هم بیان کړې شوې ده چه ،، مربه فمشی معه،، معلومه شوه چه ،،تبع،،او ،،اتبع،، د دواړو معانو دپاره مشترك دې.بیا د حضرت ابن عمر ﷺ کوم روایت چه ابن حبان رحمه الله تخریج کړې دې په هغې کښې د وړاندې تللو تصریح ده.نو د ،،اتبع،، نه د روستو تلو معنی مراد اخستل. او ددې نه د حنفیانو استدلال کول صحیح نه دی.()

خو دا د حافظ رحمه الله مغالطه ده.حقیقت هم دا دې.چه ،،تبع،،او ،،اتبع،، د دواړو معانو دپاره بالاشتراك مستعمل دې.اوس که دلته په ړومبۍ معنی یعنی د شاته تللو په معنی کښې وی نو زمونږ استدلال خو صحیح دې.او که دویمه معنی وی.نو هغوی دپاره خو حجت نه دې. خو د حنفیانو خلاف هم نه دې.ځکه چه په دې کښې د ورسرې (یو ځائې) تللو معنی ده.او یو ځائې والې شاته تللو سره هم ممکن دې.او وړاندې تللو سره هم. او ورسره ورسره تللو سره هم.نو دا معنی به مونږ په شاته تللو باندې محمول کوو.()خصوصاً د حضرت علی رضی الله عنه د صریح قول او مرفوع روایت په وجه.چه په دې کښې شاته تللو ته افضل وئیلی شوی دی

پاتې شو د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د روایت نه استدلال او ددې په رڼړا کښې د ،،اتبع،،معنی .. وړاندې تللو.. سره کول. نو ددې روایت په باره کښې مونږه وړاندې وئیلی دی.چه اول خو دا روایت مرفوعاً ثابت نه دې.بله دا چه په دې کښې د افضلیت تصریح نشته.او دریمه دا چه دا په څه عذر باندې محمول کیدې شی.والله اعلم.

قوله: إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا: ایمان. الله باندې یقین. د هغه په وعدو باندې یقین. او احتساب یعنی کوم کار چه اوکړې شی.صرف د الله تعالی د رضا دپاره اوکړې شی د ثواب د حصول دپاره اوکړې شی.ریاء او ښودنه (نمائش) مقصود نه وی.

د ایمان او احتساب تشریح وړاندې د ،،ومن قام ليلة القدر ايمانا واحتسابا،، لاندې تیره شوې ده.،،فارجع إليه إن شئت،،

د ترجمة الباب اثبات.هم ددې نه امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب اثبات کړې دې.په دې طریقه چه : ① اتباع جنائز(جنازې پسې تلل) د ایمان اثر دې.او دا په ایمان باندې مرتب کیږی. په دې وجه به دا ایمان سره ملحق او ددې جزء ګرځولې شی.په دې طریقه به جنازې پسې تلل د ایمان د امورو ځنې کیدل ثابتیږی.② یا داسې وئیلې شی.چه ،،ايمانا،،مفعول مطلق دې.او تقدیر د عبارت داسې دې.((من اتبع جنازة مسلم اتباعا ايمانا ....)) دلته اتباع ایمان

() فتح البارى(١/١٠٩)

() عمدة القارى(١/٢٧٣)

سره مصنف کولې شي نو ..اتباع جنائز.. به د ایمان د امورو او د ایماني شعبو څخه گرځولې شي والله اعلم.

قوله وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا: ..يصلى.. او ..يفرغ.. معروف هم ونیلی شوی دی او مجهول هم. د معروف ونیلو په صورت کښې به د دواړو افعالوضمیرونه په ..من اتبع.. کښې ..من.. طرف ته راجع کیږی. او د مجهول ونیلو په صورت کښې به ..علیها.. د ..یصلی.. نائب فاعل او ..من دفنها.. به د ..یفرغ.. نائب فاعل وی.(۱)

قوله فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ: دوه اجرونه به په دې طریقه حاصلیږی چه یو اجر به د ..اتباع.. نه واخله تر د ..صلوة.. پورې وی او دویم اجر به په دفن کښې په شرکت کولو باندې وی.(۲)

بعضو حضراتو د یو روایت الفاظو ته اوکتل.(۳) او دا ئې اوګنړل چه په مونځ باندې یو قیراط او په دفن کښې په شرکت کولو باندې به مستقل دوه قیراطه ملاویږی. خو حدیث باب په دې سلسله کښې صریح دې چه ټول به دوه قیراطه ملاویږی. درې قیراطه به نه ملاویږی.(۴)

د قیراط تحقیق: قیراط په اصل کښې ..قِرّاط.. (په تشدید د راء سره) وو. څکه چه ددې جمع ..قراریط.. راځی. لکه د ..دینار.. اصل چه ..دِنّار.. (په تشدید د نون سره) دې. په دې وجه ددې جمع دنانیر راځی.(۵)

بیا ..قیراط.. په اکثرو ښارونو کښې د یو دینار شلمې حصې ته ونیلې شی. او په بعضو ښارونو کښې څلیریشتمې حصې ته وائی.(۶) خو دلته دا مخصوص مقدار مراد نه دې په دې وجه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل. «کل قیراط مثل أحد»(۷)

بیادلته داوضاحت هم ضروری دې چه «کل قیراط مثل أحد» ئې چه اوفرمائیل. دا کلام تمثیلی دې. ګنی الله تعالی چه به مؤمنانو ته په قولی او فعلی طاعاتو باندې کوم ثواب ورکوی.هغه

---

۱) عمدة القاري(۱\۲۷۲)

۲) شرح النووي على صحيح مسلم (۱\۳۰۷)

۳) أخرجه البخاري في صحيحه في كتاب الجنائز باب من انتظر حتى دفن رقم ۱۳۲۵ عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من شهد الجنازة حتى يصلي فله قيراط ومن شهد حتى تدفن كان له قيراطان)

۴) شرح النووي(۱\۳۰۷) وفتح الباري(۱\۱۰۹) و(۳\۱۹۷) وعمدة القاري(۱\۲۷۳)

۵) عمدة القاري(۱\۲۷۲)

۶) وفيه أقوال أخرى راجع عمدة القاري(۱\۲۷۲)

۷) شرح النووي (۱\۳۰۷)

په ډير زيات وى.لكه په حديث شريف كښې راځى.«الطهور شطر الإيمان، والحمد لله تملأ الميزان، وسبحان الله و الحمدلله تملآن أو تملأ ما بين السماوات والأرض»(١) دغه شان په روايت كښې دى.«القيراط أعظم من أحد»(٢) د مستدرك په يو روايت كښې دى.«والذى نفسى بيده، لهما فى الميزان أثقل من أحد»(٣)
خلاصه دا چه دلته قيراط د احد برابر ګرځولې شوې دې.دا تمثيلاً دې. تحقيقى مقدار بيانول مقصود نه دې.
دلته دا خبره هم يادول پكار دى.چه د ,, قيراط,, ذكر لكه څنګه چه د جنائز په بيان كښې راغلې دې.دغه شان په ,, اقتناء كلب,, (د سپى ساتلو) په سلسله كښې هم راغلې دې.لكه د نبى كريم ﷺ ارشاد دې.چه «من اقتنى كلباً، إلا كلب صيد، أو ماشية، فإنه ينقص من أجره كل يوم قيراطان»(٤) په يو بل روايت كښې د ,, يو قيراط,, ذكر دې.(٥)
دلته د يادولو خبره دا ده.چه د جنازې په باره كښې كوم ,, قيراط,, وارد شوې دې.ددې نه په نص د حديث د ثواب يوه لويه حصه مراد ده.چه ددې ئې د احد غر سره تشبيه وركړې ده. خو د سپى پاللو په سلسله كښې چه د ,, قيراط,, كوم ذكر راغلې دې.د هغې نه ډيره كمه درجه مراد ده.ځكه چه د جنازې د روايت تعلق د ثواب باب سره دې.او په ثواب كښې د الله تعالى فضل ملحوظ وى.او د سپى پاللو د روايت تعلق د عقاب باب سره دې.او په ګرفتارولو كښې الله تعالى ډيره زياته كرم او بخښنه وراندې ساتى.او كم نه كم عذاب وركوى.﴿مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهٗ عَشْرُ اَمْثَالِهَا ۚ وَمَنْ جَآءَ بِالسَّیِّئَةِ فَلَا یُجْزٰۤی اِلَّا مِثْلَهَا﴾ (٦) بيا كه الله تعالى هم دغه شان بغير د څه ګرفتارئ نه معاف كړى.نو هيڅ څوك تپوس كولو والا نشته.

قوله: تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ: د ,,تابعه,, ضمير مفعول روح طرف ته واپس كيږى.او مطلب دا دې.چه ددې روايت د عوف نه په نقل كولو كښې عثمان موذن د روح متابعت كړې دې.(٧)

---

(١) صحيح مسلم (١١٨|١) فاتحة كتاب الطهارة باب فضل الوضوء)
(٢) تاريخ بغدادللخطيب(٣٨٥|١٤) ترجمة أبى بكربن مروان الأسيدى رقم ٧٧٩٩)
(٣) المستدرک على الصحيحين (٣١٧|٣) كتاب معرفة الصحابة رضي الله عنهم)
(٤) صحيح بخارى كتاب الذبائح والصيد باب من أقتنى كلباً ليس بكل صيد او ماشية رقم ٥٤٨٠، ٥٤٨٢)
(٥) صحيح البخارى كتاب الحرث والمزارعة باب إقتناء الكلب للحرث رقم ٢٣٢٣)
(٦) الأنعام: ١٦٠)
(٧) عمدة القارى(١١ |٢٧٤) وفتح البارى(١١|٩٠١)

بیا د عثمان مؤذن رحمه الله نه امام بخاري رحمه الله براه راست هم نقل کړې دې.او په واسطې سره هم. که امام بخاري رحمه الله د عثمان مؤذن رحمه الله نه په واسطې سره اوریدلې وی.نو دا طریق به یوه اعلی درجه شی.ځکه چه د منجوفی طریق خماسی دې.او دا رباعی دې.دلته د عثمان مؤذن د طریق اعلی کیدو باوجود مخکښې د منجوفی د طریق ذکر کولو وجه دا ده.چه منجوفی په ثقاهت او اتقان کښې د مؤذن نه د اوچتې درجې دې.په دې وجه ئې اصلاً ددوی روایت ذکرکړو او بیا چونکه د منجوفی په طریق کښې ،،حسن ومحمد عن أبي هریرة،، دې.ګویا چه په دې طریق کښې حسن بصری رحمه الله د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کوی.خو چونکه د حسن بصری رحمه الله سماع . راجح دا ده.چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نه ده.په دې وجه ئې دعثمان مؤذن متابعت ذکر کړو.چه په دې کښې د حسن ذکر نشته.دغه شان امام بخاری رحمه الله دا اوښودل.چه زمونږ اعتماد په دې دویم طریق باندې دې.(۱)

بیا دلته په آخر کښې امام بخاری رحمه الله د ،،نحوه،، لفظ ذکرکړې دې.دغه شان یو لفظ ،،مثله،، هم استعمالیږی.خو لکه څنګه چه مونږه وړاندې ذکرکړی دی.چه د دواړو په مفهوم کښې معمولی شان فرق دې. ،،مثله،، هغه ځائې کښې استمالوی.چرته چه د حدیث په الفاظو کښې هیڅ فرق نه وی.او د ،،نحوه،،لفظ په داسې موقعه باندې استعمالوی.چرته چه چه الفاظو کښې څه تفاوت (فرق) وی.

دلته هم د دواړو طریق په الفاظو کښې تفاوت دې.د عثمان مؤذن په طریق کښې چه دا ابونعیم په مستخرج کښې ذکرکړې دې.چه د ،،وکان معه،، په ځائې ،،فلزمها،، او د،،حتی یفرغ من دفنها،، په ځائې ،،حتی تدفن،، او د ،،فإنه یرجع بقیراط،، په ځائې ،،فله قیراط،، الفاظ دی . باقی الفاظ هم دغه دی.(۲)

قوله: عثمان المؤذن: دا عثمان بن الهیثم بن جهم بن عیسی العصری العبدی البصری دې.

د بصرې د جامع جمات مؤذن وو.په دې وجه ورته عثمان مؤذن وئیلې شی. ابو عمرو ددوی کنیت دې.(۳)

دخپل پلار هیثم بن جهم، جعفر بن الزبیر ، عبدالملك بن جریج، روبة بن العجاج، مبارك بن فضاله، عوف اعرابی او د محبوب بن هلال مزنی رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.(۴)

ددوی نه امام بخاری،ابراهیم بن صالح شیرازی، محمد بن یحیی ذهلی، ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، خلیفه بن خیاط، محمد بن الاشعث سجستانی، عبدالله بن الصباح العطار، او

---

۱) عمدة القاری(۲۷۴) وفتح الباری(۱۱۰۹۱)
۲) المصادرالسابقة)
۳) تهذیب الکمال(۱۱۹\۲، ۵۰۳،۵)

د ابراهيم بن مرزوق ﷫ نه علاوه ډيرو محدثينو د احاديثو سماع کړې ده.[1]

امام ابن حبان ﷫ دوی په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکر کړی دی.[2]

امام ابوحاتم ﷫ فرمائی «كان صدوقاً عمي بآخرة كان يتلقن ما يلقن»[3]

امام دارقطنی ﷫ فرمائی «كان صدوقاً كثير الخطأ»[4]

امام احمد ﷫ ددوی نه روايت نه دې کړی.او دا رائې ئې ښکاره کړې ده.چه هغه ثبت نه وو.[5]

حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی «ثقة تغير فصار يتلقن»[6]

خو حافظ ﷫ دوی لره ،،ثقه،، ګرځولې دې.دا صحيح نه معلوميږی.خکه چه باقی د رجالو امامانو دوی لره زيات نه زيات صدوق ګرځولې دې.البته صرف ابن حبان ﷫ دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. ددې نه لازميږی.چه د ،، ثقه،، ګرځولو مستحق شی.[7] پاتې شوه دا خبره چه په صحيح بخاری شريف کښې ددوی روايت منقول دی.نو دا خو يو څو د شمير روايات دی.په دې کښې هم عام طور باندې متابعات موجود دی.[8] والله اعلم.

په ۲۲۰ھ کښې ددوی وفات اوشو.[9] ﷫ تعالی رحمةً واسعةً۔

۳۵ = بَابُ خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

---

[1] تهذيب الكمال(۱۹\۵۰۳. ۵۰٤)-
[2] الثقات لابن حبان (۸\٤۵۳. ٤۵٤)
[3] تهذيب الكمال(۱۹\۵۰٤) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۲۱۰)
[4] هدى السارى(٤۲٤) وميزان الإعتدال(۳\۵۹)
[5] هدى السارى(ص.٤۲٤)
[6] تقريب التهذيب (۲.۳۸۷) رقم ٤۵۲۵)
[7] تعليقات الشيخ محمد عوامة على الكاشف للذهبى(۲\۱٤)
[8] هدى السارى(ص. ٤۲٤)
[9] تهذيب الكمال(۱۹\۵۰٤)

ددې باب ماقبل باب سره مناسبت امام بخاري رحمه الله ددې باب نه وړاندې ،، باب اتباع الجنائز من الإيمان،، منعقد کړې وو.د هغې نه پس ئې دا باب راوړلې دې.ددې د تيرشوی باب سره مناسبت دا دې.چه د جنازې اتباع مختلفو اغراضو لاندې کيږي.کله د رشته دارو د رضا لحاظ ساتلې شي.کله د مړی د خپلوانو د رضا خيال ساتلې کيږي.او کله د دوارو خبرو لحاظ ساتلې شي.او په بعضو وختونو کښې صرف د الله تعالى رضا مقصود وی.او هم دا مطلوب دې.لکه څنګه چه حديث کښې په،، ايماناً او احتساباً،، سره دې طرف ته اشاره کړې شوې ده.خو کله کله داسې کيږي.چه سړې د الله تعالى د رضا دپاره کار کوی.خو بعضې داسې څيزونه او خرابيانې ورسره شاملې شي.چه هغه د انسان عمل بربادوی.
امام بخاري رحمه الله دا مذکوره باب په دې خبره خبردارې ورکړې دې.چه سړې کله هم څه عمل کوی.نو د نفس د دهوکې نه دې ځان ساتی.هسې نه چه څه داسې څيز شامل شی.چه هغې سره عمل عبث شی.([1])
امام بخاري رحمه الله چه تر اوسه پورې څومره تراجم منعقد کړل.په هغې کښې ئې مرجئو باندې رد کړې دې.او ددې سره سره ئې په نورو فرقو، مثلاً د خوارجو او معتزله ئې هم ترديد کړې دې.دا باب امام بخاري رحمه الله خاص طور باندې د مرجئيه د ترديد دپاره منعقد کړې دې.هغه خلق دا وائي.چه مؤمن دپاره معصيت مضر نه دې.امام بخاري رحمه الله په رواياتو او آثارو سره ثابتوی.چه معصيت مضر دې.بعضې وختونو کښې د معصيت په وجه د انسان عمل بربادېږي. او ده ته پته هم نه لګی.په دې وجه معصيت باندې اصرار(کلکيدل) سخت مضر دې. او خطره ده چه داسې سړې فلاح او نه مومی.
په ترجمة الباب کښې امام بخاري رحمه الله دوه جزءه ايخودی دی.يو «خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ» او دويم جزء دې.« وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ» د دوارو اجزاو مقصود په مرجئه باندې رد کول دی.په رومبی جزء سره ئې دا اوښودل.چه مؤمن له هميشه يريدل پکار دی.او د مرجئه خلقو دا خيال دې.چه بس ،، لا إله إلا الله محمد رسول الله،، وئيلو سره سړې معصوم شو.دا غلطه ده.او په دويم جزء سره ئې دا اوښودل.چه په معاصيو باندې بغير د توبې نه اصرار کول مضر دی.او د مرجئه خلقو دا وينا چه د ايمان موجود کيدو سره ګناهونه مضر نه دی.([2])
آيا د امام بخاري رحمه الله مقصد د احباطيه تاکيد دې؟
بعضې خلقو دا اوګڼړل.چه امام بخاري رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د احباطيه يعنی د معتزله تائيد کوی.چه دا وائي.چه معصيت کولو سره د انسان عمل بربادېږي.او د هميشه

---

[1]) عمدة القارى (٢٧٤/١) وفتح البارى (١١٠/١)
[2]) فتح البارى (١١٠/١)

عذاب مستحق جوړيږي.ځکه چه امام بخاری رحمه الله دلته فرمائی.((خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ)) يعنی سړی له يريدل پکار دی.چه چرته دده عمل برباد شی.او ده ته پته هم اونه لګی.(۱)

خو دا خبره صحيح نه ده.امام بخاری رحمه الله دلته د مرجئه ترديد کړې دې.د معتزله تائيد ئې نه دې کړې.او دلته ددوی په کلام کښې د ,,احباط.، نه مراد احباط د ثواب دې.کفر نه دې.

لکه قاضی ابن العربی رحمه الله فرمائی.چه د ,,احباط.، دوه قسمونه دی.يو ،،احباط ابطال،، دې.

لکه څنګه چه ايمان کفر باطلوی.او کفر ايمان باطلوی.او دويم ،،احباط موازنه،، ده.يعنی کله چه د قيامت په ورځ نيکئ او بدئ تللې کيږی.که د نيکو تله درنه شوه.نو د نيکو خاوند به مفلح وی.اوکه د بدو تله درنه شوه.نو که په دې صورت کښې الله تعالی معاف نکړی.نو دې به په تاوان کښې وی.اوکه معاف کړی.بيا هم د لږ وخت دپاره ،،احباط.، او موندې شو.ځکه چه څومره وخت توقف اوشو.تر دومره وخته پورې دې سړی ته د خپل عمل نه هيڅ فائده اونشوه.او که خدائې مکړه معافی اونشوه.بلکه عذاب ورکول مقرر شو.نو تر کوم وخته پورې چه په جهنم کښې پروت وی.تر هغومره ورځو پورې به هغه ته د خپل عمل نه فائده نه رسيږی.خو کله چه راوځی.نو هغه ته به د خپلو نيکو عملونو اجر او ثواب ملاويږی .بهرحال احباط اوموندې شو.لکه څنګه چه د مکمل احباط په صورت کښې انسان ته د خپل عمل هيڅ فائده نه رسيږی.دغه شان دکوم کس په حق کښې چه مکمل احباط وی.هغه ته فی الجمله فائده حاصل نشوه.(۲) والله اعلم.

ايا په بې علمئ کښې د کفر د کلمې اطلاق موجب د کفر دې؟ امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دلته د،،احباط،، نه مراد د ايمان نقصان او د بعضو عبادتونو باطليدل دی.کفر مراد نه دې.ځکه که په بې علمئ کښې يوکس داسې عمل اوکړی.چه هغه د کفر وی.نو هغه به کافر نه وی(۳)

خو علامه کرمانی رحمه الله دا رد کړې دی.او وئيلی ئې دی.چه د جمهورو په نيز که بې علمی کښې څه داسې عمل اوکړی.يا څه داسې خبره اوکړی.چه هغه موجب د کفر وی.نو کافر کيږی.(۴)

صاحب د بحر نقل کړی دی.که يو سړې په قصد سره د کفر کلمه ووائی.چه په مزاح (ټوقو) کښې ولې نه وی.نو کافر کيږی.او که په خطاء يا زبردستئ سره اووئيلې شی.نو د هيڅ چا په نيز به کافر نه وی.او که پخپل اختيار سره ئې کلمه د کفر اووئيله.خو هغه ددې خبرې نه

---

۱) فتح الباری(۱۱۰/۱)
۲) المصدر السابق)
۳) شرح الکرمانی(۱۸۷/۱) وعمدة القاری (۱۲۴)
۴) المصادر السابقة)

جاهل دي.چه دا كلمه د كفر ده.نو په دې كښې د مشائخو اختلاف دې چه كافر كيږي به اوكه نه؟(١)

د ترجمة الباب ماخذ دا ترجمه امام بخاری رحمه الله د قرآن كريم د آيت ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ (٢)نه اخذ كړې ده.په دې آيت كښې د ..رفع صوت فوق صوت النبى.. او د ..جهر بالقول.. نه منع كړې شوې ده.چه په دې حركت سره عين ممكن ده.چه ستاسو عملونه برباد شى.هم ددې نه امام بخاری رحمه الله د ((خَوْفِ الْمُؤْمِنِ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ)) ترجمه قائم كړله.او دا ئې واضحه كړله.چه ..د نبى ﷺ په آواز باندې خپل اواز پورته كول.. ښكاره ده.چه يو معصيت دې او معصيت سره د عملونو ضائع كيدو خطره متعلق كيږى.په داسې صورت كښې دا وئيل.چه معصيت ايمان دپاره مضر نه دې.دا به څنګه صحيح وى؟(٣)

د مذكوره ايت نه د علامه زمخشرى غلط استدلال علامه زمخشرى د اعتزال مسلك ته تقويت وركولو دپاره د مذكوره آيت د ظاهرى سطحې نه استدلال كړې دې.وئيلې ئې دى.چه معاصى مطلقاً كه هغه كفر ته متعدى وى.او كه د كفر نه كم وى.د اعمالو بربادونكى او د ايمان نه خارجونكى دى.(٤) حالانكه د اهل سنت والجماعت په دې خبره اتفاق دې.چه ..مادون الكفر.. هيڅ يوه ګناه د اعمالو بربادونكى نه ده.

عالمانو د علامه زمخشرى د استدلال ډير جوابونه وركړى دى.خو د ټولو نه غوره جواب علامه احمد بن المنير مالكى اسكندرى رحمه الله وركړې دې.ددوى جواب په دوو مقدماتو باندې مبنى دې.

① يو دا چه رفع د صوت كله كله د ايذا سبب جوړيږى.او دا د مشاهدې نه ثابته ده.لكه د استاد په وړاندې د شاګرد. د مرشد په وړاندې د مريد. او د مشر په موجودګئ كښې د كشر آواز پورته كول او شور شغب كول.او ښكاره ده.چه د استاد. پير. او د لوئې نه د لوئې وجاهت (او مرتبه) هم د نبى كريم ﷺ د وجاهت په وړاندې هيڅ او خاورې دى.

② دويمه دا چه د اهل السنة والجماعة په نيز دا متفق عليه ده.چه نبى كريم ﷺ ته ايذاء ور رسول كفر دې.

ددې دواړو مقدماتو ملاوولو نه نتيجه دا راووتله.چه د رفع صوت (آواز پورته كولو) دوه قسمونه دى.يو قسم هغه دې.كوم چه كفر ته متعدى دې.او دا هغه آواز دې.په كوم كښې چه نبى كريم ﷺ ته ايذاء رسول ثابتول.نو دا كفر دې.او كفر بالاتفاق عملونه بربادوى.دويم

---

١) البحرالرائق (١٢٥/٥) كتاب السيرباب أحكام المرتدين)

٢) سورة الحجرات:٢)

٣) فضل البارى(٥١٠/١)

٤) الكشاف (٣٥٤/٤، ٣٥٥)

قسم هغه دي.کوم چه کفر ته متعدی نه دي. یعنی په کوم کښې چه نبی کریم ﷺ ته ایذاء رسول نه ثابتیږی.

سوال: دلته دا سوال پیدا کیږی.چه هرکله هر رفع صوت کفر ته متعدی او عملونه بربادونکې نه دي.نو مطلقاً د ﴿لَا تَرْفَعُوٓا﴾حکم څنګه ورکړې شو؟

جواب: ددې دا دې.چه هر رفع صوت اګرچه مفضی الی الکفر او د اعمالو بربادونکې نه دې. خو دا متعین نه ده.چه کوم یو رفع د صوت به ایذاء ورکونکې وی.او کوم یو به نه وی.او که په واقع کښې متمیز او متعین کړې شی.بیا هم د بې خیالئ په وجه تمیز نه پاتې کیږی.او د حد نه تجاوز کیږی.په دې وجه عین ممکن ده.چه یو صورت مونږه موذی او نه ګڼړو.او هغه په واقع کښې موذی شی.او د کفر حده پورې اورسیږی.او د ایذاء ددې صورت نه بچکیدو دپاره نې مطلقاً ﴿لَا تَرْفَعُوٓا﴾ او فرمائیل.او د مطلق رفع صوت نه منع کړې شوې ده.او ددې ممانعت علت بیان کړې شوې دې. ﴿وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُوْنَ﴾چه په لا علمئ کښې ستاسو ټول اعمال برباد شی.یعنی په بې خبرئ کښې هغه صورت متحقق شی.په کوم کښې چه ایذاء وی.چه دا کفر دې.او په دې سره به ټول عملونه برباد شی.

هم ددې شبهې په وجه چه کوم یو صورت موذی او محبط دې.ددې پته نه لګی.ددې نه د بچ کیدو دپاره د مظنه ایذاء یعنی د هر رفع صوت نه ممانعت اوکړې شو.چه په بې خیالئ او بې علمئ سره په هغې رفع صوت کښې مبتلا شی. کوم چه کفر او د عملونو بربادونکې دې.دا بعینه هم دغه شان ده.لکه چه په یو بل آیت کښې وئیلی شوی دی.

﴿اجْتَنِبُوْا كَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ﴾ (۱) دلته د,,کثیر ظن،، نه د بچکیدو حکم دې.او ددې علت بیان کړې شوې دې.چه ،، بعضې ګمان ګناه وی،، په ظاهره دلته تقریب تام نه دې. څکه چه هرکله ,,بعضې ګمان،، ګناه ده.نو هم ددې نه د بچ کیدو ضرورت دې.د هغه ګمانونو نه بچکیدل ضروری نه دی.کوم چه ګمانونه نه دی.خو دلته هم دا وئیلې کیږی.چه په کومو بعضو ګمانونو کښې اثم او ګناه ده.چونکه دغه بعض متمیز او متعین نه دی.نو ممکن ده.چه څه بعضو لره مونږه ګناه اونه ګڼړو.او هغه په واقع کښې ګناه وی.په داسې صورت کښې به بې علمئ کښې ګناه کښې مبتلا کیدل وی.په دې وجه د ،،کثیر ظن،، نه د بچکیدو حکم ورکړې شو.چه په دې کښې د واقع کیدو نوبت رانشی.

بیادلته دا خبره هم د غور قابله ده.چه علامه زمخشری پخپلې باطلې مدعا باندې د استدلال کولو دپاره د آیت کوم مطلب اخلی.چه علی الاطلاق هر رفع د صوت محبط دې.ددې مطلب په بناء د ﴿وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُوْنَ﴾ لطافت بلکه افادیت هم ختمیږی.څکه چه هرکله هر قسمه رفع صوت محبط شو.نو کله چه یوکس ددې ارتکاب اوکړو.نو دده د عملونو حبط کیدل متعین او معلوم دی.او رفع صوت هم څه مخفی امر نه دې.چه ددې شعور نه کیږی.نو بیا به د ﴿لَا تَشْعُرُوْنَ﴾ څه مطلب وی؟ او د اهل سنت والجماعة د موقف

---

(۱) سورة الحجرات:۱۲)

مطابق چه د آيت كوم تقرير اوكړې شو.په دې بنياد باندې د ﴿لَا تَشْعُرُونَ﴾ لطافت ښكاره دې.او د محاورې بالكل موافق دې. (١) والله اعلم.

د حافظ ابن القيم رحمه الله په دې مسئله كښې د معتزله تائيد او ددوى رد حافظ ابن القيم رحمه الله په دې مسئله كښې د اهل السنة والجماعة سره اختلاف كړې دې.او د معتزله موافقت نې كړې دې.او ډير په كلكو الفاظو سره دوى ليكلى دى.چه دا خه ضرورى ده.چه په هره خبره كښې د معتزله خلاف اوكړې شى.كه ددوى يوه مسئله د قرآن او سنت موافق وى.نو هسې بيسه په تاويلاتو پسې كيدل، او ددوى د خلاف كولو ضرورت نشته.

بيا دوى په دې مسئله كښې د معتزله تائيد كولو دپاره لاندينى دليلونه پيش كړى دى:

① آيت د قرآن ﴿لَا تُبْطِلُوا صَدَقٰتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى﴾ (٢) يعنى ,,د خپلو صدقاتو په احسان كولو او په ايذاء رسولوسره ابطال مه كوئ،، معلومه شوه.چه په ,,من او اذى،، سره صدقه باطليږى.

② د حضرت بريده رضي الله عنه مرفوع حديث دې.«من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله» (٣) معلومه شوه.چه د مازيګر مونځ پريخودل چه دا يو معصيت دې.ددې په وجه عمل ضائع كيږى.

③ دوى ,,حديث الموازنه،، هم پيش كړې دې.چه په هغې كښې دى.چه د قيامت په ورځ به د نيكئ او ګناه موازنه كيږى.كه نيكى غالب شوه.نو جنت ته به ځى.او كه ګناه غالبه شوه.نو جهنم ته به ځى.(٤) معلومه شوه.چه دده نيكى به ضائع كيږى.ګنى جهنم ته به ولې داخليدو؟

خو حافظ ابن القيم رحمه الله چه كوم دليلونه پيش كړى دى.هغه صحيح نه دى. رومبې دليل نې د ﴿لَا تُبْطِلُوا صَدَقٰتِكُمْ...الخ﴾ پيش كړې دې.ددې نه دلته استدلال صحيح نه دې. ځكه چه دلته خبره او بحث په دې كښې دې.چه كومه يوه ګناه على الاطلاق ټول نيك اعمال ضائع كولې شى او كه نه؟ باقى پاتې شو دا صورت چه يو خاص نيك عمل كوم سره چه ددې ګناه تعلق وى.بيا دغه ګناه سره دا هم ښكاره شى.چه دا نيك عمل په اصل كښې حسنه نه وه. بلكه د حسنه يو صورت وو.په دې كښې د حسنه روح او حقيقت نه وو.په داسې صورت كښې ددې ګناه ددې خاص نيكئ دپاره محبط كيدل منو.او ددې آيت نه هم دا صورت ثابتيږى.چه ,,من،، او ,,اذى،،چه كوم خاص حسنه سره متعلق دى.يعنى صدقات، هغه به

---

(١) الإنتصاف بهامش الكشاف (٤/١٣٥٤، ٣٥٥)

(٢) سورة البقرة: ٢٦٤)

(٣) صحيح البخارى(١/٧٨) كتاب مواقيت الصلاة باب إثم من ترك صلاة العصروسنن النسائى (١/٨٣) كتاب الصلاة باب من ترك صلاة العصر)

(٤) أخرج ابن أبى حاتم عن ابن عباس رضي الله عنه قال: يحاسب الناس يوم القيامة فمن كانت حسناته أكثر من سيئاته بواحدة دخل الجنة ومن كانت سيئاته أكثر من حسناته بواحدة دخل النار.. وأخرجه ابوالشيخ عن جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوضع الميزان يوم القيامة فيوزن الحسنات والسيئات فمن رجحت حسناته على سيئاته دخل الجنة ومن رجحت سيئاته على حسناته دخل النار(الدرالمنثر (٣/٤١٩، ٧٠) سورة الأعراف)

دي سره باطل او بربادېږي.او دا حبط او باطليدل بالكل په ځاني دی.څکه چه ،،من او اذی،، اوښودل.چه دا صدقه په اصل كښې هډو صدقه نه وه.صرف د صدقې يو صورت وو. په دې كښې روح او حقيقت نه وو.

بيا ددوی دحديث الموازنه نه استدلال هم بې فائدې دې.څکه چه ددې نه دا نه ثابتيږي. چه ټول نيك عملونه به باطليږي.زيات نه زيات دومره خبره ثابتيدې شي.چه د ګناهونو د غلبې په وجه به في الحال دده نيك عملونه نفع نه رسوی.او په في الحال نفع نه رسولو سره حبط نه لازميږي.بلكه في الحال به دا محفوظ ساتلې كيږي.كله چه دې د خپلو ګناهونو سزا اوزغمي.او پاك صفا شي.بيا به هم ددې حسناتو په وجه ده ته جنت او اوچتې مرتبې نصيب كيږي.كه د ګناهونو په وجه ټول نيك عملونه برباد شي.نو بيا به ګناهګارو مؤمنانو ته په جنت كښې مختلفې مرتبې به څنګه ملاويږي؟

ترکومې پورې چه د «من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله» تعلق دې.نو ددې نه په ظاهره ددوی دموقف تائيد كيږي.خو جمهور دا په زجر او توبيخ او زورنې باندې محمول كوی.

په دې داسې پوهه شئ:چه د ،،حبط،، لغوی معنی دا ده.چه څاروی ته بنه چراګاه (ورشو) ملاوشي.او په هغې كښې هغه بنه اوخريږي.تردې چه هغه هضم نكړې شي.ددې خيټه او كلمې اوپړسيږي.دغه شان د خيټې او كلمو پړسيدو ته ،،حبط،، وئيلې شي.(١)

اوګورئ! په دې غرض سره ګياه كښې څرن كوی.چه ددې ژوند باقی پاتې شي.او صحت او طاقت ئې بحال پاتې شي.اوس د يو عارض او بې قاعدګئ په وجه هغه نفع حاصله نشوه. بلكه ډير كرته خو ددې نه مرګ هم واقع كيږي.او كله كله مړه كيږي نه، خو د ګياه خوړلو چه كومه نفع حاصليدل پكار وو.هغه نفع نه حاصليږي.د ،،حبط،، اصل معنی خو دا ده.

اوس ددې نه ،،حبط د اعمالو،، مراد واخستلې شو.څکه چه په دې كښې هم دا كيږي.چه د اعمالو نه چه كوم اصلی مقصود دې.يعنی ثواب او اجر او د الله تعالی رضامندی، هغه د څه عارض په وجه نه حاصليږي.په دې كښې هم دوه وجې دی.كله خو داسې عارض راپيښيږي.چه په دې كښې ټول عملونه واقعي بالكل بې كاره او عبث كيږي.لكه مثلاً يوكس د كفر ارتكاب اوكړو.او كله دا صورت كيږي. چه داسې عارض راپيښيږي.چه په دې سره عملونه بالكل برباد او بې كاره كيږي نه، خو ددې نه څه خاص فائده نه حاصليږي.يا كوم بركت چه ددې نه حاصليدل پكار دی.هغه نه حاصليږي.دې ته هم په يوه درجه كښې ،،حبط،، وئيلې شي.په عرف كښې هم كله چه د يو سړی په كار كښې خرابی پيدا شي.او ددې په وجه دده خاص نفع ختمه شي.يا په څومره اندازه فائده چه مطلوب وه.هغه حاصله نشي.نو وئيلې شي.چه د ،، فلانی ټول كړه اوړه برباد شو،،.نو په نصوصو كښې چه كله د يوې ګناه په وجه د ،، حبط،، ذكر راشي.هلته هم دا دويم صورت مراد دی.

---

(١) النهاية في غريب الحديث (٣٣١/١)

هم په دې بنياد د «من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله» مطلب دا دې چه د مازيگر د مونځ پريخودل دومره لوئې جرم دې چه ددې په وجه دده د عملونو کومه مطلوب خاص نفع حاصلول وو هغه به نه حاصليږي او ده ته به سخت نقصان رسيږي لکه څنګه چه دويم روايت کښې دى «من فاتته صلاة العصر فكأنما وُتر أهله وماله»[1]

بعينه هم دغه شان د ﴿لَا تَرْفَعُوٓا أَصْوَاتَكُمْ......إلخ﴾ مطلب دا دې چه د نبى كريم ﷺ په صحبت مبارك كښې چه به صحابه كرام رضي الله عنهم ته كوم خاص بركت حاصليدو چه په دې سره به په معمولى عمل كښې دوى ته عظيم اجر او كثيره نفع حاصليدله هغه به فوت كيږي كوم چه ډير لوئې تاوان او نقصان دې.

په حديث شريف كښې راځي چه ،، كه زما يو صحابى نصف مد صدقه اوكړي نو په تاسو كښې د يوكس د غر برابر سره زر صدقه كول هم ددې برابر نشي كيدې ،،[2]

وجه ددې هم دا ده چه د نبى كريم ﷺ د بركته او د صحبت د فيض نه به دوى ته په اكمله درجه اخلاص حاصليدو كوم چه د عمل روح دې اوس كه څوك سړې داسې څه كار اوكړي كوم چه د دربار رسالت تهذيب او د ادب خلاف وى نو ډيره ممكن ده چه ددې نحوست سره ددې فيوضو او بركاتو راتلل بند شى او دې محروم پاتې شى نو كوم سړې چه د مذكوره فيوضو او بركاتو نه مستفيض كيدلو. اوس كه هغه ددې نه محروم پاتې شى نو عرفاً ده ته داسې وئيلې شى چه ،،دده كړه اوړه ټول بې كاره شو،، ځكه چه هركله هغه فيض او بركت پاتې نشو نو ګويا ده ته هيڅ نفع اونشوه.

ددې تشريح نه دا خبره واضحه شوه چه په دې مواقعو كښې د ،، حبط ،، نه بالكل بيكاره كيدل مراد نه دى ځكه چه داسې ارتكاب د كفر په وجه كيږي بلكه د زياتې نفعې او بركاتو حبط كيدل مراد دى. [3] والله اعلم.

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ: ابراهيم تيمى رحمه الله اوفرمائيل:

دا ابو اسماء ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمى كوفى دې عابد ، زاهد ، اود شپې بيدارو او واعظانو بزرګانو كښې وو.[4]

د حضرت انس، حضرت حارث بن سويد ، عمرو بن ميمون، عبدالرحمن بن ابى ليلى او يزيد بن شريك رحمهم الله نه روايت كوى د حضرت عائشې رضي الله عنها نه هم مرسلاً روايت كوى.[5]

---

[1]) رواه النسائى فى سننه (٨٣/١) كتاب الصلاة باب صلاة العصرفى السفر)

[2]) عن أبى سعيدالخدرى رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لاتسبوا أصحابى فلو أن أحدكم أنفق مثل أحد ذهباً ما بلغ مد أحدهم ولا نصيفه أخرجه البخارى فى صحيحه(٥١٨/١) كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ باب بلاترجمة بعد باب قول النبى ﷺ لوكنت متخذاً خليلاً)

[3]) دا ټول بحث د فضل البارى(ج١/ ٥١٢، ٥١٣) نه ماخوذ دې.

[4]) تهذيب الكمال(٢٣٢/٢)

[5]) المصدرالسابق)

ددوى نه په روايت كونكو كښې بيان بن بشر احمسى، حسن بن عبيدالله نخعى، حكم بن عتيبه، زبيد بن الحارث اليامى، سالم بن ابى حفصه، سلمه بن كهيل، سليمان الاعمش او يونس بن عبيد رحمهم الله وغيره دى.(١)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى..ثقة..(٢)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائى.«ثقة مرجئ»(٣)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى..صالح الحديث..(٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«ثقة إلا أنه يرسل ويدلس»(٥)

حجاج بن يوسف دوى لره قيد كړې وو.ددوى واقعه هم د ايثار په تاريخ كښې يوه خاص نمونه ده.واقعه دا وه.حجاج بن يوسف د حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله گرفتارولو دپاره پوليس راوليګل.دا پوليس ابراهيم تيمى رحمه الله ته اورسيدل.او وې وئيل چه..ابراهيم مطلوب دې..دوى ددې علم باوجود چه ددوى مطلوب حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله دې.وې وئيل چه هم زه ابراهيم يم.ددوى تقوى او ايثاراجازت ورنكړو چه دوى د ابراهيم نخعى رحمه الله د گرفتارولو په باره كښې معمولى مدد هم اوكړى.نو دوى ئې گرفتار كړل.او د حجاج د زمانې په بدنام جيل كښې ئې واچولو.دا جيل خانه حجاج جوړه كړې وه.چه په دې كښې نه د گرمئ نه د بچ كيدو څه سامان وو.او نه د يخنئ د بچ كيدو څه ځائې وو.د كلاؤ اسمان لاندې به ئې دوه سړى په يو يو زنځير كښې تړلى ګيرول.د ابراهيم تيمى رحمه الله په يو څو ورځو كښې شكل وصورت متغير شو.ترڅې چه ددوى مور ددوى د كتلو دپاره راغلله.نو وې نه پيژندلو.كله چه دوى پخپله خبره اوكړله.نو وې پيژندلو.هم په دې حال كښې ددوى وفات اوشو.

په كومه شپه ئې چه وفات اوشو.حجاج بن يوسف په خوب كښې اوكتل.چه يو سړې وائى.چه نن شپه په دې ښار كښې د يو جنتى سړى وفات شوې دې.حجاج چه د سحر پاسيدو.نو تپوس ئې اوكړو.چه آيا نن په واسط ښار كښې دچا وفات شوې دې؟ خلقواووئيل.چه آو! نن په جيل كښې د ابراهيم تيمى رحمه الله وفات شوې دې.حجاج فوراً دا اووئيل.چه دا خوب د شيطان په وسوسو كښې يوه وسوسه ده.او خبره ئې ټال كړله. ددې نه پس دده په حكم سره

دوى په ډيران كښې اوغورځولى شو.(٦)

---

(١) المصدرالسابق)
(٢) المصدرالسابق) وخلاصة الخزرجى(ص.٢٣٠)
(٣) المصادرالسابقة)
(٤) تهذيب الكمال(٢٣٣/٢)
(٥) تقريب التهذيب رقم ٢٦٩) (ص٩٥)۔
(٦) طبقات ابن سعد(٢٨٥/٦)

په ۹۲ﻫ کښې ددوی وفات اوشو.ددوی د عمر د څلویښتو کالو هم پوره شوې نه وو.(۱) رحمة واسعة۔

قوله: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا: چه کله هم ما خپل قول پخپل عمل باندې پیش کړو.یعنی د دواړو موازنه مې اوکړله.نو ماته دا یره شوه.چه هسې نه دروغژن اوګڼړلې شم.

ابراهیم تیمی د قول تخریج: د ابراهیم تیمی دا اثر ابن سعد په ،،طبقات،، کښې (۲)امام احمد په ،،کتاب الزهد،، کښې(۳) ابونعیم پخپل ،،تاریخ،، کښې (۴) ابن ابی شیبه پخپل ،،مصنف،،کښې (۵)ابوالقاسم لالکائی پخپل ،،سنن،،کښې (۶)او امام بخاری پخپل ،،تاریخ کبیر،،کښې (۷) موصولاً نقل کړې دې.

ددې قول مطلب: د ابراهیم تیمی په دې قول کښې ،،مکذّباً،، په صیغې د اسم فاعل او په صیغې د اسم مفعول دواړه شان نقل کړې شوې دې.(۸)

که د اسم فاعل صیغه واخستلې شي.نو مطلب به دا وي.چه کله هم د خپل قول او فعل موازنه کوم.نو زه یریږم.چه زه پخپله خپل عمل سره د خپل قول تکذیب کونکې جوړ نشم. علامه شبیر احمد عثمانی فرمائی.دا داسې ده.لکه څنګه چه امام غزالی یو مثال بیان کړې دې.چه یو سړې د لوخی نه حلوه اوچتوی.او مزې سره ئې خوری.او خلقو ته وائی.چه ګورئ! دا مه خورئ.دې کښې زهر ملاو شوی دی.نو ښکاره ده.چه خلق به ده تکذیب کوی.او دې پخپله هم خپل عمل سره د خپل ځان تکذیب کوی.لکه حافظ شیرازی فرمائی:

واعظاں کیں جلوہ بر محراب و منبر می کنند
چوں بخلوت می روند آں کار دیگر می کنند
مشکلے دارم ز دانشمندِ مجلس باز پرس

---

(۱) الکشاف(۱/۲۲۷) رقم ۲۲۰)
(۲) طبقات ابن سعد(۶/۲۸۵)
(۳) فتح الباری(۱/۱۱۰) وعمدة القاری(۱/۲۷۵)
(۴) المصادرالسابقة)
(۵) تغلیق التعلیق(۲/۵۲)
(۶) عمدة القاری(۱/۲۷۵)
(۷) تاریخ کبیر(۱/۳۳۵) رقم ۱۰۵۳)
(۸) [illegible] اری(۱/۱۱۰)

توبه فرمايان چرا توبه كمتر مى كنند
گوئيا باور نمى دارند روز داورى
كاين همه قلب و دغل دركار داور مى كنند

يعنى دا واعظان خلق كوم چه په محراب او منبر باندې كينى وعظ كوى او د زهد او دنيا نه د بې رغبتى خبرې كوى كله چه په خلوت كښې شى نو ددوى عمل څه بل شان وى ماته خو اشكال دې لږ شان د مجلس د هوښيارانو نه تپوس اوكړه چه د توبې تلقين كونكى پخپله توبه ولې كمه اوباسى؟ گويا دوى ته په ورځ د جزاء باندې يقين نشته چه سره د دليلونو او د حجتونو د الله ﷻ د عدل په كارونو كښې گوتې وهى او د دخل اندازئ كوشش كوى.

ابراهيم تيمى رحمه الله ډير زيات متقى او ډير محتاط انسان وو خو د يرې او خشيت او تواضع نه ،،خشيت ان اكون مكذباً،، وائى. معلومه شوه چه د كامل ايمان باوجود يريدل او ويريدل پكار دى. ددوى اشاره دې آيت طرف ته ده. ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝﴾ (١) يعنى پخپلې خولې د قانون د اطاعت اعلان كول. او بيا عمل نه كول. په دې سره د الله تعالى غضب په جوش كښې راځى.

،،مكذِباً،، د اسم فاعل په صيغې سره د وئيلو په صورت كښې دا معنى هم كيدې شى چه د عمل په اعتبار سره د دين تكذيب كونكو سره د مشابهت په وجه زما شمير هم د شريعت په دروغژن كونكو كښې اوشى. ځكه چه په كافرانو كښې د منافقانو په ژبه كښې خو ډير زيات طاقت وى. خو د عمل په ميدان كښې هغوى صفر وى.

او كه ،،مكذَباً،، اسم مفعول اووئيلې شى. نو مطلب به دا وى چه زه يريږم د الله تعالى نه. چه هغه زما تكذيب اونكړى. ځكه چه هركله عمل د قول مخالف دې نو عمل كتلو سره به خلق دروغژن وائى. ابراهيم تيمى رحمه الله چونكه ډير عابد، زاهد او متقى وو وعظ به ئې كولو. ددوى مقصد دا دې. چه هركله زه د خپلو اقوالو په رڼرا كښې د خپل عمل جائزه اخلم نو ماته يره كيږى. چه زما تكذيب اونكړې شى. (٢) والله اعلم

قوله: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: او ابن ابى مليكه اووئيل

دا ابوبكر عبدالله بن عبيدالله بن ابى مليكه زهير بن عبدالله بن جدعان تيمى قرشى دې ابومحمد هم ددوى كنيت دې. (٣)

دحضرت عائشې، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن

---

(١) سورة الصف: ٢، ٣)

(٢) فضل البارى (٥١٣/١، ٥١٤) وعمدة القارى (٢٧٥/١) وفتح البارى (١١٠/١)

(٣) تهذيب الكمال (٢٥٦/١٥) وتقريب التهذيب (ص. ٣١٢) اوپه طبقات ابن سعد (٤٧٢/٥) كښې ددوى نسب نامه لږه غونډې مختلف ده حالانكه په عامو مراجعو كښې هم هغه شان ده لكه څنگه چه په تهذيب الكمال كښې [illegible]

عمرو بن العاص، حضرت عبدالله بن الزهير، حضرت ابو محذوره، حضرت ام سلمه او د حضرت اسماء بنت ابى بكر صديق رضي الله عنه نه روايت كوى (١)

ددوى نه علاوه نور ډير حضرات كتلى دى خو دهغوى نه ئې روايت نه دې كړې. مثلاً على بن ابى طالب، اوحضرت سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه ئې كتلى دي. خوددوى نه ئې روايت نه دې كړې.

ددوى نه ايوب سختيانى، جرير بن حازم، حميد الطويل، عبدالعزيز بن جريج، عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج، عطاء ابن رباح، ليث بن سعد، ليث بن ابى سليم او يزيد بن ابراهيم تسترى رحمهم الله وغيره روايت د حديث كوى. (٢)

امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائى: «ثقة» (٣)

ابن سعد رحمه الله فرمائى: «وكان ثقة كثير الحديث» (٤)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «وكان عالماً مفتياً صاحب حديث وإتقان، معدود فى طبقة عطاء، وقد ولى القضاء لابن الزبير، والأذان أيضاً» (٥)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٦)

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «تابعى ثقة» (٧)

ابن خلفون رحمه الله فرمائى: «رجل صالح جليل ثقة» (٨)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «ثقة فقيه» (٩)

په ١١٧ھ كښې ددوى وفات اوشو. (١٠)

قوله: أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: زه د نبى كريم ﷺ په اصحابو كښې ديرشو حضراتو سره ملاو شوې يم.

د ابن ابى مليكه رحمه الله ددې اثر تخريج: دابن ابى مليكه رحمه الله دا اثر ابوخيثمه رحمه الله پخپل «تاريخ» كښې (١١) محمدبن نصر مروزى رحمه الله پخپل «كتاب الايمان» كښې (١٢)، ابو زرعه

---

(١) تهذيب الكمال (١٥/٢٥٦)
(٢) المرجع السابق
(٣) تهذيب الكمال (١٥/٢٥٨)
(٤) طبقات ابن سعد (٥/٤٧٣)
(٥) سير أعلام النبلاء (٥/٨٩)
(٦) الثقات لابن حبان (٥/٢)
(٧) تعليقات تهذيب الكمال (١٥/٢٥٩)
(٨) المرجع السابق
(٩) تقريب التهذيب (ص. ٣١٢) رقم ٣٤٥٤
(١٠) سير أعلام النبلاء (٥/٩٠)
(١١) فتح البارى (١/١١٠) وعمدة القارى (١/٢٧٥)
(١٢) المرجع السابق

دمشقي رحمه الله پخپل ..تاريخ.. كښې، (١) او امام بخارى رحمه الله پخپل ..تاريخ كبير.. كښې (٢) موصولاً نقل كړې دې.
په دې طرق كښې په يو طريق كښې هم ددې اصحابو كرامو رضي الله عنهم نوم نه دې اخستلې شوې.د كومو په باره كښې چه دلته ذكر دې البته ابن ابى ملكيه چه كومو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم سره زيات ملاقات كړې دې.هغوى كښې حضرت عائشه، حضرت اسماء، عبادله اربعة، حضرت ابوهريره، حضرت عقبه بن الحارث، او حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنهم دى.او ددوى نه ئې روايت هم كړې دې.(٣)

قوله: كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ: دوى ټول به د خپل ځان په باره كښې د نفاق نه ويريدل. ددې يرې منشاء زياته ورع (تقوى) وه.ځكه چه دا حضرات ډير زيات متقى او پرهيزګاران وو.په دې وجه به هر څيز كښې دوى ته خطره كيدله.ويريدل به چه چرته ددوى يو قول او عمل د منافقانو د قول او عمل مشابه نشى.حضرت عمر رضي الله عنه سره ددې چه ډيره لويه مرتبه ئې وه.د رسول الله صلى الله عليه وسلم رازدار حضرت حذيفه رضي الله عنه له به ورتلو او وئيل به يې:چه په ما كښې خو څه د نفاق عمل نشته؟ (٤)
علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى.چه په اصل كښې حضرات صحابهٔ كرام رضي الله عنهم اوږد عمر موندلې دې.او خپل مخې ته په شريعت كښې د تغير مشاهده كړې ده.خو د قدرت نه كيدو په وجه ئې انكار نه دې كړې.په دې وجه به دوى ته دا خطره وه.چه چرته دا خاموشى په مداهنت (يعنى د حق پټولو) كښې داخل نه وى.او ددوى په دې طريقه خاموش پاتې كيدل د نفاق څه څيز نه وى.(٥)

قوله: مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ: په دوى كښې به چا هم نه وئيل.چه دده ايمان د جبرئيل او ميكائيل عليهما السلام د ايمان په شان دې. يعنى لكه څنګه چه د جبرئيل او ميكائيل عليهما السلام ايمان مكمل دې.ځكه چه ددوى ايمان شهودى دې.په دوى كښې به يو سړى هم د ځان په باره كښې داسې ګمان نه كولو.بلكه هر يو ته به دا ويره وه.چه دده په ايمان كښې چرته د يو طرفه كمى نه وى راغلې.دده د نفاق څه عمل نه وى صادر شوې.د نفاق څه خبره ئې د ژبې نه نه وى وتلې.

---

(١) فتح البارى (١١٠/١) وتغليق التعليق (٥٢/٢)
(٢) التاريخ الكبير(١٣٧/٥) رقم الترجمة (٤١٢)
(٣) فتح البارى (١١٠/١، ١١١)
(٤) عن زيد بن وهب قال مات رجل من المنافقين فلم يصل عليه حذيفة فقال له عمرأمن القوم هذا ؟ قال نعم،قال بالله أمنهم أنا؟ قال لا ولن أخبربه بعدك أحداً (رواه ستة فى الإيمان) كذا فى كنزالعمال (٣٤٤/١٣) رقم ٣٦٩٦٢ ورقم ٣٦٩٦١)
(٥) عمدة القارى(٢٧٥/١) وفتح البارى(١١١/١)-

بعضې حضرات ارشاد فرمائى چه د امام بخارى رحمه الله مقصود ددې جملې نقل كولو سره امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله باندې تعريض دې.ځكه د امام ابوحنيفه رحمه الله نه منقول دى. ,,ايمانى كإيمان جبرئيل،، خو دا خبره په مشهورو شارحينو نووى، كرمان،عينى، عسقلانى، قسطلانى وغيره كښې چا هم نه ده ذكركړې.نو دا وئيل. چه په دې سره امام ابوحنيفه رحمه الله باندې تعريض مقصود دې.صحيح نه معلوميږى .(١)

ددې يوه قرينه دا هم د ه.چه دلته د امام بخارى رحمه الله الفاظ دى.,,....على ايمان جبرئيل و ميكائيل،، حالانكه دامام ابوحنيفه رحمه الله نه چرته هم د ,, ميكائيل،، لفظ منقول نه دې. په دې وجه څه لرې نه ده.چه د امام بخارى رحمه الله مقصود د خپل يو معاصر ترديد وى.چه هغه مرجى صاحبِ بدعت وى.چه د هغه نه دا قول منقول وى.(٢)

ايا ,,ايمانى كايمان جبرئيل،، جمله د امام ابوحنيفه رحمه الله نه ثابت ده؟ دلته دا خبره هم قابل غور ده.چه دا جمله د امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله نه ثابته هم ده اوكه نه؟

ملا على قارى رحمه الله په ,,شرح الفقه الاكبر،، كښې او علامه ابن عابدين شامى رحمه الله په ,,ردالمختار،، كښې د ,,خلاصة،، په حوالې سره،د امام محمد رحمه الله په طريق سره د امام ابوحنيفه رحمه الله قول نقل كړې دې.«أكره أن يقول الرجل: إيمانى كإيمان جبرئيل، و لكن يقول: آمنت بما آمن به جبريل»(٣)

دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله د امام ابويوسف رحمه الله قول نقل كړې دې.«من قال إيمانى كإيمان جبريل فهوصاحب بدعة»(٤)

نو هركله چه د امام اعظم رحمه الله نه صاحبين رحمهما الله (چه دوى د هغوى د علومو حافظان او ناشر دى) نقل كوى.چه ,,إيمانى كإيمان جبريل،، وئيل خوښ نه دى. نو امام صاحب رحمه الله به دا څنګه خوښولو؟

ملا على قارى رحمه الله فرمائى.«و كذا لا يجوز أن يقول أحد: إيمانى كإيمان الأنبياء عليهم السلام، بل ولا ينبغى أن يقول: إيمانى كإيمان أبى بكر وعمر رضى الله عنهما أو أمثالهما»(٥)

او كه اومنلې شى.چه د امام اعظم رحمه الله نه دا جمله منقول ده.نو دا تفصيل پيژندل پكار دى.چه د امام صاحب رحمه الله نه په دې مقام درې قسمه جملې نقل كړې شوى دى.

---

(١) انظر تعليقات لامع الدرارى (١|٥٩٩)-

(٢) امدادالبارى (٤|٦٩٩)-

(٣) شرح الفقه الأكبر على القارى (ص.٨٧، ٨٨) وردالمحتار (٢|٤٨٥)-

(٤) تذكرة الحفاظ (١|٢٩٣) ترجمة القاضى أبى يوسف الإمام العلامة)

(٥) شرح الفقه الأكبر للقارى (ص.٨٨)

① یو لفظ صاحب د بحر نقل کړي دي «إیماني کإیمان جبریل، ولا أقول: إیماني مثل إیمان جبریل صلوات الله علیه وسلامه»[1]

② دویم لفظ صاحب د خلاصې نقل کړي دي «أکره أن یقول الرجل إیماني کإیمان جبریل، ولکن یقول: آمنت بما آمن به جبریل»[2]

③ دریم لفظ په ،، کتاب العالم والمتعلم،، کښې منقول دي «إن إیماننا مثل إیمان الملائکة، لأنا آمنا بوحدانیة الله تعالی وقدرته وما جاء من عند الله عزوجل بمثل ما أقرت به الملائکة وصدقت به الأنبیاء والرسل، فمن ههنا إیماننا مثل إیمانهم، لأنا آمنا بکل شئ آمنت به الملائکة مما عاینته من عجائب الله تعالی ولم نعاینه نحن، ولهم بعد ذالك علینا فضائل في الثواب على الإیمان وجمیع العبادات.....»[3]

اوس دلته درې عبارتونه شول او په دریو واړو کښې په ظاهره تعارض دې. علامه ابن کمال پاشا رحمه الله یوه مستقله رساله کښې دا مسئله ښه واضحه کړې ده او د ټولو عبارتونو محملونه (مقامات) ئې متعین کړي دی. علامه شامي رحمه الله ددې خلاصه رانقل کړې ده چه د هغې حاصل دا دې چه په دې کښې رومبې عبارت د عالمانو په حق کښې دې چه دوی په ،،کاف،، او ،،مثل،، کښې فرق کوی ځکه چه ،،کاف،، خو مطلق دتشبیه دپاره راځي یا داسې اووایې چه د تشبیه في الذات دپاره استعمالیږی او ،،مثل،، د تشبیه في الذات سره سره د تشبیه في الصفات دپاره هم راځي نو ګویا په رومبی عبارت کښې امام ابوحنیفه رحمه الله د تشبیه في الذات اجازت ورکړې دې خو تشبیه في الصفات ئې مکروه ګرځولې دې او ددې اجازت ئې نه دې ورکړې ځکه دا ډیره لرې ده چه د انسانانو ایمان د ملائکو د ایمان من کل الوجوه په ټولو صفاتو کښې مشابه شی ځکه چه ملائکو ته خو حضور او شهود حاصل دې او انسان ته دا خبره حاصل نه ده.

دویم عبارت دعوامو په اعتبار سره دې چه په دې کښې د ،کاف، استعمالولو نه هم منع کړې شوې ده. ځکه چه دوی په ،،کاف،، او ،،مثل،، کښې د فرق نه ناخبره وی.

دریم عبارت په کوم کښې چه د ،،مثل،، استعمال دې په دې کښې دا واضحه کړې شوې ده چه د جبریل او ملائکو ایمان سره د مشابهت او تشبیه څه وجه ده او هغه وجه دا ده چه د دواړو مؤمن به یو دې په کومو څیزونو چه ملائك ایمان لری. هم هغه څیزونو باندې انسانان او پیریان هم ایمان ساتی چونکه وجه د تشبیه ذکرکړې شوې ده په دې وجه من کل الوجوه مشابهت کیدل نه لازمیږی په دې وجه ئې ددې تصریح هم اوکړله چه «ولهم بعد ذالك علینا فضائل في الثواب....» یعنی ددوی او زمونږه ایمان برابر نشی کیدې هغوی ته فضیلت زیات

---

[1]) البحرالرائق (۳\۲۸۷) باب الطلاق فصل فی إضافة الطلاق إلی الزمان)

[2]) ردالمحتار(۲\۴۸۵)

[3]) [illegible]

حاصل دي.څكه چه ددوى ايمان شهودى او حضورى دې.[1] والله اعلم.

حضرت ګنګوهى رحمه الله په ,,لامع،، كښې په دې سلسله كښې ډير جوابونه وركړى دى.,,من شاء التفصيل فليراجع إليه،،[2]

قوله: وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ: د حضرت حسن بصرى رحمه الله نه منقول دى.چه د نفاق نه مؤمن يريږى.او منافق خوددې نه هروخت مطمئن اوسيږى.

,,خافه،،او,,أمنه،، كښې ضمير مرفوع كوم طرف ته راجع دې؟ امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دا ضمير لفظ الجلاله ,,الله،، طرف ته راګرځى.او مطلب دا دې.چه د الله تعالى نه خو مؤمن يريږى.او منافق بې يرې وى.د ابن التين رحمه الله او د متاخرينو د يو جماعت رائې هم دا ده.[3] ، علامه كرمانى رحمه الله هم دا راجح ګرځولې ده.فرمائيلى ئې دى.چه د ,,ما خافه إلا مؤمن،، مطلب دې.چه ,, ما خاف من الله إلا مؤمن،، ګويا په دې كښې حرف جار ,,من،، حذف كړې شوې دې.او فعل ئې مفعول سره ملاو شوې دې.يعنى هم دا تفصيل په ,,امنه،، كښې هم دې.[4]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه مطلب په دې صورت كښې اګرچه صحيح دې.خو دا نه د حضرت حسن بصرى رحمه الله مقصود دې.او نه د امام بخارى رحمه الله مراد دې.څكه چه دلته كښې اختصار دې.چه ددې په وجه غلط فهمى كيږى.ګنى كومو حضراتو چه دا اثر موصولاً نقل كړې دې.ددوى تولو چه د دې اثر كوم الفاظ نقل كړى دى.د هغې نه معلوميږى.چه دا ضمير لفظ ,,الله،، طرف ته نه راجع كيږى.بلكه نفاق طرف ته راګرځى.[5] لكه چه روستو به مونږ ددې الفاظ ذكركړو.

د حضرت حسن بصرى رحمه الله د فرمان مطلب دا دې.چه مؤمن ته د نفاق يره وى.چه چرې دده په عمل كښې نفاق نه وى داخل شوې.البته منافق د نفاق نه بې يرې وى.

د حضرت حسن بصرى رحمه الله د اثر تخريج د حضرت حسن بصرى رحمه الله دا اثر امام جعفر بن محمد فريابى رحمه الله پخپل كتاب ,,صفة المنافق،، موصولاً تخريج كړې دې.معلى بن زياد رحمه الله فرمائى: ((سمعت الحسن يحلف فى هذا المسجد: بالله الذى لا إله إلا هو، ما مضى مؤمن قط ولا بقى، إلا وهو

---

[1] ردالمحتار على الدر المختار (۲\۴۸۵) كتاب الطلاق مطلب فى قول الإمام إيمانى كإيمان جبريل عليه السلام)
[2] لامع الدرارى (۱\۶۰۰، ۶۰۵)
[3] فتح البارى (۱\۱۱۱)
[4] شرح كرمانى (۱\۱۸۸) علامه عينى رحمه الله دعلامه كرمانى رحمه الله خبره رد كړې ده.اوليكلى ئې دى.((إذا كان الفعل متعديا بنفسه فلا يحتاج إلى تقدير حرف يوصل به الفعل إلا فى موضع يحتاج فيه إلى تضمين معنى فعل بمعنى فعل آخر وههنا ليس كذلك عمدة القارى (۱\۲۷۶)
[5] فتح البارى (۱\۱۱۱)

من النفاق مشفق، ولا مضى منافق قط ولا بقي إلا وهو من النفاق آمن» دغه شان دا الفاظ هم منقول دی.«من لم يخلف النفاق على نفسه فهو منافق»([1])

دغه شان جعفر فریابی رحمه الله پخپل سند سره د حضرت حسن بصری رحمه الله نه نقل کړی دی.«لا والله ما أصبح ولا أمسى مؤمن إلا وهو يخاف النفاق على نفسه»([2])

امام احمد رحمه الله پخپل ،،كتاب الايمان،، كښې د حضرت حسن رحمه الله نه نقل كړی دی.«والله ما مضى مؤمن ولا بقي، إلا يخاف النفاق، وما أمنه إلا منافق»([3])

علامه عيني رحمه الله په دې سلسله كښې ددوی نه نور الفاظ هم نقل كړی دی.([4])
په دې ټولو طرقو كښې د ،،نفاق،، صراحت ذكر دې.امام بخاری رحمه الله چه كوم الفاظ ذكر كړی دی.هغې كښې روايت بالمعنى دې.او اختصار دې.نو ضمير ،، نفاق،،طرف ته ګرځول پكار دی.ددې نه وړاندې د ابن ابى مليكه رحمه الله قول تيرشوې دې.«كلهم يخاف النفاق على نفسه» ددې سره به هم مطابقت هغه وخت وی .كله چه ضمير ،،نفاق،، طرف ته اوګرځولې شی.دغه شان د «خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر» سره به هم مطابقت هغه وخت وی.كله چه نفاق طرف ته ضمير اوګرځولې شی.والله اعلم.

د حضرت حسن بصری رحمه الله قول ئې په صيغې د تمريض سره ولې ذكركړې دې؟ دلته يو اشكال دا دې.چه دا خبره مشهوره ده.چه امام بخاری رحمه الله كله صيغه د معروف استعمالوی. او په الفاظو د جزم سره يو روايت ذكر كوی.نو دا د دې د ،،صحت،، دليل وی.([5])
دلته چه كله امام بخاری رحمه الله د ابراهيم تيمى او د ابن ابى مليكه رحمهما الله آثار نقل كړل.نو د ،،قال،، صيغه ئې استعمال كړله.چه دا د جزم دپاره ده.په دې سره ددې د ،،اثارو،، صحيح كيدو طرف ته اشاره اوشوه.خو كله ئې چه د حضرت حسن بصری رحمه الله اثر نقل كړې دې. نو دا ئې په صيغې د تمريض ،،يذكر،، سره نقل كړې دې.ددې څه وجه ده؟

ددې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله په ،، تغليق التعليق،، كښې دا وركړې دې.چه ددې په سند كښې جعفر بن سليمان دې.دا چونكه مضبوط راوی نه دې.په دې وجه ئې د جزم صيغه استعمال نكړله.([6])

---

[1] فتح البارى(١\١١١) وعمدة القارى(١\٢٧٦) وتغليق التعليق(٢\٥٣)
[2] عمدة القارى(١\٢٧٦) وتغليق التعليق(٢\٥٤)
[3] فتح البارى(١\١١١) وعمدة القارى(١\٢٧٦) وتغليق التعليق(٢\٥٤)
[4] عمدة القارى (١\٢٧٦)
[5] تقريب النواوى بشرح تدريب الراوى(١\١١٧، ١١٨)
[6] تغليق التعليق(٢\٥٣)-

حافظ رحمه الله فرمائي كه جعفر بن سليمان زيات مضبوط نه وى.نو بيا به هم ددې اثر په صحت
باندې څه نقصان نه راځي ځكه چه دا متفرد نه دې.(١)

ددې نه هم بنه جواب حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى كښې وركړې دې. هغه فرمائي چه
لكه څنګكه د امام بخارى رحمه الله د جزم او د تمريض صيغې استعمالولو معمول. د ضعف او
قوت په بنياد باندې دى.دغه شان كله كله دا صيغې د يوې بلې قاعدې لاندې هم
استعماليږى.لكه چه حافظ د خپل استاد حافظ ابوالفضل بن الحسين عراقى رحمه الله په حواله
سره قاعده ليكلې ده.«إن البخاري لايخص صيغة التمريض بضعف الإسناد، بل إذا ذكر المتن بالمعنى أو
اختصره، أتى بها أيضاً، كما علم من الخلاف في ذالك فهنا كذالك»(٢) يعنى امام بخارى رحمه الله صيغه
دتمريض صرف د اسناد د ضعف په موقعه باندې نه استعمالوى.بلكه په دې موقعه ئې هم
راولى.كله ئې چه روايت بلفظه نه وى راوړلې.بالمعنى ئې راوړلې وى.يا ئې اختصار سره د
روايت ذكركړې وى.نو دلته هم بالمعنى او اختصار سره دا اثر ذكركړې شوې دې.په دې وجه
ئې ،،يذكر،، د مجهول صيغه استعمال كړې ده.والله اعلم.

قوله: وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى التَّقَاتُلِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لِقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ :او د هغه څيزونو بيان د كوم نه چه
مؤمن له بچ كيدل پكار دى.مثلاً خپل مينځ كښې جنګ جګړې. او په ګناهونو باندې د
توبې نه بغير اصرار (او هميشوالې) كول. د الله جل جلاله ارشاد دې.چه (د مؤمنانو شان دا دې.چه
دا خلق په قصد سره ګناهونو باندې هميشوالې نه كوى.

دا د ،،ترجمې،، دويم جزء دې.په دې كښې ،،يحذر،، مجهول صيغه ده.او ذال بالتشديد او
بالتخفيف دواړه شان ونيلې شى.(٣) په اكثرو رواياتو كښې دلته ،،التقاتل،، دې.حديث
باب سره هم دا مناسب دې.حالانكه په بعضو رواياتو كښې د ،،التقاتل،،په ځائې د
،،النفاق،، لفظ دې.حافظ رحمه الله فرمائي.چه دلته د ،،النفاق،، لفظ اګرچه رواية ثابت نه دې.
خو معنى صحيح دې.(٤)

ددې ترجمې د اثبات دپاره امام بخارى رحمه الله ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ آيت نقل كړې
دې.چه په دې كښې ګناهونو باندې د اصرار نه كونكو مدح (تعريف) فرمائيلې شوې دې.

---

(١) المصدرالسابق. دا خبره دې ياده وى چه جعفربن سليمان اګرچه فى نفسه ثقه وو.هم ددې وجې امام
مسلم او اصحاب سنن اربعه ددوى روايات نقل كړى دى.خودوى شيعه وو ددې وجې حافظ ذهبى رحمه الله
ليكلى دى.ثقة فيه شئ مع كثرة علمه قيل كان أميا وهو من زهاد الشيعة)وګورئ الكاشف (١٢/١٩٤٣) رقم ٧٩٢)
دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله دوى له صدوق ګرځولى دى.تقريب التهذيب (ص. ١٤٠) رقم ٩٤٢)
(٢) فتح البارى(١/١١١)
(٣) فتح البارى(١/١١١) وعمدة القارى(١/٢٧٧)
(٤) فتح البارى(١/١١٢) وعمدة القارى(١/٢٧٧)

په ګناهونو باندې د اصرار نقصانات په ګناهونو باندې اصرار ډير خطرناك څيز دې.كه په ګناه صغيره باندې اصرار كيږي.نو دا كبيره جوړيږي.او كه په ګناه كبيره باندې اصرار كيږي.نو ډير خله كفر پورې نوبت رسيږي. په دې اصرار سره زړه كښې ظلمت راځي.او په ده كښې د نيكۍ قبلولو استعداد (او طاقت) باقي نه پاتې كيږي.او طاعاتو طرف ته د دوباره رجوع كولو اميد ختميږي. الله د بني اسرائيلو متعلق فرمائيلي دي. ﴿فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾[1] يعنى كله چه دوى په كوږ چال تلل.او په معاصيو باندې ددوى اصرار باقي پاتې شو.نو الله ددوى زړونه كاږه كړل.

دغه شان ارشاد دې. ﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾[2] په زړه او نظر كښې داسې انقلاب راځي.لكه چه ګويا وړاندې د ايمان د سره توفيق نه وو ملاو شوې.

د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما مرفوع حديث دې.«ويل للمصرين الذين يصرون على مافعلوا وهم يعلمون»[3]

او كله چه يو سړې ګناه كوى.خو په دې باندې اصرار نه كوى.بلكه توبه اوباسى.نو دده دغه شان خراب حالت نه وى.د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دى.«ما أصر من استغفر وإن عاد في اليوم سبعين مرة»[4] يعنى كه يو سړې يوه ګناه په ورځ كښې اويا خله كوى.او د اويا خله كولو باوجود په مينځ كښې توبه اوباسى.نو هغه لره به معصيت باندې اصرار كونكې نشى وئيلې.

د ترجمې مقصود سره انطباق: وړاندې مونږ بيان كړى دى.چه د ترجمة الباب دواړو اجزاو سره د مرجئه ترديد مقصود دې.په دې جزء سره د مرجئه ترديد په دې طريقه كيږي.چه هغه وائى. چه معصيت مضر نه دې.او دلته په معصيت باندې د اصرار نه يره وركولې شى.هركله چه يو څيز مضر نه دې.نو كه په هغې باندې هر څنګه اصرار وى.په هغې كښې د يريدو هيڅ خبره نشته.خو دلته يره وركړې شوې ده.معلومه شوه.چه معصيت مضر وى.[5] والله اعلم بالصواب.

---

[1] سورة الصف:٥)

[2] سورة الأنعام:١١٠)

[3] مسندأحمد (١٦٥/٢، ٢١٩) مسند عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما)

[4] السنن لأبى داود كتاب الصلاة باب فى الإستغفاررقم ١٥١٤ والجامع للترمذى كتاب الدعوات باب رقم ١٠٧ رقم ٣٥٥٩)

[5] عمدة القارى(٢٧٧/١)

٣٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ زُبَيْدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجِئَةِ فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ(١) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ [٦٠٤٤، ٧٠٧٦]

رجال الحديث

① محمد بن عرعرة: دا محمد بن عرعره (بالعين و الراء المهملتين فى كلا الموضعين، على وزن فعللة) بن البرند (بكسر الباء الموحدة والراء المكسورة ويقال بفتحهما، و سكون النون وفى آخره دال مهملة) القرشي السامي (بالسين المهملة) البصرى دې. ددوى كنيت ابو عبدالله. يا ابو ابراهيم. يا ابو عمرو دې.(٢)

دا اسماعيل بن مسلم عبدى، جرير بن حازم. عبدالله بن عون. عمر بن ابى زائده. او مبارك بن فضاله ﷺ وغيره نه روايت كوى.(٣)

ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى. محمد بن بشار بندار. محمد بن المثنى. ابراهيم بن عبدالله كُجى او پخپله ددوى خوئې ابراهيم بن محمد بن عرعره ﷺ وغيره حضرات دى.(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.، ،ثقة صدوق، ،(٥)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.، ،ليس به بأس، ،(٦)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ، ، كتاب الثقات، ، كښې ذكركړې دې.(٧)

---

١) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٤٤ وفى كتاب الفتن باب قول النبى ﷺ لا ترجعوا بعدى كفاراً يضرب بعضكم رقاب بعض رقم ٧٠٧٦) وأخرجه مسلم فى صحيحه (٥٨\١) كتاب الإيمان باب بيان قول النبى ﷺ سباب المسلم فسوق وقتاله كفر والنسائى فى سننه (١٧٤\٢)كتاب المحاربة،باب قتل المسلم_ والترمذى فى جامعه فى كتاب البروالصلة باب (بدون ترجمة بعد باب ما جاء فى الشتم) رقم ١٩٨٣ وفى كتاب الإيمان باب ما جاء سباب المؤمن فسوق رقم(٢٦٣٤، ٢٦٣٥) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ٦٩ وفى كتاب الفتن باب سباب المسلم فسوق وقتاله كفر رقم (٣٩٣٩)

٢) تهذيب الكمال(١٠٨\٢٦، ١٠٩) وعمدة القارى(٢٧٧\١)

٣) تهذيب الكمال(١٠٩\٢٦)

٤) تهذيب الكمال(١٠٩\٢٦)

٥) المصدر السابق)-

٦) المصدر السابق)-

٧) الثقات لابن حبان (٦٩\٩)

امام حاکم او ابن قانع رحمہ اللہ فرمائی ،،ثقة،،(۱)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ،،ثقة،،(۲)

په ۲۱۳ھ کښې ددوی وفات اوشو.(۳) رحمه الله تعالیٰ رحمةً واسعةً.

② **شعبه:** دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری دې.ددوی مختصر حالات د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیر شوی دی.(۴)

③ **زبید:** دا زبید (بالباء الموحدة مصغراً) بن الحارث بن عبدالکریم بن عمرو بن کعب الیامی (بالیاء المثناة من تحت) الکوفی دې.ددوی کنیت ابو عبدالرحمن یا ابو عبدالله دې. ددوی په نسبت کښې د ،،یامی،، په ځائې ،،ایامی،، هم ویلې کیږی.(۵)

دا د ابراهیم بن سوید نخعی، ابراهیم بن یزید نخعی، ابراهیم تیمی، سعید بن جبیر، ابو وائل شقیق بن سلمه، امام شعبی، عبدالرحمن بن ابی لیلی او مجاهد بن جبر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.(۶)

ددوی نه په روایت کونکو کښې جریر بن حازم، حسن بن عبیدالله، زهیر بن معاویه، سفیان ثوری، سلیمان الاعمش، مالک بن مغول، مسعر بن کدام، او منصور بن المعتمر رحمهم الله وغیره حضرات دی.(۷)

امام یحیٰ بن سعید القطان رحمہ اللہ فرمائی ،،ثبت،،(۸)

امم یحیٰ بن معین، ابوحاتم او امام نسائی رحمهم الله فرمائی ،،ثقة،،(۹)

حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی ((حجة قانت لله))(۱۰)

حافظ بن حجر رحمہ اللہ فرمائی ،،ثقة ثبت عابد،،(۱۱)

---

(۱) تهذیب التهذیب (۹/۳٤۳)

(۲) تقریب التهذیب (ص.٤۹٦) رقم (٦۱۳۷)

(۳) طبقات ابن سعد(۷/۳۰۵) والثقات لابن حبان (۹/٦۹) والکاشف (۲/۲۰۱) رقم ٥۰٤۷)

(۴) کشف الباری(۱/٦۷۸)

(۵) تقریب التهذیب (۲۱۳) رقم ۱۹۸۹) وتهذیب الکمال(۹/۲۸۹، ۲۹۰)

(۶) تهذیب الکمال(۹/۲۹۰)

(۷) تهذیب الکمال(۹/۲۹۱)-

(۸) تهذیب الکمال(۹/۲۹۲) وسیر أعلام النبلاء(۵/۲۹۷)-

(۹) المصادر السابقة)

(۱۰) الکاشف للذهبی(۱/٤۰۱) رقم ۱٦۱٤)-

(۱۱) تقریب التهذیب(ص.۲۱۳) رقم ۱۹۸۹)-

امام مجاهد رحمه الله فرماني. «أعجب أهل الكوفة إلى أربعة: محمد بن عبد الرحمن بن يزيد، وأبو هبيرة يحيى بن عباد، وطلحة، وزبيد» (١)

دوی خپله شپه په دریو حصو کښې تقسیم کړې وه. په دې طریقه چه ټوله شپه عبادت اوکړې شی چه په یوه حصه کښې به ئې پخپله عبادت کولو. په دویمه حصه کښې به ددوی ځوئې عبدالرحمن پاسیدو. او په دریمه حصه کښې به ددوی دویم ځوئې پاسیدو. بیا ډیر کرته به داسې کیدل چه دوی به خپله حصه مکمل کړله. او خپل ځوئې عبدالرحمن به ئې پاسولو. نو هغه به څه سستی کوله. نو د هغوی په ځائې به پخپله عبادت کښې مشغولیدو. او بیا به ئې عبدالرحمن پاسولو. که هغه به هم سستی کوله. نو ددوی په ځائې به هم پخپله عبادت کښې لګیا کیدو. دغه شان به کله کله ټوله شپه په ولاړه تیریدله. (٢)

په ١٢٢ ھ یا ١٢٤ ھ کښې ددوی وفات شوې دې. (٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة،

④ **ابووائل:** دا مشهور مخضرم تابعي حضرت ابو وائل شقيق بن سلمه اسدي کوفي دې. دوی د نبی کریم ﷺ زمانه موندلې ده. خو ددوی د زیارت سعادت (او شرف) نه دې حاصل شوې. (٤)

دا د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه روایت کوی. خو دا روایات مرسل دی. او دوی ته د حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت علی، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عمار بن یاسر، حضرت خباب بن الارت، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت ابو موسی اشعری، حضرت اسامه بن زید، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت ابو الدرداء، حضرت ابو مسعود بدری، حضرت براء بن عازب، حضرت مغیره بن شعبه، حضرت جریر بن عبدالله بجلی، حضرت کعب بن عجره، حضرت ابوهریره، حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت معاذ بن جبل، او حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنهم نه علاوه نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه هم د حدیث اوریدو سعادت حاصل شوې دې. (٥)

ددوی نه په روایت کونکو کښې د جامع بن ابی راشد، حبیب بن ابی ثابت، حماد بن ابی سلیمان الفقیه، زبید الیامی، سعید بن مسروق ثوری، سلیمان الاعمش، سلمة بن کهیل، عاصم بن بهدله، عامر بن شراحیل شعبی، منصور بن المعتمر، ابو اسحاق سبیعی، او مغیره بن مقسم ضبی رحمهم الله پشان ډیر عالمان او اساطین حدیث رحمهم الله دی. (٦)

---

(١) تهذيب الكمال(٢٩١\٩) وسير أعلام النبلاء(٢٩٦\٥)_
(٢) تهذيب الكمال(٢٩٢\٩)وسير أعلام النبلاء(٢٩٦\٥)_
(٣) تهذيب الكمال (٢٩٢\٩)_
(٤) تهذيب الكمال (٥٤٨\١٢) وتهذيب النووى (٢٤٧\١) وسير أعلام النبلاء (١٦١\٤)
(٥) المصادر السابقة)
(٦) المصادر السابقة)-

امام وكيع بن الجراح رحمه الله فرمائى.،،كان ثقة،،.[1]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة لايسأل عن مثله،،.[2]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.،،كان ثقة كثير الحديث،،.[3]

عمرو بن مره رحمه الله فرمائى.«قلت لأبي عبيدة، من أعلم أهل الكوفة بحديث عبدالله؟ قال: ابووائل».[4]

ابراهيم نخعى رحمه الله فرمائى.«عليك بشقيق، فإن أدركت الناس وهم متوافرون، وإنهم ليعدونه من خيارهم».[5]

دوى د ډيرو اوچتو شريفانه اخلاقو مالك وو.عاصم بن بهدله رحمه الله فرمائى.«ما سمعت أبا وائل سب إنسانا قط ولا بهيمة».[6]

ددوى د زرينو اقوالو ځنى دا دي چه «نعم الرب ربنا، لو أطعناه ما عصانا».[7]

دغه شان ددوى ارشاد دي.«مافي أمرائنا هؤلاء، واحدة من اثنتين ما فيهم تقوى أهل الإسلام، ولا عقول أهل الجاهلية».[8]

په ۸۲ھ كښې ددوى وفات اوشو.[9]، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،

⑤ عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن مسعود هذلى رضي الله عنه دي.ددوى حالت وړاندې په ،،باب ظلم دون ظلم،، كښې تير شوى دى.

قوله: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجِئَةِ: زبيد وائى چه ما د ابو وائل نه د ،، مرجئه،، په باره كښې تپوس اوكړو. مطلب دا دې چه د مرجئه چه كوم دا خيال دې چه د ايمان په موجودګئ كښې معاصى كول، او عمل پريخودل مضر نه دي.صحيح دي او كه نه؟ نو ابو وائل رحمه الله په ځانې ددې چه د خپل طرفه ئې څه جواب وركړې وې.د حضرت عبدالله بن

---

[1] تهذيب الكمال (۵۵۳\۱۲)

[2] تهذيب الكمال (۵۵۳\۱۲) وسير أعلام النبلاء (۱۶۴\۴)

[3] طبقات ابن سعد(۱۰۲\۶)

[4] تهذيب الكمال (۵۵۲\۱۲) وسير أعلام النبلاء (۱۶۳\۴) وتهذيب النووى(۲۴۷\۱)

[5] تهذيب النووى (۲۴۷\۱) وتهذيب الكمال(۵۵۲\۱۲) وسير أعلام النبلاء(۱۶۳\۴) وطبقات ابن سعد(۹۹\۶)

[6] تهذيب الكمال(۵۵۲\۱۲)

[7] تهذيب الكمال(۵۵۳\۱۲) وسير أعلام النبلاء (۱۶۴\۴)

[8] المصادر السابقة)-

[9] تهذيب الكمال(۵۵۴\۱۲) والكاشف (۴۸۹\۱) رقم ۲۳۰۳)

مسعود رضي الله عنه په حوالې سره نې د نبى كريم ﷺ يو حديث نقل كړو چه دا په يو وخت كښې دعوه هم ده.او دليل هم دې.يعنى د مرجئه مذهب باطل دې.خكه چه نبى كريم ﷺ ..سباب.. فسق او .. قتال.. كفر گرځوى.

د ارجاء نه څه مراد دي؟ د ..ارجاء.. معنى په لغت كښې د موخر كولو راخى.او په اصطلاح كښې ..ارجاء.. د اعمالو موخر كولو ته وائى.مرجئه دا وائى چه د ايمان حقيقت صرف تصديق دې.او په دوى كښې بعضې د تصديق او اقرار مجموعې ته ايمان وائى.خو عمل ټول د ايمان نه خارج گرځوى.د مطلق ارجاء نه هم دا ..إرجاء فى الإيمان.. مراد اخلى.

ضرورى تنبيه بعضې حضراتو نقل كړى دى.چه د ټولو نه وړاندې د ارجاء قول اختيارونكې حسن بن محمد بن الحنفيه وو.لكه ابن سعد رحمه الله ليكلى دى چه «وهو أول من تكلم فى الإرجاء»[1]

دغه شان ايوب سختيانى رحمه الله نه نقل دى.«إن أول من تكلم فى الإرجاء رجل من أهل المدينة يقال له: الحسن بن محمد»[2]

د مغيره رحمه الله نه منقول دى.«أول من تكلم فى الإرجاء الحسن بن محمد بن الحنفية»[3]

دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله ليكلى دى..وهو أول المرجئة..[4]

خو حقيقت دا دې.چه دوى د ..مرجئه.. بانى مقررول بالكل صحيح نه دى. خكه چه دوى د ..ارجاء فى الإيمان.. قول نه دې اختيار كړې.بلكه دوى لره په ..مرجئه.. كښې د شمارلو وجه دا وه.چه دوى دا رائې ښكاره كړې وه.چه مونږ د حضرت ابوبكر صديق او حضرت عمر رضي الله عنهما سره محبت لرو.خكه چه ددوى په وجه امت كښې د قتال نوبت رانغې.او ددوى په باره كښې هيڅ چاته كله هم شك نه وو.حالانكه ددوى نه روستو چه كوم حضرات راغلى دى.د هغوى په زمانه كښې د مسلمانانو په مينځ كښې قتال اوشو.او فتنې پيدا شوې.په دې وجه مونږ ددوى معامله ..موخر.. كوو.او الله تعالى ته ئې حواله كوو.نه دوى سره د دوستۍ اظهار كوو.او نه اعلان د براءت كوو.

حافظ مزى رحمه الله د عثمان بن ابراهيم بن محمد بن حاطب نه نقل كړى دى. «أول من تكلم فى الإرجاء الأول الحسن بن محمد بن الحنفية، كنت حاضراً يوم تكلم و كنت فى حلقته مع عمى،وكان فى الحلقة جحدب و قوم معه، فتكلموا فى على و عثمان و طلحة و الزبير، فأكثروا و الحسن ساكت،ثم تكلم، فقال، قد سمعت مقالتكم، ولم أر شيئاً أمثل من أن يرجأ على، وعثمان، وطلحة والزبير فلا يتولوا ولا يتبرأ منهم...»[5]

---

[1]) طبقات ابن سعد(٣٢٨/٥)-
[2]) تهذيب الكمال(٣٢١/٦)
[3]) المصدر السابق)
[4]) الكاشف (٣٣٠/١) رقم ١٠٦٥)
[5]) تهذيب الكمال(٣٢١/٦)

دغه شان دوی چه کومه رساله لیکلې ده د هغې په آخر کښې دی «ونوالي أبابكر وعمر رضي الله عنهما ونجاهد فيهما، ولأنهما لم تقتتل عليهما الأمة، ولم تشك في أمرهما، ونرجئ من بعدهما ممن دخل في الفتنة، فنكل أمرهم إلى الله.....»(۱)

تردې چه کله ددوی دا خبره حضرت محمد بن الحنفیه رحمه الله ته اورسیدله. نو هغه ئې ملامته کړو او زخمي ئې کړو. او وې ونیل.،،لاتولی أباك عليا؟،،(۲)آیا ته خپل نیکه حضرت علی رضي الله عنه سره محبت نه کوې؟ ددې نه پس دوی دغه رساله اولیکله.چه په دې کښې دوی خپلې رایې ښکاره کړله.

محمد بن سعد رحمه الله نقل کړی دی.چه دوی ته پخپل دې تصنیف باندې افسوس وو.او کله چه زاذان او میسره دوی ته راغلل.او دوی ئې په ذکر شوې رائې باندې ملامته کړل.نو وې ونیل: «لوددت أني كنت مت ولم أكتبه»(۳)

خلاصه دا چه حسن بن الحنفیه له مرجئه په معنی د ،، الإرجاء في الإيمان،، باندې ګرځول صحیح نه دی.لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ألمراد بالإرجاء الذي تكلم الحسن بن محمد فيه غير الإرجاء الذي يعيبه أهل السنة المتعلق بالإيمان....» وړیسې لیکلی «فمعنى الذي تكلم فيه الحسن أنه كان يرى عدم القطع على إحدى الطائفتين المقتتلتين في الفتنة بكونه مخطئا أو مصيبا، وكان يرى أنه يرجئ الأمر فيهما، وأما الإرجاء الذي يتعلق بالإيمان، فلم يعرج عليه، فلا يلحقه بذلك عاب، والله اعلم»(۴)

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله لیکلی دی.«الإرجاء الذي تكلم به معناه أنه يرجئ أمر عثمان وعلي إلى الله فيفعل فيهم ما يشاء»(۵) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم،،

قوله: فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ: ابو وائل رحمه الله وائی.چه ماته حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حدیث واورولو.چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: مسلمان ته کنځلې کول (بدې ردې وئیل) فسق دې.او جنګ جګړې کول کفر دې.

سباب: دا خو یا د ،، سبّ یسبّ،، نه اسم مصدر دې.یا د باب مفاعله نه مصدر دې.چه دا مشارکت غواړی.(۶)

---

(۱) تهذيب التهذيب (۳۲۱|۲)

(۲) تهذيب الكمال(۳۲۲|۶)

(۳) طبقات ابن سعد(۳۲۸|۵)

(۴) تهذيب التهذيب (۳۲۱|۲)-

(۵) حاشية تهذيب الكمال(۳۲۳|۶) نقلاً عن تاريخ الإسلام للذهبي)

(۶) عمدة القاري(۲۷۸|۱)

د ,,سبټ،، معنی په لغت کښې د ,,قطع،، یعنی د ,,کټ کولو،، راځی.او کنځلې کول چونکه د تعلق کټ کولو سبب جوړیږی.په دې وجه دې ته ,,سب،، وائی.[1]
بعضو عالمانو وئیلی دی.چه دا د ,,سبة،، نه ماخوذ دې.چه ددې معنی ,,حلقة الدبر،، ده چونکه کنځلې کونکې د مسبوب (چاته چه کنځلې کوی دهغه) عورات (پټ اندامونه) او عیبونه ښکاره کوی.په دې وجه دې ته ,,سب،، وائی.[2]
,,المسلم،، په اکثرو روایاتو کښې دلته د ,,المسلم،، لفظ دې.البته امام احمد رحمه الله د ,,غندر من شعبة،، په طریق یو روایت نقل کړې دې.چه په هغې کښې ,,المؤمن،، راغلې دې.په ظاهره درست روایت د ,,المسلم،، دې.چه دا د اکثرو راویانو روایت دې.او د ,,المؤمن،، روایت بالمعنی نقل کړې شوې دې.[3] والله اعلم.
,,فسوق،، دفسق معنی په لغت کښې ,,خروج،، راځی.او د شریعت په اصطلاح کښې د ,,خروج عن الطاعة،، په معنی کښې راځی.گویا نافرمان سړې د شریعت د حدودو نه بهر اووتلو.[4]
د فسق درجه د ,,عصیان،، نه اوچته ده.قال الله تعالى: ﴿وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ﴾[5] فسوق ئې د کفر او عصیان په مینځ کښې ذکر کړو. یعنی ددې درجه د کفر نه روسته ده. او د عصیان نه وړاندې ده.[6]
,,وقتاله کفر،، او مسلمانانو سره قتال کول د کفر عمل دې.دلته حقیقتاً قتال هم ممکن دې.او دا امکان هم شته.چه د قتال نه ,,مخاصمت،، مراد وی.[7]
د مرجئه تردید: دې حدیث سره د مرجئه تردید اوشو.په دې طریقه چه کنځلې کول گناه ده.چه دا ,,فسوق،، سره تعبیر کړې شوې دې.او ,,فسوق،، مضر دې.دغه شان ,,قتال،، هم یوه گناه ده.چه دا د ,,سباب،، نه زیاته ده.او دا نبی کریم ﷺ ,,کفر،، سره تعبیر کړې ده.او کفر هم مضر دې.معلومه شوه.چه معاصی د ایمان دپاره مضر دی. نو د مرجئه دا وینا چه ایمان سره معاصی مضر نه دی.غلط او بې اصل دی.

---

[1] تاج العروس (۲۹۲/۱) وعمدة القاری(۲۷۸/۱)
[2] تاج العروس (۲۹۲/۱) وعمدة القاری(۲۷۸/۱)-
[3] فتح الباری(۱۱۲/۱)
[4] فتح البار(۱۱۲/۱) وعمدة القاری(۲۷۸/۱)
[5] سورة الحجرات:۷)
[6] فتح الباری(۱۱۲/۱)
[7] عمدة القاری(۲۷۸/۱)-

ايا دې حديث سره د خوارجو تائيد كيږي؟ ددې حديث د ظاهر نه خوارجو استدلال كړې دې چه د گناه كبيره يعنى د ،، قتال مسلم،، په ارتكاب باندې حديث كښې د ،،كفر،، اطلاق كړې شوې دې.نو معلومه شوه.چه د گناه كبيره په ارتكاب سره سړې د ايمان نه خارجيږى.او په كفر كښې داخليږى.

د خوارجو د استدلال الزامى جواب: خو مونږه الزاماً دوى ته وايو.چه كه د كبيره گناه ارتكاب موجب د تكفير دې.نو نبى كريم ﷺ په دې حديث كښې،،سباب المسلم فسوق،،ولې اوفرمائيل؟ حالانكه ،،سب د مسلم،، هم گناه كبيره ده.دې ته ني كفر ولې اونه فرمائيل؟ حالانكه ستاسو د قانون مطابق دواړو باندې د كفر اطلاق كيدل پكار دى.

تحقيقى جواب: د ،،وقتاله كفر،، جواب دا دې.چه دا پخپل ظاهر باندې محمول نه دې.نو په دې كښې به تاويل كولې شى.

① د تولو نه غوره تاويل دا دې.چه داسې اووئيلې شى.چه ددې نه كفر اصلى يعنى داسې كفر مراد نه دې.چه د دين نه خارجونكې وى.بلكه كفر فرعى عملى مراد دې.(۱)

په دې داسې پوهه شئ:چه د ايمان يو اصل دى.چه هغه تصديق قلبى دې.او اعمال ددې فرع دى.دغه شان د كفر هم يو اصل دې.چه هغه كفر بالله دې.او اعمال كفريه او معاصى ددې فرع دى.سړې به په كفر كښې هغه وخت داخليږى.كله چه كفر اصلى اوموندې شى.لكه څنگه چه په ايمان كښې به هغه وخت داخليږى.كله چه تصديق قلبى اوموندې شى.كه د فرعى امورو نه څه څيز اوموندې شو.خو د اصلى ايمان وجود نشته.نو دا به مؤمن نه وى.مثلاً يو سړې په الله تعالى باندې ايمان نه لرى.خو په ده كښې د توكل صفت شته.يا په ده كښې جود او سخاوت دې.حيا، حلم او بردبارى ده.دا تول ايمانى اعمال په ده كښې موجود دى.چونكه دا تول فرع دى.اصل ايمان نه دې.په دې وجه به دې اوصافو والا سړى ته ،،مؤمن،، نه وئيلې كيږى.

دغه شان كه د يو ايمان او تصديق والا انسان كښې داسې اوصاف اوموندې شى.كوم چه ايمانى اوصاف نه دى.بلكه د كافرانو اوصاف دى.لكه كنځلې، مؤمن سره قتال، په نسبونو كښې طعن لگول، او نوحه كول (په مړو كښې په چغو ژړل) وغيره.ددې اوصافو د موجود كيدو په وجه به مؤمن د ايمان نه نه خارجيږى.دې به د دين د دائرې نه خارج نشى گرځولې.بلكه مؤمن به وى.البته داسې به وئيلې شى .چه په ده كښې بعضې اوصاف د كافرانو راغلى دى.

اوس په دې حديث پاك پوهه شئ:چه دلته د كفر نه، كفر فرعى مراد دې.يعنى د كفر عمل او د معصيت كفر مراد دې.او معاصى د كافرانو د اعمالو ځنې دى. هم دا توجيه به په هغه تولو مواقعو كښې چليږى.كوم ځائې چه يو عمل ته شارع ﷺ كفر وئيلې دې.امام بخارى رحمه الله وړاندې په ،،باب كفران العشير وكفر دون كفر،، كښې هم دا بيان فرمائيلې دې.

---

(۱) فتح البارى(۱۱۲/۱) وعمدة القارى(۲۷۹/۱)

④ بعضې عالمانو ونيلى دى چه ..قتال.. لره د ..كفر.. گرځولو وجه دا ده.چه دا عمل د ..كفر.. مشابه دې.ځكه چه مؤمن سره قتال كول د كافر كار نه دې.(١) ددې تاويل حاصل هم د رومبى تاويل پشان دې.

③ بعضې عالمان فرمائى.چه دلته د كفر نه. كفر لغوى مراد دې.په لغت كښې د .كفر. معنى.ستر.راځى.كافر ته كافر ځكه ونيلې شى.چه دې د الله تعالى ربوبيت مستور كوى.(پټوى).د هغه وحدانيت. رزاقيت. خالقيت. او مخصوص صفات مستور كوى.او د غيرو خلقو دپاره ئې ثابتوى.

دلته مسلمان سره قتال كولو ته كفر ونيلې شوې دې.دا ځكه چه دا سړې نعمت د اسلام مستور كوى.اسلام خو د ..سلم.. نه ماخوذ دې.چه ددې معنى صلح .امن او سلامتيا ده.د اسلام تقاضه خودا وه.چه مسلمانانو سره مصالحت او سلامتيا سره اوسيدو.دا نه چه ددوى په مقابله كښې توره راوباسى.گويا قتال كولوسره ده دمسلمان اوداسلام حق مستور كړو.(٢)

④ علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه ..إنه يؤول إلى الكفر لشؤمه.. يعنى قتال د خپل نحوست په وجه بالآخر كفر ته رسوى.(٣)

⑤ امام خطابى رحمه الله دا په استحلال (حلال گنړلو) باندې محمول كړې دې.يعنى مطلب دا دې.چه مسلمان سره قتال كول كفر دې.او قتال كونكې به كافر كيږى.په دې شرط چه دده عقيده دا وى.چه مسلمان مباح الدم دې.او دا خبره نه منى.چه اسلام دده وينه معصوم گرځولې ده.او دده وينه بهيول حرام دى.(٤)

خو په دې باندې اشكال كيږى.چه بيا په دې كښې د يو معصيت تخصيص ولې دې؟ لكه څنګه چه قتال د استحلال په وجه د تكفير سبب دې.دغه شان كنځلې (بدې ردې) هم د استحلال په وجه باعث د تكفير دې.حالانكه شارع عليه السلام ..سباب.. فسق او ..قتال.. كفر گرځوى.معلومه شوه چه شارع عليه السلام د استحلال صورت مراد نه دې اخستې.(٥)

يو اشكال او د هغې جواب دلته دا اشكال كيږى.چه هركله په دې حديث كښې په ..وقتاله كفر.. كښې د ..كفر..نه مراد كفر فرعى دې.اصلى كفر مراد نه دې.او د اهل السنة والجماعة په نيز د كبيره معصيت ارتكاب سره انسان د ايمان نه. نه خارجيږى.نو بيا چه لكه څنګه رسول الله ﷺ د ..سباب.. دپاره د ..كفر.. عنوان اختيار او نه فرمائيلو.نو قتال دپاره به هم نبى كريم ﷺ د ..كفر..عنوان نه اختيارولو.نبى كريم ﷺ د كفر عنوان ولې تجويز كړو؟

---

١) المصادر السابقة)
٢) فتح البارى(١١٢/١) وعمدة القارى(٢٧٩/١)
٣) شرح الكرمانى(١٩٠/١)
٤) أعالم الحديث للخطابى(١٧٨/١) وفتح البارى(١١٢/١) وعمدة القارى(٢٧٩/١)
٥) فتح البارى(ج١١٣/١)_

ددې جواب دا دې چه چونکه ..قتال..د ..سباب..په مقابله کښې ..اغلظ.. دې.یا چونکه دا د کافرانو د اعمالو سره زیات مشابه دې په دې وجه دې باندې نبی کریم ﷺ د کفر اطلاق اوفرمائیلو او د ..سباب.. درجه چونکه ددې نه کم تر ده. په دې وجه ئې ددې دپاره د ..فسوق.. عنوان اختیار کړو (١)

په دې داسې پوهه شئ چه قاعده ده.چه کله دوه څیزونه د یو نوع وی.خو ددې په مراتبو کښې فرق وی د یو مرتبه کمه وی او د بل مرتبه زیاته وی.نو هلته بلغاء په عنوان کښې فرق کوی چه ددې متفاوتو درجو طرف ته اشاره اوکړې شی.

دلته هم چونکه ..قتال.. او ..سباب.. په حیثیت د معصیت د دواړو یوه نوع ده.خو په دې کښې د قتال حیثیت د سباب په مقابله کښې اشد دې.ددې د متفاوت درجو طرف ته اشاره کولو دپاره رسول الله ﷺ یو دپاره د سپك یعنی د .. فسوق..عنوان اختیار اوفرمائیلو او دویم دپاره ئې سخت یعنی د..کفر.. عنوان اختیار کړو.اگرچه دواړه د ..کفر دون کفر.. د قبیل ځنې دی.(٢) والله اعلم_

د مرجئه دوه مغالطې او د هغې ازاله مرجئه چه دا وائی.چه دنجات دپاره صرف ایمان کافی دې.د خپلې دې فاسد عقیدې ښکاره کولو دپاره دوه جملې پیش کوی.چه دا په ظاهره ډیرې اثرناکې دی:① یوه دا چه لکه څنګه طاعت کفر سره نافع نه دی.دغه شان ایمان سره معصیت هم مضر کیدل پکار نه دی.په ظاهره دا جمله د غور قابله ښکاری.خو په حقیقت کښې دا یوه دهوکه ده.مرجئه د ایمان او کفر په حقیقت نه دی پوهه شوی.

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله په یو مثال سره د ایمان او کفر حقیقت بیان کړې دې چه په دې سره ددوی دا مغالطه لرې کیږی.هغه فرمائی.چه .. ژوند او مرګ دوه بالمقابل څیزونه دی.په ژوند کښې هر قسمه نقصانات او امراض موجود کیږی.چه ددې په اعتبار سره ژوند کښې بې شمیره مراتب او درجې دی.د یو پهلوان پښان صحت مند کس ته هم ژوندې انسان وئیلې شی.او یو بوډا کوم چه د مودو راسې په بیمارئ کښې مبتلا دې.او په دې انتظار کښې دې.چه یو وخت به روح اوخی.هغه ته هم ژوندې وئیلې شی.خو په دواړو کښې بالکل واضح فرق دې.د دواړو ژوند د یوې درجې نه دې.او هرکله چه د یوې درجې ژوند هم باقی وی.که هغه د سترګو د رپ په اندازه ولې نه وی.هغه دپاره تدبیرونه کولې شی.او ډیر خله دا تدبیرونه نافع هم وی.هیڅ یو عاقل دا نشی وئیلې.چه په ژوند کښې چه کوم عوارض او امراض راپیښیږی.هیڅ تدبیر هغې دپاره نافع نه وی.تولـه دنیا دا منی.چه ترکومې پورې ژوند باقی دې.که په هره درجه کښې وی.تدابیر نافع کیدې شی خو د مرګ راتلو نه روستو هیڅ علاج نافع نشی کیدې.که په اوچته پیمانه باندې تدبیر ولې نه وی.

هرکله چه دا خبره په دماغو کښې راغله.نو په دې پوهه شئ.چه په اصطلاح د قرآن کښې

---

(١) شرح الکرمانی(١/١٩٠) وعمدة القاری(١/٢٧٩)_
(٢) فضل الباری(١/٥٢١)

كفر او ايمان مرګ او ژوند سره تعبير كړې شوې دې.كله د الله تعالى ارشاد دې. ﴿أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾(١) يعنى كوم چه د جهالت او ضلالت په مرګ مړ شوې وو.بيا مونږه هغه لره د ايمان او عرفان روح سره ژوندې كړو.په يو بل مقام باندې ارشاد دې.﴿ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ﴾(٢) يعنى لكه څنګه چه يو مړى ته خطاب كول، دده په حق كښې فائده مند نه دى.هم دا حال د هغه چا دې.چه زړونه ئې مړه شوى دى.ددوى په حق كښې هيڅ نصيحت فائده مند او نافع نه دې

د مرجئه مذكوره قول هم داسې دې.لكه چه يوكس اووائى.چه لكه څنګه چه مرګ سره هيڅ تدبير او علاج نافع نه دې.دغه شان ژوند سره هم هيڅ بد پرهيزى مضر نشى كيدې.دا خبره سوا د مجنون (او ليونى) نه بل څوك وئيلې شى؟ د مرجئه دا خبره يقيناً چه غلطه ده.

② دويمه خبره چه په هغې سره دوى خلق په مغالطه كښې اچوى.هغه دا ده.چه لكه څنګه چه كفر له د يوې لمحې دپاره جنت ته تلل نشته.دغه شان ايمان له هم د يوې لمحې دپاره په دوزخ كښې تلل پكار نه دى.اوس كه عصاة مؤمنين په دوزخ كښې اوغورځولې شى.نو ددې سره سره به د ايمان هم په دوزخ كښې تلل لازمى وى؟

ددې جواب صوفيه حضراتو دا وركړې دې.چه د عصاة مؤمنينو په دوزخ كښې د غورځولو په وخت به ددوى ايمان جدا ايخودې شى.لكه څنګه قيدى لره په جيل كښې د داخلولو په وخت دده لباس وغيره اوبښكلې شى.او جدا ايخودې شى.او قيديان په وردۍ كښې په جيل كښې ساتلې شى.بيا چه كله د سزا موده ختمه شى.نو د ايمان لباس به اچولې شى.او په جنت كښې به داخلولې شى.

اعراض به د خپل محل نه څنګه جدا كياى؟ باقى پاتې شو دا اشكال چه ايمان او ايمانيات خو اعراض دى.دا د خپل محل نه څنګه جدا كيدې شى؟ خو ددې اشكال د سره نشته.څكه چه په كور د آخرت كښې به اعراضو نه جواهر جوړ شى.د نبى كريم ﷺ احاديث په دې خبره باندې دلالت كوى.چه ددې مادى دنيا نه علاوه يو بل داسې عالم موجود دې.چه په دې كښې به معنوى او مخفى څيزونه مثلاً صفات انسانى وغيره د خپل صفت مناسب په جسم كښې ښكاره كيږى.لكه نبى كريم ﷺ ارشاد فرمائيلې دې.«اقرءوا القرآن فإنه يأتى يوم القيامة شفيعاً لأصحابه، اقرءوا الزهراوين، البقرة وسورة آل عمران، فإنهما تأتيان يوم القيامة كأنهما غمامتان، أو كأنهما غيايتان، أو كأنهما فرقان من طير صواف، تحاجان عن أصحابهما ....»(٣) په دې حديث كښې د سورة بقره او سورة آل عمران په باره كښې نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى چه دا دواړه سورتونه

---

(١) الأنعام: ١٢٢)

(٢) النمل: ٨٠)

(٣) صحيح مسلم (١١٠٧٢٧) كتاب فضائل القرآن باب فضل قراءة القرآن وسورة البقرة)

په د قيامت په ورځ د دوو وريځو، يا د دوو چترو، يا د صف په شكل كښې د مارغانو د دوو ډلو په صورت كښې راځى

دغه شان د نبى كريم ﷺ ارشاد دې ((إن الله يبعث الأيام يوم القيامة على هيأتها و يبعث الجمعة زهراء منيرة، أهلها يحفون بها كالعروس، تهدى إلى كريمها، تضيئ لهم، يمشون فى ضوئها، ألوانهم كالثلج بياضاً، و ريحهم يسطع كالمسك، يخوضون فى جبال الكافور، ينظر إليهم الثقلان، لا يطرقون إلا تعجباً حتى يدخلون الجنة، لا يخالطهم إلا المؤذنون المحتسبون)) (١)

په دې حديث شريف كښې د جمعې د ورځې په باره كښې راغلى دى چه الله تعالى به دا ځمكدار او روښانه ښكاره كوى.

دغه شان د نبى كريم ﷺ ارشاد دې ((يؤتى بالموت كهيأة كبش أملح....)) (٢)

ددې علاوه نور هم ډير احاديث دى چه دهغې نه ثابتيږى چه ددې عالم عنصرى نه علاوه نور هم ډير داسې څيزونه دى چه دهغې د عامو خلقو په نيز جسم نشته خو هغه د خپلو صفاتو مناسب جسم لرى لكه مثلاً چه اعمال به تللې كيږى (٣) او تسبيح وغيره به د اشجارو (وونو) په صورت كښې وى. (٤)

حضرت شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله فرمانى چه ..عصاة مؤمنين.. لره سره د ايمان نه په دوزخ كښې غورځولو كښې څه شبه ده؟ لكه څنګه چه سره زر په بهټئ كښې اچولې شى خو اصلى سره زر نه سوځى بلكه نور خيرې وغيره فنا كيږى او خالص سره زر صفا ځمكدار راوځى دغه شان دهوبى زياتې خيرنې كپړې په بهټئ باندې ايږدى خيرې ختميږى اوكپړه پاكه صفا راوځى دغه شان مؤمن لره په اور كښې غورځولو سره به دده زړه محفوظ وى چه دا د ايمان محل دى په دې باندې به هيڅ اثر نه پريوځى دده زړه به داسې د اور د اثر نه محفوظ ساتلې كيږى لكه څنګه چه حضرت خليل الله عليه السلام د خپل جسد مبارك سره په اور كښې محفوظ پاتې شوې وو. (٥) والله اعلم وعلمه أتم وأحكم۔

---

(١) المستدرک للحاكم (٢٧٧/١) كتاب الجمعة فضائل يوم الجمعة وكذلک رواه ابن خزيمه فى صحيحه كذا قال الألبانى فى سلسلة الأحاديث الصحيحة (٢٠٣٣/١٢، ٣٣١) رقم ٧٠٦)

(٢) صحيح البخارى (٦٩١/٢) كتاب التفسير سورة مريم باب قوله تعالى ﴿ وأنذرهم يوم الحسرة.. ﴾

(٣) قال تعالى: ﴿ والوزن يومئذالحق فمن ثقلت موازينه فأولئک هم المفلحون ومن خفت موازينه فأولئک الذين خسروا أنفسهم بما كانوا بآياتنا يظلمون (الأعراف: ٨، ٩) وغيرها من الآيات)

(٤) عن ابن مسعود رضى الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لقيت إبراهيم ليلة أسرى بى فقال يا محمد أقرئ أمتک منى السلام وأخبرهم أن الجنة طيبة التربة عذبة الماء وأنها قيعان وأن غراسها سبحان الله والحمد لله ولاإله إلا الله والله أكبر.. الجامع للإمام الترمذى كتاب الدعوات باب (بلاترجمة بعد باب ما جآء فى فضل التسبيح والتكبير والتهليل والتحميد) رقم ٣٤٦٢)

(٥) دمرجئو دمغالطې اود دې دازالې دپاره ټول مباحث د فضل البارى نه ماخوذ دى. (٥١٨/١- ٥٢١)

٣٠- أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ(١) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاحَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرُفِعَتْ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ الْتَمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالتِّسْعِ وَالْخَمْسِ

رجال الحديث

① **قتيبه بن سعيد:** ددوى حالات وړاندې د ،،باب إفشاء السلام من الإسلام،، لاندې تير شوى دى.

② **اسماعيل بن جعفر:** ددوى حالات هم وړاندې د ،،باب علامة المنافق،، لاندې تير شوى دى.

③ **حميد:** دا ابو عبيده حميد(بالتصغير) بن ابى حميد الطويل. الخزاعى. البصرى دې.(٢) ددوى د پلار ابوحميد په نوم كښې تقريباً لس اقوال دى.(٣)

دوى ته طويل ولې وئيلې كياى؟ په دې سلسله كښې يو قول دا دې.چه دا پخپله د وړوكى قد وو.خو ددوى دواړه لاسونه اوگده وو.لكه وئيلې شى.چه دې به كله مړى سره اودريدو او دواړه لاسونه به ئې اوږده كړل.نو يو لاس به ئې د هغه سر ته رسيدل.او دويم لاس به ئې دهغه پښو سره لگيدل.

يو قول دا هم دې.چه دې خو پخپله څه دومره اوگد نه وو.البته ددوى په گاونډ كښې دده په نوم يوكس اوسيدو.چه هغه به د ،، حميد قصير،، په نوم سره پيژندلې كيدو.نو دوى ته د فرق دپاره ،، حميد الطويل،، اووئيلى شو.(٤)

دوى د حضرت انس رضي الله عنه نه علاوه د تابعينو يو لوئې جماعت نه حديثونه اوريدلى دى.چه په دوى كښې حضرت ثابت بنانى، حسن بصرى، رجاء بن حيوه، عكرمه مولى ابن عباس، او نافع مولى ابن عمر رضي الله عنه خاص طور باندې قابل ذكر دى.(٥)

ددوى نه روايات كونكى هم ډير اهل علم دى.چه په هغوى كښې ابو اسحاق ابراهيم بن محمد الفزارى، اسماعيل بن جعفر، اسماعيل بن عليه، حماد بن زيد، حماد بن سلمه،

---

١) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه فى كتاب فضل ليلة القدر باب معرفة ليلة القدر لتلاحى الناس رقم ٢٠٢٣) وفى كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٤٩) والنسائى فى سننه الكبرى (٢٧٠١٢، ٢٧١) كتاب الإعتكاف باب التماس ليلة القدر فى التسع والسبع والخمس (٣٥٥\٧)

٢) تهذيب الكمال(٣٥٥\٧)

٣) تقريب التهذيب (١٨١) رقم ١٥٤٤)

٤) د دې تولو اقوالو دپاره اوگورئ تهذيب الأسماء واللغات (١٧٠١١) وتهذيب الكمال(٣٥٨\٧، ٣٥٩)

٥) تهذيب الأسماء (١٧٠١١) وتهذيب الكمال(٣٥٥\٧)

ربيع بن صبيح، زهير بن معاويه، سفيان بن سعيد ثوري، سفيان بن عيينه، شعبه بن الحجاج، عبدالعزيز دراوردي، عمران القطان، معاذ بن معاذ ،معتمر بن سليمان، يحي بن سعيد انصاري، يحيٰ بن سعيد القطان او يزيد بن هارون رحمهم الله پشان اساطين (لوئي عالمان) د حديث شامل دى.(١)

ددوى په ثقاهت او جلالت باندې اتفاق دې.(٢)

لكه امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(٣)

امام عجلى رحمه الله فرمائى.،،بصرى تابعى ثقة،،(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.،،ثقة لا بأس به،،(٥)

عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى.،،ثقة صدوق،،(٦)

په حميد الطويل باندې بعضو حضراتو كلام كړې دې.په دې سلسله كښې يوه خبره خو دا ونيلې شوې ده. چه ده به تدليس كولو.لكه ابن سعد رحمه الله فرمائى. ((كان ثقة كثير الحديث، إلا أنه ربما دلس))(٧)

دغه شان ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې.او فرمائيلى ئې دى.،،وكان يدلس،،(٨)

ابن خراش رحمه الله فرمائى.((فى حديث شئ يقال :إن عامة حديثه عن أنس إنما سمعه من ثابت))(٩)

دغه شان د شعبه رحمه الله نه نقل دى.((كل شئ سمع حميد عن أنس خمسة أحاديث))(١٠)

او هم ددوى نه منقول دى.((لم يسمع حميد من أنس إلا أربعة وعشرين حديثاً، والباقى سمعها من ثابت، أوثبته فيها ثابت))(١١)

---

(١) تهذيب الأسماء (١١/١٧٠) وتهذيب الكمال(١٧/٣٥٦، ٣٥٨)
(٢)قال الحافظ فى هدى السارى(ص،٣٩٩) مشهور من الثقات المتفق على الإحتجاج بهم..)_
(٣) تهذيب الكمال(١٧/٣٥٩)
(٤) المصدر السابق)_
(٥) المصدر السابق_
(٦)المصدر السابق)_
(٧) طبقات ابن سعد(٧/٢٥٢)
(٨) الثات لابن حبان(٤/١٤٨)
(٩)تهذيب الكمال(١٧/٣٥٩)
(١٠) تهذيب الكمال(١٧/٣٦٠)
(١١) تهذيب الكمال(١٧/٣٦٠)

ابوبکر دیجی رحمه الله فرمائی «وأما حدیث حمید فلا یحتج منه إلا بما قال: حدثنا أنس»(١)
یوه خبره دا هم ونیلې شوې ده چه ذوی ته په هغه حدیثونو کښې تمیز نه وو. کوم چه دوی براه راست د حضرت انس رضي الله عنه نه اوریدلی دی او کوم حدیثونه چه دوی د ،،ثابت عن انس،، او ،، قتادة عن انس،، په طریق سره اوریدلی دی.(٢)

امام یحي بن سعید رحمه الله فرمائی «کان حمید الطویل إذا ذهبت تقفه علی بعض حدیث أنس یشك فیه»(٣)
دغه شان امام شعبه رحمه الله فرمائی چه حمیدطویل ته به په بعضې احادیثو کښې شك کیدو (٤) دریمه خبره دا ونیلې شوې ده چه زانده د حمید الطویل حدیثونه پریخودی وو (٥)
خو حقیقت دا دې چه دا ثقه راوی دې او په دوی باندې چه کوم کلام شوې دې د هغې په وجه به ددوی حدیثونه نشي رد کولې

ترکومې پورې چه ددوی د تدلیس تعلق دې نو دا تدلیس مضر نه دې خکه چه په دې کښې واسطه متعین ده او دې ثقه دې لکه حافظ ابوسعید علائی رحمه الله فرمائی «فعلی تقدیر أن یکون أحادیث حمید مدلسة، فقد تبین الواسطة فیها، وهو ثقة صحیح»(٦)
ترکومې پورې چه ددوی د حضرت انس رضي الله عنه نه صرف د پنخو حدیثونو اوریدو تعلق دې نو دا روایت صحیح نه دې لکه چه حافظ ابن حجر رحمه الله دهغې روایت په باره کښې (کوم چه د عیسی بن عامر په واسطې سره منقول دې) فرمائی «و روایة عیسی بن عامر المتقدمة، أن حمیدا إنما سمع من أنس خمسة أحادیث،،قول باطل،، فقد صرح حمید بسماعه من أنس بشئ کثیر وفی صحیح البخاري من ذلك جملة وعیسی بن عامر ما عرفته»(٧)

دغه شان دوی د عسی بن عامر په باره کښې تصریح کړې ده چه دا غیرمعتمد راوی دې.(٨)
حافظ ابن عدی رحمه الله فرمائی «وحمید له حدیث کثیر مستقیم، فلغنی لکثرة حدیثه أن أذکر له شیئا من حدیثه، وقد حدث عنه الأئمة، وأما ما ذکر عنه أنه لم یسمع من أنس إلا مقدار ما ذکر، وسمع الباقي من ثابت عنه، فإن تلك الأحادیث یمیزها من کان یتهمه أنها عن ثابت عنه، لأنه قد روی عن أنس، وقد روی عن

---

١) تهذیب التهذیب(٣/٤٠)
٢) تهذیب الکمال(٧/٣٦٢) وتهذیب التهذیب(٣/٣٩)
٣) تهذیب الکمال(٧/٣٦١)-
٤) تهذیب الکمال(٧/٣٦٠، ٣٦١)
٥) تهذیب الکمال(٧/٣٦٢) -
٦) تهذیب التهذیب(٣/٤٠) وحاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف(١/٣٥٢)
٧) تهذیب التهذیب (٣/٤٠)
٨) هدی الساری(٣٩٩)

ثابت من أنس أحاديث، فأكثر مالى بابه أن الذى رواه عن أنس البعض مما يدلسه عن أنس، وقد سمعه من ثابت، وقد دلس جماعة من الرواة عن مشايخ قد رأوهم»(١)

ترکومې پورې چه ددوی د حضرت انس رضی الله عنه په احاديثو کښې د تميز نه کولو تعلق دې.نو دا هم خاص مضر نه دې.ځکه چه کوم حضرات دا بحث کوی.هغوی ورسره ورسره دا هم وائی. چه په دې کښې که څه واسطه شته.نو حضرت ثابت بنانی یا حضرت قتاده رحمهما الله دی.د واسطو متعين کيدو نه پس خو په دې اعتراض کښې هيڅ قوت نه پاتې کيږی.

امام يحي بن سعد رحمه الله هم د حضرت انس رضی الله عنه دحديثونو په باره کښې چه کوم دا فرمائيلی دی.چه دوی ته به شك كيدو.دا هم په دې باندې محمول دې.چه دوی به باقاعده د حضرت انس رضی الله عنه نه براه راست اوريدلې احاديثو او ددوی په واسطې سره اوريدلې احاديثو کښې تميز کولو سره روايت نه کولو.يا به ئې فرق نه کولو.ترکومې پورې چه په حديث کښې د غلطئ کولو تعلق دې.نو دا خبره هيڅ چا نه ده کړې.

د امام شعبه رحمه الله خبره هم په دې باندې محمول ده.بلکه ممکن ده.چه امام شعبه رحمه الله ته غلط فهمی شوی وی.ځکه چه حافظ مزی رحمه الله د معاذ بن معاذ نه نقل کړی دی.چه مونږ د حميد طويل سره ناست وو.چه شعبه راغلو.او تپوس ئې اوکړو.چه ابوعبيده! په فلانی فلانی حديث کښې تاسو ته شك دې؟ حميد جواب ورکړو. چه آو! بعضې وختونو کښې ماته شك کيږی.کله چه شعبه لاړو.نو حميد اووئيل.چه ماته په هيڅ حديث کښې هم شك نشته.خو چونکه دا لوئی کونکې او ډيرې نکتې راوښکونکې هلك دې.په دې وجه ما اوغوښتل.چه لږه شان په ده باندې سختی اوکړم.(٢)

ددې واقعې نه معلوميږی.چه امام شعبه رحمه الله چه د شك كيدو كومه خبره كړې ده.هغه په دې واقعې باندې مبنی ده.حالانکه حميد خپل ځان ته د شك لاحق كيدو نه ښکاره انکار کوی.

ددې نه علاوه د حميد د حضرت انس رضی الله عنه نه براه راست اوريدلی شوی احاديث اود،،ثابت من أنس،، او ،،قتادة عن أنس،، په طريق سره اوريدلی شوی احاديثو کښې د اختلاط قول د شويب بصری په طريق سره منقول دې.چه دوی په ،، درست،، نوم سره هم ياديږی.چه دا قابل اعتناء (او قابل توجه) نه دې.

لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«وحكاية سفيان عن درست ليست بشئ، فإن درست هالك»(٣)

ترکومې پورې چه د زائده بن قدامه رحمه الله ددوی د حديثونو پريخودو تعلق دې.نو دا څه په داسې بنياد باندې نه دې.چه ددوی په حديثونو کښې څه عيب دې.بلکه ددې وجه دا ده.چه

---

(١) الكامل فى ضعفاء الرجال (٢٦٨/٢) بتبويب التحريفات والأخطاء فى العبارة من سير أعلام النبلاء (١٦٦/٦، ١٦٧) وتهذيب الكمال (٣٦٢/٧)

(٢) تهذيب الكمال (٣١٦/٧)

(٣) تهذيب التهذيب (٤٠/٣)

دوى د سركارى افسرانو (پوليس) لباس او ددوى شكل اختيار كړې وو.په دې وجه د هغوى دده حديثونه پرېخودې وو

لكه چه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «إنما طرحه للبسه سواد الخلفاء، وزي أعوانهم، فعن مكى بن إبراهيم قال: مررت بحميد وعليه ثياب سود، فقال لى أخى ألا تسمع منه؟ فقلت أأسمع من الشرطى؟»[1]

بيا دلته هم وضاحت ضرورى دې.چه امام بخارى رحمه الله د حميد صرف دهغه حديثونو تخريج پخپل صحيح كښې كړې دې.په كومو كښې چه د سماع تصريح موجود ده.او داسې حديثونه هم دوى متابعةً او تعليقاً نقل كړى دى.[2]والله اعلم

په ۱۴۲ھ كښې ددوى وفات اوشو.[3]رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ انس: دا حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې.ددوى حالات وړاندې د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه،، لاندې تير شوى دى.

⑤ عبادة بن الصامت: دې هم مشهور صحابى ابو الوليد حضرت عباده بن الصامت انصارى خزرجى رضي الله عنه دې.ددوى حالات هم وړاندې د ،،باب علامة الإيمان حب الأنصار،، نه روستو د ،،باب بلا ترجمه،، لاندې تير شوى دى.

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ: رسول الله ﷺ د ليلة القدر په باره كښې د ښودلو دپاره راووتلو.په مسلمانانو كښې دوه سړى په جګړه شو.

،،تلاحى،، منازعت او مخاصمت ته وائى.د حديث مطلب دا دې.چه نبى كريم ﷺ په متعين طور باندې دليلة القدر د ښودلو دپاره تشريف راوړلو.نو وې كتل.چه دوه سړى په زوره زوره لګيا دى.ددوى په مينځ كښې په څه خبره باندې جګړه شروع وه.

د ابن دحيه رحمه الله د قول مطابق دا دواړه حضرات كعب بن مالك اوعبدالله بن ابى حدرد رضي الله عنهما وو.د حضرت كعب بن مالك رضي الله عنه قرض د حضرت عبدالله رضي الله عنه په ذمه وو.په دې سلسله كښې په دواړو كښې جګړه اوشوه.او په جمات كښې ددوى آوازونه اوچت شوى وو.[4]

قوله فَقَالَ إِنِّى خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاحَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرُفِعَتْ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.چه زه تاسو ته د ليلة القدر دتعين

---

[1] ميزان الإعتدال (۶۱۰/۱)

[2] هدى السارى (۳۹۹)

[3] سير أعلام النبلاء (۱۶۸/۶) وغيره

[4] فتح البارى (۱۳۶/۱) وعمدة القارى (۲۸۱/۱)

په باره کښې د خودنې دپاره راوتلې ووم خو فلانې فلانې په جګړه وو نو د ليلة القدر تعين اوچت کړې شو. شايد هم په دې کښې ستاسو دپاره خير وي

د روافضو وينا دا ده چه د ليلة القدر ذات اوچت کړې شو اوس د ليلة القدر هيڅ وجود نشته.(۱)

دا خبره بيخي غلطه ده که د ليلة القدر ذات اوچت کړې شوې وې نو دلته سوال پيدا کيږي چه نبي کريم ﷺ ،،عسى أن يكون خيراً لكم،، ولې اوفرمائيل؟ او د ،،التمسوها في السبع و التسع و الخمس،، څه مطلب دې؟(۲)

قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه ددې حديث نه معلومه شوه چه مخاصمت (جګړه کول) مذموم دې او دا د معنوي عقوبت يعنې د حرمان سبب جوړيږي او دا هم معلومه شوه چه کوم ځائې کښې شيطان حاضر وي د هغه ځائې نه برکت او خير اوچتولې شي (۳) ځکه چه امام مسلم رحمه الله د حضرت ابوسعيد رضي الله عنه نه کوم روايت نقل کړې دې د هغې الفاظ دي: «فجاء رجلان يحتقان معهما الشيطان»(۴) يعنې دوه سړي په دې شان راغلل چه دوی دواړو خپل ځان په حق باندې ثابتولو .دوی سره شيطان لګيدلې وو.

خودلته سوال پيدا کيږي چه دا مخاصمت تاسو مذموم، د محروميدو باعث او د خير او برکت اوچتيدو سبب څنګه ګرځولې شي حالانکه نبي کريم ﷺ فرمائي. «عسى أن يكون خيراً لكم» ددې نه معلوميږي چه دا جګړه کول د خير سبب جوړ شو؟

په دې دواړو خبرو کښې حقيقت کښې هيڅ تعارض نشته د جګړې بې برکته او د حرمان سبب کيدل په يو اعتبار سره دي او د نبي کريم ﷺ ارشاد په بل جهت سره دې.

قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه دا جګړه د رحمت د تعين ختميد باعث جوړ شو اوکه دا تعين معلوم وې نو ډيرو کمزورو ته به فائده رسيدلې وه هغه به په دغه شپه ويښ پاتې کيدو او د يو زر مياشتو نه د زيات عبادت فضيلت به ئې حاصلولو په دې اعتبار سره دا جګړه د خير پورته کيدو سبب جوړ شو.

او نبي کريم ﷺ ،،اوچتيدل،، د خير په دې لحاظ سره ګرځولې دې که ټولو خلقو ته ليلة القدر په تعين سره معلوم شوې وې نو صرف هم په دې شپه کښې به ئې عبادت کولو په باقي شپو کښې به اطمينان سره کيناستلو او په نوافلو وغيره کښې به نه مشغوليدلو او

(۱) فتح البارى(۲۶۳۱۴) كتاب فضل ليلة القدرباب تحرى ليلة القدر فى الوتر من العشر الأواخر)

(۲) عن عبدالله بن يحنس قال قلت لأبى هريرة رضي الله عنه زعموا أن ليلة القدر قد رفعت قال كذب من قال ذلك قال قلت فهى فى كل رضمان أستقبله؟ قال نعم المصنف لعبدالرزاق (۲۵۵۱۴) كتاب الصيام باب ليلة القدرو أرجع إليه لروايات وآثار اخر فى هذا الصدد)

(۳) فتح البارى(۱۱۳۱۱)-

(۴) صحيح مسلم (۳۷۰۱۱) كتاب الصيام باب فضل ليلة القدر والحث على طلبها)

اوس چونکه تعین اوچت کړې شو.او دا اوښودلې شو. چه ليلة القدر په آخری عشره کښې دننه ده.نو خلق د یوې شپې په ځائې په ډیرو شپو کښې عبادت کوی.او د یوې شپې دعبادت ثواب حاصلولو په ځائې به دوی ته د ډیرو شپو دعبادت ثواب ملاویږی.

ددې نه علاوه په دې رفع (اوچتیدو) کښې د ،،خیر،، نور وجوهات هم شته.انشاءالله د ،،ليلة القدر،، په مباحثو کښې به هغه ذکر کولې شی.

ایا حق طلب کول مذموم دی؟: وړاندې مونږ ذکرکړی دی.چه دا دواړه حضرات کومو چه جګړه کوله.د خپل دین (قرض) په باره کښې ئې کوله.ګویا چه د ،،حق،، مطالبه کیدله.هم دا د مسلم په روایت کښې د ،،فجاء رجلان يحتقان....،،(۱)الفاظو سره بیان کړې شوې دې.نو د دین او حق مطالبه کول، آیا قابل مذمت او باعث د محرومیدو دی؟

ددې جواب دا دې.چه مطلب حق طلب کول قابل مذمت څیز نه دې.البته په دې واقعه کښې مذموم صورت پیدا شوې دې.ځکه چه اول خو دا واقعه په جمات کښې پیښه شوه.چه دا د ذکر او عبادت ځائې دې.او بیا په مسجد نبوی کښې، چه ددې مرتبه د عامو جماتونو په مقابله کښې زیاته ده.بیا زمانه هم د رمضان شریف ده. چه دا صرف او صرف د عبادت زمانه ده.بیا دا چه د نبی کریم ﷺ په موجودګئ کښې دا واقعه راپیښیږی.چه په دې کښې آواز اوچتیدل ثابتیږی.او د نبی کریم ﷺ په موجودګئ کښې آواز پورته کول د قرآن د نص په موجب، د اعمالو بربادیدو سبب دې.ددې ټولو وجوهاتو په وجه مخاصمت مذموم ګرځولې شوې دې.په دې وجه نه، چه مطلق دین او حق طلب کول مذموم دی.(۲) والله اعلم.

قوله: الْتَمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالتِّسْعِ وَالْخَمْسِ :دا شپه تاسو په اوومه، نهمه او پنځمه شپه کښې تلاش کړئ.

ددې جملې نه په ظاهره دا معلومیږی.چه شپ قدر په اوومه، نهمه، او پنځمه شپه کښې تلاش کړې شی.خو دا مراد نه دې.بلکه ددې نه د آخری عشرې اوومه، نهمه او پنځمه شپه مراد ده.(۳)

د ،،شب قدر،، په باره کښې چه څومره اختلافات دی.هغه به انشاءالله تفصیل سره پخپل مقام باندې راځی.البته دلته صرف په دومره خبره باندې پوهه شئ.چه په دې کښې اختلاف دې.چه دا پنځمه، اوومه، او نهمه شپه د تیرو شوو اعتبار سره مراد دی.اوکه د باقی شپو په اعتبار سره؟ یعنی د آخری عشرې شپې به د شروع نه شمارلې شی.اوکه د آخر طرفه؟(۴)

---

(۱) قد سبق تخریجه آنفاً)

(۲)اوګورئ: فتح الباری(۱۱۳/۱) دغه شان اوګورئ عمدة القاری(۲۸۱/۱) فقد قال العینی فیه: طلب الحق غیرمذموم لا فی المسجد ولا فی الوقت المخصص وإنما المذمة فیها لیست راجعة إلی مجردالخصومة فی الحق وإنما هی راجعة إلی زیادة منازعة حصلت بینهما عن القدرالمحتاج الیه وتلک الزیادة هی اللغو والمسجد لیس بمحل للغو مع ما کان فیها مع رفع الصوت بحضرة النبی ﷺ فافهم)

(۳) عمدة القاری(۲۸۱/۱)_

(۴) فتح الباری(۱۱٤/۱)_

بعضې حضرات خو دا وائي چه د تيرو شوو شپو په اعتبار سره به شمارلې کيږي. يعنى دا شپې به د اول نه شروع کولې شي. په دې صورت کښې به د پنځمې نه پنځيشتمه شپه، د اوومې نه اوويشتمه شپه، او د نهمې نه نهيشتمه شپه مراد وي.
او نور عالمان فرمائي چه د باقى ورځو اعتبار به کولې شي. يعنى د آخر طرفه به دا شپې شمارلې کيږي.
په دې صورت کښې بيا بعضې عالمان فرمائي چه مياشت به د ديرشو اخستلې شي. او بعضې فرمائي چه مياشت به د يوکم ديرشو اخستلې شي.
که د ديرشو مياشت واخستلې شي. نو چونکه شمار به د آخر نه کيږي. او ترتيب به داسې وي. ۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱. په دې اعتبار سره د اوويشتمې نه څليرشتمه شپه، پنځمې نه شپږيشتمه شپه او د نهمې نه دوه ويشتمه شپه مراد وي او که د يوکم ديرشو مياشت واخستلې شي. نو د نهمې مصداق به يويشتمه شپه، د اوومې مصداق به دريشتمه شپه، او د پنځمې مصداق به پنځيشتمه شپه وي. والله اعلم

بيا دلته په دې هم پوهه شئ چه په اکثرو رواياتو کښې ترتيب هم دا دې ،،

سبع، تسع، خمس،، په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده. چه په اوومه شپه کښې د ليلة القدر کيدل اقوى دى. اګرچه ابو نعيم رحمه الله په ،، مستخرج،، کښې کوم روايت نقل کړې دې په هغې کښې ترتيب نزولى دې. يعنى ،، تسع، سبع، خمس،، (۱) والله اعلم۔

د احاديثو او آثارو ترجمة الباب سره انطباق: وړاندې مونږه بيان کړى دى. چه دلته امام بخارى رحمه الله دوه ترجمې قائمې کړى دى. ① يو ،، خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر،، او دويمه ترجمه ده ،، ومايحذر من الإصرار على التقاتل والعصيان من غير توبة،، ددې دواړو ترجمو لاندې امام بخارى رحمه الله درې آثاره ، يو آيت کريمه، او دوه حديثونه ذکر کړى دى.
د عامو شارحينو مطابق په دې کښې د دريو واړو آثارو تعلق ړومبۍ ترجمې سره دې. او ددې مناسبت هم ترجمې سره واضح دې. ځکه چه ترجمه کښې د ،، خوف مؤمن،، ذکر دې. او د ابراهيم تيمى رحمه الله په اثر کښې ،، خشيت أن أكون مكذباً ،، کښې هم دا مفهوم دې. د ابن ابى مليکه رحمه الله په اثر کښې د ،، خوف من النفاق،، ذکر دې. دغه شان د حضرت حسن بصرى رحمه الله په اثر کښې هم دا معنى ده.
چونکه ددې آثارو تعلق ړومبۍ ترجمې سره دې. په دې وجه ئې دا د ،، ترجمې ،، نه سمدستى روستو ذکرکړل. ددې نه پس د آيت تعلق دويمې ترجمې سره دې. او دغه شان په دوو حديثونو کښې ړومبې حديث يعنى د حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه د حديث ،، سباب المسلم فسوق......،، تعلق هم د ترجمې سره دې.

---

(۱) فتح البارى (۱۱۴/۱) وعمدة القارى (۲۸۱/۱)۔

ددې حديث وجه د مطابقت دا بيان كړې شوې ده.چه په دې حديث كښې د مرجئه د قول ابطال دې.چه دوى مرتكبين د گناه كبيره لره فاسق نه گرځوى.او نه په مرتكبينو د قتال باندې د كفر او كفران حكم لگوى.گويا چه ,,سباب،، او ,,قتال،، باندې اصرار (هميشوالې) د توبې نه بغير مضرنه گڼړى.په دې وجه امام بخارى رحمه الله ترجمه قائمه كړله.چه ((ومايحذر من الإصرار على التقاتل والعصيان من غير توبة)) حالانكه دويم حديث كوم چه د حضرت عباده بن الصامت رضي الله عنه حديث دې.د هغې تعلق مخكنئ ترجمې سره دې.

ددې حديث د ترجمة الباب ړومبى جزء سره مطابقت داسې دې.چه په دې كښې د ,,تلاحى،، مذمت بيان كړې شوې دې.ځكه چه ,,متلاحى،، د ډيرو نيكو اعمالو نه محروم پاتې كيږى.خصوصاً كله چه په جمات كښې وى.او بيا كه دا ,,تلاحى،، د نبى كريم ﷺ په موجودگئ كښې وى.نو د عمل د باطليدو بنياد هم جوړيږى.(١)

حضرت علامه كشميرى رحمه الله فرمائى.ددې حديث نه معلومه شوه.چه د تلاحى په وجه د ليلة القدر قطعى تعين اوچت كړې شو.دغه شان معصيت هم كله كله د عمل بربادېدو سبب جوړيږى.(٢)

دا خو دعامو شارحينو خبره وه.چه ددوى په نيز د دريو آثارو تعلق ړومبئ ترجمې سره دې.او د آيت او ړومبى حديث تعلق دويمې ترجمې سره دې.او د دويم حديث تعلق ړومبئ ترجمې سره دې.گويا چه ددوى په نيز لف و نشر غير مرتب دې.

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه په دې باب كښې دوه ترجمې دى.د ړومبئ د اثبات دپاره د ابراهيم تيمى رحمه الله وغيره تابعينو اقوال مذكور دى.او دويمې ترجمې سره ئې قرآنى آيت راوړلې دې.ددې نه پس ئې دوه روايتونه ذكركړى دى.چه ددې صريح تعلق دويمې ترجمې سره معلوميږى.

غالباً د ړومبئ ترجمې نه دا غرض دې.چه مؤمن له د نفاق نه ويريدل پكار دى.او د دويمې ترجمې نه صريح مقصود د معاصى نه ويريدل دى.حاصل دا چه د ضرورياتو او مكملاتو نه فارغ شو.نو د ايمان مفسدات او مضرات خودل مقصود دې.چه دا دوه څيزونه دى:.

① ړومبې نفاق دې.② دويم معاصى دى سره د اصرار او توبې نه بغير،_اصرار د توبې نه بغير چونكه د باب په رواياتو كښې مذكور نه وو.نو ددې د اثبات دپاره ئې ترجمې سره آيت بيان كړو.(٣)،،والله أعلم وعلمه أتم وأحكم،،_

---

(١)اوگورئ: عمدة القارى(١\٢٧٥-٢٧٩) وفتح البارى(١\١١١)_

(٢) فيض البارى(١\١٤٦)_

(٣)الأبواب والتراجم لصيحح البخارى أز شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب قدس سره (ص،٣٨)

۳۶- بَاب سُؤَالِ جِبْرِيلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَالْإِحْسَانِ وَعِلْمِ السَّاعَةِ

وَبَيَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُ ثُمَّ قَالَ جَاءَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَام يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ فَجَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ دِينًا وَمَا بَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنْ الْإِيمَانِ [ر:۵۳] وَقَوْلِهِ تَعَالَى وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ (آل عمران:۸۵)

په دې ترجمه کښې ،،سؤال،، مصدر دې چه دا فاعل طرف ته مضاف دې.او ،،النبی ﷺ،، مفعول واقع دې. ،،عن الايمان....الخ،، د،،سؤال،، سره متعلق دې د ،،وعلم الساعة،، عطف په ،،الايمان،، باندې دې.او د ،،ووقت علم الساعة،، په تقدير کښې دې.ځکه چه د ،،ايمان،، او،،اسلام،، او ،،احسان،، په باره کښې خو سوال کړې شوې دې.د ،،ما الايمان،، او ،،ما الاسلام،، او،،ما الاحسان،، عنوان سره. او د ،،الساعة،، په باره کښې په ،،ومتی الساعة،، ونيلو سره تپوس کړې شوې دې.او ،،متی،، وخت سره مخصوص دې.(۱)

قوله: وَبَيَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُ:ددې عطف په ،،السؤال،، باندې دې.(۲) ،،له،، ضمير کوم طرف ته ګرځی؟ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه دا ضمير د ،،ايمان، اسلام، احسان، او علم الساعة،، مجموعې طرف ته راګرځی.(۳)

په دې باندې اشکال کيږی.چه نبی کريم ﷺ خو د ،،متی الساعة،، جواب ورنکړو .نو بياد ،،له،،ضمير دې ټولو څيزونو طرف ته څنګه ګرځيدې شی؟ علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.

چه نبی کريم ﷺ چونکه د اکثر مسئول عنه جواب ورکړې دې.نو د ،، للاکثر حکم الکل،، قاعدې مطابق ګويا د ټولو جواب ئې ورکړو.په دې وجه دې طرف ته د ضمير ګرځيدل صحيح دی.

يا ضمير ګرځيدل ځکه صحيح دی.چه نبی کريم ﷺ د ،،متی الساعة،، په جواب کښې ،،ما المسئول عنها باعلم من السائل،، فرمائيلو سره چه څنګه د لاعلمئ اظهار اوفرمائيلو.دغه شان ئې ګويا چه الله تعالی ته حواله کړو.د الله تعالی د علم حواله کول دا هم ،،بيان،، دې.نو ضمير د ټولو مجموعې طرف ته ګرځول صحيح شو.(۴)

---

(۱) عمدة القاری(۱/۲۸۱، ۲۸۲)
(۲) عمدة القاری(۱/۲۸۲) وفتح الباری(۱/۱۱۵) وشرح الکرمانی(۱/۱۹۲)
(۳) شرح الکرمانی(۱/۱۹۲)-
(۴) کرمانی(۱/۱۹۲)

بعينه هم دا خبره حافظ رحمه الله د كرماني رحمه الله د حوالې نه بغير نقل كړې ده.(١)
د لامه عينى رحمه الله فرمائى.چه هسې بيسه په دې تكلف كښې د پريوتلو ضرورت نشته.
,,له،، ضمير,,جبرئيل،، طرف ته واپس كيږى.(٢) اوس مطلب ښكاره دې.چه دا باب د
حضرت جبرئيل عليه السلام د نبى كريم ﷺ نه د ايمان، اسلام، احسان او د قيامت په باره كښې د
سوال،اونبى كريم ﷺ دحضرت جبرئيل عليه السلام په وړاندې دبيانولوپه باره كښې دې.والله اعلم.

د ترجمة الباب ما قبل سره مناسبت په تير شوى باب كښې د ،،**خوف المؤمن أن يحبط عمله**،، ذكر
وو.يعنى مؤمن له د اعمالو بربادېدو نه يريدل پكار دى.او په دې باب كښې ددې خبرې
بيان دې.چه سړې به مؤمن څنګه جوړيږى.او د شريعت په نظر كښې مؤمن څوك دې؟نو په
دواړو بابونو كښې مناسبت ښكاره شو.(٣)

د ترجمة الباب مقصد:امام بخارى رحمه الله د وړاندې نه په مختلفو عنواناتو سره په دې ښودلو
راروان دې.چه اعمال د ايمان جزء دې.خو په عنوان كښې كله ,,ايمان،، ذكر كوى.كله
,,اسلام،، او كله ,,دين،،. مثلاً فرمائى.،،**حب الرسول من الإيمان**،، ،،**من الدين الفرار من الفتن**،،
إفشاء السلام من الإسلام،،_ اشكال كيږى.چه تاسو خو ددې قائل ئې.چه اعمال د ايمان جزء
دې.نو بيا د ،،**من الإسلام**،، يا د ،،**من الدين**،، عنوان څنګه صحيح كيدې شى؟
ددې جواب امام بخارى رحمه الله په دې ترجمې منعقد كولو سره وركوى.چه ،،اسلام، ايمان، او
دين،، درې واړه متحد دى.نو كه اعمالو ته د اسلام جزء اووئيلې شى.او كه د دين جزء
اوګرځولې شى.او كه د ايمان جزء اوګرځولې شى.خبره يوه ده.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه مخكښې دا خبره تيره شوې ده.چه د امام بخارى رحمه الله په نيز
ايمان او اسلام متحد دى.ځكه چه د حضرت جبرئيل عليه السلام د سوال نه،او بيا د نبى كريم ﷺ د
جواب نه ښكاره دا معلوميږى.چه په دې دواړو كښې تغاير دې.په دې وجه امام بخارى رحمه الله
په دې باب قائمولو سره دا ثابتول غواړى.چه په اسلام او ايمان كښې تغاير نشته.بلكه
اتحاد دې.(٤)
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه امام بخارى رحمه الله دلته په ،،ترجمه،، كښې درې اجزاء
ذكر كړى دى.① جبرئيل عليه السلام د نبى كريم ﷺ نه د ايمان، اسلام، احسان او د قيامت دعلم
سوال اوكړو.نبى كريم ﷺ د هغوى په وړاندې دا بيان كړل. بيا ئې اوفرمائيل.،، **جاء يعلم
الناس دينهم**،، يعنى جبرئيل عليه السلام خلقو ته ددوى د ،،دين،،ښودلو دپاره راغلې وو.ګويا نبى

---

(١) فتح البارى(١١٥\١)
(٢) عمدة القارى(٢٨٢\١)
(٣) عمدة القارى(٢٨٢\١)
(٤) فتح البارى(١١٤\١)

كريم ﷺ اسلام، ايمان او احسان وغيره ټول، ،دين، ، اوګرځول.معلومه شوه.چه دا ټول يو دي.د ترجمې ددې رومبى جزء نه د امام بخاري رحمه الله مقصد هم دا دې.چه ټول اصول او فروع، عقائد او اعمال، ايمان او اسلام، او اخلاص او صدق ټول په ، ،دين، ، كښې شامل دي. هم دا دوى ، ،فجعل ذالك كله ديناً، ، ونيلو سره واضح كړې ده.

② په دويم جزء كښې دوى حديث د وفد عبدالقيس(١) حواله وركړې ده.چه په دې كښې نبى كريم ﷺ د ، ،ايمان، ، په شرح فرمانيلو كښې هم دا څيزونه ذكركړى دى.كوم چه په حديث د جبرئيل كښې د ، ،اسلام، ، په شرح كښې مذكور دى.ددې نه هم دا معلومه شوه.چه ايمان او اسلام دواړه يو دي. ③ دريم جزء په دې ، ،ترجمه، ، كښې آيت كريمه دې.﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾(٢)

په دې آيت كښې اسلام ته دين ونيلې شوې دې.ددې نه معلوميږى.چه اسلام او دين يو دې. ددې ټولو نصوصو نه معلومه شوه.چه په اسلام ،ايمان، او دين كښې د هر يو اطلاق په دويم باندې كيدې شى.او د سلفو په نيز نصوصو كښې هم وارد شوى اطلاقات خوښ دى.نو هركله چه ددى دريو واړو استعمال او اطلاق په نصوصو كښې د يو بل په ځائې باندې شوې دې.نو دا هم دغه شان عموم او اطلاق سره ساتل پكار دى.هغوى د متاخرينو كلامى مباحث نه خوښوى.ځكه چه ددوى په نيز په دين، ايمان او اسلام كښې د هر يو جدا جدا تعريف كولې شى.په دې طريقه په دې كښې هيڅ يو د بل په معنى كښې استعمالول ممكن نه پاتې كيږى.حالانكه د نصوصو كښې نه دې كښې هر يو د بل په ځائې د استعمالولو اجازت معلوميږى. په اصل كښې د متاخرينو په نيز د عقلى مباحثو او په منطقى طريقه د استدلال د غلبې په وجه دا څيز غالب دې.چه دوى د هر يو څيز په ماهيت او كنه پسې شوى دى.ددې دپاره د جامع مانع تعريف كولو كوشش كوى.كلام الله او كلام رسول په دې عقلى اصطلاحاتو باندې كلى طور باندې نه وارديږى.بلكه په نورو معانيو باندې هم وارديږى.په دې وجه دوى په داسې مقاماتو كښې د تجوزقائل كيږى.او دوى هلته د تكلف نه كاراخلى.او متقدمين او سلف حضرات ددې حادثو اصطلاحاتو پابندى نه كوى.او نه هغوى د يونان د منطقيانو تحقيقاتو سره څه دلچسپى (او شوق) ساتى.په دې وجه هغوى الفاظ شرعيه لره د اصطلاحات حادثه په محدود جامه كښې د محدود ساتلو په ځائې نصوص لټوى.او هغه په اطلاقاتو باندې محمول ساتى.

ددې نه دا خبره هم معلومه شوه.چه وړاندې په كومو بابونو كښې كوم مختلف عنوانات اختيار كړې شوى دى.چه چرته، ، من الدين كذا، ، ونيلى شوى دى.او چرته ، ، من الاسلام كذا، ، او چرته كښې ، ،من الايمان كذا، ، دا ټول اطلاقات صحيح دى. (٣)، ،والله تعالى اعلم، ، ـ

---

(١) حديث وفد عبدالقيس نزدې په ((باب أداء الخمس من الإيمان)) كښې راځى.

(٢) آل عمران:٨٥)

(٣) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى از شيخ الحديث صاحب رحمه الله (ص.٣٨، ٣٩)

ايا د امام بخاري رحمه الله په دې دلائلو سره د حنفيه په مسلک باندې څه فرق پريوځي؟ په دې مجموعي دلائلو سره د امام بخاري رحمه الله مقصد ښه واضح شو. خو دلته په دې خبره پوهه شئ چه ددوی په دې دلائلو سره د حنفيانو په مسلك باندې هيڅ فرق نه پريوځي. ځکه چه په اطلاقاتو او استعمالاتو کښې توسع (او فراخي) وي. د توسع او مجاز په لحاظ سره د يو په بل باندې اطلاق کول، يا په تفسير کښې د يو څيز په بل کښې ذکر کول په دې کښې هيڅ بنديز او باك نشته.(١)

ترکومې پورې چه د ايمان او د اسلام د حقيقت تعلق دې نو دا بالکل جدا جدا دی بلکه د حافظ ابن حجر رحمه الله تشريح سره خبره بالکل واضح کيږی. حافظ رحمه الله فرمائي چه په ټولو دليلونو باندې د نظر کولو نه روستو، چه کوم څه واضح شو هغه دا دی چه د ايمان او اسلام دواړو جدا جدا شرعي حقيقت دې. لکه څنګه چه ددوی دواړو جدا جدا لغوی حقيقت هم دی. خو هر يو دواړو ته مستلزم دې. په دې لحاظ سره چه د يو بل د تکميل باعث دی نو لکه څنګه چه يو عامل بغير د صحيح عقائدو کامل مسلمان نشي کيدې دغه شان د يو ښه عقيدې خاوند بغير د عمل نه کامل مؤمن نشي کيدې. او په کوم کوم ځائې کښې چه د اسلام په ځائې د ايمان، او د ايمان په ځائې د اسلام اطلاق راځي. يا په يو ونيلو سره د دواړو مجموعه مراد اخستې شي. دا په طريقه د مجاز دی. او موقعه او محل سره د مراد تعين کيږی. مثلاً که دواړه په يو ځائې د سوال په مقام کښې جمع شي. نو د دواړو حقيقي معنی به مراد وي. او که دواړه په يو ځائې نه وي. يا د سوال موقع نه وي. نو دمقامي قرائنو په لحاظ او اعتبار سره به په حقيقت يا مجاز باندې محمول کولې شي.

محمد بن نصر رحمه الله د اکثرو عالمانو نه نقل کړی دی. چه اسلام او ايمان دواړه مساوی او مترادف دی. ابن عبدالبر رحمه الله هم ددوی اتباع کړې ده. او لالكائي او ابن السمعاني رحمهما الله د اهل السنة والجماعة نه نقل کړی دی. چه ددې دواړو په مينځ کښې فرق دې محدث اسماعيلي رحمه الله د اهل السنة والجماعة نه نقل کړی دی. چه د ايمان او اسلام دواړو مدلول او مصداق په يو ځائې کښې د ذکر کيدو په صورت کښې مختلف او جدا جدا وي. او که جدا جدا ذکرشوې وی. نو د يو بل په ضمن کښې شامليږی. هم ددې تفصيل په رڼا کښې د محمد بن نصر رحمه الله د کلام محمل د حديث عبدالقيس مدلول پيژندل پکار دی په کوم چه نبی کريم ﷺ د ايمان تشريح په هغه څيزونو سره فرمائيلې ده کوم چه په حديث د جبرئيل کښې د اسلام لاندې مذکور دی. چه ددې نه د دواړو په مينځ کښې برابري معلوميږی. حالانکه دلالکائی او ابن السمعانی رحمهما الله د کلام محمل د حديث جبرئيل مدلول ګرځول پکاردی. چه په دې کښې دايمان اواسلام مصداق جدا جدا ګرځولې شوې دې. والله الموفق(٢)

تنبيه وړاندې د کتاب الايمان په شروع مباحثو کښې د اسلام او ايمان په مينځ کښې د

---

١) فضل الباری(١\٥٢٥)_

٢) فتح الباری(ج١١١٥)_

نسبت تفصیل ذکر شوي دي. ,,فارجع إليه إن شئت،،([1])

قوله وَمَا بَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الْإِيمَانِ: په دې کښې ,,واو،، د مصاحبت دپاره دې او د ,,مع،، په معنی کښې دې. او د ,,من الایمان،، مطلب دې ,,من تفصیل الإیمان،، دغه شان وړیسې په ,,وقوله تعالی.....،، کښې هم ,,واو،، د معیت دپاره دې ([2])

۵۰- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ([3]) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ فَقَالَ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ قَالَ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةَ ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ قَالَ أَبُو عَبْد اللَّهِ جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ [۴۴۹۹]

رجال الحدیث

① **مسدد:** دا مشهور محدث مسدد بن مسرهد رحمه الله دې. د دوی حالات د ,,باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه،، لاندې تیر شوي دي.

② **اسماعیل بن ابراهیم:** دا مشهور محدث اسماعیل بن ابراهیم بن مقسم رحمه الله دې. چه

---

[1]) کشف الباری (۶۰۶/۱، ۶۰۸) د زیات تفصیل دپاره اوګورئ إحیاء علوم الدین مع شرح إتحاف السادة المتقین (۲۳۳/۲- ۲۴۰) الفصل الرابع فی الإیمان والإسلام وما بینهما من الإتصال والإنفصال – وعمدة القاری (۱۰۹/۱، ۱۱۰) کتاب الإیمان)

[2]) شرح کرمانی (۱۹۳/۱) وعمدة القاری (۲۸۲/۱) وفتح لاباری (۱۱۴/۱)

[3]) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب التفسیر سورة لقمان باب ﴿ إن الله عنده علم الساعة ﴾ رقم ۴۷۷۷ ومسلم فی صحیحه (۲۹/۱) کتاب الإیمان رقم ۱۰۶) والنسائی فی سننه فی کتاب الإیمان وشرائعه باب صفة الإیمان والإسلام رقم ۴۹۹۴ وأبوداود فی سننه فی کتاب السنة باب فی القدر (۴۶۹۸) وابن ماجه فی سننه فی المقدمة باب فی الایمان رقم ۶۴)

دا ،،ابن علیه،، په نوم مشهور دې ددوی حالات هم د ،،باب حب الرسول ﷺ من الایمان،، لاندې ذکر شوی دی وړاندې په مذکوره باب کښې چه کله امام بخاری رحمه الله ددوی د طریق روایت نقل کړې وو هغې کښې ئې فرمائیلی وو ،،حدثنا ابن علیه،، او دلته فرمائی ،،حدثنا إسماعیل بن ابراهیم،، علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.((وهذا دلیل علی کمال ضبط البخاری وأمانته، حیث نقل لفظ الشیوخ بعینه وأداه کما سمعه، رحمه الله تعالی))(۱)

۳ ابوحیان التیمی: دا یحي بن سعید بن حیان تیمی کوفی دی.(۲)
دې دخپل پلار سعید بن حیان، ضحاك بن المنذر، امام شعبی، عکرمه مولی ابن عباس. یزید بن حیان تیمی، او د ابو زرعه رحمهم الله نه روایت کوی.(۳)
ددوی نه ابراهیم بن عیینه، اسماعیل بن علیه، ایوب سختیانی، جریر بن عبدالحمید. حماد بن سلمه، سفیان ثوری، اعمش، شعبه، عبدالله بن المبارك، هشیم بن بشیر، او یحي بن سعید القطان رحمهم الله وغیره روایت د حدیث کوی.(۴)
عبدالله بن داؤد خریبی رحمه الله فرمائی چه سفیان ثوری به ددوی تعظیم او توثیق کولو.(۵)
محمد بن فضیل رحمه الله فرمائی.،،حدثنا ابوحیان التیمی وکان صدوقاً،،(۶)
امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(۷)
امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،ثقة، صالح، مبرز، صاحب سنة،،(۸)
امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی.،،صالح،،(۹)
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی.او فرمائیلې ئې دی.،،وکان من المتهجدین باللیل الطویل،،(۱۰)

---

۱) شرح الکرمانی(۱۹۳\۱).
۲) تهذیب الکمال(۳۲۳\۳۱).
۳) تهذیب الکمال(۳۲۳\۳۱)-
۴)تهذیب الکمال(۳۲۳\۳۱، ۳۲۴)_
۵) تهذیب الکمال (۳۲٤\۳۱) وتهذیب التهذیب (۲۱۵\۱۱)
۶) المصادر السابقة)
۷) تهذیب الکمال(۳۲۵\۳۱) وتهذیب التهذیب (۲۱۵\۱۱)
۸) المصادر السابقة)
۹) المصادر السابقة)
[illegible]

ابن سعد رحمه الله فرمائى .،،وكان ثقة وله أحاديث صالحة،،[1]
امام ترمذى رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،[2]
يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى.،،روى عنه أئمة الكوفة وهو ثقة مأمون كوفى،،[3]
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى.،،من خيار عباد الله،،[4]
امام مسلم رحمه الله فرمائى.،،كوفى من خيار الناس،،[5]
امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،ثقة ثبت،،[6]
فلاس رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،[7]
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،إمام ثبت،،[8]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،ثقة عابد،،[9]
په ۱۴۵ھ كښې ددوى وفات اوشو.[10] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

⑭ **ابوزرعه:** دا ابو زرعه بن عمرو بن جرير بجلى رحمه الله دې.ددوى حالات د ،،باب الجهاد من الإيمان،، لاندې تير شوى دى.

⑮ **ابوهريره رضى الله عنه:** ددوى حالات تفصيل سره د ،،باب أمور الإيمان،، لاندې ذكر شوى دى.[11]

حديث جبرئيل او ددې اهميت: حديث باب د ،،حديث جبريل،، په نوم سره مشهور دې.دا حديث ډير عظيم الشان دې.په دې كښې د قواعد او اصولو ډير انواع، او ډيرې اهمې فائدې بيان كړې شوى دى.لكه چه علامه قرطبى رحمه الله فرمائيلى دى.«هذا الحديث يصلح أن يقال له: أم السنة، لما تضمنه من جمل علم السنة»[12] يعنى دا حديث ددې قابل دې.چه دې ته

---

[1] الطبقات (۳۵۳\۶)
[2] جامع الترمذى كتاب المناقب باب مناقب على بن أبى طالب رضى الله عنه رقم ۳۷۱۴)_
[3] حاشية تهذيب الكمال(۳۲۵\۳۱) نقلاً عن المعرفة (۹۴\۳) وانظر تهذيب التهذيب (۲۱۵\۱۱)-
[4] حاشية تهذيب الكمال(۳۲۵\۳۱) نقلاً عن المعرفة (۱۹۶\۲)-
[5] تهذيب التهذيب(۲۱۵\۱۱)
[6] المصدرالسابق)
[7] المصدرالسابق)-
[8] الكاشف (۳۶۶\۲) رقم ۶۱۷۳) وميزان الإعتدال (۳۸۰\۱۴) رقم ۹۵۲۱)
[9] تقريب التهذيب (ص.۵۹۰) رقم ۷۵۵۵)
[10] الثقات لابن حبان(۵۹۲\۷)
[11] كشف البارى(۶۵۹\۱، ۶۶۳)_
[12] فتح البارى(۱۲۵\۱)

،،ام السنة،،لقب ورکړې شی.څکه چه دپوره سنت اجمالی علم په دې کښې راجمع کړې شوې دې.
علامه طيبى رحمه الله فرمائى.((ولما اشتمل هذا الحديث على هذه المطالب العزيزة، والمقاصد السنية، التى هى أمهات أصول الدين، أودعه محى السنة فى مستهل بابَى كتابيه ،،شرح السنة،، و ،،المصابيح،، تأسيا بالله عزوجل فى تقديم الفاتحة التى هى أم القرآن المشتملة على ما بعدها إجمالاً براعة للإستهلال، والله أعلم بالأسرار))(١) مطلب دا دې.چه دا حديث چونکه ډير قابل قدر او اعلى مطالبو او مقاصدو.
يعنى په اهمو اصولو د دين باندې مشتمل دې.په دې وجه محى السنة بغوى رحمه الله د خپلو دوارو كتابونو ،،شرح السنة،،او ،،المصابيح،، آغاز ددې حديث نه كړې دې.گويا لكه څنګه چه د الله تعالى د كتاب افتتاح د سورة فاتحه نه كيږى.او په دې كښې د پوره قرآن اجمالى بيان دې.دغه شان حديث جبريل ذكر كولو سره ئې د كتاب الله اتباع كړې ده.څكه چه په دې كښې د پوره سنت خلاصه او نچوړ دې.
قاضى عياض رحمه الله فرمائيلى دى.چه ټول وظائف ظاهرى او باطنى عبادات هم په دې كښې دى.او اعمال د جوارحو هم، او د نيتونو اخلاص او سرائر (خوبيانې) هم په دې كښې دى او د اعمالو د آفتونو نه حفاظت هم په دې كښې دې. تردې چه د شريعت ټول علمونه ددې نه راوتلى بناخونه دى.او دې طرف ته راجع دى.(٢)

قوله: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ:نبى كريم صلى الله عليه وسلم يوه ورځ د خلقو په وړاندې ښكاره (مخامخ) تشريف فرما وو.
په شروع كښې به داسې كيدل،چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم به دعبديت د غلبې او د تواضع د تعليم دپاره صحابه كرامو رضى الله عنهم سره يوشان يوځائې كيناستلو.تردې چه نوى راتلونكو ته به د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په پيژندلو كښې مشقت وو.او تپوس به ئې كولو.نو صحابه كرامو درخواست اوكړو. چه اې د الله رسوله صلى الله عليه وسلم ! تاسو دپاره ولې يو ښكاره جدا ځائې جوړ نكړو.چه په دې باندې تاسو تشريف فرما يئ.نو راتلونكو خلقو ته به تكليف نه وى.نبى كريم صلى الله عليه وسلم دا منظور كړله.حضرات صحابه كرامو د نبى كريم صلى الله عليه وسلم دپاره د خاورو يوه ډبه (موړه) جوړه كړله.په دې باندې به دوى صلى الله عليه وسلم كيناستل.او حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم به ددوى دواړو اړخو ته كيناستل.(٣)

---

(١) الكاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطيبى(١١/١٠، ١١١)
(٢) فتح البارى(١/١٢٥)
(٣) د سنن ابى داؤد (كتاب السنة باب فى القدر.رقم ٤٦٩٨) په روايت كښې دى.((كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يجلس بين ظهرى أصحابه فيجئ الغريب فلا يدرى أيهم هو حتى يسأل فطلبنا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نجعل له مجلساً يعرفه الغريب إذا أتاه قال فبنينا له دكاناً من طين. فجلس عليه وكنا نجلس بجنبتيه . دغه شان اوګورئ سنن نسائى (٢/٢٦٥) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)

علامه قرطبى رحمه الله ددې نه دا حکم مستنبط کړې دې. که ضرورت وى نو عالم ته په اوچت ځائې باندې کيناستل پکار دى.(١) نبى کريم ﷺ د عبديت غالب کيدو باوجود. دا خبره قبوله کړله او په دې ښکاره او اوچت ځائې کيناستلو. نو معلومه شوه. چه د ضرورت په موقعه کښې دا بالکل صحيح ده.

قوله فَأَتَاهُ رَجُلٌ: نو يو سړې نبى کريم ﷺ ته راغې.

په دې روايت کښې د ،،رجل،، هيڅ صفت ذکر نه دې. حالانکه د نسائى په روايت کښې «إنا لجلوس و رسوله ﷺ في مجلسه، إذ أقبل رجل أحسن الناس وجهاً، و أطيب الناس ريحاً، كأن ثيابه لم يمسها دنس»(٢) وارد شوې دې.

په صحيح مسلم کښې د حضرت عمر رضى الله عنه د روايت الفاظ دى. «بينما نحن ذات يوم عند رسول الله ﷺ، إذ طلع علينا رجل شديد بياض الثياب شديد سواد الشعر»(٣)

دابن حبان رحمه الله په روايت کښې دى. «شديد سواد اللحية، لايرى عليه أثر السفر، ولايعرفه منا أحد، حتى جلس إلى النبى ﷺ، وأسند ركبتيه إلى ركبتيه ووضع كفيه على فخذيه»(٤)

د سليمان تيمى په روايت کښې دى. «ليس عليه سحناء سفر، وليس من البلد، فتخطى حتى برك بين يدى النبى ﷺ كما يجلس أحدنا في الصلاة، ثم وضع يده على ركبتى النبى ﷺ»(٥)

ددې ،،رجل،، نه مراد حضرت جبرئيل عليه السلام دې. دې د انسان په شکل کښې راغلې وو. په دې وجه راوى د اول حال اعتبار کړې دې. او ،،رجل،، سره ئې تعبير کړې دې.

د طلب علم اداب: د روايت ددې مختلفو الفاظو نه د طلب علم بعضې آداب معلوميږى: ① يو ادب دا معلوم شو. چه د ځوانئ په زمانه کښې علم حاصلول پکار دى. ځکه چه دغه وخت د انسان قوت پوره په زور کښې وى. ددې مطلب دا نه دې. چه سړې دې په ماشوم توب کښې علم نه حاصلوى. بلکه مطلب دا دې. چه اصل کښې داسې زمانه کښې علم حاصلول پکار دى. کله چه په انسان کښې قوت مدرکه عاقله پوره محفوظ وى. دا زمانه د علم د طلب دپاره ډيره مناسب او موزون ده. او د ماشوم والى زمانه ددې علم حاصلولو په قواعدو کښې تيرکړې شى. لکه تعليم د قراءت، او کتابت، او د قرآن کريم د حفظ او ناظرې تعليم.

---

(١) فتح البارى(١١٦/١) وعمدة القارى(٢٨٤/١)

(٢) سنن النسائى (٢٦٥/٢) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)

(٣) صحيح مسلم (٢٧/١) كتاب الايمان)

(٤) حكاه الحافظ فى الفتح (١١٦/١) والعينى فى العمدة.(٢٨٤/١) ولم أجده فى الإحسان بهذا اللفظ وإنما فيه إذ جاء رجل شديد سواد اللحية شديدبياض الثياب فوضع ركبته على ركبة النبى ﷺ ..أنظر(٣٣٦/١) رقم ١٦٨)

(٥) انظرفتح البارى(١١٦/١) وعمدة القارى(٢٨٤/١)

② دويم ادب دا معلوم شو.چه طالب علم له صفائى اختيارول پكار دى ،،أطيب الناس ريحاً، كأن ثيابه لم يمسها دنس،، نه هم دا خبره معلوميږى.خو د صفائى مطلب دا نه دې.چه جامه قيمتى وى.بلكه ارزانه او معمولى جامه هم صفا كيدې شى.كه دا د خيرن والى نه محفوظ اوساتلې شى.③ دريم ادب دا معلوم شو.چه طالب علم په داسې طريقه كينى.چه د استاذ خبره په ښه غور سره واورى.او پوهه شى.،،وأسند ركبتيه إلى ركبتيه ووضع كفيه على فخذيه،، نه دا ادب معلوميږى.

د ،،فخذيه،، ضمير كوم طرف ته راجع دې؟ بيا د ..فخذيه.. د ضمير په باره كښې دوه احتماله دى.① يو دا چه دا ضمير پخپله ..رجل..يعنى جبرئيل عليه السلام طرف ته راگرځى.② او دويم احتمال دا دې.چه نبى كريم ﷺ طرف ته راوگرځى.

امام نووى او علام توربشتى رحمهما الله راجح هم دا گرځولې دې.چه دا ضمير پخپله حضرت جبرئيل عليه السلام طرف ته راگرځى.ځكه چه ددې نه وړاندې د ..كفيه.. ضمير هم حضرت جبرئيل عليه السلام طرف ته راگرځى.او د ادب تقاضه هم دا ده.چه لاسونه پخپلو كنډو باندې كيخودې شى.داسې نه چه د نبى كريم ﷺ په كونډو باندې كيخودې شى.(١)

او د امام بغوى، اسماعيل تيمى، او علامه طيبى ﷺ وغيره رجحان دې طرف ته دې.چه دا ضمير نبى كريم ﷺ طرف ته راگرځى.ځكه چه د سليمان تيمى په روايت كښې تصريح ده.چه ،،ثم وضع يده على ركبتى النبى ﷺ،،(٢)

ددې روايت نه خو دا مسئله ښكاره كيږى.چه ضمير نبى كريم ﷺ طرف ته راگرځى.البته دا اشكال كيږى.چه په ظاهره دا صورت د أدب خلاف معلوميږى؟

ددې اشكال د ختمولو① يو صورت دا دې.چه په دې روايت كښې د يو راوى تصرف اومنلې شى.او اووئيلې شى.چه د ،،ركبتيه،، وئيلو په ځائې كوم يو راوى د خپلې پوهې مطابق ،،ركبتى النبى ﷺ،، وئيلې وى.په دې صورت كښې به ضمير حضرت جبرئيل طرف ته گرځول متعين وى.او د خلاف ادب كيدو اشكال به نه كيږى.

② دويم صورت دا دې.چه ضمير خو نبى كريم ﷺ طرف ته راگرځى.لكه ځنگه چه مذكوره روايت كښې تصريح اوشوه.البته تركومې پورې چه د خلاف ادب كيدو تعلق دې.نو بعضو عالمانو فرمائيلى دى.چه اصل كښې طالب علم دپاره ضرورى ده.چه هغه استاذ طرف ته پوره متوجه وى.او دا صورت په مكمل توجه باندې دلالت كوى.(٣)

دا توجيه زړه ته ډيره ښه نه لگى.ددې نه غوره توجيه هغه ده.كومه چه د بعضو عالمانو ده.

---

١) فتح البارى(١١٦/١) وعمدة القارى(٢٨٧/١) وشرح الطيبى(٩٥/١)
٢) فتح البارى(١١٦/١) وعمدة القارى(٢٨٧/١) دغه شان اوگوره شرح طيبى(٩٥/١)
٣) فتح البارى(١١٦/١)-

چه دې راتلونکې د ،،تعميه،، نه کار اخستې وي.يعنى هغه دا غوښتل.چه دده حال بالکل مستور (پرده کښې) پاتې شي.چاته هيڅ پته اونه لګى. خلق اوګرځى.چه څوك عامى او باندېچى سړې دې.چه دې د ادابو نه بالکل ناخبره دې.په دې غرض سره دا سړې د خلقو په څټونو (او اوګو) باندې راواوختو.او د نبى کريم ﷺ مخې ته کيناستو.(۱)او په دې وجه دوى خپل لاسونه د نبى کريم ﷺ په کونډو باندې کيخودل.يا دا اوونيلې شى.چه د زيات احتياج ښکاره کولو دپاره، اوددوى توجيه مکمل طور باندې خپل طرف ته راګرځولو دپاره دوى داسې اوکړل. والله اعلم.

د حضرت جبرئيل ؑ راتلل کله شوى وو؟ د حضرت جبرئيل ؑ د انسان په شکل دا راتلل کله شوى وو؟ په دې سلسله کښې د ابن منده په روايت کښې دى.«أن رجلاً فى آخر عمر النبى ﷺ جاء إلى رسول الله ﷺ......»(۲)ددې روايت نه معلومه شوه.چه د نبى کريم ﷺ دا راتلل د نبى کريم ﷺ په آخرى عمر کښې شوى وو.

د امام ابوحاتم ابن حبان بستى رحمه الله رائې داده.چه دا قصه د حجة الوداع نه وړاندې راپيښه شوې وه.(۳)هم دا د علامه توربشتى رحمه الله رائې هم ده.(۴)

او د حافظ ابن حجر رحمه الله رجحان دې طرف ته دې.چه دا واقعه د حجة الوداع نه پس راپيښه شوې ده.ځکه چه هم دا«آخر عمر النبى ﷺ» دې.حضرت جبرئيل ؑ په آخر عمرکښې ددې ټولو احکامو،مسائلو او د معتقداتو د خلاصې بيانولو دپاره تشريف راوړلې وو.چه دا په متفرق طور باندې درى ويشتو کالوکښې نازل کړې شوى وو.ګويا چه د حجة الوداع نه پس،چه نبى کريم ﷺ درې مياشتې هم نه وو پاتې شوې.د شريعت د استقرار نه پس ددې خلاصه او نچوړ د حضرت جبرئيل ؑ سوالونه او د نبى کريم ﷺ جوابونه د صحابه کرامو رضي الله عنهم په وړاندې راوستل مقصود وو.(۵)

قوله: فَقَالَ مَا الإِيمَانُ ؟: ده تپوس اوکړو.چه ايمان څه څيز دې؟

د سلام نه کولو اشکال او د هغې جواب: دلته اشکال کيږى.چه جبريل امين د کلام نه وړاندې سلام ولې اونکړو؟ دا خو د اسلامى آدابو خلاف دې؟

ددې ① جواب دا ورکړې شوې دې.چه جبريل امين د حال د اخفاء په غرض سره دا صورت

---

(۱) عمدة القارى(۱/۲۸۷)

(۲) فتح البارى(۱/۱۱۹) وعمدة القارى(۱/۲۹۲، ۲۹۳)

(۳) هغوى دحضرت جبرئيل ؑ د راتلو ددې واقعه ذکرکولونه پس فرمائى.((ثم إن النبى ﷺ أراد أن يحج حجة الوداع)) اوګورئ: الثقات لابن حبان(۲/۱۲۳، ۱۲۴)

(۴) فقال هذه الأسئلة والأجوبة صدرت قبيل حجة الوداع فى السنة العاشرة من الهجرة، قريب انقطاع الوحى و إستقرار الشرع.أنظرشرح الطيبى(۱/۱۱۱)_

(۵)فتح البارى(۱/۱۱۹)_

اختيار كړې وو. (١) ② دويم جواب دا ورکړې شوې دې چه جبريل په دې وجه سلام اونکړو چه معلومه شى چه سلام واجب نه دې. (٢)

خو دا دواړه جوابونه ضعيف دى. ځکه چه په نورو رواياتو کښې تصريح شته چه حضرت جبريل عليه السلام سلام کړې وو. لکه د نسائى روايت دې «حتى سلم فى طرف البساط، فقال: السلام عليك يا محمد فرد عليه السلام....» (٣) دغه شان د ابو داؤد په روايت کښې دى «حتى سلم من طرف البساط فقال: السلام عليك يا محمد، قال: فرد عليه النبى ﷺ» (٤)

په مسند امام اعظم کښې د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په روايت کښې دى «إذ أقبل شاب جميل أبيض حسن اللمة، طيب الريح، عليه ثياب بيض، فقال: السلام عليك يا رسول الله، السلام عليكم، قال: فرد عليه رسول الله ﷺ و رددنا معه» (١)

دغه شان د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په روايت کښې هم دى. «جاء جبريل إلى النبى ﷺ فى صورة شاب عليه ثياب بياض، فقال: السلام عليك يا رسول الله.......» (٢)

ددې نصوصو نه معلومه شوه چه جبريل امين سلام کړې وو. خو ددې نه بعضو راويانو سکوت کړې دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى. «وطريق التوفيق أن رواية من قال: سلم، مقدمة على من سكت» (٣)

په طريقه د خطاب کښې تعارض او ددې ازاله: دلته تاسو ګورئ چه د نسائى او ابوداؤد په روايت کښې د «السلام عليك يا محمد» الفاظ دى. حالانکه په مسند امام اعظم کښې د حضرت عبدالله بن عمر او حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنهم دواړو حضراتو په رواياتو کښې د «السلام عليك يا رسول الله» الفاظ دى. اوس په دې کښې تعارض شو.

ددې جواب دا دې چه ممکن ده جبريل امين دواړه قسمه جملې استعمال کړې وى. وړاندې ئې «السلام عليك يا محمد» وئيلې وى. او ددې نه مقصود هم دا تعميه او د حال د اخفاء (پټولو) کوشش دې چه دوى داسې طرز اختيار کړو. لکه څنګه چه د عامو کلو خلق کوى. بيا ئې روستو «السلام عليك يا رسول الله» وئيلې وى. (٤) والله اعلم.

د خطاب د طريقې اشکال او ددې جواب: دلته که د ،،السلام عليك يا محمد،، الفاظ ثابت اومنلې شى. نو يو اشکال دا کيږى. چه په قرآن کريم کښې نبى کريم ﷺ سره د عامو خلقو پشان د

---

١) فتح البارى (١١٧/١) وعمدة القارى (٢٩٢/١)_
٢) المصادر السابقة)
٣) سنن نسائى (٢٦٥/٢) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)_
٤) سنن أبى داود كتاب السنة باب فى القدر رقم ٤٦٩٨)-

خطاب کولو نه منع کړې شوې ده.د الله تعالی ارشاد دې. ﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا﴾ (۵)بيا حضرت جبريل په ،،يا محمد،، ونيلو سره څنګه خطاب اوکړو؟

① ددې جواب بعضو حضراتو دا ورکړې دې.چه ممکن ده.دا د ممانعت نه د وړاندې واقعه وی (۶)

خو دا جواب صحیح نه دې.ځکه چه وړاندې هم د ابن منده په حواله سره روايت ذكر كړې شوې دې.چه دا واقعه د نبی کريم ﷺ په آخری عمر کښې راپیښه شوې وه.ښکاره ده.چه دا آيت ددې نه وړاندې نازل شوې وو.البته د بعضو صحابهٔ كرامو نه چه كوم داسې قسمه خطاب منقول دې.هغه د ممانعت نه په وړاندې باندې محمول دې.يا د ممانعت د علم نه كيدو په وجه دې.(۷)

② دويم جواب دا ورکړې شوې دې.چه دا ممانعت ددوی دې امت سره مخصوص دې.ځکه چه په آيتِ كريمه كښې خطاب سړوته دې.فرښتو ته نه دې.او حضرت جبريل نه صرف مقرب ترينه فرښته ده.بلكه ،،معلمه فرښته،، هم ده.(۸)

③ دريم جواب دا ورکړې شوې دې.چه دلته علم مقصود نه دې.بلكه وصفی معنی مراد ده. چونكه دمكې مكرمې مشركانو به نبی كريم ﷺ ته دضد او عناد اوعداوت په وجه ،،مذمم،، وئيلو.په دې وجه جبريل امين د هغوی د ترديد دپاره د وصفی معنی په لحاظ سره د تعريف په طور ،،يا محمد،، اووئيل. ددې مطلب دا دې.چه هغه ذات كوم چه د ښائسته صفاتو او د هرقسمه قابل تعريف او د حميده خصلتونو او صفاتو جامع دې.(۹)

خو دا دواړه جوابونه هم د تكلف نه خالی نه دی.ځکه چه اګرچه په آيتِ كريمه كښې خطاب انسانانو ته دې.او فرښتې ددې مكلف نه دی.خو په دې وخت حضرت جبريل په انسانی شكل كښې راغلې وو.ټولو صحابهٔ كرامو ترډې چه نبی كريم ﷺ پورې ټولو انسانو ده لره انسان ګڼړلو.په داسې موقعه باندې خطاب د عدم احترام موهوم ضرور دې.
دغه شان د معنی وصفی لحاظ او اعتبار متبادر الی الذهن (او خلاف عقل) نه دې. خصوصاً چه دا واقعه هم د آخری عمر ده.او دنبی كريم ﷺ نوم مبارک په اوچت آواز سره د

---

(۱) مسند الإمام الأعظم (ص.٤) فاتحة كتاب الإيمان والإسلام والقدر والشفاعة)_
(۲) مسند الإمام الأعظم (ص.٥)_
(۳) عمدة القاری(۱/۲۹۲) وكذالك قاله ابن حجر فی فتح الباری(۱/۱۱۷)_
(۴) المصادرالسابقة وكذا مرقاة المفاتيح (۱/۵۱) والتعليق الصبيح(۱/۱۵)_
(۵) سورة النور:۶۳)_
(۶) مرقاة المفاتيح (۱/۵۱)_
(۷) مرقاة (۱/۵۱) وإمداد الباری(۱/۷۲۹)_
(۸) مرقاة المفاتيح (۱/۵۱) والتعليق الصبيح (۱/۱۵) وإمدد الباری(۱/۷۲۹)_
(۹) المصادرالسابقة)_

اخستلو واقعه د اسلام د ابتداء ده.
نو صحيح جواب هم دا معلوميږي.چه جبرئيل عليه السلام د تعميه په طور باندې د حال د اخفاء په غرض سره داسې كړې وو.څكه چه ټولو ته پته ده.چه داسې قسمه خطاب انبيا‌ء(او جن) د كلو خلق كوي.(١)
د سوالونو مختلف ترتيب او ددې حكمت:په دې روايت كښې رومبې د ،،ايمان،، په باره كښې سوال دې.بيا د ،،اسلام،، په باره كښې او په آخر كښې د ،،احسان،، په باره كښې دې.
دمسلم شريف په يو روايت كښې بعينه هم دا ترتيب دې.حالانكه د مسلم په يو روايت كښې كوم چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل دې.هغې كښې وړاندې د اسلام بيا د ايمان او بيا د احسان متعلق سوال مذكور دې.هم دا ترتيب د حضرت عمر رضي الله عنه په روايت كښې هم دې.
كه سائل وړاندې د ايمان متعلق سوال كړې وي.بيا خو د ترتيب وجه دا ده.چه ايمان اصل دې.او ،،اسلام،،د ايمان مظهر دې.او په آخر كښې د ،، احسان،، نمبر دې.څكه چه ددې د دواړو سره تعلق دې.(٢)
علامه طيبي رحمه الله د حضرت عمر رضي الله عنه د حديث شرح كولو كښې، ددې ترتيب (اسلام،ايمان، احسان) وړاندې ايخودې دې.او دا تقرير ئې فرمائيلې دې.چه چونكه په ايمان يعنى تصديق باندې د اسلام بنياد وي.او د ايمان نه بغير د اعمالو اعتبار نه وي.په دې حيثيت سره ايمان مقدم كول پكار وو.خو چونكه دا يو باطنى امر دې.او اسلام ظاهرى څيز دې.د دين د شعائرو اظهار هم په دې سره كيږي.په دې وجه ترتيب د ،،أهم فالأهم،، كيدل پكار دي.چه په دې كښې د ادنى نه اعلى طرف ته ترقى وي.نو وړاندې ئې د اسلام متعلق سوال اوكړو.څكه چه ددې تعلق ظاهرى عمل سره دې.او بيا ئې ترقى اوكړله.او د ايمان متعلق ئې سوال اوكړو.څكه چه ددې تعلق باطن سره دې.او بيا ئې نوره هم ترقى اوكړله.او د احسان متعلق ئې سوال اوكړو.(٣)
خو دا ټول نكات بعد الوقوع دي.او په ظاهره دا ترتيب د رواتو خپل تعبير دې.څكه چه د مطر الوراق په يو روايت كښې ترتيب د ،،اسلام، احسان،، او بيا د ،،ايمان،، هم دې.(٤) معلومه شوه.چه ترتيب واقعى به په دې كښې يو وي.خو دا تقديم او تاخير د رواتو تصرف دې.والله اعلم.

قوله: قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ:نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل.،ايمان،، دا دې.چه ته ايمان راوړې په الله باندې...،

نبى كريم صلى الله عليه وسلم د ،،ما الايمان،، په جواب كښې،،الايمان أن تؤمن بالله.....الخ،، فرمائيلى دى.

---

(١) المصادر السابقة)-
(٢) فتح البارى(١١٧/١) وعمدة القارى(٢٩٢/١)_
(٣) شرح الطيبى(٩٨/١)_
(٤) فتح البارى(١١٧/١) وعمدة القارى(٢٩٢/١)_

چونكه د ،،ما،، په ذريعه د څه څيز دحقيقت په باره كښې سوال كولې شى په دې وجه په ظاهر د ،،ما الإيمان،، په جواب كښې دومره ونيل كافى وو چه ،،الإيمان هو التصديق،، خو چونكه دا مجمع د عربو د خلقو وه او هغوى ته پته وه چه د ،،ايمان،، معنى تصديق ده په دې وجه د سائل مقصد صرف دومره نشى كيدې بلكه د سائل منشا دا وه چه د ايمان تعلق كومو څيزونو سره وى؟ په دې وجه نبى كريم ﷺ په جواب كښې هغه څيزونه بيان كړل كومو سره چه تصديق متعلق كيږى په دې روايت كښې چرته هم د ،،ما الإيمان،، په جواب كښې د اعمالو ذكرنشته په دې وجه ونيلې شى چه اعمال دايمان دحقيقت نه خارج دى.(١) والله اعلم

يو اشكال او د هغې جواب دلته په ،،الإيمان أن تؤمن بالله......،، باندې اشكال كيږى چه د ،،ايمان،، تعريف كولې شى په ،،أن تؤمن.....،، ونيلو سره ،،أن،، مصدريه دې نو اوس مطلب دا شو چه«الإيمان هو الإيمان....»او دا ،،تعريف الشيء بنفسه،، دې يا داسې اووايئ: چه په دې كښې ،،أخذ المحدود فى الحد،، لازميږى او دا صحيح نه ده؟

ددې جواب دا دې چه ،،الإيمان،، كوم چه محدود دې ددې نه شرعى او اصطلاحى ايمان مراد دې او د ،،أن تؤمن......،، نه ايمان لغوى مراد دې يعنى

«الإيمان الشرعى الإصطلاحى أن تصدق......»(٢) اوس به هيڅ اشكال نه وارديږى.

علامه طيبى رحمه الله ددې جواب دا وركړې دې چه ،،أن تؤمن،، د ،،أن تعترف،، په معنى كښې دې خكه چه روستو په صله كښې باء راځى.(٣)

خو ملا على قارى رحمه الله فرمائى چه د ،،باء،، د راتلو په وجه ،،تؤمن،، د ،،تعترف،، په معنى كښې د اخستلو ضرورت نشته خكه چه د ،،تؤمن،، په صله كښې هم ،،باء،، استعماليږى لكه په قاموس كښې دى«آمن به إيماناً: أى صدقه» البته كه په ،،تؤمن،، كښې دننه د ،،اعتراف،، معنى تضمين اومنلې شى نو دا بهتره ده په دې صورت كښې به تقدير داوى «أن تصدق معترفا......»(٤) والله اعلم.

قوله: وَمَلَائِكَتِهِ: او (ايمان راوړه) په فرښتو باندې

---

(١) إمداد البارى (٧٣٠/١٤)۔

(٢) شرح الكرمانى (١٩٤/١) وقال الحافظ فى الفتح (١١٧/١) والذى يظهرأنه إنما أعاد لفظ ،،الإيمان،، للإعتناء بشانه تفخيماً لأمره)۔

(٣) شرح الطيبى (٩٧/١، ٩٨)۔

(٤) مرقاة المفاتيح (٥٥/١)۔

ملائكه د ،،ملك،، جمع ده.فرښتو ته وائي.

د ،،ملك،،يا ،،فرښتې،، تعريف د ،،بدء الوحی،، د دويم حديث لاندې مونږ ذكركړې دې.(١) چه ((الملائكة هم أجسام علوية لطيفة تتشكل أی شكل أرادوا......))(٢)

فرښتې د الله تعالى يو مستقل مخلوق دې.چه دا دنور نه پيدا كړې شوى دى.دوى د الله تعالى نافرمانى نه كوى.او په كومو كارونو باندې چه الله تعالى دوى مقرر كړى دى.په هغې كښې لګيا وى.دوى د الله تعالى معزز بنده ګان دى.د الله تعالى د حكم د خلاف ورزۍ كولو څه معنى ده؟ كوم حكم چه دوى ته وركولې شى.د هغې په كولو كښې ذره برابر سستى هم نه كوى.د ډير زيات معزز او مقرب كيدو باوجود ئې د ادب او اطاعت دا حال دې.چه تركومې پورې د الله تعالى مرضى او اجازت اونه مونډې شى.د هغه په وړاندې پخپله شونډې نه خوزوى.او نه يو كار.د هغه د حكم نه بغير كولې شى.ګويا كمال عبوديت ددوى امتياز دې.(٣)

د فرښتو په باره كښې دا عقيده ساتل ضرورى دى.چه فرښتې موجود دى. د دوى تعداد د الله تعالى نه سوا بل هيڅ چاته معلوم نه دې.په دوى كښې چه دكومو فرښتو ذكر په قرآن كريم يا احاديثو كښې راغلې دې.په هغوى باندې تفصيلى او په باقى فرښتو باندې اجمالى طور باندې ايمان راوړل ضرورى دى.(٤)

په دې فرښتو كښې څلور فرښتې ډيرې زياتې مقربې او مشهورې دى.حضرت جبرئيل، حضرت ميكائيل، حضرت اسرافيل او حضرت عزرائيل عليهم السلام (٥)

قوله: وَكُتُبِهِ: او (ايمان راوړه) د هغه په كتابونو باندې.

دلته د (وَكُتُبِهِ) لفظ زمونږ په نسخو كښې موجود نه دې.صرف د اصيلى په نسخه كښې دې. حالانكه په كتاب التفسير كښې دا لفظ په اتفاق د ټولو رواتو مذكور دې.(٦)

د الله تعالى په كتابونو باندې د ايمان راوړو مطلب دا دې.چه ددې خبرې تصديق اوكړې شى. چه دا د الله تعالى كلام دې.او دا چه څه الله تعالى فرمائيلى دى.هغه بالكل په حقه دى.(٧)

الله تعالى پخپلو نبيانو او رسولانو باندې واړه او غټ ډير كتابونه نازل كړى دى.په هغې

---

(١) كشف البارى(٣٠٩/١)_

(٢) فتح البارى(٢/١)_

(٣) إمدد البارى(٧٣/١)_

(٤) مرقاة المفاتيح (٥٦/١)_

(٥) المصدر السابق)-

(٦) فتح البارى(١١٧/١)-

(٧) فتح البارى(١١٧/١، ١١٨)_

كښې ورو كتابونو ته ،،صحيفې،، وائى.او لويو كتابونو ته ،،كتاب،، وائى.[1]

ا كتابونه او صحيفې څومره دى؟ په دې باره كښې هيڅ صحيح روايت ثابت نه دې.البته ابن حبان رحمه الله پخپل ،،صحيح،، [2] كښې، او ابونعيم رحمه الله په ،،حلية الاولياء،، [3] كښې،د حضرت ابو ذر رضى الله عنه نه يو اوږد روايت نقل كړې دې.په هغې كښې دى «يا رسول الله، كم كتاباً أنزله؟ قال مائة كتاب و أربعة كتب، أنزل على شيث خمسون صحيفة، و أنزل على أخنوخ ثلاثون صحيفة، و أنزل على إبراهيم عشر صحائف، و أنزل على موسى قبل التوراة عشر صحائف، و أنزل التوراة، والإنجيل، والزبور، والفرقان»[4]

ددې نه معلوميږى.چه د كتابونو تعداد يو سل او څلور[١٠٤] دې.دا روايت اګرچه ابن حبان پخپل ،،صحيح،، كښې ذكر كړې دې.خو په دې كښې يو راوى ،،ابراهيم بن هشام بن يحي بن يحي الغسانى،، دې.چه ده لره ابن حبان اګرچه ثقه ګرځولې دې.[5]خو د جمهورو په نيز دې قابل اعتماد نه دې.[6]

نو صحيح دا ده.چه په كتابونو باندې د ايمان راوړلو په سلسله كښې هيڅ يو تعداد ملحوظ او نه ساتلې شى.بلكه د كومو كتابونو په باره كښې چه قطعى طور باندې علم دې.هغې باندې تفصيلاً ، يعنى نوم په نوم، او د كومو په باره كښې چه علم نشته.هغې باندې اجمالاً ايمان راوړل كافى دى.[7]

قوله: وَبِلِقَائِهِ: او (ايمان راوړه) هغه سره ملاويد باندې.

دا لفظ دلته كښې د ،،كتب،، او ،،رسل،، په مينځ كښې واقع دې.هم دا صورت په مسلم كښې هم دې.حالانكه په باقى هيڅ يو روايت كښې دا لفظ موجود نه دې.[8]

---

[1]) إمداد البارى(٧٣٢\٤)_

[2]) مواردالظمآن إلى زوائد ابن حبان (ص٥٢، ٥٤) كتاب العلم باب السوال للفائدة)-

[3]) حلية الأولياء (١٦٦\١- ١٦٨) ترجمة سيدنا أبى ذرالغفارى رضى الله عنه_

[4]) وقال على القارى فى المرقاة (٥٧\١) قيل الكتب المنزلة مائة وأربعة كتب : منها عشر صحائف نزلت على آدم وخمسون على شيث وثلاثون على إدريس وعشر على إبراهيم والأربعة السابقة..)_

[5]) كتاب الثقات (٧٩\٨) وقال الطبرانى (لم يرو هذا عن يحى إلا ولده وهم ثقات أنظر ميزان الإعتدال (٧٣\١) ولسان الميزان (١٢٢\١)_

[6]) ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((أظنه لم يطلب العلم وهو كذاب. على بن الحسين بن الجنيد فرمائى.((ينبغى أن لا يحدث عنه .. امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى.((كذاب)) ميزان الإعتدال(٧٣\١) ابوالطاهرمقدسى رحمه الله فرمائى. ((دمشقى ضعيف)) دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((إن إبراهيم هذا متروك)) لسان الميزان (١٢٣\١)

[7]) مرقاة المفاتيح (٥٧\١)_

[8]) فتح البارى (١١٨\١)-

بعضې حضرات فرمائی چه دا لفظ زائد او مکرر دې.ځکه چهددې مفهوم په ،، ایمان بالبعث،،کښې داخل دې.کوم چه روستو راروان دې.
حافظ رحمه الله فرمائی.حقه خبره دا ده.چه دا تکرار ګرځول پکار نه دی.[١]د دواړو په مفهوم کښې د فرق کولو دپاره بعضې حضراتو اوفرمائیل.چه د ،،بعث،، نه مراد،،قیام من القبور،،دې.یعنی د قبرونو نه ژوندې پاسیدل.حالانکه ،،لقاء،، د ،،بعث،، نه روستو د حساب کتاب مرحلې ته وائی.[٢]
بعضې نور حضرات فرمائی.چه د ،،لقاء،، نه مراد ،،الانتقال من دار الدنيا،، یعنی مرګ دې.او د ،،بعث،، مرحله ددې نه روستو ده.[٣]ددې قول تائید د مطر الوراق روایت نه هم کیږی.په هغې کښې دی.((وبالموت وبالبعث بعد الموت))[٤]
بیا امام خطابی رحمه الله د ،،لقاء،، معنی د الله تعالی د رؤیت کړې ده.[٥]
حالانکه امام نووی رحمه الله په دې باندې ګرفت کړې دې.چه د ،،لقاء،، تفسیر ،،رؤیت،، سره کول، ځکه صحیح نه دی.چه یو سړې قطعی طور باندې دا نشی وئیلې.چه ده ته به د الله تعالی رؤیت حاصلیږی.ځکه چه د الله تعالی د رؤیت نه مشرف کیدو دپاره ایمان باندې خاتمه کیدل ضروری دی.او هیڅ یو سړی قطعی طور باندې نشی وئیلې.چه دده خاتمه به ضرور په ایمان باندې کیږی.نو دا د ایمان د شرط ګرځول، څنګه صحیح کیدې شی. [٦]
خو په ظاهره دامام نووی رحمه الله خبره صحیح نه معلومیږی.ځکه چه د ،، لقاء،، معنی چه ،،رؤیت،، کړې شوې ده.ددې دا مطلب نه دې.چه هر سړې په دې باندې ایمان راوړی.چه ده ته یا یو خاص سړی ته به ،،رؤیت،، حاصلیږی.بلکه ددې مطلب دا دې.چه دا سړې په دې خبره باندې ایمان راوړلو باندې مکلف دې.چه په آخرت کښې د ایمان خاوندانو ته رؤیت حاصلیږی.دا هم دغه شان ده.لکه څنګه چه هر سړې په جنت او دوزخ باندې ایمان راوړلو باندې مکلف جوړولې شی.حالانکه د هر سړی جنت یا دوزخ ته تلل لازمی نه دی.نو د لقاء تفسیر ،،رؤیت،، سره کول، او دا معنی اخستل بالکل صحیح دی.چه ،،د الله تعالی رؤیت حق دې.چه دا به په آخرت کښې مؤمنانو ته حاصلیږی،،والله اعلم.

---

[١] (المصدر السابق)-
[٢] (شرح النووی علی صحیح مسلم (٢٩/١) کتاب الإیمان)_
[٣] (المصدر السابق)-
[٤] (فتح الباری(١١٨/١)_
[٥] (دوی فرمائی.وقوله: (أن تؤمن بلقائه فيه إثبات رؤية الله عزوجل فى الآخرة أعلام الحديث (١٨٢/١)
[٦] (شرح النووی علی صحیح مسلم (٢٩/١)-

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى. «لا دخل لقطعه لنفسه، بل اللازم أن يعلم بأنه حق فى نفس الأمر»[1] يعنى په دې روايت باندې قطعيت سره د رؤيت حكم لګول مقصود نه دې. بلكه دا مقصود دې. چه د رؤيت په نفس الامر كښې حق كيدو باندې ايمان راوړلې شى. هم دا علامه عينى او حافظ ابن حجر رحمهما الله اختيار كړې دې.[2] بلكه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «وهذا من الأدلة القوية لأهل السنة فى إثبات رؤية الله تعالى فى الآخرة، إذ جعلت من قواعد الإيمان»[3]

حاصل دا دې. چه د. الله تعالى په لقاء باندې ايمان راوړل ضرورى دى. او ددې مطلب دا دې. چه د الله تعالى د رؤيت تصديق اوكړى. او ددې خبرې اعتقاد ساتى. اودا منى. چه په آخرت كښې به د الله تعالى ډير بنده ګانو ته دالله تعالى ديدار حاصليږى. والله اعلم.

د الله تعالى د رؤيت مسئله د رؤيت مسئلې په باره كښې اهل السنة والجماعة په دې خبره متفق دى. چه په دنيا كښې د الله تعالى رؤيت ممكن دې. خو نه واقع كيږى. او په آخرت كښې د الله تعالى رؤيت ممكن هم دې. او د الله تعالى مخصوص بنده ګانو ته به حاصليږى هم. حالانكه د معتزله، خوارجو، او په مرجئه كښې د بعضو خلقو دا وينا ده. چه د الله تعالى رؤيت په دنيا او آخرت هر ځائې كښې نا ممكن او محال دې.[4]

امام نووى رحمه الله فرمائى. «وهذا الذى قالوه خطأ صريح، وجهل قبيح، وقد تظاهرت أدلة الكتاب، والسنة، وإجماع الصحابة فمن بعدهم من سلف الأمة على إثبات رؤية الله تعالى فى الآخرة للمؤمنين، ورواها نحو من عشرين صحابيا عن رسول الله ﷺ وآيات القرآن فيها مشهورة»[5]

د رؤيت د مثبتينو دليلونه هغه حديثونه دى. كوم چه د نبى كريم ﷺ نه نقل كولې شى. امام دارقطنى رحمه الله په ، ، كتاب الرؤية ، ، كښې د امام يحي بن معين نه نقل كړى دى. «عندى سبعة عشر حديثا فى الرؤية صحاح»[6]

امام دارقطنى رحمه الله ، ، رؤيت ، ، سره متعلق د حديث طرق جمع كړى دى. چه د هغې تعداد د شلو نه زيات دې.[7]

حكيم ترمذى رحمه الله په دې سلسله كښې يوه رساله ليكلې ده. او يوويشت روايتونه ئې راجمع

---

[1]) شرح الكرمانى (١٩٤/١)_

[2]) عمدة القارى (٢٨٨/١) وفتح البارى (١١٨/١)_

[3]) فتح البارى (١١٨/١)_

[4]) شرح النووى على صحيح مسلم (٩٩/١) كتاب الإيمان باب إثبات رؤية المؤمنين فى الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)_

[5]) المصدر السابق)_

[6]) فتح البارى (٤٣٤/١٣) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى:(وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة)_

[7]) المصدر السابق)-

كړی دی.ابن جرير طبری رحمه الله دری ويشت روايتونه ذکرکړی دی.علامه قاسم بن قطلوبغا رحمه الله دحکيم ترمذی رحمه الله په رواياتو باندې د اووه رواياتو اضافه کړې ده.دغه شان ټول اته ويشت روايتونه شو.حافظ ابن القيم رحمه الله په ،،حادی الارواح الی بلاد الافراح،، کښې د رؤيت د احاديثو تعداد ديرشو ته رسولې دې.(١)

ددې نه علاوه د اهل السنة والجماعة استدلال په آيت کريمه ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾(٢) باندې دې.

د،،نظر،،لفظ مشترك طور باندې د،،رؤيت،تفکر،انتظار،شفقت او مهربانۍ،، په معانيو کښې استعماليږی.(٣)په دې څلور معانيوکښې رومبۍ معنی مراد ده.

دلته ،،نظر،، د ،،تفکر،، په معنی کښې نشی کيدې.ځکه چه اول خو دلته د ،،تفکر او اعتبار،، مقام نه دې.دويمه دا که چرې د ،،تفکر،، په معنی کښې شی.نو عام طور باندې د ،،فی،، په صله سره راځی.(٤) حالانکه دلته د ،،الی،، په صله سره ده.

،،نظر،په معنی د ،،انتظار،،هم دلته صحيح نه دې.ځکه چه دلته د ،،امتنان،، اظهار دې.او د ،،نضارت،،(تر وتازګی) خوشخبری ورکولې شی.په مقام د بشارت کښې د انتظار څه مناسبت دې.په دې کښې خو نوره هم سختی ده.،،الانتظار أشد من القتل،، بيا ،،نظر،، په معنی د ،،انتظار،،د ،،الی،، په صله سره نه استعماليږی.بلکه د صلة نه بغير متعدی بنفسه وی.لکه وئيلې شی.چه ،،نظرت فلاناً،،،،أی نظرته،،(٥)

دغه شان دلته د ،،شفقت او رافت (مهربانۍ)،، په معنی کښې هم نشی کيدې.ځکه چه بنده په الله باندې شفقت نشی کولې.او ددې په صله کښې هم عام طور باندې ،،لام،، استعماليږی.لکه وائی.،،نظرله،،،،أی رثی له وأعانه،،(٦)

هرکله چه درې واړه معانې منتفی شوې.نو د ،،رؤيت،، معنی متعين شوه.(٧)

دغه شان د الله تعالی ارشاد ﴿فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾(٨)هم د رؤيت دليل دې.

---

١) فتح البارى(٤٣٤\١٣)_
٢) سورة القيامة (٢٣\٢٢)_
٣) تاج العروس (٥٧٣\١٣، ٥٧٤)_
٤) قال الزبيدى .. ونظرت فى كذا تاملته تاج العروس (٥٧٣\١٣)_
٥) تاج العروس (٥٧٣\١٣)_
٦) المصدرالسابق)-
٧) فتح البارى(٤٢٥\١٣) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿وجوه يومئذ ناضرة..﴾_
٨) سورة الكهف:١١٠)-

د الله تعالى په ارشاد ﴿ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ﴾ (۱) كښې د ،،زيادة،،تفسير د نبى كريم ﷺ نه په ،،رؤيت،، او ،،ديدار،، سره منقول دې.(۲)

دغه شان حديث كښې﴿ لَهُم مَّا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴾ (۳) د ،،مزيد،، تفسير په ،،رؤيت د بارى تعالى سره منقول دې.(۴)

د رؤيت مانعين آيت كريمه ﴿ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ..... ﴾(۵) د دليل په طور پيش كړې دې. خو مذكوره آيت د عدم رؤيت د دليل په طور باندې پيش كول بالكل صحيح نه دى. ځكه چه:

① په آيت كريمه كښې د ،،ادراك،، نفى كړې شوې ده.او،،ادراك،،صرف رؤيت ته نه وائى. بلكه ،،على سبيل الاحاطه،، رؤيت ته وائى.(۶)نو دآيت مطلب دا دې.چه د الله تعالى رؤيت ،،على سبيل الاحاطه،، د هيڅ چا په اختيار كښې نه دې.تر كومې پورې چه د مطلق رؤيت تعلق دې.نو د هغې نفى نه ده.(۷)

② په آيت مبارك كښې چه دكوم ،،ادراك،، نفى كړې شوې ده.هغه دنيوى ادراك دې.د آخرت د رؤيت نفى نه ده.(۸)

③ حضرت شاه عبدالقادر صاحب رحمه الله فرمائى.ددې مطلب دا دې.چه په سترګه كښې دا قوت نشته.چه هغه اووينى.البته كه هغه د لطف و كرم په طور خپل ځان چا ته خودل اوغواړى.نو په سترګو كښې به دغه شان قوت پيدا كړى.مثلاً آخرت كښې به د مراتبو موافق رؤيت وى.لكه څنګه چه د كتاب او سنت د نصوصو نه ثابته ده.(۹)

④ حضرت ابن عباس رضى الله عنهما فرمائيلى وو.،،رأى محمد ﷺ ربه،، په دې باندې د دوى شاګرد عكرمه اووئيل.،،اليس الله يقول:﴿ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ﴾ نوحضرت ا بن عباس رضى الله عنهما اوفرمائيل.،،ويحك! ذاك إذا تجلى بنوره الذى هو نوره،،(۱۰)يعنى د نظرونو عدم ادراك به هغه وخت وى.كله چه الله ﷻ يو خاص نور سره تجلى اوفرمائى.

---

(۱) يونس:۲۶)_
(۲) صحيح مسلم (۱۱۰۰) كتاب الإيمان باب إثبات رؤية المؤمنين فى الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)_
(۳) سورة ق:۳۵)_
(۴) تفسير ابن كثير (۴\۲۲۸)_
(۵) الأنعام:۱۰۳)_
(۶) لاتدركه الأبصار لا تحيط بحقيقته انظر مجمع بحارالأنوار(۲\۱۶۹)_
(۷) تفسير عثمانى(۱۸۸) آيت ﴿لاتدركه الأبصار﴾ وفتح البارى(۸\۶۰۷) كتاب التفسير سورة النجم)_
(۸) فتح البارى(۱۳\۴۲۶) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى:﴿ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة)_
(۹) تفسير عثمانى۱۸۸)_
(۱۰) جامع الترمذى كتاب تفسير القرآن باب ومن سورة والنجم رقم ۳۲۷۹)-

معلومه شوه.چه د الله ﷻ تجليات متفاوت دى.بعض ،،قاهره للبصر،، دى.او بعضې داسې نه دى.

⑤ علامه قرطبى رحمه الله فرمائى.چه په ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ كښې د ،،ابصار،، نه د كافرانو ابصار مراد دى.د مؤمنانو ابصار مراد نه دى.ځكه د مؤمنانو په باره كښې راغلى دى.چه ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ۝ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ (١)او د كافرانو په باره كښې د الله ﷻ ارشاد دې. ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ﴾ (٢)

⑥ امام مالك رحمه الله فرمائى.چه د الله تعالى ذات باقى دې.او باقى پاتې كيدونكې دې. حالانكه په دې دنيا كښې انسان پخپله هم فانى دې.او دده سترګې هم فانى دى.نو په دې فانى دنيا كښې فانى سترګو سره د ،،باقى،، رؤيت نه كيږى.البته په آخرت كښې چه كله ،،باقى،، سترګې وركړې شى.نو د ،،باقى،، رؤيت،، به كيدې شى.(٣)

مانعينو د رؤيت د الله تعالى د ارشاد﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً..﴾(٤)نه هم استدلال كړې دې.لكه دوى وائى چه كله د موسى عليه السلام قوم د رؤيت سوال اوكړو.نو په دوى باندې ،،صاعقه،، نازل شوه.د رؤيت په سوال باندې صاعقه نازليدل، ددې خبرې دليل دې.چه رؤيت محال دې.د محال څيز سوال كول حرام دې.په دې وجه دوى باندې د صاعقه عذاب راغې.خو ددې نه استدلال كول هم صحيح نه دې.ځكه چه مونږ دا نه منو.چه د نفس رؤيت په سوال باندې صاعقه نازل شوې وه.بلكه ددوى د ضد او عناد په وجه باندې نازل شوې وه.لكه چه په آيت كښې د ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ﴾ جمله ښكاره دلالت كوى.بيا نبى ﷺ ته دا وئيل چه ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ﴾ پخپله بې ادبى ده.

كه مطلقاً د رؤيت په سوال باندې ،،صاعقه،، نازل شوې وې.نو په موسى عليه السلام باندې هم نازليدل پكار وو.ځكه چه دوى هم د رؤيت سوال كړې وو.لكه څنګه چه قرآن كريم كښې الله تعالى ددوى قول بيان كړې دې. ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ﴾ (٥) كله چه په حضرت موسى عليه السلام باندې صاعقه نازل نه شوه.نومعلومه شوه.چه د نفس رؤيت په سوال باندې صاعقه نه وه نازل شوې.

بيا د حضرت موسى عليه السلام په دې سوال ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ﴾ او بيا د الله ﷻ په جواب ﴿قَالَ لَن تَرَانِي وَلَٰكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي﴾ كښې د الله تعالى د رؤيت د امكان دليل موجود دې.په دې طريقه چه حضرت موسى عليه السلام دالله تعالى نه درخواست كړې دې. ﴿رَبِّ أَرِنِي

---

(١) سورة القيامة:٢٢. ٢٣)_
(٢) سورة التطفيف :١٥ وفتح البارى(٦٠٧\٨)كتاب التفسير،سورة النجم)_
(٣) الجامع لأحكام القرآن للقرطبى(٥٦\٧) سورة الأنعام)_
(٤) سورة البقرة:٥٥)_
(٥) سورة الأعراف:١٤٣.

أَنْظُرْ إِلَيْكَ﴾ ددې نه معلوميږي.چه رؤيت د الله تعالى ممكن دې.ځكه چه د ناممكن او محال سوال كول حرام دى.او چونكه حضرات انبياءكرام معصوم وى.په دې وجه د هيڅ نبى نه د حرام صدور نشى كيدې.

بيا وريسې الله تعالى ﴿وَلٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰىنِيْ﴾ فرمائيلى دى.په دې كښې ئې د الله تعالى رؤيت د جبل استقرار سره معلق كړې دې. چونكه استقرار د جبل د ممكناتو ځنې دې.او قاعده ده.چه كوم څيز په ممكن باندې معلق كيږى.هغه پخپله ممكن وى.نو معلومه شوه.چه رؤيت د الله تعالى ممكن دې. (١)

تركومې پورې چه د الله تعالى د ارشاد ﴿لَنْ تَرٰىنِيْ﴾ تعلق دې.نو په دې كښې دا بيان نه دې شوې. چه ته ما كتلې هم نشې.بلكه دا وئيلى شوى دى.چه ته به ما اونه ګورې.

مانعينو د رؤيت يو عقلى دليل دا هم پيش كړې دې.چه قاعده ده.چه په رائى اومرئى كښې يو خاص مخصوص قسم تقابل ضرورى دې.او چونكه الله تعالى سره تقابل نشى كيدې. ځكه چه الله ﷻ متمكن فى المكان او متحيز نه دې.په دې وجه رؤيت محال دې.

خو دا استدلال هم صحيح نه دې.ځكه چه دا واجب په ممكن باندې قياس كول دى.،،وقياس الغائب على الشاهد فاسد،،(٢)بيا دنن صبا سائنسى ترقو دا ښكاره كړله.چه مخصوص تقابل هم شرط نه دې.بيا چه هركله د قرآن او حديث او اجماع نه د الله تعالى د رؤيت د امكان ثبوت كيږى.نو ددې په مقابله كښې هيڅ عقلى دليل پيش كول صحيح نه دى.ځكه چه قياس خو هغه ځائې كيږى.كوم ځائې چه نص نه وى.(٣)،،والله أعلم بالصواب،،_

قوله: وَرُسُلِهٖ: او (ايمان راوړه) د هغه په رسولانو باندې.

د اصلى په نسخه كښې د،،وبرسله،، لفظ دې.(٤)

،،رسول،، او ،،نبى،، څه ته وائى؟ ددې په مينځ كښې څه فرق دې؟ دا مونږ تفصيل سره وړاندې ذكركړى دى.(٥)

دلته د ،،ايمان بالرسل،، په مطلب باندې پوهه شئ.هغه دا چه ددې خبرې تصديق كول، چه څومره حضرات الله تعالى نبيان او رسولان جوړ كړې دى.او دخلقو دهدايت دپاره ئې راليګلى دى.هغوى ټول رشتونې دى.(٦)

---

(١) انظرشرح العقائد النسفية بشرح النبراس (٢٥٢و ٢٥٣)-
(٢) المصدرالسابق)_
(٣) إمداد البارى(٧٣٧/٤)_
(٤) فتح البارى(١١٨/١)-
(٥) كشف البارى (٢٢٢/١-٢٢٥)_
(٦) فتح البارى.(١١٨/١)

د انبياو او رسولانو تعداد: د الله تعالى د طرفه څومره رسولانو او نبيانو تشريف راوړلې دي؟ ددوی صحيح تعداد الله تعالى ته معلوم دې.لکه چه د الله تعالى ارشاد دې. ﴿ مِنْهُم مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ﴾ (١)

البته په بعضې احاديثو کښې د انبياءکرامو او رسولانو متعين تعداد هم وارد شوې دې. لکه چه په يو روايت کښې د انبياو تعداد يو لاکھ څليريشت زره وارد شوې دې.چه په دوی کښې درې سوه او ديارلس رسولان وو.(٢)

په يو روايت کښې د انبياو تعداد هم دغه نقل دې.کوم چه ذکر شو.البته د رسولانو تعداد درې سوه او پنځلس منقول دې.(٣)

دغه نور قسمه روايات هم منقول دی.خو دا ټول روايات د کلام نه خالی نه دی.(٤)په دې وجه ددې رواياتو په بنياد باندې د انبياو او رسولانو تعداد متعين کول صحيح نه دی.ځکه چه مسئله د اعتقادياتو ده.او په دې کښې د قطعی نص ضرورت وی.

په دې وجه به دلته هم هغه شان ايمان راوړلې شی.لکه څنګه چه کتابونو باندې دايمان راوړلو په سلسله کښې ذکر شو.چه د کومو نوم معلوم دې.هغوی باندې تفصيلاً او د کومو نوم چه معلوم نه دې.هغوی باندې اجمالاً ايمان راوړلې شی.(٥) ،،والله اعلم،،.

قوله: **وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ**: او ايمان راوړه.د مرګ نه روستو په دوباره ژوندی کيدو باندې.

د کتاب التفسير په روايت کښې د ،،**وتؤمن بالبعث الآخر**،، الفاظ دی.(٦)د مسلم په روايت کښې د حضرت عمر رضي الله عنه په روايت کښې د،،**واليوم الآخر**،، الفاظ دی.(٧)

حافظ رحمه الله فرمائی.چه،،بعث،، سره د ،،آخر،، قيد يا خو د تاکيد دپاره دې.لکه وئيلې شی چه ،،أمس الذاهب،، يا په دې وجه دې.چه بعث دوه ځله واقع شوې دې.يو ځل ،،**إخراج من العدم إلى الوجود**،، يا ((**إخراج من بطون الأمهات بعد النطفة والعلقة إلى الحياة الدنيا**))دې.او دويم ځل ،،**بعث من بطون القبور إلى محل الإستقرار**،، دې.(٨)

---

(١) سورة المؤمنين :٧٨ـ

(٢) رواه أحمد وابن مردويه وابن حبان عن ابى ذر رضي الله عنه كما فى تفسير ابن كثير (١\٥٨٥، ٥٨٦)ـ

(٣) رواه ابن ابى حاتم (المصدر السابق)-

(٤) ددې رواياتو تفصيلات او په دې باندې د کلام دپاره اوګورئ تفسير ابن کثير(١\٥٨٥، ٥٨٦) آيت ﴿ ورسلاً قصصناهم عليک من قبل و رسلاً لم نقصصهم عليک ﴾ سورة النساء : ١٦٤)ـ

(٥) تفسير عثمانى (٦٣٢)ـ

(٦) كتاب التفسير سورة لقمان باب ﴿ إن الله عنده علم الساعة ﴾ رقم ٤٧٧٧ وفى صحيح مسلم كذالک﴿ وتؤمن بالبعث الآخر) (١\٢٩) فواتح الإيمان)ـ

(٧) صحيح مسلم (١\٢٧) كتاب الإيمان)-

(٨) فتح البارى (١\١١٨)

د ،،اليوم الآخر،،وئيلو وجه يا خو داده چه دا ددنيا د ورځوآخرئ ده.يا ،،آخر الأزمنة المحدودة،، ده.(١)

په ورځ د آخرت يا بعث بعد الموت باندې د ايمان راوړلو مطلب يا دا دې چه د قيامت د ورځې واقع كيدو. او په دې كښې چه كوم څه ځيزونه وى.مثلاً حساب كتاب، ميزان، جنت، جهنم ددې ټولو تصديق اوكړې شى.(٢)

بيادا خبره هم قابل غور ده.چه دلته ئې،،والبعث،،اوئيلو. په ما قبل الفاظو باندې د عطف كولو په ځائې ،،وتؤمن بالبعث،،ونيلې شوې دى.

ددې يوه وجه خو دا بيان كړې شوې ده.چه د ..بعث.. وقوع به په آخرت كښې كيږى.او باقى ځيزونه اوس هم موجود دى.په دې وجه ..بعث.. سره مستقل د ..تؤمن.. اضافه كړې شوې ده.(٣)

خو په دې جواب باندې اشكال كيږى چه وړاندې د ..لقاء.. ذكر هم راغلې دې.او ددې تفسير(لكه څنگه چه وړاندې تير شوې دې) په ..بعث بعد الموت.. سره كړې شوې دې.چه دا فى الحال موجود نه دې.بلكه په آخرت كښې به كيږى.

نو غوره جواب دا دې.چه چونكه د ..بعث بعد الموت.. مسئله د آسمانى مذهبونو او د آسمانى كتابونو د خصوصياتو ځنې ده.په غير سماوى دينونو كښې ددې تصور نشته.او په دې مسئله كښې به د عربو مشركانو ته ډير زيات تعجب كيدو.په دې وجه ددې د اهميت په لحاظ سره دلته د ..تؤمن.. لفظ مستقل دوباره راوړلې شوې دې.(٤) والله اعلم.

فائده: د بخارى شريف په روايت كښې د ،،ما الإيمان؟،، په جواب كښې صرف هم دا ځيزونه دى.كوم چه مذكور شو.حالانكه امام اسماعيلى رحمه الله پخپل ..مستخرج.. كښې ددې نه پس د ..و تؤمن بالقدر.. اضافه هم نقل كړې ده.د ابو فروه په روايت كښې هم دا جمله شته. د كهمس او سليمان تميى په رواياتو كښې ،،وتؤمن بالقدر خيره وشره،، وارد شوې دې.هم دا د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه نقل دى.د ،،عطاء عن ابن عمر،، په طريق سره منقول يو روايت كښې د ،،وحلوه ومره من الله،، اضافه هم شته.په مسلم شريف كښې د عماره بن القعقاع په روايت كښې د ..وتؤمن بالقدر.. الفاظ راغلى دى.(٥)

قدر يا تقدير د قدر يا تقدير معنى په لغت كښې د اندازه كولو ده.الله تعالى پخپل ازلى

---

(١) المصدر السابق)-
(٢) المصدر السابق)-
(٣) المصادر السابق)
(٤) فتح البارى(١١٨١١) إمداد البارى(٧٣٧١٤)_
(٥) فتح البارى(١١٨١١) وعمدة القارى(٢٨٤١١)-

علم کښې د عالم (دنیا) د ټولو څیزونو، ددې د ایجاد او پیدا کولو نه وړاندې اندازه کړې وه چه دا څیزونه به فلانی وخت کښې په دې طریقه پیدا کولې شی. او دا څیز به داسې پیدا کولې شی. د الله تعالی ارشاد دې ﴿قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾ [۱]﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا﴾ [۲]

نو د پیدا کیدو د وخت نه واخله تر د قیامته پورې د واقع کیدونکو څیزونو دپاره د الله تعالی د حد او اندازې مقرر کولو او ددې د لیکلو نوم تقدیر دې. او بیا ددې اندازې مطابق د عالم څیزونه په تدریج سره (د پرله پسې) پیدا کولو نوم قضاء ده. اول تقدیر دې. او بیا قضاء ده.

اوس د ..ایمان بالقدر.. معنی دا شوه چه بنده په دې خبره باندې یقین اوکړی. چه په عالم کښې کوم څه خیر او شر او ایمان او کفر واقع کیږی. الله تعالی ته د مخکښې نه د ټولو علم وو. او د ایجاد نه وړاندې الله تعالی دا پخپل تقدیر سره مقرر فرمائیلی وو. چه په فلانی وخت او په فلانی کور کښې به دا ښه یا بد څیز پیدا کیږی. هیڅ یو څیز د هغه د تقدیر نه خارج نه دې.

چونکه د قضاء او قدر تعلق د الله تعالی علم او قدرت سره دې. په دې وجه په دې کښې د غلطئ او خطاء امکان نشته.

د اهل حق مذهب دا دې. چه بنده کوم څه کوی. که نیک وی او که بد وی. ایمان وی او که کفر وی. طاعت وی او که معصیت وی. ټول د الله تعالی په تقدیر سره دی. او هم هغه ددې خالق دې. په عالم کښې چه کوم څه کیږی. دا ټول هم دده په مشیت او ارادې سره کیږی. [۳]

فرقه قدریه د حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم په آخره زمانه کښې یوه فرقه قدریه ښکاره شوه. چه دا د قضاء او قدر منکر دی. ددوی عقیده دا ده. چه قضاء او قدر هیڅ نه دی. بنده مختار مطلق دې. او د خپلو افعالو پخپله خالق دې. د وړاندې نه هیڅ څیز مقدر نه دې.

بیا په دوی کښې یو فریق خو تردې پورې غلو کوی. چه الله تعالی ته د وړاندې نه د بنده د افعالو علم هم نه وی. د بنده د کولو نه پس حق تعالی ته علم کیږی. معبد، جهنی، غیلان دمشقی او جعد بن درهم ددې مسلك حمایت کونکی او پیشوا وو. متاخرین صحابه کرامو رضی الله عنهم (د چا په زمانه کښې چه دا خلق ښکاره شو) ددوی نه براءت او بیزاری ښکاره کړله. لکه عبدالله بن عمر، جابر بن عبدالله، ابوهریره، ابن عباس، انس بن مالك، عبدالله بن ابی اوفی او عقبه بن عامر رضی الله عنهم به خپلو اصحابو ته وصیت کولو چه نه قدریه ته سلام کوئ. او نه ددوی د جنازې مونځ کوئ. او نه ددوی د مریض عیادت کوئ.

---

[۱] سورة الطلاق :۳)_

[۲] سورة الفرقان :۲)-

[۳] عقائدالاسلام از حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوئ (۱۱/۲۲-۲۶) و(۱۲/۴۶، ۴۹) وفتح الباری (۱۱/۱۱۸، ۱۱۹)_

دويمه ډله (د قدريه) د الله تعالى د علم منكر خو نه ده البته د بنده د مختار مطلق كيدو او د خپلو افعالو د خالق كيدو په عقيده كښې ړومبئ ډلې سره شريك ده په دوی كښې ړومبئ ډله كوم چه د سره د الله تعالى دعلم منكر ده هغه خو د اسلام نه خارج ده البته كومه ډله چه بنده لره مختار مطلق او د خپلو افعالو خالق ګڼړی هغه د اسلام دائرې نه خارج خو نه ده البته مبتدع ضرور ده.(١)

قوله قَالَ مَا الإِسْلَامُ: سائل تپوس اوكړو چه اسلام څه څيز دې؟

د مسند امام اعظم په روايتونو كښې د ,,فأخبرني عن شرائع الإسلام،، او د ,,فما شرائع الإسلام،، الفاظ دی.(٢)

قوله الإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا: اسلام دا دې چه ته د الله تعالى عبادت اوكړې او دده هيڅ څيز سره شريك جوړ نكړې

امام نووی رحمه الله فرمائی چه ① ممكن ده چه د ,,عبادت،، نه دلته ,,د الله تعالى معرفت،، مراد وی په دې صورت كښې به د ,,صلاة،، وغيره عطف په ,,ان تعبدالله،، باندې او ,,معرفت،، په ,,اسلام،، كښې داخل ګرځولو دپاره وی.

② اودا هم ممكن ده چه د ,,عبادت،، نه مطلق طاعت مراد وی په داسې صورت كښې د ,,صلاة،، وغيره عطف د ,,عطف الخاص على العام،، د قبيل څخه وی.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ړومبې احتمال بعيد دې ځكه چه ,,معرفت،، د ايمان د متعلقاتو څخه دې حالانكه اسلام د قولی او بدنی اعمالو نوم دې نو ,,عبادت،، دويم احتمال يعنی مطلق طاعت مراد دې.(٤)

خو پخپله حافظ رحمه الله دويم احتمال هم رد كړې دې او فرمائيلی ئې دی صحيح خبره دا ده چه ,,أن تعبدالله،، د ,,أن توحدالله،، په معنى كښې دې خو چونكه دا معنى په ,,أن تعبدالله،، سره پوهه كښې نه راځی په دې وجه ئې وريسې ,,ولا تشرك،، اووئيل ددې تائيد ددې خبرې نه كيږی چه د حضرت عمر رضي الله عنه په روايت كښې دلته ((أن تشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله)) راغلی دی(٥) معلومه شوه چه په دې حديث كښې د ,,عبادت،، نه ,,نطق بالشهادتين،، مراد دې.(٦) والله اعلم.

---

(١) تكمله عقائد الاسلام (١١/١٧٠، ١٧١) وفتح البارى (١١٩/١)_
(٢) مسندالإمام الأعظم (ص ٥، ٧) كتاب الإيمان والإسلام والقدر والشفاعة)_
(٣) فتح البارى (١١٩/١)_
(٤) المصدر السابق)_
(٥) صحيح مسلم (٢٧/١) فاتحة كتاب الإيمان)-
(٦) فتح البارى (١١٩/١)_

قوله: وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ: او (اسلام دا دې چه) تاسو مونځ قائم کړئ.

د صحيح مسلم په روايت کښې د ،،المکتوبة،، قيد هم شته.[1] چه دا د ،،المفروضة،، په معنی کښې دې ددې نه پس د«و تؤدی الزکاة المفروضة»[2] الفاظ دی.اګرچه ،،مکتوبه،، او ،،مفروضه،، دواړه په يو معنی کښې دی.خو د تفنن دپاره جدا جدا الفاظ ذکر شوی دی.[3] دا هم ممکن ده.چه چونکه په قرآن کريم کښې ،،صلاة،، سره د ،،مکتوبة،، کيدو صفت مذکور دې ﴿إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتٰبًا مَّوْقُوتًا﴾[4] په دې وجه دلته کښې ،،صلاة،، سره د ،،مکتوبة،، تخصيص شوې دې.[5] والله اعلم.

په ،،مکتوبه،، قيد سره د ،،نافله،، نه احتراز مقصود دې.نوافل اګرچه د اسلام د اعمالو ځنې دې.خو دا د ارکانو ځنې نه دی.او چونکه دلته د اسلام د ارکانو بيان دې.په دې وجه به مطلق په مقيد باندې محمول کولې شی.[6]

قوله: وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ: (او اسلام دا دې چه) ته فرض زکاة ادا کړې.

قوله: وَتَصُومَ رَمَضَانَ: او (داسلام د ارکانو ځنې دا دی چه) ته د رمضان روژې اونيسې.

ددې نه معلومه شوه.چه د ،،رمضان،، استعمال د لفظ ،،شهر،، نه بغير جائز دې.لکه څنګه چه وړاندې تفصيل سره تير شو.[7] د اسلام په ارکانو باندې بحث وړاندې د ،،باب قول النبی ﷺ بنی الإسلام علی خمس،، لاندې تير شوې دې.[8] البته دلته تاسو ګورئ.چه د ،،حج،، ذکر نه دې راغلې.ددې څه وجه ده؟

بعضې حضراتو دا وئيلی دی.چه دغه وخت حج فرض شوې نه وو.[9] خو دا خبره بالکل کمزورې ده.وړاندې مونږ وئيلی دی.چه د حضرت جبرئيل عليه السلام راتلل يا خو د حج الوداع نه لږ شان وړاندې وو.يا د حجة الوداع نه هم روستو وو.بهرحال دا واقعه ددوی د آخری عمر ده.او دغه وخته پورې حج فرض شوې وو.

---

[1] صحيح مسلم (٢٩/١)_
[2] حديث باب او صحيح مسلم (٢٩/١_٩)
[3] فتح البارى (١٢٠/١)-
[4] سورة النساء: ١٠٣)_
[5] فتح البارى (١٢٠/١)-
[6] عمدة القارى (٢٨٨/١)_
[7] کشف البارى (٦٣٩/١ ٦٤٠)_
[8] کشف البارى (٦٣٨/١ ٦٣٩)-
[9] فتح البارى (١١٩/١)-

لکه چه د حدیث جبرئیل په بعضې طرقو کښې د حج ذکر هم راغلې دې. ترکومې پورې چه په دې روایت کښې د ..حج.. نه ذکرکولو تعلق دې نو دا د رواتو د نسیان او هیرې په وجه دې. د کهمس په روایت کښې دی «وتحج البیت إن استطعت إلیه سبیلاً» د حضرت انس ﷺ په حدیث کښې هم دغه شان دی.د عطاء خراسانی په روایت کښې د ..صوم.. ذکر نشته.د ابو عامر په حدیث کښې صرف د صلاة او زکاة ذکر دې.د حضرت ابن عباس ﷺ په حدیث کښې صرف په شهادتینو باندې اکتفاء شوې ده.او سلیمان تیمی نه صرف دا چه ټول ئې جمع کړی دی.بلکه د ،، وتحج البیت،، نه پس د ،، وتعتمر، وتغتسل من الجنابة و تتم الوضوء،، اضافه ئې هم کړې ده.(۱)

معلومه شوه چه په حدیث باب کښې د حج ذکر د راوی د عدم ضبط (او عدم حفظ) په وجه دې.والله اعلم.

قوله: قَالَ مَا الإِحْسَانُ :سائل تپوس اوکړو ..احسان.. څه څيز دې؟

د ،،احسان،، لغوی معنی او ددې قسمونه احسان متعدی بنفسه هم وی.او متعدی بحرف الجر هم وی.کله چه متعدی بنفسه وی.نو ددې معنی په لغت کښې د ..اتقان او احکام.. راځی.یعنی یو کار په ښه طریقه سره پوره کول.او که د ..الی.. په صله کښې راشی.نو ددې معنی ،،إیصال النفع إلی الغیر،، راځی.(۲)

دلته رومبئ معنی مراد ده.ځکه چه د ..احسان.. مقصد دلته کښې ،، اتقان فی العبادة،، دې.اګرچه د دویمې معنی احتمال هم موجود دې.په دې طریقه چه کوم سړې محسن یعنی مخلص وی.هغه به پخپل اخلاص سره خپل ځان ته نفع رسونکې هم وی.(۳)

بیا د ،،احسان فی العبادة،،دوه قسمونه دی.① احسان ظاهری، ② احسان معنوی. بیا د احسان ظاهری دوه درجې دی.رومبئ درجه ئې فرض ده.او دا ددې ارکان، فرائض او واجبات ادا کول دی.او دویمه درجه ئې مسنون او مستحب ده.او دا عبادت لره ددې د ادابو او مستحباتو سره ادا کول دی.

احسان معنوی دا دې.چه سړې په ډیر خشوع خضوع سره دالله تعالی عبادت اوکړی.په دې طریقه چه اندامونه او جوارح .او روح او زړه ټول الله تعالی طرف ته متوجه وی.

مقام مشاهده او مقام مراقبه بیا ددې هم دوه قسمونه دی.① یو مقام مشاهده ده په دې مقام کښې عبادت ګزار په نور د بصیرت سره د الله تعالی مشاهده کوی.او په ده باندې دا حال غلبه کوی.چه الله تعالی مخامخ دې.او دې هغه لره د خپل زړه په سترګو سره وینی.② دویم مقام د مراقبة دې.په دې کښې بنده دا خیال کوی.چه الله تعالی ده لره ګوری. اودده دټولو

---

(۱) ددې ټولوروایاتو دتفصیل دپاره اوګورئ فتح الباری(۱/۱۱۹. ۱۲۰) وعمدة القاری(۱/۲۹۲و ۲۹۳)_

(۲) فتح الباری(۱/۱۲۰)_

(۳) المصدرالسابق)-

حرکاتو او سکناتو. او ظاهر او باطن نه پوره واقف دې.دا دویم مقام د ړومبی مقام پوړئ ده.سړې په دې مراقبې سره مونځ کوی یا بل څه عبادت کوی نو په مزه مزه دې ړومبی مقام یعنی مقام د مشاهدې ته رسیږی.

قوله قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ: نبی کریم ﷺ اوفرمائیل (احسان دا دې چه) ته د الله تعالی عبادت په دې طریقه اوکړې چه ته هغه لره وینې ځکه چه ته اګرچه هغه نشې لیدلې.نو هغه خو تا وینی.

د ،،احسان،، دوه مختلف تشریح نبی کریم ﷺ چه د احسان کوم تعریف کړې دې.ددې په توجیه کښې د شارحینو دوه ډلې دی.① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دې جملې سره نبی کریم ﷺ هغه دوو مقاماتو او احوالو طرف ته اشاره کړې ده.د کوم ذکر چه اوس وړاندې تیر شو. چه یو مقام ..مقام مشاهده.. دې او دویم مقام ..مقام مراقبه.. دې.

په دې کښې ړومبې مقام اعلی او ارفع دې.چه په دې کښې بنده پخپل زړه سره د حق مشاهده په دې طریقه کوی.ګویا چه هغه لره خپلو سترګو سره وینی.او دویم حالت ددې نه کمتر دې.چه دده په زړه باندې د حق د مشاهدې غلبه خو نه کیږی.خو دده په زړه کښې دومره صلاحیت پیدا کیږی.چه هغه ددې امر استحضار کوی. چه الله تعالی دده هر حال نه خبردار دې.

ګویا نبی کریم ﷺ چه کوم ،،أن تعبد الله.....،، فرمائیلی دی.ددې مطلب دا دې.که ړومبې حالت چاته حاصل نه وی.نو دویم کم درجې والا خو ضرور حاصلیدل پکار دی.

په دې کښې ړومبئ مرتبه په دې وجه ارفع او اعلی ده.چه دا د کمال مستغرق کیدو صورت دې.او دنفس صفت دې.او دحال درجه ده.او دویم صرف د علمی درجې څیز دې.چه ددې مرتبه د حال نه کمه ده.ځکه چه د علم کیفیت راسخ کیدو(او مضبوطیدو) نه پس د نفس صفت جوړیدو باندې حال جوړیږی.([1])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دا دواړه حالتونه په معرفت خداوندی او د حق تعالی په خوف او خشیت سره پیدا کیږی.د عماره بن القعقاع په روایت کښې هم دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کښې ،،أن تخشی الله کأنك تراه.....،، وارد شوې دې.([2])

② خو امام نووی. علامه سندهی او نورو محققینو ددې یوه بله تشریح کړې ده.او هم دا راجح ده.ددې حضراتو د تقریر حاصل دا دې.چه نبی کریم ﷺ د ..احسان.. تعریف کولو سره دوه جدا جدا مقامات نه دی بیان کړی.بلکه په دواړو جملو کښې ئې یو مقصد بیان کړې دې. په ړومبئ جمله کښې خو د اصل مقصود ذکر دې.په دې کښې چونکه یوه شبه راپیښیدله. په دې وجه ئې دا په دویمه جمله کښې لرې کړله.

---

[1]) فتح الباری(۱۱/ ۱۲۰)_

[2]) فتح الباری(۱۱/ ۱۲۰)_

په دې يو مثال سره پوهه شئ فرض کړئ، چه څه خلق په شاهي دربار کښې حاضر دی.هر سړې ښه اندازه لګولې شی چه دا خلق به د شاهي دربار د حقوقو څومره لحاظ ساتی.
اوس دلته دوه څيزونه دی.يو دا چه بادشاه دوی ته ګوری.دويمه دا چه دا خلق بادشاه ته ګوری.اوس قابل غور خبره دا ده.چه دا خلق چه د ادابو او حقوقو پوره رعايت او لحاظ ساتی.ددې علت څه دې؟ د بادشاه دوی ته کتل. اوکه ددې خلقو بادشاه ته کتل؟ که لږشان غور اوکړې شی.نو ښه واضح کيږی.چه علت او موثر د بادشاه دوی ته کتل دی.څکه چه فرض کړئ.که په دې خلقو کښې يوکس نابينا وی.چه هغه بادشاه نشی کتلې.هغه به د نورو خلقو په نسبت د ادابو او حقوقو په رعايت او لحاظ کښې څه قسمه کوتاهی او کمی کوی؟ هيڅ چرې به نه کوی.بلکه هغه به د نورو خلقو نه زيات محتاط اوسيږی.چه چرته د بادشاه په وړاندې څه نا معقوله حرکت او نشی.که ددې خلقو بادشاه ته کتل علت او موثر وې.نو دې نابينا ته به د رعايت او لحاظ حاجت نه وو.څکه چه هغه خو بادشاه نه ګوری.معلومه شوه.چه د تعظيم او ادب رعايت او د ويرې او خشيت علت د بادشاه دوی ته کتل دی.ددې خلقو بادشاه ته کتل علت نه دې.چونکه حاضرينو ته دا ښه پته ده.چه بادشاه مونږ ته ګوری.په دې وجه هر بينا او نا بينا لرې او نزدې پوره رعايت او لحاظ کوی.او آداب او حقوق پوره کوی.

په دې وجه امام نووی او علامه سندهی رحمهما الله وغيره حضرات فرمائی.چه نبی کريم ﷺ د دواړو جملو په مجموعه کښې يو مقصد بيانوی.چه د عبوديت وظائف په داسې طريقه ادا کړۀ.چه ګويا ته الله تعالى ته ګورې.او ښکاره ده.که بنده د عبادت په وخت واقعی الله تعالى ښکاره کتلې.نو د امکان حده پورې به ئې د آدابو او حقوقو په کمال رعايت او خشوع ، خضوع کښې ذره برابر کمې نه کولې.لکه څنګه چه د شاهي دربار حاضرين دی.نبی کريم ﷺ فرمائی.چه تاسو هر وخت دغه شان د کمال رعايت او انتهائی درجې خشوع خضوع سره وظائف د عبوديت ادا کوئ.
که تاسو ته شبهه وی.چه مونږ خو الله تعالى نه وينو.او نه ئې کتلې شو.نو بيا د يو غير واقعی څيز رعايت څنګه ممکن دې؟ نو دا خو خالص توهم او غلط فهمی ده.اګرچه ته خو الله تعالى کتلې نشې.بيا هم بعينه دغه شان د رعايت او لحاظ نه کار واخله.څکه چه ستا د کتلو په صورت کښې چه کوم کمال رعايت او انتهائی درجه خشوع خضوع کوې.د هغې علت ستا کتل نه دی.بلکه د بادشاه کتل دی.لکه څنګه چه په مثال کښې واضح کړې شوه.او د بادشاه کتل هر وخت متحقق دی.څکه د الله تعالى شان دا دې.چه هغه هر وخت په هر څيز باندې خبردار دې.او هرکله چه اصلی علت او موثر يعنی د هغه کتل هر وخت متحقق دی.نو معلول يعنی کمال رعايت او انتهائی خشوع خضوع هم هر وخت پوره کول پکار دی.که ته ئې وينې او که نه وينې.څکه چه اصل کښې ستا کتلو ته دخل نشته.بلکه د هغه کتلو ته دخل دې.او هغه موجود دې.
خلاصه دا چه اصل مقصد خو ئې په رومبئ جمله کښې بيان کړو.چه وظائف د عبوديت په داسې طريقه اداکړئ.چه ګويا ته الله تعالى ګورې.يعنی د ادابو او حقوقو کمال رعايت او

انتهائي درجه خشوع خضوع سره ئې پوره کړه.په دويمه جمله کښې ئې د شبهې ازاله اوفرمائيله.او حقيقت ئې واضح کړو.او اصل منشاء ئې بيان کړله.(١)

نحوی اعتبار سره د دواړو تقريرونو په مينځ کښې تفريق په دواړو تقريرونو کښې چه د لفظ او معنى په لحاظ سره کوم فرق دې.هغه خو دې تفصيلي تقرير سره واضح شو.ددې نه علاوه په دې کښې لفظي او نحوی فرق هم شته.د حافظ ابن حجر رحمه الله د رائې او ددوی د تقرير مطابق په ،،فإن لم تكن تراه فإنه يراك،، کښې ،،إن،، شرطيه دې.او په ،،فإنه يراك،، کښې،فإنه، جزائيه ده.

او د نووی او سندهی رحمهما الله د تقرير مطابق ،،إن،، وصليه دې.او ،،فاء،، تعليليه ده.

ددې په تفصيل داسې پوهه شئ؛چه د حافظ ابن حجر رحمه الله د رائې مطابق به د ،،فإن لم تكن تراه فإنه يراك،، ترجمه دا وی..نو که تاسو هغه نه وينئ؛نو هغه تاسو وينی..

دلته دويمه درجه يعني مقام مراقبه مذکور ده.او په ،،أن تعبد الله كأنك تراه،، کښې د مقام مشاهده ذکر وو.نو که هغه حاصل نه وی.نو ددې دويمې درجې يعنى د مراقبې اهتمام دې اوکړې شی.او ددې استحضار دې وی چه هغه مونږ او زمونږ عبادت ته ګوری.کله چه ددې عادت جوړ شی.نو پخپله به مشاهدې طرف ته ترقی اوشی.او ړومبۍ درجه به حاصله شی.

اوکله چه د امام نووی او سندهی رحمهما الله د رائې مطابق ..فاء.. تعليليه شی.او ,,إن.. وصليه وی.نو ترجمه به دا وی.چونکه اګرچه تاسو هغه نشې ليدلی؛ خو هغه خو تاسو وينی.په دې وجه عبادت کښې د ادب رعايت او خشوع خضوع موجود کيدل پکار دی.ځکه چه په دې امورو کښې ستاسو کتلو ته دخل نشته. بلکه د الله تعالى کتلو ته دخل دې.دلته د مشاهدې او مراقبې کيفيت حاصلولو طرف ته اشاره نه ده.بلکه په عبادت کښې خشوع خضوع، اخلاص او د ادب رعايت طرف ته توجه ورکول مقصود دی.او ددې دپاره دواړه جملې برابر دی.(٢)

---

١) شرح نووی على صحيح مسلم (٢٨/١) وفتح البارى(١٢٠/١) وعمدة القارى (٢٨٨.٢٨٩/١) وحاشية السندی على البخاری (٣٣/١، ٣٤) وفتح الملهم (٤٨٢/١و ٤٨٣) وفضل البارى(٥٣/١، ٥٣٤)_

٢) د حافظ ابن حجر.نووی سندهی اونورو محققينو رحمهم الله رائې پورته په وضاحت سره تيره شوه. خو((فإنْ لم تكن تراه فإنه يراك)) که وصليه اوګرځولې شی.نوپه دې کښې نظردې.نو په څو وجوهو سره د((إن شرطيه)) ګرځول مناسب دی.

① يوددې وجې چه د..ان.. وصليه تصريح صرف علامه سندهی کړې ده.بل هيڅ چا نه ده کړې.

② دامام نووی رحمه الله دکلام نه معلوميږی.چه هغوی دا ان شرطيه ګرځوی.علامه عينی رحمه الله په صراحت سره بيان کړې دې.چه ((إن)) شرطيه دې او جزاء محذوف ده.اوتقديرعبارت دا دې((فإن لكم تكن تراه فأحسن العبادة فإنه يراک)) نومعلومه شوه.چه ..ان.. شرطيه دې((إن لم تكن تراه)) شرط دې، ((فأحسن العبادة)) جزاء ده.او((فإنه يراک)) جمله تعليليه ده.اوپه دې [بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

فائده دا وضاحت ضروري دی چه د مشاهدې او مراقبې درجې خواصو دپاره دی. عوامو دپاره ددې حاصلول مشکل دی په دې وجه د مونځ صحت په دې باندې موقوف نه دې. بلکه د احسان يوه درجه دا ده (د کوم ذکر چه مونږ وړاندې کړې دې) چه مونځ ددې د ارکانو او شرائطو رعايت سره ادا کړې شی. نو هغه به صحيح وی او ذمه به بری شی (٢) والله اعلم.

د صوفيه په نيز د «فان لم تکن تراه فانه يراک» تشريح بعضې حضرات صوفيه ددې جملې نه په مقام د محو او فناء باندې استدلال کوی او ددې نې يوه بله تشريح کړې ده. لکه فرمائی چه په «فان لم تکن تراه» کښې «کان» تامه دې. او معنی دا ده چه که ته فنا شې نو الله به اووينې. (٢)

د صوفيه حضراتو په تشريح باندې اعتراضات محققينو عالمانو په دې باندې درې قسمه اعتراضات کړی دی او دا نې رد کړې دې

① يو دا که چرې «لم تکن» شرط وی. نو په دې صورت کښې به «تراه» ددې جزاء وی. نو دا مجزوم کيدل پکار دی. او دا «تره» ونيل پکار دی.

په بعضو اشعارو وغيره کښې که په داسې صورت کښې جزم نه راځی نو هغه په ضرورت شعری باندې محمول دې.

② دويم اشکال دا دې. چه هم ددې روايت په بعضې نورو طرقو کښې نفی براه راست «رؤيت» باندې مسلط ده. په «کون» باندې نه ده. لکه چه د سليمان تيمی او کهمس په روايت کښې «فإنك إن لا تراه فإنه يراك» الفاظ دی. او د ابو فروه په روايت کښې او دغه شان د حضرت انس او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په احاديثو کښې «فإن لم تره فإنه يراك» الفاظ دی. نو «لم تکن» چه کوم «لم تصر» معنی باندې حمل کړې شوې دې. او په مقام د فناء باندې

دتيرمخ بقيه حاشيه] باندې فاء دتعليل دپاره ده. دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله صاحب هم ددوی د کلام تشريح کوی. اوتقديرراوباسی. ((فإن لم تكن تراه فاستمر على إحسان العبادة فإنه يراك)) عمدة القاری (۱۱/۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹) وفتح الباری (۱/۱۲۰)

③ چونکه په ان کښې اصل دا دې چه دا د شرطيت دپاره وی دوصليت دپاره نه وی. حالانکه چه شرطيه اومنلې شی. نوپه دې صورت کښې دعلامه سندهی اونووی په رائې او تقريرکښې څه فرق هم نه راځی. ددې وجې پکارده. چه هم شرطيه اوګرځولې شی

④ ددې نه علاوه د ان وصليه په اول کښې د واو دخول خو منلې شوې او مسلم دې اوبه ان وصليه دفاء دخول هم وی دا منقول نه دی. نومعلومه شوه. چه دلته شرطيه ګرځول غوره دی. والله أعلم.

بيا علامه سندهی رحمه الله چه د وصليه تصريح کړې ده. ددې تاويل هم ممکن دی. اګرچه دا ان په نحوی اعتبارسره شرطيه دې خوکه دمعنی په اعتبار سره غوراوکړې شی. نود وصليه پشان دې. والله أعلم وعلمه أتم وأحكم

(١) ارشاد الساری (۱/۱٤٠)_

(٢) فتح الباری (۱/۱۲۰) وعمدة القاری (۱/۲۹۱)_

استدلال كړې شوې دې .دا صحيح نه دې.ځکه چه په دې دويم روايت كښې د ..كون.. لفظ نه دې راغلې ③ دريم اشكال دا دې.كه ،،لم تكن،، شرط وى او ،،تراه،، جزاء وى.نو ورپسې به ،،فإنه يراك،، زائد او بې فائدې وى.([1])

د مذكوره اعتراضاتو جوابونه ددې دريو واړو اعتراضاتو جوابونه وركړې شوى دى.علامه ابراهيم كورانى رحمه الله د رومبى اعتراض جواب وركولو كښې فرمائيلى دى.چه د ،،تراه،، الف كوم چه باقى ساتلې شوې دې.دا ،،من باب إجراء المعتل مجرى الصحيح،، دې.بعضې وختونو كښې ..معتل.. سره د ..صحيح.. معامله كولې شى.لكه اوګورئ. د ..قنبل.. قراءت دې.،،إنه من يتقي ويصبر......،،([2]) دلته د ..يتقى.. ..ياء.. ځكه باقى ساتلې شوې ده.چه دا كلمه معتل ده.او معتل ته د صحيح حكم وركړې شو. لكه د بخارى شريف په روايت كښې دى.،،قوموا فلأصلي لكم،،([3]) په دې كښې يو روايت ،،فلأصل،، جزم سره او دويم روايت ،،فلأصلي،، نصب سره دې.حالانكه دريم روايت ،،فلأصلي،، د ،،ياء،، سكون سره دې.چه ددې يو تاويل حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا كړې دې.چه دلته ..اجراء المعتل مجرى الصحيح.. دې.او بيا ئې د ..قنبل.. روايت په دليل كښې پيش كړې دې.([4])

او هغه فرمائى.چه د سليمان تيمى او كهمس په روايتونو كښې ،،فإن لا تراه......،، واقع شوې دې.چه په دې كښې د ،،تراه،، الف باقى ساتلې شوې دې.حالانكه دا شرط دې.او قاعده دا ده.چه مضارع كله شرط وى.نو په دې كښې جزم واجب وى.اوس چه په شرط كښې تاسو د الف د بقاء كوم جواب وركوئ.هم هغه به مونږ په جزاء كښې د الف د بقاء جواب وركوو.كه دا وايې.چه تقدير د كلام ،،فإنك إن لا تكن تراه......،، دې.لكه څنګه چه د مسلم په يو روايت كښې هم دغه شان دى.([5]) نو بيا به خبره هم دلته راواپس كيږى.چه مقصود د نفى ..كون.. دې. نفى د رؤيت مقصود نه دې.

په دې سره د دويم اشكال جواب هم اوشو.چه په كومو روايتونو كښې ..كون.. موجود نه دې.هغه هم د ..كون.. په تقدير باندې محمول دى.

دريم اشكال دا شوې وو.چه ،،فإنه يراك،، به زائد او بې فائدې وى.ددې به هيڅ معنى(او مطلب) نه وى؟

---

[1]) دتفصيل دپاره اوګورئ.فتح البارى(١٢٠/١) وعمدة القارى (٢٩١/١)_
[2]) سورة يوسف:٩٠)_
[3]) صحيح البخارى(٥٥/١) كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير)_
[4]) فتح البارى(٤٩٠/١) كتاب الصلاة (باب الصلاة على الحصير)-
[5]) صحيح مسلم (٢٩/١) من حديث ابى هريرة رضي الله عنه)_

ددې جواب نې دا ورکړو چه ددې ډیره ښه او نفیس (او باریك) معنی ده. د ،،فإنه یراك،، مطلب دا دې چه کله نبی کریم ﷺ دا اوفرمائیل چه کله ته فناء شې نو الله تعالی به اوګورې نو سوال پیدا شو چه د فناء کیدو نه روستو څنګه یو سړې الله تعالی لیدلې شی؟
نو ،،فإنه یراك،، سره ددې جواب طرف ته اشاره کړې شوې ده چه کله ته فناء شې نو تا ته به د الله تعالی په ذریعه بقاء حاصله شی او د ،،به یبصر،، حالت به پیدا شی (۱) ستا اندامونه او جوارح به د الله تعالی تابع جوړ شی.هم ددې په ذریعه به ستا ګرځیدل. ونیل او کتل شی (۲)
تبصره او محاکمه حقیقت دا دې چه هیڅ یو اشکال داسې نشته.چه د هغې نه څه نا څه جواب ورنکړې شی. او د یوکلام یو نه یو توجیه او تاویل اونکړې شی خو د یو کلام او عبارت معنی معلومولو آسانه لاره دا ده.چه کوم خلق د اختلافاتو نه نا خبره دی د هغوی په وړاندې عبارت کیخودې شی.کومه معنی چه متداول (او عام) طور باندې ددوی په پوهه (او عقل) کښې راشی.هم دغه ددې صحیح معنی ده.که یو سړې ددې اختلافاتو نه نا خبره وی.او د صوفیه د استنباطاتو نه نا واقفه وی.او هغه دا جمله اووائی.نو د څه تامل (او سوچ) نه بغیر به هم دا معنی په عقل کښې راځی.کومه چه حضرات محدثین بیانوی.په دې وجه صحیح معنی هم هغه ده.کومه چه حضرات محدثینو بیان کړې ده.
ترکومې پورې چه د صوفیانه استنباط تعلق دې.د حدیث باب د تشریح لحاظ کولو نه بغیر دا یو مستقل حقیقت دې.داسې فنائیت او محویت چه انسان ته د هیڅ خبرې خیال نه وی.که د شریعت د حدودو نه نه اوباسی.او په اعمالو د شریعت کښې ددې په وجه خشوع خضوع پیدا کیږی.نو جائز دې.او په دې کښې هیڅ باك نشته.والله اعلم.
په قرآن کریم کښې د ایمان، اسلام او احسان ذکر لکه څنګه چه په حدیث باب کښې د ایمان. اسلام او احسان ذکر راغلې دې.دغه شان قرآن کریم کښې هم په یو مقام باندې ددې دریو واړو ذکر راغلې دې.چه په هغې کښې دا اشاره هم موجود ده چه د ،،احسان،، ډیر زیات مراتب دی. لکه الله تعالی فرمائیلی دی. ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ○ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

---

(۱) كما ورد فى حديث أبى هريرة ﷺ قال قال رسل الله ﷺ إن الله قال من عادى لى ولياً فقد آذنته بالحرب وما تقرب إلى عبدى بشئ أحب إلى مما إفترضت عليه ولا يزال عبدى يتقرب إلى بالنوافل حتى احببته فكنت سمعه الذى يسمع به وبصره الذى يبصربه ويده التى يبطش بها ورجله التى يمشى بها .. صحيح البخارى ۲/۹۶۳) كتاب الرقاق باب التواضع)_
(۲) د پوره تفصيل دپاره اوګورئ: (الأمم لإيقاظ الهمم للعلامة إبراهيم بن حسن الكردى الكورانى رحمه الله المتوفى ۱۱۰۲ (۱۱۵. ۱۱۸) تحت سياق سند .منازل السائرين لشيخ الإسلام عبدالله الأنصارى مطبوعه مجلس دائرة المعارف النظامية حيدر آباد دكن ۱۳۲۸م)-

وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ۝ وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ۝﴾ (١)

په رومبي دواړو آيتونو كښې د اسلام او ايمان دواړو ذكر راغلې دې.په دې كښې ښودلې شوى دى چه ثواب او عذاب او نجات او ګرفت د چا په اميد او آرزو باندې موقوف نه دى څوك چه بد كوى ګرفتارولې به شى.او څوك چه نيك عمل كوى.په دې شرط چه ايمان هم لرى.هغه به جنت ته ځى.او دخپلو اعمالو ثواب به مومى.په دريم آيت كښې د ،،احسان،، ذكر راغلې.چه په دې كښې ئې دا اشاره هم اوكړله.چه د ،،احسان،، مراتب بې شميره دى.او ،،خلة،، د احسان د ټولو نه اعلى درجه ده.

د سوال په جواب باندې د جبرئيل امين تصديق او د صحابه كرامو تعجب په صحيح مسلم كښې د عماره بن القعقاع په روايت كښې د دريو واړو د جواب په آخر كښې د ،،صدقت،، لفظ راغلې دې.د ابو فروه په روايت كښې دى.«فلما سمعنا قول الرجل: صدقت، أنكرناه» د كهمس په روايت كښې دى.«فعجبنا له يسأله ويصدقه» په د مطرق په روايت كښې دى.«أنظروا إليه كيف يسأله، وأنظروا إليه كيف يصدقه» د حضرت انس رضي الله عنه په حديث كښې دى.«أنظروا وهو يسأله وهو يصدقه كأنه أعلم منه» د سليمان بن بريده په روايت كښې دى.«قال القوم: ما رأينا رجلاً مثل هذا، كأنه يعلّم رسول الله ﷺ، يقول له: صدقت صدقت» (٢)

حضرت جبرئيل عليه السلام چه د نبى كريم ﷺ كوم تصديق او تصويب كړې دې.د هغې مطلب په حقيقت كښې دا دې.چه د نبى كريم ﷺ جوابات د الله تعالى د منشاء مطابق دى. ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝﴾ (٣) البته صحابه كرامو رضي الله عنهم ته تعجب په دې خبره باندې كيدو.چه دا سړې نبى كريم ﷺ سره د وړاندې نه په ملاويدونكو. او د نبى كريم ﷺ د ارشاداتو نه مستفيض كيدونكو خلقو ځنې هم نه دې.او يو طرف ته سوال كوى.او د خپل ځان د نا واقف كيدو اظهار كوى.او بل طرف ته ،،تصديق،، كوى.او د خپل ځان دعالم او عارف كيدو اثبات كوى.حالانكه سوال داسې امورو سره متعلق وو.چه ددې ماخذ د نبى كريم ﷺ نه سوا بل څوك نشې كيدې.(٤) والله اعلم.

قوله: قَالَ مَتَى السَّاعَةُ: جبرئيل امين تپوس اوكړو.چه قيامت به كله راځى؟

قيامت سره د متعلق سوال، د ماقبل سره ربط دلته دا سوال پيدا كيږى.چه تير شوى درې واړه سوالونه خو پخپل مينځ كښې مربوط دى.چه هلته كښې هم د يو حقيقت يعنى د دين د

---

١) سوة النساء:١٢٣، ١٢٥)_

٢) فتح البارى(١١٠٢٠، ١٢١)_

٣) سورة النجم:٣و ٤)_

٤) فتح البارى(١٢١١)_

شعبو او مراتبو بيان وو. او په دې دريو وارو كښې هريو په ترتيب سره پرله پسې د يو بل نه وقوع كښې راځي. ,,ايمان،، چه ترقي اوكړي نو ,,اسلام،، جوړيږي او ,,اسلام،، چه ترقي اوكړي نو ,,احسان،، جوړيږي. په دې كښې خو ډير ښه مناسبت او ارتباط (تعلق) شته. خو د ,,ساعة،، سوال په ظاهره غير مربوط معلوميږي.

ددې سوال اجمالاً جواب دا دې چه د ايمان، اسلام، او احسان مجموعه دين دې. اوهم دادين د كائناتو د تخليق مقصد دې. كله چه ددې دين او ددې د مقتضياتو تكميل اوشي. نو د كائناتو ټول انتظام به هم خپلې انتهاء ته اورسيږي. او هم ددې نوم ,,ساعة،، يا ,,قيامت،، دې. نو د ايمان، اسلام، او احسان نه پس د ,,ساعة،، سوال بالكل مربوط او صحيح مرتب دې.

ددې تفصيل دا دې چه فرض كړئ. يو ځائې كښې د يوې جلسې انتظام اوكړې شو او په جلسه ګاه كښې هرقسمه ساز وسامان پوره كړې شو. كه څوك نوې سړې دلته راشي چاته چه ددې انتظاماتو اطلاع نه وي. نو هغه چه راشي. رومبې سوال به دا كوي چه دلته به څه كيږي؟ دا انتظام چا دپاره كيږي؟ د جلسې د مقصد متعلق سوالاتو ختميدو نه پس كه هغه دا تپوس هم اوكړي چه دا جلسه به كله ختميږي؟ او دا تمبوان او پنډال وغيره به كله راغونډولې شي. نو دده دا سوال به بالكل مناسب او د طبعي ترتيب عين مطابق وي.

هركله چه په دې خبره تاسو پوهه شوئ. نو اوس دلته تاسو په يوه بله خبره پوهه شئ چه د تخليق د عالم چه دا يو عالي شان انتظام دې. ددې نه مقصد څه دې؟ د غور كولو نه معلوميږي. چه ټول هرڅه د انسان دپاره پيدا كړې شوي دي. لكه د رب كائنات ارشاد دې.

﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً﴾ (١) او بيا ئې د انسان د تخليق مقصد بيان كړې دې. ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (٢) او په يو مقام باندې الله ﷻ سلسله د نعمت او سلسله د عبادت دواړه جمع كړل. او وې فرمائيل: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (٣)

حاصل دا شو چه تخليق د عالم او ددې ټول عالي شان انتظام اصلي مقصد عبادت دې. كله چه دا مقصد مكمل شي. نو ټول آسمانونه او زمكه به راټوله كړې شي. او ټول انتظامات به درهم برهم كولې شي. او دا د ,,قيامت،، او ,,ساعت،، معنى ده. ځكه چه اوس د انتظام ضرورت پاتې نشو. مقصد مكمل طور باندې حاصل شو. هم په دې وجه نبي كريم ﷺ

---

(١) سورة لقمان: ٢٠)-

(٢) سورة الذاريات: ٥٦)_

(٣) سورة البقرة: ٢١، ٢٢)

فرمائي: «بعث أنا والساعة كهاتين»[1] يعني د نبي كريم ﷺ د ظهور نه روستو قيامت نزدې دې د عالم انتظام د باقي ساتلو هيڅ ضرورت نه پاتې کيږي خکه چه د عبادت اعلى، اکمله او پوره مرتبه په دوی باندې ختمه شوه ددوی نه وړاندې نه ددوی پشان څوک عابد پيدا شوې وو او نه به ددوی نه روستو داسې څوک پيدا شي نو هرکله چه ددوی ذات مبارك سره د عبادت تکميل اوشو کوم چه د عالم د تخليق مقصد وو نو بيا دا انتظام ولې باقی ساتلې شي؟ په دې وجه نبي کريم ﷺ اوفرمائيل چه زما بعثت او ظهور د قيامت د نزدې کيدو علامت دې

گويا د عالم دتخليق نه مقصد عبادت دې ددې د تکميل متعلق حضرت جبرئيل ﷺ سوال کړې دې خکه چه د احسان معنى دعبادت تکميل ده اوس هم دا سوال باقي پاتې کيږي چه د عبادت ددې اعلى او اکملې مرتبې حاصلولو نه پس چه دې ته ..احسان.. ونيلې شي دا عالم به کله اوچتولې شي؟ او قيامت به کله راځي؟ نو د جبرئيل امين دا سوال مرتبط او د طبعي ترتيب عين مطابق دې[2] والله اعلم

يوه شبه او د هغې جواب دلته يوه شبه دا پيداکيږي چه هرکله د نبي کريم ﷺ ذات گرامی سره د عبادت تکميل شوې وو کوم چه د عالم د تخليق اصل مقصد دې نو بيا ددوی نه پس دا عالم باقي ولې اوساتلې شو؟ پکار خو دا وه چه هم دغه وخت دوی سره سره دا (عالم) هم اخستلې شوې وې

ددې جواب حجة الاسلام حضرت مولانا محمد قاسم صاحب نانوتوی قدس الله روحه ورکړې دې دوی فرمائي چه عبادت په دوو طريقو سره کيږي: ① يو تکميل خو د عابدانو د کثرت په اعتبار سره کماً او عدداً دې ② او دويم تکميل د عبوديت د وظائفو اداکولو په اعتبار سره کيفاً او حالاً دې د کيفيت په اعتبار سره خو نبي کريم ﷺ تکميل اوکړو خکه چه د پيغمبر دوه رکعتونه د امت د ټولو مونځونو په نسبت. د کيف په اعتبار سره ډير زيات دی بيا د ..کيف.. مدار په معرفت باندې دې د نبي کريم ﷺ معرفت سره د نورو خلقو د معرفت څه نسبت کيدې شي؟

پاتې شو د کم او عدد په اعتبارسره د عبادت د تکميل معامله، نو تر اوسه پورې ددې وقوع نه ده شوې البته دا به روستو کيږي کله چه د دنيا هرکور د اسلام په رڼرا روښانه شي او کله چه کماً د عبادت تکميل اوشي نو دا دنيا به راټولولې شي لکه څنگه چه

---

[1] أخرجه البخاري في صحيحه (۹۶۳/۲) كتاب الرقاق باب قول النبي ﷺ بعثت أنا والساعة كهاتين من حديث أنس بن مالك وأبي هريرة ﷺ ومسلم في صحيحه (۴۰۶/۲) كتاب الفتن باب قرب الساعة والنسائي في سننه (۲۳۴/۱) كتاب العيدين باب كيف الخطبة من حديث جابر بن عبدالله ﷺ والترمذي في جامعه في كتاب الفتن باب ماجاء في قول النبي ﷺ بعثت أنا والساعة كهاتين رقم ۲۲۱۴ وأبوداود الطيالسي في مسنده (۲۶۶)رقم(۱۹۸۰) و(ص۲۸۰) رقم ۲۰۸۹)_

[2] دتفصيل دپاره اوګورئ فضل الباری(۵۳۷/۱) وفتح الملهم (۴۸۴/۱، ۴۸۵)_

دوى(ﷺ) پخپله فرمائيلى دى: «لايبقى على ظهر الأرض بيت مدر ولا وبر إلا أدخله الله كلمة الإسلام بعز عزيز أو ذل ذليل، إما يعزهم الله عزوجل، فيجعلهم من أهلها أو يذلهم فيدينون لها»(١) او دا به د حضرت عيسى عليه السلام د نزول نه پس كيږى كله چه دا تكميل اوشى نو بيا به دا انتظام اوچتولې شى. (٢)والله اعلم.

قوله قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنْ السَّائِلِ: وې فرمائيل چه د قيامت په باره كښې دچا نه تپوس كړې شوې دې. هغه د تپوس كونكى نه زيات نه پوهيږى يعنى څومره چه سائل ناخبره دې. هغومره مسئول ناخبره دې

امام حميدى رحمه الله په ،،نوادر،، كښې هم دا سوال او جواب د حضرت جبرئيل او حضرت عيسى عليه السلام په مينځ كښې نقل كړې دې. او هم دا امام شعبى رحمه الله مرسلاً روايت كړې دې. البته په دې كښې سائل حضرت عيسى عليه السلام وو. او مسئول حضرت جبرئيل عليه السلام وو. هغوى په جواب كښې بعينه هم دا جمله فرمائيلې وه. چه «ما المسئول عنها بأعلم من السائل»(٣)

دلته نبى كريم ﷺ په جواب وركولو كښې ،،لاأدرى،، يا ،،لاأعلم،، يا ،،ما أنا بأعلم منك،، هم فرمائيلى شو. خو ددې تعبيراتو په ځائې نې د «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» تعبير اختيار كړې دې. ددې وجه په اصل كښې اشاره كول دى. هغه حقيقت طرف ته. چه په دې جواب كښې زما او ستا تخصيص نشته. بلكه په دنيا كښې هر سائل او مسئول عنه ددې په جواب كښې په يوه سطح باندې دى. هيڅ يوكس ته ددې علم نه دې وركړې شوې. (٤)

بيا په دې جمله كښې ،،ما،، مشابه بليس ده. ،،المسئول عنها،، ددې اسم دې په ،،بأعلم،، كښې باء زائده د نفى دتاكيد دپاره ده. ،،أعلم،، خبر دې. (٥)

دلته به د ،،اعلم،، اسم تفضيل كيدو په وجه دا نتيجه نشى اخذ كولى چه زه ستانه زيات پوهه نه يم. او په نفس علم كښې مونږه دواړه برابر يو. دا نتيجه اخستل غلط دى. د نفى د تاكيد مطلب دا دې چه د نفس علم نفى مراد ده.

خلاصه دا چه ددې جملې نه اګرچه په علم كښې تساوى معلوميږى. خو په حقيقت كښې تساوى په عدم علم كښې مقصود ده. چه ما او تا ته ددې د وخت په باره كښې هيڅ علم هم نشته. خكه چه ددې علم الله تعالى سره خاص دې. لكه څنګه چه روستو ذكر دى. «فى خمس لا يعلمهن إلا الله»(٦)

---

(١) مسند أحمد (٦/٤) من حديث المقداد بن الأسود رضي الله عنه۔
(٢) فتح الملهم (١/٤٨٦) وفضل البارى(١/٥٣٦)۔
(٣) فتح البارى(١/١٢١) وإرشاد السارى(١/٥٤٠)۔
(٤) فتح البارى(١/١٢١)
(٥) المصدر السابق)۔
(٦) المصدر السابق)۔

امام نووى رحمه الله ددې جملې نه استنباط كوى فرمائى چه كله د يو عالم نه څه داسې سوال اوكړې شى دكوم چه ده ته علم نه وى نو هغه له صراحت سره ونيل پكار دى.چه ماته علم نشته په دې كښې دده په مرتبه او مقام كښې هيڅ نقص نه لازميږى.بلكه دا دده د ورع او تقوى دليل دې (١)

امام قرطبى رحمه الله فرمائى چه ددې سوال نه اصل مقصود دا دې چه خلقو به د قيامت واقع كيدو د وخت په باره كښې ډير زيات سوالونه كول.په دې وجه ددې سوال په ذريعه ټول خلق منع كړې شو چه دا سوال اونكړې شى.خكه چه هركله جواب «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» وركړې شو نو د ټولو اميدونه منقطع شول.خو كله به قيامت قائميږى.حالانكه ددې نه د مخكنو سوالونو مقصود اوريدونكو ته جواب ښودل وو.ګويا ددې سوالونو په ذريعه خلق خبرول مقصود دى.چه څنګه قسم سوالونه كولې شى.او څنګه قسمه سوالونه نشى كولې.(٢) والله اعلم.

قوله: وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: زه به تاته د قيامت علامات اوښايم.

دكتاب التفسير په روايت كښې د ،،ولكن سأحدثك،، الفاظ دى.(٣) او د ابو فروه په روايت كښې د ،،ولكن لها علامات تعرف بها،، (٤)الفاظ دى.ددې رواياتو نه معلوميږى.چه دوى پخپله دا علامات ذكركړى وو.حالانكه د كهمس په روايت كښې دا الفاظ دى «قال: فأخبرني عن أمارتها، فأخبره بها.....» (٥)ددې نه معلوميږى.چه حضرت جبرئيل عليه السلام دعلاماتو بيانولو مطالبه كړې وه.چه په دې باندې دوى دا علامات بيان كړى وو.

د دواړو په مينځ كښې به د تطبيق صورت دا وى.چه رومبى نبى كريم ﷺ فرمائيلى وو چه زه به تاته علامتونه اوښايم.په دې باندې هغوى مطالبه اوكړله. ددې تائيد دسليمان تيمى د روايت په الفاظو سره كيږى.هغې كښې دى.«ولكن إن شئت نبأتك عن أشراطها، قال أجل» داسې قسمه الفاظ دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دحديث هم دى.په هغې كښې د ،،حدثني،،اضافه هم شته.(٦)

،،أشراط،، د ،،شرط،، (بفتحتين) جمع ده.ددې معنى د علامت ده.(٧)

---

(١) المصدر السابق_

(٢) المصدر السابق_

(٣) صحيح بخارى (٧٠٤/٢) تفسير سورة لقمان)_

(٤) فتح البارى (١٢١/١)_

(٥) المصدر السابق_

(٦) المصدر السابق_

(٧) النهاية لابن الأثير (٤٦٠/٢)_

امام قرطبى رحمه الله فرمائى چه د قيامت علامات دوه قسمه دى.① يو هغه علامتونه دى چه معتاد دى.② او بل هغه علامتونه دى كوم چه غير معتاد دى.دلته معتاد علامتونه مراد دى كوم چه د غير معتاد علامتونو مثلاً د مغرب نه د نمر راختلو وغيره نه مقدم وى.[1]
والله اعلم.

بيا دلته دا اشكال شوى دى چه اشراط د جمع صيغه ده.او په جمع كښې على الاقل درې افراد وى.حالانكه دلته صرف دوه علامتونه ذكر دى؟

ددې ① يو جواب خو دا وركړې شوې دې چه اقل د جمع دوه دى.② او دويم جواب، او هم دا اصح دې.دا دې. چه اصل كښې دې روايت كښې اختصار دې. دلته كښې ،،أن تلد الأمة ربها،،او د ،،إذا تطاول رعاة الإبل البهم،، ذكر دې حالانكه په كتاب الفسير كښې ،،ولادة،، او د ،،إذا كان الحفاة العراة رؤس الناس،،[2] تذكره ده.او د ابن خزيمه په روايت كښې د دريو وارو علامتونو ذكر دى.امام مسلم رحمه الله ددې روايت سند د ،،محمد بن بشير،، په طريق سره ذكر كړې دې.دغه شان اسماعيلى په مستخرج كښې د ابن عليه په طريق سره نقل كړى دى.عماره بن القعقاع هم درې واړه علامتونه ذكركړى دى.او د حضرت عمر رضى الله عنه په حديث كښې هم د دريو وارو ذكر دې.[3]والله اعلم.

قوله: إِذَا وَلَدَتْ الْأَمَةُ رَبَّهَا: كله چه وينځه خپل آقا اوزيګوى.

د كتاب التفسير په روايت كښې د ،،ربتها،، لفظ دې.د حضرت عمر رضى الله عنه په حديث كښې هم دغه شان دې.د عماره او بن القعقاع او ابو فروه په روايتونو كښې د ،،إذا رأيت المرأة تلد ربها،،الفاظ دى.حالانكه د عثمان بن غياث په روايت كښې دا جمله د جمع په الفاظو سره ،،الإماء أربابهن،،راغلې ده.د مسلم شريف په يو
روايت كښې ،،أن تلد الأمة بعلها،، الفاظ راغلى دى.[4]

د ،،رب،، نه مراد دلته كښې ،،سيد،، او،،مالك،، دې.كه ،،ربة،، وى.نو ددې معنى به ،،سيده،، وى.يا به د ،،نسمة،، په تاويل كښې ګرځولې شى.او مذكر او مونث دواړه به مراد اخستلې شى.د ،،بعل،، نه مراد هم ،،رب،، ،،سيد،، او ،،مالك،، دې.لكه څنګه چه حضرت ابن عباس رضى الله عنهما او نورو مفسرينو د ﴿أتدعون بعلاً﴾(الصافات:۱۲۵)تفسير په ،،رب،،

[1] فتح البارى(۱۲۱/۱)_
[2] دا دريم علامت دې_
[3] فتح البارى(۱۲۱/۱، ۱۲۲)
[4] فتح البارى(۱۲۲/۱) وعمدة القارى(۲۸۴/۱)_

سره کړې دي بعضي حضرات وائی چه د ،،بعل،، نه دلته کښې ،، زوج،، مراد دې.(۱)
د مذکوره جملې مطلبونه ددې جملې څه مطلب دې؟ په دې کښې اختلاف دې.علامه ابن التين رحمه الله فرمائی چه ددې جملې اووه مطلبونه بیان کړې شوی دی.هغوی دا اووه مطلبونه ذکرکړی دی.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا اووه مطلبونه اکثر متداخل دی.د خلاصې په طور څلور مطلبونه راوخی:
① د ټولو نه ړومبې مطلب کوم چه زیات مشهور دې.کوم چه امام خطابی رحمه الله ذکرکړې دې.(۳) او امام نووی رحمه الله دا د اکثرو عالمانو قول ګرځولې دې.(۴) دا دې.چه په آخره زمانه کښې کله اسلام ښه خور شی.ملکونه او علاقې فتح کړې شی.د هغوی بچی او ښځې به قیدیانې کړې شی.د هغوی نه چه کوم اولاد اوشی.هغه به د پلارانو قائم مقام وی.او د اولاد به هغه حیثیت وی.کوم چه د پلارانو وی.او د پلارانو نه پس به د هغوی د املاکو وارثان وی.په دوی کښې به د هغوی میاندې هم وی.
خویه دې باندې اشکال دا دې.چه د وینځو او قیدیانو کثرت او د اسلامی حدونو وسعت خو د صحابو رضی الله عنهم په زمانه کښې اوشو.حالانکه دلته سیاق د کلام ددې تقاضا کوی.چه دلته د قیامت نزدې هغه علامات بیانول مقصود دی.کوم چه تر اوسه پورې نه دی واقع شوی؟
امام وکیع رحمه الله د ابن ماجه په روایت کښې ددې جملې تفسیر کولو کښې فرمائی.،،تلد العجم العرب،،(۵)چه عرب به عجم زیګوی.مطلب دا دې.چه د عرب خلق به عجم ختم کړی.د هغوی ښځې به قبضه کښې راشی.د هغوی نه به اولاد پیداکیږی.او هغوی به د خپلو پلارانو د مرګ نه پس د هغوی وارثان وی.
ابراهیم حربی رحمه الله دا په یو مخصوص صورت کښې پیش کړې دې.فرمائیلی ئې دی.((ان الإماء یلدن الملوك فتصیر الأم من جملة الرعیة، والملك سید رعیته)) بیا ئې د دې معنی د نزدې کولو یو صورت دا بیان کړې دې.چه په مخکښې زمانه کښې به خلقو د حرائرو(آزادو ښځو) عزت کولو.او د وینځو نه به ئې ددوی د استفراش (صحبت) او دوی سره د نکاح کولو نه به ئې ځان ساتلو.خو روستو معامله الټه شوه.خصوصاً د بنو عباس په زمانه کښې.
خویه دې باندې هم اشکال واردیږی.چه دا ټول واقعات خو ډیر وړاندې اوشو.او په حدیث کښې چه کوم علامتونه بیانولې شی.په ظاهره دا قیامت ته نزدې علامات دی.

---

۱) فتح الباری(۱۲۲/۱)وعمدة القاری(۲۸۹/۱)_
۲) فتح الباری(۱۲۲/۱)_
۳) أعلام الحدیث للخطابی(۱۸۲/۱)_
۴) شرح النووی علی صحیح مسلم(۲۸/۱)_
۵) سنن ابن ماجه .المقدمة باب فی الإیمان رقم ۶۳)_

دویم مطلب نې دا بیان کړې شوې دې چه قیامت ته نزدې به انقلاب حال وی. خلق به د مسئلو نه ناخبره وی خلق به د خپل اولاد میاندې خرڅوی بیا په یو بل خرڅولو. خرڅولو سره به دا د خوی په قبضه کښې راشی کیدې شی چه د جهالت په وجه دوی سره د خادمانو پشان معامله اوکړی یا هغې لره خپله مستفرشه (موطوءه) جوړه کړی

په دې باندې اشکال کړې شوې دې چه د ام ولد د بیع مسئله خو مختلف فیها ده.دا دلته ذکر کول نې بې معنی دی دلته خو علامات د قیامت ذکر کولی شی هم دا وجه ده.چه ددې حدیث نه بعضې عالمانو د ام ولد د بیع په جواز باندې استلال کړې دې.او بعضو په حرمت باندې. نو په دوی باندې نورو عالمانو نکیر کړې دې.چه دا خو د قیامت علامات دی.ددې حلت او حرمت سره څه تعلق دې؟ یعنی ددې نه په حلت او حرمت باندې استدلال کول صحیح نه دې

ددې جواب دا دې.چه دلته مطلقاً د امهات اولاد د بیع کثرت خودل مقصود دی.او هم دا د قیامت د نزدې کیدو علامت دې.ددې دجواز او عدم جواز او د حلت او حرمت نه بحث او مناقشه مقصود نه ده.ځکه چه د قیامت د علاماتو دپاره دا ضروری نه ده.چه دا مباح وی یا غیر مباح وی.دا خو محض علامات دی.

بعضو عالمانو ددې یو دریم صورت دا بیان کړې دې.چه دلته مسئله د ام ولد اخستلو سره متعلق نه ده.بلکه دې صورت سره متعلق ده.چه یوه وینځه ده.او ددې سره یوکس وطی بالشبهه اوکړله.چه ددې نه یو آزاد پیدا شو.یا د وینځې نکاح یو کس سره اوشوه.او د هغه نه نې اولاد اوشو.چه غلام دې.یا دې وینځې سره یو کس زنا اوکړله.چه د هغې نه اولاد اوشو.بیا دا وینځه خرڅه کړې شوه.او دا مسلسل خرڅیدله.تردې چه دا خپل ځوی یا لور واخستله.

بعضې عالمان فرمائی.چه اصل کښې د زمانې انقلاب مقصود دې.چه اولاد به خپلو میاندو سره د بې مروتۍ او نافرمانۍ معامله کوی.ددوی د فرمانبردارۍ په ځائې به دوی سره حاکمانه انداز اختیاروی.دحافظ ابن حجر رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې [1] والله اعلم.

قوله: وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ :او کله چه د تورو اوښانو څرونکی د کورونو په جوړولو کښې خپل مینځ کښې فخر شروع کړی.

د ,,تطاول،، معنی ,,تفاخر،، ده.[2] ,,رعاة،، د ,,راع،، جمع ده.لکه څنګه چه ,,قضاة،، د ,,قاض،، جمع ده.[3]

,,البهم،، دا د باء موحده په ضمې، او د ,,هاء،، په سکون، سره دې.د ,,بهیم،، جمع ده.

---

[1] دپوره تفصیل دپاره اوګورئ . فتح الباری (۱۲۲/۱و ۱۲۳) وعمدة القاری(۲۸۹/۱)_
[2] عمدة القاری(۲۸۵/۱) وفتح الباری(۱۲۳/۱)_
[3] المصادرالسابقة)-

ددې معنی ،،اسود،، ده.(۱)دا مجرور دې خکه چه د ،،الابل،، صفت دې.(۲)تور اوښ په عربو کښې حقير مال ګڼړلی کيږی. (۳)مطلب دا دې چه کوم خلق حقير او کم تر وی.هغوی سره مالونه وی لوښې لوښې بلډنګونه او لوښې لوښې محلونه جوړ کړی او تفاخر شروع کړی.

د يو بل روايت مطابق ،،البهم،، مرفوع دې (۴)په دې صورت کښې به ،،رعاة،، صفت وی.(۵)

او ددې معنی به يا دا وی.چه دا څرونکی به توررنګې (حبشيان) وی.(۶)يا دا مطلب دې.چه دا به مجهول الانساب وی.(۷) يعنی اوچت نسب والا به نه وی.خکه چه اوچت نسب والا سړې مشهور وی.والله اعلم.

حاصل ددې جملې دا دې.چه د قيامت د علاماتو نه يو علامت دا دې چه حالات به بالکل بدل شی.څرونکی به د علم نه بالکل بې خبره وی.او د ښکته درجې خلق به په ښارونو باندې قابض شی.دوی سره به د مالونو کثرت وی.او ټول همت او پوره فکر به عمارتونو جوړولو او په دې باندې فخر کولو کښې صرف کيږی.،،والله أعلم بالصواب،،_

ګويا د قيامت په دې دواړو علامتونو کښې ړومبې علامت ،،إذا ولدت الأمة ربها،، کښې تدبير منزل کښې، فساد طرف ته اشاره ده.چه خانه داری نظام به خراب شی.واړه به دغتو خبره منل پريږدی.او دوی به نافرمانه جوړ شی.او په دويمه جمله ،،إذا تطاول.....،، کښې اشاره ده.مدنی سياست کښې د احوالو انقلاب طرف ته چه په انتظام د مملکت کښې به تباهی ښکاره شی.کوم خلق چه نا اهله وی.هغوی به مشران جوړشی.په يو حديث کښې راغلی دی.،،إذا وسد الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة،،(۸) دغه شان په يو بل حديث کښې دی.،،لا تقوم الساعة حتى يكون أسعد الناس بالدنيا لكع بن لكع،، (۹)

کوم علامتونه چه نبی کريم ﷺ بيان کړی دی.دا ټول په ټول علامتونه چه نن په څومره تيزئ

---

۱) أعلام الحديث للخطابی(۱۸۲/۱)_

۲) فتح الباری(۱۲۳/۱) وعمدة القاری(۲۸۶/۱و ۲۸۷)_

۳) فتح الباری(۱۲۳/۱)_

۴) عمدة القاری(۲۸۷/۱) وفتح الباری (۱۲۲/۱)_

۵) أعلام الحديث للخطابی (۱۸۲/۱)_

۶) شرح النووی علی صحيح مسلم (۲۹/۱) وفتح الباری(۱۲۳/۱) وعمدة القاری(۲۸۷/۱)-

۷) أعلام الحديث (۱۸۲/۱) والمصادر السابقة)-

۸) صحيح بخاری(۱۴/۱) كتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشتغل فی حديثه فأتم الحديث ثم أجاب السائل رقم ۵۹ و(۹۶۱/۲) كتاب الرقاق باب رفع الأمانة رقم ۶۴۹۶)_

۹) جامع الترمذی كتاب الفتن باب منه (أی مما جاء من أشراط الساعة)رقم الباب (۳۷) رقم الحديث (۲۲۰۹)_

سره بنكاره كيږي دا د هيڅ چا نه پټ نه دي.

قوله في خمس لا يعلمهن إلا الله ثم تلا النبي صلى الله عليه وسلم إن الله عنده علم الساعة الآية: (د قيامت علم) په دې پنځو څيزونو كښې دې چه دهغې علم د الله تعالى نه سوا هيڅ چا سره نشته.بيا نبى كريم ﷺ (إن الله عنده علم الساعة) تلاوت كړو.

دا ،،في خمس،، دمبتدا محذوف خبر دې.او ددې متعلق هم محذوف دې.تقدير به داسې وى. ((علم وقوم الساعة داخل في خمس......)) د جار مجرور متعلق محذوف كول جائز دى.لكه څنګه چه په آيت كريمه ﴿ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ ﴾ (١) كښې د ،،في تسع آيات،، متعلق محذوف دې.او تقدير ئې داسې دې.((اذهب إلى فرعون بهذه الآية في جملة تسع آيات))(٢)

هغه پنځه څيزونه د كومو ذكر چه د قرآن كريم په دې آيت كښې شوې دې.دا دى.

① ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾ ② ﴿وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ ③ ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ﴾

④ ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾ ⑤ ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾ (٣)

ايا مغيبات په پنځو امورو كښې منحصر دى؟ دلته سوال كيږي.چه آيا د الله تعالى علم هم دې پنځو څيزونو سره خاص دې؟ حالانكه علم د الله تعالى غير متناهى دې.او دده د علم په وړاندې چه د ټول مخلوق علوم يوځائې شى.بيا به هم متناهى وى.او قاعده ده.چه د غيرمتناهي نه متناهى اوخكلې شى.نو بيا هم هغه غير متناهى وى.نو بيا پنځو سره د تخصيص څه وجه ده؟

ددې جواب دا دې.چه علامه سيوطى رحمه الله په ،،الدر المنثور،، كښې روايت نقل كړې دې په هغې كښې راغلى دى.چه دا آيت د يو سړى د سوال په جواب كښې نازل شوې وو.چه هغه ددې پنځو سوالونو په باره كښې سوال كړې وو.(٤) نو په جواب كښې هم دا پنځه ذكركړې شوى دى.تخصيص مقصود نه دى.(٥)

بعضې حضرات فرمائى.چه عام طور باندې انسان هم ددې پنځو څيزونو په باره كښې سوال كوى.هم ددې شوق لرى.او هم دې طرف ته توجه وركوى په دې وجه ددې تخصيص اوكړې شو.

بعضې حضرات فرمائى.،،ذكر عدد لا ينفى غيره،، كه دلته د بعضو تخصيص اوكړې شو.نو د

---

(١) سورة النمل:١٢)-

(٢) فتح البارى(١٢٣/١) وعمدة القارى(٢٨٧/١)_

(٣) سورة لقمان:٣٤)_

(٤) تفسير درالمنثور(١٦٩/٥)_

(٥) عمدة القارى(٢٩٣/١)_

باقی نفی نه لازمیږی
شیخ الاسلام شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی.په دې آیت کښې د پنځو څیزونو ذکر شوې دې احادیثو کښې دې ته ، ،مفاتیح الغیب،، فرمائیلی شوی دی.(۱) چه ددې کلی علم سوال دالله تعالی نه هیڅ چاته نشته.په حقیقت کښې په دې پنځو څیزونو کښې د ټولو غیبیه اکوانو، انواعو طرف ته اشاره ده.چه په هغې کښې ټول غیر متناهی مغیبات شامل دی.
مغیبات اولاً په دوه قسمه دی:① د کومو تعلق چه جنس احکامو سره وی.② یا جنس اکوان سره وی.
کوم مغیبات چه جنس احکام دی.د هغې علم کلی او اصولی د ضرورت په اندازه نبی کریم ﷺ او تیرو شوو انبیاء کرامو علیهم السلام ته ورکړې شوې وو.د امت اذکیاو ددې تفصیل او تبویب اوکړو.ددې نه خو دلته کښې بحث نه دې.ځکه چه دا الله تعالی سره کلیتاً مختص پاتې نشو.
دلته بحث مغیبات اکوان سره دې.ځکه چه ددې کلیات او اصول خو الله تعالی کلیهٔ خپل ځان سره مختص ساتلی دی.البته په جزئیات منتشره باندې ئې ډیرو حضراتو ته د استعداد مطابق اطلاع ورکړله.او نبی کریم ﷺ ته ددې نه هم دومره عظیم الشانه او زیاته حصه ملاو شوه.چه دهغې هیڅ اندازه نشی کیدې.او دا مغیبات اکوان غیر متناهی دی.خو ددې پنځه انواع دی.① مکانی، ② زمانی ،او د زمانی بیا درې انواع دی:① هغه کوم چه ماضی سره متعلق دی..② هغه کوم چه حال سره متعلق دی.③ هغه کوم چه مستقبل سره متعلق دی.مجموعی طور باندې دا څلور انواع دی.
بیا د قیامت د وخت علم اګرچه په دې څلورو کښې داخل وو.ځکه چه دا اکوان مستقبلیه ځنې دې.البته دا ئې جدا ذکرکړو.ځکه چه دا یوه ډیره لویه حادثه ده.چه داسې قسمه حادثه کله هم دنیا ته راپیښه نشوه.او نه به بیا راپیښه شی.هیڅ یو مخلوق ته ددې د وخت علم ورنکړې شو.په دې وجه ئې خصوصیت سره دا مستقلاً ذکرکړو.
ددې پنځو څیزونو نه ﴿بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾ مغیبات مکانیه طرف ته اشاره ده. او﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ﴾ مغیبات زمانیه حالیه طرف ته اشاره ده. ځکه چه آثار د حمل فی الحال ښکاره دی. ﴿مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾ سره مغیبات زمانیه مستقبلیه طرف ته اشاره ده.
اوس یو ﴿وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ پاتې شو.غالباً په دې کښې مغیبات زمانیه ماضیه طرف ته اشاره ده.یعنی باران چه راځی.نو معلومیږی.خو دا چاته معلومه نه ده.چه د مخکښې کوم داسې اسباب ښکاره شوی وو.چه ټیک هم په دې وخت ، په دې ځائې به ، په دومره اندازه باران کیږی.
حاصل دا چه ددې پنځو څیزونو ذکر سره د ټول اکوان غیبیه علم کلی طرف ته اشاره کول مقصود دی.حصر مقصود نه دې.(۲)

---

(۱) صحیح بخاری(۲\۶۶۶) کتاب التفسیر.سورة الأنعام باب قوله: ﴿وعنده مفاتح الغیب لا یعلمها إلا هو﴾_
(۲) تفسیرعثمانی (۵۵۲) حاشیة وفضل الباری(۱\۵۴۰و ۵۴۱)_

آيا په كوائن غيبيه باندې اطلاع حاصلېدل ممكن نه دي؟ ددې بحث په رڼا کې سره د سي كيمن پكار
وو چه ددې پنځو څيزونو نه د هيڅ يو جزئي خبرې علم هم چا ته حاصل نشي حالانكه موږ
په سوونو واقعات ددې په خلاف ګورو د اولياء كرامو ﷺ كرامتونه كثرت سره منقول
دي چه هغه ددې اختصاص په خلاف باندې دلالت كوي حضرت صديق اكبر رضي الله عنه ته د رحم
دننه معلوم شوې وو او دوی د وفات نه وړاندې د خپلې حاملې ښځې متعلق فرمائيلي
وو چه ددې به لور كيږي په دې وجه دوی وصيت اوفرمائيلو چه د حمل دې جينۍ ومنلې
شي او تركه دې تقسيم كړې شي (١). دغه شان په پنجاب كښې يو بزرګ وو عبد الله شاه.
دا د حضرت ميان جي نور محمد جهنجهانوي رحمه الله پيرېهائي وو او د حضرت شاه
عبدالرحيم ولايتي خليفهٔ مجاز وو دوی چه به د ماشوم پيدا كېدو د درد تعويذ وركولو نو
ورسره به ئې دا هم فرمائيل چه هلك به كيږي او كه جينۍ.دا د دوی مشهور كرامت وو دغه
شان به منجمين او كاهنان پيشنګويانې كوي چه دا كله كله د واقع مطابق ښكاره
كيږي دغه شان نن صبا د جديدو آلاتو په ذريعه دا معلوموي چه په رحم كښې دننه د بچي
جنس څه دې؟ د محكمهٔ موسميات ماهرين د باران كېدو يا نه كېدو په باره كښې وړاندې
خبر وركوي .ددوی دا پيش ګوئي ډېر خل (اكثر) صحيح كيږي.

ددې اشكال د جواب نه وړاندې يوه مقدمه باندې پوهه شئ كه د يو څيز څه اصول وي او
څه فروع وي.نو اصلي علم به هغه وخت وي كله چه ددې د اصولو علم وي.فرض كړئ يو
سړې د سل دوو سوو. يا د دوه څلور زرو مرضونو او ددې نسخې ګوته (او زت يادې)
كړې.نو آيا ده ته به طبيب ونيلې شي؟ بلكه طبيب به هغه كس ګڼړلې كيږي.كوم چه د طب
د اصولو او ددې د فن نه خبر وي.اګرچه مرضونه او نسخې ئې نه وي ګوته (ياد) كړې.دغه
شان به عالم هغه كس وي.كوم چه د علم د اصولو نه خبر وي.فقيه هغه نه دې.چاته چه صرف
جزئيات د فقهې ياد وي.بلكه فقيه به هغه كس وي.كوم چه په اصول او مآخذ باندې عالم
وي.اګرچه جزئيات ورته ياد وي.

خلاصه د كلام دا ده.چه حقيقي علم هغه دې.چه ددې د اصولو نه واقف وي.نو د يو څيز
عالم ته به هغه وخت ونيلې شي.كله چه ددې د اصولو نه خبردار وي.

په دې مقدمه د پوهيدو نه پس په دې پوهه شئ.چه د غيب جزئيات هم شته.او كليات هم
شته.لكه څنګه چه د طب جزئياتو يادولو والا ته د طب عالم او طبيب نه ونيلې كيږي.دغه
شان په غيبي جزئياتو باندې پوهيدونكي ته عالم غيب نشي ونيلې.

د كلياتو د علم مطلب دا دې.چه قاعده اوښودلې شي.چه مثلاً فلانئ قاعدې سره
اوپيژندلې شي.چه فلانئ خانې كښې به په فلانئ وخت دومره انچه باران كيږي.او بيا هم
هغومره باران هغه وخت كښې اوشي.د كوم چه تعين شوې وي.په دې كښې تاخير نه وي.نو
څوك چه ددې قاعدې علم لري.هغه ته به عالم غيب ونيلې شي.او چاته چه ددې قاعدې علم
نه وي.هغه ته عالم غيب نشي ونيلې كيدې.

---

(١) صفة الصفوة لابن الجوزي (٢٦٦/١) ذكر مرض أبي بكر ووفاته رضي الله عنه_

اوس مونږ وايو چه دنيا کښې هيڅ يوکس ته عالم غيب نشي وئيلې کيدې. خکه چه هيڅ يوکس ته هم د کليات تکوينيه علم نشى کيدې صرف يو ذات دې. او هغه د الله تعالى ذات دې چه هغه ته د تکوينياتو علم محيط حاصل دې البته د بعضو امورو انکشاف کيږى خو دې ته علم نشو وئيلې که په يوه طريقه مونږ ته معلومه شى چه ددې په خيته کښې هلك دې خو که څوك تپوس اوکړى چه هلك ولې دې؟ نو يقيناً چه مونږ سره به ددې جواب نه وى نو د قاعدو او د غيب د اصولو علم هيڅ يو نبى. هيڅ ولى ته نشى کيدې دا علم د الله تعالى قدرت سره مخصوص دې که د يوې قاعدې علم وى نو دا مفتاح جوړيږى د ډيرو د جزئياتو د علم. پخپله الله تعالى فرمائيلى دى: ﴿وَعِنْدَهٗ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ اِلَّا هُوَ﴾ ددې نه معلومه شوه چه د غيب د قواعدو او ضوابطو علم، او په تکوينياتوکښې د غيب د کلياتو علم سوا د الله تعالى نه بل چا ته نشته. البته د بعضو جزئيات خبر کيدې شى. البته د تشريعاتو په ميدان کښې د کلياتو علم غيب انبياء عليهم السلام ته شته. خکه که دا علم دوى ته ورنکړې شى نو ددوى په کار کښې به فرق راشى. البته دا په دومره اندازه ملاويږى. څومره چه الله تعالى د خپل حکمت موافق ورکړى.

خلاصه داچه په حوادثو د زمانې باندې څوك خبريدې نشى. او د جزئياتو عالم ته عالم غيب نشى وئيلې کيدې. پاتې شو د يو جزئى علم چا باندې منکشف کيدل، نو دا بله خبره ده. او دا انبياء عليهم السلام او اولياءکرامو ﷺ دواړو ته کيږى. البته په دې دواړو کشفونو کښې فرق وى. او هغه فرق دا دې. کوم چه په سورت جن کښې فرمائيلې شوې دې. ﴿عٰلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًا ۝ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَّسُوْلٍ فَاِنَّهٗ يَسْلُكُ مِنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا ۝﴾ (۱) يعنى هغه عالم غيب دې. او په غيب باندې څوك حاوى او مسلط کوى نه، البته انبياء او رسولانو ته چه د تشريعاتو او تکوينياتو څنې چه څومره باندې غواړى. خبروى. په دې طريقه چه هيڅ يو څيز په دې کښې نه خلل انداز کيږى. نه نفس ته څه خلل وى. نه شيطان ته، نه څه قسمه شك او شبهې ته څه خلل وى،، غرض دا چه د هر څيز نه محفوظ وى. خکه چه ددې نه وړاندې روستو پهره دار وى. ددې نه معلومه شوه چه نبى ته کوم کشف کيږى. يا وحى راځى. هغې سره پهره داران وى. په دې وجه دې کښې د غلطۍ احتمال نشى کيدې. په خلاف د ولى د کشف. چه په دې کښې د غلطۍ احتمال هم شته. او د شبهې گنجائش هم وى. په دې وجه دواړه برابر نشى کيدې. اوس دوه فرقونه شو. د نبى علم قطعى دې. او د ولى علم ظنى دې. هلته د الله تعالى ذمه دارى شته. او دلته نشته. او دا ټول د علم جزئيات دى. د کلياتو علم د الله تعالى سره مختص دې. دا علوم نه نبى ته حاصل دى. اونه ولى ته. دوى ته چه څومره حاصليږى. که هر څومره زيات وى. ټول جزئيات دى. په دې وجه ورته عالم غيب نشى وئيلې کيدې.

بيا دلته ددې وضاحت هم ضرورى دې چه د ،،غيب،، معنى ده. ((ما لا يقع تحت الحواس، ولا تقتضيه بداهة العقل)) او کوم غيب سره چه الله تعالى منفرد دې. په هغې کښې دومره قيد نور

---

(۱) سورة الجن/۲۶، ۲۷)-

هم دي. ،،ولم ينصب عليه دليل،،(١) يعنى په نظر او فكر او دليل عقلى سره هم معلومه نشى. گنى بيا به غيب نه وى.
پاتې شو نجومياتو ته علم كيدل، او پيشنگوياني وغيره كول. يا د كسوف او خسوف متعلق څه نبودل، نو دا په اصل كښې علم غيب نه دې. ځكه علم غيب هغه دې. كوم چه د عقل په ذريعه حاصل نشى. او دا نجوميان چه كوم څه وائى. دا ټول حسابى څيزونه دى. چه دا هر سړې حاصلولې شى. ځوك چه دا فن د عقل په ذريعه زده كړى. او په دې كښې د غلطئ هم هميشه احتمال وى. كه حساب صحيح شو. نو نتيجه به صحيح راوځى. كه حساب غلط شو. نو نتيجه به غلطه راوځى.
دغه شان مون سون (بادونه) كتل، او دا وئيل چه فلانى ځاې كښې به باران كيږى. او دآلاتو په ذريعه د مون سون مقدار معلومول، او دا حكم وركول چه دومره ډگرى باران به كيږى. دا علم غيب نه دې. دا خو به علاماتو سره د ذى علاماتو علم حاصلول دى. لكه څنگه چه نبض كتلو سره تبه معلوموى. او د تهرماميټر آلې په ذريعه د حرارت مقدار ښائى.
بيا په مون سون سره چه د باران كوم خبر وركولې شى. هغه محض تخمينى (اټكل) وى. دا ډير ځل مشاهدې او تجربې سره غلط ثابتيږى. نو دا علم څرنگه شو؟ صرف يوه تخمينه شوه. البته يقين سره پوره تعين اوكړى. چه فلانى وخت به، په فلانئ خاص رقبه او په محدود خطه كښې خاص دومره مقدار باران كيږى. كه ټوله دنيا ملاو شى. نو بيا هم دا نشى ښودلې.
دغه شان كه بالفرض د آلاتو په ذريعه يو ډاكټر نن صبا ايكسرى اوباسى. او ،،مافى الارحام،، اوښائى. چه هلك دې او كه جينئ ده. دې ته به هم علم غيب نشى وئيلې. ځكه چه دا خو حاسه سره علم حاصلول دى. غيب څرته پاتې شو. (٢) والله سبحانه أعلم۔
مسئله د علم غيب د قرآن او حديث د نصوصو په رڼا كښې د علم غيب په مسئله كښې د اهل حق اهل السنة والجماعة مسلك بالكل ښكاره او بې غباره دې.
علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى: د كل مغيباتو علم سوا د الله تعالى نه هيڅ چاته حاصل نه دې. نه د يو غيب علم يوكس ته بالذات د الله تعالى د عطاء نه بغير كيدې شى. او نه مفاتيح غيب (د غيب هغه كنجياني د كوم ذكر چه سورة انعام كښې تيرشو) الله تعالى يو مخلوق ته وركړې دې. البته بعض بنده گان ئې په بعضو غيبونو باندې پخپل اختيار سره خبر كړى دى. ددې وجه وئيلى شو. چه فلانى سړى ته الله تعالى په غيبو باندې خبر وركړې دې. يا ئې د غيبو خبر وركړو. خو د دومره خبرې په وجه قرآن او سنت په هيڅ يو ځاې كښې يو سړى باندې د ،،عالم الغيب،، يا د ،، فلان يعلم الغيب،، اطلاق نه دې كړې. بلكه احاديثو كښې په دې باندې انكار كړې شوې دې. ځكه چه په ښكاره دا الفاظ د الله تعالى د ذات سره دعلم غيب د اختصاص خلاف پيداكوى. په دې وجه محققين عالمان اجازت نه وركوى.

---

١) تفسير روح المعانى(١١٤١١) تفسير قوله تعالى:(الذين يؤمنون بالغيب)۔
٢) ددې ټولو تفصيلاتودپاره اوگورئ:فضل البارى (٥٣٨١١، ٥٤١) درس بخارى(٢٩١١١، ٢٩٣)۔

چه د داسې قسمه الفاظو په يو بنده باندې اطلاق اوكړې شي اګرچه لغتاً صحيح وي.
لكه د يوكس دا وينا چه ،،إن الله لايعلم الغيب،،(الله تعالى ته علم غيب نشته)سخت ناروا او بې ادبى ده. اګرچه دهغه مراد دا وي.چه د الله تعالى په اعتبار سره هيڅ يو څيز دسره غيب نه دې يا د يو كس د ،،حق،، نه مرګ، او د ،،فتنې،، نه اولاد ، او د ،،رحمت،، نه باران مراد اخستل، او دا الفاظ وئيل. چه ،،إني اكره الحق، وأحب الفتنة وأفر من الرحمة،، سخت مكروه او قبيح دي اګرچه د نيت او مراد په اعتبار سره قبيح نه دى.دغه شان ،، فلان عالم الغيب،، وغيره الفاظو اوګنړه.
او يوهه شئ:چه علم غيب نه زمونږ مراد صرف ظنون او تخمينات نه دى.او نه هغه علوم مراد دى.كوم چه قرائنو او دلائلو سره حاصل كړې شي.بلكه دكوم دپاره چه څه دليل او قرينه موجود نه وى.هغه مراد دي.(¹)
د اهل سنت والجماعت د عقيدې خلاصه د اهل سنت د عقيدې خلاصه دا ده.چه علم ذاتى محيط تفصيلى كوم چه بلا استثناء ټولو معلوماتو باندې حاوى وى.دا د الله تعالى دخواصو څنې دې.په دې كښې نه څوك رسول شريك دې.نه غير رسول.
بيا د الله تعالى په عطاء سره په ذريعه د وحى يا الهام د عالم شهادت پشان دعالم غيب هم ډير څيزونه د الله تعالى مقرب بندګانو ته معلوميږى.او په دې كښې دانبياء او ملائكو عليهم السلام حصه د ټولو نه زياته ده.او په ډله د انبياو كښې هم خاص كر د سيدالانبياء والمرسلين خاتم النبيين ﷺ درجه په دې كمال كښې دټولو نه زياته اوچته ده.او دوى د الله تعالى نه پس د ټولو نه زيات عالم دې.
خو ددې باوجود دا وئيل صحيح نه دى.چه نبى كريم ﷺ ته دټولو ممكناتو حاضره او غائبه علم عطاء كړې شوې دې.او دا عقيده هم صحيح نه ده.چه نبى كريم ﷺ ته د ،،ماكان وما يكون إلى يوم القيامة،، علم حاصل وو.او د عالم پيدا كولو د ابتداء نه واخله، جنت او دوزخ ته داخليدو پورې هيڅ ذره د نبى كريم ﷺ دعلم نه بهر نه ده.ځكه چه د بعضو ،،ماكان وما يكون،، علم نبى كريم ﷺ ته نه كيدل د كتاب او سنت د نصوصو نه ثابت دې.ددې نه اختلاف كول محبت نه دې.بلكه بغاوت او ضلالت دې.
د مولوى احمد رضاخان بريلوى او دده د متبعينو عقيده مولوى احمد رضاخان بريلوى چه په مختلفو كتابونو كښې كوم څه ليكلى دى.د هغې په رڼرا كښې ددوى مسلك دا دې.چه د عالم د پيدا كولو د ابتداء نه واخله تر دمحشر د هنګامې (د حساب اوكتاب وغيره) ختميدو. يا په نورو الفاظو كښې داسې چه جنت او دوزخ ته داخليدو پورې ټول واقعات جزئيه اوكليه.دينيه اودنيويه علم تفصيلى محيط، نبى كريم ﷺ ته عطاء كړې شوې دې.(²)

¹) تفسيرعثماني(۵۱۰)_
²) أنباء المصطفى (ص.۳) والكلمة العليا(ص.۲۳)_

دلته د یوځیز تحقیق ضروری دی.هغه دا چه دا حضرات ددې علم حصول نبی کریم ﷺ دپاره د کوم وخت نه منی؟ په دې کښې دې خلقو عجیبه خبط (او خلط) کړې دئ.یوصاحب فرمائی.چه نبی کریم ﷺ کوم وخت دمور په خیټه کښې وو.هغه وخت دوی ته دا د،،ماکان و مایکون،،علم حاصل شوې وو.لکه قاضی فضل احمد صاحب لدهیانوی پخپل کتاب ،،انور آفتاب صداقت،، کښې یو روایت دا نقل کړې دې.چه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.چه ،،لوح محفوظ باندې قلم چلیدو.او ما اوریدو.حالانکه زه د مور په خیټه کښې ووم......او بیا ئې ددې نه دا نتیجه راوښکلې ده.چه ،،ددې نه ښکاره معلومیږی.چه نبی کریم ﷺ ته د مخلوق د ابتداء نه علم غیب حاصل دې.لوح محفوظ ددوی په وړاندې اولیکلې شو د مور په خیټه کښې علم غیب حاصل وو.([1])

دویم قول دا دې.چه دا علم دوی ته په شب معراج کښې حاصل شو.هم دا قاضی فضل احمد صاحب لدهیانوی په مذکوره کتاب کښې یو څو عبارتونو نقل کولو نه پس لیکی.،،ددې عبارتونو حاصل دا دې.چه نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.چه په شب معراج کښې زما په حلق کښې یوه قطره (څاڅکې) واچولې شو.چه ددې په فیضان سره ماته د ،،ماکان وسیکون،، علم حاصل شو.([2])

چونکه دا دواړه قولونه د ډیرو قطعی نصوصو خلاف دی.په دې وجه مولوی احمد رضاخان بریلوی دا دواړه اقوال اختیار نکړل.بلکه ددوی په نیز نبی کریم ﷺ ته دا علم د ،،ماکان وما یکون،،د ټول قرآن نازلیدو نه پس حاصل شو.لکه چه مولوی احمد رضاخان بریلوی لیکی.،،او دا علم د قرآن عظیم ،،تبیانالکل شئ،، کیدو وړکړو.او بیا ښکاره ده.چه دا وصف د پوره کلام مجید دې.د هر آیت یا سورت نه دې.نو د جمیع قرآن د نزول نه وړاندې که د بعضو انبیاء علیهم السلام نسبت ارشاد وی.﴿لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ﴾ د منافقینو په باب کښې اوفرمائیلی شی.﴿لاتعلمهم﴾هیڅ کله ددې آیتونو نفی او احاط د نبی کریم ﷺ د علم نافی نه دی.([3])

د بریلوی حضراتو دلائل او دهغې جوابونه مولوی احمد رضاخان بریلوی او ددوی متبعینو د قرآن کریم د بعضې آیتونو او یو څو حدیثونو نه ددې غلط تاویلاتو کولو سره استدلال کړې دې.مونږ دلته مختصر ددوی د اهم دلیلونو جائزه اخلو.

① ددې حضراتو یو دلیل د الله تعالی دا ارشاد دې.﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَّهُدًى وَّرَحْمَةً وَّبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِيْنَ﴾([4])او د الله تعالی ارشاد دې.﴿مَا كَانَ حَدِيْثًا يُّفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدِيْقَ الَّذِيْ بَيْنَ

---

[1]) انوارآفتات صداقت از قاضی فضل احمد لدهیانوی(ص،۱۳۷)-
[2]) انوارآفتاب صداقت از قاضی فضل احمد لدهیانوی(ص،۱۳۷)-
[3]) أنباء المصطفی(ص،٤)_
[4]) سورة النحل :۸۹/

يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ....﴾ (١) دغه شان د الله تعالى فرمان دې ﴿مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتٰبِ مِنْ شَيْءٍ﴾ (٢) خان صاحب ليكي. چه ,,نكره په حيزدنفى كښې مفيده د عموم ده.او لفظ د ,,كل,,خو داسې عام دې.چه هيڅ كله هم خاص نه مستعمليږى.او عام په افاده د استغراق كښې قطعى ده.او نصوص به هميشه په ظاهر باندې محمول كيږى.د دليل شرعى نه بغير د تخصيص او تاويل اجازت نشته.گنى شريعت نه به امان اوچت شى،،(٣)

هم ددې نصوصو په لحاظ سره خان صاحب بريلوى او ددوى د متبعينو په نيز ,,بې شكه الله تعالى خپل حبيب اكرم ﷺ ته د اولين او آخرين ټولو علم وركړو .مشرق نه تر مغربه پورې، عرش نه تر فرش پورې، ټول هر څه ئې دوى ته اوښودل د ملكوت السماوات والارض شاهد ئې جوړ كړو.د ازل د ورځې نه واخله تر د آخرت د ورځې پورې ئې ټول ماكان و ما يكون دوى ته اوښودل.د مذكوره څيزونو نه هيڅ يوه ذره د حضور اكرم ﷺ د علم نه بهر پاتې نشوه.علم عظيم د حبيب كريم ﷺ دې ټولو ته محيط شو نه صرف اجمالاً بلكه هر صغير وكبير، هر رطب ويابس، كومه پاڼړه چه غورځيږى.د زمكې په تيرو كښې چه كومه دانه هر چرته غورځيږى.ټول ئې جدا جدا تفصيلاً اوپيژندل......(٤)

خو ددې حضراتو ددې آيتونو نه د نبى كريم ﷺ دپاره د كلى علم غيب دعوه كول بالكل باطل او مردود ده.

① رومبئ وجه دا ده.چه دا ذرې واړه آياتونه مكى دى.[بيا دريم آيت كښې د ,,الكتاب,, نه د بعضو حضرات مفسرينو په نيز لوح محفوظ مراد دې.قرآن كريم مراد نه دې (٥)كه ددې مكى آيتونو نه نبى اكرم ﷺ دپاره د ذرې ذرې او پاڼړې پاڼړې علم ثابت شى.او ددې په وجه دوى عالم غيب وى.نو ددې نه پس نبى كريم ﷺ باندې وحى نازلول پكار نه وو.ځكه چه كل غيب خو دوى ﷺ ته په دې آيتونو سره عطاء كړې شوې وو.حالانكه ددې نه پس نور احكام خو پخپل ځائې دى.قرآن كريم به هم باقاعده نازليدو آيا دا حضرات دا حصه په ,,ماكان وما يكون,, كښې داخل نه گڼرى؟

② دويمه خبره دا ده.كه په ﴿تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ﴾ آيت سره دهر هر ذرې او هر هر رطب ويابس علم ثابتيږى.او ددوى دا دعوه ده.چه په قرآن كريم كښې دهر يو هرڅيز علم شته.او بيا صرف بيان نه. بلكه روښن بيان. او صرف مجمل نه. بلكه مفصل. نو بيا به ددې حضراتو نه دا سوال بالكل برمحل (مناسب) وى چه په قرآن كريم كښې د مونځ د ركعتونو تعداد، او د

---

(١) سورة يوسف:(١١١)-

(٢) سورة الأنعام:٣٨)_

(٣) أنباء المصطفى (ص.٤)-

(٤) جاء الحق (ص.٥٢) ومقياس حنفيت (ص.٢٩٤)-

(٥) تفسير البغوى (معالم التنزيل) (٩٥\٢) وتفسير كبير(٢١٥\١٢)_

زکاۃ د نصاب تفصیلات وغیره چرته دی؟

③ دریمه خبره دا ده چه دې حضراتو بنیادی طور باندې دلته د لفظ ..کل.. نه استدلال کړی دې چه دا په عموم کښې نص قطعی ګڼړلې دې حالانکه حقیقت دا دې چه لفظ د ..کل.. اګرچه د خپل لغوی مفهوم په لحاظ سره عام دې خو د استعمال په لحاظ سره کل او بعض د عموم او خصوص دواړو دپاره برابر راځی. که دا د عموم او استغراق دپاره هم مستعمل وی بیا هم دموقع او محل او داخلی او خارجی قرائنو محتاج وی قرآن کریم، احادیث مبارك. او د لغت او اصولو امامانو شواهد په دې باندې موجود دی (۱) او پخپله خان صاحب بریلوی په فتاوی رضیه کښې رقمطراز دې چه ..کله کله. د کل نه اکثر مراد وی..(۲)

④ څلورمه خبره دا ده چه ددې آیاتونو په تفسیر کښې د جمهورو عالمانو مفسرینو کلام نه معلومیږی چه دلته کل په عموم او استغراق باندې محمول نه دې او په ﴿تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ کښې ،،کل شئ،، نه مراد ..امور دین.. دی ..ماکان و مایکون..مراد نه دی (۳)

④ دخان صاحب بریلوی او ددوی د متبعینو یو استدلال ددې آیت نه دې ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ (البقره: ۳۱) چه حضرت آدمؑ ته الله تعالی د ټولو څیزونو نومونه ښودلی وو او دا یو منلې شوې حقیقت دې چه د نبی کریمﷺ درجه د حضرت آدمؑ سره د ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام نه اوچته ده نو نبی کریمﷺ ته به په طریق اولی ددې ټولو څیزونو نومونه او علوم حاصل وی. خو په څو وجوه سره ددې نه استدلال باطل دې.

① ړومبۍ وجه دا ده چه دلته استدلال د قیاس نه دې او د عقائدو په باب کښې دلیل قطعی الثبوت والدلالة کیدل ضروری دی.

② دویمه وجه دا ده چه دلته هم ددې حضراتو د استدلال مدار د لفظ د ..کل.. په عموم کښې د نص قعطی کیدو باندې دې او ددې نفی وړاندې تیره شوه

③ دریمه وجه دا ده که حضرت آدمؑ ته په تعلیم د ..اسماء.. سره ددوی عالم الغیب او د ..ما کان و ما یکون.. عالم کیدل لازمیږی نو بیا ابلیس ملعون دوی ته څنګه دهوکه ورکړله. او په دروغه قسمونو خوړلو سره ئې څنګه اوخوئیلو. معلومه شوه چه حضرت آدمؑ ته علم غیب حاصل نه وو نو په آدمؑ باندې قیاس کولو سره د نبی اکرمﷺ د عالم الغیب کیدو قائل کیدل هم باطل. او ..بناء الفاسد علی الفاسد.. ده.

---

(۱) آیات قرآنی ﴿ ثم اجعل علی کل جبل منهن جزء﴾ البقرة: ۲۶۰) ﴿فتحنا علیهم أبواب کل شئ﴾ الأنعام: ٤٤) ﴿وأوتیت من کل شئ﴾ النمل: ۲۳) دغه شان په حدیث شریف کښې دی ..حصّت کل شئ.. (صحیح بخاری (۱/۱۳۷) أبواب الإستسقاء وخروج النبیﷺ (وتاج العروس (۸/۱۰۰) ونورالانوار (ص ۷۷)

(۲) فتاوی رضویه (۱/۷۳۷)_

(۳) تفسیربغوی (۱۲/۱۷۰) و روح المعانی (۱٤/۲۱٤)_

③ ځلورمه وجه دا ده چه د ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ دا تفسير چه حضرت آدم عليه السلام ته د ټولو څيزونو او ددې ټول علوم عطاء کړې شوی وو.چه ددوی علم ،،ماکان و ما يکون،، ته محيط شي دټولو مفسرينو نه خلاف بل طرف ته شاذ لاره اختيارول دی.ځکه چه مفسرينو په دې مقام باندې مختلف اقوال ذکرکړی دی.خو په دې ټولو کښې قدر مشترك دا دې.چه حضرت آدم عليه السلام ته الله تعالى د هغه څيزونو نومونه اوښودل.دکومو چه دوی ته ضرورت او حاجت راپيښيدو او د فرښتو حال سره ددې څيزونو هيڅ مناسبت نه وو.(١)

بيا د بعضې مفسرينو د تصريح مطابق الله تعالى حضرت آدم عليه السلام ته ددې څيزونو د اجناسو علم ورکړې وو.(٢) پاتې شو ددې جنس ټول افراد، او د افرادو ټول جزئى حالات.نو ددوی په دې کښې هيڅ ذکرنشته.او که د هر هر انسان او حيوان نوم ئې هم ورته ښودلې وی.نو ددې تفصيلى حالات به بيا هم جدا وی.

④ د بريلوی حضراتو دريم استدلال د الله تعالى ددې ارشاد نه دې. ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا ۝ إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ۝﴾ (٣) چه په دې کښې د استثناء ذکر دې.او ددې مطلب ددوی په قول دا دې.چه ،،د الله تعالى خاص علم غيب تردې چه د قيامت علم هم حضور صلى الله عليه وسلم ته عطاء کړې شو.اوس کوم څيز دې.چه د مصطفى صلى الله عليه وسلم د علم نه باقى پاتې شوې وی.(٤)

خو ددې نه استدلال هم بالکل صحيح نه دې.① ړومبئ وجه دا ده.چه دا د سورة جن آيت دې.چه مکى دې.ددې نه پس د قرآن کريم ډيره حصه نازله شوه.که ددې آيت نه د علم غيب په حاصلولو باندې استدلال اوکړې شی.نو سوال کيږی.چه آيا ددې حضراتو په نيز د قرآن کريم باقى حصه په ،،علم غيب،، او په ،،ماکان وما يکون،، کښې داخل نه ده؟

② دويمه وجه دا ده.چه ددې استثناء نه کلى علم غيب مراد دې.اوکه بعض علم غيب؟په دويم صورت کښې ددوی مدعى نه ثابتيږی.اوکه ړومبې صورت مراد وی .نو دې آيت سره چه په متصل آيت کښې کوم ارشاد دې. ﴿قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا ۝﴾ (٥) په دې سره ددوی د کلى علم غيب د دعوې ترديد کيږی.ځکه چه ،، مَا تُوعَدُونَ ،، سره د بعضې حضراتو په نيز،،عذاب،،(٦)او د بعضو په نيز ،،قيامت،، مراد دې.(٧) که هريو مراد

---

١) تفسير ابن کثير(٧٣١١) وتفسير معالم التنزيل للبغوى(٦١١١) وغيره)_
٢) التفسير الکبير للرازى (١٧٦١٣)-
٣) الجن:٢٦، ٢٧)_
٤) جاء الحق (٥٥١٢، ٥٦) وخالص الإعتقاد(ص٢٤)_
٥) الجن:٢٥)_
٦) تفسير الجلالين(سورة الجن:٢٥)_
٧) تفسير البغوى(٤٠٥١٤)_

وي څه ځيز په ،،ماكان وما يكون،، كښې داسې ضرور دې چه د هغې په باره كښې الله تعالى نبى كريمﷺ ته دا اعلان كوى چه تاسو اوفرمايئ چه ماته ددې علم نشته.بيا به دا څنګه منلې شى چه بالكل متصل هم دا حكم وى چه الله تعالى نبى كريمﷺ په ټول غيب باندې خبردار كړې وو چه په هغې كښې ،،عذاب، او قيامت،، هم داخل دې.

③ دريمه وجه دا ده چه ددې آيت نه ټولو مفسرينو بعض علم غيب مراد اخستې دې.(١)نو ددې نه په كلى علم غيب باندې استدلال شذوذ، او د جمهورو مفسرينو، او د قطعى دليلونو مخالفت دې.

④ ددې حضراتو يو استدلال د قرآن آيت ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ (٢) نه دې. لكه خان صاحب بريلوى ليكى: ،،زما محبوب په غيب باندې بخيل نه دې.په كوم كښې چه استعداد بياموى.هغه بيانوى.او ښكاره ده.چه بخيل هغه كس دى.چه هغه سره مال وى.او خرچ كوى ئې نه،او چا سره چه مال نه وى.هغه ته به څه بخيل اووئيلې شى؟ او دلته د بخيل نفى شوې ده.نو تركومې پورې ئې چه څه ځيز خرچ كړې نه وى.څه فائده به وى.نو معلومه شوه.چه حضورﷺ په غيب باندې خبردار دې.او خپلو غلامانو ته په دې باندې اطلاع وركوى.(٣)

ددې آيت نه هم ددې حضراتو استدلال قطعاً باطل او مردود دې: ① رومبئ وجه دا ده.چه دا د سورۀ تكوير آيت دې.او دا سورت د امام سيوطى رحمه الله د تصريح مطابق شپږم سورت دې.(٤) او دا سورت په اتفاق سره مكى دې.كه ددوى ددې آيت نه ټول علم غيب او د جميع ماكان وما يكون علم مراد دې.نو بيا ددې نه پس يو سل اته سورتونه ولې نازل شو.او بيا په دې سورتونو كښې بعضو كښې صراحت سره د علم غيب نفى ولې راغلې ده؟

② دويمه وجه دا ده.چه په ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ كښې د ،،هو،، مرجع په باره كښې اختلاف دې.اكثرو مفسرينو نبى كريمﷺ مرجع ګرځولې دې.(٥)حالانكه بعضو مفسرينو ددې مرجع ،،قرآن كريم،، ګرځولى دې.(٦) نو قطعى او يقينى طور باندې ددې نه نبى كريمﷺ دپاره علم غيب ثابتول ممكن نه دى.

③ دريمه وجه دا ده.چه د ،،الغيب،، نه څه مراد دې؟ په دې كښې هم دمفسرينو اختلاف دې.البته دومره خبره متعين ده.چه په دې آيت كښې د ،،الغيب،، نه وحى،قصص، اخبار او انباء وغيره داسې امور مراد دى.كوم چه د نبوت منصب سره تعلق ساتى.باقى پاتې شو هغه

---

(١) روح المعانى(٢٩\٦٩) وغيره)-

(٢) التكوير: ٢٤)-

(٣) ملفوظات (٣٠\١١)_

(٤) الإتقان فى علوم القرآن (١٠\١١)_

(٥) معالم التنزيل(٤٥٤\١٤) وتفسيرابن كثير(٤٨٠\١٤) وغيره)_

(٦) تفسير عزيزى پاره .عم.(ص.٩٠) وتفسيرحقانى(٥٤١)_

امور دکوم چه د نبوت منصب او تبليغ او تعليم سره هيڅ تعلق نشته.نو دا آيت هيڅ کله هم هغه نه ثابتوی.(١)

③ څلورمه وجه دا ده.چه په دې آيت کښې دوه قراءتونه دی.يو ..بضنين.. ضاد سره. او دويم قراءت ..بظنين.. ظاء سره دې.دواړه قراءتونه بالکل صحيح او متواتردی.(٢)د..بضنين..(بالضاد) معنی بخيل ده.او د ..ظنين..(بالظاء) معنی متهم ده.د دويم قراءت مطابق ددې معنی دا راځی.چه هرکله په معمولی معمولی خبرو کښې تاسو خلق په نبی کريم ﷺ باندې د غلط بيان او دروغو تهمت نه لګوئ.نو په دومره لويه معامله کښې هغه څنګه دروغ ونيلې شی؟

افسوس دې.چه بريلوی حضراتو دا قراءت هسې هم ذکر نکړو.ځکه چه په دې سره ددوی باطل موقف نه ثابتيږی.

⑤ ددې حضراتو پنځم استدلال ددې آيت نه دې. ﴿وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِيْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ يَّشَآءُ﴾(٣)چه په دې کښې دا مذکور دی.چه الله تعالی څوک منتخب کوی.هغه ته د ..غيب.. علم عطاء کوی.

خو ددې نه هم استدلال بالکل باطل دې.① يوه وجه دا ده.چه دا د سورت آل عمران آيت دې.او د غزوهٔ احد په موقع باندې نازل شوې وو.چه دا په شوال ۳ھ کښې راپيښ شوې وو.ددې نه پس د قرآن کريم شپاړس سورتونه نازل شو.که ددې آيت نه دوی ﷺ ته د ..ما کان وما يکون.. علم حاصل شوې وو.نو ددې نه پس دا پکار وو.چه په دوی باندې هيڅ يو سورت يا آيت نه وې نازل شوې.

② دويمه وجه دا ده.چه ټولو مفسرينو ددې آيت نه بعضې علم غيب مراد اخستې دې.(٤) ټول علم غيب او جميع ماکان و ما يکون د هيڅ چا په نيز مراد نه دې.نو په دې مقام باندې ..جميع علم غيب.. مراد اخستل. باطل او مردود دی.

⑥ ددې حضراتو استدلال د ﴿وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ﴾(٥)نه هم دې.دا حضرات وائی چه ..ددې آيت او ددې تفسيرونو نه معلومه شوه.چه حضور ﷺ ته د ټولو زاړونو او تيرو شوو واقعاتو خبر ورکړې شوې وو.کلمه د ..ما.. په عربئ ژبه کښې ..عموم.. دپاره ده.نو د آيت نه دا معلومه شوه.چه د شريعت احکام. د دنيا ټول واقعات. د خلقو ايمانی حالات وغيره هرڅه چه ددوی په علم کښې وو.ټول هرڅه ئې اوښودل.په دې کښې دا قيد لګول. که ددې نه مراد

---

(١) تفسير الجلالين (٢/٤٩٢) وتفسير البغوی(٤/٤٥٥) وتفسيرابن کثير(٤/٤٨٠)-

(٢)تفسير ابن کثير(٤/٤٨٠) وتفسيرالقرطبی(١٩/٢٤٢)_

(٣) آل عمران:١٧٩)_

(٤) تفسيرالبيضاوی (١١/٦٩٠) مع شيخ زاده وتفسير البغوی(١/٣٧٨) وغيره)-

(٥) النساء:١١٣)-

صرف احكام دی. دخپل طرفه قيد دې.او دا د قرآن او حديث او د امت د عقيدې خلاف دې....(١)

خوددې آيت نه هم كلي علم غيب باندې استدلال باطل دې.

① ددې يوه وجه دا ده.چه دا د سورهٔ نساء آيت دې.او دا د ۴ھ په شروع كښې نازل شوې وو.ددې نه پس ډير سورتونه نازل شو.چه په هغې كښې سورهٔ توبه خاص طور باندې قابل ذكر ده.كه ټول هرڅه غيب ددې آيت نه ثابتيدو.نو ددې نه پس د هيڅ حكم، او هيڅ يو سورت نازليدو مطلقاً ضرورت نه وو.

② دويمه وجه دا ده.چه دا استدلال په دې خبره مبنى دې.چه كلمه د ,,ما،، دعموم او استغراق حقيقى دپاره ده.حالانكه دا په هر مقام او هرځائې كښې استغراق حقيقى دپاره نه وى.د الله تعالى ارشاد دې.﴿وَيُعَلِّمُكُمْ مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ (٢)دغه شان ارشاد دې. ﴿وَعُلِّمْتُمْ مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ﴾ (٣) كه په دې آيتونو كښې كلمه د ,,ما،، استغراق حقيقى دپاره اومنلې شى.نو د جناب رسول الله ﷺ پشان د حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم دپاره بغير دڅه واسطې نه، او د ټول امت دپاره بالواسطه ټول علم غيب كلى منل لازميږى.

③ دريمه وجه دا ده.چه تقريباً ټولو معتبرو او مستندو مفسرينو دلته د ,,ما،، مصداق احكام او امور دين ګرځولى دى.(۴) بعضو كتاب او سنت ګرځولې دې.(۵)البته كومو حضراتو چه علم غيب، خفيات الامور، او د ضمائرالقلوب ذكركړې دې.نو هغه هم پخپل مقام باندې صحيح دى.ځكه چه ددې خبرې نه هيڅ كله د هيڅ چا انكار نشته.چه نبى كريم ﷺ ته الله تعالى د بعضو غيبى امورو او خفيات الامور باندې اطلاع وركړې وه.

④ ددې حضراتو يو استدلال د﴿فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ﴾ (۶) نه هم دې. خو ددې نه استدلال ځكه بې فائدې دې.چه دلته هم استدلال په دې مبنى دې.چه كلمه د ,,ما،، عموم او استغراق حقيقى دپاره ده. حالانكه مونږه وړاندې ذكركړى دى.چه په دې كښې هر مقام باندې استغراق حقيقى موجود كيدل ضرورى نه دى. بيا دا آيت معراج سره متعلق دې. •حالانكه ددې نه پس د هجرت واقعه راپيښه شوه.ډير سورتونه نازل شو.د حلال او حرام ځومره ډير احكام نازل شو.نو ددې آيت نه د كلى علم غيب ثابتيدو په صورت كښې د باقى سورتونو نازليدو، او دغه شان د حلال او حرام د احكامو نازليدو څه ضرورت پاتې كيږى؟

---

(١)جاء الحق (۴۹، ۵۰)_
(٢) البقرة:۱۵۱)-
(٣) الأنعام :۹۲)-
(۴) تفسير البغوى (۱۱/۴۷۹) وغيره)-
(۵) التفسير الكبير(۱۱/۳۹، ۴۰)_
(۶) النجم:۱۰)-

⑧ يواستدلال ددې فريق د قرآن دا آيت دې ﴿خَلَقَ الْإِنسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ [1] خو ددې نه هم په ډيرو وجو سره استدلال صحيح نه دې ① يوه وجه دا ده چه دا د سورة رحمن آيتونه دى او سورة رحمن مكى سورت دې ② دويمه وجه دا ده چه دلته په علم غيب كلى باندې استدلال په دې خبره باندې مبنى دې چه د ..الانسان.. نه نبى كريم ﷺ مراد وى حالانكه اكثر حضرات مفسرين ددې نه جنس انسان مراد اخلى [2] او قرين قياس هم دا دې. خكه چه لفظ ..البيان.. نبى كريم ﷺ سره مخصوص نه دې او كه ددې نه نبى كريم ﷺ مراد وى بيا هم ددې نه ددوى استدلال صحيح نه دې خكه چه ..البيان.. د جميع علم غيب او د ..ماكان وما يكون.. تقاضا نه كوى. والله اعلم.
بريلوى حضرات يو څو حديثونه هم د خپل باطل مسلك په تائيد كښې د دليلونو په طور پيش كوى. دلته مونږ سرسرى طور باندې د هغې هم جائزه اخلو
① ددې حضراتو ړومبې دليل د حضرت حذيفه رضي الله عنه حديث دې «قام فينا رسول الله ﷺ مقاماً، ماترك شيئاً يكون فى مقامه ذالك إلى قيام الساعة إلا حدث به، حفظه من حفظه و نسيه من نسيه» [3]
② دويم دليل د حضرت فاروق اعظم رضي الله عنه حديث دې «قام فينا النبى ﷺ مقاماً فأخبرنا عن بدء الخلق حتى دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم، حفظ ذالك من حفظه و نسيه من نسيه» [4]
③ دريم دليل د حضرت عمرو بن اخطب انصارى رضي الله عنه حديث دې «صلى بنا رسول الله ﷺ الفجر، وصعد المنبر، فخطبنا حتى حضرت الظهر، فنزل فصلى ثم صعد المنبر، فخطبنا حتى حضرت العصر، ثم نزل فصلى ثم صعد المنبر، فخطبنا حتى غربت الشمس، فأخبرنا بما كان، وبما هو كائن، فأعلمنا أحفظنا» [5]
④ څلورم دليل د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه حديث دې «صلى بنا رسول الله ﷺ يوماً صلاة العصر بنهار، ثم قام خطيباً، فلم يدع شيئاً يكون إلى قيام الساعة، إلا أخبرنا به، حفظه من حفظه و نسيه من نسيه» [6]
خو حقيقت دا دې چه ددې رواياتو او احاديثو نه ددې حضراتو پخپل باطل مسلك باندې استدلال كول. او كلى علم غيب ثابتول بالكل مردود دى. خكه چه د حضرت حذيفه رضي الله عنه حديث چه كله ددوى د نورو تفصيلى رواياتو په وړاندې كيخودې شى نو ددې حديث مطلب

---

[1] الرحمن :٣و ٤)_
[2] تفسير البغوى(٢٦٦\٤) وتفسير البيضاوى مع حاشية الشيخ زاده (٤٢٧\٤) وغيره)-
[3] صحيح مسلم (٣٩٠\٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة)-
[4] صحيح البخارى (٤٥٣\١) كتاب بدء الخلق باب ما جاء فى قول الله تعالى ﴿هوالذى يبدو الخلق..﴾-
[5] صحيح مسلم (٣٩٠\٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة)_
[6] جامع الترمذى (٤٢\٢) وانظر المستدرک للحاكم (٥٠٥\٤) كتاب الفتن والملاحم)_

دا راوخي چه نبي كريم ﷺ څه بيان فرمائيلى دى. هغه ټول د فتن. او اشراطو د قيامت، او د قيامت د علاماتو په باره كښې دى. د هرهر داسې څيز په باره كښې نه دي. دكوم تعلق چه ددوى د نبوت منصب سره هم نه وو

لكه چه حضرت حذيفه رضي الله عنه پخپله فرمائى. «والله ما ترك رسول الله ﷺ من قائد فتنة إلى أن تنقضي الدنيا يبلغ من معه ثلاث مائة فصاعداً، إلا قد سماه لنا باسمه واسم أبيه واسم قبيلته»[1]

دغه شان دوى فرمائى. «والله إني لأعلم بكل فتنة هي كائنة فيما بيني وبين الساعة.....»[2]

هم ددوى نه منقول دى. «أخبرني رسول الله ﷺ بما هو كائن إلى أن تقوم الساعة، فما منه شيء إلا قد سألته، إلا أني لم أسأله ما يخرج أهل المدينة من المدينة»[3]

ددې رواياتو نه معلومه شوه. چه نبى كريم ﷺ پخپلو جوامع كلماتو كښې اگرچه ډير زيات واقعات بيان كړل. خو دا د فتن او د قيامت د اشراطو (علاماتو) په باره كښې وو

تركومې پورې چه د حضرت عمر رضي الله عنه د روايت تعلق دې. نو دا هم په كلى علم غيب باندې نص قطعى نه دې. ځكه چه د حضرت عمر رضي الله عنه نه نقل دى. «أن رسول الله ﷺ قبض ولم يفسرها لنا»[4] يعنى رسول الله ﷺ ددنيا نه وفات شو. خو نبى كريم ﷺ د سود تفصيلات مونږ ته ښكاره بيان نكړل.

دغه شان په يو روايت كښې دى. «ثلاث لأن يكون النبي ﷺ بينهم لنا، أحب إلي من الدنيا وما فيها، الخلافة، والكلالة، والربا»[5]

معلومه شوه. چه د حضرت عمر رضي الله عنه په حديث كښې جميع علم غيب. او په ټولو جزئياتو باندې اطلاع وركول مقصود نه دى. بيا دلته دا خبره هم د غور قابله ده. كه د الله تعالى په ټولو غيوبو او په جزئياتو دغيب باندې اطلاع وركولو سره نبى اكرم ﷺ ته عالم الغيب ونيلې كيدې شى. نو بيا د نبى كريم ﷺ حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم په وړاندې ددې ټولو امورو بيانولو سره ددې ټولو صحابه كرامو رضي الله عنهم عالم الغيب كيدل هم لازميږى. بيا د نبى كريم ﷺ تخصيص ولې دې؟

تركومې پورې چه د حضرت عمرو بن اخطب انصارى او د حضرت ابو سعيد خدرى رضي الله عنهما د حديثونو تعلق دې. نو دا به هم فتنو سره متعلق گرځولې شى. لكه چه علامه بن خلدون رحمه الله دداسې قسمه احاديثو نقل كولو نه پس ليكلى دى «وهذه الأحاديث كلها محمولة على ما ثبت في

---

[1] السنن لأبي داود (٢٢٦\٢) كتاب الفتن باب ذكر الفتن ودلائلها)_
[2] صحيح مسلم (٣٩٠\٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة)-
[3] المصدر السابق)-
[4] سنن ابن ماجه (ص.١٦٤) كتاب التجارات باب التغليظ في الرباء)-
[5] المستدرك للحاكم(٣٠٤\٢) كتاب التفسير سورة النساء والمسند لأبي داود الطيالسي (ص.١٢)_

الصحيحين من أحاديث الفتن والأشراط، لا غير، لأنه المعهود من الشارع صلوات الله و سلامه عليه في أمثال هذه العمومات»[1]

ددې حضراتو يو استدلال د حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه روايت نه دې.هغې كښې دى.«...فإذا أنا بربي تبارك و تعالى في أحسن صورة، فقال يا محمد! قلت لبيك رب، قال: فيم يختصم الملأ الأعلى؟ قلت، لا أدرى قالها ثلاثاً، قال فرأيته وضع كفه بين كتفي حتى وجدت برد أنامله بين ثديي، فتجلى لى كل شئ وعرفت....»[2]

ددې حديث امام ترمذى رحمه الله پخپله هم تصحيح او تحسين كړې دې.او د امام بخارى رحمه الله نه هم تصحيح او تحسين نقل كړې دې.[3]

خو ددې حديث نه استدلال په يو څو وجو سره مردود دې: ① رومبې په دې وجه چه دلته امام ترمذى رحمه الله دامام بخارى رحمه الله نه ددې تصحيح او تحسين نقل كړې دې.حالانكه امام بخارى رحمه الله پخپله ددې حديث د يو راوى ،،عبدالرحمن بن عائش الحضرمى،،[4] په باره كښې فرمائى.«له حديث واحد، إلا أنهم يضطربون فيه»[5]او مضطرب حديث د محدثينو په نيز ضعيف وى.نو د امام بخارى رحمه الله تصحيح او تحسين او بيا ددوى دا حديث مضطرب ګرځول دواړو خبرو كښې تعارض دې.او دا د تساقط تقاضه كوى.[6] بيا اګرچه ددې حديث متعدد طرق دى.خو امام بيهقى رحمه الله فرمائى.«قد روى من طرق كلها ضعاف، وفى ثبوته نظر»[7]نو د داسې مضطرب يا متكلم فيه حديث په ذريعه د اعتقاد په باب كښې استدلال صحيح نه دې.ځكه چه په باب د اعتقاد كښې د دلائلو قطعى كيدل ضرورى دى.

② دويم دا كه مونږ اومنو.چه دا حديث صحيح دې.بيا هم ددې نه علم د ماكان او مايكون. اود علم غيب كلى ثبوت محال دې.ځكه چه په دې طريق كښې د ،،فتجلى لى كل شئ،، الفاظ

---

[1] مقدمة ابن خلدون (ص.۳۳۳) الفصل الثالث والخمسون فى إبتداء الدول والأمم فى الكلام على الملاحم والكشف عن مسمى الجفر)_

[2] جامع ترمذى (۱۵۹/۲) كتاب التفسير تفسيرسورة ،ص، رقم ۳۲۳۵)-

[3] المصدرالسابق)-

[4] عبدالرحمن بن عائش شامى مختلف فى صحبته إنظر الكاشف للذهبى(۶۳۲/۱) وقال ابوحاتم الرازى هو تابعى وأخطا من قال له صحبة وقال ابوزرعة الرازى ليس بمعروف كذا فى تهذيب الكمال(۲۰۳/۱۷)

[5] تهذيب الكمال(۲۰۲/۱۷) ترجمة عبدالرحمن بن عائش الحضرمى)-

[6] اګرچه محدثينو رحمهم الله ددې حديث په طرقو كښې اضطراب ذكركړې دى.اودحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه حديث ئې راجح كړې دې.(الإستيعاب (۴۱۷/۳) خو د اعتقاد په باب كښې داسې احاديث هرګز داحتجاج قابل نه وى.كوم چه په طريق آحاد مروى وى.اوبيا لاپاتې چه هغه كښې د اضطراب اختلاف هم موجود دې.

[7] كتاب الأسماء والصفات للبيهقى(ص.۲۲۰)-

دى.حالانكه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه په نقل شوى يو طريق كښې «فعلمت ما فى السموات و ما فى الأرض» (١) الفاظ دى.او هم ددوى په نقل شوى دويم طريق كښې «فعلمت ما بين المشرق و المغرب» (٢) الفاظ وارد شوى دى.او په لفظ د ،،كل،، او په لفظ د ،،ما،، كښې يو لفظ هم د استغراق حقيقى دپاره نص قطعى نه دې،،كما سبق،، لكه حضرت شاه ولى الله رحمه الله چه فرمائى.«إن استدل بقوله عليه السلام: فتجلى لى كل شئ قلنا: هو بمنزلة قوله تعالى فى التوراة: ﴿وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ والأصل فى العمومات التخصيص بما يناسب المقام.....» (٣) والله اعلم.

دا حضرات د حضرت ابوذر رضي الله عنه حديث هم د دليل په طور پيش كوى.«لقد تركنا رسول الله ﷺ وما يحرك طائر جناحيه فى السماء إلا ذكرلنا منه علماً» (٤) دا حديث د حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه نه هم نقل دې.(٥)

ددې حديث نه هم ددوى پخپلې مدعا باندې استدلال باطل دې.ځكه چه په دې روايت كښې اجمال دې.تفصيلى روايت په معجم طبرانى كښې دې.«فقال النبى ﷺ ما بقى شئ يقرب من الجنة و يباعد من النار إلا وقد بين لكم» (٦) گويا چه په دې حديث كښې چه كوم دا اوښودلى شو.چه په آسمان كښې كوم مارغان په هوا كښې حركت كوى.د هغې علم هم نبى كريم ﷺ زمونږ په وړاندې بيان كړو.ددې نه مطلق علم يعنى بجميع جزئيات احوال الطير مراد نه دې.بلكه ددې نه مراد د مارغانو څه داسې حالات (مثلاً حرام او حلال سره متعلق) دى.چه په هغې باندې عمل كولو سره جنت حاصليدې شى.او دجهنم نه لرې كيدې شى.

لكه علامه ابن الاثير جزرى رحمه الله ددې حديث په تشريح كښې ليكلى دى. «يعنى أنه استوفى بيان الشريعة وما يحتاج إليه فى الدين، حتى لم يبق مشكل، فضرب ذالك مثلاً، وقيل: أراد أنه لم يترك شيئاً إلا بينه حتى بين لهم أحكام الطير وما يحل منه وما يحرم، وكيف يذبح، وما الذى يفدى منه المحرم إذا أصابه، وأشباه ذالك، ولم يرد أن فى الطير علماً سوى ذالك علمهم إياه، أو رخص لهم أن يتعاطوا زجر الطير كما كان يفعله أهل الجاهلية» (٧)

---

(١) جامع ترمذى (١٥٩/٢) رقم (٣٢٣٣)-
(٢) جامع الترمذى (١٥٩/٢) رقم (٣٢٣٤)_
(٣) التفهيمات الإلهية (٢٤/١، ٢٥)-
(٤) رواه أحمد والطبرانى كذا فى مجمع الزوائد (ج٢٦٣/٨) كتاب علامات النبوة باب فيما أوتى من العلم
(٥) رواه الطبرانى كما فى مجمع الزوائد (٢٦٤/٨)
(٦) مجمع الزوائد (٢٦٣/٨، ٢٦٤)-
(٧) النهاية لابن الأثير (١٥٠/٣) مادة طير وانظر مجمع بحار الأنوار (٤٧٩/٣)_

ددې عبارت نه ښکاره معلومه شوه چه د ما رغانو سره متعلق نبى كريم ﷺ هغه احكام بيان اوفرمائيل. كوم چه حلال او حرام وغيره احكامو سره تعلق ساتى.او د كومو چه په شريعت كښې بيان كول ضرورى دى.ښكاره ده چه دا شرعى احكام د رسالت د منصب عين مطابق دى.والله اعلم.

ددې مستدلاتو نه علاوه يو څو نور دليلونه هم دا حضرات پيش كوى.خو حقيقت دا دې چه په دې كښې يو دليل هم يا خو پخپله مدعى باندې منطبق نه دې.او يا صحيح نه دې.

داهل السنت والجماعت دليلونه وړاندې مونږ د اهل السنة والجماعة مسلك ذكر كړې دې.اوس دلته اختصار سره څه دليلونه ذكركولې شى.چه دې سره به ثابته شى چه علم غيب الله تعالى سره خاص دې.په دې صفت كښې دده سره هيڅ څوك شريك نه دې. د الله تعالى ارشاد دې.① ﴿وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلۡغَيۡبِ لَا يَعۡلَمُهَآ إِلَّا هُوَ﴾(١) ② ﴿إِنَّمَا ٱلۡغَيۡبُ لِلَّهِ﴾(٢) ③ ﴿وَلَآ أَقُولُ لَكُمۡ عِندِى خَزَآئِنُ ٱللَّهِ وَلَآ أَعۡلَمُ ٱلۡغَيۡبَ﴾ (٣) ④ ﴿وَلِلَّهِ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ (٤) ⑤ ﴿قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلۡغَيۡبَ إِلَّا ٱللَّهُ﴾(٥) ⑥ ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَٰلِمُ غَيۡبِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ (٦) ⑦ ﴿عَٰلِمُ ٱلۡغَيۡبِ فَلَا يُظۡهِرُ عَلَىٰ غَيۡبِهِۦٓ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ٱرۡتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ فَإِنَّهُۥ يَسۡلُكُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَمِنۡ خَلۡفِهِۦ رَصَدًا﴾ (٧)

ددې نه علاوه ډير احاديث په دې باندې دلالت كوى.چه الله تعالى عالم الغيب دې.نبى كريم ﷺ ته كلى علم غيب حاصل نه وو.① د حديث باب جملې «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» او «فى خمس لا يعلمهن إلا الله» صفا دلالت كوى.چه نبى كريم ﷺ عالم الغيب نه دې.ډير داسې څيزونه شته.چه دهغې علم سوا د الله تعالى نه هيڅ چاته نشته.② د حضرت جابر رضي الله عنه نه روايت دې:«سمعت النبي ﷺ يقول قبل أن يموت بشهر: تسألونى عن الساعة وإنما علمها عندالله»(٨)

③ دحضرت حذيفه رضي الله عنه نه نقل دى: «سئل رسول الله ﷺ عن الساعة قال: علمها عند ربى لا يجليها لوقتها إلا هو.....»(٩)هم دا مفهوم د حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه هم نقل دې. (١٠)

---

(١) الأنعام:(٥٩)_
(٢) يونس: (٢٠)-
(٣) هود :(٣١)-
(٤) هود :(١٢٣)-
(٥) النمل:(٦٥)-
(٦)فاطر:(٣٨)-
(٧)الجن:(٢٦، ٢٧)_
(٨) صحيح مسلم (٣١٠/٢) كتاب الفضائل باب بيان معنى قوله ﷺ على رأس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة ممن هو موجود الآن)_
(٩) مسندأحمد(٣٨٩/٥)_
(١٠) أخرجه الطبرانى وابن مردويه كذا فى الدر المنثور(١٥٠/٣)-

④ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د نبى كريم ﷺ نه د اسراء او معراج واقعه ذكركولو كښې د حضرت عيسىٰ عليه السلام قول نقل كوى.((أما وجبتها فلا يعلمها أحد إلا الله..))[1]

⑤ په مقام حنين باندې د هوازن قبيلې قيديانو ازادولو دپاره نبى كريم ﷺ خطبه وركړې وه. او فرمانيلى ئې وو چه د هوازن قبيلې د قيديانو آزادولو زه سفارش كوم.او پخپله هم د ټولو نه وړاندې اعلان كوم.چه د بنوهاشم په حصه كښې كوم قيديان راغلى دى.زه دا هغوى ته حواله كوم.نو په تاسو كښې چه كوم خلق د معاوضې نه بغير پخپله خوښه داسې كولې شى.نو غوره ده.ګني زمونږ وعده ده. چه په روميبۍ موقعه باندې به دوى ته ددې بدله وركړې شى.هم دغه وخت د مجمعې نه آواز پورته شو.چه مونږ پخپله خوښه آزادولو ته تيار يو.چونكه دا اواز د عام مجمعې وو.او په دې طريقه معين طور باندې د هر سړى مرضى معلوميدې نشوه.په دې وجه نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.((إنى لا أدرى من أذن منكم ممن لم يأذن، فارجعوا حتى يرفع إلينا عرفاؤكم أمركم.....))[2]

ددې نه صفا معلومه شوه.چه نبى كريم ﷺ ته علم غيب كلى حاصل نه وو.ګني د صحابه كرامو رضي الله عنهم د زړه خبره به دوى ته ضرور معلومه شوې وه.د يو يوكس د تحقيق كولو ضرورت به ئې نه محسوسولو.

⑥ د حضرت جابر رضي الله عنه د حجة الوداع واقعه رانقل ده.په هغې كښې دنبى كريم ﷺ قول نقل كوى.((لتأخذ أمتى منسكها فإنى لا أدرى لعلى لا ألقاهم بعد عامهم هذا))[3]

⑦ دحضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دي.((إنى وجدت تمرة ساقطة فأكلتها، ثم تذكرت تمراكان عندنا من تمر الصدقة، فلا أدرى أمن ذالك كانت التمرة أو من تمر أهلى))[4]

⑧ د حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل دى.چه كله نبى كريم ﷺ د غزوه خندق نه فارغ شو.نواسلحه ئې پرانستله.او دوى ﷺ غسل اوفرمائيلو.حضرت جبرئيل عليه السلام راغې. اوې وئيل.چه تاسو اسلحه پرانستله.حالانكه مونږه (فرښتو) تر اوسه پورې نه ده پرانستې.((أخرج إليهم، قال: فإلى أين؟ قال: ههنا، وأشار إلى بنى قريظة))[5]

كه نبى كريم ﷺ ته د جميع ماكان و ما يكون علم وې.نو آيا نبى كريم ﷺ ته به دا معلومه نه وه.چه د غزوهٔ خندق نه د فارغ كيدو نه فوراً پس بنى قريظه طرف ته تلل دى؟ بيا نبى

---

[1]) مسند أحمد (٣٧٥/١) ومستدرک للحاكم (٤٨٨/٤) كتاب الفتن والملاحم مذاكرة الأنبياء فى أمر الساعة)

[2]) صحيح البخارى (٤٤٢/١) كتاب الجهاد باب إذا بعث الإمام رسولا فى حاجة)۔

[3]) مسند أحمد (٣٣٢/٣)-

[4]) المستدرک للحاكم (١٤/٢) كتاب البيوع)-

[5]) صحيح البخارى (٥٩٠/٢) كتاب المغازى باب مرجع النبى ﷺ من الأحزاب ومخرجه إلى بنى قريظة ومحاصرته إياهم وصحيح مسلم (٩٥/٢) كتاب الجهاد والسير باب جواز قتال من نقض العهد)۔

كريمﷺ اسلحه ولې لرې كړله.چه حضرت جبرئيلؑ ورته اوونيل.او بيا ددې باوجود دوىﷺ ته دا علم نه وو.چه كوم طرف ته تلل دى.تردې چه سوال ئې اوكړو.او ددې علم ئې حاصل كړو.

⑨ هم ددې غزوۀ بنى قريظه په موقعه.باندې كله چه ددوى په باره كښې فيصله اوشوه.چه ښځې او ماشومان گرفتار كړې شى.او جنگيدونكى سړى دې قتل كړې شى.نو په دې قيديانو كښې حضرت عطيه القرظىؓ هم وو.ددوى په باره كښې شك شو.چه بالغ شوې دې اوكه نه؟ په دې باندې نبى كريمﷺ حكم وركړې وو.چه دده د نامه نه لاندې وېخته اوگورئ.او د بلوغ يا د عدم بلوغ فيصله اوكړئ.نو د كتلو نه پس چه كله ثابته شوه.چه دې نابالغ دې.نو دې په قيديانو كښې شامل كړې شو.([1])

كه نبى كريمﷺ ته د ټولو جزئياتو او كلياتو غيب علم حاصل وو.نو بيا ددې كاروايئ ضرورت ولې پيدا شوى وو؟

⑩ نبى كريمﷺ چه كله خيبر فتح كړې وو.نو يوې يهودى ښځې دعوت اوكړو.او هغې د چيلئ په غوښه كښې زهر گډ كړى وو.نبى كريمﷺ چه كله ړومبئ نمړئ واخستله.نو معلومه شوه.بلكه د غوښې ټكړې اوونيل.چه ما مه خوره.ما كښې زهر دى.په دې واقعه كښې حضرت بشر بن براء بن معرورؓ جوړشو.په نبى كريمﷺ باندې اگرچه ددې فورى اثر اونشو.خو په آخرى عمر كښې ددې اثر ښكاره شو.([2])كه نبى كريمﷺ ته د ماكان وما يكون علم وې.نو نبى كريمﷺ زهر ولې خوړل؟ او نور صحابه كرامؓ ئې خوراك ته ولې پرېخودل؟

⑪ په يوه غزوه كښې د حضرت عائشېؓ هار اورك شوې وو.نبى كريمﷺ او ددوى سره صحابه كرامؓ ددې د تلاش دپاره ايسار شو.په دې دوران كښې خلق ډېر زيات پريشانه شو.ځكه چه دوى سره اوبه هم نه وې.او نه دا خلق اوبو ته نزدې وو.په آخر كښې د ډېر زيات تلاش نه پس كله چه د هار ملاويدو نه نا اميده شو.او دا خلق لاړل.نو سوزلئ ئې اوچته كړله.هم ددې لاندې دا هار پروت وو.([3])

كه نبى كريمﷺ ته د جميع ما كان وما يكون علم وې.نو دومره پريشانى به ولې پيدا كيده؟ دوىﷺ به پخپله هار تلاش كولو دپاره ولې قيام كولو؟ او نور خلق به قيام دپاره ولې مجبوره كيدل؟ دوى د وړاندې نه ولې اونه فرمائيل.چه هار خو د اوښ لاندې پروت دې.دا راوچت كړئ؟

⑫ په حديث كښې راځى.چه د قيامت په ورځ كله بعضې خلق جهنم طرف ته بوتلې شى.دغه وخت به نبى كريمﷺ فرمائى.چه اې زما پروردگاره! دا زما ملگرى دى.الله تعالى به

---

[1]) المستدرک للحاكم (١٢٣/٢) كتاب الجهاد)۔

[2]) سنن أبى داود (٢٦٤/٢) كتاب الديات باب فيمن سقى رجلاً سماً أو أطعمه فمات أيقاد منه)۔

[3]) صحيح البخارى(٤٨/١) كتاب التيمم باب قول الله عزوجل فلم تجدوا ماء فتيمموا)۔

جواب ورکوی.((لاعلم لك بما أحدثوا بعدك))[1] معلومه شوه.چه نبی کریم ﷺ ته د جمیع ما کان وما یکون علم نه دې ورکړې شوې.
دا یو څو حدیثونه دلته پیش کړې شوی دی.حالانکه په دې موضوع باندې ددې نه علاوه نور هم ډیر احادیث شته.چه د هغې نه دجمیع ما کان وما یکون علم نفی کیږی.
یو اهم تنبیه دلته یوه اهمه خبره د یاد ساتلو دا ده.چه نصوص قطعیه مثلاً په ﴿وَلَآ أَعۡلَمُ ٱلۡغَيۡبَ﴾ وغیره آیتونو کښې چونکه صراحت سره د علم غیب نفی ذکر ده.په دې وجه داسې موقعه باندې منحرف خلق د ذاتی او عطائی بې ځایه تاویل کوی.او وائی.چه کوم ځائې کښې د نبی کریم ﷺ د ذات نه د علم غیب نفی راغلې ده.د هغې نه د ذاتی علم نفی مراد ده.دوی ته چه کوم د.ماکان وما یکون علم حاصل وو.هغه عطائی وو.ذاتی نه وو.او ددې نفی نه ده.
خو ددې خلقو دا وینا بې ځایه او باطل ده:① ړومبې په دې وجه چه وړاندې اشاره تیره شوې ده.چه هغه علم غیب کوم سره چه الله تعالی منفرد دې.هغه دا دې.((ما لايقع تحت الحواس، ولا تقتضيه بداهة العقل، ولم ينصب عليه دليل)) حالانکه مخلوقاتو ته چه څومره علم هم د الله تعالی د طرفه عطاء کیږی.هغې باندې هډو د ,,غیب،، تعریف نه صادقیږی.دچا په ښودلو او خبر ورکولو سره چه کوم علم حاصلیږی.هغې ته خو,,اخبار الغیب،، او ,,انباءالغیب،، وئیلې شی.خو علم غیب نشی وئیلې کیدې.په دواړو کښې ډیر زیات فرق دې.[2] ((والله سبحانه و تعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم،،

قوله: ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ: بیا دې سړی شا اوګرځوله.او لاړو.نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.دې واپس راولئ.نو صحابو ﷺ هلته هیڅ څوک اونه موندل.بیا نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.دا جبرئیل ﷺ وو.
د ابوعامر په طریق کښې دا الفاظ دی.((ثم ولى فلما لم نر طريقه قال النبي ﷺ سبحان الله، هذا جبريل جاء ليعلم الناس دينهم، والذي نفس محمد بيده، ما جاءني قط إلا وأنا أعرفه، إلا أن تكون هذه المرة))[3]
د سلیمان تیمی په روایت کښې دی.((ثم نهض فولّى فقال رسول الله ﷺ على بالرجل، فطلبناه كل مطلب، فلم نقدر عليه، فقال: هل تدرون من هذا؟ هذا جبريل أتاكم ليعلمكم دينكم، خذوا عنه، والذي

---

[1] صحيح البخاري (٩٧٤/٢) كتاب الحوض باب قول الله تعالى:(إنا أعطينك الكوثر)-
[2] د علم غيب دمكمل بحث دپاره اوګورئ ((بوارق الغيب)) مصنفه حضرت مولانا محمد منظورنعمانی او ((إزالة الريب عن عقيدة علم الغيب)) مصنفه محقق فاضل حضرت مولانا سرفراز خان صاحب صفدر مدظلهم مونږ په خپل دې بحث کښې د موخر الذكر كتاب نه استفاده كړې ده. .
[3] فتح الباري (١٢٤/١)

نفسي بيده، ماشبه علي منذ أتاني قبل مرتي هذه، وما عرفته حتى ولي.[1]

ابن حبان رحمه الله فرمائی چه د ،،**عندواعنه**،، په جمله کښې سليمان تيمی منفرد دې.[2] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ددوی تفرد مضر نه دې.ځکه چه دوی د ثقات اثبات ځنې دې.ددې نه علاوه ددوی تفرد صرف د ،،**عندواعنه**،، په تصريح کښې دې.ګنی هم دې طرف ته اشاره په دويم طريق کښې «**جاء ليعلم الناس دينهم**» کښې موجود ده.[3]

ددې رواياتو نه معلوميږی.چه نبی کريم ﷺ صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د حضرت جبرئيل علیه السلام په باره کښې هغه وخت خبر ورکړو.کله چه هغوی جبرئيل علیه السلام تلاش کولو کښې ناکامه شول. حالانکه د.کهمس په روايت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه نه منقول دی.«**قال عمر: فلبثت مليا، ثم قال: ياعمر، أتدري من السائل؟ قلت: الله ورسوله أعلم، قال: فإنه جبريل**».[4]

ددې نه معلوميږی.چه نبی کريم ﷺ د حضرت جبرئيل علیه السلام په باره کښې روستو په يو مجلس کښې وئيلی وو.

بعضې شارحينو په دې دواړو کښې تطبيق په دې طريقه کړې دې.چه د ،،**فلبثت مليا**،، معنی ده. ،،**فلبثت زمانا بعد انصرافه**،، ګويا د حضرت جبرئيل علیه السلام د تللو نه لږ وخت پس ئې خبر ورکړې دې.اودا خبر په بل يو مجلس کښې نه دې.هم په دې مجلس کښې ئې ورکړې دې.[5]

خو په دې تطبيق باندې دا اشکال دې.چه دنسائی او ترمذی په روايت کښې د ،،مليا،، په ځائې د ثلاثا تصريح ده.[6] نوپه دې صورت کښې دمجلس داتحاد قول صحيح نشی کيدې.

ددې اشکال لرې کولو دپاره بعضو حضراتو وئيلی دی.چه د ،،ثلاثا،، لفظ مصحف دې.په اصل کښې ،،**مليا**،، وو.چه دا د،،**ثلثا**،،(د لام نه پس الف نه بغير) مشابه کيدو په وجه چا ،،**ثلاثا**،، روايت کړو.[7]

خو د تصحيف دعوه صحيح نه ده.ځکه چه د ابوعوانه په روايت کښې د «**فلبثنا ليالي، فلقيني رسول الله ﷺ بعد ثلاث**» الفاظ دی.[8]

---

[1] الإحسان بترتيب صحيح ابن حبّان (۳٤٢/۱) رقم ۱۷۳)-

[2] الإحسان (۳٤۳/۱)-

[3] فتح الباری(۱۲٤/۱)_

[4] صحيح مسلم (۲۷/۱) فاتحة كتاب الإيمان)-

[5] فتح الباری(۱۲٤/۱)-

[6] سنن نسائی (۲٦٥/۲) كتاب الإيمان وشرائعه باب نعت الإسلام وجامع الترمذی كتاب الإيمان باب ما جاء فی وصف جبرئيل للنبی ﷺ الإيمان والإسلام رقم ۲٦۱۰ وفيه ..فلقينی النبی ﷺ بعد ذلك بثلاث)_

[7] نقله الحافظ فی الفتح (۱۲٤/۱)-

[8] فتح الباری(۱۲٤/۱، ۱۲٥)_

د ابن حبان رحمه الله په روایت کښې د ،،بعد ثالثة،، لفظ دي.[1] او د ابن منده په روایت کښې ،،بعد ثلاثة أيام،، الفاظ دی.[2] نو د ضعیف قول ددې روایاتو په لحاظ سره باطلیږی.
امام نووی رحمه الله په دواړو خبرو کښې په دې طریقه تطبیق کړې دې چه نبی کریم ﷺ کوم وخت دا اوفرمائیل چه ،،دا جبرئیل علیه السلام وو.چه دې خلقو ته د دین ښودلو دپاره راغلې وو،، دغه وخت نور خلق خو دهغه د تلاش نه پس راغلی وو حضرت عمر رضی الله عنه ددې مجلس نه د حضرت جبرئیل علیه السلام د تلاش کولو. یا د خپل څه کار دپاره پاسیدلې وو نو دې وخته پورې واپس نه وو راغلې.بیا درې ورځې پس حضرت عمر رضی الله عنه ته دوی هم دا خبره دوباره اوښودله. ددې دریو ورځو په دوران کښې د حضرت عمر رضی الله عنه ملاقات نبی کریم ﷺ سره نه وو شوې.[3] لکه هغه فرمائی چه ((فلقيني رسول الله ﷺ بعد ثلاث))[4] دغه شان یوه قرینه دا هم ده.چه دلته نبی کریم ﷺ حضرت عمر رضی الله عنه ته خاص خطاب کړې وو.او فرمائیلی ئې وو. ((فقال لي يا عمر! أتدري من السائل))[5] د تطبیق دا صورت ټولو کښې بهتر دې.[6]
فائده ددې حدیث مختلف طرقو نه (لکه څنګه چه وړاندې مونږ ذکر هم کړل) معلومیږی.چه حضرت جبرئیل علیه السلام د یو ښائسته سړی په شکل کښې راغلې وو.خو دا شکل ټولو دپاره اجنبی وو.چا هم دا سړې نه پیژندلو.خو د نسائی په یو روایت کښې راغلی دی.((وإنه لجبريل نزل في صورة دحية الكلبي))[7] ددې نه ښکاره معلومه شوه.چه هغه د حضرت دحیه کلبی رضی الله عنه په شکل کښې راغلې وو.
د حدیث عالمانو دنسائی دا روایت ،،وهم،، ګرځولې دې.[8] څکه چه حضرت دحیه رضی الله عنه مشهور وو.هغه ټولو پیژندلو.حالانکه حضرت عمر رضی الله عنه دلته فرمائی. ،،لايعرفه منا أحد،،[9]
بعضو حضراتو د نسائی روایت صحیح ګرځولو دپاره دا تاویل کړې دې.چه چونکه حضرت دحیه رضی الله عنه د مخکښې نه په مجلس کښې موجود وو.هم په دې مجلس کښې چه کله ددوی یو هم شکل حاضر شو.نو ټولو ته ددې خبرې یقین اوشو.چه دا حضرت دحیه نه دې.نو د حضرت عمر رضی الله عنه دا فرمان هم صحیح شو.چه ،،لايعرفه منا أحد،،_

---

[1] الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان(۱۱/۳۳۶) رقم ۱۶۸)-
[2] فتح الباری(۱۱/۱۲۵)-
[3] شرح النووی علی صحيح مسلم (۱۱/۲۸)-
[4] كما عند الترمذی وأبي عوانة)-
[5] صحيح مسلم (۱۱/۲۷)-
[6] فتح الباری(۱۱/۱۲۵)-
[7] سنن النسائی (۲/۲۶۶) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)_
[8] فتح الباری(۱۱/۱۲۵)-
[9] صحيح مسلم (۱۱/۲۷)-

خو دا تاويل صحيح نه دې.ددې وجه ښكاره ده.چه هركله دوى ته دا يقين دې. چه دا حضرت دحيه نه دې.او هم ددوى په شكل كښې حضرت جبرئيل امين تشريف راوړى.نو يقينى طور به ددوى ذهن دې خبرې طرف ته منتقل كيدو.چه دا حضرت جبرئيل عليه السلام دى.دې عام طور باندې د حضرت دحيه په شكل كښې راتلو.اوس هم ددوى په شكل كښې راغلې دې.په داسې صورت كښې به د حضرت عمر رضي الله عنه دا فرمان څنګه صحيح وى.چه ،،لايعرفه منا احد،،؟ حالانكه په موجوده صورت كښې ټولو دپاره دده پيژندل لازميږى.حالانكه واقعه دا ده.چه يواځې دا نه چه چا دې او نه پيژندلو.بلكه نبى كريم صلى الله عليه وسلم هم هغه اونه پيژوندلو.د هغوى د تلو نه پس نبى كريم صلى الله عليه وسلم پوهه شو.او بيا صحابه كرام رضي الله عنهم خبر شو.نو د نسائى روايت ،، وانه لجبريل نزل فى صورة دحية الكلبى،، د صحيح منلو په صورت كښې ددې د حضرت عمر رضي الله عنه حديث ،،لايعرفه منا احد،،سره تعارض لازميږى.

علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه ددې روايت د ،،وهم،، ګرځولو هيڅ ضرورت نشته.د حضرت جبرئيل عليه السلام د حضرت دحيه كلبى په صورت او شكل كښې راتلو سره دا څنګه لازميږى.چه هغوى ته دوى سره په څه څيز كښې امتياز هم نه وو. خصوصاً خارجى قرائنو سره، بلكه عين ممكن ده.چه داخلى خفيه قرائنو سره دوى ته يقين شوې وى.چه دا دحيه نه دې.(١)

خو تقريباً د ټولو رواياتو او طرق نه ښكاره دا معلوميږى.چه دا جمله ،،نزل فى صورة دحية الكلبى،، د نسائى په روايت كښې ،،وهم،، دې.ځكه چه دا د باقى ټولو رواياتو او طرقو مخالف دې.ددې نه علاوه محمد بن نصر مروزى رحمه الله پخپل ،،كتاب الايمان،، كښې د نسائى په طريق سره روايت نقل كړې دې.او دهغې په آخر كښې دى.،،فانه جبريل جاء ليعلمكم دينكم،،(٢) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. چه هم دا روايت ،،محفوظ،، دې.ځكه چه باقى رواياتو سره موافق دې.(٣) والله اعلم.

قوله: جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِيْنَهُمْ: دا(حضرت جبرئيل عليه السلام) خلقو ته ددوى د دين ښودلو دپاره راغلې وو.

حضرت جبرئيل عليه السلام راغې.اوددين متعلق سوالونه ئې اوكړل.نبى كريم صلى الله عليه وسلم جوابونه وركړل.د حضرت جبرئيل عليه السلام سوالونو ته نبى كريم صلى الله عليه وسلم د دين تعليم اوونيل. معلومه شوه.چه ښه سوال علم دې.لكه نقل دى.چه ((حسن السؤال نصف العلم))(٤) چه ښه سوال نصف علم دې.دا هم

---

(١) حاشية السندى على سنن النسائى (٢٦٦/٢)-

(٢) فتح البارى(١٢٥/١)-

(٣) المصدرالسابق)-

(٤) علامه عجلونى رحمه الله ددې روايت ډيرشواهد ذكركړې دى.اوپه آخركښې ليكى.(فهذه الشواهد [illegible] اوګورئ: (١٥٨/١، ١٥٩) رقم ٤٧٦)-

ونيلې شي.چه د جبرئيل امين د سوالونو په جواب کښې نبی کريمﷺ علوم بيان کړل.نو د سوال کولو په وجه هغه د علوم بيانولو سبب جوړ شوې دې.په دې وجه مجازاً هغه طرف ته د تعليم نسبت شوې دې.

قوله :أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ :ابوعبدالله (يعنى امام بخارى رحمه الله) فرمائى.چه نبی کريمﷺ دې ټولو ته ايمان ونيلې دې.

د امام بخارى رحمه الله ددې قول مطلب دا دې.چه د نبی کريمﷺ نه حضرت جبرئيل عليه السلام د ايمان، اسلام، احسان او دعلم الساعة متعلق سوال اوکړو.نبی کريمﷺ د ټولو جوابات ورکړل.او د قيامت علامات او اشراط ئې اوښودل.او بيا ئې اوفرمائيل «هذا جبريل جاء يعلم الناس دينهم» نبی کريمﷺ ټولو دين اوګرځول.او ،،دين،، او ،،اسلام،، يو دې.ځکه ارشاد دې.چه ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾(١) او ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ....﴾(٢) او بيا ،،اسلام،، او ،،ايمان،، هم يو دې.ځکه چه په حديث د جبرئيل عليه السلام کښې کوم څيزونه د اسلام تفصيل ګرځولى شوى دى.بعينه هم دا امور په حديث د وفد عبدالقيس کښې د ايمان شرح ښودلى شوې ده.نومعلومه شوه.چه ټول په ايمان کښې داخل دى.،،والله أعلم بالصواب،،_

باب (بلا ترجمه)

دلته د کريمه او ابوالوقت په روايتونو کښې صرف لفظ د ،،باب،، دې.او دې سره هيڅ ترجمه نشته.حالانکه د ابوذر او اصيلى وغيره رواياتو کښې د سره د ،،باب،، لفظ هم نشته.(٣)

امام نووى رحمه الله رومبئ نسخه يعنى د ،،باب،،نسخه راجح ګرځولې ده.ددې وجه دا ده.که چرې دلته لفظ ،،باب،، نه وې.نو د حديث هرقل دا ټکړه به د تير شوى بابه، باب سؤال جبريل.....،،لاندې وى.حالانکه ددې ټکړې دغه ترجمې سره هيڅ تعلق نشته.(٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دلته که د ،،باب،،لفظ مذکور اونه منلې شى.بيا خو د تعلق او مناسبت کيدل ضرورى دى.اوکه د ،،باب،، لفظ مذکور اونه منلې شى.بيا هم تعلق ضرورى دې.ځکه چه په دې صورت کښې به دا ،،بلا ترجمه باب،، د تيرشوى باب د فصل پشان وى.او په دې کښې مناسبت وى.(٥)

---

(١) آل عمران:١٩_
(٢) آل عمران :٨٥-
(٣) فتح البارى(١٢٥١١) وعمدة القارى(٢٩٤١١)-
(٤) المصادرالسابقة)-
(٥) فتح البارى(١٢٥١١)-

د باب بلا ترجمه ډېر توجيهات کولی شی ددې تفصيل مونږ په مقدمة الکتاب کښې (١)او ددې جلد په شروع کښې د ،،باب علامة الإيمان حب الأنصار،، نه پس چه امام بخاری رحمه الله کوم ،،باب بلا ترجمه،، منعقد کړې دې دهغې لاندې بيان کړې شوې دې ،،فارجع إليه إن شئت،،
علامه کرمانی رحمه الله فرمانی چه په حديث باب او تيره شوې ترجمه کښې مناسبت موجود دې په دې طريقه چه په ترجمه کښې ..ايمان.. لره ..دين.. ګرځول مقصود وو لکه چه په حديث دجبرئيل عليه السلام کښې نبی کريم صلی الله عليه وسلم په ايمان، اسلام او احسان باندې د ..دين.. اطلاق کړې دې او په حديث د هرقل کښې هرقل په دين باندې د ايمان اطلاق کړې دې او هغه وئيلی وو ((سألتك هل يرتد أحد سخطة لدينه بعد أن يدخل فيه؟ فزعمت أن لا، وكذالك الإيمان حين تخالط بشاشته القلوب لا يسخطه أحد)) معلومه شوه چه ..دين.. او ..ايمان.. يو دې.(٢)
دلته اشکال کيږی چه دا د هرقل مقوله ده.ددې نه استدلال څنګه صحيح کيدې شی؟
امام نووی رحمه الله ددې دا جواب ورکړې دې چه د صحابه کرامو رضی الله عنهم په مينځ کښې دا حديث متداول (او مسلسل) پاتې شوې دې.او هغوی پخپل مينځ کښې د هرقل دا کلام نقل کړې دې.په دې باندې هغوی هيڅ اعتراض نه دې کړې.ددې نه معلومه شوه.چه د صحابو رضی الله عنهم په مينځ کښې صورت حال هم دا وو.چه دين او ايمان يو دې.ګنی که دا څيز اشکال وې.نو هغوی ته به ضرور اعتراض وو.چه دده په دين باندې د ايمان اطلاق کول صحيح نه دی.(٣)
علامه کرمانی رحمه الله يو جواب دا ورکړې دې.چه اصل کښې هرقل د اهل کتابو څخې وو او هغه د آسمانی کتابونو عالم وو.د هغوی په شريعت کښې ..ايمان.. او ..دين.. يو دی.ښکاره هم دا ده.چه هغه څه وئيلی وو.د آسمانی کتابونو په اتباع کښې ئې وئيلی وو او ،،شرع من قبلنا،، که بغير دڅه نکير نه زمونږ په شريعت کښې وارده وی.نو حجت دې.(٤)
علامه کرمانی رحمه الله دويم جواب دا ورکړې دې.چه د هرقل په ايمان کښې اختلاف دې يعنی که دده اسلام ثابت شی.نو دده قول به حجت وی.(٥)
خو دا جواب صحيح نه دې.ځکه چه اول خو د هرقل اسلام ثابت نه دې.لکه څنګه چه مونږه وړاندې ذکرکړی دی.(٦) اوکه بالفرض دده اسلام ثابت هم شی.نوهغه به زيات نه زيات تابعی وی.او د تابعی قول حجت نه دې
علامه کرمانی رحمه الله يو دريم جواب دا ورکړې دې.چه دا څه د امرشرعی بيان نه دې.بلکه د

---

(١) کشف الباری(١/١٧٧، ١٧٩)-
(٢) شرح الکرمانی(١/٢٠١)-
(٣) شرح الکرمانی(١/٢٠١)-
(٤) المصدر السابق)-
(٥) المصدر السابق)-
(٦) کشف الباری.(١/٥١٧، ٥١٨)

محاورې خبره ده.او ددوی محاوره په صحيح معتبر عرف باندې مبنی ده.نو ددې نه استدلال صحيح دې.(١)

خودا هم څه ضروری نه ده.چه کوم څيز په محاوره کښې مستعمل وی.هغه من وعن (هم دغه شان) په شريعت کښې هم معتبر وی.نو د امام نووی رحمه الله جواب او د علامه کرمانی رومبی جواب صحيح دې.

د حضرت شيخ الهند رحمه الله تقرير حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی.① ممکن ده چه دا باب د تيرشوی باب نه د فصل په مرتبه کښې وی.او په دواړو کښې مناسبت دا وی.چه د ،،باب بلا ترجمه،، لاندې کوم د هرقل حديث مذکور دې.په هغې کښې دوو ځايونو کښې ،،وكذالك الإيمان،، ذکر دې.لکه ده اووئيل.((سألتك هل يزيدون أم ينقصون، فزعمت أنهم يزيدون، وكذالك الإيمان حتى يتم، و سألتك هل يرتد أحد سخطة لدينه بعد أن يدخل فيه، فزعمت أن لا، وكذالك الإيمان حين تخالط بشاشته القلوب، لايسخطه أحد)) په دې کښې رومبی مقام باندې ،،ايمان،، د ،،دين،، په معنی کښې دې.او په دويم مقام باندې د ،،تصديق قلبی،، په معنی کښې استعمال شوې دې.گويا چه په تير شوی باب کښې امام بخاری رحمه الله کومه خبره په حديث د جبرئيل سره ثابته کړې وه. هم هغه دلته کښې د هرقل د قول نه ثابتيږی.(٢)

② دا هم ممکن ده.چه نزدې کوم ،،باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله،، تير شوې دې.د هغه باب په ذريعه امام بخاری رحمه الله تنبيه ورکړې ده.چه د نفاق او حبط اعمال نه ويريدل پکار دی.او دا چه د ايمان په سلسله کښې خپل ځان مامون گنړل. د نفاق د علاماتو ځنې ده.اوس په دې باب سره امام بخاری رحمه الله تسلی ورکول غواړی.او اشارة وائی.چه د نفاق وغيره خطره هر سړی دپاره نه وی.دچا په زړه کښې چه ايمان ښه مضبوط شی.د هغه په زړه کښې ايمان ښه خور شی.هغه د ايمان د دائرې نه نه خارجيږی.او د الله تعالی په حکم هغه د ارتداد نه محفوظ کيږی.

خو امام بخاری رحمه الله احتياط کړې دې.او د ذريعې بندولو دپاره ئې ددې تصريح نه ده کړې.بلکه اشاره باندې ئې اکتفاء کړې ده.(٣)

③ دا هم ممکن ده.چه دلته د ،،باب،، بلا ترجمه راوړلو مقصد تشحيذ اذهان وی .يعنی تمرين دپاره ئې ترجمه حذف کړې وی.نو ممکن ده.چونکه دلته د ايمان بشاشت (او تر وتازگی) پيداکيدو باندې د ايمان قائم او دائم اوسيدو بشارت او تسلی مقصود ده.په دې وجه جديد ترجمه قائمولې شی.،،باب قوله تعالى ﴿فَمَن يُرِدِ اللَّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ يا

---

١) شرح الكرمانى(١١١/ ٢٠)۔
٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى لشيخ الحديث محمد زكريا الكاندهلوى رحمه الله (ص٣٩٠)۔
٣) المصدر السابق)۔

باب قول الله تعالى ﴿وَمَنْ يَهْدِ اللهُ فَمَالَهُ مِنْ مُضِلٍّ﴾ (١)
دغه شان دلته كښې د جديد باب قائمولو دپاره دا مناسبت هم شته.چه امام بخارى رحمه الله وړاندې د ايمان، كفر، نفاق او ظلم وغيره مختلف مراتب بيان كړى دى.په حديث د هرقل كښې هم د مختلفو مراتبو او په دې كښې د زيادت ذكر دې. بيا دا زيادت عين ممكن ده. چه د مؤمنانو د عددى زيادت په وجه وى.يا ددوى د كيفى زيادت په اعتبار سره وى. ځكه چه په دې حديث كښې ،،هل يزيدون أم ينقصون،، سره د ،،وكذالك الإيمان حتى يتم،، ذكر دې.او په دې كښې كماً او عدداً زيادت مذكور دې.دغه شان په دې كښې د «سألتك هل يرتد أحد سخطة لدينه بعد أن يدخل فيه، فزعمت أن لا» نه پس «وكذالك الإيمان حين تخالط بشاشته القلوب، لايسخطه أحد» مذكور دې.دلته د إيمان په كيفيت كښې زيادت مراد دې.نو كماً د ايمان د زيادت په لحاظ سره ترجمه قائمولې شى.چه ،،باب الزيادة فى الإيمان بزيادة المؤمنين،، يا ونيلې شى.چه ،،الإيمان يتم بزيادة أهل الإيمان،، دغه شان د كيفاً زيادت په لحاظ سره باب قائمولې شى.چه ،،باب قوله تعالى ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾ يا داسې هم ونيلې كيدې شى چه ،،باب: الإيمان يزيد حين تخالط بشاشته القلوب،،
④ حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه دا هم څه لرې نه ده.چه د امام بخارى رحمه الله په نظر كښې دا ټولې فائدې وى.نو څو يوې ترجمې قائمولو سره دا ټولې فائدې نشوې حاصليدې. په دې وجه نې تكثيراً للفوائد ،،باب،، د ترجمې نه بغير پريخودو.(٢)،،والله أعلم بالصواب،،_

۵-حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (٣) أَخْبَرَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ سَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبَ لَا يَسْخَطُهُ أَحَدٌ [ر:٧]

رجال الحديث

① ابراهيم بن حمزة: دا ابراهيم بن حمزه بن محمد بن حمزه بن مصعب بن عبدالله بن الزبير قرشى اسدى زبيرى مدنى دې.ددوى كنيت ابو اسحاق دې.(٤).

---

(١) المصدر السابق)-
(٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى(ص.٣٩)-
(٣) قد سبق تخريج هذا الحديث انظر كشف الباری(٤٦٧/١) الحديث السادس)_
(٤) تهذيب الكمال(٧٦/٢)-

دوى د ابراهيم بن جعفر بن محمود، ابراهيم بن سعد زهرى، اسامه بن حفص مدنى، ابوضمره، عبدالعزيز بن ابى حازم، عبدالعزيز بن محمد الدراوردى او يوسف بن يعقوب الماجشون رحمهم الله نه روايت د حديث كوى.[1]

حالانكه ددوى نه امام بخارى، امام ابوداوٗد، محمد بن يحي ذهلى، ابوزرعه عبيدالله بن عبدالكريم رازى، ابو حاتم محمد بن ادريس رازى، محمدبن نصر الصائغ بغدادى او ددوى خوئي مصعب بن ابراهيم بن حمزه زبيرى روايت د حديث كوى.[2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى: ،،صدوق،،[3]

امام نسائى رحمه الله فرمائى: ،،ليس به بأس،،[4]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: ،،ثقة صدوق فى الحديث،،[5]

ابن حبان رحمه الله دوى لره پخپل ،،كتاب الثقات،، كښې ذكر كړې دې.[6]
مسلمه بن قاسم اندلسى رحمه الله هم ددوى توثيق كړې دې.[7]

ددوى وفات په مدينه منوره كښې ٢٣٠ ھ كښې اوشو.[8] ،،رحمه الله تعالىٰ رحمةً واسعةً،،۔

④ **ابراهيم بن سعد:** دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف زهرى مدنى دې.ددوى حالات وړاندې د ،،باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال،، لاندې تير شوى دى.

⑤ **صالح:** دا ابومحمد يا ابوالحارث صالح بن كيسان مدنى دې.ددوى حالات هم وړاندې ،،باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال،، كښې تيرشوې دې.

⑥ **ابن شهاب:** دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى دې.ددوى حالات د ،،بدء الوحى،، دريم حديث لاندې تير شوى دى.[9]

---

[1] تهذيب الكمال(٧٧/٢)-
[2] المصدرالسابق)-
[3] المصدرالسابق وتهذيب التهذيب (١١٧/١) وفى تهذيب التهذيب ((وسئل أبوحاتم عنه وعن إبراهيم بن المنذر فقال كانا متقاربين ولم يكن لهما تلك المعرفة بالحديث))_
[4] تهذيب الكمال(٧٨/٢)-
[5] الطبقات الكبرى لابن سعد(٤٤٢/٥)-
[6] كتاب الثقات (٧٢/١)-
[7] تعليقات تهذيب الكمال(٧٨/٢) بحوالة كتاب الصلة لابن قاسم الأندلسى)-
[8] التاريخ الكبير للبخارى (٢٨٣/١، رقم ٩١٢ وتهذيب الكمال(٧٨/٢)-
[9] كشف البارى(٣٢٦/١)_

⑤ **عبيدالله بن عبدالله:** دې په فقهاء سبعه كښې مشهور فقيه عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود دې.ددوى مختصر حالات هم د ..بدء الوحى.. پنځم حديث لاندې ذكر شوى دى.(١)

⑥ **عبدالله بن عباس:** د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د ..بدء الوحى.. څلورم حديث كښې تير شوى دى.(٢)او دوى سره متعلق څه حالات وړاندې د ،،**باب كفران العشير وكفر دون كفر**،، لاندې ذكر شوى دى.

⑦ **ابوسفيان:** دحضرت ابوسفيان صخر بن حرب رضي الله عنه حالات د ..بدء الوحى.. شپږم حديث لاندې ذكر شوى دى.(٣)

قوله أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ: هرقل دوى ته (يعنى حضرت ابو سفيان رضي الله عنه) ته اووئيل چه ما ستا نه تپوس اوكړو.چه دا خلق (د نبى كريم صلى الله عليه وسلم پيروكار) كميږى او كه زياتيږى؟ نو تا اووئيل چه هغوى زياتيږى.هم دا حالات د ايمان وى.تردې پورې چه دا مكمل شى.او ما ستا نه تپوس اوكړو.چه آيا په دوى كښې څوك ددې دين قبلولو نه پس بيا دده نه ناراضه (او نا خوښه) شوې دې.او دا ئې پريخودې هم دې؟ تا اووئيل چه نه. او هم دا كيفيت د ايمان وى كله چه ددې بشاشت (تر وتازګى) زړونو كښې ښكته شى. نو بيا ددې نه څوك نه خفه كيږى.

خرم فى الحديث دا د هرقل د حديث يوه ټكړه ده.اصل حديث ډير اوګد دې.كوم چه د ..بدء الوحى..په آخر كښې تاسو وئيلې دې.د اوګد حديث نه په يوې ټكړې باندې اكتفاء كولو ته ،،**إختصار فى الحديث**،، او ،،**خرم فى الحديث**،، وئيلې شى.(٤)

د اختصار يا خرم فى الحديث په باره كښې اختلاف دې.

① بعض حضرات ددې نه مطلقاً منع كوى.او اختصار ته ناجائز وائى.لكه څنګه چه ددې حضراتو په نيز ..روايت بالمعنى.. **مطلقا ممنوع** دې.

② بعض حضرات اختصار فى الحديث ته هغه صورت كښې ناجائز وائى.چه كله دې راوى پخپله يا بل يوكس دا روايت وړاندې مكمل نه وى روايت كړې.كه پخپله ده يا بل يو راوى دا مكمل روايت كړې وى.نو دوباره د اختصار كولو اجازت دې.

③ بعض حضرات بغير دڅه تفصيل نه مطلقاً د اختصار فى الحديث د جواز قائل دى.كه هغوى ته دا پته وى.چه د الفاظو او د بيان اسلوب بدلولو سره معنى كښې څه فرق راځى.يا هغوى په دې خبره نه پوهيږى.

---

(١) كشف البارى(١١\٣٢۶)_
(٢) كشف البارى(١١\٣٢۵)_
(٣) كشف البارى(١١\٤٨٠)-
(٤) عمدة القارى(١\٢٩٤)-

خو په دې صورت کښې دا هم وئيلې شوی دی چه د اختصار في الحديث جواز په دې اندازه اطلاق سره نه دې بلکه هغه څيز سره مقيد کول پکار دی چه د محذوف جزء مذکور سره داسې تعلق نه وی کوم چه مخل بالمعنی وی لکه استثناء، شرط او غايت وغيره شو چه ددې په حذف کولو سره يقيناً په وړاندې معنی کښې خلل پيدا کيږی په دې وجه مطلقاً د جواز قائلينو ته هم دا قيد منل پکار دی وجه دا ده چه صفی هندی رحمه الله په داسې صورت کښې د اختصار في الحديث ممنوع کيدو باندې اتفاق نقل کړې دې

(۴) څلورم قول: او هم دا صحيح قول دې دا دې چه د اختصار في الحديث جواز يا عدم جواز کښې تفصيل دې که اختصار او خرم کونکې عالم وی او هغه په داسې طريقه خرم کوی چه د محذوف معنوی تعلق مذکوره سره نه پاتې کيږی نه په بيان کښې خلل پيدا کيږی او نه په دلالت کښې څه اثر راځی نو د داسې عالم ..اختصار.. او ..خرم.. جائز دې که روايت بالمعنی صحيح وی اوکه نه وی که ددې نه وړاندې ئې بالتمام پخپله يا بل چا روايت کړې وی او که نه وی کړې په دواړو صورتونو کښې جائز دې ځکه چه دا د دوو جدا جدا روايتونو په حکم کښې دی او که تصرف کونکې داسې عالم نه وی نو هغه ته د ..اختصار.. او ..خرم.. کولو اجازت نشته.

خودلته يوه خبره ياد ساتل پکار دی که هغه صحيح تصرف کونکې عالم وی نو هغه دپاره هم د اختصار في الحديث اجازت په دې صورت کښې دې کله چه دده مقام د ..تهمت.. نه بالاتر او اوچت وی که داسې نه وی مثلاً يو ځل ده مکمل روايت نقل کړو او بيا ئې چه کله دوباره مختصراً حديث نقل کړو نو هغه ته ويره شوه چه زه به متهم کړې شم يا به دا وئيلې شی چه ړومبی ځل ئې کوم روايت نقل کړې دی هغې کښې اضافه کړې ده يا به داسې وئيلې شی چه په دويم ځل ئې کوم ناقص روايت کړې دې دا د نسيان يا د ضبط (حفظ) د قلت په وجه دې که د داسې تهمت يره وی نو د داسې عالم دپاره نه ابتداء ..اختصار.. جائز دې او نه ثانياً. (۱)هم ددې قبيلې څنې دا هم دی چه مصنف په مختلفو بابونو کښې

حديث تقطيعاً ذکرکوی. ،،وهو إلى الجواز أقرب ومن المنع أبعد،،(۲)

امام بخاری رحمه الله هم دلته د ..خرم.. يا ..تقطيع.. نه کار اخستې دې او هغه چه چرته هم

دحديث يوه ټکړه جدا بيانوی هغه د جواز په حد کښې وی.(۳)،،والله اعلم،،_

په حديث باب کښې خرم دچا د طرفه واقع شوې دې؟ دلته يو بحث دا دې چه په دې حديث کښې ..خرم.. د امام بخاری رحمه الله د طرفه دې اوکه د بل چا د طرفه دې؟ علامه کرمانی او قسطلانی رحمهما الله فرمائی چه دا په ظاهره دامام بخاری رحمه الله د طرفه نه دې بلکه د امام

---

(۱) قال السيوطی فی التدريب (۲\۱۰۴) قال سليم فإن رواه ناقصاً ثم أراد روايته تاماً وكان ممن يتهم بالزيادة كان ذلک عذرا له فی تركها وكتمانها)_

(۲) تدريب الراوی (۲\۱۰۳، ۱۰۵) النوع السادس والعشرو صفة رواية الحديث الفرع السادس)-

(۳) أنوارالباری(۲\۱۹۲) وفضل الباری(۱\۵۴۳)-

زهرى رحمه الله نه شوي دي خكه چه دواړو خايونو كښې د امام بخارى رحمه الله شيوخ مختلف دى د بدء الوحى په روايت كښې د امام بخارى رحمه الله شيخ ابواليمان دې او په روايت د باب كښې ابراهيم بن حمزه دې ابراهيم بن حمزه سره د امام زهرى رحمه الله صرف د ..خرم.. روايت وو او د ابواليمان طريق تفصيلى دې غالباً ابراهيم بن حمزه به د ..ايمان.په.دين.. كيدو باندې استدلال كولو سره په دې تكړې باندې اكتفاء كړې وى (۱)

خو علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دا رائې صحيح نه ده خكه چه امام بخارى رحمه الله بعينه په دې سند سره هم دا حديث مكمل طور باندې په ،،كتاب الجهاد،، كښې ،،باب دعاء النبى ﷺ الى الإسلام والنبوة،، كښې ذكر كړې دې (۲) كه خرم د امام زهرى رحمه الله د طرفه وې نو ابراهيم بن حمزه به هلته كښې هم ناقص روايت كړې وې په دې وجه ..خرم.. د امام بخارى رحمه الله د طرفه دې (۳) ،،والله أعلم،،_

(۳۷) بَابُ فَضْلِ مَنْ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ

دا باب دعغه سړى د فضيلت په بيان كښې دې څوك چه د خپل دين دپاره د شكوك او شبهاتو نه براءت حاصل كړى.

ماقبل سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دې چه په وړاندې باب كښې د ايمان، اسلام، او احسان بيان وو او دا چه ټول په دين كښې داخل دى حالانكه په دې باب كښې د ،،استبراء للدين،، ذكر دې چه دا ايمان او احسان وغيره ته شامل دې او په دې كښې هيڅ شك نشته چه ،،استبراء للدين،، هم دين دې (۴)

د ترجمة الباب مقصد ① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله د ايمان امور ذكركوى په ذكر شوې ترجمة الباب قائمولو سره امام بخارى رحمه الله دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه ..ورع.. او ،،اتقاء عن الشبهات،، د ايمان د مكملاتو څنې دى (۵)

② حضرت شيخ الهند قدس روحه فرمائى چه وړاندې امام بخارى رحمه الله د اصرار على المعاصى نه ويره وركړې وه اوس په دې باندې ترقى كوى او دا ښودل غواړى چه د دين د حفاظت او صفائى دپاره د مشتبه امورو نه بچ كيدل ضرورى دى او لطيفه اشاره دې خبرې طرف ته هم معلوميږى چه توبه باندې اعتماد كولو سره معصيت كول پكار نه دى خكه چه معاصى او اصرار على المعاصى د توفيق سلب كولو سبب جوړيږى چه بيا به د توبې توفيق

---

۱) شرح الكرمانى (۲۰۲/۱) وإرشاد السارى (۱۴۲/۱)-

۲) صحيح البخارى (۴۱۲/۱)-

۳) عمدة القارى (۲۹۴/۱)-

۴) عمدة القارى (۲۹۵/۱)-

۵) فتح البارى (۱۲۶/۱)-

هم نه وی.نو مسلمان ته د ابتداء نه خپل دین او عرض (ایمان) د گناهونو.او مشتبه امورو نه بچ ساتل پکار دی.([1])

③ حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله دلته ایمان کښې تفاوت بیانول غواړی.په دې طریقه چه په دې باب کښې د استبراء للدین بیان دې.او په استبراء کښې تفاوت وی.نو په دې سره ایمان کښې هم تفاوت ثابت شو.([2])

④ حضرت شیخ الهند صاحب رحمه الله فرمائی.چه ددې نه وړاندې باب تیر شوې دې.،،باب خوف المؤمن أن یحبط عمله،، په دې کښې مؤمن د عمل د احباط نه ویرولې شوې وو.اوس په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله داسې طریقه او لاره ښودل غواړی.چه ددې په اختیارولو سره سړې د حبط عمل نه بچ کیږی.او هغه دا لاره ده.چه خپل دین دپاره استبراء اوکړې شی.او د شبهات نه بچ شی.([3])

⑤ حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی.دا احتمال هم شته.چه دا باب د تیرشوی باب دپاره په منزله د تکملې وی.ځکه چه په حدیث د جبرئیل کښې د احسان بیان وو.او ددې باب نه د احسان دلارې تعلیم مقصود دې.یعنی دا ښودل غواړی.چه د احسان د حصول طریقه دا ده.چه د دین د اتباع په نیت سره د قلب د احوالو مراعات اوساتلې شی.او د شبهاتو نه اجتناب اوکړې شی.([4])

ددین د اتباع د نیت قید ددې دپاره اولګولې شو.که دین نه وی.نو د قلب د احوالود مراعاتو، اودشبهاتو نه د بچ کیدوهیڅ فائده نشته.لکه ډیر زیات جوګیان (منجوران فقیران) ښه ډیر ریاضتونه کوی.او د ډیرو څیزونو نه پرهیز کوی.خو چونکه د دین اتباع نه وی.په دې وجه د احسان طریقه حاصلول هم ممکن نه وی.([5])

⑥ دا هم ممکن ده.چه په دې سره دمرجئه تردید وی.هغوی وائی.چه ،،لا تضر مع الإیمان معصیة،، نو په دې باب سره ددوی تردید کولې شی.چه تاسو معصیت ته غیر مضر وائی. حالانکه د حدیث نه ښکاره ده.چه د مشتبهاتو نه نه بچ کیدل هم مضر دی.([6])

یو اشکال او د هغې جواب: امام بخاری رحمه الله دلته د حدیث په الفاظو باب قائم کړې دې.فرمائیلی ئې دی.،،...استبرأ لدینه،، حالانکه حدیث کښې دی.،،...استبرأ لدینه وعرضه،، سوال دا دې.چه ،،وعرضه،، ئې ولې پریخودو؟

---

[1]) الأبواب والتراجم لصحیح البخاری لشیخ الحدیث الکاندهلوی (ص۳۹)_
[2]) لامع الدراری (۶۰۷/۱)-
[3]) تقریر بخاری شریف (۱۵۳/۱)_
[4]) الأبواب والتراجم (۳۹)-
[5]) المصدر السابق)-
[6]) إمداد الباری (۷۷۲/٤)-

ددې جواب دا دې چه استبراء للدين. استبراء للعرض ته مستلزم دې يعنی کوم سړې چه د خپل دين حفاظت کوی هغه به د داغدار کيدو نه بچ کوی په دې سره به د عزت حفاظت پخپله کيږی په دې وجه ئې استبراء للعرض په مستقله ترجمه کښې د راوړلو ضرورت اونه ګڼړلو.(١) والله اعلم.

۵۲- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ(٢) يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ [١٩٣٦]

رجال الحديث

① **ابونعيم**: دامشهور محدث ابو نعيم الفضل بن دكين الملائى الكوفى الاحول دې. دكين ددوى د پلار لقب دې. د دوى نوم عمرو بن حماد دې.(٣)

دوى د امام اعمش. زكريا بن ابى زائده. جعفر بن برقان. عمر بن ذر. مالك بن مغول. مسعر بن كدام. سفيان الثورى. شعبه. اسرائيل. جرير بن حازم. امام ابوحنيفه. او ابن ابى ليلى رحمهم الله وغيره نه حديثونه اوريدلى دى.(٤)

ددوى نه امام بخارى رحمه الله ډير حديثونه روايت كړى دى. ددوى نه علاوه امام احمد بن حنبل. اسحاق بن راهويه. يحيي بن معين. ابوخيثمه ابوبكر بن ابى شيبه. عثمان بن ابى شيبه. امام ذهلى. امام دارمى. عبد بن حميد. عباس دورى. ابو زرعه رازى. ابوزرعه دمشقى. ابوحاتم. ابن الفرات. او ابراهيم حربى رحمهم الله وغيره ډيرو حضراتو حديثونه روايت كړى دى.(٥)

---

(١) عمدة القارى(١١/٢٩٥)-

(٢) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب البيوع باب الحلال بين رقم ٢٠٥١ ومسلم فى صحيحه (٢٨/١٢) كتاب البيوع والمساقاة والمزارعة باب أخذ الحلال وترك الشبهات والنسائى فى سننه (٢١٠/١٢) كتاب البيوع باب إجتناب الشبهات فى الكسب وأبوداو فى سننه فى كتاب البيوع باب فى إجتناب الشبهات رقم ٣٣٢٩ و ٣٣٣٠) والترمذى فى جلمعه فى كتاب البيوع باب ما جاء فى ترك الشبهات رقم ١٢٠٥ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الفتن باب الوقوف عند جامعه الشبهات رقم ٣٩٨٤)-

(٣) تهذيب الكمال(٢٣/١٩٧) وسير أعلام النبلاء (١٠/١٤٢)_

(٤) سير أعلام النبلاء (١٠/١٤٤، ١٤٥) وتهذيب الكمال(٢٣/١٩٧، ٢٠٢)-

(٥) سير أعلام النبلاء (١٠/١٤٥، ١٤٦) وتهذيب الكمال(٢٣/٢٠٢، ٢٠٤)-

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى «أبو نعيم أعلم بالشيوخ وأنسابهم وبالرجال.....»(١)

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى «أبو نعيم ثقة، ثبت، صدوق»(٢)

امام احمد رحمه الله فرمائى ،،أبو نعيم يقظان في الحديث،،(٣)

هم دا امام احمد رحمه الله فرمائى ،،كان أبو نعيم ثبتاً،،(٤)

محمد بن عبدالله بن عمار موصلى رحمه الله فرمائى «أبو نعيم متقن، حافظ، إذا روى عن الثقات فحديثه حجة أحج مايكون»(٥)

احمد بن صالح رحمه الله فرمائى «ما رأيت محدثاً أصدق من أبي نعيم»(٦)

د على بن المدينى رحمه الله نه تپوس اوشو چه ،،من أوثق أصحاب الثورى؟،، نو دوى د ابو نعيم نوم هم واخستلو (٧)

امام عجلى رحمه الله فرمائى ،،ثقة ثبت في الحديث،،(٨)

يعقوب بن سفيان فارسى رحمه الله فرمائى «أجمع أصحابنا أن أبا نعيم كان غاية في الإتقان»(٩)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى «ثقة كان يحفظ حديث الثورى و مسعر حفظاً.....كان يأتي بحديث الثورى على لفظ واحد لايغير، ولا يلقن، وكان حافظاً متقناً»(١٠)

ابو نعيم رحمه الله پخپله فرمائى «نظر ابن المبارك في كتبي، فقال: ما رأيت أصح من كتابتك،،(١١)

ابن سعد رحمه الله فرمائى ،،كان ثقة مأموناً كثير الحديث، حجة،،(١٢)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ..كتاب الثقات.. كښې ذكر كړى دى.او فرمائى ،،كان أتقن أهل زمانه،،(١٣)

---

(١) تهذيب الكمال(٢٣\٢٠٦) وسير أعلام النبلاء (١٠\١٤٧)-
(٢) تاريخ بغداد (١٢\٣٥٢) وتهذيب الكمال(٢٣\٢٠٦)-
(٣) تاريخ بغداد (١٢\٣٥٣) وتهذيب الكمال (٢٣\٢٠٧)-
(٤) المصادر السابقة)-
(٥) تاريخ بغداد (١٢\٣٥٤) وتهذيب الكمال(٢٣\٢١١)_
(٦) المصادر السابقة) وسير أعلام النبلاء (١٠\١٤٧)_
(٧) تهذيب الكمال(٢٣\٢١٢)-
(٨) المصدر السابق)-
(٩) المصدر السابق) وسير أعلام النبلاء (١٠\١٤٧)-
(١٠) تهذيب الكمال(٢٣\٢١٢. ٢١٣)-
(١١) تاريخ بغداد (١٢\٣٤٨) وتهذيب الكمال(٢٣\٢١٣)
(١٢) طبقات ابن سعد(٦\٤٠٠)_
(١٣) الثقات لابن حبان (٧\٣١٩)-

خطيب بغدادي رحمه الله فرمائي .«كان أبو نعيم مزاحاً ذا دعابة مع تدينه وثقته وأمانته»[1]

امام نسائي رحمه الله فرمائي .،،أبو نعيم ثقة مأمون،،[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي .،،ثقة ثبت،،[3]

البته په امام ابونعيم رحمه الله باندې د ،،تشيع،، الزام وو.لکه حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي.،،حافظ حجة، إلا أنه يتشيع من غير غلو ولا سب،،[4]

دغه شان امام يحي بن معين رحمه الله فرمائي .«كان أبو نعيم إذا ذكر إنساناً فقال :هو جيد، وأثنى عليه، فهو شيعي، وإذا قال: فلان كان مرجئاً فاعلم أنه صاحب سنة، لا بأس به»[5]

خو ددوی تشيع ډير خفيف (معمولي) وو.نه به ده د بدعت مويد روايات نقل کول.او نه داعي الى البدعت وو.په دې وجه ټولو دده حديثونه قبول کړی دی.[6] پخپله فرمائي.،،ما كتبت علي الحفظة أني سببت معاوية،،[7]

د امام ابونعيم رحمه الله طبيعت کښې د مزاح ماده وه:

① يو خلې يو سړی ددوی دروازه اوټکوله.ابو نعيم رحمه الله تپوس اوکړو.څوک يې؟ په جواب کښې هغه اووئيل.،،أنا،، دوی جواب ورکړو.،،من أنا؟،،نو دې سړی اووئيل. ،،رجل من ولد آدم،، ابو نعيم په جلتئ ور اووتلو. او ورجخت شو.او ښکل ئې کړو.او ،،مرحباً وأهلاً،، ئې اووئيل.او وې وئيل.چه زما د سره خيال نه وو.چه د حضرت آدم عليه السلام په نسل کښې به اوس هم څوک باقي پاتې شوې وی.[8]

② يوخلې ابو نعيم د خپل شيخ سفيان نه څه تپوس اوکړو.نو هغوی مزاحاً اووئيل.،،أنت لا تبصر النجوم بالنهار،، نو دوی فوراً اووئيل.،، وأنت لا تبصرها كلها بالليل،، په دې باندې هغه بې اختياره په خندا شو.[9]

---

[1] تاريخ بغداد (١٢\٣٤٧) وتهذيب التهذيب (٢٧٦\١)-

[2] تهذيب التهذيب(٢٧٦\١)-

[3] تقريب التهذيب (ص.٤٤٦) رقم ٥٤٠١)-

[4] ميزان الإعتدال (٣٥٠\٣) رقم ٦٧٢٠)-

[5] المصدر السابق)-

[6] هدى الساري(٤٣٤)-

[7] سير أعلام النبلاء (١٥١\١٠)-

[8] تهذيب الكمال(٢١٦\٢٣)-

[9] تاريخ بغداد (١٢\٣٤٧) وتهذيب الكمال(٢٠٦\٢٣)-

④ دابو نعيم رحمه الله ثقاهت او قوت حفظ او د محدثينو په احتياط باندې دلالت دپاره دا واقعه هم د ذكر قابله ده.احمد بن منصور رمادى نقل كوى.چه زه احمد بن حنبل او يحي بن معين سره د خادم په طور د امام عبدالرزاق رحمه الله نه حديثونو اوريدو دپاره لارم.په واپسئ چه كله مونږ كوفې ته راورسيدو.نو يحي بن معين امام احمد ته اووئيل.چه زه د ابو نعيم امتحان اخستل غوارم.امام احمد منع كړو. او وې فرمائيل.چه هغه ثقه دې.امام يحي بن معين اونه منل.په يو كاغذ كښې ئې د ابو نعيم ديرش حديثونه اوليكل.او د هرلسو حديثونو نه پس ئې د يو بل محدث د حديث اضافه اوكړله.دا درې واړه ابو نعيم ته اورسيدل.دروازه ئې اوټكوله.نو هغه راووتلو.او د خپل كور دروازې مخې ته يو دپه (موړه) باندې كيناستل.ښى طرف ته ئې احمد بن حنبل كينولو.ګس طرف ته ئې يحي بن معين، او احمد بن منصور رمادى ددوى مخې ته لاندې كيناستلو.يحي بن معين كاغذ راوښكلو.او لوستل ئې شروع كړل.ابو نعيم خاموشئ سره اوريدل.كله ئې چه لس حديثونه واورول.يوولسم حديث ئې اولوستلو.نو هغوى تنبيه وركړله.چه دا حديث وران كړه.دا زما روايت نه دې.بيا ئې لس حديثونه اووئيل.ددې نه پس ئې اضافه شوې حديث واورولو.نو دوى بيا تنبيه اوفرمائيله.او دا ئې كټ كړو.بيا د لسو حديثونو نه پس چه كله هم دا صورت راپيښ شو.نو ددوى مخ متغير شو.د امام احمد مټ ئې اونيولو.او يحي بن معين ته مخاطب شو.او وې وئيل.،،أما هذا فأورع أن يفعل مثل هذا،،چه دې خو د داسې قسمه حركت نه دير اوچت او برتر دې.دې داسې نشى كولې.بيا ئې د احمد بن منصور رمادى په باره كښې اووئيل.چه دده داسې جرات نشى كيدې.اوس پاتې شوې ته، نو ،،هذا من فعلك يا فاعل،،ئې اووئيل.او دوى يحي بن معين ته زور درلره لته وركړله.چه هغه د موړې نه لاندې پريوتلو.او پاسيدو، كور ته لاړو.

امام احمد، يحي بن معين ته اووئيل.چه ما خو ته منع كړې وې.چه دا سړې ثقه دې.هسې بيسه داسې حركت كولو سره مه اينخله.امام يحي بن معين رحمه الله اوفرمائيل.،،والله لرفسته أحب إلى من سفرتى،، چه په خدائې قسم! ما ته د خپل ټول سفر په مقابله كښې دا لته زياته خوښه ده. چه ماته ددې سړى د تثبت او ثقاهت علم اوشو.(١)

⑤ امام ابونعيم رحمه الله كثيرالعيال وو.حديثونه به ئې اورول.او د حاكمانو امراء نه به ئې د معاوضې په طور څه اخستل.(٢) خلقو ده لره ملامته كړو.نو دوى اووئيل. ((تلوموننى على الأخذ، ولى بيتى ثلاثة عشر، وما فى بيتى رغيف))(٣)

---

(١) تاريخ بغداد (١٢\٣٥٤، ٣٥٤) وتهذيب الكمال(٢٣\١٠،٢١٠، ٢١١) وسير أعلام الكبل١ (١٠\١٤٨، ١٤٩)

(٢) سير أعلام النبلاء (١٠\١٥٢)-

(٣) تهذيب الكمال(٢٣\٢١٨) وسير أعلام النبلاء (١٠\١٥٢)-

يو سړی دوی د مرګ نه پس په خوب کښې اوکتل.چه په حديث باندې معاوضه اخستلو باندې الله تعالی تاسو سره څه معامله اوکړله.دوی جواب ورکړو. ((نظر القاضي في أمري، فوجدني ذا عيال فعفا عني))[1]

په ۲۱۹ه کښې ددوی وفات اوشو.[2]،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ زكريا: دوی زکريا بن ابی زائده کوفی دې.[3]د ابو زائده په نوم کښې اختلاف دې.امام بخاری رحمه الله خالد بن ميمون راجح ګرځولې دې.[4] د زکريا بن ابی زائده شمار صغار تابعينو کښې دې.البته د هيڅ يو صحابی نه ددوی روايت کول ثابت نه دی.[5]

دوی دخالد بن سلمه، سعد بن ابراهيم، سماك بن حرب، عامر شعبی، عبدالملك بن عمير، عطية العوفی او ابو اسحاق سبيعی رحمهم الله وغيره نه حديث روايت کړی دی.[6]

ددوی نه روايت کونکو کښې سفيان ثوری، سفيان بن عيينه شعبه بن الحجاج.عبدالله بن المبارك. عبيدالله بن موسى، ابو نعيم او يحي بن سعيد القطان رحمهم الله وغيره حضرات دی.[7]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،صالح،،[8]

امام ابوداؤد رحمه الله دوی له ،،ثقه،، ګرځولې دې.[9]

امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله فرمائی.،،ليس به بأس،،[10]

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی.،،صويلح،،[11]

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ثقة حلو الحديث،،[12]

امام احمد رحمه الله فرمائی.((ثقة حلو الحديث))[13]

---

[1]) المصادر السابقة)-

[2]) المصادر السابقة)-

[3]) تهذيب الكمال(۳۵۹\۱۹)_

[4]) التاريخ الكبير(۴۲۱\۳) رقم ۱۳۹۶)-

[5]) سير أعلام النبلاء(۲۰۲\۶)-

[6]) تهذيب الكمال(۳۵۹\۹، ۳۶۰)-

[7]) المصدر السابق)-

[8]) تهذيب الكمال(۳۶۱\۱) وميزا الإعتدال(۷۳\۲) رقم ۲۸۷۵)-

[9]) تهذيب الكمال(۳۶۲\۱) وتهذيب التهذيب (۳۳۰\۳)-

[10]) التاريخ الكبير(۴۲۱\۳) رقم ۱۳۹۶)-

[11]) سير أعلام النبلاء (۲۰۳\۶)-

[12]) تهذيب الكمال(۳۶۲\۱)-

[13]) تهذيب الكمال(۳۶۱\۱) وميزان الإعتدال(۷۳\۲) رقم ۲۸۷۵)-

یعقوب بن سفیان او ابوبکر البزار رحمهما الله هم دوی ته ،،ثقه،، ونیلی دی. (۱)

ابن سعد رحمه الله فرمائی: ،،کان ثقة کثیر الحدیث،، (۲)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۳)

خو کوم ځائې چه دحدیث عالمانو نه ددوی په باره کښې تعدیل منقول دی. هلته ددوی په باره کښې دا تصریح هم شته. چه ده به تدلیس کولو.

حافظ ابن حجر رحمه الله دوی ته مطلقاً مدلس ونیلی دی. لکه چه لیکی، ،،ثقة کان یدلس،، (۴)

خو حقیقت دا دې. چه دوی لره چه ابوحاتم، ابوزرعه، او ابوداؤد مدلس ګرخولی دی. تولو قید لګولې دې. چه دوی به صرف هغه روایاتو کښې تدلیس کولو. کوم چه ددوی دشیخ شعبی نه منقول دی. (۵) لکه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. ،،ثقة یدلس عن شیخه الشعبی،، (۶)

خو ددوی د تدلیس باوجود دوی لره د حدیث امامانو قبول کړې دې. ددې ښکاره وجه دا ده. چه محذوف راوی به مجهول نه وو. بلکه معلوم به وو. لکه ابوحاتم رحمه الله فرمائی. «أن المسائل التی یرویها زکریا عن الشعبی لم یسمعها منه، إنما أخذها عن أبی حریز» (۷)

دغه شان یحیی بن زکریا رحمه الله فرمائی. «لو شئت لسمیت لك من بین أبی وبین الشعبی» (۸)

البته دلته دا یاد ساتئ، چه ددوی هغه روایتونه کوم چه د ابواسحاق سبیعی نه منقول دی. هغې کښې څه حده پورې ضعف دې. ځکه چه ابو اسحاق نه ددوی سماع آخری عمر کښې شوې وه. (۹) او دې دغه وخت کښې مختلط شوې وو. (۱۰)

ددوی وفات په ۱۴۷ھ یا ۱۴۸ھ یا ۱۴۹ھ کښې شوې وو. (۱۱) ،،رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،

④ **عامر:** دا مشهور تابعی محدث ابوعمر عامر بن شراحیل شعبی کوفی رحمه الله دې. ددوی مختصرحالات دکتاب الایمان "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" لاندې تیرشوی دی. (۱۲)

---

۱) تهذیب التهذیب (۳۳۰/۳)_
۲) الطبقات (۳۵۵/۶)-
۳) الثقات (۳۳۴/۶)-
۴) تقریب التهذیب (۲۱۶) رقم ۲۰۲۲)-
۵) تعلیقات الکاشف (۴۰۵/۱) رقم ۱۶۴۳)-
۶) الکاشف (۴۰۵/۱) رقم ۱۶۴۳)-
۷) تهذیب الکمال (۳۶۲/۹)-
۸) المصدر السابق)-
۹) تهذیب الکمال (۳۶۱/۹)-
۱۰) تقریب التهذیب (ص. ۴۲۳) رقم ۵۰۶۵)-
۱۱) تهذیب الکمال (۳۶۲/۹. ۳۶۳)-
۱۲) کشف الباری (۶۷۹/۱)-

④ **النعمان بن بشیر:** دا مشهور صحابی حضرت ابو عبدالله نعمان بن بشیر (بفتح الباء الموحده وکسر الشین المعجمة) بن سعد ثعلبه بن جلاس (بضم الجیم و تخفیف اللام) (ویقال: خلاس: بفتح الخاء المعجمة و تشدید اللام) بن زید بن مالك بن ثعلبه بن کعب بن الخزرج انصاری مدنی دې.[1]

ددوی پلار حضرت بشیر بن سعد ﷺ په بیعت عقبهٔ ثانیه کښې شریك وو. دا بدری صحابی دې. د بدر نه علاوه په نورو ټولو غزواتو کښې هم شریك پاتې شوې دې. او ددوی مور د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن رواحه ﷺ خور ده. دا هم صحابیه ده.[2]

حضرت نعمان بن بشیر ﷺ د هجرت په دویم کال پیدا شو. دا د هجرت نه پس انصارو کښې ‹‹أوّل مولود فی الإسلام›› دې. لکه څنګه چه حضرت عبدالله بن الزبیر ﷺ په مهاجرینو کښې ‹‹أوّل مولود فی الإسلام›› وو. حضرت نعمان بن بشیر د حضرت عبدالله بن الزبیر نه شپږ میاشتې مشر وو.[3]

حضرت نعمان بن بشیر ﷺ بالاتفاق صغار صحابو کښې وو.[4] په دې وجه دې خبره کښې اختلاف دې چه دوی د نبی کریم ﷺ نه سماع کړې وه او که نه؟ نو د مدینې خلق د سماع انکار کوی. او د عراق خلق اثبات کوی.[5]

امام یحي بن معین ﷫ فرمائی. چه حضرت نعمان بن بشیر ﷺ نه ‹‹سمعت النبی ﷺ›› الفاظو سره صرف یو حدیث (حدیث باب) منقول دې. باقی په هیڅ یو روایت کښې براه راست سماع نشته.[6]

بهرحال دوی د نبی کریم ﷺ نه علاوه د خپل ماما حضرت عبدالله بن رواحه، حضرت عمر بن الخطاب، او د حضرت عائشه ﷞ نه روایات نقل کړی دی.[7]

ددوی نه حسن بصری، سماك بن حرب، عامر شعبی، عروه بن الزبیر، ابو اسحاق سبیعی او ابو قلابه جرمی ﷭ وغیره ډیرو تابعینو حدیثونه حاصل کړی دی.[8]

---

[1]) تهذيب الأسماء واللغات (۲\۱۲۹) وتهذيب الكمال(۲۹\۴۱۱)۔

[2]) تهذيب الأسماء واللغات(۲\۱۲۹)_

[3]) الإصابة(۳\۵۵۹)۔

[4]) سير أعلام النبلاء(۳\۴۱۱)_

[5]) تهذيب الكمال(۲۹\۴۱۲)_

[6]) المصدر السابق خودا خبره تيك نه معلوميږی. ځکه د بخاری په (۲\۹۶۹) کتاب الرقاق اب صفة الجنة والنار رقم ۶۵۶۱ و۶۵۶۲) کښې اود صحیح مسلم په ((۱\۱۱۵) کتاب الإیمان باب شفاعة النبی ﷺ لأبی طالب والتخفیف عنه بسببه) کښې دحضرت نعمان بن بشیر ﷺ نه نقل دی. دوی فرمائی. ((سمعت رسول الله ﷺ فتنبه)_

[7]) تهذيب الكمال(۲۹\۴۱۲)۔

[8]) تهذيب الكمال ([illegible])

دي شاعر هم وو.ډير زيات كريم او سخي وو.([1])
د حضرت معاويه رضي الله عنه په زمانه كښې د حمص او كوفې ګورنر پاتې شوې وو.د حضرت معاويه رضي الله عنه نه پس د يزيد بن معاويه په زمانه كښې هم ددې دواړو علاقو حاكم وو.څه موده پورې ئې په دمشق كښې د قضاء فرائض هم پوره كول.([2])
ددوى نه تول يوسل څوارلس روايتونه نقل دى.په دې كښې پنځه حديثونه متفق عليه دى.او په يو حديث كښې امام بخارى رحمه الله او په څلورو حديثونو كښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې.([3])
كله چه دې په ۲ھ كښې پيدا شو.نو دده پلار حضرت بشير بن سعد رضي الله عنه دوى نبى كريم صلى الله عليه وسلم له راوستل.او د دعا درخواست ئې اوكړو.نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل.«أما ترضى أن يبلغ ما بلغت، ثم يأتى الشام، فيقتله منافق من أهل الشام»([4])نو هم دغه شان اوشوه.چه دوى د حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما په زمانه كښې اووتل.په لاره كښې خالد بن خلى كلاعى نومې يو بدبخت دوى شهيد كړو.دا د ۶۴ھ واقعه ده.([5])،،رضى الله عنه وأرضاه،،_

دحديث باب اهميت: د حديث باب په عظمت شان باندې د عالمانو اجماع ده.اودا د هغه حديثونو نه يو حديث دې.په كومو چه د اسلام مدار دې.بعضې حضرات وائى.چه دا ثلث الاسلام دې.څكه چه ،،اسلام،، په دريو حديثونو كښې دائر دې.① يو حديث باب ،،الحلال بين.....،، ② دويم حديث ،،الأعمال بالنيات...،،③ او دريم حديث ،،من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه....،،([6])
امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى.چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پنځه لاكهه حديثونه ليكلى دى.د هغې نه مې انتخاب كړې دې.او په ،،كتاب السنن،، كښې مې څلور زره او اته سوه حديثونه جمع كړى دى.چه په دې كښې صحيح هم شته.او د صحيح مشابه او مقارب هم. حالانكه د انسان د خپل دين دپاره څلور حديثونه كافى دى:

---

[1] تهذيب الأسماء (۱۳۰/۱۲)-
[2] تهذيب الكمال(۴۱۴/۲۹) وسيرأعلام النبلاء(۴۱۲/۳)_
[3] سيرأعلام النبلاء (۴۱۱/۳) وتهذيب الأسماء (۱۲۹/۱۲) وعمدة القارى(۲۹۶/۱) وفى خلاصة الخزرجى (۴۰۲) له مائة وأربعة وعشرون حديثاً ولعله خطأ والصواب ما ذكرناه مائة وأربعة عشر حديثاً كما فى المصادر المذكورة والله أعلم)-
[4] تهذيب الكمال(۴۱۶/۲۹)-
[5] سيرأعلام النبلاء(۴۱۲/۳) وتهذيب الكمال(۴۱۶/۲۹، ۴۱۷)_
[6] قاله العينى رحمه الله فى العمدة (۲۹۹/۱) والطيبى فى الكاشف عن حقائق السنن (۹/۶) فى كتاب البيوع باب الكسب وطلب الحلال والكرمانى فى شرحه (۲۰۳/۱) والنووى فى شرحه لمسلم (۲۸/۲) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترك الشبهات)_ وقال أحمدأصول ا لإسلام ثلاثة أحاديث :هذا (أى الأعمال بالنيات..) والحلال بين ..إلخ ومن أحدث فى أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد) كذا فى الفتوحات الربانية)(۶۵/۱)-

① يو ،،الأعمال بالنيات.....،، ② دويم ،،من حسن اسلام المرء ترکه مالا يعنيه.....،، ③ دريم ،،لايکون المؤمن مؤمناً حتى يرضى لأخيه مايرضى لنفسه،، ④ څلورم ((الحلال بيّن والحرام بيّن.....))[١]

بعضې حضراتو د دريم حديث ((لا يكون المؤمن مؤمناً.....)) په ځاې ((ازهد فى الدنيا يحبك الله.....)) ذکر کړې دې ([٢])

عالمانو د حديث باب دعظمت سبب دا بيان کړې دې چه په دې حديث کښې نبى کريم ﷺ د خوراك. څکاك. او لباس وغيره په اصلاح او بهتروالى باندې تنبيه فرمائيلې ده چه ددې څيزونو حلال کيدل ضرورى دى او نبى کريم ﷺ د حلال پيژندلو لاره ښودلې ده.او د مشتبهاتو پريخودو حکم ئې ورکړې دې.څکه چه هم په دې سره سړې د خپل دين او عزت حفاظت کولې شى.دا ټولې خبرې نبى کريم ﷺ د يو مثال په ذريعه بيان کړې.او بيا په آخر کښې د ټولو نه زيات اهم کار يعنى د زړه د احوالو مراعات او نګرانۍ په باره کښې ئې تاکيد فرمائيلې دې.([٣])

قوله: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: ما د نبى کريم ﷺ نه واوريدل.چه دوى فرمائيل...

په دې تصريح سره د هغه حضراتو ترديد اوشو.څوك چه دا وائى.چه دوى ته براه راست د نبى کريم ﷺ نه سماع حاصل نه ده.([٤])څکه چه دا د صغار صحابو څنې وو.د نبى کريم ﷺ د وفات په وخت ددوى عمر اته کاله وو.([٥])

ددې تصريح نه يو خو دا معلومه شوه.چه دوى ته سماع براه راست حاصل ده. دويمه خبره دا معلومه شوه.چه د صبى مميز تحمل معتبر دې.([٦])لکه چه دلته کښې حضرت نعمان بن بشير رضی الله عنه په ماشوموالى کښې تحمل کړې وو.او دا ئې د بلوغ نه پس ادا کړې وو.

دلته دا خبره هم ذهن کښې کينول پکار دى.چه بعضې حضراتو ددوى سماع صرف په حديث باب کښې منلې ده.باقى په يو حديث کښې ئې هم نه ده منلې.لکه څنګه چه اوس وړاندې

---

[١]) انظرتاريخ بغداد (٥٧١٥) وتهذيب الكمال(٣٦٤١١١) وسيرأعلام النبلاء(٢١٠١١٣) وشرح النووى على صحيح مسلم (٢٨١٢)_

[٢]) الفتوحات الربانية (٦٤١١) وشرح النووى(٢٨١٢)_

[٣]) شرح النووى(٢٨١٢) كتاب البيوع باب أخذ ا لحلال وترك الشبهات وشرح الكرمانى(٢٠٣١١) والكاشف(٩١٦) وعمدة القارى(٢٩٩١١)_

[٤]) قال الحافظ: وفى هذا رد القول الواقدى ومن تبعه أن النعمان لا يصح سماعه من رسول الله... فتح البارى(١٢٦١١)

[٥]) كما سبق بيان ذلك فى ترجمته آنفاً)-

[٦]) فتح البارى(١٢٦١١)-

ددوى په حالاتو كښې د امام يحي بن معين رحمه الله په حوالې سره مونږ ذكر كړل.خو دا خبره هم صحيح نه ده.ځكه چه ددې حديث نه علاوه نورو حديثونو كښې هم د نبى كريم ﷺ نه براه راست د سماع دوى تصريح كړې ده. (١)

قوله: الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ:

حلال هم واضح دى او حرام هم ښكاره دى.او ددې دواړو په مينځ كښې څه مشتبه څيزونه دى چه دا ډير خلق نه پيژنى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.«الحلال بين والحرام بيّن فى عينهما و وصفهما بأدلتهما الظاهرة» يعنى حلال او حرام د خپلو واضحو دليلونو په وجه د خپل ذات او وصف هر اعتبار سره بالكل ښكاره او واضح دى. (٢)

مطلب دا دې چه يو څيز به يا خو د طلب تنصيص او تصريح مع الترك په وعيد سره كولې شى يا به ددې د پريخودو په تنصيص او تصريح مع الوعيد على الفعل كولې شى.رومبې

،،حلال بيّن،، دې.دويم ،،حرام بيّن،، دې.اوكه دا صورت نه وى.نود مشتبهاتو د قبيل څنې دې.او ددې نه هم بچ كيدل پكار دى.ځكه د حرامو د جنس څنې دې.نوسړې به د حرامو نه محفوظ وى.اوكه د حرامو د جنس څنې نه دې.بلكه د مباح د قسم څنې دې.نو بيا هم ددې حسن نيت په وجه به ده ته اجر او ثواب ملاويږى.چه دې د حرامو د ويرې نه دا پريږدى.

علامه ابوالحسن سندهى رحمه الله دلته مفصل كلام كړې دې.د هغې خلاصه دا ده.چه په دې جمله كښې يو څو احتماله كيدې شى.

① يو دا چه «كل ما هو حلال عندالله تعالى فهو بيّن بوصف الحل، يعرفه كل أحد بأنه حلال» :غه شان «الحرام كل ما هو حرام عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحرمة، يعرفه كل أحد بأنه حرام» يعنى كوم څيز چه په واقع كښې يعنى د الله تعالى په نيز حلال دې.هغه بالكل واضح دې.او ټولو خلقو ته معلوم دې.او كوم څيز چه فى الواقع يعنى د الله تعالى په نيز حرام دې.

هغه هم بالكل واضح دې.او ټولو خلقو ته معلوم دې.

علامه سندهى رحمه الله فرمائى.دا احتمال صحيح نه دې.ځكه په څيزونو كښې كه غور اوكړې شى.نو په هغې كښې فى الواقع او د الله تعالى په نيز هيڅ قسمه اشتباه نشته.نو په واقع كښې د څيزونو دوه قسمونه جوړيږى: حلال او حرام، حالانكه په حديث باب كښې درې قسمونه بيان كړې شوى دى.① حلال ② حرام ③ مشتبهات.

② دويم احتمال دا دې.چه ددې معنې ده.«الحلال بيّن حكماً، وهو أنه لا يضر تناوله، وكذا الحرام بيّن، من حيث أنه يضر تناوله، أى هما يعرف الناس حكمهما، لكن ينبغى للناس أن يعرفوا حكم المحتمل

---

(١) قدمنا أمثلته سابقاً تحت ترجمته تعليقاً فارجع إليه إن شئت)_

(٢) فتح البارى(١٢٧/١)-

المتردد بين كونه حلالاً أو حراماً...» مطلب دا دې چه د حلال حکم هم ښکاره دې چه ددې استعمال مضر نه دې او د حرامو حکم هم ښکاره دې چه ددې استعمال مضر دې کوم څیز چه د تحقیق قابل دې هغه د مشتبهاتو په حکم کښې دې چه ددې په حلال او حرام کیدو کښې اشتباه ده ښکاره نه حلت معلوم دې او نه حرمت معلوم دې نبی کریم ﷺ ددې حکم بیان کړې دې چه ددې نه اجتناب کونی علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه ددې جملې صحیح مطلب هم دا دې.

③ دریم احتمال دوی دا بیان کړې دې چه «الحلال الخالص بيّن، والحرام الخالص بيّن، يعلمهما كل أحد، لكن المشتبه غير معلوم، لكثير من الناس» علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه دا احتمال هم صحیح نه دې ځکه که ددې جملې هم دامعنی واخستلې شی نوپه دې کښې دوه احتمالات دی.

① یو احتمال دا دې چه د ،،الحلال الخالص،، نه مراد ،،الحلال الخالص المعلوم عند الناس،، وی. او د ،،الحرام الخالص،، نه مراد ،،الحرام الخالص المعلوم عند الناس،، وی. یعنی ،،الحلال بيّن،، او ،،الحرام بيّن،، کښې چه کوم ،،الحلال،، او،،الحرام،، واقع دی. دا حلال فی علم الناس او حرام فی علم الناس اوګرځولې شی نو مطلب به دا شی. چه«الحلال الخالص المعلوم عند الناس بيّن و معلوم لديهم، والحرام الخالص المعلوم عند الناس بيّن و معلوم لديهم» په دې صورت کښې جمله بالکل بې معنی کیږی ځکه چه هرکله حلال هم هغه مراد دې کوم چه خلقو ته ښکاره دې او حرام هم هغه مراد دې کوم چه خلقو ته ښکاره دې نو بیا د ،،بيّن،، وئیلوحکم لګول بې معنی دې په دې وجه علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه د ،،الحلال بيّن،، معنی ،،الحلال الخالص بيّن،، ګرځول دغه شان د ،،الحرام بيّن،، معنی ،،الحرام الخالص بيّن،، ګرځول داسې دی لکه چه داسې اوونیلې شی چه ،،المعلوم بالحل معلوم بالحل،، او ،،المعلوم بالحرمة معلوم بالحرمة،، چه ددې هیڅ فائده نشته.

② ددې جملې دویم احتمال دا دې چه د ،،الحلال بيّن،، نه مراد ،،الحلال الخالص،، وی او د ،،الحرام بيّن،، نه مراد ،،الحرام الخالص،، وی البته د رومبی احتمال پشان ددې حلال خالص او حرام خالص تعلق د خلقو علم سره نه وی یعنی ،،الحلال الخالص المعلوم عند الناس،، او،، الحرام الخالص المعلوم عند الناس،، مراد نه وی بلکه ،،الحلال الخالص عند الله وفي نفس الأمر،، او ،،الحرام الخالص عند الله وفي نفس الأمر،، مراد وی ددې تاویل او احتمال په صورت کښې به دا معنی د هغه معنی پشان راجح وی کومه معنی چه رومبی احتمال کښې داسې بیان شوې وه چه «كل ما هو حلال عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحل، يعرفه كل أحد بأنه حلال» او «الحرام كل ما هو حرام عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحرمة، يعرفه كل أحد بأنه حرام» ددې حاصل دا راوځی چه

عندالله او فى الواقع د څيزونو دوه قسمونه دى: ① حلال ② حرام.۔
د دريم قسم، ,مشتبهاتو،، هيڅ گنجانش نشته.نو دا احتمال دلته مراد اخستل په دې وجه صحيح نه دى چه د حديث باب په دې جمله كښې د حرام او حلال نه علاوه دريم قسم ,,مشتبهات،، هم ذكر دى.[1]
خو په غور كولو سره راجح هم دا دريم احتمال معلوميږى.خو د ..خالص،. نه هغه معنى مراد نه ده.كومه چه علامه سندهى رحمه الله بنائى.بلكه مراد ،،حلال محض،،او ،،حرام محض،، دې.او د حديث مطلب دا دې.چه كوم څيز حلال محض دې.هغه خو ښكاره دې.خلق پوهيږى.چه د غنمو روټئ او وريژې خوړل حلال دى.دغه شان خلقو ته هم پته ده.چه د خنزير غوښه او شراب حرام دى.البته د غور څيزونه مشتبهات دى.چه ددې په حلت او حرمت كښې اشتباه ده. (اوپه اول نظر ئې حلت او حرمت نه معلوميږى)
امام نووى رحمه الله دحديث هم دا تشريح فرمائيلې ده.لكه هغوى فرمائى. «فمعناه أن الأشياء على ثلاثة أقسام، حلال بيّن واضح، لايخفى حله كالخبز، والفواكه، والزيت، والعسل، والسمن، ولبن مأكول اللحم، وبيضته، وغير ذالك من المطعومات، وكذلك الكلام والنظر والمشى وغير ذالك من التصرفات فيها، حلال بيّن واضح، لاشك فى حله، وأما الحرام البيّن فكالخمر، والخنزير، والميتة، والبول، والدم المسفوح، وكذالك الزنا، والكذب، والغيبة، والنميمة، والنظر إلى الأجنبية، وأشباه ذالك، وأما المشتبهات، فمعناه أنها ليست بواضحة الحل والحرمة.....»[2]
په دې دريم صورت او چه كوم دريم صورت ته علامه سندهى رحمه الله ترجيح وركړې ده.دې دواړو كښې فرق دا دې.چه دوى ..بين،. كيدل د څيزونو دحلت او حرمت حكم سره متعلق كړې دې.چه د حلال څيزونو حكم واضح دې.او د حرام څيزونو حكم هم واضح دې.البته د مشتبهاتو د حكم تحقيق او بيا ددې نه داجتناب ضرورت دې.او په دې دريم صورت كښې پخپله د يوڅيز حلت او حرمت ،،بيّن،، كيدل بيان شوى دى.چه حلال محض څيزونه هم معلوم دى.او حرام محض څيزونه هم معلوم دى.البته د مشتهباتو په باره كښې چونكه شبه ده.په دې وجه د هغې نه بچ كيدل پكار دى.او دا مطلب د حديث جملې «الحلال بيّن والحرام بيّن وبينهما مشتبهات» نه دځه قسم تاويل كولو، او تكلف نه بغير پوهه كښې راځى.په دې وجه به هم دا معنى راجح وى.،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،۔
د,,مشتبهات،، تحقيق په ،،مشتبهات كښې پنځه روايتونه دى: ① ,,مشتبهات،،د باب افتعال نه د اسم فاعل جمع مونث صيغه ده.په دې صورت كښې به ددې وجه تسميه دا

---

[1] حاشية السندى على صحيح البخارى(١١٥٣، ٣٧)۔
[2] شرح النووى على صحيح مسلم (٢٨١٢) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترک الشبهات

وى چه چونكه په دوى كښې طرفين متخالفين كښې هريو سره مشابهت موجود وى په بعضې وختونو كښې يوطرف سره مشابهت وى او په بعضو وختونو كښې مخالف طرف سره. نو په دې طريقه دې كښې اشتباه پيدا كيږى

② مشتبهات: دا د باب تفعل نه د اسم فاعل صيغه ده په دې كښې او رومبى معنى كښې هيڅ فرق نشته سواء ددې نه چه په باب تفعل كښې د تكلف معنى وى.

③ مشبهات: د باب تفعيل نه د اسم مفعول صيغې سره. په دې صورت كښې به د دې معنى وى «إنها مشتبهات بغيرها مما لم يتيقن فيه حكمها على التعيين» يعنى ددې امورو داسې څيزونو سره تشبيه وركړې شوې ده چه هغې كښې متعين حكم يقينى نه دې يو قول دا هم دې چه ددې معنى ده ،،مشتبهات بالحلال،، ددې امورو حلالو څيزونو سره تشبيه وركړې شوې ده.

④ مشبهات: د باب تفعيل نه په صيغې د اسم فاعل سره، ددې معنى ده ،،إنما تشبه أنفسها بالحلال،،_

⑤ مشبهات: د باب افعال نه په صيغې د اسم فاعل سره، ددې هم هغه معنى ده. كومه چه د څلورم معنى ده.[1]

بيا په دې خبره كښې اختلاف دې چه دلته د ..مشتبهات.. نه څه مراد دې؟

① علامه خطابى رحمه الله فرمائى. دا امور داسې دى چه دا په بعضې خلقو باندې خو مشتبه وى او په بعضو باندې نه وى. دا مطلب نه دې چه دا امور د خپل ذات په اعتبار سره مشتبه دى او په اصولو د شريعت كښې ددې هيڅ بيان نشته. ځكه چه الله تعالى دهر څيز حكم بيان كړې دې او دليل ئې هم قائم كړې دې. خو چونكه بيان كله كله بالكل ښكاره وى او تول خلق پرې پوهيږى. او كله خفى وى خاص خاص عالمان پرې پوهيږى چه په اصول فقه كښې مهارت لرونكى وى. د نصوصو د معانيو صحيح ادراك كونكى وى. قياس، استنباط او يو څيز دهغې په نظير او مثل باندې رد كولې شى. په دې وجه دې امورو كښې اشتباه پيدا كيږى.[2]

خطابى رحمه الله فرمائى. ددې خبرې دليل چه دا امور د خپل ذات په اعتبار سره مشتبه نه دى. دا دې چه نبى كريم ﷺ فرمائى. ،،لايعرفها كثير من الناس،، ددې مفهوم هم دا دې چه بعضې خلق پوهيږى اګرچه ډير كم دى. نو هركله چه د بعضو په نيز باندې دا امر معلوم دې. نو دا څيز فى نفسه مشتبه نه دې.

خطابى رحمه الله فرمائى. كوم كس ته چه داسې قسمه اشتباه راپيښه شى. هغه ته د شك لرې كولو پورې توقف كول پكار دى. او د انشراح نه بغير دې اقدام نه كوى. ځكه كه د احتياط نه

---

[1]) عمدة القارى (٢٩٧/١)-

[2]) معالم السنن (٦/٥) كتاب البيوع باب فى إجتناب الشبهات)-

بغير اقدام اوکړې شي نو ممکن ده چه دې په حرامو کښې راګیرشي.هم دا د ..حمى.. نه د بچ کیدو مطلب دې د کوم چه دلته کښې مثال ورکړې شوې دې.

د امام خطابی رحمه الله د کلام حاصل دا دې چه ددې امورو مشتبه کیدل اضافی دی.یعنی دهغې خلقو په نسبت سره دا مشتبه دی.ځوک چه د حکم نه ناخبره دی.او د دوی په نیز د شبهاتو نه د بچ کیدو مطلب دا دې چه ناخبره کس د بصیرت او انشراح نه بغیر اقدام اونه کړی که بصیرت موجود وی.نو هغه اقدام کولې شی.

② دامام نووی رحمه الله د کلام نه معلومیږی چه د ..مشبهات.. نه هغه امور مراد دی.په کوم کښې چه د حلت او حرمت دلیلونه متعارض وی.تردې که چرې مجتهد اجتهاد اوکړی.او د یو دلیل په بنیاد باندې حلت طرف ته ترجیح ورکړی.بیا به هم دا امر مشتبه وی.په دې کښې ورع (احتیاط) دا دې چه ددې امر ارتکاب بالکل اونکړې شی.خکه ممکن ده.چه اجتهاد کښې خطاء واقع شی.(١)

حاصل ددې قول دا دې چه د ..مشتبهات.. نه مراد هغه اجتهادی امور دی په کوم کښې چه نص یا اجماع موجود نه وی.او د ،،ترک الشبهات،، نه مراد احتیاط او ورع د تقوی په اعتبار سره اختیارول دی.د فتوی په طور اختیارول مراد نه دی.

③ علامه مازری رحمه الله فرمائی.چه په حدیث کښې د ..مشتبهات.. نه مکروه امور مراد دی.او مقصود دلته ددې مکروهاتو د ارتکاب نه بچ کیدو باندې امده کول دی.خکه چه ډیرخلق د مکروهاتو ارتکاب کوی.او ګڼړی.چه دا حرام نه دی.حالانکه دده دا عمل محرماتو ته رسولې شی.(٢)

④ بعضې عالمان فرمائی.چه د ..مشتبهات.. نه دلته هغه مباح امور مراد دی. چه د هغې نه بچ کیدل او احتیاط کول غوره دی.(٣)هم دا وجه ده.چه نبی کریم ﷺ اوددوی نه پس ددوی خلفاء او اکثر صحابه کرام رضی الله عنهم د مباحاتو نه هم په ډډه اوسیدل.لکه چه هغوی به د ښه خوراکونو. د ښه لباس. او د ښه کورونو نه هم ځان ساتلو.او د ساده ژوند تیرولو عادت ئې جوړکړې وو.

په دې اقوالو کښې آخری دواړه قولونه ضعیف دی.د مکروه او مباح په ..مشتبهات.. کښې دخل نشته البته رومبی دواړه صورتونه په .. مشتبهات .. کښې داخل دی.بلکه داسې معلومیږی.چه د اشتباه ځومره صورتونه دی هغه ټول په ..مشتبهات.. کښې داخل دی.د هغې ټولو نه اجتناب کول پکار دی.(٤)مثلاً: ① کله به دا اشتباه د دلیلونو د تعارض په وجه وی.چه یو دلیل په حرمت باندې دلالت کوی.او بل دلیل په حلت باندې، اوس

---

(١) شرح النووى على صحيح مسلم (٢٨\١٢) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترك المشبهات)_
(٢) عمدة القارى(١\٣٠٠)_
(٣) فتح البارى(١\١٢٧)-
(٤) تكملة فتح الملهم(١\٦٢٣)-

مجتهد ته په ترجيح وركولو كښې مشكلات وى.لكه څنګه چه د مشكوك اوبو مسئله ده.نو ددې نه بچ كيدل غوره دى.

② كله دا اشتباه په تحقيق مناط كښې د اختلاف په وجه وى.مثلاً د دارالحرب احكام يوشان دى.او د دارالاسلام احكام ددې نه جدا بل شان دى.اوس د يو ملك په باره كښې اختلاف شو چه آيا دا دارالحرب اوګرځولې شى.اوكه دارالحرب اونه ګرځولې شى.دلته چه دارالحرب كيدل كوم چه مناط حكم دې.په دې كښې اختلاف شو.په دې وجه به احكامو كښې اشتباه راپيښيږى.په داسې صورت كښې احتياط هم په دې صورت كښې دې. چه كوم ځيز د دارالحرب ګرځولو په صورت كښې جائزكيدو.د هغې نه اجتناب اوكړې شى.څكه احتمال شته.چه دا دارالحرب نه وى.

③ كله اشتباه په دې بنياد باندې راپيښيږى چه يوځيز من وجه د شريعت په نيز حلال وى.او هم دا ځيز من وجه ددې په نظير كښې حرام هم وى.مثلاً حديث كښې ښځې د قبرونو د زيارت نه منع كړې شوى دى.(1)خو ورسره په يو حديث كښې دى.،،ولم يعزم علينا،،(2) يعنى قبرستان ته نه تلل په مونږ باندې نه دى واجب كړې شوې.ددې په وجه اشتباه پيدا شوه.نو اوس به احتياط هم په دې كښې وى.چه دا پريخودې شى.

④ بعضې وخت اشتباه په دې طريقه پيدا كيږى.چه يو ځيز د شريعت په نظر كښې حلال دې.خو په دې كښې دننه دحرمت هم څه قرينه موجود ده.يا حرمت دپاره حجت ناقصه موجود دې.لكه مثلاً د حضرت سعد بن ابى وقاص ﷺ او د عبد بن زمعه په مينځ كښې د زمعه د وينځې د خوى په باره كښې اختلاف پيدا شو.د عبد بن زمعه دعوه وه.چه دا زما ورور دې.،،ولد على فراش أبي،، او دحضرت سعد وينا دا وه.چه زما ورور عتبه بن ابى وقاص وصيت كړې وو.چه د زمعه د وينځې خوئې زما دې.ددوى دعوه دا وه.چه دا ماته ملاويدل پكار دى.

نبى كريم ﷺ ددوى په مينځ كښې فيصله كړې وه.،،الولد للفراش وللعاهر الحجر،، بچې به د صاحب فراش وى.او زانى دپاره حرمان دې.نو دوى دا بچې زمعه ته وركړو.ګويا چه د شريعت په نظركښې دا بچې د عبد بن زمعه ورور شو.او هم په دې نسبت سره د ام المؤمنين

---

(1) كما روى أبوهريرة ﷺ أن رسول الله ﷺ لعن زوارات القبور.. أخرجه الترمذى فى جامعه فى كتاب الجنائز. باب ما جاء فى كراهية زيارة القبور للنساء رقم (١٠٥٦) وابن ماجه فى سننه فى كتاب الجنائز باب ما جاء فى النهى عن زيارة النساء القبور رقم ١٥٧٦) وعن ابن عباس ﷺ قال لعن رسول الله زائرات القبور .. وأخرجه النسائى فى سننه (٢٨٧\١١) فى كتاب الجنائز باب التغليظ فى إتخاذ السرج على القبور وأبوداود فى سننه فى كتاب الجنائز باب فى زيارة النساء القبوررقم ٣٢٣٦)-

(2) عن أم عطية رضي الله عنها قالت: نهينا عن إتباع الجنائز. ولم يعزم علينا (رواه البخارى فى صحيحه فى كتاب الجنائز باب إتباع النساء الجنائز. رقم (١٢٧٨)ومثله عند مسلم (٣٠٤\١١) كتاب الجنائز باب فى نهى النساء عن إتباع الجنائز. من غير عزيمة)_

حضرت سوده بنت زمعه رضي الله عنها هم ورور شو.خو دوى خپلې پاکې بى بى حضرت سوده رضي الله عنها ته حکم ورکړو. ،،إحتجبي منه يا سودة،، ددې وجه هم دا ده.چه يو طرف ته د شريعت په نظر کښې دده نه پرده نشته. بل طرف ته د حرمت قرينه هم موجود ده.چه دا بچې په شکل اوشباهت کښې دعتبه بن ابى وقاص مشابه وو.اګرچه شرعاً دا معتبر نه دې.خو چونکه يوه قرينه ضرورده.په دې وجه نبى کريم ﷺ حضرت سوده رضي الله عنها ته دده نه د پردې حکم ورکړو. [1]
دغه شان حضرت عقبه بن حارث رضي الله عنه د يوې ښځې سره نکاح کړې وه.د نکاح نه پس يوه ښځه راغله.او وې وئيل. چه ما خو عقبه او ددې ښځې دواړو ته پئ ورکړى وو.دا دواړه رضاعى ورور اوخور دى.نو ددوى په مينځ کښې به نکاح څنګه کيږى؟ حضرت عقبه خو اووئيل.«ما أعلم أنك قد أرضعتنى، ولا أخبرتنى» دغه شان دده سخرګنئ هم اووئيل.،،ما علمنا أرضعت صاحبتنا،، بيا دا مقدمه نبى کريم ﷺ ته پيش کړې شوه.دلته حجت تامه نشته.چه دوه سړى وى.يا يو سړى او دوه ښځې وى.بلکه حجت ناقصه دې.يعنى صرف يوه ښځه ده.خو ددې باوجود نبى کريم ﷺ هغوى ته د جداکيدو دپاره اوفرمائيل.[2] دا حکم په دې وجه ورکړې شو.چه د مشتبهاتو نه اجتناب کول پکار دى.
⑤ بعضې وختونو کښې اشتباه په دې طريقه راپيښيږى.چه يو څيز بيخى حلال دې.هيڅ قسمه اشتباه نشته.خو خلقو ته غلط فهمى پيداکيږى.لکه څنګه چه د تهمت په موقعو کښې عام طور باندې داسې کيږى.چه تاسو يو صحيح او جائز کارکوئ.خو چونکه د تهمت ځائې دې.په دې وجه نوروخلقوته مغالطه کيږى.په دې صورت کښې هم احتياط کول پکار دې.
اوګورئ! نبى کريم ﷺ اعتکاف کښې وو.د شپې وخت وو.حضرت صفيه رضي الله عنها دوى له راغله.کله چه هغه لاړله.نو نبى کريم ﷺ د هغې رسولو دپاره د جمات دروازې پورې تشريف راوړلو.هلته دوه انصارى صحابه تيريدل.نبى کريم ﷺ دا خيال اوکړو.چه چرته شيطان ددوى په زړونو کښې څه وسوسه وانه چوى.وې فرمائيل. ،،هذه صفية،، ګويا نبى کريم ﷺ يوه غلط فهمى لرې کړله.کومه چه پيداکيدې شوه. [3]
حاصل دا دې.چه څومره څيزونه د اشتباه دى.د هغې تولو نه بچ کيدل او احتياط کول پکار دې.البته دا اجتناب به کله واجب وى.او کله به مستحب وى. د دې تفصيل دا دې.چه اشتباه به يا يو عام کس ته راپيښيږى.او يا به مجتهد ته راپيښيږى.عامى ته د راپيښيدو په صورت کښې به ددې وجه يا خو دا وى.چه هغه عارف بالحکم نه دې.او نه د يو مجتهد او مفتى نه ده تپوس کړې دې.په دې صورت کښې اجتناب او ځان ساتل واجب دى.او يا به ددې وجه دا وى.چه د مجتهدينو او مفتيانو حضراتو اختلاف وى.او د علم او ورع په اعتبار

---

[1] د تفصيلى واقعه دپاره اوګورئ.صحيح البخارى(١١\٢٧٦) کتاب البيوع باب تفسير المشبهات)_
[2] مشکاة المصابيح (١٢\٢٧٣و ٢٧٤) کتاب النکاح باب المحرمات الفصل الأول وانظرصحيح البخارى (١١\٢٧٦) کتاب البيوع باب تفسير المشبهات (١٢\٧٦٤، ٧٦٥) کتاب النکاح باب شهادة المرضعة)_
[3] صحيح بخارى (١١\٢٧٣) کتاب الصوم باب زيارة المرأة زوجها فى إعتکافه)_

سره يو مفتي ته په بل مفتي باندې ترجيح وركول مشكل وى په داسې صورت كښې به د اجتناب او احتياط حكم استحباباً وى

اوكه اشتباه مجتهد ته راپيښه شوې وى نو ددې وجه به يا دا وى چه ده خاص ددې مسئلې په حكم باندې غور او فكر او اجتهاد نه دې كړې په دې صورت كښې دا مجتهد د ..عامى.. په حكم كښې دې او كه اشتباه ده ته د دلائلو د تعارض په وجه. او د ترجيح نه وركولو په وجه راپيښه شوې وى نو احتياط او تورع واجب دې خكه چه محرم ته په مبيح باندې ترجيح حاصل وى خوكه د دلائلو تعارض وى او اباحت ته په تحريم باندې ترجيح هم وركړې شوې وى نو په داسې صورت كښې بچ كيدل مستحب دى (١) والله اعلم

تنبيه يوه خبره دلته د يادولو دا ده چه يو څيز دې ..مشتبهات.. او بل يو څيز دې ..وساوس.. دواړو كښې فرق دې امام بخارى رحمه الله هم فرق كړې دې لكه يو باب ئې قائم كړې دې ،،باب من يتنزه من الشبهات،،(٢) دلته تلقين دې چه د ..مشتبهات نه بچ كيدل پكار دى او يوه ترجمه ئې قائم كړې دې ،،باب من لم ير الوساوس ونحوها من الشبهات،،(٣) يعنى وساوس په شبهات. او مشتبه څيزونو كښې داخل نه دى نو د مشتبهاتو نه د بچ كيدو حكم دې خو د وساوسو پرواه كول پكار نه دى.

ددې صورت دا كيدې شى چه يو سړې په يو څيز كښې يو داسې احتمال پيش كړى كوم چه ..نا شئ من دليل صحيح.. نه وى مثلاً د مسلمان مذبوحه څاروې دې په دې كښې خوك احتمال راوباسى چه ممكن ده ده تسميه وئيلو سره ذبح نه وى كړې نو ددې خوراك جائز نه دې! دا وسوسه ده ددې اعتبار به نه كيږى يا مثلاً يوكس سره څه اوبه دى او هيڅ يو علامت داسې نشته چه د هغې په وجه دې اوبو ته ناپاكې اووئيلې شى خو هغه احتمال بنكاره كوى چه ممكن ده چه د كومو نلكو نه دا اوبه راوخى په هغې كښې پليتې اوبه ملاو شوى وى د داسې وسوسې اعتبار به نه كيږى والله اعلم

قوله فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ: بيا چه كوم كس د شبهې دڅيزونو نه بچ كيږى هغه خپل دين اوعزت بچ كوى

ددې حديث په ړومبۍ حصه ،،الحلال بيّن.....،، كښې احكام او مسئلو طرف ته اشاره ده چه حلال اوحرام ټول شريعت واضح كړى دى اواوس په دې دويمه حصه ،،فمن اتقى المشبهات....،، كښې حوادث او واقعاتو طرف ته اشاره ده ددې دپاره يوه عرفى ضابطه ذكر كړې شوې ده چه په عملى ژوند كښې راپيښيدونكو كوم واقعاتو سره د انسان واسطه راځى هغه

---

١) تكملة فتح الملهم (٦٢٣/١)_
٢) كتاب البيوع (٢٧٦/١)_

واقعات او حوادث كه د مشبهاتو د قبيل څني وي نو ددې نه عرفاً هم اجتناب كول پكار دي ځكه چه په دې سره د سړي دين او دده آبرو محفوظ كيږي.
حاصل دادې چه كوم سړې د مشتبهاتو نه بچ كيږي هغه باندې به شرعي حيثيت سره هيڅ نكته چيني نه كيږي يو سړې دواني په دې شبهې سره نه ځكي چه په دې كښې ..الكحل.. دي نو دده په دين باندې هم نكته چيني نه كيږي او دده د آبرو حفاظت هم كيږي او كه يو سړې احتياط نه كوي نوخلق به كم ازكم داخو واني چه دې په دې سلسله كښې احتياط نه كوي.
ددې څاني نه دا هم معلومه شوه چه په مشتبهاتو كښې پريوتلو سره دنيوي نقصان هم دې چه خلق بدې ردې واني او طعن او ملامتيا واني چه په دې سره بې عزتي كيږي او په دې كښې ديني نقصان هم دې چه دين بالكل پاك نه پاتې كيږي. خطره وي چه وړاندې تلو سره به د شيطان په دهوكو. محرمات محضه كښې واقع شي كه دې د مشتبهاتو نه بچ كيږي نو دده عزت به هم د خلقو د عيب لګولو او د ملامته كولو نه محفوظ وي او دين به هم د شيطان د دهوكو نه په امن كښې وي (١)

قوله وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ: او څوك چه د شبهاتو په دې څيزونو كښې اخته شو (نوهغه په حرامو كښې پريوتلو) دده مثال د هغه څرونكي (شپونكي) دې كوم چه د (شاهي) چراګاه (ورشو) ګير چاپيره څرن كوي نزدې ده چه هغه څاروي هغې كښې داخل كړي.
د بخاري شريف په ټولو رواياتو كښې دا جمله داسې ده:،،من وقع في الشبهات كراع....،،(٢) كه په دې كښې ..من.. شرطيه اومنلې شي نو جزاء به محذوف وي،،وقع في الحرام،، لكه څنګه چه د مسلم شريف په روايت كښې جزاء هم دا مذكور ده.(٣) په دې صورت كښې به ،،كراع يرعى....،، جمله مستانفه وي ددې مقصود مثال پيش كولو سره ..تنبيه بالشاهد على الغائب.. ده.(٤)
دويم صورت دا هم ممكن دې چه ..من.. شرطيه نه وي بلكه موصوله وي په دې صورت كښې به خبره هم محذوف نه وي او مطلب به دا وي ،،الذى وقع فى الشبهات مثل راع يرعى....،،(٥) خو اولى او راجح هم دا رومبې صورت دې ځكه چه دارمي د امام بخاري د شيخ ابونعيم په طريق سره د روايت تخريج كړې دې چه هغې كښې،،وقع في الحرام،،مذكور دې.(٦)دغه شان په

---

(١) فضل البارى(١١/٥٤٦)-
(٢) فضل البارى(١١/١٢٨)_
(٣) صحيح مسلم (٢/٢٨) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترك الشبهات)_
(٤) فتح البارى(١١/١٢٨)_
(٥) المصدر السابق)_
(٦) سنن الدارمى(٢/٣١٩) فاتحة كتاب البيوع باب فى الحلال بين والحرام بين رقم ٢٥٣١)-

صحيح مسلم کښې هم د زکریا بن ابی زائده رحمه الله په طریق سره نقل دي.(لکه څنګه چه دلته کښې هم ددوی په طرقه سره دي).په هغې کښې هم د ،،وقع في الحرام،، تصریح موجود ده.(۱)

قوله: ،،الحمی،،: حمی محفوظ ځائې ته وئیلې شي.پخوا زمانه کښې دستور وو.چه د ملك بادشاهانو او سردارانو به د زمکې څه حصه خپل خان دپاره محصور او محفوظ کوله.(۲) په دې کښې چه به کومه ګیاه او شینکۍ وه.په دې کښې به هم ددوی څاروی څریدل.که بل چا به هلته کښې څرول.هغوی ته به سزا ورکولې شوه.بیا د څاروی خاصه دا ده.چه کله دې څرن کوی.او په څرن څرن کښې داسې ځائې ته اورسیږي.چرته چه پټی (فصل) مخې ته وی.او دننه پکښې ښه ګیا وی. هغه موقعه ګوری.او فوراً هغې ته ور داخلیږي. شپونکې ئې منع کوی.خو هغه نه منع کیږي.په دې وجه هوښیار شپونکی (څرونکی) خپل څاروی ایساروی.چه پریشانی نه وی.
ددې مثال مطلب واضح دې.چه انسان خو پخپله راعی (شپونکې) دې.او دده نفس دغه څاروې دې.چه دې دا څروی.که انسان دا څاروې ،،حمی الله،، یعنی د الله تعالی چراګاه کښې د ورداخلیدو نه منع نکړو.نو څرونکې او څریدونکې دواړه به مجرمان وی.د الله تعالی چراګاه محرمات دی.او ددې ماحول مشتبهات دی.چاچه خپل نفس مشتبهاتو ته آزاد پریخودو.هغه یقیناً محرماتو کښې هم ورتلې شي. څکه چه محرمات سرکاری چراګاه ده.شاهی چراګاه ډیره زیاته ښائسته او نظر دهوکه کونکی وی.خو ددې نه بچ کیدل ضروری وی.ددې خوشنما او دلفریب محرماتو نه بچ کیدو دپاره ضروری ده.چه سړې د مشتبهاتو نه بچ شي.څکه چه دا د حلال او حرام په مینځ مینځ کښې دې.څوك چه ددې نه بچ شي.هغه به دحرام نه په طریقهٔ اولی بچ کیږي.څکه چه د حرامو کنده (لاره) ددې نه پس ده.بلکه کوم سړې چه په مباحاتو کښې غلو کوی.هغه مکروهاتو ته رسیږي.او څوك چه په مکروهاتو کښې احتیاط نه کوی.هغه حرامو ته رسیږي.(۳)
علامه ناصرالدین ابن المنیر رحمه الله د خپل شیخ، د اسکندریه زاهد ابوالقاسم منصور(یا ابوالقاسم بن منصور) قباری رحمه الله (۴) نه نقل کړې دې.هغه به فرمائیل. چه ((المکروه عقبة بين

---

۱) صحيح مسلم (۲۸/۱۲)_
۲) النهاية لابن الأثير (۴۴۷/۱) وفتح الباري (۴۴/۵) كتاب المساقاة باب لا حمى إلا لله ولرسوله ﷺ)_
۳) فضل الباري (۵۴۶/۱، ۵۴۷)_
۴) ددوی نوم صاحب د قاموس ،،ابوالقاسم منصور،، لیکلی دې.علامه زبیدی لیکلی دی.((ويقال أبوالقاسم بن منصور كما في التبصير للحافظ)) تاج العروس (۴۷۸/۳) اوحافظ ابن کثیر رحمه الله د دوی پوره نوم محمد بن منصور بن یحیی ابوالقاسم قباری لیکلی دې.
ددوی په حالاتوکښې هغوی لیکلی دی.چه دوی په خپل باغ کښې اوسیدل.هم دغه باغ ددوی د آمدن ذریعه وه.ډیرمتورع وو.خلقویاندې به ئې دهغې دمیوې نه خوراك کولو.امربالمعروف اونهی عن المنکرئې کولو.حکمرانان ئې په موثره طریقه د ظلم نه منع کولو....[باقی حاشیه په بل مخ...

العهد والحرام، فمن استکثر من المکروه تطرق إلی الحرام، والمباح عقبة بینه وبین المکروه، فمن استکثر منه تطرق إلی المکروه))[1] یعنی مکروه د بنده او حرام په مینځ کښې یوه کنده ده.څوك چه د مکروهاتو زیات ارتکاب کوی.هغه به حرام ته رسیږی.او دغه شان مباح هم د بنده او مکروه په مینځ کښې یوه کنده (لاره) ده.کوم کس چه مباحاتو کښې غلو کوی.هغه به مکروهاتو ته ضرور رسیږی

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.(2) چه دا مفهوم اصل کښې د یو حدیث نه اخستې شوې دې.

کوم چه ابن حبان رحمه الله نقل کړې دې.((اجعلوا بینکم وبین الحرام سترة من الحلال، من فعل ذلك استبرأ لدینه وعرضه، ومن أرتع فیه کان کالمرتع إلی جنب الحمی))[3]

قوله: أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ:واورئ! د هر بادشاه یو مخصوص چراګاه وی.دهغې یو مخصوصه زمکه وی. چه په هغې کښې هیڅ چاته د داخلیدو یا د څرولو اجازت نه وی.او د الله تعالی ،،حمی،، دهغه په زمکه کښې محارم دی.

یعنی الله تعالی چه کوم څیزونه حرام کړی دی.هغې ته د نزدې ورتلو اجازت نشته.او که څوك ورځی.نو د سزا مستحق کیږی.دغه شان که د الله تعالی په ،،حمی،، کښې څوك داخلیږی.نو دسزا مستحق به وی.

دلته ددې خبرې وضاحت ضروری دې چه ،،حمی،، یا چراګاه مختص کول زمونږ په نیز جائز نه دی.البته که د شرعی مصلحتونو په وجه ضرورت راپیښ شی.نو بله خبره ده.(4)لکه چه دنبی کریم ﷺ نه د ،،نقیع،، نه ،،حمی،، جوړول، او د حضرت عمر رضی الله عنه نه د ،،شرف،،

...د تیرمخ بقیه حاشیه] حکمرانانو به هم ددوی خبرې اوریدلې اومنلې.ددوی دزیارت دپاره به راتلل.دوی به په کرکئ کښې اوکتل. اوهغوی سره به ئې خبرې کولې.خلق به په دې باندې هم ډیرخوشحاله کیدل.دوی یوه عجیبه واقعه ډیره مشهوره ده.چه دوی خپل یوخاروې په چا باندې خرڅ کړې وو.څو ورځې پس هغه کس هغه څاروی واپس راوستل.او وې وئیل.چه ستا څاروې مونږ سره څه نه خوری.ده دهغه نه تپوس اوکړو.چه ستا څه شغل دې.هغه اووئیل.چه زه د والی دربار دم یم.شیخ هغه طرف ته اوکتل.او وې وئیل.زمونږ خناور حرام نه خوری.ددې نه پس ئې هغه ته روپئ واپس کړې.چونکه دراهم ګډې ودې شوې وې.اود جدا کولو څه صورت ورته په نظر نه راتلو.ددې وجې دهغې روپونه سوا نورې روپئ ورته هم ورکړې.خلقوتبرك اوګنړل.اویوه یوه روپئ ئې په درې درې روپو باندې واخستې.په ۶۶۲ھ کښې دوی وفات شوی وو.دوی تول دپنځوسو روپوسامان پریخودې وو.خلقودغه سامان په پنځویشت زره روپئ باندې واخستل.البدایة والنهایة (۱۳/۲۴۳، ۲۴۴)

1) فتح الباری(۱/۱۲۷)_

2) فتح الباری(۱/۱۲۷)_

3) موارد الظمآن إلی زوائد ابن حبان(ص،۶۳۳) کتاب الزهد باب فی الورع رقم ۲۵۵۱)_

4) عمدة القاری(۱۲/۲۱۳) –کتاب المساقاة باب لاحمی إلا لله ولرسوله ﷺ)_

نه چراګاه جوړول ثابت دی (١) او دا د دینی مصلحت په وجه وو (٢)

دلته د تشبیه نه دې خوك دا نه ګڼړی چه د ..حمی.. اختصاص جائز دې. خکه چه تشبیه سره د يوې خبرې پوهول مقصود وی.د تشبيهاتو نه مسائل نه ثابتيږی.او نه ددې نه د احکامو استنباط کيږی.نودلته چه کومه تشبیه ده.دا تشبيه المحمود بالمذموم ده (٣)والله اعلم.

فائده ابو عمرو دانی رحمه الله د بعضو عالمانو نه نقل کړی دی چه دا تمثيل د شعبی رحمه الله د طرفه ادراج دې د حديث جزء نه دې علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله ددې خبرې تردید کړې دې او تحقيق سره ئې ثابته کړې ده.چه دا تمثيل مُدرج نه دې بلکه د نبی کریم ﷺ د ارشاد جزء دې (٤)

قوله أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ: واورئ! په بدن کښې دننه يوه ټکړه ده.کله چه دا صحیح شی.نو ټول بدن صحيح کيږی.او کله چه دا خرابه شی.نو ټول بدن خرابيږی.واورئ! دغه ټکړه ..زړه.. دې.

..**مضغه**.. د غوښې ټکړې ته وائی.(٥) . ..**صلح**.. او ..**فسد**.. دواړه د باب نصر نه مستعمل دی.البته ..**صلح**..د باب کرم نه هم مستعمليږی. (٦)

..**قلب**.. زړه ته وائی.کله کله ..عقل.. باندې هم د ..قلب.. اطلاق کولې شی.لکه چه قرآن د الله تعالی په ارشاد ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾ (٧)کښې د ..قلب.. تفسیر ..عقل.. سره کړې دې.(٨) د بعضو حضراتو په نیز ..قلب.. فؤاد دپاره خاص دې.حالانکه بعضې حضرات د دواړو د اتحاد او هم معنی کيدو قائل دی.(٩)

د ..قلب.. وجه تسمیه یا خو ددې ..متقلب في الامور.. کيدل دی.او دا په دې وجه چه دا اصل البدن اوخلاصة البدن دې.او خلاصة الشئ ته ..قلب الشئ.. ونیلې شی.(١٠) یا ددې په بدن

---

(١) صحيح البخاري كتاب المساقاة باب لاحمى إلا لله ولرسوله)_

(٢) العمدة (٢١٣\١٢) والفتح (٤٤\٥)_

(٣) فيض الباری(١٥٤\١) وأنوار الباری(١٩٨\٢)_

(٤) عمدة القاری(٣٠٢\١. وفتح الباری(١٢٨\١)-

(٥) فتح الباری(١٢٨\١) وعمدة القاری(٢٩٨\١)_

(٦) عمدة القاری(٢٩٨\١)-

(٧) سورة ق:٣٧)_

(٨) عمدة القاری(٢٩٨\١)_

(٩) عمدة القاری(٢٩٨\١)

(١٠) فتح الباری(١٢٨\١)وعمدة القاری(٢٨٩\١)_

كښې د ..مقلوب.. ايخودو په وجه دې ته ..قلب.. ونيلې شى.(١)

يا چونكه ..قلب.. د ډيرو خطراتو او وارداتو د ورود ځائې وى.او ددې كيفيت يوحالت كښې نه وى په دې وجه دې ته د ..قلب.. نوم وركړې شو.لكه چه شاعر هم دې معنى طرف ته اشاره كړې ده.

ما سمى القلب الا من تقلبه فاحذر على القلب من قلب وتحويل(٢)

خو دلته دا وضاحت ضرورى دې چه ..قلب..اصل كښې دهغه صنوبرى (د غوښې دمخصوص) ټكړې نوم نه دې.كوم چه د انسان په بدن كښې دې.بلكه ..قلب..د يوې لطيفه نوم دې.كوم چه په دې بدن كښې دننه دې.لكه څنګه چه دماغو كښې ټول باطنى حواس شته.حالانكه په بدن كښې هغه په نظر نه راځى. بلكه د دماغو تشريح كوى.ونيلې كيږى.چه په فلانى: حصه كښې حس مشترك دې.په فلانى: حصه كښې حافظه ده.حالانكه كه دماغ راخستلې شى.او اوكتلې شى.نو سواء د دماغى بدن نه بل هيڅ هم نشته.دغه شان ..قلب.. دې.لكه څنګه چه د ټول بدنى نظام حيات طبعى حيثيت سره اصل منبع ..قلب.. دې.د قلب حركت بنديدو سره ټول نظام ختميږى دغه شان روحانى او شرعى حيثيت سره هم د ټولو اعمالو او جوارحو صحيح كيدو مدار د قلب د لطيفې په سلامتيا او صحيح كيدو باندې دې.كه قلبى احوال او روحانى ملكات صحيح نه وى.نو د ظاهرى افعالو او اعمالو ټول نظام به خراب (او ګډ وډ) وى.(٣)

په ظاهره ددې جملې ماقبل سره هيڅ تعلق او ارتباط نشته.خو حقيقت دا دې.چه دا جمله ډيره حكيمانه او پرمغز ده.او ددې ماقبل سره ډير لطيف ارتباط او تعلق دې.دا ارتباط په دې طريقه دې.چه امام بخارى رحمه الله وړاندې د مشتبهاتو نه د پرهيزكولواوبچ كيدو ترغيب او تاكيد اوفرمائيلو.اوس بيانوى.چه ددې مشتبهاتو نه د بچ كيدو څه طريقه ده؟ په كومه ذريعه دا حاصليدې شى؟ نو وې فرمائيل.چه قلب كوم چه د ټولو جواهرو او كمالاتو منبع او مخزن دې.دا صحيح كړئ.بيا به د هرقسمه مشتبهاتو نه بچ شئ.يعنى كه قلب صالح او صحيح وى.په دې كښې د الله تعالى ويره. او خشيت الهى وى.نو بيا د مشتبهاتو نه بچ كيدل آسان دى.ستا هر اندام به متقى او پرهيزګار جوړ شى.اوكه د قلب حال خراب شو.په دې كښې دالله تعالى ويره پاتې نشوه.نو بيا به هرڅه خراب وى.ستا هر اندام به تا ګناه او معاصى طرف ته راكاږى.اصل مشين يا انجن قلب دې.دا صحيح كړه.چه دا كوم طرف ته ځى.د اندامونو ټولې ډبې به ددې سره هم هغه طرف ته ځى.(٤)

بيهقى په شعب الايمان كښې يو اوږد روايت نقل كړې دې.په هغې كښې دى.((القلب ملك،

---

١) فتح البارى(١٢٨\١)-

٢) عمدة القارى(٢٩٨\١)_

٣) فضل البارى(٥٤٧\١)-

٤) فضل البارى(٥٤٧\١،٥٤٧)_

وله جنود، فإذا صلح الملك صلحت جنوده، وإذا فسد الملك، فسدت جنوده......)[1]
خلاصه دا ده.چه قلب د جسماني حيات او د اندامونو او جوارحو صلاح دپاره د منبع (مركز) حيثيت لري.چه په دې كښې د اختلال (او خرابۍ) په وجه په ټول بدن كښې اختلال پيداكيږي.دغه شان د قلب په لطيفه باندې دټولو روحاني كمالاتو مداز دې.د ټولو اعمالو او افعالو شرعاً سلامتيا هم د قلب ددې لطيفې په صحيح كيدو باندې موقوف ده.د قلب په صلاح باندې د روحانيت اصلاح او ترقي، خشيت خداوندي، او د حميده اخلاقو اهتمام موقوف دې.او هم دا دنجات مدار دې.والله سبحانه اعلم.
محل عقل ابن بطال رحمه الله د حديث باب نه په دې خبره باندې استدلال كړې دې.چه محل د عقل ،،قلب،، دې.([2]) حافظ ابن حجر رحمه الله دا استدلال د استحسان په طور نقل كړې دې.([3])
او امام نووي رحمه الله فرمائي.چه ددې حديث نه په هيڅ شان سره هم استدلال صحيح نه دې.([4])
اصل كښې په دې مسئله كښې اختلاف دې.د امام شافعي رحمه الله او متكلمينو په نيز د عقل محل قلب دې.او د امام ابوحنيفه رحمه الله او اطباؤ په نيز د عقل محل دماغ دې.([5])
د قرآن كريم د ظاهر نه د امام شافعي رحمه الله د مذهب تائيد كيږي.په دې كښې دي. ﴿فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾([6])او امام ابوحنيفه رحمه الله او دده هم مذهب اطباء ددې نه استدلال كوي.چه اوګورئ، د دماغو په فاسد كيدو او خرابيدو سره عقل خرابيږي. معلومه شوه.چه محل د عقل دماغ دې.([7])
حضرت شاه صاحب كشميري رحمه الله فرمائي.چه په حقيقت كښې د عقل اصل منبع ،،قلب،، دې.([8]) خو چونكه په قلب او دماغوكښې اتصال وي.په دې وجه عقل ته چه كوم ادراك كيږي.د هغې تصوير په دماغو كښې منقش كيږي.او دا بالكل داسې ده.لكه د بجلۍ بلب او بټن، كله چه د بجلۍ بټن يو ځائې كښې اووهلې شي.نو بلب بل ځائې كښې روښانه كيږي.دغه شان دلته كښې هم په قلب كښې چه كوم جنبش (او حركت) پيداكيږي.نو هلته د دماغو د ادراكاتو باتۍ روښانه كيږي.نو حاصل دا شو.چه د عقل محل په حقيقت كښې زړه

---

[1]) رواه البيهقي عن أبي هريرة رضي الله عنه مرفوعاً وموقوفاً بطرق مختلفة كما رواه عن أبي سعيد مرفوعاً أيضاً انظر شعب الإيمان للبيهقي(١٣٢/١، ١٣٤)باب في الإيمان بالله عزوجل فصل في حدوث العالم رقم١٠٩) و(١١٠)
[2]) فتح الباري(١٢٩/١)_
[3]) المصدر السابق)-
[4]) عمدة القاري(٣٠٢/١)_
[5]) عمدة القاري(٣٠٢/١)_
[6]) الحج:٤٦)-
[7]) عمدة القاري(٣٠٢/١)-
[8]) ... ١٨٤/١ ... ١٨٨ ... رس بخاري(٣٠٠/١)-

دي.او دا هم يو حقيقت دي.چه ددې عقل په محل يعنى قلب كښې د ادراكاتو انتقاش نه كيږي.بلكه دا انتقاش دماغوكښې كيږي.لكه چه د قرآني نصوصو نه هم دا معلوميږي.
﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ (١)﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾ (٢)﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ (٣).ددې نه معلوميږي.چه محل د عقل په حقيقت كښې قلب دې. اګرچه قلب او دماغو كښې دومره قوى اتصال دې.چه په دماغو باندې د عقل د محل كيدو ګمان كيږي.هم ددې قوت اتصال په وجه د دماغو په فاسد كيدو قلب باندې اثر پريوځى.او عقل خرابيږي.،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_

(٢٨) بَابُ أَدَاءُ الْخُمُسِ مِنَ الْإِيمَانِ

د امام بخارى رحمه الله مقصد خمس [بضم الخاء والميم وبإسكانها(٤)] دغنيمت پنځمه حصه مراد ده.امام بخارى رحمه الله دا باب قائم كړې دې.چه د خمس اداكول د ايمان د شعبو ځنې دې. د دې نه د امام بخارى رحمه الله مقصد واضح دې.چه هغه د ايمان امور شمارى.

يو اشكال او د هغې جواب: ددې نه وړاندې دايمان د امورو په باره كښې ،،باب اتباع الجنائز من الإيمان،، تير شوې دې.په مينځ كښې يو څو بابونو نه پس ئې دا باب قائم كړو.سوال دا دې. چه دا باب ئې هم هلته ،،اتباع الجنائز،، سره ولې ذكر نكړو؟ په مينځ كښې ئې نور بابونه ولې ذكركړل؟
ددې جواب دا دې.چه امام بخارى رحمه الله د يوې لطيفې خبرې لحاظ كړې دې. هغه دا چه دوى وړاندې كوم اعمال ايمان يا اسلام سره متعلق ګرځولى وو.هغه خو روزمره اعمال وو.او د خمس اداكول د غنيمت د مال نه كولې شى.او مال دغنيمت په جهاد كښې ملاويږي.او جهاد په ژوند كښې كله كله او بعضو بعضو ته نصيب كيږي.په سوونو.زرګونو سړى داسې هم دى.چه هغوى ته هډو جهاد نه نصيب كيږي.په دې وجه امام بخارى ،،أداء الخمس من الإيمان،، هم جدا بيان كړې دې.(٥)
امام بخارى رحمه الله دا باب د اتباع الجنائز د باب نه پس ځكه لكولې دې.چه ډيرځله چه په جهاد كښې خلق شهيدان كيږي.نو مخكښې شهيدان دفن كولې شى.دهغې نه پس غنيمت تقسيمولې شى.او ددې نه خمس اوبنكلې كيږي.(٦) والله اعلم.

---

(١) سورة ق: ٣٧)-
(٢) الحج:٤٦)-
(٣) محمد: ٢٤)-
(٤) لسان العرب (٧٠\٦) مادة ،،خمس،،)-
(٥) إيضاح البخارى(٤٢٦\٤)-
(٦) تقرير بخارى شريف (١٥٤\١)-

ماقبل باب سره ربط او مناسبت ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دی چه په ماقبل کښې د حلال او حرام ذکر دې حلال مامور به دې او حرام منهی عنه دې په مذکوره باب کښې هم دا دواړه څيزونه دی مامور به هم او منهی عنه هم. مامور به مثلاً ايمان بالله، ايمان بالرسول، اقامت صلاة، ايتاء زکاة، صيام رمضان، او اداکول د خمس، او منهی عنه مثلاً حنتم وغيره ظروف (لوخی) استعمالول.(١)

بيا دلته امام بخاری رحمه الله د ،،اداء الخمس من الإيمان،، باب منعقد کړې دې. حالانکه د کتاب الجهاد په آخر کښې ئې د ،،أداء الخمس من الدين،، باب قائم کړې دې.(٢) دلته ئې د مسائلو په حيثيت سره ذکرکړې دې اوهلته ئې دغنيمت د بيان په حيثيت سره ذکرکړې دې. والله اعلم

تنبيه وړاندې مونږ وئيلی وو چه دا لفظ د ،،خُمس،، (بضم الخاء) دې او ددې نه مراد د مال غنيمت پنخمه حصه ده. خو بعضې عالمان فرمائی چه دا لفظ د ،،خَمس،، (بفتح الخاء) دې او ددې نه مراد ارکان خمسه دی او امام بخاری رحمه الله دا ښودل غواړی چه د ارکان خمسه اداکول د ايمان د شعبو څخې دی.

خو دا خبره په دريو وجوه سره صحيح نه ده:

① ړومبې په دې وجه چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې کوم حديث ذکرکړې دې په هغې کښې صرف د ..ارکان خمسه.. ذکر نه دې بلکه د ..خُمس.. ذکر هم دې نو ..خُمس.. پريخودل . او باقی ارکان خمسه د ايمان شعبه ګرځول په عقل کښې نه راځی.

② دويمه دا چه په حديث باب کښې د حج ذکر نشته.

③ دريمه دا چه په ارکان خمسه کښې په صلاة او زکاة وغيره باندې وړاندې مستقل تراجم ذکر شوی دی.(٣) والله اعلم.

...

(١) عمدة القاری(٣٠٢/١)_
(٢) كتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدين رقم ٣٠٩٦)-
(٣) فتح الباری(٢٢٩/١) وعمدة القاری(٣٠٣/١)-

-٥٠- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ ( ) يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ فَقَالَ أَقِمْ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي فَأَقَمْتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنِ الْقَوْمُ أَوْ مَنِ الْوَفْدُ قَالُوا رَبِيعَةُ قَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيَكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلْ بِهِ الْجَنَّةَ وَسَأَلُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمُسَ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ عَنِ الْحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ وَقَالَ احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ

[٨٧، ٥٠٠، ١٣٣٤، ٢٩٢٨، ٣٣١٩، ٤١١٠، ٤١١١، ٥٨٢٢، ٦٨٣٨، ٧١١٧]

رجال الحدیث

① علی بن الجعد: دوی ابوالحسن علی بن الجعد بن عبید جوهری بغدادی دی.(١) د ابراهیم بن سعد. اسرائیل بن یونس. اسماعیل بن عیاش. حماد بن سلمه. حماد بن زید. ربیع بن صبیح. سفیان ثوری. سفیان بن عیینه. شعبه. مبارک بن فضاله. او ابو اسحاق فزاری رحمهم الله وغیره نه حدیث روایت کوی.(٢)

) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب العلم باب تحریض النبی ﷺ وفد عبدالقیس علی أن یحفظو الإیمان والعلم ویخبروا من وراءهم رقم ٨٧) وفی کتاب مواقیت اصلاة باب منیبین إلیه واتقوه.. رقم ٥٢٣ وفی کتاب الزکاة باب وجوب الزکاة رقم ١٣٩٨ وفی کتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدین رقم(٣٠٩٥) وفی کتاب المناقب باب (بدون ترجمة بعد باب نسبة الیمن إلی إسماعیل رقم(٣٥١١٠) وفی کتاب المغازی باب وفد عبد القیس رقم ٤٣٦٨) وفی کتاب الأدب باب قول الرجل مرحباً رقم ٦١٧٦ وفی کتاب أخبارالآحاد باب وصاة النبی ﷺ وفود العرب أن یبلغوا من وراءهم رقم ٧٢٦٦ وفی کتاب التوحید باب قول الله تعالی: والله خلقکم وما تعملون رقم(٧٥٥٦) ومسلم فی صحیحه فی کتاب الإیمان باب الأمر بالإیمان بالله تعالی رقم ١٢٤ و١٢٥ و١٢٦ والنسائی فی سننه (٢٧١\١٢) فی کتاب الإیمان وشرائعه باب أداء الخمس رقم٥٠٣٤ وأبوداد فی سننه فی کتاب الأشربة باب فی الأوعیة رقم ٣٦٩٢) و٣٦٩٤ و٣٦٩٦ والترمذی فی جامعه فی کتاب الإیمان باب فی إضافة الفرائض إلی الإیمان رقم ٢٦١١ وابن ماجه فی سننه فی کتاب الزهد باب الحلم رقم ٤١٨٦)-

) تهذیب الکمال(٢٠\٣٤١. ٣٤٢)-

) تهذیب الکمال(٢٠\٣٤٢)_

ددوى نه امام بخارى، امام ابوداؤد، ابراهيم حربى، ابو يعلى موصلى، احمد بن حنبل، ابوزرعه عبيدالله بن عبدالكريم رازى، ابوبكر بن ابى شيبه، يحي بن معين او يعقوب بن شيبه رحمهم الله وغيره د حديثو علم حاصل كړې دې.(١) په ١٣٣هـ كښې پيدا شوې دې.(٢)

محمد بن حماد رحمه الله فرمائى: «سألت يحى بن معين عن على بن الجعد، فقال: ثقة صدوق، ثقة صدوق»(٣) دغه شان عبدالخالق بن منصور هم د امام يحي بن معين نه ددوى ‹‹ثقه›› كيدل نقل كړى دى.(٤)

يحي بن معين رحمه الله فرمائى: ‹‹على بن الجعد أثبت البغداديين فى شعبة››(٥) هم ددوى نه نقل دى: ‹‹ربانى العلم››(٦)

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى: ‹‹كان صدوقاً فى الحديث››(٧)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى: «كان متقناً صدوقاً، ولم أر من المحدثين من يحفظ ويأتى بالحديث على لفظ واحد، لا يغيره، سوى قبيصة و أبى نعيم فى حديث الثورى، و يحى الحِمانى فى حديث شريك، وعلى بن الجعد فى حديثه››(٨)

صالح بن محمد اسدى رحمه الله فرمائى: ‹‹ثقة››(٩)

امام نسائى رحمه الله فرمائى: ‹‹صدوق››(١٠)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى: ‹‹ثقة مامون››(١١)

ابن قانع رحمه الله فرمائى: ‹‹ثقة ثبت››(١٢)

مطين رحمه الله فرمائى: ‹‹ثقة››(١٣)

---

١) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٣)-
٢) وقيل سنة أربع وثلاثين ومائة وقيل سنة ست وثلاثين ومائة انظر سير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٠)-
٣) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٨) وسير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٦)_
٤) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٨)-
٥) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٩)_
٦) المصدر السابق)-
٧) تهذيب الكمال(٢٠\٣٥٠)_
٨) تهذيب الكمال(٢٠\٣٥٠)_
٩) المصدر السابق)-
١٠) المصدر السابق)-
١١) تهذيب التهذيب(٧\٢٩٢)_
١٢) المصدر السابق)-
١٣) [illegible]

حافظ ذهبى رحمه الله دوى په ،،الحافظ الثبت،،(١)او ،،الإمام الحافظ الحجة مُسنِدُ بغداد،،(٢)القابو سره ياد كړي دي
البته ددوى په باره كښې د حديث د رجالو نه دوه طعنه منقول دى
① يو داچه دا جهمى وو او قرآن ته به ني مخلوق ونيلو لكه چه امام مسلم رحمه الله فرمانى. ،،ثقة لكنه جهمى،، (٣)او هم په دې بنياد باندې امام احمد بن حنبل رحمه الله خپل دواړه خامن ددوى د سماع نه منع كړى وو.
خو حقيقت دا دې چه ددوى جهمى(٤)كيدل ثابت نه دى.او نه دې د خلق قرآن قائل وو.(٥) بلكه ددوى نه صرف دومره منقول دى.چه ،،من قال: القرآن مخلوق لم أعنفه،،(٦)
حافظ ذهبى رحمه الله ددې ،،تجهم،، طعن نقل كولو نه پس فرمانى.«وقد كان طائفة من المحدثين يتنطعون في من له هفوة صغيرة تخالف السنة، وإلا فعلي: امام كبير حجة»(٧)
دويم الزام په دوى باندې د تشيع دې.لكه چه ابوغسان دورى نقل كړى دى. چه زه على بن الجعد سره ووم.په دې مجلس كښې د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه حديث «كنا نفاضل على عهد النبى صلى الله عليه وسلم فنقول: خير هذه الأمة بعد النبى صلى الله عليه وسلم أبوبكر، وعمر، وعثمان، فيبلغ النبى صلى الله عليه وسلم فلاينكره» ذكر راغې.نو على بن الجعد اوونيل.«أنظروا إلى هذا الصبى، هولم يحسن أن يطلق إمرأته، يقول كنا نفاضل»(٨)دغه شان چه كله ددوى په وړاندې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم حديث ،،إن ابنى هذا سيّد،،(٩)ذكر كړې شو.نو وې ونيل.،،ما جعله الله سيداً،،(١٠)
تركومې پورې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنه باندې د طعن تعلق دې.نو د على بن الجعد نه ددې انكار منقول دې.لكه چه احمد بن ابراهيم دورقى وائى.

---

(١) ميزان الإعتدال(٣\١١٦) رقم ٧٥٩٨)-
(٢) سيرأعلام النبلاء(١٠\٤٥٩)-
(٣) ميزان الإعتدال(٣\١١٦) وسيرأعلام النبلاء(١٠\٤٦٦)-
(٤) الجهمية :من ينفى صفات الله تعالى:التى أثبتها الكتاب والسنة ويقول: إن القرآن مخلوق مقدمة الفتح (٤٥٩)_
(٥) تعليقات الكاشف(٢\٣٦) رقم ٣٨٨٨)-
(٦) ميزان الإعتدال(٣\١١٦) وسيرأعلام النبلاء(١٠\٤٦٥)-
(٧) سيرأعلام النبلاء(١٠\٤٦٦)-
(٨) سيرأعلام النبلاء(١٠\٤٦٦) وتهذيب الكمال(٢٠\٣٤٧)-
(٩) انظرصحيح البخارى(١\٥٣٠) كتاب المناقب باب مناقب الحسن والحسين)_
(١٠) سيرأعلام النبلاء(٢٠\٤٦٦) وتهذيب الكمال(٢٠\٣٤٧)-

«قلت لعلي بن الجعد: بلغني أنك قلت: إبن عمر ذاك الصبي! قال: لم أقل....»[١]

دغه شان د حضرت حسن رضي الله عنه د منقبت د حديث ،،إن ابني هذا سيد،، چه كوم انكار منقول دې د دې په باره كښې حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي چه دا روايت د ابوغسان دورى نه منقول دې او دا سړې مجهول دې او كه روايت صحيح اومنلې شى نو وئيلې شى چه على بن الجعد به د دې قبيح قول نه توبه اوبنكلې وى. «بل جعله سيداً على رغم كل جاهل، فإن من أمر على مثل هذا من الرد على سيد البشر يكفر بلامثنوية (أى بلا إستثناء)....» روستو حافظ ذهبى رحمه الله د حضرت حسن رضي الله عنه سيادت او سوؤدد بيان كړې دې.[٢]

البته د على بن الجعد نه د حضرت معاويه رضي الله عنه (و ارضاه) په باره كښې دا قول منقول دې. «ولكن معاوية ما أكره أن يعذبه الله»[٣] دغه شان د حضرت عثمان رضي الله عنه په باره كښې هم دا قول منقول دې چه «أخذ من بيت المال مأة ألف درهم بغير حق»[٤] لكه چه امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي. «علي وُسِمَ بميسم سوء، قال: ما يسوؤني أن يعذب معاوية»[٥]

په دې بنياد باندې امام احمد رحمه الله خپل ځامن دوى ته د تلو نه منع كول. لكه چه عبدالله بن احمد رحمه الله فرمائي. «نهاني أبي أن أذهب إليه، وكان يبلغه عنه أنه يتناول الصحابة»[٦]

د دې ټولو طعنونو حاصل دا دې چه ده به د حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم په شان كښې بې باكئ سره كلام كولو. نو يا خو به د حافظ ذهبى رحمه الله د قول مطابق د دوى په باره كښې داسې وئيلې شى چه دوى به توبه اوبنكلې وى. گنى زيات نه زيات به دې مبتدع وى او د مبتدع روايت كه د خپل مذهب په تائيد كښې نه وى او هغه داعى الى بدعته هم نه وى نو هغه قبلولې شى.

حالانكه د على بن الجعد په روايت حديث كښې چه كوم مقام دې؟ د دې ذكر تاسو په تيرو شوو اقوالو كښې كتلې دې او ابن عدى رحمه الله فرمائي. «ومع هذا كله على بن الجعد ما أرى بحديثه بأساً، ولم أرفي رواياته إذا حدث عن ثقة حديثاً منكراً فيما ذكره، والبخاري مع شدة استقصائه يروى عنه في صحاحه»[٧]

---

[١] تهذيب الكمال(٣٤٧\٢٠) وسير أعلام النبلاء(٤٦٤\١٠)_

[٢] سير أعلام النبلاء(٤٦٤\١٠)_

[٣] سير أعلام النبلاء(٤٦٤\١٠) وتهذيب الكمال(٣٤٧\٢٠)-

[٤] المصادر السابقة)-

[٥] المصادر السابقة)-

[٦] سير أعلام النبلاء(٤٦٥\١٠)_

[٧] الكامل فى ضعفاء الرجال(٢١٤\٥)_

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((روى عنه البخارى من حديثه عن شعبة فقط، أحاديث يسيرة.....))[1]

معلومه شوه چه ددوى د متشيع كيدو او د بعضو صحابه كرامو رضى الله عنهم په باره كښې د بې ادبۍ خبرو كولو باوجود د محدثينو په نيز دې ثقه، ثبت او متقن دې خاص طور باندې چه امام بخارى رحمه الله كوم حديثونه اخستى دى.هغه نې صرف د امام شعبه نه نقل شوى حديثونه اخستى دى او دې د خپل استاد امام شعبه په حديثونو كښې ،،أثبت البغداديين،، دې.،،كما مرّسابقاً،، په ۲۳۰هـ كښې ددوى وفات اوشو.[2]،،سلمه الله تعالى وغفرله،،_

② **شعبه:** دوى اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج العتكى البصرى الواسطى دې.ددوى مختصر حالات د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تير شوى دى.[3]

③ **ابو جمرة:** دا ابو جمره نصر بن عمران بن عصام/ عاصم بن واسع ضُبعى بصرى دې.[4] بعضې حضراتو دده د نيكه نوم نوح بن مخالد يا مخلد هم ليكلې دې.[5]

ضبعى. بنوضبيعه طرف ته نسبت دې.چه دا د عبدالقيس يو شاخ ده.،،كما جزم به الرّشاطى،، د بخارى بعضې شارحينو دوى د ،،بكر بن وائل،، شاخ طرف ته منسوب گرخولې دې.دا

---

[1]) هدى السارى(٤٣٠) وفى هامش الزهرة بخط ابن الطاهر:روى عنه البخارى ثلاثة عشر حديثاً كذا فى تهذيب التهذيب(٢٩٢\٧، ٢٩٣)_

[2]) سيرأعلام النبلاء(٤٦٧\١٠) وغيره)_

[3]) كشف البارى(٦٧٨\١)_

[4]) تهذيب الكمال(٢٦٢\٢٩، ٣٦٣) وسيرأعلام النبلاء(٢٤٣\٥) وغيره)-

[5]) حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى(١٣٠\١) كښې د دوى نسب ذكركړې دې ((نصربن عمران بن نوح بن مخلد الضبعى..)) حالانكه په تهذيب الكمال(٣٦٢\٢٩) تهذيب التهذيب (٤٣١\١٠) او تقريب التهذيب(٥٦١) رقم ٧١٢٢) وغيره تولوكتب رجال كښې نصربن عمران بن عصام يا عاصم مذكور دې.البته علامه عينى رحمه الله په عمدة القارى (٣٠٣\١و ٣٠٤) كښې نسب خود عامو كتب رجال پشان دې.خود دوى د حالاتو لاندې نې ليكلى دى.((فقد روى الطبرانى وابن منده فى ترجمة نوح بن مخلد جد أبى جمرة ..) دغه شان حافظ په الإصابة) (٥٧٦\٣) رقم ٨٨٢٤) كښې ليكلى دى.((نوح بن مخلد ويقال ابن مخالد جد أبى جمرة نصربن عمران..) دغه شان حافظ په (الإصابة، ٢٧\٣ رقم ٦٠١١) كښې د ابوجمره دپلار په ترجمه كښې ليكلى دى.((عمران بن عصام الضبعى والد أبى جمرة بالجيم نصربن عمران كذا سمى أباه ابن عبدالبر والمعروف أن إسمه نوح بن مخالد أومخلد..))

البته دلته ابوبشردولابى ددوى كنيت ذكركړې دې.اوليكلى نې دى.((أبوجمرة نصربن عمران بن نصربن ابن عباس رضى الله عنهما) لكه چه د ابو جمره نيكه نوم هم نصر دې.اودا خبره يقيناً ټيك نه ده.والله أعلم.

صحيح نه ده.ځکه چه طبرانی او ابن منده ددوی د نيکه نوح بن مخلد د حالاتو لاندې نقل کړی د ی.((أنه قدم على رسول الله ﷺ فقال له، ممن أنت؟ قال: من ضبيعة ربيعة، فقال: خير ربيعة عبدالقيس، ثم الحى الذى أنت منهم))[1]

دوی د حضرت انس بن مالك، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهم زهدم جرمی، او عائذ بن عمرو مزنی وغيره مختلفو حضراتو نه حديث روايت کړې دې.[2]

ددوی نه ايوب سختيانی، معمر، شعبه، حماد بن سلمه، حماد بن زيد، ابراهيم بن طهمان، او عباد بن عباد مهلبی رحمهم الله وغيره روايتونه اخستی دی.[3]

امام احمد بن حنبل، يحي بن معين او ابوزرعه رحمهم الله دوی لره ،،ثقه،، ګرځولې دې.[4]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې.[5]

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی.،،كان ثقة،،[6]

ابو حاتم رازی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[7]

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی.،،أجمعوا على أنه ثقة،،[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،ثقة ثبت،،[9]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،أحد الأئمة الثقات،،[10]

ياد ساتئ:چه په اصول سته او په مؤطا کښې د ،،ابوجمره،، په کنيت بل څوك راوی ددوی نه سوا نشته.باقی ټول ،،ابو حمزه،،(بالحاء المهملة بعدها ميم) دی.بلکه بعضو حفاظو د حديث دا قاعده ذکرکړې ده.چه امام شعبی د اووه داسې راويانو نه روايت کوی.چه هغه د حضرت ابن عباس شاګردان دی.

ټول په ټوله ،،ابوحمزه،،(بالحاء المهملة ثم الميم) دی.سوا د مترجَم له نه، چه دده کنيت ،،ابو جمره،،(بالجيم ثم الميم) دې.بيا ددې علم په دې طريقه هم کيږی. چه کوم ځائې کښې

---

[1]) فتح البارى(١\١٣٠)۔
[2]) تهذيب الكمال (٢٩\٣٦٣) وسير أعلام النبلاء(٥\٢٤٣)_
[3]) المصادر السابقة)۔
[4]) تهذيب الكمال(٢٩\٣٦٤)۔
[5]) كتاب الثقات(٥\٤٧٦)_
[6]) الطبقات الكبرى لابن سعد(٧\٢٣٥)۔
[7]) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩\٣٦٥)_
[8]) تهذيب التهذيب(١٠\٤٣٢)_
[9]) تقرب التهذيب(٥٦١) رقم ٧١٢٢)_
[10]) سير أعلام النبلاء(٥\٢٤٣)_

ابوجمره د حضرت ابن عباس نه روايت كوي.او ددوي كنيت سره څه قيد وغيره نه وي.نو هم دوى مراد وى.اوكله چه د ،،ابو حمزه،، كنيت والا حضرات وى.نو هغوى سره څه ناڅه لواحق يا سوابق وى.لكه ،،ابو حمزة القصاب،،[1]والله اعلم.

په ۱۲۸ﻫ كښې سرخس كښې ددوى وفات اوشو.[2] ،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ **ابن عباس:** د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د ،،بدء الوحى،، د څلورم حديث لاندې [3]او د ،،كتاب الإيمان، باب كفران العشير وكفر دون كفر،، لاندې تير شوى دى.

قوله: كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ: زه به حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما سره كيناستم.هغه به زه به پخپل كټ باندې كينولم.

ددې اعزاز وجه څه وه؟ ددې وجه دا وه.چه په اصل كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د حضرت على رضي الله عنه د طرفه د بصرې ګورنر وو.د بصرې په اطرافو كښې فارسى وئيلې شوه.د هغه ځائې خلقو به حضرت ابن عباس رضي الله عنه له خپلې مسئلې او مقدمات راوړل.او هغوى به په فارسئ كښې خبرې كولې.حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته فارسى نه ورتله.او ابو جمره په فارسئ پوهيدو.په دې وجه به دوى د ترجمانئ فرائض پوره كول.[4]هم دا وجه په كتاب العلم كښې مذكور هم ده.ځكه چه هغه ليكى.((كنت أترجم بين ابن عباس وبين الناس))[5]

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائى.چه ،،ترجمه،، په اصل كښې يو لغت، په بل لغت كښې تعبير كولو ته وائى.خو دلته زياتى عموم دې.چه د يوې ژبې نه په بله ژبه كښې تعبير كولو سره سره نورو خلقو ته د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما خبره رسول هم مراد دى.يا خو د ازدحام (د خلقو د ګڼړې او رش) په وجه، يا د فهم د كموالى په وجه، [6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه د ،،فهم د كموالى،،په وجه پوهول خو په عقل كښې راځى.د ازدحام وجه صحيح نه ده.ځكه چه هغه به پخپله هم كټ باندې ورسره كيناستلو.البته كه داسې اووئيلې شى.چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما به په كټ باندې يو طرف ته كيناستلو.او دې به په هغه طرف كوم ځائې چه به نور خلق ناست وو.والله اعلم.

---

[1] عمدة القارى(۱|۳۰۳، ۳۰٤)_
[2] الكاشف للذهبى(۲|۳۱۹) رقم ۵۸۲۱) وغيره)-
[3] كشف البارى(۱|٤۳۵)_
[4] عمدة القارى(۱|۳۰۸)_
[5] صحيح البخارى كتاب العلم باب تحريض النبى صلى الله عليه وسلم وفد عبدالقيس على أن يحفظو الإيمان والعلم.رقم ۸۷)
[6] عمدة القارى(۱|۳۰۸) وفتح البارى(۱|۱۳۰)_

قوله فَقَالَ أَقِمْ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي فَأَقَمْتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ:
حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه ما سره ايسار شه چه زه تاته د خپل مال يوه حصه دركړم نو زه هغوى سره دوه مياشتې ايسار شوم.
حضرت ابن عباس رضي الله عنهما چه دوى سره د مال وركولو كومه وعده كړې وه. هغه په كومه وجه وه؟ په دې سلسله كښې د بعضې حضراتو وينا خو دا ده چه دا د ترجمانۍ اجرت دې او د ترجمانۍ تعليم ګرځولو سره ابن التين رحمه الله دا اوښائى چه حديث نه د اجرت على التعليم جواز ثابتيږى.(١)
① خواول ترجمانى تعليم ګرځول محل نظر (او قابل غور) دى. نو د اجرت على التعليم جواز ثابتيدو هيڅ سوال نه پيدا كيږى. ② دويمه داچه د ابوجمره نه پخپله ددې وجه په صحيح بخارى كښې منقول ده چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ماته اوفرمائيل. ((أقم عندى وأجعل لك سهماً من مالى)) امام شعبه رحمه الله تپوس اوكړو.،،لم؟،، چه دوى تاسره د اقامت اختيارولو او د مال دركولو وعده ولې اوكړله؟ نو دوى جواب وركړو: ((للرؤيا التى رأيت))(٢) چه د هغه خوب په وجه كوم چه ما كتلې وو.
دا خوب امام بخارى رحمه الله نقل كړې دې. ابوجمره رحمه الله فرمائى چه ما د تمتع احرام اوتړلو. نو خلقو منع كړم. ما د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوكړو. نو هغوى اجازت راكړو. ددې نه پس ما په خوب كښې اوكتل چه څوك سړې ماته وائى.،،حج مبرور عمرة متقبلة،، ما حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته خوب واورولو. نو ډير زيات خوشحاله شو. او وې فرمائيل. ،،سنة النبى صلى الله عليه وسلم،،(٣)
چونكه ددې خوب په وجه د حضرت ابوجمره شرافت او نجابت معلوميږى. او دا چه ددوى د الله تعالى په نيز يوه مرتبه ده. تردې چه د الله تعالى د طرفه ددوى د عمل مقبول كيدو بشارت او زيرې وركړې شو. په دې وجه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددوى اقامت اوغوښتل. او دا د الله تعالى د نيكانو بنده ګانو قاعده ده. چه كله په يو سړى كښې د نجابت او شرافت د آثارو اندازه اوكړى. نو هغه طرف ته زياته توجه وركوى. والله سبحانه أعلم.

قوله ثُمَّ قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بيا حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه كله د عبدالقيس وفد د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شو.

---

(١) فتح البارى (١٣٠/١)_
(٢) صحيح بخارى (٢١٣/١) كتاب الحج باب التمتع والقران والإفراد بالحج)_
(٣) ...

وفد..وافد.. جمع ده وفد هغه جماعت ته وائى كوم چه د يو قوم يا جماعت د طرفه يو بادشاه يا حاكم ته اوليګلې شى (١)

حضرت ابن عباس h ابو جمره ته دا حديث ولې واورولو؟ ابو جمره ته حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا حديث واورولو.ددې د اورولو سبب امام مسلم د ،،غندر عن شعبة،، په طريق سره روايت كښې نقل كړې دې.او بيان كړې ئې دې.چه ،،فأتته إمرأة تسأله عن نبيذ الجر.....،،(٢)

دغه شان امام بخارى رحمه الله په كتاب المغازى كښې روايت نقل كړې دې.چه ابوجمره وائى.((قلت لإبن عباس رضي الله عنهما: إن لى جرة ينتبذ لى نبيذ فيها، فأشربه حلوا فى جر، إن أكثرت منه، فجالست القوم، فأطلت الجلوس، خشيت أن أفتضح، فقال: قدم.....))(٣)ګويا په دې مجلس كښې يوې ښځې د نبيذ جره (خاورينې چاټى) په باره كښې سوال اوكړو.نو حضرت ابن عباس رض هغه منع كړله.ددې نه پس پخپله ابوجمره د خپل ځان په باره كښې سوال اوكړو.نو حضرت ابن عباس رض دې منع كړو.او دا حديث ئې واورولو.والله اعلم.

وفد عبدالقيس د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې كله راغلې وو؟ وفد عبدالقيس د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې كله راغلې وو؟ په دې سلسله كښې ډير اقوال دى:① د واقدى (٤)ابن سعد (٥) ابن شاهين (٦) او د قاضى عياض(٧)وغيره رائې دا ده.چه دا وفد په ٨ھ كښې د فتح مكې په كال مكې مكرمې ته روانګئ نه وړاندې راغلې وو.

② د محمد بن اسحاق (٨) ابن هشام (٩) حافظ ابن القيم (١٠)رائې دا ده.چه په ٩ھ كښې راغلې وو.ابن كثير رحمه الله هم ددوى د راتلو كال ٩ھ خودلې دې.(١١)خو په آخر كښې دوى د ترده

---

(١) فتح البارى(١٣٠\١)_

(٢) صحيح مسلم (٣٤\١) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى..)_

(٣) صحيح البخارى كتاب المغازى باب وفد عبدالقيس)_

(٤) ذكره صاحب السيرة الحلبية فى كتابه ثم رد عليه انظر السيرة الحلبية (٢٢٢\٢) باب ما يذكر فيه ما يتعلق بالوفود التى وفدت عليه ﷺ ونقل الحافظ عن الواقدى فى الإصابة(٥١\١)..كان قدم الأشج ومن معه سنة عشر من الهجرة.....)_

(٥) الطبقات الكبرى لإبن سعد(٣١٤\١)-

(٦) الإصابة (١٧٨\٢) ترجمة صحاربن العباس العبدى)_

(٧) شرح النووى على صحيح مسلم (٣٤\١) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ)_

(٨)السيرة النبوية لإبن هشام (٣٤٠\٢) خوهغوى ددې وفد قدوم د قدوم الجارود سره مقيد كړې دى.،

(٩) حاشيه بالا)_

(١٠) زاد المعاد(٦٠٧\٣)-

(١١) البداية والنهاية (٤٦\٥و ٤٨)_

اظهار هم كړي دي.(١)

③ ابن حبان، صاحب د تاريخ الخميس او ابن الاثير ددې وفد راتلل ١٠هـ ښودلي دي.(٢)

④ د حافظ ابن حجر او علامه انور شاه كشميري رحمهما الله په نيز ددوى راتګ دوه ځله شوې دې.البته د حافظ رحمه الله په نيز ددوى ړومبې راتګ ٥هـ يا ددې نه وړاندې دې.او دويم ځل راتګ ٩هـ يعنى عام الوفود كښې شوې دې.(٣) حالانكه د حضرت كشميري رحمه الله په نيز ددوى ړومبې رانګ ٦هـ كښې او دويم راتګ فتح مكې سره يعنى ٨هـ كښې شوې دې.(٤)

په اصل كښې دې حديث كښې چونكه د «إنا لا نستطيع أن نأتيك إلا في الشهر الحرام، وبيننا وبينك هذا الحي من كفار مضر» جمله ده.په دې وجه واقدى، ابن سعد، ابن شاهين او قاضى عياض رحمهم الله وغيره ددې خبرې قائل دى.چه دا واقعه د فتح مكې نه وړاندې ده.ځكه چه د فتح مكې نه پس خو خلق ډلې ډلې اسلام كښې داخليدل.ددې نه روستو اهل اسلام دپاره هيڅ قابل ذكر خطره نه وه پاتې شوې.

كومو مؤرخينو چه ددوى د راتګ كال ٩هـ ذكركړې دې.هغه په دې بنياد باندې دې.چه دې كال ته عام الوفود وئيلې شى.(٥) په دې كښې خلق د وفدونو په شكل كښې په دربار نبوى صلى الله عليه وسلم كښې كثرت سره حاضرشوى وو.هم په دې وفدونو كښې د عبدالقيس وفد هم وو.

د سير كومو اصحابو چه د راتګ كال ١٠هـ ليكلې دې.غالباً ددوى بنياد هم د دې قبيلې د يو كس جارود بن المعلى (٦) په راتګ باندې دې.چه هغه په ١٠هـ كښې حاضر شوې وو.(٧)

خو په دې ټولو صورتونو كښې اشكال پيداكيږى.چه په دې روايت كښې د ،،حج،، هيڅ ذكر نشته.او د اصح قول مطابق د حج فرضيت ٦هـ كښې شوې وو. (٨) كه ددې وفد راتګ د ٦هـ نه پس يعنى ٨هـ يا ٩هـ يا ١٠هـ كښې شوې وې.نو دوى ته به نبى كريم صلى الله عليه وسلم د اسلام نورو

---

(١) حيث قال ابن كثير (٤٨١٥) قلت لكن فى سياق ابن عباس رضي الله عنهما ما يدل على أن قدوم وفد عبدالقيس كان قبل فتح مكة لقولهم وبيننا وبينك هذا الحى من مضر لا نصل إليک إلا فى شهر حرام والله أعلم.

(٢) الثقات لابن حبان (١١٥١٢) وتاريخ الخميس (١٩٤١٢) والكامل لابن الأثير(٢٠٣١٢)_

(٣) فتح البارى(٨٥١ ٨٦) كتاب المغازى باب وفد عبدالقيس)-

(٤) فيض البارى(١٥٥١١)-

(٥) سيرت ابن هشام مع روض الانف(٣٣٣١٢)_

(٦) جارود ددوى لقب وو.اوددوى نوم بشر دې.دپلار په نوم كښې ئې اختلاف دې.بعضې حضراتو عمرو خودلې دې.اوبعضو المعلى اوبعضو العلاء خودلې دې.تهذيب الكمال(٤٤٨١٤) وتهذيب التهذيب(٥٣١٢) والروض الأنف مع السيرة النبوية لابن هشام (٣٤٠١٢) والإصابة (٢١٦١١) رقم ١٠٤٢) وتعليقات الكاشف (٢٨٨١١) وتقريب التهذيب(١٣٧) رقم ٨٨٣) -

(٧) قال الحافظ فى الإصابة (٢١٦١١) وقدم الجارود سنة عشر فى وفد عبدالقيس الأخير)_

(٨) انظرفتح البارى (٣٧٨١٣) كتاب الحج باب وجوب الحج وفضله)_

شرائعو سره د حج حكم هم وركړي وه. (١)

هم دا وجه ده چه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې خبرې قائل دې چه ددوی راتګ دوه ځله شوې دې يو ځل د حج د فرضيت نه وړاندې ۵ه يا ددې نه هم وړاندې. او په دويم ځل عام الوفود يعنی ۹ه كښې شوې دې په حديث باب كښې د رومبی راتګ ذكر دې. (٢)

غالبا د حضرت كشميری رحمه الله د قول بنياد هم دا خبره ده چه چونكه د حج فرضيت ۶ه كښې شوې دې دا حضرات هم په دې كال د فرضيت د حج نه مخكښې مخكښې راغلل او په دويم ځل راتګ ۸ه كښې دې لكه څنګه چه د قاضی عياض وغيره هم دا قول دې.

د تعدد وفود يو دليل د ابن حبان رحمه الله هغه روايت دې په كوم كښې چه نبی كريم ﷺ ددوی نه تپوس كړې وو. ((مالي أرى وجوهكم قد تغيرت؟ قالوا: يا نبي الله، نحن بأرض وخمة، وكنا نتخذ من هذه الأشربة ما يقطع اللحمان في بطوننا، فلما نهيتنا عن الظروف فذلك الذي ترى في وجوهنا.....)) (٣)

---

(١) په بعضې رواياتوكښې د حج ذكر هم شته. اوګورئ السنن الكبرى للبيهقي (١٩٩١٤) كتاب الصيام باب فرض صوم شهر رمضان ومسند أحمد (٣۶١١١) ددې رواياتو په باره كښې وړاندې بحث راځي.

(٢) فتح الباري (٨/٨۵، ٨۶) كتاب المغازي باب وفد عبدالقيس حافظ رحمه الله په دې مقام كښې ددويم ځل راتلو كال ۹ه عام الوفود ذكر كړې دې او دا ئې هم ليكلی دی چه ((وكان عددهم حينئذ أربعين رجلاً كما في حديث أبي حيوة الصناحي (كذا في الأصل والصواب أبي خيرة بالخاء المعجمة بعدها ياء تحتانية وبعدها راء مهملة الصباحي بضم الصاد المهملة بعدها باء موحدة ثم ألف ثم حاء مهملة كما في فتح الباري (١/١٣١)) الذي أخرجه ابن منده وكان فيهم الجارود العبدي. لكه چه جارود راتګ په ۹ه كال وو او وړاندې د الاصابة په حوالې سره مونږ ذكر كړل چه ددوی راتګ په ۱۰ه كال شوې وو او هغه آخری راتګ وو. نوكه د ،،اصابه،، خبره ټيك اوګڼلې شی نود جمعې اوتطبيق دپاره به دا ونيلی شی چه ددوی اولنې راتګ خود حج دفرضيت نه وړاندې شوې وو. اودويم راتګ ئې په عام الوفود يعنی ۹ه كښې شوې وو. اودريم راتګ ئې په ۱۰ه كښې شوې وو. په كوم كښې چه د حضرت جارود د راتګ اودهغوی دايمان راوړو ذكر دې. په ۹ه او بيا په ۱۰ه كښې د راتلو دليل هغه حديث هم دې كوم چه حضرت رسيم عبدی ﷺ نه منقول دې او هغه په متن كښې راځي. دكوم نه چه دومره خبره ضرور معلوميږی چه د دې حضراتو دوه ځله راتلل داسې وو چه په دې كښې صرف د يو كال جداوالې وو. نو يوقدوم د تولونه وړاندې وو او بل قدوم په عام الوفود كښې وو او بيا دريم قدوم په ۱۰ه كښې منلې شی. والله أعلم)_

(٣) موارد الظمآن (ص ٣٣٨) كتاب الأشربة باب ما جاء في الأوعية رقم ١٣٩٣) حافظ ابن حجر رحمه الله په دې كښې ((مالي أرى وجوهكم قد تغيرت)) سره استدلال كړې دې او فرمائی ((ففيه إشعار بأنه كان رآهم قبل التغيير)) حالانكه ددوی سوال ددې وجې هم ممكن دې چه چونكه دې كسانو اوږد سفر كړې وو او راغلی وو ددې وجې په دوی باندې د سفر آثار وو او نبی ﷺ د دلجوئی دپاره تپوس اوكړو. ددې وجې اصل استدلال ددې جملې په ځائې ددې نه پس روسته جمله ((فلما نهيتنا عن الظروف فذلك الذي ترى في وجوهنا)) باندې چه اوكړې شی ښكه چه په دې كښې نهی عن الظروف ده چه تاسو اول چونكه په دې لوښو كښې د نبيذ استعمالولو نه منع كړې وو ددې وجې مونږ نبيذ نه دی استعمال كړې او زمونږ زمكه داسې ده چه هلته د نبيذ استعمال ضروری دې ددې وجې زمونږ په مخونو باندې دا بدلون دې. والله أعلم)_

ددې سوال او جواب نه معلومیږی چه ددې حضراتو راتګ د نبی کریم ﷺ په بارګاه کښې کم از کم دوه خله شوې دې والله أعلم بالصواب.

دغه شان په تعدد وفود باندې د مسنداحمد **هغه حديث** هم دلالت کوی.کوم چه دوی د حضرت رسیم ابوزن عظیم وقیل مصغر [1] عبدی رضی الله عنه نه نقل کړې دې. **«وفدنا على رسول الله ﷺ فنهانا عن الظروف، قال: ثم قدمنا عليه فقلنا: إن أرضنا أرض وخمة......»** [2] دغه شان يو بل روایت کوم چه ددوی د خونی نه منقول دې.د هغې نه معلومیږی.چه د دواړو راتګ په مینځ کښې صرف د يو کال فصل وو.د هغې الفاظ دا دی. **«كان أبي في الوفد الذين وفدوا إلى رسول الله ﷺ من عبد قيس، فنهاهم عن هذه الأوعية، قال: فأتخمنا، ثم أتيناه العام المقبل، قال: فقلنا يا رسول الله، إنك نهيتنا عن هذه الأوعية فأتخمنا.....»** [3]

د عبدالقيس قبيلې اسلام دا قبيله قديم الاسلام ده.دا خلق د بحرين او د عراق د اطرافو اوسيدونکی وو.جواثی هم ددې حضراتو ښار دې.په کوم کښې چه د مدينې منورې نه پس د ټولو نه وړاندې د جمعې مونځ اوکړې شو.[4]

ددې قبيلې په اسلام سره د مشرف کيدو په سلسله کښې ابن شاهين رحمه الله روايت نقل کړې دې چه د اشج عبدالقيس [چه دده نوم المنذر بن عائذ بن الحارث بن المنذر بن النعمان العبدی دې [5]] دده يو راهب سره دوستی وه.د دواړو به هرکال ملاقات کيدو.يو ځلې راهب دوی ته اووئيل.چه په مکه مکرمه کښې به يو نبی ښکاره کيږی.هغه به صدقه نه خوری البته هديه به قبلوی.د هغه د دواړو اوګو په مينځ کښې به د نبوت علامت وی.هغه به په ټولو دينونو باندې غالب وی.

---

[1]) الإكمال لابن ماكولا (٦٥\١٤، ٦٦) والإصابة (٥١٥\١١) رقم ٢٦٥٣ وتعجيل المنفعة (٥٣٢\١١) رقم ٣٢١)

[2]) مسند أحمد (٤٨١\١٣) حديث ابن الرسيم عن أبيه رضي الله عنه)_

[3]) المصدر السابق)_

[4]) عن ابن عباس رضي الله عنهما قال أول جمعة جمعت بعد جمعة جمعت فى مسجد رسول الله ﷺ فى مسجد عبدالقيس بجواثى يعنى قرية من البحرين صحيح البخراى كتاب البمغازى باب وفد عبدالقيس رقم ٤٣٧١٠) په دې روايت سره دحافظ ابن حجر رحمه الله تائيد کيږی چه دا وفد اول خل په ٥ھ يا ددې نه وړاندې راغلې وو.ځکه چه د دې روايت نه دهغوی قديم الاسلام کيدل معلوميږی

[5]) د دوی په نوم کښې ډير اختلاف دې ① بعضې حضراتو خو هم دا ((المنذربن عائذ)) ذکرکړې دې ② بعضې حضرات عبدالله بن عوف ③ بعضو منذربن الحارث.④ اوبعضو عائذبن المنذر خودلې دې.اوګورئ طبقات ابن سعد (٥٥٧\٥، ٥٥٩) ⑤ بعضې حضراتو ددوی نوم منقذبن عائذ خودلې دې اوګورئ الإصابة (٤٦٠\١٣) ترجمة المنذر بن عائذ.رقم(٨٢١٨) ⑥بعضې حضراتو .المنذربن عوف. خودلې دې اوګورئ عمدة القارئ (٣٠٨\١١)_

د راهب د وفات نه پس اشج عبدالقيس خپل زوم عمرو بن عبدالقيس (١) چه دا دده د خورخوئي هم وو.د حال تحقيق دپاره اوليګلو هغه ته ئي څه جامې او کجورې ورکړې.چه دې د سوداګر په شکل کښې سفر اوکړې شي.نو دې د يو راهنما سره اووتلو.دې مکې مکرمې ته د هجرت په کال رسيدلې وو (٢) دوى د نبى کريم ﷺ سره ملاقات اوکړو.تول علامات ئې معلوم کړل.او بيا هغه مسلمان شو.

په بعضو رواياتو کښې دا هم راغلى دى.چه نبى کريم ﷺ ددې قبيلې د لويو لويو خلقو نومونه واخستل. او ددوى د حالاتو تپوس ئې اوکړو.ددې نه پس نبى کريم ﷺ ده ته د سورة فاتحه او سورة العلق تعليم ورکړو.هرکله چه هغه لاړو.نو هغه ته نبى کريم ﷺ د هغوى د قوم د مشرانو کسانو په نوم يو خط ورکړو.او تاکيد ئې اوفرمائيلو.چه خپل ماما او سخر يعنى اشج ته د اسلام دعوت ورکړه.کله چه دې خپل کور ته اورسيدو.نو هلته چه اورسيدو. نو دوى په ابتداء کښې خط پټ اوساتلو.په کور کښې ئې په پټه مونځ شروع کړو.ددوى ښځې چه کله دا حالت اوکتلو.نو خپل پلار ته لاړه.او قصه ئې ورته واوروله.چه دې د کوم وخت نه راغلې دې. خپل اندامونه وينځى.او رکوع او سجدې کوى.

اشج د زوم نه تپوس اوکړو.دوى ورته ټوله واقعه واوروله.او دا ئې هم اوښودل.چه نبى کريم ﷺ د يو يو په نوم د ټولو تپوس کولو.چه دا خبرې ئې واوريدلې .نو هغه هم مسلمان شو.يو څو ورځو پورې ئې خپل اسلام پټ اوساتلو.بيا ئې د خپلې قبيلې په وړاندې اعلان اوکړو.نو دغه خلق هم مسلمانان شو.ددې نه پس د وفد په شکل کښې د نبى کريم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو.(٣)

---

(١) د دوى نوم ..عمروبن المرجوم.. رقم ٥٩٥٩) الإصابة (٥١٣) ترجمة عمروبن عبدقيس رقم ٥٩٠١ و(١٥١٣) ترجمة عمروبن المرجوم رقم ٥٩٥٩) دغه شان طبقات ابن سعد (٥٦٣١٥، ٥٦٤)_

(٢) ددې نه معلوميږى.چه دا قبيله دهجرت په ابتداء کښې مسلمانه شوې وه.خکه چه د عمروبن عبدالقيس راتګ په مکه کښې هم په هغه کال شوې وو.په کوم کال چه نبى ﷺ دهغې نه هجرت کړې وو.ددې نه پس چه کله دې واپس لاړل نوټوله قبيله مسلمانه شوه.ددې نه هم دحافظ تائيد کيږى.چه ددې خلقو په اول خل راتګ په ٥هـ يا ددې نه وړاندې وو.والله أعلم.)_

(٣) الإصابة (١٧٧١٢، ١٧٨)ترجمة صحات رقم(٤٠٤١) وطبقات ابن سعد(٥٦٤١٥) ترجمة عمروبن عبدقيس وشرح النووى على صحيح مسلم (٣٣١١) كتاب الإيمان باب بيان أركان الإسلام ودعائمه العظام)

تنبيه: دعبدالقيس قبيلې د اسلام قبلولوسبب څوك ګرځيدلې وو؟اودټولو نه وړاندې نبى ﷺ ته د سوداګرپه حيثيت څوك راغلى وو.ددې کس د نوم په باره کښې اختلاف موجود دې.

صاحب التحريرددې کس نوم .منقذبن حبان (بالحاء المهملة ثم الباء الموحدة المشددة ثم الألف والنون كما فى شرح الكرمانى (٢١١١) خودلې دې.کوم چه امام نووى ﷺ په شرح صحيح مسلم (٣٣١١) کښې نقل کړى دى.اوبيا په ظاهره هم ددې دوارو حضراتو په اتباع کښې نوروشارحينو ﷺ مثلاً کرمانى ﷺ په شرح د بخارى کښې (٢١١١)، علامه عينى ﷺ په عمدة القارى (٣٠٩١١) کښې اوقسطلانى په ارشاد السارى (١٤٥١١) کښې هم دا نقل کړى دى.دغه شان دا چه منقذبن حبان هم د اشج عصرى خو... [بقيه حاشيه په راروان مخ...

وفد عبدالقيس په څومره كسانو باندې مشتمل وو؟ صاحب د ،،التحرير،، د وفد د افرادو تعداد څوارلس ښودلې دې خو ددې نې هيڅ دليل نه دې ذكركړې بيا ددوى نه هغه صرف د اتو كسانو نومونه ذكركړى دى.(١)

د باقي شپږو كسانو نومونه ئې نه دى ذكركړى.هغوى ليكلى دى چه سره د لټون، تتبع او تلاش بل يو نوم هم ملاو نشو.(٢)

البته ابن منده رحمه الله د مزيده رضي الله عنه نه يو روايت نقل كړې دې.«بينما رسول الله ﷺ يحدث أصحابه إذ قال لهم: سيطلع لكم من هذا الوجه ركب هم خير أهل المشرق، فقام عمر، فلقى ثلاثة عشر راكباً......»(٣)

ددې روايت نه معلوميږى چه وفد كښې ديارلس كسان وو.

دولابى رحمه الله په ،،كتاب الكنى والاسماء،، كښې د حضرت ابوخيره صباحى رضي الله عنه روايت نقل كړې دې.«كنت فى الوفد الذين قدموا على رسول الله ﷺ من عبدالقيس، فكنا أربعين رجلاً.»(٤) ددې روايت نه معلوميږى چه وفد كښې څلويښت كسان وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله په كتاب الايمان كښې په دې تعدادونو كښې په دې طريقه د تطبيق كولو كوشش كړې دې چه صاحب د ،،التحرير،، چه د كومو څوارلسو كسانو تصريح كړې ده.هغې كښې او د ابن منده په روايت كښې چه په دې كښې د ديارلسو كسانو تصريح ده.په دواړو كښې تطبيق په دې طريقه دې چه افراد د وفد خو اصل كښې څوارلس كسان وو.په دوى كښې ديارلس كسان سواره وو.اويو پياده يا رديف وو.د ټول تعداد لحاظ ساتلو سره دوى ته څوارلس اووئيلى شو.او د راكب كيدو لحاظ كولو سره چه كوم پياده يا رديف وو.هغه شمار نكړې شو.نو ځكه دغه شان (يعنى ديارلس) اووئيلى شو.

.....بقيه حاشيه د تيرمخ] اوپه طبقات ابن سعد(٥\٥٦٤) الإصابة (٢\١٧٨) رقم ٤٠٤١ او (٣\٥) رقم ٥٩٠١) كښې دې‌ولونه وړاندې د تحقيق حال دپاره د راتلونكى كس نوم عمروبن عبدالقيس ليكلې دې.كوم چه د اشج عصرى دخور خوئي هم وو.اوخوم هم.اوّد منقذ بن حبان په باره كښې ابن سعد اوحافظ رحمهما الله ليكلى دى چه دا هم د اشج عصرى د خور خوئي وو.ددوى خصوصيت دا وو.چه كله دوى د وفد سره راغلو.نو نبى ﷺ ددوى په مخ باندې لاس راښكلې وو.اوګورئ طبقات ابن سعد(٥\٦٣) او الإصابة (٢\١٧٧، ١٧٨) رقم ٤٠٤١) په ظاهره هم دا صحيح معلوميږى.چه تحقيق حال دپاره عمروبن عبدقيس راليږلې شوې وو.اودهغه د مسلمانيدو او واپس كيدو نه پس ټول مسلمانان شول.اوبيا ددې قبيلې وفد د اشج عصرى په قيادت كښې د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضر شوى وو والله اعلم بالصواب._

(١)ددې كسانونومونه حافظ رحمه الله دا نقل كړى دى.① المنذربن عائذ (راشج عبدالقيس) ② نقذبن حبان (بالباء الموحدة) ③ مزيدة بن مالک ④ عمروبن مرجوم ⑤ الحارث بن شعيب ⑥ عبيده بن همام ⑦ الحارث بن جندب ⑧ صحاربن العباس) اوګورئ فتح البارى (١\١٣٠)_

(٢) فتح البارى(١\١٣٠)-

(٣) فتح البارى(١\١٣١)_

(٤) [illegible] (١\٢٧)_

بيا د ديارلسو او څلويښتو په مينځ کښې تطبيق کولو کښې ئې فرمائيلي دي.چه دواړو کښې جمع په دې طريقه ممکن ده.چه ديارلس کسان د وفد سرداران (مشران) وو.چه دا سواره وو.باقی ټول افراد اتباع وو.(١)
خو په کتاب المغازی کښې حافظ رحمه الله د ابن منده او دولابی په روايتونو کښې تطبيق کولو دپاره. دا دواړه رواياتونه په جدا جدا وفدونو باندې محمول کړې دي.لکه هغه فرمائی.چه په ړومبی وفد کښې دا خلق په ديارلسو افرادو باندې مشتمل وو.او په دې موقعه باندې د وفد رئيس اشج عبدالقيس رضی الله عنه وو.او په دويم وفد کښې څلويښت کسان وو.چه په دوی کښې جارود رضی الله عنه هم وو.(٢)
فائده چونکه صاحب د ،،التحرير،، د وفد تعداد څوارلس ښودلې وو.او بيا ئې صرف د اتو کسانو نومونه ذکر کړی وو.او دا ئې وئيلي وو.چه د ډير زيات تتبع (او تلاش) باوجود نور نومونه ملاونشو.په دې وجه حافظ ابن حجر رحمه الله مخکښې د شپږو نومونو اضافه کړې ده.او څوارلس تعداد ئې مکمل کړې دې.(٣)بيا ئې په دې باندې زياتې د نهو نومونو اضافه کړې ده.(٤)په دې طريقه ټول تعداد درويشت جوړيږی.
او په طبقات ابن سعد کښې چه کوم نومونه ذکرکړې شوی دی.هغه دا نومونه د حافظ رحمه الله ذکرکړې شوو درويشتو نومونو سره ملاو کړې شی.او مکررات حذف کړې شی.نو زياتی څوارلس نومونه نور هم جوړيږی.(٥)په دوی کښې د بعضو په باره کښې کلام هم کيدې شی.په دې طريقه ټول تعداد اووه ديرش جوړيږی.،،والله سبحانه وتعالیٰ أعلم،،۔

قوله: قَالَ مَنِ الْقَوْمُ أَوْمَنِ الْوَفْدُ: نبی کريم صلی الله عليه وسلم تپوس اوکړو.دا کوم يو قوم دې؟ يا نبی کريم صلی الله عليه وسلم تپوس اوکړو.ددې وفد تعلق د کوم خانې سره دې؟
دا شك چه نبی کريم صلی الله عليه وسلم ،،من القوم،،اوفرمائيل.اوکه ،،من الوفد،،؟ دا په راويانو کښې دچا

---

(١) فتح البارى (١٣١/١)-
(٢) فتح البارى(٨٥/٨، ٨٦) کتاب المغازی باب وفد عبدالقيس)۔
(٣) دحافظ ابن حجر رحمه الله چه کوم نومونه زياتی کړی دی.هغه شپږ دا دی.① عقبه بن جروه② قيس بن النعمان③ الجهم بن قثم.④ الرسيم العبدی⑤ جويريه العبدی⑥ الزارع بن عامرالعبدی (فتح البارى(١٣٠/١و ١٣١)۔
(٤) نور زياتی نومونه نهه دا دی.① مطر② ابن اخت مطر③ مشمرج السعدی④ جابربن الحارث⑤ خزيمه بن عبدعمرو⑥ همام بن ربيعه ⑦ جاريه بن جابر⑧ نوح بن مخلد⑨ ابوخيره الصباحی (فتح البارى(١٣١/١)۔
(٥) دا څوارلس نومونه دا دی.① الجارود② سفيان بن خولی③ محارب بن مزيده④ الزارع بن الوازع ⑤ ابان العبدی⑥ جابربن عبدالله ⑦ شهاب بن المتروك⑧ طريف بن ابان ⑨ عمروبن شعيث ⑩ عامربن عبدقيس ⑪ سفيان بن همام ⑫ عمروبن سفيان ⑬ همام بن معاويه ⑭ عبيده بن مالک)۔

د طرفه دي.[1] ممکن ده چه ابوجمره ته شك وی او دا هم ممکن ده. بلکه غالب گمان هم دا دي چه دا شك امام شعبه ته شوي وی. ځکه چه د قره وغيره په روايت کښې د شك نه بغير روايت راغلي دي.[1]

علامه کرمانی رحمه الله دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما شك گرځولي دي.[2]

حافظ ابن حجر او علامه عينی رحمهما الله ددوی ترديد کړي دي.[3] والله اعلم.

ابن ابی جمره رحمه الله فرمائی چه د حديث ددې جملې نه معلومه شوه. چه د راتلونکی نه د هغه پخپله د تعارف کولو نه وړاندې سوال کول مستحب دی. چه د معرفت حاصليدو نه پس ورسره دهغه د مرتبې اوشان مطابق معامله اوکړې شی.[4]

قوله قَالُوا رَبِيعَةُ: دوی جواب ورکړو چه مونږ ,,ربيعه،، يو.

دلته مبتدا محذوف ده.,,قالوا: نحن ربيعة،،[5] چه زمونږ تعلق ربيعه قبيلې سره دې. په دې کښې د قبيلې په بعضو افرادو باندې د پوره قبيلې اطلاق شوې دې. ځکه ښکاره ده. چه پوره قبيله خو نه وه راغلې.[6]

بيا دلته د راوی تصرف دې. حالانکه په کتاب الصلاة کښې چه امام بخاری رحمه الله د ,,عباد من أبي جمرة،، په طريق سره کوم روايت نقل کړې دې. د هغې الفاظ د يوې نسخې مطابق ,,إنا هذا الحيّ من ربيعة،، دی.[7] په دې کښې ,,هذا الحي،، د اختصاص په وجه منصوب دې.[8] او مطلب دا دې.,,إنا هذا الحيّ حيّ من ربيعة،،[9]

,,حي،، په اصل کښې پړاو اچولو او د اقامت اختيارولو ځائې ته وائی. بيا ددې اطلاق پخپله قبيلې باندې اوشو.,,لأن بعضهم يحيا ببعض،،[10] بيا دلته په دې هم پوهه شئ چه دا ,,ربيعه،، د معد بن عدنان نمسي دې. د قبيله عبدالقيس نسب نامه دا ده.,,عبدالقيس بن أفصى (بالفاء)

---

[1]) فتح الباری (١٣٠/١) وعمدة القاری (٣٠٦/١)_

[2]) شرح الکرمانی (٢٠٧/١) حيث قال شک من الراوی والظاهر أنه من ابن عباس رضي الله عنهما)_

[3]) فتح الباری ١٣٠/١، ١٣١) وعمدة القاری (٣٠٦/١)_

[4]) فتح الباری (١٣١/١)-

[5]) عمدة القاری (٣٠٦/١)_

[6]) فتح الباری (١٣١/١)-

[7]) صحيح البخاری (٧٥/١) کتاب مواقيت الصلاة باب قول الله تعالى ﴿منيبين إليه واتقوه...﴾_

[8]) فتح الباری (١٣١/١)_

[9]) فتح الباری (١٣١/١)-

[10]) المصدر السابق)_

بن دعمى (بضم الدال المهملة وإسكان العين المهملة، ثم الميم وبعدها ياء النسبة) بن جديلة (بفتح الجيم) بن أسد بن ربيعة بن نزار بن معد بن عدنان، (١) د نزار څلور خامن وو ① مضر بن نزار ② ربيعة بن نزار ③ اياد بن نزار ④ انمار بن نزار (٢) والله اعلم

قَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى

نبی کریم ﷺ اوفرمائیل دې قوم دپاره. یا نې اوفرمائیل دې وفد دپاره. مرحبا او خوش آمدید. چه دا نه ذلیل او رسوا شو او نه شرمنده شو

د ،،مرحبا،، لفظ د یو راتلونکی د راتلو په خوشحالئ ښکاره کولو دپاره وئیلې شی. ،،رحب،، شئ واسع، ته وائی نو د ..مرحباً.. معنی شوه ،،أتیت مکاناً رحباً،، یعنی تاسو په وسیع او کلاو ځائې کښې راغلی یئ یعنی داسې خلقو له راغلی یئ چه هغوی ستاسو په راتلو باندې خوشحالئ ښکاره کوی دوی ته ستاسو په راتلو باندې خوشحالی ده ددوی زړونه خوشحاله دی (٣)

دا کلمه د ټولو نه وړاندې سیف بن ذی یزن (٤) استعمال کړې وه (٥) د نبی کریم ﷺ نه په ډیرو موقعو باندې ددې استعمال منقول دې ① یوه موقعه هم دا د وفد عبدالقیس د راتګ ده چه نبی کریم ﷺ په دې وخت ،،مرحباً بالقوم أو بالوفد،، فرمائیلی وو ② د فتح مکې په موقعه باندې حضرت ام هانی تشریف راوړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل ،،مرحباً بأم هانی،، (٦) ③ یوځل حضرت فاطمه رضی الله عنها داخله شوه نو دوی (ﷺ) اوفرمائیل ،،مرحباً بابنتی،، (٧) ④ دغه

---

(١) الأنساب للسمعانی (١٣٥١٤) نسبة ..العبدی..)_

(٢) الأنساب للسمعانی (٣٠١١) فصل فی نسب مضر)_

(٣) فتح الباری (١٣١١١) وعمدة القاری (٣٠٦١١)_

(٤) سیف بن ذی یزن حمیری د یمن په بادشاهانو کښې و د شپږمې عیسوی صدئ په اول کښې په یمن باندې د حبشو غلبه وه اوهغوی د یمن زیات امیران او بادشاهان قتل کړی وو په دې موقعه سیف بن ذی یزن اول په انطاکیه کښې د قیصر نه مدد غوښتې وو هغه ورته څه توجه ورنکړه حیره او عراق ته د کسری ګورنر نعمان بن المنذر لاړلو اوګیله نې اوکړه او حکایت حال نې ورته بیان کړو نعمان سیف کسری ته اورسولو کسری د سیف په لاس باندې د اته سوو لښکراولیږل دا خلق چه یمن ته اورسیدل نودهغه ځائې خلقو هم مدد اوکړو دغه شان حبشیانوباندې غلبه حاصله شوه اواوس په یمن باندې د فارسیانو حکومت شو البته براه راست حکمران نې هم دا سیف بن ذی یزن وو دد تقریباً پنځویشت کاله حکومت اوکړو په یمن کښې نې په څه حبشیانوباندې رحم راغلو اوهغوی نې پریخودل هغوی سازش اوکړو اودې نې قتل کړلو دهجرت نه پنځوس کاله وړاندې دا واقعه پیښه شوې وه والله أعلم الأعلام للزرکلی (١٤٩١٣)

(٥) قاله العسکری کذا فی فتح الباری (١٣١١١) وعمدة القاری (٣٠٦١١)-

(٦) صحیح البخاری (کتاب الصلاة باب الصلاة فی الثوب الواحد ملتحفا به رقم ٣٥٧)_

(٧) صحیح البخاری (٥١٢١١) کتاب المناقب باب علامات النبوة فی الإسلام)_

شان نې د حضرت عکرمه رضی الله عنه په راتلو باندې اوفرمائیل.،،مرحباً بالراکب المهاجر،، (١)
⑤ دحضرت عمار رضی الله عنه په راتلو باندې نې اوفرمائیل.،،مرحباً بالطیب المطیب،،(٢)
امام بخاری رحمه الله ددې استحباب طرف ته اشاره کولو دپاره په کتاب الادب کښې یو مستقل باب ،،باب قول الرجل مرحباً،، قائم کړې دې.(٣)
غیر خزایا ولا ندامی دا خو یا منصوب دې علی وجه الحال، او یا مجرور دې.په دې صورت کښې به د ،،القوم،، یا ،،الوفد،، صفت ګرځولې شي.خو یاد ساتئ چه د جر صورت دلته صحیح نه معلومیږی.دلته دا حال ګرځول صحیح نه دی.هم دا مشهوره ده.(٤)ددې تائید دصحیح بخاری په کتاب الادب کښې مذکور روایت سره هم کیږی.د هغې الفاظ دا دی.((مرحباً بالوفد الذین جاءوا غیر خزایا ولا ندامی))(٥)
،،خزایا،، د خزیان جمع ده.چه دا د ،،خزی،، نه دې.ددې معنی رسوائی او ذلت ده.،،خزیان،، ذلیل او رسوا سړی ته وائی.(٦)
قوله: ،،ندامی،،: امام خطابی رحمه الله فرمائی.چه دلته قیاساً ،،نادمین،، وئیل پکار وو.چه دا د ،،نادم،، جمع ده.او دا د ،،ندامة،، نه مشتق دې.او ،،ندامی،، د ،،ندمان،، جمع ده.او ،،ندمان،، د شرابو او لهو لعب ملګری (هم نشین) ته وائی.البته دلته د ،،ندامی،، راوړلو وجه ،،خزایا،، سره لفظی مشاکلت دې.او داسې تصرف اهل عرب پخپل کلام کښې کوی.لکه چه وائی.،،إنه لیأتینا بالغدایا والعشایا،، دلته ،،غدایا،، د ،،غدوة،، جمع ده.چه ددې جمع ،،غدوات،، دې.،،غدایا،، نه دې.خو دلته کښې ،،اتباعاً،، ،،غدایا،، اووئیلې شو.(٧)

---

(١) المعجم الکبیر للطبرانی (١٧\٣٧٣، ٣٧٤) رقم ١٠٢١ و١٠٢٢ وانظر مجمع الزوائد(٩\٣٨٥) کتاب المناقب باب ما جاء فی عکرمة بن أبی جهل رضی الله عنه والمستدرک للحاکم (٣\٢٤٢) کتاب معرفة الصحابة ذکر مناقب عکرمة بن أبی جهل)_
(٢) أخرجه الترمذی فی جامعه فی کتاب المناقب باب مناقب عماربن یاسر رضی الله عنه وابن ماجه فی سننه (ص.١٤) فی المقدمة باب فضل عماربن یاسر(والحاکم فی المستدرک(٣\٣٨٨) کتاب معرفة الصحابة رضی الله عنهم ذکرمناقب عماربن یاسر رضی الله عنه)_
(٣) (٢\٩١٢)_
(٤) شرح النووی علی صحیح مسلم (١\٣٤) کتاب الإیمان باب الأمر بالإیمان بالله ...)_
(٥) صحیح البخاری (٢\٩١٢) کتاب الأدب باب قول الرجل مرحباً)_
(٦) النهایة (٢\٣٠) وفتح الباری(١\١٣١) وأعلام الحدیث (١\١٨٥)_
(٧) أعلام الحدیث للخطابی(١\١٨٥)_

خو قزاز او جوهري وغيره اهل لغت چه د ،،ندامة،، نه ځنګه ،،نادم،، ذکرکړي دي.دغه شان ني ،،ندمان،، هم ذکرکړي دي په دي صورت کښې د ،،ندامى،، جمع دځپل اصل مطابق دي. په دې کښې ،،اتباع،، نشته.(١)

اوس ددې جملې مطلب دا شو چه عبدالقيس قبيلې خو نه رسوايئ سره مخ شوه او نه ورته شرمندګي ملاو شوه ځکه چه دا قبيله پخپله خپل شوق او رغبت سره مسلمانه شوې ده دوى سره د مسلمانانو هيڅ جنګ اونشو که څه جنګ شوې وې نو نيولې شوى به وو او راوستلې شوى به وو.نو رسوائى به ملاويدله او که مسلمانان ني قتل کړې وې نو شرمندګى او خپيمانتيا به وه.

قوله فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ: دوى عرض اوکړو اې د الله رسوله! مونږ تاسو ته صرف په ،،شهرحرام،، کښې راتلې شو.ځکه چه زمونږه او ستاسو په مينځ کښې د مضر کافرانو دا قبيله حائل ده.

په بعضو نسخو کښې دلته د ،،الشهرالحرام،، (مرکب توصيفي) په ځائې ،،شهرالحرام،، (مرکب اضافي) دي.چه دا د ،،مسجدالجامع،، او ،،نساء المؤمنات،، يعنى د ،،اضافة الموصوف الى الصفة،، د قبيل څني دي.(٢)

په ،،الشهرالحرام،، کښې دوه احتماله دی.① يا خو ددې نه مراد د ،،اشهرحرم،، نه کومه خاص مياشت مراد نه ده.په دې صورت کښې به الف لام د جنس دپاره منلې شي.او په دې کښې به څلور واړه اشهرحرم ذوالقعده، ذوالحجه، محرم او رجب مراد وى.(٣)ددې تائيد ددې روايت د بعضو طرق نه کيږى.لکه چه د قره طريق مصنف په کتاب المغازى کښې نقل کړې دي.ددې الفاظ دا دى.،،إلافي أشهرالحرم،،(٤)دغه شان په کتاب المناقب کښې چه دوى د حماد بن زيد په طريق سره کوم روايت ذکر کړې دي.د هغې الفاظ دى.،،إلافي كل شهرحرام،،(٥) ② دويم احتمال دا دې چه الف لام عهد دپاره وى.په دې صورت کښې به ددې نه مخصوص مياشت مراد وى.هغه مخصوص مياشت د رجب مياشت ده.(٦)چه ددې تصريح د بيهقى په

---

(١) فتح البارى(١\١٣١، ١٣٢)_
(٢) فتح البارى(١\١٣٢)-
(٣) المصدرالسابق)_
(٤) صحيح البخارى(٢\٦٢٧) كتاب المغازى باب وفد عبد القيس)_
(٥) صحيح البخارى (١\٤٩٨) كتاب المناقب باب (بلاترجمة بعد باب نسبة اليمن إلى إسماعيل)_
(٦) فتح البارى(١\١٣٢)_

روايت كښې ده (١)د رجب مياشت مراد اخستلو وجه خاص طور باندې دا ده.چه مضر قبيلې به ددې مياشت خاص تعظيم كولو.هم په دې وجه يو حديث كښې د رجب مياشت مضر قبيلې طرف ته منسوب كړې شوې هم ده.((ورجب مضر الذى بين جمادى وشعبان))(٢)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.ددې مطلب دا نه دې.چه مضر قبيله د باقى اشهرحرم دحرمت قائل نه وى.او په دې كښې جنګ روا ګڼرى.بلكه مطلب دا دې.چه دا خلق خو د ټولو اشهرحرم د حرمت قائل وو.البته د باقى دريو مياشتو په مقابله كښې به ئې د رجب لږ زيات احترام او تعظيم كولو.تردې چه په دې نورو مياشتو كښې به ئې خو د ((نسئ)) جرم هم كولو.خو رجب سره به ئې دا سلوك نه كولو.(٣)
نوكه دوى ټولې اشهرحرم مراد اخستې وى.نو بيا هم صحيح ده.چه د مضر قبيله ددې د حرمت قائل ده.په دې وجه دې مياشتو كښې به دوى سلامتيا سره ستاسو په خدمت كښې حاضريدې شى.او كه مخصوص ((شهرحرام)) يعنى د رجب مياشت مراد وى.نو بيا هم كلام صحيح دې.چه دا خلق د رجب د مياشتې د تعظيم او احترام قائل ((او دې سره سره به ئې ددې د وړاندې روستو كولو د جرم ارتكاب نه كولو.په دې وجه به صرف په دې مياشت كښې داخلق ستاسو په خدمت كښې حاضريدې شى.

قوله: فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلْ بِهِ الْجَنَّةَ:نو تاسو مونږ ته داسې ښكاره او واضح حكم راكړئ.چه دا دحق او باطل په مينځ كښې فرق اوكړى.چه مونږ خپل شاته پاتې كيدونكو خلقو ته ددې خبر وركړو.او په دې باندې عمل كولو سره مونږ جنت كښې داخل شو.

په ((بأمرفصل)) كښې دواړه ((منون)) دى.دا مركب توصيفى دې.مركب اضافى نه دې.(٤)بيا ((فصل)) په معنى د فاصل هم كيدې شى.لكه څنګه چه عدل په معنى د ((عادل)) راځى.په دې صورت كښې به مطلب دا وى.((فمرنا بأمر فاصل يفصل بين الحق والباطل)) دا هم ممكن ده.چه ((فصل)) په معنى د ((مفصل)) وى. چه ددې معنى واضح. ښكاره او ظاهر ده.نو اوس به مطلب دا وى.((فمرنا بأمر واضح مكشوف....))(٥)

---

(١) ولفظه :وإنا لا نصل إليک إلا فى الشهرالحرام أو قال فى رجب ..السنن الكبرى للبيهقى (٣٠٣/٦) كتاب قسم الفئ والغنيمة باب سهم الصفى)_

(٢) عن أبى بكرة عن النبى ﷺ قال الزمان قد إستدار كهيأة يوم خلق ا لسماوات والأرض السنة إثنا عشر شهراً منها أربعة حرم.ثلاث متواليات: ذوالقعدة ذوالحجة والمحرم ورجب مضر الذى بين جمادى وشعبان، صحيح البخارى(٤٥٤/١) كتاب بدالخلق باب ما جاء فى سبع أرضين)_

(٣) فتح البارى(١٣٢/١)-

(٤) المصدرالسابق)-

(٥) الكاشف عن حقائق السنن (١٣٨/١) كتاب الإيمان)_

علامه خطابى رحمه الله د ،،فصل،، معنى ،،بين،، كړې ده.(١)،،وقيل المحكم،،(٢)

بيا په ،،نخبربه من وراءنا،، كښې هم دوه احتماله دى.① يودا چه دا مجزوم اوونيلې شى. په دې صورت كښې به د ،،مرنا...،، جواب وى.② دويم صورت دا دې چه دا مرفوع اوونيلې شى.په دې صورت كښې به دا جمله د ،،امر،، دويم صفت گرځولې شى.او ړومبې صفت به ،،فصل،، وى.يا بيا دې ته جمله مستانفه وئيلې شى.نو دې وخت به هم دا مرفوع وى.

د ،،ندخل به الجنة،، عطف چونكه په ،،نخبربه من وراءنا،، باندې دې.په دې وجه به په دې جمله كښې هم دا احتمالات جارى كيږى.(٣)والله اعلم.

وَسَأَلُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللهِ وَحْدَهُ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللهِ وَحْدَهُ قَالُوا اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمُسَ

او دوى د اشربه (د څكلو د څيزونو د لوخو) په باره كښې تپوس اوكړو. نو نبى كريم ﷺ دوى ته د څلورو څيزونو حكم اوفرمائيلو.او دڅلورو څيزونو نه ئې منع اوفرمائيله.نبى كريم ﷺ دوى ته د الله وحده (په يو حق خدائې) باندې دايمان راوړلو حكم وركړو.دوى تپوس اوكړو.چه تاسو پوهيږئ.چه په يو خدائې باندې ايمان راوړل څه دى؟ دوى جواب وركړو.چه الله او دهغه رسول ښه پوهيږى.نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.ددې خبرې گواهى وركول.چه د الله تعالى نه سوا بل څوك د عبادت لائق نشته.او محمد(ﷺ) د هغه رسول دې.او مونځ قائمول، زكاة ادا كول، د رمضان روژې نيول، او دا چه د غنيمت په مال كښې پنځمه حصه وركوئ.

په،،فأمرهم بأربع،،كښې به د ،،أربع،، معدود ،،خصال،، يا ،،جمل،، راوښكلې شى.يعنى ،،فأمرهم بأربع خصال،، يا ،،بأربع جمل،،_،،خصال،، د ،،خصلة،، جمع ده.ددې معدود جوړول خو ښكاره دى.د ،،جمل،، معدود جوړولو قرينه د مغازى د روايت دا الفاظ دى.،،حدثنا بجمل من الأمر،،(٤) ددې په جواب كښې نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.«آمركم بأربع و أنهاكم من أربع، أى آمركم بأربع جمل......»(٥)

---

(١) قال الخطابى فى أعلام الحديث (١٨٥|١) وقولهم:مرنا بأمرفصل أى بين واضح ينفصل به المراد ولا يشكل فيه المعنى)_

(٢) فتح البارى(١٣٢|١)_

(٣) المصدرالسابق)-

(٤) صحيح البخارى(٦٢٧|٢) كتاب المغازى باب وفد عبدالقيس)_

(٥) فتح البارى(١٣٢|١)_

نبي كريمﷺ وفد ته د يو ځيز حكم اوفرمائيلو اوكه د متعدد امورو؟ دلته يو سوال دا دې چه دا ټول امور كوم چه نبي كريمﷺ اوښودل دا ټول د ايمان بالله تفسير دى.لكه څنګه چه د نبي كريمﷺ د ارشاد ،،أتدرون ما الإيمان بالله وحده؟،، او بيا د دې د شرح ،،شهادة أن لا إله إلا الله....،، نه ښكاره ده نو اوس ماموراتِ څلور چرته شو.دا خو صرف يو مامور دې؟

جواب: ددې جواب دا دې چه دا ټول ځيزونه اګرچه د يو ځيز تفسير دى.خو د افرادو په اعتبار سره دې ته متعدد وئيلى شوى دى. (١)

په ماموراتو كښې اجمال او تفصيل كښې تفاوت او ددې وضاحت دويم سوال دلته كښې دا دې چه په حديث باب كښې اجمالاً د ماموراتو عدد څلور ښودلې شوې دې.چه ،،أمرهم بأربع،، يا ،،آمركم بأربع،،او په تفصيل كښې پنځه مذكور دى. ① شهادتين، ② اقامت صلاة ③ ايتاء زكاة ④ صوم رمضان ⑤ د غنيمتونو نه خمس وركول.

ددې اشكال شارحينو پخپل خپل انداز باندې مختلف جوابونه وركړى دى:

① علامه قرطبى رحمه الله فرمائى.چه اصل مامور به څلور ځيزونه دى.چه دا د ،،إقام الصلاة،، نه واخله ،،إعطاء الخمس،، پورې دى.تركومې پورې چه د ،،ايمان،، او شهادتينو تعلق دې.نو دا تبركاً ذكركړې شوى دى.لكه څنګه چه د غنيمت په سلسله كښې د الله تعالى ذكر تبركاً دې.﴿وَاعْلَمُوٓا أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ.....﴾ (٢)

② علامه طيبى رحمه الله هم تقريباً دا جواب وركړې دې.هغه فرمائى.چه د بلغاء عادت دا وى.چه د كلام كومه حصه مقصود وى.سياق د كلام هم د هغې تابع ګرځوى.اوكوم ځيز چه ضمناً راشى.د هغې نه تعرض نه كيږى.ګويا چه دا غير مذكور دې.دلته چونكه مقصود د ايمان، اعمال اربعه وو.په دې وجه ابتداءً اجمالاً د ماموراتو تعداد څلور بيان كړې شو. چونكه دا خلق مسلمانان وو.په دې وجه ايمان او شهادت دلته مقصود بالذكر نه دې. (٣)

③ قاضى ابوبكر بن العربى رحمه الله فرمائى.كه د شهادتينو نه پس ،،واو،، نه وې.نو دا به وئيلې كيدل.چه دا تفسير دپاره دې.او د ايمان بالله شرح ده.او شهادتين تبركاً تصدير دپاره راوړلې شوې دې.خو د ،،واو،، كيدل، په دې خبره باندې دلالت كوى.چه دا تفسير نه دې.بلكه مستقل مقصود دې.البته داسې وئيلې كيدې شى.چه د ،،وإقام الصلاة،، عطف په ،،شهادة....،، باندې نه دې.بلكه په ،،أمرهم بالإيمان،، باندې دې.اوس به تقدير داشى.((أمرهم

---

١) الكاشف عن حقائق السنن(١٣٩/١) كتاب الإيمان)-

٢) سورة التوبة:(٤١)_

٣) فتح البارى(١٣٢/١)_

٤) الكاشف عن حقائق السنن(١٣٩/١)-

بالإيمان مصدراً به و بشرطه من الشهادتين، و أمرهم بإقام الصلاة....الخ» هغه فرمائى.چه ددې حذف تائيد د كتاب الادب په روايت سره كيږي.(١)چه د هغې الفاظ دا دى.«.....أربع وأربع: أقيموا الصلاة.....»(١)

خو په دې دريو واړو جوابونو باندې دا اشكال كيږي.چه روايت باب به د مصنف د مدعى دپاره مثبت نه وى.ځكه چه ددې دريو واړو جوابونو حاصل دا شو.چه د ايمان ذكر ضمناً راغلې دې.اصل مقصود اعمال اربعه دى.ددې نه د خمس. دايمان شعبه كيدل نه ثابتيږي. حالانكه د امام بخارى رحمه الله دعوى دا ده.چه ،،أداء الخمس من الإيمان،،

④ علامه ابن رُشيد رحمه الله ددې جواب دا وركړې دې.چه اصل كښې قوم د ايمان په باره كښې سوال نه وو كړې.بلكه د داسې اعمالو سوال ئې كړې وو.كوم چه جنت ته د تلو ذريعه جوړه شى.او جنت ته د تلو ذريعه هم دا ايمانى اعمال دى.نو په دې لحاظ سره د اداء الخمس د ايمان د شعبو څخې كيدل ثابت شو.(٢)

⑤ علامه تقى الدين سبكى رحمه الله ارشاد فرمائى.چه په ،،وأن تعطوا من المغنم الخمس،، كښې يواحتمال خو دادې.چه دا مجرور وى.او په ،،أمرهم بالإيمان بالله وحده،، كښې ،،الإيمان،، باندې عطف وى.او دويم احتمال دا دې.چه په ،،شهادة أن لا إله إلا الله....،، باندې عطف وى.

په رومبى احتمال باندې خو په اجمال او تفصيل كښې څه اشكال نه كيږي. ځكه چه د ،،وأن يعطوا من المغنم الخمس،، حكم به مستقلاً وى.او د امور اربعه مصداق به شهادت. اقامت صلاة. ايتاءِ زكاة او صوم رمضان وى.البته په دويم احتمال باندې اجمال او تفصيل كښې اشكال كيږي.ځكه چه كله ،،شهادة....،، باندې عطف وى.نو ،،إعطاءِ خمس،، به هم مامورات كښې دننه داخل وى.حالانكه ماموراتو ته اجمالاً ،،أربع،، ونيلى شوى وو.او دلته پنځه جوړيږي.

علامه سبكى رحمه الله فرمائى.چه رومبې احتمال صحيح نه دې.ځكه چه په دې صورت كښې به روايت او ترجمه كښې مطابقت نه وى.ځكه چه ،،أداء الخمس من المغنم،، به شعب ايمانيه كښې داخل نه وى.

دلته هم دويم احتمال مراد دې.تركومې پورې چه د اجمال او تفصيل د اختلاف تعلق دې.نو ددې جواب دا دې.چه اصل كښې نبى كريم ﷺ د هغوى په وړاندې د ايمان تشريح فرمائيلې ده.او د ايمان په تشريح كښې ئې دا فرمائيلى دى.چه ايمان د قول او فعل نوم

---

(١) صحيح البخارى(٩١٢/٢) كتاب الأدب باب قول الرجل :مرحباً)_

(٢) فتح البارى(١٣٢/١، ١٣٣)_

(٣) فتح البارى(١٣٣/١)-

دي.قول شهادتين دي.او فعل اعمال اربعه دی.او مقصود دلته د اعمال اربعه بيان وو.په دي وجه راوی اجمال كښې د څلورو عدد ذكر كړې دې.د علامه تقى الدين سبكى رحمه الله دا تقرير د ابن رشيد دتقرير نه زيات قوى دې.والله اعلم.

خو ددې تولو حضراتو دتقرير حاصل د ا راوځي.چه دا شهادتين د امور اربعه څنې نه دی.او نه دا مقصود بالذكر دی.د مسند احمد يو روايت سره ددې تائيد كيږي.كوم چه د حضرت ابو سعيد خدری رضی الله عنه نه نقل دې.((فقال آمركم بأربع، وأنهاكم من أربع، أعبدوا الله ولا تشركوا به شيئاً، فهذا ليس من الأربع، وأقيموا الصلاة....))([1])په دې كښې ،،فهذا ليس من الأربع،، ددې خبرې صفا دليل دې.چه شهادتين ضمناً ذكر كړې شوې دې.دا په هغه څلورو كښې شامل نه دې.د كوم چه ابتداء كښې اجمالاً ذكر راغلې دې.

خوښكاره دا ده.چه ،،فهذا ليس من الأربع،، د يو راوى كلام دې.او دا ،،وهم،، دې.ځكه چه امام مسلم رحمه الله دې سند سره هم دا روايت نقل كړې دې.په دې كښې دا زيادت موجود نه دې.([2])ددې نه علاوه پخپله امام بخارى رحمه الله په ،،كتاب اداء ا لخمس،، كښې هم دا حديث ذكركړې دې.په هغې كښې د شهادتينو ذكر كولو نه پس دی.،،و عقد بيده،،([3]) يعنى نبى كريم صلى الله عليه وسلم د ګوتې نه غوټه(ګوا دائره) جوړه كړله.يعنى شمارلو سره ئې اوښودل.ددې نه معلومه شوه.چه ،،شهادتين،، په امور اربعه كښې داخل دی.او مستقل مقصود دی.

خو په دې باندې اعتراض كيدې شي.چه امام بخارى رحمه الله په كتاب الزكاة كښې كوم روايت نقل كړې دې.د هغې الفاظ دی.،،آمركم بأربع وأنهاكم عن أربع: الإيمان بالله و شهادة أن لا إله إلا الله....،،([4]) په دې كښې د شهادت نه وړاندې ،،واو،، عاطفه هم موجود دې.نو اعمال مذكوره به څلورو پورې محصور ساتلو دپاره داسې وئيلې شی.چه ،،ايمان بالله،، او ،،شهادت،، دواړه يو څيز دې.او باقى اعمال اربعه ددې تفسير او اصل مقصود دې.په دې صورت كښې به داوئيل صحيح نه وی.چه،شهادت،، د امور اربعه يو فرد او مستقل څيز دې.

ددې جواب دا دې.چه په دې روايت كښې د ،،واو،، اضافه د امام بخارى رحمه الله د استاذ حجاج بن منهال رحمه الله د اوهامو څنې ده.([5]) امام بخارى رحمه الله په دې باندې تنبيه هم فرمائيلې ده.لكه چه د حديث مذكور په آخر كښې فرمائى.((وقال سليمان و أبو النعمان عن حماد: الإيمان بالله شهادة أن لا إله إلا الله))([6]) او دا د امام بخارى رحمه الله د عاداتو څنې دې.چه كله يو راوى ته ،،وهم،،

---

[1] مسند أحمد(٢٣١٣)_

[2] صحيح مسلم (٣٥١١) كتاب الإيمان باب الأمربالإيمان بالله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم)_

[3] صحيح البخارى(٤٣٧١١) كتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدين)-

[4] صحيح البخارى(١٨٨١١) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)-

[5] فتح البارى(١٣٣١١)-

[6] صحيح البخارى(١٨٨١١) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)_

اوشي.نو امام بخاري په صحيح او صواب باندې تنبيه فرمائي.
هركله چه دا خبره ثابته شوه.چه ،،شهادتين،، په امور اربعه كښې دننه داخل دى.نو وړاندې چه څومره جوابونه وركړې شو.هغه صحيح نه دى.بلكه بل يو جواب به وركول ضرورى وى.

⑥ ابن بطال، قاضى عياض او امام نووى رحمهم الله وغيره دا جواب وركړې دې.چه په حديث كښې د امور اربعه مصداق شهادتين، اقامتِ صلاة، ايتاءِ زكاة او صوم رمضان دې.خو چونكه دا خلق د كافرانو په ګاوند كښې اوسيدل.او هلته به د جنګ امكانات زيات وو.په دې وجه نبى كريم ﷺ تبعاً او ضمناً د اداءِ خمس مسئله هم بيان كړله.(١)

⑦ حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائى.چه د ،،أن تعطوا من المغنم الخمس،، عطف په ،،شهادة....،، باندې نه دې.بلكه ،،أمرهم بأربع،، كښې ،،أربع،، باندې دې.اوس به مطلب دا وى.چه ،،أمرهم بأربع.....و بأن تعطوا من المغنم الخمس،، يعنى د څلورو واړو خبرو حكم ئې وركړو.او ددې خبرې حكم ئې وركړو.چه دوى د غنيمت نه خمس اوباسى.(٢)

⑧ د قاضى ابن العربى يو جواب وړاندې تير شوې دې.يو دويم جواب دوى دا وركړې دې.چه كيدې شى.صلاة او زكاة ئې يو شمار كړې وى.ځكه چه دا دواړه قرآن كريم او احاديثو كښې كثرت سره يوځائې مذكور دى.او دا هم كيدې شى.چه زكاة او اداءِ خمس ئې يو شمار كړې وى.ځكه چه دواړه د مالى حق په اعطاء كښې مشترك دى.(٣)

⑨ قاضى بيضاوى رحمه الله په شرح مصابيح كښې دا جواب وركړې دې.چه دلته په دې موعوده څلورو كښې صرف د يو امر ذكر دې.په دې وجه چه شهادت وغيره دا پنځه واړه څيزونه د ايمان بالله تفسير دى.نو دا پنځه واړه څيزونه په ايمان بالله كښې دننه داخل دى.او ايمان بالله ددې موعوده اربعه څنې يو امر دې.(٤)

---

١) شرح نووى على صحيح مسلم(٣٤/١) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى .. وفتح البارى(١٣٣/١) وإكمال إكمال العلم للآبى(٩٣/١)_
علامه سندهى رحمه الله هم تقريباً هم دا جواب كړې دې.بلكه دهغوى جواب ددې حضراتو دجواب په مقابله كښې لطيف هم دې.دهغوى دجواب حاصل دا دې.چه نبى ﷺ د ((أربع)) كوم نوم اخستې دې.دا په دې اعتبار سره دې.چه دهغه مامورات اربعه دى.په كوم كښې چه صرف وفدعبدالقيس نه بلكه ټول خلق شريك دى.اوهغه شهادت.اقامت صلاة ايتاء الزكاة او صوم د رمضان ده.البته په ايمانى څيزونوكښې يوڅيز بل هم دې.په كوم كښې چه فى الحال نورخلق شريك نه دى.يعنى اداء الخمس.چه دا دجهاد سره تعلق ساتى.اوچونكه دا خلق د كفارمضر په ګاوند كښې اوسيدل.اودجهاد سره دهغوى پيښه راتله.د دې وجې د اربع وينا نه پس نبى ﷺ د مامورات اربعة حكم وركړو.اوبيا ئې د يوامرايمانى نور زيادت اوكړو. (حاشية السندى على صحيح البخارى(٢٧/١)
٢) إكمال إكمال المعلم للآبى(٩٤/١)_
٣) فتح البارى(١٣٣/١)-
٤) المصدر السابق)-

دا جواب په ظاهره د امام بخاری رحمه الله د مذاق مطابق دې.ځکه چه دوی باب قائم کړې دې ،،أداء الخمس من الإيمان،، او دا باب هغه وخت ثابتيدې شی.کله چه پنځه واړه څيزونه د ايمان بالله تفسير اوګرځولې شی.او ،،أداء الخمس،، په ايمان بالله کښې داخل اوګڼرلې شی.او اوس په حديث د جبرئيل په باب کښې امام بخاری رحمه الله فرمانيلی وو ،،وما بيّن النبي ﷺ لوفد عبدالقيس من الإيمان،،چه د هغې نه مقصود دا وو.چه دلته د ايمان په تفسير کښې نبی کريم ﷺ اقرار بالشهادتين او صلاة او صوم او زکاة ذکر کړی وو.چه دا اعمال دی.چه ددې نوم ..اسلام.. دې. لکه څنګه چه په حديث د جبرئيل کښې هم دا امور د اسلام په تفسير کښې ذکر شوی دی.معلومه شوه.چه ايمان او اسلام متحد دی.دا مقصود هم هغه وخت حاصليدې شی.کله چه صلاة او صوم وغيره د ايمان په تفسير کښې داخل کړې شی.ګنی دا مقصود نشی حاصليدی.(١)

خو په دې باندې دا اشکال کيږی.چه بيا په موعوده امور اربعه کښې باقی درې امور چرته لاړل؟ قاضی بيضاوی رحمه الله دا اُووئيل.چه باقی درې امور نسياناً. يا اختصاراً راوی حذف کړل.(٢)خو دا ډير بعيد او دتعجب نه ډك تاويل دې.چه آيا يو راوی هم داسې نه وو.چه د نبی کريم ﷺ پوره کلام ئې ياد کړې وې.او مکمل ئې بيان کړې وې؟ حالانکه په يو روايت کښې هم ددې مذکوره امورو نه علاوه د څه څيز پته نه لګی.(٣)

حضرت علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی.که غور اوکړې شی.نو د امام بخاری رحمه الله او د عامو محدثينو په مذاق باندې دا جواب ممکن هم نه دې. ځکه چه ددوی په مذاق باندې ټول اعمال په ايمان کښې داخل دی.هم په دې وجه خو تاسو دا څيزونه د ايمان تفسير ګرځوئ.او امام بخاری رحمه الله ترجمه هم په دې بنا باندې قائم کړې ده.علامه عثمانی رحمه الله فرمائی.چه لکه څنګه په دې بنا باندې مونځ، روژه، زکاة او اداءالخمس دايمان تفسير ګڼړئ.نو ددې نه علاوه نور چه کوم امور مذکور وی.ټول به د اعمالو څنې وی.او هغه ټول به دغه شان د ايمان تفسير وی.داسې به کوم يو څيز راځی.کوم چه د اعمالو نه علاوه وی.او د ايمان قسم جوړ شی.نو دا جواب نه معقول دې.او نه د محدثينو په مذاق باندې منطبق کيدې شی.(٤)

په دې ټولو جوابونو کښې د ټولو نه غوره جواب د حافظ ابن الصلاح رحمه الله دې.او ددوی نه پس د ابن بطال. قاضی عياض او امام نووی رحمهم الله دې.والله اعلم.

---

١) فضل الباری(٥٥٣/١)_

٢) فتح الباری(١٣٣/١)_

٣) فضل الباری(٥٥٣/١)_

٤) (المصدر السابق)-

په حدیث باب کښې د حج ذکر ولې نشته؟ دلته تاسو ګورئ چه نبی کریم ﷺ وفد عبدالقیس ته د ارکان خمسه نه صرف د څلورو تعلیم ورکړو خو ..حج.. چونکه پنځم امر دې.د هغې تعلیم نې ورنکړو .د دې څه وجه ده؟ ددې جواب هسې خو دا هم ورکیدې شی.چه د حج ذکر اګرچه په حدیث باب کښې نشته.خو په بعضو نورو روایاتو کښې د ..حج.. ذکر هم شته. لکه چه امام بیهقی رحمه الله په ،،السنن الکبری،، کښې د ((أبوقلابة الرقاشی عن أبی زید الهروی، عن قرة، عن أبی جمرة)) په طریق سره روایت نقل کړې دې.په هغې کښې د ،،وتحجوا البیت الحرام،، الفاظ هم دی.([1])

دغه شان په مسند احمد کښې د ((أبان بن یزید العطار، عن قتادة عن سعید بن المسیب وعن عکرمة عن ابن عباس)) په طریق سره روایت منقول دې.په هغې کښې دی.،،وأن یحجوا البیت،،([2])

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د بیهقی روایت شاذ دې.ځکه چه په دې کښې خو یو دعدد ذکر نشته.حالانکه په ټولو روایاتو د عدد ذکر دې.ددې نه علاوه د ..قره.. په طریق سره شیخینو، د صحیحینو مستخرجینو، امام نسائی، ابن خزیمه او ابن خزیمه او ابن حبان رحمهم الله د روایت تخریج کړې دې.په دوی کښې یوکس هم د حج ذکر نه دې کړې.([3])

بیا ددې روایت په سند کښې دا خبره هم قابل دغور ده.چه په دې کښې ابو قلابه رقاشی دې.([4])ددوی په آخری عمر کښې حافظه متغیر شوې وه.([5])ممکن ده. چه دوی دا روایت ددې تغیر نه پس روایت کړې وی.([6])

دغه شان د مسند احمد په روایت کښې هم احتمال دې.چه دا محفوظ نه وی.([7]) ځکه چه حدیث د وفد عبدالقیس ډیرو حضراتو تخریج کړې دې.په هغې کښې ددې دوو روایتونو نه علاوه چرته هم د حج ذکر نشته.هم دا وجه ده.چه عالمانو د ..حج.. د عدم ذکر مختلف

---

[1]) السنن الکبری للبیهقی(۱۹۹۱٤) کتاب الصیام باب فرض صوم شهر رمضان)-

[2]) مسندأحمد(۲۶۱۱۱)-

[3]) فتح الباری(۱۳٤۱۱)-

[4]) هوعبدالملک بن محمدبن عبدالله الرقاشی بفتح الراء وتخفیف القاف ثم معجمة أبوقلابة البصری یکنی أبا محمد وأبوقلابة لقب صدوق یخطی تغیر حفظه لما سکن بغداد من الحادیة عشرة مات سنة ست وسبعین ومأتین وله ست وثمانون سنة تقریب التهذیب (ص۳۶۵،) رقم ٤۲۱۰) وانظر الکاشف للذهبی(۶۶۹۱۱) رقم ۳٤۷۸) مع حاشیة السبط وتعلیقات الشیخ محمد عوامة)_

[5]) تهذیب الکمال(۱۸۱۱٤۰٤)-

[6]) فتح الباری(۱۳٤۱۱)_

[7]) المصدرالسابق) قال الحافظ فی الفتح : وعلی تقدیر أن یکون ذکر الحج فیه محفوظاً فیجمع فی الجواب عنه بین الجوابین المتقدمین فیقال المراد بالأربع ما عد الشهادتین وأداء الخمس.. والله أعلم)-

توجیهات کړی دی.خو یو کس هم ددې روایتونو ذکر نه دې کړې.

① لکه چه قاضی عیاض وغیره فرمائی.چه دحج د عدم ذکر وجه دا ده.چه دغه وخته پورې حج فرض شوې نه وو.دا ددې خلقو په رائې کښې صحیح ده.خکه چه د حج فرضیت ددې حضراتو په نیز۹ھ کښې شوې دې.[1]

② جمهور شافعی حضرات فرمائی.چه حج په ۶ھ کښې فرض شوې وو.نو ددوی د مسلك مطابق وئیلې شی.چه حج چونکه علی الفور فرض نه دې.بلکه علی التراخی فرض دې.په دې وجه نبی کریم ﷺ ددې ذکر اونکړو.[2]

خوېه دې باندې اشکال دا دې.چه علی التراخی فرض کیدو سره دا چرته لازمیږی .چه د تعلیم په وخت ددې ذکر اونکړې شي.بلکه پکار خو داسې ده.چه تعلیم ورکړې شی.او کله چه د عمل وخت راشی.عمل اوکړی.[3]

③ دریم جواب دا ورکړې شوې دې.چه ددوی د حج کولو هیڅ صورت نه وو.خکه چه د مضر کافران حائل وو.په دې وجه نبی‌کریم ﷺ دحج ذکر اونه فرمائیلو.[4]

خو په دې باندې اشکال دا دې.چه دا څه ضروری ده.چه ټول عمر د مضر قبیلې حائل وی.بلکه ددوی دا وینا هم صحیح نه ده.چه دمضر کفار حائل وو.خکه چه حج خو په اشهر حرم کښې کیږی.او پخپله د عبدالقیس قبیلې حضرات تصریح کوی.چه مونږ په اشهر حرم کښې په امن یو.[5]

④ څلورم جواب بعضو حضراتو دا ورکړې دې.چه حج چونکه مشهور څیز دې.د شهرت په وجه ئې ددې ذکر اونه فرمائیلو.[6]خودا ډیره کمزورې خبره ده.خکه چه د حج نه هم زیات مشهور شهادتین، اقامت صلاة، ایتاءِ زکاة او صوم رمضان دی.نو دا ذکر کول او حج پریخودل صحیح نه معلومیږی.[7]

⑤ پنځم جواب دا ورکړې شوې دې.چه نبی کریم ﷺ دلته صرف په هغه اوامرو او افعالو باندې اکتفاء کړې ده.د کومو کول چه هغوی دپاره فی الحال ممکن وو.او په کومو عمل کولو سره چه دوی د جنت مستحق جوړیدې شو.د ټولو اوامرو او افعالو ذکر مقصود نه وو.خکه چه دوی هم دا سوال کړې وو.چه ،،مرنا بأمر فصل نخبر به من وراءنا وندخل به الجنة،،_

---

[1] فتح الباری(۱۳۴/۱)_
[2] المصدر السابق)-
[3] المصدر السابق)_
[4] المصدر السابق)_
[5] المصدر السابق)-
[6] المصدر السابق)_
[7] المصدر السابق)-

ددې تائید ددې خبرې نه هم کیږي.چه نبي کریم ﷺ ددوی په وړاندې کوم منهیه امور ذکر اوفرمائیل په هغې کښې صرف دهغه څیزونو خاص طور باندې ذکردې.په کومو کښې چه هغوی مبتلا وو.ګنې په منهیاتو کښې د مذکوره څیزونو نه زیات حرام څیزونه هم شته.(١)
په دې ټولو جوابونو کښې د ټولو نه راجح رومبې جواب دې.چه حج دغه وخت پورې فرض شوې هم نه وو.خو دا جواب په دې صورت کښې صحیح کیدې شي. چه د حج فرضیت ۹ھ کښې یا د وفد راتلو نه پس اومنلې شي. دویم غوره جواب دا آخری جواب دې.چه نبي کریم ﷺ د ټولو افعالو او منهیاتو استقصاء نه ده فرمائیلې.بلکه ددوی د حال په مناسبت سره ئې فی الحال د ممکن افعالو او منهیاتو ذکر فرمائیلې دې.
او که د مسنداحمد حدیث محفوظ وی.نو بیا ددې ټولو تکلفاتو ضرورت هم نه راپیښیږی.والله اعلم.

قوله: وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ عَنِ الْحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ:او نبي کریم ﷺ دوی د څلورو څیزونو نه منع کړل.شنه چاټئ،دد (وچ) کدو د ګریدلی لرګی لوخې،او د تیلو لوخې،

قوله: حنتم: [بفتح الحاء وإسکان النون وفتح التاء المثناة من فوق ثم الميم]
امام نووی رحمه الله ددې په تفسیر کښې شپږ اقوال نقل کړی دی:
① د ټولو نه صحیح او قوی قول دا دې.چه شین رنګ چاټئ ته وئیلې شی.دا قول په صحیح مسلم کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه منقول دې.هم دا د حضرت عبدالله بن مغفل رضی الله عنه قول دې.اکثرو عالمانو، ډیرو لغوی حضراتو، او محدثینو او فقهاء هم دا اختیار کړې دې.(٢)
② دویم قول دا دې.چه ،،حنتم،، هرقسمه چاټئ ته وئیلې شی.دا د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ، د سعید بن جبیر، او ابو سلمه رحمهما الله نه منقول دې.(٣)
③ دریم قول دا دې.چه دا مخصوص قسم چاټئ وې.چه دا به دمصر نه راوړلې کیدې.دا د حضرت انس رضی الله عنه نه نقل دی.ابن ابی لیلی هم د ،،حنتم،، یو تفسیر هم دا بیان کړې دې.البته دوی د سور رنګ قید لګولې دې.(٤)
④ څلورم قول دا دې.چه دا د سور رنګ خاص چاټئ دی.چه ددې خوله په یو اړخ کښې وی.په دې کښې به د مصر نه شراب درآمد (راغوښتلی) کولې شو.دا قول د حضرت عائشه رضی الله عنها نه منقول دې.(٥)

---

(١) فتح الباری(١٣٤/١)-
(٢) شرح نووی (٣٤/١) کتاب الإیمان باب الأمر بالإیمان بالله تعالی ورسوله ﷺ)_
(٣) المصدرالسابق)_
(٤) المصدرالسابق)_
(٥) المصدرالسابق)_

⑤ د ابن ابی لیلی رحمه الله نه یوتفسیر هم دا منقول دې چه هغه چاټئ چه د هغې خولې به ډيره کنبې وې او په دې کنبې به طائف نه شراب درآمد کولی شو.بعضو خلقو به په دې کنبې نبیذ تیارول.چه په دې به شرابو سره مشابهت کیدو. (١)

⑥ شپږم قول دا دې.چه دا خاص قسم چاټئ وې.چه دا به خاوره، ویخته، او وینې ملاوولو سره تیارولې شوې.دا د عطا رحمه الله نه منقول دې.(٢)

قوله: الدباء:كدو چه به كله اوچ شو.نو ددې د مینځ نه به ئې زړی (او كچره) اوبنكله.او بعضو وختونو كنبې به ئې د كچه نه زړی اوبنكل.او دا به ئې اوچول.او په دې كنبې به ئې نبیذ تیارول. (٣)

قوله: النقير:دا د ،منقور،، په معنى كنبې دې.د كجورې بيخ (تنه) به ئې كنستله.او لوخې به ئې جوړولو.هغې ته ،،نقير،، وائى.(٤)بعضې حضرات وائى.چه مطلقاً لرګې يا د ونې تنه به ئې كنستله.او لوخې به ئې جوړولو.هغې ته ،،نقير،، وائى.(٥)

قوله: المزفت: هغه لوخې په كوم چه ،،زفت،، لګولې شوې وى.(٦)،،زفت،، د تاركولو پشان يو څيز وو.چه دا به ئې په لوخو باندې لګول.او ددې مسامات (او نرى سورى) به ئې بندول.

په روايت باب كنبې او دغه شان په بعضو نورو رواياتو كنبې ،،المقير،، هم راغلې دې. ،،مقير،په كوم چه قار، يا ،قير،لګولې شوې وى.دا هم د تاركولو پشان يو تور څيز دې.

په مذكوره تولو لوخو كنبې به چونكه نبيذ تيارولې شو.او په دې كنبې به سكر ډير زر راتلو.په دې وجه د حرمت مسكرات لاندې په دې لوخو كنبې د نبيذ جوړولو نه په ابتداء د اسلام كنبې منع كړې شوې وه.ددې نه پس هر لوخې كنبې د نبيذ جوړولو اجازت وركړې شو.په دې شرط چه دې كنبې دومره وخت ايسار نكړې شى.چه سكر پيدا شى.د ترمذى شريف حديث دې.((وإني كنت نهيتكم عن الظروف، وإن ظرفاً لا يحل شيئاً ولا يحرمه، وكل مسكر حرام))(٧)

دغه شان ابن حبان رحمه الله د اشج عصرى رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې.((فقال النبي ﷺ إن الظروف لا تحل ولا تحرم ولكن مسكر حرام.....))(٨)

---

(١) المصدر السابق)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) شرح نووى (٣٤/١١)-
(٤) أعلام الحديث (١٨٦/١)_
(٥) شرح نووى (٣٤/١١)_
(٦) أعلام الحديث (١٨٦/١)-
(٧) جامع ترمذى(٢/٩) ابواب الأشربة باب ما جاء فى الرخصة أن ينتبذ فى الظروف)_
(٨) مواردالظمآن (ص٣٣٨) كتاب الأشربة باب ما جاء فى الأوعية رقم ١٣٩٣)_

د حضرت رسيم عبدی رضی الله عنه روایت په مسند احمد کښې دې چه کله د قبیله عبدالقیس خلقو د نبیذ دنه استعمالولو په وجه د خیټې د خرابیدو او بدهضمۍ. او ددې په بنیاد باندې د صحت خرابیدو شکایت اوکړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل ((انتبذوا فیما بدالکم ولا تشربوا مسکراً))(۱)، ،والله سبحانه وتعالی أعلم وعلمه أتم وأحکم، ،_

قوله وَقَالَ احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ: او نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه دا خبرې یادې کړئ او ستاسو شاته چه کوم خلق دی یا ستاسو نه روستو چه کوم ستاسو راتلونکې اولاد دې هغوی ټولو ته دا خبرې اوښایئ.
ددې نه معلومه شوه چه چاته څومره علم وی هغه له د هغې تبلیغ کول پکار دې دا ضروری نه ده چه کوم سړې د دین دټولو امورو عالم وی هم هغه تبلیغ کولې شی بل څوک نشی کولې! والله اعلم.

(۳۹) بَاب مَا جَاءَ أَنَّ الأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ وَالحِسْبَةِ وَلِكُلِّ امْرِءٍ مَا نَوَى

فَدَخَلَ فِيهِ الإِيمَانُ وَالوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالأَحْكَامُ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾ (الإسراء:۸۴) عَلَى نِيَّتِهِ ((نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ)) وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ((وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ)) [ر:۲۰۴۷]

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دې چه په ماقبل باب کښې د هغه اعمالو ذکر دې کوم چه د جنت د دخول سببونه دی. اوس په دې باب سره دا ښودل مقصود دی چه یو عمل به هغه وخت د عمل وئیلو قابل وی کله چه په دې کښې نیت او اخلاص وی ګنې هغه به نه د عمل وئیلو مستحق وی او نه په دې باندې د جنت دخول مرتب کیدې شی.(۲)

د ترجمة الباب مقصد: ابن بطال رحمه الله فرمائی چه ترجمة الباب سره د امام بخاری رحمه الله غرض د هغه مرجئه تردید دې چه هغوی وائی، ،الإیمان قول باللسان دون عقد القلب، ، یعنی صرف ژبې سره د ، ،لا إله إلا الله، ، وئیلو نوم ایمان دې زړه سره یقین او تصدیق ضروری نه دې.(۳)
حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د ایمان، اعمال، اجتناب عن المعاصی او ایمان سره متعلقه دټولو امورو نه فارغ شو نو اوس ئې دټولو نه په آخر کښې دوه بابونه قائم کړی دی په هغې کښې دا رومبې باب دې ددې غرض دا دې چه وړاندې ذکر شوی ټول

---

(۱) مسند أحمد (۲/۴۱۸)_
(۲) عمدة القاري (۱/۳۱۲)_
(۳) عمدة القاري (۱/۳۱۲) وشرح الكرماني (۱/۲۱۴) وانظر أيضاً المتواری علی تراجم أبواب البخاري (ص ۵۶) _

اعمال خیر. چه په هغې کښې ایمان هم داخل دې.د هغې مدار او منشاء په خالص لوجه الله نیت باندې ده.هم دغه شان معاصی نه اجتناب. او دا پریخودل هغه مطلوب دی.د کوم باعث چه د الله تعالى رضا لټول وی.د صالح او صادق نیت نه بغیر هیڅ یو عمل خیر مفید نه دې.او نه هغه په طاعت کښې شمارلې کیږی.په دې وجه ددې اهتمام د ټولو نه اهم امر دې والله اعلم (۱)

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی.چه د امام بخاری رحمه الله غرض په دې باب سره دا بیانول دی.چه د اعمالو د ثواب مدار په نیت باندې دې.(۲)

حضرت شیخ الهند رحمه الله ددې په تشریح کښې فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې ،،حسبة،، راوړلو سره اوښودل.چه په دې سره مجرد اراده سره د اخلاص نه مراد ده.یعنی اعمال صرف په نیت او حسبة او د ثواب په امید باندې کولې شی.او د ثواب امید هغه وخت کیدې شی.کله چه اعمال خالص لوجه الله وی.چونکه امام بخاری رحمه الله د نیت تفسیر ،،حسبة،، سره کړې دې.او حسبه احتساب ثواب طلب کولو ته وائی.نو معلومه شوه.چه پخپله د امام بخاری رحمه الله په نیز د ،،**إنما الأعمال بالنيات**،، مطلب ،،**إنما ثواب الأعمال بالنيات**،، دې.او هم دا حنفیه حضرات وائی.(۳)

دا هم ممکن ده.چه د امام بخاری رحمه الله غرض په دې باب سره دا وی.چه تر اوسه پورې دوی چرته د مرجئه په تردید کښې. او کله د معتزله او خوارجو په تردید کښې تراجم قائم کړل.او حدیثونه ئې ذکر کړل.اوس ددې ایمانی امورو بیانولو نه د فارغ کیدو نه پس دا دواړه بابونه دوی په دې خبره د تنبیه په غرض سره قائم کړل.چه په دې ټولو امورو کښې زمونږ نیت خالص دې.دچا توهین مقصود نه دې.او نه خپل شهرت مقصود دې.بلکه په ،،**النصح لكل مسلم**،، باندې عمل مقصود دې.(۴)والله اعلم.

د ترجمة الباب تحلیل: دلته چه امام بخاری رحمه الله کوم باب قائم کړې دې.د هغې درې اجزاء دی.،،**أن الأعمال بالنية**،، ،،**والحسبة**،، او،، **ولكل امرئ ما نوى**،،_ په دې کښې رومبۍ حصه او دریمه حصه د یو حدیث ټکړې دی.او د دویمې حصې تعلق دې حدیث سره نه دې.بلکه دا د حضرت ابو مسعود بدری رضی الله عنه د حدیث «**إذا أنفق الرجل على أهله يحتسبها فهو له صدقة**» په دې کښې د ،،**يحتسبها**،، د لفظ نه ماخوذ دې.کوم چه په دې باب کښې راروان دې.(۵)

---

(۱) الأبواب والتراجم لصحيح البخاری(ص.۳۹)-

(۲) لامع الدراری(۱۰/۱۱ ۶)-

(۳) حاشیة لامع الدراری(۱۰/۱۱ ۶)_

(۴) إمدادالباری(۷۹۸/۱٤)-

(۵) فتح الباری (۱۳۸/۱) وعمدة القاری(۳۱۱/۱)_

دلته سوال پيدا كيږي.چه د ,,الحسبة،، عطف په ,,باب ما جاء أن الأعمال بالنية،، كښې ,,النية،، باندې دې.چونكه معطوف عليه د ,,ماجاء،، ده.نو معطوف به هم ددې لاندې وى. نو ,,ما جاء،، چه لكه څنګه ,,الأعمال بالنية،، ته شامل دې.دغه شان به ,,الحسبة،، ته هم شامل وى.ددې تقاضه دا ده.چه دا د يو حديث اجزاء وى.حالاتكه د يو حديث اجزاء نه دى؟

ددې يو جواب دا دې.چه ددې دواړو د ,,ماجاء،، لاندې داخليدل منو.خو د دواړو په ټولو احكامو كښې مشترك كيدل لازم نه دى.چه دا منل لازمى شى.چه دواړه د يو حديث اجزاء دى.(١)

بيا سوال دا دې.چه هركله ,,الأعمال بالنية،، او ,,لكل امرئ مانوى،، د يو حديث اجزاء دى.نو دا دواړه يوځائې راوړل پكار وو.,,والحسبة،، د دواړو نه مؤخر كول پكار وو.داسې ئې ولې اونكړل؟

ددې① يو جواب دا دې.چه د ظاهر تقاضا هم دا ده.چه هم دغه شان ئې كړې وې.خو چونكه ,,الحسبة،، د ,,احتساب،، نه ماخوذ دې.او ددې معنى د اخلاص ده.نو ددې ذكر د ,,نيت،، نه پس زيات مناسب دې.څكه چه ,,نيت،، هم هغه معتبر او باعث د ثواب دې.په كوم كښې چه اخلاص وى.(٢)

② دويم جواب دا دې.چه دلته امام بخارى رحمه الله درې تراجم قائم كړى دى.رومبئ ترجمه ,,إن الأعمال بالنية،، ده.دويمه ترجمه د ,,الحسبة،، ده.او دريمه ترجمه ,,ولكل امرئ مانوى،، ده.او د دريو واړو تراجمو دپاره ئې د دريو حديثونو تخريج كړې دې. د حضرت عمر رضي الله عنه حديث د ,,الأعمال بالنية،، ترجمه باندې دې.د حضرت ا بومسعود رضي الله عنه حديث د ,,الحسبة،، ترجمه باندې او د حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه د حديث تخريج د ,,ولكل امرئ مانوى،، ترجمې مطابق دې.

اوس ئې كه ,,والحسبة،، مؤخر كړې وې.او داسې ئې وئيلې وې.چه ,,باب ما جاء أن الأعمال بالنية، ولكل امرئ مانوى والحسبة،، نو په دريو تراجمو چه كومه تنبيه ده.هغه به فوت كيدله.او صرف دوه تراجم به پوهه كښې راتلل.رومبئ ترجمه به ,,الأعمال بالنية ولكل امرئ مانوى،، وه.څكه چه دې دواړو اجزاء باندې به د حضرت عمر رضي الله عنه حديث كافى كيدو.او بيا به دويمه ترجمه ,,الحسبة،، وه.د دريو حديثونو د تخريج په ذريعه چه په دې دريو تراجمو كومه تنبيه

---

(١) عمدة القارى(٣١١١١)_

(٢) عمدة القارى(٣١١١١)_

مقصود وه.هغه به فوت كيدله په دې وجه ،،الحسبة،،د رومبۍ ترجمې نه پس ذكر كړې شوې دې (١) والله اعلم

قوله فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ: نو په عمل كښې ايمان، اودس، مونځ، زكاة، حج، روژه، او ټول معاملات داخل دى.

امام بخارى رحمه الله په ماقبل باندې تفريع كولو سره تصريح فرمائى چه ،،اعمال،،دخپل عموم په وجه ايمان، اودس، صلاة، زكاة، حج، صوم، او ټولو احكامو ته شامل دې.نو په دې ټولو كښې د ثواب نيت كيدل پكار دې.دلته تاسو ګورئ چه امام بخارى رحمه الله په ايمان كښې هم د نيت اعتبار كړې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دا د امام بخارى رحمه الله او دهغه خلقو په مسلك باندې صحيح دې.څوك چه اعمال په ايمان كښې داخل ګڼړى.ګويا د امام بخارى رحمه الله مطلب دا دې.چه ايمان د قول او فعل نوم دې.خو فعل هغه وخت د ايمان جزء جوړيدې شى.كله چه په دې كښې نيت او احتساب اوموندې شى.او په خلوص د زړه سره دا كار شوې وى.كه دنفاق په وجه يو كار اوكړې شى.نوهغه د ايمان جزء نه دې.(٢)

حافظ رحمه الله فرمائى.چه د كومو خلقو په نيز ايمان په معنى د.تصديق، دې .دهغوى په نيز د نيت ضرورت هم نشته.لكه څنګه چه د قلب (زړه) نورو اعمالو.مثلاً خشيتِ خداوندى. محبتِ الهى، د خالق عظمت د دپاره چه د نيت ضرورت نه وى.څكه چه نيت خو په رياء او اخلاص كښې د فرق كولو دپاره وى.او كله چه سړې د الله تعالى تصديق كوى.نو تصديق خو د الله تعالى نه سوا د بل چا شته هم نه.نو په دې كښې د نيت ضرورت نشته.(٣)

خو وئيلې شى.چه د تصديق په وخت كه د ثواب د نيت استحضار اوكړې شى. چه مونږ د الله سبحانه وتعالى د وحدانيت، په ټولو صفاتو د كمال سره د متصف كيدو، او دنقصان د ټولو شوائبو نه د منزه كيدو تصديق كوو.نو الله تعالى به په دې باندې اجر وثواب راكوى.په دې اعتبار سره تصديق كښې هم نيت كښې څه باك نشته.

ددې نه پس امام بخارى رحمه الله د اودس ذكر كړې دې.چه په دې كښې هم نيت ضرورى دې.د اودس مسئله وړاندې تيره شوې ده.(٤) دلته په خلاصه باندې پوهه شئ. چه د اودس دوه حيثيتونه دى.① يو داچه چه دا د صلاة مفتاح جوړيدو دپاره اوكړې شى.② او يو دا چه د اجر وثواب حاصلولو دپاره اوكړې شى_ كه د اجر وثواب حاصلولو دپاره اوكړې شى.نو بې شكه چه نيت ضرورى دې.خو كه د صلاة مفتاح جوړولو دپاره اوكړې شى.نو بيا په دې كښې د ماءِ طهور استعمالولو ضرورت دې.د نيت ضرورت نشته.څكه چه ماءِ طهور مطهر

---

(١) عمدة(٣١١١١، ٣١٢)_

(٢) فتح البارى(١٣٥١١)_

(٣) المصدر السابق)-

(٤) كشف البارى(٢٥٤١١، ٢٦٩)_

دى دا به اندامونو ته طهارت ورکړی.او د مفتاح صلاة جوړيدو په دې عمل کښې به صلاحيت پيدا شى. على الاطلاق اودس کښې دنيت ضرورت نشته.(١)
بيا ئې اوفرمائيل چه مونځ هم په دې کښې داخل دې.په دې کښې د نيت په اشتراط باندې اتفاق دې.دهيڅ چا اختلاف نشته.(٢) وې فرمائيل چه په زکاة کښې هم نيت شرط دې.ياد ساتئ! چه په زکاة کښې د نيت شرط کيدل. د آئمه اربعه او جمهور امت په نيز باندې متفق عليه دى البته د امام اوزاعى رحمه الله نه منقول دى.چه په زکاة کښې نيت شرط نه دې.لکه څنګه چه د عامو ديونو (قرضونو) په اداکولو کښې نيت شرط نه دې.(٣)
د جمهورو په نيز زکاة اداکولو دپاره نيت شرط دې.څکه چه دا يو عبادت دې.او په عباداتو کښې فرائض هم شته.او نوافل هم شته.نو د تعين ضرورت به وى.چه دا په نيت سره ممکن دې.ترکومې پورې چه دين اداکولو باندې د قياس تعلق دې.نو دا څکه صحيح نه دې.چه دين ادا کول څه مستقل عبادت نه دې.(٤)والله اعلم.
البته بعضو محققينو عالمانو حضرات د امام اوزاعى د قول توجيه کړې ده. چه ددوى مطلب دا دې.که د صدقة مطلقة نيت سره زکاة ورکړې شى.نو زکاة به ادا شى.خاص د مفروضه زکاة نيت ضرورى نه دې.لکه څنګه چه امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى.که يو سړې خپل ټول مال صدقه کړى.او د زکاة ادا کولو نيت اونکړى. نو ددې په ضمن کښې به مفروضه زکاة هم ادا شى.(٥)حالانکه د شافعيه حضراتو په نيز نه اداکيږى.
وروستو امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه حج هم په هغه اعمالو کښې داخل دې.په کوم کښې چه نيت شرط دې.په حج کښې د نيت په اشتراط باندې د ټولو اتفاق دې.البته په يو مقام باندې د حج د نيت په معتبر کيدو کښې اختلاف دې.او هغه دا دې.چه يو سړى خپل حج نه وى کړې.او د بل د طرفه حج بدل کول غواړى.د امام شافعى او امام احمد رحمهما الله په نيز دده د نيت هيڅ اعتبار نشته.بلکه دا حج به هم دده د طرفه واقع کيږى.(٦)
دا حضرات په دليل کښې د شُبرمه قصه پيش کوى.«عن ابن عباس أن النبي ﷺ سمع رجلاً يقول: لبيك عن شبرمة، قال من شبرمة، قال: أخ لي أو قريب لي، قال: حججت عن نفسك؟ قال: لا، قال: حج عن

---

(١) إيضاح البخارى(٤٢٨/١٤، ٤٢٩)_
(٢) فتح البارى(١٣٥/١) وعمدة القارى(٣١٣/١)-
(٣) المغنى لابن قدامة (٢٦٤/٢) كتاب الزكاة مسألة:قال ولايجوز إخراج الزكاة إلا بنية رقم ١٧٥٨)_
(٤) المصدرالسابق)-
(٥) هدايه (١٦٨/١) كتاب الزكاة)-
(٦) المغنى لابن قدامة (١٠٢/٣، ١٠٣) كتاب الحج مسألة قال ومن حج عن غيره ولم يكن حج عن نفسه رد ما أخذ وكانت الحجة عن نفسه رقم ٢٢٤٤)-

نفسك، ثم حج عن شبرمة»(١) د ابن ماجه الفاظ دى: «فاجعل هذه عن نفسك ثم حج عن شبرمة»(٢)
امام مالك او امام ابوحنيفه رحمهما الله فرمائى.چه حج به د آمر د طرفه واقع كيږى.(٣) ددې حضراتو دليل د خثعميه د حديث اطلاق دې.(٤) په دې كښې نبى كريم ﷺ دا تپوس نه دې كړې چه تا مخكښې حج كړې دې.اوكه نه دې كړې. بلكه مطلقاً ئې د حج حكم وركړې وو.
بهرحال د شُبرمه د واقعې په لحاظ سره حنفيه حضراتو كښې صاحب د بدائع وغيره فرمائى.چه دخپل حج كولو نه بغير حج بدل كول مكروه دى. (٥) والله اعلم.
ددې نه پس امام بخارى رحمه الله د صوم ذكر كړې دې.چه په دې كښې هم نيت شرط دې.د صوم په باره كښې د ائمه اربعه او جمهورو اتفاق دې.چه نيت شرط دې.البته عطاء ، مجاهد او زفر رحمهم الله فرمائى.كه د رمضان مياشت وى.او روژه نيونكې صحت مند او مقيم وى.نو بيا د نيت ضرورت نشته.څكه چه رمضان كښې نفل صحيح نه دى.نو د نيت ضرورت نشته.
د حفنيه حضراتو په نيز نيت خو د نورو امامانو پشان ضرورى دې.خو د رمضان تعين لازمى نه دې.تردې كه په رمضان كښې د قضاء، نذر، يا تطوع په نيت سره هم كه روژه اونيسى.نو د فرض د طرفه به اداكيږى.د نفل يا قضاء، او د نذر د طرفه به نه ادا كيږى.(٦) والله اعلم.
په آخر كښې امام بخارى رحمه الله فرمائى.،،والأحكام،، يعنى په نورو احكامو كښې هم نيت ضرورى دې.علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه په دې كښې ټول معاملات داخل دى.نو كه د قصد نه بغير د سبقت لسانى په طور باندې ،،بعتُ،، ،،رهنت،، ،،طلقت،، او ،،نكحت،، اووائى.نو په دې كښې به يوه معامله هم صحيح نه وى. (٧)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه په ،،احكام،، كښې هغه ټول معاملات داخل دى.په كومو كښې چه د محاكمې ضرورت راځى.نو په بيوع، نكاح، اقرار وغيره كښې ټولو كښې به د نيت ضرورت وى.(٨) خو علامه عينى رحمه الله په هغه حضراتو باندې رد كړې دې.او ثابته كړې

(١) سنن أبى داود كتاب المناسك باب الرجل يحج عن غيره)_
(٢) سنن ابن ماجه (ص.٢٠٨) كتاب المناسك باب الحج عن الميت)_
(٣) بدائع الصنائع (٢\٢١٣) والمغنى لابن قدامة (٣\١٠٣)-
(٤) عن عبدالله بن عباس رضي الله عنهما قال كان الفضل بن عباس رضي الله عنهما رديف رسول الله ﷺ وجاءته إمرأة من خثعم تستفتيه فجعل ينظرإليها وتنظرإليه فجعل رسول الله ﷺ يصرف وجه الفضل إلى الشق الآخرفقالت يارسول الله ﷺ إن فريضة الله عزوجل على عباده فى الحج أدركت أبى شيخاً كبيراً لايستطيع أن يثبت على الراحلة أفأحج عنه؟ قال نعم وذلك فى حجة الوداع سنن أبى داود كتاب المناسك باب الرجل يحج عن غيره)_
(٥) بدائع الصنائع (٢\٢١٣)-
(٦) عمدة القارى(١\٢١٤)_
(٧) شرح الكرمانى(١\٢١١)-
(٨) فتح البارى(١\١٣٦)-

نى ده.چه دومره توسع چه په ټولو احكامو كښې نيت شرط وى.دا دچا په نيز هم نشته.(۱)
علامه ابن المنير رحمه الله يوه قاعده ذكركړې ده.چه نيت په كوم قسم څيزونو كښې شرط دې.او په كومو كښې شرط نه دې.هغه فرمائى چه د كومو اعمالو نه مقصود يوه داسې فائده وى.چه هغه آجله، مستقبله او مطلوبه فى الآخرة وى.نو هلته بالاتفاق نيت شرط دې.او د كوم چه فائده عاجله مقصود وى.هغې كښې نيت شرط نه دې.البته كه ددې سره څه داسې خبره ملحوظ وى.چه په هغې باندې ثواب مرتب كيږى.لكه مثلاً يوكس كپړه وينځى.چه پاكه شى او صفا ستره كپړه واغوندى.اوكه كپړې وينځلو سره سره دا نيت اوكړى.چه پاك صفا كپړې اغوستل سنت دى.خلق د تكليف رسولو نه بچ كول دى.نو په دې صورت كښې به ثواب حاصليږى.او ددې ثواب حاصلولو دپاره به نيت شرط وى.
او بعضې اعمال داسې دى.چه هغې كښې اختلاف دې.چه فائده عاجله مقصود ده.اوكه فائده آجله، هم ددې اختلاف په وجه بعضو اعمالو كښې اختلاف شوې دې.چه نيت ضرورى دې اوكه نه؟ (۲) والله اعلم.
خو علامه عينى رحمه الله دا قاعده منقوض ګرځولې ده.هغه فرمائى.چه تلاوت د قرآن، اذان او نور اذكار وغيره داسې اعمال دى.چه په دې سره فائده آجله مطلوبه فى الآخرة مقصود ده.حالانكه بغير د څه اختلاف نه په دې اعمالو كښې نيت شرط نه دې.دغه شان بيع، رهن، طلاق او نكاح وغيره اعمالو نه فائده عاجله مراد ده.خو ددوى د اصل مطابق نيت نه بغير په دې كښې يو څيز هم صحيح نه دې.(۳) والله اعلم.
نوټ: په كومو كومو څيزونو كښې نيت ضرورى دې؟ او په كومو څيزونو كښې ضرورى نه دې؟ په دې سلسله كښې مونږ وړاندې بحث كړې دې.(۴)،،فارجع إليه إن شئت،،_
قوله: وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾: د الله تعالى ارشاد دې...اووايه! چه هر سړې پخپله طريقه يعنى پخپل نيت باندې عمل كوى..
علامه كرمانى رحمه الله په ،،وقال الله تعالى،، كښې ،،واو،، حاليه ګرځولې دې.يعنى ،،والحال أن الله تعالى قال.......،،(۵)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.دا هم ممكن ده.چه دا ،،واو،، په معنى د ،،مع،، وى.مطلب به دا وى.،،مع أن الله تعالى قال......،،(۶)
خو علامه عينى رحمه الله ددوى دواړو ترديد كولو نه پس دوه احتماله ذكركړى دى: ① يو دا چه

---

۱) عمدة القارى(۱۱/۲۱۴)_
۲) فتح البارى(۱۱/۱۳۶) وعمدة القارى(ت ۱۱/۳۱۴)-
۳) عمدة القارى(۱۱/۳۱۴)-
۴) كشف البارى(۱۱/۲۶۶، ۲۶۸)_
۵) شرح الكرمانى(۱۱/۲۱۱)-
۶) فتح البارى(۱۱/۱۳۶)_

دا ..واو.. عاطفه وى.او معطوف عليه محذوف وى.تقدير د عبارت به دا وى. «فدخل فيه الإيمان.....و.....لأنه ﷺ قال: الأعمال بالنية، وقال الله تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ ② دويم احتمال دا دې چه دا ..واو.. په معنى د لام تعليل وى لكه څنګه چه د علامه مازرى رحمه الله نه منقول دى چه ..واو.. په معنى د لام تعليل هم استعماليږى.په دې صورت كښې به مطلب دا وى.«فدخل فيه الإيمان وأخواته، لقوله تعالى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ »[1] والله اعلم.

بيا د ،،شاكلته،، تفسير دلته امام بخارى رحمه الله په ..نية.. سره كړې دې.هم دا تفسيرد حضرت حسن بصرى، قتاده، او معاويه بن قره مزنى رحمهم الله هم منقول دې. حالانكه امام مجاهد رحمه الله ددې تفسير په ..طبيعت..او ..حدت.. سره كړې دې.ابن زيد رحمه الله په ..دين.. سره، او مقاتل رحمه الله ..جبلت.. سره كړې دې.او د امام فراء رحمه الله نه منقول دى.«طريقته و منهبه الذى جبل عليه» دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ،،ناحيته،، منقول دې.هم دا د ضحاك رحمه الله قول دې.[2]

بهرحال د ،،قل كل يعمل على شاكلته،، مطلب دا دې.چه هرسړى كه هغه كافر وى اوكه مؤمن وى.معرض وى اوكه مقبل وى.پخپله خپله طريقه، نيت.طبيعت او مذهب باندې روان وى.او په هغې كښې لګيا وى. ﴿فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا﴾ (الاسراء:۸۴) خودا ياد ساتئ چه د الله تعالى د علم محيط نه دهيڅ يو سړى هيڅ يو عمل بهر نشى كيدې.هغه د هر يو د عمل طريقه، او حركات او سكنات برابر ګورى.او ښه پوهيږى.چه كوم يوكس څومره سيدها روان دې.او په كوم كس كښې څومره كوږوالې دې.او څومره په كږه لارې دې.هر يو سره به د هغه موافق معامله كوى.[3]

ددې تفصيل نه دا هم معلومه شوه.چه د وقال الله تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ ..على نيته.. تعلق ترجمة اولى ،،أن الأعمال بالنية،، سره دې.

قوله: نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَىٰ أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ: د سړى پخپل اهل وعيال باندې د احتساب په نيت سره خرچ كول صدقه ده.

ددې تعلق دترجمې دويم جزء ،،والحسبة،، سره دې.مطلب دا دې.چه سړې به عمل كوى.او د ثواب حاصلولو د نيت استحضار به كوى.نو دده دا عمل به صدقه حسابيږى. حالانكه دې د خپل اهل وعيال د كفالت هسې هم ذمه وار دې.خو كه د ثواب د نيت استحضار كوى.نو په دې صورت كښې به اجر كښې اضافه كيږى.ياد ساتئ چه دا جمله د حضرت ابو مسعود بدرى رضي الله عنه د حديث نه ماخوذ ده.كوم چه په دې باب كښې راروان دې.

---

[1] عمدة القارى(۱۱/۳۱۴، ۳۱۵)_
[2] الجامع لأحكام القرآن للقرطبى(۱۰/۳۲۲) وفتح البارى(۱۱/۱۳۶)_
[3] تفسير عثمانى(ص،۳۸۶) حاشية ۲)_

قوله وَقَالَ (النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَلٰكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ: او نبی کریم ﷺ اوفرمائيل.(اوس هجرت نه دې پاتې) جهاد او نيت باقى دې.

ددې جملې تعلق دترجمې دريم جزء ،،**ولكل امرئ ما نوى**،، سره دې.دا د حضرت ابن عباس ﷺ د حديث يوه تكړه ده.پوره حديث امام بخارى ﷺ د جهاد وغيره په بابونو كښې نقل كړې دې.((**لاهجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية، وإذا استنفرتم فانفروا**))[١] كله چه نبى كريم ﷺ مكه مكرمه فتح كړله.نو اوس ډير خلق مسلمانان شو.هغوى ته افسوس اوشو.چه كاش! مونږه وړاندې اسلام راوړلې وې.او دهجرت فضيلت مو حاصل كړې وې.نو نبى كريم ﷺ اوفرمائيل. ((**لاهجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية**)) يعنى د هجرت فضيلت خو اوس باقى نه دې پاتې شوې.او د جهاد په غرض سره د وطن پريخودو فضيلت اوس هم باقى دې.

د ،،،**ونية**،، ① يوه معنى خودا كيدې شى.چه د جهاد نيت كوې.نو فضيلت به ملاويږى. او ثواب به حاصليږى. ② دويمه معنى دا كيدې شى.چه د هر يو د خير علم نيت كوې. نو په هغې به ثواب ملاويږى.③ دريمه معنى دا كيدې شى.چه اوس اګرچه هجرت باقى پاتې نشو.خو كه تاسو دا نيت اوكړئ.چه خدائې دې نكړى.كه په داسې مقام كښې راګير شو.چه هلته د اسلام په احكامو باندې عمل كولو كښې آزادى نه وى.نو مونږ به د هغه ځائې نه هجرت كوو.كه د هجرت دا نيت ساتئ.نو تاسو ته به اجر وثواب ملاويږى. ،،،**والله سبحانه وتعالى أعلم**،،_

٥٠- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ عَنْ عُمَرَ[٢] أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْأَعْمَالُ

---

[١] صحيح بخارى .كتاب الجهاد باب فضل الجهاد والسير رقم ٢٧٨٣ وباب وجوب النفير وما يجب من الجهاد والنية رقم ٢٨٢٥)_

[٢] الحديث أخرجه البخارى هنا وفى بدء الوحي باب (إنا أوحينا إليک كما أوحينا إلى نوح والنبيين من بعده) رقم ١ وفى كتاب العتق باب الخطا والنسيان فى العتاقة والطلاق ونحوه رقم ٢٥٢٩وفى كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ باب هجرة النبى ﷺ وأصحابه إلى المدينة رقم ٣٨٩٨ وفى كتاب النكاح باب من هاجر أوعمل خيراً لتزويج إمرأة فله ما نوى رقم ٥٠٧٠ وفى كتاب الأيمان والنذور باب النية فى الأيمان رقم ٦٦٨٩ وفى كتاب الحيل باب ترک الحيل وأن لكل إمرئ ما نوى رقم ٦٩٥٣ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإمارة باب قوله ﷺ إنما الأعمال بالنية وأبوداود فى سننه فى كتاب الطلاق باب يما عنى به الطلاق والنيات رقم ٢٢٠١ والترمذى فى جامعه فى كتاب فضائل الجهاد باب ما جاء فيمن يقاتل رياء وللدنيا رقم ١٦٤٧ والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة باب النية فى الوضوء وابن ماجه فى سننه فى كتاب الزهد باب النية رقم ٤٢٢٧)_

بالنِّيَّةِ وَلِكُلِّ امْرِءٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ [ر:١]

رجال الحديث

① **عبدالله بن مسلمه:** دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی حارثی بصری رحمه الله دي. د دوی حالات وړاندې د ،،باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندې تیر شوی دی.

② **مالك:** دا امام مالك بن انس رحمه الله دې.ددوی حالات هم د ،،بدء الوحی،، په دویم حدیث [1] او په کتاب الایمان کښې د ،،باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندې تیر شوی دی.

③ **یحی بن سعید:** دا یحي بن سعید بن قیس انصاری مدنی رحمه الله دې.ددوی حالات هم د ،،بدء الوحی،، رومبی حدیث لاندې [2] و په کتاب الایمان کښې د ،،باب صوم رمضان احتساباً من الایمان،، لاندې تیرشوی دی.

④ **محمد بن ابراهیم:** [3] دا محمد بن ابراهیم بن حارث بن خالد قرشی تیمی مدنی رحمه الله دې.ابو عبدالله ددوی کنیت دې.ددوی نیکه حضرت حارث بن خالد د رسول ﷺ صحابی او د مهاجرینو ځنې وو.او د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه د تره ځوني وو. [4] محمد بن ابراهیم تیمی رحمه الله د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه زیارت کړې دې. [5]

دې د حضرت اسامه بن زید، حضرت اسید بن حضیر نه مرسلاً، د حضرت انس او حضرت عائشه رضی الله عنهم نه علاوه تابعینو حضرات نه هم روایت د حدیث کوی. [6]

ددوی نه حدیث حاصلونکو کښې یحي بن سعید انصاری، هشام بن عروه، یحي بن ابی کثیر، امام زهری، امام اوزاعی. او اسامه بن زید لیثی رحمهم الله وغیره ډیر حضرات دی. [7]

امام یحي بن معین، ابو حاتم، نسائی، او ابن خراش رحمهم الله فرمائی.،،ثقة،، [8]

---

[1] کشف الباری (١١٠٩٠٢)-

[2] کشف الباری (٢٣٨١١)-

[3] ددوې ډیره مختصره تذکره په کشف الباری (٢٣٨١١) تیرشوې دې.دلته ددوی لږ غوندې په تفصیل سره حالات لیکلی شی.)

[4] تهذیب الکمال (١٢٤\٣٠١، ٣٠٢) وسیر أعلام النبلاء (٥\٢٩٤)_

[5] المصادر السابقة)_

[6] تهذیب الکمال (١٢٤\٣٠٢، ٣٠٣) وسیر أعلام النبلاء (٥\٢٩٤)_

[7] تهذیب الکمال (١٢٤\٣٠٣ و ٣٠٤)_

[8] تهذیب الکمال (١٢٤\٣٠٤) وتهذیب التهذیب (٩\٦) وسیر أعلام النبلاء (٥\٢٩٥)_

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ،،وکان ثقة کثیر الحدیث،،(۱)

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی «هو حسن الحدیث، مستقیم الروایة، ثقة إذا روی منه ثقة، رأیت علی حدیثه النور»(۲)

یعقوب بن سفیان رحمه الله فرمائی ،،مدینی ثقة، یقوم حدیثه مقام الحجة،،(۳)

ابن عدی رحمه الله فرمائی «هو عندی لا بأس به، ولا أعلم له شیئاً منکراً إذا حدث منه ثقة»(۴)

یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی ،،کان ثقة،،(۵)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ،،کان فقیهاً ثقة جلیل القدر،،(۶)

او هغه فرمائی ،،من ثقات التابعین،،(۷)

خو ددې ټولو توثیقاتو په خلاف عقیلی رحمه الله ددوی ذکر په کتاب الضعفاء کښې کړې دې.(۸)

او ددوی په باره کښې ئې د امام احمد رحمه الله قول نقل کړې دې «فی حدیثه شئ، یروی أحادیث مناکیر، أو منکرة»(۹)

خو حقیقت دا دې چه د حدیثو عامو ناقدینو د امام احمد رحمه الله د تضعیف دا قول نه دې قبول کړې.ددې په خلاف نه صرف دا چه ټولو ددوی توثیق کړې دې.بلکه د صحاح سته ټولو حضراتو او خاص طور باندې شیخینو رحمهما الله ددوی احادیث قابل احتجاج ګرځولی دی.لکه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «وثقة الناس، واحتج به الشیخان، وقفز القنطرة»(۱۰) او هم دې فرمائی «من غرائبه المنفرد بها: حدیث ،،الأعمال،، عن علقمه، عن عمر، وقد جاز القنطرة، أی لا یؤثر فیه جرح جارح، واحتج به أهل الصحاح بلا مثنویة»(۱۱)

---

۱) تهذیب الکمال(۲۴\۳۰۵) وتهذیب التهذیب(۹\۶)_
۲) تعلیقات تهذیب الکمال(۲۴\۳۰۵) په حواله د المعرفة والتاریخ (۱\۴۲۶)-
۳) المصدر السابق)-
۴) الکامل(۶\۱۳۱)_
۵) تهذیب التهذیب(۹\۷)_
۶) تذکرة الحفاظ (۱\۱۲۴)_
۷) میزان الاعتدال(۳\۴۴۵)_
۸) کتاب الضعفاء للعقیلی (۴\۲۰) رقم (۱۵۷۴)-
۹) المصدر السابق دغه شان تهذیب الکمال(۲۴\۳۰۴) وسیر أعلام النبلاء(۵\۲۹۵) ومیزان الإعتدال(۳\۴۴۵) وهدی الساری(۴۳۷)_
۱۰) میزان الإعتدال(۳\۴۴۵)_
۱۱) سیر أعلام النبلاء(۵\۲۹۵)_

بیا حافظ ابن حجر رحمه الله د امام احمد رحمه الله د قول ،،یروی أحادیث مناکیر،، مطلب دا بیان کړی دی چه دلته د ،،منکر،، نه اصطلاحی ،،منکر،، مراد نه دی. کوم چه د ،،معروف،، مقابل دی چه ددې تعریف دادې چه ،، هغه حدیث چه ددې راوی باوجود د ضعیف کیدو، د ثقات دجماعت نه مخالف روایت کوی(۱) ،،بلکه د امام احمد رحمه الله په نیز د ،،منکر،، اطلاق په هغه ،،فرد،، حدیث باندې هم کیږی.دکوم دپاره چه هیڅ متابع موجود نه وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،فیحمل هذا علی ذالک،، یعنی امام احمد رحمه الله چه دلته د ،،منکر،، اطلاق کړې دې.دا هم ددې ،،فرد،، په معنی کښې محمول کړې شی.(۲) والله اعلم.

په ۱۲۰هـ کښې ددوی وفات اوشو.(۳)،،رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

⑤ **علقمه بن وقاص:** دا علقمه بن وقاص بن محصن لیثی عتواری مدنی رحمه الله دې.(۴)

دا د حضرت عمر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت معاویه، حضرت عمرو بن العاص، حضرت عائشه او حضرت بلال بن الحارث مزنی رضی الله عنهم نه روایت کوی.(۵)

ددوی نه روایت کونکو کښې ددوی خپل دواړه ځامن عمرو بن علقمه، او عبدالله بن علقمه نه علاوه امام زهری، ابن ابی ملیکه، محمد بن ابراهیم تیمی، عمرو بن یحي مازنی رحمهم الله دی.(۶)

امام واقدی رحمه الله فرمائی.چه دې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په زمانه کښې پیدا شوې وو.(۷)حافظ ابن عبدالبر رحمه الله هم دا ذکر کړی دی.(۸)، امام مسلم رحمه الله ده لره په هغه طبقه کښې ذکر کړې دې.کومه چه په عهد نبوت کښې پیدا شوې وه.(۹) تردې چه ابن منده رحمه الله دوی لره په ،،اصحابو،، کښې شمارلې دې.او ددې بنیاد یو حدیث دې.چه د هغې سند حسن دې.لکه چه ابن منده رحمه الله په ((عن خیثمه، عن یحی بن جعفر عن یزید بن هارون عن محمد بن عمرو بن علقمه عن أبیه،عن جده)) طریق سره نقل کوی.((شهدت الخندق مع النبي صلی الله علیه وسلم و کنت فی الوفد الذین وفدوا علی

---

(۱) نزهة النظرشرح نخبة الفکر(ص۵۱) وخیرالأصول (۱۲۰) مشموله در..آثار خیر.. (مجموعه رسائل حضرت مولانا خیر محمد جالندهری رحمه الله)_
(۲) هدی الساری(۷۳)_
(۳) الکاشف (۱۵۳/۲) رقم ۴۶۹۵) اونور مراجع)_
(۴) تهذیب الکمال(۳۱۳/۲۰)_
(۵) تهذیب الکمال(۳۱۳/۲۰) وسیر أعلام النبلاء(۶۱/۴)_
(۶) تهذیب الکمال(۳۱۴/۲۰) وسیر أعلام النبلاء(۶۱/۴)-
(۷) الإصابة (۸۱/۳) رقم الترجمة (۶۲۶۰) القسم الثانی)_
(۸) الإستیعاب بهامش الإصابة(۱۲۶/۳)_
(۹) تهذیب التهذیب(۲۸۰/۷)

رسول الله ﷺ (۱)(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. که چرې دا حدیث ثابت شي.نو علقمه به صحابي وي.خو د ټولو امامانو او عالمانو په دې خبره باندې اتفاق دې.چه علقمه تابعي دې.لکه چه حافظ ابونعیم اصبهانی رحمه الله د ابن منده روایت ،،وهم،، ګرځولې دې.(۱)

پخپله حافظ ابن حجر رحمه الله دوی لره په ،الاصابة،،کښې په،،القسم الثاني،، کښې ذکرکړې دې.(۲)(۳)او هم دې فرمائی.،،اخطأمن زعم أن له صحبة،،(۴)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.،،وكان ثقة قليل الحديث،،(۵)

امام نسائی رحمه الله ددوی توثیق کړې دې.(۶)

امام ابن حبان رحمه الله دوی لره په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکر کړې دې.(۷)

---

(۱) تهذیب التهذیب(۷\۲۸۰، ۲۸۱) والإصابة (۳\۸۱)

(۲) الإصابة (۳\۸۱)_

(۳) حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابه کښې دصحابه کرامو رضي الله عنهم تذکره په څلورو قسمونوکښې مرتب کړې دی.

① اول قسم:دهغه صحابه کرامو رضي الله عنهم په تذکره کښې دې.چه دهغوی صحابیت ثابت وي.برابره ده چه ثبوت دهغوی دخپل روایت نه وي یا دهغوی نه سوا دبل چا په روایت سره وي.قطع نظرد دې نه چه دغه روایت صحیح دې یا حسن دې یا ضعیف.یا دا چه په روایت کښې مطلقاً په دې خبره دلالت وي.چه دا صحابي دې.

② دویم قسم دهغه صغارصحابه کرامو رضي الله عنهم په تذکره کښې دې.کوم چه د نبي ﷺ په ژوند کښې پیدا شوی وو.او د نبي ﷺ تروفاته پورې سن تمیز ته نه وو رسیدلی.اودهغوی په باره کښې څه صریحي روایت هم نه وي.چه دوی ته د نبي ﷺ زیارت نصیب شوې دې.لکه چه ددې حضرات په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې شمارد غالب ګمان په اعتبارسره دی.چه هرکله دوی د نبي ﷺ په زمانه کښې پیدا شوی دی.نودوی ته به دهغوی زیارت هم نصیب شوې وي.څکه چه صحابه کرامو رضي الله عنهم به خپل اولاد د تحنیك او تبرك دپاره نبي ﷺ ته راوستل.

③ دریم قسم دمخضرمینو د تذکرو په باره کښې دې.چاچه دجاهلیت او اسلام دواړه زمانې لاندې کړې وي.خودنبي ﷺ سره ئې ملاقات نه وي شوې.دا حضرات په اتفاق سره صحابه رضي الله عنهم نه دی.ددوی تذکره په صحابو رضي الله عنهم کښې د قرب زمان په اعتبارسره کولې شي.

④ څلورم قسم دهغه صحابو رضي الله عنهم په تذکره کښې دی.کوم چه په غلطئ سره بعضې کسانو په صحابو رضي الله عنهم کښې شمارکړی دی.اوګورئ ،،الإصابة (۱\۴=۶) ددې تفصیل په اعتبارسره د حضرت علقمه بن وقاص رحمه الله تذکره د اصابه په اول قسم کښې پکار وه.دغه شان ددې تفصیل نه دا هم معلومه شوه.چه دحافظ ابن حجر رحمه الله په نیزدوی په صحابه کرامو کښې شمارل صحیح دی.والله أعلم)

(۴) تقریب التهذیب(ص.۳۹۷) رقم ۴۶۸۵)_

(۵) الطبقات الکبری(۵\۶۰)_

(۶) سیر أعلام النبلاء(۴\۶۱) وخلاصة الخزرجي(۲۷۱)_

(۷) الثقات لابن حبان(۵\۲۰۹)_

امام عجلى رحمه الله فرمائى.،، مدنى تابعى ثقة،،(۱)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،ثقة نبيل،،(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،ثقة ثبت،،(۳)
د عبدالملك د خلافت په زمانه كښې د ۸۰هـ نه پس ددوى وفات اوشو.(۴)،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

⑥ عمر: د اميرالمؤمنين سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه مختصر تذكره وړاندې د بدء الوحى ړومبى حديث لاندې (۵)او په كتاب الايمان كښې د ،،باب زيادة الإيمان ونقصانه،، لاندې تيره شوې ده.امام بخارى رحمه الله دلته د حضرت عمر رضي الله عنه حديث ،،الأعمال بالنية،، راوړلې دې.په دې حديث باندې مكمل تفصيلى كلام د بدء الوحى په ابتداء كښې شوې دې.(۶)

۵۵- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ(۷) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ [۴۰۰۶، ۵۰۳۶]

رجال الحديث

① حجاج بن منهال: دا ابو محمد حجاج بن منهال انماطى بصرى دې.(۸)
دې د قره بن خالد، شعبه بن الحجاج، حماد بن سلمه، حماد بن زيد، سفيان بن عيينه، عبدالعزيز بن عبدالله بن ابى سلمة الماجشون او يزيد بن ابراهيم تسترى رحمهم الله وغيره نه

---

۱) تعليقات تهذيب الكمال(۲۰\۳۱۴)_
۲) تذكرة الحفاظ (۱\۵۳)_
۳) تقريب التهذيب(۳۹۷) رقم ۴۶۸۵)_
۴) تذكرة الحفاظ (۱\۵۳) وطبقات ابن سعد(۵\۶۰) وتهذيب الكمال(۲۰\۳۱۴)_
۵) كشف البارى(۱\۲۳۹)-
۶) كشف البارى(۱\۲۳۳، ۲۸۹)_
۷) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب المغازى باب (بلاترجمة بعدباب شهود الملائكة بدراً رقم ۴۰۰۶ وفى فاتحة كتاب النفقات باب فضل النفقة على الأهل رقم ۵۳۵۱ ومسلم فى صحيحه (۱\۳۲۴) فى كتاب الزكاة باب فضل النفقة والصدقة على الأقربين والزوج والأولاد والوالدين ولوكانوا مشركين والنسائى فى سننه (۱\۳۵۳) فى كتاب الزكاة باب أى الصدقة أفضل والترمذى فى جامعه فى كتاب البروالصلة باب ما جاء فى النفقة فى الأهل رقم ۱۹۶۵)_
۸) تهذيب الكمال(۵\۴۵۷)_

روايت كوى.(١)

ددوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام دارمى، محمد بن يحي ذهلى، ابومسلم كجى، محمد بن بشار بندار، يعقوب بن سفيان او يعقوب بن شيبه رحمهم الله وغيره دى.(٢)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: ،،ثقة ما أرى به بأساً،،(٣)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى: ،،ثقة فاضل،،(٤)

امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى: ،،ثقة رجل صالح،،(٥)

امام نسائى رحمه الله فرمائى: ،،ثقة،،(٦)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: ،،وكان ثقة كثير الحديث،،(٧)

ابن قانع رحمه الله فرمائى: ،،ثقة مأمون،،(٨)

خلف بن محمد كُردوسى رحمه الله فرمائى: ،،كان صاحب سنة يظهرها،،(٩)

فلاس رحمه الله فرمائى: ،،ما رأيت مثله فضلاً و ديناً،،(١٠)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.(١١)

ددوى پيشه ،،سمسره،، (دلالى) (١٢) وه. او ددوى معمول وو چه په څومره قيمت كښې به ني څه څيز چاته اخستلو. د يو دينار په سر به ني صرف يوه حبه (رتى) اخستله. يو خلې يو خراسانى مالداره سړې راغې. چه هغه د اصحاب حديث څنې هم وو. هغه دپاره دوى يو قالين واخستلو. دغه سړې دوى ته د اجرت په طور ديرش ديناره وركړل. دوى تپوس اوكړو. چه دا څه دى؟ هغوى جواب وركړو. چه دا ستاسو اجرت دې. دوى اوفرمائيل: ،،دنانيرك أهون

---

(١) تهذيب الكمال(٥/٤٥٧، ٤٥٨) وسير أعلام النبلاء(١٠/٣٥٣)-
(٢) المصادر السابقة)-
(٣) تهذيب الكمال(٥/٤٥٩)_
(٤) المصدر السابق وسير أعلام النبلاء (١٠/٣٥٣)-
(٥) المصادر السابقة)-
(٦) تهذيب الكمال(٥/٤٥٩)_
(٧) الطبقات لابن سعد(٧/٣٠١)_
(٨) تهذيب التهذيب(٢/٢٠٧)_
(٩) تهذيب الكمال(٥/٤٥٩) وسير أعلام النبلاء (١٠/٣٥٣)-
(١٠) تهذيب التهذيب(ت٢٠٧١)_
(١١) كتاب الثقات لابن حبان(٢٠٢١)_
(١٢) د دلالى پيشه، په مزدورئ باندې د څيزونو خرڅولو پيشه ده_

علينا من هذا التراب، مات من دينار رحمة،، يعنى ستا د دنانيرو زمونږ په نيز څه وقعت (او عزت) نشته.مونږ ته خو فى دينار صرف يوه حبه (رتى) پكار ده.بس هم هغه راكړه.نو ديرش ديناره ئې واپس كړل.او يو دينار او څه حصه ئې وصول كړله. (١)

په ۲۱۷ھ كښې ددوى وفات اوشو.(٢) ،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

③ شعبه:دا اميرالمؤمنين فى الحديث امام شعبه بن الحجاج رحمه الله دې.ددوى حالات وړاندې د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تيرشوى دى.(٣)

④ عدي بن ثابت: دا عدى بن ثابت انصارى كوفى دې.ددوى د پلار او نيكه دنوم په باره كښې كافى اختلاف دې.حافظ مغلطاى او حافظ ابن حجر رحمهما الله دا اختلاف كافى تفصيل سره ليكلې دې.خو څه متعين نتيجه ئې نه ده راوښكلې.او نه په دې اختلاف كښې څه لويه فائده شته.(٤)

دوى د حضرت براء بن عازب، د خپل نيكه (د مورپلار) عبدالله بن يزيد خطمى، د خپل پلار ثابت، زر بن حبيش، سعيد بن جبير،ابو حازم او ابو برده بن ابى موسى اشعرى رضي الله عنهم نه روايت كړې دې.(٥)

ددوى نه امام اعمش، امام شعبه، ابو اسحاق سبيعى، مسعر بن كدام او يحي بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره روايت كړې دې.(٦)

امام احمد ،نسائى اوامام احمدبن عبدالله عجلى رحمهم الله دوى لره ،،ثقه،، ګرځولې دې.(٧)

ابو حاتم رحمه الله فرمائى.،،صدوق،،(٨)

ابن شاهين رحمه الله د يحي بن معين رحمه الله نه نقل كړى دى.((عدى بن ثابت الجزرى ليس به بأس إذا حدث عن الثقات))(٩)

---

(١) تهذيب الكمال(ت٤٥٩\٥) وسير أعلام النبلاء(٣٥٣\١٠)-

(٢) الكاشف (٣١٣\١) رقم ٩٤٣)_

(٣) كشف البارى(٦٧٨\١)_

(٤) تهذيب التهذيب(٢١٠،١٩\٢) ترجمة ثابت الأنصارى والد عدى بن ثابت وحاشية تهذيب الكمال (٣٨٧\٤) ترجمة ثابت الأنصارى)_

(٥) تهذيب الكمال(٥٢٣\١٩)_

(٦) المصدر السابق)_

(٧) المصدر السابق)-

(٨) تهذيب الكمال(٥٢٤\١٩)-

(٩) حاشية تهذيب الكمال(٥٢٤\١٩)-

امام دارقطني رحمه الله فرمائي. ،،وعدی ثقة،،(۱)
خو ددې توثيقاتو سره سره په دوی باندې د ،،تشيع،، الزام هم دې.لکه چه امام يحيي بن معين رحمه الله فرمائي. ،،شيعي مفرط،،(۲)

امام جوزجاني رحمه الله فرمائي. ،،مائل عن القصد،،(۳)

امام دارقطني رحمه الله فرمائي. ،،ثقة إلا أنه كان غاليا يعني في التشيع،،(۴)

امام احمد رحمه الله فرمائي. ،،ثقة إلا أنه كان يتشيع،،(۵)

امام طبري رحمه الله فرمائي. ،،عدي بن ثابت ممن يجب التثبت في نقله،،(۶)

مسعودي فرمائي.((ما أدركنا أحدا أقول بقول الشيعة من عدي بن ثابت))(۷)
ددې اقوالو نه معلوميږی.چه عدي بن ثابت نه صرف شيعي وو بلکه غالی هم وو.خو بل طرف ته دا داسې راوی دې.چه اصحاب د اصول سته دده روايات قبول کړی دی.او دا ئې قابل د احتجاج گنړلی دی.نو ددوی په باره کښې به هم دا وئيلې شی.چه اگرچه دا شيعي وو.بلکه مفرط في التشيع وو.خو نه داعي وو.او نه ئې د خپل مذهب په تائيد کښې کوم روايت بيان کړې دې.او د مبتدع حکم د جمهورو په نيز هم دا دې.که هغه داعي وی.يا دا روايت د هغه د خپل مذهب په تائيد کښې وی.نو مقبول نه دې.گنی مقبول دې.(۸) لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.((احتج به الجماعة، وما أخرج له في الصحيح شئ مما يقوی بدعته))(۹)

په ۱۱۶ھ کښې ددوی وفات اوشو.(۱۰)،،سامحه الله وغفرله،،_

④ عبدالله بن يزيد: دا حضرت عبدالله بن يزيد بن زيد بن حصين خطمی انصاری رضي الله عنه دې.(۱۱)

---

۱) المصدر السابق)_
۲) ميزان الإعتدال(۶۲\۳) وتهذيب التهذيب(۱۶۶\۷)_
۳) ميزان الإعتدال(۶۲\۳) وهدی الساری(۴۲۴)-
۴) تهذيب التهذيب(۱۶۶\۷) وهدی الساری(ص.۴۲۴)_
۵) تهذيب التهذيب(۱۶۶\۷)-
۶) المصدر السابق)-
۷) ميزان الإعتدال(۶۲\۳)_
۸) هدی الساری(ص.۳۸۵)-
۹) هدی الساری(ص.۴۲۴)_
۱۰) الکاشف(۱۵\۲) رقم الترجمة (۳۷۵۸)_
۱۱) تهذيب الکمال(۳۰۱\۱۶، ۳۰۲)_

بعضو حضراتو ونيلى دى چه دوى ته د ،،صحبت،، شرف حاصل نه وو.(١)خو حقيقت دا دې چه دوى ته نه صرف دا چه د ،،صحبت،، شرف حاصل وو بلكه دا د اصحاب حديبيه ځنې هم وو اگرچه په دې موقعه باندې دوى صغير السن (كم عمره) وو.(٢)

د جمل، صفين او نهروان په موقعو كښې حضرت علىؓ سره وو.دوى د كوفې گورنر هم پاتې شوې وو. (٣)

دوى د نبى كريمﷺ نه علاوه د حضرت عمر بن الخطاب،حضرت براء بن عازب ،حضرت حذيفه، حضرت خزيمه بن ثابت، حضرت زيد بن ثابت، حضرت عبدالله بن حنظله، حضرت

---

١) قاله مصعب الزبيرى كما فى تهذيب الكمال(١٦\٣٠٣)_

٢) انظر تهذيب الكمال(١٦\٣٠٢) والكاشف للذهبى(١\٦٠٧) رقم ٣٠٥٥)

حافظ مزى او حافظ ذهبى رحمهما الله نقل كړى دى چه دوى د غزوه حديبيه په موقع باندې موجود وو.اوهغه وخت كښې ددوى عمر اوولس كاله وو.

ابوعبيده اجرى رحمه الله دامام ابوداود نه نقل كړى دى چه دا عبدالله بن يزيد خطمى ؓ هغه دې دچا مور چه د يو نابينا صحابى عميرين عدى بن خرشه ؓ غيرمسلمه ام ولده وه.دې ښځې به نبىﷺ ته كنځل كولو.يوخل عميربن عدىؓ ددې په خيټه كښې چاړه ورخښه كړه.هغه په ځپله مړه شوه.اوعبدالله بن يزيدخطمى هم په دغه حالت كښې پيدا شو.(تعليقات الكاشف (١\٦٠٨) دغه شان ددې واقعه دپاره اوگورئ.سنن أبى داود كتاب الحدود باب الحكم فيمن سب النبىﷺ وسنن نسائى (١٢\١٧٠) كتاب المحاربة باب الحكم فيمن سب النبىﷺ)_

دلته اشكال دا دې چه دا وينځه د حضرت عميربن عدى ام ولده وه.نوعبدالله ته عبدالله بن عميرونيل پكار وو.عبدالله بن يزيد نه.ددې نه خو معلوميږى چه دا وينځه د يزيد خطمى سره وه؟

ددې جواب دا دې چه په اصل كښې ددې وينځې نه دحضرت عميردوه ځامن پيدا شوې وو.(سنن أبى داود وسنن نسائى) ددې نه پس هغوى ددې نكاح د يزيد خطمىؓ سره كړې وه.دهغې نه عبدالله بن يزيد ددې واقعه په نتيجه كښې پيدا شو.

بيا دلته يوه بله خبره د يادولوقابله ده.چه حافظ مزى او حافظ ذهبى رحمهما الله د حضرت عبدالله بن يزيد خطمى ؓ عمر د غزوه حديبيه په وخت كښې اوولس كاله ليكلې دې.(تهذيب الكمال(١٦\٣٠٢) والكاشف (١\٦٠٧) رقم ٣٠٥٥) اوحافظ ابن حجررحمه الله دحضرت عميربن عدىؓ د وينځې دقتل د واقعه تاريخ ٢هـ ليكلې ده.(الإصابة ٣\٣٣) اوغزوه حديبيه په ٦هـ كښې پيښه شوې وه.په دې طريقه دحضرت عبدالله بن يزيدخطمى ؓ عمر څلوركاله جوړيږى.ددې وجې حافظ ابن حجررحمه الله په (تهذيب التهذيب،٦\٧٨) او الاصابة (٢\٣٨٢) كښې ددوى په تذكره كښې ليكلى دى.((وشهد بيعة الرضوان وهو صغير)) هم دا اقراب الى الصواب معلوميږى.والله أعلم)_

فائده د ذكرشوى تفصيل نه د دې ښځې قتل كونكې نابينا صحابىؓ نوم هم معلوم شو.چه دوى حضرت عميربن عدى بن خرشه ؓ وو.حضرت علامه سهارنپورى رحمه الله په بذل المجهود (١٧\٢٩٩) كتاب الحدود باب الحكم فيمن سب النبىﷺ) كښې دحديث الفاظ ((إن أعمى كانت له أم ولد)) لاندې د نابينا صحابى په حق كښې ليكلى دى.((لم أقف على تسميته فاغتنم هذه الفائدة)-

٣) تهذيب الكمال (١٦\٣٠٢)-

ابو ايوب انصاری او حضرت ابو مسعود انصاری رضي الله عنهما نه روایت کوی.
ددوی نه امام شعبی، عدی بن ثابت انصاری، محارب بن دثار، محمد بن سیرین، محمد بن کعب قرظی، ابو اسحاق سبیعی، او ابوبرده بن ابی موسی اشعری رحمهم الله وغیره نه روایت کوی. (۱) د ۷۰ هـ نه پس د حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په عهد خلافت کښې ددوی وفات اوشو. (۲) ، ، رضی الله عنه وأرضاه ، ، _

⑤ ابو مسعود: دا مشهور صحابی عقبه بن عمرو بن ثعلبه بن اسیره [بفتح الهمزة وكسر السين المهملة وقيل بضم الهمزة و فتح السين] (۳) بن عسیره (بفتح العين وكسرالسين المهملتين) (۴) بن عطیة خزرجی انصاری رضي الله عنه دې. د ابومسعود بدری نوم سره مشهور دې.
دوی په اجله علماء اصحابو کښې وو. (۵) په بیعت عقبه ثانیه کښې دوی هم شریك وو. په دې شریکانو کښې کښې دې دټولو نه کشر وو. (۶)
دوی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت د حدیث کوی. ددوی نه یوسل دوه حدیثونه نقل دی. چه په دې کښې نهه حدیثونه متفق علیه دی. په یو حدیث کښې امام بخاری رحمه الله او په اووه حدیثونو کښې امام مسلم متفرد دې. (۷)
ددوی نه په روایت کونکو کښې ددوی خوئې بشیر، اوس بن ضمعج، علقمه، ابووائل، قیس بن ابی حازم، ربعی بن حراش، عبدالرحمن بن یزید، عمرو بن میمون، او امام شعبی رحمهم الله وغیره حضرات دی. (۸) دوی په غزوهٔ احد او ددې نه پس په ټولو غزواتو کښې شریك شوی دې. (۹) په بدر کښې دوی شریك شوې وو. او که نه؟ په دې کښې ډیر اختلاف دې. لکه امام ابن شهاب زهری (۱۰) سعد بن ابراهیم (۱۱) موسی بن عقبه (۱۲) واقدی (۱۳) ابن سعد (۱۴) ابراهیم

---

(۱) ددې ټولو شیوخو راویانو رحمهم الله دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۱۶\۳۰۲)_
(۲) طبقات ابن سعد (۶\۱۸)_
(۳) الإکمال لإبن ماکولا (۱\۷۹) وقیل فی هذا الإسم یسیرة بضم أوله انظر العمدة (۱\۳۱۷)_
(۴) تهذیب الکمال (۲۰\۲۱۵، ۲۱۶) وسیر أعلام النبلاء (۲\۴۹۴)-
(۵) سیر أعلام النبلاء (۲\۴۹۴)_
(۶) تهذیب الکمال (۲۰\۲۱۶)-
(۷) خلاصة الخزرجی (ص.۲۶۹) وعمدة القاری (۱\۳۱۷)_
(۸) تهذیب الکمال (۲۰\۲۱۷) وسیر أعلام النبلاء (۲\۴۹۴)_
(۹) تهذیب التهذیب (۲۰\۲۴۸) والإصابة (۲\۴۹۱)_
(۱۰) تهذیب الکمال (۲۰\۲۱۶)_
(۱۱) المصدر السابق) وسیر أعلام النبلاء (۲\۴۹۴)_
(۱۲) المصادر السابقة)-
(۱۳) الإصابة (۲\۴۹۱) وسیر أعلام النبلاء (۲\۴۹۴)_
(۱۴) طبقات ابن سعد (۶\۱۶)_

حربی [1] اسماعیلی [2] او حافظ ذهبی [3] ﷫ وغیره جمهور اهل سیر او تاریخ ددوی په غزوهٔ بدر کښې حاضریدو نه انکار کوی.او وائی چه دوی ته..بدری..د نزیل بدرکیدو په حیثیت سره ویلې شی. حالانکه امام بخاری [4] امام مسلم [5] حکم بن عتیبه [6] ابو عبید قاسم بن سلام [7] ابن الکلبی [8] طبرانی [9] او ابو احمد الحاکم رحمهم الله [10] ددې خبرې قائل دی چه دې په غزوهٔ بدر کښې شریك شوې دې.
مثبتینو سره ددوی په بدر کښې د حاضریدو دلیل یو خو ددوی نسبت ..بدری.. کیدل دی.دویم دا چه د حضرت عروه رحمه الله قول دې.کوم چه بخاری کښې نقل دې چه ،،شهد بدراً،، [11] اگرچه د اثبات دا دواړه دلیلونه خاص وزن نه لری.خو چونکه نفی کونکو سره څه خاص دلیل نشته.او قاعده ده.چه ،،المثبت مقدم على النافي،، ددې نه علاوه چه هرکله تول حضرات دا منی.چه دې په بیعت د عقبه ثانیه کښې شریك وو.نو غزوهٔ بدر کښې د شریکیدو نه څه مانع هم نشته. [12] په دې وجه غالب گمان دا دې.چه ددوی په غزوه بدر کښې حاضریدل راجح دی. ،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_
د حضرت ابو مسعود بدری رضي الله عنه وفات د بعضو حضراتو په نیز د ۴۰ھ نه وړاندې شوې دې.او د بعضو حضراتو په نیز ۴۰ھ کښې. او د بعضو په نیز ددې نه پس شوې دې. [13]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د حضرت ابو مسعود رضي الله عنه ملاقات حضرت مغیره بن شعبه رضي الله عنه سره،ددوی د کوفې د گورنرئ په زمانه کښې شوې دې.او حضرت مغیره بن شعبه

---

[1] فتح الباری(۳۱۸\۷) کتاب المغازی باب (بلاترجمة بعدباب شهودالملائكة بدراً)_
[2] المصدرالسابق)-
[3] سیرأعلام النبلاء(۲\٤٩٤)_
[4] صحیح بخاری کتاب المغازی باب (بلاترجمة بعد باب شهودالملائكة بدراً) رقم ٤٠٠٦.٤٠٠٨)_
[5] الإصابة(۲\٤٩١)_ .
[6] تهذیب الکمال(۲۰\۲۱٦) وسیرأعلام النبلاء(۲\٤٩٤)_
[7] ذكره البغوى فى معجمه قاله الحافظ فى الفتح (۳۱۹\۷) ووقع فى الإصابة (۲\٤٩١) أبوعتبة بن سلام والظاهر أنه تحريف والصواب أبوعبيدالقاسم بن سلام.. فتنبه)_
[8] فتح الباری(۳۱۹\۷)_
[9] المصدرالسابق)_
[10] المصدرالسابق)-
[11] صحیح البخاری کتاب المغازی باب (بلاترجمة) رقم ٤٠٠٧)_
[12] فتح الباری (۳۱۹\۷) وعمدة القاری(۱۱۲\۱۷) وتهذيب التهذيب(۲٤٩\۷)_
[13] تهذیب الکمال(۲۰\۲۱۷و ۲۱۸) وسیرأعلام النبلاء(۲\٤٩٦)_

د ۴۰ھ نه پس د کوفې ګورنر جوړ شوې وو.په دې وجه راجح دا ده.چه د ۴۰ھ نه پس نې وفات شوي دي.(۱)،رضى الله عنه وأرضاه،،_

قوله إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ:كله چه يو سړې پخپل كور والو باندې د ثواب په نيت سره خرچ كړى.نو دا به دده دپاره صدقه وى.ده ته به د صدقې ثواب ملاويږى. دا حديث د ،،ترجمې،، دويم جزء ،،والحسبة،،سره متعلق دې.او په حديث باب كښې موجود لفظ ،،يحتسبها،، دلته مقصود دې.(۲)

امام قرطبى رحمه الله فرمائى.چه ددې حديث منطوق خو دا دې.چه په انفاق كښې به اجر د قربت قصد، او ددې په نيت سره ملاويږى.كه واجب نفقه وى.او كه مباح. ددې مفهوم دا راوځى. كه د قربت قصد نه وى.نو اجر به نه ملاويږى.خو د واجب نفقې نه به دې برى الذمه وى.(۳)

بيا دلته د ،،صدقه،،اطلاق،، نفقه،، باندې مجازاً دې.ددې نه مراد اجر دې. حقيقى معنى يعنى صدقه په دې وجه مراد نشى اخستلې.چه په دې خبره باندې اجماع ده.كه بى بى هاشميه ده.نود هغې نفقه هم واجب ده.حالانكه په دې باندې صدقه حرام ده.(۴)والله اعلم.

۵۶-حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ (۵) أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فَمِ امْرَأَتِكَ

[۱۲۳۳، ۲۵۹۱ ، ۲۵۹۳ ، ۳۷۲۱، ۴۱۴۷، ۵۰۳۹ ، ۵۳۳۵ ، ۵۳۴۴ ، ۶۰۱۲ ، ۶۳۵۲]

---

۱) الإصابة(۲\۴۹۱)_

۲) فتح البارى(۱\۱۳۶)-

۳) المصدر السابق)-

۴) المصدر السابق)_

۵) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الجنائز. باب رثاء النبى ﷺ سعد بن خولة رقم(۱۲۹۵) وفى كتاب الوصايا باب أن يترك ورثته أغنياء خير من أن يتكففوا الناس رقم ۲۷۴۲ وباب الوصية بالثلث رقم ۲۷۴۴ وفى كتاب مناقب الأنصار باب قول الله ﷺ اللهم امض لأصحابى هجرتهم ومرثيته لمن مات بمكة رقم ۳۹۴۶ وفى كتاب المغازى باب حجة الوداع رقم ۴۴۰۹) وفى فاتحة كتاب النفقات باب فضل النفقة على الأهل رقم ۵۳۵۴ وفى كتاب المرضى باب وضع اليد على المريض رقم ۵۶۵۹ وباب ما رخص للمريض أن يقول:إنى وجع أو وارأساه. او أشتد بى الوجع رقم ۵۶۶۸وفى كتاب الدعوات باب الدعاء برفع الوباء والوجع رقم ۶۳۷۳ وفى كتاب الفرائض باب ميراث البنات رقم(۶۷۳۳) ومسلم فى صحيحه (۳۹۱۲، ۴۰) فى كتاب الوصية وأبوداود فى سننه فى كتاب الوصايا باب ما جاء فيما لا يجوز للوصى فى ماله رقم ۲۸۶۴ والترمذى فى جامعه فى كتاب الجنائز. باب ما جاء فى الوصية بالثلث والربع رقم ۹۷۵) والنسائى فى سننه(۱۲۹۱۲، ۱۳۰) كتاب الوصايا باب الوصية بالثلث وابن ماجه فى سننه فى كتاب الوصايا باب الوصية بالثلث رقم ۲۷۰۸)_

رجال الحديث

① **الحكم بن نافع:** دا ابواليمان الحكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دې.ددوى حالات د بدء الوحى د شپږم حديث لاندې تير شوي دي.(١)

② **شعيب:** دا ابو بشر شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې.ددوى حالات هم د بدء الوحى د شپږم حديث لاندې تير شوي دي.(٢)

③ **الزهري:** دا امام ابوبكر محمد بن مسلم عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دي.ددوى مختصر حالات د بدء الوحى دريم حديث لاندې تير شوي دي.(٣)

④ **عامر بن سعد:** دا د حضرت سعد بن ابى وقاص رضى الله عنه خوئي دې.ددوى مختصر حالات وړاندې د ،،باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة،، لاندې ذكر شوى دى.

⑤ **سعد بن ابي وقاص:** د حضرت سعد بن ابى وقاص تذكره هم د ،،باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة....،، لاندې تيره شوې ده.

قوله إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ: بې شكه چه ته څه هم د الله تعالى د رضامندئ دپاره خرچ كوئ.په دې به تاسو ته اجر ملاويږى.تردې چه په دې باندې هم كوم چه تاسو د خپلې ښځې په خوله كښې واچوئ.

د مذكوره حديث تعلق د ترجمة الباب دريم جزء يعنى ،،ولكل امرئ ما نوى،، سره دې.او په حديث باب كښې مقصود ،،تبتغى بها وجه الله،، ده.چه ددې ،،ترجمه،، سره مناسبت واضح دې.(٤)

بيا په اكثرو رواياتو كښې ،،فى امرأتك،، دې.حالانكه په بعضو رواياتو كښې ،،فى فم امرأتك،، (٥)دې.قاضى عياض رحمه الله فرمائى.چه د ،،فى امرأتك،، روايت اصوب (اصح) دې.څكه چه په دې لفظ كښې اصل دا دې.چه ،،ميم،، محذوف وى.څكه چه ددې جمع ،،افواه،،او تصغير ،،فويه،، راځى.د ،،ميم،، اثبات هلته اولى دې.چرته چه دا لفظ د اضافت نه بغير منفردا

---

١) كشف البارى(١/٤٧٩و ٤٨٠)_
٢) كشف البارى(١/٤٨٠، ٤٨١)_
٣) كشف البارى(١/٣٢٦)_
٤) فتح البارى(١/١٣٧)_
٥) المصدر السابق)_

راشى خو چرته چه اضافت سره استعمال وى.هلته د ..ميم.. استعمال مناسب نه دى.،،إلا في لغة قليلة،،(١)

حديث باب د حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه د يو اوګد حديث حصه ده. حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه بيمار شو.تردې چه هغه پوهيدو چه اجل رانزدې دې.د نبى كريم ﷺ نه ئې هدايت طلب كړو.چه دخپل مال په باره كښې څه طريقه اختيار كړم.نبى كريم دوى ته تسلى وركړله.چه اوس ستا ژوند باقى دې.په دې ضمن كښې ئې دا هدايت هم وركړو.چه نيت ښه ساتې.نوڅه چه خرچ كوې.هغې كښې به د صدقې ثواب ملاويږى.(٢)

امام نووى رحمه الله ددې حديث نه استنباط كړې دې.چه كه بربنه (نوړئ) د حق موافق وى.نو په ثواب كښې به قادح نه وى.اوګورئ! يو سړې په بعضو وختونو كښې د يو فقير. مسكين. يتيم يا د يو بچى په خوله كښې لقمه (نوړئ) اچوى.او بعضو وختونو كښې ښځې ته وركوى.رومبى ځائې كښې شهوت نه وى.خو دويم ځائې كښې شهوت يقينى وى.ځكه دا ډيره لږې خبره ده.چه سړې د خپلې ښځې په خوله كښې نوړئ وركوى.او شهوت نه وى.خو دا لقمه د حق موافق او مطابق ده.ددې خلاف نه ده.په دې وجه به دا د اجر وثواب كميدو سبب نه جوړيږى. (٣)

بلكه كه حظ (حصه) په نيت د حق وى.نو دا هم د اجر سبب دې.لكه چه حديث شريف كښې راغلى دى.«وفي بضع أحدكم صدقة، قالوا يا رسول الله، أيأتي أحدنا شهوته ويكون له فيها أجر؟ قال: أرأيتم لو وضعها في حرام أكان عليه فيها وزر؟ فكذالك إذا وضعها في الحلال كان له أجر» (٤) يعنى كله چه نبى كريم ﷺ دا اوفرمائيل.چه خپلې ښځې سره جماع كول هم صدقه او ثواب دې.نو صحابه كرامو رضي الله عنهم ته تعجب اوشو.او دوى تپوس اوكړو.چه پخپل شهوت پوره كولو باندې هم اجر دې؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.چه آو! ځكه كه حرام ځائې كښې ئې دا اوبه خرچ كړې وې.نو آيا ګناه به وه؟ نو كه په حرام ځائې كښې خرچ كول د ګناه موجب دى.نو په مقام د مباح كښې د حرام نه د بچ كيدو په نيت خرچ كول به يقيناً موجب د ثواب وى.(٥)

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دلته په ،،ماتجعل في في امرأتك،، فرمائيلو سره د لقمې مثال وركولو كښې، ددې قاعدې ښه وضاحت اوشو.چه كله خپلې بى بى ته چه هغه مجبوره هم نه ده.هغې ته د يوې نوړئ وركولو دا ثواب دې.نو هغه كس ته به څومره ثواب ملاويږى.څوك چه محتاج او مجبوره كس ته څه لقمه وركوى.يا د طاعاتو او فرمانبردارئ نه دومره عمل

---

١) المصدر السابق)۔

٢) دحديث تخريج لږ غوندې وړاندې شوې دې.دحوالو د تفصيل دپاره هغه اوګورئ۔

٣) شرح نووى على صحيح مسلم (٣٩١٢) كتاب الوصية)۔

٤) صحيح مسلم (٣٢٥١١) كتاب الزكاة باب بيان أن إسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف)۔

٥) شرح نووى على صحيح مسلم(٣٩١٢)۔

كوى.چه په هغې كښې د لقمې د قيمت نه زيات مشقت او تكليف وى.(۱) خلاصه دا ده.چه د خاوند خپلې ښځې ته د خوراك وركولو فائده پخپله خاوند طرف ته راجع ده.ځكه چه په دې خوراك سره به ددې د ښځې په بدن باندې ښه اثر پريوځى.او ددې د جسم نه به ددې خاوند نفع اخلى.او غالب دا ده.چه ښځه باندې خرچ كولو كښې د نفس او لذت حاصلولو دخل وى.نوكله چه ښځې ته په نيت د ثواب خوراك وركولو كښې اجر دې.نو نورو خلقو ته د مذكوره دواعى (اوحاجاتو) نه كيدو باوجود خوراك وركولو كښې به اجر ولې نه وى؟ (ضرور به وى). (۲) والله اعلم.

(۴۰) بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الدِّينُ النَّصِيحَةُ

لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ وَقَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ (التوبة:۹۰)

مخكنى باب سره ربط او مناسبت: ددې باب مخكنى باب سره مناسبت دا دې.چه په تيرشوى باب كښې د ،،الأعمال بالنيات،، بيان وو.او ددې خبرې ذكر وو.چه د اعمالو قبوليت به هغه وخت وى.كله چه د الله تعالى رضاء مقصود.وى.او په دې كښې ريا كارى نه وى.په دې طريقه عمل كول په ،،النصيحة لله ولرسوله،، كښې داخل دې.چه سړې د رسول الله ﷺ دتعليماتو مطابق د نواهى نه مجتنب اوسيږى.او عمل كوى.(۳)

بيا امام بخارى رحمه الله د كتاب الايمان په اختتام باندې په دې عظيم حديث باندې باب منعقد كړې دې.چه په دې باندې د اسلام مدار دې.لكه چه امام محمد بن اسلم طوسى رحمه الله دا حديث د هغه څلورو احاديثو نه يو حديث ګرځولې دې.په كومو چه د اسلام مدار دې.بلكه امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دا يو حديث پوره دين ته حاوى (را چاپيره) دې.(۴)

امام بخارى رحمه الله د كتاب الايمان په آخر كښې دا ،،ترجمه،، ايخودې ده.او دې خبرې طرف ته ئې اشاره فرمائيلې ده.چه مونږ په كتاب سره د نصيحت او خيرخواهئ لحاظ ساتلې دې.ددې په لحاظ دا كتاب جمع كړې شوې دې.خاص د يو فرد ترديد مقصود نه دې.

د ترجمة الباب مقصود: د امام بخارى رحمه الله مقصود د ايمان مراتب ښودل دى.چه په دې كښې تفاوت راځى.ځكه چه دلته ،،الدين النصيحة،، فرمائيلې شوې دې.د ،،النصيحة،، حمل په ،،الدين،، باندې كيږى.ګويا چه ،،دين،، او ،،نصيحت،، يو دې.بيا چونكه په ،،نصيحت،، كښې مراتب ښكاره دى.چه يو نصيحت ،،لله،، وى.يو ،،لرسول الله ﷺ،، يو ،،لأئمة المسلمين،، او يو ،،لعامتهم،، وى.او ددې نصيحتونو په كيفياتو كښې هم كمې زياتې كيږى.نو هركله

---

(۱) المصدر السابق۔

(۲) فتح البارى (۱۳۷/۱)-

(۳) عمدة القارى (۳۲۱/۱)۔

(۴) فتح البارى (۱۳۸/۱)۔

چه ،،نصیحت،، کښې د مراتبو تفاوت ثابت شو.نو په ،،دین،، کښې به هم تفاوت وی.دین او ایمان چونکه یو څیز دې.په دې وجه به ایمان کښې د مراتبو او زیادت او نقصان ثبوت هم اوشی.

دغه شان دا مقصود هم کیدې شی.چه امام بخاری رحمه الله عمل په ایمان کښې داخل ګرځول غواړی.څکه چه دلته په ،،الدین،، باندې د ،،النصیحة،، حمل دې.او ،،نصیحت،، عمل دې.معلومه شوه.چه عمل په دین او ایمان کښې داخل دې.والله اعلم.

قوله الدِّينُ النَّصِيحَةُ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ:دین الله تعالی، د الله رسول، د مسلمانانو ائمه اوحاکمانو.او عامو مسلمانانو سره د خیرخواهئ نوم دې.

د مذکوره معلق حدیث تخریج: امام بخاری رحمه الله دلته دا حدیث معلق ذکر کړې دې.حالانکه نورو حضراتو دا موصولاً نقل کړې دې.لکه چه امام مسلم رحمه الله پخپل صحیح کښې د «سهیل بن أبی صالح عن عطاء بن یزید عن تمیم الداری» په طریق سره ددې تخریج کړې دې.(۱) دغه شان امام نسائی رحمه الله هم په دې طریق سره ددې حدیث تخریج کړې دې.(۲)او امام ابوداؤد رحمه الله هم بعینه هم په دې طریق سره دا حدیث پخپل ،،سنن،، کښې نقل کړې دې.(۳)

ددوی نه علاوه ابن حبان، ابن منده، او ابن خزیمه رحمهم الله هم مذکوره طریق سره ددې حدیث تخریج کړې دې.(۴)

امام بخاری رحمه الله موصولاً ولې ددې حدیث تخریج اونکړو؟:دا حدیث امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې تعلیقاً ذکر کړې دې. موصولاً ئې نه دې نقل کړې.ددې وجه دا ده.چه ددې حدیث مدار په سهیل بن ابی صالح رحمه الله (۵)دې.او دا د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق نه دې.(۶)

بیا په دې کښې هم اختلاف دې.چه دا حدث دحضرت تمیم داری رضی الله عنه د مسانیدو څخه دې.اوکه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه. لکه چه بعضو حضراتو په ،،ابو سهیل عن ابیه عن أبی هریرة،،

---

(۱) صحیح مسلم (۱\۵۴) کتاب الإیمان باب بیان أن الدین النصیحة)-

(۲) سنن النسائی (۲\۱۸۵) کتاب البیعة باب النصیحة للإمام)-

(۳) سنن أبی داود فی کتاب الأدب باب فی النصیحة رقم ٤٩٤٤)_

(۴) تغلیق التعلیق (۲\۵٦، ۵۷) وفتح الباری(۱\۱۳۸) وعمدة القاری(۱\۳۲۱)_

(۵) قال الذهبی فی الکاشف (۱\٤٧١) رقم ۲۱۸۳ قال ابن معین هو مثل العلاء ولیسا بحجة وقال أبوحاتم لا یحتج به ووثقه ناس)_

(۶) عمدة القاری(۱\۳۲۱) وأعلام الحدیث للخطابی(۱\۱۸۷) وأخرج له البخاری مقروناً بغیره أنظر تهذیب الکمال (۱۲\۲۲۸)_

طریقه سره هم دا نقل کړې دې.(۱)امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه ،،لایصح إلا من تمیم،،(۲)ددې اختلاف په وجه هم امام بخاری رحمه الله دا حدیث نقل نکړو.البته چونکه دا حدیث فی الجمله قابل د استدلال دې.په دې وجه ئې دې طرف ته اشاره کولوسره، دوی په دې باندې ترجمه قائم کړله.(۳)والله اعلم.

قوله: **النصیحة**:نصیحت خیر خواهئ ته وائی.

دا خو یا د ،،نصحت العسل،، نه مشتق دې.چه ددې معنی د شهدو صفا کول دی.لکه چه ،،نصح الشیئ،، وائی.کله چه یو څیز صفا، شفاف او خالص شی.دغه شان کله چه اخلاص سره خبره اوکړې شی.نو وئیلې شی چه ،،نصح له القول،،_ او دا یا د ،،النصح،، نه مشتق دې.چه ددې معنی ،،منصحة،، یعنی د ستن په ذریعه ګنډل دی.ګویا لکه څنګه چه د ستن په ذریعه شلیدلې کپړه ګنډلې او صحیح کولې شی.دغه شان د نصیحت په ذریعه د خپل رور خرابوالې ختمولې او لرې کیدې شی.ددې نه ،،توبة نصوح،، هم مشتق ده.ګویا چه ګناه ځ دین لباس تار تار کوی.او توبه دا ګنډی او ددې اصلاح کوی.(۴)

امام خطابی رحمه الله فرمائی.چه ،،نصیحت،،یوه جامع کلمه ده.چه دا باوجود د مختصر کیدو، خپل مینځ کښې یوه جامع معنی لری.چه ددې خلاصه دا ده.چه د منصوح له دپاره د خیر تولې حصې (او برخې) جمع کول نصیحت دې.(۵)دلته ،،الدین النصیحة،،فرمائیلې شوې دې.د ،،النصیحة،، حمل ،،الدین،، باندې دې. ددې مطلب دې.،،عماد أمر الدین وقوامه إنما هو النصیحة،، یعنی د دین مدار په نصیحت او خیرخواهئ باندې دې.چه هم ددې په ذریعه دین ته قوت او مضبوطی حاصل ده.دا داسې ده.لکه څنګه چه د نبی کریم ﷺ فرمان دې.،،الأعمال بالنیات،،(۶) او،،الحج عرفة،، (۷) دغه شان وئیلې شی.،،الناس تمیم،، او ،،المال الإبل،،_(۸)

---

(۱) تغلیق التعلیق(۵۸/۲) وسنن النسائی (۱۸۵/۲) کتاب البیعة باب النصیحة للإمام ومسند أحمد (۲۹۷/۲)
(۲) فتح الباری (۱۳۸/۱) وتغلیق التعلیق (۶۱/۲)_
(۳) انظر الأبواب والتراجم لصحیح البخاری(ص،۴۰)_
(۴) فتح الباری(۱۳۸/۱) وأعلام الحدیث (۱۹۰/۱)_
(۵) أعلام الحدیث (۱۸۹/۱، ۱۹۰)_
(۶) انظر تخریجه قبل هذا الباب باب ما جاء أن الأعمال بالنیة والحسبة ولکل امرئ ما نوی)_
(۷) انظرجامع ترمذی کتاب التفسیر ،تفسیر سورة البقرة رقم ۴۰۵۸ وسنن أبی داود کتاب المناسک باب من لم یدرک عرفة رقم ۱۹۵۰ والسنن لابن ماجه کتاب المناسک باب من أتی عرفة قبل الفجر لیلة جمع رقم ۳۰۱۵)_
(۸) أعلام الحدیث لخطابی(۱۹۰/۱، ۱۹۱)_

قوله النصيحة لله: الله تعالى دپاره د نصيحت مطلب دا دې چه د الله تعالى په ذات او صفاتو باندې، د نبى كريم ﷺ د تعليماتو او هداياتو مطابق ايمان راوړل. او شرك او ددې د ټولو انواعو نه اجتناب كول، اطاعت او فرمانبردارى اختيارول. او اخلاص سره ټول احكام پوره كول. د منهياتو نه مكمل ځان ساتل، د الله تعالى د انعاماتو او احساناتو اقرار كول. اوپه دې باندې شكر كول، او د الله تعالى نيكانو بنده ګانو سره د موالات او محبت تعلق ساتل، او نافرمانو خلقو سره د معادات (دښمنۍ) تعلق ساتل. (۱)

بيا ددې خبرې لحاظ ساتل پكار دى.چه الله تعالى ته د هيڅ يو ناصح د نصيحت، يا د يو مرشد د ارشاد هيڅ حاجت او ضرورت نشته.د مذكوره امورو متعلق اګرچه دا ونيلې شى.چه ،،النصيحة لله تعالى،، دى.خو په حقيقت كښې دا امور ټول د بنده منافعو طرف ته راجع دى.(۲)

قوله النصيحة لكتاب الله: بيا شارحينو په دې مقام باندې د ،،النصيحة لكتاب الله،، تذكره هم كړې ده.د الله تعالى د كتاب دپاره د ،،نصيحت،، مطلب دا دې.چه په دې باندې ايمان راوړلې شى.چه دا د الله تعالى كلام او دده نازل كړې شوې وحى ده.د مخلوق كلام سره نه مشابه دې.او نه د مخلوق نه يوكس په داسې كلام باندې قادر دې.بيا هم په دې،،النصيحة لكتاب الله،، كښې دا هم داخل دى.چه ددې الفاظ او حروف صحيح كړې شى.د محرفينو د تاويلاتو ابطال اوكړې شى.د بې خايه ژبه چلونكو ژبه بنده كړې شى.ددې د بيان شوو فرائضو، سنتو، او آدابو علم حاصل كړې شى.په دې كښې چه كوم محكمات دى.په هغې عمل اوكړې شى.متشابهاتو ته سر د تابعدارۍ ښكته كړې شى.ددې د مواعظو نه عبرت حاصل كړې شى.ددې د وعدو او وعيدونو تصديق اوكړې شى.د علوم قرآن په حاصلولو كښې كوشش اوكړې شى. (۳)

قوله النصيحة للرسول ﷺ: د رسول الله ﷺ دپاره د نصيحت مطلب دا دې.چه نبى كريم ﷺ كوم څه راوړلى دى.په هغې كښې ددوى مكمل تصديق اوكړې شى.دوى چه د كوم څيز دعوت وركړې دې.هغه قبول كړې شى.دوى چه كوم شرائع او احكام ښودلى دى.او د دين تشريع ئې فرمائيلې ده.د هغې مطابق عمل اوكړې شى.ددوى احكام پوره كړې شى.او د نواهى نه اجتناب اوكړې شى.ددوى حق د ټولو مخلوقاتو په حق باندې مقدم كړې شى.او ددوى د دعوت طريقه اختيار كړې شى.(۴)

---

۱) اعلام الحديث(۱۹۰/۱، ۱۹۱)-

۲) المصدر السابق)-

۳) المصدر السابق)-

۴) أعلام الحديث (۱۹۲/۱) وشرح النووى على صحيح مسلم (۵۴/۱) كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصحية وفتح البارى(۱۳۸/۱)_

قوله: **النصيحة لائمة المسلمين**: د ،،ائمة المسلمين،، نه مراد د مسلمانانو امراء (حاكمان او خلفاء دي.دوى سره د نصيحت او د خيرخواهئ د تعلق مطلب دا دي.چه په ،،معروف،، كښې ددى اطاعت اوكړې شى.دوى پسې مونځ اوكړې شى.دوى سره شريك شى.او د كافرانو په مقابله كښې جهاد اوكړې شى.دوى باندې خروج بالسيف اونكړې شى.اګرچه ددوى نه څه ظلم صادر شى.د غفلت په موقعو باندې دوى خبردار كړې شى.ددوى په دروغه تعريفونو سره دوى په دهوكه كښې وانه چولې شى.او ددوى د اصلاح او هدايت دپاره دعا اوكړې شى.(١)

د ،،أئمة المسلمين،، نه د دين عالمان او د امت مجتهدين هم مراد كيدې شى. دوى سره به د نصيحت د معاملې مطلب دا وى.چه ددوى علوم نشر كړې شى.(خلقو ته اورسولې شى). ددوى مناقب (او فضائل) بيان كړې شى.دوى سره بنه ګمان اوساتلې شى.او ددې تقليد اوكړې شى.(٢)

قوله: **النصيحة لعامة المسلمين**: عامو مسلمانانو سره د ،،نصيحت،، مطلب دا دې.چه دوى ته د دين تعليم وركول. دوى لره ددوى دينى او دنيوى مصلحتونو طرف ته لاره ښودل، امر بالمعروف او نهى عن المنكر كول، دوى سره د شفقت او مهربانئ معامله كول. لويو سره د احترام او ورو سره د شفقت (او ترحم) رويه (او سلوك) اختيارول.(٣)،،والله سبحانه وتعالى أعلم، وعلمه أتم وأصوب وأحكم،،_

قوله: **إذا نصحوا لله ورسوله**: كله چه دوى د الله تعالى، او د الله رسول سره د خلوص او خيرخواهئ معامله اوكړى.(نو ددوى په شوو كارونو باندې به مؤاخذه نه كيږى)
دا د آيت كريمه يوه حصه ده.پوره آيت دا دې.﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِيْنَ لَا يَجِدُوْنَ مَا يُنْفِقُوْنَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوْا لِلّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ۭ مَا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ مِنْ سَبِيْلٍ ۭ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ (التوبه:٩١)
يعنى كمزورو باندې هيڅ ګناه نشته.او نه په بيمارانو باندې، او نه په هغه خلقو باندې، چا سره چه دجهاد سامان په تيارولو كښې خرچ كولودپاره مال نه وى.كله چه دا خلق الله،اودالله رسول سره اوپه احكاموكښې خلوص ساتى.او زړه سره اطاعت كوى.نو په دې نيكى كونكى باندې هيڅ قسمه الزام نشته.ځكه چه ﴿لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ او الله تعالى ډير مغفرت والا، ډير رحمت والا دې.كه دا خلق پخپل علم كښې معذور وى.او د خپل طرفه خلوص او اطاعت كښې كوشش كوى.اوپه واقع كښې څه كمى پاتې شى.نو معاف به كړى.ددې آيت نه د مذكوره حديث تائيد او تاكيد مقصود دې.چه دا بالكل ښكاره ده.(٤)والله اعلم بالصواب.

---

(١) المصادر السابقة)-
(٢) المصادر السابقة)-
(٣) المصادر السابقة)-
(٤) عمدة القارى(٣٢٢/١)-

۵۸\۵۷- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (١) قَالَ بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ

رجال الحديث

① مسدد: دا مشهور محدث مسدد بن مسرهد رحمه الله دي.ددوی حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه،، لاندې تير شوی دی.

② يحي: دا مشهور حافظ حديث امام يحي بن سعيد القطان تميمی رحمه الله دي. د دوی حالات هم د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه،، لاندې تير شوی دی.

③ اسماعيل: دا تابعی محدث اسماعيل بن ابی خالد احمسی بجلی کوفی رحمه الله دي. ددوی مختصر تذکره د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تيره شوې ده.(٢)

④ قيس بن ابی حازم: دا مشهور مخضرم تابعي قيس بن ابی حازم احمسی بجلی کوفی رحمه الله دي.ددوی کنيت ابوعبدالله دي.(٣) ددوی د پلار او نيکه په نوم کښې لوئې اختلاف دي.(٤)

دوی د جاهليت زمانه موندلې ده.نبی کريم ﷺ طرف ته د هجرت په نيت سره وتلې وو.اوس په لاره کښې وو.چه ددوی وفات اوشو.دغه شان د صحبت په شرف سره مشرف نشو.اگرچه په يو روايت کښې دا هم.نقل د ی.چه دوی نبی کريم ﷺ د خطبې وئيلو په وخت کتلې دي. خو دا روايت ثابت نه دي.البته ددوی پلار حضرت ابوحازم رضی الله عنه صحابی دي.(٥)

---

(١) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی كتاب مواقيت اصلاة باب البيعة على إقامة الصلاة رقم ٥٢٤ وفی كتاب الزكاة باب البيعة على إيتاء الزكاة رقم ١٤٠١ وفی كتاب البيوع باب هل يبيع حاضر لباد بغير أجر رقم ٢١٥٧ وفی كتاب الشروط باب ما يجوز من الشروط فی الإسلام والأحكام والمبايعة رقم ٢٧١٤ و٢٧١٥ وفی كتاب الأحكام باب كيف يبايع الإمام الناس رقم ٧٢٠٤ ومسلم فی صحيحه (٥٥\١) ففی كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصيحة والنسائی فی سننه (١٨٠\٢) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم (١٨٢\٢) باب البيعة فيما أحب وكره (١٨٣\٢) باب البيعة فيما يستطيع الإنسان وأبوداود فی سننه كتاب الأدب باب فی النصيحة رقم ٤٩٤٥)-

(٢) كشف البارى (٦٧٩\١)_

(٣) تهذيب الكمال (١٠\٢٤ و ١١)-

(٤) المصدر السابق)-

(٥) المصدر السابق وسير أعلام النبلاء (١٩٨\٤، ٢٠١)-

دوی د صحابه کرامو د یو لوئې جماعت نه حدیثونه روایت کړی دی. حافظ عبدالرحمن بن یوسف بن خراش، او امام حاکم رحمهما الله وغیره فرمائی چه دوی د عشره مبشره نه روایت کړې دې.[1] امام ابو داؤد رحمه الله فرمائې چه دې د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه نه سوا دټولو عشره مبشره نه روایت کوی.[2] سبط ابن العجمی رحمه الله رومبی قول ته ترجیح ورکړې ده. یعنی دا چه ددوی روایت دعشره مبشره نه ثابت دې.[3]

ددوی نه روایت نقل کونکو کښې اسماعیل بن ابی خالد، ابو بشر بیان بن بشر احمسي، حکم بن عتیبه، امام اعمش، مغیره بن شبیل، اوابواسحاق سبیعی رحمهم الله وغیره حضرات دی[4]

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[5] هم ددوی نه نقل دی.((قیس بن ابي حازم أوثق من الزهري ومن السائب بن یزید))[6]

امام عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمه الله فرمائی.((قیس بن أبي حازم کوفي جلیل، ولیس في التابعین أحد روی عن العشرة إلا قیس بن أبي حازم))[7]

اسماعیل بن ابی خالد رحمه الله به ددوی نه روایت کولو په وخت ددوی د ثقاهت تاکید نې په دې طریقه کولو.((حدثنا قیس بن أبي حازم: هذه الأسطوانة))[8] یعنی ګویا چه دې په ثقاهت او اتقان کښې د اسطوانه (ستن) پشان وو.

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی.(اجود التابعین إسنادًا قیس بن أبي حازم)[9]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[10]

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،[11]

امام ذهبی رحمه الله فرمائی.،،ثقة حجة کاد أن یکون صحابیاً،،[12]

---

[1] تهذیب الأسماء واللغات (۲\۶۱)_
[2] المصدر السابق_
[3] حاشیة الکاشف (۲\۱۳۸) رقم ٤۵۹۶)_
[4] د دوی دشیوخواو تلامذو د تفصیلاتو دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(۲٤\۱۱- ۱۳)_
[5] تهذیب الکال(۲٤\۱۵) وسیرأعلام النبلاء(۱٤\۲۰۰)_
[6] تهذیب الکمال(۲٤\۱٤) وسیرأعلام النبلاء.(۱٤\۲۰۰)-
[7] تهذیب الکمال(۲٤\۱٤) وسیرأعلام النبلاء.(۱٤\۲۰۰)_
[8] تهذیب الکمال(۲٤\۱۵) وسیرأعلام النبلاء.(۱٤\۲۰۰و ۲۰۱)-
[9] تهذیب الکمال(۲٤\۱۳) وسیرأعلام النبلاء.(۱٤\۱۹۹)-
[10] الثقات لابن حبان (۵\۳۰۷و ۳۰۸)_
[11] تعلیقات تهذیب الکمال(۲٤\۱۶) نقلاً عن ثقات العجلی)-
[12] میزان الإعتدال(۳\۳۹۲) رقم ۶۹۰۸)_

خلاصه دا چه ددوی په عدالت او ثقاهت باندې اتفاق دې.البته ددوی په باره کښې دوه الزامونه نقل کړې شوی دی: ① یو دا چه امام یحي بن سعید القطان رحمه الله فرمائی. ،،قیس بن أبي حازم منکر الحدیث،،(١)

② دویم الزام دا نقل کړې شوې دې چه ،،کان یحمل علی علی رضی الله عنه،،(٢)
ترکومې پورې چه د رومبی الزام یعنی د ،،منکر الحدیث،، کیدو تعلق دې.نو د محدثینو فیصله ده.چه ددې د ،،منکر،،اصطلاحی مراد نه دې.بلکه تفرد مراد دې.لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،لاینکر له التفرد فی سعة ماروی،،(٣) دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.
،،ومراد القطان بالمنکر: الفرد المطلق،،(٤)
او ترکومې پورې چه د دویم الزام تعلق دې.نو ددې ثبوت نشته.زیات نه زیات دومره خبره ثابت ده.چه ده به حضرت عثمان رضی الله عنه مقدم گنړلو.چه ددې په وجه د کوفیینو په قدماء کښې ډیرو حضراتو ددوی د روایاتو نه اجتناب کړې وو.ښکاره ده.چه حضرت عثمان رضی الله عنه مقدم گنړل، د اهل السنة عین مذهب دې.
حافظ یعقوب بن شیبه سدوسی په دوی باندې د عائد شوو الزاماتو تفصیل ښودلې دې.او دهغې دفاع ئې کړې ده.لکه چه هغه فرمائی: ،،وقیس من قدماء التابعین، وقد روی عن أبي بکر الصدیق فمن دونه، وأدرکه وهو رجل کامل، ویقال: إنه لیس أحد من التابعین .مع أن روی عن العشرة مثله إلا عبدالرحمن بن عوف، فإنا لانعلمه روی عنه شیئاً، ثم قد روی بعد العشرة عن جماعة من أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم وکبرائهم، وهو متقن الروایة ،وقد تکلم أصحابنا فیه: فمنهم من رفع قدره وعظمه، وجعل الحدیث عنه من أصح الإسناد،
ومنهم من حمل علیه، وقال: له أحادیث مناکیر، والذین أطروه حملوا هذه الاحادیث عنه علی أنها عندهم غیر مناکیر، وقالوا: هی غرائب، ومنهم من لم یحمل علیه فی شئ من الحدیث وحمل علیه فی مذهبه، وقالوا: کان یحمل علی علی رضی الله عنه وعلی جمیع الصحابة، والمشهور عنه أنه کان یقدم عثمان، ولذالك تجنب کثیر من قدماء الکوفیین الروایة عنه،
ومنهم من قال: إنه مع شهرته لم یرو عنه کبیر أحد، ولیس الأمر عندنا کما قال هؤلاء، وقد روی عنه جماعة

---

(١) تهذیب الکمال(١٥\٢٤) وسیر أعلام النبلاء(٢٠٠\١٤) والکاشف (١٣٩\٢) رقم ٤٥٩٦ ومیزان الإعتدال (٣٩٢\٣) –
(٢) تهذیب الکمال(١٤\٢٤) وسیر أعلام النبلاء(١٩٩\١٤)_
(٣) میزان الإعتدال(٣٩٣\٣) رقم ٦٩٠٨_
(٤) تهذیب التهذیب(٣٨٩\٨)_

منهم، إسماعيل بن أبي خالد، وهو أرواهم عنه، وكان ثقة ثبتاً، و بيان بن بشر، وكان ثقة ثبتاً، وذكر آخرين، ثم قال: كل هؤلاء قد روى عنه» (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. «فهذا القول مبين مفصل.» (۲) یعنی حافظ یعقوب بن شیبه سدوسی رحمه الله تول تفصیل اوښودلو. چه نه خودا منکر الحدیث وو. او نه د مذهب په اعتبار سره دوی کښې څه کوږوالې وو. او نه دا خبره وه. چه لویو محدثینو ددوی روایتونه قبول کړی نه وی. هم دا وجه ده. چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی. «أجمعوا على الإحتجاج به، ومن تكلم فيه فقد آذى نفسه، نسأل الله العافية وترك الهوى....» (۳)

په ۹۸ھ کښې ددوی وفات اوشو. (۴)، رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑤ جرير بن عبدالله: دا حضرت جرير بن عبدالله احمسی بجلی کوفی رضی الله عنه دې. (۵) دوی د نبی کریم ﷺ نه علاوه د حضرت عمر بن الخطاب او حضرت معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنهما نه هم روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کښې ددوی خپل خوئې ابراهیم بن جریر، ایوب بن جریر، عبیدالله بن جریر، منذر بن جریر او نمسې ابو زرعه بن عمرو بن جریر نه علاوه زیاد بن علاقه، ابو وائل شقیق بن سلمه، عامر بن سعد بجلی، عامر بن شراحیل شعبی او ابو اسحاق سبیعی رحمهم الله وغیره دی. (۶)

په رمضان ۱۰ھ کښې په اسلام مشرف شو. دوی د خپل قوم سردار وو. کله چه نبی کریم ﷺ ته حاضر شو. نو نبی کریم ﷺ ددوی اکرام اوکړو. دوی ته ئې څادر ورکړو. او ارشاد ئې اوفرمائیلو. «إذا جاءكم كريم قوم فأكرموه.» (۷) کله چه دوی نبی کریم ﷺ ته حاضریدلو. او مدینې منورې ته رانزدې شو. نو دوی لباس بدل کړو. او د نبی کریم ﷺ په دربار کښې حاضر شو. نبی کریم ﷺ حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم ته ددې نه وړاندې فرمائیلی وو. «سيدخل عليكم من هذا الفج من خير ذي يمن، ألا وإن على وجهه مسحة ملك» (۸)

---

(۱) تهذيب الكمال (۱۳\۱۲٤ و ۱٤) وسير أعلام النبلاء (۱۹۹\٤ و ۲۰۰) وهدى السارى (ص. ٤۳٦)_

(۲) هدى السارى (ص. ٤۳٦)_

(۳) ميزان الإعتدال (۳۹۳\۳) رقم ٦۹۰۸)_

(۴) الكاشف (۱۳۹\۲) رقم ٤۵۹٦ وغيره كتب رجال)_

(۵) تهذيب الكمال (۵۳۳\٤)_

(۶) د شیوخو اوشاګردانو نوموړو تفصیل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (۵۳٤\٤)_

(۷) تهذب الكمال (۵۳۵\٤) وسير أعلام النبلاء (۵۳۲\۲) والمعجم الكبير للطبرانى (۳۰٤\۲) رقم ۲۲٦٦ و (۳۲۵\۲) رقم ۲۳۵۸)_

(۸) مسند أحمد (۳۵۹\٤ و ۳٦۰ و ۳٦٤) والمعجم الكبير للطبرانى (۲۹۱\۲) رقم ۲۲۱۰) و (۳۰۱\۲) رقم ۲۲۵۸ ومسند الحميدى (۳۵۰\۲) رقم ۸۰۰ وتهذيب الكمال (۵۳٦\٤) وسير أعلام النبلاء (۵۳۲\۲)_

نبی کریم ﷺ دوی لره د قبیله خثعم بت خانې ، ،ذوالخلصه ، ، وړانولو دپاره لیګلې وو.دوی د خپل خان سره د احمس قبیلې شهسوار واخستل او دا ئې ورانه کړله.کله چه نبی کریم ﷺ ته خبر ملاوشو نو نبی کریم ﷺ د قبیله احمس دپاره ښه دعاګانې اوکړلې.(١). دوی پخپله نبی کریم ﷺ ته شکایت کړې وو چه زه د اس په شا باندې کلك نشم کیناستلې نبی کریم ﷺ ددوی په سینه باندې لاس مبارك کیخودو.او دعا ئې اوکړله.«اللهم ثبته واجعله هادياً مهدياً»(٢)

د حضرت انس رضی الله عنه حضرت جریر رضی الله عنه سره یو ځلې د سفر اتفاق اوشو حضرت جریر رضی الله عنه باوجود ددې چه مشر وو.د حضرت انس رضی الله عنه خدمت به ئې کولو حضرت انس رضی الله عنه دوی لره منع کړل.نو وې فرمائیل.«إني رأيت الأنصار تصنع برسول الله ﷺ أشياء، آليت ألا أصحب أحداً منهم إلا خدمته»(٣)

یوځل حضرت عمر رضی الله عنه دوی ته اوفرمائیل.چه خپل قوم واخله.او عراق ته لاړشه.هلته جهاد اوکړه.تاته به د ټول غنیمت ربع ملاویږی.دوی هلته لاړل.او جهاد ئې اوکړو.کوم غنیمت چه حاصل شو.په هغې کښې دوی د ربع مطالبه اوکړله .حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه حضرت عمر رضی الله عنه ته اولیکل.او په دې باره کښې ئې استفسار اوکړو.حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل.«صدق جرير، قد قلت ذالك له، فإن شاء أن يكون قاتل هو وقومه على جُعل، فأعطوه جُعله، وإن يكن إنما قاتل لله، ولدينه، وحسبه، فهو رجل من المسلمين، له مالهم، وعليه ما عليهم» کله چه دا خط حضرت سعد رضی الله عنه ته اورسیدو.نو هغوی حضرت جریر رضی الله عنه راوغوښتلو او د خط د لیکلو نه ئې خبر کړو.حضرت جریر رضی الله عنه اوفرمائیل.«صدق أمير المؤمنين، لاحاجة لى به، بل أنا رجل من المسلمين، لى مالهم وعلىّ ما عليهم»(٤)

وړاندې دوی کوفې ته منتقل شو.اوهلته ئې استوګنه اختیار کړله.روستو دوی ،،قرقیسیا ، ، نومې علاقې ته منتقل شوې وو.ځکه چه کوفه کښې به بعضو خلقو حضرت عثمان رضی الله عنه پسې بدې ردې وئیلې.نودې دهغه ځانې نه ،،لا أقيم ببلدة يشتم فيها عثمان ،، وئیلو سره قرقیسیا ته منتقل شو.او ترآخری ژوندپورې هلته مقیم وو.تردې چه هم هلته دفن کړې شو.(٥)

---

(١) صحيح البخارى (٥٣٩١١) كتاب المناقب باب ذكر جرير بن عبدالله البجلى رضی الله عنه وصحيح مسلم (٢٩٧١٢ و ٢٩٨) كتاب الفضائل باب من فضائل جرير بن عبدالله رضی الله عنه ـ

(٢) صحيح مسلم (٢٩٧١٢) كتاب الفضائل باب من فضائل جرير بن عبدالله رضی الله عنه وسنن ابن ماجه ١٥ المقدمة فضل جرير بن عبدالله البجلى رضی الله عنه ومسند أحمد (٣٦٢١٤) ـ

(٣) صحيح البخارى كتاب الجهادباب فضل الخدمة فى الغزو رقم ٢٨٨٨ وصحيح مسلم (٣٠٦١٢) كتاب الفضائل باب من فضائل الأنصار رضی الله عنهم ـ

(٤) تهذيب الكمال (٥٣٩١٤ و ٥٤٠) ـ

(٥) تهذيب الكمال (٥٣٥١٤) والمعجم الكبير للطبرانى (٢٩٣١٢ و) رقم ٢٢١٧) ـ

حضرت جریر رضی الله عنه ته الله تعالی د جسمانی صحت او حسن وجمال نه کافی حصه ورکړې وه.
حضرت عمر رضی الله عنه به فرمائیل ،،جریر یوسف هذه الأمة،،
کله چه اسلام باندې مشرف شو نو دوی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په لاسونو باندې بیعت اوکړو.په دې موقعه د نورو امورو سره د ،،النصح لکل مسلم،، معاهده هم اوشوه.(۱) ددې نتیجه دا وه.چه تول ژوند نې ددې لحاظ ساتلو.په دې سلسله کښې ددوی یوه دلچسپه واقعه هم منقول ده.چه یو خل دوی خپل وکیل د یو څاروی اخستلو دپاره اولیګلو.او پخپله هم ورسره شو.یو اس دده خوښ شو.ددوی وکیل د دې درې سوه درهم اولګول.د اس مالك انکار اوکړو.وکیل اووئیل چه زما آقا سره خبره اوکړه.ده دا سرې حضرت جریر رضی الله عنه له راوستلو.حضرت جریر رضی الله عنه اوفرمائیل.چه ستا اس د د ریو سوو نه د زیات قیمت دې.دغه شان به دوی قیمت زیاتولو تردې چه په اووه یا اته سوه روپۍ کښې دوی دا اس واخستلو.(۲)
یو ځلې د حضرت عمر رضی الله عنه په مجلس کښې د یو سړی باد خارج شو.حضرت عمر رضی الله عنه په بدبو محسوسیدو باندې قسم ورکړو.اووې فرمائیل.چه داسړې دې پاسی.او اودس دې اوکړی.حضرت جریر رضی الله عنه اوفرمائیل.اې امیرالمؤمنین! آیا دا غوره نه ده.چه مونږ ټول پاسو.او اودس اوکړو.حضرت عمر رضی الله عنه ته تنبیه اوشوه.او اوچت پاسیدو.او وې فرمائیل: ،،رحمك الله،نعم السید کنت فی الجاهلیة،ونعم السید أنت فی الإسلام،،(۳)
د حضرت عثمان رضی الله عنه په زمانه کښې دوی د همدان ګورنر هم پاتې شوې دی. هلته ددوی بینائی (نظر) ختم شوې وو.(۴) دحضرت علی او حضرت معاویه رضی الله عنهما په مینځ کښې چه کوم اختلافات پیدا شوی وو.د هغې نه تولو موده بالکل جدا اوسیدلې وو.(۵)
ددوی نه تقریباً سل حدیثونه نقل دی.په دې کښې اته حدیثونه متفق علیه دی.په یو حدیث کښې امام بخاری رحمه الله او په شپږو حدیثونو کښې امام مسلم رحمه الله متفرد دی.(۶)

---

(۱) کما فی حدیث الباب وغیره)-
(۲) المعجم الکبیر للطبرانی(۳۳٤\۲و ۳۳۵) رقم ۲۳۹۵)_
(۳) تهیب الکمال(۵۳۹\٤) وسیرأعلام النبلاء (۵۳۵\۲)-
(٤) تهذیب الکمال(۵۳۹\٤) وسیرأعلام النبلاء (۵٤۰\۲)_
(۵) سیرأعلام النبلاء (۵۳٦\۲) وتهذیب الأسماء واللغات (۱٤۷\۱)_
(۶) تهذیب الأسماء واللغات (۱٤۷\۱) وشرح الکرمانی(۲۱۸\۱) وخلاصة ذکرالخزرجی(ص،۱٦)_ هذا وقد قال الذهبی وانفرد البخاری بحدیثین .. (السیر:۵۳۷\۲) ولعله سبق قلم ثم إن العینی رحمه الله ذکر ههنا نقلاً عن شرح قطب الدین کما نقلنا آنفاً أن لجریرمأة حدیث إتفقا منها علی ثمانیة وانفرد البخاری بحدیث،و مسلم بستة ثم حکی عن النووی أن له مائتی حدیث ثم حکی عن الکرمانی لجریر عن رسول الله صلی الله علیه وسلم مائة حدیث ذکر البخاری منها تسعة وبعد ما حکاه قال وهذا غلط صریح فکأنه غلط الکرمانی مع أن کلامه صواب وواضح ولعل التخطئة ترتبط بما حکاه عن النووی أن له مائتی حدیث وعزاه إلی شرح النووی له ولا ندری مدی صحة ما نقله فإنه نوجد لدینا ولکن النووی بنفسه قد ذکر فی تهذیب الأسماء علی الصواب کما ذکرنا آنفاً والله أعلم)

په ۵۱ھ يا ۵۴ھ يا ۵۶ھ كښې ددوى وفات اوشو.(۱)، رضى الله تعالىٰ عنه وأرضاه،،_

قوله بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ: ما د نبى كريم ﷺ په لاسونو باندې د مونځ د پابندئ، د زكاة اداكولو. او هر مسلمان سره خيرخواهئ باندې بيعت كړې دې.

په دې روايت كښې تاسو ګورئ چه صرف د اقامت صلاة او ايتاء زكاة ذكر دې.نه د شهادتينو ذكر شته.او نه د روژو او دحج. حالانكه حضرت جرير ﷛ بالكل متاخر الاسلام وو.ددې څه وجه ده؟ ددې جواب دا دې.چه هم ددې روايت په بل طريق كښې د شهادتينو ذكر هم شته.او په دې كښې ،،سمع و طاعت،، هم ذكر كړې شوې دې(۲) نو روژه. او حج وغيره ټول امور به په ،،سمع او طاعت،، كښې داخل وى.(۳)

اصل كښې د نبى كريم ﷺ عادت مبارك دا وو.چه په بيعت كښې به ئې عام طور باندې ظاهرى اركان شهادتين، او صلاة او زكاة ذكر كول.او بيا به ئې هغه بعضې امور په بيعت كښې ذكر كول.د كوم ضرورت به ئې چه په بيعت كونكى كښې محسوسولو لكه چه بعضو سره ئې بيعت اوكړو.نو وې فرمائيل ،،خير خواهى كوه،،(۴) بعضو سره ئې بيعت كولو كښې اوفرمائيل ،،جهاد كښې مه شا كوه،،(۵) غرض دا چه په چا كښې به ئې كومه خبره محسوسوله.هغې باندې د تنبيه كولو دپاره به ئې بيعت اخستلو.

ددې خائې نه حضرات مشائخ، او صوفيه كرام پخپلو بيعتونو كښې هغه خبرې داخلوى.د كومو چه د بيعت اخستلو په وخت ضرورت محسوسيږى.او كومو جرائمو شيوع كيږى.دا حضرات د بيت اخستلو په وخت ددې نه د اجتناب كولو ذكر هم كوى.

دلته هم د حضرت جرير ﷛ نه د ،،نصح،، يعنى د خيرخواهئ عهد اخستې شوې دې.دوى ته ددې عهد دومره قدر او لحاظ وو.چه كله به ئې څه څيز خرڅولو .يا به ئې اخستلو.نو فرمائيل به ئې: «اعلم أن ما أخذنا منك أحب إلينا مما أعطيناكه، فأختر»(۶) ددوى داسې قسمه يوه واقعه اوس وړاندې ددوى په حالاتو كښې هم ذكر شوه.

---

۱) تهذيب الكمال(۵٤۰:۱٤)-
۲) صحيح البخارى كتاب البيوع باب هل يبيع حاضر لباد بغير أجر ؟ رقم ۲۱۵۷)-
۳) فتح البارى(۱۳۸/۱، ۱۳۹)_
۴) كما فى حديث الباب)_
۵) عن جابر ﷛ قال لم نبايع رسول الله ﷺ على الموت إنما بايعناه على أن لا نفر سنن النسائى كتاب البيعة باب البيعة على أن لا نفر رقم ٤۱۶۳)_
۶) فتح البارى(۱۳۹/۱) وعمدة القارى(۳۲۳/۱)_

۵۸- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ قَالَ سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ (١) يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ ثُمَّ قَالَ اسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ [٥٠١، ١٣٣٦، ٢٠٤٩، ٢٥٦٥، ٢٥٦٦، ٦٧٧٨]

رجال الحديث

① **ابوالنعمان**: دا ابو النعمان محمد بن الفضل السدوسی البصری دې.دې د ،،عارم،، لقب سره مشهور دې.(٢)

دوی د ثابت بن یزید الاحول، جریر بن حازم، حماد بن زید، حماد بن سلمه، عبدالله بن المبارك، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، عبدالواحد بن زیاد، معتمر بن سلیمان، مهدی بن میمون او ابوعوانه وضاح بن عبدالله رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کوی.

ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، ابراهیم بن حرب عسکری، امام احمد بن حنبل، حجاج بن الشاعر، عبدالله بن محمد مسندی، عبد بن حمید، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی، ابوحاتم رازی، محمد بن المثنی، محمد بن یحي ذهلی او یعقوب بن شیبه سیدوسی، رحمهم الله وغیره په شان کثیرخلائق دی.(٣)

امام محمد بن یحي ذهلی رحمه الله فرمائی.((حدثنا محمد بن الفضل عارم، وكان بعيداً من العرامة، صحيح الكتاب، وكان ثقة))(٤)

امام محمد بن مسلم بن واره رحمه الله فرمائی.،،حدثنا عارم بن الفضل الصدوق المامون،،(٥)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.((إذا حدثك عارم فاختم عليه، وعارم لا يتأخر عن عفان، وكان سليمان بن حرب يقدم عارماً على نفسه، إذا خالفه عارم في شئ رجع إلى ما يقول عارم، وهو أثبت أصحاب حماد بن زيد بعد عبدالرحمن بن مهدى))(٦)

---

(١) قد سبق تخريج أصل الحديث فی فواتح هذا الباب)-
(٢) تهذيب الكمال(٢٦\٢٨٧، ٢٨٨)_
(٣) د استاذانواوشاگردانود تفصیلی فهرس دپاره اوگورئ تهذیب الکمال(٢٦\٢٨٨و ٢٨٩)_
(٤) تهذيب التهذيب(٩\٤٠٥)_
(٥) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٠)-
(٦) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٠) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٦)_

دغه شان چه کله د امام ابوحاتم رحمه الله نه د ابوسلمه او عارم په باره کښې تپوس اوکړې شو نو وې فرمائيل ،،عارم أحب إلي،،[1] او هم دوى فرمائى ،،ثقة،،[2]

امام يحيي بن معين رحمه الله فرمائى ،،عارم كان ماعلمت رجلاً صدوقاً مسلماً،،[3]

امام عجلى رحمه الله فرمائى ،،بصري، ثقة، رجل صالح،،[4]

امام نسائى رحمه الله فرمائى ،،كان أحد الثقات قبل أن يختلط،،[5]

سعيد بن عثمان اهوازى رحمه الله فرمائى «حدثنا عارم ثقة إلا أنه أحد» [6] [كذا في المطبوع، ولعها: اختلط] [7] حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ،،حافظ، صدوق، مكثر،[8] او هم دوى فرمائى ،،الحافظ الثبت الإمام،،[9]

په ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسى رحمه الله کښې آخرى عمر کښې تغير راغلې وو بيا دا تغير د ،اختلاط، حد ته رسيدلې وو او که نه؟ په دې کښې مختلف اقوال ملاويږى.

لکه چه ابوحاتم بن حبان رحمه الله فرمائى «اختلط في آخر عمره، وتغير حتى كان لايدري مايحدث به، فوقع في حديثه المناكير الكثيرة، فيجب التنكب عن حديثه، فيما رواه المتأخرون، فإذا لم يعلم هذا من هذا ترك الكل، ولايحتج بشئ منها» [10] او هم دوى فرمائى «اختلط عارم في آخر عمره، وزال عقله، فمن سمع منه قبل الاختلاط فسماعه صحيح، وكتبت عنه قبل الإختلاط سنة أربع عشرة، ولم أسمع منه بعد ما اختلط، فمن سمع منه قبل سنة عشرين ومأتين، فسماعه جيد، وأبوزرعة لقيه سنة إثنتين وعشرين» [11]

او امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى «بلغنا أن عارماً انكر سنة ثلاث عشرة، ثم راجعه عقله، و استحكم به الاختلاط سنة ست عشرة» [12]

---

[1]) المصادر السابقة_

[2]) تهذيب الكمال(٢٩١\٢٦) وسير أعلام النبلاء (١٠\٢٦٧)_

[3]) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩٢\٢٦)_

[4]) تهذيب التهذيب(٩\٤٠٥)_

[5]) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩٢\٢٦)_

[6]) تهذيب التهذيب(٩\٤٠٥)-

[7]) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩٢\٢٦)_

[8]) ميزان الإعتدال(٤\٧)_

[9]) سير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٥)_

[10]) ميزان الإعتدال (٤\٨) وسير أعلام النبلاء (١٠\٢٦٧و ٢٦٨)_

[11]) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٠)_

[12]) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩١)_

هم دغه شان امام عجلى رحمه الله فرمائى.،، خولط قبل أن يموت بسنة أو سنتين،،(۱)
او ددوى وفات په ۲۲۳هـ يا ۲۲۴هـ كښې شوې دې.،، كما سيأتي،،
امام عقيلى رحمه الله فرمائى.((اختلط فى آخر عمره، فمن سمع من عارم قبل الاختلاط فهو أحد الثقات المسلمين، وإنما الكلام فيه بعد الاختلاط))(۲)
او د امام بخارى رحمه الله محتاط قول دا دې چه په دوى كښې ..تغير.. راغلې وو.خودا داختلاط حدته نه وو رسيدلې.هم دا د محققينو قول دې.لكه امام بخارى رحمه الله فرمائى چه ،،كان تغير، وكان من عباد الله الصالحين،،(۳)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،، تغير قبل موته فما حدث،،(۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،، ثقة ثبت تغير فى آخر عمره،،(۵)
ددې اقوالو خلاصه دا ده.چه بعضې حضرات ددوى په آخر عمر كښې د .. مختلط.. كيدو قائل دى.حالانكه نور بعضې حضرات صرف د..تغير..قائل دى د..اختلاط..قائل نه دى.كه اختلاط وى.او كه تغير وى.په دې دواړو حالتونو كښې چه كوم روايتونه منقول وى.هغه قبلولې نشى.(۶)په دې اعتبار سره كه ددوى روايتونه غير متميز وى.(يعنى بعدالاختلاط او التغير والا روايات. د قبل الاختلاط او التغير والا رواياتو نه جدا نشى) نو قبلول يكار نه دى.حالانكه امام بخارى رحمه الله ددوى روايات قبلوي؟
ددې جواب دا دې.چه په دې كښې هيڅ شك نشته.چه دې په آخر عمر كښې متغير شوې وو.خو دا مونږ نه منو.چه دوى د تغير نه پس څه روايت هم كړې وى. لكه چه حافظ ذهبى رحمه الله تصريح كړې ده.،، تغير قبل موته فما حدث،،(۷)
تركومې پورې چه د ابن حبان رحمه الله ددې دعوې تعلق دې.چه ددوى نه د اختلاط نه پس ډير منكر روايتونه نقل شوى دى.نو دا دعوه د دليل نه بالكل خالى ده.حالانكه امام

---

(۱) تعليقات تهذيب الكمال(۲۶\۲۹۲) نقلاً عن ثقات العجلى)_
(۲) الضعفاء الكبير للعقيلى(۱۲۳۱۴) رقم ۱۶۸۰)_
(۳) تعليقات تهذيب الكمال(۲۶\۲۹۲) نقلاً عن تاريخ البخارى الصغير(۲\۱۹۱) وقال البخارى فى تاريخه الكبير(۱\۲۰۸) رقم ۶۵۴) تغير بأخرة)-
(۴) الكاشف للذهبى(۲\۲۱۰) رقم ۵۱۱۴)_
(۵) تقريب التهذيب (۵۰۲) رقم ۶۲۲۶)_
(۶) حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((والذى ينبغى أن من خلط فى كلامه كتخليط السكران أن لا يحمل عنه البتة وأن من تغير لكثرة النسيان أن لا يؤخذ عنه) وقال الشيخ محمد عوامة فى تعليقاته على الكاشف (۲\۲۱۰) التغير أخف من الأختلاط كما أن النسيان أخف من التغير حسبما يظهر للمتتبع لأقوالهم...)_
(۷) الكاشف (۲\۲۱۰) رقم ۵۱۱۴)_

دارقطنی رحمه الله فرمائی ،،تغیر بأخرة، وما ظهر له بعد اختلاطه حديث منكر وهو ثقة،، [1]

حافظ ذهبی رحمه الله د دارقطنی قول رانقل کړې دې.او لیکلی ئې دی.((فهذا قول حافظ العصر الذی لم يأت بعد النسائي مثله، فأين هذا القول من قول ابن حبان الخساف المتهور في عارم))[2] او هم دوی فرمائی ((ولم يقدر ابن حبان أن يسوق له حديثاً منكراً، فأين ما زعم؟))[3]

بیا ابو حاتم ابن حبان رحمه الله ۲۲۰ھ پورې د سماع کونکو روایات معتبر ګرځولی دی.حالانکه امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی.چه په دوی کښې څه تغیر په ۲۱۲ھ کښې پیدا شوې وو.خو بیا دوی صحیح شوی وو.روستو په ۲۱۶ھ کښې مکمل اختلاط پیدا شوې وو.ګویا په قول د ابن حبان رحمه الله د ۲۲۰ھ او په قول د ابوداؤد د ۲۱۶ھ نه مخکښې مخکښې روایتونه قبلولې شی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((إنما سمع منه البخاري سنة ثلاث عشرة، قبل اختلاطه بمدة.....))[4] نود صحیح بخاری په روایاتو کښې هیڅ قسمه شك نشته. والله اعلم.

ددوی وفات په ۲۲۳ھ یا ۲۲۴ھ کښې شوې دې.[5]،،رحمه الله تعالی رحمة واسعة،،_

۲ **ابوعوانه:** دا ابو عوانه وضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دې.ددوی مختصره تذکره د بدءالوحی د دریم حدیث لاندې تیره شوې ده.[6]

۳ **زیاد بن علاقه:** دا ابومالك زیاد بن علاقه (بکسر العین المهملة) بن مالك الثعلبی (بالمثلثة قبل العین المهملة) الکوفی دې. [7]

دې د حضرت جریر بن عبدالله بجلی. حضرت مغیره بن شعبه. د خپل تره حضرت قطبه بن مالك ثعلبی او د حضرت مرداس اسلمی رضی الله عنه وغیره نه روایت کوی. د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه نه روایت کوی.خو دوی ته هغوی سره لقاء حاصل نه دی.[8]دغه شان ونیلې شی. چه دوی د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه زیارت کړې دې.[9] اګرچه حافظ ابن حجر رحمه الله دا مستبعد ګرځولې دې. [10]

---

[1] میزان الإعتدال(ت ۸\۱٤) رقم ۸۰۵۷) وسیر أعلام النبلاء(۱۰\۲٦۷)_

[2] میزان الإعتدال(۸\۱٤) وسیر أعلام النبلاء(۱۰\۲٦۷، ۲٦۸)_

[3] میزان الإعتدال(۸\۱٤) وسیر أعلام النبلاء(۱۰\۲٦۸)_

[4] هدی الساری(ص.٤٤۱)-

[5] تقریب التهذیب(۵۰۲) رقم ٦۲۲٦)_

[6] کشف الباری(۱\٤۳٤)-

[7] تهذیب الکمال(۹\٤۹۸) وسیر أعلام النبلاء (۵\۲۱۵) وتقریب التهذیب (۲۲۰) رقم ۲۰۹۲)_

[8] تهذیب الکمال(۹\٤۹۸)_

[9] تهذیب الکمال(۹\۵۰۰) وسیر أعلام النبلاء (۵\۲۱۵)-

[10] تهذیب التهذیب(۳\۳۸۱)_

ددوی نه په روایت کونکو کښي سفیان ثوری، ابوعوانه، شعبه، ابن عیینه، اعمش، سماك بن حرب (وهو من اقرانه) او مسعر بن کدام رحمهم الله وغیره نه علاوه ډیر حضرات دی.[1]

امام یحي بن معین او امام نسائی رحمهما الله دوی لره ،،ثقه،، گرځولي دي.[2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،صدوق الحدیث،،[3]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښي ذکر کړي دي.[4]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،من الثقات المعمرین،،[5]

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،کان ثقة، وهو فی عداد الشیوخ،،[6]

امام یعقوب بن سفیان رحمه الله فرمائی.،،کوفی ثقة،،[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،ثقة، رمی بالنصب،،[8]

د زیاد بن علاقه رحمه الله په باره کښي د جرح او تعدیل د عالمانو توثیقات ستاسو په وړاندي دی.حالانکه ازدی(سامحه الله) ددوی په باره کښي لیکلی دی.«سیئ المذهب، کان منحرفاً عن أهل بیت النبی ﷺ»[9] غالباً هم ددي قول په وجه حافظ رحمه الله ددوی توثیق سره سره ،،رمی بالنصب،، هم لیکلي دي.خو اول ددوی د دومره زیاتو توثیقاتو په مقابله کښي دا جرح مقبول نه ده.دویمه داچه ازدی پخپله متکلم فیه دي.[10] نو ددوی ددي جرح هیڅ قیمت نشته.[11]

حافظ ذهبی رحمه الله ددوی د وفات سن۱۲۵ھ یا ددي نه څه موده روستو لیکلي دي.[12] حالانکه حافظ ابن حجر رحمه الله د صریفینی رحمه الله په حواله ۱۳۵ھ نقل کړي دي.[13] والله اعلم.

---

[1]) د استاذانواوشاگردانود فهرس دپاره اوگورئ تهذیب الکمال(۹/۴۹۸و ۴۹۹)_

[2]) تهذیب الکمال(۹/۵۰۰)_

[3]) المصدرالسابق)-

[4]) الثقات لابن حبان (۴/۲۵۸)_

[5]) سیرأعلام النبلاء(۵/۲۱۵)_

[6]) تهذیب التهذیب(۳/۳۸۱)_

[7]) المصدرالسابق)-

[8]) تقریب التهذیب(ص.۲۲۰) رقم ۲۰۹۲)_

[9]) تهذیب التهذیب(۳/۳۸۱)_

[10]) انظرمیزان الإعتدال للذهبی (۳/۵۳۲)رقم(۷۴۱۶) والأنساب للسمعانی (۱۱/۱۲۰و ۱۲۱)_

[11]) قال فی تعلیقات تهذیب الکمال(۹/۵۰۰) ولم یتابعه علیه أحد)_

[12]) الکاشف (۱/۴۱۲) رقم (۱۷۰۱) وسیرأعلام النبلاء (۵/۲۱۵)_

[13]) تهذیب الکمال(۳/۳۸۱) وتقریب التهذیب(۲۲۰) رقم ۲۰۹۲)_

④ **جرير بن عبدالله:** دحضرت جرير بن عبدالله بجلى رضي الله عنه تذكره اوس د تيرشوى حديث لاندې مونږ كړې ده.

قوله: سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ: زياد بن علاقه رحمه الله فرمائى.چه په كومه ورځ د حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه وفات اوشو.په دغه ورځ ما د حضرت جرير بن عبدالله رضي الله عنه نه واوريدل.چه دوى اودريدل.اول ئې د الله تعالى حمد وثنا بيان كړله.

دلته د،،سمعت،،مفعول د الله تعالى حمد وثنا ده.ګويا تقدير د عبارت داسې دې.،،سمعت جريراًحمدالله وأثنى عليه،، باقى عبارت ددې موقعې د كيفيت تفصيل او تشريح ده.(١)

حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه د حضرت معاويه رضي الله عنه د طرفه د كوفې ګورنر وو .ددوى وفات ۵۰ھ كښې اوشو.دوى عارضى طور باندې خپل خوئې عروه نائب جوړ كړې وو.يو قول دا دې.چه حضرت جرير بن عبدالله رضي الله عنه ئې نائب جوړ كړې وو. په دې وجه دوى مذكوره خطبه وركړې وه.(٢)

قوله: وَقَالَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ: اووې فرمائيل.تاسود الله تعالى وحده لاشريك نه يريږئ.وقاراو سكون اختيار كړئ.تردې چه څوك امير تاسو ته راشى.ځكه چه دا (امير) اوس تاسو ته راتلو والا دې.

چونكه د امراء د وفات نه پس عام طور باندې انتشار پيدا كيږى.او خاص طور باندې د كوفې د خلقو مزاج وو.چه د امراء او خلفاء په مقابله كښې انتشار او اختلاف پيداكړى.(٣)په دې وجه حضرت جرير رضي الله عنه د وقاراوسكون تلقين اوفرمائيلو .چه زمونږ د امير حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه وفات اوشو.ددوى په وفات باندې هيڅ بدامنى او شور شغب يا انتشار مه كوئ.تردې چه دويم امير راشى.او هغه اوس راتلل غواړى.

قوله: فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ: بعضو حضراتو خيال ښكاره كړې دې.چه ددې نه مراد پخپله د حضرت جرير رضي الله عنه ذات دې.(٤)ځكه چه دوى لره حضرت مغيره رضي الله عنه خپل نائب جوړ كړې وو.،،كماسبق ذكره،، خو په ظاهره دا خيال غلط دې.ځكه چه حضرت جرير رضي الله عنه ته د دربارخلافت د منظورئ نه بغير پخپله د امير جوړيدو اختيار نه وو.نو ددې صحيح مطلب

---

(١) فتح البارى (۳۹۱۱) وعمدة القارى(۳۲۵۱۱)-
(٢) المصادرالسابقة)-
(٣) فتح البارى(۱۳۹۱۱)_
(٤) عمدة القارى (۳۲۵۱۱)_

هم دا دي.چه د مودې نژدې كيدو په خاطر دوی خلقو ته تسلی وركړه.او وې فرمائيل.چه اوس نژدې امير راتلو والا دې.نو انتشار او هنګامه مه جوړوی.(۱) بيا چه كله حضرت معاويه رضي الله عنه ته خبر اورسيدو.نو دوی خپل د بصرې ګورنر زياد. د كوفې ګورنری سنبالولو دپاره اوليګلو. (۲)

قوله ثُمَّ قَالَ اسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ: بيا ئې اوفرمائيل.د خپل (مرحوم) امير دپاره د الله تعالى نه مغفرت غواړئ.خكه چه دوی به هم معاف كول خوښول.

چونكه قاعده ده.چه ،،الجزاء بمثل العمل،، نو هركله چه دهغه عمل د عفو كولو وو.نو د هغې بدله وركړئ.او د الله تعالى نه د عفو درخواست اوكړئ.

قوله ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا: بيا ئې اوفرمائيل.اوس ددې حمد وصلاة نه پس واورئ! زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شوم.او ما عرض اوكړو.چه زه په اسلام باندې ستاسو بيعت كوم.نو دوی زمانه په اسلام باندې د قائم پاتې كيدو. او هر مسلمان سره د خيرخواهئ شرط واخستلو.ما په دې باندې بيعت اوكړو.

مطلب دا دې.چه چونكه نبى كريم صلى الله عليه وسلم ما باندې د اسلام راوړلو په وخت د ،،نصح لكل مسلم،، شرط لګولې وو.ددې شرط پوره كولو دپاره زه ستاسو په وړاندې منبر باندې ولاړ يم.هم ددې جزيې لاندې تاسو ته وايم.چه تقوى لازم اونيسئ.او سكون. وقار او آرام سره اوسيږئ.چه هم په دې كښې خير او بهترى ده.

قوله: وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ: ددې جمات د رب قسم. زه ستاسو خيرخواه يم. دا جمله دلالت كوی.چه دا خطبه په جمات كښې وركولې شوه.(۳) دا هم ممكن ده.چه د ،،المسجد،، نه مراد بيت الله وی.او دوی بيت الله طرف ته اشاره كړې وی.او قسم ئې خوړلې وی.ددې تائيد د طبرانى روايت سره كيږی.د هغې الفاظ دا دی.،،و رب الكعبة،،(۴) په قسم خوړولو سره ددوی مقصود دا وو.چه د مقسم به شرف چونكه مسلم دې.په دې وجه به ددوی قول زيات د قبليدو قابل وی.خلق به زر په خبره پوهه شي.او دا به قبوله كړی.(۵)

قوله ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ: بيا ئې استغفار وئيلې.او لاندې راكوز شو.

---

۱) عمدة (۱|۳۲۵. ۳۲۶) وفتح البارى (۱|۱۳۹)ـ
۲) المصادر السابقة)-
۳) المصادر السابقة)-
۴) المعجم الكبير للطبرانى (۲|۳۴۹ و ۳۵۰) رقم ۲۴۶۵ و ۲۴۶۶)ـ
۵) فتح البارى (۱|۱۴۰) وعمدة القارى (۱|۳۲۶)ـ

ددې جملې نه معلومه شوه.چه دې په منبر يا ددې په شان يو اوچت ځائې باندې ولاړ وو.او خطبه ئې ورکوله.يا د..نزل..نه مراد..قعد.. دې.ځکه چه شروع کښې ..قام فحمد الله ..... راغلې.دې.د هغې په مقابله کښې دلته ..نزل.. د ..قعد..په معنى کښې اخستل مناسب دى.(۱)

د كتاب الايمان خاتمه او براعت اختتام مونږ په مقدمة الکتاب کښې وئيلى دى.چه امام بخارى رحمه الله د هر..کتاب . په آخر کښې خاتمه باندې دلالت کونکې څه لفظ راوړى.چه ددې نه د کتاب اختتام طرف ته اشاره کيږى.(۲)دلته هم،استغفر ونزل،، هم په دې براعت او اختتام باندې دلالت کوى.(۳) ځکه چه د نبى کريم ﷺ معمول دا وو.چه په اختتام باندې به ئې استغفار فرمائيل.لکه چه کله به ئې د مونځ سلام اړولو.نو درې ځله به ئې ،،استغفرالله،، فرمائيل.(۴)د مونځ په آخر کښې د سلام نه وړاندې ئې حضرت صديق اکبر رضي الله عنه ته تلقين کړې وو.چه((اللهم إنى ظلمت نفسى ظلما كثيرا ولا يغفر الذنوب إلا أنت......))وايه.(۵)

په قرآن کريم کښې د حج د لوئې جزء د عرفات د وقوف نه په واپسئ باندې ارشاد دې ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ﴾(۶) نبى کريم ﷺ چه به کله د بيت الخلاء نه راوتلو.نو ،،غفرانك،، به ئې فرمائيل.(۷)دغه شان د اودس نه په فراغت باندې به ئې ((اللهم اجعلنى من التوابين واجعلنى من المتطهرين)) وئيل.(۸). په دې ټولو نصوصو کښې د استغفار او توبې ورد په آخر کښې شوې دې.معلومه شوه.چه استغفار د خاتمې دليل دې.

---

(۱) فتح البارى(۱۱\۱۴۰) وعمدة القارى (۱۱\۳۲۵)_

(۲) کشف البارى(۱\۱۶۷)_

(۳) فتح البارى(۱۱\۱۴۰)_

(۴) صحيح مسلم (۱\۲۱۸) كتاب المساجد باب إستحباب الذكر بعد الصلاة وبيان صفته وسنن نسائى (۱\۹۶) كتاب السهو باب الإستغفار بعد التسليم وسنن أبى داود كتاب الصلاة باب ما يقول الرجل إذا سلم رقم (۱۵۱۳) وجامع الترمذى كتاب الصلاة باب ما يقول إذا سلم من الصلاة رقم ۳۰۰) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما يقال بعدالتسليم رقم ۹۲۸)_

(۵) انظرالصحيح للبخارى (۱\۱۱۵) كتاب الأذان باب الدعاء قبل السلام والصحيح لمسلم (۲\۳۴۷) كتاب الذكر والدعاء باب الدعوات والتعوذ)_

(۶) البقرة:۱۹۹)_

(۷) انظرالسنن لأبى داود كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ۳۰ وسنن الترمذى كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ۷ وسنن ابن ماجه فى كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ۳۰۰)_

(۸) انظرالجامع للترمذى أبواب الطهارة باب ما يقال بعد الوضوء رقم ۵۵)_

حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب قدس سره فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله په دې سره د ,,کتاب،، اختتام طرف ته نه، بلکه د انسان د ژوند اختتام طرف ته اشاره کوی.(۱) ددې نه علاوه ،،یوم مات المغیرة بن شعبة،، اختتام باندې تصریحاً دلالت کوی.ددې نه د حافظ رحمه الله مدعا هم صراحت سره ثابتیږی.او د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله مدعا هم. ،،والله أعلم وعلمه أتم وأحکم،،_

وهذا آخر ما أردنا إیراده من شرح کتاب الإیمان، من الجامع الصحیح للإمام البخاری رحمه الله و به تم المجلد الثانی، ویلیه، بإذن الله تعالی، المجلد الثالث، وأوله ،، کتاب العلم،،
والحمدلله الذی بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الأتمان الأکملان علی أفضل الکائنات ،وعلی آله وأصحابه ومن تبعهم بإحسان ما دامت الأرضون والسماوات

✿✿✿

دالله په فضل او کرم سره نن د خیالی په ورځ ۱۱جمادی الثانی ۱۴۲۷ه موافق ۷\۷\۲۰۰۶ د کشف الباری دویم جلد ترجمه .تصحیح او کپموزنګ وغیره مراحل تکمیل ته اورسیدل.الله دې د نورو جلدونو د ترجمې پوره کولو توفیق هم راکړی.

احقر مترجم شاه فیصل غفرله

.....

---

(۱) تقریر بخاری شریف (۱۵۹\۱)_

مآخذ ومراجع

بسم الله الرحمن الرحيم

۱) القرآن الكريم: کلام رب العالمين.

۲) آثار خیر حضرت مولانا خیر محمد صاحب رحمه الله المتوفى ۱۳۹۰ھ مطابق ۱۹۷۰ء ادارۂ تالیفات أشرفیه ملتان

۳) الأبواب والتراجم: حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی صاحب رحمه الله (متوفی ۱۳۹۴ھ) مکتبه جمیلی لاهور

۴) الابواب والتراجم لصحيح البخاری: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب (متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء) ایچ ایم سعید کمپنی پاکستان چوک کراچی.

۵) اتحاف السادة المتقين بشرح أسرار احياء علوم الدين: علامه سید محمد بن محمد الحسيني الزبيدي المشهور بمرتضى رحمه الله (متوفی ۱۲۰۵ھ) دار احياء التراث العربي

۶) الاتقان فی علوم القرآن: حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمه الله (متوفی ۹۱۱ھ) شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي مصر، طبع رابع (۱۳۹۸ھ مطابق ۱۹۷۸ء

۷) ✿(۱) الاتقان فی علوم القرآن: حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمه الله (متوفی ۹۱۱ھ) سهیل اکیډمی لاهور

۸) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان امام ابوحاتم محمد بن حبان بُستی رحمه الله متوفی ۳۵۴ھ موسسة الرسالة بیروت.

۹) أحكام القرآن — امام ابوبکر محمد بن علی رازی جصاص رحمه الله متوفی ۳۷۰ دار الکتب العربی بیروت،

۱۰) إحياء علوم الدين مع شرح إتحاف السادة المتقين: امام محمد بن محمد الغزالی رحمه الله (متوفی ۵۰۵ھ) دار إحياء التراث العربي، بیروت،

۱۱) إرشاد الساری شرح صحيح البخاری: ابوالعباس شهاب الدين أحمد بن محمد القسطلانی رحمه الله (متوفی ۹۲۳ھ) المطبعة الكبرى الأميرية، مصر طبع سادس ۱۳۰۴ھ

۱۲) أرواح ثلاثه: حكيم الأمت مجدد الملت حضرت مولانا أشرف علی تهانوی رحمه الله (۱۳۶۲ھ) دار الإشاعت کراچی

۱۳) ازالة الريب عن علم الغيب حضرت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله متوفی ۱۳۶۲ھ دار الاشاعت کراچی

۱۴) أساس البلاغة: جار الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشری (متوفی ۵۳۸ھ). دار المعرفة للطباعة والنشر بیروت ۱۳۹۹ھ مطابق ۱۹۷۹ء،

۱۵) الإستيعاب فی اسماء الأصحاب بهامش الإصابة: ابوعمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر رحمه الله

---

(۱) کوم کتاب ته چه ✿ نښه مخامخ راشی. ددې مطلب دا دې چه دا کتاب په بل نوم باندې په دې مصادرو کښې تیر شوې دې.

(متوفی ۳۹۳ھ) دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت

۱۶) الإصابة فی تمیز الصحابة: شہاب الدین ابوالفضل أحمد بن علی القسطلانی المصری المعروف بابن حجر رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) دار الفکر، بیروت

۱۷) أصول البزدوی: فخر الإسلام أبوالحسن علی بن محمد البزدوی (متوفی ۴۸۲ھ) الصدف پبلشرز کراچی

۱۸) الإعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار: حافظ ابوبکر محمد بن موسی بن عثمان حازمی رحمہ اللہ متوفی ۵۸۴ جامعة الدراسات کراچی۔

۱۹) الأعلام: خیر الدین محمود بن محمد الزرکلی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۶ ھ مطابق ۱۹۷۶ء) دار العلم للملایین

۲۰) أعلام الحدیث: إمام أبوسلیمان احمد بن محمد الخطابی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۸ھ) مرکز احیاء التراث الإسلامی جامعہ أم القری مکة المکرمة،

۲۱) إعلاء السنن علامہ ظفر احمد عثمانی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۹۴ھ ادارۃ القرآن کراچی

۲۲) الإکمال فی رفع الإرتیاب عن المؤتلف والمختلف فی الأسماء والکنی والألقاب — الأمیر الحافظ أبونصر علی بن هبة اللہ المعروف بابن ماکولا رحمہ اللہ متوفی (۴۷۵ھ) محمد امین دمج بیروت۔

۲۳) إکمال إکمال المعلم شرح صحیح مسلم أبوعبداللہ محمد بن خلفة الوشتانی الأبی المالکی رحمہ اللہ المتوفی ۸۲۷ أو ۸۲۸ دار الکتب العلمیة بیروت۔

۲۴) إمداد الباری: حضرت مولانا عبدالجبار أعظمی رحمہ اللہ (متوفی) مکتبہ.حرم مراداباد

۲۵) (أنباء المصطفی — مولوی احمد رضا خان صاحب بریلوی متوفی ۱۳۴۰ھ.

۲۶) الإنتصاف بہامش الکشاف — علامہ احمد بن المنیر الأسکندری رحمہ اللہ متوفی ۶۸۳ھ دار الکتب العربی بیروت

۲۷) الأنساب أبوسعد عبدالکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۶۲ھ دار الجنان بیروت الطبعة الأولی ۱۴۰۸ھ ۱۹۸۸م،

۲۸) انوار آفتاب صداقت — قاضی فضل احمد لدھیانوی

۲۹) أنوار الباری: مولانا سید أحمد رضا بجنوری مدظلہم. مدینہ پریس بجنور

۳۰) أنوار التنزیل وأسرار التاویل: المعروف بتفسیر البیضاوی مع شیخ زادہ ناصر الدین أبوسعید عبداللہ بن عمر البیضاوی الشافعی رحمہ اللہ (متوفی ۶۹۳ھ) مکتبہ یوسفی دیوبند یا مکتبہ اسلامیہ ترکیا۔

۳۱) أوجز المسالک إلی مؤطأ مالک: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۴۰۲ھ) ،ادارۃ تالیفاتِ اشرفیہ ملتان،

۳۲) الأمم لإیقاظ الہمم — برہان الدین ابراہیم بن حسن الکورانی رحمہ اللہ متوفی ۱۱۰۲ھ دائرۃ المعارف النظامیة حیدر آباد دکن ۱۳۲۸ھ.

۳۳ إیضاح البخاری: حضرت مولانا سید فخر الدین محمد صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۳ھ) مکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند

۳۴ البحر الرائق علامۃ زین العابدین بن ابراھیم بن نجیم رحمہ اللہ المتوفی ۹۶۹ھ أو المتوفی یا المتوفی ۹۷۰ھ مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ

۳۵ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع ملک العلماء علاء الدین ابوبکر بن مسعود الکاسانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۸۷ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۳۶ البدایة والنهایة: حافظ عماد الدین أبو الفداء إسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر رحمہ اللہ (متوفی ۷۷۴ھ) مکتبۃ المعارف۔ بیروت۔ طبع ثانی ۱۹۷۷ء

۳۷ البدر الساری حاشیہ فیض الباری: حضرت مولانا بدر عالم میرٹھی رحمہ اللہ (۱۳۸۵ھ) ربانی بکڈپو دھلی ۱۹۸۰ء

۳۸ بذل المجهود فی حل أبی داود: حضرت العلامہ خلیل أحمد سہارنپوری رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۴۶ھ) مطبع ندوۃ العلماء لکنھو۔ ۱۳۹۳ھ مطابق ۱۹۷۳م

۳۹ بیان القرآن: حکیم الأمت حضرت مولانا أشرف علی صاحب تھانوی نور اللہ مرقدہ (متوفی ۱۳۶۲ھ) شیخ غلام علی اینڈ سنز لاھور،

۴۰ تاج العروس من جواهر القاموس: أبو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضی الزبیدی رحمہ اللہ (۱۲۰۵ھ)۔ دار مکتبۃ الحیاۃ بیروت لبنان،

۴۱ تاریخ الإسلام — حافظ ابو عبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان ذھبی رحمہ اللہ متوفی ۷۴۸ھ مؤسسۃ دار الکتاب العربی بیروت۔

۴۲ تاریخ بغداد أو مدینة السلام: حافظ أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی رحمہ اللہ (متوفی ۴۶۳ھ)۔ دار الکتب العربی بیروت لبنان،

۴۳ التاریخ الصغیر لأمیر المومنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری رحمہ اللہ المتوفی ۲۵۶ھ، المکتبۃ الأثریۃ شیخ پورہ

۴۴ التاریخ الکبیر: أمیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن إسماعیل البخاری رحمہ اللہ (متوفی ۲۵۶ھ)۔ دار الکتب العلمیۃ بیروت،

۴۵ تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف أبو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۲ھ) المکتب الإسلامی بیروت طبع دویم ۱۴۰۳ھ مطابق ۱۹۸۳

۴۶ تدریب الراوی شرح تقریب النواوی: حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ) المکتبۃ العلمیۃ مدینہ منورہ،

۴۷) تذکرۂ حضرت مولانا فضل الرحمن گنج مرادآبادی رحمہ اللہ حضرت مولانا سید أبوالحسن علی ندوی رحمہ اللہ۔ مجلس نشریات اسلام کراچی،

۴۸) تذکرۃ الحفاظ: حافظ أبوعبداللہ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذہبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۸ھ)۔ دار المعارف العثمانیہ الہند،

۴۹) تعجیل المنفعة بزوائد رجال الأئمة الأربعة۔ حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ متوفی ۸۵۲ھ دار البشارۃ الإسلامیة بیروت طبع اول ۱۴۱۶ھ مطابق ۱۹۹۶

۵۰) تعریف أهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس: حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ متوفی ۸۵۲ھ دار الکتب العلمیة بیروت۔

۵۱) تعلیقات علی تهذیب الکمال، للدکتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالی مؤسسة الرسالة الطبعة الأولی ۱۴۱۳ھ،

۵۲) تعلیقات علی الکاشف للذهبی شیخ محمد عوامة شیخ أحمد محمد نمر الخطیب حفظهما الله مؤسسة دار القبلة موسسة علوم القرآن الطبعة الأولی ۱۴۱۳ھ، ۱۹۹۲م،

۵۳) تعلیقات علی لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمہ اللہ المتوفی ۱۴۰۲ھ الموافق ۱۹۸۲م، مکتبة إمدادیة مکة المکرمة۔

۵۴) التعلیق الصبیح: حضرت مولانا محمد ادریس صاحب کاندھلوی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۹۴ھ مکتبہ عثمانیہ لاہور

۵۵) التعلیق الممجد: علامہ عبدالحی اللکھنوی رحمہ اللہ متوفی (۱۳۰۴ھ) نور محمد اصح المطابع کراچی۔

۵۶) تعلیق التعلیق: حافظ أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) المکتب الإسلامی ودار عمار،

۵۷) تفسیر البغوی: (معالم التنزیل) امام محی السنة أبو محمد الحسین بن مسعود الفراء البغوی الشافعی رحمہ اللہ متوفی ۵۱۶ھ ادارۂ تالیفات اشرفیہ۔

۵۸) تفسیر البیضاوی: (او گوری أنوار التنزیل)

۵۹) تفسیر الجلالین: جلال الدین محمد بن احمد المحلی رحمہ اللہ متوفی ۸۶۴ھ و جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ متوفی ۹۱۱ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۶۰) تفسیر حقانی: حضرت مولانا عبدالحق حقانی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۳۵ھ میر محمد کراچی۔

۶۱) تفسیر الطبری (جامع البیان) امام محمد بن جریر الطبری رحمہ اللہ المتوفی ۳۱۰ھ دار المعرفة بیروت۔

۶۲) تفسیر عثمانی: شیخ الإسلام شبیر أحمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۶۹ھ) مجمع الملک فہد سعودی عرب،

۶۳) تفسیر عزیزی: سراج الہند حضرت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب دہلوی رحمہ اللہ متوفی ۱۲۳۹ھ۔
۶۴) تفسیر القرآن العظیم: حافظ أبو الفداء عماد الدین إسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی رحمہ اللہ (متوفی ۷۷۴ھ)
دار الفکر بیروت،
۶۵) الجامع لأحکام القرآن: (تفسیر قرطبی) إمام أبو عبد اللہ محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی رحمہ اللہ
(متوفی ۶۷۱ھ) دار الفکر بیروت،
۶۶) التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب): إمام أبو عبد اللہ فخر الدین محمد بن عمر الحسین رازی رحمہ اللہ
(متوفی ۶۰۶ھ)۔ مکتب الاعلام الإسلامی ایران،
۶۷) التفہیمات الإلٰہیة: حضرت مولانا شاہ ولی اللہ احمد بن عبد الرحیم رحمہ اللہ متوفی ۱۱۷۶ھ
۶۸) تقریب التہذیب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) دار الرشید حلب ۱۴۰۶ھ،
۶۹) التقریب والتیسیر لمعرفة سنن البشیر النذیر: ابوزکریا یحیی بن شرف الدین النووی رحمہ اللہ (متوفی ۶۷۶ھ)
المکتبة العلمیة مدینہ منورة،
۷۰) تقریر بخاری شریف اردو: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب متوفی رحمہ اللہ (۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء،
مکتبة الشیخ کراچی،
۷۱) تکملة عقائد الإسلام: حضرت مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۹۴ھ المطبع الإسلامی
السعودی۔
۷۲) تکملہ فتح الملہم: شیخ الإسلام محمد تقی عثمانی مد ظلہم۔ مکتبہ دار العلوم کراچی،
۷۳) التلخیص الحبیر فی تخریج أحادیث الرافعی الکبیر: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲
ھ)۔ دار نشر الکتب الإسلامیہ لاهور،
۷۴) تلخیص المستدرک (مع المستدرک): حافظ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذهبی رحمہ اللہ
(متوفی ۷۴۸ھ)۔ دار الفکر بیروت،
۷۵) التمہید فی أصول الفقه: علامه محفوظ بن احمد بن الحسن ابو الخطاب الکلوذانی الحنبلی رحمہ اللہ متوفی
۵۱۰ھ جامعة أم القری مکة مکرمة۔
۷۶) التمہید لما فی الموطأ من المعانی والأسانید: حافظ أبو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد بن عبد البر مالکی
رحمہ اللہ (متوفی ۴۶۳ھ)۔ المکتبة التجاریة مکة المکرمه،
۷۷) تہذیب الأسماء واللغات: إمام ابوزکریا یحیی بن شرف الدین النووی رحمہ اللہ (متوفی ۶۷۶ھ) إدارة الطباعة المنیریه
۷۸) تہذیب التہذیب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) دائرة المعارف النظامیه حیدر آباد دکن ۱۳۲۵،

۷۹) تهذیب سنن أبي داود — حافظ شمس الدین ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ کمطبعة أنصار السنة المحمدية ۱۳۶۷ھ ک ۱۹۴۸م

۸۰) تهذيب الكمال: حافظ جمال الدين أبو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۲ھ)۔ مؤسسة الرسالہ طبع اول ۱۴۱۳،

۸۱) توضیح المشتبہ: شمس الدین محمد بن عبداللہ المعروف بابن ناصر الدین دمشقی رحمہ اللہ متوفی ۸۴۲ھ مؤسسة الرسالة۔

۸۲) تیسیر القاری شرح صحیح البخاری: مولانا نور الحق بن شیخ عبد الحق محدث دهلوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۷۳ھ) مطبع علوی لکھنو،

۸۳) الثقات لابن حبان: حافظ أبو حاتم محمد بن حبان بستی رحمہ اللہ (متوفی ۳۵۴ھ) دار المعارف العثمانیه حیدرآباد ۱۳۹۳ھ،

۸۴) جاء الحق —

۸۵) جامع الأصول من حديث الرسول: علامه مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد بن الأثير الجزری رحمہ اللہ (متوفی ۶۰۶ھ) دار الفکر بیروت،

۸۶) ✪ جامع البيان (او گکوری تفسیر الطبری)

۸۷) جامع ترمذی (سنن ترمذی): إمام أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورة ترمذی رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۹ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی،\دار إحياء التراث العربي۔

۸۸) ✪ الجامع لأحكام القرآن (تفسیر القرطبی) او گوری تفسیر القرطبی

۸۹) الجوهر النقی: علامه علاء الدين بن علی بن عثمان الماردینی الشهیر بابن الترکمانی رحمہ اللہ متوفی ۷۴۵ھ ایچ ایم سعید\دار إحياء التراث العربي۔

۹۰) ✪ حاشية تهذيب الكمال (او گوری تعلیقات تهذیب الکمال)

۹۱) حاشية سبط العجمی علی الکاشف للإمام برهان الدين أبو الوفاء إبراهيم بن محمد سبط ابن العجمی الحلبی رحمہ اللہ المتوفی ۸۴۱ھ، شرکة دار القبلة\موسسة علوم القرآن)

۹۲) حاشية السندی علی البخاری (مطبوعه مع صحیح بخاری): إمام أبو الحسن نور الدین محمد بن عبد الهادی سندهی رحمہ اللہ (متوفی ۱۱۳۸ھ)۔ قدیمی کتب خانه کراچی،

۹۳) حاشية السندی علی النسائی: إمام أبو الحسن نور الدین محمد بن عبد الهادی سندهی رحمہ اللہ (متوفی ۱۱۳۸ھ)۔ قدیمی کتب خانه کراچی،

۹۴) حاشية شيخ زاده على البيضاوى: محى الدين محمد بن مصطفى القوجوى ؒ متوفى ۹۵۱ھ مكتبه اسلاميه تركيا \ مكتبه يوسفى ديوبند

۹۵) ✿ حاشية لامع الدرارى (او كورئ تعليقات لامع الدرارى)

۹۶) حاشية المطول: علامه حسن بن محمد شاه بن محمد شمس الدين بن حمزة الفناوى المعروف بملا حسن چلپى ؒ متوفى ۸۸۶ھ منشورات الرضى، قم ايران.

۹۷) حلية الأولياء: حافظ أبونعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد أصبهانى شافعى (متوفى ۴۳۰ھ) دار الفكر بيروت،

۹۸) خالص الإعتقاد: مولى احمد رضا بريلوى متوفى ۱۳۴۰ھ

۹۹) خلاصة الخزرجى (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجى ؒ المتوفى د ۹۲۳ھ، نه پس مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب)

۱۰۰) خير الأصول (مشمولة در آثار خير) حضرت مولانا خير محمد صاحب جالندهرى ؒ متوفى (۱۳۹۰ھ) دارة تاليفات اشرفيه ملتان.

۱۰۱) درس بخارى: شيخ الإسلام شبير أحمد عثمانى ؒ (متوفى ۱۳۶۹ھ) (ضبط وترتيب مولانا عبد الرحيد صديقى فتحپورى). مكتبه عارفين پاكستان چوك كراچى،

۱۰۲) الدر المختار: علامه علاء الدين محمد بن محمد الحصكفى ؒ (متوفى ۱۰۸۸ھ) مكتبه رشيديه كوئٹه

۱۰۳) الدر المنثور فى التفسير بالمأثور: علامه حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطى ؒ (متوفى ۹۱۱ھ) مؤسسة الرسالة،

۱۰۴) ذخائر المواريث فى الدلالة على مواضع الحديث لعبد الغنى بن إسماعيل بن عبد الغنى النابلسى ؒ المتوفى (۱۱۴۳ھ، دار المعرفة بيروت \ دار كتب العلمية بيروت)

۱۰۵) رد المحتار مع الدر المختار: علامه محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين دمشقى شامى ؒ (متوفى ۱۲۵۲ھ) مكتبه رشيديه كوئٹه ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،

۱۰۶) الرسالة: امام محمد بن ادريس شافعى ؒ متوفى ۲۰۴ھ مكتبة دار التراث، قاهره، مطبع دوم ۱۳۹۹ھ ۱۹۷۹م.

۱۰۷) رسالة شرح تراجم أبواب البخارى ؒ (مطبوعه مع صحيح بخارى) حضرت مولانا شاه ولى الله ؒ (متوفى ۱۱۷۶ھ) قديمى كتب خانه كراچى،

۱۰۸) الرسالة المستطرفة لبيان مشهور كتب السنة المشرفة: علامه محمد بن جعفر كتانى ؒ (متوفى ۱۳۴۵ھ) مير محمد آرام باغ كراچى،

۱۰۹) روائع البيان فى تفسير آيات الأحكام: شيخ محمد على الصابونى حفظه الله مكتبة الغزالى دمشق طبع

۱۱۰) روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی: أبوالفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی رحمہ اللہ (متوفی ۱۲۷۰ھ) مکتبہ إمدادیہ ملتان۔
۱۱۱) الروض الأنف: إمام أبوالقاسم عبدالرحمن بن عبداللہ السہیلی رحمہ اللہ (متوفی ۵۸۱ھ) مکتبہ فاروقیہ ملتان ۱۳۹۷
۱۱۲) زاد المعاد من ھدی خیر الأنام: حافظ شمس الدین ابوعبداللہ محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ مؤسسۃ الرسالۃ۔
۱۱۳) زہرالربی: (مع سنن النسائی) حافظ جلال الدین عبدالرحمن سیوطی رحمہ اللہ متوفی (۹۱۱ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی
۱۱۴) السعایۃ فی کشف مافی شرح الوقایۃ: علامہ عبدالحی لکھنوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۰۴ھ) سہیل اکیڈمی لاہور۔
۱۱۵) سلسلۃ الأحادیث الصحیحۃ: شیخ ناصر الدین الألبانی حفظہ اللہ۔ المکتب الإسلامی بیروت۔
۱۱۶) سنن ابن ماجہ: إمام أبوعبداللہ محمد بن یزید بن ماجہ رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۳ھ)۔ قدیمی کتب خانہ / دار الکتب المصری قاہرہ۔
۱۱۷) سنن ابی داؤد: إمام أبوداؤد سلیمان بن الأشعث السجستانی رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۵ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی / دار إحیاء السنۃ النبویۃ۔
۱۱۸) سنن دار قطنی: حافظ أبوالحسن علی بن عمر دار قطنی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۵ھ) دار نشر الکتب الإسلامیۃ لاہور
۱۱۹) سنن دارمی (مسند دارمی): إمام أبومحمد عبداللہ بن عبدالرحمن دارمی رحمہ اللہ (۲۵۵ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی
۱۲۰) السنن الصغری للنسائی: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعیب النسائی رحمہ اللہ (۳۰۳ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۱۲۱) السنن الکبری للنسائی: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعیب النسائی رحمہ اللہ (۳۰۳ھ) نشر السنۃ ملتان)
۱۲۲) السنن الکبری للبیہقی: إمام حافظ أبوبکر أحمد بن الحسین بن علی البیہقی رحمہ اللہ (متوفی ۴۵۸ھ) نشر السنۃ ملتان۔
۱۲۳) سیر أعلام النبلاء: حافظ أبوعبداللہ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذہبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۸ھ) مؤسسۃ الرسالۃ۔
۱۲۴) السیرۃ الحلبیۃ (انسان العیون فی سیرۃ الأمین المأمون): علامہ علی بن برہان الدین الحلبی رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۴۴ھ) المکتبۃ الإسلامیہ بیروت۔
۱۲۵) السیرۃ النبویۃ لابن ہشام (مع الروض الأنف) إمام أبوعبدالملک بن ہشام المعافری المصری رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۳ھ) مکتبہ فاروقیہ ملتان۔
۱۲۶) سیرت النبی ﷺ: علامہ شبلی نعمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۳۲ھ) و مولانا سید سلیمان ندوی (متوفی ۱۹۵۳ء) دار الاشاعت کراچی۔

۱۲۷) شذرات الذهب فی اخبار من ذهب: علامہ عبدالحی بن احمد بن محمد بن العماد العکری الحنبلی رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۱۰۸۹ھ دار الآفاق الجدیدۃ بیروت۔
۱۲۸) بیان المختصر شرح مختصر المنتھی لابن الحاجب: ابوالثناء شمس الدین محمود بن عبدالرحمن الاصفہانی رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۷۴۹ھ جامعۃ أم القری مکہ مکرمہ۔
۱۲۹) شرح الرضی علی الکافیۃ: (الوافیۃ شرح الکافیۃ) محمد بن الحسن الرضی الإستراباذی متوفی تقریباً ۶۸۶ھ
۱۳۰) شرح الزرقانی علی الموطاء للشیخ محمد بن عبدالباقی بن یوسف الزرقانی المصری رحمۃ اللہ علیہ المتوفی ۱۱۲۲ھ دار الفکر بیروت)
۱۳۱) شرح الطیبی: (الکاشف عن حقائق السنن) إمام شرف الدین حسین بن محمد بن عبداللہ الطیبی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۷۴۳ھ) إدارۃ القران کراچی۔
۱۳۲) شرح العقائد النسفیۃ (مع النبراس) للعلامۃ سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی رحمۃ اللہ علیہ المتوفی ۷۹۲ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ
۱۳۳) شرح الفقہ الأکبر: علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۱۰۱۴ھ دار الکتب العلمیۃ / قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۱۳۴) شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) للعلامۃ شمس الدین محمد بن یوسف الکرمانی رحمۃ اللہ علیہ المتوفی (۷۸۶ھ) دار إحیاء التراث العربی)
۱۳۵) شرح الکوکب المنیر
۱۳۶) شرح مشکل الآثار للإمام أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامۃ الطحاوی رحمۃ اللہ علیہ المتوفی ۳۲۱ھ مؤسسۃ الرسالۃ ۱۴۱۵ھ ۱۹۹۴م
۱۳۷) شرح النووی علی صحیح مسلم (مطبوعہ مع صحیح مسلم) إمام أبوزکریا یحیی بن شرف النووی رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۶ھ)۔ قدیمی کتب خانہ کراچی،
۱۳۸) شعب الإیمان: إمام حافظ احمد بن الحسین بن علی البیہقی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۴۵۸ھ)۔ دار الکتب العلمیۃ بیروت، ۱۴۱۰ھ
۱۳۹) الصارم المسلول: شیخ الإسلام تقی الدین ابوالعباس احمد بن عبدالحلیم المعروف بابن تیمیۃ رحمۃ اللہ علیہ متوفی (۷۲۸ھ)
۱۴۰) صحیح بخاری شریف: إمام أبوعبداللہ محمد بن إسماعیل البخاری رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۲۵۶ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،

۱۴۱) صحیح مسلم(مع شرح نووی)إمام أبوالحسين مسلم بن الحجاج القشيری رحمه الله (متوفی ۲۶۱ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی

۱۴۲) صفوۃ الصفوۃ: امام جمال الدين ابوالفرج عبدالرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی رحمه الله متوفی ۵۹۷ھ دار الوعی بحلب۔

۱۴۳) الصواعق المحرقۃ: علامہ شهاب الدين احمد بن محمد بن علی بن حجر الهيتمی المکی متوفی ۹۷۴ھ

۱۴۴) طبقات الشافعية الكبرى: علامه تاج الدين أبونصر عبدالوهاب بن تقی الدين علی بن عبدالكافی (متوفی ۷۷۱ھ)۔ دار المعرفة بيروت،

۱۴۵) طبقات الكبرى: إمام أبوعبدالله محمد بن سعد رحمه الله (متوفی ۲۳۰ھ) دار صادر بيروت

۱۴۶) عارضة الأحوذی للإمام أبی بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربی رحمه الله ۵۴۳ھ المطبعة المصرية بالأزهر

۱۴۷) عقائد الإسلام: مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمه الله متوفی ۱۳۹۴ھ

۱۴۸) العقيدة السفارينية (لوائح الأنوار السنية ولواقح الأفكار السنية شرح قصيدة ابن أبی داود الحائية) شيخ محمد بن احمد السفارينی۔ طبعة الشيخ علی آل ثانی حاکم قطر۔

۱۴۹) العلل المتناهية: امام جمال الدين ابوالفرج عبدالرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی رحمه الله متوفی ۵۹۷ھ دار کتب العلمية۔

۱۵۰) عمدة القاری شرح صحيح البخاری: إمام بدر الدين أبومحمد محمود بن أحمد العينی رحمه الله (متوفی ۸۵۵ھ)۔ إدارة الطباعة المنيرية،

۱۵۱) العناية شرح الهداية (بهامش فتح القدير) علامه اكمل الدين محمد بن محمود البابرتی رحمه الله (متوفی ۷۸۶ھ) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ،

۱۵۲) عورت کی حکمرانی اور حضرت ابوبکرہ کی روایت۔ خورشید عالم مکتبہ دانشوران لاہور

۱۵۳) فتاوی رضویہ: مولوی احمد رضا خان بریلوی متوفی ۱۳۴۰ھ۔

۱۵۴) فتح الباری شرح صحيح البخاری: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ)۔ دار الفکر بیروت،

۱۵۵) فتح القدير: إمام كمال الدين محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الهمام رحمه الله (متوفی ۸۶۱ھ) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ،

۱۵۶) فتح الملهم بشرح صحيح مسلم: شيخ الإسلام علامہ شبیر احمد عثمانی رحمه الله (متوفی ۱۳۶۹ھ)۔ مکتبۃ الحجاز ناظم آباد کراچی/ مکتبۃ دار العلوم کراچی

۱۵۷) الفتوحات الربانية شرح الأذكار النواوية: شيخ محمد بن علان صدیقی رحمه الله (متوفی ۱۰۵۷ھ)۔ المكتبة الإسلاميه

۱۵۸) فضل الباری شرح أردو صحیح البخاری: شیخ الإسلام علامہ شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۶۹ھ)۔: ادارۂ علوم شرعیہ کراچی،

۱۵۹) الفوائد البھیة فی تراجم الحنفیة: علامہ أبو الحسنات عبد الحی لکھنوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۰۴ھ)۔ نور محمد کتب خانہ آرام باغ کراچی،

۱۶۰) الفہرست: ابو الفرج محمد بن اسحاق الوراق المعروف بابن الندیم البغدادی رحمہ اللہ متوفی ۳۸۵ھ نور محمد کراچی۔

۱۶۱) فیض الباری: إمام العصر علامہ أنور شاہ کشمیری رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۵۲ھ)۔ ربانی بک ڈپو دھلی،

۱۶۲) فیض القدیر شرح الجامع الصغیر: شیخ عبد الرؤف المناوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۳۱ھ)۔ دار المعرفة بیروت

۱۶۳) قصص القرآن: مولانا حفظ الرحمن سیوھاروی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۸۲ھ مطابق ۱۹۶۲م دار الاشاعت کراچی۔

۱۶۴) الکاشف: للإمام شمس الدین أبو عبد اللہ محمد بن أحمد بن عثمان الذہبی رحمہ اللہ المتوفی ۷۴۸ھ شرکة دار القبلة/موسسة علوم القرآن الطبعة الأولی ۱۹۹۲م، ۱۴۱۳ھ)

۱۶۵) ✪ الکاشف عن حقائق السنن (شرح طیبی) إمام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۳ھ) إدارة القرآن کراچی۔

۱۶۶) الکامل فی ضعفاء الرجال: إمام أبو احمد عبد اللہ بن عدی جرجانی رحمہ اللہ (متوفی ۳۶۵ھ) دار الفکر بیروت،

۱۶۷) کتاب الأم: امام محمد بن ادریس الشافعی رحمہ اللہ متوفی ۲۰۴ھ دار المعرفة بیروت ۱۳۹۳ھ ۱۹۷۳

۱۶۸) کتاب الأسماء والصفات للإمام حافظ أبی بکر أحمد بن الحسین البیہقی رحمہ اللہ المتوفی ۴۵۸ھ مطبعة السعادة، مصر)

۱۶۹) کتاب الکنی والأسماء: امام حافظ ابو بشر محمد بن الحسین البیہقی رحمہ اللہ متوفی ۴۵۷ھ مطبعة السعادة اثریة ـــ فوتوحید ر آباد دکن۔

۱۷۰) کتاب الضعفاء الکبیر: أبو جعفر محمد بن عمرو بن موسی بن حماد العقیلی (۱۷۲) المکی رحمہ اللہ (متوفی ھ)۔ دار الکتب العلمیه بیروت،

۱۷۱) کتاب العلل الصغیر: إمام أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورة الترمذی رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۹ھ)۔ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی،

۱۷۲) کشاف إصطلاحات الفنون: علامہ محمد أعلی تھانوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۱۹۱ھ) سہیل اکیڈمی لاهور،

۱۷۳) الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل وعیون الأقاویل (تفسیر کشاف): جار اللہ ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشری (متوفی ۵۳۸ھ)۔ دار الکتاب العربی بیروت،

۱۷۴) کشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی رحمہ اللہ (متوفی ۸۰۷ھ)۔ مؤسسة الرسالة طبع اول ۱۴۰۵ھ،

۱۷۵) کشف الأسرار شرح أصول البزدوی: علامہ عبد العزیز بن احمد بن محمد البخاری رحمہ اللہ (متوفی ۷۳۰ھ)۔ الصدف پبلشرز کراچی،

۱۷۶) کشف الباری شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم اللہ خان مد ظلہم العالی مکتبۃ فاروقیۃ کراچی۔

۱۷۷) کشف الخفاء ومزیل الإلباس شیخ إسماعیل بن محمد العجلونی رحمہ اللہ المتوفی ۱۱۶۲ھ، دار إحیاء التراث العربی بیروت)

۱۷۸) کشف الظنون عن أسامی الکتب والفنون: ملا کاتب چلپی مصطفی بن عبد اللہ المعروف بہ حاجی خلیفہ رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۶۷ھ)۔ مکتبۃ المثنی بغداد، آفست فوتو استنبول

۱۷۹) الکلمۃ العلیا — مولوی احمد رضا خان بریلوی متوفی ۱۳۴۰ھ

۱۸۰) کنز الدقائق (مع البحر الرائق) عبد اللہ بن احمد بن محمود النسفی رحمہ اللہ متوفی ۷۱۰ھ مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ

۱۸۱) کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال: علامہ علاء الدین علی متقی بن حسام الدین ہندی برہان پوری رحمہ اللہ (متوفی ۹۷۵ھ)۔ مکتبۃ التراث الإسلامی حلب،

۱۸۲) الکواکب الدراری (شرح الکرمانی): علامہ شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی رحمہ اللہ (متوفی ۷۸۶ھ) دار إحیاء التراث العربی

۱۸۳) لامع الدراری: إمام ربانی حضرت مولانا رشید أحمد گنگوہی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۲۳ھ)۔ مکتبہ إمدادیہ مکہ مکرمہ

۱۸۴) لسان العرب للعلامۃ أبی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الإفریقی المصری رحمہ اللہ المتوفی ۷۱۱ھ نشر أدب الحوزۃ قم إیران ۱۴۰۵ھ)

۱۸۵) لسان المیزان: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ)۔ مؤسسۃ الأعلمی بیروت،

۱۸۶) موطا مالک بن انس المتوفی ۱۷۹ھ دار إحیاء التراث العربی

۱۸۷) المتواری علی تراجم أبواب البخاری للعلامۃ ناصر الدین أحمد بن محمد المعروف بابن المنیر الإسکندرانی رحمہ اللہ المتوفی ۶۸۳ھ، مظہری کتب خانہ کراچی)

۱۸۸) مجمع بحار الأنوار فی غرائب التنزیل ولطائف الأخبار: محدث محمد طاہر پتنی رحمہ اللہ (متوفی ۹۸۶ھ) دائرۃ المعارف العثمانیہ حیدر آباد ۱۳۹۵ھ

۱۸۹) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد: إمام نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی رحمہ اللہ (متوفی ۸۰۷ھ)۔ دار الفکر بیروت،

۱۹۰) مجموع فتاوی شیخ الإسلام ابن تیمیة: حافظ تقی الدین أبو العباس احمد بن عبد الحلیم حرانی رحمہ اللہ (متوفی ۷۲۸ھ)، طبعة الملك فهد،

۱۹۱) المحلی للعلامة أبی محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ المتوفی ۴۵۶ھ المکتب التجاری بیروت \ دار الکتب العلمیة بیروت)۔

۱۹۲) مختار الصحاح: إمام محمد بن أبی بکر بن عبد القادر الرازی رحمہ اللہ (متوفی ۶۶۶ھ)، نه روستو، دار المعارف مصر،

۱۹۳) مختصر المنتهی (مع بیان المختصر للأصفهانی) جمال الدین ابو عمرو عثمان بن عمر المعروف بابن الحاجب رحمہ اللہ متوفی ۶۴۶ھ جامعة أم القری مکه مکرمه

۱۹۴) مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح: علامه نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۱۴ھ)۔ مکتبه امدادیه ملتان،

۱۹۵) المستدرك علی الصحیحین: حافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الله حاکم نیشاپوری (متوفی ۴۰۵ھ) دار الفکر بیروت

۱۹۶) المستصفی: امام محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ متوفی ۵۰۵ھ المکتبة الکبری بمصر۔

۱۹۷) مسند أبی داود الطیالسی للحافظ سلیمان بن داود بن الجارود المعروف بابن أبی داود الطیالسی رحمہ اللہ المتوفی ۲۰۴ھ، دار المعرفة بیروت)

۱۹۸) مسند أحمد: إمام أحمد بن حنبل رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۱ھ) المکتب الإسلامی/دار صادر بیروت،

۱۹۹) مسند الإمام الأعظم: امام أعظم ابوحنیفة نعمان بن ثابت رحمہ اللہ متوفی ۱۵۰ھ روایة المحدث صدر الدین موسی بن زکریا الحصکفی رحمہ اللہ متوفی ۶۵۰ھ للشیخ محمد عابد السندی رحمہ اللہ متوفی ۱۲۵۷ھ نور محمد أصح المطابع کراچی۔

۲۰۰) مسند الحمیدی: إمام أبو بکر عبد الله الزبیری الحمیدی رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۹ھ) المکتبة السلفیة مدینه منورة

۲۰۱) مشکوة المصابیح: شیخ أبو عبد الله ولی الدین خطیب محمد بن عبد الله رحمہ اللہ (متوفی ۷۳۷ھ) نه روستو، قدیمی کتب خانه کراچی،

۲۰۲) مصنف ابن أبی شیبة للحافظ عبد الله بن محمد بن أبی شیبة المعروف بأبی بکر ابن أبی شیبة رحمہ اللہ المتوفی ۲۳۵ھ، الدار السلفیة بمبئی الهند الطبعة الثانیة ۱۳۹۹ھ ۱۹۷۹م،

۲۰۳) المصنف لعبد الرزاق: إمام عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعانی رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۱ھ) مجلس علمی،

۲۰۴) معارف القرآن: مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا محمد شفیع صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹۶ھ) ادارة المعارف کراچی

٢٠٥) معالم التنزيل (اوگورئ تفسیر بغوی)

٢٠٦) معالم السنن للإمام أبی سلیمان أحمد بن محمد الخطابی رحمہ اللہ المتوفی ٣٨٨ھ مطبعة أنصار السنة المحمدیة ١٣٦٧ھ، ١٩٣٨م،)

٢٠٧) معجم البلدان: علامہ أبوعبد اللہ یاقوت حموی رومی رحمہ اللہ (متوفی ٦٢٦ھ). دار إحیاء التراث العربی بیروت

٢٠٨) المعجم الکبیر: امام سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی رحمہ اللہ متوفی ٣٦٠ھ دار إحیاء التراث العربی

٢٠٩) معجم مقاییس اللغة: امام احمد بن فارس بن زکریا قزوینی رازی رحمہ اللہ متوفی ٣٩٥ھ دار الفکر.

٢١٠) معجم النحو: عبد الغنی الدقر — مطبعة محمد هاشم الکتبی ١٣٩٥ھ ١٩٧٥

٢١١) المغنی للإمام موفق الدین أبو محمد عبد اللہ بن أحمد بن قدامة رحمہ اللہ المتوفی ٦٢٠ھ دار الفکر بیروت)

٢١٢) المغنی فی ضبط أسماء الرجال ومعرفة کنی الرواة وألقابهم وأنسابهم للعلامة المحدث الشیخ محمد طاهر بن علی الفتنی الهندی رحمہ اللہ المتوفی ٩٨٦ھ، دار نشر الکتب الإسلامیة لاهور)

٢١٣) المفردات فی غریب القرآن: علامہ حسین بن محمد بن الفضل الملقب بالراغب الأصفهانی رحمہ اللہ (متوفی ٥٠٢ھ). نور محمد آرام باغ کراچی

٢١٤) مقدمة ابن الصلاح (علوم الحدیث) لحافظ تقی الدین أبوعمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح رحمہ اللہ المتوفی ٦٤٣ھ، دار الکتب العلمیة بیروت

٢١٥) ✿ مقدمة فتح الباری (اوگورئ هدی الساری)

٢١٦) مقدمہ فتح الملهم (مع فتح الملهم): شیخ الإسلام شبیر أحمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ١٣٦٩ھ). مکتبہ دار العلوم کراچی،

٢١٧) مقدمہ لامع الدراری: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا صاحب رحمہ اللہ (متوفی ١٤٠٢ھ). مکتبہ إمدادیہ مکہ مکرمہ،

٢١٨) مکاتیب رشیدیہ (مجموعہ مکتوبات إمام ربانی مولانا رشید أحمد گنگوهی رحمہ اللہ جمع کردہ حضرت مولانا عاشق الٰهی میرٹھی رحمہ اللہ (متوفی ١٣٦٠ھ). مکتبہ مدینہ لاهور

٢١٩) ملفوظات (احمد رضا خان) مولوی احمد رضا خان بریلوی متوفی ١٣٤٠ھ.

٢٢٠) موارد الظمآن — امام نور الدین علی بن ابی بکر الهیثمی رحمہ اللہ متوفی ٨٠٧ھ دار الکتب العلمیة، بیروت

٢٢١) موضح القرآن — حضرت مولانا عبد القادر صاحب رحمہ اللہ متوفی ١٢٣٠ھ .

٢٢٢) میزان الإعتدال فی نقد الرجال: حافظ شمس الدین أبوعبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان، ذهبی رحمہ اللہ (متوفی ٧٤٨ھ) دار إحیاء الکتب العربیة مصر ١٣٨٢ھ،

۳۲۳ انبراس شرح شرح العقائد: علامه عبدالعزیز بن احمد رحمه الله (متوفی ۱۲۳۹ ھ نه روستو) مکتبه حبیبیه کوئٹه/مکتبه امدادیه ملتان،

۳۲۴ نزهة النظر فی توضیح نخبة الفکر حافظ ابن حجر العسقلانی المتوفی ۸۵۲ھ الرحیم اکیڈمی

۳۲۵ نصب الرایة فی تخریج أحادیث الهدایة: إمام حافظ أبو محمد جمال الدین عبدالله بن یوسف زیلعی رحمه الله (متوفی ۷۶۲ھ). مجلس علمی دابھیل ۱۳۵۷ھ

۳۲۶ النهایة فی غریب الحدیث والأثر: علامه مجدالدین أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثیر رحمه الله (متوفی ۶۰۶). دار إحیاء التراث العربی بیروت،

۳۲۷ نورالأنوار شیخ احمد بن ابی سعید بن عبیدالله، المعروف بملاجیون، رحمه الله متوفی ۱۱۳۰ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی.

۳۲۸ نیل الأوطار: شیخ محمد بن علی الشوکانی رحمه الله متوفی ۱۲۵۰ھ شرکة مکتبة ومطبعة مصطفی البابی مصر.

۳۲۹ نیل المراد فی السفر إلی گنج مراد آباد حضرت مولانا اشرف علی تھانوی رحمه الله متوفی ۱۳۶۲ھ مجلس نشریات اسلام.

۳۳۰ الوابل الوصیب و رافع الکلم الطیب: شمس الدین ابوعبدالله محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم رحمه الله متوفی ۷۵۱ھ رئاسة ادارات البحوث العلمیة والإفتاء والدعوة والإرشاد المملکة العربیة السعودیة

۳۳۱ وفیات الأعیان وأنباء أبناء الزمان: قاضی شمس الدین أبوالعباس احمد بن محمد المعروف بابن خلکان رحمه الله (متوفی ۶۸۱ھ) دار صادر بیروت،

۳۳۲ الهدایة للعلامة برهان الدین أبوالحسن علی بن أبی بکر المرغینانی رحمه الله المتوفی ۵۹۶ھ کتب خانه رشیدیه دهلی/إدارة القرآن کراتشی،

۳۳۳ ھدی الساری (مقدمه فتح الباری). حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ) دار الفکر بیروت،

۳۳۴ ھدیة العارفین أسماء المؤلفین وآثار المصنفین: إسماعیل باشا رحمه الله (متوفی ۱۳۳۹ھ) مکتبه المثنی بغداد أفست فوتواستنبول ۱۹۵۱ء،

۳۳۵ همع الهوامع للعلامة جلال الدین، عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی رحمه الله المتوفی ۹۱۱ھ منشورات الرضی، قم ایران،